[illegible]

Die ... 1494 ...

[illegible]

[illegible]

ARISTOTELIS STA-
giritæ Moralia Nichomachia

CVM

Euſtratii, Aſpaſii, Michaelis

EPHESII, NONNVLLORVMQVE
ALIORVM GRAECORVM EXPLA-
NATIONIBVS,

NVPER A IOANNE BERNARDO FELICIANO
LATINITATE DONATA, ET CVM ANTIQVO
codice collatione, ſuæ integritati reſtituta.

PARISIIS
Apud Ioannem Roigny, ſub quatuor elementis, in via
quæ eſt ad D. Iacobum.

Cum Priuilegio Regis.

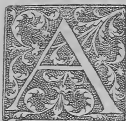
1 5 4 3

Rãcoys par la grace de Dieu roy de Frãce Aux preuo
Paris,seneschaulx de Lyõ & Thoulouse,bailliz de R
berry,ou leurs lieutenãs & a chascun deulx si cõme
appartiẽdra,salut. Lhumble supplicatiõ de nostre b
me Iehan Roigny libraire iure de nostre bonne vil
& vniuersite dudict Paris Auons receue contenãte
puis nagueres Il a recouuert Eustratij cõmẽtarij in ethica Aristotelis
me par cy deuant a Venise,lequel il a faict corriger . Lequel liure de
vtilite & profit Ledict suppliant feroit voulẽtiers imprimer pour estr
du & distribue.Et pource que pour le faict de ladicte impression co
dra faire audit suppliant plusieurs fraiz , il desireroit voulentiers def
estre faictes que aultre q̃ luy nayt a imprimer ne faire imprimer iusq
tẽps & terme de six ans,sur peine de confiscation diceulx & damẽde
traire,Nous hũblemẽt requerãs luy octroyer& impartir nos lettres
necessaires & cõuenables.Pourquoy nous ces choses cõsidereez incl
a la supplication & requeste dudict suppliant,a icelluy auons permis
ctroye,permectons,octroyons,voulõs & nous plaist de grace special
ctorite royal par ces presẽtes quil puisse & luy loise imprimer ou fa
primer ledict liure Intitule Eustratij commentarij in ethica Aristote
ques à six ans prochainement venant par telz imprimeurs que bo
semblera,& icelluy vendre ou faire vendre & distribuer, & en pren
recepuoir pour ses peines & salaires telle cõmodite & profit quil en
ra trouuer & recouurer sans que aucuns aultres que luy se puisser
tremettre dicelluy imprimer ne vendre,sur peine de confiscation de
ures & damende arbitraire . Si voulons & vous mandons & a chasc
vous en droit soy & si cõme a luy appartiendra, Que de nos presens
gre permissiõ & octroy vous faictes souffrez & laissez ledict suppliã
& vser plainemẽt & paisiblemẽt pour le temps & tout ainsi que des
dict & declaire.Et deffences a tous & inhibiciõs expresses a tous lib
imprimeurs & aultres quil appartiendra: que pendant & durant le
de six ans ilz nayent a imprimer ne faire imprimer & vendre ledic
sur les peines dessusdictes.Et en cas de desbat ou opposition faictes
ministrez aux parties oyes Raison & iustice:car ainsi nous plaist il est
Nonobstant quelzconques ordonnãces,restrinctions,mandemens o
fẽces& lettres a ce contraires.Dõne a follẽbray le vnziesme iour de
Lan de grace mil cinq cens quarante trois,& de nostre regne le xxix

Par le Roy, Maistre Charles de Marillac maistre des
requestes ordinaire de lhostel present.
Signe Coesier.

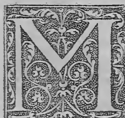
BIBLIOPOLA LECTORI.

Nnus agitur,opinor,decimus quartus, ex quo literarũ formis libros exprimi curamus,quo toto tẽpore, opera multa in eo à nobis posita est,vt quę viri docti philosophi prę sertim literis ac monimentis mandarunt,laborem ac sumptum magnũ impendentes,vndique conquireremus. Cuius rei testimonio esse possunt Alexãdri Aphrodisæi,Ioannis grammatici,Ammonij & Simplicij,φιλοσοφήματα,quę cum tam malè de græcis conuersa essent, vt nemo ea attingeret, viros eruditos atque nobis amicos in consilium adhibuimus,quorum diligẽtia consequuti sumus, vt optimi illi libri & legerentur,& magnum laboris compendium in his libris, in quibus obscurus est Aristoteles, afferrent. De qua quidem opera cum nos plurimum non modò ab his,qui adhuc apud magistros exercentur,sed etiam ab his,qui rerum magnarum scientias habent,amari intelligeremus, curauimus vt Venetiis Eustratij Nicaeni episcopi librorũ, quos ad Nicomachum scribit Aristoteles,ἐξήγησις à Bernardo feliciano latinè reddita, afferretur,vt hîc formis illis literarum,quę intra hosce centum annos inuentæ sunt, expressa, in manus omnium perueniret. Quod tamen non est à nobis antè factum,quàm à viro quodam erudito legeretur,vt si quid non rectè ab interprete versum esset(nam græcum exemplar, quo vsus est,locis aliquot contaminatum esse audieramus)ex antiquo codice latino,quem diuina quadã sorte è bibliotheca illa Sorbonica nacti fuimus,summa fide primùm reponeret, deinde quę optimè atque eleganter conuersa essent in libri margine,scriberet.Summa illa fit,vt vnum quasi corpus ex grȩco atque latino codice tibi compingeremus. Id enim maximè ad tuam vtilitatem pertinere arbitrati sumus.Id quod & in Simplicij commentariis,in eos Aristotelis libros,quos vulgo intelligi noluit, facturi sumus, neque (vt nostræ naturæ ratio comparata est) tuę vtilitati seruire antè desinemus, quàm vitam amiserimus.His igitur quæ nunc damus libenter fruere,& reliqua quę pollicemu,ręquo interim animo expectato. Vale.

REVERENDISSIMO ATQVE AMPLISSIMO. S.R.E. CARDINALI ALEXANDRO FARNESIO

Io. Bernardus Felicianus S. P. D.

ERITO reuerendissime Præsul laudi datum Socrati esse memoriæ traditur: quod cum antea de cœli, rerumque occultarum natura actione posthabita disputarent omnes philosophi, ipse philosophiam de cœlo ad conuictum hominum deuocarit: id est à vanis de rebus altercationibus ad actionem considerandam animos hominum traduxerit: tractandisque præcipuè moribus incubuerit. Nam cùm duæ sint philosophiæ partes, vna, quæ in rerum cognitione: altera quæ in actione versatur: naturâ comparatũ videtur, vt quemadmodum in ædificij structura vanus omnis labor est, nisi rectè iacta fuerint fundamenta: ita nisi actionis fundamento supposito nulla existere vera contemplatio queat. Cumque in tres ipsa hæc quæ ad agẽdum spectat sapientia, partes distributa sit, in eam quæ facit, vt priuatim, vt in familiis, vt in ciuitatibus bonum consequi agendo possimus: ea quæ ad singulorum mores attinet, eò præstantior cæteris est existimanda quòd quemadmodum nisi fundamento actionis rectè prius innixa fuerit contemplatio, vel nulla, vel vana omnis censetur: ita neque domesticam quispiam: neque ciuilem rem bene potest administrare, nisi prius bona morum disciplina vitam suam rectè instituerit. vt sicut contemplationem actio, ita actionis reliquas partes moralis hæc meritò antecedere debeat, amplectendaque in primis sit. In qua quidem tractanda licet veteres nonnulli sapientes, & præcipuè Socrates ipse, rectè versati sint: confusè tamẽ id fecerunt: vt agnosci potius singula, quàm disci ex eorum libris queant. Aristoteles verò sicut in cæteris & disponendis & perpendendis alios omnes: ita in hac seipsum etiam superauit. alia siquidem partim concisè & breuiter, partim ambiguè & obscurè nimis tractasse videri potest. In his autem quæ ad mores attinent, adeò elaborauit, vt non vnum opus, sed tria ea de re sibi scribenda censuerit: vnum, quod magna moralia ob id fortasse inscripsit, quòd summatim ac generatim de moribus duobus libris pertractat: alterum, quod quia ad Eudemum scriptum fuit, Eudemea moralia appellauit: in quo latius rem eandẽ octo libris persequutus est: tertium decem libris distinctum, reliquis duobus longè clarius atque absolutius: quod à Nicomacho ad quem scribitur, Nicomachiorum moralium nomẽ obtinuit: In quo profecto ita simpliciter omnia, ita distinctè ac clarè explicat Aristoteles: vt qui in pietate Christiana sit instructus, hos libros non modò non discrepare à religione cognoscat, sed summopere etiam vtiles ad eam esse existimet: qui verò à pietate prorsus alienus sit, hac philosophia induci ad veram nostræ theologiæ cognitionem non difficulter possit. Non solùm enim in hoc opere de agendis rebus, virtutibusque iis quæ in actione consistunt, ea docet Aristoteles, quę ad cõponendos, moderandosque animos nostros maximè faciunt: sed nonnulla quoque quæ in contemplatione præcipua habentur, de Dei prouidentia, de animorum immortalitate adeo manifestè exponit: vt quę alibi de huiusmodi re obscurius paulò & perplexius dixerat, declarare apertè hîc voluisse videatur. Adde quod adeò accurata est huius operis conscriptio: vt tam grauitate sententiarum, quàm verborum proprietate referta sit, atque ornata. Quæ omnia cũ mecum sæpe cogitassem, huius operis præstantiam summopere admiratus dedi operã, vt quæ explanationes græcorum auctorum in hos decem libros reperirentur, diligenter perquirerem. atque ita in commentaria Eustratij incidi, quæ in primum huius operis & sextum librum conscripsit: qui cùm Christianus homo erat & pius, tum ita erudite græcum Aristotelis opus explanabat, vt siqua ab imperitis à Christianorum opinione, id est à veritate discrepare existimantur, ea omnia consentire maximè ostenderet: & quæ aduersus Platonem institutis suis consentaneè magis, quàm verè videtur disputare Aristoteles, partim excusaret: partim etiam seruata semper tãti auctoris reuerentia conaretur refellere, ipsius scilicet documentum sequutus, qui maiorem veritatis quàm amicorum habendam rationem monet. qui sanè propterea adeo placuit, vt demum animum ad id adiecerim, vt non solum eius hæc commentaria in hos duos libros, sed in reliquos etiam quoruncunque aliorum extarent, pro viribus latinitate donarem. Atque hoc mihi faciendum duxi, non quòd non multa etiam à latinis in hoc Aristotelis opus bene scripta fuerint: sed quia cùm illi tum latinum Aristotelem explanandum susceperint, vt necesse ipsis fuerit, illi interpretationi, vtcũque sese habuerit, suam accommodare sententiam: tum multa à Græcis acceperint: futurum esse sperabam, vt si græcus explanator græca Aristotelis verba explicaret, nihil esset, quod ex interpretationis varietate esset ambiguum: & quæ illi rectè accepere, in fonte ipso clarius conspicerentur. Sed hac in re non pauca mihi difficultatem attulerunt. Primum, quòd verba ipsa Aristotelis noua interpretatione mihi erant latina facienda, quò exprimerentur nonnulla, quæ græcã explanationem

alioqui

alioqui non potuissent admittere: Deinde quòd cùm duplicia quædam commentaria quæ partim eadem, partim diuersa esse videbantur, in secundum, tertium, quartum huius operis libros, mutila illa quidem ac diuulsa reperissem: mihi opus fuit, non tam eorum vertendorum, quàm componendorum laborem suscipere. Nam cùm vtraque exemplaria manca esse viderentur, dubiumque haberent auctorem: nulli crimini mihi esse dandum existimaui, immo operæprecium me esse facturum duxi, si non modò ea mutuò inter se connecterem, locisque suis accommodarem: verùm etiã quæ in his obscurius fuerant significata, paulò clarius explicarem: Tum, id quod in aliis quoque libris à me fuit seruatum, versuum Homericorum, cæterorumque poetarum exempla multis locis adderem: diuersasque lectiones quæ aliquando innuebantur, aliquando prætermittebãtur, subiungerem. Quæ sanè sicut faciebant, vt melius ac facilius, quod tamen sine arrogantia dictum sit: ex latino quàm ex græco exemplari intelligi omnia possent: sic græcorum auctorum sententiam nulla ex parte immutabant. Postremò illud accessit, quòd in vtrisque his interpretandis, hoc est Aristotele & commentariis ita mihi esse attendendum sententiis existimaui, vt à verbis tamen non recederem: & ita verba sectanda vt à sententiis mea non aberraret oratio: si modò græcus scriptor, gręcusque explanator ex interpretatione hac mea esset agnoscendus. Id enim interpretis munus esse præcipuum iudico, qui aliorum sensa non sua facere, sed explicare aliis proposuerit: vt & sententiam assequatur, & eo modo etiam si potest, quo ipse auctor vsus est, verba conetur exprimere: vt quoad eius fieri potest, non multa legendo græco & latino auctore in percipienda sententia sit varietas. non tam enim refert aliquando quid dicatur, quàm quo modo dicatur. At dum hoc conarer efficere, duabus de causis rem hîc mihi esse difficiliorem sensi, quàm in quouis alio opere interpretando: vna, quòd opus hoc cum de rebus ipsis exquisite agat, multos verborum ambitus, multaque extrinsecus verba admittere sine periculo variandæ sententiæ non facilè poterat: altera, quòd tam multa verba in se habebat partim conficta, partim de communi consuetudine ad exprimendam rem qua de agitur, detorta: vt vel mihi idem in latina loquutione esset faciendum: vel obscuriora omnia & confusa essent euasura. Sed si id facerem, non defuturos esse reprehensores videbam, qui adeo purgatas aures haberent, vt nihil nisi quod elegans, emunctumque esset, audire æquo animo paterentur: quique ob pauca quædam verba totum opus negligendum putarent. Verumtamen mihi ita faciendum duxi, vt diluciditati rei in primis consulerem: potiusque crimen subirem quòd non eleganter, quàm quòd obscure gręcos hos auctores vertissem: propterea quòd cum de rebus his in libris agatur, atque illis ad vitam humanam maximè necessariis, non mediocris iactura erat facienda, si confusio aliqua, atque ob id obscuritas in sententia oboriretur. Hoc autem dico non vt quid assequutus fuerim in præsenti opere, ostẽdam, sed quid assequi voluerim: vt si id aut ob difficultatem rei, aut ob ingenij exiguas vires non potuerim, in eo tamen reprehensionem euitem, quòd proposuerim. Nã hac in re moderari me ita conatus sum, vt imitandum mihi esse ipsum Aristotelẽ existimarim: vt partim componerem nonnulla nomina parũ vsitata: partim vsitata in aliam significationem inusitatã deflecterẽ. Illius generis sunt paruipericlitãs, & hominiloquus: huius, operatio & inuitum: & nonnulla alia huiusmodi. Quod ea potissimum causa fecimus, vt & sensus intellectio nulla ambiguitate posset confundi, & modus loquendi auctoris aliqua ex parte agnosceretur. Nam paruipericlitans tam eum qui paruas ob res periclitatur, quàm qui parua pericula subit, potest significare: & hominiloquus esse is potest tam qui de hominibus libenter loquatur, quàm qui de hominibus admodum sibi esse loquendum censeat: vt si pluribus verbis fuissent explicata, minus essent significatura. Tametsi hac in re audaciores nos reddidit explanatorum tum commoditas, tum necessitas: vt & si nouum aliquid commenti essemus, id parum absurdum esset futurũ, cum explanator adesset, qui omnia posteà statim plana faceret: & si nouitatem euitantes pluribus verbis aliquid huiusmodi expressissemus, cum verba hæc ab explanatoribus explicentur, nullus explanationi relinqueretur locus. Si prætereà vsum virtutis pro operatione posuissem, quod nonnulli elegantiores solent, ipse sibi Aristoteles minimè videretur constare: qui in quarto huius operis libro nullum esse virtutis vsum, si propriè loqui velimus, asserit: in quinto verò esse quidem vsum quendam virtutis dicit, sed eum iustitiæ tantummodo videtur ascribere. Si itẽ voluntarium & inuoluntarium pro spontaneo & inuito dixissem, idem contigisset: quippè cùm de pueris & brutis etiam dicendum esset, quæ nulla, vt ipse inquit Aristoteles, voluntate operantur: vt si id fieret, idem futurum esset inuoluntarium, quod volũtarium. nam si quod à pueris & brutis sponte fit, quia sponte fit, voluntarium est: idem quia à nulla voluntate proficiscitur, inuoluntariũ quoque sit, necesse est, quod ἀβούλητον dicitur: id quod absurdissimum proculdubio erat futurum. Si verò verborum ambitu vti voluissem, cum sæpe eadem repetantur, obscurior sine dubio res ipsa euasisset. Quocirca boni consulendum duco, si quid eiusmodi offenderit, nonnulla enim

ſunt:dummodo id factum fuiſſe cognoſcatur,ne tam egregij auctoris ſententia, tam præclariq́ue operis vtilitas aliqua verborum obſcuritate impediretur. Cæterum cùm ad laboris huius mei calcem iam perueniſſem,amici me ad tam præclari operis editionem incitabant:& præcipuè Donatus Rullus: qui ſicut harum rerum eſt ſtudioſiſſimus, ita viris omnibus ferè & eruditione, & auctoritate præſtantiſſimis eſt longè cariſſimus: mihi verò ob morum probitatem, ingeniiq́ue elegantiam adeò carus & amicus, vt negare ei petenti quicquam non poſſim. is vt de editione cogitarem,potiſſimum effecit.Sed ne ſine idoneo tutore in publicum exiret, id dono mittendum amplitudini tuæ Reuerendiſſime Farneſi, dicandumq́ue duxi. Maximarum enim laudum tuarum fama permotus iandiu tanta tui admiratione ſum affectus, tantaq́ue te obſeruantia ſum proſequutus, vt debere me tibi quàmplurimum eo nomine exiſtimarem. Tu enim, vt generis nobilitatem familiæq́ue claritatem prætermittam,quæ ſicut notiſſima omnibus eſt,ita longiorem in præſentia orationem requireret:iuuenis adhuc cùm ſis,eo ingenio præditus es,ita moribus inſtitutus, ita literarum, ſcientiarumq́ue ſtudiis flagrans, ita ſupra ætatem diſciplinis eruditus, vt ſenilem animum præ te ferre videaris. id quod & in iſta ætate in qua plerique voluptatibus illici conſueuerunt: & in iſta opum affluentia & gloria,quæ vel ſapientiſſimorum quandoque animos labefactat ac turbat,magna dignum admiratione multis videtur. Illud tamen mihi admirationem maiorem affert,quòd tu in iſta ætate,id quod aliis vix longo vitæ vſu potuit contingere,adeò rebus gerendis idoneus euaſeris,vt in maximis negociis ſemper verſeris: honeſtiſſimasq́ue legationes de grauiſſimis rebus proximè ad ſummos reip. Chriſtianæ principes præclariſſime obieris: tum in iſta maximarum rerum aſſidua tractatione diſtrictus, quæ à ſtudiis vel ſtudioſiſſimum quenque poſſet auocare, nunquam literarũ ſtudia intermittenda tibi eſſe cenſueris.Indicio ſunt eruditiſſimi atque optimi viri, quos tu ſemper in variarũ ſcientiarum genere præſtantiſſimos tecũ habere voluiſti. nam vt alios in præſentia omittam, teſtes eſſe locupletiſſimi poſſunt, partim Marcellus Ceruinus, quem inſignis & eruditio & integritas effecit,vt ſummi pontificis Aui tui.S.in collegium Cardinalium honeſtiſſimè cooptarit: partim Bernardinus Maffeus, qui cùm alia ſingularis ſuæ eruditionis monumenta ſumma cum laude poſteris eſt relicturus, tum hiſtorias, quas elegantiſſime doctiſſimorum hominum iudicio conſcribit.Accedit quòd virtutes has tuas tãta morum humanitate condis, ac liberalitate illuſtras, vt omnium tibi conciliare vel alieniſſimorum animos poſſis. omnes enim ad magnitudinem virtutum tuarum ſpectantes, quæ ex iſta ætate iam emicant, in eam ſpem inducti ſunt, vt non diffidant fore, quin ſi ita progreſſus fueris,magnæ vtilitati & gloriæ Chriſtianæ Reip. aliquando futurus ſis.Quocirca cum vt maximum animi mei erga te ſtudium, maximamq́ue obſeruantiam aliqua ex parte ſignificarem, laborem hunc meum tibi offerendum cenſui: tum quia nemini aptius dicari opus de virtutibus poſſe videbatur, quàm ei qui & ea vitæ inſtitutione eſſet,vt moralium diſciplinarum ſtudio potiſſimum delectaretur: & ea dignitate, vt non tam diſcendo, quàm agendo huiuſmodi ſtudiis ſibi eſſe incumbendum cenſeret: & ea humanitate, vt benignè id ſuſcipiendo auctoritatem non mediocrem ei apud omnes eſſet allatura.Qua in re ſuprà quàm ſperare potuiſſem,mihi res ceſſit.Dum enim hoc ſtudeo,optatiſſimæ mihi rei alterius oblata occaſio eſt: vt ſapientiſſimo atque integerrimo Card. Contareno, quem ſemper mirum in modum ob eximiam eius ſapientiam, vitæq́ue ſanctitatem obſeruo ac veneror: cuique ob beneuolentiam,qua me ſemper & proſequutus antea eſt, & in præſentia proſequitur,debeo quàmplurimum:nũc nouo beneficio obſtrictus debere multò amplius velim. Is enim nunc quantam erga me humanitatem præ ſe tulerit, amplitudo tua optimè nouit: apud quam ſua commendatione, atque auctoritate honeſtare munuſculum hoc noſtrum ampliſſime voluit. Tu verò non ſolum libentiſſime,quæ tua eſt humanitas,id admiſiſti:ſed me inſuper tua liberalitate ac munificentia proſequi voluiſti:vt intelligerem ſcilicet,ac re ipſa experirer, quod iandiu conſtans omnium fama de te prædicabat:maioraq́ue in dies de te eſſe ſperanda non dubitarẽ, cum in adoleſcentia virtutis eius,id eſt liberalitatis munere ſplendidiſſimè fungereris,quę aut reliquas omnes continet, aut certe ſine reliquarum conſenſu eſſe nullo pacto poteſt.multum ſanè dignitatis tuæ ac virtutis ſplendor & gloria à principio me tibi deuinxerat. Multò magis tamen quodam modo affectus ſum,vbi cognoui libenti te munuſculum meum,hilariq́ue animo ſuſcepiſſe. Tunc verò maximo me ac triplici nodo obligatum tibi eſſe ſenſi,cum ita promptè liberalitatis tuæ munere me impertiuiſti:vt & humanitatis,benignitatiſq́ue beneficio iuueris, & iudicio decoraris.Nam licet in me non mediocre iandiu rei familiaris onus incumbat: non tam mihi gratum fuit quòd meæ indigentiæ ſuccurreris,meq́ue tua hac liberalitate aliquantulum ſubleuaris:quàm iucundum, quòd me non indignum eſſe exiſtimaris,in quem tua benignitate ac liberalitate vtereris.Id enim tam magnum eſſe ſentio,vt omni commodo, vtilitatiq́ue anteponendum ſit:cum mihi occaſionem eſſe oblatam videam,vt ad maiora aggredienda,quę digniora ſint,vt ſub

tuo

tuo nomine publicentur, inuiter atque inciter. Reliquum igitur est, vt & ego tibi quas possum, gratias habeam: & tu opus hoc iam excusum atque in publicum sub tua tutela prodiens, qua cœpisti, humanitate suscipias. quod sanè vt non sine vsura aliqua ad amplitudinem tuam rediret curaui. Nam dum excuderetur, ego moralis institutionis huius quæ & totius philosophiæ fundamẽtum est, & religioni Christianæ maximè accommodata, sanctitatem admiratus nullo pacto mihi committendum censui, quin opus tam egregium præfatione aliqua illustraretur: quæ compendio quasi quodam nõ tam quid proponat his in libris Philosophus, & quo ordine progrediatur: quàm eius doctrinam non modò à Christiana pietate non discrepare, sed admodum vtilem quoque esse declararet. atque ita hac de re præfationem qualiscunque ea futura esset, in hos moralium libros, comminisci sum conatus. quam licet ita tumultuariè conscriptam non iniucundam fore amplitudini tuæ sperauimus: primùm quòd ab eo proficiscitur, qui te summopere obseruat: deinde quòd ex his Aristotelis libris penè tota sumpta est, vt suppeditasse ipse hinc cunctas rationes videatur: tum quòd cùm verum eius sit argumentum & pium, in huiusmodi rebus non tam exactè tractasse aliqua, quàm innuisse satis esse quandoque existimari consueuit. Vale.

Ad reuerendiss. atque ampliss.

S.R.E. CARDINALEM ALEXANDRVM FARNESIVM IOAN. BERNARDI FELICIANI IN MORALIA ARISTOTELIS PRAEFATIO.

De duplici hominis felicitate, duplicíq; eius uita actiua & contemplatiua: ad quas nos præcipuè in hoc opere instruit Philosophus.

VNiuscuiusque rei substantia consideratur, quatenus ab efficiente causa producitur, ex eaque procedit: perfectio verò, quatenus ad causam res producta conuertitur, eamque imitatur. vnde cùm à Deo summo opifice omnia quæ vniuersum hunc mundi visibilis ornatũ constituunt, in lucem fuissent producta: cæteris datum est, vt in sua quidque natura persistens, sibique insitum à principio statum conseruans tacito quodam naturæ ordine ad auctorem suum referretur, atque ita perfectionem cõsequeretur suam: solus homo ita creatus est, vt & in perfectione sua permanere, & ab ea exturbari pro arbitrio suo posset. Nam primùm ex materia quatuor simplicia corpora producta suas sedes & qualitates non præter naturam suam immutata perpetuò retinent: & vbi in commixtionem venerint, primum concretorum genus producunt: quod quanuis vita careat, vitarum tamen subiectum primum esse incipit. Commistum enim deinde ex elementis corpus ad animam vegetabilem suscipiendam idoneum fit: vnde plantarum ac stirpium genus existit, quæ suam naturalem perfectionem, nisi materiæ aliquo defectu impeditæ nunquam deserunt. His succedunt brutæ animantes, quæ præter vegetandi vitam & alendi, sentiendi vim quoque adeptæ sunt. hæ simili modo naturali tenore progredientes bonum à natura sibi inditum deprauare non possunt. Quæ omnia sanè dum id quod à summo opifice acceperunt, perpetuò conseruant: ad eum conuerti quãtum in ipsis est, eumque imitari ac laudare quodam modo dicenda sunt. vt si quis quemadmodum Stoicis & Epicuro placebat, siue bene viuere, siue conuenienter naturæ viuere, siue bene esse affectum, felicitatem esse dicat: ad omnia hæc felicitas quoque peruentura sit. At homo post omnia, siue vt rectius dicam, ante omnia: quippè cùm causa eius omnia effecta fuerint: quasi perfectio vniuersi cõstitutus est: qui præter alias omnes vitas rationali anima præditus sensum intellectui connecteret, omniaque alia quæ sub se sunt, in se haberet: quò omnia ad primam illam causam conuerteret, ac re vera perficeret. Perfectus enim ipse à principio creatus nullo habitu caruit: sed sapientia etiam ipsa præditus non cogitando solùm, sed intelligendo etiam vniuersales res ipsas sine vllo medio simplici intellectus appulsione percipiebat: vt non immeritò fortasse Platonici species rerum ante sensibilia in anima ei inditas fuisse censuerint: quippè cùm nondum ad intelligẽdum sensibus indigeret. Quia verò nõ sicut reliqua, naturali incitatione ferebatur, sed voluntaria electione motus suos dirigebat: effectũ est, vt ab inferioribus illectus quæ ratione sursum debebat attrahere, vitam sensualem cõcupierit: legemq; acceptã transgressus de frũctu scientiȩ boni & mali, id est, malũ sub

ſpecie boni deguſtarit:atq; ita craſſitudine mortalis corporis obnubilãte in ſenſum delapſus quaſi è centro ad circunferẽtiam diffuſus,exterior ex interiore fuerit effectus, in potentiamque ex actu inciderit.Poſteà enim habitibus omnibus exturbatus nihil in ſe habuit,niſi vt pro vitarum ſtudio & exercitatione in eius naturam penè transformaretur, in quod incubuiſſet. Nam ſi vt etiam in nono horum moralium libro inquit Ariſtoteles,ſinguli ea in re cum amicis verſari volunt, idque exercere in quo eſſentia ſua conſiſtit: qui vegetationi & nutritioni nullius alterius ſenſum habens totus vacat:is licet faciem hominis circunferat,planta potius eſſe & arbor,quàm homo eſt exiſtimandus.Qui ſenſibus item ità deditus eſt, vt ex ipſis tantummodo vitam traducat: eum credendum eſt etiam ſi erectam hominis formam adhuc habeat, in brutum aliquod animal euaſiſſe. Quemadmodum ſi ex ratione & ſenſibus viuat, homo: ſi ex ratione ſola ſopitis ſenſibus, verus homo efficitur. Duplicem enim hominem in his moralium libris intelligit atque agnoſcit Ariſtoteles:alterum,qui ex anima conſtat & corpore,quem hominem tantum appellat, qui videlicet ſenſus & irrationales facultates moderando ciuilis euadit: quem nos exteriorem nuncupamus: alterum,quem non hominem ſolummodo,ſed cum additione verum hominem,& diuinum quid vocat:quem interiorem dicimus & perfectum. Perfectio ſiquidem in mundi huius fabrica, eiuſmodi eſt,vt inferius ſemper cum ſuperiore connectatur,vt rerum productiones à prima cauſa cõnexa quadam ſerie progrediantur. omnia enim etiam bruta vt ipſe in ſeptimo inquit, diuinum quid in ſe inſitum habent,id eſt,diuinam quandam illuſtrationem, quandamque rationis & intellectus notam, qua operationem ex virtute ſummam atque optimam iucunditatem eſſe ſentiunt: licet poſteà defectu naturæ voto fruſtrentur,in ſuaque natura perſiſtant.Nam quę in homine ſunt irrationales facultates,non ea ſunt natura, vt ratione penitus careant, vt ipſe in primo manifeſtè declarat:ſed quanuis rationem ex ſe non habeant:rationales tamen in eo ſunt, quòd rationi ſubiici,eique poſſunt obtemperare.Atque ita fit,vt irrationales hæ facultates dum in brutis ſunt, perfectionem adipiſcantur ſuam,ſi in ſua natura perſiſtant,ad veſtigiumque illud rationis & illuſtrationis quod inſitum habent,peruenerint:dum verò ſunt in homine,tunc perficiantur,cùm rationi obtemperarint. Nam ratio etiam ipſa non contenta eſſe debet ſi inferiora tantummodo rexerit, ſed aſcendere etiam ipſam ad intellectum neceſſe eſt. ſicut enim irrationales facultates in nobis ſi in ſua irrationalitate permaneant,imperfectę ſunt,& tunc perficiuntur cum ſubditæ fiunt rationi: ita ratio ſi in ſe maneat & non aſcendat,imperfecta eſt.Neque audiendi illi ſunt,qui vnumquodq; in ſua natura conſeruandum cenſent: & quemadmodum ſi equum aut bouem quis è natura ſua deiiceret, equum & bouem non perficeret ſed corrumperet: ita ſi homo vel corpus ſuum negligat & caſtiget, vel animam ſuam ad ſuperiora attollat, non ſeruare eum naturam hominis aſſerunt, ſed deprauare: id quod & primæ hominis fabricæ, & Ariſtoteli etiam ipſi manifeſtè repugnat.natura enim vera hominis non hæc eſt,in quam eſt delapſus,ſed ea quam amiſit, in quam eſt reſtituendus:vt ſi corpus,cuius vt in octauo ipſe affirmat,amicitia ad animam eſt, vt ſerui ad herum, inſtrumenti ad artificem, animæ contumaciter reſtiterit: coercendum ſit ac caſtigandum, contumeliaque afficiendum. Sicut D. Paulus & alij multi ſancti viri feciſſe conſpiciuntur. Animam verò non in humanitate hac relinquendam eſſe, ſed ad diuinitatem attollendam, vt in intellectus naturam per habitum euadat, contra horum vanas ſuaſiones Ariſtoteles quoque ipſe in decimo his verbis manifeſtiſſimè oſtendit.Neque verò,inquit, oportet quemadmodum nonnulli monent,vnumquemque cùm ſit homo,humana,& cùm ſit mortalis,mortalia cogitare: ſed quatenus licet, immortalem ſe reddere: omniaque efficere, vt ex præſtantiſſimo omnium quæ in ipſo ſunt,vitam traducat. id autem eſſe etiam vnuſquiſque videretur, ſiquidem præcipuum & melius eſt.quocirca abſurdum eſſet ſi non ſuam quiſque, ſed alicuius alterius vitam expeteret. & paulò ſuperius:non enim quatenus homo ita viuit, ſed quatenus diuinum quid in ipſo ineſt:quantò autem id præſtat compoſito,tantò quoq; eius operatio ab operatione diſtat, quæ ex alia virtute exiſtit.Quod cùm inquit,quid aliud facit,quàm veri hominis vitam eam eſſe declarat, non quæ humana eſt,id eſt,cõpoſiti hominis & exterioris,qui aliquãtulum moderatis ſenſibus vtitur:ſed eam quæ à mortalis animalis contagione nos ita nititur ſeparare, vt immortalibus ſimiles efficiamur, deiq; ſimilitudinem amiſſam adipiſcamur.Nam cùm homo duplex ſit, exterior & interior, id eſt, alter ex ratione & ſenſibus,alter ex ratione ſola conſtans:& in compoſito fieri poſſit, vt vel ratio, ſicut naturale ipſi eſt,in ſenſus principatum obtineat: vel ſenſus præter naturã rationem ſibi obſequentem habeant:fit,vt tres præcipuæ vitæ inter homines euadant, quæ in primo libro ab ipſo cõmemorantur:voluptaria,ciuilis,& cõtemplatiua:ſeu vt D.Paulus appellat, carnalis, animalis,& ſpiritualis.Sed quia voluptaria & carnalis, Sardanapali & pecudum non hominis propria eſt: & cùm perturbationibus tota dedita ſit, ordinem parui huius mundi diſturbat ac perimit: omittenda eſt: inter pecudesque qui ea vtuntur, potius quàm inter homines ſunt reiiciendi. De duabus

bus

bus reliquis quæ homini conueniunt,ad perfectionemque eius spectant, nonnulla quæ non ab re futura esse existimo,in præsentia differenda nobis sunt. Duplices hæ vitæ duplicem quoque hominis felicitatem constituunt,alteraque alterius præparatio & quasi fundamentum est.Nam cùm homo primum diffusus extrà sit,sensibusque & corpori immersus,ciuili virtute & actiua indiget: quæ ne in bestiam euadat penitus, sensusque totus efficiatur, moderationem ei iniiciat,quodque rationis est,rationi,quod sensuum,sensibus tribuat:ita videlicet,vt brutis affectibus aliquantulum indulgeat,cum modo tamen & regula rationis: vt ea liberam habeat potestatem, dominatrixque sit,affectibusque omnibus quasi ministris imperet,eisque vtatur quomodocunque voluerit. Deinde verò vbi ita præparatus homo est,ad alteram suscipiendam euadit idoneus:quæ cùm veri hominis virtus sit,quod rationis est rationi tribuens,quod sensuum & corporis est, in naturam animæ purificat, & à brutis affectibus penitus liberat: ita vt perturbationum omni sorde expurgata ad contemplationem festinet, penetrataque materia ac carnali hac nebula ad diuinam naturam ascendat. Vnde etiam priorem illam virtutem humanam in primo appellat, eò quòd hæc diuina sit: & illa homo diffusus ad exteriora permaneat, hac ad interiora se retrahat ac colligat. Neque tamen in vtrisque rationis idem munus esse censendum est.in actiua enim ratio deorsum ad affectus moderandos ac regendos, sibique subiiciendos spectat: in contemplatiua sursum attollitur. Cùm enim rationalis anima,vt ipse in sexto inquit,duas habeat facultates,alteram qua scit & circa necessaria atque ea versatur, quæ semper eodem modo sese habent: alteram, qua consultat & ratiocinatur circa ea quæ contingunt, & aliter atque aliter euenire consueuerunt: illa superiore, quem cōtemplatiuum etiam intellectum vocat,in contemplatiua,altera in actiua vtitur, qui actiuus intellectus nuncupatur.Neque verò hìc contemplatiuam vitam seu virtutem eam intelligendam velim,quæ cognitioni & speculationi cuilibet operam dat omissis moralibus actionibus, ac neglectis: sed eam vt Eustratius quoque in primo significat, quæ bonas morales actiones subsequens sopitis ac penè sublatis affectibus cognitiones omnes ac speculationes in eum finem dirigit,vt in Dei cognitionem & amorem veniamus, ibique acquiescamus: adeoque operantem habet voluntatem, vt nonnulli grauissimi illi quidem theologi beatitudinem non in intellectu, sed in voluntate etiam primò esse contendant: & duo semper respicit,inferiora, vt nos ab illis mundos ac puros conseruet,magisque ac magis abstrahat: superiora,vt nos illis similes reddat,atq; ita perficiat:quippè cùm intellectus eorum sit,quæ sunt ad aliquid, perfectionemque tunc assequatur suam,cùm attollitur, intelligibilibusque rebus applicatur. Nam cùm actiua tanquam fundamentum sit,contemplatiua vt tectum:absurdum esset, si vel tectum sine fundamento, vel fundamentum sine tecto constitueremus:vel ita vtrunque locaremus, vt neque tectum fundamento, neque fundamentum tecto correspenderet. id quod illi profectò faciunt, qui vel nulla cura morum habita, vel deprauatam morum rationem sequuti scientiæ alicui rerum & speculationi incumbunt, contemplatiuam vitam exercere se existimantes:qui sanè ridiculi sunt:cùm enim principium nōdum attigerint, ad finem se peruenisse opinantur: à quo tamen longiùs abesse sunt existimandi, quàm rudes aliqui cerdones qui moribus tamen aliquantulum studeant:quòd illi quotidianis vitę flagitiis ab ingressu semper, & primo gradu sese arcent:hi cùm fundamentum iacere nitantur, in graduque iam sint,aptiores proculdubio ad contemplationem sunt, quàm quiuis alioqui vel celeberrimus philosophus moribus destitutus.Licet enim contemplationis cognitio natura actionem præcedat,sicut tecti consideratio fundamentum:quantum ad nos tamen spectat,actio ipsa & operatio moralis principium omnium est, quin ipsam quoq; actionis cognitionem antecedit.Nam si vt in primo libro ostendit, neque pueri, neque qui sicut pueri perturbati affectionibus sunt, & principia non habent,vt intemperantes,idonei ad moralem disciplinam percipiendam non sunt, nisi prius in morali aliqua actione assueuerint,quò assentiri rationibus valeant:nisi prius operentur homines,doceri nullo modo possunt:quippè cùm rationes omnes quæ ad finem tendunt, fine peruerso partim nō percipiantur,partim falsæ esse videantur.Sicut enim in decimo docet, oratio & doctrina non in omnibus vim habet, sed oportet vt præcultus auditoris animus sit ad rectè & gaudendum & odio prosequendū,non secus ac terra quæ semen sit nutritura:si enim præculta sit, fructū fert:sin minus,& spinas producit,& frumenti semen iniectū corrūpit,ac perdit. sic animus noster nisi prius curatus fuerit,falsaq; opinione expurgatus,veritatē vel nullo pacto admittet, vel si modò id aliquando cōtingat,frustra admittet.prauus enim non rationi,sed violentiæ & necessitati cedere consueuit. Quocirca quia prauus & puer neq; scire nisi operaretur prius,neq; operari nisi sciret quid sibi faciendum esset,poterat,nisi cogeretur: & qui cogere volebat quasi inuidus & malignus odio ab omnibus habebatur:inuentæ sunt leges,vt ipse item in fine decimi inquit, quæ licet hominibus in vnā ciuitatem collectis bene agendi necessitatē imponerent, odiosæ tamen ac molestę minimè essent futurę:quò sub bonis institutionib⁹ assueti homines idonei ad morales di-

sciplinas

ſciplinas frugalitatemque diſcendam efficerentur,qua præculti & præparati rectè omnia ad contemplationem tendentia intelligere valerent. Temperãtia ſiquidem ſeu frugalitas, quam σωφροσύνην vocant,vt in ſexto ait,ea præcipuè eſt,quę prudentiam & eam opinionem in animis noſtris conſeruat,quæ ad agendas res ſpectat,id eſt,finales rerum agendarum cauſas, vt honeſtum & bonum vnumquodque nobis eſſe videatur.qui enim dolore vel voluptate perturbatus eſt, nihil huiuſmodi rectè percipit. Adde quòd ea quoque peruerſè in contemplatione intelligit. quæ huiuſmodi morum inſtitutioni reſpondent:vt eſt,de creatione mundi,de immortalitate animæ,de prouidentia dei,de reſurrectione, atque aliis huiuſmodi, quæ morali vitæ rectè inſtitutæ ita annexa ſunt,vt quantò quis moribus magis eſt deprauatus,ſenſibusque inuolutus, tantò minus ea probabilia exiſtimet. Vt cur pueri cum eſſe mathematici poſſint,naturales aut ſapientes non poſſint, vt in eodem hoc ſexto inquit:inde etiam cauſa ſumi valeat, non tam quòd experientia careant, qua in huiuſmodi diſciplinis opus eſt,quàm quòd ex perturbationibus vitam traducere conſueuerint, perturbatio autem vt ipſe etiam in eodem hoc libro aſſerit, non de circulo aut triangulo atque huiuſmodi mathematicis,ſed alias in nobis opiniones corrumpat. Pro certo enim habendum illud eſt,duas has vitas actiuam & contemplatiuam ita inter ſeſe correſpondere, ſeſeque ita mutuò conſequi:vt ſi altera ſit praua,prauam quoque eſſe alteram: ſi altera ſit bona, alteram quoque eſſe bonam neceſſe ſit.Nam ſi quis hominem eſſe natum exiſtimet, vt cum iumentis ſaginetur, venerique indulgeat:is quid de immortalitate ſua cogitare vnquam poterit? Quid de mundi creatione in mentem eius cadere & intelligentiam poſſe credendum eſt,qui ſine vlla conſideratione virtutis quaſi perpetuo quodam torrente delatus ita viuit, vt quo quis modo vitam traduxerit, non laborandum eſſe cenſeat? Qui verò rapienda ſibi eſſe aliena, & adulterium, aliaque flagitia committenda in vita exiſtimat,rationes de Dei prouidentia nullo modo admittet. At qui animo neque vnquam à vitiis reſurrexit, neque eſſe reſurgendum ad contemplatiuam opinatur, reſurrectionem corporis capere quo pacto queat, non video. Actiuæ ſiquidem vitæ perfectio contemplatiuæ perfectionem nobis manifeſtat: Vt regula morum puritatiſque atque integritatis vitæ ſi quis vti ad dignoſcendam ſpeculationis veritatem in vnaquaque philoſophorum ſecta voluerit, minus erraturus ſit,quàm ſi ea neglecta ad rationis examen deueniat. Nihil enim aliud omnes philoſophorum ſcholæ mihi videntur ſtuduiſſe, quàm vt hominem ad perfectionem vtriuſque huius vitæ inſtitutionibus reducerent. Sed quanuis illi multum diuque per tot ſecula, totque nationes laborarint:nihil vnquam tamen efficere potuerunt. præter enim quàm quòd in via plerique aberrabant:adeò difficilia dogmata & laborioſa inueniebant,vt & ea percipere ingenij non mediocris eſſet,& aſſequi laboris non exigui.nam vix vnus atque alter reperiebatur,qui toto æuo laborans eam perfectionem licet humanam atque imperfectam conſequi poſſet: miraculumque eſſe videbatur,ſi in toto orbe vnus per ſingulas ætates claruiſſet,qui philoſophi vitã traduceret. Poſteaquam verò Chriſti Dei noſtri benignitas nos illuſtrauit, ſapientiaque ſua ad exteriora diffuſos quaſi erraticas pecudes ad interiora reduxit:effectum eſt,vt omnes euaſerimus dociles Deo: omneſque tam pueri quàm ſenes, tam fœminæ quàm viri, tam ſerui quàm liberi fieri perfecti philoſophi breui valeamus. duobus enim charitatis præceptis & fide inſtructus quilibet tam ad actiuam quàm ad contemplatiuam bonitate & veritate paratiſſimus euadit: vt gloriandum nemini amplius ſit,id quod ſapientes nonnullos feciſſe memoriæ proditum eſt,quòd vir natus ſit, & non mulier:quòd Græcus & non barbarus:quòd Athenienſis & non ex alia Græcię ciuitate:cùm neq; viri neque mulieris, neque Græci, neque barbari, neque Athenienſis, neque alterius cuiuſpiam vllum diſcrimen ſit ad felicitatẽ hanc religionis noſtræ quæ ſola vera eſt, capeſſendam:ſed omnes in Chriſto vnum ſimus:ad philoſophiã cuius omnes,modò velimus, admittimur. Cùm enim tribus præcipuè rebus erudiri homines conſueuerint,timore,ſpe, & virtutum exercitatione: in hac communi omnium ciuitate,quæ eſt eccleſia,tribus quoque his diſpenſationis nominibus Deus in ſacris eloquiis nobis ſeſe manifeſtauit.nam & vltionum Deus dicitur, vt terrore nos pœnæ coerceat:& ſalutis Deus,vt ſpe gloriæ nos erigat:& Deus virtutum quoque appellatur, vt per exercitationem virtutum quaſi in nobis habere Deum exiſtimantes ad perfectionem noſtram feſtinemus, quæ vera philoſophia eſt. Sed enim quia video apud nonnullos ex noſtris philoſophiæ nomen adeò male audire, vt non ſolum vtilitatem aliquam ad vitam hominum peruenire ex ea non opinentur:ſed nocere etiam,& religioni noſtræ, id eſt, veritati repugnare eam exiſtiment: venia ab his mihi impetranda eſt,paceque ipſorum dicendum:primum me hîc philoſophiam appellare nõ ea quæ falſa præcipiat,quæque fallacibus tantum captionibus diſcipulos exerceat ſuos,vt tantò magis in ea profeciſſe videatur, quanto magis quis & promptius ad veritatem impugnandam fuerit inſtructus:ab hac ſiquidem cauendum D. Paulus etiam monet, ne per philoſophiam ſeducamur:ſed eam,quæ rectè & in cognitione rerum verum & falſum indagat: & in actionibus vitæ

bonum

bonum & malum inquirit & docet. hæc enim quantum rerum creatarum, & naturæ perſcrutatione illuſtrare animum noſtrum poſſit, ſi morum moderatio non negligatur, D. Paulus idem teſtatur, cùm inquit: qui cùm Deum cognouiſſent, non ſicut Deum glorificauerunt, ſed euanuerunt in cogitationibus ſuis. & paulò pòſt, repleti omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, inuidia, homicidio &c. quaſi declaret manifeſtè non modo non repugnare diuinæ illuminationi philoſophiam: verùm efficere etiam poſſe, vt in Dei cognitionem veniamus, ſi rectè eam & ſyncere fuerimus perſequuti: id eſt non tam verbis & diſputatione quàm actionibus & vita eam tractauerimus. Neque enim referre multum exiſtimarim, modò ſciat quiſpiam, certiſſimiſque rationibus perſuaſam habeat veritatem, ſi explicare aliis rationes non potuerit: quippè cùm id infacundiæ non ignorantiæ attribuendum ſit. Hi enim rationes intelligunt ſibi tantum, cùm re non verbis bene & operantur & cõtemplantur. qui verò in rationibus ſunt exercitati, plerunque cum traductionem vitæ negligant, in earum oſtentatione euaneſcunt, cumque aliis nitantur ſuadere, ſeipſos imperſuaſos ſemper relinquunt: tantoque maiore digni reprehenſione ſunt, quòd negligentia & vitio proprio rei præclariſſimæ, id eſt, philoſophiæ infamiam apud omnes conciliant. Nam vt in præſentia reliqua philoſophorum, qui ſubinde iuuare genus humanum ope hac diuina pro viribus conati ſunt, documenta prætermittam: hæc doctrina Ariſtotelica quàm integra, quàm abſoluta, quàm exquiſita, quàm ſyncera, quàm ſancta ſit, dubitare neminem exiſtimo, qui modo in ea nõ temere & in diligẽter fuerit exercitatus. Si enim moralis huius operis perfectionẽ conſideremus omittamusq; candidiſſimum verborum ornatũ, acutiſſimam argumentorum collectionem, grauiſſimam ſententiarum declarationem quibus omnibus cùm alibi cõſueuit, tum hìc potiſſimum vtitur Ariſtoteles: velimusque integritati tantũ actiuę & contemplatiuę vitę quas hìc inſtituit, animum aduertere: nihil inueniemus, quod expurgandarum animæ ſordium diligentia æquè ad Chriſtianum apicem deducere homines poſſit: non vt eum quidem conſequantur, tantum tamen ab eo abſint, quantum in eo nondum conſtituti ſint: nihilque quod animum noſtrum humana videlicet ratione ita attollat, hominemque exterius conſtitutum ita moderetur, vt ad ſuſcipiendam ſupremi intellectus Deique illuſtrationem, niſi ipſe repudiet, aptiſſimus reddatur.

Cùm enim duplicem hominem, ſicut diximus, intelligat: alterum, qui ex anima & corpore conſtat, qui exterior homo eſt: alterum, intellectum ſolum: vocat autem intellectum, rationalem vitam, qua homo interior euadit, quem verè & primo & maximè hominem eſſe ſtatuit: duplicem quoque felicitatem eius inuenit, vnam intellectualem & perfectam quam contemplatiuam nominat, de qua in decimo libro qui finis huius operis eſt, vtpote ſummam omnium virtutum circunſcriptura, tractaturus eſt: alterã actiuam, quæ cum externis rebus exiſtit, quam in primo libro quænam ſit, inquirit: atque eam operationem ex virtute in vita perfecta eſſe definit. quæ quidem operatio quia & corpore indiget & externis, id eſt, vegetatione ſenſuum, ſanitate, robore, pulchritudine, nobilitate, diuitiis, amicis & cæteris fortunæ bonis: vnde acquiratur conſiderat. & licet præclariſſimũ dei donum non eſſet, ſed à fortuna etiam exhiberetur, diſciplina tamen & diligentia acquiri ab omnibus poſſe, eò quòd in virtute præcipuè conſiſtit, virtusque ſtabiliſſima felicitatis cauſa eſt: vt donec permanſerit id quod dominium obtinet, id eſt, operatio virtutis, nunquam effici vllis calamitatibus miſer quiſpiam poſſit: licet beatus dicendus non ſit. Tum quia virtutes morales in irrationali parte exiſtunt, de animæ diuiſione nonnulla agit, virtuteſque alias intellectiuas quæ in ratione prædita parte ſunt, alias morales quæ in irrationali exiſtunt, eſſe inquit, irrationalemque partem in ratione carentem, & rationis aliquatenus capacem diuidit. Quia verò felicitas hæc licet & corporis bonis & fortunæ etiam indigeat, in virtute tamen potiſſimum conſiſtit: in ſecundo de virtutibus moralibus prius tractare incipit, easque à more & aſſuetudine dici aſſerit, eò quòd non naturâ nobis inſunt, ſed exercitatione comparantur. verſarique eas circa voluptatem & dolorem præcipuè: eſſeque habitus definit, quibus homo & bonus ipſe efficitur, & bene opus ſuum reddit: duplicemque eſſe mediocritatem quantum ad rem, & quantum ad nos attinet, virtuteſque in mediocritate quantum ad nos conſiſtere. easque omnes cum extremis ſuis deſcriptione facta enumerat. Poſteà docet quo modo ad mediocritatem hanc reduci valeamus: à voluptateq; præcipuè cauendũ eſſe monet: mediocritateſq; quantũ ad nos videlicet ſpectat, inter duo vitiorũ extrema eſſe demonſtrat. Deinde quia virtus & vitiũ electionẽ requirebat, quę in noſtra eſt poteſtate: quid ſpontaneũ eſſet exiſtimãdum, quid item inuitũ in tertio prius cõſiderans, vt virtutẽ & vitium in noſtra ſita eſſe poteſtate oſtendat, ad virtutum tractationẽ poſtmodum deſcendit: de fortitudineq; & temperantia agit, earumque extremis: definitionibus, & diuiſionibus, proprietatibusq; & virtutũ & vitiorũ diligenter aſſignatis. Tum in quarto de reliquis pleriſq;, id eſt, liberalitate, magnificẽtia, magnanimitate, de moderato honoris ſtudio, de comitate, de vrbanitate, reliquisq; quæ in ſocietate hominũ exercere neceſſe eſt, pertractat. In quinto abſolutam

ſolutam de iuſtitia diſputationem perſequitur:& alreram vniuerſalem, alteram particularem eſſe oſtendit. vniuerſalémque omnes virtutes in ſe complecti: particularem alteram diſtributiuam, alteram commutatiuam & emendatiuam eſſe,quarum altera arithmetica, altera geometrica proportione conſtet.vbi de iure & iniuria, de iure naturali, legitimo, ciuili, herili, de æquo & bono diligenter diſſerit. Poſteà quia virtutes hæ actiuæ quæ in parte appetitiua & ſenſuali exiſtunt,recta prudentiæ ratione quæ intellectiua virtus eſt,moderamen accipiunt:perque eas ad intellectiuas aſcenſus præparatur:ſextus virtutibus intellectiuis totus dicatur.& ſicut in primo irrationalem animæ partem diuiſit, quia de moralibus virtutibus erat acturus, quæ in ea exiſtebant: ſic hîc rationem diſtinguit, intellectúmque, id eſt, animam rationalem in duas facultates diuidit, conſultatiuam,& ſcientificam,ſeu in opinatiuam & cogitatiuam: cumque alteram, id eſt, conſultatiuam in intellectum actiuum diſtribuat,& effectiuum:actiui prudentiã eſſe,effectiui artem declarat: quas inter ſe in eo multum diſtare docet, quòd qui in arte ſponte peccat, melior ſit, quàm qui inuitus:in prudentia econtrariò,qui inuitus peccat, quàm qui ſponte, peior multò exiſtimetur. ſcientificam partem contemplatiuum ſeu ſpeculatiuum intellectum appellat. ſed cùm is vel principia tantum percipiat,vel ea quæ ex principiis exiſtunt tantùm, vel vtraque:cùm principiorum eſt capax,intellectus:cùm concluſarum rerum ex principiis,ſcientia:cum vtrorumq;,ſapientia nuncupatur.ita vt ſapiẽtiam eſſe nihil aliud quàm ſcientiam & intellectum ſimul aſſerat. prudentiam verò eſſe eam quæ cùm moralis virtus ſcopum idoneum propoſuerit, ea quæ ad ſcopum ipſum tendunt, recta perducit. Cuius partes omnes examinando diligenter quid bona conſultatio,quid ſolertia,quid ſententia & reliqua huiuſmodi ſint,pertractat. Poſthæc autem,vt nihil quod ad rem facere videretur,inexcuſſum relinqueret:quia nonnulla eſſe inueniebantur, quæ vel ſupra virtutem moralem,vel infra eandem eſſe viderentur:in ſeptimo ea perſequutus eſt. nam cùm quis ſupra omnes iuſtos iuſtitia,ſupra omnes fortes fortitudine,ſupra omnes tẽperantes temperantia, & cæteris huiuſmodi excellit:hunc non virtute abſoluta, ſed heroica & diuina virtute præditum eſſe affirmat.quemadmodum contrà ſi quis immanis adeò ſit, vt vitiis omnibus omnes ſuperet, non vitio ſed feritate & immanitate inſtructum eſſe ait. Cùm verò quis temperanter agit cum pugna tamen,& appetitus reſiſtentia,eum non propriè virtutem habere, ſed eſſe continentem oſtendit: quippè cùm vera virtus nullam in ſe repugnantiam irrationalium facultatũ patiatur.ſicuti eum prauum & vitioſum propriè non dicit,ſed incontinentem, qui cùm ſciat quid agendum ſibi ſit in vniuerſali, in particularibus ipſi ignoratione ex affectuum perturbatione oborta intemperanter tamen agit. vnde beſtias quia vniuerſalium exiſtimationem nullam habent, minimè eſſe incontinentes.hic autem quoniam non ex eo quod perſuaſus ſit, voluptates ſectatur, pœnitentia etiam ducitur:atque iccirco intemperante qui perſuaſus eſt,longè melior eſt. neq; incontinentia cùm principium corruptum non habeat, vitium eſſe exiſtimatur. Quia verò continens & incontinens voluptate maximè & dolore moueri conſueuit, virtuteſque omnes morales vt in ſecundo oſtendit, circa duos hos affectus videntur exiſtere: voluptaſque & dolor duo quaſi conſultores,vt aiebat Plato,vitæ hominis ſunt: atque iccirco ab adoleſcentia ita inſtitutos eſſe oportet homines, vt his gaudeant & doleant quibus gaudere & dolere debent: voluptaſque præterea ſpectare ad felicitatem actiuam,& humanam videtur:de voluptate nonnulla agit, quot eius ſint genera,prauas alias,alias honeſtas,alias neutras eſſe declarans. Vbi verò de virtutibus moralibus,& iis quæ ſubſequuntur,id eſt,intellectiuis, tum de iis quæ vel ſupra vel infra morales eſſe videbantur, ſatis explicauit: & quia ad felicitatem hominis qui ex anima & corpore conſtabat,primùm animæ,deinde corporis,tum fortunæ bona requirebantur, quæ externa appellantur: atque inter externa amicitia maximum erat,ita vt aut virtus quędam eſſe,aut cum virtute exiſtere vt ipſe inquit, videretur:nonnulliq; iuſtitiæ eam diſtributiuæ partẽ exiſtimarent: de amicitia in octauo & nono exactiſſimè pertractat. In octauo quæ ſit amicitia:tresq; eius eſſe ſpecięs vtilem,iucundam, honeſtam oſtendit: vt in honeſtate inter ſimiles, in vtilitate & iucunditate inter diſſimiles exiſtat: honeſtaque amicitia ſola propè amicitia dicatur. atque amicitia perfecta non poſſe fieri, vt quiſpiam amicus multis ſit, quemadmodum neque vt amore multorum ſimul aliquis capiatur,quippè cùm id natura ſpectare ad vnum ſoleat. Sed cùm hæ inter æquales perſonas ſint,de alia agit quæ inter inæquales reperitur:quomodoque ea ſeruanda ſit docet: tum de ciuili, de domeſtica,de naturali quæ inter conſanguineos eſt:de ſodalitia aliiſque huiuſmodi diligentiſſimè omnia indagat.poſteà de querelis quæ contingere in amicitiis ſoleant: plurimaſque in vtili amicitia, nullas in honeſta contingere ait. In nono poſteà reliqua de amicitia perſequitur, quæ videlicet in dubium venire poterant.querelæ amicitiarum quo pacto tollendæ ſint: quando diſſoluendæ amicitiæ:quando conſeruandæ. vtrum amicitia ſit beneuolentia, vtrum concordia. cur qui beneficia contulerunt magis ament:quia ſcilicet opera ſua amant,& honeſtè factum quod

in affecto

in affecto est: & quia laboriosius est dare quàm accipere. vtrum sui amor sit laudabilis: esse quidem in probo viro qui verè se amat,& non corpus & sensum: atque ita vt mensura amoris erga alios etiam sit. vnde quia scelesti manifestè se non amant, eos neque aliorum amicos esse posse: quærere tamen consuetudines aliorum, quoniam conscientia scelerum molestantur, vt seipsos fugiant. At felicem amicis indigere tantùm probis & honestis, non vtilibus & iucundis: primùm, vt operationes eorum videns quia sua inspicere non ita potest, perinde oblectetur ac suis: secundo, vt iucundè semper viuat assidua operatione tum sua tum amici: tertio, vt amici operatione inspecta magis excitetur. Posteà vtrum amici plurimi faciendi sint, quærit: docetque in vtili amicitia & voluptuosa id non posse, in honesta satis esse si vel paucos, id est duos aut tres habuerimus. qui enim multorum sunt amici, eos nemini esse amicos nisi ciuiliter posse. tũ in aduersáne an in prospera fortuna opus magis amicis sit, considerat: in aduersaque necessariam esse, in prospera honestam magis amicorum præsentiam esse declarat. Sequebatur de contemplatiua virtute agere: sed quia ea summam in se voluptatem habet, de voluptate prius in principio decimi nonnulla considerat, veterumque de ea opiniones persequitur. voluptatesque esse diuersas tum pro ratione operationum statuit, vt sensuum aliæ, aliæ intellectus sint: & quæ sunt sensuum quoq; inter se esse diuersas, ita vt altera alteram corrumpat. tum pro ratione bonitatis aut improbitatis: quę enim malam operationem sequitur, est mala, quæ bonam, bona: quæ item à mala cupiditate prouenit, praua, quæ à bona, bona censenda est. tum pro ratione purioris instrumenti, aut impurioris: nam quæ ex visu fit, est purior, quàm quæ ex odoratu: quæ ex odoratu, quàm quæ ex gustu & tactu, quæ intemperantium est. tum pro ratione subiectorum: alia siquidem hominis, alia canis voluptas est. cumque in homine diuersæ sint huiusmodi voluptates, ea propria eius est quæ & intellectu & affectu bene instituti hominis est. Posteaquam hæc absoluit, ad tractationem de felicitate veri hominis & interioris descendit, cui præsidet sapientia, eáque esse operationem ex virtute quæ præstantissima in homine est, quæ est contemplatiui intellectus, eamque esse actiua longè præstantiorem octo causis ostendit: quia eius partis hominis est, qui propriè est homo, & circa sua obiecta quæ sunt intelligibilia retrahitur: actiua verò circa exteriora diffunditur. quia est assidua. quia iucundior multò est, magisque synceras & minus interruptas habet voluptates. quia ex se sufficit, paucisque admodum extrinsecus indiget. quia est tanquam finis, & ex sese diligitur, actiua verò propter contemplatiuam appetitur, quia in ocio & quiete consistit, actiua in turbatione & negocio: bellum verò ob pacem, & negocium ob ocium fit. quia est sublimior & diuina: actiua verò humana. quia est ex intellectu qui est solius hominis: actiua verò etiam brutorum adiunctas facultates habet. Postremò de actiua nonnulla resumit, vt eam & ex comparatione longè inferiorem esse ostendat: & ad ciuilis doctrinæ tradendæ transitum idoneum faciat. cum enim qui imbutus prius non est bona vitæ institutione, aptus ad disciplinam moralem intelligendam esse non possit, vt in superioribus libris & in primo præsertim sæpius docuit. atque iccirco assuetudine prius aliqua indigeat, assuetudinemque hanc non nisi leges valeant afferre, quæ pœnis propositis à vitiis deterreant, præmiis ad virtutem ciues incitent atque inducant: quo pacto idoneus aliquis ad condendas leges efficiatur, declaraturum se in sequentibus rerum publicarum libris pollicetur.

Atque hæc totius huius doctrinæ summa est. Quia verò nonnullos esse scio, qui non tam doctrinam quàm suasionem in huiusmodi negocio requirendam censent: monitiones eius quasdam & incitationes castigationesque subiũgam: quas, sicut pium magistrum decebat, inter docendum opportune locis suis inseruit. Primum enim vt ad studium & industriam auditorem incitet, qualis huius disciplinæ esse idoneus auditor debeat, monet: nihil interesse inquiens iuuenísne aliquis ætate sit an moribus. huiusmodi enim hominibus inutilem esse hanc cognitionem non secus atque incontinentibus: quippè cùm huius disciplinæ finis non cognitio, sed actio sit. Ad aliasque artes consequendas non solere electionem aut stabilitatem requiri, sed ipsam solam cognitionem sufficere: ad virtutes verò cognitionem parum vel nihil valere: reliqua, id est electionem & agendi perseuerantiam multum ac totum conferre. non agendo enim non modò non effici quempiam bonum, sed ne in eo quidem statu esse, vt effici possit. Cognoscere item iusta & iniusta nullam sapientiam esse existimare homines quia à legibus ea præscribuntur: cum tamen quæ leges statuunt, minus iusta sint, quàm medicamenta salubria. difficiliora enim cognitu iusta quàm salubria sunt. salubria verò non ex libris cognosci, sed experientia & habitu ab artifice qui artem exerceat: sic iusta, ab eo qui operetur. atque hæc inquit, quò subinde videlicet inculcet, non esse negligendum neque cognitioni tantùm acquiescendum: quippè cùm cognitio in huiusmodi moralibus ex actione ipsa eueniat. neque legis periti magis iusta sciant, quàm qui, licet nunquam viderint leges, iustitiæ habitum sibi agendo contraxerunt. non enim satis esse si virtutem cognouerimus, id quod subinde repetit, sed vt eam habeamus eaque vtamur, esse enitendum. nam si verba

ad reddendos homines probos sufficeret, multas sanè & magnas mercedes acciperet:quippè cùm qui discit hæc tantū,similis ægrotanti sit qui libenter quidem medicū audiat & percipiat,nihil tamen agat.Orationēq; nō in omnibus vim habere,sed opus esse, vt præcultus sit auditoris animus, nō secus ac terra quæ nutritura semē sit.Satisq; esse si quāuis omnia adsint,omniaq; faciamus quæ debemus,quibus probi effici videmur:euadere virtutis participes possimus.Cōtentos enī esse nos nō debere ꝙ apti ad operandū simus,sed operandū omnino esse. sicut enī in olympiis certaminibus nō pulcherrimos & robustissimos,sed qui decertāt & uincunt,coronari:sic in vita nō qui sunt idonei,sed qui operātur,fęlicitatē cōsequi.felicitatē enī licet diuinitus detur, esse tamen adeo cōmunē,vt disciplina & diligētia acquiri ab omnibus possit.quo alacritatē oībus exhibeat,ad bonū consequendū,nisi ignaui admodū esse ac desides voluerimus. Posteà vt nō tā ad operandi diligentiā homines incitet,sed à voluptuosa vita etiā auocet ac deterreat:seruiles prorsus ac pecudes appellat eos qui voluptariā vitā sectantur,& principes Sardanapalos: quò sugillatiōe hac atq; infamia notati erubescāt,atq; ad tēperantē vitā redeāt. Resolutisq; mēbris corporis similes esse incōtinētes.Ac voluptates quidē turpes nō esse nisi corruptis hominibus dicēdas voluptates:quib⁹ videlicet voluptates videtur.sicut nō esse dulcia neq; amara ea quæ vidētur ægrotis.corporisq; voluptates quia sæpe in ipsas incidūt homines,cuilibetq; facilè occurrūt,nominis hui⁹ hæreditatem fuisse adeptas.atq; iccirco intēperantiā meritò esse vituperabilē,quia nobis inest nō quatenus homines,sed quatenus aīalia sumus:vt ferinū sit talibus oblectari.Neq; venereorū tantūmodo voluptates hoc modo carpit, quò ab eis vnūquēq; qui hominē se agnoscit,deterreat:sed leuiores etiā, quæ tamē cū à seriis homines auocāt,tū nimia relaxatione ad libidines reddūt ꝓpēsiores. Iusiones enī voluptuosas damnat,in quibus ꝓptereà positā esse felicitatē homines opinātur,quia tyrannos & in potestate cōstitutos eis vti vidēt. Neq; enī,inquit,si isti principes & tyranni,quia syncerę & liberalis voluptatis gustū nō habēt,ad corporis voluptates cōfugiunt, ꝓptereà eas magis expetēdas esse existimandū est.nā & pueri quæ apud se in precio sunt,pręstātissima esse opinātur.Quod cū inquit,q̄ vilipendit & grauiter castigat horū vitā,quā beatā ipsi arbitrantur. philosophiā enim habere in se mirabiles & puritate & stabilitate voluptates:iocū & lusum vt negociari posteà possimus,admitti solere,nō vt dissoluamur.Sed fortassè,inquit,eiusmodi aliquis est,vt diligentiā non adhibeat?at vt eiusmodi sint homines,& intēperantes efficiātur,ipsi in causa sunt, dum remissè & dissolutè viuunt,& in cōtinua vitiorū operatione versantur.habitū enim sponte acquirunt, à quo posteà liberari nō possunt,cū volunt.nā neq; qui ęgrotāt,sanos effici cū volunt posse:licet vel intēperanter agēdo vel medicis nō obtēperando sponte in morbū inciderint. nam si iucūda & molesta violenta esse quispiā opinatur,omnia sibi violenta esse existimabit. sed ridiculum esse in externa potiùs causam referre,q̄ in nosmetipsos, ꝙ huiuscemodi rebus facilè moueamur:& honesta nobis,turpia iucūdis ascribere. Quocirca quia vitia & virtutes in nostra potestate sunt, vt ad mediocritatē reducamur,monet.qua in re spectandū esse inquit ad quę nos simus procliuiores atq; in contrariū,eorū more qui ligna distorta dirigunt, nos ipsos abstrahendū, quò peruenire ad mediū virtutis valeamus:voluptatemq; pręcipuè vitandā,quippè quæ corrumpere iudiciū soleat,& sicut Troianorū proceres Helenā,licet pulchra esse videretur,dimiserūt, ita à nobis voluptatē ob pulchritudinē ne nos corrūpat, esse repudiandā. Quid cū ebriū duplici pœna dignū esse ait,eò ꝙ & se priuarit sponte ratione,& ebriosa prauè agat:Vel qui se occiderit, ignominia quadā affici dum indignus ciuiū sepultura iudicatur:nonne hominē à læsione sibi tam animæ q̄ corporis inferenda deterret?Quàm ad tolerantiā cōfirmat,cùm molles carpit,qui palliū per terrā trahunt, ne scilicet si ipsum tollant,laborent:qui cū ægrotantes imitentur,miseros se esse nō existimant:cū miseris similes sint.Quàm ab amore vano abducit,cū amatores deridet:qui sicut amant,ita se esse amādos censent.nā si simili modo essent amabiles,fortassè censere ita deberēt:Quàm in amicitia synceritatē seruandā monet,cū amicos qui simulant se esse veros & non sunt,magis esse accusandos ait q̄ qui monetā adulterāt,eò ꝙ circa rem preciosiorē peccant.Cùm verò orationes de iis quæ in affectibus & actionibus cōsistunt, minorē q̄ opera ipsa habere probabilitatē inquit:cumq; discrepant ab iis quæ sensu percipiūtur,cōtemptas veritatē quoq; ipsam perimere: vt verè orationes nō solū ad cognoscendū,sed ad vitā quoq; ipsam instituendā vtilissimæ sint:quid aliud facit,q̄ consulit,vt tam veritatē in oratione,q̄ probitatē in moribus semꝑ cōseruemus? Morū autē institutioni quāta adhiberi diligētia debeat,ostendit,cū monet,vt quāuis leges bene institutæ sint,debere vnūquēq; tamen priuatā & liberorū & amicorū suorū curā habere:magis enim videri singula absolui,si priuata cura adhibeatur. Vt verò stimulos etiā aliquos ad contemplationem hominibus adhibeat,sui amatorē esse eum inquit,qui se ꝓpriè amat,id est,pręcipuā sui partē:sicut enim ciuitas maximè id videtur esse,quod in ipsa pstantissimū est,ita & homo:quasi incitans oēs ad honesta sectanda,partemq; suā intellectualem præcipuè excolendā.quod efficaci⁹ ꝓsequitur quasi votū suū manifestās

cùm inquit,

cùm inquit:si omnes ad honesta consequenda certarent:& publicè omnibus, & priuatim singulis maxima bona euenirent:siquidem virtus tale quid est, vt quò perfectius fuerit exculta, eò maiores vtilitates semper afferat. neque enim debere nos cùm simus mortales mortalia cogitare, sed extolli & immortales quatenus fieri potest, reddi:absurdumque esse, si non suam quisque, sed alienam vitam expetat: quasi in erubescentiam inducens, si intellectualem & rationalem vitam negligamus: quippè cùm non homines, sed alterius naturæ animalia futuri simus. Nam cùm eum qui ex intellectu operatur, eumque excolit atque optimè afficit, Deo esse carissimum videri ait: Consentaneum enim esse, Deum re illa quæ optima est, ipsique est cognata, & intellectu delectari: eosque qui eam maximè amant & honorant remunerari:piè admodum & prouidentiæ Dei & immortalitatis nostræ significatione ad amplectendam contemplationis puritatem inuitat.

Sed de his hactenus. Satis enim esse hæc ad perfectionem moralis huius institutionis declarandam vnicuique possunt. Cùm igitur hæc Aristotelis actiua adeò syncera sit, vt à nostra Christiana nihil planè dissentire videatur: nisi quatenus illa paulò perfectius ac sublimiꝰ adhuc hominem prouehit:ita vt nō solùm vitia omnia, vt ipsa hæc facit, eradicet:verùm etiam exiguas omnes radicum fibras vnde timeri pullulatio aliqua possit, diligenter perscrutandas euellendasque censeat:Cumque actiua, vt diximus, fundamentum contemplatiuæ sit, eique correspondeat: simili modo contemplatiuam quoque & rationalem, quam Philosophus hìc tradit, non differre à Christianorum speculatione, nisi in eadem hac perfectione credendum est, si morali huic fabricæ consentaneam esse eam debere existimamus. Nam quæ de æternitate mundi, de anima, nonnullisque aliis huiusmodi disputat, magis ad morem ipsius quo vti in rebus omnibus pertractandis consueuit, quàm ad impietatem aliquam referenda sunt. A natura enim non solet recedere Aristoteles: vt etiam quæ supra naturam sunt, sicut etiam nonnulli philosophiæ eius Græci interpretes asserunt, eo modo consideret, quo naturam respiciunt, quatenusque in natura constituta sunt: contrario modo quàm Plato consueuerit, qui naturalia quoque paulum à natura subleuando indagat: vt proptereà quoque in multis dissentire inter se hi philosophi videantur, cùm tamen in via & modo considerandarum rerum plerunque magis, quàm in rebus ipsis discrepent. Si enim de anima mortales aliquas rationes affert, vt quibusdam videtur, eæ verissimæ ac certissimæ sunt existimandæ, si de anima ea intelliguntur, quæ materiam respicit, corpusque mortale informat, ac perficit. Si item de æternitate motus nonnulla dicit, quibus mundum esse genitum demōstret, contra religionem nostram ea esse minimè sunt existimanda. verum enim esse id constat, si ad naturalem hunc ordinem quem ipse spectat, consideremus. non enim ex hac alterationum serie ac vicissitudine à principio creatum esse mundum asserimus, sed ex creatione eius alterationum seriem posteà successisse: vt si docendi viam qua humana hæc sensuique exposita ad clariorem demōstrationem respicit hìc Philosophus, animaduertamus: facilè intellecturi simus eius rationalem tractationem etiam si verbis aliquando videatur, sententia tamen à morali quæ sanctissima est, nusquam discrepare: si modò sibi eum constare existimemus: gradumque vitæ actiuæ, vt verisimile est, ita supposuisse, vt ad contemplatiuam ad amussim respondeat. Moralis enim hæc & actiua non tam agendi & operandi, quàm discendi etiam principium est. sicut iidem Græci auctores monent: qui in disciplina Aristotelica ac philosophica, qua animus noster ad bonum agendum & verum intelligendum instruitur, principium à morali institutione sumi oportere eam ob causam affirmant, quia instrumenta, cuiusmodi sunt dialecticæ rationes, ea sunt natura, vt bene & male vti eis quispiam possit, nisi animum prius bona morum institutione rectè præparatum habuerit. Quia tamen hæc Aristoteles dialecticis demonstrationibus quatenus rei materia patitur, satis exquisitè pertractat: ideo oportere, vt qui discipulus eius esse vult, simplici primùm aliqua morum instructione imbutus, deinde logica eius disciplina percepta, qua intelligere argumentandi rationes valeat, ad hoc opus audiendum sese ante omnia conferat: vt stabili hoc fundamento iacto superextruere cætera quæ ad contemplationem spectant, firmiter possit. Qui enim hoc vel non subiicit, vel ineptum ac labans subiicit, cùm non habeat, vbi insistat, euanescit in cogitationibus, vt inquit D. Paulus, contemplationisque totam ædificationem ruinosam efficit. Quapropter cùm plerique hodie hac via minimè ingrediantur, neque fundamentis his iactis ędificent, quippè cùm opus hoc quod exordium & viuendi & discendi esse iam ostendimus, neque in gymnasiis publicis locum vllum præcipuum habeat, neque priuatim à quoquam nisi disputandi tantum aliquando causa non agendi consideretur: mirandum nihil esse existimo, si nonnulli inueniantur, qui cùm Peripateticos se esse iactent, vel philosophum hunc ipsum, vel nostra condemnent. nam cùm in euoluendis eius libris non id studeant, vt consentanea ratio actioni euadat, cōstansq; vtraq; doctrina seruetur: in multa absurda necessariò incidunt: vt & impia nōnulla eius dogmata cogantur fateri: & philosophiam etiam ipsam adeò à religione nostra discrepare asserāt,

vt qui ea fuerit imbutus, si eam sequi velit, esse bonus Christianus non possit. quasi fieri vllo modo queat, vt nos vel rerum verarum cognitio à veritate, vel creaturarum scientia à creatore alienet. Cùm prætereà neque Aristotelicæ virtutis & felicitatis verum sensum perceperint, si quem viderint aut audiuerint ex nostris pium ac sanctum virum, qui vel voluptatibus adeò se abdicarit, vt delectare sensus omni ex parte refugiat: vel posthabitis omnibus & corporis & fortunæ bonis in solitudinem aliquam secesserit, ibique à commercio hominum separatam vitam traduxerit sola virtute contentus: vel honorem ab hominibus & gloriam contempserit: vel iocosam loquutionem prorsus è consuetudine sua reiecerit: vel mori potius aliquando proposuerit, quàm quippiam de perfectione sua relaxare voluerit: non quasi perfectiorem admirantur, sed modò rusticum, modò stupidum, modò ineptum, modò humilem & abiectum, modò agrestem esse dicunt. Hominem enim sociabile esse animal iactant: vt cōsortio hominum se priuare non solùm ab vtilitate publica, verùm etiam ob omni prorsus humanitate alienum sit. Felicitatemque bona etiam reliqua non ea tantum quæ animæ sunt, requirere, neque virtute sola esse contentam: vt priuet se felicitate, qui vel corpus negligit, vel fortunas: similisque esse artifici censeatur, qui vt melius operetur, instrumenta abiiciat. Virtutem item in mediocritate consistere asserunt: vnde non eum esse virtute præditum qui voluptates corporis, vel honorem, vel iocum è vita sibi penitus circumciderit, sed qui hæc omnia moderari sciat. Vitam verò ita facilè negligere, cùm felicitas vitam etiam perfectam & longam requirat, esse eius qui felicitatem etiam ipsam contemnat. Atque hæc dum dicunt, felices se esse opinantur, dum & semper quod perfectius se esse vident, damnant: & huiusmodi rationibus & sibi & plerisque aliis nunquam perfectiorem & puriorem vitam esse inquirendam, sed genio & curandæ cuti iucundè semper indulgendum esse persuadent. Cùm tamen si studio cognoscendæ veritatis, & non affectibus suis patrocinandi hæc dicerent, Aristotelem ipsum habeant, qui felicitatem hanc quam dicunt, non esse veram hominis manifestè declarat, sed humanam & ciuilem, quæ homini tantùm exteriori conueniat, non interiorem & verum hominem perficiat: ad quam nostri illi festinandum censent. sicut enim prior hæc humana felicitas & actiua plurimis: ita illa paucissimis indiget: solaque virtute est cōtenta, nisi quatenus corporis necessitas postulat. Quæ enim Alexander in libello de felicitate contra Stoicos disputat, eam sola virtute non esse contentam asserens: de felicitate tantùm hac humana & imperfecta dicuntur: vt Eustratius quoque in decimo ostendit: in illa autem quæ veri hominis est, nullam vim habent. Nam vt ipse Aristoteles in decimo inquit, contemplanti nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est, quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusque vitam degit, ex virtute agere proponit. talibus igitur ad humanè se gerendum indigebit. Vbi etiam illud animaduertendum, asserere Aristotelem hominem verum & contemplatiuum non esse sociabilem, neque cum pluribus vitam traducere: vt vana etiam istorum hac ex parte iactatio euadat. Nam cùm nonnulla ob necessitatem indita in natura hominis sint, si sublata ea necessitas fuerit, summæ virtutis esse censendum est, si omne studium, omnisque labor posteà adhibeatur, vt ea quoque penitus auferantur. vbi enim incidit in potentiam homo, extrinsecusque excessit, auxilio aliorum statim indiguit: vtque & ipse aleretur assiduè, & genus suum in posterum propagaret, opus habuit voluptate quæ subinde ipsum instigaret. Vnde cùm se recolligit, & ab exteriore hac diffusione retrahit, nullius auxilio, nullaque propagatione indigere incipit, nullaque item alitione, nisi quatenus ad sustentandum corpus sufficiat: ad quam adeò paucis contentus est, vt ea quia vitæ exteriori necessaria tantùm sunt, vana etiam esse existimet. vanitati enim, id est, huiusmodi necessariis, inquit D. Paulus subiectam esse creaturam propter eum qui eam subiecit in spe: quasi si vel hac corporis vita ad virtutum exercitationem opus non esset, vel aliquando non speraremus fore, vt hac etiam sublata sola contemplatiua in nobis perpetuò confirmaretur: nulla prorsus corporis cura habenda nobis esset: vt non immeritò quatenus fieri potest, qui perfectionem hanc affectant, ab his se abstrahant: laudatique summopere nonnulli fuerint, quòd adeò ab his mundanis sese subduxerint, vt per multos annos hominem vllum, cuius cōsortium esse aliis iucundissimum solet, nō viderint: quippè cùm qui ob virtutem eò prouecti sunt, vt humana societate non indigeant, Deo vniti iam esse intelligantur. Adde quòd si contemplatiuam felicitatem quoque omittere in præsentia velimus, istis nihilominus respondere ex Aristotelis sentētia possemus: si ea quæ in nostris damnant, tum ad Heroicam virtutem referremus, quæ vt in septimo docet, omnia excellentius ac sublimius quàm moralis exequitur: tum ad moralem ipsam: nam cùm semper donec viuimus vti prudentia opus sit, vt propterea prudentiæ non possit esse obliuio, vt ipse in sexto inquit, quippè cùm eius subiecta semper nobis sint obuia, neque vllus locus, vllum tempus, vlla actio, vllus affectus reperiatur, in quibus non requiratur prudentia, quæ virtutum moralium recta ratio est: extra verò tempus, aut locum, aut actionem, aut affectum,

esse

esse nemo possit,dum viuit:fit,vt morali,id est, actiua virtute semper aliquatenus vti vnusquisque etiam contemplatiuus debeat. Quapropter quia felicitas in virtutis operatione consistit, operatio verò alicuius in qualibet occasione semper existit: ex virtute aliqua semper operari vnusquisque potest dum viuit. neque abiicere operandi instrumenta censendus est, qui ea abiicit quæ ad operandum sibi sunt impedimento. quippè cùm & diuitiæ & sanitas & reliqua externa ancipitis naturæ sint,vt sicut prodesse ita obesse aliquibus ad virtutem exequendam valeant:vt ea reiicere à se quisque debeat,quæ sibi esse impedimento sentit.quemadmodum neque faber,si malleum reiiceret,qui cusionem semper ei soleret deprauare,vituperatione esset dignus, neque priuare se instrumentis magis quàm aptare diceretur.Præterea in primo felicitatem hanc esse eiusmodi inquit, vt à quocunque possit comparari: quasi si adsit virtus, cùm Dei præclarissimum donum sit felicitas, cætera facilè subsequantur:si non adsit,nulla eiusmodi externa prosperitas contingere queat, quæ felicem hominem,vel potius nō infelicem efficiat. Quærite primùm regnum Dei & cætera adiicientur vobis,inquit veritas. Sed sunt qui se ridiculo quodam modo decipiunt:nam cùm felicitatem in operatione ex virtute consistere iactent, operationem verò hanc corporis bonis & externis indigere tanquam instrumentis:prius instrumētis conquirendis sibi vacandum censent. quasi vbi voluerint,virtutem posteà comparare sibi facilè possint. atque ita dum posthabita virtute vel corpori curando vacant, intemperantia & audacia:dum pecuniis colligendis student, auaritia & iniustitia eos præoccupat. vt si quis esset qui dum instrumenta ad extruendam domum hinc inde conquireret,lateres & ligna, cæteraque quibus domus extruitur, nulla cura habita dissipanda ac perdenda curaret:similis his omnino esse videretur. Temperantia verò dum viuimus in continua acquisitione consistit: vt retrahere nos ad contrariū sæpenumero necesse sit,dum in via sumus. In via autē tātisper sumus, quandiu vixerimus:fugereque vel mediocrē voluptatē non quia mala sit, sed quia fallax,latēterq; sese insinuet.adde quod vt ipse in tertio inquit, meritò esse vituperabilis propterea debet,quia nobis inest,non quatenus homines, sed quatenus sumus animalia:vt talibus oblectari & acquiescere ferinum sit. Cùm enim in appetitu cibi & potus, & amoris moderando temperantia consistat,& amor exuperationi simile sit,vt nisi vnum amare vehementer non valeamus:Deum verò amare supra omnia debeamus:fit,vt coniugio etiam sese homo abdicare debeat, si amoris affectu erga Deū vti præcipuè vult. sed insurgēt hoc loco video aliqui ex iis qui homines se esse volunt,neque diuinas increpationes illas timent:sicut homines moriemini:&, vade retrò Sàthana,quia sapis quæ sunt hominum,non quæ sunt Dei:insurgent inquam,& dicent,amicitiam erga naturam dissimilem,& in nimia excellentia nullam esse posse,atque iccirco erga Deum cum homine non posse esse amicitiam,vt ipse inquit in octauo.qui tamen si intelligerent, de quo amicitiæ genere loquatur,nihil haberent,opinor,quod dicerent.de ea enim amicitia agit, in qua homo adhuc homo & humilis permanet,non attollitur & Deus efficitur.nam cùm altera illa perfectiore vita & contemplatiua ita transformemur,vt similes Deo euadamus:Deusque nos vt cognatos effectos amet, vt in decimo ait: non video cur non amare Deum etiam vehementissimo amore debeamus.vbi enim maior transmutatio,maior adhæsio: vbi maior adhæsio, maior quoque amor sit,necesse est. maior autem transmutatio speciei & naturæ est, qua in Deum immutamur,Deoque similes efficimur:licet per participationem id fiat:quàm indiuidui, qua cum hominibus vnimur. Cumque præterea cibi & potus voluptas medicinæ causa nobis data sit, ne famis & sitis morbo interimamur,adeoq; dolosè surrepat, vt sub specie necessitatis in lasciuiam despumet:& peccata cùm sint lapsus,in præcipitium imprudentes sępenumero inducant:vt si quis irretitus aliquo vel leuissimo est,periculum sit, ne mole eius in grauissimum detrahatur:perinde ac si quis è summa rupe vestigiis delabatur,nisi statim sese cōtineat,id quod in vitiis & peccatis pœnitentia præstat:in profundissimam vallem præceps feratur,necesse est:danda opera est, vt omnibus expurgemur,& quæ ex se etiā conceduntur, aliquando caueamus:voluptatesq; alioqui nō malas, ne malæ nobis in occasione efficiantur, seuerissimè euitemus: præsertim cùm ipse & in secundo voluptatem etiam si sit pulchra & decora,esse dimittendam non secus atq; Helenam, ne mali alicuius nobis occasionem præbeat:& in septimo fraudes nectere eam, & insidiis cōtra nos vti:non secus ac Venus cesto suo, quo vel prudentes decipit ipsos.vt qui vel leuissimas voluptates hac de causa fugit,nō stupidus,sed tēperantissimus esse censeatur. Quin illi qui ciborū condimenta varia & suauitates inquirunt,vt diuturniore & ampliore esus & potus medicina sibi opus sit, non secus præter naturā facere sunt existimandi,quàm si quis daret operam, vt in eo statu semper se conseruaret,vt veratrum,aut aliquod aliud huiusmodi medicamētum sumere cogeretur. medicina enim moderatè & quando opus est,sumpta prodest:immoderatè & non suo tēpore,deprauat ac perdit. Qui verò honorem contemnit & gloriā:si hac eadem cautione facit,vt sibi ad superbiā occasionē præcidat:prudens potius est existimandus, q̄ vituperandus: si propterea facit, quia res humanas

parui æstimat:magnanimus potius quàm vilis,prædicandus est.magnanimus siquidē,vt in quarto inquit,cùm ornamento omnium virtutum præditus sit,honore qui à Deo exhibetur, est contentus,viliaque omnia & abiecta hæc humana esse opinatur.De ioco sanè plura minimè dicēda mihi esse arbitror,cùm superuacaneum quoddam esse videatur.quippè cùm ipse quoque Aristoteles in decimo eum admodum vili loco habeat,& non nisi vt remedium admittendum: & quia,vt in septimo inquit, semper laborat animal siue audiat, siue videat, relaxationis tantùm causa adhibendum censeat:ita vt si relaxationem quispiam vllam non requirat, eum penitus tollere longè melius sit. Consortio verò hominum se priuare, tantum abest vt alienum, vel ab humanitate vel ab vtilitate sit,sicut isti dictitant,vt qui id facit,& multò magis amicus omnibus sit:& prodesse etiam multò magis possit.nam si amor probi viri erga se ipsum regula est erga alium amicitiæ,vt in nono manifestissimè declarat: qui sese verè amat, etiam in solitudine proborum omnium est amicus,eisque non secus ac sibi bona vult atque optat.si enim esset ciuis vnius ciuitatis, pauciores amaret:& quod ex eo consequitur, benefacere paucioribus posset, cùm etiam ipse Aristoteles dicat,eum qui bonus ciuis sit: bonum virum interdum esse non posse: quippè cùm multæ ciuitates contraria inter se habeant instituta, vt necesse quasi omnino sit, si quis pluribus & omnibus esse debeat amicus sit solitarius,id est,sit communis ciuitatis,id est,Christianæ ciuis. quippè cùm nisi eis quos amat quispiam, benefaciat:benefaciat autem non nisi cùm occasio contingat: at qui plures amat,plures proculdubio cùm occasio se offert,beneficio afficiat. nam consuetudinem habere posse probum virum vnius videlicet aut alterius, in nono declarat: cùm & pauci admodum reperiantur boni viri,& ipse eis non indigeat, nisi vt oblectetur, operarique iucundius videndo possit:quasi id imbecillitati etiam potius naturæ quàm perfectioni ascribat. Nam cùm felicitatem vitam perfectam requirere aiunt, vt negligenda ita temere vita non sit: Aristotelem ipsum audiant, qui moralem felicem in nono asserit breui tempore lætari vehementer magis electurum esse,quàm longo leuiter:& viuere honestè vno anno,quàm multis quomodolibet: vt vita perfecta non tam longa, quàm absoluta & integra intelligendum esse declaret.

Atque hæc in præsentia mihi dicenda existimaui, non quòd moralem nostrorum vitam & actiuam esse hac Peripatetica exquisitiorem,perfectioremq; non putem:sed vt Aristotelicam hanc & actiuam felicitatem longè sanctiorem ac puriorē,quàm prima frōte prę se ferre Philosophia videatur,si perpendere diligentius rem voluerit,inuenire vnumquemque posse demonstrem hocq; Aristotelis opus esse eiusmodi, vt si non exactè perficere, præparare tamen,& deducere ad perfectionem hominem mirificè valeat.

INDEX LIBRORVM MORALIVM ARISTOTELIS.

PRIMI LIBRI CAPITA.

De vniuersali boni appetitu,ac finium diuersitate.	Cap.	1	fo.2.a
Quòd vnus agibilium finis,qui ciuilis sit facultatis.	Cap.	2	fo.4.a
De modo procedendi,& auditore morali.	Cap.	3	fo.6.a
De summo bono,& recta auditoris educatione.	Cap.	4	fo.9 a
Quòd felicitas nõ sit voluptas,honor,virtus,aut diuitię.	Cap.	5	fo.11.a
Quòd non sit idea.	Cap.	6	fo.13.a
De felicitatis subiecto,substantia,& præceptis in vnaquaque scientia obseruandis.	Cap.	7	fo.19.b
De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.	Cap.	8	fo.25.b
De modo assequendæ felicitatis.	Cap.	9	fo.28.b
Quis in hac vita dicendus sit felix,& quid felix.	Cap.	10	fo.30.a
Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant.	Cap.	11	fo.33.b
Quòd felicitas bonũ sit honorabile potius,q̃ laudabile.	Cap.	12	fo.34.a
De duplici animæ parte,ac virtutis diuisione.	Cap.	13	fo.35.b

SECVNDI LIBRI CAPITA

De productione virtutis intellectiuæ & moralis.	Cap.	1	fo.39.b
Quòd virtus ab excessu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.	Cap.	2	fo.41.a
Virtutem moralem esse circa voluptatem ac dolores.	Cap.	3	fo.42.a
Quæ inter iusta agere,& iustè agere differentia sit.	Cap.	4	fo.44.a
De affectu,facultate,habitu:& habitum esse genus virtutis.	Cap.	5	fo.44.b
De duplici mediocritate & uirtutis substantia.	Cap.	6	fo.45.a
Mediocritatum inter duo extrema dispositio.	Cap.	7	fo.47.b
De virtutum ac vitiorum mutua oppositione.	Cap.	8	fo.51.a
De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt.	Cap.	9	fo.eod.b

TERTII LIBRI CAPITA

De spontaneo & inuito.	Cap.	1	fo.53.a
De electione.	Cap.	2	fo.57.a
De consultatione.	Cap.	3	fo.59.a
De voluntate,& eo quod est uoluntate appetibile.	Cap.	4	fo.61.a
De iis quæ in nostra sunt potestate.	Cap.	5	fo.62.a
De fortitudine ac forti.	Cap.	6	fo.65.b
De terribilium diuersitate & fortitudinis extremis.	Cap.	7	fo.66.b

De quinque modis fortitudinis non veræ. Cap. 8 fo.68.a
De proprietatibus fortitudinis. Cap. 9 fo.70.b
De temperantia. Cap. 10 fo.71.b
Diuersas cupiditatum species esse. Cap. 11 fo.73.a
De temperātiæ extremis. Cap. 12 fo.74.a

QVARTI LIBRI CAPITA.

De liberalitate,& eius extremis. Cap. 1 fo.75.b
De magnificentia,& eius extremis. Cap. 2 fo.80.b
De magnanimitate,& eius extremis. Cap. 3 fo.83.a
De moderato honoris studio,& eius extremis. Cap. 4 fo.88 a
De mansuetudine,eiusq́ue extremis. Cap. 5 fo.89.a
De comitate,& eius extremis. Cap. 6 fo.90.b
De veracitate,& eius extremis. Cap. 7 fo.91.a
De facetudine,& eius extremis. Cap. 8 fo.92.b
De verecundia, Cap. 9 fo.93.b

QVINTI LIBRI CAPITA.

De iustitia & iniustitia:& modis iniusti, Cap. 1 fo.94.b
Quid iustitia particularis,& quotuplex. Cap. 2 fo.97.b
De iure distributiuo. Cap. 3 fo.101.a
De iure commutatiuo,& emendatiuo. Cap. 4 fo.103.b
De retaliatione,numo,& indigentia. Cap. 5 fo.106.a
De iniuria & iure,ciuili,herili,& familiari. Cap. 6 fo.110.a
De iure naturali & legitimo. Cap. 7 fo.111.b
De triplici nocumento quod aliis irrogatur. Cap. 8 fo.113.a
De eo quod est pati iniuriam. Cap. 9 fo.115.a
De æquitate,æquo & bono. Cap. 10 fo.118.b
De eo quod est facere iniuriam. Cap. 11 fo.120.a

SEXTI LIBRI CAPITA.

De recta ratione,duplici virtute,& partibus animæ. Cap. 1 fo.123.a
De principiis agendi. Cap. 2 fo.128.a
Habituum intellectualium enumeratio:quod scientiæ obiectum,& quæ proprietates, Cap. 3 fo.131.a
De arte. Cap. 4 fo.133.b
De prudentia. Cap. 5 fo.135.a
De intellectu. Cap. 6 fo.138.a
De sapientia. Cap. 7 fo.139.a
De partibus prudentiæ. Cap. 8 fo.144.a

De bona

De bona consultatione. Cap. 9 fo.148.b
De perspicacia. Cap. 10 fo.152.a
De sententia. Cap. 11 fo.153.b
De vtilitate sapientiæ & prudentiæ. Cap. 12 fo.156.b
De naturali virtute,& de virtutum & prudentiæ connexione. Cap. 13 fo.159.b

SEPTIMI LIBRI CAPITA

De heroica virtute,continentia,& earum oppositis. Cap. 1 fo.163.a
De continente & incontinente. Cap. 2 fo.164.b
Quonam pacto incontinentes agant. Cap. 3 fo.166 b
Circa quæ continens & incontinens versetur. Cap. 4 fo.169.b
Circa iucunda præter naturam non esse incontinentiã: eiusque duas esse species. Cap. 5 fo.171.b
De incontinentia iræ,voluptatum differentiis,& vitio humano. Cap. 6 fo.172.b
De continente,incontinente,tolerante,& molli. Cap. 7 fo.174.b
Quæ incontinentis & intemperantis differentia sit. Cap. 8 fo.176.b
De cõtinentis & pertinacis conuenientia & differẽtia. Cap. 9 fo.177.b
Prudentiã & incontinentiã simul in eodẽ non esse. Cap. 10 fo.178.b
De voluptate. Cap. 11 fo.179.b
Improbatio rationum de voluptate. Cap. 12 fo.180.b
De uoluptatum speciebus. Cap. 13 fo.182.b
De corporis voluptatibus Cap. 14. fo.184.a

OCTAVI LIBRI CAPITA.

De amicitia Cap. 1 fo.186.a
De amabili. Cap. 2 fo.187.b
De speciebus amicitiæ. Cap. 3 fo.188.b
Honestam amicitiam propriè dici amicitiam,alias verò ex accidenti Cap. 4 fo.190 a
Qui dicendi amici,& qui ad amicitiam apti. Cap. 5 fo.191.a
In qua amicitia plures possint esse amici. Cap. 6 fo.192.a
De amicitia in supereminentia. Cap. 7 fo.193.b
Amicitiam magis consistere in eo vt amet quispiam, quàm vt ametur. Cap. 8 fo.194.b
De ciuili amicitia. Cap. 9 fo.195.a
De speciebus ciuilitatis. Cap. 10 fo.eod.b
De amicitia regia,paterna,familiari,& fraterna. Cap. 11 fo.196.b
De amicitia sodalitia & filiali. Cap. 12 fo.197.a
De duplici iure,& de compensanda amicitia. Cap. 13 fo.198.a

De querelis

De querelis in amicitia per ſupereminentiam,& de abdicatione. Cap. 14 fo.199.a

NONI LIBRI CAPITA

Quæ conſeruent amicitiam. Cap. 1 fo.200.a
Singulis pro dignitate beneficia eſſe rependenda. Cap. 2 fo.203.b
Quando ſeruanda amicitia. Cap. 3 fo.204.b
Quæ opera amicitiæ,& quòd non ſint prauorum. Cap. 4 fo.205.b
De beneuolentia. Cap. 5 fo.208.b
De concordia. Cap. 6 fo.209.b
De beneficentia. Cap. 7 fo.210.b
De amore ſui. Cap. 8 fo.213.a
De amicis felicis,& quibus indigeat. Cap. 9 fo.215.b
De numero amicorum,multíne an pauci habendi ſint. Cap. 10 fo.219.b
Vtra in fortuna habendi ſint amici. Cap. 11 fo.220.b
De præcipuo munere amicorum,& bonorum malorumque amicitia. Cap. 12 fo.222.a

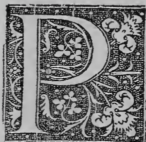
DECIMI LIBRI CAPITA.

De voluptate. Cap. 1 fo.223.a
Opinio Eudoxi de voluptate. Cap. 2 fo.224.b
Dicentium voluptatem non eſſe bonum confutatio: etſi non omnis expetibilis ſit. Cap. 3 fo.226.b
Quidnam ſit voluptas.& quo modo operationem perficiat. Cap. 4 fo.230.a
Voluptates inter ſe ſpecie differre Cap. 5 fo.234.b
De felicitate Cap. 6 fo.237.b
De felicitate contemplatiua Cap. 7 fo.239.b
De felicitate actiua,& præcipuo munere operationis. Cap. 8 fo.244.a
Peroratio operis. Cap. 9 fo.247.b

Aristotelis Stagiritæ moralium NICOMACHIORVM LIBER PRIMVS.

CVM EVSTRATII NICENI EPISCOPI EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete,

PHilosophia in duas diuiditur partes, in cõtemplationem, & actionem: in quibus vtrisque Aristoteles versatus de vtrisque volumina edidit: quę & arte & scientia, prout vnicuique subiectæ materiæ conuenit, legentium instituere animos possunt. contemplatio verò per subdiuisionem in tria distributa, physiologiam, theologiam, & mathematicam, hoc est naturalem, diuinam, & disciplinarem, partes sibi substituit. de quarum nulla præsens nostra hæc dissertatio erit. nam de vno tantũ agemus ex iis, quæ sub actionem referuntur. cum enim actio etiã ipsa tria membra habeat, politicam, ethicam, & œconomicam, id est ciuilem, moralem, & familiarem: de morali pertractare constituimus: proposuimusque nobis libros Aristotelis ad Nicomachum scriptos: in quibus explanandis nonnulla de ea dicere volumus: [præsertim cum maximæ existimationis quidam ad hoc nos incitarit: mandaritque, vt in primum Nicomachiorum moralium Aristotelis, explanationem aliquam conscriberemus: cui sanè ob multa in nos beneficia negare quippiam nõ possumus. quippe cum tam benignè erga nos affecti hominis postulationes irritas facere, & si quid iubeat, quod pręstari possit, iussa detrectare: & ingrati & à philosophia prorsus alieni esse videatur. nam si benemeritis de nobis aliquid petentibus recusauerimus: quãdo aut gratis aliquibus vtilitatem afferemus, aut ignotis proderimus? cum diuinum mandatum à nobis exigat, vt ad eos etiam qui nos læserint, subleuandos ac iuuandos promptos nos exhibeamus. vt ad eos etiam qui nos læserint, subleuandos ac iuuandos promptos nos exhibeamus. vt hoc modo benignè facta ad auctoris imitationem per se efficiantur: id quod verè etiam philosophiæ maximè proprium est.] Primum igitur dicendum est, quid inter se differant tria actionis genera: deinde, quid vnumquodq; ex ipsis sit: tertio, quæ ex vnoquoque ad homines vtilitas perueniat: vt & ipsorum cognitionem percipiamus, & ad ea exercenda promptiores fiamus. Moralis itaque, familiaris & ciuilis hôc differunt. primo quantum ad subiectas materias spectat: moralis quidem est, vnũ hominẽ meliorẽ reddere: vt moralis artis præcepta sequutus, probus efficiatur: ac prudenter viuendo propriam rationẽ iracundiæ ac cupiditatis dominatricẽ habeat: quæ moderamine iniecto earũ incitationes cohibeat, nec permittat temerè ferri. quò fiat vt in tali habitu demũ aliquis constituatur, vt quicquid fecerit, si quis petat, rationem, qua id fecerit, reddere paratus sit: si nullus rationem requisiuerit, secum ipse singula sua facta diligenter expẽdendo ac iudicando castiget: ne in aliquo à recto officio abeat, quin omnia benè exequatur: vt singulis quæ agit, id Phocillidis subiiciat,

Quid bene factum à me est? quid non rectè? aut quid omissum?

Sique iudicio recte inuenerit, se in actionibus bonum amplecti, eius exequutione lætetur: e contrario doleat, si aliquando excidisse ab eo se cognouerit. id quod tum ex subiectarum rerum instabilitate, tum ex appetitionum turbulentia ac * violentia, tum ex rationis fortasse * imbecillitate, quæ oppugnationibus cedit, ac succunbit, taliq; aliqua de causa euenire consueuit: quippe cum actio omnis in iis versetur, quæ fieri alio modo possunt: neque fines certos habeat, qui ex positis principiis necessario consequantur. Hæc de morali. Oeconomicæ vero hoc est familiari * familia, quique in ea sunt familiares, subiiciuntur: eaque omnia quæ ad eorum constitutionem, rectamque simul habitationem faciunt. vt pro rata quisq; portione ea consequatur quæ debet: nullusque pro ratione vel morum, vel status, vel habitus, vel functionis, vel naturalis necessitudinis, vel beneuolentiæ erga dominum atque habitudinis, parte sua fraudetur. multa enim etiam in hac inter cohabitantes differẽtia est: quippe quæ in materia consistit, in qua diuersitas dominatur. non enim tam sui vt rectè habeat quàm aliorum omnium qui sibi subditi sunt, curam habere familiæ præses debet. quocirca prouentus etiam expedire ad eum pertinet: vt nulla re necessaria indigentes familia-

Quæ inclusa sunt duobus semicirculis non sũt in ueteri latina interpretatione, Græcus tamen codex ea omnia habet.

* βέβαιον. *quãquã interpres legisse uidetur.* βίαιον *et uetus interpres uiolentiam habet.*

* ἐνδόσιμον *id est ansa & occasio, quam affectibus præbet ratio. De uoce autẽ* ἐνδόσιμον. *lege comment. Bud.*

* οἰκίαι.

tes familiares cohabitationem valeant conſeruare. Ciuili autem ſubiecta res ciuitas eſt:quique in ea cohabitant ciues.ex multis enim familiis ciuitas conſtat: atq; iccirco quemadmodum oportet familiæ præfectum primũ ſeipſum moribus probum reddere,curare deinde vt reliqui familiares tam animo quàm corpore bene afficiātur: ita ad ciuilem hominẽ qui ciuitati præſit,videtur pertinere,vt ſecundum leges ac rationem viuens vnumquenq; aſcitum in propriis adminiſtrationibus bonum reddat,atq; in primis talem ſe præſtet, qui variis inſtructus atq; ornatus virtutibus poſſit ciues etiam ſuæ probitatis participes reddere:non tam ſui, quàm ciuium & ciuitatis,vel ciuitatum, ſi pluribus præfuerit, cura habita: quippe cum vnuſquiſque princeps ſubditorum æque ac ſui curam habere debeat: non tamen ita, vt vel principi ipſi,vel inter ſe æquales * abſolutè omnes efficiantur,ſed vt pro vniuſcuiuſque portione inter omnes æqualitas conſeruetur.Ita ciuitates conſtitui ſolent, cum ſuum cuique ius, ſuaque portio exibetur *defraudationes verò ſicut principes iniuſtos oſtendunt: ita & ſubditos ad honeſta capeſſenda ſegniores efficiunt, & ciuitates labefactant,ac perdunt.Cuiuſmodi eſt quod inquit Euripides.

Nam ciuitates multæ agunt quàm peſſimè: ››
Cum iuſtus & ad rem gerendam ſtrennuus ››
In nullo honore habetur,ac ſi ſit malus. ››

Ciuitatis verò ſeu ciuilitatis quatuor omnino partes ſunt,legiſlatrix,iudicialis,exercitatrix,& medicina.nam quia homo,qui ciuis eſt,ex animo conſtat & corpore:*artes inueniri neceſſe fuit,quæ bonam ac naturalem conſtitutionem vel præſentem conſeruare, vel amiſſam reuocare vtriſque his hominis partibus poſſent. Legiſlatrix igitur animos natura bene conſtitutos rectè inſtitutis legibus in bono eo ſtatu conſeruat: vt modo ac regula in omnibus vtentes,benè inter ſe ac iuſtè in ciuitate verſentur. qui ſiquando vel ex ignauia, vel ex *petulantia quippiam errauerint, iudicialis confeſtim ſuperuenit,quæ pœnas ab eis exigat,& errores caſtiget. Simili modo in corporibus:quæ naturaliter ſe habent, & in ſanitate conſtituta ſunt,exercitatrix congrua vnicuique & moderata exercitatione & victu in naturali ea bona affectione conſeruat.ea vero corpora, quæ in id quod præter naturam inciderunt, medicina naturæ ſuccurrens ad priſtinam ſanitatem, quatenus fieri poteſt, reuocat ac reducit. [At vero moralis ſpecies eſt actiuæ philoſophiæ, quæ circa morum hominis compoſitionem verſatur. Familiaris actiuæ philoſophiæ ſpecies eſt, quæ de familiæ cohabitantiumq; in ea conſtitutione conſiderat.] * Ciuilis actiuæ philoſophiæ ſpecies eſt, quæ de ciuitate,degentiumque in ea æqua ac cõcordi adminiſtratione pertractat. Ex quibus *definitionibus quid vnaquæque ex his vtilitatis hominibus afferat, perſpictum eſt:cum illa ſingulis: altera communiter pluribus in eadem domo cohabitantibus: tertia communius adhuc ciuitati, aut ciuitatibus, quinetiam genti toti,aut gẽtibus fortaſſe,ſi plures ſub vnius principis imperio ſint, boni exequutionem procuret. Quorum exempla tum ex noſtrorum, tum ex externorum librorum lectione inueniri permulta poſſunt:cum multi & apud barbaros Græcóſque & apud alias etiam nationes boni viri extiterint, qui aut ſoli, aut cum aliis,aut in familiis, aut in ciuitatibus & gentibus rectè vitam traduxerint. atq; vt ſingulos omittam quos commemorare ſuperuacaneum exiſtimo (infinitæ enim propemodum virorum vitæ, qui deo grati optimè ac ſanctiſſimè vixerunt,ad imitationem literis mandatæ enueniũtur) Abraham,Iſaac,& Iacob,adde etiã Iob,qui bene & ſe & ſuos rexere, familiaris optimæ adminiſtrationis exemplo eſſe poſſunt: Ciuilis,Moyſes primus omnium: poſt eum Ieſus Naue, & multi alij apud Hebræos, & ſi ita placet, Solon etiam apud Græcos,extitere. Ac de his hactenus. Quoniam vero nobis in præſentia de Nicomachiis moralibus oratio eſt,atq; horum primo libro,cuius præcipuè explanatio mihi fuit impoſita: quis ſit in hoc Ariſtotelis ſcopus ac finis iam dicamus. In decem his libris de moralibus virtutibus omnibus communiter docere, atque artem quandam tradere propoſuit:vt poſſemus regulis ab eo traditis tam facta quàm verba metientes,benè ac ſine vllo, quatenus fieri poteſt, errore vitam traducere. Vnde etiam moralia his libris inſcripſit: eo quòd ad compoſitionem moderationemque morum maxime faciunt:ſeu quia eam artem tradunt,qua quis & actiones & loquutiones benè honeſtéque exercendo bonus euadere moribus valeat.Nicomachia autem appellantur, eo quòd ad Nicomachum quendam ſcribuntur: ſiue is Ariſtotelis ipſius filius,ſiue quiſpiam alius fuerit,qui eodem nomine vocaretur. quemadmodum alterum etiam huiuſcemodi opus eodem quo hoc, argumento ſub Eudemi nomine editum,Eudemia moralia nuncupauit.Moralia verò,id eſt ἠθικὰ à more & conſuetudine dicuntur, quod ἔθος græce dicitur, ε in η mutato:ea de cauſa quia oportet vnumquenque in laude dignis actionibus de more aſſueſcendo honeſti ac iuſti habitum quendam acquirere,atque ita demum in virum bonum ac laudabilem euadere. Atque hic communis

in omnibus

Marginal notes:

* ἀπλῶς. id eſt temerè, ſine delectu.

*Græcus codex habet ἀποστερήσεις ἀνήκοντος.i. debiti & cõuenientis defraudationis.

*μεθόδους.i. uias quaſdam ac rationes.

*προπέτειαν.

Quæ incluſa ſunt his duobus ſemicirculis,non ſunt in exemplari excuſo ab hæredibꝰ Aldi,neq; uetus ĩterpres legit.

* ἠθική, ſed legẽdũ πολιτική.quod interpres uterq; latinus legit.

*Definitionibus non eſt in græco exemplari neque id uetus ĩterpres latinus habet.

in omnibus his decem moralium libris finis est. In primo verò de fine agit, ad quem * virtutum perfectio spectat, quę fœlicitas apud veteres sapientes nominatur: qui idem hominis vitæ finis est: id est cuius causa in præsenti hoc mundo homo producitur. Hæc quidem à principio μετριοπάθεια, id est moderatio affectuum est: quę irrationalium qui in nobis insunt, affectuum ferociam ac *temeritatem reprimit; ac duci rationi obedientes reddit. Postremò ad ἀπάθειαν deuenit: quæ ἀπάθεια autē id est impatibilitas dicitur: à nostris beatitudo nūcupatur. Qui enim id quod perfectum est, affectat: debet is eousq; progredi, quoad irrationales facultates ita penitus sopiantur, ac torpeant: vt sola ratio in eo nulla bruta perturbatione interrupta fungi officio suo possit. quod cū fit, hominis anima ex continua neque vnquam intermissa rationis operatione in mentem intellectumque ascendens, primo intellectualis, hoc est intellectus per participationem: deinde etiam diuina efficitur, deo vnita *per eam quæ in ipso intellectu insita est, vnitatem: quæ à magno Dionysio flos mentis appellatur. Quærit igitur Aristoteles primum, sitne aliquis rerum quæ in actionem veniunt, finis, ad quem boni viri actio omnis dirigatur: deinde quid is sit: ac deinceps reliqua. Sed dubitare quis posset, cur de fine prius quàm de virtutibus agat: nam cum virtutes ad finem sint, ad quem actiones quæ ex virtutibus fiunt, diriguntur: prius de his dicendum videbatur, deinde de fine postea subiungendam tractationem. quia tamen natura ita comparatum est, vt virtutes labore acquirantur: prius oportuit de fine quomodocunque agere, quidque esset illud bonum quod ex labore prouenturum erat, ostendere: quo propriam appetentes perfectionem alacriores ad eum tolerandum efficeremur: adde etiam vt scopum haberemus, in quem respicientes, atque actiones quasi sagittas quasdam mittentes, magis, vt ipse etiam inquit, bonum honestumque assequeremur. Tametsi leuius hic de fine nonnulla tangit, postea in decimo planius atque exactius totam hanc de fœlicitate sententiam explicaturus. Fœlicitas verò, quæ εὐδαιμονία à Græcis dicitur, à latinis, si verbum ex verbo exprimamus, bonigenia appellari posset: inde nomen habuit, quòd hominis qui constitutus in perfectione, dæmon, seu genius benè affectus sit. dæmonem enim veteres intellectualem animæ nostræ partem vocare consueuerant: quemadmodum Plutarchus Chæroneus asseuerat in libello, quem de dæmonio Socratis inscribit, vbi inquit *Socratis dæmonium nihil aliud, quàm sapientis hominis mentē significare, quæ pura cum sit, atq; exacto, ac propè certo in discernendis rebus iudicio prædita, poterat ex qualibet vel parua occasione etiam futura prænoscere. Ac de his quidem satis dictum sit. Nunc ad Aristotelis verba exponenda veniamus: atque in his quoque sicut in cæteris omnibus eius qui omni omnis boni auctor est, implorato auxilio exordiamur.

De uniuersali boni appetitu ac finium diuersitate. Cap. I.

Omnis ars, omnisque discendi via, actio item, atque electio bonum quoddam expetere videtur. quapropter benè id esse bonum ipsum asseruerunt, quod omnia expetunt.

More suo Aristoteles in hac quoque tractatione ab vniuersalibus incipit. id quod in multorum aliorum librorum principio obseruasse eum manifestum est. In demonstratiua enim, Omnis, inquit, doctrina, omnisque disciplina intellectiua ex præcedente cognitione efficitur. Et in naturali disputatione, Quoniam in omnibus artibus quarum vel principia, vel causæ, vel elemēta sunt, ex horum perceptione fit, vt & cognitio, & scientia existat. Item in supernaturalibus quæ μετὰ τὰ φυσικά, id est, post naturalia appellat, Omnes homines natura scire affectāt. Propterea igitur quia hic propositum ipsi est de hominis fine inuestigare, sitne aliquod naturæ hominis proprium bonum, cuius causa homo * in lucem productus extiterit, & per quod ad commune omnium bonum referatur, quidque id sit: speciatim omnem habitum, actionemque humanam, id est artem, & discendi viam, & actionem, & electionem exponit. vt si cognitum fuerit, vnumquodque horum finem quendam habere, quem appetat, ac propter quem constiterit: pateat etiam hominis absolutè & in vniuersum proprium quendam finem esse, & cuius causa natus sit, & inter ea quæ sunt numeratur, & ad quem, vt propriam assequatur perfectionem, debeat omnes suas operationes dirigere.* Commune enim bonum est quod omnia expetunt, ac propter quod tam humiliora quàm sublimiora omnia existunt: atque hoc Deus est ex quo, & propter quem, & in quem omnia. Quæ tamen proximè ad ipsum accedunt, propter ipsum absolutè extitere, eiusque præsentia absque vllo medio fruuntur. quæ longius ab ipso absunt, proprium quoddam singula ac* proximum bonum habent, per quod medium ad ipsum hoc commune possunt referri. vt nos qui homines

** αἱ ἀρεταὶ κατορθούμεναι.*

**ἀμετρίαν. i. immoderationem.*

**κατὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἐγκείμενον ἕν.*

**ὕπαρξιν ἔσχηκε.*

**Hæc hoc ordine in Græco exēplari scripta sunt. Commune. n. bonū est, quod oīa expetunt, ac propter quod tam humilia q̄ sublimia omnia existunt. Sed quæ tamē proximè ad ipsum accedūt, propter ipsum simpliciter extitere, eoq; sine medio fruuntur. Hoc autē deus est, ex quo et per quē, & ī quo oīa: quæ uerò lōgius ab eo absūt propriū quoddā, &c.*

** προσεχές. idest cōiūctū.*

sumus deceat, quidnam & quale humanum bonum sit, inuestigare: ad quod omnes vitæ nostræ rationes intendamus: ac per quod, vbi id inuenire, atq; assequi valuerimus, ad commune illud omnium ac primum bonũ reducamur. nam cum ad imaginem & similitudinẽ Dei formati simus, necesse est, vt omni quæ præter naturã contracta est, sorde expurgata, omnique † quæ ex materia prouenit, temeritate diligenter excussa, contagione item mortalis corporis reiecta, conuenientem nobis * bene viuendi constitutionem conciliemus: atq; ita demum nos ipsos ad exemplaris imitationẽ conformemus atque expoliamus: * si modo causatum causæ coniungere voluerimus. quippe cum ita etiã Seruator noster & Dominus dicat: nullus, inquiens, ad patrem accedit, nisi per me. quasi fieri omnino non possit, vt patris affinitatem, coniunctionemq; vllam acquiramus, nisi prius ratione quæ in nobis est, & bonis actionibus, & errore omni vacantibus speculationibus exornata, imaginis imitationem ita excoluerimus, vt id quod esse dicitur verè exprimat: atq; ita * nullis mutationibus obnoxiæ imagini patris, quantum fieri potest assimilati, similitudinem quoq; ipsius patris adipiscamur, digni & primæ rationis, & per eã patris etiam contẽplatione effecti. [OMNIS ars, omnisq; discendi via.] Quidnam sit ars, nemo omnino est, qui particeps rationis sit, qui ignoret: ex perceptionibus videlicet exercitatis eam esse collectionem, ad finẽ quendam in vita vtilem tendentem: vt ipsa etiam definitio artem finẽ quendam bonum habere ostendat, qui ad humanæ vitæ vsum, vtilitatemque spectet: humilem illum quidem, quippe qui vitæ quæ ex sensibus traducitur, emolumenta procuret: ipsi tamen arti proprium atque accommodatum bonum, quod ad illud primum bonum quatenus fieri potest, etiam nos referat. vt in hoc non parum humanæ naturę conferre ad propriam perfectionem consequendam existimari debeat. non enim hominem decet: * nihil exercẽtem inutilem sibi permanere, brutisq; in hoc effici similem: sed tam sibi quàm aliis per artium exercitationem vtilia comparare. Pars præterea philosophiæ artes sunt: quippe quæ naturam imitantes materiis vtuntur, quas formis accommodent: vt quantum ad hoc attinet, neque à philosopho sint repudiandæ. accedit quòd cum homo † multis affectibus ac mutationibus obnoxio corpore vinctus teneatur: multis extrinsecus subsidiis indiget, ne ab eo ob necessariarũ rerum inopiam impediatur, quo minus & viuere * absolutè, & benè viuere sine impedimento queat. Vnde si maiorum speculationum studio occupatus non possit ad minora & viliora, quæque ad corporis curam faciunt, descendere: ministerio earum artium iuuabitur, quæ humanis corporibus vtilia præstant: ac in maioribus perfectioribusque rebus * artifices iuuabit. Atque hoc dico naturalem solummodo statum considerans, qui benè administratis ciuitatibus, sociabilibusque, vt ita dicam, ac ciuilibus hominibus maximè conuenit. nam siquis * in montibus ac solitudinibus electa diuiniore vita, degere constituerit, seque & sua omnia diuinæ prouidentiæ committit, sanè vel nihil vel parum admodum artiũ adminicula desiderabit. sed hæc, dum de arte loquimur, per digressionem dicta sufficiant. Discendi autem via quam μέθοδον appellat, habitus est, qui cum ratione viã sternit. Quemadmodum enim comitante ratione, viæ quæ ad quæsiti inuentionẽ ceu ad diuersorium aliquod deducit, insistens, sic, qui veritatis comprænsionem bonum finem sibi proponit, progreditur: à qua anima singularum rerum inuentionibus exornata propriã * speculationis perfectionem recipit. Verum qua de causa cum dixerit artem, & discendi viam bonum expetere, de scientia mentionẽ nullam fecit? an quia ipsa bonum non expetit? atqui quantò arte exactior scientia est, tantò magis quàm ea bonum & expetere, & consequi videretur. fortasse igitur de scientia tacuit, eo quòd satis manifestum esse possit. si quę inferior in veri comprænsione est, bonum expetit, & consequitur: multo magis superiorẽ atq; exactiorem illud idem facturam. deinde ex eo ꝙ discendi viam dixit, perspicuũ est, scientiam etiã fuisse significatam: methodi enim ac viæ quæ ad certã, nullisq; rationibus refutabilem veritatis comprænsionẽ ducunt, scientiæ effectrices prorsus sunt. Sed si placet, tertiam etiã causam subiungemus. Duo sunt quæ hominẽ ad primum bonũ reducunt, affectuũ perturbationumq; vacatio, & veritas: quarũ altera in actione: altera in speculatione consistit. Quoniã igitur nunc de bono, quod est in actione, agitur, & sciẽtia in speculatione & contemplatione versatur: nullam hic scientiæ fecit mentionem. artes enim & discendi viæ tam actiuæ quàm speculatiuę inueniũtur: scientiæ speculatiuę omnes sunt. Actio est ex electione hominis operatio. * electio autẽ est duorum quæ proposita fuerint, hominis iudicium, quo alterũ alteri ex incitatione, appetituq; anteponit. Dixit verò (videtur) eo ꝙ verbi huius significatum & verò, & ei quod apparet, commune est. nam expetitio, id est ἔφεσις, de bono quidem est: non semper tamen ad id quod re vera bonum est, tendit, sed quandoq; errat: vt boni absolutè vel absq; errore, vel cũ errore aliquo expetitio sit. Omnibus igitur ita videtur, vt omnis expetitio ad bonũ dirigatur (quoddã) adiunxit, propterea ꝙ vnũ solummodo absolutè & simpliciter, sineq; vlla participatione

Hæc definitio, & duæ superiores definitiones methodi & artis multo clarius à Ioach. Perionio in lib. de optimo genere interpretandi expressæ sunt.

† ὑλικὴν ἀλογίαν ἀποτινάσσοντας, *idest (ut uerbũ uerbo reddatur) materialẽ irrationabilitatẽ excutientes* ἀλογία *autẽ est,* τὸ μηδένα λόγον ἔχειν. *i. nihil ratiõis habere*

* εὐζωΐαν.

* εἴπερ ὑμῖν μέλει τῷ ἀναιτίῳ αἰτίῳ συνάπτεσθαι *.i si modo authori & causæ omni uitio uacanti coniungi uelimus.*

* *Græc. codex habet,* τῇ παραλλάκτῳ εἰκόνι, *sed recte interpres* ἀπαραλλάκτῳ *.i. nõ euariãti. uet⁹ etiã interpres sic legit.*

* ἀνεπιτήδευτον. *i.* μὴ σπουδαζόμενον εἰς τέχνην, *nullam artem colentem.*

† πολυπαθεῖ καὶ πολυμεταβόλῳ.

* ἁπλῶς.

* *artifices eos intelligit, qui manibus uictũ quærũt.* χειρωνακτοῦντες *dicuntur.*

* εἰ δ' ὀρειβατεῖν ἴσως αἱροῖτο καὶ ἐρημοπολεῖν.

* κατὰ θεωρίαν. *i. quæ in contemplatione rerũ.*

tione bonũ eſt:reliqua omnia eatenus bona,quatenus ex participatione eius ſunt,quę † in compoſitione conſiderantur: atq; iccirco non abſolutè omnibus bona ſunt, ſed cuidam bona. artes itaq; & diſcendi viæ,& actiones,& electiones proprium ſingulę quoddam bonũ,quod proximum ipſis eſt,expetunt : ac per id poſtea ad commune aſcendunt. Poſteaquam verò omnem hominis artem & operationem bonũ expetere dixit: boni deſcriptionem à veteribus traditam laudat,id eſſe bonum ipſum aſſerentium,quod omnia expetunt: deſcriptionem inductione quadam prius ceu con firmans. Hanc autem non eſſe definitionem,ſed deſcriptionem perſpicuum ex eo eſt,quòd ex poſterioribus conſtat. poſteriora enim communi expetibili omnia ea ſunt,quæ expetunt. cum & ex eo,depẽdeant,& cauſa quòd ſint,ab eo promanet. Sed niſi ſuperuacaneũ videtur, de ordine etiam nonnulla dicamus. Cur autem & diſcendi viam,actioni & electioni: cur item artem diſcendi viæ, electioni actionem antepoſuit?an fortaſſe quia ars & diſcendi via rationem & ſpeculationem afferunt:& homines vtpote rationales,atque in ratione maxime finem ſuum habentes,in omnibus actionibus & electionibus duce vti ratione ac ſpeculatione debent. ſiquidem hoc ſolo modo fieri poteſt,vt in actione & electione perfectio ſequatur: ſi ratio præceſſerit, eiſque cognitionis boni & honeſti lumen accenderit. Artem verò diſcendi viæ, & actionem electioni more ſuo Ariſtoteles præpoſuit,naturam imitatus, quæ ab imperfectioribus in rerum generatione plerunque orſa, ita ad perfectiora progredi conſueuit: perfectior enim arte diſcendi via & communior eſt: principalior item & antiquior actione electio : prius enim eligimus,alterum alteri in rebus agendis præferentes:deinde ad actionem deſcendimus.

† ἐν συνθέσει

Finium verò quædam videtur eſſe differentia. alij enim operationes,alij præter has opera quædam ſunt.

Conuenienter ad propoſitum ſcopum ſtatim à principio ſumpſit ea quæ in ſolo homine bonũ expetunt. ars enim & ſcientia,& actio, & electio ſolius hominis ſunt. quoniam de humano fine & bono præſens conſideratio eſt. aptè etiam nunc finium differentiam tradit:cum inquit, artiũ, viarumque diſcendi duplex finium videtur eſſe differentia:vt alij ex ipſis operationes, alij opera ſint. opera hic appellat effectus,qui ceſſantibus etiã operationibus manẽt adhuc,atq; extãt. verbi cauſa,ſit muſicus aliquis qui ex muſica arte operetur,id eſt, vel canat,vel muſico aliquo inſtrumẽto vtatur:is vbi ceſſauerit nullum opus relinquet . at ſi faber aliquis operetur , deinde ab operatione deſiſtat:opus aliquod ipſius profectò reſtabit:verbi gratia,ſella,vel menſa,vel tale quippiã, quod præter operationem ſubſiſtet. muſici enim finis eſt aut modulatè canere,aut inſtrumẽto ſecundum leges à muſica arte traditas harmonicè vti:quæ operationes tantummodo ſunt. fabri verò illi quos dixi effectus,& reliqua quæcunque fabricare ars fabrilis poteſt. atq; hoc ab Ariſtotele ea de cauſa dicitur,ne, cùm humanæ naturæ finis operatio ſit, vt ipſe etiam poſtea declarabit: ſuſpicari aliquis poſſit artes eas & diſcendi vias quarum finis eſt opus, illis quæ ſolam operationem habent,ob id eſſe digniores,quòd effectum quendam relinquunt, qui poſteaquam etiam ab operatione ceſſauerit aliquis,remaneat : atque hinc fœlicitas vtpote operatio ſola, quæ ceſſante eo qui operatur, non ſubſiſtit,aliquo alio fine imperfectior eſſe videatur. hoc igitur dicit,vt ſiue opus,ſiue operatio finis ſit:nullam eſſe differentiam doceat.

Vide Gale. ſtatim in principio cõmẽt. de cõſti. art. med.

At quorum præter actiones fines aliqui ſunt:in his opera ipſa operationibus cenſentur præſtantiora.

Et ſi nulla differentia eſt,vt deinceps oſtendet,ſiue opus,ſiue † operatio finis ſit:in quibus tamen artibus, inquit, opera fines ſunt ab operationibus diuerſa : in his opera ſunt operationibus præſtãtiora. quippe cum in his operationes propter opera efficiantur:& ipſæ alicuius cauſa fiant: opera autem ſint id cuius cauſa fiant. ſemperque id cuius cauſa aliquid fit, melius eſt ac præſtantius,quàm id quod eius cauſa eſt. dixit autem,quorum,&,in his, in maſculino genere ad artifices vel operantes † abſolute referens orationem.

Cum autem multæ & actiones & ſcientiæ & artes ſint,multi etiam fines euadant,neceſſe eſt. medicinæ quidem, ſanitas: nauium extructricis,nauis: militaris,victoria:domeſticæ ac familiaris,diuitiæ ipſæ.

† ἐνέργεια. quam uocem Ioach. Perionius (actio) ubique uertit.

† ἁπλῶς. ſimpliciter et abſolute.

Oſtendere hic vult ciuilem ſupra omnes artes eſſe conſtitutam:eamq; eſſe omniũ quæ ad humanã ſocietatem faciunt,ſtudiorũ dominã,quæ ſicut architectura mechanicarũ, ſcilicet ac fabriliũ regina,præſit omnibus,omnibuſq; pręcipiat:eiuſq; finẽ omnium aliorũ qui aliis artibus ſunt,

*dicit τέλος τῆς πολιτικῆς εἶναι στοχασμώτατον. de uoce aūt στοχασμώτατον leg. Suid. in dictione γεννητικὴ
*προσεχῶς.
*εἴη μὲν ἂν τὴν εὐδαιμονίαν εὑρόντες, id est fœlicitatē consequuti fuerim⁹
† μάταιον.
* ἁπλῶς.
*δέδ᾽ ἀντίφασιν ἕπεσθαι ταῖς ἁπλαῖς κατηγορίαις, ἐὰν λόγοι ἀντ᾽ ὀνομάτων λέγωνται, &c.
* ἱμαντοπαικική, ars ludendi loris.
*κλεπτική.

* perfectissimum esse,atque vltimum: cuius videlicet causa *continenter ac proxime etiam ipse homo,ea ratione qua est homo,qui animal est sociabile natura ac gregale, extiterit.atque hoc ita declarat. multas speciatim artes sumit,easque in vnam reducit, in cuius finem tanquam omnium perfectissimum aliarum fines referātur: deinde vnam illam vnà cum multis aliis similibus in vnā aliam præstantiorem refert,quæ etiam ipsa finem finibus aliarum quæ subiacēt, perfectiorem habeat:atque ita deinceps procedendo,multasque identidem sub vnam, multósque earum fines sub vnū huius collocādo,postremo omnes sub vnam,architectonicā omniumq; dominatricē ciuilem cōstituit: quam omnibus præsidere,omnibusq; imperare ostendit. vt ipsius etiā finis finium omniū,quos aliæ artes habent,sit perfectissimus,maximeq; eligendus:sitq; hominis finis,vt diximus. quem si inuenerimus *quid nam sit fœlicitas iam habeamus. [CVM autem multæ & actiones, &c.] Ea quæ hucusque posuit Apistoteles tanquam ex se fidem facientia pronunciata, nulla probatione confirmanda esse censuit. nam primum illud satis perspicuum est: nullam neque artem, neque discēdi viam,neque actionem,neque electionem,si nullum bonum tanquam finem appetiuerint,sed † vanitatem in se habuerint::ne illud quidem * absolute quo appellantur nomine amplius esse habituras. nam queādmodum & mortuus homo, & vir eunuchus nullo modo dici absolute possent neque hic vir, neque ille homo: * propterea quòd si orationes pro nominibus sumantur contradictionem sequi in appellationibus,quæ simplici atque absoluta ratione fiunt,manifestè videmus.homo enim animal est rationale ac mortale. animal,quod viuit. quod autem viuit,mortuo qui vita omnino caret,oppositum proculdubio est. Item vir homo est,qui vim in altero procreandi insitam habet: qua re eunuchum penitus priuatum esse constat. Eodem modo neque ars esse vlla quæ inutilis sit, potest: sed vel vana ars,quia nullum: vel mala ars; quia malum finem habeat,& erit & appellabitur.cuiusmodi sunt * funambularia & * furatrina: quarū alteri nullus finis est: alteri malus,id est,nocumētum,atq; alienorū ablatio.Idem de discendi via,actione,& electione dicendum est. vt ad primum hoc propositum nullo probationis adminiculo indigueritimmo eo vtpote manifesto ac satis ex se probabili boni assignatam rationem confirmare non dubitarit: cum inquit. propterea rectè veteres bonum ipsum id esse statuerunt, quod omnia expeterent. Tale etiam est secundum, & tertium enunciatum. quis enim est,qui nesciat, alias esse artes quæ operationes,alias quæ opera quædā ab operationibus diuersa pro finibus habeant? opusq; & operationē genere inter se differre nō cognoscat? quis item est,cui euidenter paterē nō possit,in quibus artibus ab actionibus diuersa opera fines sunt,in iis opera esse operationibus potiora:quippe cum actiones,id est operationes operum causa fieri omnino videat?Hæc autem omnia in principio dixit ad communis humanæ naturæ finis inuentionem respiciēs. eo quòd omnes vniuscuiusque & artis,& discendi viæ, & actionis, & electionis fines ad vnum communem referantur,ob eumque sint: qui si desit,reliqua sint communi fine frustrata vana omnia futura.

*Quæ principē locū tenēt.

Quæcunque verò huiusmodi sunt, sub vnam aliquam facultatem & potentiam reducuntur: quemadmodum sub equestrem frenorum effectrix, aliæque omnes quæ equestria instrumenta conficiunt:atq; hæc, omnisque demum actio bellica sub militarem: atque eodem modo sub alias aliæ. atque in iis omnibus fines earū * quę architectonicæ habentur,magis quàm reliqui omnes aliarum quæ subiacent, expetendi sunt: nam illos quoque horum causa sectamur.

* ὑπὸ μίαν ἀναγόμεναι τέχνην ἢ δύναμιν .i. quæ arti alicui uel facultati subijciantur.
*ἀρχιτεκτονικὴν .i. pricipem locum tenentem.

Hæc præparatio est ad communem hominis finem quatenus homo est, inueniendum. omnes enim ante dictorum habituum vel operationum fines licet hominis sint etiam ipsi,non tamen absolutè & simpliciter fines,sed quidam ceu proprij artium ac discendi viarum actionumque & electionum hominis,quarū vna quæ finem aliquem sortita est,& tanquā proprium habet,cuius causa est & fit, nondum tamen illum communem, propter quem factus est homo, cum ad illum omnia referantur, artes verò ac discendi viæ, actionesque & electiones seruiant facultati illi, cuius finis est hominis finis, qua ratione homo est. Hæc verò ita se habere, esseque vnam quandam facultatem ad quam omnes aliæ reducantur, cuiusque finis reliquorum omnium perfectissimus, & vltimus, atque ob id maxime etiam expetendus sit, perspicuum inde est: quòd multæ & artes & facultates eiusmodi inueniuntur, * quæ ad vnam artem vel facultatem referantur, eamque *architectonicam habeant, hoc est præsidem ac dominatricem, omnibusque imperantem ac præ-

ſcribentem qualia vnaquæque opera ſua efficere debeat, vt ei maxime vtilia euadant. Ita enim ſe habet equeſtris ars ad frenorum effectricem, cæteraſque omnes quæ equitantibus inſtrumenta fabrefaciunt, omnia ad equeſtris vtilitatem ſpectantia. ſed multæ etiam quæ aliis ſub ſe poſitis architectonicæ ſunt, ſub alias quæ principales magis ſunt ſubiiciuntur: quæ & ipſis imperent, & fines habeant perfectiores. Quemadmodum ſub militarem equeſtris, ac reliqui omnes bellici habitus vel actus: ſicut eſt ſagittandi, iaculandi, * ſcuti geſtandi peritia, ac cætera huiuſmodi, quibus omnibus militaris architectonica ac princeps eſt. quæ quomodo vel equitandum, vel ſagittandum, vel iaculandum ſit, qua item ratione acies inſtruenda, aut hoſtes inuadendi, & reliqua id genus, ſingulis præcipit. atque ita aliæ ſub alias ſubiiciuntur, neque tamen in infinitum progredi hæc reductio poteſt: ſed vnam quandam omnino ſtatuere neceſſe eſt, quæ & ipſa aliis omnibus præſit, & finem habeat omnium aliorum perfectiſſimum, maximeque expetendum. Potentiam verò hic artem vocat * ob materiam in qua artes verſantur: materia enim potentia appellatur vtpote in potentia conſiderata tam quæ abſolute ac ſimpliciter, quàm quæ ſecundum quandam rationem fertur. ex qua artes quoque potentiæ dicuntur, † quippe quæ non neceſſitatem, * ſed ambiguitatem quandam in ſe habent, qua & conſequi finem ſuum, & fruſtrari eo interdum poſſint. materiam autem abſolute ac ſimpliciter eam dicimus, quæ eſt communis omnibus * ſecundum quandam rationem autem: eam tantum quæ vniuſcuiuſque propria eſt.

ἀσπιδοφορική.

διὰ τὸ ἔνυλον, ἢ ὑλικόν.

†*ἐνδεχόμεναι.*

καὶ τὸ ἐπαμφοτερίζειν ἔχουσαι. i. in utranq; partem uergunt, & ambiguæ ſunt.

Neque tamen intereſt quicquam, ſiue operationes ipſæ fines actionum ſint, ſiue præter ipſas aliud quippiam. ſicut in antedictis ſcientiis.

Cum diuerſos eſſe genere fines artium dixerit, vt alij operationes, alij præter ipſas opera quædam ſint: atque in quibus opera ſunt fines, in iis ipſa opera operationibus eſſe expetibiliora: ne artes etiam aliquis perfectiores ac præſtantiores eas eſſe opinaretur, quæ opera fines haberent, quàm quæ operationes fineſque earum aliis magis expetendos iudicaret: atque inde fieret, vt verbi gratia, ſutoriæ artis opus fœlicitate quæ in operatione ſolummodo conſiſtit, eſſet perfectius atque expetendum magis: ſutoriaque ipſa † quæ finem habet calceum quod opus eſt, præſtantior quàm illa cuius finis eſſet fœlicitas quæ operatio ſolummodo eſt, vt diximus, videretur: iccirco hæc ſubiungit. quæ eam vim habent, ac ſi ita diceret. neque tamen differentiam aliquam quantum ad artium vel finium perfectionem ſpectat, in eo eſſe exiſtimes: quòd in aliis operationes fines eſſe actionum artium, in aliis opera eſſe videamus. in ea enim ſolummodo arte cuius finis eſt opus, operationibus præſtantius eſſe opus putandum eſt: quippe cum ob id operatio omnis efficiatur, in aliis minimè. fieri enim poteſt, vt artes quorum fines ſunt operationes, longe præſtantiores perfectioreſque aliis multis ſint, quæ præter operationes opera etiam habeant. id quòd in frenorum effectrice, reliquiſque omnibus quæ equeſtria inſtrumenta fabricant, ipſaque equeſtri, conſpicere facile poſſumus. nam huius finis eſt benè equitare, quam operationẽ eſſe manifeſtum eſt: illarũ verò, opera. alia enim frenum, alia ephippia, alia calcar, alia aliud huiuſcemodi quippiã efficit: quorum ſingula opera eſſe præter operationes videmus. ipſam tamen equeſtrem omnibus his præſtantiorem, finemq; eius aliis aliarum, quæ ei ſubiectæ ſunt magis expetendum eſſe nemo dubitat, quibus architectonica ac princeps ipſa præſidet.

πῇ δὲ τὴν προσεχῆ ἑκάστῳ.

†*ἧς τέλος τὸ ὑπ' ἄλλο ἔργον ὄν. i. cuius finis opus exiſtens ſub alio eſt.*

Quòd unus agibilium finis, qui ciuilis ſit facultatis.

SI igitur agendarum rerũ finis aliquis eſt, quem propter ipſum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus: (infinitus enim ita fieret progreſſus, vanuſq; & inanis appetitus noſter eſſet (perſpicuum eſt, eum ſummum bonum, atque optimum futurum.

Omnem hominis † eligendum habitum, omnemque actum, bonum appetere: eſſeque ex iis imperfectiores alios, alios perfectiores vt hi præſint, illi ſubiecti famulentur: perfectiorum item fines aliis præſtantiores magiſque expetendos eſſe, ex iis quæ ſuperius dicta ſunt ſatis conſtant. Hic verò quæritur vnúſne aliquis finis ſit, ſub quem alij omnes ſubiiciantur: vt eſſe hominis finis quatenus homo eſt, poſſit. nam communis omnium quæ ſunt eã ratione quã ſunt, finis eſt commune bonum, qui eſt Deus. ſed oportet, vt ſingula etiam * bonum quoddam habeant ſuæ ſpeciatim eſſentiæ maxime peculiare ac proprium, quod † proxime ac primò appetant, per quodque vbi id conſequuta fuerint, maxime vniuerſali ac communi bono pro rata cuiuſque portione concilientur.

†*ἕξις αἱρετή.*

ἀγαθὸν ἰδιαίτατον τῆς οἰκείας κατ' εἶδος ὀντότητος.

†*προσεχῶς.*

scribentem qualia vnaquæque opera sua efficere debeat, vt ei maxime vtilia euadant. Ita enim se habet equestris ars ad frenorum effectricem, cæterasque omnes quæ equitantibus instrumenta fabrefaciunt, omnia ad equestris vtilitatem spectantia. sed multæ etiam quæ aliis sub se positis architectonicæ sunt, sub alias quæ principales magis sunt subiiciuntur: quæ & ipsis imperent, & fines habeant perfectiores. Quemadmodum sub militarem equestris, ac reliqui omnes bellici habitus vel actus: sicut est sagittandi, iaculandi, * scuti gestandi peritia, ac cætera huiusmodi, quibus omnibus militaris architectonica ac princeps est. quæ quomodo vel equitandum, vel sagittandum, vel iaculandum sit, qua item ratione acies instruenda, aut hostes inuadendi, & reliqua id genus, singulis præcipit. atque ita aliæ sub alias subiiciuntur, neque tamen in infinitum progredi hæc reductio potest: sed vnam quandam omnino statuere necesse est, quæ & ipsa aliis omnibus præsit, & finem habeat omnium aliorum perfectissimum, maximeque expetendum. Potentiam verò hic artem vocat * ob materiam in qua artes versantur: materia enim potentia appellatur vtpote in potentia considerata tam quæ absolute ac simpliciter, quàm quæ secundum quandam rationem fertur. ex qua artes quoque potentiæ dicuntur, † quippe quæ non necessitatem, * sed ambiguitatem quandam in se habent, qua & consequi finem suum, & frustrari eo interdum possint. materiam autem absolute ac simpliciter eam dicimus, quæ est communis omnibus * secundum quandam rationem autem: eam tantum quæ vniuscuiusque propria est.

*ἀσπιδοφορική.
* διὰ τὸ ἔνυλον. i. ὑλικόν
† ἐνδεχόμεναι.
* καὶ τὸ ἐπαμφοτερίζειν ἔχουσαι. i. in utrãq; partem uergũt, & ambiguæ sunt.

Neque tamen interest quicquam, siue operationes ipsæ fines actionum sint, siue præter ipsas aliud quippiam. sicut in antedictis scientiis.

Cum diuersos esse genere fines artium dixerit, vt alij operationes, alij præter ipsas opera quædam sint: atque in quibus opera sunt fines, in iis ipsa opera operationibus esse expetibiliora: ne artes etiam aliquis perfectiores ac præstantiores eas esse opinaretur, quæ opera fines haberent, quàm quæ operationes finesque earum aliis magis expetendos iudicaret: atque inde fieret, vt verbi gratia, sutoriæ artis opus fœlicitate quæ in operatione solummodo consistit, esset perfectius atque expetendum magis: sutoriaque ipsa † quæ finem habet calceum quod opus est, præstantior quàm illa cuius finis esset fœlicitas quæ operatio solummodo est, vt diximus, videretur: iccirco hæc subiungit. quæ eam vim habent, ac si ita diceret. neque tamen differentiam aliquam quantum ad artium vel finium perfectionem spectat, in eo esse existimes: quòd in aliis operationes fines esse actionum artium, in aliis opera esse videamus. in ea enim solummodo arte cuius finis est opus, operationibus præstantius esse opus putandum est: quippe cum ob id operatio omnis efficiatur, in aliis minimè. fieri enim potest, vt artes quorum fines sunt operationes, longe præstantiores perfectioresque aliis multis sint, quæ præter operationes opera etiam habeant. id quod in frenorum effectrice, reliquisque omnibus quæ equestria instrumenta fabricant, ipsaque equestri, conspicere facile possumus. nam huius finis est benè equitare, quam operationẽ esse manifestum est: illarũ verò, opera. alia enim frenum, alia ephippia, alia calcar, alia aliud huiuscemodi quippiã efficit: quorum singula opera esse præter operationes videmus. ipsam tamen equestrem omnibus his præstantiorem, finemq; eius aliis aliarum, quæ ei subiectæ sunt magis expetendum esse nemo dubitat, quibus architectonica ac princeps ipsa præsidet.

* πῇ δὲ τὴν προσεχῆ ἑκάστῳ.
† ἧς τέλος τὸ ὑπ᾽ ἄλλο ἔργον ὄν. i. cuius finis opus existens sub alio est.

Quòd unus agibilium finis, qui ciuilis sit facultatis.

SI igitur agendarum rerũ finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus: (infinitus enim ita fieret progressus, vanusq; & inanis appetitus noster esset (perspicuum est, eum summum bonum, atque optimum futurum.

Omnem hominis † eligendum habitum, omnemque actum, bonum appetere: esseque ex iis imperfectiores alios, alios perfectiores vt hi præsint, illi subiecti famulentur: perfectiorum item fines aliis præstantiores magisque expetendos esse, ex iis quæ superius dicta sunt satis constant. Hic verò quæritur vnúsne aliquis finis sit, sub quem alij omnes subiiciantur: vt esse hominis finis quatenus homo est, possit. nam communis omnium quæ sunt eà ratione quà sunt, finis est commune bonum, qui est Deus. sed oportet, vt singula etiam * bonum quoddam habeant suæ speciatim essentiæ maxime peculiare ac proprium, quod † proxime ac primò appetant, per quodque vbi id consequuta fuerint, maxime vniuersali ac communi bono pro rata cuiusque portione concilientur.

† ἕξις αἱρετή.
* ἀγαθὸν ἰδιαίτατον τῆς οἰκείας κατ᾽ εἶδος ὀντότητος.
† προσεχῶς.

*ἁπλῶς. *εἰς τὸ μὴ εἶναι. *τὸ ἁπλῶς.

lientur. Quemadmodum enim per propriam essentiam, quæ species est, in commune bonum vnumquodque ascendit, è qua si excidat ab essentia quoque * absolute excidit, * in nihilumque abit: ita per proprium bonum in commune bonum deuenit: sique proprio frustretur, * comuni etiam frustretur necesse est. Quærit igitur hic sitne aliquis agendorum bonorum finis eiusmodi, qui cæterorum omnium perfectissimus atque vltimus habeatur: quique & per se in actionibus & propter se expetendus sit. hocq; adducendo ad id quod fieri non potest, ostendit, in hunc modum. si nullus est agendarum rerum finis, qui propter se quantum ad agendum spectat, & non ob aliud expeti debeat, in infinitum appetitus noster progredietur: at si in infinitum progredietur appetitus, nunquam perfectissimum quippiam assequetur. si autem hoc fiet, vanus erit atque inanis appetitus. si igitur nullus agendarum rerum finis propter se expetibilis inuenitur, vanum esse & inanem hominis appetitum necesse est: id quod est absurdum. quod enim vanè appetit, nullum bonum assequitur: quod vero nullum bonum assequitur, omni bono frustratur. omni itaque bono frustratur quod vanè appetit. est igitur agendarum rerum finis aliquis, qui propter se & non ob aliud * quantum ad agendum attinet, expetendus est. verborum vero dispositio per transgressionem facta obscuram reddidit orationem: quæ dilucidius immutari hoc modo potest. Si igitur agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus: perspicuum est eum summum bonum atque optimum futurum. Agenda autem sunt ea quæ nobis agentibus * comparantur: id est bona quædam quæ per artes, & methodos, aliaque id genus acquirimus. quæ cum inchoata quædam & imperfecta sint * vtpote ad hominis perfectionem minime attingentia, finem quendam vnum habere necesse est, ad quem cum peruenerit homo, perfectus efficiatur: quique ipsum hominis quatenus est homo, bonum, agendorumque bonorum quæ agens vt homo recte facit, optimum sit: ad quem reliqua omnia relata, bona ob ipsum sint. sic enim oratio clarior euadet. nam quæ interposita sunt, ad assumptionis confirmationem faciunt, quæ ita subintelligenda est, sed est agendarum rerum finis, quem propter ipsum volumus: neque omnia ob aliud eligimus: id quod de ea quæ vocatur felicitas, dici manifestum est.

*ὡς ἐν πρακτικοῖς.

*περιγίνεται .i. supersunt. *ὡς μὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἐφικνούμενα τελειότητος. id est nō assequentia humanam perfectionem.

Nónne igitur magnum ad vitam cognitio ipsius momētum affert? nam si quemadmodum sagittarij, scopum habeamus, magis bonum & honestum assequi possemus.

Hæc ad boni huius inquisitionem incitare quodammodo videntur. cum enim esse id superius ostenderit, nunc ad illud quid sit, inuestigandum inducit. Quando igitur tale quiddam est, inquit, qui communis omnium benè exactione * factorum est finis: cognitio eius ad vitam nostram magnopere conferret, vt ea recta sit. Nam si tale quippiam non inuenitur, vanum omnino est de eo, quippe cum nihil sit, inquirere. si etiam inuenitur, neq; nobis eius cognitio quicquam conducit: simili modo superuacanea eius rei, cuius cognitio nullam nobis vtilitatem afferat, inuestigatio est. At si & est, & cognitio eius magnū nobis momentum ad rectè agendum affert: in eo verò labor impendendus, maximeque studendum vt quid sit cognoscere valeamus * momentum enim hic vtilitatem & auxilium appellat. est autem à lancium translatione sumptum, quibus in ponderibus librandis vti consueuimus: nam sicut in illis ea quę in alteram partē propendent, leuioribus præferuntur, vtpote conferentia iis qui momenta ac propensiones expendunt: ita in omnibus, quæ vtilia sunt, momentum afferre ad illa dicuntur, ad quæ conducunt. Quam rem ita esse, magnúmque ad vitam momentum finis cognitionē exhibere, sagittariorum similitudine confirmat. nam si quemadmodum sagittarij, inquit, scopum habeamus, magis decorum assequi possemus, sicut enim sagittarij qui temere iaciunt, ad nihilque respiciunt, quod feriant, nunquam in sagittandi peritia boni euadent: sic qui * bene & honeste viuere student, nisi finem aliquem habeant * ad quem studium suum intendant, boni in agendi habitibus effici nullo modo poterunt. si verò vtrisque scopus aliquis ac finis proponatur, vt ad eum operationes suas ac studia dirigant: efficietur, vt facilius vtrique bonum suum consequantur.

*κατορθουμένων. recte factorum.

*ῥοπήν.

*σπουδαίως καὶ ἐναγωνίως. cum uirtute & labore. *πρὸς ὃ τὴν σπουδὴν ἐπιδείκνυνται.

Quòd si ita est experiendum quídnam is sit, * figura compræhendere: cuiusque scientiæ, vel facultatis censeatur.

*τύπῳ περιλαβεῖν.

Quòd si ita, inquit, huius finis cognitio necessaria est, periculum faciendum an aliquo modo possimus ad eos qui nulla eius intelligentia imbuti sunt, quid nam is sit, tradere: cuiusq; scientiæ vel facultatis censeatur, crassiore quadam ac veluti figurata vsi cōpręhensione. nam cum sit, eiusq; cognitio

cognitio magnopere ad vitam conferat,vt ex iis quæ ſuperius dicta ſunt, patet:quomodo cognitionem eius aliquam percipere poterimus,niſi prius ſubſtantiam intelligamus? quã quæſtio quid ſit,manifeſtare conſueuit.id eſt ea quæ,quæ ſit * rei eſſentia explicat oratio . Cumque finis hic ſit agendorum bonorum perfectiſſimus, ſcientiam aliquam vel facultatem cuius is finis ſit, ſtatuere neceſſe eſt.ſcientia vero à facultate vel potentia in eo differt:ꝙ illa cognitio eſt,quæ ex neceſſariis ac per ſe propoſitis,primiſq; ac * proximis,cauſiſq; concluſionis conſtat, vel etiam concluſionibus ipſis quæ ex huiuſcemodi ſumptionibus fuerint collectæ: ita vt ex antecedentibus minime poſſit aliud atq; aliud concludi,ſed ſemper vnum atq; idem ſcientifice ſequatur. facultas autẽ vel potentia * ex iis quæ plerunq; eueniunt,efficitur:neq; vnã ſemper,ſed alterã etiam interdum cõtradictionis partẽ cõcludit:potentia propterea appellata quia anceps eſt,poteſtq; in vtranq; partẽ euadere. Nam quemadmodum contrariorũ ſuſceptrix materia potentia ea de cauſa vocatur,quia ſuſcipere * viciſſim vtraq; poſſit:ſimili modo potentias eas artes dicimus è quibus nõ neceſſario altera contradictionis pars,ſed quandoq; altera quoq; euenire conſueuit. cuiuſmodi ſunt * diſſerendi ars,atq; oratoria.quæ vtręq; in propoſita quæſtione vtraq; contradictionis membra pertractant:neq; neceſſitatem vllam habent, vt in altero probãdo tantummodo verſentur:ſed in altero etiam oppoſito conantur perſuadere.Eiuſdem generis quoq; ſunt * coniectatrices : vt gubernatoria ac medicina:in quibus interdum qui operantur bene omnia exequentes periclitantibus ſalutem exibent:interdum fit,vt præcepta ipſa fine ſuo fruſtrentur. Adde ꝙ huiuſmodi artium artifices contrariorum periti cum ſint,poſſunt in vtram libuerit partem ipſis vti: * vt non tam ſalutis,quam perniciei ſubiectarum ſibi rerum auctores efficiantur.

Videretur autem eſſe eius quæ maxime principalis,maximeq; architectonica eſt.cuiuſmodi ciuilis apparet.

Nam ſi hic finis omnium qui in actione ſunt,finium perfectiſſimus eſt atq; vltimus,omniaque agenda bona excedit:ars etiam,cuius is finis eſt,reliquarum omnium præſtantiſſima ſit atque architectonica neceſſe eſt:quippe quæ reliquis omnibus imperet,finemq; habeat cæteris omnibus magis expetendum . cuiuſmodi ciuilis,non dixit eſt ,ſed apparet: quod ex operationibus ipſius continuo probat,ita ſubiungens.

Quippe quæ quaſnam eſſe in ciuitatibus ſcientias oporteat:tum quales quemq; diſcere,& quouſque conſtituit.

Si enim hæc quæ eſſe in ciuitatibus ſcientiæ,& quæ non eſſe, qualeſq; à quibus diſci debeant, ſtatuit,modumq; etiam ipſis præſcribit:qui fieri poteſt,vt omnium non ſit architectonica,ac dominatrix?nam aliæ architectonicæ licet ſubiectis ſibi artibus & vtantur & imperent: non tamen debeántne illæ eſſe nécne,inquirunt:neq; aut quouſq; eas in operibus progredi, aut qualẽ vniuſcuiuſq; eſſe artificem deceat,vt arti * conueniens congruuſq; ſit,curam vllam habẽt. id quod ciuilem facere manifeſtum eſt:dum vel prouidet ne vanæ aliquæ artes in ciuitatibus,quæ nihil ſerij poſſunt honeſtiq; perficere,exerceantur:quæ ciuiũ animos in luſionibus quibuſdam,inutilibuſq; opificiis occupantes bonos mores corrumpunt:qualis funambularia,& ſaltatoria,multæque aliæ ſunt.vel dat operam ne malę artes exiſtant:ne malefici aliqui in ciuium nocumentum aliqua machinentur,ne noctu vel perfoſſis parietibus, vel * diſiectis tectis in alienas domos ingrediantur, templa diripiãt,ignem domibus atq; hominibus exitialem ſubiiciant:aliaq; huiuſcemodi faciãt, quæ in aliorum perniciem tendunt.accedit etiam ꝙ ſiquę artes vtiles hominibus ſunt,ne eas quidem inexpenſas relinquit:ſed moderatur q̃maxime ne ſupra q̃ ex vſu ſit,progreſſæ in ſuperuacua aliqua,atq; abſurda delabantur, * ludicra quædam quæ nihil in ſe boni ac ſerij habeant,exercentes.perinde ac fabrilis,cum vel ceruos ligneos ſalientes, vel currentes muſcas , vel reptantes ſerpentes,vel tale quippiam fabrefacit, * quod animos hominum luſionibus oblectans à ſtudio rerum agendarum auocare conſueuit.

Videamuſq; vel maxime honorabiles facultates,qualis eſt militaris,familiaris,& oratoria,ſub ea eſſe collocatas.

Ciuilem hic oſtendit ſcientiarum ac facultatum quæ in ciuitatibus ſunt, eſſe præſtantiſſimã: duobuſq; modis id declarat.primum quantum ad rationem ipſam attinet,quam ad ipſam habent facultates,quæ maximo in honore ſunt, militaris, oratoria, ac familiaris: quæ ſubiectæ ipſi ſunt, * eiuſq; imperio adminiſtrantur.ad ciuilem enim pertinet,& imperatori * præſcribere quomodo vti exercitu debeat:& oratori,quomodo & quouſq; in deliberationibus,aut iudicijs,aut * demonſtra-

* εἶναι πράγματος.
* ἀμέσων.
* ἐκ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολύ.
* ἀνὰ μέρος.
* διαλεκτικὴ καὶ ἡ ῥητορική.
* στοχαστικαί.
* ὡς μὴ μόνον σωτῆρες, ἀλλ' ἐστὶν οὗ καὶ ἐπίβουλοι κακούργως τῶν ὑποκειμένων γινόμενοι.
* κατάλληλος.
* διαιροῦντες στέγας.
* παιδιώδη.
* ὅπως ἂν τέρπωνται ψυχαὶ παιδιαῖς εὐφραινόμεναι. .i. quo delectẽtur animi luſibus lætantes.
* ὡς ἐπιταττόμεναι παρ' αὐτῆς.
* πανηγυ-

monstrationibus vtendum oratione sit:& familiari,quomodo honestè ac iustè domum,secumque habitantes regat ac conseruet. Deinde quantum ad rationem spectat, quam ciuilis ad ipsas habet, idem demonstrat:cum inquit.

Cum enim cæteris actiuis scientiis hæc vtatur,quid item agendũ,à quibusq; abstinendum præscribat,ac sanciat:eius finis aliarum omnium fines complectetur:efficieturq;,vt is bonum ipsum humanum sit.

Nam si & maxime honorabiles facultates huic subiiciuntur,* eiusq; imperio ac moderamine administrantur,& scientiæ actiuæ iccirco sunt,vt vsui eius inseruiãt. * ipsaq; est quæ leges de honestis ac iustis in ciuitatibus instituit:atq; ita ante omnes alias hominum societates & res publicas in officio cõtinet:nullaq, inuenitur alia quæ antecedat,sed ipsa præeminet,ac præest,aliæ sunt inferiores ac subditæ:quominus fines etiam aliarum fini huius subditi sint, ad eumq; referantur, fieri nullo modo potest:qui sanè finis bonum ipsum humanum erit.

Nam si etiam & vni homini & ciuitati bonum idem sit,bonum tamen ciuitatis & * acquirere & conseruare,maius quid ac diuinius videtur.

* Quomodo & eadem & diuersa sit ad seipsam comparata felicitas,hic manifestat,quippe quę & ciuilis cuiusdam,id est moralis finis sit,& eius ciuilis,quæ simplici absolutaque ratione consideratur . vtraq; enim eundem finẽ habet:quod est,vt in præsenti ita dicamus,virtutũ opus perfectum:quod tamen in altera maius ac diuinius,in altera minus atque humanius habetur.atque hoc confirmat his,quæ ita subiungit.

Ac cõtentus quidem esse etiam vnusquisq; potest,si vni soli:pulchrius tamen ac diuinius,si genti ac ciuitatibus bonum efficiatur.

Si in vno bonum perficiatur,satis illud quidem dignum esse potest vt acquiescamus,cõtentiq; simus:vtpote cum pulchrum honestumq; sit,siue id in se quispiam,siue in altero efficiat.pulchrius tamen ac diuinius,si ad gentem vel ciuitates boni exequutio pertineat: pulchrius, eo ꝙ in plures explicatur pulchritudo,maiorq; inde ornatus existit:perinde ac siquis lucidiorem esse lucem dicat,quę latius diffunditur,quàm quę angustius spatium penetrat:diuinius verò,quia cum benefacere diuinum opus sit,quãto plura ea sunt,quæ beneficiis afficiuntur,bonaq; ac meliora redduntur:tanto maior * beneficentia,atque inde diuinius opus existimandum est.

Hæc igitur sunt,quæ discendi hæc via quæ ciuilis quædam est, appetit.

Cum tria sint omnia quæ in præsenti hoc libro proposita sunt: primum exordium hucusque pertinet,in quo illa omnia fuere declarata:principio esse quendam agendorum bonorum finem, qui omnium perfectissimus atq; vltimus sit,& cui omnes alii subiiciãtur.deinde eum, cum nobis ad vitam bene beateq; traducendam magnopere conducat, esse inuestigandum:tum esse eum omnium optimę scientiæ aut facultatis,quæ ciuilis est : atque ob id bonum hominis , quatenus est homo,proprium censeri debere:postremò si quis bonum hoc in vno tantum exequatur , præclarum illud quidem:multo tamen præclarius futurũ,si boni distributione in plures diffusa,in gente aliqua,aut ciuitatibus idem efficiatur.nunc igitur ad alterum exordium transitũ facit,in quo auditorem monet,quales sit de rebus his rationes expectaturus : prius tamen quod in primo posuerat,quasi cõfirmans,[HAEC igitur sunt, inquit, quæ præsens hæc discendi via quæ ciuilis quædã est appetit.]hæc quæ nam?atqui de vno tantummodo fine,quod est humanum bonum, loquutus est.cur igitur non dixit hoc,sed hæc appetit.perinde ac si de multis intelligatur?an propterea forsitan quia cum hic de quo egit,finis perfectissimus atq; vltimus sit,multiq; alii sub eo contineantur,ad eumque reducantur:necesse est singulos in suo quemq; statu atq; ordine ad se pertinentia omnia adeptos per eos in supremum deniq; peruenire:atque ob id plurali numero vsus est:vel,si hoc etiam dicendum est,ea afferri causa potest,cur quasi de multis dixerit:ꝙ vnum & eundem finem alio modo in morali assequimur,quæ ciuilis quædã est, * in vniusq; perfectione cõsideratur: alio,in ciuili * simpliciter quæ cõmunius diffunditur. Quæritur etiam quomodo moralis ciuilis quædã appellata sit:quod inde patet,ꝙ ciuilis absolute ea est,quæ in gente aliqua aut ciuitatibus bonũ exequitur:ciuilis vero quædã,id est non simpliciter atq; absolute,quæ in vno tantũ homine illud idem efficit.bonus enim vir ciuis etiam ipse quidam videtur , qui * prudentium præceptis obtemperans virtutem exercet : ciuilis autem vir ille est , qui honesta & iusta ex se cognoscit , & docet in ciuitatibus, * perfectionemque multorum assequitur,at ciuem * idoneum,quatenus ciuis

Marginal notes: ...ρεσι publicis conuentibus in quibus orationes in genere præsertim demõstratiuo habebantur. *μετρούμεναι παρ' αὐτῆς. * καὶ αὐτή ἐστιν ἡ περὶ τῶν καλῶν καὶ δικαίων ταῖς πόλεσι διατάττουσα .i. quid pulchrũ honestumq́; quid itẽ honestũ in ciuitatibus describẽs. * λαβεῖν· i. capessere rẽp. * τὴν ταυτότητα καὶ τὴν διαφορὰν ἔοικε τιθέναι διὰ τούτων ἣν αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν ἀναδέχεται ἡ εὐδαιμονία ὡς τέλος οὖσα πολιτικῆς τινος ἠθικῆς ἅμα καὶ πολιτικῆς ἁπλῶς· id est Videtur his uerbis ponere idẽtitatem & differẽtiã,quã ipsa sibi ipsa collata recipit felicitas,ut finis politicæ cuiusdã.i. ethicæ & politicæ simpliciter. * ἀγαθοποίησις. * καθ' ἕνα διορθωμένη βελτίωσιν hoc spectãs ut unũ meliorem reddat. * ἁπλῶς. * εὔφροσι πειθόμενος. * καὶ τῆς τε-

uis eſt,eum appellamus,qui & per ſe boni viri officium exercet,& cum aliis qui in eadem ciuitate degunt,bonum communicare conſueuit.

λειότητος ἐν πολλοῖς ἐφικνούμενος. i. & perfectionē inter multos conſequitur.

De modo procedendi, & auditore morali. *Cap.* III.

Satis vero hac de re dictum exiſtimetur: ſi perinde explicatum fuerit, ac ſubiecta materia poſtulat,

Hinc ſecũdum procemium exorditur:vbi docet * certam hic ac perpetuam quæ ex neceſſarijs conſtet,doctrinam minime expectandam:ſed ſatis exactam eam futuram,ſi explicata fuerit, id eſt explanatione ac declaratione illuſtrata:perinde ac ſubiecta materia poſtulat.materia vero in vnaquaque arte ac methodo ſubiecta res appellari ſolet, in qua verſatur. Cum igitur morali ac ciuili ſubiecta ſint vitæ negotia,quæq; in iis fiunt actiones & operationes, quæ omnia vt plurimũ euenire conſueuerunt,neq; ſemper eundem modum ſeruant, ſed interdum in cõtrarium delabuntur atq; excidunt:orationem quoq; quæ de huiuſmodi ſubiecto pertractat,ſimilem eſſe neceſſe eſt:vt minimè debeant in huiuſcemodi materia neceſſariæ demonſtrationes requiri. nam cum oratio quaſi menſura ſit rerum de quibus agit,menſuramq; oporteat ad id quod metitur eſſe accommodatam:fieri nullo modo poteſt,vt quod ſemper in eadem ſtabilitate perſeuerat, illi accõmodetur quod inſtabile eſt,ac plerunque & non ſemper exiſtit.ſuperabitur enim proculdubio ab eo quod ſemper eſt,id quod aliquando,quò minus perpetuò ſit, interrumpi conſueuit. ſi igitur perinde ac ſubiecta materia,hoc eſt honeſta ac iuſta poſtulant,quæ inter homines fiunt,explicatio,id eſt manifeſtatio ac declaratio facta fuerit: ſatis exacte dictum exiſtimetur. neque tamen quiſpiam debet moralem ac ciuilem methodos iccirco reiiciendas putare: quia talem de ipſis Ariſtoteles doctrinam polliceatur. nam eadem de cauſa oporteret etiam elegantiſſimas quaſque ac præſtantiſſimas artes * repudiare:cuiuſmodi eſt grammatica,rhetorica,medicina,ac dialectica,ac cæteræ demum omnes quæ in materialibus rebus verſantur:immo naturam quoque ipſam cuius in materia,materialibusq, rebus negocium eſt:propterea quòd non ſtabili ſemper tenore progrediuntur,ſed quandoque errant,ac fine ſuo fruſtrantur.

* ἀκριβῆ καὶ ἀπαράθραυστον. i. certā exactāq; & minime infirmā.

* ἀποβδελύττεσθαι. i. faſtidire.

Nam exacta tractatio non ſimili modo in vnoquoque genere exquirenda eſt:quemadmodum neque in artium opificiis.

Hæc confirmant in moralibus & ciuilibus exactas ac neceſſarias rationes requiri minime debere,eo ꝙ neq; omnis * artium oratio exacta eſt:neq; ſimili modo ab vnoquoq; artifice exigitur, vt in ſua arte exquiſitum atque abſolutum opus præſtet.id quod ex opificibus artibus, earumque opificiis comprobat.opifices autem artes,id eſt δημιουργικαὶ illæ dicuntur, quæ operis alicuius effectrices ſunt. opera vero ipſa effecta opificia appellantur, cum enim in tria genera diuidantur artes,in ſpeculatiuas,actiuas,effectiuas:ex effectiuis hoc probat,id eſt exactam perfectionem non eſſe in omnibus ſimiliter requirẽdam:propterea ꝙ patere euidentius id poteſt in his, quarũ ſubiecta & opera quænam & qualia ſint,ſenſu percipiuntur. * Ecce enim,vna artis ſpecies eſt formæ hominis quatenus eſt homo,imitatrix: quæ pro ſubiectorum differentia in varias poſtea ſpecies diſtribuitur.primum in picturam & ſtatuariam:ſtatuaria in fictoriam,conflatoriam,ſculptoriam, fabrilem,& marmorariã,& ſiqua alia huiuſcemodi eſt.inter quarum artifices pictor eſt,à quo plurimum omnium quantum ad imitationis expreſſionem attinet,exigatur:quippe qui obſequẽtem maxime ac tractabilem materiam ſubiectam habeat. fictor vero qui cera ac luto aliiſq; huiuſcemodi vtitur,debet minus quidem q̃ pictor:reliquis tamen omnibus amplius præſtare. at qui metallorum conflatione vel cuſione aliquid fabrefacit, ſolet ab eo minus exactum q̃ à ſuperioribus: paulo tamen q̃ ab aliis abſolutius ac perfectius opus requiri. ſimili modo faber & ſcultor reliquis omnibus cedentes,marmorariũ expolitione operis ſuperabunt.ipſe vero marmorarius cum ſubiectum nactus ſit maxime omnium intractabile ac contumax, minime omnium elaborata opera & præſtat & præſtare debet.ſatis igitur vnicuiq; eſt,ſi perinde efficerit ac ſubiecta materia poſtulat.Genus autem hic Ariſtoteles quemadmodum multis aliis in locis ſubiectum appellat:eo quòd vtraque hæc ſimilitudinem quandam ac proportionem inter ſeſe habent.Nam & genus quia differẽtiarum acceſſu in ſpeciem abit ac formatur, materiæ admodum ſimile eſt.& materia quia per ſe confuſa * minimeque diſtincta cum ſit,formis quaſi differentiis quibuſdam diſtinguitur:rationem quandam generis obtinet. adde ꝙ quemadmodum genus poteſtate nihil aliud eſt q̃ ſpecies ipſæ,& è poteſtate in actum progreditur: ita materia poteſtate cum ſit omnia ea quæ ex ipſa efficiuntur,ex priuatione in * formationem procedit.

* τεχνικὸς λόγος, id eſt ſermo de artibus.

* ζωγραφική, ἀνδριαντοποιητική, κηροπλαστική, γλυφική, τεκτονική, λιθοξοϊκή partes illius artis quæ formā hominis imitatur

* ἀδιάρθρωτος.

* εἰδοποίησιν.

Honeſta

Honesta autem & iusta de quibus ciuilis considerat, tantam differentiã tantumq; errorem in se habent, vt * lege, non natura esse videantur.

** νόμῳ i. lege. Veteres autẽ lege, uel secũdum legẽ esse dicebant. Τὸ πρὸς τῶν ἀνθρώπων νομιζόμενόν τε καὶ δοξαζόμενον .i. quod homines existimant & opinantur. lege Hipp. de nat. hum. & Gal. in comment.*

** λόγοι.*

** ἁπλῶς.*

Cum ostenderit Aristoteles qualis futura sibi oratio sit in cõmentariis his moralibus, satisque esse dixerit, si pro subiecta materia explicatio fiat: deinde ad vniuersale deueniens docuerit non omnes * disputationes perfectam admittere ac certam explicationem, sicut neq; opificia: ad pręsentem rem nunc descendit: & inquit, honesta ac iusta quæ inter homines sunt de quibus ciuilis considerat, multam habere in opinione videlicet apud ipsos homines differentiam, multumque errorem: atq; adeo vt sola institutione & opinione constare, nihil autem esse natura videantur. iccirco quia ea quæ natura sunt apud omnes eadem reperiantur: honesta vero ac iusta nõ ita: sed de iis alia aliis & opinio, & institutio habeatur. possumusque vniuersale particulari coniungere, atq; inde rationem colligere in hunc modum. Honesta ac iusta quæ apud homines habẽtur, sunt diuersa inter se, atq; errantia: sed de errantibus ac diuersis certam tradere disciplinam non licet: efficitur igitur, vt de humanis, honestis, ac iustis certam tradere disciplinam non liceat.

In bonis etiam talem quendam errorẽ inesse propterea patet, ꝙ multis damna ex ipsis eueniũt: nõnulli enĩ ob diuitias, alij ob fortitudinẽ periere.

Primi huius Nicomachiorum moralium libri scopus est, vt diximus, de humano bono agere: iccirco Aristoteles cum hic quali vsurus sit dissertatione, proposuerit, communioribusque assumptis omnia & honesta & iusta complexus sit, de quibus ciuilis pertractat: deuenit rursus ad ipsum humanum bonum de quo quæstio est: atq; ait, quemadmodum in honestis ac iustis * absolutè in quibus ciuilis versatur, diuersitas quædam atq; error apud homines reperitur: ita quoq; in bonis quæ apud eosdẽ sunt, idem reperiri. cur? propterea ꝙ, inquit, euenit, vt multi ex ijs quæ bona existimant, damno afficiantur. diuitię enim, fortitudo, & sanitas, multaq; id genus alia, quæ bona hominibus videntur, necis occasionẽ nonnullis attulere: quippe cum non pauci extiterint, qui vel ob diuitias, vel ob fortitudinem fuerunt interfecti? multi item sua ipsorũ sanitate ad prauas res abutentes interierint. fortitudinem verò hic fortasse non animi virtutem appellat * quæ in æquabili iracundiæ motu atque appetitione consideratur: sed corporis, quã vim ac robur vocant, fortitudini animi correspondentem. Nam sicut in animo quatuor generales virtutes sunt, prudentia, fortitudo, temperantia, iustitia: ita in corpore quatuor illæ inueniuntur, * sensuũ vegetatio atq; integritas, robur, pulchritudo, & sanitas: quæ illis animi proportione respõdent. prudentiæ, sensuum vegetatio, quasi in animalis corpore quædam sita cognitio: robur fortitudini, quod corpus validum * laborisq; patiens reddit: temperantiæ, pulchritudo quæ æquabilitatem quandam & in magnitudine, & in cõgrua partium corporis inter se compositione affert: iustitiæ vero sanitas, vtpote quæ in humorum temperatura naturalem æqualitatẽ conseruet. si igitur hac significatione fortitudinem sumas, * apte erit hic cum diuitiis coniuncta: cum etiam ipsa bonũ instrumentarium sit, quod pro vsus ratione possit quantum in nobis est, vel prodesse vel nocere: nisi videlicet extrinsecus aliqua habentibus per inuasionem sit occasio. Quòd si fortitudinem propriam quæ animi est, sumptã hic esse affirmes, dicere poteris vnum vni Aristotelem, hoc est bono cuidam externo ac corporis, alterum internum atq; animi recte apposuisse: vt ostendat in iis quoque quæ propriè bona apud nos sunt, inesse quandam ambiguitatem: propterea ꝙ efficitur quandoque, vt ex eis etiam quibusdam nocumenta contingãt. cum vel ob inuidiam insidiis appetuntur, vel cum pugnant: atq; id * aperte interdum, interdum inopinatò euenire consueuit. vt vulgatum illud verbum comprobetur, quo dici solet, * ignauorum esse propriam securitatem: eorumque matres fletu ac luctu omnino carere.

** θεωρουμένην ἐν συμμέτρῳ τῆς τοῦ θυμικοῦ ὁρμῆς καὶ ὀρέξεως. i. quæ cernitur in moderatione impetus illius animæ facultatis, quã animositatem appellãt.*

** εὐαισθησις.*

** φερέπονον.*

** προσφυῶς συντεταγμένη.*

** ἀλόγως. temere.*

** δειλῶν.*

Contenti igitur erimus, si nos cum de talibus & ex talibus disserimus, pingui quadã minerua, atque * adumbrata figuratione verũ ostendamus: siq; cum de his, quæ plerunq; eueniũt, dicimus, ex his similia cõcludamus.

** τύπῳ crassius.*

Quoniam, inquit, tanta est in honestis ac iustis rebus atque etiam bonis quæ apud homines sunt, ambiguitas, vt nulla de illis certa opinio, nullusq; cõsensus inter eos sit: si etiam nos cum de huiuscemodi agamus, neq; exacta aliqua & subtili inuestigatione, sed rudiore quodam modo & crassiore, neq; perspicuè admodũ, sed * sub adumbrata quadam figuratione verum ostẽderimus: acquiescere ac contenti esse his debem⁹. simili modo quia subiectę res necessariæ minime sunt, neq; eiusmodi, vt eodem semper cursu ferantur, sed plerunq; eueniunt: demonstrationes quoque ex

** ὡς ἐν τύπῳ, ceu crassius.*

ex similibus propositionibus confici:atq; inde conclusiones non necessarias,sed plerunque euenientes euadere necesse est:quippe quæ non necessaria proposita consequantur. cum enim & ea quæ sunt & quæ fiunt, non necessario omnia vel sint vel fiant,sed quædam reperiantur, † quæ quo minus perpetuò,vel sint vel fiant,interrumpi consueuerint,efficitur, vt illud rerũ genus introducatur,quod quia & esse & fieri alio atq; alio modo potest,† possibile appellant.idq; in tria diuiditur:in ea quæ plerunq;:in ea quæ raro:in ea quæ ex æquo eueniunt.In necessariorum contemplatione sciẽtia versatur,quæ etiam ipsa necessaria est, & ex necessariis necessaria colligit ac cõcludit.in eo possibili quod plerunq; fit,artis negocium est, quæ ex similibus propositionibus, similia,hoc est plerunq; euenientia conficit.circa τὸ ἐπίσης,id est quod ex æquo euenit,ratiocinatio,atq; electio fieri solent:quæ cum iudicatrices facultates sint, vtrasq; contradictionis partes æquo examine perpẽdunt ac librant:atq; ex iis vtra visa fuerit melior,eligunt,alteriq; anteponẽdam cẽsent.Id vero quod rarò cõtingit,nulla facultas cõsiderat:quod veteres quia de eo reddere rationem nullam poterãt,fortunæ & casui † ascripsere. Quia igitur res agendæ ex illis sunt quæ non semper,sed plerunque eueniunt, vtpote impeditæ aliquãdo & interpellatæ:qui de illis agit siue vt honestas vel turpes,siue vt iustas vel iniustas, siue vt bonas vel malas eas cõsideret:is sanè cum ex plerunq; euenientibus propositiones assumat:talia etiam cõcludat necesse est. Quapropter si quis huiuscemodi aliquid vel bonum vel honestum vel iustum esse probauerit,licet aliquãquando etiam mentiri deprehendatur:nõ est tamen ob id,modo vera plerunq; oratio eius sit, accusatione dignus existimandus.nam neq; ex necessarijs,neq, necessaria colligit:sed eiusmodi,quę nonnunquã & interrumpi,& esse alio modo possunt. παχύλως autem, id est pingui minerua dixit,id necessariarum demõstrationum subtilitati: τύπῳ,id est crassius, & ceu adumbratione quadam perspicuitati & euidentiæ: ἐνδείκνυσθαι vero, id est ostendere demonstrationi opponens. Demonstratio enim & ostensio,id est ἀπόδειξις & ἔνδειξις in eo differunt, ꝙ illa perspicuam & certam quæsitæ rei manifestationẽ nobis facit:hæc obscurius quibusdam quasi informationibus, atq; imitationibus,seu,vt ita dicam,repræsentationibus res exprimere conatur illud verò cùm inquit,de iis quæ plerunque eueniunt,necessarijs opponit:propterea quòd necessariorum ordo nunquam,illorum aliquando interrumpi consueuit.subtilis autem demonstratio ea est, quæ ad prima vsq; & † medio carẽtia principia ascendit:quæ in iis quæ plerunq; eueniunt, reperiri nullo modo possunt:vt crassioribus rationibus omnino acquiescamus necesse sit,imaginibus ac figuris † significationibusq; duntaxat adducti. quæ enim ex verisimilibus sumptionibus, iisque quæ tam esse quàm non esse possunt, constat ratiocinatio, nihil aliud esse quàm demonstrationis figura atque imago videtur: cum non solum * ex illis quæ per se sunt,& primis ac medio carentibus causisque conclusionis non conficiatur, sed ne ex illis quidem quæ ex huiuscemodi aliis fuerint conclusa.

† διακόπτοιτο μὴ αὐτοῦ εἶναι ἢ τοῦ γίνεσθαι quasi dicas.intercepta ne sint uel fiãt.
† ἐνδεχόμενον.
† ἀνεθέντο.
† ἄμεσα.
ἐμφάσεσι.
* ἐκ τῶν καθ' αὐτό.

Eodem modo etiam vnusquisque debet ea quæ de aliquo dicuntur,admittere. est enim eruditi eatenus exactam in vnoquoque genere explicationem requirere,quatenus pati rei ipsius natura potest. Nam & mathematicum suasionibus vtentem approbare: & ab oratore demonstrationes exigere,simile vitium videtur.

Cum dixerit qualis in proposita re sibi esse possit dissertatio:auditorem etiam monet,quomodo erga ea quæ ita dicta sint,affectus esse debeat: & inquit eodem modo ipsum quoque oportere ea quæ dicuntur,admittere,id est vt ex non necessariis collecta sunt, ita non necessaria à dicente ostendi,sed vt ex his que plerunq; eueniunt collecta,ita ex eo quæ plerunq; eueniunt expectanda sunt.atq; eatenus ea rectè se habere existimare oportet, vt non necessarium quippiam in talibus exigatur.regulam deinde quandam tradit,quatenus in qualibet re exacta ac certa exquirenda explicatio sit: cum inquit,eruditi esse viri, id est multarum rerum peritia præditi,eatenus in vnoquoq; subiecto exactam explicationẽ requirere:quatenus pati rei ipsius natura potest,si vero eruditus is est, qui rationes vnicuiq; subiecto accommodatas exigit:ineruditus proculdubio ille qui contrarium fecerit, erit putandus: * vnde id postea subiungit: [NAM & mathematicum suasionibus vtentem approbare:& ab oratore demonstrationes exigere,simile vitium videtur] mathematicus enim omnis tale habet subiectum,vt ea quæ per se illi accidunt,ex necessariis,ac primis, ex iisq; quæ per se sunt,medioq; carent propositionibus,demonstret. orator autem vel * ex probabilibus,vel ex iis quæ videntur probabilia,subiectarum sibi rerum confirmationes facit, quæ auditoris assensum non vehementer mouent:vnde etiam qui tantum ad suadendum quomodocunq;

* καὶ ἔργον ὑποθήσει ἐπιφερόμενον, φάσκων.
* ἐξ ἐνδόξων

cunque spectant, suasoriæ ac probabiles, nõ autem necessariæ appellantur. si igitur aliquis sit, qui mathematicum suasiones afferentem approbet, neque ab eo demonstrationum necessitatem requirat: oratori vero non acquiescat, si suadere tantum voluerit, sed scientiæ effectrices demõstrationes desideret: is planè & rerum naturæ aduersatur, & imperitiam suam manifestat [quippe qui ignoret quo in huiuscemodi artibus iudicio vtendum: quidque ab vnoquoque in confirmandis suis exigendum sit. quorum vtrunque vitium est à recto officio aberrans.] Nam quod ille qui in aliquo ita eruditus est, vt iudicare rationes eius possit, ab artis vel scientiæ illius professore diuersus sit: omnibus patet. illi enim satis est si experimẽto quodã solummodo didicerit, geometricas * verbi gratia, rationes ex talibus debere sumptionibus constare, atque ita colligi, talesque conclusiones conficere: atque ita possit iudicare, an is qui vel geometriam vel geometricas rationes profiteatur: ex talibus atque ita ratiocinetur, taliaque concludat. artifici vero geometricæ quoque operari necesse est: easque demonstrationes afferre, quas scientiæ subiectũ postulat. Idem de vna quaque arte & scientia existimandum est.

Quæ inclusa sunt semicirculis, non sunt in græco codice.

* τυχόν.

Verum vnusquisque ea recte iudicat quæ cognoscit: atq; eorum bonus iudex est. vnamquamq; igitur rem benè iudicat, qui in ea: * absolutè vero omnia, qui in omnibus eruditus est.

* ἁπλῶς.

Ex tribus proœmiis quæ primo huic moralium libro præposita sunt, hoc est tertium, vbi declarat qualem oporteat esse auditorem eorum quæ hic dicentur, nempe eruditum in his, quæ dicuntur esse debere. si enim non nouit, rectè iudicare non poterit: si rectè non iudicabit, neq; rectè prorsus admittet & probabit. quatenus verò scire eum necesse sit, qui idoneus rationũ iudex esse velit: iam diximus. vniuersalem autem orationem facit cum ait: [vnusquisq; ea recte iudicat quæ cognoscit, & eorũ iudex est bonus] * cognitio enim vniuscuiusque rei est, quasi norma quædam eius rectitudinis in mente cognoscentis sita: cui rem cum applicat, ille qui discernere vult, facilè inuenit, congruátne cum norma res, an eius examen transgrediatur: siq; congruentem inuenit, vt bonam laudat: sin minus, meritò, vtpote à regula discrepantẽ vituperat. qui igitur cognoscit, quæ natura sit rei quam iudicare vult, is eius cognitionem adeptus est: qui verò cognitionem est adeptus, regulam & normam habet: qui autem normã habet, habet id quo rem iudicaturus est. quod qui est consequutus, iam habet quo rectè ferre iudiciũ possit: contrà vero, qui nõ cognoscit: vnde ille bonus iudex, hic prauus euadit. [VNAM quanq; igitur rem bene iudicat, qui in ea: * absolutè verò omnia qui in omnibus eruditus est.] * integra ratio ita habebit. omnis qui aliquid rectè iudicat, illud cognoscit. omnis verò qui aliquid cognoscit, eruditus in eo est. eruditus igitur in eo est omnis, qui aliquid iudicat. estque syllogismus in prima figura. sed hic maior propositio, more oratorũ fuit prætermissa. atq; hæc est horum verborũ sententia. Cum verò ita dixerit, vnusquisq; ea benè iudicat, quæ cognoscit: & eorũ bonus est iudex: videtur tam eos qui cognoscunt & iudicant, q̃ ea quæ cognoscuntur & iudicãtur, particulatim ac sigillatim sumpsisse: re vera tamen vniuersale est enunciatũ: vt siue dicamus, unusquisq; benè iudicat, siue omnis benè iudicat, quæ cognoscit, eandem vim habeat: quippe cum omnis non vniuersale, sed vniuersaliter significet. nihil enim aliud est omnis q̃ singulorum collecta multitudo: nam & vnusquisq; ex omnibus, & omnis idem in sensu, ac significato planè est. Idem de iis quæ cognoscuntur, & iudicantur, dici potest. siquidẽ quæ, omnes qui cognoscunt & iudicant, cognoscunt & iudicant: ea profectò omnia sunt, quæ cognoscuntur & iudicantur. Iam verò benè iudicare vnũquenq; quæ cognoscit, & eorũ bonum esse iudicem * ex mutua significatione idem est: vtraque enim, hoc est, benè iudicare & bonum esse iudicem, idem valent, illud autem, vnamquanque igitur rem benè iudicat, qui in ea est eruditus, syllogismi cõclusio est, ex vna tantum sumptione collecta: * quæ quidem etiã ipsa quatenus apparet, particularis videtur: & tamẽ vniuersalis re vera est: cũ omnia singularia hic significet, & quasi per inductionẽ & summatim colligat: atq; ita vniuersale cõfirmet: quod etiã statim ita subiungitur, absolutè vero omnia, qui in omnibus eruditus est. in hunc modũ Aristoteles rationem hic disposuit. Sed illud tamen dubitandũ adhuc relinquitur. nam vnamquanq; rem benè iudicare qui in ea eruditus sit, verũ est, ac manifestè patet. aliquẽ vero in omnibus esse eruditũ, vt rectè omnia queat iudicare: videtur fieri nullomodo posse. quomodo enĩ vnus esse aliquis potest, qui omnia sciat, & bon⁹ omniũ iudex sit? neq; enim natura cõparatum est, vt vnus aliquis ex singulis omnia ea sua cognitione actu cõprehẽdat quæ absolute, homo quatenus est mẽtis ac sciẽtiæ capax, consequi naturâ potest. fortasse igitur, non quia fieri possit, hoc dixit: sed quia cum singuli omnes homines sub vniuersalem reducãtur hominẽ: simili modo etiã qui sigillatim eruditi sunt, sub

* ἡ γὰρ γνῶσις ἑκάστου πράγματος γνώμων τίς ἐστι τῆς κατ' αὐτὸ ὀρθότητος ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ γινώσκοντος κείμενον. i. *cognitio uniuscuiusque rei est quædã norma rectitudinis ipsius rei, sitæ in animo cognoscẽtis. Interpres uidetur legisse* κείμενος. *& in sequentib. ubi est* κατ' ἐκεῖνο, κατ' ἐκεῖνον.

* ἁπλῶς.

* ὁλοκληρία τοῦ λόγου τοιαύτη. i. *integer sermo sic habet.*

* ἐκ παραλλήλου ἐστὶ τὸ αὐτό.

* ὅσον πρὸς τὸ φαινόμενον. i. *quatenus apparet.*

ſub vniuerſalem vnum eruditum referri neceſſe eſt:atq; iccirco quaſi ſtatuens eum,ac fingens,ita inquit:vt ita intelligendum ſit:quemadmodum qui in vnaquaq; re eruditus eſt,illud recte iudicat, in quo eſt eruditus:ſic ſi quis fingat aliquem eiuſmodi reperiri,qui in omnibus abſolutè eruditus ſit:is bonus omnium iudex efficietur. Vide tamen ne arbitreris cognoſcentem & & eruditum hic eum dici,qui omnibus diſciplinis eruditus ſit:ſed qui multarū rerum experientiā calleat, poſſitq; inde omnia ſibi ad iudicandum propoſita peritiæ ſuæ applicando recte iudicare. quemadmodum in multis videre eſt,qui licet nunquam picturam exercuerint:de aliorum pictis tabellis ferre aptè iudicium poſſunt. id quod in aliis quoq; artibus vſu venire manifeſtū eſt, adde ꝙ ipſe quoq; Ariſtoteles multis aliis locis in hoc ſignificato uſus eſſe,eruditionis , id eſt παιδείας vocabulo inuenitur,vt perſpicuum ſit,aliam eſſe ſcientiæ cognitionem,† & aliam eruditionis. quæ quidem eruditio cum multarum rerum peritia ſit,ſatis idoneum reddere aliquem poteſt ad ea iudicanda quæ ſcientiæ & artes efficiunt:ſiue ſpeculatiuæ,ſiue actiuæ,ſiue effectiuæ illæ fuerint.

Atque hinc fit,vt iuuenis auditor ciuilis idoneus eſſe nō poſſit: quippe qui imperitus actionū vitæ ſit , ex quibus,& de quibus rationes cōficiūtur.

In tertio hoc procemio cum propoſuerit docere, qualis eorū quæ dicēda hic ſunt, auditor eſſe debeat:prius in vniuerſum poſuit,qualem eſſe eum oporteat, qui vniuſcuiuſque artis vel ſcientiæ effecta ſit iudicaturus:† deinde his cōmuniter dictis ad propoſitam rem venit,non poſſe inquiens iuuenem idoneum eſſe ciuilis auditorem:idq; duobus argumentis oſtendit. primum ex temporis breuitate,qua iuuenis adhuc in vita verſatus,eius actionū peritus euadere minimè potuit, ex quibus & de quibus rationes conſtant:vt merito ea quæ nondum expertus eſt,recte nequeat iudicare. atq; hæc de iudicio. Eſt autem ratiocinatio in prima figura hoc modo. Iuuenis actionum vitæ imperitus eſt. omnis qui alicuius imperitus eſt,illud minimè poteſt iudicare, cuius eſt imperitus. non poteſt igitur iuuenis actiones vitæ,ſed neque ea quæ ex ipſis vel de ipſis dicuntur,bene ne an male habeant,recte iudicare. ex ipſis vero dicuntur ea,quæ ut propoſitiones ſumi ſolent:de ipſis,ea quæ vt queſtiones,& concluſiones. Secundo argumento,iuueni oſtendit harum rationum diſciplinam vanam atque inutilem futuram:cum inquit:

Adde quòd cum perturbationes ſequatur , fruſtrà & inutiliter audiet. finis enim non cognitio,ſed actio eſt.

Oratio enim omnis,omniſq; actio & operatio ad finem quēdam ſpectat:ſiq; eò fruſtretur, fruſtra facta eſſe dicitur. Ita quoq, quæ de uirtutibus habentur orationes cum non ad contemplationem ſolam ſpectent,ſed ad agenda honeſta,amplectendumq; bonū:ſi finem hunc non fuerint cōſequutæ. fruſtra & dicuntur,& audiuntur:inutileſq; eſſe auditoribus videntur.* Nam cum homo inter vitę primordia ocioſam habeat rationem,ſenſus verò,irrationaleſq; appetitus in eo præuerterint,inualeſcenteſq; proprias voluptates affectent:facilè fit,vt ab his vehemētius ob generationem incitatis oppreſſus,ac ſuperatus * vitam multis in perturbationibus traducat:prſertim cum natura etiam in eo,quippe quæ tunc recens extiterit,nihil aliud magis,ꝗ vt ſit,curare uideatur. iccircò quadam temporis mora opus illi eſt , necnon diſciplina atq; inſtitutione * ad hunc ex affectibus perturbationibuſq; contractum ſtuporem diſcutiendum,velamenq; ignorantiæ detrahendum:quò & cognoſcere meliora, & præponere ea peioribus poſſit:vitamq; à ratione alienā auerſari,eamq; eligere quæ ex ratione rectoq; iudicio traducitur. id quod & difficile admodum eſt, & * ui non mediocri indiget:eo ꝙ aſſuetus iam malis à pueritia eſt iuuenis,pluriſq; æſtimare didicit abſolutè eſſe, ꝗ benè eſſe:immo nullum aliud bonum honeſtumq; cognoſcit , niſi corpus curare, vtq; id valeat,beneq; habeat,ſumma ope niti. atq; hac de cauſa fit, vt non ſolum conſilia & monitiones,ſed ſæpe etiam deriſiones,opprobria,contumeliæ, quandoq; etiam verbera adhibēda ſint, * vt ignauę huius vitæ remiſſioni,virtutis induſtriā ac laborē anteponat. propterea igitur iuuenibus vanū atq; inutile eſt huiuſcemodi diſſertationes audire,quia perturbationes ſequūtur:irrationaliq; aſſuetudini iudulgētes,nunꝗ boni quicquam agere cōſtituunt. at vero hæc ars non abſolutè ſpeculatiua eſt,vt cognitione ſola eorū que dicuntur, auditores contenti eſſe debeant : ſed actiua: opuſq; eſt cognitioni actiones adiungere:alioqui incaſſum oratio omnis & habetur,& auditur.

Intereſt autem nihil,iuuenis ætate,an moribus iuuenilis aliquis ſit. non enim defectus penes tempus eſt : ſed quia & viuit , & ſingula perſequitur * ex perturbatione.

Intereſt

† κ) ἄλλων τὴν κατὰ τὸ πεπαιδεῦσθαι.

† εἶτα ἦλθεν πρὸς τὸ προκείμενον διὰ τῶν κοινῶν εἰρημένων δεικνὺς καὶ αὐτό .i. Deinde ad rē propoſitā uenit,per ea quæ cōmuniter dicta ſunt oſtēdens & ipſū, quod iuuenis &c.

*τὸν μὲν λόγον ἔχει ἀργὸν, προλαμβανούσας δὲ τὰς αἰσθήσεις κ) τὰς ἀλόγους ὀρέξεις, κ) τὰ ἴδια ἐπιζητούσας ἡδέα κ) τερπνά. id eſt Rationē.n.habet otioſā, ſenſuſq; anteuertentes, ac irrationales appetitus, propriaſq; uoluptates affectātes.

*ὑπὸ πολυπαθοῦς ἢ ἐμπαθοῦς.

*ὥστε διασεισθῆναι αὐτῷ τὸν κάρον τῆς ἐμπαθείας. i. ut grauis ille ſopor diſcutiatur,quo affectuū cōmotiones λόγον conſopiuerūt.

*κ) βίαιο' οὐκ ὀλίγης δεόμενον. *ἵνα τὸν ῥᾴονος ἀποσχόμενοι βίου. i. ut faciliorē hanc uitā & à laboribus abhorrentem relinquentes uirtutem laboribus plenā ſequantur. *κατὰ τὸ πάθος.

Posteaquàm dixit iuuenem propositæ dissertationis duabus de causis minime esse idoneum auditorem, partim ob vitæ imperitiam, partim ob perturbationes :subiungit nunc neque omnem senem, aut ætate prouectiorem ob tempus solummodo ad hæc percipiẽda esse aptum:* sed oportere etiam ipsum ab omni perturbationum dominio esse liberum:si modo accommodatus auditor futurus est.quippe cum etiam iuuenis non tam ob ætatem ad hæc intelligenda ineptus dicatur:quàm propterea quòd à perturbationibus subiugari cõsueuit:* vt prauitate quasi collumbari quodam iniecto grauatam ac depressam rationem habens pronus in terram semper , in eiusque fruitionem despiciat:suspicere nunꝗ, aut attolli sursum permittatur:oculusque mentis eius crassa perturbationũ caligine quasi nube quadam obiecta impediatur,quo minus transpicere,ac videre bonum ipsum possit. Quapropter si senex aliquis sit,qui perturbationibus afficiatur:neq; ipse erit harum rationum idoneus auditor:eo quòd etiam in ipsa ætatis senectute νεαρός id est,iuuenilis moribus,hoc est,iuueni similis est:& ex perturbatione viuit,& singula persequitur, appetitionemq; habet irrationalem,& perturbatã.* [persequi verò, id est,διώκειν hic, pro inquirere positum est:qui enim vehementer aliquid appetit,& quærit,ad seq; attrahere atq; apprehendere studet : persequi id quod appetit, dicitur , translatione ab iis sumpta qui fugientes persequuntur,& comprehendere volunt.]

Talibus enim cognitio,perinde atque incontinentibus inutilis euadit.

Idem adhuc sumpto incontinentium exemplo declarat.Incontinens enim ille est,qui cum mala quadam cõsuetudine trahitur,* ad rationem quidem recurrit, eiusque imperiis conatur suum præter rationem incitatum appetitum reprimere:sed continere tamen non potest. Quemadmodum igitur in illo , licet ratio malum esse nouerit appetitui temerè atque irrationabiliter incitato acquiescere,velitq; à flagitiis abstinere:à perturbationibus tamen vincitur,praua consuetudine subiugata:sic vnusquisq; qui ex perturbatione viuit, orationes de virtute & bono *auribus quidem admittit:sed nullam tamen ex ipsis,cum ab assuetis affectibus ad peiora detrahatur, percipere vtilitatem potest.

Illis autem esse perquam vtilis potest: qui secundum rationem & appetitiones & actiones suas moderantur.

A contrario hoc sequitur ex his quæ modo dicta sunt.sicut enim qui ex perturbatione & præter rationem viuunt,nequeunt vllum ex huiuscemodi dissertationibus consequi emolumentum: sic qui secũdum rationem & appetitiones & actiones suas moderantur, iis prodesse horũ cognitio summopere posset. sed dubitaret aliquis: diceretque,velle de his vllam omnino disciplinã tradere,tum vanum tum superuacaneũ videri.nam si prauis nulli subsidio esse ad correctionem possunt:probi verò antequàm etiam ea audiant, secundum rationẽ appetitiones & actiones suas moderantur:qui fieri potest,vt horũ disciplina & illis vana,quippe qui vtilitatem nullam percipiũt: & his,qui prius etiam quàm quicquam discant,boni sunt,nulloque extrinsecus auxilio indigent: superuacanea non esse videatur? [Cui dubitationi ita fortasse occurendum est] quòd boni ante quàm quicquam didicerint, ex cõsuetudine sola benè agunt:neq; artis regulam aliquam habent, ad quam vitam actionesque suas dirigere valeant:posteaquàm verò facultatis huius præcepta audiuerunt,* artifici quadã ratione ac modo honestas actiones persequuntur.atq; ita fit,ut in bono adipiscendo magis confirmentur:à ratione iam edocti ac persuasi,quando honestũ aliquid,quando item non honestum existimari debeat.Accedit quòd multi etiam inueniuntur,qui licet statim à principio naturæ quadam benignitate à malis abhorreant,bonáque appetant:*ignorant tamen quo modo possint & ea inter se discernere, & bona complecti . quibus sanè ad honestorum electionem disciplina,& arte opus esse manifestum est. Verum neque improbis inutilis omnino harum præceptionum traditio euadet. nam vt nullum maximum illico adiumentum ex his consequuturi sint,illud certè consequentur:quòd vbi cognouerint,in quam miseriam deuoluti fuerint, quamq; longè ab eo quod melius est,recesserint:habebunt profectò,nisi penitus sint stolidi, à bonoque abhorreant,stimulos quosdam appetitionis,quibus ad corrigendam anteactam vitam incitentur: *atq; ita paulatim proficiendo aliquando fortasse ad summum etiam illud bonũ prorsus transibunt.Animorũ præterea medicinam facultatem moralem ac ciuilem esse cõstat. quemadmodum ergo corporum medicina sanitatem in bene valentibus cõseruat, in ægrotantibus restituit:ita quoq; ciuilis & moralis facultas hanc eandem duplicem vim in animis nostris habeat, necesse est. absurdum enim videretur, si ex propria medicina,corpora & naturæ * benè an malè habuerint,iuuari possent:animi,qui rationem habent,eaque vtuntur , in vtroq; statu petere inde

præsidia

* ἐκτὸς ὑπάρχειν τῆς τῶν παθῶν δουλώσεως.

* ὅσπερ κύφωνι τῇ μοχθηρίᾳ τῶν λογισμῶν βαρυνόμενος. i. ut affectuũ prauitate uexante ne se attollat depressus. Sunt autẽ κύφωνες ξύλα ἐπιτιθέμενα εἰς τὰς τένοντας μαστιγιῶν ἵνα μὴ ἔχωσιν ἀνακύψαι. Vide ĩterpret. Aristoph. in plut. & Suid. Latine dici potest catasta.

* Quæ inclusa sunt semicirculo non sunt in græco codice excuso ab Aldo.

* ἐφιστάνων τῷ λόγῳ.

* ἐνωτιζόμενος.

* τεχνικῷ λόγῳ.

* οἴκοθεν εἰδέναι μὴ ἔχοντες.

* καὶ οὕτω κατὰ μικρὸν ἐπιδιδόντες, τάχ᾽ ἂν καὶ παντελῶς πρὸς τὸ κρεῖττον μετάθοιντο.

* ὅπως ἂν ἔχωσι.

præſidia non poſſent:ſiue in naturali cõſtitutione firmari,ſiue ab ea quæ prẹter naturam eſt,reuocari ac corrigi eos oporteat.atq; animis quantũ ad ſubſtantiam ipſorũ ſpectat, facilius ſanè eſt, q̃ corporibus & naturis,vt & in bono perſeuerent ac cõſeruentur,& à malo recedant & corrigãtur: quippe cum & ratione præditi & menti affines ſint:à quibus vtriſq; adiuuari queant ad bonũ cõſequendum.Tametſi fortaſſe Ariſtoteles non cõducturas eſſe iis,qui perturbationibus afficiũtur, huiuſcemodi diſputatiões nõ ita abſolutè dixit:ſed in eo tantũ,ꝙ iudicare de ipſis recténe an malè haberẽtur,nõ poſſent:vtpote† honeſtis orationibus atq; actionibus nõ aſſueti.vt ſimili modo etiã plurimũ cõferre eas intelligendũ ſit illis,qui ſecundũ rationẽ appetitus ſuos atq; actiones exercẽt.

Ac de auditore quidem, * & quomodo admitti huiuſcemodi rationes debeant,quidq́ue proponamus:hactenus exorſum ſit.

Omnia quæ ſupra dicta ſunt,à poſterioribus ad priora aſcendendo * breui reſumptione concludit: * In his vero huius operis exordiis ſtatim à principio quæſtionẽ illam excutiendam propoſuit:eſſétne omniũ agendorum bonorum aliquid ſummũ, ad quod reliqua omnia referrentur. tum quę eſſet ea facultas quæ finem hunc haberet,idq; inueniri ſatis veriſimili,quatenus ſubiecta materia patiebatur,probatione oſtendit.ciuilemq; eſſe tam facultatẽ docuit, cui finis talis aſſcriberetur,quippe quæ principalis. & architectonica maximè ſit ſcientiarũ ac facultatum omnium, quæ in actione verſantur:præſitque omnibus,atque imperet. vt finis eius aliarum etiam omnium fines contineat.Nunc ad ſecundam quęſtionẽ deſcendit:quid nam ſit hoc inueſtigans quod ſummum hominis bonum finemq́ue proximum ac proprium humanæ naturæ eſſe dicimus:repetitq; diſputationem quemadmodum etiam ipſe inquit,cum ita ſubiungit.

De ſummo bono,& recta auditoris educatione. Cap. IIII.

NVnc iã dicamus repetita oratione,quoniã omnis cognitio , omniſq; electio bonũ quoddã appetit:quidnã illud ſit, quod ciuilẽ appetere dicimus:quidq́ue illud, quod omnium agendorum bonorum ſummũ eſt.

Quod in primo exordio demonſtrauit , ciuilem videlicet cæteris omnibus ſcientiis & facultatibus antecellere, eiuſq; finem agendorum bonorum ſummum eſſe:id nunc tanq̃ * conceſſum aſſumit:quæritq;,quidnã illud ſit quod ciuilis appetit. &* quaſi id planius interpretans ſubiũgit, quidq; illud,quod omnium agẽdorum bonorum ſummum eſt . finem enim dicere quem appetit ciuilis,& omniũ agendorum bonorum ſummum:idem ferè eſt. nam ſi ipſa eſt omnium actiuarũ ſcientiarum,rationumq; diſcendi præſtantiſſima:finis etiam eius omnium aliorum præſtantiſſimum,atque * vltimum proculdubio cenſeri debet. Scientiæ vero hic communi vocabulo etiam artes appellatæ ſunt:quippe quæ ita etiam ipſæ quodam modo dici ſoleant.

De nomine ſanè inter omnes ferè conſtat.nam & * pleriq; & elegantes fœlicitatem id appellant:& fœlicem eſſe idem quod benè viuere, beneq́ue agere eſſe opinantur.

Dupliciter quid ſit vna quæq; res * præſcribi conſueuit,vel nomine,vel definitione,vnde etiã vtraq; hæc mutuo inter ſe definiuntur:vt nomen nihil aliud q̃ definitio contracta:definitio nihil aliud q̃ nomen explicatũ eſſe cẽſeatur.[idem enim ſignificat homo,quod animal rationale,mortale,mentis & ſcientiæ capax:nõ tamen eodem modo.ſiquidẽ homo nomen contractũ eſt, remq; minime diſtinctã ſignificat,quæ nominatur : definitio autẽ ſpeciem quæ ex genere & differentiis conſtat,particulatim explicat,eiuſq; ſubſtantiã planè & diſtinctè manifeſtat.]In cõſtituendo igitur ex nomine quid ſit fœlicitas,cõſentire ferè omnes inquit[ferè]adiunxit:propterea ꝙ nõnulli etiã inueniãtur,qui vel nomen ignorẽt:vt ne in eam quidem notionẽ vnquã venerint, an aliquid ſit in rerum natura,quod fœlicitas appelletur.Vtuntur,inquit, hoc nomine & pleriq; & elegãtes. pleroſq; vocat more græco quoſlibet è vulgo homines,ac * fuſaneos:quos illi τοὺς πολλοὺς dicũt. elegantes vero,id eſt χαρίεντας,eos,qui elegãtia quadam ac lepore,vel ex eruditione, vel ex bonarum actionũ conſuetudine exculti ſunt:qui profectò pauciores ſemper ineruditis,virtuteq; carentibus inueniri ſolent. Cæterũ cõmunis illa quoq; opinio omnibus eſt:qua idem eſſe bene viuere & bene agere exiſtimant,quod fœlicem eſſe:quæ etiã ipſa confuſa eſt,minimeq; diſtincta.

De fœlicitate vero,quænã ſit,diſſentiũt.neq; ſimili modo & vulgus & ſapiẽtes eã definiũt.nõnulli enĩ aliquid ex iis,quæ euidẽtia,manifeſtaq; ſunt,

b vt

† ἀπείρως ἔχοντες τῶν χαριέντων ἀκουσμάτων καὶ ἐνεργημάτων.

* καὶ πῶς ἀποδεκτέον.

* ἐπανόδῳ.

*hæc uerba in græco exẽplari ſunt adſcripta his uerbis Ariſtotelis. λέγωμεν δὲ ἀναλαβόντες ſuntq; ceu eorũ enarratio, ſed recte ſunt hoc ordine collocata ab interprete.

* ὁμολογούμενον .i. ab omnibus cõfeſſum.

* ἐφορμωμένων.

* σκοπιμώτατον.

* οἱ πολλοὶ καὶ χαρίεντες

* ἀποδίδοται .i. explicatur.

* χυδαίους.

vt voluptatem, vt diuitias, vt honorem: alij aliud eam esse dicunt. sæpe etiã fit, vt idem de ea diuersa opinetur. cum enim ægrotat, sanitatem: cum pauper est, diuitias summum bonum putat. qui autem ignorantiæ conscij sibiipsis sunt, eos admirantur qui magnum quid ac supra vires suas referunt.

Cum dixerit omnes in idem felicitatis nomen cõuenire, tam vulgus q̃ elegãtes: anteq̃ quid sit, perscrutetur, quænã ea sit, aggreditur inuestigare. nã quæ sit fœlicitas, & quid sit inquirere diuersum est † illud enim subiectũ, hoc substantiæ rationem declarat. De hoc igitur, id est de felicitate quæ nam sit, dissentire inquit, & plerosq; à sapiẽtibus: & separatim vtrosq; à se mutuo, alios è vulgo ab aliis, ac sapientes inter se: quãdoq; vero etiã fieri, vt secum ipsi in hoc nonnulli dissideant: pro rerum euenientiũ & occasionum varietate appetitus suos immutãtes. † Pleriq; igitur aliquid ex iis quæ euidentia manifestaq; sunt, id est sensu percipi possunt, esse felicitatem putant: vt voluptatem, vt diuitias, vt honorẽ. vnde alij voluptuosi, alij auari, alij ambitiosi, & gloriosi redduntur: dum vnusquisq; id sectatur, quod bonum existimat. atq; alij aliud quippiã huiuscemodi eam esse dicunt. Sæpe enim incidit, vt vnus atq; idem de ea diuersa opinetur. cũ enim ægrotat aliquis: beatos esse eos qui valent, sanitatemq; optimam omnium † iudicat: cum paupertate affligitur, atque opprimitur, diuitias omnibus esse anteponendas censet. atque ita quidem plerique, id est vulgus facere consueuit. at qui sapientiæ studiosus est, sibi conscius quàm in ea deficiat, alios admiratur qui supra quàm ipse possit, & cognoscunt, & disserunt.

Nonnulli vero præter multa hæc bona aliud quoddam per se bonum esse existimarunt: quod esset in causa, vt omnia etiam hæc bona sint.

Hoc de Platone videtur intelligi, qui cum Deum illud ipsum esse statueret, quod * per se bonũ esset, eum postea dicebat bonitatis omnis esse auctorem, omneq; aliud quod vel esset vel diceretur bonum ex eius participatione vel esse vel dici: ipsum vero nullius participatione, sed primum ac summum omniũ per sese ipsum bonum & esse & dici asserebat. At enim sermo nunc est non de simplici ac cõmuni bono, quod & est supra omnia, & omnibus sese distribuit, & ab omnibus abstractũ in omnibus tamen præeminenter cõsideratur: sed de humano, naturæq; hominis proprio: vt longe diuersum hoc sit ab eo de quo Plato dicebat: * vt etiam ipse Aristoteles inquit. siquidem aliud est cõmune omnibus bonum: aliud quod naturæ alicui priuatim accommodatur. Quare superuacaneũ videtur cum de alio agatur, * in alia orationẽ deflectere: in idq; excutiendũ aberrare, de quo dicere ne omnino quidẽ propositũ fuit. Sed Aristoteles * vt Platonicæ sententię carpendę occasionem nancisceretur, quæ de primo bono ille dixerat: in medium hic produxit.

Sed omnes velle opiniones exquirere superuacaneum fortasse est: satisq; erit, si eas solummodo inuestigemus, quæ * extant maximè ac supereminent: vel videntur rationem aliquam in se habere.

Quoniam superius multam esse dissentionem multumq; errorem dixit inter homines de boni opinione: vt non solum stulti & sapientes inter se, sed nonnulli etiã secum ipsi dissiderent: [dum molestia aliqua oppressi mutationẽ in contrarium ac subleuationẽ iucundissimam omnium, atq; optimã putãt:] propterea subiũgit, vniuersas velle de bono opiniones indagare vanum ac superuacaneũ videri: cum plerȩq; ipsarũ manifestè quàm longissimè abesse à veritate conspiciantur, ac satis superq; futurũ, si * [vel τὰς ἐπιπολαζούσας (hoc enim verbo hic vtitur)] tantũ inuestigarit, [id est eas quæ celebres sunt] & ad veritatem quidem maximè accedunt [superq; eam extant atq; eminent,] non tamen eam penitus attingunt: vel quæ videntur rationem aliquã in se habere: qua hominis opinatio falli, exturbarique de veritate possit. nam quæ procul à veritate abest opinio, nunquam vllum ad credendum alliceret, qui studio veritatis rectè ac prudenter inquirit. Id quod in sensibus quoq; vsu venire perspicuum est. facile enim fieri potest vt qui * palumbem viderit, fallatur, columbamque esse existimet: * anatem vero nullo modo opinabitur.

Neque tamen illud nos lateat, differre inter se * disputationes quæ vel à principiis fiunt, vel ad principia.

Cum quatuor sint ex Aristotelis sententia causæ & † initia, effectiuũ, finale † speciale, ac materiale: de finali hic quæstio est. de quo iam dixit, in nomine omnes ferè consentire: quod nam vero id sit, magnã inter omnes esse altercationem. Ac quia de initio hic loquitur, atq; id quod nam sit cum

† τῶν τὸ μὲν τὸ ὑποκείμενον τὸ δὲ, τὸ οὐσιώδους λόγου δηλωτικόν.
† εἰ μὲν οὖν πολλοί.
† ἀποφαίνεται.
† τὸ ἀὐτὸ ἀγαθόν.
* καθάκαὶ οὗτος εἴρηκεν.
* παρεξάγαγεῖν τὸν λόγον εἰς ἕτερα.
* πρόφασιν ζητῶν τῶν πλατωνικῶν καθάψασθαι λόγων.
* ἐπιπολαζούσας. Fabius lib. 7. innatãtia dicit quæ Græci ἐπιπολάζοντα. i. manifesta, & in prõptu posita.
* εἰ περὶ ἐκείνων ἐξετασόμεν, ὅσαι μάλιστα ἐγγίζουσι τῷ ἀληθεῖ εἰ καὶ μὴ ἀκριβῶς ἐφικνοῦνται. i. Si ex eis eas tantum inuestigemus atque expẽdamus, quæ ad ueritatẽ proximè accedũt. nõ tamen eã penitus attingunt.
* φάτταν.
* νῆτταν.
* λόγοι.
† ἀρχαί.
† εἰδικόν. i. formale.

cum maximam habeat dubitationem inuestigat, idq; est manifestaturus † à causatis ad causas & ab initiatis ab initia progrodiendo: iccirco ita inquit: monetq; auditores,† ne mirentur, si ex posterioribus priora confirmauerit. diuersos enim docendi modos esse, vt modo ab initiis † ab initiata: modo econtrario ad initia ipsa ab initiatis procedendum sit: illud naturali rerũ ordine, hoc † docendi dispositione exigente. quippe cum non eadẽ sint & nobis & naturæ notiora: debeatq; ab iis quæ nobis notiora sunt, omnis nostra disciplina exordiri, quo facilius percipere ea quę dicuntur, valeamus. Sed quæreret fortasse quispiam quo modo idem possit ad idem habita ratione esse, & initiũ & finis. nam actionum omniũ quæ ex virtute proficiscũtur, finis est felicitas: eadem rursus & initium & causa omniũ est: quod si ita sit: quatuor initia non erunt. Cui dubitationi ita occurrimus: dicimusq;, idem habita ad idem ratione & initium & finem minime esse: sed finem speculantibus initiũ effectiuũ esse: agentibus verò ea quæ ad finem tendunt, & quę propter ipsum finem sunt, Deniq; finale initium succedit. quẽadmodum in ædificandi arte videre licet. primum enim in ea de tegumento speculati quod ab aëris læsionibus nos defendat, deinde quæ ad ipsum spectant consideramus: atque ita per media cogitatione transeundo ad vltimam tandem fossionẽ * deuenimus. à qua postea initio facto eodem modo per media ascendendo subinde quæ in speculatione priora ordine fuerant, posteriora in actione facimus: peruenimusq; postremo ad illum ipsum finẽ, quem initio proposueramus. Quia igitur prior actione speculatio est (nihil enim agere mus, nisi prius fuissemus speculati) actionisque est effectrix ac genitrix causa: ideo finalis causa initiũ proprie est: item * finitiua ac perfectiua, vtpote ea perficiẽs quæ ad ipsam tendunt: quæ nisi eò referantur, frustra omnino sint. Ideo quoq; initialis ac perfectiua, finisque & initiũ appellatur: quippe quæ finiat perficiatq; singula, eademq; initiũ singulis præbeat. Quia item finis appetibilis esse illis solet, quæ ad ipsum tendunt, causaque est, vt omnia ea & sint & fiant, & præexistant in ipsa actione: propterea quòd adducat ad se quæ per appetitionem eius efficiuntur: ob id & initiũ & causa esse nõ immerito censetur. Multa alia dici possent: sed ob causarum studiosos, néue plura quàm oporteat, dicere reprehensoribus videamur, hæc sufficiant.

† ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν.
† μὴ ξενίζεσθαι .i. ne id nouum ac inauditum id putent.
* ἐπὶ τὰ ἀρχόμενα.
* διδασκαλικῆς οἰκονομίας.
* καταντῶμεν.
* τελειωτικόν.

Recte enim etiam Plato de hoc dubitabat: quærebatque, vtrum ne ab initiis, an ad initia via esset: perinde atq; in stadio, à † munerariisne ad metam, an econtrario.

† premia proponentibus.

Platonis testimonio cõprobat posse & à principiis ad sequentia disputationẽ proficisci, & ecõtrario ad principia: diuersasq; esse ratione solummodo has vias: licet subiecta per quę vtræq; fiũt, eadem sint: non secus atq; in scalis ascensus, & descensus: vel vt ipse inquit, quẽadmodum in curriculo à munerariis ad metam, vel econtrario. munerarij enim quippe qui munus illud exhibent, id est certamen cõstituunt ac proponunt: principij rationẽ ac locum obtinent. meta vero non vt principiũ, sed vt finis atq; extremũ consideratur. atq; ita fit, vt licet via, quæ intra vtrosq; hos terminos clauditur, eadẽ sit: diuersa tamen currentiũ agitatio ab altero ad alterũ conspiciatur. Idẽ in disputatione cõtingit: dum vel à principiis vel ad principia orationis motio, ac ꝓcessus efficitur.

Nam à notis est incipiendum. ea autem duobus modis sunt, alia enim sunt nobis, alia † absolutè ac simpliciter nota. fortasse igitur ab iis nobis est incipiendum, quæ nobis nota sunt.

† ἁπλῶς.

De his licet iam dictũ sit, adhuc tamen nonnulla dicemus: ne quippiã quod explicatione dignũ sit, prætermissum videatur. In docendi ac discendi ratione illud obseruari solet, vt quæ clara sunt, obscuris anteponantur: à quibus quasi manu ducti ad ipsa etiã obscuriora intelligenda deueniamus. clara vero hæc & manifesta duplici modo habentur: aut enim absolutè & simpliciter, id est proprie perspicuitatẽ in se habent, naturali scilicet rerũ ordine seruato: vt causæ ad causata: cuiusmodi sunt scientiarũ termini atq; initia ad ea quæ subsequuntur: aut quantũ ad nostrã solummodo cognitionẽ attinet, dilucidiora sunt: quẽadmodum in quibusdã scientiis causata manifestiora nobis ꝙ causæ ipsæ apparent: id quod in luna, variisq; eius illustrationibus euenit. cum enim globus ipsius lunæ taliũ illustrationũ ipsius in causa sit: lumina tamen ipsa manifestiora nobis apparent: vtpote admodũ euidentia atq; eiusmodi, quæ primo statim sensuũ occursu percipiãtur. Atq; iccirco fit, vt ex effectibus coniecturali ratiocinatione collecta causam nobis demonstremus, causata causis anteponentes: propterea quia quantum ad nos spectat, sunt manifestiora. Quoniã igitur principium finale felicitas est: honestæ vero ex virtute actiones ad ipsam tanquam finem tendunt, quæ licet natura posteriores sint, vtpote ab ipsa felicitate causatæ, atque effectæ, nobis

tamen sunt manifestiores ac notiores: ab illis nobis incipiendum est: atque ita per eas ad causam ascendendum. Idem hoc potest de virtutibus etiam in vniuersum intelligi. nam cum virtutes habitus sint, principia sunt & causæ actionum quæ secundum ipsas fiunt: cumque ex actionibus, vtpote nobis notioribus quænam & qualis vnaquæque virtus sit, cognoscimus: causas proculdubio ex causatis percipimus, & ab initiatis ad initia processus fit.

Quocirca bene moribus institutus esse debet, qui de honestis & iustis, ac omni denique ciuili re est cõuenienter auditurus. principium enim est, quòd sit: atq; id si satis constiterit: nihil amplius erit opus indagare, cur sit.

Quoniam disputationem de virtute & felicitate ex bonis actionibus probaturus est, actiones vero causatæ sunt & posteriores, hæcq; est demõstratio nõ cur sit, sed quòd sit (ex prioribus enim cur sit, probari consueuit: quod autem ex posterioribus confirmatur: quòd sit, non cur sit, ostenditur: siquidem cur sit, causæ assignatio est, quæ est prior) propterea inquit, bene institutum moribus esse oportere eum, qui de honestis & iustis ac de omni demum ciuili re conuenienter auditurus est: hoc est oportere exercitatum assuetumque esse in bonis actionibus, eum qui de bonis habitibus & operationibus dissertationem est auditurus: vt ex ipsa consuetudine & experientia possit ea quæ dicuntur, percipere, eisque assentiatur: neque velit statim à principio repugnare: omnemque huiuscemodi de virtute felicitateque orationem, eo quòd in contrariis assueuerit, iniucunde molesteque accipiens, neque iis quæ differuntur, acquiescere: neque ea conuenienter, id est prout ciuilis disputatio exigit, audire patiatur. adiunxit vero [de omni denique ciuili re] vel ob alia quæ finium habent rationem, de quibus etiam ipsis in libris de republica agitur: vel ob reliqua quæ à ceteris virtutibus † denominantur: cuiusmodi sunt fortia, temperantia, atque id genus alia. cum vero dicit [principiũ enim est, quòd sit] perinde est, ac si dicat, à posterioribus incipimus & causatis: & quòd sit, ostendimus. sique id, hoc est, quòd sit, satis constiterit apud auditorem bene moribus institutum: facile fiet, vt ea quæ dicantur percipiat, eisque assentiatur: neque vllo modo opus erit cur sit, inuestigare. maioris enim ac sublimioris speculationis est, quàm præsens tractatio postulet, ex prioribus & causis de virtute ac felicitate verum demonstrare. oporteret quippe animæ nostræ substantiam transcendere, in mentemque & Deum deuenire, quæ sola priora ipsa anima sunt: atque inde, quæ nam animæ rationalis virtus, quæque eius beatitudo sit, postea demonstrare.

† παρωνύμως ὀνομαζόμενον.

Et qui eiusmodi est: vel iam habet: vel accipere principia facile potest,

Qui honestis, inquit, & iustis actionibus assueuit: vel habet iam principia de virtute & felicitate, vtpote ex actionibus in habitu iam honestorum constitutus, † licet nondum artem aliquam didicerit: vel accipere facile potest: propterea quòd sæpius à peioribus abstinuerit, adhæseritque melioribus: quantumque intersit inter bonas, prauasque actiones, expertus iam fuerit. Id quod facile videre licet in iis qui aliquando † voluptuose, aliquando continenter vitam traducunt, † rationique obediunt. quo enim pacto affectus animo sit in contrariis his viuendi modis: cognoscere vnusquisque optime potest.

† κἂν μή πω παρὰ τούτων τεχνολογοῦντός τινος ἤκουσεν.
† ἀπολαυστικῶς.
* ἐφιστανόντων τῷ λόγῳ

Cui vero neutrum horum adest, Hesiodum audiat hæc dicentem:

Optimus ille, potest qui ex se cognoscere cuncta.
Ille bonus, monitis qui aliorum obtemperat. at qui
Ex se nec nouit, nec quæ bene consulit alter
Percipit, admittitque animo, est ignauus, inersque.

Cui vero, inquit, neutrũ horum adest, id est qui neq; principia iam habet ex diutina assuetudine in bonis actionibus, vel ex † benignitate etiã quadam naturæ, quæ bona sibi conciliet: neq; ad ea accipiẽda * ex naturæ incitatione propensioneque ad bonum paratus est: sed * grauatione quadam ac torpore in melioribus habitibus eligendis oppressus iacet: siue quia breuiori tẽpore in bonis actionibus se exercuit: siue quia insuetus est in huiuscemodi rebus, minimeq; expertus: * siue ex naturæ tarditate: Hesiodi carmina illa audiat ex eo libro sumpta, qui opera & dies inscribitur, vbi poëta optimũ illum appellat, qui ex sese omnia quę meliora sunt, & intelligit, & eligit. atq; hic est, qui principia iam habet. bonum etiam illum, non per excellentiam optimum, qui bene consulenti obtemperat. nam optimus est qui per exuperationem est bonus. bonus vero absolute, qui secundum illum particeps etiã ipse bonitatis est: hic est qui principia nõdum quidem habet,

† διὰ εὐφυΐαν
* διὰ τὸ ἐπιῤῥέπον ex naturæ inclinatione atq; propẽsione.
* βαρέως ἔχων.
* ἢ διὰ τὸ πρὸς ταῦτα σχολαῖος τῆς φύσεως.

habet,ſed accipere tamen quia prudentibus paret,facile poteſt.at qui neque ex ſe quæ ſunt vtilia, cognoſcit:neque ſi ex alio docente audiuerit,in animum admittit:ille demum ignauus atq; iners homo eſt † quippe qui in nulla vtili re tanquam homo nauare operam poſſit,id eſt inutilis penitus.Aduertendum autem hic θυμὸν pro anima poſitum eſſe ab Heſiodo. nam cum hominis anima tres quaſi partes habeat,rationem,animum id eſt iracundiam,& cupiditatem:ſæpiſſime fit,vt poëtæ Græci animi,id eſt iracundiæ vocabulo,quæ θυμὸς eorum lingua dicitur,totam animam ex parte appellent,† ex medio vtraque extrema etiam ſignificantes.tametſi θυμὸν quoq;,ex etymologia vocare propriè animam ipſam poſſunt . nam cum θυμὸς à verbo θύω quod eſt incitor, originem habeat:merito anima cenſeri eo nomine poteſt,ſeu quia ex ſeſe incitatur , ac mouetur: ſeu quia corpori quod immobile ex natura ſua eſt,transferriq; aliò minime valet, motionis quæ per locum fit,cauſam exhibet.

† ἤτοι χρείαν ἔν τινι ὠφελίμῳ ὡς ἄνθρωπος πληρεῖν μὴ δυνάμενος. † ἐκ τοῦ μέσου δηλοῦντες καὶ τὰ παρ' ἑκάτερα.

Quòd felicitas non ſit uoluptas,honor,uirtus,aut diuitiæ. Cap. V.

SEd nos eò redeamus,vnde digreſſi ſumus.Bonum enim & felicitatem non abſque ratione homines ex variis viuendi modis videntur exiſtimare.plerique quidem atque importuniſſimi voluptatem eſſe putant:vnde etiam † fruitioni deditam vitam amant.

† ἀπολαυστικόν.

Cùm de fœlicitate dicere incepiſſet,nonnulla quędam de docendi modo,quo vſurus eſt*ſubiunxit:monuitque non ab iis quæ ſimpliciter, ſed ab iis quæ nobis tantum notiora ſunt,ſibi futuram eſſe diſputationem,qualiſque eius eſſe idoneus auditor debeat,oſtendit: nunc propoſitam reſumit diſſertationem:quamque habeant opinionem homines pro variis viuẽdi modis,variiſq; inſtitutis,explicat.& inquit,bonum enim ac felicitatem non abſque ratione homines, & conuenientia ad ſuam quiſque vitam aut hoc aut illud felicitatem eſſe opinantur.[pleriq; & importuniſſimi voluptatem]meritò inquit pleriq; è vulgo & importuniſſimi,id eſt φορτικώτατοι, quos oneroſiſſimos exprimere è verbo poſſemus.plures enim ſunt,quos ocioſa vita, laboriſque vacua delectat:id quod ex voluptate conſequitur:atque iccirco oneroſi ac graues ſunt:& vt inquit Homerus, Telluris inutile pondus. Qui cum neque in vita quicquam ipſi faciant,neque aut ſibi aut aliis vlla in re vtiles ſint:volunt abſque vllo labore corporis voluptatibus frui . vnde, inquit * ἀπολαυστικόν,id eſt fruitioni deditam vitam amant.nã voluptatem ſummum hominis bonum exiſtimantes fruitionem eius amant. Deinde cum deberet Ariſtoteles * partitionis hic figuram ſeruare,hoc eſt ad μὲν,id eſt quidem,δὲ,id eſt vero ſubiungere:quibuſdam interpoſitis continuat orationem:clarioreſque vitas connumerat:ita inquiens:

* παρεμβαλών.i.interiecit.

* ἀπολαυστικόν.i. uitã delicatã & uoluptuariam.

* τὸ σχῆμα τοῦ χωρισμοῦ.

Tres enim ſunt quæ maxime excellunt vitæ;hæc,quam modo dixi:tum ciuilis:ac contemplatiua tertia.

Quia plerique, id eſt vulgus,ad voluptatem maximè ſpectant : eamque finem vitæ ſuæ ſtatuunt : propterea omnibus his in vnum coniunctis quaſi vnam vitam fruitioni vacantem ac voluptuoſam attribuit.ex qua deinde ad ciuilem aſcendit : ex perturbationibus nimirum ſubdita, ad * eam quæ affectus omnes moderatos habet : quæ indulget quidem ipſis aliquantulum , cum regula tamen modoque ac menſura rationis: *vt ea liberam habeat poteſtatem,dominatrixque ſit,affectibuſque omnibus quaſi miniſtris imperet,eiſque vtatur,quomodocunque voluerit.Tertiam vero his adiungit ſupremam omnium ac præſtantiſſimam contemplatiuam. Ea eſt, quæ ab affectibus vacat , atque omnem prorſus irrationalium facultatum operationem reſpuit . neque enim hic contemplatiuæ nomine naturalem intelligit,aut mathematicam,aut theologicam : ſed eam,quæ perturbationum omni ſorde expurgata ad contemplationem feſtinat:penetrataq; materia ac carnali hac nebula,vel etiam velamine,vt inquit ille,diſiecto,cum Deo & diuinis per illam perturbationum ſublationem quam ἀπάθειαν vocant,tranquillè verſatur . nam cum hic de actionibus actiuiſque virtutibus dicere propoſuerit:non eſſet ad rem,ſi omiſſa ea quæ inter omnes actiuas vitas perfectiſſima eſt, id eſt purgatoria , cum illis coniungere eam voluiſſet , quæ ex diſciplinarum ſpeculatione contemplatiua nominatur.

* μετριοπαθῆ.

* ὡς αὐτοκράτορα εἶναι.

* Plerique igitur ſeruiles prorſus videntur,cum pecudum vitam eligãt: * ea vero ducuntur ratione, quia multi ex iis qui in poteſtatibus ſunt conſtituti,diſſolutam perinde ac Sardanapalus vitam traducunt.

* οἱ πολλοί. * τυγχάνουσι λόγου.

† σαρκικὴν ὁδόν.

Valde vilipendit ac damnat eiuſmodi homines, † qui corpori s voluptatē bonũ putant, eamq; quaſi ſummũ bonum ſectantur : ſeruileſq; eos appellat: eo quòd irrationalibus perturbationibus ſubditi mancipij in modum ſeruiant, rationemque cui à natura imperandi poteſtas tradita eſt, cæterarum ratione carentium facultatum ancillam reddiderint. cum vero inquit [ſeruiles videntur] non ita poſuit, vt ſignificet videri eos & non eſſe : ſed quia ſuum hunc ad peiora delapſum, ſuamque hanc ſeruitutem euidenter prę ſe ferunt. quos etiam pecudum vitam elegiſſe iccirco dicit, quòd cum ratione prædi ti natura ſint, poſſentque uitam ex rationis imperio traducere: in numerum pecudum ex electione ſe conſtituerunt: non ſecus ac bruta animalia, ad ſolam quæ ſenſibus percipitur, voluptatem ſpectantes. Deinde quia videbat Ariſtoteles complures huiuſcemodi voluptuoſos in vita illuſtres eſſe, honoribusque affici in ciuitatibus, id quod † repugnare his quæ modo dixerat, videbatur: huiuſce rei cauſam ſubiungit: ſimul eos qui in imperio poteſtateq; conſtituti ſunt, carpens ac reprehendens, & quaſi monens vt ad ſobrietatem & temperantiam redeant: ne ſi praui ipſi fuerint, in cauſa etiam eſſe videantur ſubditorũ prauitatis † [ea ratione ducuntur, inquit, quia multi ex iis qui in poteſtatibus ſunt conſtituti, diſſolutam perinde ac Sardanapalus, vitam traducunt.] Nam ſi illi qui in ciuitatibus aut gentibus imperia obtinent, nõ eſſent ita perturbationibus obnoxij, neque corporis uoluptates ſectarentur, ſed induſtriã in vita, virtutemque amplexi rationem in ſe dominantem haberent: nullo modo improbis ſubditis aditum ad ſe patefacerent: ſed deteſtarentur eos, ac repudiarent : † atque ita efficeretur, vt mali ignominia ac contumelia affecti non modo non ita creſcerent, verum etiam multo magis imminuerẽtur. ſin autem principes contrà perditi quidam ac voluptuoſi Sardanapoloque ſimiles ſint : ſimiles quoque ſibi ad honores admittent, eruntque in cauſa vt prauitas augeatur. Sardanapalus vero hic rex fuit Perſarum, effeminatus homo, atque intemperans, omniſque libidinis & impudicitię plenus: cuius luxurioſa ac diſſoluta vita omnes veterum hiſtoriæ refertæ ſunt.

† ἀντίξουν εἶναι.

† τυγχάνουσι λόγου.

† κἀντεῦθεν τὸ πονηρὸν ἐξουθενούμενον οὐ μόνον οὐκ ἐπιδίδωσι πρὸς αὔξησιν.

* χαρίεντες.

* πρακτικοὶ .i. quorũ uita omnis in actione rerum uerſatur.

* ἄχαρις.

* τῶν ἀγαθῶν ἄπρακτος.

* ἀγαθῶν πρακτικός.

* σχεδόν.

* κλοπίμῳ σωτηρίᾳ.

* Elegantes vero * & ad agēdum idonei honorem eſſe felicitatem exiſtimant: hic enim ciuilis vitæ ferè finis eſt.

Quemadmodum prauus * inelegans & iniucundus ex recta iudicij ratione appellatur, quia * ad bene agendum ineptus eſt: * ita ad agendum idoneus, elegans & iucundus. atq; hæc eſt partitionis redditio in hunc modum, inquit igitur idoneos ad honeſta agenda, corporis voluptate contempta, honorem maximè affectare: eumque ferè eſſe finem ſtudij, quod impendere honeſtis rebus ciuiles viri videntur * [ferè] addidit: quia nõnulli etiã inueniuntur, qui ob virtutem eiuſq; perfectionem omnibus aliis poſtpoſitis nullos labores recuſant. prioris generis hominum exemplum eſſe Homericus Achilles poteſt, qui honeſte maluit & cum gloria cito mori, quàm diu obſcurè & ignobiliter longam vitam traducere: alterius Socrates: qui cum in virtute & ſapientia omnẽ ætatem conſumpſiſſet, iniuſtæ condemnationi acquieuit: * & furtiuæ ſaluti iniuſtã mortis cõdemnationem anteponẽdam cenſuit. omitto noſtros nunc in mediũ proferre ſanctos viros qui vel à tyrannis ignominioſè condemnati * Deo gratam mortem temporariæ huic vitæ præferre non dubitarunt: vel in receſſu ac ſolitudine degẽtes perfectionem ſuam ſoli Deo notam eſſe voluerunt: quippe cum neque Ariſtoteles quicquam hic de noſtris intellexerit.

* θεάρεστον.

* καὶ τῇ τοῦ ἀγαθοῦ ζητήσει προσκολλώμενον. δία quidem habet Græcus codex ſed recte uidetur addita negatio ab interprete.

* ἐνδεικνύμενον.

Sed hic tamen remotior aliquantulò eſſe ab eo ipſo quod quærimus, bono videtur: magis enim in iis qui honorem exhibent, quàm qui eo afficiuntur, conſiſtit. bonum vero ipſum eiuſmodi eſſe diuinamus: vt propriũ quoddam ſit, quod auferri facilè nequeat.

Opinionem eorum de humano bono refellit, qui honorem eſſe illud aſſerunt : & inquit, hoc remotius ab eo eſſe quod quærimus, id eſt ἐπιπολαιότερον, quaſi ſuſpenſum ab eo in ſuperficie exiſtere * neq; illi prorſus adhærere: idq; oſtendit ex eo in quo eſt honor. bonũ enim alicuius illud eſſe dicimus non quod in alio eſt, ad aliumq; * ſpectat. ſed quod propriũ eſt illius, cuius eſſe dicitur, in eoq; conſiſtit: vel ex eo etiam tanq̃ propria eius operatio prodit. at honor nõ in eo eſt cui exhibetur, ſed in eo qui honorat, qui enim honorat, eſt ille qui operatur, atq; efficit honorẽ. nam quemadmodum qui ingreditur, ingreſſum: & qui ſcribit, ſcriptionem facit: & nõ ille ad quẽ aliquis ingreditur, vel ſcribit: quanuis ad alios poſtea operationem ſuã dirigant: ita quoq; ille qui honorat, propriam habet operationem honorem: ſed eam tamen ad illum quem honorat, intendit. bonum vero ipſum non eo modo eſſe debet: ſed proprium quoddam, atq; adeò proprium, vt auferri facile nequeat. nõ dixit vt auferri prorſus nequeat: quia natura ita cõparatum eſt, vt homo

ex altero contrario mutari in alterum poſſit. vnde etiam dictum illud eſt, neminem oportere antequam uita defunctus ſit,beatum appellari. Diuinamus,vero inquit,non dicimus,aut opinamur, ea de cauſa,quòd nondum de eo quicquam demonſtratum eſt:ſed quaſi coniectura quadam ita ſumitur,coniecturalis enim eſt diuinandi ars.

Præterea ſectari honorem ob id videntur,vt ſeipſi bonos eſſe *credant. *πιστεύωσιν

Aliud argumentum,quo honorem non eſſe id,quod quæritur,bonum oſtendit. elegantes enim & ad agendum idonei honorem ſectantes. id eſt quærentes,& apprehendere cupientes, nõ per ſe, ſed ob aliud illum ſectantur. ob quodnam aliud? vt credant ſe bonos eſſe. at enim finem & bonum per ſe,& non ob aliud ſectamur. & ratiocinatio in hunc modum colligitur. omne quod vt finis, bonũ eſt, per ſe & non ob aliud ſectamur. honorem nõ per ſe,ſed ob aliud ſectamur. non eſt igitur honor bonum,vt finis. qui ſyllogiſmus eſt in quarto modo ſecundæ figuræ. quærunt autem elegãtes & vrbani probitatis ſuæ fidem aliunde:propterea quòd hoc etiã genus virtutis eſt, quæ * modeſtia appellatur: cum aliquis non eſt ſuo iudicio de ſeipſo contentus, ne nimio ſui ſtudio deceptus rectum aſſequi minimè poſſit,ac rurſus hoc confirmans,id eſt ſectari honorem huiuſcemodi homines ad probitatis ſuæ comprobationem,ita ſubiungit: *ἐπιείκεια.

Quærunt enim à prudentibus, & ab iis à quibus cognoſcuntur, & ob uirtutem honore affici.

Non eſſe per ſe honorem,ſed ob aliud ſectandum. ſicut dictum eſt,inde patere facilè poteſt,ꝙ non abſolutè honorem ſectantur,neque à quibuſlibet exhiberi eum ſibi volunt,ſed à prudentibus & iis qui ipſos,quales moribus & vita ſint,probe cognoſcunt:neq; ob quamlibet rem, ſed ob virtutem eum quærunt. atq; à prudentibus quidem honorari cupiunt:vt rectè iudicãtes illi verè dignos honore eos exiſtiment:ab iis vero qui eos cognoſcunt,ne ignoratione decepti errent: eosq; qui non ſunt boni,quaſi bonos honorent:ob uirtutem autem, quia ex virtute vitam inſtitutam amant:cuius rei * confirmationem quærunt,vt certò ſciant an id quod amant,adepti ſint. *πληροφορίαν.

Perſpicuum igitur eſt, horum etiam ipſorum ſententia,honore virtutem eſſe potiorem. vnde fortaſſe etiam aliquis magis eſſe eam ciuilis vitæ finem exiſtimaret. ſed imperfectior tamen etiam ipſa eſt.

Si ob virtutem,inquit, expetendus honor eſt, quomodo virtus honore perfectior eſſe non debet? præſtantius enim ſemper eſſe illud ſolet,cuius cauſa aliquid eſt,quàm quod cauſa alterius exiſtit. ex quo fieret,vt aliquis ciuilis vitæ finem eſſe virtutem magis, quàm honorem opinaretur: ſiquidem,vt iam dictum eſt,honor virtutis cauſa expetitur. Deinde oſtendit neque eam * vltimum bonum eſſe. nam,vt inquit,ipſa quoque imperfectior eſt. bonum vero eſſe imperfectum non debet,non eſt ergo virtus bonum illud quod quærimus. Atque hoc ita ſe habere, aliumque præter virtutem finem eſſe,clarius deinceps manifeſtat. cum ita inquit: *σκοπιμώτατον.

. Videtur enim fieri poſſe,vt qui virtutẽ habeat, vel dormiat, vel in vita nihil agat:malis præterea affligatur, ſitq; maxime infortunatus:cuiuſmodi hominẽ ſanè felicem appellarit nemo, niſi qui ſeruare * poſitionem velit. *θέσιν. i. propoſitũ, ſectã.

Cum virtus habitus ſit,& eiuſmodi, vt in ſubiecto eſſe aliquando ſine vlla operatione & manifeſtatione poſſit:cum ita eſt,merito eſſe imperfecta videretur: qualis in dormientibus apparet. fieri etiam poteſt,vt virtute præditus aliquis nihil in tota vita agat,qui bonis habitibus inſtructus quidem ſit,depromere tamen eos nequeat:vel quia occaſio nulla offeratur, vel quia materia deſit, qua ad operationẽ expromẽdam maximè indiget:quemadmodum ſi pecuniis careat ille, qui magnificus ſit: cuius profectò virtus non niſi in magnitudine & multitudine ſumptuum conſpici poteſt. adde quòd incidere aliquando poſſet, vt qui virtutem haberet, multis malis per totum vitæ curriculum affiictaretur,eſſetque maximè infortunatus, verbi cauſa, vel morbo, vel paupertate,vel * hoſtilibus inſidiis oppreſſus,vel aliqua alia calamitate, qua fieret, vt operatio virtutis impediretur. haberet ille quidem virtutum habitus,operari tamen nullo modo valeret:nemo igitur hunc ita affectũ felicem diceret,niſi videlicet ſeruare poſitionem vellet,quã θέσιν dicunt:hoc eſt. niſi abſurdam opinionem ab aliquo acceptã, quæ præter aliorum omnium conſenſum nouam quandam ſententiã introducat,tueri velit,in eaq; perſiſtere. ſiquidem θέσις abſurda quædam opinio eſt alicuius ex iis qui in philoſophia claruerunt,quã ſibi probandã, tuendamq; propoſuerũt. cuiuſmodi Heracliti illa erat,cõtraria eſſe vnũ aſſerẽtis:& Parmenidis,qui* vnũ oĩa eſſe dicebat, *ἐπιβουλευόμενος. *ἓν τὸ ὄν.

item Zenonis,qui motionem omnem è rerum natura tollere nitebatur. Simili modo incredibile absurdumq́ue videretur,siquis eum esse felicem ac beatum affirmaret,qui vel nihil in vita ageret, vel multis malis infortuniisq́ue afflictaretur.

Ac de his quidē hactenus:satis enī etiā in circularibus de ipsis dictū est.

Aristotelem dicunt carmina quædam edidisse ad certum numerum * studiose conscripta quibusdam seruatis ordinibus, quorum vnusquisque & ab eodem exordiretur, & in idem desineret: atque ob id * ἐγκύκλια,id est circularia ipsa appellasse.ea sanè in cognitionem nostram nondum peruenere . sunt tamen qui de ipsis memoriæ prodiderint . in illis igitur de felicitate satis dictum esse inquit:an beatus vocari homo possit ex solis virtutum habitibus,licet in vita nihil secundum ipsos agat:atque iccirco nunc paucis rem hanc pertransit.

** ἐπίτηδες.*

** Suidas uidetur significasse poëticū illud Aristotelis opus. quū ait, ἐγκύκλια λέγεται, ἢ τὰ ποιητικά.*

Tertia vita est contemplatiua,de qua in sequentibus considerabimus.

Cum superius vitas quæ maxime excellunt,connumerasset, tresq; eas esse dixisset,voluptuosam,ciuilem,& contemplatiuā, id est perturbationibus deditam, in perturbationibus moderatā, atq; à perturbationibus prorsus liberam : propriam duabus de bono opinionem assignauit.vitas autem appellat modos,quibus homo cum corpore super terram degere consueuit . cumq́ue ordo postularet vt iam de contemplatiua ageret,diceretq́ue quid ea * simili modo bonum existimaret, resq́ue longiorem orationem exigere videretur : in præsentia totum id prætermittit : in sequentesq́ue dissertationes explicandum differt,vbi opportunior huiusce rei locus futurus est . hic solummodo illud dicit:tertia vita est contemplatiua , de qua in sequentibus considerabimus.in decimo enim qui vltimus præsentis huius moralium operis liber est,de ipsa hac re copiose disputabit.Tertiam vero contemplatiuam vocat ex ordine quo in connumerandis ipsis vsus est,ab * inferioribus & subditis ad superiora ac præeminentia ascendendo.

** καταλλήλως.*

** ἀπὸ τῶν ὑφειμένων.*

Pecuniaria vero violenta quædam est:& diuitię neq; ipsæ proculdubio sunt id quod quæritur,bonū:sunt enim vtiles, alteriusq; causa cōparantur:

Tres solummodo cōmemorauerat vitas,quæ maximè excellerēt,voluptuosam,ciuilem, & cōtemplatiuam,nullamq; de quæstuosa mentionem fecerat:quia tamen esse multos videbat,qui diuitias summam esse beatitudinem existimarent,omniaq; sibi esse facienda censerent,vt pecunias adipiscerentur:& eos quidem non solum ignobiles è vulgo homines , sed claros interdū & reges ipsos,existimantes diuitias summā esse felicitatem,& omnia agentes,vt diuitias cōparent, qualis fuit Midas Phrygius,[qui ob nimiā auri auiditatem χρυσομανής, id est aurifurens cognominatus est:]iccirco de hac quoque vita pauca quædam hic subiungit:pecuniariamq́ue appellat,id est χρηματιστικήν,quia pecuniis acquirendis studium omne impendit : & violentam etiam,quia ad ea quæ cupit, consequenda † violentiā præ se ferre consueuit: [dum non modo fraudes ac dolos struit,sed infestas etiā manus imbecillioribus iniicit,bonaq; ipsorum diripit:aliaq; innumerabilia machinatur,vt ingentem diuitiarū copiam sibi possit comparare]sed neq; id quod quęstuoso huic videtur,esse bonū illud quod quæritur,ostēdit,cum inquit:sunt enim vtiles & alterius causa cōparantur.quod enim vtile est,vice quasi ministri fungitur,ad aliudq; spectat,id est ad finem,ad quem refertur,cuiq; vtile est.Bonū vero vt finis * ex se perfectionem habet:estq; ipsum per se & non ob aliud expetendum.Vnde illi qui philosophiā quasi inutilem rem damnant, vt hoc quoq; dicamus,atq; ob id aspernandam esse conantur ostendere:non aduertunt:se eam dum hoc modo vituperant,studiis omnibus artibusq; anteponere.adeò enim præstans est,vt sub aliud quippiam reduci minimè patiatur:neq; ad alterius vtilitatem spectet:sed ipsa sub se habeat omnia alia,quęcunq; bona esse elegātibus uidentur:quæ animæ ac vitæ hominis adiumento sint *ad ipsam cōsequendam. ac propterea apud veteres in bene institutis ciuitatibus ciuiles viri inueniuntur ministri quasi quidā esse sapientum,qui necessaria ipsis suppeditent:quo * ocium nacti illi sinę vllo impedimento cōtemplationibus vacare cōmodè possint. Quanq̃ alia quoq; ratione non esse diuitias bonū illud de quo quæstio est,cognoscere licet,quòd nimirum externę,atque instrumentariæ sunt:earumq́ue vsus anceps habetur,vt afferre tam bonorū q̃ malorum occasionem queant.

† βίαν ἐνδείκνυνται.

** αὐτοτελές.*

πρὸς τὴν ταύτης κατόρθωσιν. i. ut ea recte agere possit.

** ἄδειαν. securitatem.*

Iccirco ea potius quæ prius dicta sunt, esse fines aliquis existimaret , eò quòd propter se expetuntur. sed neque illa tamen videntur:licet multę ad ipsa hæc coniectæ rationes fuerint.hæc igitur missa faciamus.

Cum diuitias non esse summum bonum arguerit,quoniam vtiles alteriusq; causa sunt:simulq;

pecuniariam

pecuniariam vitam & quæstuariam reprobarit:quippe quę & violenta sit,& finem per se minimè expetendum habeat.nunc subiungit: magis verisimile inquiens esse,vt quæ prius dicta sunt,fines esse aliquis opinetur:id est voluptatem & honorem quæ propter se amantur,& expetũtur. vt hinc quoque non esse humanum bonum diuitias magis cõuincatur. nam si ea quæ magis videntur esse fines, eo quòd propter se expetuntur,non sunt : quo modo ea erunt, quæ alterius causa sectamur? Nam quod ait multas rationes ad ipsa fuisse coniectas, partim * ob Epicurum dicere potest, qui voluptatem finem statuebat:qua de re multa multi disseruere,alij ad opinionis huius refutationẽ, alij ad confirmationem. partim etiam de honore intelligendum est: propterea quòd ciuilibus hominibus multa esse de eo disputatio consueuit:& Socrates multis in locis apud Platonem inuenitur, ciuilibus quibusdam * importune honorem affectantibus aduersari, appetitionesque ipsorum non rectas esse conuincere . nullo enim modo decet, vt contemplationem quæ ex perturbationum sublatione, id est impatibilitate * consequitur, cum voluptate & honore coniungamus: quasi per se ipsa finis non sit : cum nihil contingere animæ hominis perfectius possit, quodque finis magis rationem obtineat: quàm si in perturbationum sublatione,& vacuitate,ac contemplatione perferfecta constituatur. Quapropter ea quæ prius dicta sunt,de honore & voluptate videntur intelligenda.

*διὰ τοὺς περὶ Ἐπίκουρον.
* ἀκαίρως φιλοτιμουμένοις.
*ἑπομένην ταῖς ψυχαῖς .i. quæ sequitur animos.

Quòd non sit idea. *Cap. VI.*

MElius verò fortasse est,vt vniuersale consideremus, & quomodo dicatur,inquiramus. quanquã arduam nobis hanc quæstionem futurã esse video:propterea quòd amici sunt,qui formas introduxerunt.

Proposuerat Aristoteles in principio horum moralium Nicomachiorum de hominis bono ac fine dicere. esseque eum primo declarauit: deinde ad secundam quæstionem transiit, vt quid ille esset,inuestigaret.cumq; varias de hoc hominum opiniones in medium produxerit, ostenderitq; alios voluptatem,alios honorem, nonnullos diuitias,alios aliud quid ex euidentibus manifestisq; rebus illum esse affirmare,omniaque hæc confutarit,nullumque ex ipsis finem esse vltimum probarit:nunc ad præstantissimum finem explicandum descendit: * non leuiter ac superficiétenus vt vulgus, sed profundius ac diligentius rem ipsam excussurus . Sed quia Plato de primo bono non exigua quædam atq; abiecta speculatus fuerat, sed magna ac sublimia, quæ hominis animam possent maximè attollere : conatur etiam aduersus illum nonnulla quasi obiter dicere : non ille quidem fortasse aduersus Platonem disputationem instituens, sed aduersus eos qui Platonis disputationes aliter ac deberent,accipiunt. Quapropter necessariũ videtur,vt prius dicamus de quo bono intelligeret Plato,vbi de bono agit,eiusque sententiam hac de re breuibus explicemus: vt cognoscere vnusquisq; possit, an ea quæ hic ab Aristotele dicuntur,ad illius labefactationem accommodata esse videantur. Nam Plato cum de principio rerum omnium quæstionem haberet,vnum, & ineffabile.& bonũ illud appellabat: *omne quod est,ab illius appellatione seiungens. eo quòd ipsum supra omnia esset,omniaque excederet, in seque complecteretur omnia *non notione,sed superessentialiter: * sineque vlla ex se egressione in cuncta permearet: cuncta produceret sua bonitate tam intelligibilia quàm intellectualia,tam bruta quàm rationalia,tam quæ quomodocunq; viuunt quàm quæ vita penitus carent,& obscuram quandam existendi notam obtinent. atq; hæc omnia facere id dicebat nõ electione aliqua *aut voluntate,sed ipsa sua natura atq; essentia:perinde ac sol, qui præsentia sua tantummodo cuncta illustrat,licet illustrare non proposuerit.vt idem sit omnium quæ quomodocunque esse dicuntur,& principium & finis:principium,eo quòd omnia id quòd sunt,id est essentiam ex ipso habeãt: finis,eo quòd ob ipsum omnia sint,* ad ipsumq; referantur, ipsumque quantum vnicuique licet,appetant, vtpote cuncta perficiens, ac bona reddens.vt ita sit primum bonum,ac quasi, vt ita dixerim *supersubstãtiale bonum,quod omnia expetant.Atque hæc breuiter de bono ex Platonis opinione dicta sufficiant [de quo quidem bono multæ & egregiæ dissertationes cum ab ipso Platone,tum ab iis qui decreta eius tuentur,& habitæ sunt,& monumentis etiam proditæ.]Sed videamus quænam hic ab Aristotele dicantur. [MELIUS verò,inquit, fortasse est,vt vniuersale consideremus, inquiramusque quomodo dicatur.] Vniuersale hoc loco nõ ita accipitur,sicut in logicis speculationibus didicimus, sed alio quodam modo. ibi enim quod * post multa est,& post genitum vniuersale dicebatur.hic quod ante multa,multorumque causa quodammodo est: vtpote cum ante ipsa subsistat: ad idque cæterorum omnium substantia respiciat. Ita enim Plato rationes quasdam introducit, quæ substantia præditæ diuinæ

* οὐκ ἐπιπολαιότερόν τι λέγων.
* ὡς ἐν παρόδῳ.
*ἀνεννοήτως
*ἀνεκφοιτήτως ἑαυτῆς.
* καὶ βουλεύσει πρὸ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ αὐτῷ τῷ εἶναι .i. aut quod uelit & proponat producere,sed sua essentia id facere.
*καὶ πάντων ἀναπλουμένων πρὸς αὐτήν.
*οὐσιῶδες.
*τὸ ἐπὶ τοῖς πολλοῖς καὶ ὑστερογενές.

diuinæ ſint, & intellectuales, ad quarum exemplar materialia omnia & ſint & fiant. quas videlicet formas, & ſpecies, & vniuerſa, & vniuerſalia appellare conſueuerunt. formas quidem & ſpecies: quæ ante has quæ in corporibus cernũtur, exiſterent, ab hisque omnibus abſtractæ in opificis Dei mente eſſent: ad quarum exemplar ille alia quædam in materia ſimilia effingeret, atque exprimeret. vniuerſalia verò & vniuerſa appellantur, eò quòd * vnaquæque ex ipſis licet vna ſit, multa habet corpora & materialia, quæ ex ipſa, ad ipſiusque imitationem facta ſunt: ad quæ nimirum ſpectans vniuerſale & vniuerſum non * notionali quodã modo, ſed intellectuali vocantur: vniuerſale, quia eſt à multis quæ ad eius imitationem facta ſunt, abſtractum: vniuerſum, propterea quòd vicẽ partium obtinent ea, quæ ad ipſum quaſi ad vniuerſum & totum referuntur. quod tamen totum non ex ipſis compoſitum eſt, neque poſt ipſa notione tantum compræhenſum: ſed ante ipſa eſt, & per ſe ſubſiſtit: eaque omnia ad ipſum, tanquam ad propriam integritatem atque vniuerſitatem reducuntur. Triplici enim modo dicunt vniuerſum ac totum appellari: quod ante partes eſt, quod ex partibus conſtat, quod eſt in partibus. totum ante partes illæ ſunt formæ ſimpliciſſimæ & immateriales: quia ante multa illa ſubſiſtunt, quæ ad ipſarum exemplar facta ſunt. ex partibus conſtant, quæ ſunt compoſita, in multasque partes diſtribui poſſunt ac diuidi, ſiue ſimilares ſiue diſſimilares. in ſimilares partes diuiditur lapis: qui etiam ipſe totũ eſt, ſi ad partes eius ſpectes, in quas diuidi poteſt, quarum ſingulæ tam nomen quàm rationem totius admittunt. in diſſimilares, hominis corpus: in manus, pedes, caput, & reliqua. nulla enim ex his partibus toti ſimilis eſt: quippe cũ neque nomen, neque rationem totius admittat. Totum autem in partibus ſunt notionalia, quæ etiam poſt multa, & poſtgenita dici ſolent. poſtgenita ſanè, quia anima noſtra dum ſingularia hæc quæ conformia inter ſe vel * congenita, id eſt eiuſdem vel formæ vel generis ſunt, ſpeculatur: poſt illa quæ prius in corporibus ſubſiſtunt, rationem quandam quæ communiter in ipſis conſideratur, per abſtractionem à materia in ſeipſa gignit, ac * prout naturæ ſuæ conuenit, hoc eſt rationali quodam ac ſcientifico modo producit. Notionalia verò ob id vocantur, quia quantum ad notionem ſolummodo tales vniuerſitates ſubſiſtunt: neque vllo modo re ipſa poſſunt ſeparatim à ſingularibus ex quibus actu exiſtentes ſumuntur, exiſtere. In partibus præterea eſſe eadem hæc dicuntur iccirco, quia in ſingularibus & particularibus ad quæ habita ratione vniuerſitatis etiam & totius nomen obtinent: omnia quæ de ipſis his dici ſolent, * conſiderantur. Poſt multa autem appellantur, propterea quòd anima noſtra poſtea quàm multa hæc & ſingularia extiterunt: ea in ſeipſa conſtituit. Hinc eſt quòd ipſe etiam Ariſtoteles animal quod vniuerſale eſt, in libris de anima, vel nihil, vel poſterius quiddam eſſe inquit: nihil, quia per ſe non ſubſtat: poſterius, *quia eius notio multorum ſubſiſtentiam & comprænhenſionem ſubſequitur. Atque hæc de vniuerſali dicta à me ſunt, vt cognoſcere valeamus, quomodo hic ab Ariſtotele accipiatur. At verò formas eſſe dicunt, qui eas ſtatuunt, quædam opifici propoſita exemplaria, in quæ reſpiciens quaſi in notas ac † præſignationes quaſdam hæc quæ in materia ſunt, effingat. quæ quidem opifices ſint rationes, & quaſi intelligentiæ & ſpeculationes efficientis. non vt qualitates aut ſcientiæ extrinſecus aduentitiæ: ſed quæ propriè ſint, & exiſtant, effectrices & intellectuales, omniumque quæ in materia ſunt, ceu archetypa quædam. omnes ſiquidem formas rationes diuinas appellant, quarum aliæ ſint inferiores, aliæ ſuperiores. nullamque ex ipſis inefficacem eſſe dicunt, quæ propriam operationem progrediendo ad ea quæ ſubiacent, ſicut ordo ipſarum poſtulat, edere nequeat. Enimuero etiam natura ipſa forma eſt: eiuſmodi tamen, vt à corporibus ſeparari minimè poſſit: ſed per corpora ſubeat ac penetret, intusque incluſa ea fingat, ac gubernet. ſpecies verò, quas ideas vocant, non ita: ſed rationes eſſe affirmant, † quæ & ſubſiſtant, & omnia prorſus corpora, omnesque naturas prorſus ſuperexcedant: ſintque quaſi numerus quidam diuinus, quo veluti exemplari opifex materialia efficiat: quemadmodum ſupra quoque dictum eſt. Ac de his hactenus orationem paulul um protraximus, vt planum aliquantulum nobis fiat, & quomodo ea Plato ſtatuat: & aduerſus quos nunc repugnet Ariſtoteles: dum vniuerſale quod ante multa eſt euertere ac tollere conatur. [ſed deſcendamus ad ea quæ ſequuntur. QVANQVAM, inquit, arduam nobis hanc quæſtionem futuram eſſe video: propterea quod amici formas introduxerunt.] † Modeſtiam hic quandam Ariſtoteles, veritatiſque ſtudium prætendit, ac ſimulat: arduam ſibi eſſe inquiens quæſtionem hanc de ſpeciebus, hoc eſt offenſionis impedimentique plenam: quæ quaſi pudoris recuſationiſque iuſtam cauſam exhibeat: propterea quòd amici ſint, qui opinionem hanc de formis introduxerunt. amicus enim Plato eſt, quia magiſter eius etiam fuit. ſe tamen velle dicit omni hominum amicitiæ rerum veritatem anteponere.

Sed forſan

* ὅτε ἑκάστων ἐκεῖνον ἓν ὄν.

* οὐκ ἐννοηματικῶς, ἀλλὰ νοερῶς.

* ὁμογενῆ.

* οἰκείως ἑαυτῇ ἐπιφέρεται.

* ἀναφαίνεται.

* ὅτι τῇ τῶν πολλῶν ὑπάρξει, καὶ καταλύσει ἢ ἂν τῇ ἐπηκολούθησεν ἡ ἔννοια.

† προκεντήματα.

† λόγους ἐνυποστάτους.

† Ἐπιείκειαν δὲ ἐνταῦθα καὶ φιλάληθες ὑποκρίνεται.

Sed forsan rectius esse, & oportere videretur: vt pro veritatis salute vnusquisque, & præsertim philosophi † sua quoque propria refutarent.

† Verecundè quodammodo videtur ad Platonis de bono, & formis opinionẽ labefactandam accedere. non enim dixit, est rectius: sed rectius esse videretur. & addidit etiam, forsan, vt impudentiæ ita crimen euitet. licet inquit, amici viri sint, qui formas ante multa constituerunt: melius tamen, quàm honore afficere eos, esse iudicaretur, & deceret, non solum amicorum decretis aduersari, verum etiam sua quemque euertere: vt veritas seruetur incolumis, & non penitus intereat occultata. adiunxit autem, & præsertim philosophi, quo magis officij huius necessitatem augeret: studiosus enim veritatis philosophus est, nisi nomen mentiatur. nam sapientiæ amator quidem philosophus est. sapientia verò est scientia eorum quæ sunt, quatenus sunt. ea autem quæ sunt, immobilia atq; immutabilia permanent, neque vnquam alio modo se habent, sed semper in firmitate ac stabilitate sua perseuerant: atque ita essentiam suam habent in veritate ipsa constitutam. quomodo igitur philosophus esset, qui alicui rerum veritatem postponendam iudicaret?

† τὰ οἰκεῖα ἀναιρεῖν, id est propria refutare.
† μετ᾽ εὐλαβείας ἀντεπιχειρεῖ τῷ Πλάτωνι.

Nam licet amici ambo sint, † sanctum est veritatem ipsis in honore anteponere.

Sanctum & iustum in eo differunt, quòd illud in æqualitate inter † cõformes consideratur: hoc ad Dei diuinarumq; rerum honorem spectat, amicis enim honorẽ exhibere nihil aliud est, quàm æquales honorare. veritatem autem omnibus in honore anteponere, illud verò sanctum ac pium censetur. veritas enim diuinum quoddam est.

† ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν. i. sanctũ est præferre ueritatem.
† ὁμοειδεῖς.

Qui igitur hanc opinionem attulerunt, in illis species nullas faciebant, in quibus prius & posterius aliquid dicerent. Vnde neque † numerorum speciem, id est ideam constituebant.

† τῶν ἀριθμῶν ἰδέαν.

Hinc incipit opinionem de ideis refellere: ponitque † sumptiones quæ apud illos celebres concessæque habentur: inquitque eos qui opinionem de ideis hominibus attulerunt, in illis rebus nõ fecisse species, in quibus prius & posterius dicebant: atque in huius argumentum numeros adducit. ex numeris enim alius prior, alius posterior est. [vt puta tria prius sunt, quàm quatuor: quatuor item, quàm quinque: & sic deinceps.] vnde neque numerorum speciem constituebant. nam quemadmodum in logicæ cõtemplationis speciebus ac generibus, indiuidua quæ sub eadem sunt specie, æqualiter omnia cum ea communicant, neque aliud prius, aliud posterius: simili modo species quæ eiusdem generis participes sunt. neque enim vel species indiuiduorum species erit, vel genus specierum genus: si in alio atque alio ordine iis quæ sub se posita sunt, participationẽ exhibeant. ita quoque in ideis his contingit. quod verò inquit, nullas species faciebant, & item, speciem constituebant, † non temerè, sed dedita opera videtur posuisse: vt significet videlicet ideas ex se nihil esse, † sed eorum ratione factas ac constitutas extitisse.

† λήμματα, τὰ παρ᾽ ἐκείνοις ἔνδοξα.
† ἐπίτηδες εἴπερ.
† καὶ κατασκευαζόντων αὐτὰς δι᾽ ὧν ἔλεγον. i. sed ab eis eas cõstitui per ea, quæ dicunt.

At bonum dicitur & in eo quod est quid, & in quali, & in eo quod est ad aliquid. Quod verò per se est & substantia, prius eo natura est quod est ad aliquid. esse enim hoc † appendix quædam uidetur atque accidens eius quod est. Quare communis aliqua in his idea esse non potest.

† παραφυάδι ἔοικε, id est propagini simile est.

Ratio hæc est in prima figura collecta ad hunc modum. In quibus est prius & posterius in ijs non est species: sed in bono est prius & posterius: in bono igitur species non est. atque illud quidem, id est in quibus est prius & posterius in illis non esse speciem: ita sumpsit, vt de quo inter platonicos constet. in bono verò prius & posterius esse, quæ in syllogismo minor propositio est, ex supremis generibus quæ generalissima appellant, ostendit: in quibus omnibus bonum reperitur. Bonum enim, inquit, & in eo quod est quid, quæ est substantia (quid enim † de subsistente re dicitur. nulla vero est ex aliis denuncupationibus seu prædicamentis, quas κατηγορίας græci vocant, quæ per se subsistat, neque in subiecto sit: nisi sola substantia) & in quali, & in eo quod est ad aliquid: satisque illi fuit his tribus catigoriis tanquam sufficientibus ostendere, quod inducitur. Infert enim, [quod verò per se est, & substantia, prius natura eo est, quod est ad aliquid,] per se hic accipitur non pro substantiali, † sed pro eo quod ad aliud minimè respicit. quod enim ad aliquid est, in respectu est: quæ autem non sunt ad aliquid, neque in respectu aliquo sunt, neque ad aliud dicuntur, sed per sese ipsa considerantur. confirmatio verò minoris propositionis ita construitur

† ἐπὶ ὑφεστηκότος πράγματος.
† ἀλλ᾽ ἀντὶ τοῦ μὴ ἐν σχέσει.

struitur. omne quod per se sumitur, prius natura eo est, quod est ad aliud. substantia & quale per se sumuntur, quod autem est ad aliquid, ad aliud accipitur. priora igitur substantia & qualitas eo natura sunt, quod est ad aliquid. [ESSE enim hoc appendix quædam videtur, atque accidens eius quod est.] Et hoc etiam confirmat id quod est ad aliquid posterius esse. appendix enim eius quod est, posterius eo existit: siquidem esse aliquid prius necesse est: deinde ipsi aliud quippiam appendi atque agnasci. [QVARE communis aliqua in his idea esse non potest.] Concludit hic quod à principio propositum est: non esse vllam boni speciem quæ in omnibus particularibus bonis consideretur: propterea quod in ipsis prius inuenitur & posterius. nam si ea quæ alicuius speciei, id est ideæ habent participationem, alia prius alia posterius erunt, vt alia propius ad exemplar & archetypum accedant, alia remotius absint: atq; ita alia magis alia minus participationis habeant: diuersitas ordinis in participando efficiet, vt similiora alia principio: alia dissimiliora euadant. sicq; magis & minus in participatione existet. magis autem & minus in accidentium participatione reperitur, non in iis quæ in substantia communicant. sed fieri nullo modo potest, vt ea quæ & archetypa & principaliora longè sunt: illorũ quæ & post ipsa efficiuntur, & imaginum locum locum obtinent, accidentia appellentur. nam ex eo etiam patet, quod accidens alicui accidit. illud verò cui accidens accidit, prius natura accidente ipso est. prius ergo natura erit archetypo exemplum quod ad imitationem factum est: id quod fieri omnino non potest. non est igitur accidens multis, id quod ante multa est. Adde quod illud vnum cum sit, multorum causam esse dicunt. quomodo igitur si dixerimus id esse accidens, & vnum multis esse posterius poterit, & causa causatis? proinde subiungit cõclusionem, [quare cõmunis aliqua in his idea esse non potest.] In his. id est in quibus prius & posterius consideratur.

Præterea cum bonum totidem modis dicatur, quot illud quod est (nam & in substantia dicitur, vt Deus & mens: & in qualitate, † virtus: & in quantitate, mediocre: & in eo quod est ad aliquid, vtile: & in tẽpore, occasio: & in vbi, † diuersatio: & alia huiusmodi) perspicuum est commune aliquod vniuersale atq; vnum esse non posse. non enim in omnibus † denuncupationibus, id est prædicamentis, sed in vno tantum diceretur.

† ἀρεταί. † δίαιτα. † κατηγορίαις.

Secundum hoc est argumentum, quo idem probat. non esse videlicet bonum vllum commune atque vnum ad quod particularia bona referantur: ostenditque hoc, decem denuncupationum, id est categoriarum exemplo vsus. sumit enim bonum totidem modis dici, quot illud quod est: illud verò quod est, decem modis in decem supremis generalissimisque generibus accipi: ponitque in vnoquoque prædicamento boni exemplum, quippe quod in omnibus inueniatur: vt inde pateat bonum etiam quemadmodum id quod est, esse denuncupationibus omnibus commune: atq; ideo commune quoddam vniuersale atque vnum esse minimè posse. Mentem profectò bonũ esse, & in substantia perspicuum est, item virtutes in qualitate. reliqua verò † explicatione aliqua fortasse indigent: atq; iccirco explicanda sunt. vt mediocre quomodo bonũ sit in quantitate constitutum: & cætera eodem modo. mediocre enim appellat moderatum. omne autem quod cum conuenienti modo ac mensura fit bonum est: sicut immoderatũ est malum in excessu & defectu consideratum. sed mediocre est quantitatis: quare mediocre bonũ erit in quantitate * consistens. Item, vtile est quod iuuat: quod verò iuuat, est bonum: sed quia vtile alicui est vtile: ad illud dicitur, ad cuius vtilitatem spectat: habetq; essentiam suam, quatenus vtile, in eo quod ad aliud dicitur. quibus autem esse est idem, quod ad aliquid quodammodo se habere: ea ad aliquid sunt. vtile igitur & bonum quoddam est, & sub id quod est ad aliquid refertur. occasionem quoque & in tempore esse & esse bonum, non est obscurum. occasio enim nihil aliud est quàm tempus vnicuique negocio accommodatum. sicut dicimus nutritionis occasionem, quando nutriendus aliquis est: & silentij & loquutionis occasionem, quando aut tacere aut loqui debet, qui ea facultate præditus est: & in cæteris similiter. cuiusmodi omnia nihil aliud ostendunt, nisi quia omnia quæ fiunt, in tempore fieri necesse est: tum vnumquodque * in occasione fieri, * cum tempori quo faciendum est id attribuitur, vt benè habeat: benè autem habere est bonum. vnde efficitur vt occasio in tempore bonum sit. Ita quoq; in vbi, * diuersatio. vbi, enim in loco esse aliquid significat. & diuersatio in eo, est commoratio & habitatio, quam διαιταν vocat. si igitur aliquis in tẽperato & salubri loco degat, in bona diuersatione est constitutus: quippe cũ in salubri loco versetur. atq; habitet. Hęc Aristoteles: qui sanè si secundũ Platonis de bono sententiã hanc disputationẽ instituisset, nihil

† δεῖται λόγου τινός.

* θεωρούμενον, id est consideratum.

* ἐν χρόνῳ. i. in tempore.

* ἐὰν τῷ χρόνῳ τὸ ἀποδιδῶται καθ' ὃν ἕκαστον γίνεται. ἐν καιρῷ ἔσται γινόμενον ἕκαστον.

* δίαιτα, id est mora.

nihil mihi in præſentia contra eum dicendum exiſtimarem: partim hominis reuerentia, partim quia nulla neceſſitate ad Platonem tutandum impellerer. Quoniam verò & alio modo Plato bonum accepit,& aliud eſt quod hic ab Ariſtotele refellitur:non eſſe ab re videbitur,ſi nõnulla aduerſus obiectiones has accommodata ſubiungemus, ſtudio præſertim veritatis inducti:quemadmodum ipſe,etiam philoſopho faciendum ſtatuit. Plato enim vnum &*arcanum & bonum,commune omnium quæ ſunt, cauſam eſſe dixit. ſupraque omnia quæ ſunt, vnum collocabat,id omnium quidem cauſam,nihil tamen quicquam ex omnibus eſſe affirmans.vnde efficiebatur,vt id ſupra ens,& non ens appellaretur:* non quòd eo quod eſt,eſſet inferior: ſed quia omne quod eſt ſuperexcederet. omnia igitur ſecunda bona referri ad illud tanquam commune bonum,quod omnibus participaretur exiſtimabat. quippe cum vnumquodque bonum quod poſt illud eſt,aliud quoddam ſit bonum ex illius participatione quatenus ſcilicet illius eſſe particeps vnumquodque poteſt † at illud ſuperexpanditur,nihilque aliud eſt quàm bonum:atque iccirco & vnum propriè & primo propterea dicitur:quia per ſeſe ſolum neq; cum alio vllo cõſideratur. Quid igitur* abſurdi ſequetur,ſi id quod præcipuè cauſa omnium eſt,omnibusq; exhibet,quæ in decem denuncupationibus dicuntur, vt ſint:eorum omnium commune quoddam,vtpote cauſa,atque vniuerſale bonum appellabitur? quippe quod ante omnia hæc multa bona exiſtat:efficiatque,vt ea omnia & ſint,& bona ſint quæcunque eius participatione,reductioneq; ad id bona dicuntur. Quin etiam Ariſtoteles ipſe initio huius operis eos laudat qui ipſum bonũ illud eſſe aſſeruerunt, quod omnia expetunt. qui dum inquit bene id eos aſſerere: manifeſtè declarat, ſe quoque primum omium maximeque vniuerſale bonum quoddam fateri. id quod ex eo facile cognoſci poteſt,quòd inquit, [ipſum bonũ,& quod omnia expetũt]nam & huiuſcemodi loqutionis figura,hoc eſt cũ dicimus ipſum bonum,id eſt τἀγαθὸν cum articuli demonſtratione:à Platone,eiuſque ſectatoribus poni conſueuit,cum de primo & vniuerſali bono eſt intelligendum. & cum inquit, quod omnia expetunt,nihil aliud ſignificat quàm longè primum omnium,maximeque vniuerſale.ſi enim illud omnia expetunt,ſupra omnia id ſit neceſſe eſt. omnia verò cum dicimus, * nihil ex iis quæ ſunt,quoquo modo fuerint,relinquimus,quod intelligi extra poſſit.ſi omnia igitur illud expetunt,ſupra omnia neceſſario eſt, & primum,& cauſa,& vniuerſale omnium maximè: non ſanè poſt hæc multa,neque ſecundum ab his multis:qui enim fieri poſſet,vt prima ſecundum appetere dicerentur? ſed proculdubio omnia id quod longè primum,quodq; eſt ſupra omnia,expetunt. Quapropter ſuperuacanea hæc videtur eſſe Ariſtotelis impugnatio aduerſus eos qui vniuerſale bonum ſtatuunt, eo modo quo ipſi ſtatuunt:præſertim cum id quod in principio etiam ipſe conceſſit,nunc velit † captioſè labefactare.

*τἄῤῥητον. *οὐκ ὡς τοῦ ὄντος λειπόμενον, id eſt, non quod eo, quod eſt, eſſet inferius. †ἐκεῖνο δὲ ὑπερήπλωται *ἀδύνατον ἕψεται. οὐδὲν τῶν ὁπωσοῦν ὄντων ἔξω ἑαυτοῦ ἐᾷ νοεῖν. †σοφιστικώτερον.

Præterea in iis quæ vnam habent ideam,vna quoq; ſcientia eſt:atque ita bonorum omnium vna quædam ſcientia eſſet.ſed multæ ſunt ſcientiæ eorum etiam quæ ſub vna denuncupatione conſtituuntur. vt occaſionis: in bello,militaris ars: in morbo,medicina.& mediocris in alimento, medicina. in laboribus † exercitatoria.

†γυμναστική

Licet cauillatoriè & captioſè conetur refellere Ariſtoteles eos, qui vnum atque vniuerſale bonum introduxerunt:non tamen ob id mihi faciendum puto, vt vel ſiquid explicatione indiguerit,non explanem:vel quod † verum eſt,pro viribus non manifeſtem. Ita igitur hic ratiocinatur. Eorum quæ vnam habent ſpeciẽ,vna quoq; ſcientia eſt. bonorum non eſt vna ſcientia. bonorum igitur vna ſpecies non eſt qui eſt in ſecunda figura modus ſecundus. non eſſe autem vnam bonorum ſcientiam à maiori oſtendit.nam ſi in iis non eſt vna ſcientia quæ in vna & eadem ſunt denuncupatione,id eſt categoria:multo minus in illis erit,quę ſub diuerſas referuntur.magis ſiquidem videri poſſet,vt quæ in eadem denuncupatione ſunt cõſtituta, eandem ſcientiam haberent: quàm quæ in diuerſis.eſſe verò bona ſub vna denuncupatione, quæ diuerſas habeant ſciẽtias,inductione confirmat.occaſionis enim inquit,quæ genere vna & eadẽ eſt,multæ reperiuntur ſcientiæ, quæ circa ipſam verſantur. eſt enim occaſio belli,quando bellum gerere cum hoſtibus conducit:cuius rei ſcientia militaris eſt. in morbo quoque occaſio eſt, quando vel cibus, vel potus, vel medicamentum debet exhiberi: & huius quoque ſciẽtia eſt medicina. † [ſed & mediocre, genus boni aliud eſt. quod & in cibo & in laboribus conſideratur: in cibo, medicinam ſcientiam habet: in laboribus exercitatoriam. quatenus enim tali oporteat aliquem, vt neque exceſſu neque defectu peccetur: medicina eſt, quæ iudicat: quatenus verò exercendum corpus ſit, & labo-

†τἀληθὲς παριστᾶν. †*Addenda ex græco codice.* ἕτερα δὲ πρὸς ἄλληλα ἰατρικὴ καὶ γυμναστική. *id eſt alia autem mutuo medicina & gymnaſtice. Sub. efficiunt.*

& laborandum:exercitatoriæ artis præscribere proprium est.quæ quidem artes,id est exercitatoria & medicina licet sub se mutuo nō sint collocatæ:sunt tamē diuersæ,& inter se appositæ.] Hæc sunt quæ hic inquit Aristoteles.† aduersus quæ quid dici possit, subticendum non est: quo neque hæc vllam vim habere ad opinionem de primo bono,eoque quod nihil aliud est, quàm ipsum bonum,refellēdam cognoscamus. nemo enim ambigit, quin hoc illud sit,quod omnia bona efficiat: cuiusq; participatione omnia pro rata quæque portione bona appellentur.nā quid refert,si aliud magis aliud minus bonum:aliud propius,aliud longius ab illo est?aliud item bonum per se,vt sanitas corporis, & virtus animi:aliud vero eiusmodi est, vt ad horum aliquid conferat, sicut est victus,exercitatio,medicamentum: † afflictatio etiam aliqua corporis, duraque vitæ traductio, qua fit vt tolerantiam in animo,perturbationumque vacuitatem consequamur? cum enim ordo in omnibus quidam sit,quo aliud præstantissimum,aliud secundum,aliud tertium ac quartū, & deinceps, pro dignitate vnumquodque sua constituatur: boni participatio ordine quodam vnicuique contingit. & si ordo in rebus bonum quoddam est, quemadmodum,* confusio malum: quomodo dicere iure aliquis posset, nullo ordine boni communicationem fieri? vel igitur omnia æqualia eiusdemque ordinis, conformiaque & cognata,id est eiusdem & speciei & naturæ sint,necesse est, differentiaque omnis essentiæ rerum omnium, ordinisque tollatur:vt neq;ornatus quispiam, neque* consensus iunduraq; apta inpsis inueniatur,* sed confusa omnia,vt fortè incidit quodq;, ita iaceant:vel si ornatus aliquis & ordo in rebus reperitur,atque ex vno cuncta existunt, non eadem tamen genere aut specie,sed longè inter se diuersa,vt alia subiecta,alia superposita sint,atque excellāt:proculdubio efficietur, vt alia potiora,alia deteriora euadant:alia item propius ad primū accedant,alia ab eo remotiora conspiciantur:atq, ita omnibus primi participatio non eadem portione exhibeatur.Proinde si & rerum naturæ diuersæ sunt,& præstantia & ordo vnicuique conueniens:qui fieri potest, vt anima nostra † dum singula contemplatur, accommodatam singulis speculationem non adhibeat:artesque & scientias per genera & species rerum non constituat:eaque raiione naturas consideret,prout vniuscuiusque earum dignitas postulat?*Intellectus enim quippe qui à materia & corpore penitus est absolutus, repente omnia simul cōtemplari posset:nam & quæ multa sunt,in vnione:& quæ speciatim numerantur,sine vlla partitione: & quæ distincta habentur,sine vlla distinctione complectitur . Anima verò affectat quidem illam intellectus repentinam operationem,perfectum eius,vnum, ac simplex intellectionis genus summopere appetens: sed cum assequi nequeat,circuncursat ipsum vndequaque,ac circunsilit: atque ita mutata speculationis applicatione,transituque in aliud facto diuersam † ac diuisibilem specierum naturam diuidit.vnde etiam modos alios,atque alios cognitionis excogitat,vt propriam vnicuiq; rei animi attentionem adhibens peruenire tandem ita ad omnium cognitionē possit. sicut enim aliis alia natura,aliusque ordo conuenit:ita quoque alium aliis esse cognitionis modū necesse est. Quemadmodum igitur ea quæ sunt,non eodem modo cognitionis omnia, quatenus sunt,percipiuntur: sic in particularibus bonis,neque omnium vna eademque cognitio est,quatenus sunt bona:neq; occasionum,quatenus occasiones:neque mediocrium,quatenus mediocria:neque aliorum cuiuspiā, quæ simili modo accipiuntur.Et sicut mirandum non est, si vnumquodq, ex iis quæ sunt, alio cognitionis modo intelligatur,quatenus scilicet hoc vel illud est:verbi causa,quatenus naturale,vel disciplinare,vel diuinum : quatenus item est cœleste,vel terrestre,vel aëreum, vel igneum,vel sublime,aut tale quippiam:ita nihil mirum esse debet,si occasio etiam aut mediocre,aut aliquid huiusmodi aliud diuerso modo cognoscatur.Omnia quidē bona cum vnius participatione existant, ad vnum referuntur:atque ita quatenus ad vnum illud referuntur, in eoq; communicant,vna eademque scientia percipi omnia possent: quatenus tamen singula per se hoc vel illud sunt, alia atque alia arte vel scientia indigent, quæ propriæ vniuscuiusque naturæ ac perfectioni conueniat. Sed enim de substantia quoq, illud excutiendum perpendendumque videtur:rectène superius dictum sit,non reperiri in ipsa magis ac minus:vt omne id accidens existimari oporteat,in quo intensio ac remissio aliqua conspiciatur:atq; iccirco neq; in eadem specie quippiam esse ex iis quæ participatione eius existunt,quod vel propius vel remotius sit:ne intentione ac remissione participationis magis ac minus in illis esse concedamus.atq; ita quod eo modo particeps est,accidens esse videatur.Nam si magis & minus in substātiis quoq; non reperitur,dubitandum sanè est, quo modo alia magis, alia minus participatione eius quod est, existant. si enim participatio magis & minus non fit, æqualiter eodemq; modo erunt omnia:tam æterna,quàm quæ generantur: tam ea quæ corruptioni minimè suntobnoxia,quàm quæ corrumpuntur.neque alia propius ad primum illud quod est,accedent,alia longius ab eo distabunt:sed æqualis erit omnibus parcipatio:vt illud

quod

† δεῖ δ' ἀντιθεῖναι καὶ πρὸς ταῦτα τὰ ἐγχωροῦντα· ὅτι μὲν γὰρ οὐδὲν ταῦτα πρὸς τὴν θέσιν τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ, καὶ ὅ οὐδὲν ἄλλο ἢ τἀγαθόν ἐστι δυνατάτι, δῆλον ἂν εἴη.

† κακουχία.

* ἀταξία.

* ἁρμονία.

* ἀλλ' εἰκῇ συγκέχυται πάντα .i. sed temere cōfusa omnia.

† οἰκείως ἐπιβάλλειν ἑκάστῳ .i. dū singula proprie cōtemplatur.

* ὕλης ἀπόλυτος.

† διαιρεῖ τὸ μεριστὸν τῶν εἰδῶν.

quod aliis eſſe ipſum participat,atq; vt ſint,efficit,nihil amplius aliis habeat:& neq; ipſum prius ſit,niſi tantum vt cauſa:neque alia poſteriora, niſi vt cauſata : non natura ſed ordine ſolummodo differentia:ne ſi magis & minus in eſſentia habuerint,accidentia efficiantur. ſed neque appetitio ipſis qua ad primum initium conuertuntur,alia erit atq, alia,ſed eadem prorſus: tam intelligibilibus quàm intellectualibus,tam rationalibus quàm iis quæ ſenſu tantum prædita ſunt:tam viuentibus , quàm illis quæ ſolummodo id habent, quòd ſunt. * Que omnia præter ipſam rerum euidentiam eſſe manifeſtum eſt. An fortaſſe ſubſtantiam magis & minus non habere non abſolutè ita accipitur:ſed quando rationali quodam modo,id eſt logicè res conſideramus, illæ primæ ſubſtantiæ & propriè & maximè ſubſtantiæ dicuntur,quæ ſenſui ſubiectæ ſunt:ſecundæ verò,quæ ex abſtractione ſumũtur:ſuntque ſolummodo notiones in animo,nulloque alio modo ſubſiſtunt.ex quibus ſanè magis ſubſtãtiæ illæ habentur,quæ ad primam illam quæ propriè & maximè eſt ſubſtantia propius accedunt:ac tanto magis,quanto propius acceſſerint: tanto item minus,quãto remotiores fuerint.Ita quoq; fit in intelligibilibus.prima ſubſtantia & propriè & maximè ſubſtantia ea appellatur: * cui primum intellectus ſpeculationem ſuam appellit, pura ac ſine vllo medio intellectione omne id quod eſt,ea ratione qua eſt,complectens:vt nihil extra non inſpectum relinquatur. ſecunda autem, omnia ea quæ ab hac prima ſerie quadam dependent: hoc eſt quæ primi illius quod eſt, primique intelligibilis participatione eſſe dicuntur . ſuntque ſecundæ ſubſtantiæ quæ poſt primum illud vſque ad ea quæ ſenſibus ſubiecta,generationiq; obnoxia ſunt,quaſi gradatim progrediuntur . atque hac ratione magis & minus eſſe, ſubſtantias abſurdum non eſt: & ſi eſſe,non eſt abſurdum,dici multo minus erit. nam licet ſubſtantia quodammodo non habere magis & minus dicatur,non tamen abſolutè dicitur.id quod & ex iis quæ ſenſibus ſubiiciuntur,& ex illis quæ per abſtractionẽ conſiderantur,patere optimè poteſt.in vno enim & eodem ordine nulla ſubſtantia eſt,quæ ipſa vel ſui vel alterius ratione ac reſpectu magis & minus dicatur.verbi cauſa,aliquis homo neque ipſe ſi ſe ipſum reſpiciat,nunc magis nunc minus homo eſt:neque ſi alium ex particularibus ſpectet:ſimili modo neque equus aliquis.neque item homo aliquis reſpectu alicuius equi.eiuſdem ordinis enim ſunt ſingula atque indiuidua:& item ſpecies extremæ inter ſeſe: quæ item proxime ſupra has collocata ſunt:atque ita ſubinde,vſque ad ſupremum genus quæ*diſpertita diuiſione conficiuntur,eundemque ordinem habent,ſimili modo omnes ſubſtantiæ ſunt: & nihilo magis alia quàm alia.in illis verò quæ alio atque alio ordine conſiderantur,magis & minus quippiam exiſtit: vt magis ſubſtantiæ illæ ſint,quæ primæ ſubſtantiæ magis accedunt:minus, quæ longius ab ea abſunt. atque iccirco quo viciniora aliqua primæ ſubſtantiæ ſunt,eo affiniora, ſimilioraq́, ipſi euadunt:cum & ſuperius collocatis ad denuncupandũ,& genere diuerſis ad ſubſiſtendum merito illius ſubiaceant:ſicut illa omnibus. Ad eundem igitur modum de cunctis abſolutè quæ ſunt,dicendum eſt.Illud quidem quod primo eſt,nihilque aliud eſt quàm ipſum ens,prima ſubſtantia,& propriè & maximè ſubſtantia dicitur,non ſenſibili ſed intelligibili modo ſubſiſtens.At quæ poſt ipſam ſunt,licet omnia ſimul ſecunda habeantur, quia poſt primum illud quod quod eſt,exiſtunt:*magis tamẽ eſſe ea dicuntur,quę primo illi propius accedunt,ſicut minus quæ remotius abeunt:quouſque ad ea peruenerimus,quæ ſenſibus ſubiecta ſunt,in generationeq; conſiſtunt. * quæ vero eundem ordinem habent, in his quoque æqualia inter ſe ſe ſunt, vt neque magis neque minus alterum altero ſit. atque ita & rerum ordo ſeruatur,* & primi participatio ordini correſpondet:vt magis & minus in ipſis partim conſideretur:partim minimè,ſicut modo dictũ eſt.Tametſi nihil obſtat,quin ex accidenti & idem ad ſe,& quæ ſunt eiuſdem ordinis,inter ſe magis & minus & ſint, & dicantur. Ac de bono & ſubſtantia * quantum ad Platonis cauſam defendendam ſpectat,ſatis dictum ſit.Nam de ideis intellectualibus & intelligibilibus,primis & ſecundis, ſicut Parmenides & Plato ſtatuerunt: quinetiam de boni inquiſitione abſolutè diſſerere, noſtrum in præſentia non eſt: Dicant ipſi qui ſpecies introduxerunt: oſtendantque, & quòd ſint,& quid,& quomodo ſint,quem item ordinem,& quam operationem habeant. id quod ſanè faciunt. iccirco quicunque exactius de his ſcire aliquid vult,ad eos legendos ſe conferat.

Dubitaret autem quiſpiam quidnam velint per ſe vnumquodque dicere : ſi & in per ſe homine & in homine vna & eadem ratio hominis eſt, nam quatenus homo, nihil different. Quòd ſi ita eſt, neque quatenus bonum, quicquam diſtabunt.

Hæc ratio non tantum aduerſus bonum vniuerſale , verumetiam aduerſus omne vniuerſale abſolutè

*ἃ πάντα ἐστὶ παρ' αὐτὴν ἐστὶ τὴν ἐνάργειαν. i. quæ omnia cōtra ipſam euidentiã ſunt.

*ἧ νοῦς ἐπιβάλλει πρώτως καθαρὸς καὶ τοῦ ὄντος ὂν ἀμέσως ἐποπτικώτατος πᾶν περιλαμβάνων τὸ ὂν ἧ ὄν ἐστι: i. cui ĩtellectus primũ cōmentatione ſua, ut eã intelligat, incũbit, purus & ſine medio ens ea ratione qua eſt penitiſſime uidẽs cōplectens oẽ quod eſt ea ratione qua eſt.

*ἀντιδιῃρημένα.

*μᾶλλον δὲ ἀεὶ ὄντα τὰ τῷ πρώτῳ ἐγγύτερα.

*ὁμοταγῆ ὄντα καὶ ἐπίσης.

*καὶ μετοχὴν τοῦ πρώτου ὑπάρχειν τῇ τάξει ἀνάλογον.

*ὑποδυόμενοι τὸν Πλάτωνα. i. Ac de bono et ſubſtãtia Platonẽ cōlẽtes & obſequioſe obſeruãtes ſatis diximus.

absolutè videtur repugnare: vt est id, quod vniuersale ante partes Platonici appellant. est autem argumentatio à definitione. nam si vterque, inquit, tam per se homo, id est, αὐτοάνθρωπος, quàm homo, homo est: eandem rationem, quatenus est homo, vterque admittet: nihilque inter se vt homines different. quod si est, * neque vt bona, quicquam distabunt. quam enim rationem homo habet ad per se hominem: eandem bonum ad per se bonum habere necesse est. Nam si illic & hominis & per se hominis eadem natura est: eadem quoque ratio vtrorumque erit. Quare etiam hic si eadem natura boni est & per se boni: erit simili modo eadem*ratio vtrisque. erit igitur & illic homo idem quod per se homo: & hic bonum idem quod per se bonum, quod αὐτοαγαθὸν dicunt: vt superuacua omnis vniuersalis cõstitutio sit, * si eadem natura sunt & per se & non per se. Atenim quomodo ô Aristoteles [ita dicerent Platonici] bonum ipsum idem ac simili modo esse potest tam in materiali re, quàm in ea quę materia vacat:*tã in imagine, quàm in exemplari: tam in simplici, quàm in composito: tam in eo quod ex participatione bonũ est, quàm in eo quod partipatione omni caret? vel quomodo substãtiæ ratio eadem esse poterit huiuscemodi rebus, quæ, sic, sicut dictũ est, inter sese distant: nisi & imaginẽ & exemplar dixeris simili modo substantiæ rationem admittere? Sed quia, tua quidem sententia in materialibus naturalibusq; rebus tunc definitio est perfecta, cũ materia & forma inter se coierint: si ita quoq; in materia carentibus definitiones sumere voluerimus, quę materia vacant, erũt materialia: hoc aut fieri nullo modo potest. nõ igitur esse debẽt, & iis quæ ante materialia existũt, & ipsis materialibus eædẽ definitiones.

* οὐδ' ᾗ ἀγαθοί.
* λόγος. i. definitio.
* κατὰ φύσιν ὄντων τῶν ἀύλων τῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν μὴ αὐτοῦ.
* ἐν τῇ εἰκόνι καὶ τῷ παραδείγματι.

Veruntamen neque quia sempiternum aliquid est, ideo magis bonum erit: siquidem neque album quod diutius, quàm quod vno die tantum durat, albius est.

Proptea quòd oppositum quasi est, quòd illa semper sint, & nunquam esse desinant, hęc fiant, & intereant: quódque id quod semper est, eo quod est aliquando, † magis esse videatur: iccirco oppositionem hanc soluit, substantiæ ratione iterum vsus: exemploque alibi adhibito argumentationẽ conficit in hunc modum. quemadmodum, inquit, in albo colore fit: si fuerint duo alba, quorum alterum diuturnum, alterũ diarium sit, nullus magis album esse dicet diuturnum quàm diarium: propterea quòd in vtrisque eadem, quatenus sunt alba, ratio seruatur: Ita neque sempiternum bonum magis bonum esse quàm temporarium debet: cum eadem vtrisque boni ratio æquè conueniat. ratio enim nihil aliud quàm substantia vniuscuiusque est. at sicut substantia vniuscuiusque non est magis neque minus id, quod est: sic substantiæ quoq; explicatrix ratio licet in diuersis consideretur, diuersisque conueniat, quorum aliud longiore, aliud breuiore duret tempore: esse tamẽ magis & minus nullo modo poterit. quippe cum neque homo aliquis longæuus ea de causa magis homo sit: quàm alius cui angustum vitæ spatium concessum fuerit. nam cum ex æquo substantiæ ratio vtrisq; conueniat: non potest tempus speciei prout est species, quippiã adiungere. Possumus quidem & ad hoc hìc respondere, vt magis bonum esse ostendamus, quod sempiternum est, quàm quod vno tantum die perdurat, ad hunc modum. si esse vnicuiq; melius est, quàm non esse: efficietur, vt esse etiam semper, quàm aliquando, longè melius sit. nam illud quod aliquando est, cum interrumpitur ne amplius sit: tunc non amplius est, sed planè nõ ens euadit: at sempiternum tunc adhuc est ens: longè melius igitur erit eo quod non amplius est. melius vero, boni auctione atque intentione melius dicitur. qui autẽ boni essentia augetur atque intenditur, illud verò magis bonum est. Quanquam non eadem est inter se comparatio & eius quod longo quodam tempore perdurat, ad id quod breuius viget: & sempiterni, ad diarium: * breuæuum enim & longæuum licet quantum ad tempus attinet, diuersa habeantur: eiusdem tamen naturę esse facile possunt: sempiternum verò & diarium nullo modo possunt. nam quemadmodum diarium & caducum materialem habet substantiam ac fluxam, † quæ subinde fiat ac generetur, nunquam verò sit: ita sempiternum immateriali ac stabili substantia constat, quæ verè & supra omnem generationem existat. Possumus etiam alio modo hanc dissoluere rationem. Nam si bonum aliud est, quod verè existit, & per se est, quod esse dicitur: aliud eatenus est, quatenus alterius fit bonitatis particeps: qui fieri potest vt id quod per se est, non sit primo ac præcipuè & maximè bonum? magisque bonum quàm id, quod ex participatione est: quemadmodum exemplar imagine esse consueuit? Merito igitur dicere aliquis Aristoteli posset, * studiosè videris ô Aristoteles, quippe qui amicus & discipulus Platoris fueris, aduersus opinionem de ideis ita cauillatorie ac captiosè dubitasse: vt ex eo quod nihil eras dicturus, quod ad euertendam de ideis sententiam faceret, eam confirmares magis ac stabilires.

† μᾶλλον εἶναι ἐστί.
* βραχυχρόνιον.
† τῆς γινομένης μὲν ἕως ἂν ᾖ. i. quæ fit donec fuerit.
* ἐπιτηδές. i. dedita opa.

Probabilius

Probabilius autem de ipſo Pythagorei dicere videntur:cum † vnum in bonorum † conſortio conſtituant: quos quidem ſequutus videtur etiam Speuſippus.

† τὸ ἕν.i.ipſum unum.

† συστοιχία, id eſt ſerie.

Duo conſortia & ordines ſtatuerat Pythagoras: vnum,in quo huiuſcemodi ſeries rerum continebatur,finis,impar,vnum,dextrum,maſculum,rectum,lumen,quadrangulum,quieſcens,bonū: alterū,in quo contraria,infinitum,par,multitudo,ſiniſtrum,fœmina,curuū,tenebræ,*oblongum, motum,& malum.Quæ quidē vtraq; cōſortia propterea appellauit,id eſt,gręcè συστοιχίας:†quia vtraque nihil aliud quàm rerū inter ſe conſortium ac cōiugatarum ordines ſunt. ſingula vero ſecundi ordinis,ſingulis primi opponūtur:fini infinitum: impari par:vni multitudo:atque ita deinceps:& poſtremò,bono malum. Neque tamen Pythagoram hic laudat,quòd abſolutè rectè diſputationem de bono exequutus ſit:nō enim rectè ſimpliciter & abſolutè eum dicere inquit,ſed præfert eius ſententiā iis quę à Platone dicta ſunt:cum ait[probabilius Pythagorei dicere videntur,] non abſolutè rectè:& probabilius,non rectius,neq; rationi magis conſentaneè: nā probabile non abſolutè verum aut rectum,aut rationi cōſentaneum eſt:ſed eiuſmodi, quòd veritatis cuiuſdam & rectitudinis * ſpeciem præ ſe ferat. Videtur autem hoc dicere, eo quòd vnum in bonorum ordine ſtatuentes Pythagorei,virtutē eius perfectricem ac conſeruatricem oſtendunt. vnumquodq, enim in eo perficitur,bonumq; redditur ac conſeruatur:quippe cum,dum in vno eſt,indiſſipatum permaneat atque indiuiſum:diſſipata vero ac diuiſa pereant ſingula atque intereant.& fortaſſe ita inquit Ariſtoteles: conuenientiusque arbitratur eſſe de bono hoc dicere, quàm vniuerſale id atque ideam ſtatuere.Speuſipum quoque ait ſequutum eos eſſe:qui etiam ipſe vnus ex illis fuit qui de diuinis apud Græcos ſcripſere.

* ἑτερόμηκες.

† ὅτι ἔκθεσις πραγμάτων ἐστὶν ἑκατέρα συστοιχούντων ἀλλήλοις .i. quia utraq; ſeries expoſitio eſt rerū q̄ iter ſe eiuſdē ſortis ſunt & eundē ordinem efficiūnt.

* ἔμφασιν ἔχων.

Sed de his alia ſit diſſertatio.

De Pythagoreis,inquit,& Speuſippo in pręſentia nobis diſputatio non eſt:ſed de iis qui ideas introduxerunt. iccirco illis omiſſis rurſus ad Platonicos redit,ita inquiens:

In iis vero quæ dicta ſunt,cōtrouerſia quædam† ſubeſt:propterea quòd non de omni bono rationes dictæ ſunt:ſed ſecundum vnam ſpeciem ea dicuntur, quæ per ſe amantur & appetuntur : quæ verò hæc conſeruant, aut efficiunt quodammodò, aut contraria prohibent:propter hæc, alioque modo bona dicuntur.

† ὑποφαίνεται.

Exactam quandam de bono diſquiſitionem ſubicere ſibi hic videtur : quò occaſionem nanciſcatur opinionis adhuc de ſpeciebus labefactandæ : ita ſanè vt quaſi ſe ipſe reprǣhendat, quòd in iis quæ ſuperius dicta ſunt, de bono diſſerendo defecerit. cum enim, inquit, duobus modis bona dicantur , confuſè ac ſimpliciter hucuſque oratio noſtra habita eſt:nam ſecundum vnam ſpeciem bona dicuntur ea quæ per ſe amantur atque expetuntur: ſecundum alteram ea quæ hæc efficiunt, vel conſeruant quodammodo, vel etiam contraria prohibent : quæ non per ſe dicuntur bona, ſed propter illa. dico autem bona per ſe,vt ſanitas,vt virtus: quarum illa corpori: hæc animæ bonum eſt,& per ſe bonum.licet enim nullum aliud bonum eas conſequatur:ipſæ tamen per ſe expetendæ eligendæque ſunt. Inciſiones verò & medicationes, meditationes, exercitationes, abſtinentiæ à quibuſdam , aliorum aſſumptiones , labores item , * & ærumnæ , propter illas expetuntur . illæ ſiquidem horum omnium ſibi ſubiectorum perfectiuæ ſunt : hæc minimè : ſed tantum conferunt ad illas conſequendas . Nam cum medicina vel præſentem ſanitatem proponat conſeruare, * vel abſentem reuocare : iccirco quædam ad præſentis ſanitatis conſeruationem , quædam ad eiuſdem abſentis reparationem exercet . verbi cauſa , ſi ægrotat aliquis , ab iis abſtinere præcipit , quæ morbum augent & irritant : ſumere verò ea quæ vel morbo aduerſentur , vel ſaltem affectionem præter naturam non augeant : tum detrahendam materiam atque euacuandam procurat: [& ferrum etiam interdum vbi opus eſt , inciſioneſque adhibet .] ſi verò valeat aliquis, & ſuſpectus tamen morbus ſit aliqua de cauſa , ſiue ob temporum viciſſitudines, ſiue ex cœli immutatione , ſiue ex mala aeris corrupti temperatura , * vel ob aliqua etiam quæ in vita contingere conſueuerunt, vt curas,vt laſſitudines,vt mœrores,& ſolicitudines interdum,atque id genus reliqua, [ex quibus naturalis conſtitutio immutari plerunque ſolet:] tunc tutela adhibetur & cautio : atq; inde varij ac multiformes præſeruationis modi à medicis inuenti ſunt ad morbos arcendos . Sed hæc in corporibus. In anima etiam inuenire eadem ſtudia potes,altera,quæ virtutem conſeruant: altera,quibus vitia amouentur. quæ omnia propter ſanitatem & virtutem à medicina & ciuili facultate exercentur. effectricia vero virtutis & ſanitatis corporis ea hic dicuntur,

* σκληρότητες .i parcior & durior uictus.

* ἀπογινομένην ἀνακαλεῖσθαι.

* ἢ διὰ διάθεσιν τινὰ τῆς φθορᾶς τοῦ παντὸς, ἢ διὰ φροντίδας & cæ.

quæ in qualitate vel malis corporum temperaturis, vel moralium virtutum corruptionibus ac deprauationibus aduersantur.

Perspicuum igitur est bona duobus modis dici: alia per se, alia, propter ea quæ per se dicuntur.

Cum dixerit duobus modis sumi bona, alia per se, alia quatenus ad hæc ipsa cõducunt: nullam de hoc demonstrationem subiunxit secundum neutrum modum, sed quasi euidens sumit in præsenti ac certum id dictum, solumq; commemorat secũdum duas species bona ipsa dici, vt alia per se sint, alia propter illa. deinceps tamen hoc idem inductione confirmat.

Seiungamus igitur bona hæc per se ab vtilibus: ac consideremus an ea secundum vnam speciem dicantur.

Videtur sanè talem sententiam habere hæc oratio. Repræhendere fortasse aliquis nos posset, quòd quæramus sitne aliqua boni idea, & tamen confusè sumamus bona ipsa, neque distinguamus per se expetenda ab iis, quæ ob alia appetuntur, vt ita [verum] inueniri tandem queat: an sub vnam reducantur speciem quæ per se sunt bona. nam quæ ob alia bona sumuntur, cum neque per sese dicantur, neque absolutè bona sint: ne conari quidem prorsus debemus in vnam boni ideam ipsa reducere. esse vero quædam per se bona ex inductione demonstrat, simul definiens ac dicens.

** μονούμενα, .i. sola & sine aliis.*

Qualia verò esse per se bona aliquis statueret? an ea † quæ vel si sola relinquantur, persequimur: vt sapere: vt videre: vt sunt voluptates nonnullæ, & honores? nam licet hæc ob aliud quippiam persequamur, esse tamen ex iis quæ sunt per se bona, statuere aliquis posset.

Ex inductione iam ostendit, sicut dictum est, nonnulla esse quæ sint per se bona: definitque insuper quid sit per se bonum: idq́ue, quasi de pluribus loquatur, assignat: ita tamen, vt nihilominus de vno communi intelligi oratio possit. per se enim ea esse inquit, quæ vel si sola remaneant, persequimur. hoc est ea, quæ licet nihil aliud aut ipsa consequatur, aut ex electione ipsorum eueniat, sunt tamen vel sola ipsa per se sectanda: id est electione, & inquisitione digna. Nam quamuis ex prudentia nihil eueniat: ipsa tamen per se prudentia eiusque operatio sectanda est: & videre simili modo. non dixit autem prudentiam & visionem, sed sapere, & videre: propterea quòd prudentia & visio habitus sunt, sapere verò & videre eorum habituum operationes: atque iccirco magis eligendæ. [Vt voluptates nonnullæ, inquit, & honores.] non enim omnis voluptas, aut omnis honor bonum est: sed quædam voluptates esse reperiuntur quæ tales minimè sint. neque enim aut cinædorum aut *scabie laborantium voluptas bonum est: sed quæ ex rerum contemplatione animo percipitur, ea sanè bona est & sectanda: iis præsertim qui sapiunt, & cognoscũt quæ sit hominis perfectio. pari modo ea quæ ex perturbationum sublatione prouenit: cum scilicet anima omni perturbationum tempestate libera in quieta ac pacata tranquillitate constituta est, peioribus facultatibus potiori subiectis. Ita etiam honores qui ab his proficiscuntur, qui nos cognoscunt, recteq; sentiunt, & ob virtutem & sapientiam exhibentur: expetendi sectandique sunt: contemnendi contrà atque aspernandi: quos stulti, & imperiti exhibent. [VERVM licet hæc omnia ob aliud quippiam persequamur: esse tamen ex iis quæ per se bona sunt, statuere aliquis posset.] Nam sapere per se bonum esse perspicuum est: quippe cum sit operatio virtutis, quæ in ratione consistit. Idem quoque ad multa conferre non ignoramus: ne dicam ad omnia, quæ in vitæ nostræ actionibus rectè efficiuntur. Eodem modo videre per etiam bonum est, quòd complures nobis cognoscendi differentias exhibet: est nihilominus etiam vtile, quippe cum faciat, vt & nocua, & conferentia vel è longinquo agnoscamus: quò & illa fugere, atque interdum propulsare: & hæc persequi atque attrahere quandoque ad nosmetipsos possimus. Idem in voluptatibus & honoribus inuenies. quid enim singula percensenda sunt? his vero subiungit:

** ψωριώντων*

*† ἢ οὐδ' ἄλλο. * τὸ εἶδος.*

† An ne aliud quidẽ quippiã præter ideam? Quare vana erit* species.

Quia dixit ea quæ superius posuit, esse per se bona: quasi concessum id sit, hoc subiungit quasi cum reprehensione quadam. nam ita dicere, [ánne aliud quidem quippiam præter ideam?] * dissimulatione vtentis videtur: perinde ac si diceret. an omittemus ea quæ absque vlla dubitatione per se bona sunt: contemptaque ipsa euidentia solam ideam esse per se bonũ fatebimur? ecce enim alia iam præter ipsam esse per se bona demonstrata sunt. Quare ideam statuere vanum est ac superuacuum. Nam si nihil ex euidentibus manifestisq; rebus esset per se bonum: necesse forsan fuisset, vnum aliquid statuere, quod per se bonum esset: in quod referrentur cætera, ob idq́ue bona

** εἰρωνευομένου.*

bona appellarentur:sed cum multa huiuſcemodi inueniantur:ſuperuacua vnius illius conſtitutio omnino eſt. Verum ô Ariſtoteles etiam ſi per ſe bona eſſe ſtatueret aliquis,quemadmodum tu inquis,ſapere,& intelligere:item voluptatem quæ ex ſpeculatione rerum prouenit,& honorem qui à prudentibus exhibetur: non tamen ita perſe bona eſſe concederemus. vt ex ſeſe eſſent, & per ſe ipſa ſubſiſterent,* aliorumque eſſent, vtpote imaginum exemplaria: itaque agerent, vt ſibi ſimilia gignerent: id quod de ideis ſtatuiſſe Platonem manifeſtum eſt. ſed ita per ſe bona eſſe diceremus,vt non ex ſe eſſent, ſed ab aliis dependerent,in aliiſque ſubſiſterent, atque aliunde producerentur,nullorumque eſſent exemplaria:ſed ob id tantum per ſe dicerentur,eo quòd per ſe ſectanda ſint,non quia ſubſtantiæ exiſtant. Quare* vana etiam hæc tibi cauillatio euaſit:eo quòd pluribus modis id quod per ſe eſt,dicitur,ex æquiuocatione fortaſſe inducta: [propterea quod τὸ καθ' αὑτό, id eſt illud per ſe multis modis dicitur,quæ tamen cauillatio ipſas ſpecies non magis labefactat,quàm ſtatuit. dum enim imbecilliter admodum naturæ earum repugnat,eas magis ſtabilit, ac confirmat. Sed hæc aduerſus hoc obiter dicta ſufficiant.]

* καὶ ἑτέρων ὡς εἰκόνων ὄντα ἀρχέτυπα.

* περιττὸν καὶ τοῦτο σόφισμα.

Quòd ſi hæc quoque per ſe bona ſunt,neceſſe erit eandem in omnibus ipſis boni rationem exiſtere:quemadmodum eadem in niue & ceruſa albedinis ratio eſt. at honoris, prudentiæ, & voluptatis in eo quòd bona ſunt, diuerſæ ac differentes † rationes reperiuntur. Non eſt igitur bonum commune quid in vna idea.

† λόγοι. i. definitiones.

Aliud hoc argumentũ eſt aduerſus eos qui formas introducunt,quod talem vim habet. Quoniam vnaquæque ſpecies vna cum ſit, in multis conſideratur rebus, quæ illius ſcilicet participes ſunt: oportet eas res ſicut vnius ſpeciei,ita quoque rationis quæ ſecundum ſubſtantiam eſt,vnius eſſe participes. quia vero multa ſunt per ſe bona, quæ in vna boni ſpecie communicant:ea quoq; vnam habere rationem neceſſe eſt, quæ quid ſit eſſe eorum, in eo quòd ſunt bona,ſignificet: ſed hoc non eſt: igitur neque vna aliqua ſpecies reperietur, ad quam omnia per ſe bona referantur. Quemadmodum in niue,inquit,& ceruſa nõ alia atque alia,ſed vna & eadem albedinis ratio eſt: ſic honoris, prudentiæ, & voluptatis vna eſſe bonitatis ratio deberet: at non vna eſt,ſed diuerſæ ac differentes in eo quòd ſunt bona: non eſt igitur vna aliqua ſpecies boni, ſub quam multa per ſe bona referantur. At vero primùm ipſius Ariſtotelis orationem ſequi nos oportet: atque ita ex dictis ipſius oſtendere, quòd ipſe etiam præſentis huius cauillationis ſolutionem præpoſuerit. ſi enim vt ipſe definiuit, ea ſunt per ſe bona, quæ vel ſi ſola relinquantur,perſequimur: accommodaturque hæc ratio per ſe omnibus quæ connumerata ſunt,cæteriſque huiuſcemodi:quî fieri poteſt,vt vna omnibus quatenus bona ſunt,ratio non ſit? non enim vna ratio eorum eatenus inquiritur, quatenus eſt vel honor,vel prudentia,vel voluptas:ſed quatenus bona. hæc vero vna & eadem ab ipſo aſſignata eſt. nihil igitur neque hac parte vetat, quo minus vna boni ſpecies ſit, quò per ſe bona referantur. Deinde vnumquodque horum non æquali modo dicitur bonum, quemadmodum neque album, id quod album eſt,ſicut ea quæ ſunt alba ex participatione vnius coloris, id eſt albedinis, alba dicuntur: & licet vna definitio albedinis ſit,eius tamen participatio non eodem modo in omnibus reperitur:ſic etiam vna bonorum ſpecies eſt, ex qua omnia per ſe bona exiſtunt:vt eadem ipſis,quippe quæ eadem forma communicent, ratio ſubſtantiæ ſit: aliudque ſit quod particeps eſt,& aliud quod per ſe conſideratur in * abſoluta eſſentia quæ participatione omni caret, ſubſiſtens, atque intellectum: ad quod multa atque inter ſe diuerſa tanquam ſimulacra referuntur. nam quia vnumquodque ex multis bonis ex participatione bonum & eſt & dicitur: non eſſe ſimili modo bonum vnumquodque ex ipſis perſpicuum eſt. cumque participatio ſit:eam eſſe ex aliquo quod participatione careat,ſimiliter patet,ſub quod participationes ipſę referantur. atque hæc dicimus non vt ſpecies ſtatuamus: nam neque ad ſolutionem difficilia fortaſſe ſunt hęc quæ diximus iis qui ſubuertere ſpecies voluerint: ſed vt Ariſtotelẽ oſtendamus † dedita opera imbecillibus vti argumentis,vt opinionem hanc magis conſtituat,ac confirmet.

* καὶ ἐν ἀμεθέκτῳ ὑπάρξει ὑφεστικός.

† ἐπίτηδες.

Sed quonam modo dicuntur? non enim videntur eſſe æquiuoca † à fortuna: nunquid eo quòd ab vno ſunt,vel ad vnum omnia ipſa conferuntur? an magis ſecũdum proportionem? nam quemadmodum in corpore eſt viſus: ſic in anima eſt mens: & aliud in alio.

† ἀπὸ τύχης.

Conuenienter his quæ dicta ſunt, etiam præſentem inquiſitionem facit. nam quoniam viſus eſt oſtendiſſe omnia per ſe bona * non vno modo dici: oportetque huius appellationis com-

* οὐ κατὰ μίαν ἰδέαν.

munionem aliqua ex causa, vel modo aliquo existere: hac de re nunc inquirit: quo modo bona communiter dicantur ea, quæ multa sunt, & natura differentia, rationibusque inter se diuersa: quemadmodum ea esse dixit, quæ communiter bona appellantur. nam si nomen habent commune, rationem verò substantiæ quæ est secundum illud nomen, diuersam: æquiuoca omnino erunt. cum autem multi modi sint, quibus æquiuoca dicuntur: quis erit modus, quo bona omnia bona vocantur? non enim dicet quispiam ea à fortuna ita appellari: quippe cum ea quæ ita sunt æquiuoca, nullam in re communionem secundum nomen habeant: esset enim ipsis ratio communionis secundum nomen. at quæ à fortuna sunt, ex ratione minimè fiunt: *alioqui fortuita non essent. fortuitum enim est quod fortè est, vel fit, nullamque habet rationem vel causam, qua ita sit, vel fiat. exempli causa, si aliquis in Aegypto natum filium Alexandrum vocaret, & alter Romæ idem nomen alteri imponeret neuterque quis esset alter cognosceret, sciretve quis ita vocatus fuisset. Quia igitur bonis communicatio quidem in re secundum nomen est: nullo modo æquiuoca à fortuna bona esse possunt. SED [nunquid, inquit, eo quòd ab vno sunt, vel ad vnum omnia ipsa conferuntur?] cum multi modi sint quibus æquiuoca ponuntur: vno solo reiecto, vtpote ad præsentem rem minimè accommodato, id est, eo qui est à fortuna, * de reliquis nullam mentionem fecit, quasi pateat neque illos prorsus ad rem conuenire: duosque solos adsumpsit, eum qui est ab vno & ad vnum: & * eum qui ex rata portione ac conuenientia resultat: eo quod soli hi quandam in re habent communionem. ex his vero rursus secundum anteponit. Ab vno autem & ad vnum æquiuoca dicuntur, quæcunque ab vno principio, vnaque causa profecta, ad vnum finem concurrunt. sicut à medicina medicinalia appellantur, medicamenta, rationes victus, libri, instrumenta, & omnia denique quæ ab ipsa dicuntur: quippe cum ipsam principium, vtpotè ab ipsa profecta, ex ipsaq; constantia: sanitatem verò finem habeant, ad quam omnis in medicina actio, omnisque ratio, ac contemplatio spectat. quæ autem sit æquiuocatio ex proportione, exemplis quæ ipse posuit, patere potest: cum hæc tanquam bona connumerarit. nam sicut in corpore visus bonum est, qui rerum cognitionem nobis suppeditat, pulchritudinemque eximiam corpori animalium affert: ita mens in anima, quæ ipsi intelligibilium cognitionem exhibet, ipsamque supra omnem facultatem pulcherrimam reddit. & aliud in alio. Sed non ita se habent species ô Aristoteles.* nam ipsæ ex sese tanquam vniuersa & exemplaria ab iis qui ipsas introduxerunt, statuebantur: vt vnaquæque tanquam vnum ad multa ex participatione sui, & relatione ad se, atque assimulatione spectaret: assimulatione scilicet minimè reciproca. vbi enim pluribus vnius participatio est, illic similia inter sese in eadem participatione ea sunt, quæ communicant. at vbi imago & exemplar: illic imago quidem exemplari similis est, eo quod ad imitationem eius efficta est: exemplar autem simile imagini dici nullo modo debet: sed imaginis exemplar ac formula.

* οὐ γὰρ ἂν ὑπῆρχεν οὐδ' αὐτόματον.

* τοὺς λοιποὺς παρῆκεν ὡς φανερῶς ἐν τῷ προκειμένῳ προσαρμόζοντας .i. reliquos admisit tanquã manifestè proposito cõuenientes.

* καὶ τὸν κατὰ ἀναλογίαν.

* ἀλλ' ὡς αὐταί, καὶ ἑαυτῶν, καὶ ὡς ὅλα καὶ παραδείγματα.

Sed omittenda in præsentia fortasse hæc sunt. exactè enim de his tractare ad aliam magis philosophiam spectat.

De modo æquiuocationis quo bona omnia dicuntur bona, excutere ac perpendere nunc recusat: eo quod: exactè de his tractare ad aliam magis philosophiam spectet: non ad moralem, aut aliquam aliam quæ sub actionem referuntur. intelligendum autem hic existimo de supranaturali quæ μετὰ τὰ φυσικὰ appellatur. nam in quarto eorum commentariorum exacte tractatur de iis quæ multipliciter dicuntur: vnde etiam subiungit:

Simili modo etiam de specie.

In secundo enim illorum commentariorum libro & in duodecimo, & tertiodecimo, & speciebus differit: vbi etiam iis repugnat, qui ipsas introducunt. Singulari autem numero dixit de specie: iccirco quia de boni specie vel sola hic necesse ipsi fuit inuestigare: quippe qui de humano bono differere proposuerat.

† κατηγορούμενον.

Nam etiam si vnum aliquod sit, quod communiter † denuncupetur bonum, aut separabile quid ipsum per se sit: manifestum est id neque agi, neque acquiri ab homine posse. Nunc autem tale quid quæritur.

Hoc idem hic probat, quæstionem hanc de absolutè bono præsenti dissertationi non esse accommodatam: siue communiter de particularibus dicatur, siue abstracta quædam ratio, separataque à multis, & per se subsistens idea sit. nam neque agi id, vt inquit, neque acquiri per actionem posset. nam siue* notionale quid sit, quod tanquam genus * de omnibus denuncupetur, siue idea quædam ac species à multis separabilis: nullo modo poterit per actionem ab aliquo acquiri: quippe cum vtrunque horum in speculationem cadat: alterum logicè, alterum theologicè consideratum

* ἐννοηματικόν.

* πάντως κατηγορούμενον.

consideratum: quod vero nũc quæritur bonum eiusmodi sit, vt per actionem, * & studium in vita traducenda comparari possit.

* καὶ ζωῆς ἐμμελοῦς. i. per uitã quæ rectè transigitur.

Melius vero fortasse alicui videretur esse, si ipsum cognosceremus ad ea quæ acquiri atque agi possunt bona. nam quasi exemplum id habentes magis ea quæ nobis bona sunt cognoscere, & si cognouerimus consequi etiam possemus.

Affert antithesin. & quod obiici possit superiori orationi, qua modo dicebat quæstionem de communi bono huic morali disputationi esse superuacaneam, eo quòd neque agi neque acquiri * vitæ studio ab homine possit. diceret enim quispiam, inquit, melius esse, si cognosceremus commune bonum ad ea bona quæ per actionem acquiruntur. nam si ipsum cognosceremus, id nobis in agendis rebus tanquã exemplum proponeremus: atq; ex eo illa † tanquã ab exemplari imagines agnosceremus: itaq; fieret, vt si quæ bona nobis sunt, exactius cognosceremus: ea consequi etiam possemus. facilius enim vnusquisq; id cuius naturam nouit, si † aptè tamen cõsectetur, adipisci poterit: quàm quod ignorat. quippe cũ ille qui ignorat, facile aberrare queat, sequens id quod nescit: sicque aliud pro alio adeptus sit, facile possit existimare se id adeptum esse quod quærebat.

* διὰ βίου ἐπιμελοῦς.
† ὡς εἰκόνα ἐξ ἀρχετύπου
† προσφυῶς.

Hæc quidem ratio probabilitatem quandam habet: à scientiis tamẽ videtur dissentire. omnes enim cum bonum quoddam appetant, idq; quod sibi deest, inquirant: cognitionem eius prætermittunt, quanquã absurdum est omnes artifices tantam opem ignorare, nec requirere.

Obiectionem soluit, cum inquit [probabilitatem] & [quandam] his duobus verbis imbecillitatem oppositionis significans. nam probabilitas imbecillitatem in demonstratione indicat: [quędam] vero probabilitati adiunctum infirmitatem etiã ipsius probabilitatis inesse in hac oratione declarat. nõ enim probabilitatem absolutè, sed quandam probabilitatem inesse in hac obiectione ostendit. deinde solutionem subiungẽs duobus modis ipsam affert, ex scientiis & artibus: eo quòd & appetunt bonum omnes, & quod sibi deest, inquirũt. nam vel si non appeterent bonũ, nihil erat noui aut absurdi, si cognitionem communis boni sibi ad perceptionem propriorum finium conferentem reliquissent: vel si non quærerent quod sibi deest, verisimile erat ne illud quidem inquisituras. at vtraque hæc, id est & boni appetitio, & deficientis inquisitio in omnibus ipsis spectatur. quo modo igitur * fieri potest, vt communis boni cognitionẽ quæ tantum ipsis confert, & ignorent, & non quærant?

* ἐνδέχεται.

Dubium sanè etiã est, quam vtilitatem cõsequetur textor aut faber in sua arte: si bonũ ipsum cognorit. vel quo modo medicus ad medendũ: aut dux ad imperandum peritior reddetur: si ideam ipsam contemplatus fuerit.

Idem adhuc petit, inutilem arguens esse artibus ideæ perceptionẽ: cum nulla ratio inueniatur, qua aliquis artifex in propriis operibus ex ideę ipsius boni speculatione adiumentũ consequatur, & peritior efficiatur. Prius igitur repugnans ostendit nullam esse omnino boni ideam, hic vero cũ per concessionẽ eam esse det: cognitionem tamen eius inutilem actiuis scientiis esse ostendit.

Nam neque ita speculari sanitatem medicus videtur, sed hominis sanitatem: immo verò fortasse huius hominis sanitatem: quippe cum singulis medeatur.

Alterum argumentum est hoc, ab iis quæ artibus & finibus subiecta sunt, vniuersalis boni cognitionem inutilem ostendens. artium enim operationes circa singula versantur, non circa vniuersalia. vt medicus quendam hominẽ curat, & quandam sanitatem in ipso efficit. vnde eum cuiusdam hominis constitutionem, ætatem, & morbum, & quoddam tempus & regionem, & siquid aliud eiusmodi est, cognoscere oportet: vt etiam quandam sanitatem efficere possit: ideam verò cognoscere, siue id quod communiter particularia continet: medico, * quippe cum in eo minimè versetur, opus nullum est. Cum dixerit autem, [nam neque ita speculari sanitatem medicus videtur, sed hominis sanitatem: subiunxit, immo vero fortasse huius hominis sanitatem, id est particularis.] Ita [speculari] dixit, id est secundũ ideam, aut vniuersale. [fortasse] vero addidit eo ꝙ neq; artifex ab vniuersalis cognitione omnino semotus est. vtraq; enim speculantur artifices, vniuersalia & particularia: sed vniuersalia ratiõibus tantũ ac regulis: particularia vero operationibus ac tractationibus: quippe cũ circa hæc operẽtur, in hisq; effectus artis profiteantur. nã vniuersalia

* ὅτι μηδὲ περὶ αὐτὸ καταγίνεται.

† ἀνοηματικὰ ὄντα.

† cum sint in notione tantum, ac supra sensum, in tractationibus considerari non possunt, sed in rationibus solummodo.

De fœlicitatis subiecto, substantia, & præceptis in unaquaque scientia obseruandis. *Cap. VII.*

AC de his quidem hactenus. nunc rursus redeamus ad id, quod quærimus, bonum : quidque id sit inuestigemus . videtur enim aliud in alia actione , atque arte esse. nam aliud in medicina , aliud in re militari,& reliquis similiter.

† πρὸς ὃ τὰ λοιπὰ τελευταῖον φέρουσι .i. *ad quod reliqua ultimo referũtur. uet.*

Cum proposuerit à principio de perfectissimo ex bonis quæ inter homines aguntur,disserere, † ad quod reliqua demum referũtur,& ob quod sunt.ostenderitque id esse deinde quid illud esset declarare proposuit,quæsiuitque obiter de idea vniuersalis boni,an tale aliquid,sicut Platonici dicebant,in rerum natura reperiatur: oporteatque in ipsum id omnia alia bona particularia referre, de eoque vtpote bonorum omnium perfectissimo reliquorum omnium indagatione omissa,omnibusque in id relatis omnem disputationem facere . primumque id non reperiri demonstrauit, quomodocunque id fecerit: deinde etiam si inueniretur, non esse id agendum bonum probauit, [id est eiusmodi,quod in actionem caderet:] neque eius cognitionem esse eiusmodi,vt actiuis artibus ad eandem perfectionem consequendam possit conferre.atque hinc cum quæstionem de humano fine necessariam esse ostẽderit: redit rursus ad id quod proposuerat: adhucq̃, disserere vult de perfectione, quæ ex bonis actionibus hominibus euenire consueuit. finem igitur imponit disputationi de vniuersali,& ideis,dum inquit [AC de his quidẽ hactenus,]resumitq̃, id quod proposuerat, cum subiungit,[nũc rursus redeamus ad id,quod quærimus, bonum : quidque id sit,inuestigemus,]id autẽ quod quærebatur,est fœlicitas,ob quam etiam alia omnia quæ aguntur apud homines bona sunt. Nam cum à principio quæreret,an esset: id analogia & conuenientia perfectissimorum atque vltimorum artium finium declarauit. sicut enim in illis proprium vniuscuiusque artis finem licet inuenire, ob quem reliqui ante ipsum omnes existant: quo inuento,ac quid sit,definito,substãtia quoq; perfectissimi illius atque vltimi artis finis simul assignatur: sicut item cum multæ artes sub vnam , & illarum fines sub finem vnius referuntur, finis vnius finibus reliquarum perfectior proculdubio est,id est earũ quæ sub ipsam referuntur:& ille qui quid sit is ipse finis, assignarit , omnium sanè reliquarum perfectissimi assignationem facit : Sic quoque cum omnes fines quicunque actiuarum artium vel scientiarum sunt , sub fœlicitatem quasi sub communem finem reducantur : qui fœlicitatem definierit , eum necesse esse ostendit perfectissimum omnium finem definire : qui per se solum & non ob aliud expetendus sit. † nam reliqua omnia, verbi causa, secari, vri, medicamentis curari, non sui, sed alterius causa expetuntur : sanitas verò & sui & alterius. sui, quia naturalis corpori est, hoc autem bonum : alterius , eo quòd vtilitatem quoque animo præstat : ne ex carnis infirmitate impediatur , quo minus aut ea quæ laude digna habentur, agere,atque operari : aut fœlicitatem consequi integram possit. nam si instrumentum animæ connexum ac coniugatum malè ac præter naturam fuerit affectum:beatitudo quoque ipsa lædatur, necesse est. Sed dubitaret quispiam , si corporis sanitas, quippe quæ & secundum naturam, & bonum sit, fœlicitatem explet, vt integritas beatitudinis in morbis quadam re secundum naturam priuata impediatur : quomodo fieri potest , vt multi inueniantur ex iis qui virtutem maximè professi sunt , qui adeò corpora sua afflictauerint , vt ægrotarint , dolores pertulerint , plagis , † atque vlceribus deuastatum corpus circunferre non dubitarint? vel enim dicendum non est huiuscemodi homines fuisse fœlices : vel sanitatem ad fœlicitatem conferre omnino falsum existimandum . Quæstio hæc est , & sanè rationi consentanea videtur : admittere tamen conuenientem solutionem ex vitarum differentia potest : ciuilis inquam , ac † purgatoriæ, seu contemplatiuæ . Nam quemadmodum virtutes ad vtranque harum alio atque alio modo accommodantur , vt in altera affectuum moderationes, in altera sublationes penitus sint : ita quoque fœlicitas & beatitudo alia est,si ciuili : alia, si contemplatiuæ & purgatoriæ vitæ accommodetur. ibi enim est moderatio affectuum solummodo, & in irrationales perturbationes dominatio rationis: cum ea scilicet iubet atque imperat : illæ obediunt, subditæque imperio sunt : atque ita & eatenus operantur , quemadmodum & quatenus præsidens ratio definierit : aguntque res ciuiles prudenter , & secundum leges & instituta ciuitatis : in omnibusque ea quæ ciuibus statuuntur , ac præscribuntur , officia obseruant . sique hactenus processerit, satis ciuili vitæ est, quatenus ciuilis est , ad perfectionem consequendam . Purgatoria verò ac contemplatiua , quia præsentes has consuetudines prorsus respuit , supraque hominem degere proposuit : ac quantum ad

† τῶν δ᾽ ἄλλων ἕκαστον τὸ μὲν δι᾽ ἕτερον αἱρετὸν τὸ δὲ δι᾽ ἑαυτὸν καὶ δι᾽ ἕτερον ὡς τὸ μὲν τέμνεσθαι καὶ καίεσθαι καὶ φαρμακεύεσθαι τὸν νοσοῦντα .i. *aliorum aũt unũquodq; hoc quidem propter alterũ desiderabile, hoc aũt propter seipsũ & propter alterũ ut secari, &c. uet.*

† καὶ ὀδωδέναι τοῖς ἕλκεσιν, .i. *atq; ulceribus fœteat. uet.*

† καθαρτικῆς

tum ad propositum & voluntatem separationem à corpore meditatur: † proptiamque mentem ita conatur eleuare, vt supra inferiora hæc penitus sublata † omnia quæ sub tempus & primum motum sunt, relinquat, ad Deumque ascendat atque euolet: videtq; à corporis vinculo hoc suum studium retardari, eleuationemque mentis ac volatum impediri ac deprimi: iccirco aduersus carnem quasi hostem affecta est, cum eaque bellum † implacabile sine vllis induciis gerit: variasque ei afflictationes studet inferre: vt ipsa prostrata ac debilitata iaceat, neque aduersus mentem † possit excitari: mens vero à turbulentia ipsius liberata ac soluta * amatorio affectu ad primam pulchritudinem auolet, primaque bonitate frui studeat, nullam afflictati corporis curam habens, immo eius molestiis læta: quippe quæ in causa sint, vt à mortali hoc tabernaculo, eiusque humilitate ac crassitudine libera euaserit. Cum igitur hanc fœlicitatem appetat contemplatiua, * supraque corporis naturam & operationes & professionem suam habeat: quomodo sanitatis corporis, eiusque naturalis constitutionis habere rationem vllam poterit?

† καὶ τὸν νοῦν πτεροῖ. i. ita animo erigitur, ut inferioribus omnibus superferatur.
† καὶ πάντα ἐᾶν ὅσα ὑπὸ χρόνον καὶ πρώτην κίνησιν. i. quæ sub cœlo sunt.
† ἄσπονδον. i. perpetuum & irreconciliabile.
† ἀτόνως ἔχοι ἐγείρεσθαι. i. usque adeo fracta sit, ut nō possit excitari aduersus mentem.
* ἐρωτικῶς ἀνάπτεται.
* ὑπὲρ φύσιν ἔχων καὶ τῆς ἐνεργείας, καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος.

Quid igitur vniuscuiusque bonum est? an id cuius gratia cætera aguntur? hoc autem est in medicina sanitas: in arte militari victoria: in ædificatoria domus: in omni denique actione & electione finis ipse, cuius gratia reliqua omnia omnes agunt. Quare si quis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit.

His ab Aristotele dictis, vide quàm, quæ à nobis modò dicta sunt, conueniant, iuxtaque eius scopum sint. Ne superuacue repetere ea, quæ prius dixit, vel frustra hæc afferre videatur, inquirendo proponit quis hominis in eo quod est homo, finis, quæ item fœlicitas sit. sicut enim in vnaquaque arte bonū id est, cuius causa cætera aguntur, & in omni actione & electione finis bonū est, eo quod eius causa reliqua omnia omnes agunt: sic quoq; si quis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit. hoc est, quod ex laude dignis actionibus euenit.

Sin plures, hi ipsi. Iam verò digrediendo in idem deuenit oratio. Quocirca magis enitendum, vt hoc idem declaremus.

Quoniam vnaquæque ars finem aliquem habet bonum, quem appetit, & ob quem omnis eius operatio & actio est: necesse est, vt is eius proprium bonum sit: vt si multæ sint artes & scientiæ, multi quoque inde fines, multaque bona existere videantur. quocirca posset aliquis existimare non vnum esse humanum finem ob quem reliqua omnia existunt, sed plures. iccirco hoc nunc, plurésne sint, an vnum humanū bonum, inquirit. [iam vero digrediendo, inquit, in idem deuenit oratio:] quia cum de fine quæreret, ab alio in aliud digressus est: aliudq; esse dixit quod plerisque videtur, vt voluptatem & diuitias: aliud quod elegantibus & ciuilibus, vt honorem: aliud item quod sapientes statuunt, vt virtutē: atque ita quid sit finis declaratum est. ideò inquit, [digrediendo in idem deuenit oratio:] id est multa differēdo in quæstione hac, & ab alio in aliud transeundo, in idem iterum deuenit, vt de perfecto bono dubitet: quidque illud sit, & vnum ne an plura, inuestiget. ideo subdit, [QVOCIRCA magis enitendum, vt hoc idem declaremus.] id est, vnúmne sit, an plura: & si vnum est, quid sit. si vero, dum inquit quid sit fœlicitas, longam orationem consumpsit: mirari minimè debemus. si nouerimus enim quid sit aliqua res, id cæteris omnibus quæ inuestigari de ea re possunt, præstabilius est: præsertim si non facilis eius perceptio sit: aliis aliter de ea re sentientibus. nimirū vulgo politicis, & sapientibus, qui omnes non modo non idem sentire, sed secum ipsi dissentire videntur.

Quoniam verò plures esse fines videntur: & horum quosdam ob aliud expetimus, vt diuitias, tibias, instrumenta denique omnia: non omnes esse perfectos perspicuum est. at optimus finis esse perfectum quiddam videtur.

Id quod inquit, huiusmodi est. licet vnaquæque ars proprium quendam finem habeat, & bonum: quia tamen ex finibus alii sunt, qui sub alios referuntur, eos qui sub alios referuntur perfectos non esse manifestum est. vt hinc non omnem finem perfectum esse pateat. quod vero optimum est, perfectum esse oportet: nam si imperfectum est, sub aliud referri omnino debet, quod perfectius sit. quod si ita est, id quod sub aliud perfectius refertur, esse optimum nullo modo poterit. In exemplum vero huius, ꝙ finis alius sub alium referatur: instrumentaria bona, vt diuitias, & tibias, & huiuscemodi reliqua assumpsit. diuitiæ enim quæ sunt† quæstuosi hominis finis, ciuili homini

† χρηματιστικοῦ

li homini vtiles in eo sunt: quod efficiunt vt aliquis bene se gerere in ciuitate possit. quemadmodum etiam tibiæ,* cum sint tibiarum effectoris finis, tibicini vtiles ad canendum euadunt. vnum sanè oportere esse optimum, perspicuum est: nam si plura sunt optima, nihil omnino erit quod optimum sit. optimum siquidem id est, quod in eo quo optimũ est, cætera omnia excedit. quod si aliquid aliud quod diuersum natura est, optimum etiam ipsum esse statuamus: alterum illud minimè poterit esse optimum: non enim ipsum excedet: vt neutrum hoc modo optimum postea futurum sit: quippe cum simul & excedat, & non excedat: excedat, vt optimũ: non excedat, eo quod habeat æquale sibi ipsi alterum, quod non excedat. atq; ita efficietur, vt eadem sint inter se æqualia & non æqualia: seq; excedant & non excedant. hoc autem fieri nullo pacto potest. optima igitur plura nõ sunt. Iccirco etiam Aristoteles probans vnum esse bonum quod inter homines perfectissimum sit, hæc subiungit.

*τέλος ὄντας τοῦ αὐλοποιοῦ πρὸς τῷ αὐλεῖν αὐτῷ χρησιμένοντας .i. cũ sint tibicinis finis, ei ad canendũ utiles. uet.

Quare si vnum aliquid erit quod perfectum sit, id erit quod quærimus: sin plura, id quod perfectissimum horum est.

Si plura, inquit, inueniantur, quæ per se expetenda sint, vt omnia ea perfecta videantur esse: erit tamen necessario vnum aliquid, quod cęterorum omnium perfectissimum atque optimum sit. deinde exponens quid sit perfectissimum, quidque id quod ad perfectissimi cognitionem perducit: ita inquit:

Id autem quod per se sectandum est, eo perfectius dicimus, quod propter aliud appetimus: quodque nunquam ob aliud eligendum est, iis quæ & per se † & ob aliud expetũtur. absolutè autem perfectum, quod semper per se: nunquam ob aliud expetendum est.

† καὶ διὰ τοῦτο.

Bonum enim ob aliud expetendũ illud est, quo aliud melius & perfectius inuenitur, ob quod illud expetitur. nondumque hoc fortasse* perfectissimum est: quippe cum non satis ad perfectionem alicui sit, vt habeat aliquid aliud ante se quod propter ipsum eligendum sit. fieri enim posset, vt idem illud eiusmodi esset, quod referretur etiã ipsum in aliud, propter quod esset expetendum. Illud vero perfectissimũ est, quod non est & per se & ob aliud expetendum: sed solummodo ipsum per se, & non ob aliud eligendum ac sectandum est: atq; id, semper: vt non sit aliquando per se solummodo, aliquando per se & per aliud: sed semper per se & nunquam per aliud expetendum.

*τελειότερον id est pfecti⁹. uet. tamen interpres uidetur rectè reposuisse τελειότατον .i. perfectissimũ.

Eiusmodi autem videtur fœlicitas maximè esse. hanc enim propter seipsam semper, & nunquam ob aliud expetimus.

Cum enim fœlicitas finis extremus sit, ea perfectius aliud non habemus: neque vllum modum inuenire possumus, quo per se expetenda, ob aliud quoque expetenda efficiatur. propterea per se expetenda semper est. VIDETVR. autem posuit non vt ambiguum aliquid significet: sed vt communem esse omnibus hanc opinionem ostendat de fœlicitate: quod per se semper, nunquam per aliud à nobis expetatur.

At honorem, voluptatem, mentem, ac virtutem omnem etiam propter ipsa expetimus: quippe cum eadem expeteremus, etiam si nihil inde nobis eueniret: fœlicitatis tamen causa etiam ipsa eadem expetimus, ex his fælices nos futuros existimantes. horum verò causa nullus fœlicitatem, neque omnino ob aliud quippiam expetit.

Quæ duob. semicirculis inclusa sunt, nõ sunt in exẽplari ab Ald. excuso.

*αὐτόπιστα, .i. per se credita. uet.

[Plana satis hæc sunt, nullaque interpretatione indigent: ne tamen aliquis negligentiæ nobis crimen inferat, etiam per se plana aliquo modo illustranda sunt.] Declarans Aristoteles fœlicitatem esse id quod per se tantum, neque ob aliud expetitur: honorem ipsi, & voluptatem, & mentem, & reliquas demum virtutes adiungit. hæc enim omnia expetimus quidem etiam propter seipsa, licet ex ipsis nihil proueniat expetimus tamen etiam ob fœlicitatem, quæ possessionis ipsorum finis est: per hæc existimantes in illam tanquam in finem perfectissimum, atque vltimum peruenturos nos esse. fœlicitatem verò neque ob hæc, neq; omnino ob aliud quippiam vnquam expetimus. vt ex communi consensu manifestum sit, hanc esse id quod perfectissimum omnium est. nam quæ communi consensu existimantur: ea * certa sunt, atque eiusmodi, quæ in se probabilitatem habeant. MENTEM *vero, id est νοῦν, hic non essentiam appellat, quæ supra animam est, neque vim eius cõtemplatiuam: sed virtutem quæ in parte eius rationali consistit, quæ etiam prudentia vocatur: vnde* reliquas huic virtutes apposuit.

*νοῦν δὲ ἐνταῦθα οὔτε τὴν καθ' ὕπαρξιν ὠνόμασεν

*διὸ καὶ ἀντεδιεῖλε τούτῳ τὰς λοιπὰς ἀρετὰς .i. quare his reliquas uirtutes ex opposito diuisit.

Idem vero etiam è sufficientia videtur euenire. perfectum enim bonum esse sufficiens apparet.

Idem adhuc probat, summum bonum esse fœlicitatem, per seque solummodo expetendam. sufficiens enim dicimus, id est αὐτάρκης, quod ex sese sibi sufficit: quodque ex se & in se habet bonum, nullaque re extrinsecus indiget, per quam bonum sibi possit comparare. quoniam igitur fœlicitas non ad aliud spectat quod perfectius ipsa sit, neque ob aliud est, sed per se solummodo expetenda: † iccirco etiam seipsa contenta ac sufficiens est.

Sufficiens autem dicimus non ipsi soli qui vitam solitariam agit, sed parentibus, sed filiis, sed vxori, amicis denique ac ciuibus: quãdoquidem homo ciuilis natura est.

Dictum est superius tres esse præcipue vitas quæ excellunt, † seruilem, ciuilem, & contemplatiuam. seruilis quidem, vt prius etiã diximus, obnoxia affectibus est: quæ rationalem animæ partem quasi seruam ac captiuam abduci à perturbationibus sinit. quæ etsi natura domina est, tamen generositatis suæ oblita ignobilibus ac peioribus seipsa subiicit, ac præter naturam à natura seruis subiugatur ac trahitur. Cõtemplatiua autem est, quæ affectibus omnibus vacat, & rationalem & intellectualem animæ partem non solum procul ab irrationalium seruitute conseruat: verum etiam ita retinet, * vt ab omni prorsus earum affectione alienæ sint, ac ne minimum quidem earum brutis operationibus indulgeant: illæ verò ociosæ, sineq; vllo officio relinquantur. Atque hę quidem vitæ extremæ sunt, atque inter se contrariæ ac repugnantes. media inter has est illa quæ in moderatione affectuum consistit, ciuilisque est, societatem quandam cum extremis his vtrisq; cõseruans: cum hac, dum rationem superiorem, atque à seruitute perturbationum liberam tenet: cum illa, dum cedit interim atque indulget irrationalibus appetitionibus: nõ vt in potiorem dominentur, sed vt etiam ipsę imperio rationis obtemperantes operentur. propterea ille qui secundum eam viuit, & vxori ad filiorum procreationem iungitur: & filios aliquando quos susceperit, secum in conuictu habet: cum parentibus interdum, modo cum fratribus & amicis* versatur. ciuile enim animal homo est, ac * sociabile, habetque eiusmodi operationes adiunctas, in quibus exercendis multis pecuniis & corporibus sibi vtilibus indiget. quiq; in hoc vitæ genere felix est, præcipuum quiddam ac præcipuum habet ad humanam perfectionem, bonarumque ac honestarum rerum exequutionem: eget tamen multis aliis extrinsecus, vt beatitudinis integritas conseruetur. Purgatorius verò & contemplatiuus omni humana re abstinens, ab omnibusque his tumultibus, turbis, ciuitatibus, familiaribusq; ipsis semotus, atque omnem demum* cõsuetudinem hominum respuens, immo etiã à propria carne per commentationem excedens, seq; ad id quod intellectuale magis est, ac diuinius retrahens, satis ad beatitudinem habet: si mentis operationem quæ ex impatibilitate prouenit, * ac superintellectualem vnionem fuerit cõsequutus. iccirco huiuscemodi homini laboriosissima atque ærumnosissima via est, quæ ad propriam fœlicitatẽ perducit: quippe cum etiam aduersus ipsum naturæ vinculum pugnandum ei sit: ipsiq; essentiæ quæ in animæ & corporis cõpositione consistit, ex electione resistendum: non tamen ea causa, vt quod natura compositum est dissoluatur: sed vt quod vinctum est, omnis vinculi contagionis immune reseruetur. beatitudo vero quam hic cõsequitur, simplex, omni varietate carens, nulliusque ex his multis indiga est. nihil igitur mirandum si philosophus mediam ac ciuilem fœlicitatem definiẽs eam à solitarij fœlicitate separat: multisque rebus indigere ac variã esse ostendit. Sed iam ad verborum explicationem redeundum est. [SVFFICIENS autem, inquit, dicimus nõ ipsi soli qui vitam solitariam agit.] Sufficiens non ipsum simpliciter bonum dicitur: sed id quod in se habet bonum, ex seque exhibet, sibique ipsum vt bono expleatur, sufficit. fœlicitas itaque cum humanũ bonum sit, non autem simpliciter bonum, sufficiens iccirco dicitur: quia ipsa ex se sufficit: id est satis est ad bonum in homine conseruandum: quippe quæ finis hominis extremus sit, qui non ob aliud quippiam ex humanis bonis, sed propter sese tantummodo expetendus est. Sufficiẽs igitur ciuilis dicitur non in se tãtum, sicut qui vitam solitariam degit, cum animæ & corporis bona adsunt: non enim hoc modo esset ciuilis: sed quia & cum parentibus, & filiis, & vxore, & amicis denique, & ciuibus versari debet ciuilis ob humane naturæ sociabilitatem: in his omnibus bonum habeat necesse est. quòd si aliquo horum bonum defecerit, in eo beatitudo claudicabit: atque id magis vel minus, pro ratione * affinitatis ipsius rei in qua bonum defuerit. nam si ipse in se bonũ habuerit, propinquorum vero ac sociorum suorum curam non habeat: qui fieri potest, vt cõmunicabilis ac ciuilis sit, hominisque proprium seruet, quod profitetur probus honestusque vir qui in commerciis versatur? si curam vero eorum habuerit: vt voluptatum & bonorum, ita quoque dolorum

† διὰ τοῦτο καὶ αὐτάρκης. i. ideo per se sufficiens est. uet.

† ἀνδραποδώδη. i. seruilem & bestialem, quã uoluptuosam dicunt. uet.

* ἀλλὰ καὶ πάντη ἔχουν ἀπροσπαθῶς πρὸς αὐτά.

* συμφέρεται.

* συναγελαστικόν.

* συνανθρώποισιν ἀρνησάμενος.

* καὶ ἔτι τὴν ὑπὲρ νόησιν ἕνωσιν. i. adhæc si cum intellectuali unitionem consequutus fuerit.

* ἀποδιδοὺς.

* οἰκειότητος.

recte egerit, bonum consequetur. Alioqui efficeretur, vt ipsa ex se ociosa ac vana à solis artibus, earumque operibus, atque actionibus omnem perfectionem haberet: id quod absurdum sanè est: vt scilicet hominis natura disciplinis atque artibus quas ipsa inuenit, deterior sit, atque imperfectior: illarumque auxilio indigeat ad perfectionem consequendam, sufficientia omni carens: neq; ex se boni participationem habeat, sed ab iis quæ ipsa procrearit, perficiatur. Cum verò dubitationem in hac oratione proposuerit, ad solutionem & responsionem sequentia subiungit: itaque inquit: [AN quemadmodum oculi, pedis, manus &c.] [Ex singulis enim mẽbris quæ in homine sunt, ostendit hominem etiã ipsum simpliciter & absolutè opus quoddam habere ac finem, quem si assequatur, bonum sibi comparet.] sicut enim vnumquodque membrum tanquã instrumentũ animæ inseruiens * fines artium exequitur: habetque per se opus quoddam quo cum benè operatur, proprioque officio fungitur, benè se habere dicitur: verbi causa, oculus videre ac benè videre: pes sustinere corpus & ingredi vel currere: * manus item tangere & trahere & impellere, propulsare & repellere noxia, vtilia attrahere dicitur: ac demum vnumquodq; membrum simili modo. Ita hominis quoque absolutè præter hæc & artium & membrorum opera, peculiare opus quoddam erit, quod cum exequetur homo, quatenus est homo, proprium bonum, propriamque perfectionem habebit.

*τὰ τέλη κατορθοῖ τῶν τεχνῶν.

*Galenus li. 1. de usu part. dicit manus actionẽ esse ἀντιλαμβάνεσθαι.

Quid nam igitur hoc erit? nam viuere commune etiam cum plantis videtur: nunc verò proprium quoddam est, quod quæritur. vnde nutriendi augendique vita omnis separanda est.

Cum artium fines quorum causa scilicet artes consistunt, ob quosque operantur, reiecerit, ostenderitque non esse hominis proprios in eo quo homo, sed in eo quo huius artis vel illius artifex est. Cum item fines membrorum hominis refutarit: quippe qui sint quidem à finibus artium diuersi, nõ tamen proprij hominis quatenus est homo, sed quatenus membrorum eius sunt: nunc de proprio hominis fine inquirit, qui primo & non ob aliud ipsius hominis sit. Quoniã verò his ita distinctis nulla alia neque facultas neque operatio ipsi, nisi sola vita relinquebatur, ex qua tanquam à radice vel fonte quodam tum membrorum, tum artium facultates & operationes emanant: de ea considerare incipit, eiusq; differentias quasdam assignat. nam cum diuersæ sint in homine vitæ: quænam sint communes cum aliis, quæ specie & genere fortasse etiam ab eo differũt, quæ item propria duntaxat ipsius sit, inuestigat: atque ita demum ipsam fœlicitatem ex nulla cõmuni vita definit, sed ex ea solummodo quæ propria est: qua finis quoque homini proprius præscribitur. Viuere enim, inquit, commune esse etiam cum stirpibus videtur: nunc verò proprium quoddam quæritur, nam stirpibus quoq; ac plantis est vita: quippe quæ non sint eiusmodi, vt illa, quæ prorsus anima ac vita carent: sed habeant etiã ipsæ nutriẽdi atq; augendi vim, qua viuere dicuntur, animataq; appellantur. Quia vero homo hæc non propria, sed cõmunia habet cum stirpibus: non debemus ex his proprium ipsius bonum, propriumq; finem inuestigare: nam etiã cum plantis communia sunt: nunc verò proprium quæritur. totum igitur hoc genus vitæ ab homine, eiusque fine separandum est: quippe quod non proprium, sed commune cum aliis sit.

Sequitur sentiendi vita: sed ea quoque cum equo & boue & omnibus demum animalibus communis videtur.

Manifestior quidem est vita qua sentimus, quàm ea qua nutrimur & augemur. * quippe cum certiore operatione fungatur: non tamen propria homini, sed communis cum brutis animalibus etiam ipsa est. iccirco neque eius bonum proprium erit homini, sed commune cum illis, quibus cum in simplici essentia communicat.

*ὡς καὶ ἐνεργείας ἔχουσα τρανεστέρας .i. operationes habens maiores & manifestiores. uet.

Reliqua est igitur actiua quædam vita, eius quod ratione præditum est.

Ad ipsam iam propriam homini vitam deuenit producta in medium ratione: eumque ab omnibus aliis separauit, quæ aliter quàm ex ratione vitam traducunt: atque ita bonum homini proprium inuenit.

Id autem partim rationi obtemperat: partim eam habet, atq; intelligit.

Vt exactius rem omnem excutiat: neque rationem indistinctam relinquit. nam quia humanæ animæ pars vna est, * quæ ita vtitur ratione, vt ipsa quidem rationem minimè ex se habeat, sed alteri ex se hebenti tamen obtẽperare ac parere natura parata sit: altera, quæ ex se rationis est cõpos, ac suapte natura propriam rationem habet, atque intelligere & cogitare ex se potest: * vt illa afficiatur & patiatur, hæc afficiat atque agat, illi suam facultatem impertiens: his vitam quæ est secundum rationem, distinxit. cum enim prius actiuam eius quod ratione præditum est, eam cõfusè

*οὕτω λογικευόμενον.

*καὶ τὸ μὲν ὡς πάσχον λογικεύεσθαι τὸ δ' ὡς δρῶν λογικῶς.

fusè appellarit:nunc postea distinguit:aliudq; inquit esse,quod propria & ex natura sua rationem habet,& aliud quod ex participatione accepit,vt quæ in his quãtum ad rationem habendam spectat,differentia est,siquidem alterum ex se,alterum ex participatione habet:eadem ad fœlicitatem ac beatitudinem cõsequendam sit.nam quod ex participatione vti ratione dicitur,particeps quoque fœlicitatis est , in eo tantum quòd rationem propriè habenti obedit, ac paret : atque iccirco laude dignum haberi solet : alterum verò in eo felix est , quòd & cum illo fungi officio suo rectè potest,& sine illo meliora ac perfectiora ex sese operatur.vnde si ab inferiore illo separatum fuerit,melius ac beatius efficitur.

Sed cum duobus modis etiam hæc dicatur , ea quæ est in operatione, statuenda est.

Propterea quòd & artes & scientiæ & virtutes in habitu consideratæ in tractationibus perfectiores euadunt,fœlicitas autem summum ac perfectissimum est:iccirco nunc vitam quæ propriè & ex natura sua rationalis est,bifariã diuidit:in eam quæ in habitu, & in eam quæ in actu & operatione consistit:& inquit eam quæ in actu est magis propriè dici : quippe cum & ipsa perfectionem iam adepta sit,neque nos[vbi ea potiti fuerimus]progredi vlterius valeamus . ex qua fœlicitatem quam quærit,definit.

Quòd si est opus hominis animæ operatio secundum rationem,vel nõ sine ratione,idemque genere esse opus huius, & huius probi asseueramus: vt citharœdi,& probi citharœdi: & absolutè in in omnibus , si excellentia virtutis operi fuerit adiuncta: citharœdi enim est cithara canere : probi citharœdi bene id facere.

Cum opus esse quoddam hominis quatenus est homo,ostenderit,quod diuersum & ab artium & à membrorum finibus sit,quopter quos & artes & membra existunt: idque perfectissimæ omnium quæ in homine considerantur vitæ adscripserit,quæ propriam in se habet rationem, & intelligit,proprieque anima & est & dicitur:hoc quasi iam demonstratum,ac concessum sit, sumit: atque ita inquit:[QVOD si est opus hominis animæ operatio secundum rationem , vel non sine ratione] secundum rationem, posuit,vt de animæ ea parte intelligamus quæ propriam habet rationem,& intelligit:[non sine ratione]vt de ea quæ rationi obtemperat:nam &* sensitiuę animæ operatio dum paret rationi:solius hominis operatio est . In * absolutè autem operando fœlicitatem minimè poni,sed in benè operando,rursus ab artibus probat:primum vniuersali, deinde etiã exemplo vsus.idem enim,inquit,genere esse opus huius,& huius probi asseueramus.hoc vniuersale est:in vnoquoque,qualiscunq; is sit,qui artem aliquã exercet,idem esse opus generè & huius operantis,& huius benè operantis..siquidem tam[hic]quàm [vnusquisque] commune quid est: quippe cum cuilibet ex singulis accõmodari possit . deinde ad diluciditatem exemplum subiungit:vno tantum contentus,ne si nimis prolixa oratio euadat * inepta videatur.rursusque ad vniuersale reuertitur,inquiens.[VT citharœdi, & probi citharœdi : & absolutè in omnibus , si excellentia virtutis operi fuerit adiuncta.] Nam cithara canere quoquo modo,& bènè cithara canere sub id quod est citharizare simpliciter,tanquam sub genus referuntur.differẽtia verò secundum speciem est,cum * quoquo modo,&,benè,adiungitur:quasi speciem faciens differẽtia quædam,excellentia scilicet virtutis ad opus:quę quidem excellentia nihil aliud est,quàm cum,benè, dicimus.Quoniam verò * longo orationis ambitu vsus est , ideo varias repetitiones facit : atque ita obscuritatem circuitionis emendat,dum inquit:

Quòd si, inquam, ita est:& hominis opus esse vitã quandam statuimus: eamque animæ operationem & actionem cum ratione esse asseueramus: ac probi viri benè hæc,recteque exequi esse censemus.

Quòd si ita est,id est si in vnoquoque opere & actu probi viri bonum inest:statuimusque hominis opus vitam quandam esse , quæ est operatio & actio animæ cum ratione:nam quemadmodum in aliis probi viri est benè & rectè propriũ opus absoluere:sic etiã in operatione animę cum ratione benè sese gerere probi viri est:atque hic est finis,hæcque perfectio . Sed fortasse quæreret quispiã* quo modo fieri possit,vt aliquis cum ratione operetur,nec tamen bene operetur:aliudq; sit bene, & aliud cum ratione.: quippe cum omnis operatio cum ratione benè sese habere videatur?Sed tamen si hoc esset,nunquam ratio ab officio aberraret . quia vero non aberrare eorũ est, quæ prorsus extra corpus ac generationẽ sunt,& ratio humana cum his est, quoad cum carne hac fuerit

*αἰσθητικῆς
*ἁπλῶς .i. absolutè & simpliciter.
*ἀπειρόκαλος.
*ὡς ἔτυχε .i. utcunq; quoquo modo.
*ἐπεὶ δὲ ἐμπερίβολος ὁ λόγος γενόμενος διὰ μακρῶν τὴν ἀπόδειξιν δέχεται. .i. multo uerborũ circuitu cõfecto sermo ex longo interuallo demonstrationẽ recipit.
*εἰ ἐνδέχεται.

*πόνου ἐνδελέχους.

fuerit colligata, multaque inde habet impedimenta: efficitur, vt multa opus ei sit exercitatione, multa experientia, longo item tempore, nec non * assiduo labore, vt habitum aliquem bene operandi in omnibus cõsequatur: atq; omnia quæ debet, in operibus exequatur. Quocirca fieri posse vt operatio cum ratione aliquando peccet, negandum absolutè minimè arbitror.

Singula autem benè ex propria virtute perficiuntur.

Sicut artis perfectio, & quæ in ea contingere potest absolutio, virtus artificis est, pro ratione subiecti generis, ac methodi qua ipsa ars vtitur, bonumque in operibus assequitur: sic quoque hominis virtus quatenus est homo rationalis animę perfectio erit: ex qua in operibus hominis quatenus est homo, bonum euenire cõsueuit: cum habitus virtutis in operationibus ac tractationibus bonum consequitur.

Si ita est: operatio animæ ex virtute bonum humanum efficitur.

*ὡς ἐκ περιόδου.
*ἵστασθαι.

*Quasi ex continuatione quadam sententiam de fœlicitate concludens, definitionem eius hic assignat. non dixit autem animæ operatio est, sed efficitur, ea de causa quia nunquã *sistere homo perfectus debet, quin benè operetur: sed semper in bono persistere, eique semper incumbere. temperantiam enim, fortitudinem, & iustitiã tam comedendo, quàm versando cum aliquibus, & dormiendo, & quiduis demum tractando, prę se ferre vnusquisque potest: quippe cum bonum & honestum in omnibus queat elucere: nullusque ex nobis sit, qui, quoniam virtus & vitium locum in omnibus habent, admittere bonum & malum non valeat. atque huiusce rei exempla sumere ab vnoquoque licet, qui vel benè vel malè vitam hanc traducũt. Possumus etiam alio modo hoc explanare. nam res nonnullæ sunt, *quæ in eo essentiã suam habent, quòd fiunt: vt theatrales ludi, dies, mensis, annus. horum enim totum non absolutum atque integrum subsistit, sed particulatim prætereuntibus partibus efficitur. idem in operatione videre licet: cuius cum pars vna iam effecta præterierit, alia post illam, & post hanc item alia deinceps succedit: atq; ita nunquã tota integra existit, sed paulatim perficitur. iccirco de ea quoque propriè dici non potest esse, sed effici, ac fieri.

*ἐν τῷ γίνεσθαι ἔχει τὸ εἶναι, ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ ἀγών, καὶ ἡ ἡμέρα, καὶ ὁ ἐνιαυτός.

Si plures sint virtutes, ex optima & perfectissima.

Quoniam nõ vna solummodo virtus est, sed plures, & ipse singulari numero vsus fœlicitatem esse animæ operationem ex virtute definiuit: ideo hoc adiunxit: vt optimæ ex virtutibus, eiusq; operationi bonum asscribat: quæ est prudentia, quæ rationalis partis animæ virtus est. rationalis vero animæ pars præcipua ex omnibus est, subiectisque aliis præsidet: & partim cum ipsis opportuna, partim ex se propria operatur, nunquam à recto honestoque officio aberrans.

Et insuper in vita perfecta. ver enim neque vna hirundo, neque vnus dies facit: ita quoque beatum & fœlicem hominem neque vnus dies, neq; neque breue aliquod tempus efficiet.

*ἀνένδοτος .i. non sese remittens,

Aliam hanc obseruationem ponit, quæ speculari volentibus fœlicitatem tenenda est. oportet enim, inquit, hoc in vitam perfectã prorogari: vt vsque ad finem præsentis vitæ hominis huiuscemodi operatio * sine vlla intermissione perduret. sicut enim hirundo quæ veris indicium affert, vna solummodo ad eius temporis significationem non sufficit: sed opus est vt multæ aduolent, si ex ipsis veris temperiem agnoscere velimus, quæ toti generi huius animalis, quod per hiemis frigiditatem atque intemperiem in abdito pene mortuum iacebat, reuiuiscentiam affert: neque prętere ad ver declarãdum satis vnus dies est, sed totum illud tempus requiritur, quod spatio huius anni partis accommodatum est: sic neque beatum & fœlicem vnus dies, aut breue aliquod tempus efficiet: sed opus erit, vt eiusmodi recta operatio vsque ad finem perpetuò duret: quo verè ei qui ita rectè vixerit, asscribi beatitudo possit.

Bonum igitur ipsum ita circumscriptum sit. oportet enim fortasse prius figurare, deinde postea depingere.

*περιῆλθε.
*ἐπιεικεστέρων.
*δραττόμενος.

Cum proposuisset dicere quid sit fœlicitas, multa prius * circuiuit, dum quæ insunt fœlicitati & à communibus animi notionibus, & à plurium, * proborumque ac sapientum sententiis colligit: deinde cum propius ad fœlicitatem ipsam accessisset, * attigissetq; ea quæ propria magis fœlicitati sunt, vsque ad vitam deuenit: cumq; multæ essent vitæ quæ in homine insunt, eas quæ vel cum plantis, vel cum animalibus erant communes, vtpote ad præsentis rei considerationem minimè accõmodatas repudiauit. reliquum erat vitæ illud genus quod rationis est compos, intelligitque ac cogitat: hoc facultate & actu bifariam distinxit: postea id quod actu est, vt perfectissimũ perfectionique, id est fœlicitati accommodatum, elegit, cui postremò probum adiungens, definitionem absoluit, assumens etiam quasi consequentia & [optimum] & [in vita perfecta] vt integra

descriptio

descriptio talis euadat. Fœlicitas est animæ operatio, quæ ex optima virtute in vita perfecta efficitur. circumscriptionem verò appellauit, eo quod quasi circulus quidam sit, qui intra se humanũ bonum concludat: quod quidem bonũ ex multis quæ indagando circuiuit, extiterit: breuique hac fuerit oratione comprehensum. vnde etiam * figurationem eam vocat, quasi statua atque imago quædam sit, qua quid sit fœlicitas, denotemus: quam postea depingens, atque expoliens benè & aptè assignatam fuisse ostendit.

*ὑποτύπωσιν. Quid sit ὑποτύπωσις, vide Bud. in Comment.

Videretur autem cuiuslibet esse ea quæ benè circumscriptione sunt cõprehensa, producere ac distinguere: & tempus talium inuentor, vel adiutor bonus esse. vnde & artium facta sunt incrementa.

In iis, inquit, quæ incerta, atq; obscura sunt, quãtum ad essentiam attinet, quæq; essentiæ rationem abstrusam habent: difficile est admodum inuenire quid sint: sed si aliquis benè hæc oratione descripserit, tunc quilibet, modo voluerit, * dilatare, & distinctè ac planè explicare facilè potest, à descriptione quasi à fundamento & radice exordio sumpto. Perinde ac siquis statuam aliquam *affabre ad archetypum effectam conspicatus, vniuersam quandam formulæ notationem ante oculos habeat: deinde membratim singula diligentius examinans speciem ipsam inueniat, à qua statuæ illius facta imitatio fuerit: accurateque eam exemplari comparando agnoscat, benè & aptè fuisse ad eius imitationem fabrefactam. Quemadmodum enim hic difficultas omnis artificis est, iudicium vero & examen est facile, quo inquiritur, * recténe & exquisitè ad exemplar expressa imitatio sit: ita in quibus obscura, abstrusaque ratio substantiæ est, eam inuenire difficile admodum est: distinguere vero atque examinare recténe assignata fuerit, satisque sit ad rei quæsitę substantiam declarandam [nihilque in se superuacuum, minimeque accommodatum habeat] non est valde difficilè. videretur enim, inquit, [& tempus talium inuentor atq; adiutor bonus esse.] qualium? eorum nimirum quæ ad examinationem distinctionemq; faciunt: quippe cum multa ex iis quæ tempore aliquo eueniunt, ad obscurorum declarationem assumamus. cum vero dixisset [inuentor] vt se corrigeret, subiunxit [vel adiutor] non enim inuenit tempus: sed cum aliunde causa sit, qua res in tempore eueniunt, coadiuuat etiam ipsum tempus eos, qui res in tempore examinant, vt certiora ac clariora ea quæ de rebus ab hominibus dicũtur, euadant. siquidem hoc modo artes quoque à paruis exorsæ initiis ad magna incrementa prouectę sunt. nam qui primus vnamquamq; artem siue contemplatiuam, siue actiuam incepit: is paruum quid à principio inuenit: deinde cum multa & varia tempus afferret, ex quibus vsus artis hominibus necessarius efficiebatur, alia atque alia pro tempore inuentis adiuncta sunt: atque ita artes incrementum accepere.

*πλατῦναι

*εὐτέχνως τὸ ἀρχέτυπον ἐκμιμούμενον.

*καὶ εἰ τὴν δέουσαν ἀκρίβειαν φέρει πρὸς τὸ ἀρχέτυπον.

Cuiuslibet enim est quod deest, addere.

Cum iactum inquit principium fuerit, * & anima occasionem iam acceperit apte conuenienterq; rebus exhibitam: addere quæ adhuc desunt vnusquisque potest, modo benè iactum fundamentũ sequatur. ἀναγραφὴν appellat definitionis dissolutionẽ, eorumq; examinationẽ quæ definitæ rei substantiã consequuntur. Quemadmodũ enim definitio quæ breui oratione rei substantiã declarat, περιγραφὴ, id est descriptio seu circũscriptio dicitur: ita dissolutio eius ἀναγραφὴ, id est expositio atque explanatio appellatur: quippe quæ latius partes definitionis explicet, atque examinet: singulasque ex ipsis benè & aptè in descriptione assumptas fuisse demonstret. id quod etiã in medicina fieri potest. cum enim salubriũ, morbosorum, & neutrorũ ars esse definiatur: qui definitionem hanc dissoluere voluerit, singulas eius partes diligenter exquiret: ostendetque rectè sumptas ad declarandum quid ea ars sit. quod Galenus quoque in ea quam paruam artem inscribit, facere conspicitur: qui sanè liber ex definitionis dissolutione totus constat.

*καὶ ἤδη λαβούσης τῆς ψυχῆς προσφυῆ τοῖς πράγμασι πρόφασιν. Quo loco πρόφασις uidetur esse ἀντὶ τῆς προνοίας. Nã προφασίζομαι, est interdũ προνοοῦμαι. ut sit sẽs. Cũ anima cognouerit descriptionẽ rebus conuenire.

Oportet autem eorum quæ ante dicta sunt, meminisse: & exactam tractationem non eodem modo in omnibus requirere: sed in singulis, prout subiecta materia postulat.

Cum fœlicitatis descriptionem assignata hac definitione fecerit: vult eam etiam ipse distinguere atq; explicare. priusque ea quæ ad hoc facere videntur præponit. ac primum quomodo admitti debeat ea quæ dicentur. nam prius etiam dixit non oportere eodem modo in omnibus exactam tractationem requirere, sed vbiq; prout subiecta materia postulat. quorum meminisse etiã in præsentia hortatur. [& nos quoque de ipsis multa ibi latius disseruimus: quæ nunc quoq; sunt memoria repetenda.]

Atq; id eatenus, quatenus arti vnicuiq; conuenit, faber enim & geometra diuerso modo rectũ angulum vtriq; considerant. ille quatenus solũmodo

do ad opus vtile est:hic cũ veritatis speculator sit,quid,& quale sit,indagat.

Non solum quãtum ad subiecta,inquit,attinet, inquirenda diligenter res est:verum etiã quantum ad artes quæ circa ipsa subiecta versantur:vt etiam * ex ipsis,prout vnicuique conuenit, exquisita tractatio exigatur.sepe enim inuenimus diuersas artes quæ circa idem subiectũ versantur, eundem scopum tamen minimè habere,sed aliam hunc , aliam illum propositum finem spectare: vt opus sit,vnamquanq; in rebus examinandis eam præstare diligentiam,quæ proposito suo conuenit.Cuius rei exemplum illud est. faber & geometra in recti anguli inquisitione vtrique versantur.rectus autem angulus est , qui efficitur ex recta linea supra rectam ad perpendiculum collocata,ita vt ęquales anguli vtrinque reddantur.sed faber quidem rectum angulum inquirit ea de causa,vt rectè ligna interse coaptet:sicut etiam ædificator, vt rectã columnam in ædificio statuat: vtrique amussi instrumento,quod ex græcæ literæ similitudine alpha appellatur , ad directionem vtentes.quod quidem alpha triangulus est rectangulus : cuius rectum angulum cum vel ligno vel saxo alicui erecto adaptant:id dirigunt:efficiuntq; vt rectum, atq; ob rectitudinem stabile ac firmum consistat.atq; hoc fabri est & ædificatoris. quanquam ædificator etiam perpẽdiculo vtitur: quod instrumentum plumbo ad vniuersi medium per rectos angulos opus dirigit:parietemq; ita erigit,vt rectus * in neutram partem quicquam inclinetur . atq; hi quidem eousque recti anguli considerationem habent,vt nihil amplius de ipso inquirant,quàm quantum ad opus ipsorũ conferre videatur.At geometra & substantiã & qualitatem eius inquirit,quidque sit,& quam ad acutum & obtusum differentiam habeat.non enim id spectat,an ad materiale opus , materialemque effectum conferat:sed quid sit,& qualis:id est quæ substãtia eius sit,quidq; ei insit.debemus enim & præter rerum substantias ea quoq; quæ ipsis insunt, quæque consequuntur,inuenire . Ita enim perfecta cognitio comparatur.Id quod in grammatica quoq; ipsa patere poterit.vbi enim singulas orationis partes didicerimus,non solum,verbi gratia in species , & figuras eas distinguimus, atque huiuscemodi reliqua consideramus:sed consequentia etiam inuestigamus , quasi eo modo integram earũ cognitionẽ demum habituri.Idem in geometricis quoq; figuris fieri inueniemus, atq; in omnibus similiter . Ab ædificatoribus igitur & fabris eatenus de recto angulo exigenda tractatio est,quatenus satis ipsis est ad opera dirigenda:à geometris verò, vt quid sit rectus angulus,quidq; eum consequatur,vere assignent:Nam huius rei speculationẽ scientiã esse profitentur.

*ἀπ᾽ ἀυτῆς ab ipsa Methodo.uet. quanquã interpres ἀπ᾽ ἀυτῶν recte reposuisse uidetur.i.ab ipsis methodis ut sequentia ostendunt.

*ἀπαρέγκλιτος.

Eodem modo in aliis quoque faciendum est: ne plura * ornamẽta extrinsecus quàm ipsum opus euadant.

Vt declararet id quod dixerat,id est,exactam traditionem pro subiecta materia inquiri debere, sumpsit exemplum recti anguli. ostenditq; ex eo fieri , vt in vna sæpenumero subiecta re diuerso modo diligentiam exigi oporteat,ob artium varietatem quę circa idem subiectum versantur:deinde oratione ad vniuersale deducta,ita scilicet in aliis quoq; esse faciendum : causam nunc subiungit,cur orationem collegerit,neq; pluribus vsus sit exemplis:ne videlicet,inquit[plura ornamenta extrinsecus quàm ipsum opus euadant]propositum enim nobis hic est * depingere atque explicare assignatam fœlicitatis descriptionem. si verò huc incubuerimus,vt probemus diligentiam conuenienter & subiectis rebus & artibus quæ circa ipsas versantur,esse requirendam:plura ornamenta extrinsecus præter operis propositũ,quę ob id πάρεργα appellant, quàm opus ipsum efficietur:ideo his omissis ad aliud quod antedicta consequitur,descendendum est.

*πάρεργα, quæ Cicero, quæ atingẽda sunt, & quæ aliorum causa præparantur, uertit.

* ἀναγράψαι.

Neq; simili modo in omnibus causa requirenda est:sed est in quibusdã satis,si benè demonstratũ fuerit, quòd sint : id quod etiã in principiis ipsis contingit.quòd autem sit aliquid,primum ac principium quoddam est.

Quoniam in partibus definitionis fœlicitatis nullam causam sumpsit , cur vnaquæque ex ipsis fœlicitati insit,parsq; substantiæ eius esse debeat,vt non demonstratiuâ scientiâ ex prioribusque & causis conclusionis,sed ex iis,quæ vel plerisq; vel sapientibus videatur,collecta ratio sit:ex posterioribusque sint priora confirmata:cuiusmodi rationes demonstrationes sunt quòd sit aliquid, non propter quid sit:quippe quæ rem tantum demonstrent , quòd sit , non autem causam cur sit, explicent:iccirco nunc hæc subdit:exigendum minimè esse,vt omnia scientiam efficientibus argumentis & ex propria causa demonstrentur . nam omnis demõstratio ratiocinatoria medium terminum quendam habet,quæ caussa est:non tamen omnis ratiocinatio causam rei mediam habet.sunt enim nonnullæ quæ causam solummodo conclusionis assumunt . neque omnes ex prioribus , sed plæreque ex posterioribus fidem faciunt : quæ sanè demonstrationes quòd res sit, non propter quid sit,appellari consueuerunt. inesse enim hoc illi ostendunt : propter quid autem insit,non declarant . verbi causa,ea quæ * ex globo lunæ varias luminum figurationes probat , ex caussa

*ἐκ τοῦ σφαιρικοῦ.

caussa rei probat,& demonstratio propter quid dicitur, quæ autem ex luminibus globosam formam demonstrat:ex causato causam demonstrat,vocaturq; demonstratio, quòd res sit. quæ item ex fumo esse ignem ostendit:ex causa causatam rem ostendit,& propriè demõstratio dicitur. quæ verò econtrariò ex igne fumum, ex causato causam demonstrat: & demonstratio quòd res sit,& coniecturalis nuncupatur. quia igitur fieri non potest, vt in omnibus causas ad demonstrandum assumamus,quæ non tantum conclusionis,verumetiã rei causæ sint, sed multa sunt quæ huiuscemodi causas habere minimè possunt:necesse est,vt in his contenti simus,siquis cõclusionis solius, non autem rei causam adduxerit. Quinetiam principia scientiarum,cum apud eas ipsas, quarum principia sunt,quòd sint,solummodo admittant:satis ad declarationem ipsarum id habent:quippe cum nemo de ipsis possit inquirere propter quid sint. quis enim requirere à Geometra consentaneè posset,cur * punctum indiuisibile sit,aut cur linea vnam tantum dimensionem admittat, aut tale quippiam? [QVOD autem sit aliquid, inquit, primum ac principium quoddam est.] Hoc confirmat principia scientiarũ nõ habere ab ipsis demonstrationem propter quid. primum enim ac principium est, quòd sit aliquid, id est inter prima ac principia, quod sit, assumitur absque demonstratione propter quid:ne si in infinitum ascendamus,nullis positis primis principiis, scientiam omnem etiam tollamus. in eo enim quod à superiore parte infinitum est, qui fieri potest, vt primum aliquid inueniri queat? sumpsit autem exemplum principiorum, vt confirmaret non oportere in omnibus,propter quid sint,inquirere:sed esse quædam,quæ nulla neque rei,neque cõclusionis causa requisita ex sese absq; vlla fide extrinsecus admittere debeamus. deinde quia sæpe accidit,vt in principiis quoque obscuritas quædam inueniatur:opusque est rationibus aliquibus, vt claram eorum cognitionem habeamus: modos quosdam tradit, quibus eorum cognitio certa effici nobis potest.

* σημεῖον.

Ex principiis verò alia sunt, quæ inductione: alia quæ sensu: nonnulla quæ assuetudine quadam:alia quæ alio quodam modo considerantur.

Quia dixit principia scientiarum demonstratione minimè cognosci,neque de eis propter quid sint,assignari:quasi aliquis interroget, quomodo ò Aristoteles ea percipiemus, aut cognoscemus, si ignota sint,neque scientiæ vlli subiiciantur? ita enim efficeretur, vt ex incertis incerta manifestarentur:id quod absurdum est:ideo modos quosdam tradit, quibus principiorũ cognitio nobis comparatur: * qui tamen sunt à scientia diuersi.Inductione nonnulla considerantur,vt ea:quę eidem sunt æqualia,inter se quoque sint æqualia,necesse est: &,si æqualia æqualibus adiungantur, tota erunt æqualia.si enim quis hæc audiens dubitet, habeatne se ita res, vt orationes istæ exponunt:ad hoc declarandum vti quidem demonstratione minimè poterimus: vtemur tamen inductione:numerosque & magnitudines [inter se æquales] assumemus: [& modo vni alicui applicabimus,ad quod singula comparentur: sique omnia illi æqualia inuenerimus, ex eo & reliqua inter se esse æqualia cognoscemus: modo æqualia aliis æqualibus apponemus: atque ita tota esse æqualia effectu ipso ostendemus.] hocque fieri tum in numeris poterit & magnitudinibus, tum in aliis omnibus,quæ mensuræ subiici possunt.nam si quis vnitates decem in mensura aliqua posuerit,& in altera totidem:deinde vtriq; decadi alias æquales vnitates addiderit:verbi causa, quatuor,& quatuor,seu quinque & quinque,vel sex & sex,vel quemcunque alium numerum, modo æqualis additio vtrique adiungatur:æqualia erunt tota,id est ea quæ prius posita fuerãt, vnà cum adiunctis. hæcque & huiuscemodi alia inductione cognoscuntur. sensu verò proprias primorum elementorum qualitates percipimus,ignis scilicet caliditatem, humiditatem aëris, aquæ frigiditatem,ac terræ siccitatem. at verò assuetudine nihil aliud quàm virtutes cognoscimus: quo enim alio modo fieri potest, vt honesta esse agnoscamus ea quæ temperanter fiunt, quàm cum ea agimus,eisque assuescimus?experientia autem vtilia percipiuntur, id quod in medicamentis & alimentis contingit,nam quia sæpe alimentum, atque item medicamentum aliquod experti sumus: id esse vel vtile,vel noxium confirmamus.

* ἄλλους παρὰ τὴν ἐπιστήμην ὄντας

Singula autẽ ita sunt tractanda,vt natura eorũ postulat:dandaq; est opera, vt rectè definiantur: magnũ enim afferre momentũ ad ea quæ sequuntur,cõsueuere. videtur enim principium plus quàm dimidium totius esse, cõpluraq; eorum quæ in quæstionem veniunt,per ipsum manifestantur.

Cum de fœlicitatis definitione Aristoteles differat,eamq; inuenire studeat:nõ sine causa principiorum mentionẽ facit,sed admodũ aptè & opportunè.nam definitio quoq; principiũ est, atq; iccirco de ipsa propter quid sit,minimè est requirendũ:sed satis esse debet,si benè ꝙ sit, fuerit explicatũ:quippe cũ in scientiis quoq; non solũ effata ea,quæ ἀξιώματα, quasi auctoramẽta dixeris,

& αἰτήματα, id est postulata appellantur, verumetiam definitiones inter principia constituũtur. sicut in geometria punctum esse dicimus, cuius nulla pars est: & lineam, longitudinem absque latitudine: & deinceps reliqua. & nunquam, propter quid sint, de ipsis neque inquiri, neque assignari consueuit: siq; aliqua ratio in confirmationem ipsorum adducta fuerit, ea quòd sint, non cur sint, confirmat. Quemadmodum cum propositionem eam sumimus, quæ inquit: id quod terminat, vna dimensione ab eo deficit, quod terminatur: & item illam * corpus cum trifariam dimetiatur, à superficie terminatum est: duas igitur solummodo habet dimensiones superficies, quippe quæ vna dimensione, id est profunditate sit minor quàm corpus, longitudine tantum ac latitudine prædita: linea rursus, quia superficiem terminat, longitudinem solummodo necessariò habebit: atq; ita demum * punctum sine vlla dimẽsione indiuisibile euadet, eò quòd lineæ, quæ solam habet dimensionem, terminus est. scias tamen in his nullam esse demonstrationẽ, quæ, propter quid sint, ostendat, sed tantummodo, quòd sint. atque hic est alius confirmandorum principiorum modus, ab illis quos modo cõmemorauit, diuersus, hoc est ab inductione, & sensu, & assuetudine. fit enim interdum, vt definitionem quæ demonstrationis principiũ est, ratiocinando etiam probemus: quia est definiti definitio: quòd sit tamen, non cur sit, demonstramus, verbi causa, in duobus cõtrariis quæ sub eodem genere sunt, si quis alterius definitionem sumpserit, cõtrariam esse alterius ostendet: vt in albo & nigro. si albus color est qui visionem disgregat ac diffundit, niger erit qui cõgregabit ac colliget. adde quòd omnes etiam sigillatim partes quæ constituunt definitionem, confirmare possumus, atq; ita ostendere totam ipsam in subiecto inesse: non tamen vllam ex ipsis propter quid sint, sed quòd sint, demonstrabimus. id quod Aristotelẽ hic quoq; in fœlicitatis definitione fecisse perspicuũ est. eam enim esse dixit primum animæ rationalis: deinde non vim & facultatem, sed operationem: tum ex virtute: postremò in vita perfecta: atq; ita partibus singulis declaratis, ex earũ cõpositione totam definitionem absoluit. quia verò diuersis modis virtutum cognitio nobis cõparatur: ideo singula eo modo esse tractanda, inquit, quo suapte natura venire in cognitionẽ nostram possunt: operamq; adhibendam ac diligentiã, vt benè definiantur, hoc est proprio vnicuiq; modo. vt verò magis adhuc ad principiorum perceptionem nos incitet, subiungit: [VIDETVR enim principiũ plus quàm dimidium totius esse] perinde ac si quis principiorũ breuitatẽ in verbis spectans miretur, quo modo in speculationibus habere tam magnam vim possint, ita infert: ne spectes, inquit, principiorũ in verbis breuitatem, sed vim eorum considera: quippe quæ totam cõsiderationis vim demonstrationibus impertiantur: adeò vt plus quàm dimidium ipsa sint: rationes verò ac demõstrationes reliqui vice fungantur: sintq; ipsa quæ vnà cum demõstrationibus, ea quæ in dubiũ veniunt, manifestent. Nam demõstrationes propriã vim atq; efficaciam à principiis habent: vt principia munerario ac certaminis præfecto, vnde origo certaminis est, id est causæ effectrici: demonstrationes autẽ certantibus cõparari meritò possint. id quod à Platone factum est.

Margin notes: * καὶ ὅτι σῶμα τριχῆ διαστατὸν ὄν. i. cum corpus tripliciter metiri liceat.

* σημεῖον.

De dictorum antiquorum cum uera fœlicitate consensu, ac de triplici bono ad fœlicitatem necessario. Cap. VIII.

CONsiderandumq; est de ipsa non solũ ex conclusione, exq; iis quibus ratio constat, verumetiam ex iis quæ de ipsa dicuntur: cum verò enim consonant omnia, quæ in re insunt: * à falso autẽ citò dissonant ac discrepãt.

Margin note: * τῷ δὲ ψευδεῖ ταχὺ διαφωνεῖ τἀληθές. i. repente uerum dissentit à falso.

Cum à fœlicitatis definitione ad cõmunem orationem de principiis transiuisset: redit rursus ad id principium quod fœlicitatẽ definiendo constituerat. quia autem ex multis ratiocinando ipsam collegit, quòd sit tamen, nõ propter quid sit, ostendendo: nunc cõsiderandum esse, inquit, de ipsa, an accommodata eius definitio data sit: non ex conclusione tantum quæ & principium & definitio est, & ex iis ex quibus ratio constat, id est ex propositionibus, ex quibus demonstratio ipsius composita est: verumetiam ad certiorem cognitionem ex iis quæ de ipsa & à viris philosophis, & ab aliis multis dicuntur. vt si omnia inter se consenserint, & logicę contemplationis consequutio, & ea quæ omnes de ipsa dixerint: veram esse eius definitionem manifestum sit. * veritas enim in oratione idem est, quod in re essentia. Quando igitur ea quæ in re insunt, cum illis quæ de ipsa re dicuntur, consenserint: perspicuum erit veram esse orationem: sicut cum falsa est oratio, a veritate rei quæ non conuenit cum iis quæ dicuntur, citò redargui consueuit.

Margin note: * ὃ γὰρ ἐν τῷ λόγῳ τὸ ἀληθὲς τοῦτο ἡ ὕπαρξις ἐν τῷ πράγματι.

Cum igitur bona in tres partes distributa sint, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus dicantur: quæ circa animam sunt, maximè propriè, ac maximè bona appellamus: actiones autem & operationes animales circa

circa animam ſtatuimus. Quare ex hac opinione quæ antiqua eſt, & à philoſophis conceſſa, rectè hoc diceretur.

Poſteaquam fœlicitatem eſſe animæ operationem ex virtute definiuit: vult hoc his, quæ nunc dicit, rectè fuiſſe poſitum oſtendere: ſumitq; illud à veteribus philoſophis cõceſſum, tria eſſe quæ apud nos ſunt bona, animæ, corporis, & externa: & ea quæ ſunt animæ, maximè propriè, ac maximè bona omnium dici. nam ſi anima corpore atq; externis rebus præſtantior eſt & excellentior: bona quoq; eius omnium tam corporis, quàm externorũ præſtantiſſima ſint, neceſſe eſt. actiones verò & animales operationes, cum neq; corporis, neq; externa ſint, eſſe animæ bona ab omnibus conceduntur: atque inde philoſophantium conſenſu, fœlicitatem eſſe ex bonis animæ colligitur. vt ratio talis euadat: bonæ actiones & operationes ſub actiones & operationes ſimpliciter reducuntur: omnes autem actiones & operationes animæ ſunt: bonæ igitur actiones & operationes animæ ſunt. benè igitur fœlicitatem eſſe animæ operationem aſſumptum eſt.

Rectè etiam conſtitutum fuit, actiones quaſdam & operationes finem ipſum dici: ita enim ex bonis animæ ſunt, non externis.

Benè, inquit, dictum fuit operationes & actiones, animæ eſſe, neque inter corporis, neque inter externa bona connumerari: neq; ſolum hoc, verum etiam illud rectè, actiones quaſdam & operationes finem ipſum dici. ita enim efficitur, vt finis ex animæ bonis, non corporis, aut externis ſit. nam ſi finis nihil eſt aliud, q̃ actiones & operationes, omnes verò actiones & operationes animæ ſunt: finis profectò ex animæ bonis erit. hoc autem ab eo, quod ſuperius dixit, in eo differt, quòd ſuperius benè dictum eſſe, animæ operationem eſſe fœlicitatem aſſeruit: hic operationes & actiones eſſe finem rectè dici affirmat. [QVASDAM] verò iccirco adiunxit, quia non omnes abſolutè actiones & operationes: ſed qualitate quadam affectæ, id eſt ex virtute, & bonæ, finis eſt.

Conſentit etiam cum ratione hac illud, quòd aiunt, benè viuere, ac benè agere fœlicẽ. ferè enim bona quædam vita, & bona actio, fœlicitas dicitur.

Poſteaquam ex philoſophorum ſententia rationem hanc confirmauit Ariſtoteles: ex communiore hominum conſenſu adhuc comprobat: qui eiuſmodi eſt, vt benè viuere, ac benè agere fœlicem dicant: quæ vtraque operationes & actiones præ ſe ferunt, quæ ſunt animæ, ſicut dictũ eſt: ita vt hoc quoq, cum fœlicitatis definitione conueniat [FERE] autem * cautione quadam philoſophica appoſitum eſt. fieri enim poteſt, vt nonnulli, bonam vitam, bonamq; actionem eſſe fœlicitatem negent: aſſerantq; aliud quippiam ex his euidentibus ac manifeſtis, vt voluptatem, vt diuitias, atq; huiuſcemodi aliud ipſam eſſe. Quia tamen à pleriſq; bona vita, bonaq; actio eſſe dicitur: credendum eſt: ac vitam bonam, laudabileſque actiones eſſe fœlicitatem aſſerendum.

* δὶ εὐλάβειαν φιλόσοφον.

Videntur autẽ omnia quæ circa fœlicitatẽ inquiruntur, ineſſe huic, quod à nobis dictũ eſt. aliis enim virtus, aliis prudẽtia, nõnullis ſapiẽtia, quædam eſſe fœlicitas videtur: quibuſdã hæc, aut aliquid ex his cum voluptate, vel non ſine voluptate. ſunt etiam qui ſimul externam proſperitatẽ aſſumant.

Ea quæ inquiruntur, appellat ea quę de fœlicitate homines opinãtur: eo quòd nõ omnes idem, ſed alij hoc, alij illud exiſtiment ac dicant: nam ſi omnes idem dicerẽt, non eſſet inquiſitũ id quod dicitur, ſed conceſſum, ac communi ratione intellectum. quoniam verò alius hoc, alius illud aſſerit, inquiſita appellantur iccirco, quia inter ſe diſſentiunt ac diſcrepant, atque ideo indigent inquiſitione. quæ licet inter ſe diuerſa ſint, inſunt tamen omnia in eo quod dictum eſt: quemadmodum declarabimus. nam quia id quod dictum eſt, erat illud, fœlicitatem animæ operationem, ex virtute eſſe: ſiue aliquis virtutem abſolutè, ſiue prudentiam, ſiue ſapientiam aliquam, ſiue hæc omnia, aut aliquid ex his cũ voluptate eam eſſe dixerit, omnia definitioni huic cõſentanea reperientur: quippe cũ & omnia hæc animæ bona, & ſingula, animæ virtutes ſint. ineſſe igitur in oratione, quæ inquit, animæ operationẽ ex virtute eſſe fœlicitatem, omnia hæc videntur: niſi ꝙ hæc omnia habitus ſunt, definitio operationem cõtinet, quæ ex habitu virtutis proficiſcitur. nam voluptas eum, qui ſuæ ſibi probitatis eſt conſcius, ſeq; benè, honeſteq; agere ſentit, neceſſariò conſequitur. ſi enim propterea quòd eſt, vnuſquiſq; lætatur, voluptateq; afficitur, eſſentia ipſa fruens, quam natura ſingula appetunt: quanto magis propterea quòd benè eſt, lætari debebit, cum benè eſſe quàm abſolutè eſſe expetibilius ſit? ꝙ verò dixit, quæ circa fœlitatem, non quæ de fœlicitate inquiruntur: neq; id carere ſignificatione prorſus videtur: oſtendit enim eos qui hæc dicunt, ſubſtantiã eius minime declarare, ſed quæ circa ipſam ſunt, tantũmodo exponere: quæ vel cutẽ, vt ita

 dicam,

* ἢ πρὸς αὐτὴν ἐπιπολαιότερον ἔχοντα .i. eius superficiē tantū attingētia.

dicam, supernè attingunt, * vel sublimius etiam circum ipsam volitant. [SVNT etiam, inquit, qui simul externam prosperitatem assumant.] hoc non ita inquit, vt in definitione ipsum quoque assumptum existimemus: sed quoniam etiam isti rationi iam dictæ non aduersantur: quippe qui antedicta quidem accipiant, cum ipsis tamen externam quoque prosperitatem quasi supplementum quoddam adiungant: ipsa enim interdum fœlix ad operationes quasdam adiutrice indiget.

Atque ex his alia multi & antiqui, alia pauci & illustres viri dictitant: quos sanè aberrare tota via vtrosque minimè: sed in vno saltem aliquo, vel in plerisque assequi veritatem verisimile est.

Ex his quæ dicta sunt, inquit, de fœlicitate alia multi & antiqui, alia pauci & illustres viri dixere. illis ob vetustatem, his ob claritatem, vtpote sapientibus reuerentia est exhibenda. neque hos igitur, neq; illos absolutè in iis quę dicunt, aberrare ratio vlla cōcederet: sed in vno saltem aliquo, vel in plerisq; assequi veritatē, cum [IN vno saltem] dixisset, postea quasi eos viros reueritus esset, si tum multi & veteres, tum pauci & sapientes in vno solummodo de fœlicitate assequuti veritatem dicerētur [VEL in plerisq;] statim subiūxit: id quod de talibus ac tantis viris dici par est.

Cum illis sanè, qui dicunt omnem virtutem, vel quandam eam esse, nostra consentit oratio: quippe cùm huius sit operatio secundum virtutem. interest tamen non parum fortasse in possessionéne an in vsu, & in habitu, item an in operatione esse optimum existimemus.

Qui fœlicitatem, inquit, virtutem esse affirmant, conuenientia quidem rationi eius iam assignatæ dicunt, quippe cum fœlicitas operatio ex virtute definiatur: differentia tamen non parua est in possessione an in vsu, item in habitu, an in operatione optimum censeatur. vsus enim & possessio de instrumentis, & siquid his proportione respondet, dici consueuit: habitus verò & operatio de qualitatibus, quæ in aliqua re cōsideratæ eam perficiunt. exempli causa, diuitiæ & supellex, * artium item instrumēta in possessione eorum qui ea habent, esse dicuntur: vnde vti ipsis ad res necessarias oportet, ne frustrà esse possessio illa arguatur. Ars verò, & scientia, & virtus, habitus animæ sunt, quæ in ipsa tanquam in subiecto insunt: idque in quo insunt, perficiunt. iccirco ne frustrà habere habitus videamur, ex ipsis quoque operationes proferēdæ sunt. sicut enim non apparentis thesauri vana omnis possessio est: ita habitus bonus, nisi operetur, inanis existimari merito potest.

* καὶ τὰ τῆς τέχνης ὑπουργὰ ὄργανα .i. artibus ministrantia. uet.

Fieri enim potest, vt habitus licet adsit, nullum tamen bonum efficiat: id quod in dormiente, vel alio aliquo modo manente ocioso homine euenit. vt operatio autem nihil boni agat, non datur. aget enim necessario, & benè etiam aget.

Habitus, & quæ ex ipso prouenit, operationis differentiam hic non paruam ostendit: siquidem ille quanuis in subiecto aliquo sit, potest nullum bonum efficere, vt in dormiēte fabro aut grammatico, aut geometra, aut eo etiam qui vel morbo aliquo, vel occupatione impeditur, quo minus artis aut scientię continuare operationem possit: at vt operatio habitui conueniens officium non exequatur, fieri omnino nequit. Quemadmodum verò in aliis habitus, eorumque operationibus, ita etiam in virtute fit. aget enim necessario qui secundum virtutem operatur: & benè etiam aget. ex bono siquidem habitu bonam esse etiam operationem necesse est.

Sicut autem in Olympiis non pulcherrimi, & robustissimi coronātur: sed qui decertant: ex his enim nonnulli vincunt: sic ex honestis probisque hominibus in vita, illi qui rectè agunt, compotes fiunt.

Idem adhuc comparatione confirmat: hoc est rectè dictum fuisse animæ operationem, non habitum esse fœlicitatem. sicut enim, inquit, in certaminibus exercitatoriis quidam sunt pulcherrimi & robustissimi, sed non ob id tamen coronantur, nisi etiā certent, viresq; suas operibus ostendant: certantium autem sunt coronę, cum aduersariis superiores euaserint: ita in vita quoque cum multi sunt fortasse honesti ac probi viri, qui rectè agunt, operibusq; habitum manifestant: ij compotes efficiuntur: * id est gloriæ, laudis, ipsiusq; beatitudinis capaces, atq; assequutores fiunt. Olympia verò erant certamina, quæ in honorem Iouis Olympij in Arcadia, [seu Helide] celebrabantur.

* ἤτοι εὐπόροι δόξης καὶ μακαριότητος .i. gloriosi & beati redduntur.

Estq; ipsorum vita suauis ac iucunda. lætari enim ex affectionibus animę est * vnicuiq; aūt id est iucundū, ad quod spectando talis rei studiosus quispiam

* ἑκάστῳ δ'

piam dicitur:vt equus equorum,ſpectaculum ſpectaculorũ ſtudioſo : eodẽ modo & iuſtitiæ amatori iuſta:& in vniuerſum virtutis ſtudioſo virtus.

ἐστὶν ἡδὺ πρὸς ὃ λέγεται φιλοτοιοῦτος.

Cum ſatis quod ſit,& quid ſit fœlicitas,demonſtrarit:nunc ad reliquas duas quæſtiones deſcẽdit:vultq; oſtendere quænam inſint ipſi,& propter quid inſint, * id eſt qualiſnam ſit, & quam ob cauſam eiuſmodi ſit.quæ vero ineſſe ipſi inquit,ſunt hæc:ſuauiſſimum,optimũ,& pulcherrimum. atque id ex veterũ opinione.Si quid enim fœlicitatem eſſe vnuſquiſque dixit, cum voluptate eſſe dixit,vel non ſine voluptate.cum voluptate,cum tanquã partem etiam ipſam fœlicitatem vnà cum aliis accipit:non ſine voluptate,cum voluptatem aliquid ex conſequentibus fœlicitatem appellat. hæ verò quæſtiones quale aliquid ſit,& propter quid ſit,minimè à ſe mutuo ſeparatæ ſunt,ſed inter ſe quidem ſimul explicant.aſſignata enim cauſa cur aliquid alicui inſit,ſimul etiam quòd inſit, & propter quid inſit,declaratur.vt autem demonſtrationem conſtituat,ab vniuerſaliori communiorique incipit,atq; ita ad propoſitum orationem deducit. [vnicuiq; enim,inquit,id eſt iucundum,ad quod ſpectãdo talis rei ſtudioſus dicitur]id eſt φιλοτοιοῦτος, quaſi talicolam,id eſt taliũ rerum cupidũ appelles:vt * equicola appellatur,qui equis ſtudet:& huic iucundi equi ſunt.*ſpectaculicolam,qui ſpectaculis ſtudet,eiſq; delectatur:& huic ſimili modo ſunt iucunda ſpectacula. * vinicola item qui vinum amat:huicque vinũ iucundum eſt.ſapienticola, id eſt philoſophus qui ſapientiã colit:& huic quoque proculdubio ſapientia eſt iucunda ac ſuauis. atque hoc modo cum vniuerſale,id eſt maiorem ratiocinationis propoſitionem inductione comprobarit, ad propoſitũ aſſerendum * deſcendit:eodem modo, inquiens, etiam iuſta, & omnino quæ ex virtute qualibet proueniunt * virtuticolæ,id eſt virtutis ſtudioſo eſſe iucunda : nam ſtudioſus virtutis ad virtutes ſpectando,earumq; actiones,talis rei ſtudioſus dicitur.vnicuiq; autẽ iucunda ſunt ea, ad quæ ſpectando talis rei ſtudioſus dicitur.ſtudioſo igitur quoq; virtutis,virtutes, earũq; actiones iucundæ ſunt:adeo vt vel ſi alios etiã talia agentes videat vel audiat, videndo atq; audiendo delectetur:vel ſi ipſe agat,iucunditate etiam maiore afficiatur. Quia præterea fœlicitas animæ operatio ex virtute definita eſt,fœlix cum voluptate operabitur:lætantemque animum habebit iis quæ ex virtute aget.nihil enim aliud eſſe quod lætetur,voluptateque afficiatur,niſi animam manifeſtum eſt.

*ὁποῖόν τι ἐστιν.
*φίλιππος
*φιλοθέωρος.
*φίλοινος.
*κατάντα.
*φιλαρέτῳ

*Apud pleroſque verò iucunda inter ſe pugnant,propterea quòd eiuſmodi natura minimè ſunt:ſed quæ ſtudioſis honeſtatis ſunt iucũda , ea natura iucunda ſunt,ac voluptuoſa : tales autem ſunt actiones,quæ ex virtute proueniunt.

*τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς τὰ ἡδέα μάχεται .i. apud uulgus.

Quoniam in vita voluptates multæ ſunt, & iucunda diuerſa ex quibus voluptates fiunt:& alia ex ſe iucunditatem habent,alia * ad aliquid ſpectando:vt ſapientia & virtus earumq; operationes per ſe iucundæ ſunt:licet nonnulli ſint,qui ex iudicij deprauatione ea non ament:equus verò,ſpectaculum,vinum,piſcis,atq; huiuſmodi cætera per ſe quidem & natura iucunda minimè ſunt, ſed illis tantum,qui talium rerum ſunt amatores,videntur iucunda:iccirco Ariſtoteles hic ea quæ per ſe & natura ſunt iucunda,ab aliis quæ non ſunt huiuſmodi,diſtinguens,ita inquit:plerique enim, id eſt vulgus,ea quæ ſibi iucunda ſunt,natura eſſe iucunda arbitrantes , ea inter ſe etiam pugnãtia habent:quippe cum alius * dulcia amet, * alius ſalſa, hic equos , ille labores : hic ſplendidis , ille ſquallidioribus indumẽtis delectetur:nonnulli vini dulcis,alij auſteri potionem affectent:vt hinc pateat non eſſe hæc natura iucunda,ſed illis ſolummodo,qui ita ſunt affecti. illa verò natura ſunt iucunda,quibus* honeſtatis verè ſtudioſi,quos φιλοκάλους,id eſt honeſticolas,ſtudioſoſq; honeſtatis vocat,delectantur:cuiuſmodi virtutis actiones ſunt. & ſi quidam errantes eas nõ admittunt, Quòd verò naturâ iucundæ ſint,ex iudicio manifeſtum eſt.His enim qui rectè ſentiũt,iudicantq; ac ſecundum rationem viuunt , hæ iucundæ ſunt:Quæ verò aliter iucunda ſunt,ſenſu iudicãtur., ſenſumq; oblectant.illa propterea quòd natura eiuſmodi ſunt,quemadmodum iudicantur:cõſentientes inter ſe ac concordes rectè iudicantes habent:hæc diſſentientes, & ſæpe etiam repugnantes:eo quòd natura talia minimè ſunt,ſed quantum ad illos ſpectat, qui iudicant:qui cum irrationalibus facultatibus in iudicando vtantur : irrationalibus quoque appetitionibus, irrationalique imaginatione ad ea quæ natura minimè ſunt iucunda,ferri ac trahi conſueuerunt. Quare quoniã natura ſunt iucundæ virtutis actiones,& ſtudioſis virtutis,& per ſe iucundæ ſunt.

*πρός τι.
*φιλόγλευκος.
*φίλαλμος
*φιλόκαλοι

Ipſorum autem vita,voluptate quaſi appendice aliqua minimè indiget: ſed in ſe eam habet.

Aduerſus eos qui dicunt non ſine voluptate eſſe poſſe fœlicitatem,oratio hæc eſt. nam qui ita dicunt,* videntur ſignificare voluptatẽ quaſi appendicem quandã fœlici adeſſe oportere:id quod

*ἐμφαίνει

ἡδονὴν ὥς τι περίαπτον οὖσαν. significat uoluptatē esse, ceu aliquid alligatū & expensum homini fœlici.

falsum est.siquidem felix cum id quod verè & secundum naturam iucundum est, amet atque appetat:id agit,atque exercet.

Præterea enim quę dicta sunt,qui bonis actionibus non delectatur,bonus minimè est.neque enim vel iustum quempiam dixeris,qui iustè agendo non delectetur:vel liberalem , qui liberalibus actionibus non gaudeat: & in aliis simili modo.

Idem probat.quis enim bonum & fœlicem dicat eum , qui bonis actionibus non delectetur? verbi causa , si aliquis vel iustè agens ex iusta actione voluptatem non percipiat : vel liberalitate vtens ob id non gaudeat:id quod in ceteris virtutibus considerari etiam potest.

Quòd si ita est:actiones secundum virtutem per se iucundæ sunt:

*περίαπτον

Concludit id quod dictum est:non esse fœlicitatis * appendicem voluptatem , sed actiones ex virtute ex se sese iucundas.qui enim laudabiles aliquos habitus possidet , operaturque secundum illos,propriis operationibus delectatur : vtpote amator virtutis , qui quasi re amata perfruatur. Quinetiam cum aliquis fortiter aliquid operando,labores maximos subit,doloresque sustinet:in eo quoque voluptatem capit : propterea, quòd dolores laboresque omnes boni,honestique exequutio superat.adde etiam quòd si contingat,vt fortiter agendo aliquis ad mortem ipsam impellatur,modo pro honestate ac virtute periculum sit:mortem gloriosam ignobili vitæ semper anteponet. * Cum igitur in virtutis actionibus natura insita sit voluptas, quo pacto quis eam extrinsecus annexam esse quasi appendicem virtutis dicat:& non potius in eadem substantia ac natura coniunctam esse affirmet?

*ἔστι τοίνυν τῇ γενέσει αὐτῇ τῶν κατ' ἀρετὴν πράξεων συνυπάρχειν. i. Cū igitur in ipsa generatiōe actionū, quæ secundū uirtutē sunt, simul insit uoluptas. Sic fere uet. interp.

Quin etiam bonæ & honestæ: atque vnumquodque horum maximè. si modo de ipsis probus benè iudicat:iudicat autem,vt diximus.

*ὡς οὐσιωδῶς αὐταῖς ἐνυπαρχούσας κεκτημένας τὴν ἡδονήν.

Non solum,inquit,virtutis actiones ex se iucundæ sunt : * vt quasi in eadem substantia insitam habeant voluptatem,sed bonæ quoque & honestæ:vt bonum & honestum vnà cum iucundo naturam earum expleat. ATQVE vnumquodque horum non mediocriter , sed maximè ipsis inest.Hoc ex eo,qui iudicat,esse manifestum potest.probus enim cum sit,qui iudicat,de ipsis rectum rationis iudicium habet:atque ita fit,vt virtutis actiones,quia ab eo iucundissimæ,optimæ, ac pulcherrimæ iudicantur, vt dictum est:tales etiam necessario sint:alioqui bonus esset malus:& rectus peruersus:quod est absurdum.

Optima igitur,pulcherrima,& iucundissima res est fœlicitas:neque distincta hæc sunt:sicut Deliacum illud epigramma præscribit:

" Si valet,optima:si est iustus,pulcherrima res est:
" Iucundissima,si quis quod amat,potitur:

omnia enim hæc operationibus secundum virtutem insunt:

Posteaquam fœlicitatem animæ operationem ex virtute esse definiuit,operationesque ex virtute & actiones optimas,pulcherrimas,& iucundissimas esse demonstrauit:nunc subiungendo,nō solum iucundissimum , verum etiam optimum , & pulcherrimum fœlicitati inesse concludit . & aduerte,quomodo vnà cum eo,quòd quid sit fœlicitas,cognoscimus,quænam etiam ipsi insint, & propter quid insint,habemus:atque id cōuenienti ex causa. Obiter autem Deliacum epigramma damnat.Delus enim insula est,vbi templum & oraculum Apollinis inerat , in quo epigrāma hoc fuerat inscriptum:quod pulcherrimum,iucundissimū, & optimum separare inter se videtur:illud iustitiæ:hoc sanitati:aliud consequutioni rei amatæ asscribens,postquam igitur is hęc omnia fœlicitati,quæ vna res est,inesse ostendit.propterea,inquit.nequaquam hęc inter se sunt distincta,vt epigramma quod in Delo erat præscribit:sed vnita omnia inter se sunt,quippe cum omnia inesse in operationibus secundum virtutem reperiantur.

Has autem,aut vnam ex his,quæ optima sit,fœlicitatē esse affirmamus.

*αὐτὴ δ' ἄρ

Virtutes cum optimę in habitibus sint,optimū in se habent:cum à probis viris cum voluptate eligantur,atq; exerceantur,suauissimum ac iucundissimum:cum pulchritudo ipsis insit , vt vitiis turpitudo:sicut turpissima sunt vitia,eorumque actiones,ita virtutes earumque actiones pulcherrimæ sint,necesse est.est igitur fœlicitas vel simul omnes secundum virtutes operationes:vel si vnam solummodo aliquis eam esse dicat , vna ea proculdubio optima omnium erit : quæ inter omnes alias pulcherrimas, optimas , & iucundissimas operationes excellet : atque * hæc ea esset

quæ

quæ ex vera ſapientia ac prudentia prouenit:quæ alias omnes complectitur,ac conſeruat. εἴη ἡ κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν καὶ φρόνησιν.

Videtur tamen etiam ipſa externis bonis, ſicut diximus, indigere. fieri enim non poteſt, vel non facilè fit:vt cui neceſſaria non ſuppetunt , is bona atque honeſta agat.

Et ſi fœlicitas,inquit,perfecta ex ſe atque integra eſt: quandoque tamen externorum bonorũ adminiculo indiget.externa autem bona ea vocamus,quæ neque animæ,neque corporis , ſed alia quædam præter hæc ſunt:vt propinquos,amicos,diuitias,atq; id genus cætera:quæ θυραῖα, id eſt forenſia quoque iccirco dicuntur, quia foris ſunt * à noſtra animæ ſcilicet , & corporis ſuſtantia aliena : quibus ſanè fœlicitas non ſui cauſa indiget , ſed ob ſubiectas res in quibus ciuilis verſari conſueuit : quæ diſponi ac perfici ſine pecuniario ſubſidio non poſſunt . nihilominus quoque in multis domeſtici & amici,miniſtri etiam quandoque & ſerui conferunt.nam ſi fœlicitas ſui cauſa externis indigeret bonis,rebus longe ſe deterioribus indigeret:id quod abſurdum eſt,ſed ſubiectę res ſunt,quibus diuitiæ aliorumq́ue externorum ſuppeditatio neceſſaria eſt:[quippe cum eas vel nullo modo,vel difficulter ſine horum aliquo exequi valeamus]verbi cauſa, ſi bellum contra hoſtes eſt ſuſcipiendum,[neceſſe omnino eſt vt pecuniæ ſuppetant:quibus tum peditum, tum equitum & armorum omnium copiam, & quicquid aliud ad bellum neceſſarium eſt,comparemus] ſi * prælium item nauale nobis eſt faciendum [biremibus, triremibus , quinqueremibus atque huiuſcemodi nauibus prorſus indigemus] atque ita omnem externorum bonorum neceſſitatem ſubiectæ res faciunt:ſicut dictum eſt.

*διὰ τὸ ἐκτὸς εἶναι τῆς οὐσίας ἡμῶν ἤγουν καὶ τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦ σώματος.

*ἢ ναυμαχίαν κροτῆσαι.

Multa etenim & per amicos,& diuitias,& ciuilem potentiam quaſi per inſtrumenta quædam aguntur.

Idem adhuc amplius confirmat:nam ſicut in artibus licet vnuſquiſq; artifex in animo habitũ, in corpore naturalia inſtrumenta habeat:indiget tamen inſtrumentis etiã extrinſecus,quibus ſubiectam materiam commodè tractare atque exercere valeat:quæ quidem rationem eorum habent, ſine quibus eſſe aliquid non poteſt:ita quoq; in fœlicitate eſt. probus vir in animo quidem habet virtutum habitus , habet item corpus quod aptè ac promptè ad bonos habitus in operationẽ deducendos inſeruit:ſæpenumerò tamen externis quoq; tanquam inſtrumentis ad operum exequutiones indiget,ſine quibus ſubiecta materia * formationem vllam admittere non poteſt. *ἐργασίαν.

Quibuſdam verò priuati nonnulli,vt nobilitate,bona prole,pulchritudine,beatitudinem maculant. non enim fœlicitatis admodum compos ille eſt,qui vel ſpecie prorſus deformis, vel genere ignobilis , vel ſolitarius eſt, ac prole carens.

Quæ nunc connumerauit,non ſunt eiuſmodi, vt fœlici ad habitus depromendos faciãt:ſed ita ſolummodo conferunt,vt notam nullam ac maculam inuri beatitudini eius permittãt.pulchritudine ſanè opus ipſi eſt ad decorem & dignitatem : quippe cum hominum animi naturâ ſoleant ea quæ iucunda viſu ſunt,amore quodam proſequi,& neſcio quomodo erga formoſos aſpectu affici: vt ex eo vel maximè omniũ quæ ad ciuilem ſpectant. pulchritudo conferre videatur , ad retinendam in fide ſubditam multitudinem.formæ enim dignitate, ac pulchritudinis decore illectus populus ad ſpectaculum principis concurrit.ſed & nobilitatem generis * venerari, ſicut econtrariò ignobilitatem contemnere conſueuimus.bonorum item filiorum procreationem laudamus:ſiquis liberos * benè & animo & corpore affectos habeat:qui natura ad bona apti ſint, eaque appetant; atque in laude dignis ſtudiis verſentur.aliquando etiam gratias habere parenti ſolemus , eo quòd horum bonorum ciuitati auctor extiterit.vt non ſolum hoc in gloriam eius redundet, verum etiã ad beneuolentiam ciuium erga ipſum augendam faciat.Hæc igitur omnia,cum adſunt,fœlici honorem ac beatitudinem augent:cum abſunt,maculam quandam ac labem ea in parte afferre conſueuerunt.nam ſi quis ſpecie deformis admodũ ſit,inſpicientibus quaſi* inauſpicatus infauſtuſq; occurrit,minimeq́ue animo eſſe bonus creditur : cum plerique exteriorem corporis ſpeciem occulti animi ſignum eſſe iudicent. ſi item genere ignobilis ſit aliquis , vituperabilis ea in parte ob generis turpitudinem videtur : præteritaq́ue ignobilitas præſentem vel etiam futuram gloriam offuſcat : quòd ciues poſteriora præclara facta ad priora generis dedecora reducant . natura enim comparatum eſt,vt multitudo vituperandi ſtudioſa admodum ſit,criminationibuſq́ue gaudeat. ſi præterea,ſicut ciuilium mos eſt , vxorem aliquis duxerit , maneatq́ue ſolitarius ac liberis carens: vituperabilis etiam is apud ciues ſuos eſt.

*τιμητικῶς ἔχειν.

*εὖ ἔχοντας ψυχῆς.

*δυσάντητος.

Nec minus etiã fortaſſe,ſi alicui peſſimi filij fuerĩt, aut boni mortui ſint.

Opprobrium quidem est liberis carere:si tamen quis liberos habeat, qui mali sint, vitiisque excellant,maius adhuc malum est[quippe cum plerique soleant patri filiorum improbitatem ascribere]si autem sint boni,& mortui fuerint,dedecus quidem parenti nullum cōciliabunt(mortis enim filiorum causa esse nullo modo potuit)non paruum mœrorem tamen afferent : eo quòd is liberos amiserit,rem profectò quæ ab omnibus expetitur ac desideratur:quæ cū amittitur, voluptatem fœlici homini quæ ex bonis operationibus prouenit, interturbat. [Quanuis mœrore eo interdum operationes quoque impediri consueuerint.]

Videtur igitur, vt diximus, tali etiam prosperitate fœlicitas indigere. Vnde nonnulli idem eam cum bona fortuna,alij cum virtute esse dicunt.

Aliud rursus de fœlicitate inquirit:vnde nam nobis eueniat:nam quia non est ex iis quæ naturaliter consequuntur:ex natura non esse eam patet.igitur diuinitúsne hominibus exhibeatur, an electione ac studio acquiri possit,an fortuito contingat,perpendere cum velit,* prius orationem connectit:vt inter se partes omnes cohæreant, præcedentia resumens, ac sequentia subiungens. atque ita inquit:[videtur,sicut iam dictum est,antedicta etiam *prosperitate fœlicitas indigere,] id est diuitiis,amicis,ac reliquis quæ superius connumerata sunt.quia vero hæc non in nostra sita sunt potestate,sed extrinsecus adueniunt, vt incerta causa eorum sit:icc irco nonnulli fortunæ ea asscripsere:atque inde fœlicitatem,id est εὐδαιμονίαν,idem cum bona fortuna esse dixerunt, quā εὐτυχίαν Græci appellant,iunxeruntque cum externis rebus mentem nostram ac cogitationem: quippe quæ bene exequi officia sua nisi fortuito non posset. sunt qui virtutem quoque esse fœlicitatem propterea opinati sint,quia eam esse operationem ex virtute animaduerterunt:sed idem hi cum fine & perfectione id quod ad finem ducit,esse existimarunt.

* συνάπτει τὸν λόγον αὐτὸν πρὸς ἑαυτὸν, καὶ συνεχίζει.
* εὐημερίας quæ uox propriè significat prosperū successum alicuius diei.

De modo assequendæ fœlicitatis. Cap: IX.

VNde etiam dubitatur,vtrum disciplina, an assuetudine, an alia quapiam exercitatione acquiri possit:an ex aliqua diuina sorte, an ex fortuna proueniat.

Diuersitas,inquit,sententiarum de fœlicitate facit,vt dubitemus,vtrum ea rationali aliqua disciplina comparetur:an assuescendo in actionibus secundum virtutem:an aliqua alia exercitatione,dum in bonis operibus,licet laborem corpori nostro atque afflictionem præbeant, patienter perseueramus:an diuinitus hominibus exhibeatur:an fortuna eueniat.nam si acquiri vel disciplina vel assuetudine vel exercitatione potest,in nobis sita est: insudandumq; nobis est ac studendū, vt ad id quòd sumus,benè etiam esse valeamus:ne si benè esse non acquisiuerimus, miserè semper vitam postea traducamus.Si verò Deus est qui eam nobis exhibet, precibus ac supplicationibus vacare,ad ipsumq; auctorē mentem animūque intendere:vt qui nobis dedit debemus,vt essemus, idem vt bene simus,etiā concedat. Quòd si vtrisque opus est & nostro studio,& diuino auxilio, vtraq; præstare nos conuenit:* & quod in nobis est facere, & à Deo fauorem atque auxiliū implorare.sed si fortuna est fœlicitatis causa,eius arbitrio omnia committenda sunt.

* αὐτοῖς τε τὸ ἡμέτερον καταβάλλεσθαι .i.quod nostrū est, ceu fundamentū iacere.

Si tamen aliquod aliud est à diis hominibus exhibitum donum, verisimile est fœlicitatem quoque à diis exhiberi : ac tantò magis, quantò ipsa omnium humanarum rerum optima est.

Cum causam inquisiuerit vnde hominibus fœlicitas adueniat: consentaneum esse, inquit, vt a Deo exhibeatur.nam cum multa à Deo hominibus dona dentur,eorumq; omniū fœlicitas optima sit:qui fieri potest,vt ea inde non emanet?ac tanto magis,quāto ipsa omnia humana bona antecedit?esse enim,viuere, & operari,à Deo est hominibus elargitum:vt benè autē omnia hæc fiāt, ex qua alia causa,quàm à Deo proueniet? quippe cum benè esse quàm esse absolutè longe melius sit:sitque id cuius causa reliqua efficiuntur. nam si benè esse cum sit melius q̄ absolutè esse nō diuinitus datur:aliqua alia* supra Deum causa erit inuenienda,ex qua quod melius est,exhibeatur.

* ἔσται τὶς αἰτία ἐπέκεινα.

Sed hoc fortasse ad aliam magis disceptationē spectat. videtur tamen,licet à diis non mittatur,sed vel ex virtute,vel disciplina aliqua, vel exercitatione accedat : ex diuinissimis rebus fœlicitas esse : quippe cum præmium virtutis & finis optimum quoddam ac diuinum,beatumq; esse videatur.

Quærere,inquit,vnde bonorū suppeditatio hominibus proficiscatur,ad disputationes de prouidentia magis pertinere,theologicæque contemplationis esse videretur:moralis verò est, de qua

nunc

nunc agimus:& quantũ ad ipsam spectat,satis sunt,quæ de his diximus. Verum si etiam non absolutè à Deo hominibus mittitur fœlicitas,sed aliquid aliud ex his quæ cõmemorauimus ad ipsam consequendam adiuuat, vt virtus,disciplina, & exercitatio : esse tamen diuina quædam res videtur. Nam ex iis quæ à deo hominibus exhibentur, alia absolutè à deo nobis * nihil efficientibus proueniunt:alia laborem nostrum,& electionem requirunt:in quibus propositum nostrum ac studium quasi vice* causæ fungitur.cuiusmodi sunt,quæ in nostra potestate sita esse dicuntur bona: ad quæ consequẽda cum nos diligentiam omnem ac studiũ impenderimus , prosper a Deo nobis datur successus.absolutè enim atq; omnino nullum bonum est,quòd à cõmuni omniũ causa principium non habeat.Probat autem hic Aristoteles diuinum quid & optimum ac beatum esse fœlicitatem,ex eo quòd præmium virtutis est. cum enim homo multo labore ac studio virtutum habitum adipiscatur,præmium fœlicitatẽ habet:quod à quonam alio accipiet,quàm ab eo,qui princeps atque auctor omnium bonorum est?

*μηδὲν συμβαλλομένων .i. nihil cõferẽtibus.

*συναιτίας .i. quasi dicas concausæ , ut uertit uetus interpres.

Estque præterea quoddam longè commune . disciplina enim quadam ac diligentia acquiri ab omnibus potest, modo ad virtutem cõsequendam læsi ac manci non fuerint.

Etiam hoc, inquit,fœlicitati inest,quòd est quiddam longè commune:id est eiusmodi quod à multis possideri potest.neq; enim aliis adesse potest,aliis minimè,sed quicunq; ad virtutem manci ac læsi non sunt:id est,qui ex aliquo materiæ casu læsam mẽtem non habent,vt ex vinculo,quo cum corpore vincta est anima,eius quoque operatio,quæ secundum naturã est,impediatur.his omnibus,modo diligentiam adhibeant, in bonorumque exercitatione assuescant,comparari fœlicitas potest. atque hæc oratio alacritatem multam ad consequendum bonum illis affert, qui non admodum ignaui ad bona amplectenda ac desides sunt. cognoscũt quippe nemini,modo velit,ac conueniens studium adhibeat,vetitam possessionem boni esse.sciendum vero hæc esse ex iis quæ post quæstionem, quid sit, inquiri consueuerunt,id est quid insit fœlicitati, & propter quid insit. inest enim ipsi hoc, quòd diuinitus datur: potestque ex virtute & disciplina & diligentia comparari: estque præterea quiddam valde commune.

Quòd si melius est hoc modo,quàm ob fortunam fœlicem vnumquenque esse : rem ita se habere consentaneum est . siquidem & ea quæ secundum naturam sunt , & ea similiter quæ aut ex arte, aut quapiam alia causa & præcipuè optima proueniunt : sicut quàm pulcherrimè fieri potest , ita suapte natura se habent.

Respuit his verbis Aristoteles, vt bonorum humanorũ causa fortunæ ascribatur. si enim, inquit,melius est hoc modo,id est, ex virtute & disciplina fœlicem vnumquenque esse,quàm ex fortuna:rem ita se habere consentaneum est. quoniam vbique quæ sunt secundum naturam, sic suapte natura se habent, vt pulcherrimè potest. quorum nanque naturã effectrix causa est,omnia sic facit,vt fieri possunt optimè.atque hoc non in naturalibus solummodo rebus videre licet , sed in illis etiam,quæ ex arte,vel quapiam alia causa efficiuntur:quippe cum omnis effectrix causa in iis quę operatur,bonum affectet:vt quatenus fieri potest, pulcherrima atque optima efficiat:& præcipuè si optima ipsa fuerit. optima autem causa eorum quæ apud homines fiunt,virtus est,quæ arte & natura est melior. Quòd si ex ipsa fœlicitas prouenit,quæ animæ operatio est secundum virtutem:& ipsa optima vt ars quædam,& opus ipsius optimũ euadet. sin etiam rationalem animam optimam esse causam quispiam dicat:neque id * absurdum erit. vtraq; enim & rationalis anima & virtus,natura & arte præstantiores sunt. aduertendum tamen,in omnibus his quæ hic concludit,nullam esse necessitatem,sed conuenientiam solum ac verisimilitudinem,quam subiecta materia postulat: id quod satis superque esse apud eos debet,qui eruditè hæc quæ dicuntur,iudicaturi sunt:diligentiamq; in vnoquoque genere eatenus postulant,quatenus natura rei patitur.

*ἀσύμβατον

*τῇ τύχῃ καὶ τῷ αὐτομάτῳ.

Quod verò maximum ac pulcherrimum est , id fortunæ committere, valde prauum est.

Si maximum ac pulcherrimum fœlicitas est,quo modo prauum ac peccatum non esset , si dum eius causam inquirimus, eam pessimæ omnium causæ ascriberemus? * quæ est fortuna & casus. si modo causæ etiam dicendæ sunt † res quæ nullo modo subsistunt:sed eatenus sunt, quatenus in alterius substantia considerantur.

† ἀνυπόστατα πράγματα, .i. τὰ μὴ ἔχοντα ὕπαρξιν, οἷον ἐνύπνιον, .i. quæ nullo modo subsistunt.ut somnium.

Immo ex ratione ipsa patet,id quod quæritur.esse enim eã animi quandam

dam

dam operationem secundum virtutem definitum est.

Cum fœlicitatis definitionem multis & à priori & à posteriori confirmarit:nunc ea tanquam indubitabili ac certa vtitur: ac per eam non esse fortunam fœlicitatis causam ostendit. nam quia operatio animæ secundum virtutẽ fœlicitas definita est, qui fieri potest,vt ea cum ab anima,sit,& secundum virtutem: fortunam habeat causam,& non potius animam, aut virtutem,aut vtraque? operatio enim operantis est operatio. quod vero operatur, illud est operatio,cuius est operatio. [QVANDAM] autem addidit, id est,ποιάν τινα, propterea quòd stabilis sit necesse est,ac per totam vitã duret:in vita enim absoluta ac perfecta eam debere esse dixit:quasi stabilitas ipsa qualitas quædam sit. vel fortasse ob pulcherrimum,optimum,ac suauissimum [QVANDAM] adiunxit,quæ fœlicitati inesse demonstrauit:dum post definitionẽ datam qualísnam ea esset,inquireret.

Ex reliquis verò bonis alia inesse ipsi necesse est: alia adiutricia atq; vtilia instrumentaria naturâ sunt.

Quoniam bona humana trifariam distincta sunt,id est animi,corporis,& externa.primum inesse bona animi, deinde corporis necesse est: ne si aliquid horum defuerit, beatitudo,sicut superius dixit,* maculetur.at externa vtilia sunt solummodo ac tanquam instrumenta adiuuant.quænam verò sint externa,satis superius declaratum est.

ῥυπαίνηται .i. labefactetur.

Atque hæc cum iis quæ in principio diximus, consentirent. finem enim ciuilis facultatis optimum esse statuebamus. at hæc magnam diligentiam adhibet, vt ciues quodammodo afficiat, bonosque & ad honesta agenda idoneos reddat.

Vt exposita ratio ex toto sibiipsi consona sit, nullaque ex parte dissentiat ac repugnet, è maxime necessariis est: alioqui nullam fidem eorum,quæ dicũtur,faceret. Quoniam igitur hic Aristoteles ciuilem quandam artẽ exponit,ac de humano fine statim à principio tractat: primum ipsum esse demonstrauit:deinde quid esset,quidq; ei inesset,ac propter quid,ostendit:postea ex qua etiam causa nobis proueniret,declarauit:non sanè à fortuna:sed à deo,animique nostri virtute,& exercitatione,ac disciplina. prius enim quæ virtutis natura sit,perdiscendum, exercendumque nobis in ea est:vt in afflictationibus asperisque rebus,labores subeundo ac sustinendo fortem ac tolerantem animum nobis acquiramus:in voluptatibus corporis suauia in gustu & tactu opportunè deuitando, temperantes efficiamur: in distributionibus ac commerciis æquum seruando iustitiæ assequutores euadamus: in omnibusque his rationem præsidem sectando,regentemque ac disponentem singula,ita vt ea suam dignitatem obtinens† nulli inferiori facultati cedat ac succumbat: sanam prudentiam ac sobriam nobis comparemus. Deinde vbi habitum virtutum iam adepti fuerimus,operandum nobis secundum illos per totum vitæ curriculum,& maximè secundum optimum ex illis: nostrisque his honestis operationibus gaudendum est: vt ita demum fœlices, beatique effici valeamus. hæc autem omnia minimè consequi poterimus,nisi Deum propitium,† nobisque tam in discendo quàm exercendo & operando adiutorẽ habuerimus. Cum hucusque Aristoteles rationẽ fœlicitatis deduxerit:ea quæ proximè dixit, cum illis quæ in principio dicta sunt consentire ostendit. hoc est,proximam ac continentẽ fœlicitatis causam virtutem esse:atque inde ipsam quoque animæ operationem secumdum virtutem. dixit enim in principio,ciuilis facultatis finem optimum esse. ciuilis autẽ facultas nihil antiquius habet, q̃ ciues quodãmodò affectos, id est, ποιούς τινας,id est,bonos & ad benè agendũ idoneos reddere·id quod nihil aliud est,nisi vt probi sint,viuantq́, atque operentur ex virtute.inde siquidẽ & leges institutæ sunt quæ præclara gerentibus honorem decernant,peccantes verò puniant:vt* vitia & peccata reprimantur,ac cessent,virtus magis magisque proficiat, ac crescat: atque ita operantibus secundum virtutem ciuibus,ciuitates finem optimum,pulcherrimum,ac suauissimum habeant:quæ fœlicitas est.atq; hæc omnis de fœlicitate oratio,quippe cum in ea,præcedentia ac sequentia nulla in parte discordent, sibiipsi constans consentiensque est.

† τῶν χειρόνων κατασύρεσθαι μηδενός.

† καὶ συνεπιλαμβανόμενον ἡμῖν τῶν μαθήσεων καὶ ἀσκήσεων καὶ ἐνεργειῶν, καὶ κατορθώσεων.

** κακία ἀναχαιτίζηται. est aũt metaphora ducta ab equis, qui ἀναχαιτίζονται .i. correptis setis reprimuntur.*

Merito igitur neque bouem, neque equum, aut quippiam aliud animal fœlix appellamus: quippe cum nullum ex ipsis talis operationis esse particeps possit.

Videtur hoc quasi* auctarium quoddam antedicta consequi. nam si animæ rationalis operatio secundum virtutem fœlicitas est,anima autem rationalis non est in brutis: neque talis operatio in ipsis omnino erit. si talis operatio non erit: neque fœlicitas esse vllo modo poterit. iccirco nullum ex ipsis fœlix appellatur.

** πόρισμα, q. d. corollarium.*

Eadem

Eadem etiã de cauſa neq; puer fœlix eſt : nondum enim eſt ad tales res agendas per ætatem idoneus. qui verò dicuntur fœlices, ſpe dicuntur.

Non ſolum, inquit, nullum ex brutis animalibus eſt fœlix, ſed neque hominis puer, licet naturæ ſit rationalis, nondum enim eò ætatis proceſſit. vt operari ſecum virtutem poſſit. Quòd ſi aliquis eſt puer qui fœlix dicatur & beatus: ſpe tantummodo eo nomine appellatur: eo quòd qui ita eum vocant, ſperant fore, vt ſi tempus vitæ idoneum acceſſerit, talis euadat. ſpem autem concipere hanc poſſunt, quia vel ex fœlicibus genus deducunt, vel ex bona indole ad honeſtã * aptitudinem quandam atque appetitionem, ad turpia verò contra odium, auerſationemq; præ ſe ferre videatur: vel huiuſcemodi aliam ob cauſam.

Nam, ſicut diximus, & perfecta virtute, & vita perfecta opus eſt.

Ad conſequendum finem opus eſt, inquit, vt & virtus perfectionem adepta ſit, & vita fine ſuo concludatur. puero autem neq; virtus perfecta eſt, * quippe qui nondum multum tempus ad eam conſequendã inſumpſerit: & vita eſt adhuc * inter initia. vt ei beatitudo adeſſe nullo modo poſſit.

Multæ enim mutationes, & variæ fortunæ in vita contingunt: & fieri poteſt, vt qui maximè proſperitate floruerit, is in ſenectute in magnas calamitates incidat. ſicut in Heroicis de Priamo (fabulis) proditum eſt.

Cum puerum dixerit fœlicem dici nullo modo poſſe: nunc oſtendit neque virum ante finem vitæ fœlicẽ eſſe appellandum, licet & virtute & ſanitate præditus externis etiam bonis omnibus affluat. ſiquidem, vt aliquis fœlix dici queat, non ſolum perfecta virtute, ſed & vita perfecta opus eſt. vitam autẽ perfectam vocat, quæ terminatione præſentis ſpiritus obſignatur. inſtabiles enim præſentes hæ res ſunt: cunctaque quæ generantur & intereunt, fluxa ac caduca: quibus non ſolum corpus noſtrum, ſed anima quoque quantum ad habitus & operationes attinet, ſæpenumero immutari conſueuit, quaſi * vehementiſſimo quodam fluentis aquæ impetu oppreſſa ac rapta. Aduertendum verò hic eſt Ariſtotelem, vt rerum mutabilitatem probet, fortunas, & externa aſſumpſiſſe: eo quòd in his facilius cerni mutatio poteſt. fieri enim poteſt, inquit, vt qui maximè proſperitate floruerit, [in ſenectute in magnas calamitates incidat:] atque huiuſce rei Priamum in exemplum adducit: qui cum à vitæ principio ad ſenectutem vſque in proſperitate rerum vitam traduxiſſet, rex Troianorum fuiſſet, multis & bonis liberis floruiſſet, multoſque amicos habuiſſet: in ſenectute demum omnia amiſit: cum vrbs ipſius ab Agamemnone & Græcis capta & exciſa, ipſe interfectus, filij partim cæſi, partim iugo ſeruitutis oppreſſi fuerint. In heroicis autem, inquit, de Priamo: tum, quia Homerus qui cęterorum omnium qui de Priamo ſcripſerũt, præſtantiſſimus fuit, carminibus heroicis poëma compoſuit: tum, quia ea quæ de ipſo à poëtis memoriæ prodita ſunt, vtpote fabulis poëticis velata, ad aliam intelligẽtiam ac dicantur, reduci poſſint. vel fortaſſe heroica in vniuerſum appellat, quæ de heroibus traduntur. heroas verò veteres eos vocabant, qui nobiles apud Græcos, * præclarique in rebus gerendis extitiſſent.

At eum qui talibus fortunis vſus, miſerabiliterque mortuus fuerit, fœlicem profectò dicet nemo.

Si quis ciuilis vir, in luce hominum verſetur, princepsq; ciuitatis, ac regionis ſit, multisq; præſideat, & in omni demum rerum affluentia degat: deinde omnibus his priuatus in contrariam fortunam incidat, miſereque moriatur: eum ſanè appellare fœlicem audebit nemo: quippe cum miſericordia potius ac luctu dignus ſit, quàm vt fœlix prædicetur.

Quis in hac uita dicendus ſit fœlix: & quid fœlix. *Cap.* X.

NVnquid igitur, neque alius quiſpiam homo quoad viuit, fœlix dicendus eſt: ſed ex ſententia Solonis finem ſpectare oportet?

Sapiens Solon fuit ex Athenienſium ciuitate, qui leges ciuibus ſuis ſanxit. is dicebat neminẽ ante finem vitę beatum eſſe appellandum. qua de re Ariſtoteles hic inquirit, an huiuſcemodi ſententiam approbare debeamus: vt quoad in præſenti hac vita bonis omnibus affluxerit aliquis, nõ ſit fœlix beatusque dicendus: cum verò in iiſdem bonis vſque ad finem perſeuerans hinc deceſſerit, tunc demum ſit beatus exiſtimandus.

Síque ita ſtatuendum eſt, fœlíxne tunc erit aliquis, vbi mortuus fuerit? an hoc abſurdum penitus eſt, præſertim apud nos, qui fœlicitatem operationem quandam eſſe dicimus.

*ἐμβέχειαν, *quæ uox proprie dicitur de eo quod μετὰ δρόμου καὶ θερμῶς ἐπὶ πηδᾷ τῷ πράγματι.*

**Vel, cui nõdũ ſatis tẽporis ad eã cõſequendam datum ſit.*

*πρὸς ἀρχαῖς.

* σφοδροτάτῃ φορᾷ.

* ἀγαθοὶ ἐν ταῖς πράξεσιν.

Cum

Cum opinionem Solonis de beatitudine in medium produxerit,quærit an bona sit: & inquit: si dixerimus ita rem se habere,vt Solon putauit,nunquid re vera post mortẽ fœlix dici homo poterit,si eam in bonis constitutus obierit? cui statim occurrit, esse id penitus absurdum,inquiens, sibíque contrarium qui fœlicitatem esse operationem quandam statuerit. nam si post mortem homo operatione omni vacat,quo modo ei qui operari non potest,adesse poterit fœlicitas,quæ operatio definita est? vel enim operationem habebit,qui † operatione prorsus priuatus est: vel fœlicitate absente fœlix rectè appellari non poterit.

† ἀνενέργητος

Quòd si mortuum fœlicem esse non dicimus, neque Solon id voluit: sed solummodò hominem dixit tunc beatum appellari tutò posse,quippe qui extra omnia mala & infortunia iam collocatus sit: hoc quoque dubitationem quandam habet. videtur enim mortuo bonum & malum adesse, perinde ac viuenti & non sentienti,vt honores,& infamię:filiorum & omnino posterorum prosperæ,& aduersæ fortunæ.

Cum de Solonis dicto dubitarit,beatumq́ue hominem post mortem appellari absurdum esse, ac fœlicitatis definitioni contrarium dixerit, dubitationem nunc soluit: non solere inquiens,nos mortuum hominem, tanquam mortuum fœlicem appellare: neque Solonis esse hanc sententiam, dum eum qui benè vitam traduxisset,beatum esse appellandum censuit:sed quia tunc bonus beatus prædicari tutò possit,cum iam mala omnia & infortunia euaserit. MALA hic vocat * lapsus ac delicta, quæ ad electionem spectant: INFORTVNIA verò ea,quę in nostra potestate minimè sunt. sed hoc quoque cõtrouersiam facit. mortuo etenim videtur & bonum & malum adesse. hoc vno modo ita itelligi potest, vt beatitudinẽ bonum ipsi esse existimemus: malum verò,quòd sensum eius nullum habet. & si posteri eius benè in omnibus affecti fuerint, bonũ fortasse etiam hoc ipsis putemus, quippe quod ad ipsum referatur: malum rursus, quòd suorum hanc fœlicitatẽ non sentit.perinde ac si quis licet bonus sit,in bonisq́ue omnibus vitam traducat:amicorum suorum qui etiam ipsi bonis omnibus affluant,vel ob peregrinationem,vel ob diuturnam,magnámque in cæteris occupationem,cognitionem nullam habeat.sic & mortuo in bonis esse sæpenumero accidit,cum tamen bonorum quæ amicis suis cõtigere,sensu omni careat. quis enim bonum ei esse dixerit, qui in bonorum ad se pertinentium cognitionem non veniat? Alter interpretationis horum verborum modus est: si intelligamus ipsum in bonis quidem vitam conclusisse, posteros tamen eius in infœlicitate constitutos degere. sicut enim honores nepotum,& successus ad mortuum spectant,ita quoque ignominiæ & infortunia:atque ita fit,vt beatitudo eius maculetur.Hęc autem inquit,vt ostendat,neque post mortem fœlici homini stabilem ac certam futuram beatitudinem,nisi in ipso solo consideretur:alioqui impediri posset,quia sensu caret.

* τὰ κατὰ προαίρεσιν ἁμαρτήματα.

Dubitationem etiam hæc afferunt. fieri enim potest vt ei qui vsque ad senectutem beatè vixerit, secundumq́ue rationẽ mortuus sit: multæ mutationes in posteris ac nepotibus contingãt:vt alij boni sint,vitamq́ue pro dignitate consequantur,alij contrà.qui sanè in † distantiis erga parentes multis modis sese habere possunt.

† ἀποστήμασι.

Alteram quæstionem mouet,debeátne fœlix beatus post mortem appellari,nécne. quæstio verò inde oritur,quòd bona ac mala nepotum pertinere ad mortuum dictum est.nam si quis beatus esset,qui vsque ad senectutem vixisset,& mortuus fuisset postea secundum rationem:id est secundum conuenientiam, ac proportionem suæ beatitudinis, vt ne in fine quidem aduersi quippiam ipsi contigerit: fieri potest tamen, vt multæ mutationes in posteris ac nepotibus eueniant.vt alij ex ipsis boni sint, vtpote ex virtute vitam traducentes,bonaq́; externa pro dignitate virtutis consequantur:alij contra mali,* in externisq́ue infortunati. constat etiam necesse esse,vt posterorum distantia ad parentes multiplex,variaq́ue sit:atque ita absurditas quædam hinc sequi videtur apud eum qui beate vixerit. [VSQVE ad senectutẽ] verò non temerè ita dixit,quippe cum hoc ad rationem fœlicitatis etiam spectet.non enim qui benè breui vixerit tempore,is continuo fœlix est: sed longum temporis spatium requiritur, in quo semper in bonis conseruatus homo dignus tandem sit,vt fœlix appelletur: siquidem etiam Achilles clarus in vita extitit, bonoque fortunæ successu quoad vixit, est vsus, gloriamq́ue maximam consequutus est:sed quia * vitam in iuuentute conclusit, dignus fœlicis nomine non est habitus.

* καὶ τὰ ἔξωθεν ἀποτυγχάνοντες

* τὸν βίον συγκλείσας

Absurdum igitur esset, si mortuus simul etiam mutaretur: & modo fœlix

fœlix, modo miſer efficeretur.

Hæc eſt abſurditas, quæ ſequitur: quòd fœlici homini poſt mortem inſtabilis eſſe fœlicitas videtur. nam ſi ad illum ſpectant ea quæ poſteris ipſius eueniunt, fieri poteſt vt multi cum ſint, & longè lateque diffuſi, multa ac varia ipſis modo bona, modo mala in vita contingant. atque ex horum diuerſitate atque inter ſe contrarietate mortuus quoque ſimul mutabitur: & modo fœlix, modo miſer efficietur.

Abſurdum quoque eſt, ſi nihil neque ad aliquod tempus poſterorum res ad parentes pertineant.

Hoc eſt, inquit, quod maximè dubitationem facit: quòd ex vtraque parte conſequentem abſurditatem habet oratio. nam ſi quis dixerit, neque ad aliquod tempus res nepotum ac ſuorum ad parentes pertinere, abſurdum eſt: inſociabilem enim quendam animi affectum, *ab amicitiaque omni alienam duritiam præ ſe ferre videtur. ſi verò contrà pertinere dicat, inſtabilis beatitudo illi qui beatè vixerit, efficietur: cum vnà cum diuerſitate vitæ poſterorum ipſa quoque varia fiat, atque immutetur: vt contraria in eodem eſſe videantur. cum enim poſteros habeat contrario modo inter ſe affectos, ob alia beatus, ob alia miſer prædicabitur.

† ἄσπλαγχν. quā uocē Euſtratius uſurpaſſe uidetur in ea ſignificatiōe, in qua ſacri ſcriptores uocem τὰ σπλάγχνα uſurpāt, nēpe pro amore ueraq; erga aliquē uoluntatē atq; adeo pro miſericordia. ἄσπλαγχν ergo hic, idē eſt quod ἀστοργία.

Sed redeundum ad id de quo prius dubitabamus: ex illo enim fortaſſe etiam id quod nunc quæritur, cōſiderabitur. ſi igitur finē ſpectare oportet: & tunc beatū vnumquenq; dicere, nō quòd ſit, ſed quòd prius erat beatus: quomodo abſurdū non eſt, ſi quando eſt fœlix, non verè dici poteſt de ipſo id quod ei ineſt: iccirco quia eos qui adhuc viuunt, ob mutationes appellare fœlices nolumus: fœlicitatemque ſtabile quid eſſe ac minimè mutabile: fortunas verò ſæpe circa eoſdem reuolui exiſtimamus?

Ad primam dubitationem reuertitur: vt ex eius ſolutione, ea quoque quæ poſtea in quæſtionem venerunt, expediantur. ea erat de Solonis ſententia, qui neminem ante finem vitæ beatum dicendum cenſebat. auget tamen prius dubium, in maioremque abſurditatem inducit. Quomodo enim inquit, non eſt abſurdum, ſi quis finem expectans, vnumquenque beatum poſt mortem dicat: vt qui dicit quod ineſt, ineſſe, quando non ineſt, non quòd tunc ſit beatus, ſed quia prius fuerit, vt verum minimè dicere videatur, ſed qui dicit quod inſuit, ineſſe, quando nō ineſt. hoc verò inquit, ob fortunæ mutationes quiaque ſtabilem rem quandam eſſe fœlicitatem exiſtimamus, quæ virtutum earumque operationum finis eſt: virtuteſque ſunt habitus, in quorum obliuionem probi viri, quia ſecundum eos vitam traducunt, atque operantur, nunquam incidunt: fortunæ verò adeò mutabiles ſunt, vt circa eoſdem ſæpenumero reuoluantur. ſæpe enim contingit, vt idem è bona fortuna in malam delabatur: & contrà è mala in bonam deueniat.

Perſpicuum enim eſt, ſi ſequi fortunas velimus, nos eundem fœlicem, & rurſus miſerum ſæpe eſſe dicturos: Chamæleontem quendam, imbecilliterque ſtabilitum fœlicem facientes.

Vtrinque hic dubitationem conſtituit, vel enim ſi mortuum fœlicem appellamus, verum dicemus, non aſſerentes ineſſe aliquid, quando ineſt, ſed quando non ineſt id quod prius inerat, & iam præteriit, & propterea non amplius inter ea quæ ſunt connumeratur: id quod eſt abſurdum: vel ſi viuentem adhuc fœlicem vocemus, ei qui fortunæ obnoxius ſubiectuſque ſit, fœlicitatem* attribuemus: vt eius mutabilitatem ſequuti, eundem modò fœlicem, modò miſerum ſæpe ſimus appellaturi: atque ita fœlicem Chamæleontem quendam: infirmiterque ſtabilitum faciamus. hoc per tranſlationem ab ædificiis & ſtatuis ſumptum eſt: aliiſque omnibus quæ ſupra baſin aliquam collocari conſueuerunt. vnumquodque enim ex his ſi firmiter fuerit ſtabilitum, diu conſiſtit: ſi imbecilliter, qualibet ex cauſa cito ruit, ac deiicitur: id quod fœlicitati minimè conuenit, quæ ab omnibus, ſicut dictum eſt, firma atque immutabilis exiſtimatur. Chamæleon verò animal admodum paruum quoddam eſt tali natura præditum, vt facile ad vicinos colores immmutatus, inſpicientium oculos effugiat.

* ἐπιφημίζομεν.

An ſequi fortunas minimè rectum eſt? quippe cum in ipſis, vt benè vel malè viuamus, nequaquam ſitum ſit: ſed ipſis humana vita, ſicut diximus, ſolummodò indigeat. ſed in operationibus ſecundum virtutem fœlicitatis: in

tis:in contrariis,contrarij præcipua vis collocata est.

Hinc primæ dubitationis, quæ erat aduersus Solonis sententiam, solutio incipit : vbi rectum minimè esse inquit, sequi fortunas in beato vel misero dicendo eo, qui ex virtute viuit,siue proprias, siue rebus adiunctas, cum incertæ & instabiles sint,neque in nobis sitæ : & vt vel benè vel malè viuamus, non in fortunæ, sed in nostra potestate consistat. si enim vt benè viueremus, fortunæ asscriberetur, nunquam beati, sed semper miseri essemus : quippe cum * bonum nostrum ex incerta instabilique re dependeret, neque haberet potiorem aliquam causam certam, ac stabilem, in quam referretur. quid præterea erit nostrum esse absolutè, si nostrum benè esse,est à fortuna, atque iccirco instabile ac fluxum? cum tamen id in rationali anima & intellectuali consideretur, quæ insitam in se habet vitam,à corpore penitus separabilem. atque hoc de nostro absolutè dico. neque indiget anima fortunis,quæ hominibus,& vt sint:& cum perfectionem suam adepta fuerit,vt benè sint, etiam præstat. sed humana vita ea est,cui fortunæ necessariæ sunt,vt superius dixit philosophus : actiones hominum in vita,humanã vitam appellans,in quibus externis bonis tanquam instrumentis,opus omnino est.præcipuam verò fœlicitatis vim,præcipuumque dominium operationes secundum virtutem sibi vendicant : sicut miseriæ & infœlicitatis, illæ quæ malæ sunt, ac vitiosæ . Quemadmodum enim fœlicitas & miseria : sic virtus & vitium sibi mutuo aduersantur . si igitur ex actionibus secundum virtutem fœlicitas, vt finis, consequitur, virtutes verò ex electione sunt, atque in nobis sitæ : quonam pacto fortunas præsidere fœlicitati dicendum est? nam licet * bonorum externorum prosperitatem fœlicitatem plerique appellent: eorum tamen opinionibus assentiri minimè debemus, qui absque ratione iudicant: qui cum verum ignorent , quod foris apparet, solummodò beatum putant : rationeque neglecta sensum sequuntur:nihilque aliud suaue, aut præclarum,aut elegans in vita esse existimant,quàm quod cerni oculis potest.

*ἀστάτου ἢ ἀβεβαίου πράγματος τὸ οἰκεῖον ἡμῶν ἀγαθὸν ἐξηρτημένον ἔχοντες.

* εὐετηρίαν, quæ uox eadē propè est cum uoce εὐημερία, quā superius usurpauit

Attestatur autem huic sententiæ, & id de quo nunc dubitauimus . in nullo enim ex operibus humanis , sicut in operationibus secundum virtutem firmitas est. hæ siquidem stabiliores etiam scientiis videntur:atque ex his ipsis stabiliores,quæ præstãtiores:eo quòd beati in his maximè & assiduè viuere consueuerunt . hoc enim simile causæ est, quòd in ipsis obliuio nulla contingit.

* Quod modò in quæstionem venit, inde originem habuit, quòd stabile quid fœlicitas existimabatur . non oportere igitur, inquit, fortunas , fœlicitatis causas dicere, sed virtutes, id de quo nunc dubitauimus , manifestat . si enim stabile quid fœlicitas est , quo modo quod instabile est, id est fortuna , esse causa eius poterit ? virtutes verò, operationesque quæ ex ipsis proficiscuntur, humanarum omnium rerum stabilissimæ sunt : vt scientias quoque ipsas firmitate ac stabilitate excedant. facilius siquidem fiet, vt qui habitum scientiæ sit consequutus,eius obliuiscatur: quàm probus ac bonus vir à rectè agendo in vita deturbetur, eumque bonum operandi habitum amittat . & tamen scientias inter res maximè stabiles collocamus . atque ex his ipsis, inquit , virtutibus stabiliores , quæ præstantiores : eo quòd propria virtutum cum sit stabilitas in præstantioribus magis augetur.cuius incremēti causa ea est,quòd beati in eis maximè & assiduè traducere vitam consueuerunt.hoc enim est,quod in virtutibus & præcipuè præstantissimis,contingere obliuionem non sinit : quippe cum assidua earum & nunquam interrupta actio, ipsas * quasi sustentet ac fulciat. Cum duæ igitur propositæ sint,fortuna ac virtus , & inter se,in hac oratione vtræque altercentur : & altera sit infirma , atque instabilis, altera natura insitam stabilitatem habeat, sitque valde immutabilis : vtri ex his,fœlicitatis,quæ res certa ac stabilis est, causam attribuemus, si rectè iudicare velimus ? nónne omnino virtuti ? stabilis enim ac firmæ rei stabilem quoque esse causam necesse est. præcipuam igitur vim in fœlicitate virtutes, non fortunæ habent. Sed prius principium & causam virtutum esse fœlicitatem dicebamus , quando ab ipsa exorsi à principio progredi definiuimus : quo modo igitur nunc mutato ordine fœlicitatis causam virtutibus assignamus ? Verum nihil absurdi est , si secundum aliud atque aliud genus causæ, virtus & fœlicitas,mutuo altera alterius causæ dicantur : sicut in artibus , earumque finibus fit . in vnaquaque enim arte si vnde principium motionis prouenit , consideramus , ipsa ars causa est : si cuius causa fit motus , finis ob quem & ars est inuenta , & opera secundum eam exercentur . sic itaque , quæ animam ad finem , & rei exequutionem ducit , virtus est : finis verò & perfectio ipsa est fœlicitas.

*τὸ προσφάτως ζητηθέν

* ὑποβειδούσης αὐτάς·

Inerit

Inerit igitur id quod quæritur, ipsi fœlici: eritque per totam vitam talis. semper enim vel maximè omnium ea aget & contemplabitur, quæ sunt secundum virtutem: fortunasque pulcherrimè feret, atque omni ex parte prorsus † accuratè atque aptè: quippe qui verè bonus & quadratus absque vituperatione sit. † ἐμμελῶς, .i. decore & aptè.

Id quod quærebatur, erat, an posset fœlix in mutationibus fortunæ beatus permanere. Quoniam igitur, inquit, non ex fortuna est fœlicitas: præsentem beatitudinem fœlix etiam in mutatione fortunæ cōseruabit. semper enim vel maximè omniū, quæ in ipso tanquam in homine insunt, in contemplationibus, actionibusque, quæ sunt secundum virtutem, immotus persistet: in actionibus, dum ex electione ea agit, quæ in vita tractantur negocia: in speculationibus verò, dum cum ratione, & vsu rationis omnia in vita operatur: quæ quidem & ratio & mens actiua appellari consueuit: quæ vitalibus appetitionibus & ipsis sensibus præsidet, per ipsosq; & cum ipsis operans optima quæq; exequitur, ac perficit. nihilque impediri à fortunis vllis poterit, sed permanebit semper in bono, feretque ea quæ occurrent, pulcherrimè, & omni modo, & verè cum * aptitudine & conueniente cura ac diligentia: vt neque * in aduersis consternetur, neque in prosperis efferatur ac tumeat. siquidem verè bonus est & planè quadratus, hoc est rectè ac firmiter stans: per translationem à corporibus quæ hanc figuram habent: quæ in quamlibet partem proiecta ceciderint: quadrata basi innituntur, ac rectâ semper insistunt. qui verò ita se habet, à nemine qui mentis compos sit ac sapiat, vituperari merito potest. * μετὰ εὐβεχείας. * δυσημερία & εὐημερία. cōtraria.

Cum multa autem sint, quæ à fortuna eueniunt, quæ & magnitudine & paruitate inter se differunt, parua tam secunda quàm aduersa, vitæ nullum momentum afferre perspicuum est: magna verò & multa si bona sint, beatiorem vitam reddent: nam & ipsa sunt ad augendum ornatum idonea, & vsus ipsorum pulcher honestusque est. si contrà eueniant, premunt, ac lædunt beatitudinem: quippe cum & molestias afferant, & multis operationibus impedimento sint.

Propositum Aristotelis hic est, dubitationem soluere quæ ex Solonis sententia orta erat, neminem ante finem vitæ beatum dicendum esse statuentis: ex fortunarum instabilitate atque infirmitate quæ ex contrario in contrarium facile mutari possunt. vnde sequebatur, neque post mortem certam ac stabilem beatitudinem futuram: vt sæpenumero is quoque qui ex humanis decessisset, ex contrario in contrariū mutari facillimè posset ob nepotum fortunas, quę ad mortuos ex communicatione viuorum cum illis, spectare etiam videntur. Sed quia fœlicitas essentiam suam non in fortunis, sed in anima, eiusq; virtutibus habet, sicut definita est, cum eam esse operationem secundum virtutem diximus: hæc consideranda sunt, in hisq; beatitudo statuenda: externa verò bona adiutricia solummodò existimanda, non autem eiusmodi, vt ad essentiam beatitudinis explendam necessaria sint. siquidem neque artium instrumēta ad habituum ipsarum artiū essentiam faciunt: vnde neque in definitione, quæ quid sit eorum esse, declarat, assumi consueuerunt: sicut neque in definitione fœlicitatis, fortunæ. atque iccirco qualescunque sint, ac quomodocunque contingant fortunæ, * exturbare fœlicitatem à natura sua nunquam poterunt. atque hæc quantum ad vim solutionis explicandam dicta sufficiant. nunc verba Aristotelis consideremus. Inquit igitur, [cum ea quæ ex fortuna eueniunt, magnitudine & paruitate inter se differant, manifestū est, tam secundas res quàm aduersas, si paruæ sint, nullum momentū vitæ afferre:] id est nullam in vita fœlicis, quatenus est fœlix, inducere mutationem posse. sin autem secundæ sint, & magnæ, beatitudinem perinde augebunt, vt * extrinsecus apposita ornamenta naturalem pulchritudinem solent: vsusque ipsarum & pulcher & honestus erit: quippe cum & pulchritudinis quæ ex virtute est, & operationis beati ipsius hominis particeps sit. Id quod instrumentis etiam contingere consueuit: quæ, cum quid perfectè in arte aliqua absolutum fuerit, ornamentum etiam ipsa ex artificioso operè, laudemque consequuntur. laudatur enim sæpenumero & * dolabra & serra & terebrum ex artis perfectione, cum rectè ipsis artifex vsus fuerit. Si contrà eueniant, id est contraria bonis: substantiam quidem fœlicitatis minimè immutant, premunt tamen & quasi angustant ac lædunt ipsam beatitudinem: dum molestias afferunt, multisq; operationibus aduersantur. voluptates enim & dolores irrationales animæ perturbationes cum supra modum contingunt, rationem offuscare solent: eamque quasi in nocte constitutam † ac cespitantem sæpenumero operari rectè non sinunt. Tamen

* οὐδ' ἐξιστῶσιν αὐτὴν ἐξ αὐτῆς.
* παραρτήματά τινα ὄντα καὶ ἐπικοσμήματα.
* σκέπαρνον καὶ πρίων, καὶ τέρετρον.
† καὶ τοῦ εἰκότος ἀποπλανώμενον .i. à decenti aberrantem. uet.

Inerit igitur id quod quæritur, ipſi fœlici: eritque per totam vitam talis. ſemper enim vel maximè omnium ea aget & contemplabitur, quæ ſunt ſecundum virtutem: fortunaſque pulcherrimè feret, atque omni ex parte prorſus † accuratè atque aptè: quippe qui verè bonus & quadratus abſque vituperatione ſit.

† ἐμμελῶς, .i. decore & aptè.

Id quod quærebatur, erat, an poſſet fœlix in mutationibus fortunæ beatus permanere. Quoniam igitur, inquit, non ex fortuna eſt fœlicitas: pręſentem beatitudinem fœlix etiam in mutatione fortunæ cõſeruabit. ſemper enim vel maximè omniũ, quæ in ipſo tanquam in homine inſunt, in contemplationibus, actionibusque, quæ ſunt ſecundum virtutem, immotus perſiſtet: in actionibus, dum ex electione ea agit, quæ in vita tractantur negocia: in ſpeculationibus verò, dum cum ratione, & vſu rationis omnia in vita operatur: quæ quidem & ratio & mens actiua appellari conſueuit: quæ vitalibus appetitionibus & ipſis ſenſibus præſidet, per ipſosq; & cum ipſis operans optima quæq; exequitur, ac perficit. nihilque impediri à fortunis vllis poterit, ſed permanebit ſemper in bono, feretque ea quæ occurrent, pulcherrimè, & omni modo, & verè cum * aptitudine & conueniente cura ac diligentia: vt neque * in aduerſis conſternetur, neque in proſperis efferatur ac tumeat. ſiquidem verè bonus eſt & planè quadratus, hoc eſt rectè ac firmiter ſtans: per tranſlationem à corporibus quæ hanc figuram habent: quæ in quamlibet partem proiecta ceciderint: quadrata baſi innituntur, ac rectâ ſemper inſiſtunt. qui verò ita ſe habet, à nemine qui mentis compos ſit ac ſapiat, vituperari merito poteſt.

* μετὰ εὐζεχείας.
* δυσημερία & εὐημερία. cõtraria.

Cum multa autem ſint, quæ à fortuna eueniunt, quæ & magnitudine & paruitate inter ſe differunt, parua tam ſecunda quàm aduerſa, vitæ nullum momentum afferre perſpicuum eſt: magna verò & multa ſi bona ſint, beatiorem vitam reddent: nam & ipſa ſunt ad augendum ornatum idonea, & vſus ipſorum pulcher honeſtuſque eſt. ſi contrà eueniant, premunt, ac lædunt beatitudinem: quippe cum & moleſtias afferant, & multis operationibus impedimento ſint.

Propoſitum Ariſtotelis hic eſt, dubitationem ſoluere quæ ex Solonis ſententia orta erat, neminem ante finem vitæ beatum dicendum eſſe ſtatuentis: ex fortunarum inſtabilitate atque infirmitate quæ ex contrario in contrarium facile mutari poſſunt. vnde ſequebatur, neque poſt mortem certam ac ſtabilem beatitudinem futuram: vt ſæpenumero is quoque qui ex humanis deceſſiſſet, ex contrario in contrariũ mutari facillimè poſſet ob nepotum fortunas, quę ad mortuos ex communicatione viuorum cum illis, ſpectare etiam videntur. Sed quia fœlicitas eſſentiam ſuam non in fortunis, ſed in anima, eiuſq; virtutibus habet, ſicut definita eſt, cum eam eſſe operationem ſecundum virtutem diximus: hæc conſideranda ſunt, in hiſq; beatitudo ſtatuenda: externa verò bona adiutricia ſolummodò exiſtimanda, non autem eiuſmodi, vt ad eſſentiam beatitudinis explendam neceſſaria ſint. ſiquidem neque artium inſtrumẽta ad habituum ipſarum artiũ eſſentiam faciunt: vnde neque in definitione, quæ quid ſit eorum eſſe, declarat, aſſumi conſueuerunt: ſicut neque in definitione fœlicitatis, fortunæ. atque iccirco qualeſcunque ſint, ac quomodocunque contingant fortunæ, * exturbare fœlicitatem à natura ſua nunquam poterunt. atque hæc quantum ad vim ſolutionis explicandam dicta ſufficiant. nunc verba Ariſtotelis conſideremus. Inquit igitur, [cum ea quæ ex fortuna eueniunt, magnitudine & paruitate inter ſe differant, manifeſtũ eſt, tam ſecundas res quàm aduerſas, ſi paruæ ſint, nullum momentũ vitæ afferre:] id eſt nullam in vita fœlicis, quatenus eſt fœlix, inducere mutationem poſſe. ſin autem ſecundæ ſint, & magnæ, beatitudinem perinde augebunt, vt * extrinſecus appoſita ornamenta naturalem pulchritudinem ſolent: vſusque ipſarum & pulcher & honeſtus erit: quippe cum & pulchritudinis quæ ex virtute eſt, & operationis beati ipſius hominis particeps ſit. Id quod inſtrumentis etiam contingere conſueuit: quæ, cum quid perfectè in arte aliqua abſolutum fuerit, ornamentum etiam ipſa ex artificioſo operè, laudemque conſequuntur. laudatur enim ſæpenumero & * dolabra & ſerra & terebrum ex artis perfectione, cum rectè ipſis artifex vſus fuerit. Si contrà eueniant, id eſt contraria bonis: ſubſtantiam quidem fœlicitatis minimè immutant, premunt tamen & quaſi anguſtant ac lædunt ipſam beatitudinem: dum moleſtias afferunt, multiſq; operationibus aduerſantur. voluptates enim & dolores irrationales animæ perturbationes cum ſupra modum contingunt, rationem offuſcare ſolent: eamque quaſi in nocte conſtitutam † ac ceſpitantem ſæpenumero operari rectè non ſinunt. Tamen

* οὐκ ἐξιστῶσιν αὐτὴν ἑαυτῆς.
* παραρτήματά τινα ὄντα καὶ ἐπικοσμήματα.
* σκέπαρνον καὶ πρίων, καὶ τέρετρον.
† καὶ τὸ εἰκότως ἀποπλανώμενον .i. à decenti aberrantem. uet.

nunt. Tamen etiam in his honeſtum ſplendorem proprium non amittit:cum aliquis ob conſtantiam conſilij ac rationis quæ ex virtute prouenit,fert patienter multas ac magnas calamitates:nec tamen id facit eò quòd * ſtolidus ſit, ſenſúque carens: id enim neque eſt virtus, neque laudabile: ſed quia generoſus, ac magnanimus.

* ἠλίθιος cuius uocis significatio explicatur à sequẽti. nã ἠλίθιος interdũ id eſt, quod ἀναίσθητος.

Quòd ſi operationes vitæ dominæ ſunt,quemadmodũ diximus: nullus ex beatis miſer efficeretur. nũquã enim odioſum quippiam,ac prauũ aget.

Hæc eſt eius rationis ſolutio,quæ vnà cum fortunis immutare fœlicem aiebat:atque ita ſtabilitatem fœlicitatis tollere,ac firmitatem videbatur.Nam ſi fortunę dominæ vitæ minimè ſunt,ſed operationes ſecundum virtutem,vt ſuperius diximus:quo modo aliquis ex beatis effici miſer poteſt: cum & operationes eius in bono ſemper perſeuerent, & nunquam ipſe odioſum ac prauum quippiam agat?ſi enim cum fortunæ mutationibus,appetitiones quoque eius atque actiones com mutarentur,in peiusq́; delaberētur:effici etiam ipſe miſer ex beato poſſet. ſed cum ea quæ dominium habent,in bono conſeruet,permanet etiam ipſe in bono immutatus ac ſtabilis.

Nam eum, qui re vera bonus eſt,ac prudens, decorè omnem fortunam perferre, & pro facultatibus ſemper pulcherrima quæque atque optima agere exiſtimamus.

Fortunas debemus,vel vt inſtrumenta,vel vt ſubiectas materias eſſe exiſtimare.ſicut igitur boni artifices minimè artem amittunt,ſi aliquando vel apta inſtrumenta, vel materiã habilem non inuenerint:ita beatus ſi in fortunã aduerſam incidat,miſer non efficietur:operabitur enim quantum in ſe erit, etiam ex talibus: & in aduerſis quoque decorum ſeruabit, agetq́ue ſemper pro facultatibus optima . optima autem dicimus, quatenus præſtare is poteſt, qui malis & inſtrumentis, & ſubiectis vtitur.

Perinde ac ducem bonum præſenti exercitu maximè bellicè vti: & ſutorem ex datis coriis pulcherrimum calceum facere: atque eodem modo reliquos artifices putamus.

Exercitus exemplum ad inſtrumentum referendum eſt . vtitur enim exercitu imperator tanquam inſtrumento ad hoſtes debellandos: coria verò materiæ vim obtinent, in quæ ſutor tanquã in materiam formam calcei inducit . Bonus enim eſt dux & imperator , non qui omnino vincit: ſed qui pręſenti exercitu ita vtitur,vt in bello oportet.Nam debet imperator,ſi copiis inferior hoſtibus fuerit:aliquando vel * conflictum detrectare, eoq́; modo quo licet, ſuorum ſaluti conſulere:vel in pugnã quidẽ venire,ſed prius tamen explorato & modo quo vſuri hoſtes in prælio ſunt, & locò, quo pugna eſt committenda, arte quadam ac ratione milites ſuos diſponere : atque ita in prælium deſcendere. hæc atque huiuſmodi ſi fecerit,exercitu vtetur maximè bellicè. dixit autem [PRAESENTI exercitu] vt quantitatẽ exercitus,qualitatemq́; ſignificaret.Ex his enim vtriſq; animaduertere debet imperator,quãto exercitus ſuus vel ſuperet,vel ſuperetur. adde quòd eo verbo [VTI] etiam manifeſtauit exercitum,vt inſtrumentũ eſſe ſumptum, vſus enim eſt inſtrumentorum. nam de ſutore & coriis non [VTI] dixit,ſed [PVLCHERRIMVM calceum conficere:]quippe cum materiæ conueniat, vt illud ex illo conficiatur. cum enim materia nihil aliud ſit poteſtate, quàm formæ ipſæ, priuationemq́ue ipſarum in ſe habeat: ex ea vtpote priuata,formæ efficiuntur . ſicut igitur & in his & in reliquis artificibus bonum eſſe eum qui agit , non ex operis perfectione iudicamus , ſed quia id quod licet exequitur , quantum & inſtrumenta & ſubiecta permittunt : idem quoque in fœlice faciendum eſt . ſi enim fortunæ non aſpirent , vt actiones eius in eo perfectionem non conſequantur : ſatis erit, ſi quantum in ſe eſt , licet aduerſa fortuna impediat, benè ipſe ſe geſſerit : vt in eius quoque actionibus fortunæ improbitate minimè obſcurata elucere fœlicitas poſſit.

* μὴ ὁμόσε τοῖς πολεμίοις χωρεῖν

Quòd ſi ita eſt,fœlix quidem miſer nunquam efficietur : beatus tamen non erit,ſi in Priami calamitates inciderit.

Quòd ſi ita ſe habet , inquit, res de fœlice, ſicut dictum eſt , vt ob fortunas mutari è fœlicitate in miſeriam non poſſit : non erit tamen beatus , ſi in calamitates incidat, quæ Priamo contigerunt : quippe cum beatus ille ſit apud ciuiles , qui in omni genere bonorum proſperè vitam traducit. quia igitur fœlix id tenet, in quo vis honeſtatis probitatiſq́ue conſiſtit, neque ab eo recedit : miſer neque eſſe neque dici poteſt : quia tamen externa omnia aduerſa experitur , ob id beatus non erit.

Neque

Neq; etiam varius quidam erit, ac mutabilis. neq; enim vel facile, vel à quibuslibet infortuniis, sed à multis & ingētibus à fœlicitate dimouebitur.

Cum dixerit fœlicitatem stabilem rem esse, atque eiusmodi, quæ auferri facilè non possit: ostenderitque eam, vel aduersantibus fortunis permanere, modò ex virtute conseruata fuerit perfectio: si ita est, inquit, & fœlicitatis dominium in virtute consistit, earumque operationibus: fœlix ob aduersitates fortunæ miser quidem effici nunquam poterit: non tamen beatus dicetur, si ingentibus calamitatibus maximisque opprimatur. sed neque erit varius, vt in contraria facile mutetur, * modo in hanc, modo in illam partem propendens: id quod etiam in quæstionem venerat: atque hoc ob fœlicitatis stabilitatem. neque enim facilè ex suo statu fœlix deturbabitur: neque à paruis, aut paucis infortuniis, hæc enim * quælibet appellauit Aristoteles: sed si magna, & multa ingruerint.

*ἔνθα κακεῖθεν ταλαντευόμενος.
*τὰ τυχόντα.

Atque ex talibus effici rursus fœlix in paruo tempore non poterit: sed si modo id licet, in multo quodam ac perfecto tempore continget, si in eo magnas aliquas ac præclaras res fuerit consequutus.

Et hoc etiam subiungit, vt non esse facilè confirmet fœlicem hac illac iactari, sed in stabilitate quadam esse constitutum. Ex talibus enim, inquit, id est infortuniis, nequaquam redire rursus in fœlicitatē posset aliquis paruo in tempore: sed si modo id licet, id est, vt fœlix fiat post magnas & multas calamitates: in multo quodam ac perfecto tempore efficietur, si in eo tempore magnas ac præclaras aliquas res fuerit adeptus: id est magnis ac præclaris aliquibus affluxerit bonis. perfectum verò tempus appellat, quod ad finem vsque vitæ porrigitur, ætatemque perficit.

Quid igitur vetat, quò minus eum fœlicē dicamus, qui ex perfecta virtute operatur: externisq; bonis abundè fuerit instructus, non quolibet tempore, sed perfecto? an addendum, qui & victurus ita est, & secundum rationem vitā defuncturus: nam futurum incertum nobis est: fœlicitatem verò finem, ac perfectum quid omninò, & prorsus constituimus.

Hæc non de eo fœlice, qui à principio bona vsus fortunā vsq; ad vitæ finem in fœlicitate perseuerat: sed de eo dicit, qui è bona fortuna in magnas & multas calamitates inciderit, & rursus ex aduersis in secundas res redierit. Vnde etiam quasi de re ambigua loquatur, cum interrogatione quadam orationem subiungit. si quis, inquit, è prospera in aduersam fortunam delapsus, atque ob id* beatitudine priuatus iacuerit, & rursus ex humili eo casu in sublimem statum reuocetur, semper virtutis stabilitate conseruata: quid prohibet, quò minus eum fœlicem dicamus, qui ex perfecta virtute operatur etiam in aduersis, à calamitatibusque fuerit reuocatus, abundantéque externorum bonorum suppeditatione, non breui quodam tempore, sed toto vitæ curriculo affluat? cum verò, inquit, [AN ADDENDVM, qui & victurus ita est, & secundum rationem vita defuncturus:] & reliqua: non aliud quippiam significat, sed quasi interpretatur, id quod dixerat: perinde ac si ita inquiat. perfectam vitam eam appello: cum & in reliquo tempore ita traducitur, id est in posteris rebus, quæ aduersæ fortunæ successere: & finem secundum rationem, id est, pro virtutis suæ, & vitæ anteactæ ratione ac dignitate consequitur. [NAM fuuturum incertum nobis est] propterea, inquit, hæc dico, quia externa: & quæ à fortuna proficiscuntur, instabilia sunt atque incerta. iccirco stabiliendus sermo est, vt in eo verum seruetur. [FOELICITATEM verò finem ac perfectum quid omnino, & prorsus constituimus,] vt perfecta vita etiam opus sit, in qua tota omni ex parte ac necessariò, si futura est perfecta, bonum conseruetur. [OMNINO] enim omnibus modis, omnique ex parte significat: [PRORSVS] verò confirmandi aduerbium necessariò notat, id est, græcè πάντῃ καὶ πάντως: vt πάντῃ, id est, omninò omnes modos compræhendat, quibus humana bona accipiuntur, id est animæ, corporis, & externa. animæ bona sunt, vt superius diximus, scientiæ & virtutes: corporis, sanitas, robur, pulchritudo, & id genus cætera: externa, gloria, fortunæ, prosperitas, liberorum procreatio, amicitia, & quicquid aliud eiusmodi est. videtur autem merito hic fortunas appellare externa bona, eaque quæ in nostra facultate non sunt: siue casu, siue fato, siue communi prouidentia ea euenire quispiam dixerit. amissiones enim & * acquisitiones externorum bonorum non casu tantum, sed ex reuolutione etiam vniuersi, & prouidentia euenire existimantur.

*τῆς μακαριότητος ἀπειργόμενος.
* περιγενήσεις.

Si verò ita est: ex iis qui viuunt, beatos eos dicemus, quibus hæc quæ dicta sunt, & adsunt, & aderunt. ac beatos quidem, vt homines.

Concludit ea quæ dixit. nam ſi ità ſe habet res, vt diximus: beati illi dicerentur, quibus & adſunt, & aderunt hæc quæ dicta ſunt: hoc eſt, non ſolum poſt finem vitæ, beati illi dicerētur, quibus per totam vitam & vſque ad finem bona antedicta ſuppeditarunt: verum etiam antequam finis vitæ illis contigerit: modò hoc adiungatur, vt ſine vlla interruptione, bona hæc per totā vitam perſeuerent. non enim ſolum, quibus adſunt, ſed etiā quibus aderunt: quippe cum oporteat, cum præſenti futurum conſentire: vt ita beatitudo firma, atque immutabilis efficiatur. beatos verò, inquit, vt homines: id eſt, quatenus hominū naturæ conuenit: quorum vita in aſſiduo fluxu, variaque mutatione conſtituta eſt. nam intellectualis & diuinæ naturæ aliud genus eſt beatitudinis: quippe cū in ſtatu eſſentiam ſuam habeat, nulliſque obnoxia mutationibus ſit. Videntur autē ea verba, cum inquit, [QVID IGITVR vetat, quò minus fœlicem eum dicamus, &c.] dicta ab Ariſtotele fuiſſe ob ſententiā Solonis, qui neminem aſſerebat, licet benè ac fœliciter vitam traduceret, ob futuri temporis incertum euentum, ante finē vitæ beatum eſſe appellandum. nihil enim prohibebit, quin aliquem beatū appellemus, modò id addiderimus: ſi bona vſq; ad finem vitæ illi ſuppetent.

Quòd poſterorum fortunæ ad defunctos pertineant.
Cap. XI.

SEd de his quidem hactenus definitū ſit. fortunas verò poſterorum atq; amicorum omnium dicere nihil conferre, longè eſſe ab amicitia alienū, quinetiam opinionibus contrarium videtur. Cum tamen multa ſint ea quæ eueniunt, variaſque habeant differentias: & alia magis, alia minus pertineant: ſigillatim omnia diſtinguere prolixum atque infinitum videtur: ſi autem vniuerſaliter † ac figurâ dixerimus, ſatis fortaſſe erit.

† καὶ τύπῳ.

* εὐζωΐας.

* ὠκειωμένοις.

Quia hoc quoque dictum prius fuerat, fœlici homini opus eſſe ad beatitudinem & poſterorum, & amicorum * proſperitate, ne ex eorum communicatione, ſi in miſeria aliqua eſſent conſtituti, beatitudo impediretur: & modo dixit, nihil impedire, quin eſſe aliquis beatus poſſit, qui per ſe rectè viuat, & externis bonis ſatis affluat, quaſi à * neceſſariis ipſum ſeiungens: idcirco hoc infert. De fœlici per ſe hactenus dictum ſit: ſed quid de nepotibus, amiciſque eius dicemus? nūquid horum fortunæ conferunt illi aliquid, an nihil? ſi dicamus nihil, valde ab amicitia alienum videbitur. nam quemadmodum ſi ille id toleraret, vt cōmunionem vllam habere, cum nepotum amicorumq; rebus nollet, eſſet damnandus, quaſi ab amicitia, ſocietateque alienus: eodem modo etiā nos idem crimen ſubibimus, ſi hoc conueniens eſſe definiemus. quinetiam cōmuni illi opinioni aduerſabimur, quæ omnia amicorū communia ſiue bona, ſiue mala eſſe ſtatuit. præſertim cum homo ex manſuetudine mutuaque beneuolentia, quæ ei naturâ inſita eſt, ſociale ac * cōmunicabile animal ſit: vt præter naturā eius eſſet inſociabilis hæc affectio. quare hoc repudiandum eſt. Quoniam verò & ex iis quæ eueniunt, variæ ſunt differentiæ, & magnitudine & paruitate: & ex familiaribus item alij magis, alij minus coniuncti ſunt: id quod ex familiaritatum variis quoque differentiis euenit: ſigillatim diſtinguere, & ea quæ eueniunt, & neceſſitudines, prolixum eſſe nimis videtur, ne infinitum etiam dicamus. ſatis igitur erit, ſi vniuerſaliter ac figurâ dixerimus. nam figurâ atque vniuerſaliter dicere confuſam magis, & obſcuram cognitionem exhibet: ſingularia verò ac particularia cum ſenſu percipiantur, clariora ſemper ſunt, atque euidentiora.

* φιλάλληλον.

Si videlicet queādmodum, & ex eius calamitatibus, aliæ pondus, ac momentum quoddam ad vitam afferūt, aliæ leuiores videntur: ſic quoque ea, quæ amicis ſimiliter omnibus accidunt.

Hinc incipit modum communicationis, cum fœlicibus ſtatuere eorum, quæ nepotibus & amicis contingunt, vniuerſaliter ac figurâ quadam, vt pollicitus fuerat, eorum differentias exponens: ac primum quantum ad maius, & minus attinet. ſicut enim, inquit, ex infortuniis, quæ ipſi fœlici contingunt, alia grauiora ſunt, momentumque quoddam ad vitam immutandam afferunt: alia leuia ac nulla digna conſideratione, quantum ad vitæ mutationem ſpectat: ſic quoq; ea, quæ amicis ſimiliter omnibus contingunt. amicos hic communi nomine appellat & poſteros, & reliquos, qui alioqui amicitiā coniuncti ſunt. * nam ſi amiciſſima, id eſt, φίλτατα. Attici filios nominant, cur abſurdum eſſe debet, ſi amicitia abſolutè de omnibus dicatur, qui quouis modo amātur? hac de cauſa videtur dixiſſe ſimiliter omnibus, quaſi omnes ſub idem amicitiæ nomen ſimul contrahens. inquit autem eandem etiam in his differētiam fortunarum obſeruandam eſſe: vt maiora, & grauiora ad fœlicem pertingant: leuia ne conſiderentur quidem.

* εἰ τὰ φίλτατα τὰ οἰκεῖα ἔκγονα καλεῖται. *nam ſi amiciſſimi proprij nepotes, & poſteri dicuntur.*

In ſingu

In singulis verò calamitatibus differẽtia ea est, viuentibúsne, an mortuis contingant. quæ sanè multo maior est, quàm si nefariæ res ac diræ in tragœdiis præexistant, an agantur.

Secunda hæc est differentia eorum, quæ posteris & amicis contingunt. quæ aliam rationem habent erga fœlicem dum viuit, aliam post mortem. augens verò hoc Aristoteles multo maiorem differentiam esse, inquit, si dum viuit fœlix, quàm vbi excessit, aliquid posteris eius & amicis contingat: quàm in tragœdiis, siue grauia ac nefanda repræsententur, quæ præexistentia, id est, prius facta ac præterita postea in scenam inducantur, (id enim προϋπάρχειν, id est, præexistere hic videtur significare) siue tunc fiant, quando inducuntur. longè enim distat præteritásne imitemur actiones in tragœdia: an quæ tunc agantur, quando imitatio fit. oportet igitur hanc quoque differentiam in fœlice considerari, præsentene eo, an absente & mortuo, posteris eius atque amicis aliquid eueniat.

Magis autem fortasse dubitandum de vita defunctis, an boni alicuius, vel contrarij possint esse participes. videtur enim ex his etiam si pertingat ad ipsos quippiam, siue bonum siue cõtrarium: exile quoddam ac paruum id esse, vel absolutè & simpliciter, vel ipsis.

Magis hoc loco fortasse pro conuenientius accipitur, vt huius loci hic sit sensus. magis sanè, quàm ea quæ superius diximus, dubitatione dignum illud est, an mortui boni alicuius, aut contrarij esse participes possint. deinde quasi solutionem subiungens, videtur enim, inquit, ex his, id est, quæ in tragœdiis repræsentantur. sicut enim in illis imbecilli prorsus & vmbratili quodam modo defunctos attingunt ea, quæ de ipsis in imitatione vel dicuntur, vel aguntur: ita quoque hic, licet ad eos qui fœlices fuerunt, post obitum concedamus aut bonum, aut contrarium quippiam peruenire: imbecillum id, nulliusque momenti vel absolutè, vel illis esse dicemus: absolutè & simpliciter, si suaptè natura eiusmodi fuerit: illis, quòd quanuis magnum ex se sit, defunctis tamen imbecillum ac paruum est.

Sin minus, tantum saltem ac tale: vt neque fœlices eos qui non sunt, facere: neque eos qui sunt, priuare fœlicitate possit.

Si quis, inquit, ea quæ familiaribus accidunt, attingere mortuos dicat: tantum attingent atque eo modo, vt neque eos qui non sunt, fœlices reddant, si bona sint: neque eos qui sunt, si sint contraria, in miseriam inducant: cum eatenus eos respiciant, quatenus amicis eorum ac necessariis contingunt.

Conferre igitur quid defunctis prosperi amicorum successus videntur: simili modo etiam infortunia: ita tamẽ ac tantum, vt neque fœlices reddere infœlices, neque quippiam tale efficere valeant.

Hæc eandem sententiam, quam præcedentia, habent: iccirco cum clara ex illis sint, non opus est, vt ad eorum explanationem quippiam dicamus:

Quòd fœlicitas bonum sit honorabile potius, quàm laudabile. *Cap.* XII.

HIs ita definitis de fœlicitate consideremus: vtrum ex iis sit, quæ laude, an potius quæ honore digna habentur. nam eam non esse inter facultates reponendam manifestum est.

Ad aliam quæstionem de fœlicitate transitum facit. nam cum ex bonis alia diuina sint, alia humana, & diuina honorabilia appellemus, quippe quę existant, & supra laudem sint, honoreque ob præstantiam digna habeantur: humana verò laudabilia dicamus, eo quòd honore inferiora, laudes tantum, & commendationes consequuntur: alia quoq; humana etiam ipsa sint, quę in vtranq; partem sumi possunt, ita vt & rectè facere valeant, & peccare: atque ob id potentiæ & facultates nuncupẽtur: cuiusmodi nonnullæ artes inueniuntur, vt medicina, rhetorica, & gubernatoria: ideò quærit in quibus ex his, honoréne an laude dignis rebus, an in facultatibus fœlicitatem statuat: atque eam esse facultatem negat: propterea quòd anceps minimè est. fœlix enim quatenus est fœlix, peccare nullo modo potest. Cum hoc igitur repudiarit, quærit deinceps sitne inter laudabilia, an inter honore digna reponenda fœlicitas. ostendetque esse eam supra ea quæ laudantur, interq; diuina & honorabilia bona connumerandam.

Videtur autem omne laudabile propterea laudari, quia † qualitate aliqua præditum est, & ad aliquid quodam modo refertur. iustum enim & fortem, & omnino bonum virum, quinetiam virtutem ob actiones & opera solemus laudare: robustum quoque, & cursui habilem, & vnumquenque ex aliis, non alia de causa, quàm quòd qualitate quadam præditi sunt, & ad bonum quoddam, honestumque quodam modo se habent.

† ποιόν τι.

Cum velit fœlicitatem à laudabilibus separare, & inter honorabilia referre, quidnam proprium laudabilium sit, quid item honorabilium declarat: vt cuius proprium inesse fœlicitati inuenerit, in eius ordinem ostendat fœlicitatem esse collocandam. omne igitur, inquit, laudabile ob id laudatur, quia qualitatis alicuius boni particeps est, & ad aliquid respicit, id est, ad opus quod perficit. & exempla producit, eius quod qualitate quadam boni præditum est, iustum & fortem, & omnino eum qui ob bonam qualitatem bonus est: & virtutem etiam ipsam. nam cum dixerit [ET OMNINO bonum virum] subiungit [QVINETIAM virtutem] statuens etiam ipsam in vniuersitate eorum quæ laudantur: quippe cum omne etiam quod laudatur, pro conuenienti sibi virtute laudem adipiscatur. & laudamus hæc, inquit, ob actiones & opera, ad quæ referuntur: & quæ perficere consueuerunt. atque hæc ad animam spectant. quia verò corporalia quoque nonnulla laudem merentur, ea etiam enumerat. nam robustum corpore, & cursui habilem, & vnum quem eiusmodi ex bono corporis habitu laudamus: propterea quòd etiam ipse qualitate quadam bona affectus est: & se habet quodam modo, id est promptè ad bonum quoddam & honestum. robustus quidem ad id, vt ad pondera & renitentia obniti valeat: cursui habilis, vt celeriter locorum interualla pertranseat: quæ vtraque, quia pro * tempore vitæ humanæ conferunt: & bona & honesta sunt.

* καιροῦ καλοῦντος.

Atque hoc ex deorum laudibus perspicuum est. nam cum ad nos referuntur, ridiculi videntur. id autem contingit ex eo, quòd laudes per relationem, vt diximus, efficiuntur.

Ad confirmandum id quod modo dixerat, laudabilia videlicet ex eo laudari, quia qualitatem quandam habeant, & ad aliqua, id est opera honesta referantur: hic deorum laudes adducit. qui enim eos laudant, inquit, * dignitatem eorum imminuunt atque eleuant: eosque pro gloriosis & claris ridiculos reddunt: cum ipsos ad nos referunt, hoc est nobis comparant: iisdemque quibus nos dignos existimant, quod in nobis per relationem fit, id etiam in ipsis facientes. nam in nobis habitus corporales vel animales, ad actiones quæ ex ipsis proueniunt, & operationes referentes, ita laudes constituunt: propterea quòd non semper agimus atque operamur. at cum natura diuina nõ eiusmodi sit, vt aliquando in habitu maneat ociosa, aliquãdo in producendum habitum deueniat: sed * perpetuam, nunquamque interruptam operationem habeat: merito non idonea ei laus existimari debet. laus enim per relationem, sicut diximus, habituum ad operationes fit: ipsa verò diuina natura in operando essentiam suam obtinet, neque ab habitu ad actum deuenit.

* καταῤῥίπτουσι αὐτῶν τὸ ἀξίωμα.

* ἀλλ' ἀδιάκοπος αὐτῆς ἡ ἐνέργεια.

At si talium est laus, optimorũ sanè nullam esse laudem constat, sed maius quiddam ac melius, quemadmodum videtur. deos enim beatos ac fœlices dicimus. beatos item dicimus viros eos qui maximè diuini sunt.

Si laus talium est, hoc est eorum quæ per relationẽ laudentur: non debemus optima inter laudabilia collocare, sed maius quippiam ac melius de ipsis dicere. exemplumque ex eo quòd videtur assumit. videmur enim, inquit, maius quippiam quàm laudes sint, diuinis naturis attribuere: cum eos beatos fœlicesque prædicamus. id quod in viris etiam maximè diuinis facimus. * viri autem huiusmodi illi sunt, qui cum à materia hac, non re illi quidem, sed affectu prosus seiuncti, extra carnem & mundum excesserint, super omnia quæ visui subiecta sunt, vitam traducunt: intellectumque habent cum diuinis naturis versantem, ac gestientem: semperque in operatione viuunt, à prima luce sine vlla interruptione illustrati.

* οὗτοι δ' εἰσὶν ὅσοι τῶν ὑλῶν πάντη καὶ τὰ σχέσιν ἀναχωρήσαντες.

Simili modo etiam bona. nemo enim fœlicitatẽ laudat, quemadmodum iustitiam: sed vt diuinius quid ac melius, beatam rem dicit, ac prædicat.

Cum substantias dixerit eas quæ optimæ sunt, laudari minimè debere, sed beatas, fœlicesque prædicari: subiungit nunc idem in optimis rebus esse faciendum: quas per excellentiam bona appellat: cuiusmodi est fœlicitas. neque enim, inquit, fœlicitatem laudat quispiam, quemadmodum iustitiam

iuſtitiam. iuſtitia enim cum habitus animæ ſit, habet quò referatur, ad ſuam videlicet operationem. fœlicitas verò operatio ipſa eſſe definita eſt:vt ad aliud referri minimè poſſit. nam ſi poſſet, operationis operatio alia concederetur: atque ita finem haberet,& non ipſa eſſet finis: ſicque infinitè oratio progrederetur.Iccirco non laudatur fœlicitas, ſed beata prædicatur: vtpote diuinius quid ac melius,quàm virtutum habitus ſint. quæ ſanè in anima,quæ per virtutẽ perfectionem conſequuta fuerit, ſemperque à ſuperioribus potentiis illuſtrata continuam operationem nunquámque * intermiſſam conſeruet,in actu ſemper exiſtit: id quod ſola rei ipſius experientia confirmari poteſt. ſicut enim ſenſuum operationem circa ſenſibilia,non ratio eſt quæ demonſtrat, ſed experimentum: ita circa intelligibilia intellectus operatio, eius experientia cognoſcitur: nec vlla doctrinæ ratione percipi ab inexpertis ſatis poteſt. dulcedinem enim mellis qui id non guſtarit, cognoſcet nemo:ſic neque in intellectus operationis cognitionem veniet quiſpiam, qui expertus eam aliquando non fuerit.

*ἀκατάπαυστον.

Rectè etiã videtur Eudoxus in defenſione voluptatis principatum ei attribuere.ex eo enim quòd non laudatur,cum bonum ſit,indicari exiſtimabat eam rebus laudabilibus eſſe præſtantiorẽ. talem autem eſſe Deum, & bonum ipſum cenſebat:quippe cum ad hæc reliqua etiam referantur.

Philoſophus fuit Eudoxus:is cum voluptatem laudaret,principatum ei aſſcribebat,quòd omnia quæ apud homines laudantur,excederet.nam cum bonum eam eſſe ſtatuiſſet,videretque eam minimè laudem aliquam conſequi apud eos qui hominum laudationes componunt: eius præſtantię eſſe id argumentum opinabatur:quippe quæ ea excederent,quę laudem mererentur.Simile enim aliquid eſſe Deum & bonũ ipſum dicebat,* ex geminatione rem eandem. Eudoxum igitur probat,quòd conuenienti modo in defendenda voluptate vſus fuerit.

*ἐκ παραλλήλων τὸ αὐτό.

Laus enim virtutis eſt.Idonei enim ad honeſtas res agẽdas ex ea efficiuntur. Cõmendationes verò operũ ſunt,tam animæ q̃ corporis ſimili modo.

Hæc,inquit,vt fœlicitatem ſupra ea quæ & laudantur & commendantur,eſſe oſtendat. laus enim,id eſt,ἔπαινος virtutis eſt:ἐγκώμια, id eſt,commendationes,ſeu laudationes,operum ipſorũ. Laudatur, inquit,virtus,eo quòd ex ea quæ habitus bonus eſt, ad bonas honeſtaſque res agendas idonei homines efficiuntur:opera verò cõmendantur ſimili modo & corporis & animæ,quæcũq; ſcilicet ex virtute ipſa emanãt,ac proficiſcuntur.at fœlicitas & ſupra virtutem eſt,& ſupra ea,quæ ex virtute proueniunt:iccirco laude quoq; ſit ſuperior,neceſſe eſt.Animæ verò opera ea ſunt quæ ex habitibus animæ,id eſt virtutibus,artibus,ſciẽtiis proficiſcuntur:corporis,quæ ex corporis habitibus emanant. corporis habitus ſunt vires,ſenſuum integritas,agilitas ad curſum,ſanitas, & ſiquid aliud corpori ineſt,quod laude dignum habeatur.nam quæ per corpus benè honeſteq; aguntur,bonis animę habitibus etiam etiam ipſa aſſcribi conſueuerunt:eo quòd anima ipſa ſit,quæ rectè corpore vtatur, recteq; operetur.nam ſi vitium in anima dominetur,mala bona etiam ipſa corporis euadunt:cum malè per ea operetur anima,maléq, corporis obſequio vtatur.

Verum hæc exactè tractare forſitan eorum magis eſt, quorum labor in laudationibus conficiendis verſatur.nobis verò ſatis id eſſe debet: ꝙ ex his quæ diximus, ex honorabilibus perfectiſq; rebus eſſe fœlicitatem conſtat.

Quia de laudibus & commendationibus, quas Græci ἐπαίνους, καὶ ἐγκώμια appellant,nonnulla hic dixit:quibus ſubiectis,ſcilicet vtraq, conueniant:atque hæc dixit,non vt de ipſis ageret, ſed vt tantum fœlicitatem ſupra ipſa eſſe demõſtraret:iccirco poſteaquam pauca quædam de ipſis diſſeruit,quantum ſcilicet præſenti propoſito ſatis eſt,abſolutiorem tractationem ipſorum ad eos reiicit,qui in huiuſcemodi rebus laborare cõſueuerunt:ipſéq; ad propoſitum orationem reducit: perſpicuum eſſe,inquiens,ex his quæ dicta ſunt, ex honorabilibus perfectiſque rebus eſſe fœlicitatem:atque iccirco honore,non laudibus,neque commendationibus eſſe dignam.

Videtur autẽ & ex eo ita ſe habere,quia principium eſt:huius enim gratia reliqua omnia omnes agimus.principium verò & cauſam bonorum honorabile quoddam ac diuinum ſtatuimus.

Alio quoq; modo fœlicitatem inter honorabilia cẽſeri oſtendit.principium enim eſt,vt cauſa finalis. ob fœlicitatẽ ſiquidem cætera omnia omnes agimus,vt poſteaquam reliqua cõſequuti fuerimus * ad huius perfectionẽ deueniamus. at principium & cauſam bonorum,honorabile quoddam ac diuinum eſſe confitemur:honorabilis igitur ac diuina fœlitas eſt

*εἰς τὴν αὐτῆς προκόπτωμεν τελειότητα.

De duplici animæ parte ac uirtutis diuisione.
Cap. XIII.

QVoniam igitur fœlicitas animę per virtutẽ perfectam operatio quædam est, de virtute considerandum videtur. hoc enim modo fortasse efficietur, vt melius de fœlicitate etiam contemplemur.

*προανακφωνεῖν.

Mos Aristoteli est, vt in his quę ab ipso traduntur, si in plures libros diuisa fuerint, in fine præcedentium de sequentibus * præmoneat, de quibus agendum sit: vt libri hoc modo inter se aptè cohæreant, ac continuentur. Propterea igitur, quòd in toto hoc primo Nicomachiorum moralium libro de fœlicitate tractauit: in secundo verò de virtute in vniuersali est disputaturus: iccirco hic præoccupat quod est in sequenti libro explicandum: ostenditque subsequentis argumentum ex præcedente necessario dependere. Nam cum fœlicitas animæ per virtutem perfectam operatio quædam sit: necessarium profectò est, vt de virtute iam consideremus. inde enim efficietur, vt melius de fœlicitate etiam ipsa contemplemur. virtus siquidem ad definitionem fœlicitatis absoluendam assumitur: vnde si de virtute didicerimus, clarius definitionem fœlicitatis percipiemus: quippe cum omnia quæ in definitione alicuius sumuntur, clariora eo quod definitur, manifestioraque esse debeant. explicat enim naturam rei definitio: quam si vel ex obscurioribus, vel ex æquè obscuris constabit, explicare nullo modo poterit.

Videtur autẽ & is qui re vera ciuilis est, circa hãc maximè laborare. propositum enim eius est, vt ciues bonos, legibusque obtemperantes efficiat.

Idem probat ex studio, quod qui re vera ciuiles sunt, in ciuitatibus adhibent: maximè in virtute elaborantes, vt ciues & bonos & obtemperantes legibus efficiant.

Atque huiusce rei argumẽtum, tam Cretensium quàm Lacedæmoniorum legislatores habemus.

Eos qui re vera sunt ciuiles id studere, vt subditos sibi ciues virtute præditos reddant, optimorum ciuium Minois & Lycurgi exemplo ostendit: quorum alter Cretensium, alter Lacedæmoniorum legislator extitit.

Et si qui alij tales extiterunt.

*ὀκνῶ.

Vt Solon Atheniensium & aliorum alij. Mosen autem * vereor inter hos cõnumerare: quippe qui à deo legem acceptam promulgarit, supraque hominẽ populum instituerit, ac rexerit. Qui verò nõ hoc student in ciuitatibus efficere, sed nullam suorum ciuium curam habent, licet neque boni sint, neque legibus obtemperent: * falso ciuiles appellantur.

*ψεύδονται τὴν κλῆσιν.

Quòd si ciuilis facultatis hęc consideratio est, patet inquisitionem hanc perinde atque à principio proposuimus, futuram.

Considerationem de virtute, ciuili facultati cõuenire his quæ modo dixit, iam ostendit: vt consentaneum sit eum qui ciuilem tradere disciplinam proposuerit, quæstionem quoque de virtute pertractare. dicit rursus qualis hæc de virtute futura sit examinatio: quemadmodũ scilicet à principio proposuit. id autem erat, pro subiecta materia ita de ea disputationem facere: rationesque * ex iis quæ esse aliter possunt, non ex necessariis concludere.

* ἐξ ἐνδεχομένων.

De virtute autem humana scilicet considerandum est: nam & de bono humano, & de fœlicitate humana quærebamus.

* καθαρτικήν.
*παραδειγματικὴν καὶ θεουργικήν, quã ultimã uocẽ uet. interp. diuinè operantẽ, conuertit.

Multa genera virtutum veteres introduxerunt: non enim tantum ciuilem, sed & * purgatoriam, & intellectualem, & quartam, * quam exemplarem & diuinam nuncuparunt: quarum singulas in quatuor principales, id est, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, & iustitiam, distribuere: aliis atq; aliis vnicuiq;, prout genus vnumquodq; postulabat, attributis definitionibus. sed nunc duo hęc genera, hoc est ciuilis & purgatoria nota maximè nobis sunt: hæc, cum anima corporis consensu actiones omnes exequitur: illa, cum à corpore, omnique affectuum eius contagione separatur. vt ciuilis moderatio affectuum tantum sit, quæ nimios perturbationum motus cohibeat ac castiget: operationesque intra eos terminos conseruet, quos necessitas præscripsit: purgatoria verò ea sit, quæ partim ad impatibilitatem, sublationemque affectuum deducat, dum anima adhuc purgatur: partim ad eam iam deduxerit, quando iam purgata anima, absolutaque à corporis affectibus fuerit. Humanam igitur appellat virtutem ciuilem: quasi purgatoria, & reliquæ secundum vtrasque partes supra hominem sint. Nam homo cum natura mansuetum congregabile, ac sociale animal sit: cum corporis sui commercium repudiat, supra humanam naturam constituitur:

constituitur:materialiq; rursus operatione omni reiecta,oblitisque peioribus mente pura ad meliora conuertitur,totusq, diuinæ illustrationi subiicitur. hac de causa significauit philosophus sibi hic de humana virtute,eique accommodata fœlicitate futuram esse disputationem.

Virtutem verò humanam dicimus nō corporis,sed animæ. fœlicitatem quoq; animæ operationem appellamus.sed si hæc ita se habēt,perspicuum est,ciuilem,quæ ad animam spectant,quodammodo cognoscere oportere: quemadmodum oculum,& totum corpus,eum qui curaturus est.

Quoniam quædam est corporis etiā virtus, quemadmodum animæ:sanitas enim, & pulchritudo, & * sensuum integritas,& robur corporis sunt:sicut iustitia,temperantia,prudentia,& fortitudo animæ:atque hic de animæ virtutibus est sermo, quas anima corpore tanquam instrumēto vtens exequitur:propterea,inquit,ciuilem quę ad animam spectant,cognoscere quodammodo oportere. De animæ autem virtute esse hic orationem etiā ex eo ostendit,quòd fœlicitas animæ operatio dicta est. adiunxit autem [QVODAM MODO] quia non absolutè hic de anima disputationem instituet,sed quatenus tantum ad præsentem rem faciet . ciuili autem cognitionem de anima esse necessariam ex medicina corporis comprobat:[quemadmodum,inquiens,oculum & totum corpus, qui curaturus est.] nam si iis qui corporibus medentur, necesse est & singulorum,& totius corporis naturam cognoscere,vt naturali eorum constitutione perspecta,scire possint quid ipsis contigerit , quantumque à naturali statu exturbata fuerint : atque ita accommodatis remediis adhibitis ad pristinum statum reuocare,quæ est sanitas:quo modo non etiam illis qui animæ naturalem constitutionem inducere volunt, de anima cognoscere necessarium erit? oculos hic in exemplum ob variam fortasse eorum compositionem assumpsit: in quibus partium multarum ad integritatem & perfectionem connexio, tunicarum,humorum,venarum,neruorum, aliorumque eiusmodi cernitur:vt varia etiam,ac multiplex difficilisq; pertractatu, ob harum partium ignorationem curatio euadat. sed tamen eorum qui in curatione hac versantur, neque in multiplici ipsorum substantia cognoscenda,neq, in curandi ratione tradenda * studium defuit. vel igitur hac de causa oculorum exemplum adduxit:vel quia ciuilis maximam intellectualium animæ oculorū curam habet,qui sunt mens & cogitatio , id est, νοῦς & διάνοια : studetque , ne hi irrationalibus hebetati perturbationib⁹ diffundantur, ac cæcutiant, * éve crassitudine corporis obiecta impediantur,quo minus & veritatem & bonum ipsum speculentur.

* εὐαισθησία
* οὐκ ὠκνησαν
* μηδ᾽ ἐπιπροσθοῖντο τῷ πάχει τοῦ σώματος.

Atque eo magis , quo ciuilis facultas honorabilior , meliorque medicina est.

Tanto magis,inquit,quàm medicus ciuilis scire de anima debet:quanto melior quoque ciuilis facultas medicina est.absurdum enim est,si cum medicus cognoscat subiectum circa quod versatur,ciuilis suum ignorauerit,quod etiam ipse curare vult.

Elegantes quoq; medici multa circa cognitionem corporis pertractant.

Sunt sanè etiam ex medicis qui corporis cognitionem negligūt:sed hi ignobiles sunt,† ac viles. qui verò elegans quiddam & quasi iucundum officiosumque in medicina habent , non ita se gerunt: sed multas de cognitione corporis tractationes vel ipsi componunt. vel ab aliis compositas euoluunt. turpe igitur esset,si ciuilem † virum his inferiorē esse diceremus in eo,in quo proprium studium suum profitetur : præsertim cum omnium artium quæ in ciuitatibus sunt, architectonicus ipse ac princeps habeatur.

† φαύλως ἔχοντες.
* τούτων τὰ δεύτερα φέρειν.

Contemplandum igitur etiam ciuili homini de anima est:atque id,horum causa,& quatenus satis est ad ea quæ hic quæruntur.nam exactius absolutiusque rem hanc excutere,laboriosius fortasse est ac difficilius , quàm præsenti negocio conueniat.

Ciuili opus esse de anima cognoscere, iam dixit : nunc subiungit,quatenus ei in hac speculatione progrediendum sit . nam quia non per se, sed virtutum causa cognitio hæc requiritur , eatenus inquit , contemplari de anima debet is, qui de virtutibus quantum ad ciuilem facultatem spectat, tractaturus est : quatenus satis est ad ea , de quibus nunc inquirimus, hoc est ad virtutes. nā si quis vlterius quàm res ista postulet, progredi voluerit, exactiusq; de anima inuestigare, difficiliorem inueniet quæstionem,quàm de virtutibus tractanti conueniat : tum abstrusam animæ, incorporeamque substantiam : tum ex eo quòd quamplurima sunt , quæ de ipsa inuestigari , explicarique debeant.

Dicuntur autem de ipsa in extrariis etiã disputationibus,nonnulla quæ satis sunt: vtendumq́ue ipsis est.

Ex operibus Aristotelis,alia ad discipulos eius scripta sunt, qui ad eum audiendum simul conueniebant,quę ipse in publicis scholis coràm disserebat,& suis discipulis ἀμέσως exponebat:alia priuatim ad aliquos,extrinsecus argumento illi accommodata,quod vnusquisque requisierat. illa ἀκροαματικὰ,hoc est auditoria appellantur:quippe quę,vt diximus ad eos,qui publicè ipsum audiebant,fuerũt conscripta: hæc ἐξωτερικὰ quasi extraria dixeris,siue extranea: quia vnumquodque ex ipsis ad priuatum aliquem aliquid quærentem extrà publicum auditorium compositum fuit.Quoniam igitur in his diuersa quædam de anima pro tempore ad propositas quæstiones dicta sunt: ad ea nos relegat,vtpote ad præsens negocium vtilia futura: monetq́ue vt illis hic quoque ad rem facientibus vtamur.

Quemadmodum alteram partem eius esse rationis participem,alteram expertem. nam vtrũ distinctæ sint, vt corporis partes & omnia diuisibilia: an ratione tantum duæ sint, re autẽ separari inter minimè possint,vt in circunferentia conuexum & concauũ:illud verò nihil ad propositum refert.

Cum dixisset in extrariis disputationibus de anima satis fuisse dictum : non quòd de anima ibi perfectè facta sit disputatio , sed eatenus solum, quantum ad præsentem de virtutibus inquisitionem sufficiat:explicat etiam quæ sint ea quæ ibi dicta fuerunt: quemadmodum inquiens, alteram partem eius esse rationis expertem, alteram participem.atq; eam quæ vacat ratione,non absolutè esse irrationalem: sed quodam modo etiã ipsam rationalem, vt pote rationi obtemperantẽ: vt neq; absolutè rationis sit particeps,neq; absolutè expers. nam quæ ex sese rationẽ habet,& cogitat,ea est absolutè rationalis:quæ rationi obedit, per participationem est,ac propterea non absolutè,sed quodammodo rationalis dicitur. nam virtutes in parte irrationali nullæ * existerent,vt fortitudo,vt temperantia,adde etiam iustitiam: nisi & iracundia & cupiditas subditę essent rationi,eiq́ue obtemperarent.neque enim in nobis id est,quod in brutis.in illis enim rationi hæc minimè obedire conspiciuntur, eo quòd extrinsecus est ratio,eisq́ue nullo modo coniuncta ac connexa: in nobis verò cum simul cum illis sit,in vnoque & eodem corpore annexa.iccirco fit,vt irrationales hæ facultates rationi obediãt: quippe quæ adsit,& sine vlla intercessione ipsa præsit atque imperet: quæ igitur pars animæ nostræ ratione est prædita,rationalis ideo est, quia rationem ex natura atque essentia sua habet,sicut dictum est:quæ verò ratione vacat,si rationalis dicitur,nõ absolutè ac simpliciter,sed quodam modo dicitur: quia scilicet natura eiusmodi est,vt ratione instrui, atque illustrari quodam modo valeat. necesse igitur est, vt qui de virtutibus cogniturus est, is animam nostram ita habere, cum corporeq́ue ita esse connexam sciat . an verò hæ duæ partes, quæ rationem habet,& quæ est irrationalis,loco inter se distinctæ sint,sicut partes corporis,cæteraq́ue omnia quæ partibilia sunt:an id quidem minimè,sed ratione tantum duæ loco separari inter se nullo modo possint : nihil ad præsentem rem facit inuestigare. nam corporis partes, vt manus,pedes,caput,& cæteras,non ratione solum,sed loco etiam inter se distare in toto,disiunctasq; esse adeò euidens est,vt sensu etiam percipi queat : id quod in omnibus diuisibilibus constat. diuisibilia magnitudines vocat, vt lineam,superficiem,& corpus: quorum singula & partes habent, in quas partiri ac diuidi possunt:& ita eas habent,vt non simul & vno eodemq́ue loco omnes,sed singulæ singulis in locis dispositæ sint . si enim id non esset , ne magnitudo quidem esset actu dimensibilis, non secus ac punctus:cuius* fluxu ac protractu principium magnitudo admittit. esse autem nonnulla quæ loco inter se distent, ratione verò minimè ex circunferentia ostendit:in qua vna & eadem concauum & conuexum cernuntur,quæ ratione tantum, non loco distant: alioqui in eo non essent, quod quantum ad latitudinem spectat, dimensione omni caret ac distantia, quæ est linea: quæ longitudo latitudine vacans definitur.

*κατορθοῖντο.

* ἀμέσω..i. *sine ullo medio ut dicunt philosophi.*

* ῥύσει.

Irrationalis autẽ partis,alia communi & vegetali persimilis est.ita appello eam quæ augendi,& alendi causa est.talem enim animæ facultatẽ in omnibus quæ aluntur,statueret aliquis,& in fœtibus quoq;:quin etiã eandem hanc in perfectis:& conuenientius etiam,quàm aliam quampiam.

Cum de virtute humana, atque ea non corporis sed animæ dicturum se esse promiserit, diuiseritq́ue animam in irrationalem , & ratione carentem facultatem : irrationalem rursus subdiuidit: & aliam eius partem communem esse inquit & vegetalem . communem sanè , quia in omnibus inest,

bus inest, quæ animata appellantur. vegetalem verò, eò quòd in ipsis etiam vegetabilibus, hoc est stirpibus conspicitur: quarum proprium maximè illud est, vt vim & alendi & nutriendi in se habeant. nam licet eadem in animalibus quoque tam brutis quàm ratione præditis insit: non tamen in eis inest, quatenus sunt animalia, sed quatenus cum stirpibus communicant. necesse enim est, vt prius in animalium corporibus, inferiores ignobilioresque animæ facultates subsint: deinde superueniant præstantiores: quippe cum nequeant corpora eas suscipere, * nisi præparata ab his inferioribus, atque effecta idonea fuerint: causa verò & alendi & augendi ob id dicitur, ꝙ vtraque hæc tam in animalibus quàm in plantis efficit, licet alio atque alio modo pro diuersitate instrumentorum. nam alia sunt instrumenta in plantis, alia in animalibus, quæ facultati huic altrici & auctrici inseruiunt: cui quidem materiem nutrimenta singulis, quæ aluntur aut crescunt, idonea suppeditant. Cum dixerit autem in omnibus quæ aluntur, talem vim inesse, subiunxit [& in fœtibus quoque] fœtus autem sunt, qui in vtero adhuc gestantur, ἔμβρυα à Græcis dicti: quod ideo adiunctum est, quia fœtus habere adhuc stirpium naturam videntur: nullamque aliam facultatem in eo quòd sunt fœtus, in se operantem, nisi hanc continent. Eandem hanc in perfectis inesse, inquit, respectu, scilicet fœtuum, perfectis, quæ rationem substãtiæ iam admittunt. nam etiam quod statim genitum est, multa habet potestate, quæ cum processerint in actum, tunc propriè perfectũ appellari potest: quod tamen neque tunc vegetalis hæc facultas destituit: quippe quæ ad id, vt sit absolutè, necessariò conferat. * iudicium suum deinde de hac opinione subiicit, quæ eandẽ hanc in perfectis etiam esse ait, [& conuenientius etiam] inquiens [quàm aliam quampiam] quomodo conuenientius? quia cum aliȩ facultates non semper in ipsis operentur, sæpenumero enim cum in vigilia, tum maximè in somno manifestè ab officio suo vacare conspiciuntur: vegetalis sine vlla interruptione semper in functione sua est: præcipuè tamen in somno: quo maximè tẽpore alimẽtorum & concoctiones & digestiones, tum in omnibus partibus corporis, pro vniuscuiusque ratione ac conuenientia accessiones fiunt.

* ἀμέσως.

* ἐπικρίνει.

Huius autem communis quædam virtus, non humana apparet, quippe cum pars hæc & facultas in somnis maximè operari videatur: bonus autẽ & malus discerni in somno minimè possit. Vnde inquiunt fœlices in dimidia parte vitæ à miseris nihil distare.

Huius igitur facultatis, inquit, virtus quædam communis animantium omnium, & non humana apparet: eo quòd in his omnibus secundum vniuscuiusque naturam officium suum exercet. id autem nihil aliud est, quàm alimentum cõcoquere, quàm immutare, * quàm digerere, digestumq; membris singulis adiungere, atque * incorporare, & illis assimilare, atque vt semel dicam, alere, & augere: atque hæc omnia benè efficere, quæ sanè non hominis sunt, in eo quod est homo, sed in eo quòd cum plantis cõmunionem habet. id quod ex eo probat, quòd in somno maximè operari hæc animæ pars & facultas conspicitur. bonus autem aut malus, quãtum ad hominem spectat, vel nullo modo, vel quàm minimũ esse in somno manifestus potest. hocq; communi opinione hominum cõfirmat, quæ ait, differentiã inter bonos & malos, fœlices & miseros in dimidia parte huius vitæ nullam esse: propterea quòd in somno omnes vacant, nihilq; ex proprio habitu operantur.

De his facultatib. uide Gal. in lib. de facult. naturalib.

* ἀναδιδόναι.

* προσφύειν .i. agglutinare.

Atque hoc conuenienter euenit. ocium enim animæ somnus est, quæ vel bona vel mala dicitur.

Conuenienter, inquit, somno & appositè accidit, vt boni & mali in somnis minimè discernantur. nam bonum & malum quod hic sumimus, ad animum spectat: animæ autem ocium somnus est. qui fieri igitur potest, vt si ea ab operatione sua vacet, bonáne an mala sit, perspiciamus? sicut enim ex fructu arbor: ita ex operatione habitus cognoscitur. Quemadmodum igitur tẽpore quo fructus non fi[illegible] arboris virtutem, quam in fructibus producẽdis habet, videlicet sitne admodum frugifera an p[illegible] penitus infœcunda ac sterilis, cognoscit nemo: sic anima quo tẽpore ociatur, bonáne an mal[illegible], cognosci non potest.

Nisi quatenus paululum motiones aliquæ ad eam pertingunt: eatenus enim modestorum meliora, quàm quorumlibet visa apparent.

Vt plurimum, inquit, in somnis quo modo bona anima à mala differat, incertum est. fit tamen interdum, vt exigua quædam inter modestos, & quoslibet, differentia existat. modestos, id est ἐπιεικεῖς appellat bonos, vtpote τὸ εἰκός, hoc est modum in vita, cõuenientiamque seruantes. quoslibet autem, id est τυχόντας malos, qui vt incidit, quomodolibet, id est, absque ratione & malè vitã traducunt. * differentia verò ea est, quòd aliquãdo accidit, vt nõnullæ operationes quæ in vigilia fiunt,

* Codicis Græci hic mendum

rectè correxit interpres ex ueteri uersiõe.

fiunt, in somnos etiam pertranseant, imaginatione, dum sensus vacant, operante, eorumq; formas inducẽte, quæ quispiam in vigilia operatus fuerit: vt bonis & malis visa per somnum vel affectionibus, vel operationibus correspondeant, quæ ipsis in vigilia contigerunt. Videri autem ex his posset Aristoteles vegetali facultati somnum ascribere, eo quòd de ea loquens in somni mentionẽ venit: maximeq; operari somni præsentia eam, inquit, At si hoc esset, plantæ etiam dormirẽt, quarum maximè propria hæc, id est altrix facultas est: non dormiunt autem: non esse igitur huius facultatis somnum manifestum est. Somnus prętera in sensuum ocio consideratur: si igitur dormirent plantę, ocium quoque sensuum admitterent: at si id, eorundem quoque operationem: contraria enim circa idem subiectum consistunt: & in quibus sunt priuationes, in eis habitus quoq; esse posse perspicuum est: atque hinc efficeretur, vt expergefactæ plantæ & surgentes sentirent: at hoc fieri nullo modo potest: non dormiunt igitur plantæ: sed animalium proprius est somnus. Ex eo tamen accidit, vt vegetalis operatio in somno maximè efficiatur, quia natura tunc nullis sensuum functionibus impedita, liberius proprium officium valet exercere.

Ac de his quidem satis. atq; hæc nutriendi facultas, est enim humanæ virtutis expers, omittenda est. videtur autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis esse, quę rationis tamen quadam ex parte capax sit. Cõtinentis enim & incõtinentis rationem, animæ item id quod rationem habet, laudamus: quippe cum rectè & ad optima incitet. videtur tamen aliud quid etiam in ipsis inesse, quod pugnet, resistatque rationi.

De vegetali facultate, quæ altrix quoque ob id dicitur, quia alere solius eius proprium est: satis dictum sit. non enim oportet vt plura de ea disseramus, cum de virtute humana qua in parte existat, consideremus: hæc enim cum nullius cognitionis sit particeps, ab humana virtute aliena est. nam cum rationale animal homo sit, necesse est, vt eius virtus ex ratione & cognitione existat: præsertim cum vniuscuiusq; virtus eiusmodi sit, vt subiectum perficiat. Quomodo igitur posset, quod cognitione omni prorsus vacat, rationali animali ad virtutis exequutionem conferre? propterea oportet, vt homo si perfectionem suam assequi vult, cum vegetali hac vehemẽter certet ac pugnet: ne si nimia eius operationum oblectatione superetur, in eius naturam abeat, atque * arborescat. [VIDETVR autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis esse: quæ tamen non prorsus vt illa irrationalis, sed quadam ex parte rationis capax sit] alteram hanc naturam animæ esse dixit, ex eo ostendens vnamquãq; ex tribus, id est altricem, sensualem, & rationalem, animam appellari. nam animatæ ab omnibus etiam stirpes dicuntur, cum tamen sola altrice præditæ sint: vt hinc animam esse etiam ipsam pateat. hæ autem ratione inter se differũt. alteram verò hanc quæ post vegetalem irrationalis anima dicitur, esse quadantenus rationis participem ex cõtinente & incontinente ostendit. incontinens enim ille est qui cum à cupiditate ad fruitionem rerum iucundarum trahatur, pugnat aliquandiu ac resistit: * nec tamen semper id facit: sed aliquando succumbit ac vincitur. vnde etiam ἀκρατὴς à Græcis dicitur, quia non superat cupiditatem, id est incontinens, non tam, quia non contineat se à voluptatibus, quàm quòd non cõtineat in officio cupiditatem, sed ab ea superetur. Continens verò cõtra est, qui habet quidem etiam ipse rationi aduersantem cupiditatem, sed resistit tamen generosius, superatque eam ratione: atque ob id continens vocatur, nõ tam quòd à voluptatibus sese continet, quàm quòd inferiorem facultatẽ in officio continet, subditamq; rationi atq; obedientem facit: Græci hunc ἐγκρατῆ appellant, eo quòd voto potiatur, atq; in cupiditatem dominetur. laudatur igitur in vtroque horum id quod ratione est prẹditum, pugnatq; aduersus irrationalitatem. curque laudetur, subiungit: incitat enim, inquit, rectè id quod rationem habet, ad optima: id quod laude dignũ est. esse autem in his irrationalem quoque quandam facultatem præter rationem, ex operatione manifestat. neq; enim aduersus rationem pugnaret, eique reniteretur irascendi, & cupiendi facultas: nisi esset irrationalis.

**ἀπωδενδρωθῆ.*

**οὐκ εἰς τέλος δὲ τηρεῖ τὴν ἔνστασιν .i. nõ ad finem autẽ seruat resistentiã. uet.*

Planè enim quemadmodum resoluta corporis membra si ad dextram mouere volueris, econtrariò in sinistram deferuntur: sic quoque in anima contingit, in contrarias enim partes incontinentium appetitiones feruntur.

Hic ostendit Aristoteles membrorum motiones præter naturam longe esse simillimas (nam ἀτεχνῶς pro λίαν, id est multum vsurpauit) appetitionibus facultatum animæ, quæ præter rationem feruntur. Inquit igitur, quemadmodum cum * resolutio membrorum corporis accidit, resolutio ipsa appetitioni voluntariæ aduersatur: vt si homo in dextram partem mouere resolutum membrum voluerit, in sinistram id præter propositũ deferatur: ita quoque in anima fit, cum ratio

**πάρεσις.*

irrationales

irrationales facultates mouere ad meliora proponit: sæpe illæ in contrarium deuolutæ præter rationis motionem peiora amplectuntur: id quod in incontinentibus perspicuũ est. in quibus cum ratio ita mouere cupiditatem vult, vt corporis voluptates reiiciat: resistit cupiditas effrenatè ad illarum fruitionem incitata: vt hæc voluptatum præter rationem fruitio, præter naturam tam hominis quàm ipsarum etiam irrationalium facultatum sit. nam neque ratio in incontinente aduersus cupiditatem resisteret, cum præcipuum in natura hominis locum, principatumque obtineat: neque cupiditas rationi rectè monenti aliquantisper cederet ac pareret, nisi ea esset natura cupiditas, vt parere etiam semper & possit & debeat.

Sed in corporibus quidem quod præter propositum fertur, videmus: in anima non videmus.

Non simili modo, inquit, resolutiones, ac præter propositum delationes in anima, atq; in corporibus cognoscimus: sed eas in corporibus sensu: in anima iudicio rationis percipimus.

Fortasse autem nihilo minus in anima quoque esse quippiam præter rationem existimãdum est, quod ei aduersetur ac resistat: quo modo verò diuersum sit, nihil refert.

FORTASSE] hic positum est pro [omnino] non enim quasi ambigat, hoc dicit, sed certam sententiã enunciat: quo verbo in hunc modum vti Aristotelem sæpenumero inueniemus. ait igitur, nihilominus in anima quoque existimare debemus esse præter rationem, aliam facultatem, quę ei aduersetur & resistat: sicut in corpore morbos quosdam accidere appetitionibus voluntariis renitentes videmus. cum verò, inquit [QVOMODO autem diuersum sit, nihil refert [illud significat, diuersum quidem esse in resolutis corporibus id quod resistit, neque fieri motiones eorũ secundum propositum finit: & diuersum quod in anima aduersus rationem pugnat, atque impedit quo minus actiones secundum rationem perficiantur: in quo tamen diuersitas hæc consistat, ad præsentem rem non refert: id est, minimè accommodata præsenti negocio inuestigatio est: si inquirere velimus, quo pacto id quod est præter naturam, ab eo quod est præter rationem, differat.

Quod tamen etiam ipsum rationis esse particeps videtur, quemadmodum diximus: * continentis enim rationi obtemperat. *τὸ τοῦ ἐγκρατοῦς.

Pars irrationalis, quæ in homine est, non habet quidem propriam rationem, vnde irrationalis appellatur: videtur tamen rationis etiam ipsa esse particeps, in eo quòd à rationem habente facultate illustratur, sicut dictum est dixit enim etiam superius esse hanc rationi obedientem: atque iccirco quodam modo, id est participatione, non essentia rationalem. Quemadmodum etiã lunam inquiunt, * luminare nũcupari, eò quòd à sole illuminata lucens efficitur, vt lumen quod aliundè accepit, reddere etiam ipsa valeat. Sed vnde apparet, quòd rationis particeps sit hæc irrationalis facultas? Inde nimirum, quòd continentis rationi obtemperat. nisi enim natura esset comparatũ, vt * ratione vti quodam modo posset, nunquam hoc contingeret: neque in continente illud fieret, vt cupiendi vis ad voluptatis fruitionem incitata, cohibenti à voluptate rationi pareret. *φωστῆρα. *λογικῶς ἔσθαι.

Atque etiam magis fortasse in temperante ac forti obediens est: omnia enim in his rationi consonant.

Sicut in aliis quæ vel à natura fiunt, vel arte, non * repentè generationes absoluuntur, sed ex imperfectis ad perfecta subinde * progressio fit: priusq; antecedunt species quædã, quæ subiectũ idoneum ad suscipiendam eam formam reddunt, quæ à principio siue à natura, siue ab arte proposita fuerat: ita in virtutibus quoque hominis videre licet. homo enim à principio vbi è matris vtero editur, cũ nondũ ratio in eo vim vllam acceperit, esse absolutè quasi animal videtur: nam in eo irrationalium facultatum operationes, rationẽ necessario præcurrũt. ante omnes vegetalis etiã in ipso vtero existit: deinde vitalis: postremò verò excitata ratio operationem suã etiam ipsa producit. atque hæc generationis causa eueniunt: quippe cum natura essentiam hominis constituere studens inferiores facultates, earumque operationes, tanquam fundamentũ pręstantioribus subiiciat: fierique alio modo nequeat, vt ex omnium compositione aliquid cõstituatur. Hinc igitur fit, vt ratio * quæ post alias emicuit, dum propriã operationem exercere vult, pugnam aduersus perturbationes instituat: coneturque vehementem earum impetum, qui iam anticipauit, diutiusque inualuit, reprimere ac refrenare. Id autem citò fieri nequit: sed longo quodam tempore, laboreque haud paruo opus est ad rationis expertes facultates cohibendas, ac continendas. Propterea homo dum ratione aduersus perturbationes reluctatur ac pugnat, prius in discrimen illud venit, vt aut vincere aut vinci vicissim possit: incontinensque ex eo dicitur, id est ἀκρατὴς. quòd nondum penitus

* ἀθρόως. i. statim. galli dicunt Tout en ung coup.
* προκοπή.
* ὕστερον ἀναλάμψας.

* σφοδρότερον ἐνιστάμενος.

* ἐπιτείνων τὸν ἀγῶνα.

* πολεμούμενος.

* δυσωπούμενος. i. quasi rationalem facultatem reuereatur.

nitus vincere, sub seq; continere alias facultates potest: deinde cum * vehementius resistit, perfectionemq́; quã volebat, adipiscitur, continens euadit pugnã quidem adhuc exercẽs, sed ita tamen, vt sub imperio suo aduersarios contineat. sed Græci victores hos & victos vocabulis suis melius exprimunt: incontinentem enim ἀκρατῆ, quasi minimè obtinentẽ ac vincentem appellant: continentem cõtrà ἐγκρατῆ, perinde ac si obtinentẽ ac vincentem dicas, postea verò cum victoria potitus homo sustinere amplius turbationẽ vllam non valet, * redintegratoq́; certamine dominari prorsus in aduersantes facultates cupit: tẽporis alicuius processu fit, vt labore etiam non mediocri adhibito, ex boni ipsius perfectiq; appetitione temperantiã adipiscatur. Continens igitur * bello appetitus vincit: cum iam irrationalis facultas rationi quodã modo obediat, & in pugna * quasi inferior sit, ac primas cõcedat. at in temperante maior est hæc ignobilioris partis ad præstantiorẽ obedientia: nam quasi iam animũ desponderit deterior hæc pars, penitusq́ue iaceat, vt ne excitari quidem cõtra meliorẽ amplius audeat: ibi & tunc operatur, vbi & quando mandatũ ab ea fuerit, quæ princeps ac dominans natura est. Atq; hæc in temperãte efficiuntur, in quo ratio cõcupiscibili parte profligata, perfectè operationes suas exequitur. Idem de forti dicendũ est. nã & is quoq; vbi non mediocrem laborẽ studiumq́;, in subiugandis penitus perturbationibus impenderit, iracundiáque ita paulatim rationi obtemperantẽ reddiderit, perfectionẽ consequitur suã: vt secundũ rectum rationis iudiciũ, & in terribilibus opportunè audeat, fiduciamq́ue ita amplectatur, vt à timiditate & audacia æquis interuallis distet, vtrarunque harum mediocritate seruata. Hac de causa igitur in vtrisq; his, id est temperante & forti, quippe qui perfectionẽ iam obtinuerint, obediẽtior rationi est irrationalis hæc facultas. Vnde Aristoteles subiungit, [omnia enim rationi consonant] eo quod nullus amplius affectus rationi aduersatur, nihilq́; habet, quod ab illius appetitione dissentiat, ac dissonet, sed conspirent omnia. Verbum autem hoc [consonant] quod ipse [ὁμοφωνεῖ] inquit, ex translatione musicorum instrumentorum sumptum est, in quibus discors fidium ordo ratione temperatus, concordem vnũ * concentum efficit: vt in duplo & quadruplo, id est ea cõsonãtia fit, quę διὰ πασῶν, id est per omnes, & δὶς διὰ πασῶν, id est bis per omnes chordas dicitur.

* ἀπήχησιν.

Esse igitur irrationalis quoque hæc duplex videtur. nam vegetalis nullo modo cum ratione communicat: concupiscibilis autem & omnino appetibilis, particeps rationis quodam modo est: quatenus ipsi obedit, imperioq́ue eius obtemperat.

Superius etiã de duabus speciebus iam dixit, irrationalis animæ facultatis, vegetalis scilicet, ac vitalis: rursus nunc pauca quædam de eisdem repetit, vt de rationali cõmodius disputationem inducat. inquit igitur, quasi ea quæ iam dicta sunt, concludens, videri duplicẽ esse irrationalem hanc facultatẽ: quippe cum altera sit vegetalis, altera cõcupiscibilis ac demum appetibilis. cõcupiscibili autẽ propterea adiunxit appetibilem, quia non solum cupiditas, sed iracundia quoque appetibilis animæ facultas est. vegetalis autẽ, inquit, nullo modo cum ratione cõmunicat, neq; in eo ꝙ rationem propriam habeat, neq; in eo ꝙ obediat rationi: sed appetibilis particeps rationis quodã modo est, quatenus ei paret, eiusq; imperio obtemperat. atq; hanc esse quandam rationis participationem, dum rationi paretur, rationi, inquam, alienæ, quod exemplo ostendit sequenti.

Ita profectò & patris & amicorum habere rationem dicimus, & non sicut mathematicorum.

Duobus modis intelligi, inquit, habere rationem: vno, sicut cum patris & amicorũ habere rationem dicimus: altero, sicut cum mathematicorum, id est disciplinarium scientiarum: in quibus ea differentia est, ꝙ illic ratio curam & obedientiam: in mathematicis vero cognitionem & causam significat, quòd aliquid alicui insit: verbi gratia, quòd triangulo æquilaterum insit, vel quòd duos rectos angulos habeat. prior modus appetibili quoq; animæ facultati conuenit.

Parere autem quodam modo rationi irrationalem hanc partem, admonitio, & omnis increpatio, & cohortatio indicat.

Participem esse rationis appetibilem ex eo ꝙ paret, obeditq́ue rationi, iam demonstratum est. idem nunc rursus ex admonitione, increpatione, & cohortatione cõprobatur. videmus enim multos cum vel iracundia vel cupiditate superãtur, & iam in aliquod flagitiũ ac scelus præter rationẽ erupturi sunt: ab impetu, incitationeq́ue ea inhiberi, si aut admoneantur, vel increpentur à magistris fortè vel parentibus: aut ab amicis & cognatis cohortentur, eiusmodiq; aliis qui veneratione existimationeq; digni apud eos habeantur, qui eorum sermonibus à prauis repressi sunt. addidit autem [QVODAM modo] ob varios diuersosq́ue modos, quibus ad retrahendos, reprimendosq;

ab

ab irrationalibus incitationibus homines vti consueuimus.admonitiones enim,increpationes,& exhortationes nihil aliud sunt,q̃ diuersi modi, qui ad reuocãdos à deterioribus ad meliora homines faciunt.admonitio enim,id est νουθέτησις est condocefactio quædã ac consilium, quo animæ affectuũ perturbatio corrigitur.increpatio verò,id est ἐπιτίμησις libera quædã inclamatio atque obiurgatio,quæ appetẽti aliquid præter rationẽ terrorem incutit * ad exturbandã appetitionem, reprimendumq; impetũ.cohortatio autẽ quã παράκλησιν vocat, oratio quædã est quæ benigne afferri consueuit, leniterq; ab irrationalium perturbationũ dominio,amicos conatur subtrahere.

* πρὸς ἐκκοπὴν τῆς ὁρμῆς.

Quòd si dicendum est hanc quoque partem rationem habere, duplex erit ea quæ rationem habet:altera enim propriè & in se eam habebit: altera ita,vt is qui dicto patris audiens est.

Quoniã animalis & appetibilis facultas,quæ sensualis etiã est & imaginatiua, media inter vegetalem & rationalem collocata est:ex quibus altera ratione prorsus vacat , vt neq; eam in se habeat,neq; parere ei possit:altera prudens ex suapte natura,rationeque prædita est : media hæc esse * anceps quędã videtur,vt vtrisq; extremis valeat accõmodari.nam alteri in eo est similis,ꝙ ex se nõ sapit,neq; propriã habet rationem:alteri,ꝙ sapienti obtemperat,eiq; quę rationem habet,sese subiicit.atq; ita in hoc rationalis:in illo irrationalis videtur. Hac de causa Aristoteles hanc prius cum ea quę prorsus est irrationalis,cõiunxit,quomodoq; ab ea differret,explicauit:nuncq; rationali applicat,quãq; cum ea conuenientiã habeat, ostendit,ita inquiens[si autẽ oportet dicere hãc quoq; partẽ habere rationẽ]id est.si propterea ꝙ natura eius ea est,vt rationi obtemperet,nõ esse eam irrationalem aliquis dicat,neq; inter prorsus irrationales constituendã existimet:duplex etiã erit ea quæ ratione prædita est·altera primo & per se,vtpote in se rationẽ habens : altera secundo & per aliud,quippe quæ aliunde rationẽ acceperit,& perinde, ac si quis prudentiæ proprij patris obtemperet.ratio enim in vnoquoq; nostrũ prudentis patris locũ obtinet, quæ animali & appetitiuæ seu sensiuæ animæ facultati,tanq̃ puerulo prudentia carenti præest,atque imperat. oportet enim vt ratio,& ipsa sobria sit,* ne perturbationibus assentiens in malum aliquod trahatur:& ita exerceat sub se positas facultates,itaq; instituat,vt ne ipsi amplius resistere,aduersariq; audeant.

* ἀμφιρεπής

* ὡς μὴ τῇ πρὸς τὸ χεῖρον κατασύρεσθαι προσπαθείᾳ.

Virtus quoque secundum hanc differentiam distinguitur. nam alias ex ipsis intellectiuas, alias morales dicimus:sapientiam, perspicaciam, & prudentiam,intellectiuas:liberalitatem & temperantiam, morales.

Quia non per se animarum seu vitarũ distinctionẽ fecit,sed ob virtutes de quibus dicere proposuerat·nunc posteaq̃ tres esse in nobis vitas,facultatesq; definiuit , ad dicendum de virtutibus sermonẽ deflexit,iuxta diuisionẽ hanc bipartitã facultatis rationalis. Diuiditur enim,inquit,etiã virtus secundum hanc harum duarum partium differentiam, vt aliæ sint intellectiuæ, quas διανοητικὰς vocat,quæ in parte ex se rationẽ habente existunt:cuiusmodi sunt sapiẽtia,perspicacia, & prudentia,aliæ autem morales:vt liberalitas & temperantia,& cæteræ omnes quæcunque à ratione constituuntur,cum motus & appetitiones mediæ facultatis * castigat , ac moderatur : quæ morales etiã iccirco dicuntur,quia exercitatione & more,id est assuetudine acquiri cõsueuerunt.

* παιδαγωγεῖ καὶ ῥυθμίζει.

Cum enim de moribus loquimur,non sapientem aut perspicacem, sed mansuetum,aut temperantem aliquem dicimus.

Virtutes morales esse has quas modo dixit,ex communi opinione cõfirmat.Cum enim de aliquo homine,qualis moribus sit,consideramus, volumusq; eum laudare:non dicimus esse sapientem aut perspicacem,sed mansuetum aut temperantem.qua de causa ? quia sapientia & perspicacia disciplinã comparatur: mansuetudo autem & temperãtia ex assuetudine & exercitatione existit . Est autem prima rationis in irascibili exequutio appetitiones eius sub imperio suo substituentis, sibique obtemperantes reddentis. Temperantia autem in concupiscibili,cum etiam ipsa à ratione composita conuenientem accipit moderationem.

Laudamus etiam sapientem ex habitu:habitus verò laudabiles virtutes appellamus.

Sapientiam,inquit,etiam ipsam esse virtutem ex eo patet,quòd ex habitu sapiens laudatur:laudabiles enim habitus virtutes nominamus.vt perspicuum etiam illud sit,sapientiam, prudentiam & perspicaciam ex communi opinione virtutes esse : possimusque de vnaquaque ipsarum ita ratiocinari. sapientia habitus est laudabilis:at laudabilis habitus virtus est:est igitur virtus sapiẽtia. simili modo de perspicacia & prudentia faciendum.

FINIS LIBRI PRIMI.

Aristotelis Stagiritæ moralium NICOMACHIORVM LIBER SECVNDVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI EXPLANATIONE, QVAM NONNVLLI Aspasio, alij incerto auctori ascribunt.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De productione uirtutis intellectiuæ ac moralis. Cap. I.

Vm duplex igitur virtus sit, quemadmodum diximus, intellectiua & moralis.

Quoniam animæ duæ partes sunt, altera quæ ratione prædita est, altera quæ rationis est expers: duplex etiam virtus euadit, altera partis quæ rationem habet: altera irrationalis: atque ea quæ est rationalis partis, intellectiua siue cogitatiua appellatur: nam hæc rationis capax facultas tam cogitatio, id est διάνοια, quam intellectus, id est νοῦς dici consueuit. quæ autem est irrationalis partis, moralis ob id dicitur, quòd mores in ea parte existunt, sicut dictũ est: & ex more, id est assuetudine acquiritur. ferè enim omnes quę in hac parte sunt virtutes, ex more & assuetudine comparantur.

Intellectiua vtplurimum ex doctrina habet & generationem & incrementum: vnde & experientia & tempore indiget: moralis verò ex more, id est assuetudine acquiritur: vnde etiam nomen habuit, * parua in more immutatione facta.

Doctrinam assuetudini opponit. [vt plurimum] autem dicit, vel quia natura etiam opus est, si quis sapiens & prudens est euasurus: quippe cum non eam vim habeat doctrina, vt ineptum etiam natura reddere sapientem possit: vel quia non ex doctrina sola virtutes hæ acquiruntur, sed ex propria etiam inquisitione & inuentione. Intellectiuæ autem virtutes sunt, sapientia & prudentia. sapientia sanè est scientia: omnis autem scientia ex doctrina est. quin etiam naturalia ipsa, de quibus sapientia speculatur, nequaquam assuetudine cognosci possunt, sed in ipsis quoque doctrina prorsus aut inuentione opus est. Idem in prima philosophia contingit, hæ enim omnes experientia indigent, & tempore: id est multo tempore. * multo enim tempore experientia acquiritur. Quemadmodum etiam, inquit Euripides, * sed experientia

Potest profari iuuenibus prudentius.

Geometræ etiam longiore tempore sapientiores euadunt. * differtque ab assuetudine experientia, in eo, quòd assuetudo & mos propriis operationibus constat, ex eisque habitum acquirit: experientia verò alienarum operationum obseruatio est, ex quibus qui discit, ratiocinari consueuit. si autem studium quod in discendis his impendi solet, morem & consuetudinem appellare velit quispiam, appellet vt libet: propriè tamen dici mos debet & assuetudo, cum bonis institutis assuescimus, quanquam intellectiuarum & moralium virtutum differentia in eo minimè cõsistit, quòd illæ experientia & tempore, hæ ex assuetudine cõparantur: sed quòd ex doctrina illæ, hæ ex assuetudine existunt. tempore enim etiam morales indigẽt, licet non tam longo, vt aliæ. adde quòd rerum naturalium cognitionem appellare hic experientiam potest: vt sunt stellarum motus, mutationesque eorum quæ in sublimi aëris parte gignuntur: quorum qui periti sunt, aptas accõmodatasque rebus disputationes faciunt. Id quod de Democrito alibi inquit Aristoteles, φ aptè * quasi in natura inhabitasset, naturalia pertractaret: & non vt Pithagorei: qui cum omne in mathematicis studium collocarent, de rebus naturalibus loquentes imperitè suis eas rationibus, non eis suas dissertationes accõmodabant. Prudentia verò ex multa etiam ipsa experientia & doctrina cõparatur: ratio enim recta est, & vel demonstratio, vel demonstrationi perquàm similis. nam prima philosophia prorsus vtitur demonstratione: prudentia autem syllogismo perinde ac demonstratione. at omnis demonstratio, omnisq; syllogismus vel demonstratiuus, vel qui ad demonstrationem

* μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους.

* ἡ γὰρ πεῖρ ἐκ διδασκαλικῶν, καὶ πολυπειρία ἡ χρόνῳ πολὺ γίνεται.

* ἀλλ᾽ ἡμπειρία ἔχει τι λέξαι τῶν νέων σοφώτερον. Locus est in phœnissis.

* καὶ τὸ μὲν ἔθος ἔχει τι παραλλάττον.

* τῇ φύσει ἐνοικήσας.

nem propè accedit, doctrina quodammodo est. Intellectiuas igitur virtutes ex disciplina cõparari iam patet. Morales verò plerunque à more & generationem habent & incrementum. nam si cum intemperantibus consuetudinem habeant homines, intemperantes: si cum iustis, iusti: si cum fortibus, fortes etiam ipsi efficiuntur. prudentia tamen & recta eius ratio eas sine dubio perficit: quas ex consuetudine vt plurimum existere, illud argumento est, quòd multi sunt qui quanuis rectam rationem cognorint, non possunt tamen bona agere à voluptatibus vel doloribus superati: idque propterea euenit, quia bene agendo minimè assueuerunt. [VNDE etiã nomen habuit, parua in more immutatione facta] * nam à more & assuetudine quod ἔθος Græci vocant, parua immutatione facta ἦθος dicitur, quod mores significat: vnde ἠθικαὶ, id est morales virtutes appellantur. estque ἔθος, id est mos & assuetudo operatio ipsa: ἦθος verò, id est mores, qualitas, quæ ex operatione * affectuosæ animæ partis comparatur: hoc est finis, atque opus moris: in anima hac irrationali, quæ tamen possit rationi parere.

* ἀπὸ γὰρ τοῦ ἔθους τὸ ἦθος ὠνόμασται καὶ ἠθικαὶ ἀρεταὶ ἐθικαὶ καλοῦνται.

* παθητικῆς.

Ex quo etiam patet, nullam ex moralibus virtutibus naturâ nobis ingenerari. nihil enim ex iis, quæ naturâ fiunt, assuescere aliter potest. vt lapis, cum naturâ deorsum feratur, nũquam sursum ferri assuescet: neq; si milies quispiã eum sursum proiiciẽdo velit assuefacere. neq; ignis deorsum ferri, neq; aliud quippiam aliter quàm naturâ cõparatum sit, vnquam assuescet. neq; igitur naturâ, neq; præter naturã virtutes hæ in nobis insunt: sed cum idonei ad ipsas suscipiendas naturâ simus, assuetudine perficimur.

Quoniam assuetudine comparari virtutes has constat: hinc esse manifestum, inquit, nullam ex moralibus virtutibus naturâ in nobis acquiri. quod vt clarius pateat, quot modis naturâ aliquid dicatur esse, distinguendum est. vno modo naturâ ea fieri dicuntur, quæ ab ortu congenita alicui, atque insita naturâ sunt: vt lapidi deorsum, igni sursum ferri: altero modo, quæ congenita quidem non sunt, post quoddam tempus tamen vt plurimum euenire consueuerunt, nullo à nobis studio neque ex assuetudine, neque ex doctrina adhibito: cuiusmodi * dentium & barbæ productio est. Tertio modo id naturâ dicitur, cuius capaces naturâ sumus: atque ita contraria eidem contingere naturâ dicentur: vt morbus & sanitas, eidem ad suscipienda ea idoneo corpori. Quarto modo ea effici naturâ dicimus, ad quæ suscipiẽda paratum magis à natura aliquid est: quo modo sanitas naturâ esse dicitur: propterea quòd natura corpus magis ad sanitatem quàm ad morbum suscipiendum constituit: simili modo etiam virtus magis secundum naturam quàm vitium, & bonum omnino magis secundum naturam quàm malum esse dicitur. Cum tot modis dicatur id quod est naturâ, in primo significato sumptũ hic videtur, sicut ex subiecto exẽplo colligimus. lapidem enim deorsum ferri naturâ, inquit, ac propterea assuescere aliter non posse: virtus verò neque hoc, neq; secundo modo, vt dentes & barba, nullo nostro studio, sed ex assuetudine & doctrina acquiritur: vt & tertio modo, & maximè quarto secundum naturam sit. nam & idonei ad suscipiendam virtutem & vitium naturâ sumus: & magis tamen parati, instructique ad virtutẽ, quàm ad vitiũ. Vnde inquit, neque naturâ, neque prẹter naturam virtutes has in nobis acquiri, in quarto significato secundum naturam accipiens. non comparari autem naturâ à nobis virtutem, ita vt ab ortu cõgenita nobis amoueri amplius non possit, inde perspicuum est: quòd nihil ex iis quæ ita naturâ insunt, assuescere aliter præter naturam potest. lapis enim cum grauis sit, deorsumque feratur, nunquàm ita assuesceret, vt ascendere sursum posset: quemadmodum neque ignis, vt deorsum delaberetur. at homines prauis moribus vtentes, praui, virtutisq; expertes euadunt. adde quòd simul neque secundum naturam, neque præter naturam virtutes esse eodem argumento ostendit, * neque enim quæ naturâ insunt alicui, immutari assuetudine aliter possunt: mores autem alij aliter assuetudine efficiuntur: natura igitur esse minimè queunt, neque quæ præter naturam sunt, assuetudine possunt comparari, lapis enim sursum ferri nunquam assuescet: at morales virtutes assuetudine comparantur: præter naturam igitur non sunt.

* ὀδόντων βλάστησις καὶ γενείων.

* μηδὲν τῶν φύσει ὄντων ἢ ἐχόντων τι, ἄλλως ἐθισθῆναι δύναται.

Præterea eorum quæ naturâ nobis eueniunt, facultates prius accipimus, deinde reddimus operationes: id quod in sensibus perspicuũ est: non enim ex eo quòd sæpe vel vidimus, vel audiuimus, sensus & videndi & audiendi accepimus: sed econtrario, habẽtes vsi sumus, & non habuimus postquam vsi sumus. sed virtutes accipimus, vbi prius fuerimus operati: quemadmodum

dum etiam in aliis artibus. quæ enim, vbi didicerimus, facere oportet, ea faciendo diſcimus. ſicut enim ædificando ædificatores, cithara canẽdo citharœdi efficiuntur: ita quoque iuſta agendo iuſti, temperantia temperantes, fortia fortes euadimus.

Non acquiri naturâ virtutes, hac quoque ratione demonſtrat.* quæ naturâ in nobis ſunt, eorum facultates & potentias prius quàm operationes accipimus: deinde ex ipſis operationes producimus. facultates autem hic habitus & aptitudines appellat, quę in omnibus quæ naturâ inſunt, anticipare conſueuerunt. non enim ex eo quòd ſæpe intuiti fuerimus, vim inſpiciẽdi acquirimus: ſed eam prius habentes, deinde eius fungimur operatione. nam antequam facultatem videndi habeat, videt nemo: eodem modo in aliis ſenſibus, prius habeamus facultates neceſſe eſt, quàm exercere earum operationes poſſimus. In virtutibus verò contrà habitus ex operationibus comparamus. quemadmodum etiam in artibus, quæ naturâ minimè ſunt. Non ſunt igitur virtutes naturâ. In vniuerſum enim * quæ naturâ minimè facimus, ſed doctrinâ & diſciplinâ ſolemus acquirere, ea faciendo diſcimus: aſſueſcendo enim habitũ cõparamus: vt ædificando ædificandi artẽ, iuſta agendo iuſtitiam: & cæteras virtutes ſimili modo. Quare efficitur, vt naturâ virtutes minimè ſint.

*ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα ὕστερον δὲ ἐνεργείας ἀποδίδομεν.

*ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν.

Huic rei atteſtatur id quod in ciuitatibus fieri conſueuit. legum latores enim ciues aſſuefaciendo bonos reddunt: hæcque eſt vniuſcuiuſque legum latoris voluntas. qui verò id bene non efficiunt, peccant. atque in hoc bona reſpublica à mala differt.

Alia ad idem probandum confirmatione vtitur, ab optimis legum latoribus ſumpta: quorum officium eſt, vt aſſuefaciendo ciues ſuos probos efficiant. nam nulla opus eſſet aſſuetudine, ſi virtus eiuſmodi eſſet, vt naturâ compararetur. hæc autem eſt vniuſcuiuſque legum latoris voluntas, idque propoſitum, vt aſſuefaciant in his ciues, ex quorum diutina exercitatione virtutum habitus conſequantur. qui verò id rectè non faciunt, id eſt, laude dignis operationibus ciues non inſtituunt, peccant, fineque fruſtrantur ſuo.

Accedit quòd ex iiſdem & per eadẽ omnis virtus & acquiritur, & corrumpitur. ſimili modo etiam ars: ex eo enim quòd citharã pulſant, & boni & mali cithariſtæ euadunt. eadem ratione quoque ædificatores, & reliqui omnes. nam ex eo quòd ædificant benè, boni: ex eo quòd male, mali efficiũtur. niſi enim ita eſſet, nullo opus eſſet doctore, ſed omnes vel boni fierent vel mali. Ita igitur in virtutibus quoque eſt. agendo enim quæ ad cõmercia hominum ſpectãt, alij iuſti, alij iniuſti efficimur: agendo quæ in terribilibus rebus conſiſtunt, aſſueſcendoque vel cõfidere vel timere, alij fortes, alij ignaui euadimus. pari modo in iis quæ ad cupiditates & iras pertinent, temperantes alij & manſueti, alij iracundi & intemperantes fieri conſpiciuntur: illi, quòd hoc: hi quòd illo modo in illis ſe gerũt. & (vt vno verbo dicã) ex ſimilibus operationibus habitus fiunt. vnde operationes* qualitate quadam præditas oportet reddere, quippe cum ex earum differentiis habitus quoque conſequantur. non igitur parum refert, ſicne an ſic, ſtatim ab adoleſcentia conſueſcat aliquis: ſed quàmplurimum: immo totum in eo penitus conſiſtit.

*ποίας.

Sequens hoc argumentum in principio quidem ad idem hoc confirmandum facit, quòd virtutes morales naturâ minimè ſint: ſenſim tamen in alteram quæſtionem deducit. quærit enim deinceps quænam ſint virtutes, bonæque actiones: id quod ex verbis ipſis cognoſcere facilè poterimus. ſed prius quæ differentia ſit, cum inquit [ex iiſdem] & [per eadem] conſiderandum videtur. vel enim vt idem vtriſque his vocibus ſignificet, ita dixit: vel quia fortaſſe cum [ex iiſdem] dicimus, nõ ſolum id intelligere poſſumus, quòd per eaſdem operationes, virtutes & fiant, & corrumpantur: verumetiam illud, quòd eadem initia habeant, licet per eadem minimè acquirantur. Vnde vt planius hoc explicaret, ambiguitatemq; tolleret, cum prius [ex iiſdem] poſuiſſet, [per eadem]

etiâm

etiam ſubiunxit. cum verò, inquit, per eaſdem operationes virtutem omnē & acquiri & corrumpi, eaſdem genere accipiendum eſt: quippe cum & bonæ & prauæ operationes circa voluptatem eædem genere ſint, ſpecie autem diuerſæ: ex bonisque temperantia, ex prauis intemperantia exiſtat, ſimili modo in aliis virtutibus. Progreditur etiam ab artibus: ex operatione enim quæ eadem genere eſt, & boni & mali citharistæ euadunt. ſi bene aſſueſcant, boni: ſi male, mali. Idem in aliis artibus contingit. Ita autem ratio colligitur: quod ex iiſdem & fit & corrumpitur, natura minimè eſt: virtutes autem huiuſmodi ſunt: non ſunt igitur naturâ virtutes: * ex iiſdem enim operationibus & exiſtunt & corrũpuntur, id eſt non fiunt, neq; omnino exiſtunt. corrumpi enim hic non ita ſumit, vt virtutes iam exiſtere oſtendat, ſed vt non eſſe, neque effici eas ſignificet. Item, ſi virtutes quemadmodum artes, ex iiſdem & per eadem & fiunt & corrumpuntur: artes autem per operationes acquiſitæ, naturâ minimè ſunt: neq; virtutes naturâ acquirētur: quippe quæ per operationes etiam ipſæ exiſtant. ſi igitur naturâ non ſunt virtutes, ſed ex aſſuetudine comparantur, operationes qualitate aliqua præditas reddamus neceſſe eſt: id eſt vel bonas vel malas efficiamus.

*ἐκ γὰρ τῶν αὐτῶν πῶς γινομένων καὶ γίνονται καὶ φθείρονται, τουτ' ἐστὶν οὐ γίνονται οὐδὲ συνίστανται τὴν ἀρχήν. οὕτω γὰρ τὸ φθείρεσθαι νῦν ἐπὶ τῶν ἤδη οὐσῶν ἀρετῶν ἐχρήσατο.

Quòd uirtus ab exceſſu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes. Cap. II.

QVoniam igitur præſens tractatio non eſt ſpeculationis cauſa, quemadmodum aliæ: (non enim fit, vt cognoſcamus quid ſit virtus, ſed vt boni efficiamur: alioqui nulla eius eſſet vtilitas) neceſſe eſt, vt de actionibus, quomodo agendæ ſint, conſideremus: * quippe cum in eis ſita vis ſit, vt habitus quoque præditi qualitate quadam reddantur, ſicuti diximus.

*αὗται γάρ εἰσι κυρίαι καὶ τοῦ ποίας γενέσθαι τὰς ἕξεις.

Omnes ferè diſputationes in philoſophia, excepta morali & ciuili, contemplationi ſoli vacāt. moralem verò, non vt cognoſcamus rationes, addiſcimus, ſed vt boni efficiamur. de actione enim virtutum propoſitum eius primum eſt, ſecundum de ſpeculatione. ideo neceſſarium eſſe, inquit, vt habitus conſideremus: habitus autem appellat virtutes & vitia: atque ita progrediens in aliam quæſtionem deſcendit, ac quales actiones eligendæ ſint, quærit, atque ita inquit:

Agere igitur ſecundum rectam rationem commune eſt, & in præſentia ita ſumatur: dicetur autem poſtea de ipſo, & quid ſit recta ratio, & quomodo ad alias virtutes ſeſe habeat.

* Agere ſecundum rectam rationem commune eſt, actionibus videlicet & operationibus quibus eſt aſſueſcendum. vt intelligamus eas actiones eſſe eligendas, quæ ſecundum rectam rationem aguntur. qúænam autem ſit recta ratio, poſtea dicetur, id eſt in ſexto, vbi de prudentia agit: quæ ad alias virtutes tanquam geometrica quædā ſeſe habet.* recta enim ratio à prudentia cum ſit, actiones moralium virtutum definit, modumq; earum præſcribit. illud autem aduertendum, ſecundum rectam rationem agere. non ſolum illis qui perfectas virtutes habēt, ab Ariſtotele hic attribui, ſed etiam illis qui non habent: quippe cum non tam illi agant, quemadmodum recta ratio preſcribit, qui demonſtratiuam habent rationem, quàm qui ſolummodo opinantur hoc eſſe agendum, illud minimè: atque vt ita dicam, qui quòd ſit aliquid, percipiūt: cur ſit autem, ignorant.

*κοινὸν ταῖς πράξεσί τε καὶ ἐνεργείαις δι' ὧν ἐθίζεσθαι δεῖ ὑπάρχειν τὸ πράττεσθαι αὐτὰς κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον.

*ὁ γὰρ ὀρθὸς λόγος ἀπὸ φρονήσεως ὢν ὁρίζεται τὰς πράξεις τὰς κατὰ τὰς ἠθικὰς ἀρετάς, καὶ τὸ μέτρον αὐταῖς ἐπιτίθησιν.

Illudq; prius conceſſum apud nos conſtet, omnem de agendis diſputationem figura quadam, non autem exactè pertractari oportere: quemadmodum in principio etiam docuimus, cum pro ſubiecta materia rationes eſſe poſtulandas, quæq; in actionibus verſantur, vtiliaq; ſunt, nullam habere ſtabilitatem, ſicuti neque ſalubria, diceremus. Cumque vniuerſalis ratio eiuſmodi ſit, minus exquiſitam quoque particularem eſſe manifeſtum eſt: quippe cum neque ſub artem, neq; ſub præceptionem aliquam cadat: debeantque illi qui agunt, ſubinde* opportunitatem obſeruare: id quod in medicina & in gubernandi arte conſpicitur. Verùm licet talis præſens hæc tractatio ſit, enitendum eſt tamen, vt ei ſuccurramus.

*Temporis rationē habere.

Cum dixerit autem omnia ſecundum rectam rationem agi oportere, idq; vniuerſalius paulo, neque exactè dictum aduerterit: (non enim quæ ſit recta ratio, ita eſt notum, vt bis duo quatuor

constituere, sed figura quadam adumbratur) iccirco ea rursus repetit, quæ in principio dixerat: * pro subiecta materia videlicet suscipiẽdas esse disputationes: quæ verò in actionibus versantur, atque vtilia sunt, nullam habere stabilitatẽ: sed aliàs cõferre, aliàs minimè. vt bellum gerere modo vtile est: modo non. & in honestis simili modo: interdum enim fit, vt depositum reddere honestũ sit: interdum non sit. immutãtur enim hæc temporibus, personis, actionibus, locis, necessitatibus, atque id genus reliquis. sicut igitur neque salubria definiri satis exquisitè possunt. neque enim exactè in his licet dicere, quantam esse deambulationem salubrem, neque quantũ esse cibum oporteat. propterea quòd interdum sanitatem afferunt, interdum non: ita neque ea quæ in actionem cadunt: atque eò magis, quò particularia magis sunt. de eis enim neque artem tradere neque præceptionem vllam possumus: sed oportet, vt qui agunt, occasiones obseruent: atque vt res ipsæ postulauerint, ita agant. quemadmodum in medicina, & gubernandi arte fit: in quibus cum neque vniuersales, neque particulares rationes satis exquisitæ sint: & medicus & gubernator sequi occasiones debet, iuxtaq; eas & mederi & gubernare. Atque ita quales actiones agendæ sint, * figura quadam ostendit: & simul in disputationem de virtutibus & vitiis sensim ingreditur: ita inquiens:

* ὅτι δεῖ τὴν τῶν λεγομένων ἀκρίβειαν πρὸς τὰς ὑποκειμένας ὕλας ἐξετάζειν.

* τύπῳ τινὶ καὶ περιγραφῇ.

Primum igitur illud considerandum: res huiuscemodi & à defectu & ab excessu corrumpi solere (opus enim est, vt in obscuris manifesta adducamus testimonia) sicut in viribus & sanitate conspicimus. quę enim nimiũ excedunt modum exercitationes, & quę item deficiunt, vires corrumpunt: simili modo potus & cibi nimis vel copiosi vel tenues, sanitatem: moderata verò omnia & faciunt, & augent, & conseruant. Idem quoque in temperantia & fortitudine & aliis virtutibus fit. qui enim omnia fugit & timet, neque quicquam sustinet, ignauus: qui contrà nihil omnino timet, sed omnia adit, audax efficitur. Ita etiam qui omni voluptate fruitur, à nullaq; abstinet, intemperans: qui omnes fugit, quemadmodũ agrestes, stupidus quidam est. nam & temperantia & fortitudo ab excessu & defectu corrumpi, à mediocritate autem conseruari consueuit.

Quæ sint hæ res huiuscemodi, quæ ab excessu & à defectu corrumpi soleant, postea manifestat: cum inquit [sicut in viribus & sanitate conspicimus] illud verò [opus enim est, vt in obscuris manifesta adducamus testimonia] interiectum in medium est. sunt autem virtutes tam corporis quàm animæ manifestiores, vt robur, & sanitas, de quibus nunc loquitur, tam nimias exercitationes inquiens, quàm modicas robur corrumperę: simili modo sanitatem vel tenuiora quàm satis sit, vel copiosiora alimenta corrumpere: moderata autem conseruare, facere, & augere. Id quod in temperantia quoque & fortitudine, cæterisque virtutibus, moralibus scilicet, de quibus nunc sermo est, fieri eodem modo ostendit. qui enim semper ita operatur, vt omnia timeat, nihilque sustinere ac pati possit, ignauus euadit: qui verò assuescit nihil timere, sed temerè omnia adit, audax. in aliis quoque virtutibus similiter: fortitudo enim & temperãtia, inquit, ab excessu & defectu corrumpitur. corrumpi autem, inquit, has virtutes non eò quòd iam existant: sed quia ab excessu & defectu prohibentur, quò minus possint existere.

At verò nõ solum generationes, & incrementa, & corruptiones ex iisdẽ & ab eisdem efficiuntur: verum etiam operationes in iisdem quoq; erunt. nam in aliis quę manifestiora sunt, res ita se habet: vt in viribus. nam & illę tum ex multi cibi sumptione, tũ ex multis laboribus sustinendis cõparantur: & vtraq; hæc præstare maximè omniũ robustus potest. Idem in virtutibus cõtingit: ex eo enim quòd abstinemus à voluptatibus, efficimur temperãtes: & effecti temperãtes maximè abstinere à voluptatibus possumus: pari ratione in fortitudine, assuescẽdo formidanda cõtemnere, & sustinere fortes efficimur: effecti verò, maximè sustinere ac pati * terribilia possum⁹.

* φοβερά.

Neque solum, inquit, ab iisdem generationes & incrementa & corruptiones efficiuntur, verum etiam operationes in iisdem fiunt. id quod prius in corporis, deinde in animæ virtutibus apertè declarat.

Virtutem

Virtutem moralem eſſe circa uoluptates ac dolores. Cap. III.

SIgnum autem habituum ſit vel voluptas vel*ægritudo quæ facta ſubſequitur. nam qui à corporis voluptatibus abſtinet, ſi eo ipſo gaudet, temperans:ſi dolet,intemperans eſt exiſtimãdus. qui item ſuſtinet terribilia,& vel gaudet, vel certè non dolet,fortis:qui autẽ dolet, ignauus eſt. moralis enim virtus circa voluptates,doloresq́ue verſatur : quippe cum ob voluptatem mala agamus:ob dolorem verò ab honeſtis abſtineamus.

*λύπη .i.dolor qui opera conſ[equitur]

Signum,inquit,virtutum & vitiorum ſuperueniẽtem operationibus voluptatem,vel dolorem facere debemus.qui enim lætatur,cum abſtinet à voluptatibus , temperans eſt:qui dolet , etiam ſi quãmaximè abſtineat,intemperãs:quippe qui oſtendat ſe non ex electione,ſed neceſſitate coactu abſtinere.Idem in liberalitate cõſiderari poteſt:liberalis ſiquidem multo maiore afficitur gaudio, ſi det,quàm ſi accipiat.at qui dat quidem,ſed ægrè tamen id facit, non liberalis magis quàm illiberalis appellandus eſt,cum verò,inquit,eum eſſe fortem,qui periculis ſubeundis vel gaudet, vel certè non dolet:ob id dictum videtur,vt * affectui humano aliquatenus eſſe indulgendum oſtendat:vel quia in nonnullis fortitudinis operationibus ſatis omnino eſt , ſi aliquis non doleat : cum aut horrendis periculis ſeſe exponit,aut fortiter pugnando vulnera accipit. moralis enim,inquit, virtus,circa voluptates doloresq; verſatur.non propterea ait,circa voluptates doloresq́ue verſari virtutem,quia ex operationibus honeſtis conſequi voluptas ſoleat : ſed contra hoc ſignum virtutes eſſe ſtatuit,vt meritò ob id voluptas ſubſequatur , quia virtus circa voluptates & dolores verſetur.Dubitaret autem quiſpiam de morali virtute,quo modo circa voluptates doloresq; eſſe dicatur : nam intellectualem circa hæc minimè verſari manifeſtum eſt . verſatúrne igitur circa hæc tanquam inſtrumenta?vt tibia canendi ars circa tibias,fabrilis circa ſecurim,vel ſerram,& cætera eiuſmodi? an potius tanquam circa ſubiectam materiam , quemadmodum muſicæ circa modulationem & cantum,geometriæ circa magnitudinem negocium eſt?At enim illud minimè cõuenit, vt voluptatem & dolorem virtutum inſtrumenta appellemus:non enim ipſis his tanquam inſtrumentis vtitur uirtus.magis igitur videntur tanquam ſubiecta hæc virtutis eſſe,perinde ac muſicæ modulationes:quippe cum virtutis operatio circa affectus animi & actiones ſit, eorumq; conuenientiam & æquabilitatem,non ſecus,ac muſicæ circa modulos contemperandos.vt affectus animi,necnon actiones ipſæ,vt diximus,ſubiecti & materiæ rationem habeant. Quoniam igitur ex omni affectu,ſicut progrediendo dicet,conſequi voluptas vel dolor conſueuit:iure circa voluptates & dolores,tanquam ſubiecta,verſari moralem virtutem dictum eſt.

* πάνυ ἀνθρωπίνως προσέθηκεν

Quapropter vt Plato, inquit, ab adoleſcentia ita inſtitutos eſſe oportet homines,vt iis gaudeant,& doleant,quibus gaudere & dolere debent:hæc enim recta eruditio eſt . Præterea ſi virtutes circa actiones & affectus ſunt, & omnem affectum, omnemq́ue actionem ſequitur vel voluptas vel dolor:iccirco virtus circa voluptates & dolores verſatur . indicant id punitiones,quæ per dolores adhibentur:ſunt enim medicationes quædam:at medicationes per contraria fieri conſueuerunt.

Virtus ſanè peccatorũ caſtigatrix eſt & correctrix:caſtigationes autẽ & curationes circa eadẽ verſantur, circa quæ ea,quæ curantur peccata:verſabitur igitur virtus circa voluptates & dolores in quibus peccatur.nam licet dolor & voluptas temperantiæ propriè vt materia ſubiiciatur,circa quam operationes eius ſunt:aliæ verò virtutes diuerſa quædam ſubiecta habeant, circa quæ operentur:quia tamen ex operationibus quoque illarum huiuſcemodi affectiones ſubſequuntur , nihilo minus etiam ipſæ circa voluptates & dolores verſari dicũtur. Platonis autem ſententiã probat, quippe qui rectè cenſuerit ab adoleſcentia ita eſſe aſſueſcendum , vt iis gauderemus & doleremus,quibus oporteret : vnde Platonicos eos demirari aliquis poſſet , qui impatibilitatem quaſi Platonicum quoddam decretum introducunt,voluptatemq́ue damnant,ac tollere conantur.Virtutem verò moralem circa affectus & actiones eſſe perſpicuum eſt. actiuæ enim cum ſint virtutes morales,in actionibus operationes ſuas habent:atq; in hoc à contemplatiuis differunt. eſſe etiam eaſdẽ circa voluptates & dolores ita oſtẽditur.punitiones peccatorũ quædã medicationes ſunt:at medicationes per cõtraria efficiuntur:puniuntur autẽ peccantes dolore,voluptatũq; abſtinẽtia ac

* περὶ ἃ δὲ ἁμαρτία περὶ ταῦτα καὶ ἀρετάι.

detractione:circa hæc igitur peccata sunt : * sed circa eadem sunt virtutes , circa quæ & peccata: circa eadem igitur virtutes quoq; versabuntur. At verò illud quoq; dubitatione dignum videtur: quo modo omnem affectum sequi voluptas vel dolor dicatur. Nonnulli duos hos maximè generales affectus ex sententia Aristotelis esse existimarunt : ita vt affectus in duos generali distributione diuidatur,voluptatem & dolorem, in quos postea reliqui omnes reducantur:vt ira & timor in dolorem:fiducia in voluptatem:cupiditas partim in dolorem,partim in voluptatem : quatenus enim caret eo quod cupit homo,dolore:quatenus sperat se cõsequuturum,voluptate afficitur.sed si penitus desperet,tunc cupiditatẽ dolor tanquã genus assequitur.hęc quidem opinio probabilitatem quandam in se habet,dubitationem tamen etiam ipsa admittit,refellique potest.nam si cõceditur in specie affectus voluptas quædam esse,& dolor:verbi causa,si cum vel ob nostrã, vel ob amicorum fœlicitatem gaudemus, voluptas ea esse dicitur:& item dolor.cum aut ex nostris amicorum malis dolemus,quo modo ab his generalem voluptatẽ vel dolorem distinguemus?si enim eadem ratio omnis voluptatis est,vt voluptas nihil aliud sit,quàm operatio secundum naturã sine vllo impedimento:fieri nullo modo potest,vt duas esse voluptates dicamus,in genere vnam,alteram in specie:siquidem idem nomen,eademq́, ratio vtrarumq; est:neq; propria aliqua particularis huius definitio inuenitur. Nisi fortasse aliquis dicat,cõmunem vnam esse omnis voluptatis, & item omnis doloris definitionẽ:diuisionemq; ita faciat,vt affectus in duos maximè generales, hoc est,voluptatem & dolorem partiatur:atq; ex voluptatibus alteras animales, alteras corporales statuat:exq; animalibus vnam æquiuocè cum genere voluptatem appellatã ita definiat , vt dicat esse diffusionem quandam animi ob nostros,aut amicorũ successus: cum præsentia esse , vel nobis vel amicis nostris bona opinamur:quæ etiam vniuoca sit, rationemq; generis admittat,operatio cum sit etiam ipsa secundum naturam minimè impedita:æquiuoca verò in eo,quod nomen diuersum à genere nullum habet:alteram autem animalis voluptatis speciem fiduciã esse dicat , quæ voluptas ac diffusio animi sit ex eo,quòd in nullum periculum nos incursuros,vel si inciderimus, prospere euasuros speramus.reliqui etiam omnes quicunq; circa animalem voluptatẽ sunt affectus , voluptates animales hoc modo essent:quorũ nonnulli penitus errantes sint , nonnulli autẽ si moderati fuerint,virtuti:si immoderati,vitio ascribantur.Idem in animali dolore faciendum erit:cuius genus operatio esse præter naturam definietur:speciesq; habebit:vnam,quæ indigentia vel defectio appellabitur,eritq; ægritudo seu dolor ex nostris,aut amicorũ infortuniis susceptus,cum præsentia iam esse mala existimamus:alteram iram,quæ etiam ipsa erit ægritudo ex eo proueniens,quòd mali aliquid præter dignitatem passos nos esse opinemur,cum iudicandi appetitione.timor etiam doloris species erit,qui ex mali expectatione orietur. Atq; hæc sunt, quæ ad tuendam illam generalem affectuum diuisionem dici possent. Verùm si ita esset, oporteret vt alterum sub altero tanq̃ species collocaretur,& non inter se miscerentur & confunderentur:nam sicut animal in rationale & irrationale diuiditur,ita vt reliqua omnia vel rationis capacia,vel expertia omnino sint:neq; ex irrationali & rationali quippiã constituitur: sic in voluptate & dolore,si generales affectus ponerentur,esset faciendum. Quocirca nõnulli minimè esse genera hæc dicunt, neq; primã illam affectuum diuisionem admittunt,sed Aristotelem asserunt,ita dixisse voluptatem & dolorem affectus cõsequi,vt sanitatem rubor,morbum pallor solet. Vnde perpendenda esse res videtur.habet sanè cupiditas mistionem quandam cum voluptate & dolore:nec minus etiam ira. fit enim etiam ipsa cum voluptate & dolore.id quod Homerus quoque illis versibus ostendit,cum inquit:

Ira animusque viri,qui longe melle fluente
Dulcior,vt fumus,generoso in pectore gliscit.

Sed melius est, vt paulo superius,quid sit affectus,quæq́; eius sint species,repetamus:ita enim fortasse fiet,vt voluptatẽ & dolorem esse aliorum genera quædam appareat . Stoici igitur affectum esse vehementem incitationem,vel appetitionẽ irrationalem opinati sunt , sumentes id irrationale quod rectæ rationi contrarium est : non rectè. non enim contrarium esse rationi potest, quod bonum est,virtutiq; ascribitur . Quin potius eos homines damnare consueuimus & vituperare . qui moribus ita asperi , ac duri sunt,vt obtempeperare ac moueri vix affectu vllò queant. adde quòd appetibilis animæ pars cum auferri omnino atq; eripi hominibus non valeat, excoli ac modificari optimè potest:id quod in conuenientia æquabilitateq; affectuum inter se fit.quòd verò quædam animæ pars sit , quæ appetat & afficiatur, alibi excutiendum .apud ueteres autem peripateticos nullam affectus definitionem reperimus. Ex posterioribus verò Andronicus affectũ ita definit, vt dicat eum esse animæ irrationalem motionem ex opinione vel mali vel boni:irrationaleq; hic sumit non quod rectę rationi contrarium est,vt Stoici,sed quod ex irrationali animæ parte existit. At Boethus, affectum animæ motionem irrationalem esse,inquit,quæ magnitudinem quandam habeat:sumitque eodem modo etiam ipse irraionalem:sed illud addit[quæ magnitudinẽ quandam habeat] propterea ꝙ alij quoq; nõnulli

parui

parui motus eiuſdem huius partis cum conciliatione, vel alienatione aliquarum rerum efficiuntur, quos affectus appellandos ob paruitatem non cenſet. qua in re quàm rectè ſentiat, non video: omnis enim affectuoſæ animę partis motus, modo non lateat, quantuſcunque ſit, appellari πάθος id eſt affectus debet. Andronicus verò cum ex opinione boni vel mali, affectus effici dixerit, id videtur ignoraſſe, multos affectus ex ſola imaginatione ſine vllo aſſenſu & opinatione exiſtere: cui cum iucundum vel moleſtum aliquid apparuerit, affectus animi mouentur: vt non ſolum poſt opinionem, ſed ante etiam quam opinemur quicquam, affectus fieri manifeſtum ſit. indicant id maximè cupiditates. ſæpenumero enim fit, vt ſtatim vbi viderit quippiam aliquis, cupiditate vel boni vel mali, nulla præcedente opinione, afficiatur. ſæpe item cõtingit, vt nulla prorſus alicuius opinione habita, quòd bonum ſit, motio eadem exiſtat: vt cum ridicula aliqua ac facetoſa oratione irrationalis animæ pars in nobis mouetur. tunc enim nullum exiſtimamus bonũ nobis adeſſe, ſed à ſola prorſus voluptate ac iucunditate afficimur. Interdum etiã ex opinione boni voluptas, ſicut ex opinione mali dolor conſequitur: dum anima ex eo mouetur, quòd bonũ iucundum, malum moleſtum eſt: Videndum igitur, ne ita potius definiendus effectus ſit, vt dicatur eſſe irrationalis animæ partis motio à voluptate, vel dolore inducta: nam ſiue ex imaginatione, ſiue ex opinione proueniat affectus, prorſus ob voluptatem aliquam vel dolorem exiſtit: id quod maximè generales affectus eſſe voluptatem & dolorem oſtendit. Stoici verò generales eſſe affectus quatuor ſtatuebant, voluptatem, dolorem, timorem, & cupiditatem: atque eos ita colligebant. quia enim omnes affectus ex opinione vel boni vel mali eſſe affirmabant: cum opinio pręſentium bonorum erat, voluptas: cum præſentium malorum, dolor efficiebatur: cum bona futura expectabantur, cupiditas exiſtebat, quæ aduentantis boni appetitio eſt: cum mala, dolorem eum ſubſequi dicebant, qui timor diceretur. Sed quærendum videtur, quo modo dolorem tanquam generalem affectum ſumpſerint, licet ſpecies doloris ſit: eius verò oppoſitum, id eſt fiduciã prætermiſerint, timor enim eſt ex expectatione mali proueniens ægritudo: neque mali cuiuſlibet. non enim qui paupertatem expectat, timere dicendus eſt: ſed timor maximè & propriè tunc videtur eſſe, cum periculoſi alicuius mali, quod ad ſalutem ſpectet, expectatio eſt: cuius cõtrarius affectus fiducia eſt: cum vel nihil mali nobis euenturum ſperamus: vel ſi euenerit, eiuſmodi tamen futurum opinamur, vt ſuperari à nobis non difficulter poſſit. Adde quòd iram quoque videntur prætériiſſe. dicunt enim cupiditatem eam eſſe, cum tamen cupiditas minimè ſit. nam licet ſub idem genus, hoc eſt, ſub appetitionem ambo referantur: cupiditas tamen iucundi ſolius appetitio eſt: ira verò vindictæ ac retaliationis. tametſi parentes, cum filiis ſuis iraſcuntur, vindictam minimè appetere videntur: vnde fortaſſe ira communiter ita eſſet definienda: vt eſſe animæ motio diceretur, ab eo incitata qui iniuria affeciſſe videatur. Sed hos iam omittamus: nam alia quoque plura dici de his hoc modo poſſent: ſententiamque Platonis hac de re conſideremus. Is cum alibi voluptatem & dolorem ſupremos eſſe affectus, ac generales oſtendere videtur: tum maximè vbi de voluptate & dolore loquẽs, duos eſſe, inquit, hos fontes, qui ex altero in alterum influant: quaſi velit ſignificare hos duos affectus ſupremos eſſe aliorum omnium ac generales. Idem ſex quandoque affectus connumerat, voluptatem, dolorem, timorem, fiduciam, cupiditatem, & iram: ea de cauſa, vt puto, quia hi maximè noti, celebreſque habeantur. Enimuero à ratione fortaſſe alienum non erit, ſi voluptatem & dolorem maximè generales affectus aſſeruerimus: vt voluptas operatio ſit ſecundum naturam non impedita: dolor contrà, cum impedimur, ne ſecundum naturam operari valeamus: in quos reliqui omnes facilè reducantur. ſpecies enim eorum primum erunt voluptas & dolor, eodem quo genus nomine appellati: quorum altera diffuſio ob præſentiam rerum iucundarum: alter ob pręſentiam moleſtiarum, animi contractio eſt. deinde fiducia & timor: hic ſub dolorem: illa ſub voluptatem ſubiicietur. eſt enim fiducia voluptas cum nullum periculum euenturum nobis, vel ſi euenerit, euaſuros tamen nos eſſe ſperamus: timor verò dolor ex terribilium rerum expectatione. Annumerare his affectibus etiam ſolent amicitiam & odium: non illam quidem amicitiam, quæ ex mutuorum beneficiorum beneuolentia conflatur: quæ diſpoſitio quædam eſt, ſed eam qua anima amando moueri conſueuit: cui odio proſequendi motio oppoſita eſt. amicitia quidem hæc cum ſit conciliatio quædam cum re amata, in voluptatem refertur: ſicut odium in dolorem. alienatio enim eſt odium & reiectio, dum videmus aut audimus rem quæ nobis eſt odio, vel quomodocunque in eam incidimus. Gratia item & ira referri inter affectiones ſolet: quarum gratia in voluptatem reducitur, eſtque animæ motio, qua referre beneficium cupimus ei, à quo acceperimus: in qua ſanè appetitione ineſſe voluptatem quandam neceſſe eſt. Ira autem ęgritudinis doloriſque ſpecies eſt, cum iniuria affectos nos eſſe opinamur. nõnullas etiã alias affectiones inuenire poſſemus, quæ eodem reducantur, vt indignationem, miſericordiam, & inuidiam, in dolorem: item æmulationem, id eſt obtrectationem, quæ ex æmulando & imitando oritur.

Præterea quemadmodum etiam prius diximus, omnis animæ habitus ad ea & circa ea naturam suam habet, à quibus deterior fieri & melior cõsueuit: at per voluptates & dolores praui habitus fiunt, dum persequuntur aut fugiunt homines, aut quas non debent, aut quãdo non debent, aut quẽadmodum non debent, aut quot aliis modis à ratione talia præscribuntur, vnde etiam definientes virtutes nonnulli impatibilitates, tranquillitatesq; esse quasdam eas asserunt: non tamen rectè: quia absolutè dicunt, neq; addunt, vt oportet, & quando. & cætera quæ adiunguntur. talis igitur virtus esse circa voluptates & dolores, facultas quædam ponitur, quæ optimas res agat: vitium autem, contrarium.

Sequuntur, inquit, nonnulli voluptates sicut, & quando, & vbi, & quas non debent: & qui non debent, & non sicut debent. sicut non debent: si philosophus aliquis, aut quomodocunq; eruditus vir * luxui ac deliciis vacet. quando autem non debent: si iam senex & decrepitus vxorem ducat. qui nõ debent: quas non debent: si quis interdicto alimento vescatur, vtpote ab hostibus accepto. qui nõ debent: cum rex aliquis, aut princeps violare leges, iniusteq; agere minimè veretur. nõ enim idẽ est, si rex & priuatus peccet. priuati enim actio cum lateat obscuraq; sit, incitare alios ad imitationem non potest: regis autem peccatum, quippe qui emineat atq; excellat, subditis omnibus tanquam exemplum proponitur. vbi non oportet: vt si in templo legitimæ veneri vacare aliquis velit. non sicut oportet: cum quis illegitimè coniuge sua abutitur. * Non rectè autem virtutem in impatibilitate constituunt quidam, quia absolutè dicunt, neq; circunstantias eas adiungunt, quas oporteret. virtus enim impatibilitas quidem est, sed affectuum immoderatorum impatibilitas, non autem absolutè omnium. id quod manifestauit, cum in voluptatum dolorumq; immoderatione vitium: in moderatione verò virtutẽ cõsistere ostendit. cum ita subiungit [talis igitur virtus] &c. [talis] etiá addidit, vt moralem significaret: non enim intellectualis circa hæc versatur. Sciendum autem opinionem hanc quæ impatibilitatem esse virtutem statuebat, ante Stoicos quoque extitisse.

* τρυφᾶν.

* τῶν γὰρ ἡμαρτημένων παθῶν ἐστιν ἡ ἀρετὴ ἀπάθειά τις, ἀλλ' οὐχ ἡ ἁπλῶς.

De iisdem autem etiam indè esse manifestum poterit: quòd cũ tria sint quæ in electionem, tria item quæ in repudiationem cadunt, honestum, vtile, & iucundum: & tria contraria turpe, inutile, & molestum: circa omnia hæc bonus vir rectè agit, malus verò peccat. ac præcipuè circa voluptatem. nam & communis hæc est animalibus, & omnia quæ in optionem veniũt, cõsequitur: quippe cum tam honestũ, quàm vtile, iucundum, ac voluptuosum videatur. adde quòd ab infantia ipsa voluptas in omnibus nobis inoleuit, vt difficile sit affectum eiusmodi vitæ nostræ penè incorporatum atque imbibitum extergere. Quinetiam ad regulam voluptatis & doloris actiones dirigere alij magis, alij minus consueuimus: vt propterea præsentem tractationem circa hæc versari necesse sit. non enim parum ad actiones facit, benéne an male gaudeamus, aut doleamus.

Tria quæ in repudiationem cadunt, hoc est, pessima sunt, & fugienda, optimis enim opponuntur, inquit autem alios magis, alios minus actiones * ad regulam voluptatis & doloris dirigere: * quia vulgus actiones magis voluptate metiri cõsueuit: nam eorum quæ spontè agunt, finem voluptatem statuentes, iucunda agunt, molesta auersantur & fugiunt: probi verò minus voluptatem sequuntur, sed rationi obtemperantes promptius ea agunt, quæ ab ipsa eliguntur, licet iniucunda aliquando fuerint.

* κανονίζειν.

* οἱ γὰρ πολλοὶ μᾶλλον τῇ ἡδονῇ αἱροῦνται κανονίζειν τὰς πράξεις καὶ παραμετρεῖν.

Præterea voluptati repugnare difficilius est, q̃ iræ, vt Heraclitus inquit: at circa id quod difficilius est, semper & ars & virtus uersatur: quod enim benè fit, melius in eo est. quare propter hoc etiã circa voluptates & dolores totũ negociũ & moralis & ciuilis versabitur. qui enim benè his vtetur, bonus: qui malè, erit malus. virtutẽ igitur circa voluptatẽ & dolorem versari,

ab

ab iiſdemq; à quibus fit, & augeri & corrumpi, cum ſcilicet nõ eodẽ modo exiſtunt, necnon circa eadem operari, ex quibus ortũ habet: ſatis dictũ ſit.

Argumentatio manifeſta eſt. ſicut enim artes circa difficiliora quæ in eodem ſubiecto ſunt magis expenduntur. verbi cauſa, fabrilis artis ſolertia in lignis aſperioribus, & incongruentibus coaptandis magis perſpicitur: in quibus videlicet benè munere ſuo fungi, melius multo eſt, & ingenioſius, * medicinæ item vis in morbis, qui difficilius curationem admittunt, ſanandis, magis q̃ in aliis cognoſcitur: ita etiam virtutes circa difficiliora verſarentur: at voluptas eſt affectio quæ omniũ difficillimè vinci poteſt: circa hanc igitur meritò virtutes eſſe dicendum eſt. eſtq; diuerſum à ſuperiore hoc argumentum: ſuperius enim difficilem eſſe voluptatem probabat, quę aſſuetudine extergeretur, * ex eo quòd nobiſcum ab infantia coaluiſſet. nunc ex eo idem confirmat, quòd fortior expugnatuque difficilior, quàm ira eſt, vt Heraclitus dicebat. nam ira etiam cum adiunctam voluptatem habet, vt inquit Homerus,

Ira animusque viri qui longe melle fluente.
Dulcior, vt fumus, generoſo in pectore gliſcit: ſuperari eadem de cauſa difficulter poteſt.

* ἐν ὅσα δυσιατώτερα τῶν παθῶν ἡ ἰατρικὴ ἐπισκέπτεται.
* διὰ τὸ σύντροφον εἶναι τὴν ἡδονὴν ἡμῖν.

Quæ inter iuſta agere & iuſtè agere differentia ſit. Cap. IIII.

DVbitaret autem quiſpiã, quo modo dicamus iuſtos iuſta agẽdo, temperata temperantes effici oportere. nam ſi agunt iam iuſta & temperata, iuſti iam ſunt, & temperantes: ſicut ſi grammatica & muſica, grãmatici & muſici iam ſunt. An neq; in artibus ita res ſe habet: quippe cum poſſit grammaticum quippiam aliquis facere, vel ex fortuna, vel alio ſuggerente. tunc tamen erit grãmaticus, ſi & grammaticum aliquid, & grãmaticè faciet: hoc eſt ex grammatica arte, quæ in ipſo eſt. Præterea neq; ſimile hoc eſt in artibus & virtutibus. quæ enim ab artibus fiunt, id in ſe ipſis habent, quòd benè effectę ſint: ſatis ſiquidem illud eſt, vt quoquo modo efficiãtur. quæ verò ſecundum virtutes fiunt, non ſi aliquo modo ipſa ſeſe habeant, continuò iuſtè & temperanter aguntur: ſed ſi etiam qui agit, aliquo modo affectus agat: primũ quidem, ſi ſciens: deinde, ſi eligens: atq; eligens propter ipſa: tertio, ſi ſtabili atque immutabili affectu præditus agat.

Ex grammatica, inquit, arte quæ in ipſo eſt, id eſt ex proprio habitu qui eſt in ipſo. quæ verò ex artibus proficiſcuntur, non ſimilia eſſe, inquit, iis quæ ex virtute fiunt. nam in artibus opera quòd benè & artificioſè effecta ſint, in ſe habent: ex ipſiſq; an ſecundum artem an minimè ſint effecta, ſolemus iudicare: * vt ſatis ſit, ſi ipſa aliquo modo effecta fuerint. * in his verò quę ſecũdum virtutẽ fiunt, non ex actionibus iudicamus: non enim ſi iuſta actio fuerit, continuò etiã iuſtè eam eſſe factã neceſſe eſt: ſed opus eſt, præterquã quòd opera ipſa iuſta ſint, vt & ille qui agit, primũ ſciens & non fortuitò agat: deindè ita quodam modo affectus agat, id eſt cum electione, atq; ea electione quæ non ob aliquid aliud extrinſecus ſit, ſed ob ea ipſa quæ agit: præterea vt firmo atq; immobili affectu præditus agat, id eſt eo propoſito ac conſilio, vt nunquam facti eum pœniteat.

* διὸ αὐτάρκες τὸ ταῦτα ποιὰ εἶναι.
* *Interpres rectè hunc locũ repoſuit ĩ græco codice, in quo negatio deeſt.*

Hæc verò ad alias artes conſequendas connumerari non ſolent, ſed ipſa ſola cognitio ſufficit. ad virtutes autem cognitio parum, vel nihil valet: reliqua non parum, ſed multum ac totum conferunt: quippe quæ ex eo etiã comparentur, quòd ſæpe iuſta & temperantia aguntur. Res igitur iuſtæ & temperantes dicuntur, cum fuerint tales, quales vir iuſtus vel tẽperans ageret, iuſtus verò vir & temperans eſt, nõ qui hæc agit: ſed qui etiam ita agit, vt iuſti & temperantes ſolent. rectè igitur ex eo quòd iuſta agit, iuſtus: & ex eo quòd temperata, temperans fieri dicitur. non agendo autem hæc, ne futurum quidem eſſet, vt bonus quiſpiam euaderet.

At hęc electio, hęcq; ſtabilitas immutabilitaſq; propoſiti in artibus minimè requiritur ad operis perfectionẽ iudicandam: ſed ſatis eſt, ſi ille qui ſecundum artem aliquã operatur, cognoſcat ac ſciat, neq; fortuito aut aliquo monente faciat. parum autẽ dixit, vel nihil cognitionem ad virtutẽ

*ὅτι τὰ ἤθη τὴν πλείστην ἰσχὺν ἔχουσιν ἐν τῇ κτίσει τῶν κατὰ τὰς ἀρετὰς ἕξεων.

*οὐ μὴν παντάπασι τοῖς καλῶς εἰθισμένοις ἀσύμβολος ἡ γνῶσις αὐτῶν. i. quanquã earũ rerũ cognitio aliquid momẽti affert his qui rectè aſſuefacti ſunt.

conferre,* propterea quòd morum præcipua vis in acquiſitione habituum cõſiſtit: & quantum ad agendum attinet, nihilo amplius ex cognitione cauſæ, demonſtrationeque aliqua inſtruimur: * licet alioqui non omninò nullam vtilitatẽ cõſequamur. Nam logici eſt, rationeq; prędıti hominis, cauſas eorũ quæ agit, & ſcire, & reddere optimè poſſe. cum verò, inquit, [AD alias artes cõſequendas &c.] videtur habit⁹ cõmuniori vocabulo artes appellaſſe. neq; enĩ virtutes arteseſſe exiſtimat, id quod verbũ[alias] quod de eiuſdem generis rebus dici conſueuit, videretur ſignificare. non agendo autem, etiã ſi cognouerit aliquis, dummodò non bene aſſueſcat, ex virtuteq; operetur: non modo probus non euadet, ſed ne propè quidem ad probitatem conſequendam accedet.

Pleriq; tamen cum hæc non agant, ad diſputationẽ confugiunt, putantq; ita ſe philoſophari, ac probos futuros: qui ſanè perinde faciũt, atq; ægrotãtes: qui cum medicos diligenter audiant, nihil tamen eorum quæ ab ipſis mandantur, efficiunt. ſicut igitur neq; illi corpore vnquã benè valebunt, dũ ita curantur: ſic neq; iſti animo, dum ita philoſophantur, benè habebunt.

*ἀμετακίνητοι.

*δυσαπόβλητοις πάθεσι quaſi dicat, affectib. qui magna difficultate abſtergi poſſunt.

*φθόαι.

Cum ſuperiora hęc Ariſtoteles, quaſi incitando atque exhortando ad actionem virtutis homines dixerit: eos deinceps reprehendit ac carpit, qui neglecta operatione verbis ſolummodo ac diſputationibus virtutem exercent: quaſi in eo philoſophandi munus conſtitutũ ſit. vt quæ ſint honeſta, quæ turpia, quæ expetenda, quæ fugienda cognoſcamus: in quo item iuſtitia, aliæque virtutes conſiſtant. neque enim ſi ſcientiis id ineſt, vt habitus ſint * immutabiles, idemque virtutibus ineſſe cõſpicitur: iccirco neceſſe continuò erit, vt virtutes quoq; ſcientiæ ſint. nõ enim ılla ſciẽtię eſt propria definitio, vt immobilis, immutabiliſq; ſit: nam ıd vitiis quoq; cõmune eſt, nonnulliſq; tam animæ affectibus * qui auelli difficulter poſſunt, q̃ corporis: cuiuſmodi eſt inſania, & * tabes. neque ſi habitus aliqui ſunt, qui immutari à ratione difficulter queunt, continuò etiam erunt ſcientiæ: proprium ſiquidem ſcientiæ illud eſt, vt habitus ſit cognoſcendi per demonſtrationem: atque inde firmitatem, ſtabilitatemq; habet. quo modo virtutes non eſſe manifeſtum eſt.

De affectu, facultate, habitu. & habitum eſſe genus uirtutis. Cap. V.

POſt hæc autem quid ſit ipſa virtus, conſiderandum eſt. Quoniam igitur tria ſunt, quæ in anima efficiuntur, affectus, facultates, habitus: aliquid ex iis eſſe virtutẽ neceſſe eſt. affectus autẽ voco cupiditatẽ, iram, excandeſcentiam, timorem, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odiũ, deſiderium, æmulationem, miſericordiam, ea deniq; omnia quæ voluptas vel dolor conſequitur. facultates verò ſeu potentias eas, quibus idonei eſſe dicimur, vt his omnibus afficiamur: id eſt quibus vel iraſci, vel dolere, vel miſereri poſſumus. ſed habitus eos appello, quibus vel benè vel malè ad affectus nos habemus: vt ad iraſcendum, ſi vehementer aut remiſſè, malè: ſi mediocriter, benè. ſimili modo ad reliqua.

*ὀρεκτική.

* εἴπε γὰρ καὶ πρὸ ὀλίγου καὶ τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς πράξεσιν ἡδονὴν καὶ λύπην ἕπεσθαι, καὶ ταῖς ὀρέξεσιν δι᾽ ἕπεται ἡδονὴ καὶ λύπη, καθ᾽ ὅσον μετὰ πάθους γίνονται, ἀρχαὶ γὰρ τῶν πράξεων τὰ πάθη.

Quoniam qui aliquid definire vult, prius genus rei quã definit, debet aſſumere: inquirit nunc quidnam virtutum genus ſtatuendum ſit. & quia animæ virtutes in anima exiſtunt, ea omnia quę in animã efficiuntur aſſumit: vt in eorũ aliquo eſſe virtutes neceſſe ſit. tria igitur eſſe, inquit, quæ in animã efficiuntur, affectus, facultates, ſeu potentias, & habitus. animam verò hic eam dicit, in qua virtutes morales conſiſtunt, hoc eſt irrationalem eam, quæ rationi obtemperat: cuiuſmodi eſt * quæ appetendi vim habet. in hac enim ea quæ hic commemorat, ineſſe conſpiciuntur. affectus quidem appetitiuæ facultatis motio quædam ſenſiua eſt, cum boni vel mali opinione: qui cuiuſmodi ſit, ipſe cum affectuum quorũdam exemplo ſuppoſito, tum eo manifeſtè declarat, cum inquit: ea denique omnia quæ voluptas vel dolor conſequitur. * nam etiam paulo ſuperius & ex affectibus & actionibus voluptatem & dolorem conſequi dixit: nec minus ex appetitionibus, propterea quòd cum initia actionum ſint, etiam ipſæ exiſtunt cum perturbatione. potentias autem & facultates eas appellat, quibus idonei dicimur, vt his afficiamur, ıd eſt capaces affectuum ſimus. niſi enim facultatem ſuſcipiendorum affectuum haberemus, eſſemus impatibiles, affectibuſq; omnibus vacui. habitus eos dicit quibus ad affectus vel benè vel malę nos habemus: benè, ſi mediocritatem in his ſeruamus, id quod eſt virtutis: malè, ſi vel modum excedimus, vel deficimus, quod proprium eſſe vitij inquit.

Affectus

Affectus igitur, neque virtutes,neque vitia ſunt: nam neque ex illis boni,vel mali dicimur,ſed ex virtutibus,aut vitiis: neq; ex illis laudari,aut vituperari conſueuimus.nō enim qui timet aut iraſcitur,laudatur: neque qui iraſcitur abſolutè,vituperatur,ſed qui quodammodo ita afficitur:ſed ex virtutibus & vitjis,& laudamur,& vituperamur. præterea iraſcimur & timemus ſine electione: virtutes verò ſunt electiones quædam,aut non ſine electione exiſtūt. Ad hæc,ex affectibus moueri dicimur,ex virtutibus verò & vitiis non moueri,ſed quodammodò diſponi . propterea neque facultates, & potētiæ ſunt: quippe cum neque boni,neque mali ob id dicamur,quòd abſolutè † agere poſſimus : neque laudemur aut vituperemur . adde quòd facultate præditi,& potentes naturâ ſumus:boni aut mali,ſicut ſuperius diximus,naturâ minimè efficimur.ſi ergo virtutes,neq; affectus ſunt,neq; facultates:habitus neceſſariò ſunt.quid igitur ſit virtus genere,ita dictū eſt. † a.l.affici.

Poſteaquam tria hæc,quæ in anima fiunt,connumerauit:in quò ex his virtutes ſtatuendæ ſint, conſiderat. pluribusque oſtendit eas in nullo alio,quàm in habitu eſſe collocandas: ita vt habitus genere ſint,atque habitus optimi:vt deinceps demonſtrat. propterea autem,inquit, ex virtutibus non moueri nos,ſed diſponi,id eſt,affectos quodam modo eſſe,quod eſt διακεῖσθαι, quia ex quorundam opinione virtutes impatibilitates quædā ſunt,ac tranquillitates. [PROPTEREA neque facultates & potentiæ ſunt,] id eſt,ex iis,quibus virtutes non eſſe affectus demonſtratum eſt, eaſdem minimè eſſe potentias oſtenditur. neque enim ob id dicimur aut boni aut mali, quia abſolutè agere poſſimus. in nonnullis tamen exemplaribus non[agere]id eſt πράττειν,ſed [affici,] id eſt,πάσχειν reperitur.Boni autē,aut mali naturâ non efficimur,ſed electione:ea enim,quæ naturâ ſunt,aliter immutari aſſuetudine nullo modò poſſunt. vnde fit,vt neque naturâ, neque præter naturam ſint virtutes,ſed aſſuetudine comparentur.

De duplici mediocritate,& uirtutis ſubſtantia. Cap. VI.

OPortet autem,vt non ſolum ita dicamus, habitum eſſe virtutem : ſed qualis nam habitus ea ſit,quoq; explicemus. dicendum eſt igitur omnem virtutem,& ipſum id cuius eſt virtus,benè affectum reddere, & opus eius benè efficere.exempli gratia,oculi virtus & oculum ipſum,& opus ipſius bonum facit:quippe cum oculi virtute fiat. vt benè inſpiciamus. ſimili modo equi virtus,& equum ipſum probum efficit, & ad curſum,geſtandumque ſeſſorem, ac ſuſtinendos hoſtes idoneum . Quòd ſi in omnibus ita ſe habet res,virtus quoque hominis nihil aliud erit, quàm habitus, ex quo & bonus homo ipſe efficietur,& benè opus ſuum reddet.quo modo autem id fiet,& anteà diximus, & nunc etiam eſſe manifeſtum poterit: ſi qualiſnam ſit natura ipſius virtutis,contemplemur.

Cum genus virtutis eſſe habitum definierit:differētias ſpecificas,etiā exquirere vult.ſed prius tamen communiorem quandam virtutis definitionem aſſignat: deinde eam priuatim homini accommodat.qui ei præcipuus ſcopus his in libris, ac finis eſt.

In omni igitur re continua,ac diuiſibili aliud plus,aliud minus,aliud æquale accipere poſſumus:atque hæc,vel quantum ad ipſam rem attinet,vel quantum ad nos.æquale autē inter exceſſum,& defectum,medium quoddam eſt . ac rei quidem medium id dico, quod ab vtroque extremo æquè diſtat:eſtque vnum & idem omnibus. quantum verò ad nos, quod neque modum excedit,neque deficit: idque non vnum,& idem apud omnes eſt. verbi cauſa,ſi decem plura ſunt,& duo pauca: ſex media accipiūt quantum

ad rem

ad rem: quippe quæ ex æquo & superent,& superẽtur.id quod secundum arithmeticam rationem medium est.

Cum superius ostenderit virtutes esse mediocritates:idem quoque nunc apertius demonstrat. inquit enim in omni re continua,ac secabili ,amplius aliquid ac minus dari: sique id: necesse esse quoque vt aliquid concedatur,quod æquale sit.vbi verò hæc satis per se manifesta sumpsit:æquale deinde ad medium : plus & minus ad excessum & defectum refert : vt nominibus ita translatis commodè ad id quod vult,confirmandum descendat. *.Argumenti autem conclusio talis euadit: in omni re diuisibili,& plus,& minus,& æquale sumere possumus: affectus autem & actiones diuisibiles sunt:in his igitur & plus & minus, & æquale etiam inuenietur. deinde cum sumit,scientias medium quod in ipsis est, * coniectare, virtutemq; omni scientia esse exquisitiorem:* colligit,virtutem quoq; medij, quod in actionibus & affectibus est, esse coniectricẽ,atq, inde mediocritatẽ.Sed quærendum videtur,quo modo,si in cõtinua ac diuisibili re hæc considerantur,in affectibus etiã & actionibus inueniri possint,in quibus virtus versatur:quippe cum affectus & actiones quantitates minimè sint:sed affectus qualitates sint , actiones sub qualitatem etiam ipsæ referantur. adde quòd voluptas quam ex affectibus & actionibus consequi dicit,* præterquàm quòd neque ipsa est quantitas: in nullo tempore circa ipsam versatur : quemadmodum visio : vt neque quantum ad tempus attinet, admittere diuisionem possit.Huic dubitationi ita fortasse occurrendum est,vt dicamus voluptatem, licet in tempore essentia eius non perficiatur, esse tamen totam atque integram , in qualibet sumpti temporis parte : vt quatenus operationis naturalis perfectio, ac finis est,non sine tempore eatenus sit. præterea id perspicuum est,omni actioni,in qua versatur virtus,adiunctum esse tempus. quatenus igitur est in tempore,& tempus continuum est ac diuisibile,eatenus etiam ipsa diuisionem admittet. Item cum dixerit secundum affectus nos moueri,& motio quippe, quæ in tempore efficitur, diuisionem patiatur : sequetur,vt affectus quoque in eo, quòd motiones sunt,diuidi etiam ipsi possint. mouemur autem secundum affectus & vehemẽter, & leuiter. quinetiam actiones,vel motiones quædam sunt, vel per motiones existunt . Quoniam igitur morales virtutes circa actiones & affectus versantur:actiones verò & affectus cũ motu fiunt & in tempore:tempus autem quantitas est & diuisibile,simili modo motio, quæ in ipso fit: sed in quantitate diuisibili plus & minus, & æquale inuenitur: efficitur proculdubio,vt in affectibus & actionibus, eadem diuisio reperiatur.

* τὸ κεφάλαιον τῶν λεγομένων ἐστίν, .i. summa illius quod dicitur est.

* στοχάζεσθαι.

* αἰνίττεται. .i. ænigmaticè insinuat.

* ἔτι ἡ ἡδονὴ πρὸς τῷ μὴ εἶναι ποσὸν καὶ ἀχρόνως κατ' αὐτὸν γίνεται, ὥσπερ ἐστὶ τὸ ὁρᾶν. ἡ εἰ μέρη ἡδονὴ οὐκ ἐν χρόνῳ οὐ συμπληροῦται αὐτῆς τὸ εἶναι ἐν χρόνῳ. qui locus sic reponendus est, ut postremæ orationi negationẽ addas, quæ in ueteri iterprete etiã addita est, itaque lege οὐκ ἐν χρόνῳ.

Quantum ad nos verò,non ita est accipiendum.non enim si alicui decem minas comedere multũ est,duas parũ:sex ei Alipta comedendas præcipiet. nã fortasse id quoq; ei,qui sumpturus sit, erit vel nimiũ vel parum: Miloni quidem parum:nimium autem ei,qui exercitationẽ incipiat. Idem in cursu & lucta considerandum est . Ita igitur vnusquisque scientiæ alicuius particeps excessum,& defectum fugiens,medium quærit,atque eligit:ac mediũ quidem non rei,sed quod quantum ad nos medium est.

Medium in virtute, quantum ad nos considerari debet: id quod exemplo declarat. non enim si alicui decem minæ multum , aut duæ parum sunt : sex ei præcipiet Alipta secundum arithmeticam proportionem:nam etiam hæ alicui erunt nimium,illi scilicet,qui primum incipit se exercere : alicui parum, vt Miloni . Milonem Crotoniatam intelligit, qui viribus & robore corporis adeò omnes superauit, vt taurum humeris gestans, per stadium ingressus fuerit . de eo enim illud fertur, quòd cum domus , in quam cum sociis pythagoricæ disciplinæ causa ventitare consueuerat, * parte quadam repentino quodam casu subruisset , ita vt omnes iamiam esset oppressura: ipse confestim ruinosum parietem subierit,subnixusq; corpore tantisper labans tectum sustinuerit:quoad omnes incolumes fuerint egressi. tantum tamẽ virium robur arboris cuiusdam viribus resistere non potuit.cum enim fortè per syluam quandam iter faceret,vidissetq; * stipitem quendam quem lignatores discindere nequiuerant,* cuneisq; adactis reliquerant:ipse viribus suis fretus eum aperire aggressus est: magnoque & manuum & pedum nixu nihil aliud effecit, quàm vt dissilirent cunei. quibus excussis,lignum iterũ magno impetu in se rediens eum vehementer constrictum tenuit: atque ita * prædam feris miserabilem præbuit:* huic igitur parum essent sex minæ,alteri nimium. nam in omni scientia medium non vnum est,sed quod vnicuique est accõmodatum.verbi causa,sutor non vnum esse statuit mediocrem calceum:sed qui pedi meo aptus est,is mihi est mediocris,qui excedit,maior,qui deficit,minor quàm pedi meo conueniat. Idem in singulis artibus,singulisque personis consideratur.

*μέρος τι πεπτωκυίας.

* κόρμον.

* κατεσφηνωμένον.

* δεῖπνον.

* Plura narrat de Milone uetus iterpres quàm legãtur in Græco codice.

Quòd

Quòd si omnis scientia ad medium spectans, atque ad ipsum sua opera dirigẽs ita opus benè absoluit: vt de benè absolutis operibus illud dici consueuerit, vt neque demi, neq; addi quicquam posse fateamur: quasi excessus & defectus, quod benè est, corrumpat: mediocritas cõseruet., si boni igitur artifices, vt nunc dicebamus, ad hoc spectantes operantur: virtus verò omni arte exactior est, & melior, quẽadmodum etiam natura: efficitur proculdubio, vt ea medij coniectrix ac collimatrix sit.

Argumentum est à minori. si enim ars, quæ inferior est virtute, ad accommodatum vnicuique medium spectans benè opus suum exequitur: multo magis virtus, quæ omni arte melior, exquisitiorque est, idem faciet: sicut etiam natura. melior siquidem arte est etiam natura: ars enim imitatur naturam. sed virtus tamẽ adhuc melior est: quippe cum nihil aliud sit, quàm naturæ perfectio: naturaq; ipsa, quæ finem suum perfectè consequuta fuerit. Quod si ita est, efficietur, vt virtus medij, quod ad nos spectat, coniectrix sit.

De morali loquor: hæc enim circa affectus & actiones versatur: in quibus excessus, & defectus, & medium est: vt & doleat & confidat aliquis, cupiat & abhorreat, irascatur & misereatur: ac demum lætetur & doleat magis & minus: atq; vtraque hæc, non benè. nam quando oportet, & ob quæ, & erga quos, & cuius causa, & vt oportet, hæc facere medium est atque optimum: id quod est ipsius virtutis Simili modo circa actiones est excessus & defectus, & mediũ. at virtus circa affectus actionesq; versatur: in quibus excessus peccat, defectus vituperatur, mediũ verò & laudem, & rectam exequutionem consequitur. Hæc autẽ vtraq; ad virtutem pertinent. mediocritas igitur quædam virtus erit, cũ medij ipsius coniectrix, collimatrixq; sit.

De virtute morali autem intelligendum esse, inquit, quæ circa actiones affectusque versatur: in quibus excessus & defectus, & medium reperitur: * vt in intellectuali mediocritatẽ nullam esse ostendat. non enim oportet, vt mediocriter intelligamus, mediocriterque sciamus, excessumque in cognitione vitemus: sed quantò magis scire possumus, tantò melius est. mediocritas siquidem in affectibus, actionibusque esse debet, quæ medium, quantum nos spectat, ex ipsis eliciat. possumus enim timere & magis & minus, quorum neutrum benè se habet: possumus etiam mediocriter, id quod virtuti ascribitur: circunstantiasq; suas habet, vt quando oportet doleamus aut lætemur, & ob quæ, & cuius causa oportet, &c. in actionibus item est excessus & defectus, & medium. potest enim quis supra modum etiam pecunias expendere, si plus quàm oporteat, largiatur: potest etiam in sumptu deficere, si minus quàm debeat, expendat: potest & mediocriter, cum, & quantum & quale debet, seruatis quoq; aliis circunstantiis expendit: id quod ad virtutem pertinet. mediocritas igitur quædam, propterea est virtus, quia medij scrutatrix, coniectatrixque est.

* θεωρητικαὶ οὐ τῷ μέσῳ χαρακτηρίζονται. i. speculatiuæ disciplinæ nullo medio designãtur

Præterea peccare multis modis possumus: malum enim est infiniti, vt Pythagorici coniectabant, bonum autem finiti: rectè agere verò vno modo tantum licet. atque iccirco illud facile, hoc difficile est. facile siquidem est à scopo aberrare, sicut ipsum attingere difficile. ob id igitur excessus & defectus vitij est, virtutis mediocritas. nam Simpliciter bonus est, sed malus omnimodè.

Vitium in excessu & defectu, virtutem in mediocritate consistere, aliter conatur demonstrare: peccare enim, inquit multipliciter possumus, rectè agere verò vno tantum modo: hocque Pythagoreorum auctoritate confirmat. illi enim cum duos ordines statuerent, bonorum vnum, alterum malorum, in hoc multa & infinita: in illo vnum & finitum collocabant. nam cum dixisset [malum enim est infiniti] id est, ordinis illius: in quo infinitum ponebatur, vt Pythagorei coniectabant: addidit, [bonum autem finiti] vtpote quod iidem illi opinabãtur: postea paucis his interpositis orationem continuat [rectè agere verò, inquiens, vno tantum modo] hoc enim refertur ad id quod dixerat, peccare multpliciter possumus. quia verò peccare multis modis licet, facile est

id facere

id facere.aberrare enim à scopo facile est,dum vel in dextram,vel in sinistram, vel in superiorem, vel in inferiorem partem iaculamur: at cum scopum ferire vnico tantum modo possimus,assequi id longe difficilius est: sic quoque rectè agere difficile est. hinc patet vitij excessum & defectum, virtutis verò esse mediocritatem:quippe cum mediocritas vna tãtum sit, excessus & defectus duo modi vitiorum existant: quinetiam excessus vnusquisque contingere multifariam possit, cum vel augetur,vel minuitur,item defectus,cum vel minus,vel magis à medio ipso deficit,mediocritas ve rò nisi vno tantum modo existere non possit:vnum enim est medium,sicut dictum est.

Virtus igitur est habitus electiuus in mediocritate, quantũ ad nos, consistens: quæ quidem mediocritas ratione præfinita sit: atque ita,vt prudens præfiniret: mediocritas autem duorum vitiorum, alterius per excessum, alterius per defectum. atque eo etiam quòd vitia alia deficiunt,ab eo quod fieri debet,alia exuperant,& in affectibus,& in actionibus:virtus verò medium & inuenit,& eligit.

Rectè assignatam esse hanc definitionem perspicuum est. habitus enim est,vt superius demonstratum fuit:electiuus,vt à scientiis distinguatur,quæ licet habitus etiam ipsæ sint,* causam suam tamen in electionem minimè referunt:in mediocritate consistens,partim vt circa quid negocium eius sit,explicetur:partim etiam vt à quibusdam affectibus separetur,qui in mediocritate quadam etiam ipsi consistunt,non tamen duorum vitiorum:vt verecũdia, & eiusmodi,sicut inferius etiam ipse Aristoteles ostendet. sunt enim laudabiles,& in mediocritate quadam constituti, non tamen virtutes,aut vitiorum mediocritates. addidit præterea, [IN MEDIOCRITATE quantum ad nos] vt eũ seiungeret,à mediocritate,quæ in re cõsideratur.cũ verò postremò subiungit, [QVAE QVIDEM mediocritas ratione præfinita sit] à vitiis eam omnibus excludit. nam vitia quoque ex electione dependent, non tamen recta ratione præscribuntur, vt inde mediocritatis nomẽ sibi possint vendicare.ratio enim recta est,quæ mediocritatis terminum in actionibus præfinit, vt neque citerius recedendum,neque vlterius progrediendum nobis sit.atque hæc satis ad definitionis absolutionem,abundeque faciunt:reliqua explanationis causa subiiciuntur.nam quia dixit virtutem in mediocritate consistere, quæ ratione præfinita sit:qua ratione præfiniri debeat,exponit,ea proculdubio qua prudens præfiniret.de qua deinde mediocritate intelligendum sit explicat.cum inquit,duorum vitiorum eam esse, vnius per excessum,per defectum alterius: tum quo modo per excessum aut defectũ vitia dicantur esse,declarat:eo scilicet,quòd in actionibus & affectibus vitia vel modum excedunt,vel ab eo deficiunt: [virtus verò medium ipsum,& inuenit & eligit.

* οὐδὲν τὴν προαίρεσιν αἰτιῶνται.

Quapropter substãtia quidem,& ratione,quæ quid sit res exponit,mediocritas: quantum ad optimum autèm spectat,& quod benè se habet: extremitas virtus est.

Quod hic sequitur,afferre quandam dubitationem potest. inquit enim substantia virtutẽ esse mediocritatem,quantum ad optimum verò attinet,atq; id quod benè se habet,extremitatem. extremitas enim esse ipsa virtutis substantia videtur,quippe quæ per mediocritatem inueniatur.sed sicut in demonstrationibus præcipua vis in causa est,quæ etiam medius terminus dicitur:ita quoque in definitionibus,si quis assumere eam potest,ob quam tale esse,id quod definitur,ostenditur: optimè quidnam sit vnumquodque,definiet: qua de re in posterioribus resolutoriis satis dictũ est. causa enim,vt vnaquęque virtus existat,in affectibus & actionibus mediocritas est.quod autẽ extremitas sit in eo,quod benè se habet, illud verò non dissimile iis est,qui ab ipso Aristotele συμπερασματικοὶ ὅροι,id est,conclusorij termini appellantur.exempli causa,cum definimus quid sit quadratio,cum scilicet mediam lineam in proportione,id est quadratoriam inuenimus: eiusmodi definitio causam reddit,quam ob rem quadratio fit: cum verò dicimus quadrationem esse,cum altera parte longiori figuræ æquale quadratum inuenimus:conclusionẽ afferimus.nam vbi demonstrauit geometra,id quod à media linea laterum,altera parte longioris figuræ resultat quadratum, æquale esse figuræ,quę ab eis ipsis lateribus continetur.:inducit postea conclusionem hoc modo: æquale igitur datæ figuræ, altera parte longiori quadratum inuenitur. Idem in virtutis definitionibus est.qui enim eam in affectibus & actionibus mediocritatem esse, inquit,is substantiam eius definit,curque virtus sit,explicat:qui verò extremitatem in eo,quod benè se habet,eam esse dicit, quasi conclusionem infert.nam quia in affectibus,& actionibus mediocritas est,ex eo fit,vt extremitas quoq; in eo,quod benè se habet,existat.substantia enim virtutis in mediocritate consistens, illius extremitatis,quæ est in eo quod benè se habet,causa eius quodã modo est: vt hæc definitio,

cum

cum dicimus virtutem esse extremitatem, quasi conclusio sit: illa prior causam etiam cõtineat, ob quam extremitas ipsi aduenit: si in hunc modum dicamus. virtus est habitus electiuus mediocritatis, circa affectus & actiones, quę recta ratiõe præfinita sit, ipsius extremitatis, quæ in eo est, quod benè se habet. Nonnulli verò sunt, qui dubitent, quo modo virtutes esse mediocritates possint. nã si neq; excessus, neq; defectus in affectibus, & actionibus prędefinitus est: & eorũ quæ præfinita non sunt, medium statui, ac sumi nullum potest: nullo modo virtus excessus & defectus, qui est in actionibus & affectibus, esse mediocritas poterit. neque enim vel audacię terminus aliquis præscriptus est, quousq; progredi oporteat, vt audacia sit, vel timiditatis, & ignauiæ, vel alicuius ex aliis excessibus, & defectibus. Sed isti tamen non rectè videntur dubitare. nõ enim medium est, quantum ad rem attinet, illud circa quod virtus consistit. nam id ab extremis æqualiter distat, neq; esse vllo pacto posset, nisi certo aliquo fine ac termino extrema concluderentur. hoc verò circa quod versatur virtus, est respectu nostri medium, respectuq; nostri neq; excedit, neq; deficit, sed mediocre est, ac moderatũ: * sed si quod deficit, atque excedit, quantum ad nos nõ difficulter inueniri potest: medium quoque, quantum ad nós attinet, facile percipietur. Huc accedit, quòd cum virtus duorũ vitiorũ, non duorum vitij terminorum mediocritas dicatur: locum non habet eiusmodi dubitatio: si dixerimus, si malus in excessu & defectu, præfinitum modum non habet, vt certo quodam fine terminetur: neq; medium eorũ certum esse vllo modo poterit. non enim terminorũ medium virtus quęrit, sed deflexionũ, declinationumq; ad terminos. neq; mediũ hoc ex mistione extremorũ mediũ dicitur, vt * fuscum: non enim omnia, quæ media aliquorum sunt, ex eorũ mistione cõflantur. nam in artibus mediũ, & quod rectè se habet, nõ mistio extremorum, sed additio & detractio efficit: id quod etiã in virtutibus contingit. bonorũ præterea, & malorũ medium, neq; ipsum ex commistione existit: neq; * qui incipit proficere, ex probi & praui confusione medius vtrorumq; est: neq; sex inter decẽ, & duo ex eo medius est numerus, quia ex vtrorumq; contẽperatione extiterit. sed neq; in continuis mediũ ex terminorum mistione efficitur: neque etiam circuli centrum eius figuræ medium est ex ambitus, seu circunferentiæ cõmistione. vt ex his omnibus pateat, esse nonnulla media, quæ non ex mistione extremorum, sed ex sua ipsorum quantitate media sint.

* ὥστε εἰ τὸ πρὸς ἡμᾶς ὑπερβάλλόν τε καὶ ἔνδεον μὴ ἔστιν ἀνεύρετον, οὐδ᾽ ἂν τὸ μέσον αὐτῶν ἄληπτον ἂν εἴη.

* φαιόν.

* προκόπτων

Neque tamen omnis actio, omnisque affectus mediocritatem admittit. nonnulli enim sunt affectus, qui statim vel ipso nomine, cum prauitate implicantur: vt maleuolentia, impudentia, & inuidia: & item actiones, vt adulterium, furtum, homicidium. omnia enim hæc, & huiuscemodi ita appellantur, quia non excessus ipsorum, aut defectus, sed ipsa mala sunt: vt nullo modo possit quispiam in ipsis rectè agere, sed peccare semper necesse sit: neque benè, aut non benè se gerat, dum quatenus & quando, & quomodò oportet, adulterium committit: sed dum absolutè vnumquodque horum facit, continuo peccet.

Non omnes affectus, neque omnes actiones admittere mediocritatẽ inquit: quia nonnulli affectus sunt, qui quando vt oportet, & quatenus, & erga quos oportet, seruatisque aliis conditionibus fiunt, in mediocritate cõsistunt: quando verò amplius quàm oportet, & erga quos non oportet, mouentur, & omnino circunstantias aliquas ex his transgrediuntur, in excessu sunt: sicut in defectu, cum deficiunt, minusq; quàm debet aliquis afficitur. vt, si irascamur, quo modo, & quatenus, & erga quos oportet, mediocritas est: si amplius quàm oportet, & erga quos non debemus, excessus: si minus quàm oportet, & nõ erga quos debemus, defectus iræ est. Idem in actionibus cõtingit. nonnullę enim mediocritatem, & excessum, & defectũ admittunt. vt, in dandis pecuniis possumus esse largiores quàm deceat, hocq; ad excessum pertinet: possumus itẽ esse parciores iusto, quod est defectus: possumus etiã mediocritate vti, quod solius virtutis munus est. nonnulli verò affectus nonnullæq; actiones, vt inquit, admittere mediocritatem non possunt, sed statim in nomine ipso prauitatẽ præ se ferũt: vt maleuolentia, inuidia, impudentia in affectibus: in actionibus, adulteriũ, furtum, & homicidiũ. non enim inuenire inuidiã aliquã possumus, quæ aut mediocritas sit, laudemq; mereatur, aut excedat modũ, vituperationeque digna sit, sed absolutè omnis praua est: simili modo maleuolentia, & impudentia. Idem quoq; in actionibus cõmemoratis manifestũ est. neq; enim in adulterio, aut homicidio, aut furto modus aliquis seruari potest, quò & rectè agere, & laudẽ consequi valeamus: sed absolutè quomodocunq; ea faciamus, malum, & peccatũ est. Neq; moueri quispiam debet, si quandoq; incidit, vt adulteria quædam laude digna esse videantur: quemadmodum si quis cum tyranni vxore rem habeat, eaq; ratione ad tyrannũ interficiendum, patriamq; liberandam sibi

dam ſibi viam patefaciat: non enim id adulterium eſt exiſtimandum. neque de eo, nunc intelligit Ariſtoteles: ſed quando intemperãtiæ voluptatiſque cauſa illegitimè committitur. ſicut etiam homicidium non ille dicitur committere, qui quomodocunque hominem occidit: nam poſſet etiam iuſtè aliquis id facere, hoſtem, aut latronem interimendo: ſed qui iniuſtè & illegitimè occidit.

Perinde igitur eſt, ac ſi quis iniuſtè, ignauè, intemperanterque agendo ponendam eſſe mediocritatem, exceſſumque & defectum cẽſeat: nam hoc modo exuperationis, & defectionis mediocritas, exuperationis item exuperatio, & defectionis defectio inueniretur. Quemadmodum autẽ temperantiæ & fortitudinis, nullus eſt exceſſus, aut defectus, propterea quòd mediũ ipſum extremum etiam quodam modo eſt: ita neque illorum mediocritas vlla, aut exceſſus, aut defectus eſſe poteſt: ſed vtcunque agantur, peccatum eſt. omninò enim neque exuperationis, aut defectionis mediocritas, neque mediocritatis exuperatio, aut defectio vlla eſt.

Vt hoc quod modò dixit, clarius oſtendat Ariſtoteles, ad quoſdam habitus tranſit, qui manifeſtè praui ſunt. ſicut enim iniuſtè agendo, aut intemperanter, aut ignaue, nulla mediocritas reperitur, nullusq; exceſſus, aut defectus: ſed toti huiuſcemodi habitus praui ſunt, ac peccãt: ita in ſuperius cõmemoratis actionibus, neq; exceſſus aut defectus, neq; mediocritas eſt. Sed quærẽdum videtur, quo modo in iniuſtè agendo, & ignauè, & intẽperanter, non eſſe mediocritatẽ, neq; exceſſum, neq; defectum dicat: cum remiſſio & intẽtio, in his ipſis vitiis manifeſtè cõtingat. eſſe enim ignauus, & iniuſtus, & intẽperans, alius magis, alius minus poteſt: vt hac ratione nihil vetet, quo minus & exuperationis exuperatio, & defectionis, defectio reperiatur. Verum exceſſus & defectus, in vitiis duobus modis conſideratur: vno, in ipſo eodem vitio: cũ vel magis, vel minus excedit, vel magis, vel minus deficit: altero reſpectu mediocritatis, & virtutis. priore modò fieri poteſt, vt diſtenduntur & remittuntur vitia, alia, aliis magis & minus, vel excedant, vel deficiant: atq; ita exuperationis exuperatio, & defectionis defectio concedatur. ſi ſecundo modo intelligamus ſpectando ad mediocritatẽ, exuperationis eſſe exceſſus & defectus, nulla ratione poterit, ita enim fieret, v ipſo vitio, quod abſurdũ eſt, mediocritas, & virtus exiſteret. nõ eſt igitur neq; exuperationis exuperatio, neq; defectionis defectio. Idem ex virtutibus quoq; cognoſcere licet. Quẽadmodũ enim intemperantiæ, & fortitudinis, & in omnis demũ virtutis mediocritate inuenire exceſſum, & defectum minimè poſſumus: propterea quòd mediocritas ipſa, extremitas eſt, quantũ ad id quod benè ſe habet, certamq; habet præfinitionem: ita quoq; in vitiis, neq; exceſſus, & defectus, neq; mediocritas eſt: ſed quod ex vtraq; parte virtutis conſtitutum eſt, alterũ eſt totum exceſſus, alterum defectus. Temperantiæ autem, & fortitudinis * ſolius mentionem facit, & non aliarum virtutum ea de cauſa: quia maximè neceſſarij, & naturales affectus ſunt, atque eiuſmodi, qui maximè auxilio indigeant, in quibus hæ virtutes verſantur: earumq; vſus in vita latiſſime patet. Cæterũ ſicut affectus quidam, & actiones nonnullæ probitatem non admittunt: nunquid ita quoque alij inueniuntur, tam affectus, quàm actus, qui econtrario prauitate prorſus careant? nõnulla ſanè etiam huiuſmodi inuenire difficile nõ eſt. vt indignatio eſt, & verecundia inter affectus, quæ laudẽ merentur: ſtrenuitas, & tyrannicidium inter actiones, quæ probitatem, vel nomine ipſo præ ſe ferunt.

* πρώτου.

Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio. Cap. VII.

AT verò non oportet ſolum vniuerſaliter hęc dicere, ſed particularibus etiam accommodare. quæ enim de actionibus fiunt diſputationes, ſi vniuerſaliter tractantur, communiores: ſi particulariter, veriores ſunt. circa particularia enim actiones verſantur, quibus conſentanea eſſe debent, quæ dicuntur.

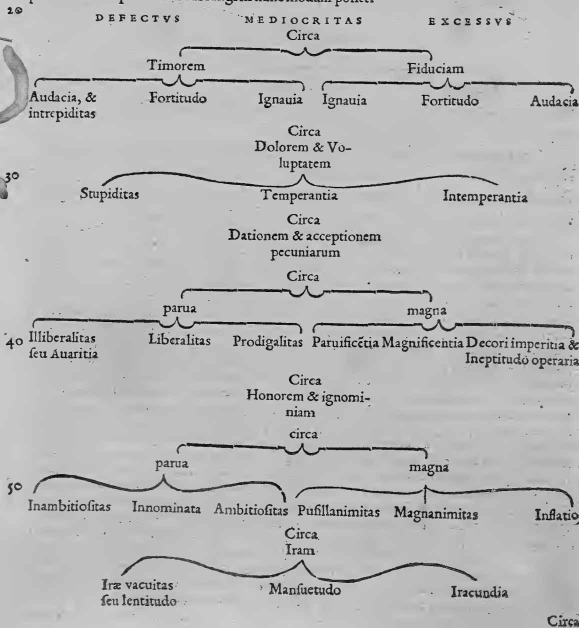
Quoniam vniuerſaliter de virtute iam dixit, quòd mediocritas ſit: vult nunc ſingulas virtutes, & vitia deſcribendo virtutem mediocritatem, vitia alterum exceſſum, alterum defectum eſſe ſigillatim oſtendere. Cur verò dicat cõmuniores eſſe diſputationes, quæ vniuerſaliter tractantur, inde eſſe manifeſtũ poterit: quòd in ſcientiis, quæ propriæ ſcientiæ ſunt, non ex particularibus fides fit demonſtrationes enim fiunt ex vniuerſalibus, & his, quæ ex vniuerſalibus oſtenduntur & fidem accipiunt. Geometra enim triangulum, tres angulos habere æquales, duobus rectis, non ex particularibus

ticularibus triangulis probat, inductione hoc modo vtens: hæc triãgula figura tres angulos æquales duobus rectis habet: & hæc item nihilominus, & singulæ aliæ particulares: iccirco vniuersale quoq; illud enunciatum verũ erit, quod omnẽ triangulum idem habere, inquit. sed econtrario demonstratione vniuersali, hoc ita esse confirmat. In actiuis verò vniuersalium comprobatio ex particularibus sumi consueuit. vt in medicina fit: in qua calidum remittere, ac relaxare, frigidũ contrahere, & condensare, ex particularibus confirmatur. item* veratrũ bilem purgare ex eo cognoscitur, quòd ex particularibus aliquis eius sumptionẽ fuerit purgatus. Eodem modo in virtutibus faciendum est. non enim sufficit, si virtutẽ esse mediocritatem vniuersaliter dixerimus, sed oportet, vt vnamquãq; etiã ex virtutibus persequamur, eamq; esse mediocritatem ostendamus: alioqui vana erit omnis vniuersalis tractatio, nisi singulis, ac particularibus fuerit accõmodata. Iccirco descriptionẽ virtutũ, vitiorumq;, quæ vtrinq; singulis adiacent, faciendam esse censet, cum inquit.

*ἐλλέβορος.

Sumenda igitur hæc, ex descriptione sunt.

Videtur enim his verbis, nihil aliud significare, nisi descriptionem quandam esse subiungendam, in qua affectus, quæ virtutum subiecta materia est, collocati, propriam quisque virtutem, & vitia per excessum, & defectum exoriẽtia supposita habeat: quo virtutem esse mediocritatem, definitionemque eius, quam superius posuit, vnicuique sigillatim esse accommodatam, per inductionem cognoscamus. ad hoc enim cõfirmandum solummodò hæc videtur descriptio fieri: nam quæ maiore aliqua tractatione indigent, repetita oratione postea in sequẽtibus libris, diligentius explicabit. Descriptio autem subiungi in hunc modum posset.

Circa

DEFECTVS | MEDIOCRITAS | EXCESSVS

Circa Verum

Diſſimulatio | Veritas,ſeu veracitas | Arrogantia

Circa Iucundum

in iocis: Ruſticitas | Facetudo,ſeu vrbanitas | Scurrilitas

in ſeriis: Moroſitas,& litigioſitas | Amicitia ſeu comitas | Adulatio, & Obſequioſitas

Circa Verecundandum

Impudentia | Verecundia | Pauiditas

Circa Dolorem & voluptatem ex iis, quæ aliis accidunt

Maleuolentia | Indignatio | Inuidia

Vnumquodque igitur ex hac deſcriptione,& deſignatione, quam ſubintelligendam cenſet, breui quadam monitione declarat, ita inquiens:

Circa timores quidem,& fiducias,mediocritas fortitudo eſt.eorum verò qui excedunt, ille qui intrepiditate excedit, vacat nomine: multa enim ſunt,quæ nomen non habent.qui confidendo exuperat,audax eſt.at qui,& in timendo exuperat,& in confidendo deficit,is eſt ignauus.

Circa timores & fiducias,mediocritatẽ fortitudinem ponit, quæ vtrarumq; affectionũ mediũ eligit,atq; agit.qui verò in exceſſu collocatur,audax plerunq; appellari cõſueuit. nunc tamẽ duos quoſdã ſtatuit qui excedant,alterũ in non timendo,quẽ nomine carere inquit:alterũ in confidendo,quem audacẽ vocat. Sed quo modo vacare nomine eum dicit,qui intrepiditate exuperat,cum intrepiditas,id eſt,ἀφοβία vitium,vitio prẹditus ἄφοβος,hoc eſt,intrepidus appelletur? fortaſſe quia prius vſurpatũ nomen hoc non fuerit.nã quoniã nulli inueniebantur huiuſcemodi,neq; nomen quodpiam vitio inditum eſt.eſt autẽ qui vitio hoc laborat,ille qui nihil omnino timet,ne ea quidem,quę ſupra hominẽ ſunt:vt terræmotuum,ac fulminum terrificos aliquos impetus.nam in plerisq;,quæ accidere ſæpe conſueuerunt,etiã fortis intrepidus eſt. qui verò in vitio hoc cõſtituitur,inſania quadam,vt ita dicam,correptus,ne ea quidem,quæ hominũ naturam excedunt,pertimeſcit:ſed intrepidus,atq; immotus omnia excipit.quanquã etiam audax eſſe intrepidus videtur, ſed diuerſo tamen quodam modo:* audax enim præterquã quòd nõ timet,exponit etiã ſe periculis,in terribiliaq; præceps fertur:at intrepidus in eo tantũ conſideratur,quòd nihil prorſus timet. & fortaſſe audax eſt etiam intrepidus,intrepidus verò non omnino audax,& præceps in pericula. At verò duobus exceſſibꝰ, intrepiditati,& audacię,duos defectus minimè opponit,vt alter in intrepiditate,alter in audendo deficiat:ſed vnum tantũ,quæ ignauia eſt:atq; id propterea forſitan facit,quia cũ ille qui excedit in timendo, in confidendo deficiat, & qui in confidendo deficit,prorſus in timendo exuperet,mutuaque reciprocatione hæc cũ timido conuertantur:fieri non poteſt, quin niſi vnũ vitium ex vtriſq; his conſtituatur.In audaci verò non idem contingit:non enim qui in confidendo excedit,& deficit in timore,continuo eſt audax: nam eſſe etiam intrepidus poteſt. atque ita fit,vt duo in exceſſu,vnum verò tantum in defectu vitium hic inueniatur. fortaſſe etiam ob id tantum vnum in defectu hic vitiũ oppoſuit duobus exceſſibus, vt oſtenderet fieri non difficulter poſſe,vt ſicut in vna mediocritate vnũ exceſſum,vnumq́ue defectum conſtituimus:ita quoque ſi diligenter velimus conſiderare,duos defectus,duoſq́ue exceſſus reperiamus.

*πρόσεστι δὲ καὶ θρασύτητι πρὸς τῷ ἀφόβως τε καὶ ἀλόγως ἰτητικὸν πρὸς τὰ δεινά.

Circa

Circa voluptates verò,& ægritudines non omnes,ſed corporales, atque eas maximè,quæ in tactu exiſtunt, circa ægritudines autem minus,mediocritas temperantia eſt:exceſſus intemperantia at quia non admodum inueniri conſueuerunt, qui in voluptatibus deficiant, icci*r*co neque nomen aliquod huiuſcemodi homines adepti ſunt:ſed ſtupidi appellentur.

Circa dolores & voluptates non omnes,ſed corporales eſſe,inquit,temperantiã mediocritatẽ, neque etiã circa corporales omnes,ſed eas tantũ,quæ tactu percipiuntur:vt cibi,& potus,vt venereorũ.circa dolores verò,minus verſari hãc virtutẽ,quàm circa voluptates,propterea dicit,* quia à voluptate magis,quàm à dolore,& temperantia,& vitia ei oppoſita formã accipiunt: operatioq; ipſius temperantis,circa voluptates præcipua eſt: dum quod in ipſis eſt medium,eligit. in eo autẽ circa dolores etiam eſſe dicitur,quòd ob abſentiã voluptatum minimè dolet:exceſſum † intemperantiam vocat:defectum carere nomine,ea de cauſa inquit,quia nõ admodum inueniantur,qui in voluptatibus deficiant.ipſe tamen hos ἀναισθήτους,id eſt,ſtupidos,ſenſuq; carentes nominat.

* μᾶλλον ἡ ἡδονὴ εἶδοποιεῖ τὴν σωφροσύνην.
† ἀκολασίαν

Circa dationem acceptionemq; pecuniarum mediocritas eſt liberalitas: exceſſus,& defectus,prodigalitas,& illiberalitas,ſeu auaritia:in quibus contrario modo excedunt, & deficiunt homines: prodigus enim in largiendo excedit,in accipiendo deficit:auarus contrà excedit in accipiendo,in dando deficit. Ac de his quidem nunc figurâ quadam, ac ſummatim dicimus,hac ipſa breuitate contenti:poſtea accuratius de iiſdem pertractabimus ac definiemus. Iam circa pecunias aliæ quoque ſunt diſpoſitiones, è quibus mediocritas magnificentia eſt. nam magnificus à liberali eo differt, quòd ille circa parua,hic circa magna verſatur. exceſſus eſt decori imperitia,ſeu indecorũ,& ineptitudo operaria:defectus paruificentia: quæ vitia differunt etiã ipſa ab iis,quæ circa liberalitatem ſunt:quo modo verò differant, poſterius dicetur. At verò circa honorem, & ignominiam mediocritas eſt magnanimitas:exceſſus inflatio,quæ dicitur:defectus puſillanimitas. Sicut autẽ magnificentiæ liberalitatem correſpondere diximus, vt in eo ab illa differret, quòd circa parua verſatur:ita magnanimitati,quæ in magno honore verſatur,alia quædam virtus correſpõdet,cuius circa parua officium eſt. fit enim vt ſicut oportet,honor appetatur: & magis etiam vel minus,quàm oportet. vnde qui in appetitione hac excedit, ambitioſus: qui deficit, inambitioſus dicitur:medius nomine vacat. diſpoſitiones quoque ipſæ innominatę ſunt: ambitioſi tantum, exceptâ, quæ ambitioſitas dicitur. hincq́ue euenit,vt extremi de media ſede decertét. & nos quoque medium interdum ambitioſum,interdum inambitioſum vocitamus: & modò ambitioſum,modò inambitioſum laudamus. Quâ de cauſa verò id fiat, in ſequentibus dicetur. nunc autem de reliquis eo modò quo cœpimus,pertractandum eſt.

In dandis accipiendisq; pecuniis medium eligit liberalis: at vtriq; extremi in vtriſq; his peccant. nam licet prodigus quemadmodũ,inquit,in erogando excedat,& in accipiendo deficiat: illiberalis verò contrà in dando deficiat,excedat autẽ in accipiendo: interdum tamẽ abſolutè prodigalitas exceſſus,auaritia defectus appellatur. eſt enim circa vtraq;,vt dictum eſt,liberalitas, dationem,& acceptionẽ:magis tamen in datione virtus hęc elucet:quippe cum in ea præcipuã ſuam operationẽ exerceat:nam acceptio ex conditione liberali contingit,ſi videlicet magna aliqua indigẽtia opprimatur. in quo igitur pręcipua eſt liberalis hominis operatio,in eo excedit prodigus,& deficit illiberalis. Sed quia de virtutibus his, & vitiis in ſequentibus libris diligentius pertractaturus eſt,diffuſius quoq; nos de ſingulis his ſuis locis plura differemus:nunc pauca hæc ſufficiant.

Circa iram igitur exceſſus, & defectus, & mediocritas quoque eſt: ſed

cum nominibus ferè careant,medium mansuetum,mediocritatẽ mansuetudinem vocabimus.ex extremis verò ille qui excedit,iracundus sit,& vitium iracundia:qui deficit,iræ vacuus:& defectus,iræ vacuitas appelletur.

Post magnanimitatẽ de mansuetudine disserit, eò ꝙ etiam ipsa circa honorẽ versatur. castigat enim iram mansuetudo,atq; id per ignominiam: vnde merito post magnanimitatẽ collocatur, & non post fortitudinẽ:licet fortudo circa iram,sicut hæc quoq;,existat. Quanquã fortasse nõ circa iram,* si rectè dicere volumus,versatur fortitudo:nam si ita esset,iracundi fortes essent,vel audaces:id quod minimè est.timidi enim ob pusillanimitatẽ maximè iracundi conspiciuntur.præterea si fortis ob iram esset fortis, cum ira sit vindictæ mutuæq; offensionis appetitio,efficeretur,vt fortitudo non per sese,sed ob aliud quid esset virtus:at hoc absurdum est: non est igitur ira,quæ fortem hominem faciat. Quærendum autem est, quomodo mediocritatẽ circa iram,& excessum,& defectum nomine carere dixerit,cum tamen & mansuetudo, & mansuetus à Platone, aliisq; antiquis philosophis nominetur:& tam iracundia,quàm iracundus antiquum nomẽ sit:ira vacui item ac lenti,id est,ἀόργητοι nonnulli à Græcis semper antea fuerint appellati. sed hoc nõ iccirco,inquit,quòd hæc nomina ab ipso fuerint innouata,nihil enim prệter ἀοργησίαν,hoc est vacuitatem iræ finxit:sed quia licet essent etiam apud veteres hæc nomina, in aliud tamẽ significatum ab ipso hic translata sunt: nam cum mansuetudo diceretur virtus ea, qua tranquillo ac quieto animo aliquis est,neq; quicquam irascitur: ipse in eum sensum hoc vocabulum deflexit, vt mediocrem dispositionem circa iram significaret:cum & quando oportet,& vt oportet, cæterisque circunstantiis seruatis,vel irascitur quispiam,vel non irascitur: mansuetumq; prệditum hac virtute nominauit. Cum item iracundus ille appelletur,qui naturalem quandam irascendi procliuitatem,aptitudinemq; habet:ipse ad illum transfert hoc nomen,qui habitu eo præditus est,vt supra modũ irâ corripiatur. defectumq; iræ vacuitatem vocat.præterea in aliis virtutibus vitia minimè inueniuntur, quæ ab affectibus denominata sint, circa quos versantur. In fortitudine enim qui deficit, δειλὸς id est ignauus:qui excedit,audax vocatur.nam licet audax,qui græcè θρασὺς dicitur, à fiducia nomen habere videatur:ea est græcè θάρσος:non ita tamen est.immutatum enim fuit,& pro θαρσὺς θρασὺς dicitur. nõ secus etiam in temperantia qui excedit,non voluptuosus,sed intemperans,qui deficit,stupidus nuncupatur.simili modo in cæteris.at in mãsuetudine,cum habitus per excessum, & defectum ab affectibus fuerint denominati,merito nomine vacare dicti sunt.

*ἀδλεκάςως εἰπεῖν.

Sunt autẽ etiam aliæ tres mediocritates,quệ similitudinem quãdam inter se habent,sed tamẽ differunt:cum enim circa sermonũ,actionumq; communionem omnes versentur,in eo sunt dissimiles,ꝙ vna circa verum quod in ipsis est,aliæ circa iucundum, negocium suum habent:quod quidem iucundum duplex,alterum in ioco,alterum in omnibus vitệ commerciis consistit. Dicendum igitur, de his quoque est,vt magis in omnibus mediocritatem esse laudabilem perspiciamus,extrema verò,neq; recta,neque laudabilia,sed vituperatione digna haberi. ex his verò pleraq; nomine etiam ipsa vacant.sed tentandum tamen, sicut in cæteris, nomina quoque his inuenire:quo & dilucidior fiat,& facilius intelligi oratio possit.

Cæterarum virtutum operationes exceptâ iustitiâ exercere per sese vnusquisque potest. verbi causa,temperans,non solum in societate aliorum,verum etiã secum ipse valet temperanter se gerere,dum in victu,in vestitu,in reliquis,quæ ad vitam traducendam spectant,virtute hac vtitur:potestque id in agendo etiam tantum,sine vlla loquutionis occasione præstare. Idem in fortitudine, & liberalitate,aliisque virtutibus contingit. nam & liberalis esse,per se vnusquisque potest, dum circa sese,vt debet,pecunias expendit:& fortis,dum neque terretur aduersis,neque secundis rebus facile perturbatur. Iustitia verò licet in commerciis vitệ omnino versetur,fieri tamen potest,vt etiam ipsa sine loquutionis necessitate exerceatur. at verò hi tres habitus , de quibus nunc agit,id est,veritas,amicitia,& facetudo in communitate loquendi spectantur:vt in ipsis enumerandis manifestat Aristoteles,dum inquit.

Circa verum igitur,qui mediocris est,verax:mediocritas ipsa veritas,seu veracitas nuncupetur. fictio verò si in maius quid, quàm re vera sit,tendit, arrogantia,& qui eam habet arrogans:sin in minus,dissimulatio,quique ea

est

est præditus, dissimulator appelletur.

Cum verum honorabile, maximeq; affine natura philosophiæ sit: circa ipsum nonnulli recte se gerunt & re & verbis: nonnulli peccant, atque errant. sed in re quidem inæqualitas ipsa satis manifesta est. qui enim neque magis neque minus quàm par sit, sua aut* extollit aut deprimit, est mediocris. In verbis vero quo modo laudabilis sit, qui mediocritatem in veritate eligit, considerandum: quippe cum vbiq; & semper verũ dicere eligẽdum sit, nullaq; in hoc mediocritas seruanda esse videatur:* an fortasse aliquando m dacio quoq; vti oportet, vbi id medicamenti ac remedij, vt inquit Plato, vicem obtinet? quin etiam prædicare de nonnullis etiam vera quando non oportet, & apud quos non oportet, absurdum est: vnde qui in his redundat, malus atque * arrogans erit, non solum, qui in maius quid mentitur. an non dicit eum veracem, qui circa veritatis mediocritatem versatur, sed qui circa verum, virtutem ipsam, mediocremque habitum adeptus est. qui sanè ille est, qui verum seruat, neque id vel excessu, vel defectu peruertit, ac vitiat. an illum veracem appellat, qui ea, quæ sibi insunt in hominum consuetudine, ita vt sunt, & verbis, & factis ostendit: neque maiorem in modum quàm oporteat, extollit, neque minora quàm sint, efficit, propterea quod anteponere omnibus veritatem consueuit? ex vitiis verò fictionem in maius, qui excessus est, tam verbis, quàm factis arrogantiam vocat, quique ea est præditus, arrogantem. cum enim, prius ἀλαζόνες apud Græcos dicerentur, id est, arrogantes, qui vel diuinationem, vel versutiam, vt sophistæ, & omnino præstigiatores profitebantur: ipse significatum huius nominis ad eos transtulit, qui quomodocunque bona, quæ in se habent, vltra quàm verum sit, extollunt. qui verò sibi detrahunt, minusque quàm habent, verbis præ se ferunt, malos etiam ipsos esse dicit, dissimulatoresq; appellat: quippe cum omne mentiendi studium prauitati coniunctum sit. nonnulli tamen sunt, qui dissimulationem, quam εἰρωνείαν dicit, non esse vitium putent, dissimulatorem fuisse Socratem asserentes. sed fortasse minimè fuit dissimulator Socrates: id quod argumento etiam eo constare potest, quòd à nullo ex amicis, sed à quibusdam aliis ingenium eius ignorantibus vt Thrasymacho, & Menone, hoc dissimulatoris, id est,* εἴρωνος nomine fuerit appellatus. dicebat enim, vt par erat, se nihil esse, nihilque scire, dum humanam sapientiam diuinę compararet: id quod in Platonis defensione etiam continetur. vel fortasse ita modestè de se loquebatur, non mentiendi studio, sed euitandæ inuidiæ causa: quod cũ sit, dissimulationi minimè videtur ascribendũ. possumus quoque ita dicere, vt duos dissimulationis modos statuamus: vituperabilem alterum, cum mendacium affectamus: alterum elegantiæ, ac modestiæ similem, cum ne inuidiosè de nobis loquamur, nostra imminuere consueuimus.

* ἐξαίρων ἢ συστέλλων.

* ἢ ἔστιν ὅπου δεῖ καὶ τῷ ψεύδει χρῆσθαι ὡς ἐν φαρμάκου εἴδει καθὰ καὶ Πλάτων φησίν.

* ἀλάζων .i. iactator. uet.

* εἴρων ὁ δυνάμενος μὲν ποιῆσαι τι λέγων δὲ μὴ δύνασθαι. ἀλάζων δὲ ὁ τῷ ἐναντίος.

Circa iucundum verò, si est in ioco mediocris facetus, & dispositio ipsa facetudo est: excessus scurrilitas, & qui ea est præditus, scurra: qui autem deficit, rusticus quidam, & rusticitas ipsa habitus dicitur. si est in cæteris vitæ commerciis, qui sicut debet, iucundus est, amicus, & mediocritas amicitia: qui excedit, si nullius rei causa, obsequiosus: si ob vtilitatem aliquam suam id facit, adulator: at qui deficit, in omnibusq; iniucundè se gerit, litigiosus quidam, & morosus appellatur.

Ex reliquis duabus mediocritatibus, quæ circa iucundum versantur, altera in ioco est: quippe cum iocetur etiam probus vir, sed mediocriter tamen, atq; ita, vt secum versantes oblectet, neminẽ offendat: vocaturq; huiuscemodi virtus facetudo, & qui ea est præditus, facetus. cuius excessus scurrilitas est, cum quis supra modum ridiculis, ac iocis, neque vt debet, neque apud quos debet, vtitur: sed modo risum moueat, omnes præscriptos terminos transgredi minimè veretur. defectũ verò in hoc rusticitatem vocat, cum quis omnẽ prorsus iocum fugit, ac reiicit. Altera mediocritas in reliqua iucunditate vitæ consistit, appellaturque amicitia, cum amicus suauiter, ac iucundè pro loco, ac tempore amici cõsuetudine vtitur: in qua cum aliquis supra modum amicitiam simulat, vultq; & semper, & in omnibus iucundè se gerere, si nullum emolumẽtum inde sperat, obsequiositas ipse habitus, quicunq; eum habet, obsequiosus: si lucri causa id facit, adulatio, & ipse adulator nuncupatur. Qui verò per defectum peccat, litigiosus dicitur, & morosus.

Sunt quoq; in affectibus, & in iis, quæ circa affectus sunt, mediocritates quædam. verecundia enim virtus quidem non est, sed laudatur tamen: simili modo verecundus, nam & in his alius mediocris dicitur, alius excedens, alius deficiens. atq; excedens quidem, quasi pauidus, qui in omnibus

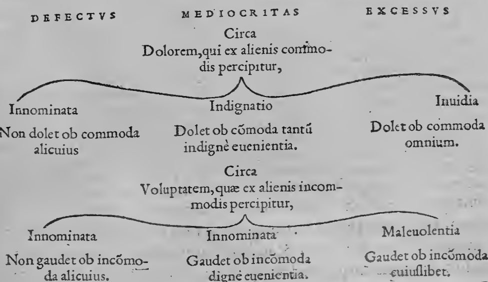
verecundatur: deficiens qui nihil omnino veretur, impudens: mediocris verecundus appellatur.

Quærendum videtur, quo modo cum superius dixerit, quantũ ad effectus attinet, neq; laudari quempiam, neq; vituperari: nunc esse affectus quosdam inquiat, qui laude & vituperatione digni sint. Sed verecundiam, & indignationem, earumq; excessus, & defectus non absolutè affectus, sed dispositiones quasdam rectas, vel prauas circa affectus solos consistentes ita appellat: vt laudabiles quidem sint, non tamen virtutes. virtus siquidem non circa affectus solos, sed circa actiones quoq; versatur. vt fortitudo circa timores, & fiducias consistens, qui affectus sunt, in certando tamen, & agendo cõspicitur. hæ verò mediocritates, de quibus nunc agit, in ipsis tantum affectibus, & non in actionibus existunt. vt verecundia & verecundus mediocris: pauidus verò, qui in omnibus verecundatur, hac affectione exuperans: qui in verecundando deficit, impudens.

Indignatio quoq; inuidię mediocritas est, & maleuolentiæ: qui quidem habitus circa illam ægritudinẽ, & voluptatẽ versantur, quę suscipitur ex iis, quæ aliis cõtingunt. indignabundus enim dolore afficitur, cũ aliquos prospera fortuna indignè vti videt. inuidus verò hunc excedẽs ex omnibus dolorem percipit. at maleuolus tantũ à dolendo deficit, vt etiam gaudeat.

Indignatio quoq; affectuosa mediocritas ægritudo quædã est, ex indigna improborum prosperitate suscepta: excessus cuius est inuidia, quippe cum inuidus ex omnibus aliorũ prosperitatibus, siue dignè, siue indignè contingant, dolore afficiatur. in defectu autẽ maleuolum statuit, quẽ ἐπιχαιρέκακον vocat, id est, letantẽ ob mala: eò ꝙ tantum abest, à dolendo ob aliorũ calamitates, vt vt etiã gaudeat. Sed enim dubitaret quispiam, quo pacto indignatio inuidiæ, & maleuolentiæ esse mediocritas possit. ad eundẽ enim videtur pertinere, vt & ob bonorũ prosperam fortunã doleat, & ob eorundem aduersam lætetur: id quod etiam ipse Aristoteles in rhetoricis ostendit. qui enim dolorem ex bonorum prospero successu suscipit: is proculdubio etiam ex bonorũ infortuniis lætabitur. quod si ita est: inuidia & maleuolentia, ad eundem enim pertinebunt, nullo modo inter se vt excessus, & defectus distabunt. si verò hæ non distent, neq; indignatio esse earum mediocritas poterit. adde quòd neque in defectu esse ipsius maleuoli dispositio videtur: sed in excessu. nam si mediocris ob prosperam fortunam eorum tantum dolet, qui indignè boni aliquid consequuntur, *& exuperans ob prosperam fortunam cuiuscunq; nullo habito delectu dolet: qui deficit, proculdubio is esse debet, qui ex nullius prospera fortuna etiam si indignus sit, dolorem vllum cõcipit. Quocirca considerandum illud est, an excogitanda altera quædam mediocritas sit, quæ indignationi correspondens circa voluptatẽ versetur, eiusq; hominis sit, qui ob aduersa gaudeat, quæ merito improbi patiuntur: cuius nomẽ tamen non inueniatur: circa quam maleuolus, id est, ἐπιχαιρέκακος, quasi lætabundũ ob mala dixeris, excedat: quippe qui malè omnibus velit, vt non tam malorum, quàm bonorum etiã calamitatibus oblectetur: qui verò deficit, etiã ipse nomine careat: sitq; ille qui ex nullius infœlicitate lætetur, etiam si dignè aliquibus contigerit: hoc modo.

*ἐπίλυπος ἢ λυπηρός.

Potest

Potest tamen etiam maleuolus perinde,atque inuidus * indignabundo esse oppositus:quippe qui quibuslibet malis lætetur,in gaudendoque excedat. nam etiam ipse Aristoteles, in hunc modum videtur,& inuidiæ, & maleuolentiæ mentionem fecisse.cum inuidum dicat ob cuiuslibet prospe ram fortunā dolere,maleuolum ob cuiuslibet aduersam lætari:neq; supra modum dolere,& *immoderate lætari,eiusdem esse videatur.

* νεμεσιτικῷ.

* ἀμέτρως ἥδεσθαι.

Ac de his quidem alius erit disserēdi locus. de iustitia quoque,quia nō simpliciter dicitur, postea distinguemus. ac de vtraque quo modo mediocritates sint,explicabimus. de virtutibus item rationalibus simili modo.

Quia iustitia circa communium distributionē est habitus,& æqualitatis pro dignitate vniuscuiusque distributiuus,& inæqualitatis,quæ in commerciis ab exuperatione iniquitateque proueniunt, emendatiuus,& propterea longiore indigebat oratione: de ea quo modo mediocritas sit,in sequentibus se dicturum pollicetur.

De uirtutum ac uitiorum mutua oppositione. *Cap.* VIII.

CVm tres autem dispositiones sint,duo scilicet vitia, per excessum vnū, alterum per defectum,& virtus vna,quæ mediocritas est: omnes omnibus quodam modo opponuntur. extremæ enim & mediæ,& inter se contrariæ sunt:media verò extremis. nam quemadmodum æquale si minori comparetur,maius,si maiori,minus euadit: ita quoque medij habitus, tam in affectibus, quàm in actionibus,si ad defectus spectemus, excedunt: si ad excessus,deficiunt.fortis enim respectu ignaui audax:respectu audacis contrà ignauus videtur.simili modo etiam temperans,si ad stupidum referatur,intemperans:si ad intemperantem,stupidus.item liberalis ad auarum comparatus,prodigus: ad prodigum verò,auarus.vnde efficitur,vt extremi medium ad alterum vterque expellant:& fortem quidem timidus audacē, audax timidum vocet. atque in aliis simili modo.

Benè,inquit, quodam modo,& non simpliciter : si enim simpliciter opponerentur,vnum vni contrarium non esset. Quodam modo igitur omnes hi habitus omnibus, & non simpliciter opponuntur. nam quatenus sunt contraria,plurimum inter se distant: & iis,quæ plurimum inter se distant, extremum obiicere consueuimus. nam cum ab vno extremo ad alterum per actiones,affectusque pertransimus, primo in medium , postremo in alterum extremum deuenimus . iccirco excessus defectui,hac ratione contrarium est:medium verò,vt æquale quoddam intercedit,opponiturque extremis non,eò quòd plurimum ab ipsis remotum sit,proximum enim est,vt etiam ipse,inquit,extremisque similius,quàm alterum extremum alteri : sed in eo oppositio eius est, quod medium moderatum extrema immoderata : medium definitum, extrema indefinita sunt . quippe cum medium definitum semper ac moderatum,quantum ad nos attinet, scilicet,non quantum ad rem,capiatur: extrema autem immoderatum, atque indefinitum. vnde extrema medio, tanquam immoderationes opponuntur. facilius siquidem est ab excessu ad defectum, & econtrario à defectu ad excessum: quàm ab alterutro horum ad medium pertransire. in eo enim quòd immoderationes sunt, sicut communicationem inter sese habent, ita medio repugnant, atque aduersantur: id quod constare inde potest : quòd ignauus facilius audacter quid aget, quàm fortiter. Atque ita fit, vt ex moderatione, & immoderatione extremorum cum medio , mediique cum extremis repugnantia sit:ex defectu verò,& excessu extrema ipsa inter sese opponantur: atque iccirco omnes omnibus quodam modo,& non simpliciter aduersentur.

Cum hæc igitur ita inter sese opposita sint : extremis maior inter se, quàm cum medio contrarietas est. quippe cum longius à se mutuo, quàm à medio distent.

Dubitandum videtur , an rectè dictum sit, maiorem extremis inter se, quàm cum medio esse contrarietatem: nam si quis ita leuiter consideret,virtutem vitio maximè oppositam esse arbitraretur: si tamen excessum,& defectum,qui in vitiis sunt, diligenter perpendamus, facilè maiorem vitiorū inter se,quam cum virtute distantiam esse inueniemus.ob excessum enim & defectū extre

morum,prodigus auarum, & item auarus prodigum magis sibi cõtrarium putat,quàm liberalem: quippe cum liberalis remissior vtrisque esse videatur.ad hoc verò confirmandum tribus argumentis vtitur Aristoteles:comparatione,cum inquit:

Quemadmodum magnum à paruo,& paruum à magno abest longius, quàm alterutrum ab eo quòd æquale est.

Sicut magnum à paruo,magis distat,quàm vtraque ipsa ab æquali:ita quoque excessus à defectu,quàm à mediocritate longius abest:à simili,cum subiungit:

Adde quòd nõnullis extremis,cum medio esse similitudo quædam videtur,vt audaciæ cum fortitudine, & prodigalitati,cum liberalitate. at extremis inter sese maxima est dissimilitudo.

Quippe cum medium magis simile extremis sit,quàm ipsa inter sese extrema. ab ipsa postremo contrariorum definitione,cum ait:

Quæ verò maximè à se mutuo distant,contraria esse definiuntur:quare fit,vt magis cõtraria ea sint,quæ magis distant.Iam verò medio in nonnullis defectus,in nonnullis excessus magis opponitur:exempli gratia,fortitudini nequaquã audacia,quæ est excessus, sed ignauia,quæ est defectus,madini nequaquã...

Cum contraria esse ea definiantur,quæ quàmlongissimè à se mutuo absunt,excessusq; & defectus à se quàm longissimè distare perspiciantur:facilè fit,vt extrema,in quibus excessus,& defectus inest,magis contraria inter sese esse confiteamur.

Altera est ex nobis ipsis . ad quæ enim nos natura quodam modo magis sumus affecti,ea medio magis esse contraria videntur,verbi causa,ad voluptates naturâ magis sumus affecti, iccirco ad intemperantiã sumus,quàm ad modestiam procliuiores.hæc igitur magis cõtraria esse dicimus,ad quæ maius incrementum in nobis fit:ac propterea intemperãtia, quæ est excessus,temperantiæ magis contraria est

Benè dictum est,ea magis contraria etiã virtuti esse,ad quæ nos sumus procliuiores. nam quæ nobis,eadẽ & virtuti magis aduersantur. aduersantur autẽ nobis ea, ad quæ animo sumus procliuiores:sicut etiam corpori magis contrarij sunt morbi,ad quos scilicet,procliue corpus est.

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt. Cap. IX.

VIrtutem igitur moralem mediocritatẽ esse,atq; id quo modo:mediocritatemq; esse duorum vitiorum,quorũ alterum per excessum,alterũ per defectũ sit:necnon eiusmodi eam esse,propterea quòd medij coniectrix est,quod in affectibus,actionibusque existit:satis dictum est.iccirco probum esse etiam difficile est: quippe cum in vna quaque re medium inuenire sit difficile.vt circuli mediũ depræhendere non cuiuslibet,sed scientis solummodò est:sic quoque & irasci,& dare pecuniam,& sumptus facere cuiuslibet est,& facile:at cui,& quantũ, & quando,& cuius causa,& quo modo oporteat eadem hæc facere,nõ cuiuslibet,neque facile est: siquidem rectè facere,& rarum est,& laudabile,quemadmodum etiam honestum.

Quàm

Quàm difficile ſit medium inuenire,exemplo docet : mediúmque ipſum,quod in re conſtitutum eſt,ſumit. circuli enim medium depræhendere,non cuiuſlibet eſſe inquit,ſed periti,& ſcientis:vt oſtendat ſanè, ſi in iis medium inuenire difficile eſt,in quibus vnum,& idem medium ſemper apud omnes permanet: idem in agẽdis rebus inuenire longè eſſe difficilius,in quibus nullum certum medium, ſed prout vnicuique conuenit,diuerſum ac varium eſt.Vnde etiam cum inquit, [virtutem moralem eſſe mediocritatem , atque id quo modo] idem hoc videtur ſignificare . quo modo enim mediocritas hæc intelligenda ſit, oſtendit : non in re, ſcilicet, ſed quantum ad actionem noſtram ſpectat.

Quocirca oportet eum,qui mediũ coniectare vult, primũ à magis contrario recedere,quemadmodum etiã Calypſo ita monebat, Sic procul à fumo,atq; vndis cohibere carinam Sis memor. ex extremis enim alterum magis,alterum minus peccabile eſt. Quoniam igitur medium aſſequi ita exquiſitè difficile eſt:ſecunda,vt inquiunt,nauigatione minima ex malis ſumenda ſunt.Id autem erit eo maximè modo,quo diximus. Spectandum verò eſt,ad quę nos procliuiores ſimus:quippe cum alij ad alia naturâ propenſi ſint : id quod ex voluptate,& dolore, qui nobis euenit, facilè perſpiciemus:atque in contrarium nos ipſos abſtrahendum. nam ſi procul à peccando nos ipſos remouerimus,ad medium deueniemus.id,quod qui ligna diſtorta dirigunt,facere conſueuerunt.

* His verbis Ariſtoteles oſtẽdit oportere,vt vnuſquiſq; ſe ipſum in moribus aſſuefaciat. nam educatio,atq; inſtitutio,ab infantia eſſe penes alios videtur. Poſſumus verò etiam adulti nos ipſos aſſuefacere , præſertim cum ſciamus virtutis habitus non poſſe ſine huiuſcemodi aſſuetudinibus vllo modo comparari. aſſuetudines autem voluntariæ ſunt,& in noſtra poteſtate conſtitutæ:eſtq; hæc exercitatio,voluntaria quædam aſſuetudo,è nobiſq; ipſis proueniẽs.Vnde efficitur,vt is quoque qui ab infantia benè fuerit aſſuetus, à libera voluntate minimè excludatur: vt voluntate non neceſſitate virtutem conſequutus eſſe videatur. Carmina verò hæc, quibus Vlyſſes monetur,vt à fumo, & vnda nauim arceat,Circe apud Homerum inquit,non Calypſo. fumo & vndæ hic Ariſtoteles extremum id comparat,quod fugiendum eſt:quod etiam*magis peccabile appellat,quod medio magis eſt cõtrarium,nullamq; cum eo habet cognationem. nam minus peccabile eſt,quod medio ſimile aliquantulum eſt , in quo minus peccamus. cui ſcilicet, dum aſſueſcimus, ab altero recedentes primum debemus accedere.

*σημειωτέον ὅτι δοκεῖ αὐτῶ, καὶ δι' αὐτοῦ τις ἐθίζεσθαι. i. notãdũ, quod uidetur ei aliquis per ſe aſſuefieri. uet.

*ἁμαρτωλότερον.

In omnibus autem à iucunditate , & voluptate maximè cauendum eſt: non enim de ipſa incorrupti iudicamus . Quod ergo Troianorum proceres erga Helenam fecerunt , id nobis quoque erga voluptatem faciendum eſt : in omnibuſque voce illorum erga ipſam vtendum . ſi enim ita à nobis ipſam dimiſerimus,minus peccabimus.Hæc igitur facientes,vt ſummatim dicam,maximè medium aſſequi poterimus.

Voluptas autẽ in omnibus maximè vitanda eſt: erga quã ita nos gerere debemus,ſicut Troianorum proceres erga Helenam:qui eius conſpecta pulchritudine apud Homerum ita dicunt:

« Quòd fortes pro tam formoſa coniuge Achiui,
« Dardanidæque ſimul tanto diſcrimine rerum
« Bella gerant: tantoſque diu perferre labores
« Nil veriti, tam longa ſuorum funera cernant:
Nec mirum cuiquam,nec ſuccenſere decorum eſt.
« Nanque hæc cœlicolas præſtanti corpore diuas
« Atque oculis, atque ore refert. ſed ſic tamen ipſa
« A nobis procul hinc, quanuis ſit pulchra,recedat:
« Ne præſens nobis, noſtríſve nepotibus obſit.

Hoc exemplo monet Ariſtoteles voluptatem eſſe fugiendam , non eò quòd deformem , ac turpem eam eſſe cognoſcamus: * quæ enim turpitudini gratia ineſſe poteſt, quæ prima ſtatim fronte odio ſui deterrere omnes conſueuit ? ſed ob ſuauitatem , ac pulchritudinem declinandam eſſe, ac repu-

* ποία γὰρ χάρις τοῦτο τῶ μὴ αἰσχρῶν ἀποστροφὴν ἔχειν, αὐτόθεν τοῦ πράγματος στυγητοῦ ὄντος .i. quæ gratia eſt rem auerſari, quæ ita turpis eſt, ut omnib' ex ſe odio ſit.

ac repudiandam: ne iucunditate eius perinde, atque Helenæ formoſa ſpecie illecti, ceu præſtigiis quibuſdam decipiamur: breuique ac momentanea fruitione, in longam aliquá miſeriá incidamus.

Quanquam id fortaſſe difficile admodum eſt, & pręcipuè in particularibus, ac ſingulis. non enim facilè definire poſſumus quo modo, & quibus, & ob quæ, & quatenus iraſcendum ſit. nos nanque interdum eos qui deficiunt, laudamus, & manſuetos vocamus: interdum qui exaſperantur, infenſiq́ue ſunt, viriles appellamus. qui verò parum à rectè agẽdo, ſiue ad maius, ſiue ad minus declinat, non vituperatur: ſed qui multum excedit: is enim minimè latet. quouſque autem, & quatenus repręhendendus aliquis ſit, definiri ratione non facile poteſt.

Poſteaquam omnia hæc dixit Ariſtoteles: poſtremo id quod ſemper aliàs ſolet, etiam nũc ſubiungit: non poſſe inquiens, hac de re exactè quippiam definiri: nihil enim ſtatui à ſenſibilibus diuerſum poteſt. vnde id genus quoque argumentationum emanauit, quas aceruales ab aceruo, ideſt σωρίτας Gręci vocant. ſiquis enim quouſque diues ſit exiſtimandus aliquis, præfiniat, vt videlicet decem talenta poſſideat: interrogabitur, quid? ſi drachma vna è ſumma ea detrahatur; quid ſi duæ, quid ſi tres, quid ſi quatuor? eritne etiam diues? erit, inquiet. quid ſi quinque, quid ſi ſex? atque ita gradatim progredi poterimus, quoad nihil è decem talentis penitus diuiti ei relinquamus. Ita de caluo & aceruo captioſa hac interrogatione vti conſueuerunt: vt calua interrogatiuncula quoq; ipſa, non ſecus, atq; acerualis nominetur. caluus, inquiunt, vniúſne capilli defluxu caluus efficitur? minimè. nunquid duorum? nunquid trium? & ſic deinceps. ſimili modo de aceruo, exempli cauſa tritici. ſi penes vnum tritici granum aceruus neque eſt, neque dicitur: vnum id toties minutatim, vel addetur, vel demetur, quoad vel aceruus ſine vllo grano, vel innumerabilia grana, ſine aceruo conſtituantur. Sed in huiuſcemodi interrogationibus, ſicut nihil concedendum: ita præmonendus quoque aduerſarius eſt: eam eſſe rerum naturam: de quibus eſt interrogaturus, vt nihil certum admittere, ac præfinitum queat: non enim quot granorum aggregatione aceruus conſtruatur, ratio vlla ſtatuere poteſt. id quod etiam in agendis rebus vſu venit: ſicut enim in his vituperatur, non qui parum, ſed qui multum fines mediocritatis egreditur: ita illic non parua additio, ſed magna aceruum efficit: licet quatenus vel parua, vel magna ſit exiſtimanda, nulla certa ratio præfinire poſſit.

Non enim ſtatui diuerſum quippiam à ſenſibilibus debet. talia verò in particularibus conſtituta ſunt. & in ſenſu iudicium eſt.

Senſilium enim non in ratione, ſed in ſenſu iudicium eſt. actiones enim, in quibus medium quæritur, particulares res ſunt, & inter ſenſilia: quorum ſenſus, non ratio ſibi iudicium vendicat. quanquam ſenſus hic pro perceptione, & experientia actionum, & affectuum ſumitur.

Hoc itaque tantum id declarat, medium habitum in omnibus eſſe laudabilem: oportereq́; modò ad exceſſum, modò ad defectum declinare: ita enim facillime fiet, vt medium, rectumq́ue ipſum aſſequamur.

Declinandum eſſe, inquit, in eadem ſcilicet actione, eodemq́ue affectu ab extremo altero ad alterum: vt in quibus exceſſus medio magis contrarius eſt, ad defectum: in quibus defectus, ad exceſſum deflectere animum noſtrum ſtudeamus.

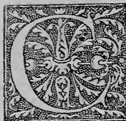
FINIS SECVNDI LIBRI.

Ariſtotelis Stagiritæ moralium NICOMACHIORVM LIBER TERTIVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI EXPLANATIONE, QVAE ETIAM IPSA in incertum auctorem à nonnullis refertur.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De ſpontaneo & inuito. *Cap. I.*

CVm virtus circa affectus actioneſque verſetur, cumque in ſpontaneis laudes & vituperationes, in inuitis venia, interdum etiam miſericordia exiſtat: neceſſarium fortaſſe eſt iis qui de virtute cōſiderant, ſpontaneum, & inuitum definire: id quod etiam iis qui leges ſanciūt, ad præmia, pœnaſque inſtituendas, minimè inutile eſt.

Proponit in hoc tertio libro Ariſtoteles de ſpontaneo & inuito differere. nam cum virtus in affectibus & actionibus conſiſtat, in quibus ſpontaneum, ſi rectè fiat, laudatur, inuitum veniam, & miſericordiam interdum conſequitur: neceſſe eſt, vt ij qui de virtute pertractant, de ſpontaneo & inuito quoque definiant. addidit autem [FORTASSE] non vt dubiam neceſſitatem intelligamus: neceſſarium enim prorſus ſine vlla dubitatione hoc eſt: ſed vt ordinem ſolummodo dubium ſignificet, hoc modo cum plura alia de virtutibus dicere neceſſe ſit, prius fortaſſe hoc pertractare neceſſarium eſt: [PRIVS] enim eſſe ſubaudiendum videtur. non enim ſicut de his definire neceſſarium eſt, ita ordo quoque hic eſt neceſſarius exiſtimandus. poſſumus etiam dicere non eſſe legendū ἴσως, pro fortaſſe, ſed ἀντὶ τοῦ ὁμοίως, id eſt ſimiliter: vt ſimili modo, vt reliqua hæc quoque eſſe neceſſaria dicat. nam ἴσως Græcis, quo verbo hic vtitur Ariſtoteles, ſignificare tam fortaſſe, quàm, æqualiter, poteſt: æqualiter verò pro ſimiliter interdum ſumitur: vt apud Homerum quoque, vbi de Aiacibus loquitur: inquit enim,

At veluti gemini coniuncti ad aratra iuuenci
Incedunt animis æqualibus. id eſt ſimilibus.

Quærendum præterea eſt, quomodo ſpontaneum in affectibus inueniri queat. nam in actionibus & ſpontaneum & inuitum manifeſtè apparet: at affectus inuiti eſſe tantum videntur. ſed licet abſolutè atque ex natura ſua inuiti ſint: eatenus tamen dici ſpontanei poſſunt, quatenus homo ſponte ita ſe præparare aſſuetudine ac ſtudio valet, vt eos cohibeat ac moderetur. adde, quòd ea quæ ex ira vel aliquo alio affectu quiſpiam agit, modò ſciens faciat: ſpontanea eſſe dicuntur. nihil tamen obſtat, quo minus ſpontaneum & inuitum nō ad affectus, ſed ad actiones ſolas referamus. Neceſſaria quoque eſt ciuili ac legum latori hæc de ſpontaneo & inuito cōſideratio: quippe cum minimè parua ea legum latricis pars ſit, quæ ad præmia, ac pœnas ſpectat: immo tota in his ciuitatum inſtitutio verſetur. nam ſcire quos oporteat punire, quibus ignoſcere, quibus item præmia concedenda, quibus neganda ſint: nō eſt, niſi eius qui ſpontanei & inuiti peritiam optimè calleat. ciuili igitur & legum latori neceſſaria omninò hæc cognitio eſt.

Videtur verò inuita ea eſſe, quæ aut vi, aut ignoratione efficiuntur.

Hæc non videtur eſſe propriè definitio, ſed potius ſpecierū explicatio quædam: minimè enim ſunt definitiones illæ quæ diuiſionibus cōſtituuntur: vt, ſi dicamus, id eſſe ens quod vel agere poteſt, vel pati. hoc enim modo etiam æquiuoca admitterent definitionem. vt, clauis quæ & ianuarū inſtrumentum, & partem corporis animalium, id eſt iugulum ſignificat, poſſet ita definiri: clauis, eſt quæ vel fores aperit, vel collo innexa eſt. quibus tamen definitionibus vti interdum oportet, quando communem ſpecierum rationem inuenire nō facilè valemus: ſicut hic in iis quæ violenter, aut ignorantia efficiuntur. commune enim his vtriſque inuitum eſt, videturque vniuocè de ipſis denuncupari. fieri tamen nō poteſt, vt, id quod in ſpontaneo eſt, ſicut paulo inferius patebit,

in inuito quoque communem vnam rationem inueniamus.nam ſicut in amore & odio euenit,vt alterum,id eſt amare,& ad corpus & ad animum relatum,dupliciter dicatur:alterum,id eſt odiſſe abſolutè ac ſimpliciter:ſic & in his quoque ſpontaneo , ſcilicet & inuito contingit . ſemper enim aliâs eſt neceſſe,vt ſi alterum ex contrariis multipliciter dicitur,alterum quoque dicatur:vt in topicis habetur,niſi cum alterum ex contrariis non habet,quod ad vnumquodque alterius ſubiectũ poſſit opponere.ſpontanei autem natura vtraſque inuiti partes tollit,ac deſtruit.

Id autem eſt violentum : cuius principium extrinſecus eiuſmodi eſt, vt ei neque qui agit,neque qui patitur,quippiam conferat:quemadmodum ſi ventus aliquò,aut homines qui poteſtatem habeant,nos detulerint.

Cum dixerit inuitum eſſe,quod vel vi vel ignoratione fit:prius quid ſit violentũ definit : violentum id eſſe dicens,cuius principium extrinſecus eiuſmodi eſt,vt ad id neque agens neque patiens quicquã conferat.nonnullis extrema hæc definitionis pars ſuperuacanea videtur: ſatis enim abſolutam fuiſſe definitionem inquiunt,ſi ita dixiſſet:violentum eſt cuius principium extrinſecus eſt,quippe cum in nobis quoque ſint principia eorum quæ in noſtra poteſtate ſita ſunt.nam ſi me volentem,ac iubentem compræhendat aliquis,ac ſublatum ferat:huiuſce rei in me quoq; principium eſt.cum verò extrinſecus eſt principiũ,& me violenter compræhenſum aliquis tollit: id demum inuitum eſt,ac violentum. non ſine ratione tamen etiam reliqua definitioni fuerunt adiuncta.de iis enim qui maiorum malorum timore inducti tyrannis,ac dominis turpia quædam miniſteria præſtare non recuſant,dubitatio quędã oboritur,de quibus paulo inferius conſiderat:ſpontaneáque eſſe huiuſcemodi omnia magis quàm violenta iudicantur.planè enim violentum,id eſt, cum & extrinſecus principiũ eſt,& nihil neq; qui agit,neq; qui patitur ad id confert.ſed ſunt etiã qui malè hanc particulam [QVI AGIT]additam fuiſſe opinentur:nam ſi violentũ aliquid eueniat,neq; ad id quiſpiã conferat:is cui id euenerit,pati,non agere omnino dicetur:ſi,vt inquit,aut ventus aliquò,aut homines qui poteſtatem habeãt, aliquem detulerint:deferri ſiquidem & verberari,pati eſt,non autem facere.at verò agere etiam violenter aliquis poteſt:ſi ab alio videlicet impulſus aliũ ipſe protrudat,ac ſternat inuitus.inuitus enim aget ac violenter , nihilq; ad id cõferet. Cum verò de inanimatis quoq; violentũ dicatur,nam & igni deorſum,& terræ ſurſum ferri violentum eſt:vniuocáne,an æquiuoca ſit hæc appellatio,conſiderandum videtur . nam violentia eſt in inanimatis,cum præter naturam vel mouentur, vel ſtant:in animatis, nulla eſt præter naturam ipſorũ motio,aut ſtatio,ſed inuita ac coacta : quippe cum animali in ingreſſu quoq; inferri poſſit violentia,qui ei præter naturã minimè eſt.ſed nihil tamen obſtat, quin violentũ omne vniuocum ſit.vna enim & eadem definitio vtriſque conuenit,tam ei quod in animatis,q̃ quod in inanimatis conſideratur.cum enim violentum ſit:cuius principiũ extrinſecus eſt, cui nihil vel agens confert, vel patiens:principiũ extrinſecus etiã illis eſt,quæ ſecundum naturã mouentur,vimq; nullam patiuntur. neq; enim deorſum moueretur lapis , niſi principium motionis ab alio extrinſecus eſſet conſequutus.reliqua verò definitionis pars,inanimatis quoq; quæ violenter mouentur , cõuenit: quippe cum nihil lapidis natura ſurſum proiicienti conferat,ſicut deorſum.Ac de his hactenus.

† *bonum.*

Quæcunq; autem vel timore maiorum malorum:vel ob † honeſtũ aliquod aguntur:vt ſi tyrannus aliquibus,quorum parentes ac liberos in poteſtate haberet,turpe aliquid agere iuberet,quiq; id agerẽt,ſalui eſſent, qui non agerent perirent:vtrum ſpontanea ſint,an inuita,controuerſum eſt.

Dubitat hic Ariſtoteles,an quæ maiorũ malorum euitandorum cauſa,aut ob honeſtũ aliquod aguntur,ſpontanea ſint exiſtimanda,nécne.qui ſanè in eo rectè videtur dubitare, ſpontaneáne ea ſint, quæ timore maiorum malorum efficiuntur : cum verò quærit,an que ob honeſtum aliquod fiunt,ſpontè an inuitus quiſpiam agat:in eo verò ridiculus , abſurduſq; eſſe meritò videri poteſt. nam quæ virtutis honeſtiq; alicuius cauſa aguntur,laudabilia ac ſpontanea eſſe nemini dubiũ eſt. Vnde fortaſſe ita eſt intelligendum.vt dubitare Ariſtoteles dicatur, non,an ea quæ ob honeſtum aliquid fiunt , ſpontanea ſint:ſed quæ maiorum malorum timore magis,quàm honeſtatis cauſa aguntur.ſi enim aliquis metu alicuius mali honeſtatem poſtponeret , de eo ambigi meritò poſſet, ſponténe an inuitus egiſſet:verbi cauſa, ſi tyrannus turpe aliquid agere alicui imperaret , eiq; parentes ac filios interficere minaretur, & ſi ille id ageret, ſalui eſſent:ſin minus , morte mulctarentur: & ille pro ſuorum ſalute honeſtatem non uereretur poſtponere , ac turpia perpetrare . id quod tamen Socrates facere nunquã eſt paſſus : nam cum ei à triginta tyrannis fuiſſet mandatũ, vt ciuem quendam Leonem nomine ad mortem duceret,quò ſcilicet conſiliorũ eorum particeps eſſe

esse videretur:illis tum sua, tum liberorum & vxoris salute postposita obtemperare nunquã voluit: vt honestatem nimirum & iustitiam inuiolatam seruaret. Possumus etiam ita ob honestum aliquod interpretari,vt dicamus: sicut nonnullæ actiones sunt honestæ, quæ non honestè tamen fiunt:sic quoq; nonnullas esse turpes,quæ minimè turpiter fieri possint.mendaciũ siquidem turpe est:& tamen si vtilitatis causa dicatur, turpe esse iam desinit. item rem habere cum aliena vxore turpe cum sit,efficitur non turpe,si interficiendi tyrãni causa fiat,hoc enim turpe quod honestatis causa agitur,facere vnusquisq; inuitus videtur: vt dubitari merito de eo possit spontaneúmne an inuitum censeatur. tertia declaratio verborum Aristotelis his adiungi poterit, si quod græcè καλὸν dicitur,bonum non honestum interpretemur,hoc modo: [QVAECVNQVE autem vel timore maiorum malorum, vel ob bonum aliquod aguntur]vt sit sensus: cum aliquis vel mortis aut suæ aut parentum timore.vel cõsequendæ alicuius vtilitatis spe turpiter aliquid agit,sponténe an inuitus agere videatur.

Tale quid etiam * in iacturis contingit, quæ in tempestatibus fieri cõsueuerunt: nemo enim spontè absolutè sua abiicit,sed ob salutem tum suã, tum aliorum omnes,modo mentis compotes sint,facere id videntur. mistę igitur huiusmodi actiones cum sint, spontaneis tamen magis sunt similes: quippe cum & tunc cum aguntur,in electione consistant, & finis earũ * in occasione sit.& spontaneum igitur & inuitum,quando id agit quisque,dicendum est.agit autem sponte, principium enim mouendi instrumẽtarias partes in huiuscemodi actionibus in ipso est. at quorum principiũ in ipso est,ea agere vel nõ agere in ipso quoq; est sitũ.spõtanea igitur huiuscemodi sunt:simpliciter verò inuita:quippe cũ tale quippiã per se eligat nemo.

*περὶ τὰς ἐν τοῖς χειμῶσιν ἐκβολάς.

* κατὰ τὸν καιρόν.

Similia,inquit,hæc sunt iacturis,quæ in tempestatibus fieri consueuerunt. spontè enim simpliciter nemo bona sua è naui eiicit, sed ob salutem vel suam vel sociorum interdum id facit: vt in turpibus ac malis his actionibus spontaneum,& inuitum inesse videatur. quatenus enim principium extrinsecus habent,id est tyrannum,vel dominum,vel periculum,inuitæ: quatenus verò in nobis est facultas,vt quodlibet potius detrimentum patiamur,quàm turpe quippiã perpetremus, spontaneæ existimantur:spontaneis tamen magis esse eas similes asserit:eo quòd & cum electione fiunt,& finis earum in occcasione qua aguntur,iudicari consueuit. de nulla enim actione in vniuersum definire possumus.sed tunc cum agitur vnumquodque, qua de causa & quomodo actum sit,iudicamus.quæ enim spontè agimus,ea eligimus,& vt eligẽda volumus:deinde iudicium subsequitur vel ob hoc,voluntariè,vel ob illud,inuoluntariè:siquidẽ finis hæc quoque appellari possunt:sed tamen vt cõsequentia,non vt scopus,& finis is cuius causa cætera omnia existunt.spontè autem tunc vnusquisq; agit,cum alterum alteri anteponit,& aliquatenus ad actionem ipsam confert.nam & principium partium corporis mouendarum,quę instrumenta animæ sunt, in agente est quando agit:non enim à uento pellitur,aut vinctus à lictoribus ducitur:sed ipse, exempli gratia,tyranno iubente vt ciuem aliquẽ interficiat,alioqui ipse interficiatur,manu sua spontè sublata hominem perimit.spontanea igitur esse hæc uidentur, quorum principiũ in agentibus situm est: sed quia tamen ipsa per se eligeret nemo,absolutè ac simpliciter dici fortasse inuita debent.

Ob actiones autem huiuscemodi interdum etiam laudantur homines, cum pro magnis & honestis rebus turpe aliquid, aut molestum sustinuerint:si verò econtrario,vituperantur. nam turpissima sustinere nullius honestæ,aut mediocris rei causa,malum est.

Hinc etiam eiusmodi omnia esse spontanea manifestum est. laudantur enim homines,si potius subire molestias aliquas volunt,quàm tyrannis turpiter obtemperare:atque eò magis si pro salute patriæ id faciunt:vt Zopyrus Persa,qui pro suorum salute ac victoria aures & nasum sibi detruncauit:& Vlysses,vt inquit Homerus,

" Qui sibi deturpans inhonesto vulnere corpus
" Vestibus induitur laceris,pannosáque collo
" Pallia circundat:seruoque simillimus vrbem
" Hostilem est ausus,Troianáque tecta subire:
" Atque inde ad socios multorum corpora ferro

* Iliad. κ.

* ἐπὶ τυράννου καθαιρέσει i. ut tyrānus è medio tollatur.

* ἐπικρατεῖ.

Obuia prosternens longe prudentior exit. *Dolon verò econtrario vituperatur, qui timore perterritus hostibus omnia suorum consilia prodidit. cum verò, inquit, turpia quoque sustinenda esse: sciendum est, de illis eum intelligere, quę non multam in se turpitudinem habeant, si inde tamen magna aliqua bona euẽtura sint: vt si tyrannus grauem aliquem virum stola muliebri indutum prodire in publicum iubeat, minatus si id non faciat, patriam se eius euersurum, parentesque ac liberos interfecturum. bonus vir pro patriæ parentumque ac liberorum salute, si paruam hanc turpitudinem subeat, laudabitur: item qui vel mentitur officij causa: vel cum vxore tyranni, * liberandæ patriæ cupiditate consuescit, vt superius diximus, hæc enim omnia licet turpia sint, quādo tamen non turpiter aguntur, laudantur. qui verò contrà nullius vtilitatis causa turpissima sustinent: vituperio digni habentur: turpia enim agunt, etiam turpiter. sed si laus & vituperium quæ in spontaneis tantummodo locum habent, hæc consequuntur, quin spontanea appellari debeant, nemini dubium est.

Ob nonnulla verò laus quidem minimè, sed venia exhibetur: cum ea quæ nó debet, agit quispiam ob eiusmodi, quæ & humanam naturam excedunt, & à nullo sustinerentur. quædam autem fortassè sunt, ad quæ perpetranda nemo cogi, compellíue potest: sed potius extrema quæque pati, ac mori cõuenit. etenim ridicula ea sunt, quæ Euripideum Alcmæonem ad matrem interficiendam compulerunt.

Interdum fit, vt quædam actiones neque laude neque vituperio, sed venia dignæ habeantur: id quod inuita esse huiuscemodi omnia facilè declarat. in inuitis enim venia, vt inquit, & interdum misericordia existit. neque mirum id est: nam cum mistæ actiones hæ sint, in eis modò spontaneũ * dominatur, quod laus & vituperatio consequitur: modò inuitũ, cui venia exhibetur. Cum enim turpe aliquid agit quispiam, ob ea quæ naturam humanam excedunt, id est cum vel exuritur, vel secatur, vel vehementi aliquo huiuscemodi tormento plectitur, ac cruciatu: tum demum ei ignoscendum est. Nonnulla verò adeo grauia atque immania peccata sunt, vt nihil ad ea perpetranda cogere nos debeat. in paruis enim venia habere locum videtur: in magnis ac nefariis minimè: sed bono viro omnia tormentorum genera, ac mors demum atrocissima subeunda potius est, quàm tale quippiam agẽdum: vt, & Anaxarchus, qui cum malleis ferreis tunderetur, tunde tunde Anaxarchi follem, clamabat: & Zeno, qui linguam sibi mordicus arreptam abscidit, atq; expuit prius, q̃ arcana sibi credita enũciaret, ac proderet. Nam Alcmæonem apud Euripidẽ, nulla esse tã grauis causa potuit, quæ ad matris cædẽ cõmittendam induceret. apud eum enim ita inquit Alcmæon,

Nam tunc me ad istud incitauit maximè
Facinus, equestre vehiculum inscendens pater,
Thebas tumultu cum petebat bellico: & cætera, quibus tum mandata paterna cõmemorat, & execrationes, si id non fecisset: tum matris accusationes persequitur. quorũ tamen nihil habere eam vim debet, vt ad tam nefarium scelus ac detestabile committendum aliquem inducat.

Sed difficilè interdum est iudicare, quale pro quali eligendum, ac quid pro quo sustinendum sit: difficilius etiam in iis quæ decreuerimus, persistere. vt plurimum enim quæ expectantur molesta, quæ verò cogunt, turpia sunt: vnde & laudes & vituperia iis contingere consueuerunt, qui vel fuerunt, vel non fuerunt coacti.

Cum veluti in lancis æquilibrio, & paribus momentis vtraque videntur esse constituta, siue malum quippiam agamus, siue non agamus: tunc sanè qualia pro qualibus eligenda sint, videre magnæ prudentiæ est: vt Achilli, vtrum, vt inquit Homerus,

In patria maneat, longosque inglorius annos
Exigat: an sacræ pugnans ad mœnia Troiæ
Ipse quidem pereat, sed viuat fama perennis.

Non enim possumus de his, sicut de aliis quæ in actionem cadunt, in vniuersum quippiã definire: sed oportet, vt occasionibus, euẽtibusque obseruatis ita demum iudicemus. difficilius item est in iis quæ decreuerimus, persistere. interdum enim fit, vt aliquis, aut cum ipse sustinere, vel quamlibet grauia ac molesta decreuerit, vbi tormenta persentit, è sententia dimoueatur: aut cum necem filij potius videre, quàm iniustè quippiam aut turpiter agere proposuerit, filiũ ad supplicia trahi conspexerit, non patiatur: sed mutandam esse sententiam iudicet. atque id euenit, propterea quòd

quæ cogunt,turpia:moleſta verò ſunt,quæ expectãtur,ſi turpia facere noluerimus.vnde * laudem conſequuntur.qui moleſta potius ſubire,quàm turpia perpetrare eligunt:cõtrà vituperantur , qui metu moleſtarum rerum turpia non verentur ſuſtinere.

*ἐπαινοῦνται μὲν οἱ τὰ λυπηρὰ πρὸ τοῦ παθεῖν αἰσχρὰ ἑλόμενοι.

Qualia igitur eſſe violenta dicẽda ſunt?an ſimpliciter cum & cauſa extrinſecus fuerit,& qui agit,nihil contulerit?quę verò licet per ſe inuita ſint, nunc tamen & pro his eligenda fuerint , principiumque in agente habuerint:ea per ſe inuita,nunc autem & pro his ſpontanea ſunt:immo ſunt ſpõtaneis ſimilia. actiones enim circa particularia fiunt : hæc autem ſpontanea ſunt , quoniam igitur differentiæ multæ in particularibus exiſtunt : qualia pro qualibus eligenda ſint,diffiniri non facilè poteſt.

Violenta abſolutè ac propriè ea ſunt dicenda,quorũ cauſa extrinſecus eſt,cui nihil confert qui agit.quæ autẽ miſta eſſe diximus,per ſe quidem inuita ſunt,quippe cum nemo ea mẽtis cõpos eligeret:tunc tamen quando aguntur,& pro his,periculis ſcilicet ac moleſtiis, pro quibus euitandis aguntur,ſpontanea magis ſunt exiſtimanda·vt* merciũ iactura, cuius ſuperius mentionem fecit. [PER SE] enim perinde eſt,ac ſi vniuerſaliter dicamus.in agendis autẽ rebus vana omnis vniuerſalis ratio eſt:actiones enim in particularibus ſunt,in particularibus verò ſpõtaneę cõſpiciuntur.Quare cõficitur,vt in quibus maximã vim habent actiones,vt vel ſpontaneæ dicãtur, vel inuitę:in his cõſtitutæ ſpontaneæ magis q̃ inuitæ ſint.fortaſſe etiã hoc verbũ[SIMPLICITER] ita eſt accipiendũ,vt nõ in vniuerſum ſignificet,ſed ex ſe:vt intelligamus ipſas ex ſeſe actiones ſine vlla vel loci vel temporis circunſtantia eſſe inuitas:cum verò ingruunt terrores, effici ſpontaneas: eò ꝙ actiones in particularibus tunc ſpontaneæ iudicantur,cum qui eas agit,volens ac ſpõtè agit.

*χρημάτων ἐν χειμῶνι ἀποβολή.

Quòd ſi quiſpiam & iucunda & moleſta eſſe violenta iccirco dixerit, quòd extrinſecus ſint & nos cogant:is efficiet, vt ea ratione omnia ſibi eſſe violenta vnuſquiſq; putet : quippe cum horum cauſa omnia omnes agant: violenter & inuiti moleſtè:ob iucundum verò,cum voluptate.Sed ridiculum ſanè eſt in externa potius cauſam referre quàm in ſeipſum , quòd huiuſcemodi rebus facilè capiatur:& honeſta ſibi,turpia iucundis aſcribere.

Deridendi verò illi ſunt,qui violenta ea eſſe dicunt, quæ tam à voluptate quàm à moleſtia inductus quiſpiam agit:nam cum extrinſecus ſint iucunda & nos cogant,definitionem violentorum ſubire inquiunt.ſed hæc ratio ſanè efficiet,vt omnia peccata violenta exiſtimentur. omnes enim exceptis bonis & probis viris,id eſt omnes qui peccant,horum,id eſt,iucundarum & moleſtarum rerum cauſa,has fugientes,illas ſectantes,peccant,neque par eſt,vt voluptatem potius , quàm nos ipſos accuſemus,qui ita facilè illecebris voluptatum capiamur: quippe cum in nobis & agendi & non agendi ſitum principium ſit:id quod in temperantibus & continentibus videre optimè licet. hac tamen ratione neque eos qui honeſtè quippiam agunt ſpontè agere diceremus : quippe cum etiam ipſi ab honeſtis cogantur . Verùm ſi honeſta nobis aſcribimus , nihil eſt,cur turpia quoque nobis aſcribere non debeamus.hoc * ad Platonem videtur ſpectare,qui bonos ſpontè, malos inuitos effici dicebat.nam ſi nos in cauſa ſumus,vt boni efficiamur,& virtus ſpontaneum quoddam eſt:ſpontaneum quoque vitium ſit,neceſſe eſt . atque ita mali ſpontè etiam efficiemur , tam enim honeſta,quàm iucunda & turpia extrinſecus ſunt.neque par eſt,vt ſi honeſta ſpontè : turpia inuiti agamus . Quare ſi boni non neceſſitate,ſed ſpontè,atque electione euaſimus:perſpicuũ eſt in noſtra quoque poteſtate fuiſſe,vt contraria eligeremus.mali igitur ſpontè etiam efficimur.

*τοῦτο τείνοι ἂν πρὸς πλάτωνα.

Videtur autem violentũ id eſſe,cuius principium extrinſecus eſt,nihilq; ad id confert ille qui cogitur . at quod ob ignorationem fit,non ſpontaneũ quidem omne eſt:ſed inuitũ id eſt,quod vel dolorem vel pœnitentiam affert,qui enim cum ex ignoratione quippiam egerit , factum minimè ægre fert:is ſanè neq; ſpontè egit,id quod ignorauit:neq; inuitus , cum non doleat.ex iis igitur qui ex ignoratione agunt,quem facti pœnitet,feciſſe inuitus videtur:quẽ non pœnitet,quia tamen diuerſus eſt, nõ ſpontè egiſſe dicatur.nam quia differt,melius eſt vt nomen quoq; proprium habeat.

Eius

Eius quod ex ignoratione fit, species duas esse inquit, alteram cognominem cum supremo genere, id est inuitum: cum aliquis ex ignoratione aliquid facit, quod non debet, deinde vbi resciuerit, dolore ac pœnitentia afficitur: tunc enim inuitum sanè est quod factum fuit. at verò si vbi cognouerit, neque pœnitentia vlla, neque dolor, immo lætitia potius interdum subsequatur: minimè inuitum id dicendum est: quippe cum ab eo sponte factum esse videatur, licet ignorauerit. quia tamen ignorauit, aliud nomen imponendum ipsi est, nec inuitum appellandum, sed potius non spontaneum: vt in hoc sola spontanei negatio sufficiat. Quoniam verò diuisio hæc ob æquiuocationes quæ insunt, satis uidetur obscura: clarius explicanda est. ea in hunc modum se habet. inuitum genus supremum est, quod idem quodammodò est cum non spontaneo: cuius duæ species sunt, violentum, & ex ignoratione: hæc ex ignoratione rursus in duas alias distribuitur, in inuitum & non spontaneum: quorum vtrumque cum supremo genere æquiuocum est: illud cum inuito: hoc cum non spontaneo.

Diuersum quoq; est, ex ignoratione, & ignorantem agere. qui enim vel ebrius est, vel iratus, non videtur ex ignoratione agere, sed ob aliud quippiam ex iis quæ dicta sunt: quippe cum non sciens, sed ignorans agat.

Diuersum præterea esse, inquit, ex ignoratione agere, cum principium actionis & causa, non ignorantia est, sed aliquid aliud: verbi causa, ebrietas, aut ira. non enim ex ignoratione, sed ignorans agere is dicendus est, qui ita agit. nam qui ex ignoratione agit, etiam ignorãs agit. qui autem ignorans agit, non prorsus ex ignoratione. qui enim ob ebrietatem aliquid agit, meritò nõ egisse ex ignoratione dicendus est: non solum quia agendi causam habet ebrietatem, verum etiam propterea quòd nõ ignorans in ebrietatem incidit: cum enim potuisset non tantũ bibere, vt inebriaretur, bibit. sponte igitur inebriatus est: quare etiam sponte egit, quæ in ebrietate cõmisit, non ex ignoratione. Idem dicendũ est de eo qui ira incitatus peccat: quippe cum in potestate ipsius simili modo fuerit, animũ suum ita moderari, ne ab ira ad quippiam iniustè perpetrãdum exturbaretur.

Vnusquisque igitur igitur prauus, quid agendum, à quibusq; abstinendum sit, ignorat: obque huiuscemodi errorem, iniusti, & omnino mali homines efficiuntur. inuitus igitur dici debet, non siquis ignorat id quod cõducit: non enim ignoratio quæ in electione cõsistit, inuiti est causa, sed prauitatis: neque ea quæ est vniuersalis: quippe cum ob eam homines vituperentur: sed ea quæ circa particularia versatur, in quibus & circa quæ actio existit. in his enim & misericordia & venia locum habet. nam qui horum aliquid ignorat, is sanè inuitus agit.

Quod hic subiungit, potest & præcedentia subsequi, & per sese etiam intelligi. inquit enim vnumquemque prauum hominem, quæ agenda sint, à quibusque abstinẽdum, ignorare: exque huiuscemodi ignoratione iniustos & malos omnes euadere. nam cum omnes homines bonum appetant, ad iniusta perpetranda inducuntur, nõ quòd iniusta ea esse ignorent, sed quòd decepti vtilia sibi fore ea arbitrantur: quod cum faciunt, minimè inuiti agere dicuntur. ignorant enim quæ conducunt: ignoratioque hæc in electione consistit, estque vniuersalis. ignorationem siquidem in electione vocat hic Aristoteles, quando ex ignoratione conducturæ rei prauam electionẽ habuerit aliquis: quam etiam vniuersalem iccirco nominat, quia non circa vnam aliquam actionem huiuscemodi ignorantia existit: sed conferentia omnia in vniuersum ignorat, qui hac præditus est. quæ quidem ignorantia efficere minimè potest, vt peccata aliqua inuoluntaria dicatur. Cuius rei id est argumentum, quòd qui inuiti agunt, & à legibus, & à iudicibus veniam consequuntur: qui hac morum ignorãtia peccant, odio omnibus sunt: & meritò quidem. quippe cum ipsi talis ignorantiæ causa sibiipsis esse videantur, qui cognoscendis iis quæ verè & vtilia, & damnosa sunt: nullum studium adhibeant. Potest igitur hoc, vt dixi, superioribus adiungi in hunc modum: vnusquisq; prauus licet dici possit ignorare quæ agit, non tamen ex ignoratione agit, quæ est in actionibus, sed ex vniuersali, & ea quæ in electione consistit: qua quid conferat, quid honestum, quid turpe, quid bonum, quid malum, quid item expetendum aut fugiẽdum sit, in vniuersum ignorat, ac sponte id eligit. cum enim nesciat ea quæ * in potestate eius erat discere, sponte nescit: ipsique ignorantiæ causa ascribenda est. prauitatis siquidem, non inuoluntarij causa est, ea quæ ex prauitate electionis prouenit ignorantia. Potest etiam hoc idem per se ita accipi, vt aduersus eos dicatur, qui inuoluntaria esse peccata omnia asseuerabant: eò quòd vnusquisque qui peccat, quæ sibi conducant,

* ἐφ' αὑτῷ.

conducant, ignorare videatur. his enim occurrens Aristoteles, ignorare quidem prauos omnes quæ sibi vtilia sint, concedit: negat tamen eam ignorantiam eiusmodi esse, vt actionem reddere inuoluntariam valeat.

Melius autem fortasse est, vt hæc quænam, & quot sint, explicemus. cõsiderãdum igitur est, quis, & quid, & circa quid, aut in quo agat: interdum etiam quò, vt instrumento: & cuius causa, vt salutis: & quo modo, vt * sensim an vehementer. hæc enim omnia nisi insanus sit, nemo ignorat: sed neque ipsum agentem: quo pacto enim se ipsum ignorauerit quispiam? ignorare tamen id quod agit aliquis potest: exempli causa, cum * lapsos se dicendo esse inquiunt, aut ignorasse arcanum esse: vt Aeschylus mysteria. aut ostendere volentes emisisse, vt * catapultam. existimare etiam aliquis filium esse hostem posset, vt Merope: & mucronatã hastam * retusam esse: & lapidem esse pumicem. posset item quis salutis causa verberans ac feriẽs interficere: & mõstrare volens, quemadmodum faciunt ij qui summis manibus certant, percutere.

* ἠρέμα ἢ σφόδρα. i. remissè an vehementer.
* ἐκπεσεῖν αὐτοὺς. i. sibi excidisse.
* καταπέλτην.
* ἐσφαιρῶσθαι.

Definit hic Aristoteles qũænam, & quot ea sint, in quibus ignoratio particularis versatur: sunt autem hæc: quis, quid, circa quid, vel in quo, quo, cuius causa, & quo modo. quæ tamen ignorari omnia nisi ab insano, nõ possunt: se enim ipse qui agit, nisi insaniat, nunquam ignorabit. [QVIS] etenim personam significat quæ agit: quæ licet ignorari non possit, hic tamen ab Aristotele iccirco posita est, quia vnum etiam ipsa ex illis particularibus est, quæ ad actionem absoluendam connumerantur. [QVID] actionem indicat: in qua dicunt lapsos se esse qui loquuti sunt, quod nolebant: vt Aeschylus. videtur enim Aeschylus in sagittariis (ita enim inscribit fabulas quasdam) in sacerdotibus, in * Sisypho saxum uoluente, in Iphigenia item, & Oedipode, de Cereris sacris curiosius quædam euulgasse. de quo Heraclides Ponticus in primo de Homero libro scribit, parum absuisse, quin in scena ea de causa fuerit interemptus, quòd nonnulla de mysteriis prodere videretur: præsensisse enim populi tumultum, inquit, atque ad aram Bacchi confugisse: cumque Areopagitæ intercessissent, dicerentque nihil prius de eo temere consulendum, quàm iudicio suo fuisset decretum: in iudicium ita fuisse adductum, atque absolutum: clementiã iudicum maximè veniam consequutum, quòd strenuè apud Marathonem pro patria pugnauerat. nam & fratri Cynegyro manus obtruncatæ fuerant: & ipse grauiter saucius ex eo prælio fuerat exportatus. Cui rei carmen quoque eius sepulcro inscriptum attestatur:

Aeschylus Euphorione patre, & patria ortus Athenis
Hic iacet, hostiles qui obruit igne rates.

* ἐν σισύφῳ πετροκυλιστῇ.

Simili modo facti exemplum est: cum quis catapultam ostẽdere amico volens, iaculum emisit, amicumq; vel vulnerauit vel interfecit: aliud enim facere volens, aliud egit: ignorauit igitur quod fecit. [CIRCA quid] & [IN quo] idẽ videtur esse: subiectũ enim significat, circa quod vel in quo actio cõsistit: vnde etiã cum copula [aut] quasi vna eademq; res sit, vtraque hæc fuerunt ab Aristotele coniuncta. in hoc ignorantia contingit: si filium hostem esse aliquis putet, & interficiat, circa quem actio est. id quod Meropæ apud Euripidem accidit in Cresphonte fabula. ibi enim Cresphontem filium quasi hostem ex ignoratione insidiis appetit mater. possumus etiam [in quo] ita interpretari, vt intelligamus locum significari, in quo actio facta sit: vtputa in sacro, quem profanum aliquis existimauerit. licet hoc minimè spectare ad locum videatur: vt paulo inferius manifestius patebit. [QVO] autem instrumentum significat, quod ignorare aliquis potest, quo modo se habuerit: vt, si quis hastam mucronatam ac cuspide præferratam, quam credat obtusam esse, vel lapidem quem opinetur esse * pumicem, in aliquem proiiciat: atque ita imprudens interficiat. [CVIVS causa] ignoratur, cum aliud facere volumus, aliud euenit: vt, si venenum alicui salutis causa exhibeamus, idque mortiferum esse ignorauerimus: feriamusque aliquem mente exturbatum, vt resipiscat: vel cædamus curandi causa: ille autem pereat: cum tamen non ea de causa cæsus à nobis fuerit. At verò quo modo quis agat quippiam, potest ignorare: vt, cum leuiter percutere putans, ictum vehementem inflixit: verbi causa ostendere volens ac docere, sicut faciunt ij qui summis manibus decertãt: quod * ἀκροχειρίζεσθαι græcè dicitur, id est qui pugillantur, & sine complexu ac præhensione inter se exercendi causa dimicant: manu vehementius incitata percussit.

* ἀκροχειρισμός Galeno secund. de sanitat. tuend. est, cũ duo summis manibus decertant.

Cum

Cum in omnibus igitur his, in quibus eſt actio , ignorantia contingat: fit,vt qui aliquid ex his ignorauerit,inuitus egiſſe videatur. atq; id in præcipuis maximè. præcipua autem eſſe ea videntur,in quibus ipſa actio eſt,& id cuius cauſa quippiam fit.

Qui igitur aliquid ex his ignorat,egiſſe inuitus videtur:atq; id maximè in præcipuis.pręcipua verò ſunt ea,in quibus actio ipſa,& cuius cauſa conſiſtit.in iis autẽ actio eſſe dicitur,circa quę aliquid fit:vt,circa filiũ,vel patrem,vel domeſticum,vel alienũ,vel amicum, vel hoſtem, vel iuuenẽ, vel ſenem,& id genus cætera.atq; hinc cognoſcere facilè poſſumus[circa quid]&[in quo]ſuperius ab Ariſtotele dictum fuiſſe,vt vnam eandemq; rem,id eſt ſubiectum ipſum actionis ſignificaret.ꝙ verò id quoq; cuius cauſa aliquid agitur,in ignoratione præcipuũ ſit,inde apparet:ꝙ qui ſe defendunt,ad hoc præcipuè confugere conſueuerunt:dicuntq; agendi propoſitũ conſiderandum, vtrum ſeruandi,an interficiendi cauſa fecerint.& ferè reliqua omnia reduci ad hoc poſſunt.vt,qui inſcienter vulnerauerit,ſe iccirco id egiſſe inquiet , quòd haſtam ferro carere crediderit , quæ tamen erat cuſpidata:quique grauius percuſſerit, ſimili modo ea de cauſa aſſeret , ſe id perpetraſſe, quia oſtendere volebat exercitationis modum,& non ita grauiter percutere.

Oportet tamen,vt actio hæc quæ ex tali ignoratione inuoluntariè facta eſſe dicitur,dolorem ac pœnitentiam afferat.

Hæc tamen omnia tunc cenſentur inuita, cum dolore aut pœnitentia afficitur is, qui egerit: alioqui non inuita,ſed non ſpontanea dicentur.quærere autem aliquis poſſet, quo modo ſi inuitum eſt,quod ex ignoratione fit:nõ omne quod ex ignoratione agitur,ſit inuitum : id enim cuius genus eſt inuitum,ipſum quoque inuitum ſit, neceſſe eſt . an dicendum fortaſſe, prius generalius dixiſſe Ariſtotelem inuita ea eſſe,quæ vel vi vel ignoratione agerentur:vnde etiam verbum [VIDETVR]appoſuiſſe, quod communitatem quandam confuſam ſignificat : deinde verò planius diſtinxiſſe. non enim quæ ex ignoratione fiunt , abſolutè inuita ſunt : ſed quæ præterquam quòd inſcienter fuerunt facta,pœnitentiam quoque & dolorem afferre conſueuerunt.

Cum igitur inuitum ſit,quod vel vi vel ignoratione agitur:ſpontaneum illud eſſe videbitur , cuius principiũ eſt in eo qui agit , particularia cognoſcente in quibus actio conſiſtit.

Cum hucuſque de inuito dixerit,nunc ad ſpontaneum tranſit:neque id in duas ſpecies, quemadmodum inuitũ diuidit:ſed vna eademque definitionis ratio vtriſque illis reſpondet.cuius enim principium in agente eſt,id non eſſe violentum conſtat:cum item agens particularia in quibus eſt actio,cognoſcit:is ex ignoratione agere minimè dicendus eſt.vtræque enim hæ particulæ ad ſpõtaneum conſtituendum neceſſariæ ſunt: vt ſcilicet & principium ſit in agente : & agens particularia cognoſcat.nam & qui ex ignoratione agit,in ſe agendi habet principium : & qui particularia cognoſcit,agere violentiâ inductus poteſt.

Fortaſſè enim non rectè dicuntur inuita ea eſſe , quæ vel ex ira , vel ex cupiditate efficiuntur : Primum enim nullum ex aliis animalibus ſponte aget:ſed neque pueri.

Quoniam quæ ex ira vel cupiditate aguntur,ab eo fiunt,qui principium in ſe habet,& particularia cognoſcit,videnturque nonnullis eſſe inuita:non rectè,inquit eos exiſtimare, qui ita opinantur.addidit autem[FORTASSE] vt ſignificet hæc quoque in ſpontanei definitione contineri.nam ſi ita eſſet,neque vllum ex aliis animalibus,neque pueri ſpontè agerent:cum ex cupiditate & ira non ex ratione actio ipſorũ omnis proueniat. ſed alia quoque animalia & pueri ſpontè agunt.non ſunt igitur inuita,quæ ex ira & cupiditate proficiſcuntur.quòd autem & alia animalia & pueri ſpontè agant,perſpicuum eſſe inde poteſt:quòd agere inuita nonnulla cõſpiciuntur,cum vel vincta,vel aliquo alio modo coacta quippiam agunt,aut patiũtur. ſi verò inuita agunt aut patiuntur,præter ſuam ipſorum incitationem:efficietur, vt quæ ſecundum ſuam ipſorum incitationem,appetitionemque faciunt,ſpontè faciant.

Deinde vtrum nihil ex iis quæ vel ex cupiditate vel ex ira agimus,ſpõtè faciemus?an id ridiculum exiſtimãdum eſt , cum vna cauſa vtrorumque ſit.abſurdum fortaſſè etiam eſt,inuita ea eſſe dicere,quæ oportet appetere:

oportet

oportet autem & ob aliqua irasci,& nonnulla appetere,vt sanitatem,& disciplinam. videnturque ea quæ inuita sunt,molesta:quę ex cupiditate fiunt, iucunda esse.

Adde quòd absurdum nihilominus est, si quæ egregia ac præclara ex ira, aut cupiditate acta à nobis fuerint:spontanea ea esse dicere:vt,si quis irâ incitatus tyrannum interfecerit, patriamque ita in libertatem asseruerit:vel disciplinam aliquam, honestumque aliquod studium appetiuerit: si verò contrà cupiditate, aut irâ perturbati quippiam turpe perpetrauerimus, inuitos nos id fecisse existimari. præterea qui fieri potest, vt quæ dolorem non afferunt,inuita esse dicantur? qui enim inuitus agit,dolet,molestiaque afficitur:at quæ ex cupiditate agimus,iucunda sunt:non sunt igitur inuita,quæ ex cupiditate efficiuntur. idem de ira dici potest: quippe cum etiam ea quæ ex ira aguntur,plerunque esse iucunda videantur: qui enim iram vindicando quasi explent ac saturant, lætari quodammodò consueuerunt: quia tamen id dubitationem quandam habere videbatur,de cupiditate solum Aristoteles hic meminit, iucunda esse ea inquiens, quæ ex cupiditate aguntur,irâ omissa,quæ afferre dubium aliquibus potuisset.

Præterea quid interest inter ea quæ ex ratione, aut ex irâ peccamus, ad hoc vt inuiti fecisse videamur? fugienda enim ambo sunt:videnturq; irrationales affectus nihilo minus humani esse:actionesque ipsius hominis ab ira & cupiditate proficiscuntur:vt absurdum sit inuita hæc existimare.

Aliam absurditatem subiungit Aristoteles. nam quæ differentia esset inter ea peccata quæ ex ratione, & ex ira aut cupiditate committimus? cur enim quæ ex ratione peccamus, inuiti fecisse non dicimur?sunt tamen nihilo minus mala ac fugienda. quòd si quæ ex ratione committuntur: peccata sunt voluntaria ac spõtanea,quia ratio animæ hominis pars est:simili modo etiam de aliis dicendum est:quippe cum etiam ira & cupiditas animæ hominis partes sint. hominis igitur peccata ea quoque quæ ab irrationali animæ parte committuntur, censenda sunt:vtque ea quæ à ratione proficiscuntur,ita hæc quoque spontanea sunt existimanda.

De electione. Cap. II.

CVm quid sit spontaneum,quidque inuitum definiuerimus: sequitur vt de electione iam differamus: quippe quæ & virtuti maximè esse affinis,& magis quàm actiones mores ipsos iudicare videatur. Electio verò spontaneum quoddam esse apparet:non idem tamen prorsus est. spõtaneum enim latius patet. nam & spontaneum cum pueris & reliquis animalibus commune est,electio minimè:& quæ de improuiso fiunt,spontanea sunt,non autem ex electione.

Tractationem de spontaneo sequi de electione dissertatio videtur:nam & species spõtanei est electio,quippe cum virtus & vitium in electione consistat:& mores ipsi ex electione magis,quàm ex actione perspiciuntur. honesta enim agere & fortè fortunâ aliquis posset, & alia quapiam de causa dolosè aliquid struens:quemadmodum si quis depositum reddiderit, vt maius aliquid fidei suæ commendatum defraudare commodius queat:vel iudicij pœnam formidans. qui verò ex electione id agit,maximum morum argumentum exhibet. electio autem spontanei quidem est,non tamen idem prorsus esse cum spontaneo videtur. communius enim & generalius spõtaneum est: nam & pueris & brutis est cõmune.at electionis, quippe quæ cum ratione efficitur,nullum aliud animal nisi homo,vbi ei rationis vsus accesserit, esse particeps potest. Item quæ improuisò fiunt, spontanea sunt, & tamen ex electione non proficiscuntur: vt ea sunt, quæ ira repentino quodam impetu exprimit. triplex enim genus est eorum quæ spontè & non ex electione agunt. nam alia ex electione non agunt, quia idonea ad id naturâ minimè sunt, vt bruta:alia, quia licet idonea naturâ sint,nondum tamen,ætate ea prædita sunt,qua electione vti possint,vt pueri:alia & idonea quidem sunt naturâ,& electionis vsum iam habent,sed quia repente ad actionem inducuntur, ex electione minimè agunt:vt qui ira incitati prius quàm cõsiderent atque eligant, repente ad agendum præcipites ferũtur. dicere enim solent huiuscemodi homines,minimè se ex proposito & electione,sed ira incitatos,aliquáue alia causa repente exturbatos quippiam fecisse. spontaneum igitur electionis genus esse manifestum est. si enim est electio,prorsus etiam spontaneum: si verò est spontaneum,non continuo electio quoque erit substituenda.

Qui verò eam vel cupiditatem, vel iram, vel voluntatem, vel opinionem quandam eſſe affirmant, non rectè dicere videntur: electio enim non eſt communis nobis cum brutis, ſed cupiditas & ira, eſt.

Quærit hic Ariſtoteles quid ſit electio. nam cum alij eam eſſe appetitum, alij opinionem dicant: neutrum verum eſſe oſtendit. ac prius diſtributo genere in ſuas ſpecies, id eſt appetitu in cupiditatem, iram, & uoluntatem nullam ex his eſſe electionem demonſtrat. quòd enim neque cupiditas neq; ira ſit, ex eo confirmat, quòd brutis quoque & pueris hæ communes ſunt: electio verò eſſe nullo modo poteſt.

Et incontinens cum cupiditate quidem agit, non tamen cum electione: continens contrà cum electione, & non cum cupiditate.

Idem ex continente & incontinente probat: incontinens enim, inquit, cum cupiditate agit, nõ cum electione, continens autem econtrariò: non eſt igitur idem electio & cupiditas. Sed quærendum quo modo hic in incontinente & cõtinente electionẽ accipiat: videtur enim hic eam ita accipere, vt ratiocinatio quædam ſine appetitu vllo eſſe intelligatur, ſecundum quã continens agat: at electio conſultatrix appetitio eſt, vt inferius clarius patebit. quapropter ſciendum eſt, cõtinentem ex electiòne agere, eò quòd ratiocinando, ac conſultando quòd vtile futurum eſt, agit, voluntatemq; quæ etiam ipſa appetitio eſt, rationi obſequentem habet: contrà verò incontinentem cupiditatem ſequi refragante etiam voluntate ac ratione. poteſt quoq; incontinens iræ aliquis eſſe, & item continens: vt eadem hac ratione electio nõ ſolum à cupiditate, verum etiã ab ira diuerſum quid eſſe oſtendatur. ſatis tamen fuit Ariſtoteli de incontinente ſecundum cupiditatem dixiſſe.

Adde quòd electioni cupiditas aduerſatur: cupiditas autem cupiditati minimè.

Præterea, inquit, electioni aduerſatur cupiditas, vt in continente iam patuit: cupiditas verò cupiditati minimè eſt contraria. ſed hoc dubitationem quandam affert: videtur enim ſæpenumero incidere, vt cupiditas cum cupiditate pugnet: vt, cum aliquis pecunias accipere ab aliquo cupiat, deinde gloriæ & honoris cupiditate erubeſcit: vel cum ſimul gloriam appetit quiſpiam, & lucrum: quorum altera magnos ſumptus, alterum pecuniarum parſimoniam requirit. Idem eſt quod inquit Plato, temperantes non eſſe eiuſmodi, vt legitimarum nuptiarum appetitione alienarum mulierum deſiderium frenent ac ſuperent: pugna enim in his manifeſta cupiditatum conſpicitur, quippe qui modo ab hac, modo ab illa diſtrahantur. ſed fortaſſè minimè contraria ea ſunt dicenda, quæ aliquando inter ſe ita affecta ſunt, ſed non ſemper, quemadmodum album & nigrum, bonum & malum: hæc enim non aliquando ſunt contraria, aliquando non: ſed ſemper. Ita quoque bona electio malæ cupiditati ſemper eſt cõtraria: cupiditas verò gloriæ & pecuniarũ nõ ſemper. in ſophiſta enim vtræque hæ ſine vlla repugnantia eſſe reperiuntur: quippe qui arroganti illa docendi oſtentatione & gloriam & lucrum ſimul aucupetur. Dicere etiam poſſumus cupiditates eas minimè inter ſe eſſe contrarias, licet quandam repugnantiam præ ſe ferant: eò quòd contratrarietas non in diuerſis, ſed in eadem re conſiderari debet: cupiditates autem eiuſmodi rei contriæ inter ſeſe reperiri nullo modo poſſunt. quo modo enim fiet, vt idem & ali & non ali, & comedere & non comedere ſimul cupiat. nam ita quoque electio cupiditati eſſe contraria dicitur, quoniam circa idem eſt. contraria ſiquidem ea definiuntur, non quæ de contrariis ſunt, ſed quæ de eadem re contrario modo accipiuntur: vt in libro de interpretatione declaratum eſt. Quoniam igitur cupiditas cupiditati contraria non eſt, electio verò cupiditati aduerſatur: cupiditatem & electionem idem non eſſe manifeſtum eſt.

Cupiditas præterea iucundi & moleſti eſt: electio neque iucundi, neq; moleſti. Sed ira quoque eſſe multo minus videtur: minimè enim quæ ex ira fiunt, ex electione facta eſſe exiſtimantur.

Idem alia ratione cõfirmat, cum inquit: cupiditas iucundi eſt, & moleſti, id eſt circa iucundum verſatur & moleſtum: efficitque vt illius præſentiam, huius abſentiam appetamus. vel quia iucunditatem affert, & moleſtiam. moleſtia enim quam ex abſentia rerum concupitarum ſuſcipimus, ex cupiditate ipſa eſt, & cupiditas nuncupatur. omne enim quod deficit, in eo quod deficit, moleſtiã ac dolorem affert: cupiditas autem deficit, iccirco nõ tam iucunditatis eſt, quàm doloris. at electio neque iucundi neque moleſti, ſed boni & mali, honeſti & turpis eſſe conſueuit: non eſt igitur electio cupiditas. ira verò multo etiã minus: minimè enim quæ ex ira fiunt, electione fieri videntur: quippe

quippe cum ea quæ ex electione efficiuntur, cum consultatione:quæ ex ira , sine consultatione agantur.vt neque iram,neque cupiditatem esse electionem ex his satis constet.

At verò neque voluntas vllo modo est : licet proxima ei esse videatur. electio siquidẽ eorũ minimè est, quæ fieri non possunt:quæ si quis diceret se eligere,stolidus esse videretur:voluntas verò est:vt immortalitatis. volũtas præterea est eorũ etiam, quæ nullo modo ab eo qui vult,agi queunt:vt histrionẽ aliquẽ, aut athletã victorem euadere . cuiusmodi sanè nihil quispiam eligit:sed ea solummodo quæ ex se se fieri posse existimauerit. volũtas præterea finis magis est:electio verò eorũ quæ ad finem spectant. vt,sani esse volumus:eligimus verò ea,quibus sani esse valeamus.fœlices quoq; esse volumus,atq; ita dicimus:dicere verò,eligimus fœlices esse,minimè cõuenit.omnino enĩ in iis esse electio videtur,quę in nostra potestate sita sũt.

Electionem neque voluntatem esse deinceps hic ostendit. licet enim affinis electioni esse videatur voluntas,nõ est tamen electio:affinis autem est,primum,eò quòd in rationali animæ parte existit,vbi præcipuè electio est:deinde quia pars quædã esse electionis videtur voluntas: nam vbi mens consultans assensione elegerit quippiam,voluntas quæ est appetitio,ipsam consequitur , simulque cum ea incitatur : vnde etiam in vsu quotidiano loquendi velle & eligere, quasi idem significent,pro eodem accipere consueuimus.vt cum dicimus:eligo seu propono agrum colere, id est volo.&,voluntatem sanè ille habet bonam:id est electionem & propositum.id quod nulla alia ex causa,nisi ex nominum vicinitate effectum est:sed tamen non esse idem cum voluntate electio, inde cognosci potest,quòd nulla electio rerum est quæ fieri nequeãt.nullus enim mortalis est,qui esse se deum eligat,nisi prorsus stolidus sit.electio siquidem rerum quæ fieri possunt,voluntas est: voluntas autem etiam earum quæ non possunt.sæpè enim ita dicere consueuimus:vellem semper viuere:vellem esse immortalis:eligere verò se id, diceret nemo : quippe cum eorum quæ in nostra potestate non sunt,esse electio nullo modo possit. at voluntas de iis quoque dicitur , quæ minimè aguntur,ab eo qui vult:vt cum volumus victorem aliquem euadere.voluntas præterea est finis,vt valere:electio eorum quæ ad finem spectant:nam vt valeamus,hoc atque illud agere eligimus . ex quibus omnibus conficitur voluntatem minimè esse electionem posse.

Verùm neque opinio est.opinio enim circa omnia versatur, nec minus circa æterna,& quæ fieri nequeant:q̃ quæ in nostra sita sunt potestate:adde quòd vero & falso,non bono & malo distinguitur:at electio his magis.

Posteaquàm partes omnes appetitus exequutus est Aristoteles,ad opinionem transit:ostenditq; neque eam esse electionem.circa omnia enim, inquit, versatur opinio , non solum quæ in nostra potestate sunt, verumetiam alia tam æterna & quæ fieri possunt,quàm quæ nõ possunt.cum enim diametrũ, id est demetientem lineam opinamur nullam habere cum latere cõuenientiam & proportionem,tunc de æternis opinamur:cum,mundos esse infinitos, de iis quę fieri nequeunt:cum, bonã esse agriculturam,& fortassè ei nos daturos esse operã opinamur , tunc opinionẽ habemus de rebus quæ in nostra potestate sita sunt.at electio neq, de æternis, neque iis quæ fieri nequeunt, sed de solis illis esse consueuit, quæ in nobis sunt:nam neq; diametrũ lateri non esse proportione æquiparabilem:neq; mundos esse infinitos eligere quempiã dicim⁹.opinio præterea vero & falso distinguitur:veram enim vel falsam esse opinionem dicimus,electionem autem bonã & malam.

In vniuersum verò esse idem cum opinione electionem fortassè neque diceret quispiã: sed ne cum aliqua quidem in particulari . bona etenim aut mala eligendo qualitate quadam affecti sumus: opinando autem minimè.

Cum iam non tam de vniuersalibus,quàm particularibus esse opinionem dixerit , electionem verò circa particularia tantummodo versari, id est ea quæ in actionẽ venire cõsueuerunt:fortassè, inquit,electionẽ esse opinionem in vniuersali quidem asseret nemo:sed in particulari non esse diuersam ab opinione aliqua , quæ scilicet agendarũ rerum fuerit , existimare electionem quispiam posset. Verùm neq; in particulari esse idem inuenietur eligẽdo enim bona vel mala quales quodã modo efficimur:dicuntur enim qui bona eligunt,boni : qui mala, mali : opinando verò minimè. nam neque si de æternis,iisq; quæ fieri non possunt,opinemur,ob id qualitate quadam afficimur:

ſtate:hæ enim reſtant:quippe cum cauſæ nullę aliæ eſſe videantur,q̃ natura,& neceſſitas,& fortuna:mens præterea, atq; omne id quod per hominẽ agit:vnuſquiſque autem de iis quæ per ipſum agi poſſunt,conſultet.

Conſultamus uerò de humanis rebus tantummodo,neq; humanis omnibus:nõ enim de Scytharum republica deliberare Lacedæmoniis conuenit:ſed vnuſquiſq; de iis delibera t, quæ in ſua poteſtate ſunt.hæ enim ex omnibus aliis rebus videntur reſtare.ad cuius comprobationem diuiſione quadam vtitur,atq; inquit:omnium rerum aut neceſſitatem,aut naturã, aut fortunam, fortunæ nomine caſum etiam intelligẽs, aut mentem in cauſa eſſe: ac demum ea quæ per hominem operantur:id eſt cupiditatem,iram,voluntatem, atq; omnino appetitum:quæ omnia cum in homine ſint,multarum rerum cauſa eſſe conſpiciuntur. quoniam igitur neq; de iis quorum neceſſitas,neq; de iis quorum natura,aut fortuna in cauſa eſt,eſſe cõſultationem oſtendit:reſtat, vt de iis tantum conſultatio ſit,quorum agendorum vel mens humana, vel appetitus cauſam affert. de iis ſiquidem habere conſultationem poſſumus,quorum cauſam & principium in nobis habemus.

Ac circa quidem exquiſitas ac certas ſcientias, easq́ue quæ ex ſeſe ſibi ſufficiunt,nulla conſultatio eſt:vt de literis,non enim dubitamus,quò modo ſcribendum ſit.

Quoniam quæ in artibus & ſcientiis exercendis efficiuntur,per nos fieri, & ex humana mente proficiſci videntur:iccirco hæc quoque ab illis hic ſeparat,quæ in conſultationem cadunt.quibuſcunque enim præfinitum,ac certum eſt, quid agi debeat: ea conſultationem non admittunt. exquiſitas & certas ſcientias eas appellat,quæ ex neceſſariis rationibus progrediũtur: * ex ſe ſufficientes autem,quæ definita habent theoremata, id eſt præcepta, nullaque extrinſecus indigent neque conſultatione,neque fortuna: vt geometria & grammatica, & reliquæ huiuſmodi. nullus enim eſt,qui de triangulo,an tres angulos habeat duobus rectis æquales,aut vt eos habeat:conſultare conſueuerit.de iis enim conſultamus,quæ & facere & non facere in noſtra poteſtate conſtitutum eſt:ad trigoni vero angulos nihil neque noſtra conſultatione, neque fortunâ opus eſt: ſed perpetua atque æterna de ipſis theoremata definita ſunt.ſimili modo neque grammatica vlla vtitur deliberatione, quo modo ſcribendum ſit:quippe cum definitas ac certas literarũ notas omnes habeat:neque vllam dubitationem in elementis exarandis admittat.

*ἀυτάρκεις δὲ εἰσὶν αἱ μὴ δεόμεναι βοηθείας ἔξωθεν. i. ex ſe ſufficientes, quæ nullo externo auxilio indigent.

Sed de iis,quæcunque per nos fiunt, neque ſemper eodem modo eueniunt,conſultamus.vt de iis quæ ad medicam artem ſpectant, & pecuniariam:atque eo magis etiam in gubernandi arte deliberamus, quàm exercitatoria,quanto minus exactis,atque exquiſitis rationibus conſtat. ac ſimili modo de reliquis.

Artes non certæ,neque ex ſeſe ſufficientes ſunt illæ, quæ non ſemper neceſſitate quadam, ſed plerunq; finem ſuum conſequuntur,fortunaq́; adiutrice aliquando indigent:vt medicina,& mercatura,quã χρηματιστικὴν,id eſt pecuniariã uocat.nam neq; medicus certum aliquod præceptum habet,quo ſanari omnino valeamus,ſed illud profitetur,ſe hac vel illa viuẽdi, ac medendi ratione plerunq; hominibus ſanitatem allaturum: neq; mercator ſi hoc vel illò modo fuerit negociatus, ſe prorſus eſſe lucraturũ ſatis exploratum habet:ſed fieri ita plerunq; cognoſcit,ex fortunæq́; auxilio dependet.atq; ex his quoq; aliæ aliis certiores,exactioreſq́ue habentur: gubernatoria enim minus exquiſitis rationibus conſtat,quàm exercitatoria,magiſq́ue fortunæ ſubiecta eſt.

Magis etiam in † artibus quàm in ſcientiis conſultatio eſt: eo quòd in ipſis magis ambigere conſueuimus.

† a.l.opinionibus.

Vel in artibus magis quàm in ſcientiis, vel in opinionibus magis quàm in ſciẽtiis:vtroq; enim modo legitur,atque vtrunque eandem vim ferè habet.nam cum oſtenderet conſultationem in iis eſſe,circa quæ artes non admodum exactæ exquiſitæque verſantur: nunc ea conſultationem magis admittere,inquit,de quibus ſolummodo opinamur: de quibus enim opinamur, & ſcientiam non habemus,ea maximè in conſultationem venire cõſueuerunt:vt intelligat vel de iis quæ licet ſciri poſſint,à nobis tamen opinione ſola cõpræhenduntur:nam quoad nullam certam ſcientiam habemus, * dubitare ſolemus ac conſultamus:vel de iis quæ ſuapte natura opinabilia ſunt,neque certum aliquid ac fixum habẽtia,in quibus ſunt,quæ à nobis ἐνδεχομένως fiunt. verùm ſi etiã in artibus dicat magis,q̃ in ſcientiis eſſe cõſultationem,nihilo minus ſenſus eſſe manifeſtus poterit: quippe

*διστάζομεν.

quippe cum & ſcientiæ circa æterna verſentur,artes circa ea quæ corruptioni,& generationi obnoxia ſunt:& artes propriè dicātur,quæ effectrices ſunt,ſcientię,quæ cōtemplantur:& in æternis & contemplatione,nulla opus ſit conſultatione:in aliis ſine conſultatione fieri rectè nihil poſſit.

Conſultatio autem de illis eſt,quæ vtplurimum quidem fiunt : incerta tamē ſunt quo modo euadant: & in quibus indeterminatio exiſtit.ad magnas verò res conſultores etiam adhibere cōſueuimus nobiſipſis diffidentes,quaſi ſufficere ad decernendum ſoli nequeamus.

Cum oſtenderit in artibus quæ certę ſunt & exquiſitæ,nullam eſſe conſultationē:in quibus ea verſetur,nunc ſubiungit:eamque eſſe, inquit,nō in neceſſariis, ſed iis quæ euenire aliter poſſunt: atque ex his ipſis ea in conſultationem cadere , quæ vtplurimum fieri conſueuerunt . de iis enim quæ rarò eueniunt , conſultat nemo:quippe cum in ſola fortunæ temeritate conſtituta ſint . non enim medicus de eo quod ſæpe læſit vel iuuit aliquem ſed fortè , conſultat, an id ægro offerre oporteat , ſed cum ſint quædam quæ naturâ iuuare ſolent ſic affectos homines, conſultat , an huic ægro ſic affecto ea offerenda ſint , cum ſint quibus id medicamenti genus oblatum magnam noxam attulerit.Idem & gubernator,& orator facit.nam de iis conſultat vnuſquiſque , quæ & plerunque eueniunt,& euentus etiam incertos habent,ſuntque indefinita . vnde quando magnæ res ſunt,ob maiorem dubitationem quæ ex ipſis oritur,maiuſque periculum quod impendet , ſi fruſtremur:abhibere alios in conſilium ſolemus, ſola noſtra deliberatione minimè freti , eo quòd id quod ex deliberatione propoſitum fuerit,agere in noſtra poteſtate ſit:periculoſum autem, ſi non rectè conſultando quod optimum ſit,elegerimus.

Ac conſultamus quidem non de finibus,ſed de iis quę ad finē tendunt. nam neque medicus,an ſanare:neque orator,an perſuadere: neq; ciuilis,an bene legimus inſtitutam patriam reddere debeat,neque ex aliis quiſpiā de fine cōſultat. ſed omnes cum finem quendam ſtatuerint,quo modo ac per quæ euenire is poſſit,deliberant:ſique is per plura fieri poſſe videatur , per quod nam facillimè atque optimè fieri queat, conſiderat.ſi per vnum, quo modo per id effici rectè valeat:& illud item per quid,atq; id tantiſper,donec ad primam cauſam deuenerint:id quod in inuentione extremum eſt.

Conſtituto prius fine vnuſquiſque,verbi cauſa medicus ſanitate,mercator lucro , orator perſuaſione,athleta corona,imperator victoria,poſtea de eo conſultat , quod ad eum conſequendum facere poſſe videatur.Si plura ſint,quæ ad vnum & eundem finem ſpectent:conſiderat , per quod potiſſimum ex ipſis potiri fine ipſo optimè valeat.vt,Imperator cum victoriam ſibi propoſuerit, eamque & pedeſtribus,& nauticis, & equeſtribus copiis conſequi ſe poſſe confidat:quærit ac cōſultat,quonam ex his prælij genere ſuperare hoſtem,& facillimè & tutiſſimè queat: ſi autem vnicus modus tantum appareat,qui vel ex aliis electus fuerit,vel à principio conſultationis extiterit: qua ratione eo vti poterit,ad finem conſequendum conſiderat.verbi cauſa, ſi conſtiterit, proſperum belli euentum equitatu poſſe conciliari,is quibus rationibus comparetur,in quæſtionem venit:tum vbi pecuniis ad id opus eſſe cognouerit,de pecuniarum expeditione conſultat:ac poſtremo eò deuenit , vt tributum imponendum ciuibus cenſeat : atque ita actionem ab eo auſpicatur, quod in contemplatione , inuentioneque fuerat extremum . Simili modo qui domum extruere vult,domum tanquam finem ſibi proponit:quam abſque ædificatore,& lapidibus, & lateribus,& lignis extruere nullo modo licet:at hæc,ſine emptione ſuppetere nequeunt:emptio autem abſque pecuniis non fit:ſupereſt igitur,vt de pecuniis conſiderandum ſit . atque ita pecuniarum expeditio,quę vltima in inuentione fuit,effectionis principium efficitur.atque hoc reſolutioni deſignationum mathematicarum perquam ſimile eſt.

Qui enim conſultat,quærere videtur & reſoluere prędicto modo,quēadmodum deſignationem.

Cum oſtenderit conſultationē quæ à fine proficiſcitur,quem aſſequi cōſultamus.reditū quendam eſſe ad principium,vnde agere ea incipimus, per quæ propoſiti finis cōpotes nos fore ſperamus:ſimilem eſſe eam nunc, inquit, deſignationum mathematicarum inquiſitioni ac reſolutioni. Geometræ enim reſolutionē* in deſignationibus ſuis hoc modo facere cōſueuerunt : ſumpta cōcluſione demōſtrationis,primū ea quę cōtinenter ac proximè ad hāc cōfirmandā adhibita fuerint, aſſumunt:

* ἐπὶ τῶν διαγραμμάτων.

aſſumunt: deinde quę iis proximè antecedunt: tum ſuperiora alia: atque ita deinceps progrediuntur, quoad ad principium ipſum aſcenderint: ex quo rurſus deſcendendo, iiſdem illis theorematis ac propoſitis, quæ in reſolutione aſſumpſerunt, compoſitionem faciunt. atque hæc in deſignationibus mathematicis * reſolutio nihil aliud eſt, quàm à fine ad principium aſcenſus, cuius principium concluſio eſt, qui fuerat finis in compoſitione. ſic quoque in agendis rebus contemplationis finis principium euadit: vt, & in domo extruenda, & in victoria comparanda, vt ſuperius diximus, pecuniarum expeditio. vnde patet conſultationem eſſe inquiſitionem.

* ἀνάλυσις, quam & διάλυσιν uocat.

Non quælibet autem quæſtio conſultatio eſt, vt mathematicæ: ſed quęlibet tamen cõſultatio, inquiſitio eſt. & quod extremum eſt in reſolutione, in generatione eſſe primum videtur. atq; hi cum in rem quæ fieri nequeat, inciderint, deſiſtunt: vt ſi pecuniis opus ſit, earumq; expeditio nullo modo appareat, ſi verò fieri poſſe res videatur, eam aggrediuntur. fieri autẽ poſſe ea dicuntur, quæ per nos fieri poſſunt: nam quæ per amicos fiunt, per nos quodammodo fieri videntur: quippe cum principium in nobis ſit.

Nom omnis inquiſitio eſt conſultatio: fieri enim ſolent inquiſitiones de rebus quæ agendæ nõ ſunt, neque principia habent in nobis ſita: vt, de mathematicis, an dimetiens linea lateri ſit commetiens, id eſt proportione æquiparabilis: & de æternis, an ſol globus ſit: & id genus cætera, de quibus nulla conſultatio eſt. conſultamus enim de iis quæ in nobis ſunt, quæ cum inquirimus, reſolutione vtimur, & extremũ in reſolutione, primum in generatione, id eſt actionis ipſius executionẽ facimus. vt autem oſtendat, ea de quibus conſultamus, in noſtra eſſe poteſtate, tunc, inquit, à conſultatione nos deſiſtere, cum in ea inciderimus, quæ fieri non poſſe videatur. quæ enim poſſunt fieri, in noſtram proculdubio facultatem veniunt. nam quæ per amicos fiunt, inter ea videtur referre quæ in nobis ſunt: per nos enim quodam modo etiã ipſa fieri dicuntur: quippe cum principium & cauſa, quæ amicos ad faciendum quippiam incitat, in nobis ſit: quod petentibus nobis fiat: non fiat autem, ſi non petiuerimus.

Quæruntur autem interdum inſtrumenta, interdum vſus ipſorum. ſimili modo quoque in reliquis, interdum per quod, interdum quo pacto, aut per quem quippiam fieri debeat.

Quærimus verò interdum inſtrumenta, interdum quo modo eis vtendum nobis ſit. vt, medicus ad aperiendum * abſceſſum, medicamentúmne, an inciſionẽ adhibeat, deliberans quo inſtrumento ad id vti debeat: deinde vbi de inſtrumẽto ſatis cõſtiterit, vſus eius inquiritur: ſi * ſcalpello ſecandũ eſſe cenſeat, qua forma, & qua altitudine plaga ſit adigenda. ſimili modo de medicamẽto conſiderat, quale & quantum, tum quo modo affecto homini, & qua ratione exhibẽdum ſit. Idem in agendis rebus ſit: quærit enim imperator aliâs pedeſtribúsne, an equeſtribus copiis inuadendus hoſtis ſit: aliâs quo modo pedeſtribus ad victoriam conſequendam vti debeat.

* ἀπόστημα.
* σμίλη.

Videtur autem, quemadmodum dictum eſt, homo eſſe actionum principium: conſultatio verò de iis eſſe, quæ ab ipſo homine agi queunt: actiones autem aliorũ. non eſt igitur conſultabilis finis: ſed ea in conſultationem veniunt, quæ ad finem ipſum ſpectant: neque hæc tamen particularia: vt, an panis hoc ſit, vel ſubigatur, vel fiat, vt oportet: ad ſenſum enim hæc pertinent. nam ſi ſemper conſultaret quiſpiam, infinitè progrederetur.

Ex iis quæ ſuperius dixit, patet propriarũ actionum principium eſſe hominem, neq; omnia ex neceſſitate ac fato euenire. nam ſi cõſultat homo, & inquirit, & eligit, in poteſtate eius id eſſe perſpicuum eſt: alioqui conſultatio ac cõſideratio de agendis rebus omnis tolleretur. quoniam verò vnuſquiſq; eorũ quæ agit, principium & cauſa eſt: de ſuiſq; actionibus conſultat, actiones autem aliorũ cauſa, id eſt finis & boni efficiuntur: conſtat etiã finem minimè eſſe conſultabilem, ſed illa tantummodo quæ ad finem ſpectant: atq; ea quidem vniuerſalia. nam de particularibus quæ ſub ſenſum cadunt, nulla conſultatio eſt. de iis enim quæ ignota quodam modo ſunt, conſultamus: at particularia ſenſibus, quibus ſunt expoſita, percipiuntur. quòd ſi de his quoq; nobis eſſet conſultandum, neq; quippiã ex ſeſe notum eſſet, ſed omnia alterius confirmatione indigerent: efficeretur, vt in infinitũ conſultatio procederet. id quod in poſterioribus reſolutoriis etiam dictũ eſt.

Conſulta-

Consultabile autē, & eligibile idem planè est: nisi quòd eligibile definitum iam est: quippe cum nihil aliud sit, quàm id quod ex deliberatione propositum fuerit. definit enim vnusquisque tunc inquirere quo modo sibi agendum sit, cum in se ipsum principium reduxerit, in eamque sui partem, quæ principatum obtinet: ea enim est, quæ eligit.

Consultabile autem & eligibile absolutè, ac simpliciter non est idem: generalius enim est consultabile. omne enim eligibile est consultabile, sed non econtrario: quippe cum de multis consultemus, quæ tamen omnia non eligimus. vnum enim est, quod ex aliis lectum ex consultatione anteponitur. atque hoc est, quod inquit, eligibile definitum iam esse. quoad nanque consultamus in dubio adhuc res est, & indefinita: cum eligimus verò, statuimus, ac definimus, quid agendum sit: * ac tū demum consultare desistimus, cum in nos ipsos principium reduxerimus, id est, cum inuenerimus principium aliquod rei illius agendæ, de qua consultamus, quod in nostra potestate fuerit: nosque ipsos esse posse illius rei agendæ causam, in nobisque agendi facultatem esse cognouerimus. neque solum in nos ipsos reduxerimus, sed in eam etiam nostri partem, quæ principatum obtinet, id est * mentem, intellectumque actiuum. vbi enim intellexerimus agendum nobis id esse, quod mens consultauit, & elegit: vnà cum ratione appetitio quoque incitatur, ac desinit deliberatio.

* πάυεται γὰρ ἕκαστος ζητῶν πῶς πράξει, ὅτι ἀφωρισμένον ἤδη τὸ προαιρετόν ἐστι καὶ προκέκριται.
* πρακτικὸν νοῦν.

Hoc autem ex antiquis etiam rebuspublicis manifestum est, quas Homerus imitabatur. nam reges ea, quæ elegerant, ad populum referebant.

Huius rei exemplum esse inquit, veteres respub. quas Homerus imitatur. Homerus siquidem reges ea, quæ elegerant, ad populum referentes inducit. aptè autem reges hic rationali, ac consultatrici animæ parti comparare videtur Aristoteles, populum verò appetitioni: nam sicut illi populorum domini sunt, ita mens in nobis, in reliquas animæ nostræ partes ratione vacantes imperium obtinet. vbi igitur mens nostra, quasi rex consultauerit, ac decreuerit quippiam, appetituiq; tanquam populo decretum suum communicauerit, & ille assentiens approbarit: tum demum electio facta esse dicitur.

Cum igitur eligibile nihil aliud sit, quàm consultabile appetibile eorum, quæ in nobis sunt: & electio quoque eorum, quæ in nobis sunt, consultatiua appetitio erit.

Inquit autem eligibile esse consultabile, quod ex consultatione iam fuerit definitum: item appetibile, propterea, quòd id quod eligitur, voluntatis appetitione eligi cōsueuit. quod cum inquit, declarat quo modo ratio hæc electionis accipienda sit: non enim est exacta definitio: quippe cum genus electionis minimè sit, neque consultatio per sese, neque appetitio: sed quod ex vtrisq; compositum fuerit: id est autem consultatio appetibilis. iccirco subiungit:

Simul enim, atque consultauimus, iudicamus: atq; inde secundum † consultationem appetimus. circa quæ igitur versetur electio, quodque eorum sit, quæ ad fines tendunt, * figura dictum iam sit.

† a.l. uoluntatem.
* τύπῳ.

Secundum consultationem appetimus, inquit, eò quòd præcedente consultatione subsequatur appetitio, qua consentiente electio efficiatur. tametsi altera est, & fortasse sanctior electio, quę non secundum consultationem, sed secundum voluntatem habet: quæ appetitum hunc voluntatis ab aliis duobus ira, scilicet, & cupiditate rectè distinguit: pręsertim cū verba ipsa græca, & βȣ́λευσις, & βȣ́λησις facilè errorē ex similitudine inducere potuerint. huic electionis definitioni persimilis est animalis illa definitio, quæ inquit, animal esse corpus animatum: nam neque illic corpus est genus animalis, neque anima: sed quod ex corpore, & anima constat. vnde quia descriptio magis videtur esse, quàm definitio, subdit: [CIRCA quæ igitur versetur electio, quodq; eorum sit, quæ ad fines tendunt: figurâ dictum sit.] id est, non exactè admodum, & exquisitè: vel etiam [figurâ] potest ita accipi, vt vniuersaliter dictum esse intelligamus. circa quæ versetur electiò, id est agēda, & consultabilia: ipsamque esse non finium, sed eorum quæ ad fines ipsos conducunt.

De uoluntate, & eò quod est uoluntate appetibile. Cap. IIII.

VOluntatem verò finis ipsius esse, dictum iam est: quæ sanè nonnullis videtur boni ipsius esse, nonnullis apparentis boni. sed euenit, vt & illis qui

lis qui bonum esse voluntate appetibile asserunt: id quod vult is, qui non rectè eligit, non sit voluntate appetibile: nam si est voluntate appetibile: erit continuò etiam bonum: at malum forte est: & illis qui bonũ apparens voluntate appetibile esse inquiunt, nihil sit natura voluntate appetibile: sed quod vnicuique ita visum fuerit. at aliud aliis videtur: & aliquando etiam si ita inciderit, contraria apparent.

Quoniam nonnulli verè bonum appetunt, nonnulli id quod sibi bonum videtur: effectum est, vt alij veri boni, alij apparentis tantum boni voluntatem esse opinentur. sed vtrorunque absurda sententia est: illorum, quia id quod vult prauus aliquis, qui nõ rectè appetit, minimè diceretur esse voluntate appetibile: horum, quia sequeretur nihil esse eiusmodi suapte naturâ, vt voluntate appetatur: sed prout vnicuique apparet. apparent autem quibusdam contraria interdum: quippe cum aliis labor bonum esse videatur: vt illi, qui ita inquit: Bonum labores afferunt mortalibus: & item illi, qui ait: * Dii laboribus omnia bona vendere nobis consueuerũt: alij voluptatem bonum esse arbitrentur: vt Callicles, qui apud Platonem omnia causa voluptatis esse agenda asserit: & Epicurus, qui in voluptate summũ bonum statuebat. sed ex hac opinione quid aliud quæso, quàm Protagoræ decretum introduceretur? qui nihil esse per sese quippiam asserebat: sed tale vnumquodque esse, quale vnicuique esse videretur.

* Xenophon lib. 2. Commentar. tribuit id Epicharmo.

Quòd si hæc non placent, nunquid dicendum, simpliciter quidem, ac reuerà voluntate appetibile esse, id quod est bonũ: vnicuique verò id, quod videtur vnicuique: ac probo quidem, quod reuerà etiam est, videri: improbo, quodcunque inciderit. quemadmodum etiam in corporibus euenit: benè enim affectis salubria ea sunt, quæ reuerà sunt eiusmodi: morbo correptis diuersa. simili modo amara, & dulcia, & calida, & grauia: & id genus reliqua, singula enim probus vir rectè iudicat: & in singulis verum ipsi apparet.

Quòd si hæc inquit, non placent, id est, nihil esse sua ipsius natura eiusmodi, vt voluntate appetendum sit: illud superest, vt dicamus bonum ipsum simpliciter esse voluntate appetendũ: vnicuiq; verò id, quòd vnicuique bonum videtur. Verum cur hæc placere non debeant? diceret quispiam: neque enim esse quippiam suapte naturâ eiusmodi, vt volũtate appetatur: sed bonũ esse naturâ, voluntate autem appetendum id quod vnusquisque vult: quemadmodum exemplo salubrium, quod ipse posuit, facile perspici potest. cibos enim & potus, qui naturâ benè affectis corporibus accommodati sunt, salubres dicimus: qui quidem simpliciter boni sunt, non tamen simpliciter salubres, sed ita esse benè affectis natura videntur: suntq; male affectis, & ægrotantibus insalubres. idem de eo quod voluntate appetimus, dicendũ est: non est enim simpliciter voluntate appetendum, quod probus vir vult, sed simpliciter tamen bonum: quippe cum in omni re probus vir rectè iudicet, ac tanquam regula & mensura vniuscuiusque naturæ sit.

In vnoquoque enim habitu propria quædam, & honesta, & iucunda sunt. & in singulis plurimum fortasse probus vir in dignoscendo eo quod verum est, differt: quippe qui tanquam regula, ac mensura ipsorum sit: plerisque autem è vulgo hominibus deceptio surrepere ob voluptatem videtur: quibus scilicet voluptas, licet non sit, bonum tamen apparet. eligunt enim iucunditatem: quasi bonum: dolorem, quasi malum fugiunt.

In vnoquoque habitu, tam animæ, quàm corporis propria esse, & honesta, & iucunda quędam videntur. possumus nanque accipere habitum hic facultatum appetitiuarũ, quæ ad gustum, & auditum aliosque sensus pertinent: vt honestum æquiuocè intelligatur. vel de virtutibus est intelligendum, vt temperantia, iustitia, & fortitudine: quippe cum singulæ virtutes propria quædam, & iucunda, & honesta in se habeant. Melius tamen est, vt dicamus cõmunius ab Aristotele habitum hic positum esse, vt non tam ad sensus, & virtutes, quàm ad artes possit referri: quæ etiam ipsæ, & habitus sunt, & honesta & iucunda quędam propria habent. in singulis verò probi viri, & improbi opinio longè differt: * qui enim rectas, ac moderatas appetitiones habent, iis honesta, & iucunda ea

*τοῖς δὲ τὰς ὀρέξεις ἔχουσι.

da ea sunt, quæ eiusmodi etiam sunt naturâ: praue autem affectis alia quædam esse honesta, & iucunda videntur, quàm re vera sint. plerique enim è vulgo ob voluptatem decipi videntur: quodq; est apparens bonum, bonum absolutè esse arbitrantur: voluntque, atq; eligunt voluptatem tanquã bonum, dolorem fugiunt, vt malum. sed quæ voluptas ea est, qua in errorem inducti decipiuntur? non bona sanè: si enim bona esset, nullo modo errorum causam illis afferret, qui eam tanquam bonam sectantur. prauæ siquidem, ac vituperabiles illæ sunt voluptates, quæ prauas operationes consequuntur: quippe cum magna voluptatibus, quæ fines scilicet sunt, cum operationibus, ex quibus proueninnt, cognatio sit. vt de voluptate postea dicetur.

De iis quæ in nostra sunt potestate. *Cap.* V.

CVm igitur voluntate appetibilis finis sit, cõsultabilia autem & eligibilia ea quę ad finẽ spectant: actiones quæ circa hæc fiunt, & ex electione, & spontaneæ etiã proculdubio sunt. at virtutum operationes circa hęc versantur: efficitur igitur, vt virtus quoq; in nobis, & similiter vitiũ sit.

In nostra esse potestate, vt & boni, & mali efficiamur, ex iis ostẽdit Aristoteles, quæ de consultatione, & electione superius dicta iam sunt. nã si virtutũ operationes circa actiones versantur, quę ad finẽ ipsum tendunt: ad fœlicitatẽ enim omnes ducũt: actiones verò hę electiuæ, & spontaneæ, & in nobis sunt: sunt enim consultabiles: quippe cũ electio rerũ earũ sit, quę in consultationẽ cadunt: de illis autẽ, quæ in nostra sunt potestate, consultatio est: in nostra igitur potestate virtutum quoq; operationes sunt. inquit enim [actiones, quæ circa hęc fiũt,] id est circa cõsultabilia: hæ enim sunt electiuæ: si autẽ electiuæ, etiã spõtaneæ: nihil enim aliud esse electionẽ demonstratũ est, quàm spontaneum præconsultatum: si igitur actiones, quæ circa consultabilia fiunt, ex electione, & in nostra sunt facultate, virtutum verò operationes fiunt circa consultabilia, efficitur, vt virtutum actiones spontaneæ, & in nostra facultate collocatæ sint. at quarum rerum operationes spontaneæ sunt, & in nobis sitæ, earum rerum habitus quoque, qui ex operationibus acquiruntur, spontaneos, atque in nobis esse perspicuum est: vt etiam ipse Aristoteles progrediendo subiungit, cum inquit:

In quibus enim in nostra potestate situm est agere, situm est etiam non agere: & in quibus non agere, simili modo etiam agere. quapropter si agere id quod honestum est, in nostra est potestate, nõ agere quoque id quod turpe est, in nobis erit collocatum: si item quod honestum est, non agere in nobis est, agere quoque id quod turpe est, erit nostrę facultatis. Quòd si honesta agere, & turpia, & simili modo non agere in nostra est potestate, id autem est, vt boni, & mali simus: in nostra potestate quoque erit, vt & * frugi simus, & nequam.

* ἐπιεικεῖς.

Tam virtutem, quàm vitium in nostra esse potestate confirmatur. nam si est virtus, vitiũ quoque sit necesse est: quippe cum in quibus rebus agere est, in nostra facultate, in iis non agere quoque in nobis sit: nam si in nobis non esset, sed coacti non ageremus, nihil esset, quo minus coacti quoque agere deberemus.

Nam dicere neminem neque spontè improbum, neque inuitum beatum esse, alterum falsum esse, alterum verum videtur: quippe cum beatus nemo inuitus euadat: improbitas verò spontanea sit.

Nonnulli sunt, qui hic improbũ ita accipiẽdum putent, vt de laboris, ac miseriæ potius, quàm vitiorum improbitate intelligatur: vtpote beatitudini contraria. quam significationem accentus sedes immutata apud atticos facit: nam cum πονηρός communiter malum, ac prauũ significet, ipsi translata in primam syllabam vocis intentione πόνηρον laboriosum, ac miserum appellare cõsueuerunt. quod verbum apud Hesiodum quoque in hac significatione vsurpatur: cum * in scuti fabrica Alcmenam ad filium Herculem, ita dicentem inducit:

O nate, infœlix nempe es, longè optimus omnium
A Ioue progenitus, necnon longè improbus idem. & item:
Optimus ô nate es, necnon longè improbus idem
Redditus à fatis: hoc est ærumnosissimus: quod poëta ipse suo idiomate πονηρότατον inquit. Sed locũ habere hic minimè videtur huiuscemodi lectio: quippe cum laboris, & ærumnæ improbitas

* *Interpres citat Hesiod. ἐν ταῖς μεγάλαις, Suidas scribit ab Hesiod. cõscriptum κατάλογον γυναικῶν ἡρωϊνῶν ἐν βιβλίοις ε̄. .i. ex quo poemate hic uersus fortasse sũptus est.*

bitas inuoluntarium quoddam sit iuxta prouerbium: hæc verò voluntaria dicatur. prouerbium enim vetus est,* quo vtitur etiam Epicharmus vbi in Hercule furente, ita inquit:

At verò ad omnia hæc agenda me cogit necessitas.

Nec sponte quenquam esse improbum, vel ærumnosum duxerim: id est πόνηρον, labore & miseria oppressum. sed hic non eo modo sumendum prouerbium est, sed vt Aristoteles vult. beatus enim, inquit, nemo est inuitus: improbitas verò, id est, prauitas spontanea est. beatitudo enim cum in operatione virtutis consistat, est in nostra potestate: simili modo & vitium. nam si honestum, etiam turpe quoque agere in nobis est.

*ἢ καὶ ἐπίχαρμος ὁ συρακούσιος κέχρηται, ἐν οἷς φησίν, &c.

*Alioqui iis, quæ nunc dicta sunt, repugnandum est: dicendumque hominem principium minimè esse: neque actionum sicut filiorum esse generatorem. Quòd si hæc videntur, neque in alia principia referre actiones nostras possumus, quàm in ea, quæ in nobis sunt: quorum principia in nobis sunt, etiam ipsa in nobis esse, & spontanea necesse est.

*ἢ τοῖς γε νῦν εἰρημένοις ἀμφισβητέον.

Si quis autem est, qui aliter sentiat, iis quæ superius dicta sunt, aduersetur, necesse est: neque hominem actionũ suarum principium esse assentiatur: sicutq; est filiorum, ita earum esse procreatorẽ. nam cætera quoq; animalia esse principia singula eorum videntur, quæ ex ipsis nascũtur, actionis verò minimè: quippe cum nullam cum actione cõmunicationem habeant: at homo, quemadmodũ filiorum procreator est, principiumque in se eorum generandorum habet, quæ ex ipso oriuntur: ita quoque actionum suarum principium est. quarum autem rerum principia in nobis sunt, eas in nobis quoque esse manifestum est. superius enim, neque naturã, neque fortunam, neq; casum, neque necessitatem esse virtutum causam dixit, sed hominem, humanumque intellectum.

His attestari, & priuatim singuli, & ipsi legumlatores videntur: qui eos qui mala perpetrant, castigant ac puniunt, si tamen neque vi coacti ea egerint, neque ex ignoratione, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint: eos autem, qui honesta agunt, honoribus prosequuntur: vt & hos incitent, & illos prohibeant.

Quòd virtutes & vitia in nobis sint, cum singulorum, tum legumlatorum exemplo comprobat: ac conclusio rationis ferè huiusmodi est: Si inuiti peccarent homines, legumlatores minimè punirent eos, qui mala perpetrant: puniunt autem: homines igitur inuiti nõ peccant. posteaquàm verò dixit legumlatores punire eos qui mala perpetrant, subiungit: [SI TAMEN neque vi coacti, ea egerint, neque ex ignoratione, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint,] eò quòd ipsi interdum sibi ignorationis causa sint: vt, vel ebrij, vel qui ea sunt negligentia, vt vniuersalia, quæ scire vnusquisque, & potest, & debet, ignorant.

Atqui ad ea quæ neque spontanea sunt, neq; sunt in nobis, agenda, hortatur nemo: quippe cum * nihil antiquum sit, vt persuasi simus, aut calefieri, aut dolere, aut esurire: aut quoduis aliud eiusmodi: nihilo enim minus ea patiemur. Nam ob ignorationem etiam puniunt, si sibi ipse ignorationis causa quispiam fuisse videatur.

*οὐδὲν πρὸ ἔργου ὄντος.

Vniuersalem rationis propositionem hic subiungit Aristoteles, qua & virtutem, & vitium esse in nobis probat. nullus enim, inquit, neque propinquus, aut amicus priuatim, neq; legumlator publicè ad ea nos incitat, atque hortatur, quæ in nobis non sunt: sed ad virtutem capessendam, declinandumque vitium omnes nos hortari consueuerunt: tam virtus igitur, quàm vitium in nostra potestate est. nam si ad ea, quæ ad facultatem nostram non pertinent, hortarentur: vana omnis hortatio esset, nihilq; proficeret. quod enim, inquit, antiquum, id atticæ est loquutionis. illi enim * πρὸ ἔργου, id est, ante opus dicunt, cum amplius, aut præcipuum, aut vtile, aut demum eius momenti significare quippiam volunt, quod antiquum esse debeat, & operi alicui anteponendum sit, multiq; faciendum. quo in significato etiam πρὸ ὁδοῦ, id est ante viã dicere videntur, quasi antecedenter, hoc est, præcipuè, & ante alia: vt Homerus, quemadmodum legunt nonnulli:

Si bini simul ire parent, aduertere possunt
Ante viam quid sit melius. si aduerterit autem,
Et tardè, nec tam prudenter consulit vnus.

*πρὸ ἔργου, uel προὔργου, idem est, quod τῷ operi prævertẽdum est. vide D. Bud.

Et item

Et item Lucianus * in Hermotimo. Semper aliquid agens,& id quod ad diſciplinas tibi ante viam ſit,id eſt,proſit. Nihil igitur,inquit,prodeſt, ſi hortemur cum ad ignẽ aliquis eſt,vt calefiat: cum fame laborat,vt eſuriat:cum moleſtia aliqua afficitur, vt doleat & triſtetur:nã id ſine vlla adhortatione, & incitatione neceſſariò conſequitur. vnde efficitur,vt ea ad quæ incitamur,atq; hortamur,in noſtra poteſtate ſint.cum ergo ad virtutem amplectendam fugiendumque vitium incitemur:in noſtra poteſtate eſſe vtraque manifeſtum eſt.

* ἐν τῷ μικύλλῳ·

Vnde ebriis duplices pœnæ inſtitutæ ſunt. in ipſo enim, qui inebriatur principium eſt:cum ſui quiſque in eo dominus ſit,vt non inebrietur: id quod ignorationis eſt cauſa.

Vnde ebriis quoque duplices pœnæ à legumlatoribus inſtitutæ ſunt.id autem Pittachus vnus ex ſeptẽ ſapientibus feciſſe perhibetur:eò quòd cum peccant ebrij,licet ignorãtes peccent,ſpontè tamen ignorationis illius cauſam ſibi ipſi præbuerunt.

Eos quoque puniunt, qui aliquid eorum ignorant, quæ ad leges pertinent,quæ quidem,& ſciri debeant,& difficilia non ſint.

Puniunt etiam ſi quis in iis peccauerit,quæ legibus cõtinentur,neq; adeò ſunt difficilia,vt cognoſci à quolibet non valeant.nam cum interdictum legibus ſit,ne quis patrem verberet,ne quis ſacrilegium,ne quis homicidium faciat,& reliqua eiuſmodi: debet vnuſquiſq; hæc, & poteſt etiã facilè cognoſcere:neque ſi ignoraſſe quippiã horum ſe dixerit,veniam impetrabit. de iure tamen affinitatum,cognationum,hæreditatum venia habet locum,aliiſque id genus,quę paulo ſunt difficiliora,magiſque ad legum,ac iuris peritos videntur ſpectare.

Simili modo etiam in aliis, quæcunq; ignorare per negligentiam videntur:eò quòd in ipſis ſit non ignorare:quippe qui adhibendæ diligentiæ domini ſint,ac poteſtatem habeant.

Si per negligentiam quoq; ignoraſſe quiſpiam videatur,puniri cõſueuit,verbi cauſa,ſi quis in bello,iaculando in hoſtes amicũ fortè vulneret,quem ibi eſſe nunquã exiſtimaſſet,ei ignoſcẽdum eſt: at ſi propè manentem amicum aliquid agendo per iniuriam pulſet, nulla adhibita diligentia, atque animaduerſione,vt cognoſceret:is pœna dignus cenſetur:quippe qui amicũ ibi eſſe cognoſcere facilè potuerit, & neglexerit. Item cum quis ſagittandi artem ibi exercendo, qua neminem tranſiturũ opinabatur,caſu quodam prætereuntem ferit:dignus veniâ eſt:præter opinionem enim id euenit.qui verò iaculatur in via,qua multi præterire conſueuerunt,hominemq; negligenter ita interimit:nullam excuſationem is habet, quam afferre meritò poſſit. cum enim in eo eſſet, vt aduertere,& cauere poſſet,per negligentiam noluit.

Sed fortaſſe eiuſmodi aliquis eſt,vt diligentiam nõ adhibeat.at vt eiuſmodi ſint homines,atque & iniuſti,& intemperantes euadant, ipſi in cauſa ſunt:dum & diſſolutè,ac remiſſe viuunt,& maleficia perpetrant, & in compotationibus, talibuſq; aliis libidinibus ætatem degunt. operationes enim quæ circa ſingula ſunt,tales homines reddunt. atque hoc ex iis eſſe manifeſtum poteſt,qui ad quodlibet certamen,aut actionem ſeſe exercẽt:id enim operari aſſiduè ſolent.ignorare igitur ex operationibus circa ſingula habitus exiſtere,valdè ſtupidi hominis eſt.

Obiectionem hic ſibi facit Ariſtoteles: fortaſſe enim dicere aliquis poſſet,naturâ eſſe aliquos ita negligentes,vt naturę potius quàm ipſis peccati cauſa aſcribenda eſſe videatur.ſed ſolutionem ſtatim ſubiungit,cum inquit,ſibi quemq; eſſe in cauſa,vt negligens efficiatur.nam qui remiſſè nimis,ac ſine vlla cura,& ſtudio vitam traducit:eum habitum acquirit,vt nulli rei quam debet,diligentiam adhibeat. quo modo etiam & iniuſti, & intemperantes homines euadunt: quorum vitia nõ naturæ,ſed ipſis ſine vlla dubitatione imputantur.qui enim aſſiduè in maleficiis iniuriiſq; inferendis verſantur,iniuſti:qui compotationibus verò ſemper,talibuſque aliis libidinibus vacant, intemperantes fiunt,ex frequentibus operationibus,ſicut in virtutibus euenit,vitiorũ habitu contracto.nam ſimili etiã modo,qui in concertationibus excellere in ſingulis conantur,ij aſſiduè meditantur,atque exercent ea,in quibus præſtare voluerint:vt ex aſſidua operatione habitum adipiſcantur.id quod profecto niſi ſtupidus ſit, atq; omni ſenſu careat, ignorat nemo. ſi igitur ex his opera-

operationibus talis efficitur vnuſquiſque,quarum principium in ipſo eſt,quippe qui & agendi,& non agendi poteſtatem habeat:vt ſit talis,vnuſquiſque ipſe in cauſa eſt:eſt autem,ſi ita incidat,malus:malus igitur ſpontè eſt.

Abſurdum præterea eſt,& eum qui iniuſtè agit,iniuſtum eſſe nolle: & eum qui intemperanter, intemperantem. ſed ſi quis nõ ignorans ea agit,ex quibus iniuſtus efficitur:ſpontè iniuſtus eſt.non tamen ſi voluerit, iniuſtus eſſe deſinet,& iuſtus erit.

Tacitæ alteri obiectioni hic reſpondet Ariſtoteles,quam inferre aliquis ita potuiſſet:ſi in nobis eſſet,vt iniuſti eſſemus:in nobis quoq; eſſet,vt deſiſtere ab iniuſtitia poſſemus, cum vellemus: deſiſtere autem in noſtra poteſtate minimè eſt,cum multi ſint qui nollent eſſe iniuſti,aut intemperantes,& nequeunt tamen non eſſe:neque eſſe igitur,atq; euadere iniuſtos in noſtra poteſtate eſt. inquit ergo ad hoc Ariſtoteles,abſurdum eſſe,ſi quis dicat eum,qui iniuſtè agit,aut intemperãter, eſſe aut iniuſtum, aut intemperantẽ nolle: & ideò non eſſe ſpontè intemperantem. nam ſi ſpontè euaſit,ſpontè eſt. aduertendum autem non dicere hic Ariſtotelẽ,eum qui iniuſtum quippiã agit, aut intemperans,& flagitioſum,eſſe cõtinuò,vel iniuſtũ vel intemperantem:ſibi enim ipſe aduerſaretur:quippe cum,vt ſuperius dictũ eſt,fieri poſſit,vt & inuitus aliquis, & ignorans horũ quippiã agat:atque iccirco,neq; intemperans,neq; iniuſtus ob id appellari meritò debeat. ſed iniuſtè, gentem,inquit,& intemperanter agentem,id eſt,ſpontè & ſcienter.aliud enim eſt,ſi quis dicat iniuſtè agere, & iniuſtum quid agere, id quod Græci melius vno verbo exprimunt. ἀκολαςαίνειν ſiquidem dicunt intemperanter agere : & ἀδικεῖν iniuſtè agere:quod ſanè non dicitur,niſi de iis, qui ſpontè, & ſcienter operantur. abſurdum igitur re verà eſt dicere eum, qui ſpontè,vel iniuſtè, vel intemperanter agit, nolle eſſe , vel iniuſtum, vel intemperantem : nam ſi volens , & ſciens ea egit,quibus habitum,vel iniuſtitiæ,vel intemperantiæ contraheret: ſpontè & volens,vel iniuſtus, vel intemperans eſt.

Nam neque qui ægrotat,ſanus efficitur: licet, ſi ita contigerit,ſpontè ægrotet,tum intemperanter viuendo:tum medicorum pręceptis non obtemperando:verum tunc quidem licebat ei non ægrotare:vbi tamen ſemel neglexit,non amplius licet.

Nequaquam, ſi cum vult quiſpiam deſiſtere,non poteſt,quo minus,vel iniuſtus,vel intemperans ſit: id ſatis argumenti habet, vt in poteſtate vniuſcuiuſque non eſſe videatur, vt vel vitiis his ſeſe dedat,vel ab ipſis abſtineat. Nam idem quoque in morbis vſu venire conſueuit: in quos plerunque ſpontè incidunt homines: cum vel nimis diſſolutè viuunt, * prauiſque alimentis replentur , vel medicorum præceptis non parent : id quod in poteſtate ipſorum , ſine vlla dubitatione erat.vbi verò ſemel ęgrotare cœperint,non ita facilè poſtea liberantur:neque cum volunt,reſtitui in priſtinam valitudinem poſſunt.

* διαίτης μοχθηρᾶς ἐμφορῶνται.

Quemadmodum neque qui lapidem proiecit , reſumere eum amplius poteſt, quamuis in eo emittendi, ac proiiciendi facultas fuerit: principium enim in ipſo erat:eodem modo quoque,& iniuſto,& intemperanti à principio licebat non eſſe eiuſmodi: vnde ſpontè eiuſmodi ſunt:vbi verò ſemel tales euaſerunt,non amplius non eſſe tales eis licet.

Simili modo,vel cum quis ſpontè lapidem proiecerit,reuocare ictum amplius nequit:vel cum ſe è rupe aliqua demiſerit , * ſe ſuſtinere, cum vult, minimè poteſt : licet ſe dimittere à principio in poteſtate ipſius fuerit . neque ſequitur, vt vel, quæ ſpontanea, ac voluntaria exercitatione acquiſiuimus,ab iis ſpontè quoque,ac voluntariè liberari valeamus: vel quorum liberatio inuoluntaria eſt, id eſt,non eſt in noſtra poteſtate : eorum quoque acquiſitio inuoluntaria, neque in noſtra poteſtate collocata ſit.

* οὐδ᾽,ὅτε βούλεται, καθέξει τὴν καταφοράν.

Sed neque animi ſolum vitia ſpontanea ſunt , verum corporis etiam in nonnullis, quos ſcilicet increpare conſueuimus. qui enim naturâ deformes ſunt,eos repræhendit nemo: ſed illos qui per ocium, & negligentiam tales euaſerunt: ſimili modo, ſi turpitudo,vel ex infirmitate, vel ex membri alicuius mutilatione contigerit. nullus enim ei,qui vel naturâ, vel ex morbo,

vel ex

vel ex vulnere factus ſit cæcus, cæcitatem exprobrabit,ſed miſerebitur potius:at eum obiurgant omnes : qui ex temulentia, vel alia quapiam intemperantiâ excæcatus fuerit.atque ita fit,vt vitia corporis,quæ in noſtra poteſtate ſunt,vituperentur:quæ non ſunt,minimè. quòd ſi ita eſt, in aliis quoque vitia,quæ repræhenduntur, in noſtra erunt poteſtate.

Neque animi ſolummodò , ſed corporis quoque vitia nonnulla noſtræ voluntati aſcribuntur: quæ videlicet vel ex ocio & negligentia , vel ex libidinum intemperantia contraximus: quæ ſanè omnes non commiſeratione, ſed obiurgatione ac vituperatione proſequi conſueuerunt : licet eis liberari in noſtra poteſtate amplius non ſit.Quòd ſi quæ in corpore vituperantur, noſtræ voluntati attribuuntur:idem fieri in animi vitiis multò magis debet.vt quæcunque vituperantur,in noſtra eſſe poteſtate manifeſtum ſit.

Quòd ſi quis dixerit,omnes id appetũt, quod bonum eſſe ipſis videtur: viſionis autẽ dominium habet nemo:ſed talis vnicuique finis apparet,qualis quiſque eſt.

Eorum rationem hic ponit , qui nihil eſſe ſpontaneum confirmare conabantur, à viſionibus, imaginationibusque ſumptam:quam tamen omiſſâ vniuerſalitate ad vitia & peccata tantummodo applicat,ac ſoluit.quia enim demonſtrare propoſuerat vitia quoque perinde ac virtutes in noſtra eſſe poteſtate,quaſi virtutes eſſe voluntarias omnes concedant: oſtẽdit neque hanc rationem, quæ è rerum natura ſpontaneum tollit , illis quicquàm opitulari qui inuoluntaria eſſe peccata aſſeuerant.nam ſi inuoluntaria peccata ob id ſunt : inuoluntaria quoque eſſe cætera omnia neceſſe eſt.ſed ſi non tollit hæc ratio,quin virtutes in nobis ſint: neque tollet etiam,quin vitia ſponte noſtra non acquirantur.tota autem illorum ratio in hunc modum conſtituitur . Si viſionum ac ſpecierum illarum rerum quæ bonæ nobis apparent, domini minimè ſumus, quas ſequuti talia ac talia agimus:neque talia ac talia agere in poteſtate noſtra erit. at ſpecierum quæ nobis occurrũt,atque animum noſtrum pellunt,domini non ſumus: quales enim ſumus,tale etiam bonum , ac finis ipſe nobis apparet:naturâ enim ſumus tales ac tales:quippe cum alius eiuſmodi naturali affectione præditus ſit,vt verè bona poſſit dignoſcere , alius non ita:natura igitur vt bonæ nobis ſpecies rerum appareãt,in cauſa eſt.ſi naturâ:nos nullum in ipſas ius,nullumq; dominum habeamus , neceſſe eſt.non eſt ergo in noſtra poteſtate vt boni vel mali ſimus, atque hæc integræ rationis concluſio eſt:quæ non tam è vitiis quàm è virtutibus ſpontaneum tollit . Ariſtoteles autem communem eam faciens ſoluit,id eſt quòd à vitiis tantũmodo ſpontaneum non excludat:proptereà quòd hanc illi maximè afferre conſueuerant , qui vitia ſolummodo inuoluntaria eſſe probare nitebantur.dicebant enim,omnes bonum id appetere quod ipſis videretur: vt autem tale aut tale aliquid videatur,neminem eſſe in cauſa , ſed naturalem animæ perſpicientiam quandam ac quaſi viſum, qui in aliquo admodum perſpicax eſſet,atque eiuſmodi,vt exactè res quales eſſent,diſcernere valeret:in aliquo imbecillis atq; obtuſus,ita vt hallucinaretur ſępe, & vera bona dignoſcere nõ poſſet.quæ quidem animæ vis ac facultas ſi inuoluntaria eſt, ac naturâ exiſtit,perſpicuum eſſe omnia peccata ab hominibus tum committi,cum vel id quod bonum eſt,nõ eſſe bonum opinantur : vel malum ſub ſpecie boni cernunt,atque eligunt:vt hoc modo actiones quamuis peſſimæ ſint,veniâ tamen dignæ haberi iccirco debeant , quia omnia agunt homines ex appetitione eius quod ipſis bonum videtur.vitia igitur nõ eſſe in noſtra poteſtate.ſi vero eſſe ea dicere aliquis vellet, ſpecies quoque ipſas ac viſiones, id quod eſt abſurdum,eſſe oportere.

Verum ſi vnuſquiſque habituum ſibi quodã modo in cauſa eſt, viſionis quoque quodam modo erit:ſin autem nemo ſibi eſt in cauſa,vt mala faciat,ſed ex ignoratione finis ea agit,ex iiſque ſummũ bonum ſe conſequuturum exiſtimat:appetitio verò finis minimè ſpontanea eſt , ſed oportet vt vnuſquiſque idoneus natus ſit,habeatque quaſi viſum, quo rectè valeat diſcernere,& id quod verè bonum eſt eligere:ſique is eſt bono ingenio præditus, cui bona hæc naturæ affectio inſita eſt:quod enim maximum eſt, & pulcherrimum , quodque ab alio accipere aut diſcere nullo modo licet, id quale naturâ eſt,tale ipſe habebit:atq; ita quidem bene & recte naturâ eſſe

affectum

affectum, ipſa erit perfecta ac vera naturæ habilitas atque aptitudo.

Hoc ad corroborandam aduerſariorum rationem ſubiungit: quaſi abſurdum ſit, ac fieri nullo pacto queat, vt viſionum facultas in nobis ſit, atque iccirco neque vitia quæ habitus ſunt, è viſionibusq́ue promanãt, eſſe oporteat. reliqua item quæ infert, ad eandem comprobationem ſpectãt: bonum ſcilicet ingenium, facultatemq́ue dignoſcendi naturâ hominibus eſſe inſitam, eumq; bene eſſe naturâ affectum, qui viſum in anima acutum, atque exquiſitum adeptus eſt: id quod maximum eſt ac præſtantiſſimum ad bonorum electionem, dignotionemq́ue faciendam: neque ab alio quopiam aut accipi aut diſci vllo modo poteſt: ſed quale naturâ eſt, id eſt naturale atque innatum oportet habeamus. atque eam demum perfectam naturalem aptitudinem eſſe: quæ cum in noſtra poteſtate minime ſit: cõficiebant, vitia quoque in quæ ex iudicii huius naturalis partis errore incurrimus, ſponte noſtra non comparari.

Si inquã hæc vera ſunt, cur magis virtus quàm vitium ſpõtè acquiratur, non video. vtrinque enim tam bono, quàm malo ſimili modo finis vel natura vel quomodocunque & apparet, & ſtatuitur: ad quẽ poſtea cætera referentes quõcunque agunt. ſiue igitur finis non naturâ vnicuique apparet, qualiſcunque is ſit, ſed aliquid etiam apud ipſum eſt: ſiue naturalis quidem finis eſt, quia tamen reliqua probus vir ſpontè agit, virtus ſpontanea eſt: nihilo minus vitium quoque ſpontaneum ſit, neceſſe eſt. nam ſimiliter quoque malo in actionibus ineſt facultas, vt ex ſeſe agat: etiamſi in fine, non ſit.

Eorum rationi Ariſtoteles primum ita occurrit, vt dicat, licet quàm maximè vera ſint, quæ ab his afferuntur, nihilo tamen magis effici, vt vitium, quàm virtus quoque inuoluntaria eſſe videatur: quippe cum finis eodem modo vel naturâ vel quomodolibet tam bono quàm malo appareat: ad quem cætera omnia referendo vnuſquiſque agit. Quare ſi virtus eſt voluntaria, etiam vitium erit: ſi vitium item inuoluntarium, virtus quoque ita eſſe eſt exiſtimanda. ſiue igitur finis minimè naturâ apparet vnicuique, ſed mentiuntur qui hoc introducunt: quippe cum vt hoc vel illo modo appareat, magnum momentum apud ipſum etiam hominem à principio ſit, dum aut quæ debet, aut quæ non debet, operatur: ſiue naturâ quidẽ apparet vnicuique finis, vt dicunt iſti, virtusq; eſſe ſpontanea ob id dicitur, quia cætera quæ ad finem & verum bonum ſpectant, ſpontè probi viri agunt: vtroque modo efficietur, vt vitium ſimiliter ſpontaneum ſit: cum ſimili ratione facultas etiam prauo eſſe debeat in actionibus, vt ex ſe agere poſſit: licet finem in poteſtate eius non eſſe conceſſerimus.

Si ergo quemadmodum dicitur, ſpontaneæ ſunt virtutes, habituũ enim *coauctores quodã modo nos ſumus, ex eoq; quòd ſumus qualitate quadã affecti talem etiam finem ſtatuimus: vitia quippe quę ſimili ratione efficiãtur, ipſa etiam ſpontanea erunt,

* συναίτιοι.

Poſteaquàm rationem iſtorum communem non tam vitiis quàm virtutibus etiam eſſe oſtẽdit, atque ita ipſorum argumentationem refutauit: nunc manifeſtius ſententiã ſuam declarans veriorem ſolutionem ſubiungit. ex eoq; virtutem eſſe ſpontaneam inquit, non ſolum quòd ex quotidianis exercitationibus ſpontè operando eam acquirimus: verum etiã quia & ex huiuſcemodi exercitationibus idonei ad dignoſcẽdum finem quodam modo efficimur: vt eodem modo vitia quoque eſſe neceſſe ſit. reſpondetq; ad id quod in confirmanda aduerſariorum oratione poſuerat, cũ diceret: ſi vnuſquiſque habituum ſibi eſt cauſa, viſionis quoque erit, & apparitionis, inquitq́ue habituum noſtrorum ex quibus talis nobis ac talis finis apparet, nos quoq; eſſe * coauctores. demonſtratum enim ſuperius eſt, ex aſſuetudine tales ac tales nos reddi: bona agendo bonos, praua prauos. cum ſumus autem boni, tales quædam nobis res videntur: cum praui, diuerſæ. nam ſicut dixit, vniuerſalis ignoratio non inuoluntarij, ſed prauitatis in cauſa eſt. coauctores autem habituum nos eſſe, id eſt συναιτίους, non abſolutè auctores dixit * naturæ fortaſſe aliquid tribuens: quippe cum naturalem quandam propenſionem habere nos quoque manifeſtum ſit: ſed hæc tamen tantã habet vim, vt correctionem prorſus nõ reſpuat. fortaſſe etiam coauctores dixit, vt fortunæ aliquid concedendum oſtendat, cum à principio educationis noſtræ vel in bonos vel in malos pædagogos incidamus, maiorem tamen partem in hoc electio noſtra atque exercitatio obtinet. nam multi honeſtè ac benè & nati & educati prauis moribus aſſueſcendo, nullam neque à natura, neq, ab educatione

* συναιτίους

* ὅτι καὶ φῦναι δεῖ πρὸς τοῦτο, καὶ ἐκτραφῆναι ὡς δεῖ, *id eſt, quia ad id natũ eſſe, &, ut decet, educatũ eſſe oportet.*

educatione vtilitatem consequuti sunt, vt probi euaderēt: contra nonnulli malis orti parentibus, *illiberaliterque educati, vbi tamen ad bonas sese exercitationes transtulere, boni effecti sunt.

Ac communiter quidem de virtutibus à nobis dictum est: genusq; ipsarum figurâ quadam, id est ipsas mediocritates esse, atque habitus: †à quibus item fiant: ad ipsasque agendas idoneos esse homines secundum ipsas: in nobisque etiam eas esse, & spontaneas: atque ita demum, vt recta ratio præscripserit.

*μοχθηρῶς τραφέντες
†.al. ex quibus.

Cum duo genera virtutis hic ponere videatur, quærendum est an vtraque idem sint, an alterum sub altero substituatur: possumusque dicere mediocritatem sub habitu esse collocandā, quippe cum habitus generalius quoddam sit: omnis enim mediocritas est habitus, non autem contrà. multi siquidem sunt habitus, vt vitia: quæ tamen non sunt mediocritates. sed fortasse melius est, vt dicamus, Aristotelem hic vtraque hęc posuisse, quasi totum quoddam, atque vnum genus: vt ex mediocritate & habitu mediū quēdam habitum intelligeremus. nihil enim aliud est virtus quàm habitus in mediocritate consistens: genusq; eius est habitus mediocris, non absolutè mediocritas nam siquis rectè consideret, neque omnis mediocritas esse habitus perspicietur: verecundia enim & indignatio licet sint mediocritates, habitus tamen nullo modo esse possunt. Adde quòd Aristoteles ipse etiam significare hoc videtur, cum in singulari numero genus hìc dixerit, non genera. Dictum præterea est à quibus fiant, id est à nobis, à nostraque assuetudine, & electione. sed legitur hic etiam in aliquibus non [à quibus, id est [ὑφ' ὧν] sed [ἐξ ὧν, id est ex quibus] id quod etiā possumus admittere, vt intelligamus ex operationibus nostris effici ipsas virtutes. ipsarum autē virtutum vel operationum effectores exequutoresque, id est idonei ad ipsas agendas homines sunt secundum ipsas: agendo enim iusta iusti, temperantia temperantes, fortia fortes efficimur. adiungitur autem [SECVNDVM ipsas] ea de causa, vel quòd fieri potest, vt fortis temperanter quippiam agat: qui tamen non vt fortis tunc, sed vt temperās, agit. licet enim omnibus virtutibus fuerit præditus, omniaque agat, singula tamen secundum vnamquamque virtutem aget: fortiter quidem facta ex operationibus, quibus fortis euasit, atque id quatenus fortis, ac per se: iuste autem facta aut temperanter secundum accidens: non sanè quatenus fortis. accidit enim forti, vt & iustus & temperans idem ipse sit. vel quia aliquando euenit, vt contraria institutis nostris faciamus, ratione tamen iubente atque eligente: vt, temperans secundum quidem ipsam temperantiam nunquam cum aliena vxore consuescet: sed tamen oblata occasione vt liberare patriam à Tyrannide possit, cum Tyranni vxore rem habebit, atque id rationem sequutus, non cupiditatem ac libidinem. id tamen faciet secundum accidens, non per se, vt temperans.

Non simili autem modo actiones spontaneæ sunt, atque habitus. actionum enim à principio vsque ad finem domini sumus, cum singula quęque cognoscamus: at habituum principij tantum facultas in nobis est: singulorum autem additio non nota: quemadmodum in ægrotationibus. quoniā tamen in nostra erat potestate vel ita, vel non ita vti: etiam habitus ipsi spōtanei sunt.

Actiones autem & habitus non simili modo spontanei sunt: nam in actionibus à principio ad finem vsque agit vnusquisque, pergitque ac desistit quandocunque voluerit: habituum verò principij tantummodo facultatem habemus, incrementi ac finis non ita. additio enim & incrementū eorum ignoratur ac non aduertitur: quippe cum sensim ac latenter augumentum accipiant: atque vlterius aliquando, in improbitate ac vitiis progrediantur nonnulli, quàm voluissent. vt in ebrietatibus ac libidinibus videre licet: in quibus quandoque paulo liberius homines atque incautius progredientes, quasi in nostra potestate situm sit habitus acquirere, habitum continuatis actionibus imprudenter contraxere. id quod in ægrotationibus etiam contingit: vbi enim quis intemperāti ac prauo victu, aut aliqua alia causa morbo occasionem præbuit, licet progressionem eius minimè aduertat: crescit tamen ille paulatim, atque augetur, eatenus interdum, quatenus nunquam aliquis sperasset: vt in potestatę eius amplius non sit, etiamsi velit, non ægrotare. Eodem modo esse in nostra potestate habitus dicuntur, ratione principij: eò scilicet quòd eorum initia in nobis sunt, possumusque eis & hoc & illo modo vti: neque in vitiis solum additamenta atque incrementa non percipiuntur: sed in virtutibus quoque profectus ipsi latenter fiunt, vt aduertere, nisi vbi profecerit, queat nemo:

De fortitudine, & forti. *Cap.* VI.

SEd iam repetita, oratione de singulis virtutibus, quænã sint, & quales, & quo modo, differamus: ita enim fiet, vt etiam quot sint, facilè constet. ac primum dicamus de fortitudine: quam quidem esse mediocritatem quæ circa timores, fiduciasque versetur, superius dictum iam est.

Posteaquàm de spontaneo & inuito absoluit tractationem: de singulis virtutibus differere aggreditur, à fortitudine exordio sumpto: quæ licet mediocritas dicatur esse circa timores ac fiducias, non eodem tamen modo vtrosque hos affectus admittit: sed fiducia plurimum, timore minimum vtitur: magisque fortis vir ex eo agnoscitur, quòd intrepidus plerumque sit, timoreq; vacet, quàm quòd timeat: quia tamen vtrisque his affectibus moderationem præscribit fortitudo, circa vtrosque hos versari dicitur. sed verba ipsius Aristotelis diligentius examinemus de singulis virtutibus differamus, inquit, quæ nam sint, & quales & quo modo. cum [QVAE nam sint] dicit, de substantia ipsarum: cum [QVALES] circa qualia subiecta versentur, actiones scilicet, & affectus: cum [QVO modo] quemadmodum existant, medium vnum eligendo, extremaque, excessus videlicet & defectus fugiendo, declaraturum se pollicetur. qua ex re facilè etiam elucebit, quot sint ipsæ virtutes, id est morales de quibus præsens cõsideratio est. Primum antem à fortitudine ea de causa fortasse incipit, quia circa id versatur maximè, quod est maximè laudabile, quodq; propriũ est virtutis: id est in laboribus * molestiisque tolerãdis. quippe cũ longè difficilius, vt ipse etiã inquit, sit, perferre laboriosa ac molesta, quàm à voluptatibus abstinere: atque ob id maiore etiam laude dignum habeatur. vnde etiam de iis quæ terribilia sunt, longius pertractat, in quibus scilicet magis consistere fortitudo videtur.

*ἀδιαλύπτοις.

Timemus autem ea scilicet quæ terribilia sunt. ea verò sunt, vt simpliciter dicamus, mala: vnde etiam timorem expectationem mali esse definiũt. ac timemus quidem mala omnia: vt infamiam, paupertatem, morbum, *solitudinem amicorum, mortem. non circa omnia tamen esse vir fortis videtur: quippe cum nonnulla omnino timere debeamus, quæ & timere honestum, & non timere turpe est: vt, infamiam. qui enim eam timet, modestus ac verecundus: qui non timet, impudens est: à nonnullis tamen per translationem fortis appellatur: cum simile quid cum forti viro etiã ipse habeat. nam etiam fortis intrepidus quidam est, timoreq; vacuus.

*ἀφιλίαν.

Quoniam ea quæ timorem incutiunt, terribiliaque sunt, timemus, quænã terribilia sint, prius definiendum ducit: vt inde pateat, qua in re terribili fortis vir intrepidè se gerens laudem mereatur: hæc autem ex timoris definitione manifesta erunt. timorem verò mali expectationem esse definiunt: mala igitur sunt ea, quæ timemus. deinceps circa cuiusmodi mala vel contemnenda, vel formidanda fortis vel ignauus esse quispiam dicatur, considerat, non enim qui quælibet mala nõ timet fortis est existimandus: quippe cum nonnulla omnino sint timenda, nonnulla minimè. infamia siquidem etiam forti viro timenda est. vir enim fortis verecundus est, non impudens: atque iccircò quantum in se est, summopere cauebit, ne in infamiã dedecusque incidat. nam qui id negligit, inuerecundus, impudentiæque vitio obnoxius est: solitudinem quoque amicorum priuationem, viduitatemque hominum necessariorum, quam ἀφιλίαν græce dicit, in numero eorum quispiam esse diceret quæ timeri etiam à viro probo & forti debeant.

Paupertatem autem fortasse timere non licet, neque morbum, neque omnino quippiã quod neque à vitio proficiscatur, neque per nos ipsos fiat: sed neque qui in his est intrepidus, fortis est: sed ex similitudine tamen fortis dicitur. nonnulli siquidem sunt, qui licet in bellicis periculis sint timidi: liberales tamen sunt, * & in abiiciendis pecuniis fidenter se gerunt. Neque præterea siquis filiorum aut vxoris contumeliam, aut inuidiã, aut tale quippiam timet: is timidus est: neque fortis, si flagris cædendus confidit.

*καὶ πρὸς χρημάτων ἀποβολὴν εὐθαρσῶς ἔχουσιν. i. ad largiẽdum paratissimi.

Paupertas verò, aut morbus & cætera eiusmodi quæ vitium nullum in se includunt, timenda fortasse non sunt [FORTASSE] addidit, vt ostendat esse quidem hæc mala * quatenus fieri potest, à

*κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον.

teſt, à nobis declinanda ac vitanda, niſi id dedecus aliquod nobis allaturum ſit: non tamen timenda. non enim omnis euitatio ac declinatio timorem arguit, aut ex timore proficiſcitur: ſiquidem quę in conſultando repudiamus, ea declinamus, & non agimus, nec tamen timemus, nã ob ea mœſti non ſumus. quæ itẽ euitamus ne inquinemur, timere minimè dicimur. deceptores etiam & impoſtores euitare ac declinare conſueuimus: quos tamen nullo modo pertimeſcimus. verum ſi etiã timorem hunc quodam modo quiſpiam appellet, non eſt tamen eiuſmodi, vt terribiles res efficere valeat. paupertas igitur timenda non eſt: qui tamen eam non timet, non cõtinuò fortis eſt appellandus. multi enim ſunt qui in rebus bellicis timidè ſe gerũt, in expendendis verò pecuniis, atque erogandis ſplendidi admodũ ſunt, omniq; cunctatione, ac metu vacant. Sicut neque qui quęlibet, quæ timenda ſint, timuerit, vt vxoris, aut liberorum cõtumelias, vt inuidiam, & cætera eiuſmodi, timidus eſt dicendus: neque fortis qui flagellandus, id quod ſerui plerique faciunt, confidentiâ animi præditus eſt.

Circa qualia igitur terribilia fortis verſatur? an circà maxima: nemo enim tolerantior malorum eſt. mors autem maximè omnium rerũ eſt horribilis: quippe cum terminus ſit: nihilq; amplius homini mortuo, neque bonum, neque malum eſſe videatur.

Cum oſtenderit non circa omnia terribilia verſari fortem virum, nunc circa quæ verſetur, manifeſtat, fortemq; eſſe eum dicit, qui circa maxima quęque pericula ac mala intrepidus permanet. maximè autem horribilem omnium eſſe mortem: quippe quæ terminus vitæ ſit, ſenſuq́ue omni tã boni quàm mali homines priuet. vnuſquiſque autem maximè formidat non eſſe, vitæq́ue priuationem abhorret: vt qui interritus hac in re fuerit, fortis meritò cenſendus ſit.

Sed neque circa mortem quamlibet verſari fortis videtur: vt ſi in mari, vel morbo contigerit. circa qualem igitur verſabitur? an circà eam quæ in pulcherrimis rebus contingit: cuiuſmodi ſunt, quæ in bello oppetuntur: in maximo ſcilicet & pulcherrimo periculo.

Sed neque tamen in omni mortis genere fortitudo ſpectatur. neque enim vel qui in mari occumbit, vel qui morbo tabefactus interit, ſi eam mortem ſine timore obeat: fortis erit dicẽdus. fortis enim vir, licet in his quoque timore omni ac formidine vacaturus ſit: non tamen huiuſcemodi moriendi genera affectabit, atque appetet: ſed euitabit potius, niſi honeſtas aliqua, ac decus in his ſufferendis ineſſe videatur. præclarę autem atque honeſtæ mortes illæ ſunt quæ in bello oppetuntur: periculaq; bellica magnam in ſe habere gloriam videntur: ſi pro patriæ ſalute, pro legibus, pro amicorũ propinquorumq; libertate, pro aris demum ac focis ſubeantur: in quibus omnibus mortis, vt ita dixerim, impauiditas ac cõtemptio, propria fortis viri eſt.

His conſentiunt etiam honores qui & à ciuitatibus, & à regibus inſtituti ſunt. Ille itaque propriè vir fortis dicetur, qui circà præclaram mortem impauidus fuerit, circaq; ea quæ mortem afferunt, cum proxima ſunt, eiuſmodi autem maximè ſunt, quæ in bello occurrere conſueuerunt.

Huic rei teſtimonio eſſe honores inquit, qui & in rebus publicis legibus inſtituti ſunt, & in regnis à regibus exhiberi ſolent iis, qui fortiter pugnando pro patria ſtrenuè ſe geſſerint. nam qui hæc pericula intrepidè ſubiere * & viuos magnificis honoribus excipiũt: & mortuos celebribus funeribus, ac laudationibus proſequuntur. vniuſcuiuſq; enim virtutis finis honeſtas eſt. vnde pro honeſtate fortis vir mortem eligit: ad eamq́ue oppetendam intrepidus accedit: neque mortem ſolummodo non timet, verum etiam ad ea ſubeunda promptus, paratusq; eſt, quæ mortem eiuſmodi inferunt: cum ſcilicet in proximo ſunt, præſenſq́ue periculum intentant. nam ad mortem quæ ex longinquo expectatur, ſuſtinendam quilibet, etiam ſi non ſit fortis, longa meditatione aſſueſcẽdo præparare animum poteſt * mala verò quæ repente ingruunt, fortiter tolerare non niſi fortis viri eſt, atque eius, qui habitum fortitudinis adeptus iam ſit.

* καὶ ζῶντας ἐπαινοῦσιν ὡς ἀριστεῖς. * ἡ γὰρ ἐν τοῖς ἀφνιδίως προσπίπτουσιν ὑπομονή, τῆς κατὰ τὴν ἀνδρείαν ἕξεως σημεῖον.

Veruntamen & in mari & in morbis vir fortis impauidus eſt: non ita tamẽ, vt maritimi homines: hi enim deſperatâ ſalute ſuâ ęgrè eiuſmodi genus mortis ferunt: illi bonâ ſpe ob nauigãdi peritiam freti ſunt. fortes præterea in iis viriliter ſe gerunt, in quibus vires ſpectantur, aut præclarum eſt

mori:quorum neutrum in talibus generibus necis existit.

Præcipuè igitur ac propriè ad mortem honestam ac præclaram, qualis maximè in bellicis periculis contingit,obeundam,fortis vir intrepidus est. consequitur tamen postea vt & in quolibet alio mortis genere metu omni vacet: vt in morbo & mari. non enim eadem de causa in mari est impauidus fortis vir,quâ maritimi homines, qui in mari versantur,nauicularij, rerumq; maritimarum periti.fortes siquidem desperantes de salute,ęgrè genus illud mortis subeunt, quippe qui nollent frustrà ita sine vllo præclaro facinore vitâ excedere:ferunt tamẽ fortiter, ac generose,nullo timore perterriti.nauicularij verò nauigandi peritia freti nihil mali euenturum sperant: atque ob spem salutis,non ex habitu aliquo virtutis timore vacui sunt:vt si quis huiusmodi hominibus spem salutis eriperet,trepidare eos nihilominus quàm cæteros in periculis maritimis cõspiceret. at verò fortes, licet præ se ferre fortitudinem soleant, vbi vires,id est præclara gesta ac generosa spectantur,præclarumq; est mortem oppetere:in mari autem & morbo neutrum horum sit: nullum enim gloriosum facinus,nullaque præclara actio in huiuscemodi mortibus elucet: vnde etiã non mortes,sed neces & corruptiones,id est φθορὰς eas hic appellat Aristoteles:licet igitur ita sit, ob animi tamen habitum ac præparationem etiam has fortiter sustinent.

De terribilium diuersitate & fortitudinis extremis. Cap. VII.

ID autem quod terrorem incutit,non omnibus est idem:dicimusque aliquid supra hominem esse: quod quidem vnicuique sanę mentis homini terribile est.at quæ hominẽ non excedunt: & magnitudine differunt, & eò quòd magis vel minus efficiuntur. simili modo ea quæ fiduciam nobis afferunt.

Non idem autem esse vnicuiq; terribile,inquit.non enim idem & forti, & audaci terrorẽ infert:sed vt quisque animo est affectus,ita timet. vel aliud alij formidabile esse in eam sententiam accipiendum est,vt dicamus auaro paupertatem,pecuniarumq; iacturam:ambitioso infamiã, honorisq; priuationem:voluptuoso voluptatum detractionẽ ac dolorem: vitæ cupido mortem esse terribilem ac formidabilem.supra hominem autẽ sunt,* terræ motus,fulminũ iactus, diluuia,incendia,terræ hiatus,atque id genus cætera: quæ cum omnibus sanæ mentis hominibus terribilia sint,etiam forti viro quatenus est homo,sensuq; humano non caret, erunt formidanda. quæ verò humana sunt,ea magnitudine differre inquit, quatenus maiora sunt vel minora:vt si magnus exercitus hostium, optimeque instructus inuadat,maiorẽ terrorem inferet,quàm si paruus, parumque instructus: sique maiores copiæ vehementius ingruant,magis erunt timendæ,quàm si minores,quæ remissiorem pugnam exerceant:id quod Aiaci apud Homerum contigit:inquit enim:

*σεισμοί, σκηπτοί, χάσματα, ἐμπρησμοί.

At Telamone satus saxis iaculisque petitus
Amplius haud mansit:nam instabat Iuppiter,atque
Troum densa phalanx sine fine spicula iactans.
Horrendum galea crebris,clypeusque sonabat
Ictibus,hirsutæque lababant vertice cristæ:
Pugnandique dabat fesso mora nulla quietem:
Anxius at toto manabat corpore sudor
Vndique: sic labor vrgebat nouus vsque laborem.

Ita magnitudine malorum ingruentium Aiax cessit.simili modo quoque maiorem vel minorem fiduciam afferunt res ipsæ, prout magnæ vel paruæ fuerint.vt,si longè superiores nos esse aduersariis videamus,magis confidimus:si vel pares,vel paulò superiores,minus.

Fortis autem vir vt homo,erit interritus, timebit tamen etiam ipse huiusmodi mala.sed vt oportet tamen:& vt ratio præscribit, honestatis causa sustinebit,ac feret:quippe cum hic finis virtutis sit.efficitur autem vt magis & minus hæc timeamus:item vt ea quæ non sunt terribilia, quasi terribilia sint,timeamus.

In his omnibus fortis vir erit interritus,sed interritus tamen vt homo. timebit enim etiã ipse aliquantulũ terribilia ea humana quę magnitudine excesserint,sed tolerabit tamen honestatis causa.confidet item sicut oportet,& quando oportet. sicut igitur res ipsæ differunt, vt magis vel minus terribiles sint:eadem quoq; in hominibus differentia est,vt magis vel minus timeat.qui enim

neque

neque fortes sunt, neque ignaui, sed medij: ij alter altero magis, vel minus timere consueuerunt. nonnulli etiam sunt, qui ea quæ non sunt terribilia, perinde ac sint, formident: vt soricis strepitũ, bombumq; aquarum: cuiusmodi sunt, qui timiditate excedunt.

Peccataq; committuntur, cum timemus vel ea quæ non oportet, vel nõ sicut oportet, vel quando non oportet, vel aliquid eiusmodi. similiter quoque circa ea quæ fiduciam afferunt.

Quoniam non quemadmodum virtus omnibus his numeris, distinctionibusq; indiget, vt & quo modo oportet, & cum quibus oportet, & cuius causa oportet, exerceatur, ita quoque vitium: sed satis est, vt in vna sola re peccatum sit, iccirco inquit peccata, circa ignauiam ac timiditatem committi: aliud, cum ea timemus quæ non oportet: aliud, cum non vt oportet &c. modò in aliqua ex his distinctionibus facta transgressio fuerit. neque solum in timore hoc fit, verum etiam in fiducia: si enim vel quando non oportet, vel cum quibus non oportet, confidimus: in audaciæ vitium incidimus.

Qui igitur ea quæ oportet, & cuius causa oportet, & vt oportet, sustinet, ac timet, & simili modo etiam confidit: fortis est. quippe cum † pro dignitate & sicut ratio præscribit, fortis vir & patiatur, & agat:

† a.l. ex habitu.

Qui igitur omnes has distinctiones definitionesque seruauerit, fortis est. & præcipuè si cuius causa oportet vel timuerit, vel confisus fuerit. vir enim fortis pro dignitate ipsarum rerũ, quæ vel timorem vel fiduciam afferunt, ita timet vel confidit. quãquam legitur etiam non κατ' ἀξίαν sed καθ' ἕξιν: vt intelligamus fortem virum non pro dignitate, sed pro habitu, seu ex habitu operari: cui lectioni subsequens sententia respondere magis videtur. sequitur enim:

Finis autem vniuscuiusque operationis est: qui secundum habitum existit: at viro forti fortitudo ipsa honesta res est: talis igitur erit etiam finis: quippe cum fine singula definiantur: honestatisq; causa fortis vir sustineat, atque agat ea, quæ ex ipsa fortitudine sunt.

Nam si habitus est honestus, finem quoque esse honestum necesse est. omnis enim quæ ex habitu virtutis fit operatio, honestatis causa fit, fortis igitur vir omnia & aget & tolerabit, vt fortis, honestatisq; causa, vnaquæque autẽ actio ex fine, vel honesta esse, vel turpis videtur: at fortitudo honestum quid est: fortitudinis igitur finis, cuius causa exercetur, honestus sit, necesse est.

Ex illis verò qui exuperant, qui intrepiditate excedit, nomine vacat: multa enim huiusmodi nominibus vacare superius à nobis dictum est: posset tamen esse insanus quidam, atque indolens, siquidem neque terræ motus neque vndationes timeat: id quod Celtas facere dicunt.

Vitia per excessum & defectum fortitudinis, quę etiam prius posuit, plura hic explicat, quo ipsorũ mediocritas clarius elucescat: ac prius eum qui intrepiditate excedit, nomine vacare inquit, eò quòd nullos solemus appellare intrepidos, id est ἀφόβους, quemadmodum audaces: vocari tamen is insanus atq; indolens posset, id est ἀνάλγητος, qui ita est stupidus, vt nullum sensum doloris habeat, etiam in iis quæ omnibus quoque fortibus dolorem afferre consueuerunt: nam ea quoque quæ supra hominem sunt, non timent.

At qui confidendo in terribilibus rebus excellit, audax est: qui quidem audax & arrogãs esse, & * fortitudinis affectator videtur. sicut enim ille circa formidabiles res se gerit, ita hic ipse videri vult: in quibusque potest, illũ imitatur. vnde efficitur, vt plerique ex ipsis * timidaudaces sint: in his enim audacter se gerentes formidolosa non sustinent.

* προσποιητικὸς ἀνδρείας.
* θρασύδειλοι.

Qui confidendo excedit, audax est, videturq; idẽ quoque esse arrogans, arrogantes enim eos vocamus, qui ea quæ non habent, affectant, ac sibi vendicant. id quod etiam audax facit, fortitudinem quam non habet, sibi arrogans. imitari siquidem fortem virum vult, sed non assequitur: antequàm enim pericula inciderint, audacter se gerit: vbi in ea incurrit, succumbit nec tolerat, timidusq; esse deprehẽditur: vt θρασύδειλος, id est timidaudax meritò appellãdus sit. Cuius exẽplo

Iliad,γ. eſſe poſſunt barbari,qui apud Homerum cum clamore & tumultu ingredientes inducuntur: inquit enim:

At Troiana phalanx ingenti fuſa tumultu
Cum magno ſonitu ſimul, & clamore ruebat:
Non ſecus,ac volucres,quæ cum clangore per auras
Inſtantes fugiunt imbres:nam frigidus annus
Vrget,& oceani tranſmittere cœrula cogit
Aequora,Pygmeis cædes, & bella ferentes.

ante tempus enim tumultuare & clamare , iactabundi , atque audacter ſe gerentis hominis eſt : fortes verò ante pericula quieti ac taciti ſunt in ipſis autem periculis obeundis fiduciam ac fortitudinem præ ſe ferunt.Id quod Græci apud Homerum faciunt.Ita enim canit:

Verum parte alia tacitis ingreſſibus ibat
Viribus atque animis Danaorum inſtructa caterua.

• & item alibi:

Sic denſa in pugnam longo tunc ordine graium
Agmina agebantur.dux hortabatur euntes
Quiſque ſuos:illi nullo clamore ſubibant:
Vt tantum populi numerum ſine voce ſequentis
Voce carere putes.gradientum fulgida circum
Arma micant:horrentque hirſutæ in vertice criſtæ.
At Troiani ſicut oues,quæ plena frequentes
Diuitis in ſtabulis mulgentibus vbera præbent:
Agnorum clamantque audita voce balantum.
Troica ſic magno reſonabant caſtra tumultu.

Qui autem timendo excedit,is eſt ignauus:nam & quę non oportet,& ſicut non oportet,timet , & reliqua eiuſmodi omnia ipſum conſequuntur. confidendo etiam deficit.ſed in doloribus excedens magis eſt manifeſtus: quippe cum deſperabundus quidam ſit, ignauus:omnia enim timet.econtrario fortis.confidere enim bene ſperantis hominis eſt.circa hæc igitur & ignauus & audax & fortis verſantur:diuerſo tamen modo . illi enim excedunt,& deficiunt:hic mediocriter ſe gerit,atque vt oportet. atque audaces quidem * præcipites ſunt , voluntque ante ipſa pericula periclitari , in ipſis verò conſtituti abſiſtunt:ſed fortes in operibus ipſis acres ac celeres , antea quieti ſunt.

*προπετεῖς.

Ignauus autem & timidus ille eſt,qui in timendo excedit,in confidendo deficit:licet magis,vt inquit,in doloribus excedendo manifeſtus ſit,id eſt in timore : timor ſiquidem dolor quidam eſt: non eſt autem idem non confidere,& timere. non confidit enim, qui non audet periculis ſe exponere,neque hoſtes contemnit:timet vero,qui animo deiecto eſt , doloreque afficitur ex deſperatione,malorumque expectatione.

Itaque ſicut dictum eſt, fortitudo mediocritas eſt circa terribilia , & ea quæ fiduciam afferunt,in iis rebus,quas diximus: & ea de cauſa quia honeſtum eſt,eligit,ac ſuſtinet: vel quia id non facere turpe eſt . Mori autem vt vel paupertatem,vel amorē, vel moleſti quippiam fugiamus,fortis viri minimè eſt,ſed potius timidi:quippe cum laborioſa fugere mollicies ſit . neque hanc mortem ſuſtinet quiſpiam quia honeſtum ſit,ſed vt malum euitet ac fugiat.fortitudo igitur tale quippiam eſt:

Fortitudo igitur circa fiduciam & timorem mediocritas eſt in iis rebus quæ dictæ ſunt . non enim qui in omnibus ſicut dictum eſt,audenter ſe gerit atque intrepidè,is continuo eſt fortis:ſed qui in morte honeſtatis cauſa obeunda non formidat:quippe cum mala & pericula ſubeat ac ſuſtineat fortis vir:quia ſicut tolerare honeſtum , ita non tolerare turpe exiſtimat . nonnulla autem ſunt,quæ licet ad ignauum & imbellem hominem ſpectent , ſpeciem tamen quandam fortitudinis præ ſe ferunt:vt paupertatis,vel amoris,vel moleſtiæ alicuius alterius euitandæ cauſa mortem

ſibi conſciſcere.moleſtias enim fugere quocunque modo velle,mollis ac languidi hominis eſt: at mollitia tollerantiæ eſt oppoſita,atque ob id à forti viro longè aliena.

De quinque modis fortitudinis non ueræ. *Cap.* VIII.

DIcuntur autẽ etiá aliæ fortitudines quinque modis.Primũ ciuilis,maximè enim ea ſimilis eſt:quippe cũ ciues tũ ob mulctas & opprobria, tum ob honores legibus inſtitutos,pericula ſubeant:atq; ob id fortiſſimi eſſe videantur illi,apud quos ſicut ignaui ignominiâ,ita fortes honore afficiuntur.tales etiam Homerus inducit:vt Diomedem,& Hectorem.

Ne mihi Pulydamas faciet conuicia primus. & Diomedes:
" Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:
" Tydides metuens à me eſt in caſtra fugatus.

atque hæc quidem fortitudo illi maximè quæ prius dicta eſt, aſſimulatur, propterea quòd ob virtutem exiſtit:

Quinque alia fortitudinis genera ſubiungit,quæ æquiuocè cum priore fortitudines nominantur:ſuntq; in ſpecie æquiuocorum quæ ex ſimilitudine dicitur.ita enim nũcupãtur,quia verę fortitudini,aliæ magis,aliæ minus ſimiles videntur.Ac primũ ciuilem quandã fortitudinẽ ponit. ciues enim pericula ſuſtinent,tũ ob opprobria & mulctas,id eſt pecunarias,vel flagris irrogatas pœnas,quas Græci ἐπιτίμια vocant, quæ ignauè ſe gerẽtibus legibus inſtitutæ ſunt:tũ ob honorem qui fortibus viris exhibetur. opprobriis enim & inſultibus hoſtiũ in quos erant incurſuri, maximè adducebantur,& Hector & Diomedes apud Homerũ ad pericula bellica ſubeunda,laboresq; tolerandos.Cum enim Hector furente extra portas Achille à parentibus non ſine multis lachrymis rogaretur,obſecrareturq;,vt intrà mœnia ſe cõtineret, neque vellet cæteris omnibus fugatis ſolus cum Achille cõgreſſurus egredi:nullo modo facere id paſſus eſt:ſed,vt Homerus inquit,

Secum magnanimo mœrens ſic pectore fatur.
" Hei mihi,ſi muris metuens, portisq; ſubibo,
" Næ mihi Pulydamas faciet conuicia primus:
Qui me,cum primum eſt in pugnam excitus Achilles,
" Retrò ferre pedem,ſeruatumq; agmen in vrbem
" Ducere Dardanidum infelici hac nocte monebat.
" Sed renui demens rectè parere monenti.
" Id certè melius longè,vtiliusq; fuiſſet.
" At verò poſtquàm mea nunc temeraria virtus
" Perdidit Iliacas ingenti ſtrage cateruas:
" Me pudet hos ciues,matresque,nurusque videre
" Amplius,ignauus ne me contemnere poſſit
" Quilibet irridens:ecce vt nos perdidit omnes
Ipſe ſuis fruſtra confiſus viribus Hector.
" Nempe mihi,quàm talia probra audire per vrbem
" Longè eſſet melius campo deſcendere aperto
" Fortiter in pugnam,velque ipſum occidere Achillem
" Si liceat,vel ab ipſo clarè interfici Achille.

" Diomedes etiam Neſtori conſulenti,vt & ingruentium Troianorum impetum,& iram fulminãtis Iouis contra Græcos euitaret:ita reſpondet: *Iliad*,θ.

Rectè equidem dicis Nelide,ſed mea magnus
" Turbat corda dolor,vexatque infamia:nanque
" Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:
Tydides metuens à me eſt in caſtra fugatus.
" Dicet ita inſultans:ſed tunc mihi terra dehiſcat.
" ita ciuilis pudore & infamia deterritus,periculis & morti audenter ſe exponere non veretur.

Ob verecũdiam ſiquidem,& honeſti appetitionem,honoris ſcilicet, & opprobrij,quod turpe eſt fugiendi cauſa.

Aduertendum autem hic ab Ariſtotele verecundiam eſſe virtutem dici, cum tamen neque in

ſecundo,neque in quarto eius ſententia ſit,vt eam virtutem appellandam eſſe cenſeat.vnde vel cõmuniori quodam modo virtutem eam nunc vocat,nõ quòd ſit virtus re vera,ſed quòd ſimilis virtuti ſit affectio,ac laudabilis:vel virtus etiam eatenus dici poteſt, quatenus honeſtarum actionum cauſa eſt.Simili modo honorem honeſtam rem eſſe inquit,ſeu latius honeſtatis ſumpta ſignificatione,ſeu quia bonum quoddam eſt, ac pulchrum . quod ex græco verbo melius intelligi poteſt: καλὸν enim tam honeſtum quàm bonum & pulchrũ ſignificat:ſeu etiam quia re vera honor quidam reperitur,qui minimè eſt ab honeſtate,virtuteque ſeiunctus:cuiuſmodi eſt ille,* circa quem verſatur & magnanimus,& qui inter ambitioſum, inambitioſumque hominem medius conſiſtit: de quo & in ſecundo & in quarto meminit,ille igitur qui verè fortis eſt,honeſtatis cauſa,quã præſcribit recta ratio,omnia aget,etiamſi nullum inde honorem ſe conſequuturum ſciat:ciuilis autẽ, vt honorem adipiſcatur.item ille ſecũdum fortitudinem operatur. vt fugiat quod turpe eſt,id eſt non facere quæ ſunt honeſta,licet ob id aliquorũ opprobria minimè ſit euitaturus: quæ enim naturâ turpia exiſtimat,ea cauet ac fugit:at ciuilis turpitudinis quæ extrinſecus aduenit, id eſt opprobrij vitandi gratia fortiter ſe gerit.

* ἣν μετέρχεται ὅ τε μεγαλόψυχος, καὶ ὁ μεταξὺ τοῦτε φιλοτίμου, καὶ τοῦ ἀφιλοτίμου.

Eódem referre etiam eos quiſpiam poſſet, qui ab iis qui principatum obtinent coguntur:peiores tamen in eo ſunt,quòd nõ ob pudorem,ſed ob timorem id faciunt:atque vt non quod turpẽ, ſed quod moleſtum eſt , fugiant.cogunt enim illi qui poteſtatem in alios habent: vt Hector:

Si vero pugnam quem detrectare videbo:
Is certe nulla poterit ratione cauere, »
Quin auibus,canibusq; obiectus præda uoretur, »

& qui imperãt,& ſi receſſerint,verberant,idem faciunt:necnon qui ante foſſas, vel tale quippiam acies inſtruunt:omnes enim cogunt.Verum non ob neceſſitatẽ,ſed ob honeſtatem fortem eſſe oportet.

Quinetiam ſub ciuilem fortitudinem reducuntur,qui à principatum obtinentibus cogũtur, nam hi quoque mandato principis perinde ac legi obtemperant : licet prioribus ſint inferiores: quippe qui metu mortis,ac pœnæ,non ex pudore,aut honoris cauſa fortiter ſe gerant . Illi etiã ad hanc fortitudinem homines inducunt,qui imperant militibus,vt vlterius progrediantur ,ſi verò retrò cedant,minis territant,verberibusq; afficiunt: vt apud Herodotum Perſæ . hoc enim modo eos cum Græcis ad Thermopylas pugnaſſe memoriæ prodit . Qui item * ante,id eſt vltra foſſas exercitum in aciem ad confligendum producunt,ſimilibusq; locis,quæ reditus & fugæ ſpem pugnantibus eripiunt:ij quoque occaſionem militibus præbent,vt fortes euadant.Id quod Lacedæmonij in ea pugna quã cũ Meſſeniis geſſerunt,feciſſe memorantur: cuius etiã Tyrtæus meminit

* πρὸ τάφρων.

Videtur autem vniuſcuiuſque etiam rei experientia fortitudo quædam. eſſe:vnde etiam Socrates fortitudinem eſſe ſcientiam exiſtimabat.

Alterum genus fortitudinis ponit,quod in experientia conſtitutum eſt: vt de maritimis hominibus ſuperius dixit.qui enim maris experiẽtia callẽt, intrepidè pericula tẽpeſtatũ ſubeũt. qui aurigandi periti ſunt , in domãdis equis, curruque moderãdo metu omni vacant.medici itẽ nõ deſperant de eo,qui curabili morbo laborare videtur, fidenter ob rei peritiam ſe gerunt.in vnoquoque demum ſtudio atque arte illi maximè in periculis confidunt , qui periti maximè fuerint.Vnde etiam Socratem,inquit,fortitudinem eſſe ſcientiam exiſtimaſſe,eo quòd in Lachete apud Platonem eos qui experti periculoſas ac terribiles res ſunt , ſcientes eſſe earundem putat :fortitudinemque eſſe inquit rerum periculoſarum,& non periculoſarum ſcientiam.in Protagora quoque, quoniam,inquit,ſcientis eſt in iis quæ ſcit,eſſe confidentiſſimum,fortis quoque eſt confidentiſſimus:atque ita ſcientem eundem eſſe cum forti oſtendit,non admodum ratiocinatoriè colligens: quaſi conſequatur ſcientes & peritos eſſe confidentes,& confidentes peritos: atque ob id fortitudinem cognitionem eſſe, ac peritiam quandam . Conſiderandum tamen,an alij quoque Socratis ſocij ita dicant de fortitudine.

Ac tales quidem alij aliis in rebus ſunt: in bellicis vero milites : quippe cũ multæ vanæ res belli eſſe videantur,quas ipſi maximè exploratas habẽt. vnde ob id fortes videntur , quia cuiuſmodi res illæ ſint , alij ignorant . atque ita

que ita & ſubire eas,& nihil pati ex peritia militari maximè poſſunt. Item & cauere,& percutere,cum armis vti valeant,eaque habeant,quæ & ad faciendum & mon patiendum maximè idonea ſunt. vt cum aliis quaſi inermibus armati,& quaſi certandi imperitis athletæ ipſi decertent.

Tales ſunt,inquit,alij in aliis rebus:id eſt periti,ac propterea confidentes,in ſubeundisq; periculis prompti. in bellicis autem rebus milites:illi videlicet qui aſſiduè ſtipendia faciunt . hi enim quia ſæpe prælia ineunt ac ſuſtinent,ob peritiam eſſe fortes videntur.quæ autem ſint, quæ eos ad pericula bellica ſuſtinenda ita promptos reddant, deinceps cõmemorat . primum enim vanas res quæ in bello occurrunt,optimè intelligunt : quæ ſcilicet quanuis formidoloſæ ignaris videantur, nihil tamen pertractantibus experientibuſque periculi afferunt : atque iccirco vanæ appellantur. extrinſecus enim plurimum terroris præ ſe ferunt:intus nihil habere inueniuntur.deinde ob peritiam & euitare ictum aduerſarij,& petere ipſum,quemadmodum boni pugiles optimè poſſunt: ſuntque in armis pertractandis exercitati:præterea armis optimè inſtructi cum ſint,tãquam athletæ ac certandi periti cum rudibus pugnant.

In huiuſcemodi enim certaminibus non fortiſſimi quique pugnaciſſimi etiam ſunt:ſed qui robore maximè præditi ſunt, corporaq; optima habent. Nam milites timidi tunc efficiuntur , cum vel creſcit periculum , vel copiis & apparatibus deſtituuntur:primi enim fugiunt . at ciuilis exercitus manet,mortemque oppetit.

Nam in huiuſcemodi certaminibus,id eſt gymnicis,non qui ſunt fortiſſimi, ſunt maximè idonei pugnatores,ſed qui valent viribus &c. plerique enim ex iis qui militiam exercent, & robuſti, & corpore ætate maximè florido eſſe conſueuerunt:vnde efficitur , vt fortes eſſe videantur , cum tamen nõ honeſtatis cauſa,ſed peritia freti periculis ſeſe exponere nõ vereantur. arguuntur enim cum vel in præſens periculum inciderint,vel deſtitutos ſe copiis, inferioreſque aduerſariis futuros ſe viderint:nam primi omnium fugiũt.id quod minimè faciunt, qui ciuili fortitudine præditi ſunt:manent enim hi,& mori potius,quàm ſaluti ita turpiter fugiendo conſulere patiuntur.atque hinc patet ciuilem fortitudinem longe eſſe meliorem ea quæ ex peritia comparatur.

Id quod in Hermæo contigit:huic enim turpe eſt fugere:morſque huiuſcemodi ſaluti anteponenda,illi verò initio tanquam ſuperiores periculis ſeſe exponunt:cognita deinde re fugiunt, mortem magis quàm turpitudinem metuentes.ſed vir fortis talis minimè eſt.

Horum vtraque in Hermæo Coroneæ Bœotiæ vrbis loco olim contigiſſe viſa ſunt : nam cum arcem vrbis per proditionem captam Onomarchus Phocenſis occupaſſet,Coronei acceptis à Bœotiis auxiliaribus militibus in cãpeſtri vrbis loco qui Hermæus appellabatur , cum Onomarchi copiis conflixere: occluſiſq; portis,ne fugæ aditus cuipiã pateret , fortiter pro patria decertarunt,omneſq; ibi interfecti ſunt.milites verò ſtatim à principio vbi Charonẽ ex ducibus ſuis vnũ in prælio cecidiſſe audiuerunt,in fugam ſunt verſi. De hac pugna meminerunt Cephiſſodorus in ſecundo hiſtoriarũ libro de ſacro bello:& Anaximenes in quarto rerum geſtarum à Philippo: & Euphorus quoq; in trigeſimo.non igitur ob virtutem milites,ſed ob peritiam fortes videntur.

Et iram quoque in fortitudinem referunt.fortes enim videntur eſſe illi etiã qui iracundè perinde ac feræ contra vulnerantes feruntur:propterea ꝙ fortes iracundi eſſe cõſueuerunt . ira enim eſt maximè ad pericula ſubeũda
“ † perrectrix,ac præcipitatrix:vnde etiam Homerus: vires iniicit ira: † a.l. incitatrix.
“ &,animos iramque ciebat: &,per nares acris ſubiit furor: &,ſanguis
“ ferbuit intus: omnia enim eiuſmodi excitationem atq; impetum iræ ſignificant . ſed fortes quidem honeſtatis cauſa agunt , ira tamen ipſos adiuuat:feræ autem ob dolorem:propterea quòd enim vel percuſſę ſunt,vel timent incitantur:nam ſi in ſyluis vel ſaltibus ſuis fuerint,non irruunt.

Tertium genus hic ſubiungit fortitudinis,quæ per equiuocationem dicitur:quæ eſt iracundia.

feræ

feræ ſiquidem quæ iracundæ ſunt,feruntur'q; furioſè contra moleſtantes, fortes vocari conſueuerunt.qui enim fortes ſunt,ſunt plerũq; iracundi,vt Romani,& omnes occidentales nationes:iráq; eſt,quæ ad pericula ſubeũda maximè incitat,atq; impellit.eſt enim maximè perre&rix,id eſt maximè efficit,vt homines audentiores contrà pericula ipſa pergant, incitatiq; ac præcipites ferantur.quod grεcè ἰτητικώτατον,id eſt,quod maximè ad eundum,pergendumq; impellit:vel κινητικώτατον,id eſt quod maximè mouet atq; incitat,dicitur : vtrunq; enim in quibuſdam exẽplaribus reperitur.vnde Homerus,& ſanguis,inquit,ferbuit intus : eò ꝙ ira * feruor ſanguinis circa cor eſſe definitur:&, per nares acris ſubiit furor:id quod de Vlyſſe dictum eſt , in vltimo Vlyſſeæ libro. nam cum ibi Vlyſſem Homerus induxerit in agrum ad Laërtem patrem profectum , cum eoque ſimulata hoſpitis perſona colloquentem,dicentemque ſe Vlyſſis amicum, ac quintum iam annum eſſe,ex quo eum incolumem è patria ſua dimiſerit:deinde ita ſubiungit:

* ζέσις.

Dixerat:aſt illi mentem tenebroſa doloris
Oppreſſit nubes:imò vt ſuſpiria ducens
Corde ſenex,manibus terram iactaret vtriſque,
Spargeret & caros inhoneſto puluere crines.
Talibus at ſeſe genitorem vt vidit Vlyſſes
Afflictare modis:animo turbatur:eique
Per nares acris ſubiit furor.amplius haud ſe
Continet:at poſito peregrini nomine,in illum
Irruit,amplexuſque ſenem,danſque oſcula fatur.& in Iliade etiam ita inquit:
Aegida per Graias quatiens Tritonia turmas,
Aegida,quæ centum circundatur orbibus aureis,
Errabat:cunctiſque animos,iramque ciebat.

& multa alia huiuſmodi. cum dixerit autem fortes eſſe iracundos,id poſteà quodam modo videtur exponere.non enim ob iram agunt fortes viri ſicut feræ , ſed ob honeſtatem : irâ verò tanquam adiutrice vtuntur, * quæ impetum in periculis obeundis,& quaſi furorem quendam in animos eorum inducit.fortis igitur irâ quidem incitatus fortiter agit:eſt enim irâ ad agendum admodum efficax: nõ tamen vnuſquiſque qui cum irâ agit, continuò eſt fortis.ſed per ęquiuocationem ita appellatur.ira etiam in forti viro impropriè accipienda eſt:quippe cum nulla mentis exturbatio ſit, ſed quædam potius iraſcibilis partis rationis iuſſu excitatæ obtemperatio.non enim ſimilem vim in agendo fortiter,aggrediendiſque periculis habemus,cum vel remiſſio,vel irâ incitato animo accedimus.

*ἐνθουσιαστικωτέρους αὐτοὺς ποιῶν πρὸς τὰς πράξεις.

Non igitur fortes ſunt,quippe quæ dolore & irâ in periculum impulſę ferũtur,nihil mali ac moleſti præuidentes.nam eo modo etiam aſini eſſent fortes,cum eſuriunt:qui ſi etiam verberentur, à pabulo minimè recedunt.

Beſtiæ verò cum vel timore , vel moleſtiâ irritatæ,nullâ imminentis periculi animaduerſione inuadant,fortes minimè ſunt:neque illi omnino,qui ex affectu aliquo atque animi perturbatione periculis audacter exponere non dubitant.nam eo modo aſini quoque fortes eſſent exiſtimandi, cum eſuriunt,ac ventris cauſa verbera toleranter ſuſtinent. At Homerus fortem Aiacis in prælio tolerantiam,ignauæ huic aſinorum patientiæ comparat : licet,vt videtur , velit ea comparatione non magis obſtinatam quandam ac pertinacem fortis viri virtutem , quàm ingruentium ac ſine vlla intermiſſione ferientium Troianorum imbecillitatem , defatigationemque exprimere , in hunc modum inquiens:

Iliad.λ.

Non aliter,quàm cum à pueris agitatus aſellus
Segnis,cui circà dorſum ſtimulantia ligna
Franguntur:fugiens tendit violenter in arua:
Atque illic lætas ſegetes depaſcit.at illi
Fuſtibus haud ceſſant certatim tundere:verum
Debilis haud multum puerorum proficit ictus.
Huncque niſi ſaturum depellere gramine poſſunt.
Sic tunc Aiacem magnum Telamone creatum
Magnanimi Phryges,& ſimul auxiliaria circum
Agmina conſtiterant,iaculis quocunque ſequentes.
At latus crebris ſonitum dabat ictibus vmbo.

Quin etiam adulteri multa ob libidinem audacia perpetrant. non igitur ſunt fortes,qui ex dolore,aut irâ in periculum impelluntur.

Simili

Simili modo etiam adulteri ob cupiditatem multa audacia facta aggrediuntur. neque igitur qui ob cupiditatem, neque qui ob iram pericula sustinent, fortes re vera sunt: sed illi solummodo qui honestatis causa idem faciunt.

Maximè autem naturalis esse hæc videtur, quæ est ex ira: videturq; esse fortitudo, vbi electionem, & id cuius causâ faciendum vnumquodque est, assumpserit. & homines etiam cum irascuntur, dolent: lætantur cum vlciscuntur. qui autem ob hæc faciunt quippiam, pugnaces quidem sunt, sed nō fortes: quippe cum non honestatis causâ, neque vt ratio præscribit, sed ob affectum agant: similitudinem tamen quandam habent.

Est tamen, vt inquit, hoc fortitudinis genus, quod per iram existit, maximè naturale. ex omnibus enim his quinque generibus optima est ciuilis, vt superius demonstratum est: hæc autem maximè naturalis: propterea quòd ira naturâ hominibus est insita. nam cum irascūtur, dolent, videnturque homines naturali affectu vltionem eorum appetere, à quibus iniuriâ fuerint affecti: idque consequuti lætantur: id quod iræ proprium est. iccirco igitur quia est naturalis hæc affectio, si electionem assumpserit, finemque eum sibi proposuerit, vt honestatis causa agat: in veram fortitudinem euadet. nam cum morales virtutes in affectuum moderatione, mediocritateq; consistant: ira assumptis his, id est electione bona ex assuetudine, & recta ratione ad mediocritatem redigitur, virtusque efficitur. subseruit igitur fortitudini ira: similitudinemque quandam habet cum fortitudine in eo, quòd homines irâ incitati contra pericula, etiam ipsi audenter sese inferunt, atq; obiectant: videnturque in hoc speciem quandam præ se ferre fortitudinis.

Neque etiam illi qui benè sperant, fortes sunt: nam propterea in periculis confidunt, quia & sæpè & multos vicerunt: similes tamen sunt, eò quòd vtrique sunt confidentes. sed fortes ob antedicta confidunt: hi autem quia se superiores esse, nihilque mali vicissim perpessuros existimant: id quod ebrij quoque facere consueuerunt: in bonam enim spem inducuntur: cum verò ipsis talia non contingunt, quæ sperauerant, fugiunt.

Quartum genus fortitudinis quæ per æquiuocationem dicitur, eorum est qui benè sperant, eò quòd sæpe & multos superarunt: qui sanè etiam ipsi verè fortibus in eo similes sunt, quòd pericula cum fiducia adeunt, non secus ac fortes viri, licet non eadem causa vtrisque fiduciam afferat. Hi enim quia superiores se aduersariis putant, nihilque mali passuros se esse sperant, bono sunt animo, audenterque periculis sese obiectant. Vnde etiam similes eos esse, inquit ebriis hominibus. sicut enim illi ex ebrietate læti, beneque sperantes plerunque reddi consueuerunt: ita hi ex bona spe, animique alacritate inebriari quodam modo videntur, ac propterea confidunt. nam si res aliter eueniat, atque ipsi sperarint, statim aufugiunt.

At verò fortis viri erat, ea quæ terribilia homini & sunt & videntur, eâ de causâ sustinere, quia id facere honestum: non facere turpe est.

Fortis verò ea quæ non tam sunt quàm videntur etiam homini terribilia ideo tolerat, quia honestum ac præclarum ea sustinere: non sustinere turpe existimat. Nam quæ suprà hominem sunt, vt terræ motus, diluuia, hiatus, sicut superius dictum est, etiam fortis timet.

Ideo esse etiam fortioris videtur in improuisis terroribus intrepidum, imperturbatumque sese præstare, quàm in conspicuis: ex habitu enim id magis proficiscitur, minusque ex præparatione. Nam quæ anteà palàm fiunt, ex consideratione quispiam eligere ac ratione potest: quæ repentè accidunt, non nisi ex habitu.

Cum dixerit, fortis viri esse, ea quæ terribilia homini sunt, non formidare: subdit, fortioris esse iis quæ inopinatò ac repētè eueniunt, non perturbari, ac terreri: propterea quòd qui fortis re vera est, ex fortitudinis habitu est eiusmodi: habitus verò ad agendas res promptos paratosque homines reddit: quemadmodum in aliis quoque videre licet. qui enim rhetorices habitum adeptus est, is orare ex tempore etiam potest sine vlla præmeditatione: at si præpararit se, præmeditatusq; ad dicendum accedat quispiam, præstare idem poterit, licet nondum habitu præditus sit. pari modo qui

qui fortitudinis habitu inſtructus eſt, facilè omnia, licet repentina ſint, ſuſtinet: ſubitoq; agnoſcit, quæ agere ſe ac ſufferre oporteat. Sed quærendum videtur, quomodo fortiores hos eſſe dicat. an quia remitti & intendi fortitudo ipſa poſſit: ac fortes quidem ſint, qui ex præparatione etiam periculoſas res ſuſtinent, quas ante præuiderint: fortiores tamen, qui in improuiſis ita ſe gerunt? an non dixit eſſe, ſed videri fortiores? videntur enim fortaſſe illi eſſe fortiores, qui ex habitu agunt fortiter: ſed re vera tamen ſoli ipſi fortes ſunt.

Fortes etiam videntur eſſe illi qui ignorant: & ſanè non longè abſunt à benè ſperantibus: in eo tamen ſunt peiores, quòd hi nullam habent ſui exiſtimationem: illi habēt. vnde etiā aliquandiu manent: hi verò decepti ſi vel cognouerint aliud quid eſſe, vel ſuſpicati fuerint, fugiunt.

Poſtremò omnium quintum genus eorum hic enumerat, qui fortes videntur: ſuntque illi qui ob ignorationem confidunt. cum videlicet cum aliis ac paucioribus quàm ſint, ſe congreſſuros eſſe opinantur: expertique non ſunt imminentia pericula, atque ob id ea fidenter ſubeunt. vnde etiam prouerbium id emanauit.
Dulcis inexperto belli veſana cupido: qui profectò non multum, vt inquit, diſtant à ſuperioribus, qui bona ſpe freti erant. nam & hi ex ignoratione in bonā ſpem inducuntur: & illi ex bona ſpe nihil mali ſe paſſuros opinabantur. deteriores tamen ſunt, quia nullam habent ſui exiſtimationem & auctoritatem, quod ἀξίωμα inquit: id eſt, nulla dignitate, atque ſui opinione inflati cōfidunt: vt cognitis omnibus eſſe dignos ſe putent, qui non timeant, contemnantque aduerſarios. At illi quia ſæpè benè rem geſſerunt ac vicerunt, elato animo ſunt, opinioneque fortitudinis ſpiritus quoſdam iam concepere: atque inde fit, vt in periculis aliquandiu perſiſtant. Hi verò ignoratione decepti, ſtatim vbi animaduerterunt & alios eſſe quàm putarant, & potentiores eos, quibus cum pugnandum eſt: in fugam ſeſe coniiciunt.

Id quod Argiui fecerunt, cum in Laconas quaſi eſſent Sicyonij, incidiſſent, Quales igitur ſint fortes viri, & qui videantur fortes, dictum iam eſt.

Argiui cum Sicyoniis ſe rem habituros eſſe opinati, in Lacedæmonios incidêre, inquit, enim in ſexto græcanicæ hiſtoriæ Xenophon, cum ſuperati ab argiuis fuiſſent Sicyonij Paſimachum * præfectum Lacedæmoniorum, qui paucos ſecum equites habebat, ſumptis Sicyoniorum ſcutis ſuos armaſſe, equiſque illic ad arbores quaſdam alligatis, contra Argiuos proceſſiſſe: Argiuos verò cum ex ſcutorum inſignibus Sicyonios eos eſſe exiſtimaſſent, ac contemnerent, fidenter in pugnam ob ignorationem iuiſſe: poſteà autem vbi experiētiā cognouerunt, quo cum hoſte ſibi eſſet negocium, confeſtim in fugam fuiſſe conuerſos.

*ὑφαρμοστὴν.

De proprietatibus fortitudinis. Cap. IX.

QVanuis autem circa fiducias & timores verſetur fortitudo: non ſimili modo tamen in vtriſque, ſed in timendis rebus magis ſpectatur. qui enim in his imperturbatus fuerit, ſicutque debet, ſe geſſerit: is magis eſt fortis, quàm qui in illis, quæ fiduciam afferunt. Tolerandis igitur moleſtis rebus homines. ſicut dictum eſt, fortes dicuntur. vnde etiam moleſta res eſt fortitudo, & meritò laudatur: quippe cum moleſta ſuſtinere, quàm à iucundis abſtinere, difficilius ſit.

Circa timores magis verſari, inquit, fortitudinem, non quòd ſæpius timeat vir fortis, quàm cōfidat: nam hoc modo non magis circa fiducias verſaretur, quàm timores, ſicut ſuperius diximus: ſed quia in terribilibus eſſe intrepidum atque imperturbatum, proprium fortis viri eſt. licet enim vtraq; ad fortem virum ſpectēt, & fiducia & timor: magis tamen impauiditas eſt, & in pericula fidenter facta perrectio, quę virum fortem informat atq; exprimit. atq; iccirco moleſta quędam res videtur eſſe fortitudo, quia mala, & dolores patienter ſuſtinet: & meritò laudatur: aliiſque nōnullis virtutibus anteponenda eſt, cum plures in ſe moleſtias q̄ iucunditates habere videantur.

*ὑπὸ τῶν κύκλῳ. i. ab his rebus quæ circunfuſæ ſunt.

Veruntamen fortitudinis finis iucundus quidem eſſe videri poteſt. ſed obſcurari tamen * ab iis quæ circum ipſum accidunt: quemadmodum in gymnicis certaminibus euenit. Pugili enim iucundus ſanè finis eſt, cuius

causa agit, coronæ videlicet & honores: verbera verò cum sit carneus, dolorem afferunt: atque omnis demum labor molestus est. quia autē hæc multa sunt, finis ipse cuius causa certamen subiit, parua res cum sit, nullam in se habere iucunditatem videtur.

Finis enim fortitudinis, cuius causa omnia agit vir fortis, & sustinet, suauis quidem est: sed molesta & laboriosa sunt illa, quæ circum ipsum cōtingunt, id est actiones perpessionesq; innumeræ, per quas ad finem ipsum peruenitur: vulnera inquam & mortes, quorum omnium acerbitate & dolore ita finis suauitas tegi atque * obscurari videtur, vt à plerisque è vulgo hominibus non agnoscatur. id quod tamen finis iucunditatis euidentissimum argumentum est: nam si illius appetitione tam aspera ac grauia sustinere fortis non veretur, quin iucundus sit, fieri nullo modo potest. non enim horum perpessio forti viro suauis est: sed quia honestum, sustinere: non sustinere turpe esse existimat. Exemplo autem * pugilum hoc comprobat: quibus coronatio & honor iucundus finis est propositus: ea verò quibus finis hic cōparatur, iniucunda ac molesta, verbera scilicet & vulnera: quæ cum plura sint & maiora, superare coronarum voluptatem videtur. finis enim hic si tot ac tantis laboribus conferatur, exiguum quid est.

* ἐπισκοτεῖσθαι.

* πυκτῶν.

Si igitur circa fortitudinem idem est, mors & vulnera molesta quidem erunt forti viro, & inuito contingent: sustinebuntur tamen, quia id facere honestum: non facere turpe est. Ac quo magis omni virtute ornatus, & fœlicior fuerit, eo magis ob mortem dolebit: quippe cum eiusmodi vir maximè dignus sit, qui viuat: maximisque bonis sciens priuetur: quod dolorem affert. nihilominus tamen fortis erit: & fortasse etiam magis, quia honestatem in bello omnibus his anteponit.

Ita quoque forti viro vulnera & mortes molesta sunt & laboriosa. necesse enim est, cum sit homo, vt dum pugnat, dum vulneratur, dum interimitur, si ita contingat, molestiâ ac dolore afficiatur. quin etiam inuito hæc omnia ipsi contingunt, quippe cum non propter se pericula ac labores subeat, sed causa honestatis: quantoque est fœlicior, virtutibusque excellentior, tanto maiori ob mortem dolere afficietur: neque id iniuriâ: cum multis ac magnis bonis moriendo tum seipsum, tum patriā & amicos priuet. Vnde mortes eas quæ nullius honestatis causa subeuntur, vt in mari, in incendio, in terræ motu, aliisque huiusmodi fortunis maximè cauebit.

Non igitur in omnibus virtutibus inest, vt cum iucunditate operemur: nisi quatenus finem ipsum attingimus. Nihil autem fortasse prohibet, quin milites optimi sint illi qui non modo tales, sed etiam minus fortes, & nullo alio bono præditi sunt: hi enim prōpti sunt ad pericula obeunda, vitamque cum paruo lucro cōmutant. Ac de fortitudine quidem hactenus dictū sit, nam quid ea sit, ex antedictis figurâ quadam cōprehendere nō est difficile.

Quia in secundo superius eum esse fortem dixerat, qui cum sustinet terribilia, vel gaudet, vel certè non dolet: ideo hic huiusce rei causam subiungit. fieri non posse inquiēs, vt in omnibus virtutibus cum iucunditate operemur. nisi quatenus finem ipsum attingimus. nam liberalitatis, temperantiæ, aliarumque huiusmodi virtutum operatio suauitatem iucunditatemque in se habet: in fortitudine verò omnia quæ ad finem tendunt, laboriosa, ac molesta sunt. quod nisi esset, non cōtingeret, vt labore doloreq; deterriti à rebus honestis agendis desisteremus. Milites autem etiam si non sint fortes, nihil obstat, quin optimi, vtilissimique sint illis à quibus fuerint conducti: immo tanto sunt meliores, quanto minus fortes, quantoque paucioribus virtutibus præditi fuerint. cum enim nullum bonum habeant, cuius causa vitam habere cariorem debeant: eam negligunt, ac pro paruis stipendiis commutant: * præcipitesque in periculis adeundis, inconsideratique sunt: vt vel leui de causa vitam profundere non vereantur. fortes enim non nisi magna in occasione, vbi periclitari honestum est, pro patriâ, pro aris ac focis morti sese exponēt. Posuit autem [FORTASSE] Aristoteles hic, vt ostendat fieri posse etiam aliquando, vt fortis vir inter milites connumeretur: quando videlicet magna aliqua necessitas, fortunaque vrgeat. Ex his verò omnibus facilè quid sit fortitudo, colligi potest. est enim habitus in mediocritate circa timores & fiducias consistens, qui homines ad pericula & mortes subeundas tolerantes reddit.

* ῥιψοκίνδυνοι.

De tempe-

De temperantia. Cap. X.

POst hanc autem dicamus de temperantiâ: hæ enim irrationalium partium esse virtutes videntur. ac temperantiam quidem mediocritatem esse circa voluptates, à nobis dictũ iam est: nam minus, nec simili modo circa dolores versatur. in his etiam intemperantia existit.

Cum de fortitudine dixerit, ad tractationem de temperantiâ descendit: curque de his prius disserat, rationem subiungit: quia hæ scilicet irrationalium animę partium esse virtutes videntur. atq; hoc, inquit, non quòd hæ solæ * in affectuosa animæ parte existant: nam cęteræ etiam omnes morales eiusmodi sunt: sed quia hæ solæ philosophis, qui ante ipsum fuere, earum partiũ virtutes esse videbantur: siquidem Plato fortitudinem irascibilis, temperantiam concupiscibilis esse opinatus est. Quòdque hac de causa hoc dicat Aristoteles, vt antiquorum opinionem significet, patere inde potest, quòd irrationalium partium eas esse, inquit. id quod ad Platonem referendum videtur, qui animæ has facultates non solum partes appellabat: * verumetiam locis inter se distinctas esse arbitrabatur. De his autem ante alias quoque agit, quia præcipuæ ac principales vtræque hæ sunt, magnumque ad vitam humanam momentũ afferunt: altera audentem in periculis confidentemq; hominem, doloribusque ac terroribus inuictum reddens: altera modestum ac temperatum, voluptatumq; illecebris * minimè succumbentem. hi enim duo animi affectus si * moderati ac castigati fuerint, vitæ humanæ cõstantiam tranquillitatemque afferunt: si incastigati remanserint, turbulentas omnes actiones nostras, bestiarumque in modum effrenatas efficiunt: vt meritò & virtutes quæ in his existunt, præstantiores aliis, magisque expetendæ: & vitia deteriora, magisque fugienda habeantur. est igitur temperantia mediocritas circa voluptates. nam circa dolores eatenus versatur temperans, quatenus absentia voluptatum minimè dolet.

*ἀλόγωμέρει.

*τοῖς τόποις χωρίζειν.

*ἀδέλωτον.

*παιδαγωγηθέντες.

Circa quales verò sit voluptates, definiendum est: animæq; ac corporis voluptates distinguendæ: vt ambitiositas, & discẽdi cupiditas. vterq; enim ex his ea re gaudet, cuius est cupidus: corpusq; minimè, sed cogitationẽ potius affectam habet. atq; hi qui in talibus voluptatibus constituti sunt, neq; temperantes, neque intemperantes dicuntur. non secus etiam qui in aliis sunt, quæ ad corpus non spectant, qui enim fabularum, narrationumq; studiosi sunt, & de quibuslibet rebus colloquendo dies conterunt: * nugaces appellare consueuimus, non intemperantes. neque eos intemperantes dicimus, qui vel pecuniarum, vel amicorum causa dolore afficiuntur.

*ἀδολέσχους

Quemadmodum cum fortitudinem dixisset circa fiducias & timores consistere, circa quales fiducias & timores versaretur, posteà declarauit: ita quoq; nunc facit, circa quales voluptates mediocritas sit temperantia, diuisione quadam voluptatum vsus hunc in modum ostendit. Voluptates aliæ sunt corporis, aliæ animæ. animæ illæ sunt, quibus ipsa sola per se anima oblectatur: corporis, quæ sensibus corporis percipiuntur. vt ambitiositas, id est honoris studium, & discendi cupiditas animæ sunt. vterque enim horum, hoc est tam ambitiosus, quàm discẽdi cupidus nihil affecto corpore, sed cogitatione potius gaudet. Sed quærendum quo modo hos lætari cogitatione dicat: non enim lætitia, & voluptas in cogitatione, quæ διάνοια à Græcis dicitur, sed in affectibus obnoxiâ animæ parte èxistit. vel igitur cogitationem hic pro anima sumit communiore significatione: vel mentis notiones affectiones appellat. sicut in principio libri de interpretatione facit: dum, inquit, ea quæ sunt in voce, earum quæ sunt in anima affectionum indicia esse: dispositiones enim propriè, id est διαθέσεις, non affectiones, id est, πάθη, mentis ac cogitationis operationes sunt: vt hoc modo intelligendum sit, vt dicamus hos qui his voluptatibus afficiuntur, lætari quidem affectuosa animi parte, nullam tamen in corpore affectionem habere, sicut in corporis voluptatibus fieri consueuit, sed in cogitatione: dum cogitant, scilicet se vel honorem, vel disciplinam fuisse consequutos, aut certè consequuturos. ex hac siquidem cogitationis motione, quam affectionem vocat, voluptas in affectibus obnoxiâ animæ parte subsequitur. Qui igitur in animæ voluptatibus constituti sunt, neque temperantes, neque intemperantes dicuntur: neque item qui vel ob pecuniarum amissionem, amiciue mortem dolent: vel econtrario ob opum acquisitionem, aut amicorum prosperam fortunam lætantur.

Sed circa corporis voluptates temperantia solummodo versatur: atque eas

eas non omnes. Qui enim iis gaudent, quæ visu percipiuntur, vt colore, figura, pictura: neque temperantes, neque intemperantes dicuntur: licet esse videantur: & vt oportet, etiam his, & per excessum, & defectum gaudeant. Simili modo in iis quæ ad auditum pertinent. neque enim quispiam vel eos qui supra modum cantibus, aut * fabularum actione oblectantur intemperantes: vel eos qui vt oportet, idem faciunt, temperantes appellarit: neque item eos qui odoribus gaudent, nisi secundum accidens. *ὑποκρίσει

Cum ostenderit temperantiam circa animæ voluptatates minimè versari: nunc eam neq; circa omnes corporis existere ostendit: quod vt clarius pateat, corporis voluptates diuidēdę sunt. Corporis igitur voluptatum tot sunt species, quot etiam sensuum, nam aliæ visu, aliæ auditu, olfactu quædam, nonnullæ gustatu, aliæ tactu percipiuntur. non uersatur autem temperantia circa voluptates nec visus, nec auditus, nec olfactus: restat igitur, vt in his tantummodo sit, quæ gustatu & tactu oblectationem afferunt: quas cum brutis habemus communes. nam licet visione rerum iucundarum & sicut oportet, id est mediocriter affici aliquis possit, & vel modum excedere, vel minus quàm deceat oblectari: non tamen vel temperans, vel intemperans, vel stupidus appellari ob id debet. quia tamen quod vt oportet, & cum modo fit, virtutis: quod cum excessu aut defectu, vitiorum esse opus videtur: quænam in videndo virtus, quę item vitia sint, facilè nō est explicare. an dicendum non esse virtutes neque vitia hæc, sed habitus quosdam, qui in mediocribus etiam hominibus inesse possint: qui si modum seruent, laudabiles: sin minus vituperabiles sint? an moderati hi habitus ad prudentiā: immoderati ac peccantes ad imprudentiam sunt referendi? an potius ad temperantiam? per se enim temperantia, vt progrediendo declarabit, circa eas voluptates versatur, quæ ad tactum spectant: ex accidenti tamen etiam cæteræ aliorum sensuum ad eam reduci queunt. nam sicut temperantem consequitur, vt in videndi voluptate eatenus procedat, quatenus decet, seruetque alias distinctiones quæ in virtutibus & vitiis considerantur: sic & intemperantem vt modum non habeat, sed excedat in omnibus, & stupidum vt in omnibus deficiat, sequi necesse est. tametsi hoc dubitationem quandem habere videatur: nam idem quoque esset dicendum, de iis quæ vel auditu, vel olfactu percipiuntur. circa quas neque temperantiam, neque intemperantiam versari manifestè hic asserit, cum inquit:

Nam qui malorum, vel rosarum, vel suffimentorum olfactu delectantur, minimè vocamus intemperantes: sed eos potius qui vnguentorum, aut opsoniorum odore illiciuntur: quippe cum his propterea oblectentur intemperantes, quia per hæc in recordationem concupitarum rerum venire consueuerunt.

Eos, inquit, non esse appellandos neque temperantes, neque intemperantes, qui malorum vel rosarum similiumque rerum odore oblectantur: sed illos tantum qui vnguentorum vel opsoniorum olfactu gaudent: atq; eos quidem propterea, quia ex ea re libidinum suarū recordatione afficiuntur: ex vnguentis meretricum luxuriam: ex opsoniis comedendi suauitatem memoria repetentes. hi enim non ob olfactus iucunditatem his odoribus oblectantur: sed quia ex his & venereorum & epularum eis voluptas offertur, * cui præcipuè deditì sunt. Nam circa alios etiam sensus per accidens oblectari intemperans posset: dum enim vel videt meretricem, aut dapes: vel audit vocem meretricis, aut de epulis colloquentes aliquos: in libidinum suarum cogitationem inducitur, ac gaudet. * περὶ ἃ ἐστιν αὐταῖς προηγουμένως ἡ σπουδή

Videre enim etiam quoslibet alios licet, cum esuriunt, cibariorum odoribus oblectari. at verò talibus oblectari intemperantis est: ab eo enim concupitæ res eiusmodi sunt. Adde quòd neque cæteris animalibus ex his sensibus voluptas percipitur, nisi ex accidenti: nam neque canes odore leporum, sed comestione gaudent: sensum verò odor prębuit: neq; leo bouis voce, sed esu letatur: ex voce autem propè eum esse cum senserit, ea videtur oblectàri. simili modo neque si viderit, aut inuenerit ceruum, vel syluestrē capram, voluptate aliqua afficitur, nisi quia cibum inde habebit.

Non

Non eſt tamen aut viſus, aut auditus voluptas appellanda, niſi is qui vel videndo vel audiendo afficitur, ad nullam rem aliam ſpectet, quàm ad id quod vel viſu vel auditu percipit: hoc eſt, vel ad colores ipſos & figuras, vel ad voces & modulationes, in illiſque acquieſcat. idem in olfactu contingit. per ſe enim odores iucundi ſunt, quando ad nihil aliud reſpicimus, quàm ad ipſam odoris ſuauitatem, vt, cum floribus olfaciendis oblectamur. At ſi ad comeſtionem ſpectemus, ex accidẽti ea iucunditas eſt. nam alij quoque omnes cum eſuriunt, ciborum odore gaudere conſueuerunt: cùm ſaturati ſunt, non amplius oblectantur. vt patere inde liquidò poſſit non per ſe, ſed ex accidẽnti hanc in odoribus ineſſe iucunditatem. Ex his autem ſenſibus, id eſt, viſu, auditu, & olfactu, neque à cæteris animalibus vllam percipi voluptatem, inquit, niſi ex accidenti. non enim tale leporum odore gaudent canes, vt florum homines: neq; leo vel voce bouis ita oblectatur, vt homo cantilenis: vel inuẽti cerui aut bouis voluptate ea afficitur, qua homo dum colorum, formarumq; concinnitatem contemplatur: ſed his omnibus ſenſibus eatenus beſtiæ iucunditatem percipiunt, quatenus vel ciborum, vel venereorum recordatione incitantur.

Circa eiuſmodi igitur voluptates temperantia & intemperantia verſatur: quæ cæteris quoque animalibus communes ſunt: ſeruileſque ob id ac ferinæ habentur. hæ autem ſunt & tactus & guſtatus.

Euidenter admodum hic intemperantium voluptates carpit ac vituperat: quippe qui iis tantum oblectationibus ſtudeant ac dediti ſint, quas cum reliquis animalibus habemus communes: quæ ſcilicet guſtatu & tactu percipiuntur: quæque ob id vilium mancipiorum, ac beſtiarum potius quàm ratione vtentium hominum eſſe videantur.

Sed guſtatu parum vel nihil vti videntur: quippe cum guſtatus indiciũ

*χυλῶν. * ſaporũ ſit, id quod faciunt ij qui vel vina explorant, vel opſonia condiũt. at nõ admodum his oblectantur, vel non quatenus intemperãtes, ſed fruitione ipſa, quæ tota per tactũ efficitur in cibis, in potibus, & iis quę venerea nuncupantur. vnde gulæ deditus quidam Philoxenus Eryxius guttur ſibi longius gruis collo dari optabat: vtpote qui tactu oblectaretur. tactus autẽ ſenſuum eſt maximè communis, circa quem intemperantia verſatur.

Quod, inquit, hic guſtatu parum vel nihil vti, id vel de ſolis intemperantibus, vel de temperãtibus etiam intelligendum: vt dicamus moderate temperãtes, immoderate intemperantes ſaporibus oblectari. melius tamen eſt, vt de intemperantibus ſolis dictum accipiamus: vt ex his quæ ſequuntur, coniicere poſſumus. intẽperantes enim non admodum guſtu vti videntur, eo quod parua is afficere voluptate cõſueuit: quippe cum munus eius ſit ſapores tenuis alicuius particulæ exploratione iudicare. id quod faciunt illi, qui habitum quaſi quendam contraxere, vt vinum auſterúmne ſit, an dulce, validum, an imbecillum, ac demũ eius omnes diuerſitates leuiter ſumma lingua tentando dignoſcere valeant: quiq; in epulis condiendis verſantur, eaſque ſapiántne an fatuæ ſint, ſimili quadam guſtatione pertentant. quæ iudicia ſanè non curare admodum videtur intemperans: ſed fruitionem ipſam conſectatur, quæ tactu percipitur. quærere enim diutius aſſidua tactione ſuauitate repleri gaudentis eſt nõ guſtatu, & iudicio, ſed repletione. Vnde Philoxenus quo diutius eſculentorum, potulentorumq; iucunditatem ſentiret, tactuq; oblectaretur, perinde longam ſibi eſſe

*φάρυγγα. * gulam, ac gruis collum optabat. tactu enim magis quàm guſtu ciborũ potionumq; voluptas ſentitur: atque ita fit, vt omnes intemperantiũ voluptates in tactu conſiſtant, tam ciborũ & potuum quàm eorũ quoq; quæ venerea nuncupantur. ita, inquit, philoſophica vſus modeſtia, vt cognoſcamus, ſcilicet, nõ ipſum venereis nomen hoc imponere, ſed ab antiquioribus impoſito vti. Cum dixerit autem maximè ſenſuum omnium communem eſſe tactum, quippe qui primus omnium animalibus innaſcatur, vt in libris de anima demonſtratum eſt: poſtea ſubiungit:

Et merito eſſe vituperabilis videri propterea debet: quia nobis ineſt, non quatenus homines, ſed quatenus ſumus animalia. Talibus igitur oblectari, & acquieſcere ferinum eſt.

Sed hoc dubitationem quandam habet. intemperantia enim, ac demum omne vitium propriũ eſſe hominis videtur: nam nullum aliud animal intemperans dici, niſi per traſlationem poteſt: quare intemperantes non quatenus animalia, ſed quatenus homines, eſſe videremur. Sed ita quod inquit hic Ariſtoteles, eſt intelligendum. vituperabilis intemperantia eſt, propterea quòd non

quatenus

quatenus ſumus homines,ſed quatenus animalia voluptatibus iis oblectamur, quæ ipſam efficiũt. intemperãtiæ enim effectrices voluptates ſunt, quæ per tactum percipiuntur:hæ autem communes cum brutis nobis ſunt.talibus igitur oblectari,& acquieſcere ferinum eſt.

Nam voluptates quæ maximè liberales per tactum efficiuntur,exceptæ ab his ſunt:vt illæ ſunt,quæ in gymnaſiis per frictionem calefactionemq́ue fieri conſueuerunt.non enim circa totum corpus, ſed circa partes quaſdam intemperantis tactus verſatur.

Poſteaq̃ autem temperantiam & intemperantiam nõ verſari circa voluptates animæ oſtendit, ſed circa eas quę ad corpus ſpectant,atq; has non omnes,ſed circa guſtum & tactum ſolummodo, atq; ex iis circa tactum præcipuè:poſtremò vt exactius rem explicet, neq; circa omnes tactus voluptates verſari has declarat. in volultatibus enim athletarum in ludis quæ ex frictione corporis, vnctioneq́;,& calefactione efficiuntur,nulla eſt neq; temperantia,neq; intemperantia. non enim ex tactu totius corporis intemperantium voluptas exiſtit, ſed quarundam ſolum modo partium: gulæ ſcilicet,& pudendorum:in quibus partibus omnis * ingluuies ac * libidinis luxuria ineſt. * λιγνεία. * λαγνεία.

Diuerſas cupiditatum ſpecies eſſe. Cap. XI.

AT verò cupiditatum aliæ communes videntur eſſe,aliæ propriæ, atq; appoſititiæ.vt alimenti cupiditas naturalis eſt:ſiccum enim vel humidum alimentum,vel etiam vtrunq;,cum indigẽt,omnes cupiunt:quin etiam appetit & iuuenis.vt inquit Homerus,florenſque cubile:tale verò ac tale,vel eadem non omnes.iccircò noſtrum eſſe id videtur.

Cum velit deinceps Ariſtoteles intemperantium differentias manifeſtare,cupiditatũ hic prius diuiſionem quandam ponit,quas conſequuntur voluptates. totidem enim voluptatũ genera ſunt, quot cupiditatum.ſi autem voluptates manifeſtæ erunt, intemperantiæ genera manifeſta quoque ſint,neceſſe eſt:quippe cum alia circa aliam voluptatem intemperãtia verſetur.Epicurus quidem, eiusq́ue ſectatores cupiditates ita diuidere conſueuerunt : vt alias ex ipſis eſſe neceſſarias dicant: alias naturales & non neceſſarias:alias neq; neceſſarias neque naturales , ſed quæ ex vana quadam opinione exoriantur.Alimenti & veſtitus cupiditas neceſſaria eſt:venereorum naturalis, ſed non neceſſaria:talium verò ciborum,taliumq́ue veſtium,ac talium venereorum,neque naturalis, neq; neceſſaria.At Ariſtoteles breuius ac clarius bipartita diuiſione vſus omnia hæc tamen nihilo minus complectitur.diuidit enim eas in communes , & proprias atque appoſititias : communes appellans naturales omnes tam neceſſarias,quàm non neceſſarias: cum eorum quibus indigent homines,repletionem appetunt,ſicci videlicet,atque humidi alimenti:vel concubitum, qui iuuenili ac florido corpore ſunt.proprias verò eas,quæ ex prauis moribus , vanaque opinione præter naturam exiſtunt:quas appoſititias etiam vocat iccirco , quia nõ ab ipſa natura eas inſitas habemus, ſed extrinſecus appoſitas,adiunctasq́ue acquiſiuimus.Hæc autem diuiſio fieri etiam in hunc modum poteſt : voluptates aliæ ſunt naturales:aliæ propriæ : propriæ autem aliæ ex naturalibus deprauatis extitere:aliæ præter naturam penitus ſunt.

Habet tamen & aliquid naturale:quippe cùm alia aliis iucunda ſint , & omnibus ſuauiora quædam ſint cæteris quibuſlibet . In naturalibus igitur cupiditatibus pauci:atque hi in vno,id eſt,nimio peccant. qui enim comedit vel vilia quælibet,aut bibit,quoad ſupra modum repleatur:is multitudine naturalis cupiditatis terminos excedit: naturalis enim cupiditas indigentiæ repletio eſt:atque iccirco huiuſmodi homines ventrifurentes appellantur:propterea quòd vltra quàm deceat , ventri replendo ſtudent . ac tales quidem euadunt ij qui ſeruili admodum ingenio præditi ſunt.

Naturale propriè eſt,cum quis alimento indigens repletionem abſolutè appetit:in quo,vt inquit,vnò modo peccatur:cum ſupra modum repleri cupiunt nõnulli,non lautis quidem atq; opiparis dapibus, * ſed interdum viliſſimis quibusq;.qui ſanè pauci ſunt, illiberali admodum ac ſeruili natura præditi,quos Græci γαστριμάργους,id eſt,ventrifurẽtes vocant,eò ꝙ furioſè ventri replẽdo vacãt:heluones,ſcilicet quidã ab heluẽdis omnibus cuiuſcũq; generis cibariis:quãdoq; etiã * τῆς τυχούσης τροφῆς.

γαςρίους,& γάςριδας nominant,eò quòd nihil aliud ſtudent, quàm vt ventrem curent ac repleãt. At ex propriis voluptatibus aliæ ſunt ex naturalibus vt diximus,deprauatis ; quæ non peccant in nimia repletione,ac multitudine, ſed in auida ac vehementi cupiditate:cum non quælibet ſed talia,ac talia cõcupiſcimus·id quod ſanè noſtrum iam eſt:à noſtraq; prauitate introductũ . Illi enim ſimpliciter repletionẽ nullo epularũ habito delectu appetunt:lautæne & delicatæ,aut viles cœnæ apponãtur,modo adſit copia,nihil prorſus curantes:hi opiparis ſumptuoſiſq; obſoniis ac potibus tantũmodo ſtudent,eiſq; toti dediti ſunt.quod propriũ ac ſuum cuiuſq; eſt:quippe cum in vniuſcuiuſq; poteſtate fuerit,his vel illis aſſueſcere , atq; ex aſſuetudine prauæ voluptatis habitum cõtrahere.neſcio quid tamen,inquit,in his naturale etiam eſt:nam cum alij aliis oblectentur , & peculiaria ferè quædã habeat vnuſquiſq;,quibus afficiatur:verbi cauſa, vt ad ſapores alij dulces, alij auſteros propenſi ſint:nonnullos acria, quoſdam amara delectent : hoc à natura eſſe nemo eſt qui dubitet,vt verò adeò vehementer erga vnumquodq; horum affecti ſimus,id iam à nobis eſt,atque addititium. Ad quod ſpectans Ariſtoteles fortaſſè in vno tantum peccare heluones dixit,quaſi hę quoque cupiditates inter naturales reponendæ ſint:vel quia vt diximus, illi in copia tantum:hi & in copia,& in appetitus vehementia videntur peccare. Intelligendæ tamen ſunt cupiditates quædam,quæ licet naturales ſint,quia tamen quadamtenus naturæ terminos tranſgrediuntur,proprię atque appoſititiæ euadant. vt ipſe procedendo manifeſtius declarat.

Circa verò proprias cupiditates multi,ac multis modis peccant. nam cũ talis cuiuſdam rei ſtudioſi homines dicantur, quia oblectantur vel quibus non oportet,vel magis quàm plerique faciant,vel non vt oportet , vel non quo oportet:in omnibus ſanè intemperantes excedunt:quippe qui & gaudent nonnullis quibus non oportet,quæ odio profectò digna ſunt.& ſi aliquibus gaudendum eſt,magis quàm oportet,quamq; pleriq; gaudeant, id facere conſueuerunt . atque exceſſum quidem circa voluptates imtemperantiam eſſe ac vituperabilem perſpicuum eſt.

Hic duas ſpecies ponere voluptatum videtur: alteram eorum qui illis oblectantur quibus nõ oportet:quæ præter naturam penitus eſt:neq; ſine honoris præfatione nominari debet:alterã eorum qui magis quàm oportet,aut pleriq; alij faciant,naturali re aliqua gaudent , quæ vtræq; propriæ ſunt cupiditates ac voluptates:circa quas multos ac multis modis peccare,inquit . Cũ enim qui immoderato affectu aliquid proſequuntur,ex eoq́,φιλοτοιοῦτοι,id eſt,talicolæ denominãtur, hoc eſt talis cuiuſdam rei cultores,atq; amatores:vt coturnicolæ,equicolæ,vinicolæ,qui coturnicibus,equis,vinis nimiũ ſtudium adhibent,& cæteri eiuſmodi:cum hi omnes,inquam,variis modis peccare queant:fit, vt intemperantes variis modis exiſtant . vel enim oblectantur quibus non oportet,vt marium cõcubitu,atq, ex eo puericolæ nuncupantur:inter hos * obſcœnorũ patratores etiã ſunt:quæ res vt ipſe etiam,inquit,odio digna ac deteſtanda merito eſt.vel magis q̃ pleriq; alij gaudẽt aliquibus,vt vinicolæ,atq; ebrioſi,necnõ muliericolæ.peccare autẽ aliquis poſſet gaudendo nõ vt oportet,ſi verbi cauſa,nimio amore filios ſuos proſequens diſcere quippiã non permitteret,veritus ne moleſtiâ aliquâ afficerentur:idem etiã nõ quo oportet,oblectari diceretur.

* ἀῤῥητοποιοί·

Circa autem dolores non quemadmodum in fortitudine , ita hîc ſuſtinendo temperans , non ſuſtinendo intemperans dicitur : ſed intemperans vnuſquiſq; eſt,dum propterea quòd iucunda non cõſequitur,magis quàm oportet,dolet:doloremq́ue ipſi affert voluptas : temperans, dum abſentia, abſtinentiaq; voluptatis nullo dolore afficitur . Intemperans igitur iucunda omnia appetit,vel ea quæ maximè iucunditatem afferunt , diciturq́ue à cupiditate adeò,vt ea omnibus aliis anteponat:atque ita fit,vt doleat, dum & voto fruſtratur, & cupit:quippe cum non ſine dolore cupiditas ſit . dolere autem ob voluptatem abſurdum videtur.

Fortitudo & ignauia circa dolores verſari dicebatur, quia in tolerandis doloribus periculiſq; obeundis fortis,in non ſuſtinendis ignauus agnoſcebatur:in temperantia verò & in intemperantia non eadem ratio eſt . non enim ſimili modo temperans & intemperans circa dolores verſantur,vt fortis & ignauus , fortis enim non in abſentia , ſed præſentia rerum terribilium non dolet,

ignauus

ignauus dolet:temperans autem propterea dicitur,quia absentia voluptatum non dolet,intemperans quia dolet:dum & voto frustratur,& cupit. cupiditas enim omnis cum dolore est. intemperans enim voluptates adeò vehementer cupit,vt reliquis omnibus eas anteponat, hoc est parentibus,patriæ,honestati,legibus,ac cæteris eiusmodi:voluptasque hæc ipsi effectrix doloris est: vt absurda,admirationeque digna eius affectio esse videatur,quòd ob voluptates doleat. absurda tamen minimè est:nõ enim dum fruitur voluptatibus dolet,sed dum eas cupit, seq; eis carere ægrè patitur. Simul ostendit intemperantium vitam molestiis ac doloribus esse plenam, licet in voluptatibus tota versari videatur:nam si dum cupiũt,molestia ac dolore afficiuntur:nunquam autem non cupiunt:restat,vt semper in molestiis ac doloribus constituti sint:ac dum nimio studio voluptatem affectant,in contrario voluptatis,id est,dolore plerunque vitam traducant.

At qui deficiant circa voluptates, minusque quàm oporteat, illis oblectentur,non ferè inueniuntur: talis enim stupiditas humana non est. nam cætera animalia cum delectum ciborum habeant,aliis oblectãtur, aliis minimè.si verò quispiam sit,cui nihil sit iucundum, nullaque inter hunc & illum cibũ differẽtia sit:is sanè procul esse ab hominis natura videtur. Quocircà quia eiusmodi homines non admodum esse consueuerunt, effectum est,vt ne nomen quidem vllum consequuti sint.

Qui verò circa voluptates deficiant,non prorsus existunt:non enim neque hominis est, neque alterius cuiuspiam animalis hæc sensuũ stupiditas. nam cætera quoq; animalia iucundum & molestum in cibis discernere consueuerunt:vt nullum habere voluptatis sensum potius inanimatorum,quàm animalium sit.Vnde quia non admodum eiusmodi homines inueniuntur, neque vitij ipsius nomen inuenitur.appellat tamen ipsos Aristoteles interdum ἀναισθήτους,hoc est,insensibiles quosdam,ac stupidos:qui sensu,scilicet voluptatum nullo præditi sunt.

Temperans autem circa hæc mediocriter se habet:nam neque iis oblectatur,quibus intemperans maximè consueuit, sed potius * ægrè afficitur: neq; omnino iis gaudet quibus non oportet: neque vlla aliqua huiusmodi re vehementer oblectatur.neque si absit,dolet: neque cupit nisi mediocriter:neque magis quàm decet,quapiam re,neque quando non decet, afficitur:neque demum tale aliquid appetit: sed ea tantummodo iucunda, quæ vel ad sanitatem,vel ad bonam habitudinem faciunt.

* δυσχεραί-νει.

At verò temperans mediocritatem in omnibus seruat, neque enim iis oblectatur, quibus intemperans:ille siquidem voluptatum excessibus gaudet:hic iis eisdem molestatur, atq; ægre afficitur.tantumq; abest temperans,vt iis quibus non oportet, voluptatem capiat, vt immoderationes omnes intra etiam naturæ terminos fugiat:quæ verò præter naturam sunt,prorsus abhorreat, ac ne audire quidem patiatur:neque quippiam appetat, nisi quod & necessarium est, & vel ad sanitatem,vel ad bonum corporis habitum facit.

Atque ea quidem mediocriter, & sicut decet. & cætera etiam quæ his impedimento non sint, † vel præter honestatem, vel supra facultates. nam qui ita facit,magis tales voluptates amat, quàm par sit. At temperans non eiusmodi est,sed sicut recta ratio præscribit.

† aliàs legebatur uel quantum ad honestatẽ spectat, uel facultates.

Atq; ita moderatè omnia appetit temperans,vt nihil admittat,quod vel prȩter honestatem,vel supra facultates,opum suarum videlicet,sit:nam etiam hoc temperantis esse proprium videtur, vt in fruendis voluptatibus facultates suas minimè excedat. Duplex autem lectio hic est:altera si legamus[præter honestatem,& supra facultates]id est[παρὰ τὸ καλὸν,ἢ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν]vt dictũ est:altera si[quãtum ad honestatem,vel facultates spectat]id est, περὶ τὸ καλόν,ἢ περὶ τὴν οὐσίαν] sed vtrarumque idem sensus est.nam sit quoque intelligemus, temperantem voluptates etiã quasdam alias admittere,quæ sanitatem & bonam habitudinem non impediant, quãtum ad honestatẽ & facultates spectat,id est modo intra honestatis & facultatum suarum terminos contineantur.

De temperantiæ extremis. Cap. XII.

INtemperantia verò ei quod sponte fit magis similis, quàm ignauia videtur:quippe cum hæc ex voluptate,illa ex dolore existat: ex quibus altera

eligenda:alter fugiendus est. Ac dolor quidem exturbat & corrumpit naturam eius,qui eo afficitur:voluptas autem nihil tale facit.

Comparat hic Aristoteles inter se ignauiam & intemperantiam:ostenditque intemperantiam longè esse deteriorem,magisq; vituperãdam:eò quòd magis spontè cõparari, quàm ignauia posse videatur.voluptatem enim spontè eligimus : intemperantia verò si earum voluptatum electione consistit,quæ honestatẽ excedunt.nemini igitur dubium est,quin spontè intemperans vnusquisq; efficiatur.at cum dolorem nemo nisi inuitus suscipere videatur,dolorq; sit qui ignauiam efficiat: ignauia quoque contingere non nisi inuito videbitur.dolor siquidem è natura propria hominem exturbat,animũq; eius consternat, ac quodam modo corrumpit:voluptas verò non ita:licet enim à voluptate nõnulli deiici aliquatenus de mente videantur,non adeò tamen exturbantur,vt è naturali statu excedant:id quod in dolore & timore contingit.

Magisq; spontanea est:atq; iccircò maiori opprobrio prosequenda.Nã & assuescere his rebus cũ plures in vita hominũ eiusmodi sint, facilius est: & assuetudo ipsa periculo vacat. in formidolosis aũt rebus contrarium est.

Cum igitur intemperantia magis spontè nostra acquiratur, iccircò maiori opprobrio digna merito est:licet enim cætera omnia vitia spõtanea sint,hoc tamen magis in intemperãtia conspicitur,vt spontè esse videatur:quippe cum facilius sit,vt voluptatibus superandis assuescamus,cum in vita innumerabiles hinc inde offerantur:atq; id sine vllo periculorum discrimine facere possimus.Colligi autem argumẽtationes in hunc modum queunt:voluptas eligenda est,dolor fugiendus:at spontaneum magis est,quod est eligendum,quàm quod fugiendum : est igitur voluptas, & quæ ex ea prouenit intẽperantia,magis spontanea,quàm dolor atq; ignauia. dolor prætereà è natura & mente hominẽ exturbat:voluptas nõ ita:magis igitur est dolor violentus, quàm voluptas: quæ autem immistam habent violentiam, minus spontanea sunt:quàm ea quibus nulla inest violentia:ignauia igitur inuito homini magis,quàm intemperantia contingit . Accedit,quòd si vituperiis & opprobriis ea tantũ quæ sponte nostra fiunt,prosequi cõsueuimus,ea quę maiori opprobrio digna sunt,magis etiam spontanea sint necesse est:maiori opprobrio autem digna est intemperantia,quàm ignauia:nam sæpenumero incidit, vt ignauis ac timidis etiam misereamur : magis spontanea igitur intẽperantia est.Quinetiã ea quę in nostra magis sunt potestate,magis spõtanea sunt:ea autẽ magis in nostra sunt potestate,quibus assuescere facilius possumus : at circa voluptates assuescere quilibet potest,cum multæ iucundæ res in vita contingant,assidueque suppetant,vt carere eis minimè valeamus:formidolosa enim non ita multa,nec semper occurrunt:intẽperantia igitur magis spontanea est.Illis item assuescimus facilius,quæ vacant periculis,quàm illis quæ nõ sine periculis exerceri possunt.in iucundis autẽ rebus tuta est,& sine periculo assuetudo, in tristibus & molestis periculosa:voluptatibus igitur facilius possumus assuescere . Quòd si ita est, efficietur,vt voluptas & intemperantia magis spontanea,q̃ dolor & ignauia esse concedatur.

Ignauia etiã non simili modo vt particularia esse spõtanea videri posset: ipsa enim doloris est expers:res autẽ particulares dolore adeò exturbãt, vt & arma abiicere,& cætera indecorè gerere homines non vereantur:atq; iccircò esse etiã violentæ videntur. At intemperanti econtrariò euenit. particularia enim,quippe cum ea cõcupiscat,atq; appetat, spontanea sunt:totum autem atq; vniuersum minus.nemo enim est, qui intemperans esse cupiat.

Posteaq̃ intemperantiã magis esse spontaneam ostendit,quàm ignauiã:aliam diuersitatem eius subiungit:nec simili modo esse spontaneã ignauiam sicut intemperantiã declarat, quantũ ad particularia & actiones ipsas spectat. Habitus enim ipse ignauiæ ac timiditatis dolore vacat:nullo siquidẽ dolore afficitur,qui eo prẹditus est:atq; iccircò esse spõtaneus videtur.particulares autẽ res circà quas operatio ipsius versatur,terribiles adeò sunt ac molestæ,vt hominẽ de mente exturbẽt, atq; abiicere arma,aliaq; indecorè agere cõpellant:ac propterea nõ spontaneæ sunt,sed inuitæ,ac violẽtæ.inuitus enim facit,qui perterritus nulla decori habita ratione & fugit,& arma abiicit. In intẽperante autẽ contrariũ reperitur.particulares enim actiones iucũdæ ac spõtaneæ:quippe cum ex cupiditate & appetitione existãt:totũ verò ipsum,id est,ipse intẽperantiæ habitus minus spontaneus est:est enim molestus.nam qui eum habẽt,ob infamem ac vituperabilem vitã dolent, molestiaq; afficiuntur. vnde,inquit,[nemo enim est qui intẽperans esse cupiat]vt ex hoc nullã inesse

in

in habitu iucunditatē pateat. Sed nullus eodē modo eſt, qui eſſe ignauus ac timidus cupiat. Verùm Ariſtoteles hic ita dixit, comparando habitum ad res particulares, in quibus actiones conſiſtunt. cum enim in intemperantia res particulares ſpontaneas magis propterea eſſe demonſtraſſet, quia cupienti atque appetenti homini contingerent: non eſſe eodem modo ſpontaneũ habitum ipſum intemperantiæ, inquit, quia intemperantiam nemo eſt qui cupiat, ſicut res ipſas quibus intemperantes homines euadunt. Idem econtrario dici de ignauia ac timiditate etiam poteſt: neminem inquam eſſe qui ex ignauiæ ac timiditatis habitu dolorem percipiat, quēadmodum ex rebus formidoloſis, atque actionibus: atque iccirco non ſimili modo ſicut res ipſas, habitum quoque eſſe inuoluntarium ac violentum.

Nomen autem ipſum intemperātiæ ſeu * incaſtigationis de puerilibus peccatis dicere cõſueuimus. vtrũ verò ab vtro dicatur, nihil ad præſens negociũ pertinet: poſterius enim à priore dictũ eſſe ſatis conſtat: ac non male videtur fuiſſe tranſlatũ. nam quod turpia appetit, incrementumq; magnum accipit, caſtigandũ eſt ac tēperandum: huiuſmodi autem maximè eſt & cupiditas & puer: quippe cũ & ex cupiditate viuant pueri, & maximè in ipſis voluptatis vigeat appetitio. Si igitur non obediens, neq; imperanti ſubditum id fuerit, longè lateq́ue efferetur: inſatiabilis ſiquidem rerum iucundarum appetitio eſt, & ſtulto vndecunque occurrit. cupiditatis præterea operatio quod cognatum ſibi eſt, auget: & ſi magnæ vehementeſq́ue fuerint cupiditates, rationem extrudũt. Quapropter mediocres eas eſſe oportet, ac paucas, rationiq́ue minimè aduerſantes. Atque id quod tale eſt, obediens, ac caſtigatum temperatumq́ue appellamus. *ἀκολασίας

Poſtremò de nomine intemperantis conſiderat, quem Græci ἀκόλαστον vocant, quaſi incaſtigatum dixeris. κόλασις enim non eſt propriè vltio & vindicta, ſed punitio quædam, id eſt, caſtigatio ac cohibitio quædam appetitionis. Inquit igitur nomē hoc de puerilibus etiã peccatis dici ſolere. pueri enim incaſtigati ſeu intemperantes dicuntur, qui pædagogis ſuis minimè obtemperantes multa puerilia peccata cõmittunt. Vtrum autem nomen hoc à pueris ad intemperantes, an econtrariò ab intemperantibus ad pueros deductũ ſit: nihil ad præſentem diſputationē referre, inquit, modo ſatis cõſtet, quod poſterius eſt, à priore fuiſſe nominatũ. poſſumus autem dicere vel à puero incaſtigato & intemperante ad virũ tranſlatam fuiſſe nominationem: eò ꝙ puer prior viro eſt: vel à viro ad puerum: quippe cum prius id abſolutè ac ſimpliciter dicatur, quod eſt perfectius: perfectior autem vir puero ſit. Caſtigatione igitur indigent, & pueri & cupiditas. Hæc enim cum ſæpenumero turpia appetat, niſi cohibeatur ac caſtigetur, magnum incrementum accipit: pueri autem cum ex cupiditate viuant, magnum etiam ipſi in vtranq; partem momentum habent, & ad probitatem ſi caſtigentur ac temperentur: & ad vitium, ſi incaſtigati permanſerint.

Quemadmodum enim puerum ex pædagogi præſcripto viuere oportet: ita concupiſcibilem animæ facultatem rationis imperio obtemperare: atque ideo temperantis cupiditas cum ratione conſentiat, neceſſe eſt: quippe cum vtriſque propoſitus ſcopus honeſtas ſit. nam & temperans cupit quæ oportet, & quando oportet: & ratio quoque ita præſcribit. Atq; hæc de temperantia dicta à nobis ſint.

Quocirca oportet cupiditatem atq; appetitionē in pueris quidem pædagogis ac magiſtris: in viris rationi eſſe obtemperantem ac ſubditam. in hoc enim puerorum & virorum intemperantia ſimilis eſt, quòd vtrique imperanti inobedientem habent cupiditatem: quam obedientem eſſe oportet, ac moderatam: alioqui adeò interdum profuſa effertur, vt in viris rationem extrudat, hoc eſt obruat, atq; inutilem reddat. caſtigatum autem id eſſe dicitur ac temperatum, cum & puer ſecundum pædagogi præceptum, & vir ſecundum rationis imperium vitam traducit. Temperantis verò cupiditas rationi concors, conſentienſq; eſt: neq; dominio rationis ſubiugata ducitur, vt in incontinente: ſed ita caſtigata eſt atq; erudita, vt nihil niſi quod oportet, & quemadmodum oportet, cæteriſq; circunſtantiis ſeruatis cupiat: id quod etiam ratio ipſa præcipit ac præſcribit.

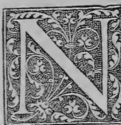
FINIS TERTII LIBRI.

Ariſtotelis Stagiritæ moralium
NICOMACHIORVM
LIBER QVARTVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI
EXPLANATIONE, QVAE ETIAM IPSA in incertum auctorem à nonnullis refertur.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De liberalitate & eius extremis. *Cap.* I.

Vnc dicamus de liberalitate : circa pecunias autē eſſe mediocritas videtur. liberalis enim non in bellicis rebus, neque in iis in quibus temperans, neque item in iudiciis, ſed in datione, acceptioneque pecuniarum, ac magis in datione laudem meretur . pecunias autem omnia ea dicimus, quorum æſtimationem numus metitur.

De liberalitate hic Ariſtoteles acturus prius explicat, circa quæ hæc virtus verſetur : ac ſimul modum quendam ac viam nobis tradit, qua circa quæ reliquæ etiam virtutes mediocritates ſint, inuenire facilè poſſimus. in quibus enim vnaquæq; virtus laudatur, in iis ipſius operatio eſt: neq; enim in aliis ſuas operationes exercet, quàm in iis vnde laudem promeretur. in quibus autem exercet operationem, circa eadem vnaquæq; mediocritas dicitur. verbi cauſa, temperantia in voluptatibus corporis fruendis, circa quas omnis eius operatio eſt, laudem conſequitur: atque iccirco circa eaſdem voluptates mediocritas eſt. Idem ſimili modo in cęteris virtutibus videre licet. Cum igitur liberalitas, neque in formidoloſis & bellicis rebus , vt fortitudo : neque in voluptuoſis , vt temperantia: neque in iudiciis, vt iuſtitia: ſed in dandis accipiendiſq; pecuniis laudetur: circa eaſdem eam eſſe mediocritatem conſtat. Pecuniarum autem nomine quæ græcè * χρήματα dicuntur, omnia ea continentur, quæ in numi menſuram cadunt: vt ædes, mancipia, ſupellectilia, vaſa, pecudes, & cætera id genus. quanti enim quicque horum æſtimandum ſit, pecuniis metimur. Cōmuniori tamen ſignificato χρήματα omnes res appellantur : vnde etiam χρηματίζειν verbum deducitur, quod idem eſt, quod agere, adminiſtrare, ac negociari . qua in ſignificatione non ſolum ea quæ commemoraui, quæ in peculij rationem veniunt, verum etiam virtutes, amicitiæ, parētes, patria, & reliqua eiuſdem modi χρήματα poſſunt appellari: at priore illo modo nō poſſunt: quippe cum nemo queat ſtatuere, quot numis horum æſtimatio metienda ſit. Verùm hæc pecuniarum definitio non ſatis accurate videtur fuiſſe aſſignata: nam numus ipſe , & argentum numo minimè æſtimatur. integra igitur fortaſſè atque abſoluta pecuniæ definitio eſſe talis debet. Pecunia omne, id eſt, vel quod eſt numus, vel cuius æſtimationem numus metitur . tametſi pecunia de ſolo etiam numo accipiatur, quod eſt eius maximè proprium ſignificatum: vt cum dicimus, pecunias aliquē, hoc eſt χρήματα fœnore accepiſſe: aut expendiſſe, aut eiuſmodi quippiam.

* Quid ſit χρῆμα.

Prodigalitas autem & illiberalitas exceſſus & defectus circa pecunias ſunt. atque illiberalitatē quidem illis ſemper attribuimus, qui magis quàm decet, pecuniis ſtudent: at prodigalitatem complicantes aliis interdum adiungimus : nam & incontinentes, & eos qui in intemperantiam opes conſumunt , prodigos vocare conſueuimus . iccirco huiuſmodi homines eſſe improbiſſimi videntur, propterea quòd multa ſimul vitia habeat : non tamen propriè ita appellantur. Debet enim prodigus eſſe is qui vno tantum vitio ſit præditus , vt ſcilicet fortunas ſuas conſumat . * prodigus enim eſt, qui

*ἄσωτος.

qui per se ipse perditur. nam esse sui ipsius perditio videtur etiam bonorũ * dissipatio : vtpote cum ea sint, ex quibus vitam traducamus. Atque ad hunc modum sanè prodigalitatem accipimus. *φθορά.

Illiberalitatem & prodigalitatem defectus & excessus circa pecunias esse, inquit, rectè vtrasq; & excessus & defectus communiter appellans : propterea quòd vtræque esse & excessus & defectus possunt. prodigalitas enim dando excedit, deficit accipiendo : illiberalitas verò seu auaritia contrà in dandis pecuniis parcà ac deficiens, in accipiendis nimia est. Sed licet excessus & defectus vtrisque conueniat, plerunq; tamen prodigalitatem excessum, auaritiam defectum propterea vocat: quia cum liberalitatis vis in moderata datione magis conspiciatur, in ea excedit prodigus, auarus deficit: vt ad præcipuas liberalis operationes spectando prodigalitas exuperatio, auaritia & illiberalitas defectio meritò esse videatur. Nam si quis etiam exactè vtrarumque rerum naturam ac substantiam consideret, auaritia esse habitus quidam videbitur magis quàm decet, pecuniarum cupidus atque auidus: econtrariò autem prodigalitas earundem consumptrix, ac dissipatrix. vnde etiam nomen à prodigendis, id est, profundendis, porroque adigendis pecuniis consequuta est: & prodigus quasi porroadigus quidam nuncupatur: qui seipsum bonis fortunisque exturbat. quod tamen melius verbo græco exprimitur: ἄσωτος enim lingua eorum vocatur, hoc est inseruatus ac perditus. nam cum vita suppetere ex pecuniis videatur, qui eas profundit ac perdit, seipsum quodam modo etiam perdit. Ac propriè quidem ita prodigalitas accipitur: sed interdum tamen illos etiam appellare prodigos consueuimus, qui vel incontinentes sunt, vel in intemperantiam opes consumunt, duo inter se vitia intemperantiam & prodigalitatem complicantes. vt hoc modo improbissimi esse prodigi videantur: quippe qui multa simul vitia incontinentiam, intemperantiam, ac prodigalitatem complexi sint.

Hæc non sunt in exemplari græco.

Iis autem quorũ est vsus aliquis, & benè & malè vti licet : at diuitiæ ex iis quæ vsu cõstant sunt, optimè verò vnaquaq; re vtitur is, qui virtutẽ vnicuiq; rei conuenientem habet: & diuitiis igitur is optime vtetur, qui ea virtute erit præditus, quæ circa diuitias versatur. atq; hic ipse vir liberalis est.

Deinceps liberalitatis munus in dando magis quàm accipiendo consistere ostendit. nam cum liberalitas circa pecunias vtendas versetur, & vsus in distribuendo magis ac largiẽdo, expendendoque existat: in dando, & erogando liberalem magis versari necesse est. χρείαν autem, quo nomine hic vtitur, pro χρῆσιν, id est, vsu ponit: dum, inquit, illis & benè & malè vti nos posse, quorum aliquis est vsus. vtputa pecuniæ vsus quidam est, beneque & malè vti ipsa licet, simili modo, mancipio, ædibus, supellectili, atque huiuscemodi omnibus vti, & benè & malè vnusquisq; potest. Sed de virtute & vitio fortassè dubitaret quispiam, cum his vtrisque vti homines dicantur : & tamen neque malè virtute neque benè vitio vti quispiam possit. cui dubitationi ita occurrendum est, vt dicamus non idem esse vsum, & * vtensile. vsus enim, siue eum χρείαν, siue χρῆσιν appellemus, is est, secundum quem aliquibus rebus vti solemus: vtensile autẽ siue vtile, id est χρήσιμον, illud quo secũdum ipsum vsum vtimur. artes verò & demum habitus omnes, inter quos virtutes ac vitia cõnumerantur, vtensiles minimè sunt: sed potius eiusmodi, vt vel rebus aliis vtantur, vel certè vtensilium, id est, omnium quibus vti possumus, vsus ipse sint : secundum quem homo reliquis omnibus, vel benè vel malè vtatur. secundum enim fabrilem artem faber, secundum musicam musicus, ac denique secundum vnamquanque artem subiectis arti suæ quisque rebus vti consueuit: ita etiã secundum vnamquamq; virtutem, & vnumquodq; vitium rebus illis vtimur, circa quas & virtus & vitiũ versatur: malè, secundum vitium & turpiter: secũdum virtutem, benè atq; honestè: vt vitij & virtutis reliquorumq; habituum nullum esse vsum, sed ipsos cæterorum omniũ vsum esse manifestum sit. Atq; hac potissimum de causa effectum est, vt nõnulli solam virtutem bonum, & solum vitium malum, diuitias verò & reliqua quæ vt facultates bona appellantur, neq; bona neque mala esse affirmarint: propterea quòd videlicet fieri non potest, vt vel virtute malè, vel vitio benè quispiam vtatur: reliquis & benè & malè vti possumus. sed absurda eorum sententia est: ac dupliciter peccant. Primùm enim virtutis & vitij ne vsus quidem prorsus vllus est, vt neq; benè neque malè nos vti ipsis dicendũ sit: non enim his vtimur, sed per hæc ipsa reliquis. reliqua verò in vsum cadunt: quæq; in vsum cadunt, sunt eiusmodi, vt & benè & malè vti ipsis valeamus. Deinde neq; ex iis quæ assumunt, rectè id colligunt, quod opinantur. nam si ea quibus bene vtimur, bona : quibus malè, mala sunt : nemini dubium est, quin conficiatur, vt ea quibus & benè & malè vti possumus, & bona & mala sint. non enim ita assumunt, vt dicant ea quibus bene vtimur, non esse

*χρήσιμον.

mala:ea item quibus male,non esse bona:sic etenim neq; virtus bona,sed non mala, neq; vitium malum,sed non bonum esse demonstraretur. Adde quòd absurdum etiam est, vt pro vtentium ratione rerum ipsarũ natura immutetur. si nanq; id quo quis malè vtitur,vel esset malum,vel neque bonũ neq; malum:cõsequeretur,vt & Socrates quo Athenienses malè vsi sunt,vel malus, vel neq; bonus neq; malus fuerit:& Anaxarchus,nam eo etiã Nicocreon Tyrannus male vsus est:& Zeno item,& cõplures alij. Sed hæc hactenus. Ratio autem Aristotelis talis est : iis quorum vsus aliquis est,& benè & malè vti possumus:diuitiæ eiusmodi sunt:& benè igitur,& malè vti ipsis possumus. at vnaquaque re bene ille vtitur, qui virtute ea est præditus, quæ circa vnamquamque rem versatur : nam lyra bene vtitur, qui lyram pulsandi virtutem callet, qui est musicus:equo,qui equitandi virtutem adeptus est, qui est equestris vir:sic diuitiis ille bene vtetur, qui virtutem eam habuerit,quæ circa diuitias vtendas versatur:qui autem hac virtute est præditus,liberalis est. Atque hic,dum,inquit,ea re vnumquemq; bene vti cuius virtutem habuerit, virtutis nullum esse vsum manifestè declarat. nam si vti etiam bene virtute quispiam posset, virtus alia esset inuenienda,secundum quam virtute vti possemus:illius item alia,atq; ita deinceps, quoad infinitè progredi cogeremur. Aduertendũ etiam non absolutè hic Aristotelem dixisse diuitias esse vnum ex iis quorũ est vsus,sed esse ex vtensilibus:propterea quòd non omne cuius est vsus,est etiam vtensile:quippe & paupertatis & morbi vsus quidam sit,quorum nihil tamen vtensile est. sed illa quibus vti consueuimus,quibusque præcipuè vir probus,& in naturali statu constitutus vteretur, vtensilia, siue vtilia nuncupantur:vt hac ratione quoque esse bona videantur.

Vsus autem pecuuiarum sumptus ac datio, acceptio verò & conseruatio esse possessio potius videtur : atque iccirco liberalis viri magis est dare quibus oportet,quàm accipere vnde oportet, & non accipere vnde non oportet. magis enim * beneficio afficere,quàm affici,& honesta agere,quàm non agere turpia, virtutis proprium est. At obscurum non est ex datione consequi vt beneficia conferamus,honestaque agamus : ex acceptione verò vt beneficiis afficiamur, non agamusque turpia. gratia item ei qui dat,exhibetur,non ei qui non accipit:& laus etiam magis.

*τὸ εὖ ποιεῖν ἢ τὸ εὖ πάσχειν.

Cum igitur circa vsum pecuniarũ liberalis versetur, vsus autem pecuniarũ nihil aliud sit quàm sumptus & datio,acceptio verò & conseruatio possessio ipsarũ sit:liberalis in dando magis quàm accipiendo versabitur. Virtutis præterea magis in beneficiis collocandis, quæ accipiendis consistit:dando autem illud,hoc accipiẽdo efficitur:dare igitur quàm accipere liberalitatis magis proprium est. Honesta item agere magis ad virtutem spectat,quàm non agere turpia : at honesta agimus dando vt oportet,accipiẽdo autem vnde non oportet, non agimus turpia:liberali igitur magis dare quàm accipere conuenit. Illud etiam cuius alicui gratia habetur,magis est proprium virtutis:sed beneficij gratia habetur ei qui dat:in dando igitur quàm accipiẽdo liberalitas magis cõstituta est. Adde quòd in eo quod laudatur,est virtus: at datio laudatur, ex acceptione verò etiam honestatis laus nulla consequitur:efficitur ergo,vt dare magis q̃ accipere ad liberalem pertineat.

Non accipere præterea q̃ dare facilius est:suum enim quisq; magis non profundere,q̃ alienum non accipere consueuit. liberales quoq; illi dicũtur qui dant:qui autem non accipiunt non liberalitatis,sed iustitiæ non minus laudem consequuntur:qui verò accipiunt,ne prorsus qnidem laudantur.

Quin etiam cum in difficilioribus virtutis munus spectetur (nam ea de causa maximè etiam fortitudo virtus est)difficiliusque sit,sua erogare,quàm aliena non accipere : officium liberalis in dando quoq; magis, quàm in non accipiendo versabitur:cùm non accipere commune cum iusto etiam sit:non minus enim, id est magis ob iustitiam laudem meretur, qui non accipit vnde non oportet,neq; permittit se muneribus subornari & corrũpi,sed iustitiã pecuniis anteponit. Quãquam neq; omnes iustitiæ causa id faciunt:sunt enim qui nõ accipiunt,* tenacitatis potius causa: ne scilicet si accaperint,dare postea etiam ipsi cogãtur. Nam vt,in re publica,inquit Plato,homines non vt iniuria non afficerent alios,sed ne iniuria ipsi afficerentur,leges de iustitia instituerũt. dare autem liberalis est proprium : circa id igitur versari liberaliiatem constat, quod ipsius proprium est. Neq, tamen Aristotelem ita hic dicere existimandũ est,vt & in nõ accipiendo vnde nõ oportet,& in accipiendo vnde oportet,versari liberalitatẽ neget:nam hæc à liberali viro minimè excludit:sed in eo potissimũ esse officiũ eius asserit,vt det & largiatur. qui enim nõ accipit vnde

*γλισχρότητος.

ſcilicet non oportet,iuſtus potius videtur eſſe quàm liberalis:qui verò accipit,non ſolum laudem non meretur,verum etiam vituperio affici conſueuit.

Quin etiam liberales maximè * omnium ferè qui virtute quapiam aliâ præditi ſunt, amari conſueuerunt:vtilitatem enim afferunt:at id in datione collocatum eſt. *τῶ ἀπ' ἀρε-τῆς·

Aliam rationem poſtremò ad idem confirmandum ſubiungit quæ eiuſmodi eſt:illi amari maximè conſueuerunt,qui proſunt maximè:maximè autem amantur liberales:liberales igitur maximè omnium proſunt.proſunt verò maximè qui dant & largiuntur:in dando igitur & largiendo liberalis officium magis quàm in accipiendo verſari neceſſe eſt. Quòd autem liberales maximè amentur,ſatis perſpicuum eſt.nam cum iuſti interdum odio habeantur: prudentes verò & ſapientes apud pleroſque inuidioſi ſint:temperantes quoque nonnulli importunos, ſimulatoreſque eſſe exiſtiment:liberales vno conſenſu omnes amore ac beneuolentia proſequuntur . adeo enim accipere homines gaudent,vt non ſolum erga liberales affecti omnes mirum in modum ſint, verum etiam eos qui quomodocunque in pecuniis expendendis largi fuerint,propterea ament,quia ſimilitudinem quandam cum liberalibus habere videantur . Quod autem hic de liberalibus dicitur, non ſine exceptione quadam dictum eſſe intelligatur.nam iccirco addidit [ferè] vt ſignificaret aliquos,id eſt fortes eſſe excipiendos.fortes enim quia vtilitates maiores afferunt, vtpote qui parẽtes,patriã,aras focosq; defendant,opesq; ipſas tueantur,vt liberalibus ac magnificis ſuppetere ad exercendas virtutes poſſint:maiori amore etiam quàm liberales ſine dubio proſequendi ſunt.

At verò omnes ex virtute actiones & honeſtæ ſunt , & honeſtatis cauſa fiunt:& liberalis igitur honeſtatis cauſa dabit,& rectè . dabit enim & quibus,& quæcunque,& quando oportet:reliquiſque aliis modis,qui rectam dationem conſequuntur:atque id vel iucunde,vel ſine dolore . quod enim ex virtute fit,id vel cũ voluptate,vel ſine dolore certè efficitur: minimè autem moleſtum eſt.nam neque qui vel iis quibus non oportet , vel non honeſtatis,ſed alia quapiam cauſa dat,eſſe liberalis dicetur, ſed alius quidam: neq; qui moleſte dat: is enim pecunias honeſtis actionibus anteponeret:at hoc minimè liberalis eſt:

Poſteaquàm in dando abſolutè magis conſiſtere liberalis munus probauit : deinceps declarat quo modo dare liberalem deceat.Nam cum virtutum actiones honeſtæ ſint , honeſtatiſque cauſa exerceantur:liberalis in dando eum ſcopum ac finem ſemper ante oculos habeat , neceſſe eſt , vt omnes eas circunſtantias ſeruet,quæ ad rectitudinem,mediocritatemq; actionum requirũtur:hoc eſt,vt iis quibus oportet,largiatur,& tunc quando opus eſt,& ea quæ debet, & quatenus debet,& cuius cauſa debet,& cætera eiuſmodi:incidere enim poteſt vt in dando quis modum excedat: vel ſi eum ſeruet,non ob honeſtatem tamen id faciat,ſed gloriæ interdum & honoris cauſa,dum erogationem ſuam oſtentando coràm frequenti populo venditat:quandoque ob id,vt maius aliquod lucrum aucupetur:aliquando etiam ob timorem . Liberalis autem non ſolum ita non faciet,verũ etiam iucunde,& ſine vllo dolore dabit : quippe cum omne quod ex virtute fit,vel iucundum ſit, vel dolore ſaltem vacet:id quod ob fortitudinem dictum videtur.nam vt ſuperius declaratum eſt, non omnes fortis viri operationes cum iucunditate fiunt , ſed paruam quandam moleſtiam in ſe habent,quæ tamen à voluptate quæ ex honeſtate proficiſcitur, ſuperari conſueuit.At enim neque omnis datio quæ iucundè fit, liberalis eſt:nam & intemperantes & prodigi qui neque quibus cõuenit,neque honeſtatis cauſa dant , iucundè & cum voluptate opes ſolent profundere. qui autem ita dant,minimè liberales dicuntur ſed alio quodam nomine appellari conſueuerũt : vel enim intemperantes,vel prodigi,vel glorię cupidi & ambitioſi,vel timidi ,vel callidi negociatores nuncupantur. Verũ neque ille dici liberalis debet,qui dat quidem,ſed non ſine dolore:vt ſunt nonnulli, qui vel publicè patriæ contribuunt,vel priuatim amicis donant:ægrè tamen & moleſtè, liberalis enim hominis eſt vt magis dando lætetur, quàm alij accipiendo.at ille qui moleſtè dat,pecunias etiam videtur,vt moleſtia careat,honeſtati eſſe antepoſiturus.

Sed neque accipiet vnde non oportet:non enim eius qui non magni facit pecunias,talis acceptio eſt:neque erit * petax , non enim ad eum ſpectat qui beneficia in alios confert,vt facilè beneficiis afficiatur: vnde autẽ opor- *αἰτητικός·

tet,

tet,accipiet,ex propriis videlicet possessionibus: non quia honestum id sit, sed quia necessarium,vt habeat quod det: neque res suas negliget: quippe cum ex ipsis velit aliquibus suppeditare:neq; dabit quibuslibet, vt habeat quod det quibus oportet,& quando,& vbi honestum est. Liberalis viri etiam valde est ita in dando excedere,vt pauciora sibi relinquat:quippe cum ad se minimè respicere liberalis proprium sit.

Proprietates quasdam liberalis persequitur: ac primo quo modo in accipiendo se gesturus sit, ostendit.neque enim,inquit,accipiet,vnde non decet, id enim est hominis pecunias magni æstimantis.neque erit petax,hoc est promptus ad petendum:propterea quòd qui alios beneficiis afficere consueuit,accipere beneficium ab aliis non facilè patitur.nam licet vtraque tam benè facere quàm bene affici ad liberalem spectet:magis tamen virtus in benefaciendo elucet:quippe quæ esse diuinum quoddam videatur,deique assimulatio quædam. afficere autem beneficiis, non affici dei proprium est.Quocirca non accipiet nisi vnde oportet, id est ex propriis facultatibus: atque id necessitatis causa,vt habeat vnde dare,hoc est exercere liberalitatis operationem valeat.Quod verò subiungit,liberalem suas opes minimè esse neglecturum,facit illud quidem ad eandem bonorum conseruationem,vt ad dandum suppetant:nihilominus tamen ad tollendam falsam liberalitatis opinionem vtile est.nam qui priuatas opes suas negligunt, speciem quandam virtutis præse ferunt,vt non rectè considerantibus esse liberales videantur:id autem minimè est.nam si curam suarum rerum non haberent liberales,quo pacto ex ipsis opem ferre indigentibus possent? Quocirca œconomica quædam ac dispensatrix virtus est,qua efficitur, vt vnusquisque virtute aliqua præditus eius rei curam habeat, qua in exercenda virtute sua vti consueuit.Sic fortis vir roboris ac virium suarum curam habet,vt eis ad fortiter agendum vti possit. Sic liberalis opibus conseruandis studet,vt habere queat vnde liberaliter operetur, perindeque esset si liberalis opes, & vir fortis vires negligeret:siquidem ex his & liberalitatis,& fortitudinis operatio existit. Pauciora tamen sibi interdum relinquet liberalis ita præscribente ratione: cùm non ad vtilitatme propriam magis,quàm ad honestatem spectet:neque suum commodum alienæ necessitati anteponat.

Liberalitas tamen pro facultatibus dicitur: nō enim in multitudine eorum quę dantur,sed in habitu eius qui dat,actio liberalis consistit:qui quidem habitus est,qui dat pro facultatibus. Vnde nihil vetat,quin liberalior aliquis sit,qui pauciora dederit,si modo ex paucioribus fuerit elargitus.

Liberalitas autem non multorum distributione, sed vniuscuiusque facultatibus metienda est. non enim qui multa dat,est liberalis:sed qui ita dationem moderatur, & dandi facultatem nō excedat,& indigentium necessitatem non deserat.Dabit enim interdum pauca, quia paucis indiget ille,qui accipit:ne si plura dederit,quàm opus sit,aliorum inopiam defraudare videatur: interdū quia pauca habet:& nihilominus tamen honestum est,quia ab habitu proficiscitur, qui antedictas circunstantias præscriptionesq; tam in multis quàm in paucis seruat:id est quando,& quibus, & cuius causa,& quatenus.Quatenus autem dandum est,ille transgreditur,qui pro bonorum facultate non erogat:sed vel minus dat,vel amplius quàm facultas eius patiatur.atque iccirco fit,vt liberalior sit interdum,qui ex minori opum copia pauciora dat,quàm qui ex maiori plura:si videlicet minus quàm facultatibus ipsius conueniat,dare videatur. & simili modo qui ex paucioribus rebus plura dederit,quàm pro facultate eius sit:nihil vetat,quo minus prodigus esse potius quàm liberalis censeatur: qui autem pauciora fuerit elargitus, liberalis, si modo pro facultatum ratione datio extiterit.Nunquid igitur ita dicendum est, vt in imperfectis virtutibus intentionem & remissionem reperiri concedamus,cum reliquis omnibus obseruatis in vno peccauerint? verbi causa,ne à liberalitate longius abeamus,si obseruatis circūstantiis & quando,& quibus,& cuius causa oportet,& cæteris,in quantitate àlter excedat,alter deficiat:nunquid alter altero liberalior esse existimandus est?Sed non ita inquit Aristoteles:nam solet hoc modo comparatione interdū vti: vt prudentiorem alterum altero appellet,qui magis sit ad consultandum idoneus,licet neutrū prudentem re vera esse concesserit.

Illi autem esse liberaliores videntur,qui non ipsi acquisiuerunt facultates,sed ab aliis accepere:propterea quòd indigētiam experti minimè sunt: & omnes sua ipsorū opera,vt parentes,& poëtæ,magis amare consueuerūt.

Liberaliores

Liberaliores eos eſſe qui non acquiſiuerunt, ſed ab aliis partas facultates accepere, nõ in vniuerſum,ſed plerunque eſſe verum conſueuit: eò quòd qui ita accipiunt, neque indigentiam antequàm acquirerent,neque labores in acquirendo experti ſunt : vt amare quaſi opera ſua opes debeant.ſed ſæpe tamen aliter euenit.Eodem modo quoque dictum videtur,non eſſe facilè vt liberalis diues ſit:nam ſæpe in contrarium res cedit.nam cum liberalis & diligentiam cõſeruandis bonis ſuis adhibet,& non dat quibus non oportet:facilè fit,vt opes ad mediocres neceſſariosq; vſus ſuppetentes habeat.

At verò facilè non eſt,vt liberalis diues ſit,qui neque accipiendi, neque conſeruandi,ſed erogandi potius eſt ſtudioſus:neque pecunias propter ipſas,ſed dandi cauſa æſtimat. Atque iccirco*crimini dari fortunæ conſueuit, quòd qui maximè digni ſunt,minimè diteſcant . id autem non abſque ratione accidit:quippe cum fieri minimè poſſit,vt habeat pecunias is,qui nullam diligentiam adhibet,vt eas habeat . id quod in cæteris etiam rebus fit.

*ἐγκαλεῖται τῇ τύχῃ.

Quia tamen liberalis ad dandum eſt quàm accipiendum & conſeruandum propenſior,interdum accidit vt eſſe diues non poſſit:cuius argumentum eſt,quòd accuſari fortuna tanquam iniuſta à nonnullis ſolet:quæ diuitias iis qui digni ſunt.ipſiſque vti optimè ſciunt,non exhibeat.id autem non vitio fortunæ,ſed rei naturâ ita euenit rationi quippè eſt conſentaneum , vt qui viribus acquirendis nullum ſtudium adhibet,viribus præditus non ſit:& qui ſanitati non conſulit, neque dat operam vt ſanus eſſe poſſit,non ſit ſanus:ſic quoque abſurdum minimè eſt,ſi is diuitiis careat, qui vt eas habeat,non curat:cuiuſmodi eſſe liberalis videtur.Non enim accuſanda in hoc eſt fortuna,neque ab ea quaſi merces quædam pro virtute exigenda eſt: cum neque pro aliis bonis eam requiramus:vt pro ſanitate,& robore. ſanitatis enim ſatis idonea merces eſt ſanitas: roboris item robur:ſic virtutis locupletiſſima merces virtus ipſa eſt.

Non dabit tamen quibus non oportet, neque quando non oportet : & reliqua huiuſcemodi:alioqui non ageret ſecundum liberalitatem : neq; ita expenſas pecunias poſſet in ea quæ debet,expendere. Sicut enim diximus, is eſt liberalis,qui pro facultatibus,& in ea quæ debet,ſumptus facit:qui verò excedit,prodigus.atque ideo tyrãnos prodigos non dicimus:facilè enim eſſe minimè videtur,vt dationibus & ſumptibus excedere opum multitudinem poſſint.

Cum igitur liberalis pro facultatibus debeat aliis impertiri:qui ſuprà facultates id facit,non liberalis ſed prodigus eſt.Quia verò tyrãni id eſt reges opũ copia adeo abundant,vt nulli ſumptus ſint,qui eam excedere poſſe videantur:prodigi minimè dicuntur , ſed econtrario potius quòd in dando deficiant,vituperari conſueuerunt.

Cum igitur liberalitas mediocritas ſit,quæ circa pecuniarum dationem acceptionemque verſatur:liberalis dabit & expendet in ea quæ oportet, & quotcunque oportet,tam in paruis:quàm in magnis : atque id iucunde faciet:accipiet item & vnde oportet,& quotcunque oportet . Nam cum virtus circa vtráque ſit mediocritas,vtráque vt debet,faciet. moderatam enim dationem talis acceptio conſequitur:quæ autem non eſt talis, contraria eſt. quæ igitur conſequuntur,in eodem ſimul contingunt: quæ verò ſunt contrariæ minimè.

Quemadmodum artes non ſecus in paruis ac in magnis operibus perſpiciuntur: verbi cauſa, Polycletus,& Praxiteles , & Myron tam paruâ quàm magnâ aliquâ ſtatuâ affabre factâ ſpecimen artis ſuæ oſtendebant:ita virtute prǫditus vir in paruis & magnis factis eandem actionis honeſtatem præ ſe feret.Idem quoque liberalis faciet:nam & in paruis & magnis rebus non modo dabit vt oportet,verum etiam vnde oportet,accipiet:quippe cum moderatam dationem acceptio moderata,iniuſtam,iniuſta conſequatur.id quod in prodigis videre licet,qui cum immoderate & iniuſtè profundant,vt ſuppetere ipſis diuitiæ poſſint, aliena furantur,latrocinia conſtituunt, à nulloque iniuſtitiæ genere abſtinent.Nunquam enim fit,vt vel qui ita iniuſtè accipere non veretur,

benè ac iuſtè diſpenſet:vel qui ita immoderatè profundit,benè atq; honeſtè accipiat. nam ſi prodigus qui nullum in dando modum ſeruat,in accipiendo moderatione vti vellet: cito in anguſtiã redactus non haberet vnde prodigalitatem ſuam poſſet exercere. Quæ igitur ſe mutuò conſequũtur dationes,ſcilicet & acceptiones,in eodem cõtingunt:in probo viro,ſi honeſtæ:in prauò ſi malæ & turpes ſint.licet enim dationi in vniuerſum acceptio eſſe contraria videatur:quippe cum illa in compendio,hæc in diſpendio conſiſtat,illa bonorum acquiſitio ,hæc abiectio ſit atque alienatio:non tamen re vera eſt.nam ſicut neque moderata atque honeſta datio, eſt abiectio atque alienatio bonorum,ſed vſus:neque honeſta ac moderata acceptio eſt acquiſitio & poſſeſſio abſolutè,ſed ad vſum opportunũ facultatũ comparatio: ita neq; immoderata datio eſt vſus,ſed abiectio: neque immoderata acceptio,eſt acquiſitio , ſed ad abiiciendũ & profundendũ reſeruatio. Vt hoc modo datio & acceptio:ſi vel moderatæ vel immoderatæ vtræque fuerint,inter ſe minimè ſint cõtrariæ:ſed ſe mutuo conſequantur,in eodemque exiſtant : ſi autem altera moderata,altera immoderata ſit:tunc verò contrariæ ſint,neque ſe mutuo conſequi , neque conſiſtere in eodem poſſint.

Quòd ſi inciderit, vt præter quàm deceat, & bene ſe habeat,expẽderit: dolebit quidem,ſed moderatè,& ſicut debet.nam ob quæ oportet, & ſicut oportet,& lætari & dolere ad virtutem ſpectat.Eſt etiam liberalis quãtum ad pecunias attinet,in ſocietate vitæ perfacilis.iniuria enim affici poteſt, cũ magni pecunias non æſtimet.magisque ægrè fert, ſiquid quod oportuerit, non expenderit:quàm dolet,ſiquid expẽderit,quod minimè debuerit. neque Simonidi aſſentitur.prodigus verò etiam in his peccat:nam ob quę oportet,& ſicut oportet,neque lætatur,neque dolet. id quod progredientibus manifeſtius patebit.

Si liberalis præterquàm deceat atque honeſtum ſit,quippiam expenderit, vel à tyrãno aliquo vel ciuitate etiam in ſpectacula & ludos aut viſcerationes,aut naumachias, aut tale quippiam ſumptus facere coactus:dolebit quidem,ſed moderatè tamen,& vt decet:neque ob ſumptum,ſed quia non vt oportebat,eum fecerit.Quia verò nonnulli ſunt,qui nullam ægritudinem nullumque dolorem cadere in ſapientem ac virtute præditum opinantur:ideo ſubiungit,virtutis eſſe,id eſt virtute præditi hominis,vt & lætetur, & doleat, ſicut opus eſt:id eſt cum ratione nihil autem quod cum moderamine rationis iuſſuque efficitur,eſſe vitioſum poteſt:cuiuſmodi eſt dolor,qui à Stoicis non dolor,ſed * contractio animi appellatur.Nam ſi probus vir neque lætitia,neque dolore vllo afficeretur,eandem in reliquis omnibus tranquillitatem & quietem animi eum ſeruare neceſſe eſſet : vtne ad virtutum quidem operationes moueri vllo modo poſſet. quod ſi fieret,neque probus eſſe concederetur.affectus enim animi ſunt, qui ad actiones incitare homines conſueuerunt: nam ratio & iudicium ſatis non eſt : ſenes enim ad res gerendas iuuenibus minus idonei ſine dubio ob id ipſum eſſe perſpiciuntur.Adde quòd cum virtus habitus electiuus ſit, electio verò habitus conſultatiuus,appetitio autem affectus:nullo modo operari ſecundum virtutẽ ſine affectu poſſemus.Dolebit igitur liberalis,ſi ſumptus præter honeſtatem aliquos feciſſe videbitur : & multo magis etiam,ſi non dederit,cum erat opus,quàm ſi dederit, cum non oportebat:atque in hoc Simonidis ſententiam minimè approbabit.De Simonidis enim Lyrici pœtæ auaritia cum alij nonnulli:tum Theophraſtus meminit,& in libro de moribus,& in eo quem de diuitiis inſcripſit.

*συστολὴ

Dictum à nobis eſt prodigalitatem & illiberalitatẽ exceſſus eſſe & defectus:atque eas in duobus datione & acceptione conſiſtere: nam etiã ſumptum in dationem* reponimus.Prodigalitas enim in dãdo & non accipiẽdo excedit:in accipiendo autem deficit.illiberalitas contra in dãdo deficit, in accipiendo excedit:ſed in paruis tamen.

*τίθεμεν.

Abſoluta mediocritatis pertractatione ad vitia oppoſita explicanda deſcẽdit. ac quia ſuperius prodigalitatem & auaritiam eſſe exceſſus & defectus dixerat , atque vtraſque in datione & acceptione verſari:nunc quo modo id ſit,declarat: docetque primum debere vnumquemq; ſumptum in dationis rationem venire.atque id ob prodigos dictum videtur, qui nõ propriè dant ac donãt, ſed quomodocunque in immoderatos,inhoneſtoſque ſumptus pecunias ſolent profundere. Prodigalitas enim in dando ac profundendo excedit,in accipiendo deficit: illiberalitas in dando deficit , in accipiendo excedit : cæterum in paruis rebus,cuiuſmodi ſunt,qui paruos quæſtus ſordidè conquirunt,

conquirunt,paucorumque compilatores ac raptores dicuntur.nam qui in magnis accipiendis excedunt,vt sunt tyranni,insatiabiles potius alienorum vsurpatores & iniusti,atque impij,quàm illiberales,& auari appellarentur.

Ac quæ ad prodigalitatem quidem spectant, non admodum coaugeri consueuerũt:Non enim facile est,vt qui nulla ex parte accipit, omnibus largiatur.citò enim priuatos eos homines qui dant,facultas deserit: qui quidẽ prodigi esse etiam videntur:id est * inseruati. Nam qui huiusmodi est,non paulò melior illiberali esse videretur:cum & ab ætate, & inopia curari facilè possit:atque ita ad medium redire.cum enim ea habeat,quæ sunt liberalis,quippè qui det quidèm & non accipiat,sed neutrum tamen neq; vt debet,neque bene faciat:si ad hoc tantum vel assueuerit , vel aliquo alio modo fuerit mutatus,liberalis euadet. fiet siquidem vt & det quibus oportet, & non accipiat vnde non oportet. vnde neq; esse moribus prauus videtur. dando enim & non accipiendo excedere non mali & ignobilis , sed stolidi potius hominis est. Qui autem hoc modo est prodigus , longe illiberali & auaro,cum ob ante dicta,tum propterea esse melior videtur: quia ipse multis,illiberalis nemini prodest,immo ne sibi ipse quidem vtilis est.

*ἄσωτοι.

Cum dixerit prodigum in dando & non accipiendo esse nimium , ac propterea in accipiendo deficere:subdit vtraque hæc in prodigalitate simul esse ac perseuerare non admodum solere : vt multa scilicet aliquis det,& nihil accipiat.qui enim ita facit,citò in pecuniarum inopiam incidit, si fuerit priuatus:quippe qui cum ἄσωτος,id est inseruatus sit,ac seipsum perdiderit,propriè prodigus dicitur.nam regibus & tyrannis,etiam si multa dent,deficere opes minimè solent:vt hac de causa hi neque esse prodigi posse videantur:cum,sicut dictum superius est, ob pecuniarum prouẽtuumq; copiam nullos sumptus facere supra facultates suas queãt. Qui tamen ita est prodigus,vt vtraque hæc habeat,vt & in dando excedat,& deficiat in accipiendo:is duabus de causis illiberali longè melior est:primum quia corrigi non difficulter potest:cuius rei duæ quoque sunt causæ, vna,quòd cum in iuuentute contingere huiuscemodi vitium consueuerit, quo magis ætate vnusquisque prouehitur,eò parcior,rerumque suarum studiosior redditur:altera,quia ad egestatem citò huiusmodi homines deducti reprimuntur:à nimiaque opum profusione coguntur desistere:atque ita fit,vt ab his vtrisque & ætate & inopia castigati , immutentur melioribusque assuescant: eaque assuetudine id quod habent,quod liberalis est proprium , hoc est vt dent & non accipiant, licet deprauatum id sit,ad mediocritatem dirigant, atque emendent . præsertim cum verè prodigus neque esse malus moribus videatur , neque ignobili & abiecto animo : magnanimitate enim quadam est præditus vt & bona sua communicare cum aliis velit , & vilis lucri cupiditate minimè afficiatur:stolidusque esse,id est stultè & imperitè potius facere sit existimandus . Quocircà facile fiet,vt si vel ætate vel inopia resipuerit , didiceritque quis sibi in largiendo modus seruandus sit:mutetur,& ad mediocritatem redeat.Deinde verò in eo quoque illiberali est melior prodigus,quòd hic quomodocunque profundendo multis:ille nemini , ne sibi quidèm ipsi vtilis est: quippe qui,vt prouerbio dicimus,*iusculo solo sibi viuendum proposuerit.

*ζωμῷ τῷ δὲ λεγομένῳ ζῆν προειρημένῳ.

Plerique tamen prodigi sicut dictum est,etiam vnde non oportet, accipiunt:atque in hoc sunt illiberales : qui ideo ad accipiendum prompti efficiuntur,quia cum velint expendere,facere id facile nequeunt.citò enim ipsis opes deficiunt:vt aliunde sibi comparare eas cogantur.quoniam prȩterea nullam honestatis curã habent,vndique nullo habito delectu accipiunt. dare enim cum cupiant,quo pacto & vnde id faciant,non curant.Quapropter neque liberales eorum dationes sunt,cum non sint honestæ,neque huius ipsius causa,neque vt oportet,efficiuntur : immo interdum eos quos oporteret esse pauperes,diuites reddunt : atque iis qui moderati sunt moribus,nihil, adulatoribus autem & cæteris quis aliam quampiam voluptatẽ

ipsis

ipsis sumministrant, multa largiuntur. vnde efficitur, vt plerique ex his intē perantes etiā sint. Nā & quia facile expendunt in intemperantias etiā profusos sumptus faciunt: & quia non ad honestatem spectantes viuunt, ad voluptates quoque declinant. Prodigus igitur si * incorrectus permaneat, in hæc transit: si curationem admittat mediocritatem assequi, honestatemque potest.

*ἀπαιδαγώγητος.

Atque hic quidem prodigus in quo vtraque hæc concurrunt, vt det & non accipiat, illiberali & auaro longè melior est. plerique verò sunt qui non synceram habent prodigalitatem sed commistam cum illiberalitate, ac confusam: qui & dant quibus non debent, adulatoribus scilicet & flagitiosis hominibus: & vnde non debent, nulla honestatis habita ratione quocunque vel turpi modo accipere, ac rapere non verentur, quo in sumptibus inhonestis voluptuosisque possint perseuerare: qui ferè sunt intēperantes. Nā cum propriè prodigū appellare homines solent, qui vt libidinibus, intēperantibusque voluptatibus fruatur, opes suas dissipat, ac consumit. cuiusmodi hominū varia genera reperiūtur. alij enim in venereas voluptates, & meretrices, alij in potationes, alij in epulas patrimonia dilapidant. Venereis dediti, libidinosi: vino, temulenti atq; ebriosi appellātur. Qui autē epulis vacant, pro vario ipsarum studio varia etiā nomina sortiuntur: Qui enim cibi sumendi præscripta tempora ob auiditatem anteuertunt: nec expectare quippiam patiuntur, esuritores ac famis non patientes dicuntur: ὀξυπεῖνεις græce, id est qui cito fame iritantur. Qui multo opsonio vescuntur, opsonatores atque edaces dixeris: quos Græci ὀψοφάγους appellāt. Qui curiosè autem nimis varia ciborum condimenta, nimiasque lautitias ac cupedias requirunt, ij lauti, ac cupediarij nuncupantur: λιμβοὶ à Græcis nominati. Ganeones verò & gulosi, qui ex quouis edulio suauissimum quodque excerpunt atque affectant: hi sunt qui τένθαι, à Græcis dicuntur. At ventres & eluones qui multa edere quomodocunque, & ventrem replere student: sicut obliguritores & lurcones, qui in edendo voracitatem quandam & furiam ac celeritatem præ se ferunt: illos γάστριας & γαστριμάργους hoc est ventrosos, & ventrifurentes: hos λαιμάργους, id est gulifurentes Græci vocant.

At illiberalitas incurabilis est. nā & senectus & omnis imbecillitas reddere illiberales videtur, magisq; quàm prodigalitas, hominibus natura insita est: nam plerique sunt pecuniarum cupidi magis quàm ad dandū prōpti: & latè patet, multiformisque est.

Vitium per excessum, id est prodigalitas curari & corrigi, vt dixit, non difficulter potest: cum ob alia, tum quia ab ætate progrediente adiuuatur. illiberalitas verò & auaritia est incurabilis, id est curari facilè nequit, vt quæ cum ætate crescat. nam senectus reddere homines auaros consueuit. Cuius id est argumentum quòd omnis imbecillitas id facit. qui enim corpore infirmiores, imbecillioresque sunt, auari etiam magis & illiberales plerunque efficiuntur, pecuniarumque cupidiores, quibus maximè sibi opus fore existimant. At senectus imbecillitas quædam est & impotētia: vt insitum naturâ hominibus hoc vitium esse videatur, quippe quod & simul cum ætate augescat, & homines ad se propensiores habeat. quod verò naturâ inest, curari atque amoueri difficulter potest. Dictum siquidem superioribus in libris est, magis ea esse incurabilia ad quæ eramus procliuiores, quibusque capi atque allici facilius poteramus. ad auaritiam autē pecuniasque acquirendas, vnusquisque videtur esse quàm ad dandas procliuior.

Multi enim modi esse illiberalitatis videntur. nam cum in duobus constituta sit in dandi excessu, & defectu accipiēdi: non omnibus integra, adest sed interdum separatur. atque ita fit, vt nonnulli in accipiendo excedant, alij in dando* deficiant. nam qui his nominibus præditi sunt, vt dicantur parci, tenaces retracti & restricti, omnes in dando deficiunt. Non appetūt autem aliena, neque accipere volunt alij ob probitatem quandam, turpiumque rerum euitationem. videntur enim aliqui, vel certè dicunt, proptereà† conseruare, ne aliquando agere turpe aliquid cogantur. Inter hos est etiam cuminiseca, & vnusquisque alius huiusmodi, qui nomen sortitus est ab excessu,

*κίμβικες, id est sordidi.

†φιλάττειν

exceſſu,quòd nemini quicquàm daturus ſit. Alij ob timorẽ ab alienis abſtinent:propterea quòd facilè minimè eſt, vt ſi aliquis aliena acceperit, alij ab eo quicquam non accipiant:atque icc irco neque accipere,neque dare ipſis his placet.

Hæc ipſa autem auaritia multas habet ſpecies:nam parci dicuntur, qui in ſeruandis rebus ſuis nimis excedunt. Qui verò pauca quædã exhibent ac minuta retracti appellantur ac reſtricti:quos κίμβικας hic appellat Ariſtoteles,† quia huiuſmodi homines κινοῦνται βίᾳ,id eſt vi mouentur, & ad dandum impelluntur.necnon cuminiſecæ:vt qui etiam cumini granum ſecare, nec concedere integrum velint.vocantur hi etiam à græcis γνίφωνες & σκνιποὶ, id eſt obſtippi, & ſordiduli. Qui vix dant,ac difficulter, γλίσχροι, id eſt tenaces:qui cum cõtentione & ira,μικρολόγοι,hoc eſt ſordidi ac paruipenduli nominantur,vtpote qui parua magni pendant atque æſtiment. Atque hi ſanè omnes in dando deficiunt.aduertendum autem, quod inquit hic nonnullos videri vel dicere ſe conſeruare ne turpe aliquid facere cogãtur,id duobus modis intelligi poſſe: nam græce eſt [φυλάττειν] tantummodo,quod poteſt ſignificare cõſeruare,& hoc modo ſubintelligetur [ſuas opes] aut [pecunias:ne ſi inopes euaſerint,aut furari,aut peierare,aut calumniari,aut quippiam aliud huiuſmodi turpe cogantur perpetrare. Poſſumus etiam interpretari φυλάττειν attendere & obſeruare ne quippiam ab aliquo accipiant,ne ſcilicet accipiendo, aſſueſcant & vnde non debẽt, & quantum non debent,poſtea accipere.

†Bud. ἀπὸ τοῦ κιβδήλου χρυσίου dici putat id eſt adulterino & ſubærato auro.

Nonnulli verò in accipiendo excedunt, dum & vndecunque & quodcunque accipere non verentur:vt ſunt,qui illiberalia opificia exercẽt, & lenones,& id genus cæteri:& fœneratores,†qui etiam parua magnis cum vſuris accipiunt.qui quidem omnes neque vnde debent, neque quantum debent,accipiunt.Communis autem his omnibus turpis quæſtus videtur:cauſa enim lucri omnes,atque eius parui,opprobria ſubeunt.Nam qui magna vnde non oportet,& quæ non oportet,accipiunt,vt tyrannos qui vrbes populantur,& templa diripiunt:non illiberales,ſed improbos potius, ſed impios,ſed iniuſtos appellare conſueuimus. At aleator,& fur ſeu*ſpoliator,& latro ex illiberalibus etiam ipſi ſunt:cum turpi lucro dediti ſint. vtrique enim lucri cauſa negociantur,& opprobria ſuſtinent.& hi quidem pericula maxima acceptionis cauſa ſubeunt:illi ab amicis quibus dare deberent, lucrantur.vtrique igitur cum vnde non oportet, velint lucrum cõparare,turpi lucro dediti ſunt.atque omnes huiuſcemodi acceptiones ſunt illiberales. Merito verò illiberalitas contraria liberalitati propterea dicitur, quòd maius malum quàm prodigalitas eſt.magisque in ea peccant homines, quàm in prodigalitate,de qua ſuperius iam diximus.De liberalitate igitur,& oppoſitis vitiis hactenus dictum ſit.

†a.l.qui paulatim & magnis cum uſuris accipiunt.

*λωποδύτης.

Alij ſunt qui in accipiendo exuperant, qui vndecunque ſibi eſſe accipiendum, nihilque quod quæſtuoſum ſit,turpe exiſtimant.vt lenones qui meretrices alunt ac lucri cauſa proſtituunt. publicani,& fœneratores nõ abſolutè quidem omnes,ſed præcipuè parua,magnis cum vſuris accipiũt. Quãquàm hic duplex lectio reperitur:altera τοκισαὶ,καὶ τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῷ, id eſt fœneratores etiam parua magno cum fœnore,vt ſubintelligatur vel accipientes,vel dantes: vt non omnes hoc in genere eſſe dicantur fœneratores,ſed qui vel dant parua magnis cum vſuris: vel parua accipiũt magnis cum vſuris,id eſt paulatim accipiendo magnas tamen vſuras cõficiunt.cui interpretationi altera quoque lectio videtur aſtipulari quæ huiuſmodi eſt,καὶ τοκισαὶ κατὰ μικρὸν καὶ ἐπὶ πολλῷ,id eſt & fœneratores qui paulatim & magnis cum vſuris accipiunt. Turpis autem lucri cauſa iſti ſubire quodlibet opprobrium ſuſtinent.accipiuntque vnde non debent,lenones:quantum nõ debent,fœneratores.ſunt etiam nihilominus huiuſmodi latrones & aleatores,quãuis eſſe ſuorum bonorum profuſi videri poſſint:nam & illi, id eſt latrones & ſpoliatores ob paruum lucrum magnis periculis ſeſe exponunt:& aleatores ab amicis lucrantur, quibus cum verſantur & degunt:

gaudentque si eos nudos, pecuniisque exhaustos dimiserint, quos magis iuuare beneficiisque afficere deberent. Ex his omnibus fit, vt auaritia maius malum sit quàm prodigalitas, atque ob id magis contraria liberalitati esse censeatur.

De magnificentia & eius extremis. *Cap.* II.

*μεγαλοπρεπείας.

SEqui videtur, vt de * magnificentia seu magnidecentia disseramus. nã etiam ipsa esse quædam virtus videtur, quæ circa pecunias versatur: nõ in omnes tamen quæ ad pecunias spectant, actiones, sicut liberalitas, diffunditur, sed in sumptuosas tantum: atque in his liberalitatem magnitudine excellit. nam sicut nomen ipsum significat, in magnitudine decens sumptus est. magnitudo autem est ad aliquid. non enim aut triremis, aut supplicationum præfecto idem sumptus est: sed qui est decorus & ipsi, & in quo, & circa quod fit.

Cum tractatus de magnificentia dissertationem de liberalitate subsequatur, eam vel tanquam speciem genus, vel tanquam partem totum sequi manifestum est. vtro modo sequatur considerandum videtur. sed prius in quo differat à liberalitate magnificentia explicabimus. liberalitas circa dationem & acceptionem versatur: magnificentia circa dationem tantum. Liberalitas præterea tã in magnis quàm in paruis dationibus spectatur, magnificentia verò, quemadmodum hic ab ipso Aristotele ex nomine definitur, quæ μεγαλοπρέπεια hoc est magnidecentia dicitur, nihil aliud quàm in magnitudine decens sumptus est, seu decentium in magnitudine sumptuum effectio: vt circa magnas dationes, magnosque sumptus versari eam tantum necesse sit. Cum igitur sit eiusmodi, speciésne liberalitatis esse, an pars dicenda est? nam si est species, cum nullum genus spciẽ vnam tantummodo habeat, sed plures: quomodo liberalitas diuidi in plures species poterit? an ita liberalitatem distribuemus, vt alteram eius speciem dicamus esse, quæ in dando: alteram, quæ in accipiendo consistat: tum eam quæ in dando versatur, in duas etiam ipsam diuidi, vnam, quæ circa magnos sumptus: alterum, quæ circà paruos consideretur. ex quibus ea quæ circa magnos sumptus est, magnificentia vocetur, altera nomine careat? Sed absurdum videbitur, si acceptionem & dationem duas liberalitatis species faciamus: primum quia liberalitas in sola datione magis consistit: simul enim atque aliquis in dando peccauerit, liberalis non est, etiam si rectè acceperit: nam præter quàm quòd rectè accipiat, rectè etiam det, necesse est eum qui liberalis nomine appellandus sit. Deinde ob id absurda est hæc specierum liberalitatis diuisio, quòd cum liberalitatis definitio sit, vt tam in dando quam in accipiendo rectè se gerat, ea vtrisque speciebus conuenire minimè poterit. Quocirca melius est, vt partem liberalitatis esse magnificentiam asseramus. nam cum liberalitatem in omnes quæ ad pecunias spectant, actiones diffundi dicat: quærendum est, an in eas etiam, circa quas versatur magnificentia. si enim in eas non pertingit liberalitas, falsum erit, quod hic dixit Aristoteles: sin pertingit, vel eodem modo quo magnificentia in ipsis vel diuerso expendet: si diuerso, sumptus proculdubio secundum decorum & rectam rationem minimè faciet, neque vt oportet, neque quantum oportet: atq; ita efficietur, vt cum indecorè impendat, neque esse mediocritas, & virtus possit. si verò eodem modo quo magnificentia, pecuniis vtetur, restat vt magnificẽtia pars liberalitatis esse videatur. nam sic quoque sequitur id quod inquit, siquis magnificus sit, esse etiam liberalem: siquis autem liberalis, non prorsus quoque esse magnificum. perinde ac siquis diuisa in tres partes medicina in medicamẽtalem, in victualem, & manualem, hoc est φαρμακευτικὴν· διαιτητικὴν: & χειρουργικὴν, siquis sit medicamẽtarius esse etiam medicum dicat, non autem siquis sit medicus esse etiam prorsus medicamentariũ. Verum si has esse species medicinæ quispiam concedat, nihil erit, quo minus magnificentiam quoque liberalitatis esse speciem concedendum sit. Quanquàm possumus etiam ita intelligere, vt dicamus circa omnes pecuniarum vsus communes scilicet & consuetos versari liberalitatem: circa sumptuosos verò solummodo magnificentiam, id est eos qui ad sumptus spectant, qui tamen largitate maiore, ac splendore indigeant: vt duæ sint virtutes, quæ circa pecunias versentur, quarum altera in consuetis omnibus & communibus: altera in sumptuosis tantum ac maioribus actionibus suo officio fungatur. vt in easdem etiam circa quas magnificentia consistit, extendatur quidem liberalitas, sed ita tamen, vt proprietates suas minimè excedat. proprium autem eius est, vt honeste & secundum rectam rationem sumptus faciat. at spectare ad euentum, splendoremque & excellentiam ex sumptuosa actione requirere, illud verò totum magnificentiæ, seu magnidecentiæ est: quippe quæ non sumptum absolutè, sed decorum quẽdam sumptum faciat. Cum verò inquit in his, id est

sumptuosis

ſumptuoſis pecuniarum vſibus magnificentiam magnitudine excellere liberalitatem, non id ſignificat, vt in iiſdem prorſus ſumptuoſis rebus verſari & liberalitatem & magnificentiam intelligamus: nam ſi eædem prorſus res eſſent, quæ non niſi magnos ſumptus exigerent, in ipſis liberalis minimè pro dignitate ageret: atque ita ſe gerendo neque liberalis prorſus eſſet. ſed cum dixerit in ſumptuoſis tantum verſari magnificentiam, oſtendere vult qua re, id eſt magnitudine, qui in talibus ſumptuoſis verſatur, excedat liberalem, cuius in minoribus & conſuetis negocium eſt. Sed fortaſſe etiam in eum ſenſum Ariſtotelis hæc lectio eſt accipienda, vt licet circa eadem verſetur liberalitas, magnificentiam tamen non in eo differre dicamus quòd ſecundum rationem expendat, ſed in eo quòd magnos ſumptus ac ſplendidos faciat. magnitudo autem eſt ad aliquid, hoc eſt alicuius eſt magnitudo: eſtque alterius rei alia, atq; alia. vt nō idem ſit ſumptus trierarcho qui inſtruendæ triremi præfectus eſt, & architheoro qui publicè vel ad ludos Græciæ cum ſacrificiis, vel ad deos ſcitatum oracula, aut ſupplicatum mitti conſueuerat. Magnificus igitur decorum ſpectabit & quantum ad ſe, & quantum ad id attinet, in quo, & circa quod operabitur, in quo[& circa quod]autem idem per diuerſa videtur ſignificare, in qua re videlicet & circa quam rem ſumptus facturus ſit. aliud enim decorum eſt, ſi templum extruat: aliud, ſi patriam muris cingat: aliud, ſi ædilitatem, aliud. ſi gymnicorum ludorum præfecturam gerat: in quibus omnibus ita ſeſe præſtabit magnificus, vt magnitudinem in ſingulis accommodatam ſeruet.

At qui in paruis aut mediocribus pro dignitate ſumptus facit, magnificus minimè dicitur: vt id, Mendico panem poſcenti ſæpè ferebam: ſed qui in magnis. nam qui eſt magnificus liberalis etiam continuò eſt: liberalis autem: non continuò magnificus. Huius verò habitus defectus * paruificentia ſeu paruidecentia, exceſſus autem * decori imperitia & ineptitudo quædam operaria appellatur. & eiuſmodi cæteri habitus, qui non excedunt magnitudine circa quæ oportet: ſed in quibus non oportet, & ſicut non oportet: ſplendorem affectant. Verum de his poſterius dicemus.

*μικροπρέπεια.
*βαναυσία καὶ ἀπειροκαλία.

Manifeſtè hîc differentiam magnifici & liberalis oſtendit, cum inquit qui in paruis & mediocribus pro dignitate expendit, eum minimè eſſe magnificum: in paruis enim & mediocribus ſumptibus liberalitas, in magnis magnificentia conſiſtit. illius enim eſſentia in eo eſt, vt rectè: huius, in eo, vt magnificè & excellenter ſumptus faciat. atque hinc patet liberales actiones poſſe etiam ab illis qui non ſunt diuites, nihilo minus exerceri: magnificas autem omninò diuitiis indigere. Sciendum verò, ſicut paruificentia ab auaritia, & decori imperitia, ineptitudoque operaria à prodigalitate differt: ita magnificentiam à liberalitate eſſe diuerſam. ſunt autem inepti operarij quos βαναύσους Græci vocant, ſordidi ac viles opifices, qui ſedentarias manualesq; artes exercēt: propriè tamen fabri qui ad ignem & caminos operantur, ab eo dicti, qnòd caminos incēdant: αὔειν enim incendere, βαῦνος caminum ſignificat. quia verò huiuſmodi homines plerunque præter dignitatem efferuntur: ſuiſque opificiis quaſi magnis ac præclaris gloriari conſueuerunt: inde factum eſt, vt hoc nomen ad eos etiam transferatur, qui maiora quàm ipſis conueniant, indecorè aggrediuntur. Ariſtotelesque hîc vitium magnificentiæ per exceſſum oppoſitum hoc nomine appellat: quæ eſt affectatio quædam magnitudinis & ſplendoris in ſumptibus pro dignitate ac decoro faciendis, in quibus minimè oportet.

Magnificus autem ſeu magnidecens eſſe ſcienti ſimilis videtur, quippè qui & quod decet contemplari, & magnos* conſonè facere ſumptus poſſit. quemadmodum enim in principio diximus, habitus operationibus definitur, & iis quorū habitus eſt: magnifici verò ſumptus, & magni ſunt, & decentes: talia igitur erunt etiam opera. ita enim fiet, vt ſumptus & magnus, & operi decorus euadat. vt & opus ſumptu, & ſumptum opere dignum eſſe oporteat, vel etiam excedere.

*ἐμμελῶς.

Magnificū hic ſcienti ſimilem eſſe inquit, aut quia eſt decentiū ſumptuū in magnis rebus contemplator: cōtēplari autem ſcientis proprium eſt, vnde etiam ſcientias contemplatiuas appellāt. nam in paruis dignitatem rei aduertere haud difficilè, in magnis non admodum facile eſt. Qui

I igitur

igitur in magnis ſumptibus faciendis magnitudinẽ vnicuique rei accõmodatam poteſt aduertere, atque obſeruare, is meritò eſſe ſcientiâ quadam præditus videtur: præſertim cùm fieri etiam poſſit, vt licet magnos ſumptus quis faciat, propoſitæ tamen rei magnificentiam non aſſequatur. aut ſcientem artificem vocari hîc dicendum eſt: vniuſcuiuſque enim artificis eſt, rei eius decorum cõtemplari ac ſpectare, quæ arti ſuæ ſubiicitur: verbi cauſa, ſutoris munus eſt, id ſpectare, vt vel viri, vel mulieris, vel pueri, vel adulti pedibus accommodatos calceos conficiat: pictoris, vt heroem, regem, priuatum, lætantem, aut dolentem pro dignitate vniuſcuiuſque coloribus exprimat, atq; effingat: ita quoque ad magnificum pertinet, vt id attendat & ſpectet, vt pro magnitudine vniuſcuiuſque rei conuenienter, ac magnificè expendat. ſuperius verò & ex operationibus habitus etiam inueniri dixit: quales enim ſunt operationes, talis habitus eſt, ex quo operationes proficiſcũtur: & ex rebus illis, quarum eſt habitus, ſeu contemplatiuum, ſeu effectiuum, ſeu actiuum volueris. exempli gratiâ, ædificatoriæ artis operationes quædam eiuſmodi ſunt, quæ ad ædificandum pertinent, quas nimirum ipſas ars ædificandi exercet: ſubiectum autem eius ſunt ligna & lapides, quibus tanquam materia ad operationes efficiendas vti conſueuit. ſimili modo in virtutibus quoque res ſeſe habet. ſicut enim paulò ſuperius liberalitatem verſari circa pecunias demonſtratum eſt, propterea quòd & operationes eius circa pecunias eſſe, & ſubiectum eius eſſe pecuniæ conſpiciebantur, ita cum magnificentiæ operationes ſumptus ſint & magni, & decentes, ſubiectum verò magna opera atque excellentia, his habitus quoque eius definitur, id eſt notatur, atque agnoſcitur. eſt enim ea quæ magnos ſumptus ac decentes, magniſque operibus ac præclaris accommodatos facit. Vel igitur hoc quod inquit habitum operationibus definiri, ita eſt intelligẽdum: vel altero etiam modo: vt ſenſus talis efficiatur. Quemadmodum in principio diximus, habitus moralis non certam quandam ex ſe habet præſcriptionem, ſed ex incidentibus atque occurrentibus ſigillatim operationibus definitur, exque iis quorum ſubindè eſt operator: non enim virtutum ipſarum, ſed noſtri tantum ratione habita medium in virtutibus ac mediocritas & eſt & dicitur: ſic magnifici hominis ſumptus non certam habent magnitudinem, ſed ita magni ſunt, vt vnicuiq; magnæ rei decenter ac pro dignitate accommodentur: ſuntque ita magna opera, perinde ac præſens neceſſitas atque vſus requiſiuerit: ac ſui reſpectu vnumquodq;. ea enim ratione potiſſimũ fit, vt & ſumptus, magnus, & decens opus euadat, cum & opus ſumptu, & ſumptus opere dignus eſt, vel etiam excedit. exuperat ſiquidem in ſumptibus faciendis aliquando magnificus, neque eos rebus ſtudet nimis exactè adæquare, id quod parci ac ſordidi potius eſt: vt per eum non ſtet, quò minus opus magnum ac ſplendidum efficiatur.

Atque huiuſmodi ſumptus magnificus honeſtatis cauſâ faciet: commune enim hoc eſt virtutibus: iucũdè etiam & largè: eò quòd nimis exacta ratio paruifici eſt: conſiderabitque magis quomodo pulcherrimum ac decentiſſimum opus efficiatur, quàm quanti conſtet, quomodoq; fieri minimo precio poſſit. Neceſſe verò eſt, vt magnificus ſit etiam liberalis. nam & liberalis expendet & quæ oportet, & ſicut oportet. in his tamen quod eſt magnum, magnifici eſt: vt magnitudo.

Magnificus etiam eum finem ac ſcopum habet, qui cæteris quoque virtutibus propoſitus eſt, primum, vt honeſtatis cauſa agat: deinde vt iucundè, quippè cum virtutum operatio iucunda eſſe conſueuerit: tum id adiunget, vt largè ac profuſè, non ad exactam rationem expendat.

Si circa eandem liberalitas ſit. etiam ab æquali ſumptu opus magnificẽtius faciet. non enim eadem & poſſeſſionis & operis virtus eſt. nam poſſeſſio anteponitur, quæ eſt digniſſima ac precioſiſſima: opus, quod magnum & pulchrum eſt. talis enim rei ſpectatio eſt admirabilis. quod autẽ eſt magnificũ, eſt admirabile: operiſq; magnificentia virtus in magnitudine eſt.

Adde quòd ab æquali ſumptu maius opus efficiet magnificus, quàm liberalis. ſi enim oporteat ſumptu centum talentorum patriæ ipſum quippiã extruere ac fabrefacere, non id faciet paruum, quod auari tamen & gemmarum, margaritarumq; æſtimatione precioſum ſit: ſed dabit operã, vt magnitudine præcipue excellat. Nã & Pericles Iouem Olympiũ poterat iiſdem ſumptibus ſicut minorem, ita auro & gemmis precioſiorem conſtituere: ſed magnificum opus minimè fuiſſet: quippè

ſet:quippè

ſet:quippè cum non eadem ſit virtus operis & poſſeſſionis.Poſſeſſio enim id habere debet vt plurimi conſtet,atque æſtimetur,poſſitque,licet mole & magnitudine eſſe exiguâ videatur, plurimũ valere:cuiuſmodi eſt aurum,gemmæ,vniones,& id genus cætera.at opus quo maius & pręclarius, eò præcioſius eſt atque excellentius: necnon vnicuique ſpectanti atque inſpicienti admirabilius: cuiuſmodi eſſe id quod magnificum eſt,debet. magnificentia enim eſt virtus operis quæ in magnitudine conſiſtit.

Ex impenſis autem quas honorabiles dicimus, illæ ſunt,quæ ad deorũ *donaria,ædificationes,& ſacrificia pertinent:quæque ad omne deniq; geniorum numen ſpectant. quæ item ad publicam munificentiam glorioſæ ſunt:vt,ſicubi vel ludorum edendorum, vel triremium extruendarum, vel epuli ciuitati exhibendi ſplendidè gerendam præfecturam exiſtimant.

* ἀναθήματα.

Sunt,inquit,honorifici ſumptus,id eſt magnifici,qui ad deos ſpectant,& genios.geniorum autem numen hic appellat,quod græce δαιμόνιον dicitur,vel genus quoddam gentiliciorum deorum,ac tutelarium,qui ſecundum patria vniuſcuiuſque gentis inſtituta coluntur:vel defunctorum manes,quos Græci μακαρίτας,id eſt indigetes nuncupant: quos aliquando publicis quibuſdam ceremoniis placandos duxit antiquorum ſuperſtitio.

In omnibus autem,ſicut dictum eſt, ad agentem quoque haberi relatio debet,quiſnã, & ex quibus facultatibus agat.digni enim his eſſe ſumptus debent,& non ſolum operi,verum etiam facienti decenter eſſe accommodati:atque iccircò pauper nequaquam eſſe magnificus poteſt, cum ea non habeat, ex quibus ſumptus decenter faciat. nam qui id aggreditur ſtultus eſt: præter dignitatem enim aget,præterque id quod oportet, id autem ſecundum virtutem eſt, quod rectè fit.

In omnibus,ſicut etiam ſuperius dixit & perſonæ,& facultatum,& operis decorum in ſumptibus à magnifico ſeruandum eſt.quocircà pauper eſſe magnificus non poteſt, quantum ad operationem ſcilicet magnificentiæ attinet,non quantum ad habitum. Nihil enim vetat,quin vnuſquiſque etiam ſi ſit pauper,habitu magnificentiæ præditus ſit: operari tamen is, cum deſint pecuniæ, magnificè non poterit.quòd verò de operatione hic intelligat,ex iis conſtat,quæ ſubiungit. nam qui ſumptus facere, cum non adeſt facultas,aggreditur,ſtultus eſt qui vt præter dignitatem ac decorum agat.Sicut enim nobilis & generoſus ille eſt, qui è bono genere, honeſtiſque parentibus eſt ortus:ita magnificentiam eũ habere neceſſe eſt,qui & genere & diuitiis ſplendorẽ præ ſe ferat.

Decent etiam eos huiuſmodi ſumptus,quibus tale aliquid præceſſit vel ab ipſis factum,vel à maioribus,vel ab iis * qui ad ipſos pertinent: nobiles item,& illuſtres,& qui ſunt huiuſmodi. omnia nanque hæc magnitudinẽ in ſe habent & dignitatem.

* ὧν αὐτοῖς μέτεστι,

Decorum autem ſeruant in magnificis ſumptibus etiam ij, qui vel ipſi tale aliquid magnificè anteà geſſere:vel tales habuerunt maiores,eosq, qui ad ipſos pertinent,id eſt, cognatos & domeſticos.debet enim magnificus,qui cognatos & domeſticos huiuſmodi habeat,ab eis nõ degenerare.Eum quoq; qui nobilis eſt & illuſtris etiamſi nullum huiuſmodi factum præceſſerit, magnificè agere decet.

Ac maximè quidem talis magnificus eſt:in talibusq; impenſis magnificentia,ſicut dictum eſt,verſatur:quippè quæ & maximæ ſint,& honorificẽtiſſimæ.ſed ex priuatis tamen etiam illæ ad magnificum ſpectant, quæ ſemel fieri conſueuerunt:vt nuptiæ,& ſi quid tale eſt:ſi alicui rei vel tota ciuitas ſtudet,vel qui in dignitate conſtituti ſunt:quæ etiam ad hoſpitum ſuſceptiones,& dimiſſiones attinent,ad munera item & * remunerationes. non enim magnificus in ſuum,ſed in publicum decus ſumptuoſus eſt. munera autem quandam cum templorum donariis habent ſimilitudinem.

* ἀντιδωρέας.

Ac maximè quidem in his expenſis verſatur magnificus, quæ videlicet ad publicam gloriam

ſpectant.licet in nõnullis priuatis quandoque etiam munus eius requiratur:vt in nuptiis: vt in iis quibus vel tota ciuitas vel digniſſimi quique ſtudent & vacant, quo ſi armorum aut equorum ſtudio teneantur,ipſe in iiſdem quoque magnificentiam præ ſe ferat.Circa ſuſceptiones item hoſpitum,& munera, & remunerationes,magnifici ſumptus faciendi ſunt.Dum autem inquit remunerationes,magnificum dona accepturum quoque eſſe ſignificat.neque mirum eſſe id debet:cum enim in magnis ſumptibus,magniſque operibus verſetur magnificus,bonuſque ſit, accipere munera non verebitur,vt longè maioribus eos,à quibus acceperit,poſteà remuneretur.Quoniam verò magnificus non in ſuum,ſed in publicum decus,atque vt dictum eſt, in deorum donaria eſt ſumptuoſus: munera autem cum deorum donariis habent ſimilitudinem: in munera etiam ſumptus ſplendidè faciet. re enim vera munus quod rectè datur,Iouis præſertim amicitiæ præſidis, aut hoſpitalis gratia,nullis donariis ac dedicationibus poſtponendum eſt.

Magnifici etiam eſt, ita ædes extruere vt diuitiis conueniant:quippè cũ etiam hoc ornamentum quoddam ſit. & in ea opera,ſumptus magis facere, quæ ſunt magis diuturna: pulcherrima enim hæc ſunt. & in ſingulis decorum ſeruare:nam non eadem ſunt diis & hominibus,aut ad templum & ſepulchrum ornandum accommodata. Et quoniam vnuſquiſque ſumptus ſuo in genere eſt magnus,magnificentiſſimus eſt ille,qui in magna re eſt magnus.

Magis prætereà in ea opera expendet magnificus, quæ diutius durant, vt templa,& deorum ſimulacra,& mœnia,quàm in ludos & certamina,atque eiuſmodi cætera,quæ tantummodo ſumptus ſunt,nullumque habent effectum opus quod perſeueret.in omnibus autem his id dabit operam,vt decorum ſeruet:neque ſimilem ſumptum in templum ac ſepulcrum faciet. nam cum ſumptus in proprio genere quique magni ſint,illi ſunt magnificentiſſimi, qui in magnis rebus magni ſunt:id eſt qui vel ad deos,vel ad rempublicam ſpectãt:vbi ſcilicet & opus ſumptibus, & ſumptus operi in dignitate reſpondent.

Hic verò,qui in his magnus eſt. eſtque inter magnitudinem quæ eſt in opere,& eam quæ eſt in ſumptu,differẽtia.pila enim & lecythus pulcherrima,puerilis quidem doni præ ſe ferunt magnificentiam:huiuſce tamẽ rei pretium paruum eſt,& illiberale.atque iccircò magnifici eſt,vt in quocunque genere quippiam fecerit,magnificè id faciat. quod enim eiuſmodi eſt, ſuperari non facilè poteſt: & ita ſe habet,vt ſumptus dignitas poſtulat. Ac magnificus quidem talis eſt.

Hic verò,id eſt in quacunque re peculiari,ſumptus qui in his fiunt,proprij ſcilicet atque accõmodati,magni habentur.magnitudo enim operis & ſumptus inter ſe differũt: vt nihil prohibeat, quin licet res ipſa magna ſit,ſumptus tamen parui efficiãtur.vt, in pila & lecytho vaſculo, puerilis doni magnificentia conſpicitur,cum tamen res ipſa parua ſit, ac parui conſtiterit. Hoc autem intelligi duobus modis poteſt:vel enim dicemus, ſi puer puero pilam pulcherrimam aut lecythũ donarit,ineſſe in hac re quantum ad puerum ſpectat,magnificentiam:licet in puero neque magnificentia eſſe,neque aliqua alia virtus propriè queat: vt totum hoc de virtute puerili dictum accipiamus,vel ſi magnificus vir puero pulcherrimam pilam aut lecythum dederit, donum quidem eſſe magnificum, ſi ad puerum reſpiciamus: ſi ad precium ipſum & ſumptum, videri poſſe paruum atque illiberale.hoc autem exemplum eò ſpectat, vt in vnaquaque re oſtendat magnũ quid pro generis ratione poſſe reperiri:quando in puerilibus quoque donis,quæ parua ſunt, quandam magnificentiam ineſſe conſpicimus.nam ſicut in his magnitudo quædam ab expendente attenditur,ac ſeruatur:ita in vnoquoq; rerum genere propria quædam magnitudo eſt, & accommodata.

* παρὰ μέλος .i. præter modum.
*χορηγῶν: ſumptus ſubminiſtrans.

At qui excedit ineptuſque eſt,ſumptus faciẽdo ſuprà quàm deceat, excedit,ſicut dictum eſt.in paruis enim rebus multa impendit: ſplendoremque*abſone affectat:vt qui & ſodales qui ſymbolum dederunt,nuptiali cõuiuio excipit:& * ædilitatem gerens comœdis in tranſitu purpuram exhibet,ſicut Megarenſes conſueuerant: atque hæc omnia non honeſtatis, ſed oſtentandarum

oſtentandarum diuitiarum cauſâ faciet,vt inde in admirationem ſui homines adducat. atque vbi multa oporteat expendere,pauca: vbi pauca, multa expendet:at paruificus in omnibus deficiet: nam & ſi magnos ſumptus fecerit,in paruo deficiendo poſteà honeſtatem perdet: & quodcunque fecerit,cunctando faciet,ſpectandoque id,vt quàm minimum expendat: conquereturque inſuper, ac maiora quàm decet, ſe facere omnia exiſtimabit. Ac ſunt quidem habitus hi vitia:non tamen huiuſmodi, vt opprobria afferant,propterea quòd neque aliis nocent, neque deformes admodum ſunt.

Vitium per exceſſum magnificentiæ oppoſitum,vt ſuperius dixit,ἀπειροκαλία eſt, id eſt decori imperitia,ſeu βαναυσία,quam ineptitudinem operariam,ſeu ineptificentiam dicimus: quæ ſplendorem abſonè affectat:hoc eſt:vt græce dicitur παρὰ μέλος,id eſt ſi verbum ex verbo exprimere velimus,præter modulationem & cantum:ita enim ſumptâ tranſlatione à cãtoribus dici de iis prouerbialiter ſolet,qui non aptè neque accommodatè quippiam faciunt:ſicut ἐμμελῶς, id eſt conſonè,de iis qui rei conuenientiam optimè ſeruant:id quod ſuperius magnifico attributum eſt. Splendorem autem & munificentiam abſonè affectat,qui,ſicut inquit,vel ἐρανισταῖς, id eſt contributariis ſodalibus conuiuium apparatu nuptiali factum exhibet:vel comœdos, hoc eſt hiſtriones comicos purpureis ſtragulis in ſcenam inducit:cum tamen in comœdia non è purpura, ſed è ciliciis ſtragula fieri conſueuerint. Carpuntur autem Megarenſes in comœdia quòd purpureis veſtibus in ea vti ſoleant,quódque importuni,inſulſi,ineptique in ea habeantur, cuius inuentionẽ ſibi vendicant. Suſarion enim qui comœdiam auſpicatus eſt,fuiſſe Megarenſis perhibetur. Quos quidem taxans Myrtilus in ea fabula quam Titanûm filios inſcripſit,ita inquit:

Grauiter audis Hercules:
Hoc eſt tibi dicterium petulans ac Megaricum,
Et frigide admodum irrides:puerulos aſpicis.

Item Ariſtophanes in veſpis:

Debetis expectare nunc nil maxumum
A me:nec vt de Megarico huc riſum afferam
Raptum ſolo ad vos.

Ecphantides quoque antiquiſſimus veterum comœdiarum ſcriptor,

Prætereo, inquit,carmen Megaricæ comœdiæ:
Nam me pudet facere Megaricam fabulam.

Quibus ex omnibus apparet Megarenſes comœdiæ. Iuuentores fuiſſe. Verum hæc vitia decori videlicet imperitia & ineptitudo,quia non ſicut iniuſtitia, intemperantia,& auaritia & cætera ferè omnia damnoſa aliis ſunt:neque opprobrio eſſe admodum ſolent.

De magnanimitate & eius extremis. *Cap.* III.

IAm verò magnanimitas circa magna vel ex nomine verſari videtur. circa qualia autem verſetur,primum aſſumamus. qua in re nihil refert, habi- *μεγαλοψυχία.
túmne ipſum,an eum qui ſecundum habitum eſt,conſideremus. Eſſe ſanè magnanimus is videtur,qui cum magnis ſit dignus,magnis quoque ſeſe dignum eſſe exiſtimat:nam qui nõ pro dignitate id facit, ſtolidus eſt:at virtute præditus neque ſtolidus,neque ſtultus eſt quiſpiam. Atque eſt quidẽ magnanimus hic quem dicimus.

De magnanimitate acturus prius circa quæ verſetur huiuſmodi virtus,definire vult: ad quod faciendum nihil referre inquit,ſiue de habitu magnanimitatis loquatur, ſiue de eo qui ſecundum habitũ eſt,id eſt de magnanimo qui ex habitu ipſo agit. Et quoniã facilius hoc conſpici in magnanimo poterat,iccirco in eo rem ipſam conſiderat:vt quæ de ipſo dicta fuerint, de magnanimitate quoque dicta eſſe intelligamus. Primum igitur quinque hominum genera enumerat,qui circa magnorum & paruorum dignitatem verſantur:magnanimum,modeſtum,inflatum, non inflatum,& puſillanimum:de quibus omnibus ſigillatim explicabimus. Magnanimus,vt ex nomine ipſo ſignificatur,magnitudine quadam animi præditus eſt,vt neque proſperâ fortunâ efferatur, neq; aduerſâ concidat:ſed vtriuſque mutationem æquo animo ſuſtineat. maximè enim ij magnanimi dicuntur,quorũ animi ſanis,beneq; valẽtibus corporibus ſimiles ſunt. nã ſicut bene cõſtituta corpora, neq; æſtibus,neq; frigoribus affligũtur,ſed in ſuo ſtatu immutata perdurãt: ita magnanimus nullâ fortunæ mutatione quaſſat⁹ æquabilẽ vbiq, animi trãquillitatẽ nullâ admiſſâ perturbatione cõſeruat:

uat:quippè qui nullam humanam rem magni admodum faciendam exiſtimet: ſed virtutem ſummum bonum,vitium ſummum malum opinetur:reliqua verò omnia non eſſe eiuſmodi putet, vt aduerſa deprimere ac conſternare: proſpera ſupramodùm efferre animum hominis debeant. In communi etiam loquendi conſuetudine eſt, vt eos qui vel in infortuniis non conſternantur, vel in ſecundis rebus non intumeſcunt, eſſe magnanimos dicamus: ſed Ariſtoteles eum magnanimũ appellat, qui cum magnis dignus ſit,magnis quoque ſe eſſe dignum cenſet.magna autem hæc, vt procedendo declarat,eſſe honores inquit,qui inter maxima ex bonis externis reponuntur. Verũ ſi hæc ſunt,quæ vir magnanimus appetere debeat,neſcio quomodò hoc non abſurdum eſſe videatur. nam ſi magnanimi finis ad honores ſpectat qui extrinſecus exhibentur, efficietur vt virtus hæc non ex ſe, ſed ex aliorum arbitrio dependeat: atque ita magnanimus frequenter mutationes multas cogetur pati:dum interdum laudatur interdum minimè: immo quandoquè,etiam ignominiá afficitur. Quocirca videndum,ne hoc modo hic non ſit intelligendus Ariſtoteles:nam ſibi ipſe aduerſaretur,cum in vlterioribus magnanimum inquiat contemptorem, deſpectoremque eſſe honorum qui à vulgo exhibentur: vtpote qui nihil humanum multa æſtimatione dignum putet. Quem igitur ſcopum ac finem habet magnanimus?non vt honoretur: ita enim penes alios eſſet: ſed vt & dignum ſe præſtet,qui à probis viris honoretur:& huius præſtantiæ ac dignitatis ſibi ipſe ſit conſcius:ſicque honore afficiatur,libenter eum admittat ac lætetur: ſin minus, in conſcientia dignitatis ſuæ acquieſcat,ſatiſque eam ſibi eſſe exiſtimet: qualis Achilles apud Homerum inducitur Phœnici enim perſuadere ipſi volenti,vt iram mitigaret, doniſque acceptis quæ ab Agamemnone mittebantur,Græcis laborantibus auxiliaretur:fore enim, vt inde magnum honorem apud omnes conſequatur:ita reſpondet:

O Phœnix venerande ſenex,non eſt mihi cordi
Talis honor:magno ſed honores ab Ioue quæro:
Qui me inter naues,atque hæc tentoria Graium
Reddit honoratum,ac reddet:dum ſpiritus artus
Hos reget, atque inerunt vllæ hoc in corpore vires.

Contentus enim eſt magnanimus deorum honore, qui & optimi ſunt, & ſapientiſſimi: neque id mirum: præditus enim eſſe, vt inquit, virtutibus ferè omnibus videtur: præcipuè vero eâ re notari, quæ maximè in eo elucet, id eſt animi magnitudine: quæ omnium virtutum decus quoddam eſt atque ornamentum. Nam cum cæteræ virtutes ex ſubiectis rebus quæque propriam formam accipiant: temperantia inquã ex eo, quòd circa voluptates & dolores moderatè ſe gerat: fortitudo quòd circa timores & fiducias mediocritatem ſeruet: atque alia ex alia aliqua re ſimili modo: magnanimitas quaſi ſuperueniens quidam habitus ex omnium aliarum acquiſitione emicat, atque effloreſcit. Ac magnanimus quidem huiuſmodi eſt, vt diximus: quemadmodum etiam ipſe Ariſtoteles poſteâ manifeſtius declarabit.

* σώφρων· Qui autem paruis eſt dignus: eiſdemque ſe dignum cenſet † temperans:non magnanimus eſt:quippè cum magnanimitas in magnitudine cóſiſtat,perindè ac pulchritudo in magno corpore. nam parui * elegantes:&
* ἀστεῖοι καὶ σύμμετροι. concinni,non autem pulchri dicuntur.

Sequebatur ille,qui cum paruis ſit dignus,paruis quoque ſe dignum eſſe exiſtimat: quem σώφρονα,id eſt temperantem vocat.Sed quærendum videtur, quo modo qui paruis eſt dignus, eſſe temperans poſſit.temperans enim virtute eſt præditus:at virtute præditus magnis eſt dignus,non paruis. Vel igitur dicendum eſt,dignitatem penes opera hìc ſpectari,non penes habitum:quippè cum ob opera & facta laudes & honores exhibeantur:magnanimus enim cum magna & ſplendida agat,pro dignitate eorundem elatum quoque merito animum atque excelſum habet, & magna cogitat.temperans verò cum non admodum magnas aut ſplendidas operationes exerceat,meritò neque magnis honoribus ſe dignum putat.Vel verbum hoc[σώφρων]quo hic vtitur Ariſtoteles,in eam ſignificationem à nobis eſt accipiendum,vt non de virtute morali temperantia intelligamus,ſed de naturali quadam prudentia, quam modeſtiam appellamus:quâ fit,vt vnuſquiſque mentis compos ſit,vireſque ſuas,ac dignitatem optimè agnoſcat.σώφρονες enim mentis compotes,modeſtique à Græcis vocantur,non ſolum temperantes. & σωφρονεῖν ſimili modo non tam temperanter agere,quàm ſapere eſt,& modeſtè ſe gerere.cuiuſmodi homines, qui cum videant ſe nihil magni neque cogitaſſe,neque feciſſe,nondũ magnis honoribus dignos ſe eſſe exiſtimant,nõ admodum ſanè praui ſunt:immo apti,qui non difficulter corrigi,atque ita ad magnanimitatẽ poſſint peruenire.

At qui

At qui cū ſit indignus,dignum ſe magnis putat, inflatus quidem eſt.non omnis tamen eſt inflatus,qui maioribus,quàm ſit,dignum ſe eſſe cenſet.

Tertius eſt,qui magnis cum ſit indignus,dignum ſe eſſe opinatur,inflatus ſcilicet, id eſt græce χαῦνος.hoc eſt caſſus:qui perſuaſione ſui inflatus ac turgens eos ſibi honores arrogat, quibus eſt prorſus indignus.neque is magnis abſolutè ſe dignum putat,ſed iis qui magni vulgò cēſentur. Ex honoribus enim alij magni re vera ſunt, vt eſt laus quæ à probatis optimiſque viris proficiſcitur: alij inſtituto & exiſtimatione magni,qui publicè in ciuitatibus exhiberi conſueuerunt:vt coronę & ſtatuæ,& reliqua huiuſmodi:quibus omnibus qui inflatus eſt.ſe eſſe honorandum cenſet. Dubitatio autem quædam ſuboriri hîc poteſt de eo quem quarto loco enumerat:quiſnam ſit ille, qui licet maioribus quàm dignus ſit,dignum ſe eſſe cenſeat,non eſt tamen inflatus? & videtur eſſe poſſe vel callidus,vel imperitus.nonnulli enim ſunt, qui vt maius quid aucupentur, & captent,calliditate quadam & verſutiâ vtuntur:maioribuſque quàm ſint,dignos ſe faciunt,dignitatem eam nō inflatione animi & perſuaſione,ſed calliditate ſibi attribuentes.inflatus autem ſtolidus eſt,nō callidus & verſutus.hoc autem melius ex verbo græco agnoſci poteſt,quod eſt ἀξιοῦν, quod tam dignum putare ſignificat,quàm dignum facere & dignare,etiam ſi aliter putemus. Quidam etiā inueniuntur minimè mali illi quidèm,ſed imperiti,qui cum de patria benè meriti ſint, eiq; pro tempore aliquando opem tulerint,donationibuſque,ac dedicationibus eam exornarint, digniq; ſint ob id vt honoribus ciuilibus afficiantur : in eam opinionem inducuntur , vt ſe propterea ſummâ eſſe perfectâ virtute præditos credant:id quod tamen non inflatione quadam potius quàm ignoratione & imperitiâ faciunt:atque iccircò nihil prohibet,quo minus erudiri queant, atque edocti perfectam probitatem conſequantur.

Qui autem minoribus dignū quàm ſit,ſe eſſe arbitratur , puſillanimus eſt.ſiue magnis,ſiue mediocribus,ſiue etiam paruis dignus ſit, modo minoribus dignum ſe eſſe cenſeat . maximè tamen eſſe videretur huiuſmodi, is qui magnis eſt dignus.nam quid feciſſet,ſi tantis non eſſet dignus?

Poſtremo loco poſitus eſt puſillanimus:de quo nihilominus dubitandum eſt. quomodò enim eſſe prauus,vitioſuſque poteſt,qui magnis honoribus ac bonis eſt dignus?ſi videlicet penes opera,ſicut dictum eſt,dignitatem conſideremus:cum quis præclara aliqua vel à ſe vel à maioribus in rempublicam facta habet,& tamē ob humilitatem animi ac paruitatem magnis honoribus ſe indignum cenſet.verum etiam ſiquis vel cum inſignibus ac bonis ortus parentibus ſit , poſſitq; adminiſtrationem reipub.capeſſere,ſe vili ſtudio,atque arti alicui ſordidæ exercendę dedat:vel cum ingenioſus fuerit,atque idoneus qui aliquam liberalem atque ingenuam diſciplinam coleret, ſeipſum abiecerit,viliſque in ſtudio ætatem conſumat : id dicendus non immeritò eſt & magnis fuiſſe dignum,& vitio animi paruis dignum eſſe effectum . Quòd ſi paruis quoque fuerit dignus , & ſe minoribus quàm ſit,faciat,tum proculdubio puſillanimus verè eſt exiſtimandus . licet Ariſtoteles propriè eſſe eum puſillanimum dicat,qui cum magnis ſit dignus , parui ſe æſtimat : ad ea ſpectans fortaſſe,quæ à nobis dicta iam ſunt.

Eſt igitur magnanimus magnitudine extremus, in eo verò quod oportet,medius:eo enim dignum ſe cenſet,quod pro dignitate eſt . illi autē excedunt,& deficiunt.Si autem magnis ſe eſſe dignū exiſtimat magnanimus, dignus cum ſit,& præcipuè maximis,circa vnum maximè verſabitur:quod quid ſit ex dignitate ipſa definiendum eſt. dignitas autem circa externa bona dicitur:quorū maximū id eſſe ſtatuimus,quod diis attribuimus , quodque maximè appetunt,qui in dignitate conſtituti ſunt, quod item ob præclariſſimas res dari præmium conſueuit:at huiuſmodi eſt honor: externorum enim bonorum id maximum eſt : circa honores igitur & ignominias vt oportet,verſatur magnanimus.

Quoniam ex iis quæ modo diximus,pleraq; ex his quæ hic inquit Ariſtoteles,ſatis patere poſſunt : non longiore expoſitione in his vtemur , ſed ea tantummodò quæ digna conſideratione aliquâ videntur eſſe,breuiter annotabimus.Inquit igitur magnanimum eſſe extremum , eò quòd

magnitudine animi præditus est supremâ,quam nemo potest excedere:mediũ autem, in eo quod oportet,seruando propterea quòd dum se dignum iis censet,quibus est dignus: neque modũ excedit,neque deficit,sed in mediocritate consistit.alij verò qui in adiunctis vitiis sunt, partim excedunt,partim deficiunt.Ac quia maximis se dignum facit, maximum verò quod supra omnia alia dicitur vnum tantum est:efficitur vt circa vnum tantum versetur,quod quid sit, ex dignitate ipsa cognosci potest.dignitas enim ad externa bona spectat,quatenus æstimatione alicuius existit : nã aut diuitiarum,aut gloriæ,aut honoris,aut alicuius eiusdem generis dicitur : at maximo ex bonis externis dignum se magnanimus existimat:maximum autem est,quod diis immortalibus tribuimus:id verò est honor:circa honorem igitur versatur magnanimus.sed si circa honorem, circa oppositum quoque eius quæ est ignominia,versari necesse est.nam & honores quos debet,quibusq; se dignum putat,admittit atque appetit:quos non debet,reiicit ac contemnit: & ignominias quæ à probis viris inferuntur à se esse alienas censet:quæ ab improbis,contemnit.Atque hæc est ratio quæ circa honorem magnanimum versari confirmat.

Quin citra probationem quoque magnanimi munus circa honorẽ esse apparet. magni etenim viri honore seipsos dignos maximè existimant, ac pro dignitate illi quidem:sed pusillanimus deficit,tam si ad ipsum,quàm si ad magnanimi dignitatem spectemus.inflatus autem ad se solũmodò, non autem ad magnanimum excedit.

Sed hoc non solum ex ratione hac colligitur : verum etiam sine ratione esse inde perspicuum potest,quòd quicunque magni viri sunt,honore pro dignitate se esse dignos existimant.pusillanimus verò & à magnanimi dignitate & à sua ipsius deficit:nam & quibus est dignus, iis se dignum non æstimat,& ab appetendis iis quæ magnanimus sibi attribuit,quàm longissimè abest:ob id tamen vitiosus est,ac prauus,quia à se ipse deficit,minorique honore se dignum facit, quàm sit. At inflatus sicut suã excedit dignitatem,ita à magnanimo deficit. licet enim magni se ipsum æstimet præter dignitatem,nondum tamen eam excellentiam animo assequi potest, qua magnanimus dignus est:vt non modo non maioribus honoribus quàm magnanimus dignum se putet, sed ne æqualibus quidem.Vnde quia hunc quoque opinione dignitatis excedit magnanimus, meritò extremus esse etiam dicitur.

At magnanimus siquidem maximis est dignus, optimus quoq; sit necesse est.maiori enim honore dignus est,qui est melior : maximis verò,qui est optimus.oportet igitur vt qui magnanimus re vera est,bonus etiam sit. esse etiam magnanimi videtur id quod in vnaquaque virtute magnum est. nulloque pacto ei conuenit vt suasione aliquâ inductus fugiat, aut iniustè agat:cuius enim causa turpe aliquid faciet,is cui nihil est magnum? nam siquis diligenter singula consideret, magnanimus si non est bonus, prorsus ridiculus videbitur: immo neque honore quidem erit dignus, si sit malus: quippe cum virtutis præmium sit honor,bonisq; attribuatur.

Cum maximis sit dignus magnanimus, sequitur vt optimus etiam sit:atque ita omnium virtutum habeat perfectionem, quòd autem circa omnes alias virtutes magnanimi operatio spectetur inde cõstat,quòd nullo modo magnanimum decet aut dum periculum aliquod suspicatur ac metuit,persuasione aliquâ fraudulenter decipiendo elabi ac fugere: timidi enim,id est:aut iniuria aliquem afficere,quod est iniusti.Sed aduertendum hoc loco triplicem reperiri lectionem, quæ triplicem etiam sententiam faciat.nam vna est,quam diximus,si legatur παραπείσαντι, id est fraudulenter ac dolose suadenti magnanimo non conuenit è periculo aliquo effugere:altera si παρασείσαντι legamus:nam hæc erit sententia:non conuenit magnanimo intercutienti,id est quasi aliquem concusserit,& offenderit ac læserit acccusari:vt φεύγειν etiam pro accusari,ac reum esse, nõ pro fugere accipiamus.tertio modo legitur παρασεῖσαν τι vt duo sint verba accusatiui casus: vt ita dicamus:non conuenit magnanimo aliquid quod concusserit,id est læserit atq; interturbarit,fugere & timere.nam qua de causa,inquit,turpiter se geret,cũ nihil apud ipsum magnũ sit, ex aliis scilicet bonis.maximi enim ipse est cõpos quòd magnitudine sui cætera omnia ita obũbrat, atq; operit,vt nihil præ illo esse videantur:id autem est honor ad quẽ cætera omnia externa bona diriguntur:

diriguntur:atque ob id bonis viris tantummodò debetur, virtutisque est præmium: quippè quæ bonum laudabile esse definiatur.

Videtur igitur magnanimitas quasi ornamentum quoddam esse virtutum:nã & maiores ipsas reddit,& sine ipsis esse non potest. ac propterea reuera esse magnanimum difficilè est, cum id existere sine * integritate *καλοκαγαθίας. nullo modo queat.

Cum igitur ad magnanimũ pertineat quatenus est magnanimus, alias quoq; virtutes exercere: meritò fit,vt magnanimitas cæterarum omnium virtutum ornamentum esse censeatur. nam licet, vt superius diximus,aliæ virtutes ex subiectis sibi rebus formam propriam singulę accipiant:magnitudinẽ tamen nõ aliunde possunt acquirere,quàm ex animi magnitudine,quę ex habitu huius virtutis cõparatur:quæ & magnas alias reddit,dum efficit,vt in vnaquaq; virtute elatum animum quisq; habeat, nihilq; aliud quàm sanitatem pulchritudinemq; animi spectet: & ipsa non nisi ex perfectis omnibus aliis virtutibus existit.atq; iccircò re vera esse magnanimũ difficile est.oportet enim integritatem habere,id est,virtutum omnium perfectionem, quam καλοκαγαθίαν vocant.

Ac maximè quidem magnanimus circa honores & ignominias versatur,ob eosque honores qui & magni sunt,& à probis viris exhibētur, mediocriter quidèm lætabitur,vtpote sibi accommodatos, vel etiam minores quàm sibi conueniat:integræ enim & absolutæ virtuti nullus honor tribui dignus potest: admittet tamen eos magnanimus à probis viris, licet inferiores sint, propterea quòd non habent illi maiores, quibus afficere ipsum valeant. sed qui à quibuslibet è vulgo hominibus,ob paruasque res exhibentur,eos prorsus contemnet:non enim est eis dignus:simili modo etiam ignominiam,quippe quæ circa ipsum iure non accidat.

Ac quia integræ absolutæque virtuti, hoc est vniuersis virtutibus simul iunctis nullus dignus honor exhiberi potest:magnanimus etiam si minoribus honoribus quàm dignus sit,afficiatur,eos libenter admittet, modo à probis viris proficiscantur. nam qui & ab improbis, & ob paruas res offeruntur,prorsus contemnit:indignum enim se censet,qui paruum aliquod ob factum honorari debeat: simili modo quoque ignominiarum omnium contemptor erit: quippe quæ non nisi immeritò,& indignè ipsi eueniant:ipse autem non nisi digna admittat & curet.

Maximè igitur, sicut dictum est, circa honores versatur magnanimus, nihilominus tamen & in diuitiis,& * potestatibus, & omni tam prospera, *πολυδυναστείαν. quàm aduersa fortuna,quomodocunque contigerit, moderate se geret: vt neque in prosperis successibus lætitiâ gestiat,neque in aduersis rebus tristitiâ supramodùm obruatur. neque enim circa honorem quasi bonorum maximum sit,ita se gerit. nam potestates & diuitiæ ob honorem expetendæ sunt:qui enim ipsas habent,ob eas affici honoribus volunt. cui verò vel honor ipse paruus est, ei cætera quoque sunt parua. Quapropter magnanimi esse etiam contemptores videntur.

Cum magnanimum versari circa honorem probarit,sequi ex eo etiam ostendit,vt in aliis fortunæ bonis moderatè se gerat:neque in prosperis nimiâ lætitiâ efferatur,neque in aduersis nimio dolore conficiatur.assuetus enim se magnis dignum existimare,diuitiis quoq; & paupertate,famâ & infamiâ,cæterisq; omnibus tam corporis,quàm externis bonis animum habet superiorẽ.bona nanq; animi esse maxima arbitratur:quibus præsentibus à cæteris in neutram partem magnoperè commouetur.neq; enim circa honorem ita se gerit, vt ob ipsum quasi maximum bonũ immoderatè gestiat, atq; efferatur:sed eum si à popularibus & prauis hominibus deferatur,prorsus despicit:si à probis viris,admittit quidem:non tamen ita,vt inferiorem eum esse virtute sua nõ iudicet. eo enim est animo,vt omnes humanas res tanquàm humiles & paruas despiciat,ac contemnat.

Quin etiam * fortunæ prosperitates videntur conferre ad magnanimitatem. *εὐτυχήματα. qui enim nobiles sunt, & diuites, & in potestate constituti honore digni

digni habētur. in excellentia enim quadam ſunt. omne autem quod bono aliquo excellit, eſt honorabilius. propterea huiuſmodi res magis reddere magnanimos homines conſueuerunt nanque à quibuſdam honorantur. ſed re vera ſolus bonus honorandus eſt. cui tamen vtraque inſunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur.

Quia circa honores verſatur magnanimitas, ad eam facere etiam proſperæ fortunæ ſtatus videretur. nam cum habitus virtutis ex aſſuetudine acquiratur: id fieri non poſſet: niſi materia ſuppeteret, in qua eſt aſſueſcendum: quæ ſunt bona fortunæ, quę ad honorem conſequendum conducunt. qui enim ipſa hæc habent, honorem appetunt: eumque ab aliquibus conſequuntur, quaſi in excellentia quadam bonorum collocati. quo enim quidque re aliquâ bonâ excellit, eò honore dignius eſt. honore autem affecti homines extolluntur, elatumque animum quendam concipiunt, vt magnanimi etiam fortunæ proſperitatibus effici videantur: ſed re vera non niſi bonus magnanimus eſt, idemque honoribus afficiendus. quibus tamen vtraque adſunt, id eſt, qui cum virtute externa etiam bona habent coniuncta, magis honore digni habentur: vel quia vulgò ita videtur, licet re verâ aliter cenſendum ſit: vel quia in fortuna proſpera conſtitutus ad virtutis operationem expeditior redditur. cuius operationem honor conſequitur.

Qui autem ſine virtute huiuſmodi bona poſſident: neque merito magnis honoribus dignos ſe eſſe arbitrantur, neque rectè magnanimi dicuntur: quippè cum hæc abſque integra atque abſoluta virtute eſſe non poſſint: ſed contemptores contumelioſi, atque huiuſmodi vitiis præditi efficiuntur. non facilè enim fit, vt ſine virtute conſonè ac moderatè proſperos rerum ſucceſſus quiſpiam ferat. dum igitur hi ferre proſperam fortunam nequeunt, putantque ſe alios excellere, omnes alios deſpiciunt: ipſi verò agunt quodcunque fortè inciderit. imitantur enim magnanimum, licet ei ſimiles minimè ſint. atque id faciunt in quibus poſſunt. quæ enim ex virtute ſunt, ea non agunt, ſed contemnunt alios. At magnanimus iure ac meritò cōtemnit: nam vere opinatur. pleriq; alij autē * incidenter, ac fortuitò.

*τυχόντως id eſt, temere.

Niſi autem virtus affuerit, fortunæ fœlicitas inſolentes ac contumelioſos plerunquè homines efficit. tumidosq; & inflatos potius quàm magnanimos. qui cum ferre moderatè non poſſint proſperos ſucceſſus, in vitia delabuntur. diuitiæ enim & poteſtates & reliqua eiuſmodi virtutem non habenti perindè nocent, ac ſalubres cibi ægrotantibus. nam cum imitari magnanimum velint, neque in virtute qua carent, id aſſequi poſſint, in eo ſimiles magnanimis ſę futuros eſſe arbitrantur, ſi alios contempſerint, contumeliaque affecerint. ſed magnanimus non in contumeliam alicuius contemptor eſt, ſed quia honores omnes qui ab aliis ſibi offeruntur, paruipendit: digniorem que ſe eſſe opinatur: & recta eius & vera opinio eſt. Alij autem tam de ſe quàm de aliis falſò, & vt fortè incidit, opinari conſueuerunt.

Neque verò frequenter aut libenter in quæuis pericula ſeſe coniiciet, propterea quòd pauca ſunt, quæ magnifaciat: ſed magnipericlitans eſt. & cum periclitatur, vitæ ſuæ non parcit, quaſi dignum omninò non ſit ei viuere. talisque eſt, vt afficiat beneficiis alios, ipſe affici erubeſcat. excellentis enim illud eſt: hoc eius, qui excellitur. eſtque eiuſmodi, vt plura retribuat. ita enim fiet, vt qui prior contulerit beneficium, inſuper debeat, beneficiumque accepiſſe videatur.

Quia igitur magnanimus rectè opinatur, & ſuam ipſius magnitudinē optimè agnoſcit, & res alias humanas quales ſint, quantique faciendæ minimè ignorat: propterea neque paruipericlitans, neque frequentipericlitans euadit: id eſt, neque parua de cauſa pericula atque ea parua adit, neque frequentibus periculis ſe exponit: ſed eſt magnipericlitans, id eſt, pro magnis rebus & magna pericula ſubire cōſueuit. qui enim vel multa vel parua magni æſtimat, is & ſæpe & pro paruis rebus ſubire pericula non veretur. magnanimus verò cum ea ſolummodò magnifaciat. quę vere honore

digna

digna sunt:ea autem sint & magna,& admodum pauca:efficitur, vt non nisi pro magnis & paucis sibi esse periclitandum censeat. Legitur etiam hoc loco ϖυκνοκίνδυνος ἐδὲ φιλοκίνδυνος, id est, non est frequenti periclitans, neq; libenti periclitans, hoc est, non frequenter se exponit periculis, neque facilè & libenter. sanctior tamen lectio hæc videtur, quam explanauimus, id est, μικροκίνδυνος οὐδὲ ϖυκνοκίνδυνος. non enim parua de causa vel parua etiam pericula adit magnanimus, neque frequenter, sed raro & ob magnas res & magna. in quibus quidem periculis vitæ suæ profusus est. neque enim magnum quid esse vitam existimat:sed ipsi præclaram mortem, pro rebusq; præclaris susceptam anteponit. atque id eò promptius facit, quòd ad benè merendum de aliis est propensus, cōfertque libenter beneficia, & non sine verecundia accipit. Quocircà si indignâ aliquâ calamitate oppressus vti beneficentiâ non possit, minimè præter dignitatem viuendum sibi amplius putat. Quod autem hic de magnanimo, inquit, pudere eum asserens, si beneficiis afficiatur, reprehensionis ansam præbuisse nonnullis videtur. vtraque enim ad bonum virum pertinere inquiunt, tam vt cōferat, quàm vt accipiat beneficia: in quo falluntur ad altitudinem magnanimi non spectantes, quem non decet abiectum quippiam, atq; humile agere. qui autem patitur vt aut pecuniis, aut viribus, aut tali quapiam re ab altero adiuuetur, præ se ferre humilitatem quandam videtur, eoque esse inferior, à quo id beneficium accipit. at magnanimus antecellere aliis vult, id est, debet. meritò igitur erubescet, si in inferioris loco præter dignitatem suam esse videatur. atq; iccircò si aliquādo acceperit, plura cumulatiore mensurâ referet: vt qui dederit, debere se videat, atque ita inferiorem se esse fateatur.

Meminisse prætereà eorum videntur, quibus benignè fecerint: eorum autem à quibus acceperint minimè. qupippè cum is qui acceperit, minor sit eo qui beneficium contulerit: ipsi autem velint esse superiores: vnde etiā illa iucundè, hæc iniucundè audire consueuerunt. Atque iccirco neque Thetis beneficia Ioui dicitur commemorare: neque Lacedæmonij Atheniensibus: sed tantummodò ea quibus fuerant affecti.

Maiore etiam quod hic subiungit, reprehensione dignum videri potest: magnanimum beneficiorum acceptorum immemorem futurum: id quod ingrati animi vitium prorsus est existimandum. sed non ita inquit hic Aristoteles. non enim beneficiorum acceptorum obliuiscitur magnanimus: immò maximè omnium est memor: quippè qui plura etiam retribuere conetur. Quocircà quod, inquit, magnanimum non meminisse, id non ad rem, sed ad verba referendum est. nam licet & animo & in referenda gratia optimus sit & gratissimus: solet tamen libentius in sermone quæ contulerit aliis, quàm quæ ab aliis acceperit, & ipse commemorare, & ab aliis commemorantibus audire: eò quòd excellētior apparet qui dedisse, quàm qui accepisse prædicatur. Ad cuius rei confirmationem, & Thetidis, & Lacedęmoniorum exemplo vtitur. Thetis enim, vt apud Homerum est, cum maximis beneficiis Iouem affecisset, eumque à coniuratione aliorum deorum liberasset, id quod filius ipsius declarat his versibus:

Sæpe etenim audiui Pelei Genitoris in æde Iliad. α.
,, Alma parens, cum tu inter diuos sola Tonantem
,, Defendisse Iouem, & magno absoluisse timore,
,, Iactares: quando hunc superi vincire parabant
,, Omnes, Iunoque, Neptunusque, & Cæsia Pallas.
,, Tu nanque ascendens ad cœli culmina monstrum
,, Centimanum adduxti, Briareum quem nomine diui,
,, Aegeona vocant homines: qui viribus omnes
,, Excellens, & patre suo quoque fortior, illic
,, Ante Iouem gaudens magno consedit honore.
Ast alij cessere dei formidine pressi.

Thetis igitur cum hoc beneficio Iouem affecisset, non id quidem ipsa explicat apud Iouem, cum ab eo petit, vt filio suo honorem & gloriam afferat: sed solummodò latenter significat, Ita inquiens:

,, Iuppiter omnipotens mea si tibi profuit vnquam
,, Sedulitas vel re, vel verbis: hoc mihi votum
,, Exequere, vt nostri celebretur gloria nati.
,, Ille quidem à fatis cunctorum arctissima vitæ
,, Sorritus spatia est: & nunc Agamemnone ab ipso
,, Afficitur probris inter contemptus Achiuos:

Hæc Thetis. Lacedæmonij verò, vt refert

digni habētur. in excellentia enim quadam ſunt. omne autem quod bono aliquo excellit, eſt honorabilius. propterę̀a huiuſmodi res magis reddere magnanimos homines conſueuerunt nanq́ue à quibuſdam honorantur. ſed re vera ſolus bonus honorandus eſt. cui tamen vtraq́ue inſunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur.

Quia circa honores verſatur magnanimitas, ad eam facere etiam proſperæ fortunæ ſtatus videretur. nam cum habitus virtutis ex aſſuetudine acquiratur: id fieri non poſſet: niſi materia ſuppeteret, in qua eſt aſſueſcendum: quæ ſunt bona fortunæ, quę ad honorem conſequendum conducunt. qui enim ipſa hæc habent, honorem appetunt: eumq́ue ab aliquibus conſequuntur, quaſi in excellentia quadam bonorum collocati. quo enim quidque re aliquâ bonâ excellit, eò honore dignius eſt. honore autem affecti homines extolluntur, elatumq́ue animum quendam concipiunt, vt magnanimi etiam fortunæ proſperitatibus effici videantur: ſed re vera non niſi bonus magnanimus eſt, idemq́ue honoribus afficiendus. quibus tamen vtraque adſunt, id eſt, qui cum virtute externa etiam bona habent coniuncta, magis honore digni habentur: vel quia vulgò ita videtur, licet re verâ aliter cenſendum ſit: vel quia in fortuna proſpera conſtitutus ad virtutis operationem expeditior redditur. cuius operationem honor conſequitur.

Qui autem ſine virtute huiuſmodi bona poſſident: neque merito magnis honoribus dignos ſe eſſe arbitrantur, neque rectè magnanimi dicuntur: quippè cum hæc abſque integra atque abſoluta virtute eſſe non poſſint: ſed contemptores contumelioſi, atque huiuſmodi vitiis præditi efficiuntur. non facilè enim fit, vt ſine virtute conſonè ac moderatè proſperos rerum ſucceſſus quiſpiam ferat. dum igitur hi ferre proſperam fortunam nequeunt, putantq́ue ſe alios excellere, omnes alios deſpiciunt: ipſi verò agunt quodcunque fortè inciderit. imitantur enim magnanimum, licet ei ſimiles minimè ſint. atque id faciunt in quibus poſſunt. quæ enim ex virtute ſunt, ea non agunt, ſed contemnunt alios. At magnanimus iure ac meritò cōtemnit: nam vere opinatur. pleriq; alij autē * incidenter, ac fortuitò.

*τυχόντως id eſt, temere.

Niſi autem virtus affuerit, fortunæ fœlicitas inſolentes ac contumelioſos plerunquè homines efficit. tumidosq; & inflatos potius quàm magnanimos. qui cum ferre moderatè non poſſint proſperos ſucceſſus, in vitia delabuntur. diuitiæ enim & poteſtates & reliqua eiuſmodi virtutem non habenti perindè nocent, ac ſalubres cibi ægrotantibus. nam cum imitari magnanimum velint, neque in virtute qua carent, id aſſequi poſſint, in eo ſimiles magnanimis ſę futuros eſſe arbitrantur, ſi alios contempſerint, contumeliaq́ue affecerint. ſed magnanimus non in contumeliam alicuius contemptor eſt, ſed quia honores omnes qui ab aliis ſibi offeruntur, paruipendit: dignioremq́ue ſe eſſe opinatur: & recta eius & vera opinio eſt. Alij autem tam de ſe quàm de aliis falſò, & vt fortè incidit, opinari conſueuerunt.

Neque verò frequenter aut libenter in quæuis pericula ſeſe coniiciet, propterèa quòd pauca ſunt, quæ magnifaciat: ſed magnipericlitans eſt. & cum periclitatur, vitæ ſuæ non parcit, quaſi dignum omninò non ſit ei viuere. talisq́ue eſt, vt afficiat beneficiis alios, ipſe affici erubeſcat. excellentis enim illud eſt: hoc eius, qui excellitur. eſtq́ue eiuſmodi, vt plura retribuat. ita enim fiet, vt qui prior contulerit beneficium, inſuper debeat, beneficiumq́ue accepiſſe videatur.

Quia igitur magnanimus rectè opinatur, & ſuam ipſius magnitudinē optimè agnoſcit, & res alias humanas quales ſint, quantiq́ue faciendæ minimè ignorat: proptereà neque paruipericlitans, neque frequentipericlitans euadit: id eſt, neque parua de cauſa pericula atque ea parua adit, neque frequentibus periculis ſe exponit: ſed eſt magnipericlitans, id eſt, pro magnis rebus & magna pericula ſubire cōſueuit. qui enim vel multa vel parua magni æſtimat, is & ſæpe & pro paruis rebus ſubire pericula non veretur. magnanimus verò cum ea ſolummodò magnifaciat. quę vere honore digna

digna ſunt:ea autem ſint & magna,& admodum pauca:efficitur, vt non niſi pro magnis & paucis ſibi eſſe periclitandum cenſeat.Legitur etiam hoc loco πυκνοκίνδυνος οὐδὲ φιλοκίνδυνος, id eſt, non eſt frequentipericlitans, neq; libentipericlitans,hoc eſt,non frequenter ſe exponit periculis, neque facilè & libenter.ſanctior tamen lectio hæc videtur, quam explanauimus, id eſt, μικροκίνδυνος οὐδὲ πυκνοκίνδυνος. non enim parua de cauſa vel parua etiam pericula adit magnanimus, neque frequenter,ſed rarò & ob magnas res & magna. in quibus quidem periculis vitæ ſuæ profuſus eſt.neque enim magnum quid eſſe vitam exiſtimat:ſed ipſi præclaram mortem,pro rebusq; præclaris ſuſceptam anteponit. atque id eò promptius facit, quòd ad benè merendum de aliis eſt propenſus,cōfertque libenter beneficia,& non ſine verecundia accipit. Quocircà ſi indignâ aliquâ calamitate oppreſſus vti beneficentiâ non poſſit, minimè præter dignitatem viuendum ſibi amplius putat.Quod autem hic de magnanimo,inquit,pudere eum aſſerens, ſi beneficiis afficiatur,repræhenſionis anſam præbuiſſe nonnullis videtur.vtraque enim ad bonum virum pertinere inquiunt,tam vt cōferat, quàm vt accipiat beneficia:in quo falluntur ad altitudinem magnanimi non ſpectantes,quem non decet abiectum quippiam,atq; humile agere. qui autem patitur vt aut pecuniis,aut viribus, aut tali quapiam re ab altero adiuuetur, præ ſe ferre humilitatem quandam videtur,eoque eſſe inferior, à quo id beneficium accipit. at magnanimus antecellere aliis vult, id eſt,debet.meritò igitur erubeſcet, ſi in inferioris loco præter dignitatem ſuam eſſe videatur. atq; iccircò ſi aliquādo acceperit,plura cumulatiore menſurâ referet:vt qui dederit, debere ſe videat, atque ita inferiorem ſe eſſe fateatur.

Meminiſſe prætereà eorum videntur,quibus benignè fecerint: eorum autem à quibus acceperint minimè. qupippè cum is qui acceperit, minor ſit eo qui beneficium contulerit:ipſi autem velint eſſe ſuperiores:vnde etiā illa iucundè, hæc iniucundè audire conſueuerunt. Atque iccirco neque Thetis beneficia Ioui dicitur commemorare: neque Lacedæmonij Athenienſibus:ſed tantummodò ea quibus fuerant affecti.

Maiore etiam quod hic ſubiungit,repræhenſione dignum videri poteſt: magnanimum beneficiorum acceptorum immemorem futurum:id quod ingrati animi vitium prorſus eſt exiſtimandum.ſed non ita inquit hic Ariſtoteles.non enim beneficiorum acceptorum obliuiſcitur magnanimus: immò maximè omnium eſt memor:quippè qui plura etiam retribuere conetur. Quocircà quod,inquit,magnanimum non meminiſſe,id non ad rem, ſed ad verba referendum eſt. nam licet & animo & in referenda gratia optimus ſit & gratiſſimus: ſolet tamen libentius in ſermone quæ contulerit aliis,quàm quæ ab aliis acceperit, & ipſe commemorare, & ab aliis commemorantibus audire:eò quòd excellētior apparet qui dediſſe,quàm qui accepiſſe prædicatur. Ad cuius rei confirmationem,& Thetidis,& Lacedęmoniorum exemplo vtitur.Thetis enim,vt apud Homerum eſt,cum maximis beneficiis Iouem affeciſſet,eumque à coniuratione aliorum deorum liberaſſet,id quod filius ipſius declarat his verſibus:

Sæpe etenim audiui Pelei Genitoris in æde *Iliad.α.*
„ Alma parens,cum tu inter diuos ſola Tonantem
„ Defendiſſe Iouem,& magno abſoluiſſe timore,
„ Iactares:quando hunc ſuperi vincire parabant
„ Omnes,Iunoque,Neptunusque,& Cæſia Pallas.
„ Tu nanque aſcendens ad cœli culmina monſtrum
„ Centimanum adduxti,Briareum quem nomine diui,
„ Aegeona vocant homines:qui viribus omnes
„ Excellens,& patre ſuo quoque fortior,illic
„ Ante Iouem gaudens magno conſedit honore.
Aſt alij ceſſere dei formidine preſſi.

Thetis igitur cum hoc beneficio Iouem affeciſſet, non id quidem ipſa explicat apud Iouem,cum ab eo petit,vt filio ſuo honorem & gloriam afferat:ſed ſolummodò latenter ſignificat,Ita inquiens:

„ Iuppiter omnipotens mea ſi tibi profuit vnquam
„ Sedulitas vel re,vel verbis:hoc mihi votum
„ Exequere,vt noſtri celebretur gloria nati.
„ Ille quidem à fatis cunctorum arctiſſima vitæ
„ Sortitus ſpatia eſt:& nunc Agamemnone ab ipſo
„ Afficitur probris inter contemptus Achiuos:

Hæc Thetis. Lacedæmonij verò, vt refert Calliſthenes

Callisthenes in primo Historiæ Græcanicæ libro, cum Thebani in Laconiam hostili exercitu inuasissent, ad Athenienses ad auxilium petendum profecti, beneficiorum quibus Athenienses affecerant, nullam prorsus fecere mentionem: sed quæ ipsi ab illis acceperant, magnificè commemorarunt: vt ea potissimum ratione generosum Atheniensium animum ad ferendam sibi opem possent inducere.

† aliâs legitur, nemine indigere.

Magnanimi quoque est † à nemine quippiam, aut vix tandem petere, sed promptè aliis ministrare: pręstareque se apud eos qui in dignitate sunt, præclaraque fortuna vtuntur, magnum: apud mediocris sortis homines mediocrem: eò quòd illos superare difficile, atque egregium, hos facile est. & inter illos gloriari est à generoso animo minime alienum, inter humiles verò * inuidiosum.

* φορτικόν.

Ad magnanimũ etiam spectat, vt nõ facilè ab aliquo petat, vt vel pecuniis, vel alia quapiam re iuuetur: sed vix id faciat, nec nisi magnâ aliquâ impulsus necessitate: promptusq; potius sit ad aliis ministrandum, id est dandum, suppeditandum, inseruiendum iis qui petunt, atq; indigent. possumus etiam interpretari δεῖσθαι, quo verbo hic vtitur Aristoteles, non petere sed indigere: vtrunq; enim significat: vt intelligamus, magnanimi hominis esse nullius auxilio indigere: nisi vix admodum, id est, cum maxima necessitate vrgetur. Cùm verò, inquit, magnũ se præstare magnanimum solere inter illos qui in dignitate sunt constituti: non ita accipit, vt si magnanimus in regia ciuitate degerit, vnusque è subditis fuerit, eum velit apud regem magnum se gerere, eiq; se in dignitate æquiparari. imprudentis enim id esset ac stulti: sed vt in republica apud eos qui sunt in dignitate & existimatione, præsertim si vel diuitiis, vel alia quapiam eiusmodi potestate videâtur excellere, magnitudinem suam nõ dissimulet: quippe qui præstantiorem se esse ob virtutem existimet. inter huiusmodi enim homines, id est, magnos gloriari generosum est. Verùm gloriari hic non id significat, vt præclara de se ac gloriosa loquuturum ac iactaturum esse magnanimum intelligamus: inuidiosum enim ac molestum etiam hoc esset: sed ita se gesturum, vt inter magnos versando gloriam ac grauitatem præ se ferat, nihilq; de dignitate sua diminuat. id quod ex verbo gręco σεμνύνεσθαι intelligi melius potest: quod gloriosè & grauiter se gerere, dignitatemq; præ se ferre significat.

† aliâs legitur uiribus contendere.

Quemadmodum inter imbecillos † viribus nõ contendere: neq; ad honoratas res accedere, aut vbi alij principatũ obtinẽt: ociosumq; esse ac cunctatorem, nisi vbi magnus aliquis honor magnumq; opus est: paucasq; res agendas, sed magnas eas ac celebres aggredi. Necesse etiam est, vt apertè tam odium q̃ amorem præ se ferat: latere enim velle timentis hominis est.

Duplex hic in exemplaribus reperitur lectio, quę sententiam etiam ipsam aliquantulum variat: altera est cum negatione, altera sine negatione. Si itaq; cum negatione legamus, erit sensus: superiora ad magnanimum pertinere, quemadmodum etiam hoc, vt inter imbecillos vires suas non ostentet, & cætera quæ sequuntur. si absque negatione: ita erit annexa sententia, vt à præcedente ac proxima clausula dependeat, hoc modo: inter magnos gloriari generosum, inter humiles inuidiosum ac molestum est. quemadmodum etiam odiosum esse solet, si inter imbecillos vires quispiam ostentet, viribusque velit contendere. Pergit deinde magnanimi proprietates percensere: & inquit eius quoque esse ad res honoratas minimè adire, vbique alij principatũ obtinent. Quamuis enim speciem quandam magnanimitatis præ se ferre videantur vel oratores, vel musici, vel quilibet artifices, qui id dant operam & contendunt, vt primas habeant: si quis tamen rectè consideret, eiusmodi certamen ad studiũ puerile est, ad vilesque homines spectat, qui parua magni æstimare consueuerunt. nam magnanimus de principatu minimè cum aliquo contendet: cum ne secundus sit, si eum assequi non potuerit: tum verò quia virtutis suæ magnitudine contentus satis sibi eam ad excellentiam honoremque esse arbitratur. ociosusque erit ac cunctator, id est, non admodum celer ad quaslibet res aggrediendas, sed magnas tantum aget, ex quibus magnus aliquis honor consequatur: neque id tam honoris, quàm honestatis causa faciet.

Maioremq; curã veritatis, q̃ opinionis habeat: dicatq; & agat omnia apertè: id enim est cõtemptoris, ideo liberior in loquẽdo est: est enim etiam eius, qui liberior in loquendo sit, vnde est & contemptor, & verax, nisi vbi per dissimulationẽ loquitur. dissimulatione autẽ vtitur ad multitudinem.

Eritque

Eritque apud probos viros veridicus apud vulgus dissimulatione interdum vtetur:vt manifeste hinc pateat Aristotelem non omnem dissimulationem prauam esse & vitiosam existimare:neque enim eam magnanimo attribuisset, qui probitate ac virtutum omnium integritate maximè præstat.dissimulat enim magnitudinem suam apud vulgus imperitamque multitudinem magnanimus,aut quia eorum contemptor est,id est, indignum se esse existimat, qui ab illis honore afficiatur:aut certè, id quod dictum est, ne si apud humiles ingenuè de se atque honorificè loquutus fuerit,molestus sit,atque importunus. Nam apud alios sui similes verique amatores homines sua minimè extenuat,sed liberè de se verè loqui non veretur.

Magnanimi quoq; proprium, id est, vt viuere ad alterius arbitrium nō possit,nisi ad amici:est enim seruile.vnde etiam omnes adulatores * famularij:& humiles homines adulatores sunt. Adde quòd neq; est admirator: nihil enim magnum ipsi est,neque iniuriarū memor : quippe cum magnanimi non sit meminisse,& præsertim malorum,sed ea potius despicere.

*θητικοὶ.i. seruiles, quales erant θῆτες Athenis.

Neque est eiusmodi magnanimus, vt ad alterius arbitrium viuat:est enim seruile:cuius argumentum,id est, quòd omnes adulatores ad alterius nutum viuunt, ac propterea famularij, id est, seruiles humilesque homines sunt: & omnes humiles ferè sunt adulatores. At magnanimus minimè potest alterius volnntati ita esse addictus, vt ex alterius sententia omnes vitæ suæ rationes instituat: nisi is amicus eius sit, qui profectò nisi bonus, eiusque similis esse nullo pacto potest. vt hoc modo non tam alieno,quàm suo arbitratu viuere etiam dicendus sit. Neque item magnanimus est admirabundus:vulgi enim, id est:qui sæpenumero vel ædes magnificas, vel dedicationes,vel corporum pulchritudines, vel musicorum certamina, vel tale quippiam solent admirari. quorum nihil magnanimo esse magnum videtur.

Neque * hominiloquus : neque enim aut de se, aut de altero quippiam dicet.neque vt vel ipse laudetur, vel alij vituperentur,curat : sed neque est laudator:atque iccirco fit:vt neque maledicus ne in inimicos quidem, nisi ob contumeliam sit.

* ἀνθρωπολόγος.

Sed neque hominiloquus est,id est,eiusmodi,qui de hominibus libēter loquatur, & de hominibus sibi esse loquendum ducat vt nonnulli faciunt, qui quo modo alij viuant, quid boni, quid mali gesserint,inquirunt.quæ omnia magnanimum vereque philosophum multo magis latent,vt inquit Plato in Theæteto,quàm marinæ arenæ numerus. Magnanimus enim tantum abest, vt de aliis hominibus loquatur,vt neque de se quidem quippiam huiusmodi dicturus sit. Verùm quādo de hominibus sermonem nullum habet,cuiusmodi esse eius colloquutiones dicendum est?Nimirum si quis magnanimum Deiloquum esse omnino existimet,hoc est Theologum, nō male opinabitur:qui de Deo,scilicet naturaque rerum dissertationes omnes suas faciat,vt si quis modo de humanis rebus sermo ei concedendus est,is circa virtutes,earumque operationes omnis versetur. Quia autem de hominibus non admodum loquitur,efficitur,vt neque se neque alios aut laudet, aut vituperet : ne inimicum quidem nisi ob contumeliam : non quòd contumeliosè in inimicum inuehatur,id enim crimini esset dandum:sed quòd de inimico quidem malè quippiam dicat, nisi is supramodùm vel in ipsum, vel in alios insolenter contumelioseque se gesserit.

De necessariis item, aut paruis minimè queritur aut efflagitat : ita enim se gerere eius hominis est,qui circa hæc studeat. eiusmodi prætereà est, vt honesta potius & infructuosa, quàm fructuosa & vtilia acquirat, & possideat:est enim eius qui ex se sufficiat.

Si etiam necessariis,id est,que ad necessarios vsus spectant,aliquando careat ac priuetur, neq; admodum conquereretur,sed patienter feret ac moderatè:neque precibus vti aliquibus volet, vt ea consequatur:quippe cum ita facere eius hominis sit, qui hæc magnifaciat, & magnum quoddam bonum esse possessionem eorum opinetur.Quocircà magnanimus dabit quidem operam,vt necessaria sibi ad vitam degendam comparet, nō magnum tamen admodum studium huic rei adhibebit:sed mori potius volet,quàm turpiter his ipsis affluere.& quia omni lucro, omniq; vtilitate celsiorem animum habet,inutilia & infructuosa possidebit potius quàm econtrariò : vt deambulacra,nemora,atq; huiusmodi,quæ sicut prouētus nullos afferunt,ita ingenuâ voluptate oblectare cuiusq; animum possunt:& eius præsertim,qui pauca magnifacit,paucisq; admodum indiget.

Quin

Quin etiam & motus ipse magnanimi esse tardus videtur, & vox grauis,& sermo constans, nam neq; qui circa pauca studet, est festinabundus: neq; qui nihil magnum existimat, contentus & vehemens. * acuta autem vox,& celeritas ex his efficitur. Ac talis quidem magnanimus est.

* ὀξυφωνία.

Atque hac de causa,quia scilicet & pauca sunt quæ magnifacit,paucisque indiget, etiam fit,vt tarditatem ac grauitatem in incessu,omnique alia motione seruet:voce item graui vtatur,hoc est, non admodum intentâ atq; altâ,sed submissiore:non enim ad sonũ magis grauitas hæc referenda est,quàm ad moderationem.nam loquutionem quoque eius,inquit,stabilem esse oportere : quod nihil aliud significat,quàm firmam ac lentam,non diuulsam,ac cõcitatam. Hæc enim omnia magnanimo maximè sunt accõmodata:vt neq; in motu,neq; in voce, neq; in loquutione festinationem vllam præ se ferat,nisi vrgeat necessitas:hoc enim subintelligendũ semper est.Nam si patriæ, aut parentum,aut amicorum,aut alicuius alterius huiusmodi salus in discrimen veniat, opusq; sit festinatione:tunc profectò minimè erit cunctabundus & tardus,sed accurret,sed vocem intendet, sed clamabit,omniaque aget festinanter. Quod tamen sine necessitate nunquam faciendum sibi esse existimabit,is qui & paucis studet,& nihil magnum putat, nisi pauca admodum:ea videlicet, quæ & in actione & in contemplatione magnitudine excellunt.Nam acuta & alta vox, & celeritas ex his efficitur,id est, propter hæc:proptereà quòd scilicet vel circa multa versantur homines vt accelerandum : vel magnum quippiam esse opinantur, vt intendendam sibi esse vocem,acclamandumque censeant.

Qui autem deficit,pusillanimus : qui excedit, inflatus est. sed neque hi tamen mali, non enim malefici sunt : sed esse peccantes videntur. pusillanimus enim cum bonis dignus sit, se ipsum iis ipsis priuat, quibus est dignus:videturque prauum quoddam in eo habere, quòd & bonis dignum se non esse existimat,& seipsum etiam ignorat.alioqui cum bona sint, quibus est dignus,ea proculdubiò appeteret.

Vbi magnanimi proprietates omnes absoluit,deinceps de pusillanimo, & inflato differit: inquitque pusillanimum ob humilitatem vilitatemque animi omnia supra dignitatem suam bona esse existimare : ob idque esse malum, quòd & cum indignum se arbitretur, nullius boni sibi esse conscius:& cum dignus sit,ignorare se ipsum videatur. si enim non ignoraret, appeteret proculdubiò ea quibus dignus est.

* ἠλίθιοι.
† aliàs legitur pigri.

Non tamen huiusmodi homines * stolidi,sed esse † intelligentes potius videntur : talisque opinio peiores etiam ipsos reddit. singuli enim ea quæ dignitati suæ conueniunt, appetere consueuerunt. adde quòd & ab honestis actionibus & studiis quasi sint indigni, & ab externis quoque bonis simili modo abstinent.

Licet autem seipsum ignoret pusillanimus,non est tamen stolidus vt inflatus,sed intelligens,id est,acris nimis & cõsiderabundus:nõ enim in laudem appellat huiusmodi homines νοερὺς, quippe quos & peiores esse inflatis dicat,& magnanimis magis aduersari:sed intelligere nimis eos,inquit,& importunè:quod vitio datur. intelligit enim pusillanimus quippiam in se esse, quod honore dignum sit,idque importunè modestiæ causa dissimulat. quæ quidem intelligentia, cum vt oportet ea vtimur,laudanda sanè est : quippe cum id facere inscriptione illâ Pythicâ moneamur, vt nos ipsos scilicet cognoscamus:cum male vtimur,est vituperanda.sæpe enim fit,vt qui se intelligunt,supra quàm deceat,dignitatem suam attenuent,ac deprimant, ne arrogãtes esse videantur: abiectioresq; quàm oporteat,humilioresq; euadant.qui pusillanimi sunt:qui cum indignos se putent,hac ipsa opinione quam de se ipsis habent,quòd indigni sint,deteriores etiã inflatis efficiuntur:tum quia ita opinando se esse indignos, facere se videntur indignos : tum quia falsa hac de se persuasione eò deducuntur, vt non modo nullam præclaram actionem aggrediendam, nullisque studiis sibi incumbendum putent,vnde aliquis vel à sapientibus, vel ab imperitis honor comparari possit:verum etiam externis bonis,id est,principatu,præcellentiâ,diuitiis se esse indignos arbitrentur.In nonnullis tamen exemplaribus loco[νοεροὶ]legitur[ὀκνηροὶ]quod ita possemus interpretari.huiusmodi homines non sunt stolidi,sed pigri potius quidam, ac detrectatores:qui scilicet quamuis cognoscere seipsos possent,tamen abiectione animi ad aggrediendas res pigri efficiuntur:

ciuntur:vt recuſent ac detrectent ea,quibus ſunt digni,ſeque indignos eſſe opinentur.

At * inflati ſtolidi ſunt,ſeque ipſos ignorant,atque id palàm:quaſi enim ſint digni,honorabiles res aggrediuntur, deinde redarguuntur:veſtituque etiam,& habitu, atque huiuſcemodi rebus ornãtur:proſperaſque fortunas ſuas eſſe manifeſtas volunt: easque verbis extollunt, quaſi ob eas honores ſint cõſequuturi. Magnanimitati autem puſillanimitas magis eſt oppoſita, quàm inflatio:quippè quæ & magis contingat,& peior ſit. Magnanimitas igitur circa honorem magnum,ſicut dictum eſt,verſatur. *χαῦνοι.

Inflati verò ſtolidi ſunt,nam cum ignorent ſeipſos,non occultè id faciunt, vt puſillanimi: ſed manifeſtè ac clarè vitium ſuum produnt.nam licet indigni ſint, magnas res aggrediũtur:voluntq; & ad dicendum, & ad agendum idonei videri:honorificè item ac magnificè de ſe loquuntur: & ſi non ſint diuites,diuitias ſimulant,ſi ſint, importunè eas atque inuidioſè oſtentant:vt facilè eorum ſtoliditas deprehẽdatur. Sed licet ita ſit,puſillanimitatem tamen magnanimitati magis aduerſari, inquit,quàm inflationem duabus de cauſis:vna,quia ſæpius contingere hominibus ſolet,vt puſillanimi quàm inflati euadant:vt ad eam procliuiores eſſe videantur:ad quæ autem procliuiores ſumus,ea maiora vitia eſſe ſuperius declaratum eſt:vtpote naturæ noſtræ magis inſita,atque iccircò difficiliora,quæ ex animo noſtro extrahi atq; euelli queant:altera,quòd ſuapte natura etiam peior eſt,cum ad honeſtas rès,præclaraq; ſtudia obeunda ſegnes atq; inertes homines reddant.

De moderato honoris ſtudio & eius extremis. *Cap.* IIII.

Circa honorem autem eſſe quædam alia virtus etiam videtur, vt ſuperius diximus, quæ magnanimitati ita * reſpondet, vt magnificentiæ liberalitas:illæ enim vtræque ſunt à magnis abſtinẽt, ſic in mediocribus & paruis nos vt oportet,efficiunt,ac diſponunt. Quemadmodùm autẽ in datione & acceptione pecuniarum & mediocritas eſt & exceſſus & defectus:ita quoque in honoris appetitione licet, & magis quàm oportet & minus,& vnde oportet,& vt oportet,vnumquemq; ſe gerere.nam & *ambitioſum vituperamus,quippè qui & magis quàm oportet,& vnde non oportet,honorem affectet: & inambitioſum, eò quòd ne ob honeſta quidẽ facta honore affici velit. Interdum tamen fit, vt vel ambitioſum quaſi virilem & elegãtem, vel inambitioſum quaſi modeſtũ & temperantem laude proſequamur,vt ſuperioribus in libris dictum iam eſt. * παραπλησίως ἔχει. *φιλότιμον

Poſt magnanimitatem de quadam alia virtute agit, quæ etiã ipſa circa honores verſatur:itaq; ſe ad magnanimitatem habet, vt liberalitas ad magnificentiam. ſicut enim illa circa paruos ſumptus,ita hæc circa paruos honores & mediocres munus ſuũ obit:quæ tamen nomine vacat. quam quidem virtutem exiſtere ex defectu & exceſſu neceſſe eſſe oſtẽdit:nam ſi magis poteſt quiſpiam honorem cupere quàm oporteat,& cuius cauſa non licet,& quando non licet,reliquiſq; aliis non ſeruatis circunſtantiis:huncque honoris cupidum,id eſt,ambitioſum vocare conſueuimus:vituperamusque contrarium,qui minus quàm oportet,eum appetit,vt nullam ob rem ſibi honorem eſſe exhibendum cenſeat,ac proptereà ab honeſtis etiã actionibus abſtineat:neceſſe proculdubiò eſt, vt mediocritas quoque reperiatur, eius videlicet qui & vt oportet, & quando, & à quibus, & ob quæ oportet, cæteriſque determinationibus ſeruatis honorem ipſum appetat. qui quidem medius, quia caret nomine, modò ambitioſus,id eſt, honoripeta, modò inambitioſus ſolet appellari: ambitioſus & honoris cupidus, proptereà quòd honores quos debet,appetit: inambitioſus, quia quos non debet,non appetit.

Perſpicuum autem eſt cum pluribus modis talis cuiuſdam rei ſtudioſus & cupidus aliquis dicatur,nõ ſemper nos honoris cupidum,id eſt,ambitioſum ad idem referre:ſed cum laudamus,ad id quòd magis quàm plerique è vulgò:cum vituperamus ad id quòd magis quàm oporteat, honores

res ipsos appetat. Quia verò nomine vacat mediocritas, fit, vt de ea quasi deserta sede extrema decertent. Verùm in quibus est excessus & defectus, ibidem quoque esse medium necesse est. appetunt autem honores & magis & minus: ergo etiam vt oportet.

Nam cum multis modis talis alicuius rei studiosus & cupidus, id est, talicola dicatur quispiam: ita quoq; honoricolam, id est, ambitiosum non semper eodem modo, sed nunc in bonam, nunc in malam partem accipimus. pleraq; enim huiusmodi nomina quæ studium & amorem rei alicuius significant, modo vitio dantur, modò laudi. vt equicola, id est, equorum studiosus interdum de eo dicitur, qui equis gaudet moderatè: interdum de eo, qui nimium, & in eos alendos patrimonium effundit. item canicola, hoc est canũ studiosus modo eum notat, qui canibus & quomodo & quãdo decet, oblectatur: modo eum, qui in ea re modum excedit, atq; ideo est vituperandus. similiter puericola seu puerorũ filiorumq; studiosus tam liberos moderatè diligentem, quàm in eos nimis indulgentẽ significat. Item in philotheamone & philecoo, id est, & spectandi, & audiendi studiosis perspici potest: quorum alter is est, qui aut spectaculis quibus debet, & vt debet, studet: aut ita eis afficitur, vt supra modum ea persequatur, immò alia omnia postponẽda illis sibi esse censeat: alter, qui tum iis quæ debet, audiendis attentionem diligentiamq; adhibet, tum huc illuc vagãdo, vt de quibusdam inquit Plato, histrionibus, vanisq; fabulis audiendis ætatem cõsumit. Hæc atq; huiusmodi pleraq; in vtranq; partem accipiuntur. Nonnulla verò sunt, quę vel laudabilem, vel vituperabilem solummodò affectionem significant. Sapientiæ enim aut honestatis studiosi & cupidi, qui φιλόσοφοι, & φιλόκαλοι dicuntur, studiosi scilicet & elegantes, nõ nisi in bonam partem accipi consueuerunt: sicut non nisi in malam, obsonipetæ & vinicolæ, quorum in obsoniis aut vinis studium omne versatur. Honoripeta autem, id est, ambitiosus seu honoris studiosus in genere ancipitum est. vnde quia vtróq; modo sumi potest, non semper ad idem referri cõsueuit: sed cum laudatur, ad vulgi excellentiam: ad honestatis excessum, cum vituperatur. plæriq; enim è vulgo certũ quendam finem sequendæ honestatis, appetendiq; honoris sibi proponunt, nõ malum illum quidem, sed minimè tamen ad normam virtutis exquisitum atq; absolutum: quem qui excedit, & absoluit, id quod vulgus non potest, assequitur, ac laudem meretur: qui autem suprà quàm honestum sit, honorem appetit, vituperatione dignus est. vt idem nomen & virtuti, & vitio per excessum accommodari possit. simili modo quoque inambitiositas, si ad ambitionem, quod est vitium, referatùr, videri potest mediocritas: si ad cupiditatem honoris laudabilem, vitium est.

Laudatur igitur hic habitus, quæ est circa honorem nomine vacãs mediocritas: quæ sanè si ambitioni comparetur, inambitiositas: si inambitiositati, ambitiositas: si vtrisque, vtraque esse quodam modo videtur. Id quod etiam circa alias virtutes est.

Atque ita fit, vt mediocritas ipsa, quia nomine caret, respectu inambitiositatis, id quod etiam in secundo libro dictum iam est, ambitiositas: respectu ambitiositatis inambitiositas esse censeatur: sicque respectu vtriusque, vtraque quodam modo sit, id est, ad alteram & alteram comparata esse altera & altera videtur, non absolutè & simpliciter est, sed quodam modo, id est, specie solummodo: quia nõ re vera est, sed videtur, speciemq; eius præ se fert. id quod etiam in aliis virtutibus cõtingit. aliarum siquidem virtutum medius quoq; habitus si alteri extremo cõparatur, alterius appositi extremi præ se ferre speciem videtur: si alteri, alterius. Sed hæc de innominata hac mediocritate adiacentibusq; hinc inde vitiis satis manifesta sunt. Illud nõ paruam habere dubitationem potest: quo modo esse virtus censenda sit. nam si virtutis scopus ac finis est honestas, hæc autem ad honorem spectat, virtus minimè esse videretur: quippe quæ honesta agat honoris quasi mercedis cuiusdam, non honestatis ipsius causa. licet enim probior sit qui honoris, quàm qui pecuniæ mercede quippiam agit, non est tamen eius probitatis ac perfectionis, vt inter virtute præditos reponendus sit: nisi honesta nõ alterius rei quàm honestatis ipsius causa egerit. Verùm de honoris studioso idem dicendum nunc est, quod de magnanimo superius diximus: finem quidem ac scopum ipsius esse honestatem: sed eum tamen pręstare se talem, vt ob honestas actiones à populo honores cõsequatur. Nam magnanimus non nisi magnos honores appetit, qui à probis & sapientibus viris exhibẽtur: hic autem cum honesta honestatis ipsius causa egerit, vult tamen populo actiones suas ignotas minimè esse, ob easq; honore affici non immeritò cupit: cupiditasq; hæc quæ pro dignitate est, non præcurrit honestatem, sed ex ipsis honestis actionibus consequitur.

Extremi autem hic videntur inter se opponi, propterea quòd medium nullum

nullum nomen sortitum est.

Inquit autē videri extremos hos.i.ambitiosum & inambitiosum inter se opponi,non quòd reliqua vitia inter se aut non opponantur,aut nō opponi videantur:sed quia reliqua vitia & sibi inter se & medio aduersantur:hęc quia mediū nomine vacat,inter se tantummodo nō medio quoq; opponi vidētur.Cui quidē medio vtrum magis oppositū sit,licet hîc nihil dicat Aristoteles, ex ijs tamen quæ dicta sunt,facilè subintelligi potest.nam inambitiositas cū & peior sit,quippè quæ desides homines reddat,ad nullamq; egregiam actionē excitet:& procliuiores ad se animos hominū & præsertim vulgi habeat:mediocritati magis opposita quàm ambitiositas existimanda est.

De mansuetudine eiusq; extremis Cap. V.

IAm verò mansuetudo circa iram mediocritas est.nam cum nomine hac in re careat medium,& ferè etiam extrema,ad medium mansuetudinem ipsam referimus:licet ad defectum qui nomen non habet, declinare magis videatur.at excessus iracundia quædam dici potest:nam affectus est ira, quam quæ efficiunt,sunt multa & diuersa.

Virtutes morales,sicut in superioribus libris dictū est,medię sunt inter excessum & defectū duorum vitiorū,quia in affectibus & habitibus eligunt mediocritatē: non enim omnes circa affectus versantur,nisi generales illos duos affectus intelligamus,voluptatem & dolorē:quorum videlicet duorum vnaquæq; virtus esse mediocritas potest. nā liberalitas nullū habet specialem affectū quē moderetur,sed in dandi accipiendiq; actione munus totū suū exercet.licet posteà liberalis cū dederit sicut oportuit,voluptate:cū ecōtrario in aliquam rem præter quàm decebat, sumptus facere coactus fuerit,tristitia & dolore afficiatur.id quod cōmune est,vt dixi,omnibus virtutibus.Circa generales igitur affectus & cōmunes, voluptatē inquam & dolorē,virtutes omnes versantur:circa speciales & proprios non oēs:sicut de liberalitate iā patuit.quæ verò circa hos proprios negocium habēt,partim circa duos,partim circa vnū tantū versantur.circa duos,vt fortitudo & tēperātia:illa enim circa fiducias & timores mediocritatē coniectat:hęc circa voluptatē & dolorem,nō generales illos quidem affectus,sed qui ex tactu tantummodo percipiuntur. Circa vnum tantum , id est iram,hæc de qua nunc agit,mansuetudo:est enim virtus quæ iram moderatur,efficitque , vt ea vnusquisque & in quos debet,& quando,& quo modo debet,cæterisque modis seruatis incitetur. quam quidem virtutem vnà cum extremis etiā vitiis nomine carere inquit:id quod superius quoque in secundo libro iam dixit:non quòd ipse nomina hæc finxerit : erant enim etiam antiquitus, quique ante ipsum fuere philosophi tam mansuetudinem,quàm mansuetum appellasse inueniuntur:sed sicut diximus etiam superius, eum illi hac appellatione significabant , qui ira nullo modo permoueretur,quietoque ac miti animo esset:de eo verò qui & cum opus esset,irasceretur,& cum non oporteret,non irasceretur , hoc verbo minimè vtebantur . sicut apud Platonem videre licet, qui in republica de custodibus loquens , vnusquisque , inquit,vir & iracundus esse , & mansuetus quàm maximè debet.vtraque enim hæc inter se ita opposuit, quasi & alterum cum altero nullam habeat communitatem, & neutrum planè referri ad virtutem debeat . Aristoteles verò ad eū hoc nomen transtulit,qui in ira seruat mediocritatem:quem tamen declinare ad defectum iccirco inquit,quia mansuetus & si aliquando,parum tamen ac rarò ira vti videtur.Sed quæri posset,qua de causa si tam medium quàm extrema nominibus vacant,de medio affirmatiuè id dixerit,extremis, [ferè], quæ est dubitatiua particula,apposuerit?Id proptereà factū esse existimādum est,quia licet mansuetudo apud veteres appellaretur,de eo tamen,vt diximus,qui irasceretur , nullo modo dici consueuerat:iracundiæ vero nomen apud alios quoque in eadem significatione vsurpatur,hoc est de eo dicitur, qui importunè in iram solet concitari:quanuis non habitum exprimat , de quo hîc intelligit,qui in vitio est:sed naturalem affectionem.At defectus nullum prorsus nomē apud Græcos non modo proprium,sed ne improprium quidem sortitus est. vnde etiam dubitat an à priuatione iræ ἀοργησία,id est iræ vacuitas , an alio quopiam nomine appellandus sit.lentitudo tamen dici non incongruè potest.

Qui igitur ob quæ oportet,& quibus oportet irascitur, atque etiam quo modo,& quando, & quousque debet,laudatur:esseq; is mansuetus potest: quippè cū mansuetudo ipsa laude afficiatur. Mansuetus enī ille est qui perturbatione vacat , & ab affectu minimè ducitur, sed quēadmodū ratio ipsa

ſtatuerit,ita & ob id,& tam diu ſuccenſet:peccareq; potius videtur in defe-ctu:quippè qui non ad vltionem,ſed ad veniam dandam promptior ſit. At defectus,ſiue iræ vacuitas quædam ſit,ſiue quippiā aliud, vituperatur:nam qui & ob quæ oportet,& ſicut oportet,& quando,& in quos oportet,non iraſcuntur,hi profectò eſſe ſtolidi videntur.qui enim non iraſcitur:neq; videtur ſentire,neque dolore affici,neque eſſe idoneus ad vlciſcēdum. At tolerare ſi laceſſaris,patiq; vt tui cōtumelia afficiantur, * ſeruile profectò eſt.

* ἀνδραπο-δῶδες.

Mediocritas verò hæc quam manſuetudinem vocat, laudabilis proculdubiò eſt. nam cum ira affectus ſit,circa quem hæc verſatur,& multa ſint quæ in iram homines poſſint inducere, atq; incitare:ab ira non perturbari & duci,meritò laudandum eſt.id enim nihil aliud eſt quàm iraſcibilem animæ partem ita moderari ac cohibere, vt rationis imperio penitus ſubiiciatur: nec niſi ad ea incitetur,quæ ratio ipſa agenda præſcripſerit. quod cum facit manſuetus, peccare in defectu illis ſcilicet videtur, qui non rectè conſiderant. nam quòd clementer in venia danda atque ignoſcendo ſe gerit,neq; vltionem ac ſummum ius perſequitur, id peccati ſuſpicionem ſtultis è vulgo hominibus exhibet, cum tamem non peccato, ſed virtuti ſit aſcribendum. Nam deficere in hoc ſtolidi hominis eſt,& ſeruilis,abiectique animi,vt oſtendit.

Exceſſus verò ſecundum omnes quidem modos fit:nam & in quos nō oportet, & ob quæ non oportet, & magis item, & citius, & diutius quàm oportet,exiſtit:non tamen ita,vt vniuerſa eidem inſint:non enim id poteſt. nam malum etiam ſe ipſum perdit,& ſi integrum ſit,intolerabile euadit.

Cum vnumquodque vitium varium ſit ac multiplex,& ex infinitatis ordine,vt ſuperius ex Pythagoreorum ſententia dixit:id nō minus in exceſſu hoc circa iram conſpicitur. variæ enim eius ſunt ſpecies,atque hæ adeò pernicioſæ,vt eſſe ſimul in eodem vniuerſæ minimè poſſint.nam malum,vt inquit,eius eſt naturæ,vt etiam ſeipſum perdat, propterea quòd ſcilicet in ſeſe habet contrarietatem:& ſi totum atque integrum ſit, ferri nullo pacto poteſt. id quod in ſingulis huius exceſſus ſpeciebus manifeſtè apparet:neque enim eſſe ſimul omnes in eodem poſſunt:& ſi eſſent, vt ita fingamus,vitium intolerabile efficeretur.

Iracundi igitur citò quidem iraſcuntur & quibus non debēt,& ob quæ non debent,& magis q̃ oportet:ſed,quod optimum in ſe habent, citò etiā deſiſtunt: hoc autem ipſis propterea euenit, quia iram minimè continent, ſed reddunt.vnde ob celeritatem manifeſti ſunt,deinde ceſſant. ſupra modum autem celeres ſunt,& ad omnes res & quacunq; de cauſa iracundi, ij qui ſunt * excandeſcentes & ſummè binoſi.vnde nomen etiam habent.

* ἀκρόχολοι

Iracundia enim vitium ipſum inopiâ alterius verioris nominis appellatur:cuius vna ſpecies eſt eorum,qui nomine ipſius generis propriè vocantur iracundi: qui cum celeriter iraſcantur, id tamen bonum in ſe habent,quòd citò etiam ſedantur. quod propterea fit, quia non retinent iram, ſed reddunt eam citò,qualibet vltione contenti. non enim magnam aliquam vindictam expectāt: ſed ſatis ipſis eſt,ſi aut ſubitò verberarint,aut conuiciis etiam tantum affecerint. vnde ob iræ celeritatem minimè latent.excandeſcentes autem & ſummè bilioſi qui ἀκρόχολοι dicūtur,aut ſunt iidem prorſus cum his quos iracundos vocauit:aut in eo tantummodo differunt,quòd intentiore acutioreque iracundiâ præditi ſunt. quod ex nomine etiam præ ſe ferunt, quaſi qui ad ſummum bilis & excandeſcentiæ peruenerint.

Acerbi verò difficulter reconciliantur,& longo tempore iraſcuntur. cōtinent enim iram.& non niſi vbi reddiderint,ceſſant:nam vltio his iram ſedat,dum voluptatem loco doloris inducit:quod quouſque nō euenit, grauatum animum habent.quia verò id non eſt manifeſtum: neque ſuaſione apud eos vtitur quiſpiam: & ipſi ſecum iram concoquere non niſi morâ quâdam temporis poſſunt. ſuntque huiuſmodi homines tum ſibiipſi moleſtiſſimi,tum iis qui maximè ipſis ſunt amici.

Alia eſt,acerborum ſpecies,qui diutius iram intus occultant:nec placantur niſi vbi eam manifeſtam fecerint,ac quaſi grauans quoddam debitũ reddiderint:id eſt vlti fuerint:ſolâ enim vltione mitigari vix tandem poſſunt . quia tamen ſopitam in animo ac reconditam indignationẽ tenent, nec in lucem foras expromunt:efficitur , vt & nemo eos mitigare verbis conetur , & ipſi occultè ſecum æſtuent,nec niſi diuturnâ temporis morâ concoquere , hoc eſt conficere ac ſedare perturbationem valeant:ſemperq; ferè triſtes ſunt,infenſoq; ac grauato animo.vt ob id & ſibi ipſi,& iis præcipuè moleſti ſint,quorum conſuetudine ac familiaritate vtuntur.Atque hi ſanè ſuperioribus qui propriè iracundi & excandeſcentes dicuntur,prorſus contrarij ſunt.illis enim eminens ac patens,his occulta ira eſt:hi ſerò,illi citò mitigantur:vt nullo pacto eſſe ſimul poſſint.

Infeſtos autem eos dicimus,qui & ob quæ non debent , & magis item quàm debent,& diutius ſuccenſent : & placari ſine vltione † vel etiam punitione non poſſunt. *† aliàs legitur & punitione.*

Infeſti verò quos χαλεποὺς vocat:aut ſunt ferè iidem cum acerbis,ſicut iracundi cum excandeſcentibus,niſi quatenus vel magis vel minus alteri alteris perturbantur:cum enim vtriq; & feruent iram,& vltionem acerbè exigant,infeſti tamen facere id magis videntur.Aut non paruo interuallo diſtare ab acerbis dicẽdi ſunt.acerbi enim eiuſmodi ſunt , quia diuturnam iram retinent, eamq; occultã ſeruant:infeſti verò tum hæc faciunt etiam ipſi,tum illa adiungunt,quòd & in quos non oportet,& ob quæ nõ oportet,& magis etiam quàm oportet,iraſcuntur, adde quòd apertiores quoq; quàm acerbi,vltionisq; ſunt appetẽtiores : vt vtrorumq; ſuperiorum tam excandeſcentis quàm acerbi exceſſum in ſe quodam modo complexi eſſe videantur. Quod autem eos,inquit, placari ſine vltione & punitione non poſſe, ſi cum[&]copula tantũmodo legatur, ita accipietur, vt vltio & punitio idem ſignificet,ſi cum[vel]diſiunctiua particula, diuerſa erit vltionis & punitionis ſignificatio:magisq; ita infeſtorum affectio exprimetur. non enim ſimplici vltione cõtenti ſunt,id eſt vindicta,quæ pro ratione iniuriæ ſoluitur:ſed irrogãdam inſuper punitionem cenſent, id eſt,pœnam vltra talionem quandam ac caſtigationem:id enim eſt κόλασις.

At verò mãſuetudini exceſſum magis opponi ſtatuimus: quippè quòd & magis fiat : humanum enim magis eſt vindictam ſumere : & ad conuictum hominum infeſti etiam peiores ſint.

Manſuetudini autem magis oppoſitus eſt exceſſus,quia & ad iram vltionemq; appetẽdam ſunt procliuiores homines,& exceſſus ipſe defectu longè eſt deterior:quippè qui noceat magis, ſitque ad conuictum humanum grauior , atque infeſtior . nam infeſtos hîc tam pro omnibus qui in iræ exceſſu conſtituti ſunt,ſumere poſſumus,quàm pro iis qui propriè ita dicuntur : quod melius videtur.Cum ipſis enim verſari ac degere moleſtiſſimum eſt,atque inſuauiſſimum.

Quod autem tum in ſuperioribus etiam libris diximus,tum ex iis quę dicuntur,ſatis cõſtat,quomodo,quibus,ob quę,quanto tẽpore iraſcendum ſit, quouſq; item aliquis progrediens vel rectè facturus ſit , vel peccaturus. non eſt facile definire.qui enim paululum tranſgreditur , non vituperatur, ſiue ad exceſſum, ſiue ad defectũ ſeſe verterit : immò interdum & eos qui deficiunt,laudamus,mãſuetosq; appellamus:& eos qui infeſti ſunt, tanquã ad imperandum idoneos,viriles nuncupare cõſueuimus.Quantum igitur, & quo modo quiſpiã tranſgreſſus ſit vituperandus , ſtatui ratione non facile poteſt:in particularibus enim & ſenſu iudicium eſt.Veruntamen illud ſatis perſpicuum eſt,ſicut medium habitũ,quo efficitur,vt & quibus oportet,iraſcamur,& ob quæ,& quo modo oportet,& ſecundum cętera omnia huiuſmodi,eſſe laudandum : ita exceſſum & defectum , ſi parum quidem peccant,parum:ſi paulo amplius,magis:ſi multum, vehemẽter eſſe vituperandos. ex quo efficitur , vt medium habitum conſectandum eſſe manifeſtum ſit.Atque hæc de habitibus qui circa iram exiſtunt,dicta ſufficiant.

Quod ſuperioribus in libris dixit,fieri non poſſe,vt de agendis rebus exacte quippiam, ſicut de mathematicis & diſciplinaribus pertractetur : idem hic repetit , non facilè poſſe definiri aſfe-

rens ac ſtatui exactè, aut quibus, aut ob quæ, aut quatenus ira vtendum ſit: propterea quòd qui parum aberrant, in vtranque partem latere conſueuerunt, ſenſumque effugiunt: tantumque illi deprehenduntur, qui ſupra modum peccant, id quod in particularibus ſenſuiq; ſubiectis rebus cõſiſtit, de quibus nulla eſſe vniuerſalis determinatio poteſt.

De comitate & eius extremis. Cap. VI.

AT in congreſſionibus quoq; & cõuictu, ſermonumq; & negociorum cõmunitate eſſe alij * placidi & obſequioſi videntur, qui omnia in gratiam laudãt, nullaq; in re aduerſantur: ſed minimè moleſtos exiſtimãt ſe eſſe oportere iis, quibus cum habent conſuetudinem. alij econtrariò in omnibus aduerſantur, nullamq; ſibi habendam rationẽ putant, ne moleſti ſint: qui moroſi & litigioſi nuncupantur. Verùm ſicut hos vtroſq; habitus eſſe vituperabiles: ita medium eſſe laudabilem conſtat, quo videlicet efficitur, vt vnuſquiſq; & quæ oportet, & ſicut oportet, vel admittat, vel grauatè ferat. nomen tamen huic medio nullum impoſitũ eſt: ſed amicitię maximè ſimilis videtur: talis enim eſt qui habitu hoc medio eſt præditus, qualẽ modeſtum ac probum amicũ eſſe volumus: ſi id videlicet aſſumpſerit, vt diligat. nam ab amicitia in eo differt, quòd eſt ſine affectu diligẽdi eos quibus cum verſatur, non enim quia vel amat, vel odit, ſuſcipit ſingula vt debet, ſed quia eſt talis: quippè cũ idem facturus ſit tam apud notos, quàm ignotos: tam apud familiares, quàm eos * quibus cũ nulla familiaritas interceſſerit.

* ἄρεσκοι.

* ἀσυνήθεις.

Quoniam homo natura eſt ciuilis ac cõſociabilis, ſermonum atque actionum cõmunicatione cum aliis vtatur, neceſſe eſt. in hac verò communicatione ac conſuetudine tres quædam mediocritates, vt in ſecundo libro dixit, reperiuntur: quarum vna circa verum, quæ veritas vocatur, ſeu veracitas: aliæ duæ circa iucundum altera in iocis, altera in reliquo omni cõuictu, verſantur Illam εὐτραπελίαν quaſi aptam verſationem dixeris, id eſt, facetudinem, hanc amicitiá ibidem appellauit: de qua nunc diſſerit. ſed quia exactius hic rem pertractat, eam vacare nomine, inquit: neque eſſe amicitiam, ſed mediocritatem quandam amicitiæ perſimilem affirmat. quæ tamen fortaſſè ὁμιλιτικὴ, id eſt, conuerſatrix facultas ac diſpoſitio, id eſt, comitas dici non ineptè poſſet: qua qui eſt præditus, in conuerſationibus hominum, & congreſſibus mediocriter ſe gerit, ſtudetq; quatenus poteſt, iucundè obſequi omnibus: ſed ſi id nequit ſine dedecore aut damno vel ſuo vel aliorũ, moleſtus eſſe potius vult cum honeſtate, quàm ſine ea iucundus: præſertim ſi ſit paruâ aliquâ offenſiunculâ oblatâ maiorem vtilitatem, ac voluptatẽ allaturus. benefica enim virtus hæc eſt, adiutrixque eorum quibus cum verſatur, ſi poteſt, cum voluptate: ſin minus, cum dolore omnino id facere non veretur. quamquidem cum in deſcriptione virtutum in ſecundo, vt dixi, libro amicitiam eſſe dixiſſet, communiori vſus vocabulo, nunc exactius nõ eſſe amicitiam, ſed ſimilem amicitiæ oſtendit. nam ſicut amicus iucundus eſſe amico ſemper conatur, niſi quando voluptatem & obſequium detrimento eſſe ei aut dedecori viderit: ita hic habitus efficit, vt in congreſſu hominũ benignè & iucundè admittamus ea, quæ debent: quæ non debent, repudiemus, dempto tamen amandi affectu. nam inter amicum & comem hunc cõuerſandiq; peritum illud intereſt: quòd amicus amoris affectum habet, hic non habet: vt ſi eum aſſumpſerit, nulla prorſus inter vtroſq; futura ſit differentia. amicus enim erga amicos tantũ ita ſe gerit: hic erga omnes quibus cum habet conſuetũdinem. cõgreſſusq; facit, quicunq; illi fuerint, ſiue noti, ſiue ignoti, ſiue familiares, ſiue externi, ſiue ſenes, ſiue iuuenes, ſiue principes, ſiue priuati, ac demum cuiuſcunq; generis homines.

Vbiq; tamen prout ſingulis cõueniet non enim perinde familiares atq; externos, aut ſtudio proſequi, aut dolore afficere nos cõuenit. In vniuerſum igitur dictum eſt in cõgreſſionibus hunc vt oportet, ſe eſſe geſturum. ſpectans autem ad honeſtatẽ & vtilitatẽ id * animaduertet, vt dolorẽ non afferat, vel collætificet & obſequatur, videtur enim circa voluptates, doloreſq; eos verſari qui in cõgreſſionibus exiſtunt: in quibus ſi vel non honeſtũ ipſi fuerit,

* ςοχάσεται

fuerit,vel damnosum etiam obsequi,id minimè faciet,sed grauatè se geret, potiusq; esse molestus volet,si item obsequiū facienti aut dedecus, atq; id non paruū aut damnum,aduersario autē dolorem paruum allatura sit,non admittet,sed ęgrè feret ac repudiabit. diuerso autē modo cum iis qui in dignitate cōstituti sunt,& priuatis,cū magis itē & minus familiaribus, cæterisq; diuersi inter se generis hominibus * cōgressiones faciet: singulisq; id quod decet,attribuet,ac * collætificare quidem per se eliget, cauebitq; cōtristare. sed quæ hinc eueniunt tamen ipsa si maiora fuerint, honestatem inquam & vtilitatem consequetur:voluptatisque causa magnæ quæ posteà subsequutura sit,paruum dolorem afferre non verebitur. Ac medius quidem talis est,nomenque non habet.

*ὁμιλήσει. *συνηδύνειν

In horum tamen omnium congressionibus comis hic atque amicus non vno modo vtitur:sed pro personarum varietate ita diuerso,vt quod singulis conuenit,decorumque est,vnicuique attribuat.ac per se quidem eligit voluptatem afferre, per se item fugit molestare: vt non nisi ex accidenti id faciat,cum inde scilicet vel maior honestas, vel vtilitas vel quandoque etiam maior voluptas euentura est.Atque eiusmodi est hæc virtus,quæ definiri potest,esse mediocritas quæ circa voluptates & ægritudines versatur,non omnes,sed eas tantum quæ ex consuetudinibus,congressionibusque euenire consueuerunt:necnon etiam actiones: quippe cum sermo & colloquutio in actionum numerum veniant. Nam quòd operatione sua gaudet, doletque si impediatur: id cum reliquis omnibus virtutibus habet commune.

Qui autem obsequitur,si nulla alia de causa id facit,nisi vt iucundus sit, placidus est & obsequiosus:si vt emolumentum aliquod adipiscatur,atque id vel pecuniis, vel iis rebus quæ pecuniis comparantur, adulator. at eum qui omnia molestè accipit,esse morosum & litigiosum iam diximus. quia verò medium caret nomine,inter sese extrema ipsa opponi videntur.

Quæ de excessu & defectu hîc,inquit,satis manifesta sunt.nam qui omnibus applaudit nō alia de causa,nisi vt placeat & obsequatur,placidus & obsequiosus: qui vt lucretur, adulator dicitur: qui contrà omnibus obsistit,asperumque ac molestum se exhibet, morosus litigiosusque est:quēadmodum qui à comicis introduci consueuit,morosus,asper,atq; insuauis omnibus:qui cum immanior agrestiorq; sit,quàm qui exuperat,mediocritati quoq; magis aduersari dicendus est.

De ueracitate & eius extremis. *Cap.* VII.

Circa eadem ferè etiam arrogantiæ mediocritas versatur:quæ quidèm etiam ipsa nomen non habet.non ab re autem erit, vt de his quoque disseramus. nam & singula pertractando melius quæ ad mores spectant,percipere poterimus:& virtutes esse mediocritates tunc demum credemus,vbi in omnibus id ita se habere perspexerimus.

Alius quidam mediocris habitus est,qui circa eadē versatur, id est, circa sermones & actus qui in conuictu,mutuisque congressionibus fieri solent.adiungitur autem[ferè] quia licet in eo conueniat cum superiore, quòd in conuictu hominum operationes suas exercet:non tamen circa eadem prorsus versari dicendus est.ille enim circa iucunditatem: hic circa veritatem existit. quem quidem habitum nomine etiam ipsum vacare inquit posset tamen appellari veridicentia seu veracitas,id est, ἀληθευτική:vel vt ipse vocat, ἀλήθεια, hoc est, veritas appelletur. qui enim eo est præditus,veritatē præcipuè colit,mendaciū auersatur atq; odit q̃ maximè, q̃ vero vtilè sit de omnibus habitibus sigillatim ita pertractare satis manifestum est, vt inquit:quippè cum ex eo fiat,vt melius & quæ ad mores spectant, hoc est habitus omnes qui in moribus consistunt, cognoscamus:& virtutes omnes esse mediocritates sine vlla dubitatione perspiciamus.

In conuiuendo igitur qui cum voluptate & dolore congressiones faciunt, dicti iam sunt.nunc de veracibus & mentiētibus atq; id tam verbis, quàm actionibus & fictione dicendum est. Arrogans quidē est is qui illu-

strria quædam vel quæ non habet, vel maiora quàm habeat, fingit, ac sibi vendicat. dissimulator contrà, qui quæ sibi insunt vel negat, vel diminuit. At medius cum sit ipse ille qui est, & tam vita quàm verbis verax, ea ipsa planè quæ sibi insunt, neque maiora, neque minora esse confitetur.

Quoniam & verum dicere & mentiri non tam loquendo, quàm agendo etiam licet, veritas verò simplex est & aperta, mendacium multiplex ac fraudulentum: iccircò posteaquàm dixit de veracibus se & mentientibus esse dicturum, qui non tam in verbis quàm negociis essent huiusmodi, subiunxit[& fictione]vt ostenderet quo modo & verbis & rebus mendax esse aliquis posset: fingendo scilicet ea quæ non sunt. nam cum ea non insunt alicui, quæ finguntur, id proculdubiò in re mendacium est. At verò qui in mendacio excedit, arrogans: qui deficit, dissimulator atq; εἴρων dicitur: qui est in mediocritate constitutus, verax seu veridicus. Is autem nihil neque simulat neque dissimulat, sed est ille ipse qui est, qui græcè αὐθέκαστος vno verbo melius exprimitur. qui idem qui est etiam apparet, estque is simplex atque apertus: singulasque ipsas res ita vt sunt, apertas ac simplices ostendit ac profert. non enim est eiusmodi, vt fingere aut loquendo, aut agendo quippiam patiatur: vt si non sit diues, diuitias: si non sit robustus, robur ac vires: si non sit potens, potentiam simulet, atque ostentet: aut contrà si adsint hæc omnia, dissimulet atque occultet: sed talis omnino qualis est, videri etiam vult.

Atq; horum vnumquodque potest & alicuius & nullius rei causa fieri. qualis autē vnusquisq; est, talia etiam, nisi alicuius rei causa faciat, & agit & dicit: necnon ita vitā quoq; suam omnem instituit. ac per se quidem mendacium prauum est & vituperatione dignum, verum honestum & laudabile. iccircò fit, vt verax ipse qui est medius laudem mereatur: mentientes autē vituperio afficiendi sint: vtriq; illi quidem, sed magis tamen arrogans. Sed de vtrisq; his iam dicamus: ac prius de veraci. non enim de eo intelligi volumus, qui in pactionibus verū dicit, atq; iis quæ ad iniustitiā vel iustitiā spectāt: id enim est alterius virtutis: sed de eo qui licet nihil huiusmodi intersit, & vita & verbis, propterea verū dicit, quia talis ex habitu est: qui sanè cum sit huiusmodi meritò esse probus videtur. qui enim veritatis est studiosus, & vbi nihil refert, verùm dicit: multo magis vbi referet, id faciet, vbi enim turpe est mendacium, cauebit profectò, quod per se etiam euitabat.

Atque hoc nulla alia de causa facit verax, nisi quia veridicentię habitu præditus est. fieri enim potest, vt & ex habitu & sine habitu quoque vel verum, vel falsum quispiam dicat. nam aut iustitiæ causa, vt in fœderibus paciscendis & commerciis, aut metu pœnæ, vt in iudiciis mendax etiam aliquando verum dicet: & veridicus si quando ingruet necessitas, vt vel amico, vel patriæ in magna aliqua calamitate afferre opem possit: vim sibi quodam modo inferet, ac cōtra habitum suum mentietur, id est, falsum quippiam dicet. Verùm de his non est hic sermo. non enim ex iis quæ vel aliquando, vel aliquam ob causam fiunt, qualis vnusquisque est, agnoscitur: sed ex iis quæ plerunque, & ex habitu efficiuntur. qualis siquidem vnusquisque est, talia etiam & agit & dicit: at talis est vnusquisque, qualis est habitus, quo est præditus: ex habitu igitur aget omnia ac dicet is qui verax est, nulla alia causa nisi ipsius veritatis studio inductus. quocircà nō immeritò laude dignus videtur. nam si vbi nihil refert, nullaque est necessitas, verum dicit, multo magis id faciet vbi refert: id est, vbi necessarium est in cōmerciis & pactis: sique mendacium per sese absolutè euitat, multo magis vbi id turpe erit, euitabit. ibi autem est turpe maximè mentiri, vbi veritas maximè requiritur: id quod in pactis & conuentionibus præcipuè vsu venit. nam alioqui si id vel ob patriæ vel amici, vt dixi, salutem fiat, nullam turpitudinem inuret.

Talis autem est laudabilis: licet magis ad id declinet, quod vero minus est. nam quia inuidiosæ sunt nimiæ excellentiæ, id esse moderatius videtur, atque aptius.

Licet autem verax hic veritatem in omnibus persequatur: quia tamen nonnulla sunt adeò excellentia & clara, vt si quis ea de se dixerit, molestus audientibus sit & inuidiosus, iactabundusque potius

potius videri poſſit, quàm verax: quique probus eſt importunitatem omnem & inuidiam cauere omnino debet: iccircò interdum fit, vt modeſtius de ſe quàm verius loqui coactus ad defectū veritatis declinare videatur.

Qui autem maiora quàm habeat, fingit, ſi id nullius rei cauſa facit, prauo quidem ſimilis eſt: alioqui enim minimè gauderet mendacio: vanus tamen potius videtur, quàm malus. Sin alicuius cauſa, aut gloriæ & honoris: atque is non admodum eſt vituperabilis, ſicut arrogans: aut argenti, eorumque quæ ad argentum pertinent, qui deformior eſt.

Quemadmodum verax alter eſt qui alicuius rei cauſa verum dicit: alter qui nullius: qui ex habitu operatur, proprieque verax appellatur: ita quoque mentientium ac maiora quàm ſint, ſibi arrogantium duæ ſpecies ſunt: quarum vna eorum eſt, qui maiora quidem quàm habeant, ſimulant: nullius tamen rei cauſâ magis id faciunt, quàm quòd habitu eo mentiendi præditi ſunt: qui ſanè praui ſunt, quippe qui mendacio oblectentur: & propriè ſunt arrogantes: ſed magis tamen ſtolidi ac vani habentur, quàm mali: cum nullo lædendi ſtudio ac malignitate, ſed ſtultitiâ quadam ac vanitate potius mentiantur. eorum altera ſpecies eſt, qui ſtudioſè ob aliquid aliud maiora ſibi attribuunt, quàm re vera ſint: atque hi ſuperioribus peiores ſunt: in duaſque etiam ipſi partes diuiduntur: alteri enim ex his mentiuntur ea cauſa, vt honorem & gloriam aucupentur, qui non admodum ſunt vituperandi, ſicut neque arrogans, id eſt, ille qui propriè arrogans dicitur: alteri, vt pecunias lucrentur, aut ea quæ pecunias ſuppeditant. qui profectò arrogantium omnium peſſimi ac turpiſſimi ob id ſunt, quòd licet omnes arrogantes dicantur, & propriè primi: hi præter arrogantiam habere etiam in ſe iniuſtitiam quandam videntur.

At arrogans non in poteſtate ſed in electione conſiſtit: ex habitu enim & quia eſt talis, arrogans eſt.

Arrogans non in poteſtate conſiſtit, ſed electione: id eſt, non in eo quòd poſſit maiora & clariora quàm habeat, ſibi fingere atque arrogare, id enim vnuſquiſque etiam probus & verax poteſt: ſed in eo quòd talis eſt, vt ex electione id faciat: quippè cum non poteſtas in cauſa ſit, vt tales ſimus ac tales, ſed electio. nā vt in topicis & alibi quoque inquit, poteſtates & facultates minimè ſunt vituperandæ, ſed electiones. illæ enim oppoſitarum rerum ſunt, inter ſeq; aduerſantium, quæ ſimul eſſe nullo pacto queunt, vt iccircò mereri neque laudem neque vituperium poſſint: hæ vni rectæ rei addicuntur. immò vnam certam rem ſibi aſciſcunt, atque eximunt, vt ſi praua ea ſit, vituperium: ſi recta, laudem conſequantur.

Quēadmodum etiā mendax, alter eſt, qui mēdacio ipſo gaudet: alter, qui vel gloriā vel lucrum appetit. qui igitur gloriæ cauſâ arroganter ſe gerunt, eiuſmodi res ſimulāt, ob quas laudari, fœliceſq; prędicari homines cōſueuerunt: qui lucri, eas quarū fruitione alij oblectātur: quęq; etiā ſi nō adſint, latere facilè poſſūt: vt medicū eſſe, aut vatē, aut ſapiētē. atq; iccircò pleriq; huiuſmodi res ſibi fingūt atq; arrogāt: quippè cū in ipſis ea ſint, quę diximus.

Cum arrogantem in electione conſiſtere dixerit, mutato arrogantis nomine in mendacem, idem euidentius oſtendit. mendax enim non eſt qui poteſt, ſed qui eligit mentiri: mentiturq; aut eo quòd mendacio gaudeat: nonnulli etenim huiuſmodi reperiuntur: aut gloriæ vel lucri appetitione. ac gloriæ quidem cauſa ea fingere conſueuerunt, quæ aut à natura aut fortuna proueniunt, vt pulchritudinem, vt vires, vt diuitias, & reliqua eiuſdem generis: ob lucrum autem ea quæ & aliis oblectationem exhibent, & latere facilè poſſunt: quia enim latent, creduntur: & quia oblectant, pecunias eliciunt. cuiuſmodi eſt diuinatio, medicina, ac ſapientia: hæc enim quia plęrique imperiti ſunt, ac ferre de eis iudicium nequeunt, difficulter poſſunt cōuinci: pulchritudinis verò, ac virium, necnon diuitiarum in promptu redargutio eſt. diuinationis præthereà futurarumque rerum præſcientia multi ſunt cupidi ac ſtudioſi: multos item medicina, ac ſapientia oblectat: illa ob multos ac neceſſarios in vita vſus: ſapientia ob admirationem: vt mercedem ſoluere iſta profitentibus homines minimè grauentur. Sed ſapientiam tamen tam qui lucrum, quàm qui gloriam affectant, ſibi ſolent vendicare: necnon qui vtrorumque horum cauſa mentiuntur, vt ſophiſtæ. Plęrique igitur hæc, eò quòd antedicta omnia in ſe habeant, gloriam ſcilicet, fruitionem, difficilem redargutionem fingunt ſibi ineſſe, ac profitentur.

At diſſimulatores minus quàm ſit dicentes, moribus eſſe elegantiores videntur. apparet enim eos non quæſtus gratia id facere, ſed vt euitent importunitatem, ac faſtum. atque hi quoque maximè illuſtria & clara ſolent recuſare: quemadmodum etiam Socrates faciebat.

Eorum quoque qui minora ſua dicendo efficiunt, duo ſunt genera: alij enim clariora & quæ faſtum aliquem poſſent præ ſe ferre, recuſare conſueuerunt: elegantioresque, id eſt, humani ac modeſti videntur: quippe qui non gloriam aut lucrum appetere, ſed importunitatẽ ac faſtum euitare velle videantur.

† *aliàs legitur uerſutè glorioſi.*

Qui autem parua & manifeſta diſſimulant, † verſutè delicati dicuntur, & contemnendi ſunt. adde quòd hæc arrogantia interdum videtur: vt Lacedæmoniorũ veſtitus. nam tam exceſſus, quàm nimius defectus ad arrogantiam ſpectat. qui verò moderatè diſſimulatione vtuntur, eaq́; diſſimulant, quæ non nimis ſunt aperta, atq; ante oculos poſita elegantes videntur.

Alij quælibet vel parua & aperta diſſimulant, quos verſute delicatos vocat, ſeu verſute glorioſos, grecè βαυκοπανούργους. βαῦκορ enim delicatũ, molle, iucũdum antiquis dicebatur, ſumptũ verbum à luxurioſo quodam Ionicorũ calceorũ genere mulieribus accommodatorũ, qui βαυκίδες nuncupantur: de quibus mentionẽ facit Ariſtophanes in ea fabula quam ſacra Cereris celebrantes inſcripſit. Clitarchus σεμνὸρ, id eſt, glorioſum interpretatur. parua enim de ſe negant huiuſmodi homines fraudulenter ac malitioſẽ, vt magna ſibi arrogent, maioremq́; de ſe opinionem in audientium animis relinquant: vt arrogantes potius q̃ diſſimulatores eſſe cenſendi ſint: quemmodum etiam Lacones qui vilibus admodum veſtibus ac breuibus vſq; ad genua pertingentibus vti conſueuerant: de quibus tradit Xenophon. id enim facere videbantur, vt frugalitatis ac continentiæ gloriam aucuparentur: vnde merito Comœdiæ eos carpunt: vt Plato in Legatis.

Gaudes, inquit, credo quòd eum curaris ſupplantarier »
Barbatulum, Sparticomum, ſordidimanum, lacernitraham. »

nimia enim hæc abiectio ac vilitas oſtentatio potius quædam erat, atque arrogantia.

Ac veraci quidem arrogans magis opponitur, peior enim eſt.

Magis autem mediocritati aduerſatur arrogantia quàm diſſimulatio, propterea quòd peius eſt atque odioſius, cum ſeipſum effert aliquis, quàm cum deprimit. illud enim praui, modumque excedentis: hoc probi hominis eſſe ac modeſti videtur.

De facetudine & eius extremis. *Cap.* VIII.

CVm autem in vita requies etiã quędam ſit, in qua homines ioco vtantur: videtur etiam hic eſſe congreſſio quædam moderata & dicendi ea quæ oportet, & vt oportet, & audiendi. differẽtia quoq; in eo erit, vt & inter tales quoſdam dicamus, & tales audiamus. Circa quæ exceſſum etiam eſſe medij, & defectum perſpicuũ eſt. Qui igitur ridiculis excedunt, * ſcurræ eſſe atq; importuni videntur: qui ridicula penitus affectant, adeò vt ſtudeant potius riſum mouere, quàm honeſtè loqui, doloreq́; eum non afficere quẽ cauillantur. Qui autẽ neq; ipſi quicq̃ ridiculi dicunt, neq; alios dicentes æquo animo patiuntur, ruſtici & duri ſunt. At qui aptè ac moderatè iocãtur, faceti ac verſatiles dicuntur, quaſi ad verſionẽ apti, morũ enim huiuſcemodi eſſe videntur motiones: atq; vt corpora, ita etiã mores ex motionibus iudicantur. Quoniã verò ridiculum admodũ redundat, & plæriq; ſunt qui iocis delectantur & cauillis magis q̃ deceat: effectum eſt, vt ſcurræ quaſi elegantes faceti nuncupentur: quos tamen differre ab elegantibus, ac non parum quidem ex iis quæ diximus, manifeſtũ eſt. Huic autem medio habitui congruit etiam vrbanitas ſeu dexteritas. vrbani verò eſt ac dexteri hominibus talia dicere & audire, qualia probo atq; ingenuo conueniunt.

* *βωμολόχοι.*

Duæ

Duæ ante dictæ virtutes & ea quæ amicitiæ ſimilis eſt, quam conuerſatricem appellauimus, & veracitas circa omnes tā in vita quàm in verbis congreſſiones munus ſuum exercent: hæc de qua nunc agit, circa partē quandā vitæ verſatur. Cum enim probus vir in aſſidua ſeriarum rerum tractatione occupatā mentem habeat, requie aliqua ac recreatione interdū indiget: ne diuturna defatigatione oppreſſum ingenij ſui acumen obtundatur, more arcuū, qui ſi ſemper intenti relinquantur durum illud ſuū robur amittunt, laxiq; & inutiles euadunt: iccircò iocoſa quædam mediocritas extitit, quæ animos ingenua vrbanitate aliquantulum relaxaret: atque ita alacriores poſteà ad ſerias res obeundas remitteret. quæ facetudo ſeu vt verbum ex verbo exprimamus, apta verſatio, id eſt εὐτραπελία appellatur: eo quòd faceti dicendo iocis & ſalibus faciunt eam rem & repræſentant, quam imitantur: atque id non ruſticè, ſed vrbanè atque aptè: vt oratio ipſorum quaſi motio quædam animi numeroſa, ac geſtus quidem concinnus atq; ad verſionem aptus, id eſt εὔτροπος eſſe videatur. ſicut enim ex motione & geſtu aptitudo corporis dignoſci cōſueuit, agiléne ſit, an lentum, ſanū an ægrū, validū an infirmum: ita ex facetis iocis quaſi aptis motionibus quibuſdā ac geſtibus animi elegantia, & concinnitas agnoſcitur. vnde hæc mediocritas quia aptè & accommodatè ad vnamquāque rem vertitur, non ſolū εὐτραπελία, id eſt apta verſatio & agilitas à Græcis nominata eſt: ſed quandoque etiā ἐπιδεξιότης hoc eſt dexteritas & vrbanitas dicitur. debet enim qui aptè iocari vult, dexterè & vrbanè id facere: id eſt id ſtudere, vt non ſolum neque alium quempiam offendat, neque eum in quem cauillis & ſalibus vtitur, verūetiam oblectet, voluptateque afficiat. non enim idē eſt dolore nō afficere & oblectare: latius enim illud manat: qualia item oportet, & dicat, & audiat: neque ſemper, neque vbique, neque apud omnes dicat: ſed temporis, loci, perſonæ rationem habeat, cæterorumque omnium quæ ad virtutes abſoluendas requiruntur.

Quædam enim ſunt, quæ & ioco dicere & audire talem hominem decet: & ingenui hominis locus à ſeruilis, & item eruditi ab inerudito ioco diſtat. Id quod ex comœdiis veteribus & nouis licet vnicuique perſpicere: illis enim verborum obſcœnitas, his obſcœnitatis ſuſpicio tantum riſum faciebat. Hæc autem in honeſtate non paruam habent differentiam.

Alius eſt iocus qui conuenit ingenuo & libero homini, alius qui ſeruili & ignobili, alius item qui eruditum, alius qui ineruditum decet: id quod veterum & nouarum comœdiarum exēplo declarat. qui enim veteres comœdias ſcripſere, omnia ſuis verbis explicabant, riſumque obſcœnitate dicendi captare conſueuerant. nouarum autem auctores modeſtius atque honeſtius ſe geſſerūt, riſum cenſentes non turpitudine, ſed ſuſpicione, id eſt latenti aliqua ſignificatione, & alluſione, nō manifeſta expreſſione eſſe faciendum: quippè cum non parum interſit, ad elegantiam & honeſtatem apertè ne exprimas quæ turpia ſunt, an latenter innuas ac ſignifices.

Vtrum igitur ea re definiendus eſt aptus cauillator quòd ea dicat quæ ingenuum hominem decet, an quòd moleſtia non afficiat audientem, aut etiam oblectetur? in hoc quoque nullam certam definitionem admittit aliud enim alij & odioſum & iucundum eſſe conſueuit: quocircà talia etiā audiet: nam quæ quiſque audire patitur, eadem quoque facere videtur. ſed non omnia faciet: cauillum enim conuicium quoddam eſt. legū latores autem cum nonnulla conuicia prohibeant, debebant fortaſſe cauilla etiā vetare. Elegās igitur & ingenuus quaſi ſibi ipſe lex ſit, ita ſe geret. ac talis quidem medius eſt, ſiue vrbanus & dexter, ſiue facetus appellandus ſit.

Quoniam, ſicut ſuperius etiam dixit, morales hæ virtutes in particularibus verſantur, nihilque de eis ſigillatim definiri certò poteſt: iccircò meritò vtra re definiendus facetus ſit, dubitat iocandóne vt eruditū virum decet, an non moleſtando audientes, aut etiam delectando. licet enim opus ſit fortaſſe, vt diximus vtraque hæc habere eū qui iocis ac ſalibus vti aptè debet: vtrum tamen magis faciendū ſit, difficile eſt definire, cum id ab audientium perſona depēdeat. non idem enim eſt iucundum aut moleſtū omnibus: fieri enim poteſt, vt benè quis & ingenuè facetiis vtatur, ob ruſticitatem verò eorum qui audiunt, non modo non delectet, verum etiam offendat ac moleſtiam afferat: vt niſi perſonæ rationem habeat apud quam vel in quam dicit, talia etiam auditurus eſſe videatur, qualia dixerit: talia enim vnuſquiſque audire patitur, quæ facit non faciet igitur omnia facetus: id eſt non qualibet vtetur dicacitate, & quomodocunq;, dicacitas ſiquidem & cauillatio niſi

modum

modū ſeruet,conuicium eſt.conuicium autē non omne legibus permittitur,niſi quod citra contumeliam inſignem aliquam fit:vt hoc modo cauilla etiam quæ turpitudinē & contumeliam præ ſe ferunt,interdicta quoque eſſe debuerint.At qui rectè cauillaturus eſt,iocisque vſurus, omnia hæc cauebit:ſibique ipſe erit lex,præſcribetque quid,apud quos,in quos,quando, quomodo iocādum ſibi ſit,aut non iocandum:vt in omnibus ſeruet mediocritatem.

Scurra autem cum ſuperetur ridiculis,neque ſibi neque aliis parcit,modo riſum moueat: eáque dicit, quorum nihil elegans diceret,nonnulla autē ne audiret quidem.

Hanc mediocritatem qui excedit,βωμολόχος à Græcis,id eſt aripeta dicitur:quod quidem nomen tam de auibus quibuſdam auidioribus propriè ſumebatur,quæ aris circumuolitabant,vt reliquias aliquas ex ſacrificiis raperēt:quàm de hominibus infimæ ſortis qui aris aſſidebāt, aliquidque à ſacrificantibus adulando mendicabant.poſteà ex ſimilitudine trāſlata ad hos appellatio eſt, qui cauillari ſtudent quomodocunque, ac riſum mouere ij non diſſimili admodum ratione ſcurræ nuncupantur,quaſi ſequurras dixeris:eo quòd genus hoc hominum oblectandi cauſa riſumque faciendi ſequi ditiores ſoleat.Hi igitur nullum alium ſcopum habent,quàm riſum excitare,etiam ſi omnes cauillis ſuis dolore affecturi ſint,neque ſibi parcentes,neque aliis,ſiue amici fuerint, ſiue inimici:adde quòd ne à diis quidem abſtinent interdum: id quod in antiquis comœdiis videre licet:vbi tam homines quàm dij promiſcue ſcurrili acrimonia perſtringuntur . ſed apud vulgus tamen quia plerique riſui nimis dediti ſunt,ludoq; & ioco vacant, ſcurræ faceti appellantur.

At ruſticus eſt ad huiuſcemodi conſuetudines ineptus: cum enim nihil ipſe conferat,* omnia ægrè accipit.Ac requies ſanè & iocus in vita eſſe neceſſaria videntur.Tres igitur hæ quas diximus mediocritates , in vita ſunt: quæ in verborum omnes,actionumque quarundam communitate verſantur:in quibus illud intereſt, quòd vna circa veritatem, reliquæ circa iucunditatem conſiſtunt:ex iis verò quæ circa voluptatem ſunt,altera in iocis,altera in reliquis vitæ congreſſionibus locum habet.

* πᾶσι δυσχεραίνει.

Alij ſunt qui deficiunt:qui nulla in re iocum adhibendum cenſent, ſique aliquis id fecerit,ſtomachantur,ac ferre non poſſunt,inſuaues prorſus,atque agreſtes homines:vnde etiam dici agreſtes ac ruſtici conſueuerunt.

De uerecundia. *Cap.* IX.

DE verecundia autem quaſi de virtute aliqua dicendū non eſt: affectus enim magis eſſe quàm habitus videtur : quippè quæ timor quidam infamiæ eſſe definiatur,exiſtatque nō ſecus ac timor,qui circa res terribiles accidit.Rubeſcunt ſiquidem qui pudore afficiuntur: qui mortem timent,pallent:vt corporea vtraque eſſe videantur : id quod affectionis magis quàm habitus eſt.At non omni ætati affectus hic conuenit, ſed iuuenili tantū.nam qui ea ſunt ætate,oportere eſſe verecundos exiſtimamus:propterea quòd cum ex perturbatione viuant,ob idque in multis peccent,à verecundia peccare prohibentur.ac iuuenes quidem qui verecundi ſunt, laudamus:ſeniorem,quòd ſit pudibundus , laudauerit nemo.nihil enim eum quicquam agere debere cenſemus,in quo pudor cōſiſtat. nam pudor probi viri eſſe nullo pacto poteſt,cum ob malas res exoriatur . neque enim agendæ res eiuſmodi ſunt.Quòd ſi alia ſunt re vera turpia,alia opinione,nihil refert:neutra enim agi debent.

Non eſſe habitum verecundiam ex definitione oſtendit , ex eoque quòd accidere circa ipſam conſueuit:ſicut enim timor afficit corpus,ita etiam verecundia:tam enim in timore, quàm in verecundia corporis color immutatur. id quod eam eſſe affectionē indicat : atq; ideo inter virtutes minimè reponendā.vt ſi etiam duplicē eam eſſe dicendū ſit,vt Homerus & Heſiodus inquiūt,laudabilē alteram,alteram vituperabilem:non niſi iuuenili ætati tamen ita quoque cōuenire debeat.

nihil

nihil enim agere ſenem decet,ob quod poſſit erubeſcere : ſiue re , ſiue opinione turpè aliquid ſit: re vera , vt intemperanter agere:opinione , vt comedere in foro , atque eiuſmodi quæ non ex ſe, ſed anticipatione hominum & inſtituto eſſe turpia videntur.ſed vtro modo fuerit turpè quippiã, à probo viro ſimiliter euitandum eſt,ac non agendum.

Quare minimè eſt erubeſcendum : praui nanque hominis eſt,eſſe eiuſmodi,vt turpè aliquid agat.ita verò eſſe affectum,vt ſi turpè quid egeris erubeſcas,ac proptereà probum te eſſe exiſtimare, abſurdum planè eſt.nam ex iis quæ ſponte agimus, verecundia exiſtit:probus autem vir ſpõte nunquam male aget.

Nam etiam ſi eorum eſſet pudor,quæ non facta,ſed facienda eſſent turpiter , ad probum virũ nullo pacto poſſet pertinere.prauus enim eſt,vt inquit,etiam ille qui eſt talis,vt turpè aliquid actu rus ſit.Quin etiam abſurdum videtur dicere probum hominem eſſe verecũdum, proptereà quòd eiuſmodi eſt,vt vel ſi aliquid mali inuitus egerit,vel ſi ipſi turpè quippiam extrinſecus contigerit, pudore afficiatur:pudor enim ex iis quæ ſpontè agimus,euenit, non quæ inuiti:probus autem vir nunquam ſpontè turpiter quippiam aget.

Quocircà verecundia ex conditione probata res eſt:ſi enim ageret,erubeſceret.at hoc circa virtutes minimè contingit.ſi verò impudentia malum eſt,& cum quis turpia agere non rubore ſuffunditur, nihilo magis bonum eſt exiſtimandum cum quis turpia agendo erubeſcit.Sed neque continentia,virtus eſt,ſed quoddã aliud miſtum : de qua poſterius pertractabimus, Nunc de iuſtitia dicamus.

Cum in ſecundo libro verecundiam dixerit non eſſe quidem virtutem, ſed affectionem tamẽ quandam laudabilem:nunc eam videtur quodam modo vituperare , cum à probo viro eſſe prorſus alienam demonſtret.ex conditione enim bonus & laudabilis affectus eſt verecundia , non per ſe ac ſimpliciter:nam ſi ageret tale quippiam probus vir,erubeſceret:non aget autem : quare neq; etiam erubeſcet.Perinde autem eſt verecundia ex conditione & ſuppoſitione bona , ſicut materia eſt neceſſaria:nõ abſolutè ſcilicet & ſimpliciter,ſed ſi ſtatuatur aliquid & ſupponatur:ſi enim fuerit ſerra,ferream eam eſſe neceſſe eſt.quemadmodũ igitur illic neceſſitas materiæ:ita hic verecundiæ probitas ex conditione demonſtratur.quæ res cum minimè virtutibus conueniat quippè quę ex ſeſe expetendæ ſunt atque amplectendæ,non ex conditione aliqua:verecundiam non eſſe virtutem manifeſtum eſt:Quòd verò inquit , etiam ſi impudentia & non verecundari cum turpiter aliquid egerimus malum ſit,non proptereà ſequi,vt bonum ſit,cum turpiter agẽdo erubeſcimus: licet id velit ſignificare,vt nõ ob turpia nõ erubeſcere , ſed agere turpia eſſe malum intelligamus: quandam tamen habet dubitationem.nam tolli hoc modo videtur, quod malo eſt contrarium , ſi plura ſint contraria,& medium aliquod inueniatur,id eſſe vel bonũ,vel malum: ſi nullum ſit medium,id omnino eſſe bonum.ignauiæ enim quæ malum eſt,alterum ex contrariis eſt bonum, fortitudo:alterum quæ eſt audacia,malum.morbo autem, quod malum quidem etiam ipſum eſt,non habet tamen medium:ſola aduerſatur ſanitas,quæ bona eſt . Idem eſſe circa impudentiam debet: nam ſi alterum contrarium eſt malum,quæ eſt pauiditas,qua fit,vt propter omnia & apud omnes verecundentur aliqui:alterum,id eſt verecundia,bonum eſt . In quibus enim eſt exceſſus & defectus,in iiſdem eſſe quoque mediocritatem neceſſe eſt : eſt autem circa eundem affectum exceſſus & defectus,exceſſus impudentia, defectus pauiditas: verecundia igitur circa eundem erit mediocritas:quæ quidem,ſi illa ſunt vituperanda,laudabilis eſſe meritò videri debet . Sed ſolui hoc poteſt ex eo quòd dixit , ex conditione eſſe bonum verecundiam:nam cum turpia agere malum ſit, qui verecundaretur,ſi turpia ageret,elegans eſt ac moderatus:reliqui vtrique praui. nam impudẽs non ſolum ob facta turpiter non erubeſcit,ſed etiam eſt talis, vt ſi ea ageret , nullo pudore afficeretur.pauidus autem propter omnia,etiam ſi turpia non ſint,verecundatur. Fortaſſe etiam ita dicendo oſtendere vult,non ob actionem rerum malarum tantum exiſtere verecundiam,ſed ob alia etiam nonnulla.nam ſicut agerè quid turpiter praui hominis eſt:ita eſt probi vbi egerit,ſi agere tamen poſſet,verecundari:neque id ob facta ſolum,quę cum conditione intelligenda ſunt,ſed ob alia complura.verecuudia enim timor infamiæ eſſe definitur:at infamia nõ tam ex turpibus actionibus oritur,quàm ex iis quæ natura licet non ſint turpia,eſſe tamen videntur : nec tam ex agendis turpibus,quàm inſpiciendis,& audiendis.nam cum aſpicit,aut audit quippiã huiuſmodi probus

bus vir erubescit ac verecundatur. verecundia autem à pudore in eo videtur differre, quòd pudor ob perpetrata mala euenit: verecundia timor est infamiæ ob turpium suspicionem. Videturq; hic Aristoteles à verecundia quam αἰδῶ appellat, ad pudorem, id est αἰσχύνην transiuisse: atque ita de pudore intelligendo affectionem hanc neque probo viro conuenire, neq; esse laudabilem demonstrasse. sic etenim ex conditione & suppositione bona est verecundia, non ex se, & per se, & quatenus est verecundia, sed quatenus pudor intelligitur: si enim turpiter quid agatur, pudor consequitur, id est αἰσχύνη: at pudore affici est etiam verecundari, quod αἰδεῖσθαι dicunt, non autē è contrariò. Ita fit, vt verecundiam probitas necessariò consequatur. Cum verò in secundo libro neque verecundiam neque indignationem esse virtutes dixisset, sed affectus quosdam tamen laude dignos qui in mediocritate cōsisterent: hic de verecundia paulo accuratius pertractauit: de indignatione autem nihil amplius adiunxit. De continentia satis habet in præsentia id monere: neque ipsam esse virtutem: de ea enim & tolerantia & mollitie posterius, id est in septimo libro diffusius disputaturus est. nam sequens totus totam de iustitia* absoluet pertractationem.

*καλατείται λόγον.

QVARTI LIBRI FINIS.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM
LIBER QVINTVS.

CVM MICHAELIS EPHESII
EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

IN hoc quinto Moraliū Nicomachiorum libro propositum Aristotelis est de particulari iustitia, ac iure, quod ei affine, cognatumq́ue est, oppositisq́ue his iniustitia & iniuria differere. Duplex enim iustitia est, altera, quæ est vniuersa virtus: altera, de qua nunc agitur particularis, quæ à prudentia, fortitudine, temperantia distincta cardinalium virtutum quaternionē absoluit. illæ enim tres præterquàm quòd iustitiæ etiam ipsæ appellantur, priuatim tamen singulæ proprium nomen sortitæ sunt: hæc autem præter iustitiæ nomen peculiari nullo alio vocabulo insignita est. sed sicut ille Olympicus victor neque Socrates, neque Plato, neque Aristides dicebatur, sed communi omnium hominū nomine homo nuncupari consueuerat: ita præsens hæc virtus communi vniuersalis iustitiæ appellatione iustitia dicitur. cuius quidem duæ sunt partes distributiua altera: altera emendatiua. De quibus vtrisque tunc latius explicabimus, cum eò peruenerimus, vbi diuinus * etiam ipse Aristoteles de iisdem pertractat.

*δαιμόνιος

De iustitia & iniustitia, & modis iniusti. Cap. I.

DE iustitia & iniustitia considerandum est, circa quales actiones versentur. qualis item sit mediocritas iustitia: & ius etiā quorum sit mediū.

Quoniam vnius & eiusdē considerationis & scientiæ est contraria contemplari, vt musicæ consonum, & dissonum: arithmeticæ par & impar: & reliquarum simili modo: estque iustitia iniustitiæ contraria, & ius item iniuriæ: consentaneum rationi est, ne dicam necessarium, de vtrisque circa quales actiones versentur, spectare. Sicut enim fortitudo & ignauia circa timores & fiducias quæ in bello existunt, versabantur: temperantia & intemperantia circa voluptates & dolores quæ tum ex maris & fœminæ commistione, tum ex ciborum & potuum sumptione percipiūtur, ita & proposita hæc iustitia & iniustitia circa æquum & iniquum munus suum exercent: quemadmodum progrediendo declarabit. Actiones autem appellat hîc & iustam distributionem, quæ ratione fit geometricâ, & iniustè factorum correctionem non geometricâ, sed arithmeticâ proportione constantem: quarum differentiam suo loco dicemus, vbi scilicet de ipsis in hoc ipso libro Aristoteles aget. Qualis autem mediocritas, id est quarum rerum sit mediocritas iustitia: quandoquidem virtutes esse mediocritates demonstratum est: & quorum medium ius sit: est enim, vt ostendet, iustitia excessus & defectus mediocritas: ius autem medium pluris, & paucioris.

Hæc

Hæc autem consideratio eadem docendi via progrediatur, quâ vsi in superioribus etiam fuimus.

In principio quoque primi huius moralis disputationis libri dixerat non omnia exactam posse demonstrationem admittere, quæ videlicet ex iis constat, quæ per se insunt rebus, quatenus ipsæ res sunt: nunc etiam idem hic repetit non iisdem quidem verbis, sed eiusmodi, quæ eandem vim habent ac si diceret: non aliter posse eum qui de iustitia differit, rationibus progredi, nisi ex iis sumptis quæ & pluribus modis, vt dixit etiam illic, & plerumque eueniunt: ex iis item quæ vel omnibus videntur, vel sapientibus. vnde etiam incipit ab iis quæ videntur in hunc modum subiungens.

Videmus igitur omnes eiusmodi habitū appellare iustitiam solere, ex quo ad agendas res iustas homines idonei efficiuntur: ex quo item iustè agunt, voluntque iusta: iniustitiam quoque simili modo: ex quo iniustè agunt, & volunt iniusta. Iccircò etiam à nobis vt in figura hæc statuantur.

Hæc ratio, quæ iustitiam inquit esse habitum, ex quo volunt homines iusta agere non definitio, sed descriptio est existimanda: fieri enim non potest, vt ea quæ multis modis dicuntur, cuiusmodi esse iustitiam posterius explicabit, vna ratione ac definitione notentur. propterea etiam infert, vt* in figura hæc statuantur, id est vt in descriptione iustitia hæc sit. * ὡς ἐν τύπῳ.

Neque enim in scientiis & facultatibus, & in habitibus idē est modus. nam facultas & scientia eadem cum sit esse contrariorum videtur: habitus autem contrarius contrariorum esse nullo modo potest. verbi causâ, ex sanitate contraria minimè aguntur, sed salubria tantummodo: quippè cum sanè quempiam incedere dicamus, cum ita incedit, vt sanus.

Habitus hic proprie virtutes appellat à scientiis & facultatibus eas distinguens: nam scientias quoque alibi habitus vocari nemini dubium est. Cum autem dixerit iustitiā esse habitum, ex quo volunt homines iusta agere: nunc causam subiungit, cur in hac descriptione non absolute ita dixerit habitum esse, ex quo homines iusta agunt. sed apposuerit [volunt]: perinde ac si in hunc modū diceret: propterea apposui [volunt] vt iustitiam ipsam à scientiis & facultatibus separarem: quæ non in eo quòd volunt homines agere, naturā suam habent, sed in eo quòd possunt. qui enim medicinæ scientia præditus est, etiam si nolit sanare, medicus nihilominus & est & dicitur: simili modo qui rhetoricam facultatem callet, orator est, quamuis aut ius negligat & iniuriam defendat, aut pro vtrisque dicere iure & iniuria æqualiter possit. iustus autem is est, non qui potest iusta agere, nam iniustus quoque id potest: sed qui vult. is autem vult, qui habitu antedicto præditus est. Verū qua de causa & medicum dicimus tam salubria quàm cōtraria agere posse: & dialecticum eodem modo, & oratorem in vtràque partem versari? quia scilicet scientiæ hæ & facultates eædem contrariorū sunt: earumque natura haud eiusmodi est, vt alterum ex oppositis & possint & velint demonstrare, sicut iustitia sola iusta agere & potest & vult: sed apparatum omnem, voluntatem, essentiamque in eo habent, vt opposita aggrediantur: quod tamen de oratoria & dissertatrice facultate id est rhetorica & dialectica, non de medicina dictum esse intelligatur, eius enim, id est medicinæ essentia in cognoscendis oppositis, non etiam pertractandis consistit. facultates enim seu potestates dissertatoriam, & oratoriam vocat: musicam & medicinam scientias: quarum in contrariis cognoscendis munus versatur. Habitus autem non virtutes animi tantum, sed omnes tā animi quàm corporis virtutes, & vitia etiam appellat. nam virtutes quæ habitus dicuntur, non versari easdem circa contraria ex sanitate euidenter ostendit, quæ virtus corporis est. salubria enim tantum à sanitate efficiuntur, non autem morbosa etiam: sed morbosa à morbo fiunt sanitatis cōtrario, à quo salubria fieri nullo modo possūnt. ille enim sanè inceditatque ambulat, qui sanitate est præditus, quomodo nunquam morbo affectus ingredietur: sic qui iustitiam habet, ad sola iusta: qui iniustitiam, ad sola iniusta agenda idoneus est: neque vlla ratione vel ille iustè, vel hic iniustè, quoad videlicet talis fuerit, se gerere vnquàm poterit.

Sæpè quidem contrarius habitus ex contrario, sæpè item idem habitus ex subiectis sibi rebus agnoscitur. nam & si * bona corporis habitudo fuerit nota, mala * quoque habitudo innotescet: & ex benè habitis corporibus bona habitudo, & ex bona habitudine vicissim corpora ipsa quę benè affecta *εὐεξία. *καχεξία.

affecta sunt,fiunt manifesta.si enim bona habitudo carnis densitas est,necesse est vt & mala habitudo raritas sit carnis, & quod bona habitudine est affectum,spissitudinem in carne efficiat.Sequitur autem plęrunque,vt si vnũ multis modis dicitur,alterum quoque dicatur:vt si iustum,etiam iniustum.

Cum ostendere velit iustitiam multis modis dici, alteramque esse vt genus,alteram vt speciẽ: alij enim vniuersalem iustitiam fortitudinis,cæterarumque trium virtutum genus, alij non genus sed totum esse affirmant:hoc igitur demonstraturus præparat prius nonnulla quibus ad huiuscemodi demonstrationem vtatur,ex habitu inquiens contrario contrarium sæpe agnosci. vt, siquis bonam corporis habitudinem carnis esse densationem cognorit, idem malam habitudinem esse carnis rarefactionem non ignorabit.neque tantum ex contrario habitu contrarius innotescit, sed etiam ex iis quæ subiecta ipsi sunt,ab eoque informantur:& vicissim ex habitu ipso res quę ab eo sunt affectæ,perspiciuntur.Aduertendum autem est,cum dixerit contrarium habitum ex contrario agnosci,rectè admodum atque accurate[sæpè]adiunxisse: vt significaret scilicet vt plurimum id contingere,non semper tamen.cum enim diligere multis modis dicatur, vt in topicis dictum est,contrarium eius odisse vnam habet significationem: vt in his alterum ex altero agnosci minimè possit.nam diligere & amare significat,& διαλέγειν,id est dislegere & disiicere: priori significato odisse est oppositum,secundo nequaquam melius tamen ex verbo græco quod est φιλεῖν cognosci hæc diuersitas potest.significat enim φιλεῖν tam animo aliquem amplecti & amare,quàm labiis excipere,id est osculari:cuius secundo significato nullum contrarium reperitur:priori odisse contrarium est.

Iustitia autem & iniustitia dici pluribus modis videtur. sed quia proxima ipsarum cognominatio est,latet,nec sicut in iis quæ procul distãt, magis apparet.magna enim in forma differentia est. vt clauem æquiuocè dici manifestum est,& eam quæ collo animalium subiacet, & eã qua fores clauduntur.Sed sumamus quot modis iniustus dicatur.

Causam hic affert,cur cum iustitia multis modis dicatur, eius tamen æquiuocatio non admodum pateat.atque inquit propterea id accidere,quia eæ quæ iustitiæ nomen suscipiunt, proximæ inter se sunt,magnaque inter se affinitate & similitudine coniunctæ. æquiuoca enim ea quæ longè à se mutuo distant,non obscura sunt:sed esse æquiuoca manifestè cognoscuntur: vt Alexander rex,& Alexander Aristotelis interpres:vt clauis qua clauduntur ostia, & subiacens collo animalium os iuguli,quod clauis etiam ipsum appellatur: vt demum cætera quæ ex fortuna quadã idem sortita sunt nomen.at quæ iuxta sunt,ea verò non in solo nomine, sed in re & natura etiam videntur conuenire.sunt autem propè,entia quæ vocantur,motiones,bona,iustitiæ etiam vt declarabimus.Nam ex iustitiis altera de omnibus virtutibus dicitur,altera huic tanquam species supponitur:vt tanquam generis & speciei earum æquiuocatio sit,quæ obscura est:quippe cum species generis sui definitionem admittant.Quatenus igitur ea quæ vt species sumitur,idem nomen habet, quod altera:in eo æquiuocæ sunt.nam eiusdem nominis non idem, sed vtriusque diuersum est significatum.Idem de iniustitia dicendum est:sicut procedente disputatione clarius patebit. multis modis autem dici iustitiam demonstraturus,ab iniustitia incipit,immo ab iniusto:notius enim est iniustum multis modis dici,quàm iniustitiam.sed si iniustus multifariam dicitur,etiam iniustitia, si iniustitia,iustitia quoque dicatur necesse est.nam vtplurimum,sicut superius dictum est,si alterũ ex contrariis multipliciter dicitur.sequitur vt alterum quoque eodem modo dicatur.

*πλεονέκτης, de qua uoce uide. Annot. prior. D. Bud. in Pandectas.

Videtur igitur iniustus is esse,qui & illegitimus,&*pluris vsurpator,& iniquus est:quare iustum quoque esse & legitimum & ęquum patebit.Ius ergo etiam ipsum legitimum, & æquum erit: iniuria contrà illegitima & iniqua.

*κατηγορεῖται.i. dicitur, & attribuitur.

Cum iustitia esse mediocritatem dixerit,hic non solum eam esse mediocritatem, verum etiam quarum rerum sit mediocritas, ostendit,rationemque in hunc modum colligit: iniustus est illegitimus.illegitimus est pluris vsurpator:pluris autem vsurpator, quem Græci πλεονέκτην dicunt, est iniquus:iniustus igitur est iniquus.quare etiam iniuria ipsa iniqua est. iniquum autem plus & minus continet,ac de vtrisque his*denuncupatur.si ergo iniuria est iniqua,ius est ęquum:& si iniuria est & plus & minus,ius pluris & minoris medium erit,& iustitia mediocritas: id quod virtu

tis

tis indicium est ac nota. in secundo enim virtutem habitum esse dixit, qui in mediocritate quantum ad nos spectat, consisteret. At iniustum esse iniquum, & nunquam æquum & mediũm eligere, sed in bonis plus, in malis minus semper sibi sumere perspicuum est ex iis quæ vsu venire quotidiè solent: nam cum vel pecuniarum vel honoris distributio aliqua facienda est, maiorem semper sibi partem attribuit: cum mulcta aliqua soluenda, aut tributum, aut quippiam aliud ex iis quæ nolumus ac vitare consueuimus, omni ratione nititur vt vel nihil, vel parum admodum expendat, & conferat. atque ita ex bonis plus, ex malis minus eligit, ac sectatur: eligitque minus malũ, non tanquam malum, sed tanquam bonum. nam minus malum si ad maius malum comparatũ fuerit, esse quodam modo bonum videtur. nam loco decem numorum vnum soluere, quasi bonum eligit. Ius igitur legitimum & æquum, iniuriam illegitimam & iniquam esse manifestè iam patet.

Nam quia iniustus etiam est pluris vsurpator, circa bona nõ omnia versabitur: sed circa ea tantum in quibus fortunæ prosperitas & aduersitas consistit. quæ semper quidem absolutè ac simpliciter bona sunt, quibusdam tamen non semper bona euadunt: homines autẽ ea optant, ac persequuntur. At non opus est. optare enim deberent, vt quæ simpliciter sũnt bona, sibiipsis quoque bona essent: & eligere ea quæ sibiipsis bona sunt.

Quia iniustum pluris vsurpatorem esse dixerat, circa non omnia bona eum eiusmodi esse ostendit. neque enim is aut medico medicinæ peritior, aut oratore facundior, aut musico in ea arte præstantior euadere studebit, atque in his quoque rebus plus volet vsurpare: sed circa illa tantum bona versatur, quæ sunt simpliciter, id est suapte naturâ quidem bona, prauis tamen & improbis non bona euadunt. Simpliciter autem bona sunt sanitas, diuitiæ, pulchritudo, nobilitas, principatus, quæ suâ naturâ bona cum sint, malis sunt mala: quippè cum improbis contraria his, id est deformitas, morbus, paupertas, & similia longè meliora sint, atque vtiliora. Posteaquàm autem pluris vsurpatorem circa ea versari dixit, quæ sunt absolutè bona, quænam hæc sint, subiungit: ea esse inquiens simpliciter bona quæ optare à diis homines solent: optare autem eos vt ditescant, vt valeant, & cætera huiusmodi. hæc igitur esse absolutè bona. sed quia in hoc plerunque homines peccant, dum sibi hæc precantur, atque optant, quæ quandoque mala ipsis efficiuntur: iccircò errorem hunc corrigens, non optandum esse, inquit, vt hæc consequamur, sed illud à diis precandum, vt bona hæc nobis bene vertant: id est si sani, si diuites, si pulchri fuerimus, vt sanitas, diuitiæ, pulchritudo felices nobis faustæque sint, neque in detrimentum, aut dedecus aliquod nostrũ euadãt.

Quanquam iniustus non semper plus, sed in iis quæ simpliciter mala sunt, minus etiam eligit. sed quia minus de malis esse quodam modo bonum videtur, in bonis autem est * pluris vsurpatio: proptereà pluris esse vsurpator videtur. est item iniquus: hoc enim continet, & commune est: necnon illegitimus. legum enim transgressio: id est iniquitas omnem iniustitiã continet, estque omni iniustitiæ communis. *πλεονεξία.

Cum pluris vsurpator dicatur qui ex bonis plus habet, iniustus verò in malis minus habere semper conetur, vt dictum est: quia tamen minus de malis comparatum ad maius rationem boni obtinet, in eligendis etiam minoribus malis iniustus pluris esse vsurpator dicetur. Quod verò inquit [hoc enim continet, & cõmune est] perinde est ac si dicat: hoc autem iniquum ad plus & minus commune est, & vtrunque in se continet & complectitur.

Quoniam autem illegitimus iniustus, legitimus verò iustus est: omnia legitima esse quodam modo iusta perspicuum est. nam quæ sunt à legum latrice facultate definita, ea legitima sunt: quorũ singula iusta esse affirmamus. leges autem de omnibus præscribunt, ea spectantes quæ vel communiter omnibus conferunt, vel optimis quibusq;, vel * principalibus, qui scilicet aut virtute, aut tali aliquo modo huiusmodi fuerint: atq; ita vno quidem modo ea iusta dicimus, quæ felicitatem eiusque partes ciuili societati & efficiunt, & conseruant. Quin etiam lex præcipit & id quod fortis viri opus est, vt non deserere ordines, non fugere, nõ abiicere arma: & id quod *κυρίοις.

est

est temperantis, vt non committere adulterium, non contumeliosè se gerere: & id quod est mansueti, vt non verberare, non maledicere: simili modo quoque secundum alias virtutes & vitia alia iubet, alia prohibet. ac recta quidem lex est, quæ rectè: mala, quæ tumultuariè posita est.

Cum ostenderit iniustũ esse iniquum, & iustum æquum ad probandam differentiam iusti quatenus est & legitimus, & æquus, progreditur: quisque sit iustus legitimus, declarat. sumit enim id quòd legitimus videlicet sit, ex eo quòd iniustus est illegitimus. si igitur legitimus est iustus, patet legitima omnia quoque esse iusta. additur autẽ particula ea [quodã modo] propterea quòd nõ ex ea quæ propriè dicitur iustitia, legitima omnia sunt iusta, sed ex ea quæ communis est, & vniuersalis. nam quatenus quis legibus obtemperans ea agit, eatenus & qui agit est iustus, & iusta sunt quę aguntur: per se autem non sunt iusta, sed vel temperantia, vel fortia, vel mansueta, vel cuiuscunque alterius virtutis. leges enim de omnibus quæ ad virtutes spectant, solent præscribere eius habita ratione, vt præsentis status ciuitatis felicitati ac saluti consulat. In populari enim statu communẽ omnium vtilitatem spectat: in optimatum administratione id quod optimis quibusque conducit: in republica seu censu facta administratione, & cæteris omnibus, quod confert iis qui principatum obtinent. Moralis siquidem & ciuilis virtus cum de virtutibus vtræque tractent, solo scopo ac fine inter se differunt: moralis enim rationes omnes suas eò dirigit, vt singulos quosque virtutibus instruendo excolat, ac cõponat: ciuilis, vt ciuitatem totam regat: quod facere sine virtutibus, earumq; operationibus nullo modo potest. qui igitur his obtẽperat, legitimus est & iustus. quare quod legitimum est, est iustum. Quin etiam omnia quæ secundũ virtutem sunt, felicitatis, partiũque eius effectricia sunt, & cõseruatricia: partes autem felicitatis sunt virtutes, earumq; operationes, quibus constat felicitas: iustum igitur felicitatem, partesq; eius & facit & conseruat. sed fortasse felicitatis partes non virtutes solas appellat, sed omnia & animi, & corporis, & externa etiam bona, ex quibus omnibus Aristoteles constitui ciuilem felicitatem vult. nam contemplatiuam ex his minimè constare, in decimo huius operis libro posteà cognoscemus. Cum dixisset igitur vno modo dici iusta ea quæ felicitatem & partes eius efficiunt, vt significaret non de omni id felicitate intelligi debere, adiunxit [communitati & societati ciuili]. legumlatores enim, cum de iis quæ ad virtutes pertinent, leges sanciant, non id spectant in ea re, vt de virtutibus simpliciter atq; absolutè considerent, & quæ sit vniuscuiusque ipsarum natura & essentia tradant: sed vt communi ciuiũ vtilitati consulant. ad hanc enim ciuilem societatem respicientes & exercere virtutes iubẽt, & vetant contraria. tumultuariè autem positam legẽ eam appellat, id est ἀπεσχεδιασμένον νόμον quæ nõ multa cũ præmeditatione & disquisitione promulgata fuerit, sed* ex tẽpore & incõsultò.

* ἀθρόον καὶ ἀμελετήτως

Atque hæc quidem iustitia virtus perfecta est: non absolutè tamen, sed ad alterum, vt propterea sæpe iustitia virtutum præstantissima esse videatur: & neq; hesperus, neque lucifer sit adeò admirabilis. adde quòd in prouerbium dicimus,

Iustitia in se virtutes complectitur omnes.

ac perfecta quidẽ maximè est, quia perfectæ virtutis est vsus: perfecta autem, quia qui eam habet non solum secum, sed cum altero etiã virtute vti potest.

Virtus perfecta tribus modis dicitur. nam & fortitudo sola moralis perfecta virtus vocatur, quæ cum prudentia & recta ratione maxima pericula in bellis sustinet: atque id, quò à fortitudine naturali distinguatur, qua Achilles dicebatur fortis. Perfecta item virtus omnium virtutum collectio dicitur: quæ & simpliciter virtus, & tantum virtus perfecta nuncupatur. Tertio modo perfecta virtus hæc quoque appellari consueuit, quæ circa legitima versatur, de qua nũc sermo est: quæ quidem eadem esse cum priore videtur, id est ea quæ ex omnium collectione conflatur, vt ipse etiam procedendo declarabit: id tamen interest, quòd illa vt animæ habitus absolutè consideratur: hæc quæ iustitia dicitur, ad alterum spectat. nam omnium virtutum operatio cum ad societatis ciuilis salutem dirigitur, ea est iustitia, quæ nunc dicitur perfecta virtus: nõ absolutè quidem, sed ad alterum, vt videlicet perduret ciuilis administratio, ac conseruetur. Itaque patet & virtutem vniuersalem, & iustitiam vniuersalem essentiã & subiectò easdem esse, differre autem quadã ex parte. Cum enim, sicut dictum est, vt animi habitus consideratur, virtus tantum: cum vt conseruatrix ciuilis societatis, iustitia dicitur. quanquam in eo quoque non paruum est discrimen, quòd iustitia

quoque esse perfectior videtur, quàm virtus absolutè: qui enim ea fuerit præditus, non tantum secum, sed cum aliis etiam vti virtute rectè ac iustè poterit. Quia igitur ad alterum spectat hæc virtus, ad constituendamque & conseruandam ciuilem administrationem, iccirco præstantissima esse omnium atque optima hîc ab Aristotele dicitur, ipsaque Veneris stella, quæ pulcherrima est, admirabilior. Lucifer autem stellæ huius matutina apparitio vocatur, cum ante solis ortum emergit, ac lucem affert: id est aduentantem solis lucem indicat: Hesperus seu vesper, cum post solis occasum emicare conspicitur. non ita, inquit, admiratione digna esse Venus videtur, quamuis sit clarissima, cum vel matutina, vel vespertina fulgens apparet: vt est iustitia hæc. ad cuius rei confirmationem prouerbialem versum adducit.

Iustitia in se virtutes complectitur omnes:

» hoc est, malum omne procul à iustitia abest. est autem hic versus Theognidis, vt Theophrastus refert in primo de moribus: in primo tamen moralium libro hunc eundem Phocillidi videtur attribuere. neque mirum esse debet: potest enim fieri, vt apud vtrunque auctorem reperiatur.

Multi enim sunt, qui in priuatis rebus virtute vti possunt: in cæteris quę ad alium spectant, nō possunt. vnde rectè illud Biantis dictū videtur: * principatus virum ostendet, quippè cum ad alterū iam, & in societate princeps versetur. Ob id quoque ipsum iustitia sola ex omnibus virtutibus esse alienum bonum videtur, quia ad alterum spectat: agit enim ea, quæ alteri conducunt, aut principi, aut *reipublicæ.

*ἀρχὴ τ̃ ἄνδρα δείξει

*κοινῷ.

In contemplatiuis scientiis quarum finis in cognitione consistit, eadem est rerum cognitio, siue in se res ipsæ, siue ad alia respiciendo considerentur: in virtutibus autem ac demum ciuili facultate non ita est: non enim satis est in his quid agendum sit, & quid non agendum, cognoscere, sed illud etiam addi debet, vt per quæ, & quomodo agatur quidque, exploratū habeamus: quorum cognitio ab experientia videlicet petenda est. Quocirca oportet, vt siquis ciuilis futurus est, in multis ac variis negociis versatus sit, sitque multa expertus: non secus ac si vel gubernator, vel medicus effici velit: ad quas artes consequendas præter vniuersales rationes, quæ per se solæ non sufficiūt, singularum quoq; rerum peritia accedat, necesse est. Iccirco fit, vt multi in priuatis quidem rebus ciuili societate vti possint: verbi causa cum vxoribus, cum liberis, cum fratribus, atque huiusmodi domesticis: cum aliis verò externis nequeant, propterea quòd negociorum & cōmerciorum peritia non callent. Indiget igitur ciuilis vltra rationes vniuersales negociorum quoque experientia: vt medicus, vt imperator, vt gubernator, & reliqui quorum in administratione, tractationeque rerum opus versatur. Atque ideo virtute vti ad alios in societate, quàm secum longè est difficilius. quod Biantis etiam testimonio comprobat, qui principatum virum prodere dicebat. princeps enim aliquorum est princeps: iccirco ad alios spectat, in societateque & communitate principatus consistit, in qua difficilior virtutum operatio est. Ob id quoque ipsum, id est propterea quòd iustitia cum aliis exercetur, atque ad alios spectat: non esse eius bonum videtur qui eo habitu est præditus, sed eorum ad quorum vtilitatem & commodum omnia agit: principum scilicet, si vel regnum sit, vel optimatum principatus: si populus administret, reipublicæ.

Pessimus igitur est, qui & in se & in alios prauitate vtitur: optimus autē non qui erga se, sed erga alios virtutem exercet: quippè cum id difficile admodū sit. Itaque neq; hæc iustitia pars virtutis, sed integra virtus est: neque huic opposita iniustitia pars vitij, sed integra est vitiositas. quid verò virtus & iustitia hæc differat, ex iis quę diximus, iam patet. vtraque enim eadē est: *esse tamen vtrarunque non est idem. nam quatenus ad alterum spectat, iustitia: quatenus talis quidam est habitus, virtus simpliciter est.

*τὸ δ' εἶναι. id est Ratio qua esse dicitur.

Non quemadmodum, inquit, pessimus est, qui & secum & cum sociis & amicis prauitate & vitio vtitur: ita quoque qui & secum & cum aliis vtitur virtute, est optimus: nam qui cum aliis virtutem exercet, secum etiam quodam modo id facit. Quocirca est optimus, non qui secum, sed qui in aliorum societate, qualescunque illi fuerint, virtute vti potest. hoc autem inquit, vt hanc iustitiam virtutem esse perfectam ostendat. siquidem ille est optimus, qui virtute ad alios vtitur, quod iustitiæ proprium est. Posteà subiungit hanc iustitiam quæ in legitimis versatur, non partem esse

virtutis,vt fortitudo,vt temperantia,ſed eſſe integram,id eſt totam & vniuerſam virtutem:hoc eſt non eſſe vnam ſed omnes,neque partem ſed totum. Quemadmodum verò contemplatiuus & actiuus intellectus ſubſtantiâ cùm vnus & idem ſit,operationibus eſt duplex:nam cum ea quę ſemper eodem modo permanent,neceſſarioq́ue ſunt,contemplatur,contemplatiuus: cum ea quæ in actionem cadunt,& aliter atque aliter euenire poſſunt,conſiderat, conſultatq́ue vt quàm optimè ſuccedant,actiuus nũcupatur:ſicut etiam ille idem cũ ea perſcrutatur,quæ per ſe inſunt diſcretæ quantitati,numerarius id eſt arithmeticus dicitur:cum circa continuam quantitatem vertitur,terrimẽſorius,hoc eſt geometricus appellatur:ſimili modo & virtus vniuerſalis & iuſtitia hæc vniuerſalis ſubiecto quidem & re vnum ſunt,ſed ratione differũt.ſi enim vt abſolutè animi habitus optimus conſideretur,nihilq́ue aliud inſuper, virtus tantummodo:ſi autem non vt habitus ſolum , ſed vſus quoque erga alios,iuſtitia dicitur.

Quid iuſtitia particularis,& quotuplex. Cap. II.

QVærimus autem eam quæ in parte virtutis iuſtitia eſt:eſt enim quędã vt dicimus.ſimili modo & de iniuſtitia ea quærimus , quæ locũ partis obtinet:quæ quod ſit,illud eſt argumentũ, quòd qui aliqua alia prauitate operatur, licet iniuſtè agat,nihil tamẽ amplius vſurpat.cuiuſmodi exempli cauſa eſt, qui aut abiicit ſcutum ob ignauiã, aut aliquem ob acerbitatẽ maledictis inſectatur,aut ob auaritiã pecuniis non iuuat. Quando autem plus vſurpat aliquis,ſæpe id nullo ex talibus vitiis, at neque vniuerſis,ſed prauitate tamen quadam agit , cum vituperetur, atque iniuſtitia. Eſt igitur alia quædam iniuſtitia , quæ tanquam pars eſt integræ illius & vniuerſalis:item iniuria quædam, quæ in parte cõſiſtit illius iniuriæ vniuerſalis quæ præter legem eſt.

Cùm alia ſit iuſtitia diuerſa ab vniuerſali virtute,vniuerſaliq́ue iuſtitia, quæ in ordinem fortitudinis,temperantiæ,& prudentiæ redigitur , particularisq́ue eſt, de qua in hoc libro habenda eſt diſputatio:& ſimiliter iniuſtitia diuerſa ab iniuſtitia vniuerſali:prius oſtendere vult eam eſſe,deinde quænam ea ſit,explicabit.inter quæſita enim prius eſt an ſit aliquid,quàm quid ſit:vt in ſecundo poſteriorum reſolutoriorum didicimus.Prius igitur incipiens ab iniuſtitia vtpote notiore, reperiri quãdam iniuſtitiam demonſtrat particularem à communi iniuſtitia & vniuerſali diuerſam, quæ particulari iuſtitiæ,de qua quæſtio eſt,opponatur.ſciendum autem vniuerſalem iuſtitiam, vniuerſalemq́ue iuſtum eum appellari qui omnia quæ legibus ſunt inſtituta obſeruat,atque agit:vniuerſalem autem iniuſtitiam,vniuerſalemq́ue iniuſtum eum qui eſt illegitimus,vitamq́ue traducit præceptis legum minimè obedientem.ſi igitur demonſtratum fuerit eſſe alium iniuſtum præter illegitimum,perſpicuum erit eſſe etiam alium iuſtum particularem,præter vniuerſalẽ:qui quidem vniuerſalis iuſtus,vt dictum eſt,iuſtus legitimus dicitur . Eſſe autem ſub communi iniuſtitia quæ eſt legum tranſgreſſio,aliam quandam iniuſtitiam in pluris vſurpatione conſiſtentem,quę diuerſa eſt ab vniuerſali,ſub ipſaque eſt,ipſiusq́ue nomine æquiuocè iniuſtitia nuncupatur in hunc modum comprobat.qui alia aliqua prauitate operantur,non dicuntur pluris vſurpatores,ſed iniuſti,& illegitimi . neq; enim qui abiecit ſcutum in bello,plus vſurpat quidpiam,& tamen ob ignauiam id fecit,iniuſteq́ue egit,& præter leges:neque qui conuitiis inceſſit aliquem, licet etiam ipſe contumelioſẽ ob inſolentiam id agat præter legum mandata : neque qui indigenti ac petenti opem non tulerit,quamuis ob auaritiam & illiberalitatem ita ſe gerat.Si igitur omnes iſti atque huiuſmodi alij illegitimi,& iniuſti,non pluris vſurpatores dicuntur : ſequitur vt & pluris vſurpator ab his ſit diuerſus,& pluris vſurpatio ab iniuſtitia vniuerſali quædam alia ſit.quemadmodum autem vnuſquiſque ex illis non ob pluris vſurpationem ea agit quæ agit,ſed vel ob ignauiam,vel ob auaritiam,vel ob acerbitatem : ita neque pluris vſurpator aut ob aliquod ex antè dictis vitiis , aut ob omnia ſimul iniuſtè ſe gerit,ſed ob ſolam pluris vſurpationem : quæ quidem pluris vſurpatio neque eſt ignauia,neque auaritia,neque ira,neque demum quippiam aliud ex iis, quibus illegitimus effingitur. Quare pluris vſurpator ea quæ agit,ex vitio quodam alio agit, atque vſurpat.illos enim vituperamus ignauos appellando,aut illiberales,aut inſolentes & iracundos,hunc autẽ prauum & pluris vſurpatorem:illos item committere iniuſtitiam , hunc in pluris vſurpatione peccare dicimus : illi igitur ex iniuſtitia vniuerſali iniuſti , hic ex particulari iniuſtus & eſt & dicitur. Atque hæc iniuſtitia,id eſt pluris vſurpatio vniuerſali iniuſtitiæ non ſecus ſubiicitur , atque ignauia, & intemperantia,& audacia: communiq́ue vniuerſalis iniuſtitiæ nomine æquiuocè iniuſtitia appellatur

appellatur.latet tamen æquiuocatio ob id, quia vt ſpecies generi ſuppoſita eſt. At verò neque id obſcurum eſt,pluris vſurpationẽ non ex omnibus vitiis cõflari: nam ſi pluris vſurpator ex omnibus ſimul vitiis iniuſtè ageret,ex communi iniuſtitia operaretur: communis enim iniuſtitia nihil aliud eſt,quàm vniuerſa vitioſitas:ſi verò ex communi iniuſtitia operaretur, eandẽ eſſe pluris vſurpationem cum communi iniuſtitia neceſſe eſſet:de omnibuſque aliis, quemadmodum communis iniuſtitia denominaretur: diceretur'que vnuſquiſque qui alio quolibet vitio peccat, pluris vſurpator,ſicut iniuſtus dicitur:at non dicitur pluris vſurpator quiſpiam ex illis,ſed iniuſtus tantũ: quare efficitur,vt non ex omnibus ſimul vitiis pluris vſurpator agat.Si autem hoc ita eſt,eſſe profectò etiam alium iniuſtum cõſtat,aliamque iniuſtitiam,quæ tanquam partes & ſpecies & iniuſti & iniuſtitiæ vniuerſalis ſint.

Adde quòd ſi alius lucrandi cauſa adulterium committat, pecuniaſque accipiat,alius tribuat,damnoque afficiatur ob cupiditatem: hic intemperãs magis eſſe videbitur quàm pluris vſurpator : ille iniuſtus,& non intemperans. perſpicuum ſcilicet,propterea quòd lucrandi cauſa id facit.

His etiam idem probat,pluris vſurpationem videlicet iniuſtitiam quandam eſſe, quæ à communi & vniuerſali diuerſa ſit. Duos adulteros ſumit:alterum qui nõ ob intemperantiam propriã adulterium committit,ſed ob pecunias,quas à muliere intemperante qua cum conſueſcit, lucratur,atque accipit:alterum qui ob libidinem idem flagitium patrat, atque ideo vt adultera potiatur,opes inſuper effundere,detrimentoque affici non veretur:atque aſſerit illum qui ſumptum facit ac iacturam vt voluptatibus fruatur,intemperantem & illegitimum dici, non pluris vſurpatorem:hunc verò qui ex adulterio accipit,non intemperantem,ſed pluris vſurpatorem, eo quòd lucratur:non enim libidinis & intemperantiæ cauſa, ſed pecuniarum auiditate illegitimè concumbit.Ex quo efficitur,vt alius ſit ac diuerſus iniuſtus,qui lucratur,pluſque vſurpat,& alius qui nulla lucrandi cupiditate,ſed ex vitio proprio aliquo iniuſtè ſe gerit.Quòd ſi ita eſt,duas quoque eſſe iniuſtitias neceſſe eſt,pluris vſurpationem,& communem illam:ſub qua cùm reliqua omnia vitia, tum ex intemperantia commiſſum adulterium collocatur.Nam nullum ex iis qui aut clypeum abiicit,aut alicui contumeliam infert,aut cum damno & ſumptu adulterium committit, plus quippiam vſurpare,ſed tãtum præter leges agere,& iniuſtè illa communi & vniuerſali iniuſtitia, nemo eſt qui neſciat.quid enim lucri ex ſcuti abiectione,aut maledicẽtia quiſpiam cõſequitur? aut ex adulterio,cum ob id ſuis ſe ipſe bonis etiam priuare non vereatur?alius igitur eſt iniuſtus ille vniuerſalis:alius,qui plus vſurpat,& lucratur.

Præterea alia omnia iniuſtè facta ad quandam prauitatem ſemper referuntur:vt ſi adulteratus ſit aliquis,ad intemperantiam:ſi*aſtitem in acie deſeruerit,ad ignauiam:ſi verberauerit,ad iram. at ſi lucratus eſt quiſpiam,ad nullum aliud vitium redigi id,quàm ad iniuſtitiam poteſt. Quare perſpicuum eſt eſſe iniuſtitiam quandam ab illa integra & vniuerſali iniuſtitia diuerſam,quæ locum partis obtineat, atque vniuoca ſit:eo quòd in eodẽ genere eſt definitio. vtriuſq; enim vis in eo conſiſtit,vt ad alterũ ſpectent: ſed hæc tamen circa honorem, aut pecunias,aut ſalutem,aut ſi cuncta nomine vno poſſent compręhendi, circa ea omnia verſatur, idque ob voluptatem, quæ è lucro conſequitur:illa autem circa vniuerſa, circa quæ etiam probus vir munus ſuum exercet.

* παραςάτην, id eſt cõmilitonem.

Quod inquit,huiuſmodi eſt.ſi prauitates & vitia omnia præter commune iniuſtitiæ nomen, ſub propriam etiam quandam vitiorum ſpeciem reducuntur:vt adulterium ſub intemperantiam, armorum abiectio ſub ignauiam,contumelia ſub acerbitatem & iram,& reliqua ſimiliter:appellatur'que adulter intemperans & iniuſtus,deſertor ſtationis ignauus & iniuſtus:ſi omnia inquam cętera ita dicuntur,pluris verò vſurpator communi tantum iniuſtitiæ nomine vocatur:eſſe aliã particularem iniuſtitiam manifeſtum eſt,quæ & ignauiæ & intemperantiæ reſpõdeat, ſub quam pluris vſurpator reducatur:quæ rationem eam habeat, vt ſicut adulter ad intemperantiam, ita pluris vſurpator ad particularem iniuſtitiam:& ſicut intemperantia ad iniuſtitiam, ita particularis iniuſtitia ad communem iniuſtitiam referatur.Conſtat igitur eſſe aliam quandam iniuſtitiam tanquã partem, quæ cum illa communi & vniuerſali vniuocè dicatur. ſolet enim appellare Ariſtoteles

vniuoca ea quoque quæ ab vno,vel ad vnum dicuntur.quæ, vt in tertio supranaturalium libro dictum est,quæ μετὰ τὰ φυσικὰ,id est post naturalia inscripsit, inter vniuoca & æquiuoca propriè media interiecta sunt.Aduertendum autem Aristotelem cum à principio huius libri ad hûc vsque locum particulare hoc vitium cum vniuersali vitiositate ; id est particularem hanc iniustitiam cû vniuersali iniustitia æquiuocam esse semper dixisset,quia tamen re vera ita non est , sed inter vniuoca & æquiuoca medium,vt dixi,locum obtinet:nunc econtrario vniuocam appellare, nô vt sibi quidem ipse repugnet,& contrà dicat,sed vt ostendat non simpliciter se atq; absolutè,sed quodam modo æquiuocas has iniustitias appellasse : ita scilicet, vt quæ ab vno & ad vnum dicuntur: quæ,vt in supranaturalibus demonstratum est,cùm media sint,alio modo vniuocè, alio æquiuocè dici videntur.quatenus enim ipsarum definitio,vt inquit,in eodem genere est,eatenus sunt vniuocæ.Quomodo autem in eodem sit genere,quodq́ue id genus sit declarat,cum inquit, vtrasque, id est & pluris vsurpationem quæ particularis iniustitia dicitur, & vniuersalem communemq́ue iniustitiam in eo consistere,vt ad alterum spectent.vtræque enim iniustitiæ in eo essentiam suam habent,quòd in societate cum aliis versando iniustè se gerunt & peccant:in hoc igitur sunt vniuocę. quatenus verò circa diuersa vtræque versantur,eatenus æquiuocę sunt:particularis enim iniustitia quæ ex pluris vsurpatione efficitur,circa honores & pecunias versatur,id est fortunę bona,in quibus ob voluptatem quæ à lucro prouenit,pluris vsurpatio existit:vniuersalis autê circa ea omnia, circa quæ probus & legitimus.Possunt tamen nô solum ob hoc dici vniuocæ,quòd in eodem sunt genere,sed ob id quoque quòd vtrarunque eadem est ratio,& communis:quippè cum vtræque actiui habitus sint : licet posteà hæc ea agat quæ ad turpia tantum lucra pertinent:illa vniuersa ea, quorum contraria probus vir & legitimus operatur.At verò cùm dixerit pluris vsurpationem circa honorem & pecunias versari:studet enim id semper pluris vsurpator vt plus ex omnibus, vel totum etiam sibi præripiat & circumscribat:infert,vel circa salutem: omne id salutê appellans quod nos conseruat,& ad viuendum aut bene viuendum conducit. propterea autem quòd multa & varia specie ea sunt,circa quæ pluris auiditas versatur,quæ vno nomine compręhêdi nequeunt: subiungit: [aut si cuncta nomine vno possent compræhendi] perinde ac si ita diceret:si vno nomine complecti ea possem,circa quæ pluris vsurpatio versatur,non dixissem eam circa honorem versari,& pecunias,& salutem:sed circa hoc pluris vsurpatoris, circa illud iniusti illius vniuersalis esse munus asseruissem:quia verò commune nomen nullum cunctis his rebus positum est,necesse fuit vt ea pluribus sigillatim referrem.Posteaquàm igitur ita ostendit,quandam esse particularem iniustitiam diuersam ab vniuersali,quasi eadem demonstratione esse etiam aliam iustitiam particularê præter vniuersalem probarit:dictum enim est,si alterum ex contrariis pluribus modis dicatur, alterum quoque similiter vt plurimum dici:rationem concludens in hunc modum subdit:

Esse igitur iustitias plures,atque ex his vnam quandâ quæ diuersa à tota & integra virtute sit,iam patet:quæ autê ea sit , & qualis statuendum est. Definitum iam fuit iniustum id esse quod & illegitimû , & iniquum esset. iustum verò,quod & legitimû & æquû . ex illegitimo verò iniustitia prior illa de qua diximus,existit.

Iustitia enim quæ in æquo seu æquali consistit,diuersa ab ea est quæ est ex legitimo, vniuersalisq́ue est:quæ autem hæc sit genere videlicet,& qualis specie statuendum. est enim genere æquitas seu ęqualitas:nam cùm iniustum sit & quod illegitimum,& quod iniquum est,iustum quod legitimum & ęquum,ex illegitimo prior illa,id est vniuersalis iniustitia existit,ex iniquo particularis:simili modo quoque ex legitimo vniuersa iustitia,ex æquo altera emergit,quæ partis vicê obtinet,de qua præsens instituta disputatio est.

At quia iniquum & illegitimum non est idê,sed diuersa ita sunt,vt pars & totum:omne enim iniquum est illegitimum , non omne autem illegitimum est iniquum:& plus omne est iniquum , non autem contrà iniquum omne plus est : efficitur:vt iniuria quoque & iniustitia non eadem , sed diuersa ab illis sint:atque hæc vt partes,illa vt tota habeâtur. hæc enim iniustitia vniuersæ illius iniustitiæ pars est,& iustitia iustitię similiter . Quare etiâ de iustitia particulari,& particulari iniustitia,de iure itê & iniuria dicêdum est.ea igitur

eſt.ea igitur quæ ex tota virtute conſtituta eſt iuſtitia & iniuſtitia, quarum altera totius virtutis, altera totius vitioſitatis vſus aduerſus alterum eſt: omittatur:ius quoque & iniuria,quæ ex his dependent,quomodo definienda ſint,manifeſtum eſt.

Licet hæc Ariſtotelis lectio ſanctior aliis eſſe uideatur,quia tamen duæ aliæ habere explanationem reperiuntur,eas ſubiungendas eſſe iudicauimus.una hæc eſt:

Quoniam autem iniquum & plus non eſt idem,ſed diuerſa ita ſunt, vt pars & totum:omne enim iniquum eſt illegitimum,non autem omne illegitimum eſt iniquum:& plus omne eſt iniquum,non autem contrà,iniquũ omne plus eſt:efficitur vt iniuria quoque & iniuſtitia &c.

Huius lectionis explanationem ex paraphraſi quadam ita interpretamur:

Poſtquàm iniuſtitiam vniuerſam ex illegitimo dixit exiſtere,ex iniquo inuenire vult particularem.& prius oſtendit iniquum quàm plus eſſe vniuerſalius.omne enim plus eſt iniquũ: non autem ecõtrario omne iniquum eſt plus: nam minus etiam iniquum eſt.prætereà omne iniquum eſt illegitimum,quippè cùm lex regula quædam ſit,atque ęqualitas:non autem omne illegitimum eſt iniquum:non enim omnis lex in diſtributionibus verſatur & commerciis in quibus æquũ & iniquum locum habet,ſed multa alia complectũtur leges in quibus nulla æqualitas ſpectatur aut inæqualitas:iccirco non omne illegitimum eſt iniquum,ſed omne iniquum eſt illegitimum. Quare iniuria quoque & iniuſtitia non eadem ſed diuerſa ab illis erit &c.

Altera lectio eſt,quam agnoſcere hic uidetur,& explanat Epheſius,in hunc modum:

Quoniam autem iniquum & plus non eſt idem ſed diuerſa, ita ſunt vt pars & totum:omne enim plus eſt iniquum, non omne autem iniquũ plus eſt:efficitur,vt iniuria quoque & iniuſtitia &c.

Differentiam particularis iniuſtitiæ,& vniuerſalis particularis item iuſtitiæ,& vniuerſalis* ex proportione quadam declarat:non ſecus ac ſi ita diceret: quam rationem habet plus ad iniquum, eandem habet particularis iuſtitia ad vniuerſalem:vtraque enim,id eſt tam particularis iuſtitia, q̃ plus,illa in vniuerſali iuſtitia,plus in iniquo,vt partes in totis continentur.plus autem eſſe partem iniqui,id eſt inæqualis,hoc modo demonſtrat.plus enim omne eſt inæquale, vt homo omnis animal,non tamen econtrario omne inæquale eſt plus,ſicut neque omne animal homo eſt:quippè cũ iniquum etiam minus ſit:tãque de minori quàm de pluri etiam denuncupetur.Poſteaquàm autem plus omne eſſe iniquum oſtendit,& econtrario:minus enim,ſicut dictum eſt,etiam ſub iniquo cõtinetur,non tantum plus:ſubiungit,& iniuria quoque & iniuſtitia nõ eadem,id eſt, & particularis quoque iniuria,& ius particulare, particularisq́ue iniuſtitia & iuſtitia nõ eadem cum illis,hoc eſt totis ſunt:ſed ita ab illis ſunt diuerſa,vt pars à toto.Quæ ſequuntur,patent. ſæpe enim de ipſis dictum iam eſt.

*ἐξ ἀναλόγου τινός·

Pleraque enim legitima ea ferè ſunt,quæ ex integra ac tota virtute prçcipiuntur:nam lex ſecundum vnamquamque virtutem viuere iubet, ſecundum vnumquodque vitium prohibet. ea porrò legitima fiunt ab integra totáve virtute,quæ legibus ad publicam inſtitutionem ſancita ſunt.

Hæc inquit,vt iuſtitiam quæ in legitimo conſiſtit,eſſe omnium virtutum vſum in ſocietate & commerciis oſtendat, atque ob id virtutem eſſe totam ac perfectam: lex enim ſecundum vnamquamque virtutem viuere iubet,cùm & ea quæ ſunt fortitudinis,& ea quæ ſunt prudentiæ,& temperantiæ,ciuibus agenda præcipiat:& quæ ad vitia contraria ſpectant,prohibeat.Quia autem dixit,pleraque ferè ex legitimis eſſe huiuſmodi,id eſt ex tota virtute præcipi:cur dixerit[ferè] cauſam ſubiũgit,cum inquit,ea totam virtutem efficere,quæ circa publicam inſtitutionem verſantur. ſunt enim nonnulla legitima quæ non quomodo viuendum ſit,præſcribunt, ſed qua ratione boni ac probi & virtute præditi ciues efficiantur.prudens ſiquidem legum lator non de iis ſolummodo leges inſtituit,quibus qui eadem ciuitate vtũtur,traducere vitam poſſint:vt de ædificatoribus, de textoribus,de aliis artificibus,quorum opificia ſunt ad vitam vniuſcuiuſque neceſſaria:adde etiam de agricolis,de militibus,de mercatoribus,atque huiuſmodi aliis,quorum opera & commerciis ciuitates conſtant:non hæc inquam ſolum legum lator ſancit,ſed alia etiam, atque illa in primis quæ ad ciuilẽ diſciplinã pertinent:quibus ſcilicet obtemperãs bonus,& legitimus ciuis vnuſquiſque

quiſque euaſurus ſit:quæ ſunt integræ & perfectæ virtutis effectricia.nam priuata quoque inſtitutione ita ciues erudit,vt ad communitatem reſpiciat:quippè cùm eos qui boni ciues futuri ſunt,illis moribus,illiſque diſciplinis imbuendos procuret,quæ communitati,præſentique ciuitatis conſtitutioni conueniunt.quę verò bonos ciues reddunt,eadem & vniuerſam virtutem,id eſt vniuerſam iuſtitiam efficiunt.

Quæ verò ad ſingulorum inſtitutionem ſpectant, qua abſolutè vir bonus euadit,ciuiliſne ſit facultatis an alterius,poſteà definiemus. nõ enim idẽ fortaſſe eſt virum aliquem,& ciuem continuò eſſe bonum.

Vtrum quæ ad ſingulorum inſtitutionem ſpectant,id eſt vtrum diſciplina quæ vnumquenque virum bonum efficit, ciuilis facultatis ſit, an alterius, id eſt moralis, poſteà definiemus: moralis enim ſingulos quoſque,ciuilis omnes ciues bonos reddit.non enim qui bonus eſt vir,continuò etiam bonus ciuis eſſe exiſtimandus eſt.nam in bonis,beneque inſtitutis ciuitatibus qui bonus eſt vir,bonus etiam poſſe eſſe ciuis videtur:in malis, maleque inſtitutis neq; bonus vir eſt bonus ciuis,neque qui in bonis bonus eſt ciuis,bonus vir eſt:quippè cùm bonæ,beneque adminiſtratæ ciuitatis ciuis,vir etiam bonus ſit.quia enim nõ abſolutè bonum,ſed ciuem bonum illum dicimus, qui omni ratione conatur ea agere quæ ad ſalutem ciuitatis conducunt:ille profectò qui ſtatui & ſaluti bonæ ciuitatis conſulet,& bonus vir,& bonus ciuis idem erit. qui verò id ſtudebit,vt prauè adminiſtrata ciuitas ſalua ſit & perduret,bonus quidem erit ciuis etiam ipſe, bonus autem eſſe vir nullo modo poterit:non enim ſi omnino eſſet bonus, prauã ciuitatem, vitioſamque rẽpublicam ſeruandã curaret.nemo ſiquidem eſt qui & bona amet,& mala etiam permanere, ac ſalua eſſe velit.Quapropter qui bonus ſimpliciter eſt,is in praua ciuitate ciuis bonus non eſt,cùm & eam contemnat,& ſecundũ eius inſtituta degere nullo modo patiatur.Quod ſi ita eſt,reſtat,vt vnus atque idem non ſemper eſſe & bonus vir,& ciuis bonus poſſit:ſed interdum : cum vſu venit,vt in benè inſtituta ciuitate vitam traducat.Nam hac de cauſa etiam ipſe Ariſtoteles non abſolutè dixit non eſſe eundem bonum ciuem,& virum bonum,ſed[fortaſſe]dubitandi particulam adiunxit.

Iuſtitiæ igitur particularis,iuriſque eius quod ad ipſam attinet,vna ſpecies eſt,quæ in diſtributionibus aut honoris,aut pecuniarum, aut cæterarũ rerum conſiſtit, quæ diuidi in eos poſſunt,qui eiuſdem ciuitatis participes ſunt:in his enim euenit,vt alter alteri vel iniquam,vel æquam habere portionem queat:altera,quæ in commerciis hominum* emendandis verſatur.

* διορθωτικόν.

De particulari iuſtitia tractaturus eam in duas diuidit partes:ſiue autem partes hæ,ſiue ſpecies appellandæ ſint,nunc non opus eſt cõſiderare:eaſque vtraſque quales ſint, explicat.cognitis enim partibus ſeu ſpeciebus totum etiam ipſum,ſeu genus manifeſtatur,quippè cùm neque totum niſi partes,neque genus niſi ſpecies quippiam aliud ſit.Inquit igitur alteram huius ſpeciem in diſtributione conſiſtere.ea autem quæ aliquibus à iure diſtribuuntur,& diuiduntur, aut honores ſunt, id eſt dignitates,coronationes,ſtatuarum dedicationes,aliaque huiuſmodi:aut pecuniæ:in pecuniarum autem appellationem tam numi, quàm agri & vineæ & ædes veniunt : aut quicquid demum in eos diſtribuitur,qui eiuſdem ſunt ciuilis ſocietatis,hoc eſt vel regni, vel optimatum ſtatus, vel popularis,vel cenſu factæ adminiſtrationis participes . in his enim rebus contingit vt aliquis vel plus quàm dignus ſit,& minus habeat,quod ad iniuſtitiam pertinet : vel quod pro dignitate eſt & æquum,id quod iuſtitiæ eſt.atque hæc quidem vna iuſtitiæ particularis ſpecies eſt, diſtributiuum ſcilicet ius,quod geometrica conſtat proportionè.Altera autem eſt emendatiua : id quod efficere iudices quotidiè videmus,cum in commerciis commiſſas inæqualitates & iniuſtitias conantur ad æqualitatem redigere:qua in re arithmetica ratio & proportio adhiberi conſueuit . Sed quia duæ hæ ſpecies ex proportionibus huiuſmodi exiſtunt, prius quænam hæ ſint proportiones,quo modoque inter ſe differant, dicendum eſt : deinde ad verba ipſa Ariſtotelis explicanda deſcendendum . Arithmetica igitur conuenientia & proportio ea eſt, cum tres, aut plures etiam deinceps ita ponuntur termini, vt differentia qua alter alterum excedit, quantitate quidem, id eſt æqualitate eadem ſit, ratione tamen & qualitate non eadẽ,ſed diuerſa:exempli cauſa,ſint termini octo, ſeptem,& ſex.vel quatuor,tria,& duo:in his quantò octauus ſeptimũ, tantò etiam ſeptimus ſextũ excedit:vnitate ſiquidem alter alterum ſuperat.ſimili modo quoque quantò quartus tertio, tantò tertius ſecundo ſuperior eſt:vnitas enim etiam in his differentiam efficit, quæ in æqualitate quantitatis conſiſtit.habent igitur hi numeri in differentiis quantitatem æqualem.qualitas verò minimè eſt æqualis,vt hinc patebit.Quatuor enim ad tria ſeſquitertiam* habent rationẽ:quippè cùm

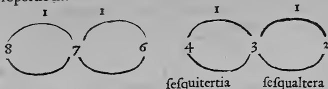
Arithmetica proportio.

* ἐπιτρίτου λόγου.

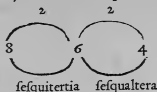
quatuor

quatuor tria in se contineāt, & tertiam insuper eius partem, quæ est vnitas. tria verò ad duo *sesqualtera constant proportione: nam tria in se & duo, & dimidium eius, id est vnitatem complectuntur. perspicuum iam esse arbitror, horum numerorum differentiam qua inter se distant, sicut quantitate & æqualitate eandem, ita ratione & qualitate esse diuersam: quippè cùm alia sesquitertia, alia sesqualtera proportio sit.

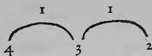
* ἐν τοῦ ἡμιολίου λόγῳ

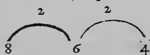
Quod vt clarius elucescat, rursus termini alij cōstituantur, octo, sex, & quatuor. in his quoque interualla eiusdē quantitatis reperiuntur: duo enim sunt in singulis quæ differentiam faciāt: octonarius enim senarium excedit duobus, senarius quaternarium item duobus: at rationis & qualitatis nō eadem est differentia, cū octonarij ad senariū sit sesquitertia, senarij ad quaternariū sesqualtera.

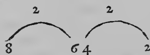
Arithmetica igitur ratio est, quæ vt in quātitate æqualitatem seruat, sic in qualitate inæqualitatem habet & dissimilitudinem. Verùm cùm Aristoteles & coniunctæ & disiunctæ proportionis facturus sit mentionem: non erit ab re, si quomodo vtræque hæ efficiantur, etiā explicauerimus. Sciendum igitur eam coniunctam appellari conuenientiam, vbi vnus & idē terminus præceptus & susceptus duobus extremis correspondet: id est bis sumptus præcedenti subiectus, & sequenti prępositus duas rationes subit: vt in expositis eiectisque terminis fit: bis enim idem sumitur. nā dicimus, quanto quatuor tria excedit, tanto tria duo: ecce tria terminus bis repetitur.

& item, quanto interuallo octonarius senarium, tanto senarius quaternarium superat: senarius bis accipitur. vel etiam ita, quo senarius ob octonario, eo quaternatius à senario exceditur.

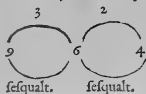

Ac coniuncta quidē proportio hæc est. disiuncta autem, vbi nullus idem terminus duorum vicem subit, sed omnes sunt separati, semelque singuli accipiuntur: sicut, cū dicimus, quo octonarius senarium, hoc quaternarius excedit binariū: hìc enim semel tam senarius, quàm quaternarius sumitur.

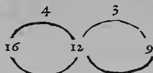

Atque hæc de Arithmetica cōiunctaque & disiuncta proportione dicta sufficiant. Geomettica autem proportio quæ propriè proportio & est & dicitur, ea est cum duo aut plures termini, ita collocantur, vt sicut primus ad medium aut sequentem, ita medius aut succedēs ad vltimum in qualitate proportione respondeat. cùm enim qualitate conueniunt, differunt autem quantitate, geometrica proportio nuncupatur. Ponātur termini, nouem, sex, quatuor. in his quam rationem primus id est nouem, ad succedentem id est ad sex habet, eandē secundus ad tertium, hoc est sex ad quatuor habere conspicitur: tam enim nouem & sex, quàm sex & quatuor sesqualtera proportione inter se conueniunt. ac ratio quidem est eadem, quantitas verò intercedens, qua alter alterum excedit, non eadem, sed diuersa: inter nouem enim & sex tria, inter sex & quatuor duo intercedunt.

Geometrica proportio.

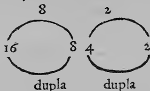

Statuantur item, sexdecim, duodecim, & nouem. sicut sexdecim ad duodecim, ita duodecim ad nouem sese habet: sesquitertia quippè vtrobique ratio paritatem efficit in qualitate. sexdecim enim duodecim continet & tertiam insuper eius partem, id est quatuor. simili modo duodecim & nouem totum, & tria insuper complectuntur, quæ tertia eius pars est. atque in his quoque qualitatis ratio eadem cùm sit, diuersa est quantitas, qua termini inter se distinguntur: sexdecim siquidem & duodecim quaternarius, duodecim & nouem ternarius disterminat.

sesquitertia sesquitertia

Est autem hæc coniuncta proportio. disiuncta verò, sicut in arithmetica ostendimus, nihilominus hîc quoq; fieri potest: si hoc modo sumamus. sexdecim, octo. quatuor, duo. quam rationẽ enim sexdecim ad octo, eandem quatuor ad duo habet, duplam scilicet. diuersæ tamen vtrobique quantitatis differentia existit: cùm illic octo, hîc duo distantiam efficiat.

dupla dupla

Sed hæc hactenus: ad reliqua progrediamur.

*ἀκούσια. Cuius duæ sunt partes. nam ex cõmerciis alia sunt spontanea, alia * inuoluntaria. spontanea eiusmodi sunt: venditio, emptio, mutuatio, sponsio, vsura, depositio, conductio: atque hæc spontanea ea de causa dicuntur, quia principium commerciorum horum spontaneum est. ex inuoluntariis autem * clandestina alia sunt, vt furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, seruorum seductio, dolosè perpetratum homicidium, falsa testificatio: alia violenta, vt flagellatio, vincula, mors, rapina, mutilatio, conuiciatio, contumeliæ illatio.

* λαθραῖα.

Iustitiæ commerciorum emendatricis duæ, inquit, sunt partes. ex commerciis enim alia sunt spontanea, alia inuoluntaria. cùm enim quis vel frumentum vendit, vel vinum emit, vel pecunias mutuat, vel sponsionem facit, & cætera huiusmodi, sponte omnia hæc contrahit. nam qui mutuat & sponsorem accipit, in eo immutationem & commercium facit, quòd pro pecuniis accipit spõsionem. qui item aut bouis sui vsuram ad dies aliquot ad agri cultionẽ alicui concedit, pro eoque vel numos, vel frumentum ipse accipit: aut equum ad equitandum aliquò cõducit: is proculdubio cum alio agit, commerciumque habet. contrahit etiam cum alio qui depositum alicui committit, cùm pro deposito probitatem ac fidem hominis apud quem deponit eam rem, quodam modo recipere videatur. Quando igitur in huiuscemodi rebus qui emit quippiam, verbi causa, precij partem dederit, reliquum daturum se promiserit, sed non det tamen, id quod nihil aliud est, quàm iniustè agere: tunc emendatrice hac iustitia est opus. simili modo si depositũ nolit restituere, aut vadimonium deserat, aut demum in cæteris omnibus ea non præstet, quæ mutuæ conuentionis obligatione tenetur. Ac commercia quidem hæc dicuntur spontanea non ob ea quæ posteà eueniunt, sed quia à principio sponte ea facere homines consueuerunt. Inuolũtaria autem seu inuita ea sunt quæ vt in tertio dixit, vel ex ignoratione vel violentia aliqua inferuntur. ex ignoratione nobis contingunt, furta, & alia quæ enumerat. Sed quærendum quo modo commercia hæc dicenda sint. fortasse ob eam causam quòd qui furatus est, pro furto interdum alia quædam restituit, interdum aut flagellatur, aut manibus vel oculis priuatur: qua in re esse & datio & acceptio quodam modo videtur: in quibus commercandi, contrahendique ratio consistit. nam cùm surripuerit pecunias fur, aut quippiam aliud, pro illis pœnas soluit: simili modo qui adulterium commisit, vel pecuniis, vel supplicio aliquo mulctatus flagitium luit: qui item veneno aliquem necauit, par aliquod damnum etiam ipse perpetitur: non aliter etiã qui vel seduxit seruum, vel necem alicuius dolosè molitus est, simili aliqua iactura scelus perpetratum compẽsat. * Leno autẽ propriè dicitur, qui

*προαγωγός.

qui vel ſuæ, vel alienæ vxori ſtuprum conciliat, & demum quaſcunque mulieres vitiandas proſtituit: de quo non intelligit hîc Ariſtoteles: ſed lenocinium appellat proprij viri ignorationem, id eſt cùm maritus propriæ vxoris adulterium deceptus fraude aliqua ignorat. Hæc igitur ſiue clandeſtina mala quæ ex ignoratione contingunt, vbi fuerint depræhenſa, à iuſtitia hac emendatrice corriguntur atque emendantur. At verò quæ per violentiam nobis inferuntur, ſunt flagellationes, mortes, vincula &c. in quibus eadem correctio fieri conſueuit. nam qui verberatus eſt, aut in vincula coniectus, pro violentia illata aliquid accipit: immo verò interfectus quoque: nam quæ aut vxor aut liberi aut cognati ipſius accipiunt, mortuo ipſi reſtitui quodam modo videntur.

De iure diſtributiuo. Cap. III.

QVoniam autẽ & iniuſtus iniquus, & iniuria iniqua eſt, mediũ quoddam eſſe iniqui perſpicuum eſt: id autem eſt æquum. in quacunque enim actione eſt plus & minus, in eadem eſſe æquum neceſſe eſt. ſi igitur iniuria eſt iniqua, ius eſt æquum: id quod etiam abſque ratione omnibus manifeſtum eſt. cùm verò æquum ſit medium, ius quoque proculdubio medium quoddam erit.

Ius eſſe medium & iuſtitiam mediocritatem, hinc iam demonſtrat: id quod proprium virtutis eſt. nam virtutes eſſe mediocritates ſæpius eſt & dictum & demonſtratum. Hoc modo autem id probat: ſi iniuria eſt iniqua, ius eſſe æquum manifeſtum eſt: æquum autẽ ſeu æquale pluris & paucioris eſt medium: ius igitur eſt medium. ius autem eſſe æquum regula illa topica videtur confirmari, quæ inquit, ſi alterum contrarium alteri ineſt, & alterum alteri inſit, neceſſe eſt. nam quia & æquum iniquo, & ius iniuriæ contrarium eſt, & iniuriæ ineſt iniquum: neceſſariò ſequitur, vt ius quoque æquum ſit. ſi autem eſt æquum, eſt etiam medium: quia ęquum eſt medium pluris & paucioris: ius igitur medium pluris & paucioris quoque erit. id quod etiam abſque ratione, vt inquit, apud omnes conſtat. rationem autem appellat locum eum vnde ſumitur hoc argumentum: cùm duæ ſcilicet ſunt oppoſitiones, ſi alterum oppoſitũ alteri attribuitur, alterum quoque alteri omnino eſſe attribuendum: vt dictum eſt.

Eſt autem æquum in minimis duobus.

Quoniam æquum ſeu æquale eorum eſt quæ ſunt ad aliquid, ea autem quæ ſunt ad aliquid in eo eſſentiam ſuam habent, quòd ad aliquid quodam modo reſpiciunt: æqualis quoque eſſentia in eo erit, quod ad aliud ſpectat, id eſt, ad æquum. æquum enim alteri æquo æquum & eſt & dicitur. Concludenda igitur ratio in hunc modum eſt: æquum eſt ad aliquid: quod eſt ad aliquid in duobus conſiſtit: æquum igitur conſiſtit in duobus. conſiſtere autem in duobus ea quę ſunt ad aliquid perſpicuum eſt: nam & duplum dimidij, & pater filij, & æquum denique illi eſt æquum, cui eſſe æquale dicitur. At ſi ius eſt æquum, & æquum in duobus conſiſtit: ius quoque in duobus cõſiſtere neceſſe eſt: in re ſcilicet quæ diſtribuitur, & eo cui ipſa fit diſtributio. ac quatenus quidem æquum eſt, in duobus conſiſtit: quatenus ius, in quatuor: in duobus qui accipiunt, & duobus quæ diſtribuuntur, ſeu pecunię, ſeu honores, ſeu quippiam aliud fuerit. licet enim duobus plures ſint qui accipiunt, verbi cauſa quinquaginta, aut centum, duorum tamen rationem ſemper ſubeunt: nam vel vt æquales conſiderantur: æquum autem eſt in duobus, ſicut dictum eſt: vel vt inæquales: at iniquũ cùm in exceſſu & defectu conſiſtat, in duobus etiã ipſum ſpectatur. Cùm igitur æquum in duobus minimis conſiſtere dixerit, ita ſubdit.

Neceſſe eſt igitur, vt ius & medium, & æquum ſit, & ad quoddam, & quibuſdam. & in eo quidem quòd eſt medium, eſt aliquorum, ea autem ſunt plus & minus: in eo quòd eſt æquum, duorum: in eo verò quòd ius, quibuſdam, & ad quoſdam.

Quo modo ius vnumquodque horum ſit, oſtendit. eſt enim medium, cùm inter plus & minus conſtitutum ſit: & quatenus eſt medium, duorum quorundam medium eſt: quatenus verò æquale, ſeu æquum, in duobus cõſiſtit, re quę datur & diſtribuitur, & perſona cui fit diſtributio: quatenus autem eſt ius quibuſdã eſt, & ad quoſdam: id eſt, ad alios quoſdam: idem enim ſignificat & [quibuſdam] & [ad quoſdam]. nam iuſtitia & ius ad alterum ſpectat, ſicut dictum eſt. quod verò inquit, æquum in duobus conſiſtere, id etiam vel de duabus rebus quæ diſtribuuntur, vel de duabus perſonis quæ accipiunt, poteſt intelligi: vel enim vnus atque alter quibus aliquid datur, æquales

inter

inter ſe ſunt:vel res ipſæ quæ diſtribuuntur,vt numi,& agri:cùm ſcilicet quinque & quinq; numi, & * quinquiiugerus & quinquiiugerus ager exhibetur.nam in politicis & talem quandam æqualitatem commemorat,& eam etiam quam diximus.æquale enim vnicuique illud eſt quod pro dignitate traditur.Nam cùm apud geometras ea ſint æqualia, quæ alicui ita accommodantur atque aptantur, vt neque excedant neque deficiant:ſi Achilles duplo dignior quàm Aiax ſit, denturque ei octo numi,Aiaci verò quatuor,pro dignitate æquam ſibi ipſi vterque portionem accipiet:ſi videlicet neque ille aut plus,aut minus quàm octo,neque hic quàm quatuor accipere mereatur.

* πενταμέδιμνος γῆ.

Itaq; neceſſariò conſequitur,vt ius in quatuor minimis verſetur:nam & ij quibus ius aliquod eſt,duo ſunt,& res duæ etiã,in quibus ius ipſum conſiſtit:eademq; & quibus & in quibus æqualitas eſt. ſicut enim ſe habent ea in quibus,eodem modo etiã illa.nam ſi non ſunt æquales,neq; æqualia habebunt.Inde enim pugnæ & * criminationes oriri conſueuerunt, cum aut æquales non æqualia,aut non æquales æqualia habent & potiuntur.

* ἐγκλήματα.

Quia diſtributio fit inter eos qui eiuſdem participes ſunt ciuitatis, in duobus minimis conſiſtere ius neceſſe eſt. vel enim æquales ſunt agricolæ militibus,aut patricij plebi:& ſic illi duo, & hi duo ſunt:vel inæquales,potioresq; ſunt agricolæ,quippè qui patriam maiore afficiant vtilitate: milites verò inferiores,eò quòd non ita proſint ciuitati : vt in hoc quatenus ſcilicet & meliores & deteriores eſſe conſiderantur,duo etiam ſint:de patriciis & plebe ſimiliter. Eodem modo quoque ea quæ dantur agricolis & militibus,patriciis item & plebi, vel æqualia ſunt inter ſe, & ſunt duo: vel inæqualia,plura videlicet & pauciora,& ſunt nihilo minus duo . Cùm igitur & homines quibus ius eſt vt vel pecuniæ, vel aliquid aliud detur,duo ſunt : & res item quæ dantur , ſimili modo ſunt duæ:efficitur,vt ius in quatuor,duabus rebus,duabusq; perſonis cõſiſtat . duo autem vel numero,vel ſpecie intelligendum eſt.Inquit ergo & ij quibus ius aliquod eſt,duo ſunt,& res duę etiã iu quibus ius ipſum cõſiſtit:id eſt,& res quarũ diſtributio fit,duæ ſunt,eandemq; æquitatẽ,idemq; decorum in ſe habent:& ſimili modo homines.res enim & homines ſignificat,cum inquit[QVIBVS],&[IN quibus]quibus,homines,in quibus,res.ſicut enim ſeſe habent homines inter ſe,ſic res quæ ipſis dantur inter ſe:& ſicut res,ita homines.ſicut enim,inquit,ea in quibus,id eſt, res ſeſe habent inter ſe,ita quoque illa ſeſe habere,id eſt,homines & ciues neceſſe eſt, quibus res ipſæ diſtribuuntur.Quando igitur ita facta fuerit diſtributio,vt ęqua ſinguli & conuenientia habeant,in pace eſt ciuitas . quando verò econtrariò,inæquales æqua habuerint, meliores pauciora, peiores plura:tunc pugnæ & criminationes,ſeditionesque exiſtunt.

Hoc autem ex eo quod pro dignitate fit,etiam patet . ius enim quod eſt in diſtributionibus pro dignitate quadam eſſe oportere omnes fatentur.

Cùm dixerit iuſtam diſtributionem eam eſſe,cùm res quæ dantur,tales fuerint quales illi ſunt, quibus exhibentur,id quod geometrica conſtat proportione:hoc,id eſt,proportione conſtare huiuſmodi diſtributionem,ex eo eſſe manifeſtum,inquit, quod pro dignitate fieri conſueuit . nam ſi ius eſt,quod fit pro dignitate,quod verò pro dignitate fit, proportione conſtat : ius profectò proportione conſtet,neceſſe eſt.nam minorem propoſitionem,quæ ait, ius eſſe id quod pro dignitate efficitur,illis verbis exprimit:cùm,inquit,concedere omnes , ius quod eſt in diſtributionibus pro dignitate quadam eſſe oportere:maiorem verò,id eſt,quod pro dignitate fit, proportione cõſtare: & concluſionem rationis qua ius quod eſt in diſtributionibus proportione conſtare demonſtratur:omnino ſubintelligendam prætermittit.quod facere vbique ferè ipſi mos eſt.

Dignitatem tamen non omnes eſſe eandem aſſerunt:ſed populari ſtatu vtentes,libertatem:principatum paucorum ſectantes , diuitias, & nonnulli nobilitatem:qui in optimatum adminiſtratione degunt,virtutem . Ius igitur quiddam eſt quod in proportione conſiſtit.

Modum,inquit,& finem dignitatis & æqualitatis non eundem omnes ſtatuunt , ſed qui in populari ſtatu degunt dignitatem & æqualitatem libertate metiuntur,omneſque eos qui liberi ſunt, æquales eſſe aiunt : licet alius ſit verbi cauſa Themiſtocles, vel Pericles , alius ſutor, & coriarius, in diſtributionibuſque exiſtimant Periclem qui præſtantiſſimus fuit imperator,nihil amplius accipere debere,quàm ſutorem:vt ſi mercedis loco vnus numus detur ſutori , vnum quoque Pericli aut Themiſtocli dandum eſſe cenſeat:eò quòd vtriq; liberi & ęquales ſint:quippè qui eandem dignitatem ob libertatẽ habere videantur.ac populares quidem hoc modo. Qui * autẽ principatu

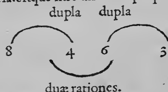
* ὀλιγαρχικοί.

paucorum

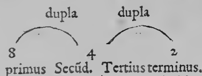
paucorum reguntur,æqualitatẽ diuitiis æstimant,eosq; æquales esse, æqualiaque consequi debere arbitrantur,quibus æqualis diuitiarũ copia suppetit. nam quibus pauciores diuitiæ sunt, ij sicut inæquales, ita paucioribus digni apud hos habentur. In optimatum verò administratione virtus æqualitatem efficere iudicatur:in qua omnes probi viri ditiores, pauperiorésue fuerint, æquales censentur.nonnulli item sunt,qui dignitatẽ nobilitate metiuntur,omnesq; nobiles æquales inter se,iisdemq; rebus dignos ducunt.Quòd si ita est,non idem, in omnibus rebus publicis æquũ esse ac iustum patet.De his autem Aristoteles multa & pulchra in libris rerum publicarum disserit.

Quod enim proportione constat,id non tam * vnitario numero,quàm numero in vniuersum proprium est. nam proportio æqualitas est rationũ, in quatuorq; minimis reperitur.disiunctam sanè in quatuor consistere perspicuum est:sed & continentẽ nihilo minus.vno enim hęc perinde ac duobus vtitur,bisque id accipit,in hunc modum. qualis primi respectus est ad secundum, talis secundi ad tertium: bis enim hîc secundum dictum est. Quare si secundum bis positum sit,quatuor erunt ea quę constant proportione.Est autem etiam ius in minimis quatuor. ratioque eadem est:quippè cùm disiuncta simili modo inter se ea sint & quibus,& quæ. *μοναδικῷ .i.unitatibus constante.

Vnitarium numerũ,id est,μοναδικὸν eum appellat,qui ex vnitatibus constat, quo numeramus, vt denariũ,quo & decem homines & decem equos solemus numerare, qui etiã propriè numerus nuncupatur:similiter quinariũ,senarium,septenarium,necnon vigenariũ,trigenarium, & cæteros huiusmodi.numerũ verò in vniuersum,res ipsas numerabiles vocat: vt sunt decem boues, decem homines:quinque equi,quinque asini:& id genus reliqua.Proportio enim,inquit,non tam eorum est numerorũ,qui ex vnitatibus componuntur,suntque quasi rerum mensuræ, quàm rerum ipsarũ numerabilium,seu numeratarũ:sicut enim in illis est proportio,vt cùm dicimus quam octonarius ad quaternarium,eandem senarius ad ternarium rationẽ habet: sic quoque in numerabilibus esse reperitur,equis, canibus, lineis, planis, ac demum omnibus quæ cadere in numerum possunt. in quibus enim est proportio aliqua,in his esse etiam numerum aliquem necesse est. quo autẽ id fiat modo,aduertendum est:dicimus enim:quam rationem habet ædificator ad sutorem, eandem habet opus ædificatoris quæ est ædes,ad calceum, quod opus sutoris est: ædificator autem decuplo dignior est,quàm sutor:domus igitur quoque ipsa ad calceũ decupla erit.vt si domus decem,verbi gratia,numis censeatur, vno calceus æstimandus sit. ita apparet ad proportionem constituendam numeris omnino opus esse. proportio enim,vt inquit, est æqualitas rationum, id est, respectuum quædam similitudo:atque ob id in quatuor minimis consistit.nam cùm simile,alicui sit simile,necesse est:vt quæ sunt similia,duo ad minimũ sint.quòd si ita est, rationes quoque quæ inter se sunt similes, duæ proculdubio erunt. sed cùm ratio nihil aliud sit quàm duarum magnitudinũ inter se quædam cõparatio,in duobus etiam ipsa consistet.Efficitur igitur,vt,quia proportio duarum rationum ad minimũ est similitudo, ratio autem vnaquæq; inter duo est:nisi in quatuor ad minimũ proportio consistere nullo modo possit.Proportio verò ex duabus constat rationibus, duabúsue, vt ita dicam,correspõdentiis,hoc modo.quam rationem babent octo ad quatuor, eandem habent sex ad tria.hîc enim duæ sunt rationes octo ad quatuor,& sex ad tria:quatuor verò mẽbra & portiones,id est,octo,quatuor,sex,tria.estque hæc disiuncta proportio.

Verùm non tam disiuncta quàm continens,id est coniuncta in quatuor esse conspicitur:vt illa est. quemadmodum octo ad quatuor respiciunt, ita quatuor ad duo: nam cùm quatuor bis sumatur, duorum vicem subit,vt nihilo minus in hac quoque quatuor termini existant,octo,quatuor,quatuor,duo.

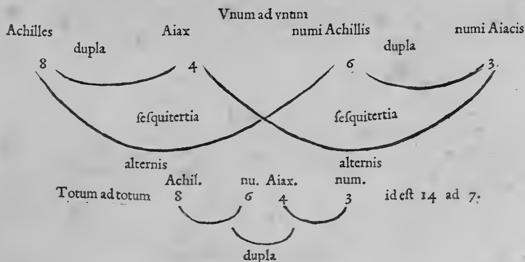
Inquit

Inquit igitur qualis primi termini reſpectus ad ſecūdum eſt, id eſt octo ad quatuor:talis etiam eſt ſecundi ad tertium,id eſt,quatuor ad duo.in qua ſanè proportione quia ſecundus terminus bis ſumitur,quatuor nihilò minus eſſe exiſtimādi ſunt.Vnde efficitur, vt ius quoq; in quatuor ad minimum cōſiſtat.ſi verò in quatuor cōſiſtit,proportione conſtat.cuius rei cōcluſio in hunc modum colligitur.Ius diſtributiuū in quatuor conſiſtit,duobus præcedentibus, & duobus ſubſequētibus: quod in quatuor huiuſmodi conſiſtit, proportio geometrica eſt:diſtributiuum igitur ius proportione cōſtat geometrica, ſeu mauis geometrica proportio eſt.huius autem concluſionis minorem tantum propoſitionē poſuit,cum dixit[IVS autem eſt in minimis quatuor]. quod verò ſubiūgit inquiens,[EADEMQVE ratio eſt : quippè cùm diſiuncta ſimili modo inter ſe ea ſint & quibus & quæ]ita eſt intelligendum, perinde ac ſi ita diceret : ſicut in hominibus ad quos fit diſtributio, alter præcedens eſt,alter ſubſequens,vt Achilles præcedens,Aiax ſubſequens:ita quoque in rebus quæ diſtribuuntur,alteram præcedere,alteram ſubſequi dicēdum eſt.& ratio eſt eadem:id eſt, quā rationem Achilles habet ad Aiacem , eandem habere exiſtimandum eſt quod Achilli datur , ad id quod Aiaci:vt eodem modo diuiſa inter ſe ſint & quibus,id eſt,& Achilles & Aiax quibus diſtributio fit:& quæ,id eſt,res quæ & Achilli,& Aiaci diſtribuuntur.

Sicut igitur primus terminus ſeſe habebit ad ſecundum , ita tertius ad quartum.igitur etiam alterna vice,ſicut primus ad tertium, ita ſecundus ad quartum.quare etiam totum ad totum, quod diſtributio * binatim copulat:quæ,ſi etiam ita compoſita fuerint,iuſtè copulat.

*συνδυάζ{ει}

Sit primus terminus Achilles,Aiax ſecundus:ſtatuaturque Achilles duplo dignior eſſe, quàm Aiax:ſit præterea tertius,numi octo:quartus,numi quatuor. Sicut igitur Achilles ad Aiacē eſt duplus : ita octo numi, ad quatuor. & alterna vice,ſicut Achilles ad octo numos qui ipſi dantur : ita Aiax ad quatuor ſuos ſeſe habet . Viciſſim enim immutata ſiue alternata ratio ea appellatur apud geometras,cùm antecedens cum antecedente,quaſi ſubſequente,& ſubſequēs quaſi antecedens cū ſubſequente cōnectitur.antecedens autem primū terminum vocant,id eſt,Achillem : ſubſequens ſecundum,id eſt,Aiacem:tertium ſimili modo antecedens, qui ſunt numi octo : quartum, hoc eſt numos quatuor,ſubſequens.ſi quis igitur dicat,ſicut Achilles ad Aiacem,ita octo ad quatuor:is & antecedentia,quæ re vera ſunt,loco antecedentiū,& ſubſequentia item pro ſubſequentibus ſumit, id eſt,Achillem & octo numos antecedentia,Aiacem & quatuor numos ſubſequentia . Cùm verò dicit quiſpiā,ſicut Achilles ſeſe habet ad octo numos,ita Aiax ad quatuor, alternatim dicit.alternat enim terminos,& quod eſt antecedens,id eſt,octo numos,loco ſubſequentis, & quod eſt ſubſequēs Aiacem ſcilicet antecedentis loco accipit.Atq; hoc ad iuſtam diſtributionē pertinet, geometricaq; ratione cōſtantem proportionē,cum vnicuiq; homini cōueniens portio,ac donum binatim cum eo copulatur,ac iugatur:vt ſicut homo ad hominē,ita totum ad totum reſpiciat.id eſt, ita homo cum rebus quę ipſi dantur,ad hominē cum rebus ſeſe habeat.Exempli cauſa,ſi Achilles duplo maior Aiace fuerit , opus eſt vt diſtributione vtriſque facta idem quoq; vnà cum datis ſibi numis,Aiacem ſimul & numos eius duplo excedat. hoc autem in numeris clarius patebit . Quocirca faciamus Achillem eſſe octo,Aiacem quatuor,Achilli datos numos ſex,Aiaci tres.

Quam

Quam rationẽ igitur habent octo,qui eſt Achilles,ad quatuor,qui eſt Aiax:eandem ſex numos ad tres habere perſpicuum eſt:dupla enim eſt vtrobiq;,tam cum octo ad quatuor , quàm cum ſex ad tria conferuntur.Idem cõtingit,ſi alternetur cõparatio:ſicut Achilles,id eſt,octo ad ſex numos, ita quatuor,id eſt,Aiax ad tres:eadẽ enim vtrobiq; eſt ratio. tam enim octo ad ſex, quàm quatuor ad tria in ſeſquitertia conſiſtunt . Quemadmodum igitur vnum ad vnum reſpicit,id eſt,Achilles ad Aiacem,ita totum ad totum,id eſt,duo ſimul iuncta,ad duo:Achilles & ſex numi,ad Aiacem & tres numos correſpondebunt.Nam cùm Achilles ſit octo,ſexq́; habeat numos,& octo & ſex coniuncta quatuordecim efficiant:Aiax verò quatuor cum numis tribus, & tria & quatuor ſeptẽ reddant:nemini dubium eſt,quin eandem rationem habeat Achilles, qui eſt octo, ad Aiacem qui eſt quatuor,quam habet etiam totum,id eſt Achilles cum numis ſuis,id eſt quatuordecim, ad totum, id eſt,Aiacem cum ſuis,hoc eſt ſeptem.duplam enim & octo ad quatuor,& quatuordecim ad ſeptẽ habent proportionem.Si ergo ita componantur,coniugenturque res , vt ſicut antecedens ſubſequenti applicatur,ſic totum toti,id eſt,duo ſimul antecedentia duobus ſimul ſubſequentibus annectantur,iuſta ea diſtributio eſt:quippè quæ geometrica proportione efficiatur.

Primi igitur termini cum tertio,& ſecundi cum quarto * iugatio,ius illud eſt quod in diſtributione conſiſtit.Ius autem eſt medium:eius inquam quod præter proportionem eſt . quod enim proportione conſtat , eſt medium : ius autem conſtat . Hanc verò proportionem mathematici geometricam vocant:propterea quòd in geometrica euenit , vt eandem totum ad totum rationem habeat,quam habet alterutrum ad alterutrum. *σύζευξις.

Primum terminũ & tertium duos antecedentes appellat, Achillem & ſex numos ipſi diſtributos:ſecundum verò & quartũ duos ſuccedentes,Aiacem & tres numos,quod munus eius eſt. eſtq́; huiuſmodi cõiugatio ius ipſum diſtributiuũ,& medium pluris & paucioris:quod quidem plus & minus præter proportionem eſt.nam ſi ius proportione conſtat,plus & minus,cùm iniuſtũ ſit,eſſe præter proportionẽ,id eſt,diuerſum eſſe ab eo quod proportione conſtat,quod eſt ius,neceſſe eſt. Ius autem eſſe mediũ hac concluſione colligitur:quod proportione conſtat,eſt medium : ius proportione conſtat:ius igitur eſt medium.Sed vnde probatur quod proportione conſtat,eſſe mediũ? inde proculdubio,quòd id quod proportione conſtat, eſt æquum, æquum autem eſt medium : vt quod proportione conſtat,medium eſſe manifeſtum ſit.Vocant verò,inquit , huiuſmodi proportionem mathematici geometricam,propterea quòd quod in illa euenit , id in hac quoque euenire conſpicitur:vt ſicut antecedens ad ſubſequens,ita totum ad totum correſpondeat.

Non eſt autem * continens hæc proportio:non enim vnus & idem terminus efficitur & cui & quod.Ius hoc igitur eſt id quod proportione conſtat:iniuria id quod pręter proportionẽ eſt,vnde fit vt alteri plus,alteri minus exhibeatur. id quod & in actionibus ipſis contingit : qui enim iniuria afficit plus,qui afficitur, minus ex bonis habet:in malis autẽ contrà:quippè cum minus malum,ſi maiori cõparetur:boni locum obtineat. minus enim malum magis expetendum eſt,quàm maius : at quod eſt expetendum , eſt bonum:& quod magis,maius.Atque hæc vna iuris ſpecies eſt. *συνεχὴς.i. coniuncta.

Cum inquit[CVI]ſignificat hominẽ,cui numi,vel quodcunq; aliud diſtribuitur:cum inquit, [QVOD]rem ipſam quæ datur,intelligit. Inquit igitur huiuſmodi proportionem cõtinentem ac coniunctam minimè eſſe,ſed diſiunctã:cùm enim duo ſint homines, quibus rerum diſtributio fit, duæq; ipſæ res quæ diſtribuuntur,& diuiduntur,fieriq; nullo pacto poſſit, vt & homo, & res quæ ipſi tribuitur,vnum & idem numero ſit:neceſſe eſt , vt termini inter ſe omnes diſtincti ac ſeparati collocentur:& ſicut duo homines,ita duæ res à ſe mutuò diſiunctæ habeantur.homo enim cui res diſtribuitur,quo modo vel effici res ipſa,vel ſi efficiatur,eſſe æqualis aut inæqualis rei ipſi poteſt? Itaque ius hoc eſt id quod proportione conſtat:iniuria,id quod præter proportionem eſt.id quod fit,cum antè dicta minimè ſeruatur æqualitas : ſed qui dignitate excellit, minus : plus verò habet, qui inferior eſt.Iniuria verò hæc præter proportionem,præter æquum etiam eſt:nam ſi proportio eſt æqualitas, quod præter proportionem eſt, eſt etiam præter æqualitatem , & eſt iniquum : iniquum quippe eſt , cum alteri plus quàm dignitas eius poſtulet,alteri minus,exhibetur.hoc autẽ in rebus ipſis & actionibus etiam patet.iniurium enim eum dicimus ſeu iniuſtũ , qui amplius quàm

mereatur, accipit: iniuria affectum, qui minus. quāquam non semper, sicut dictum est superius, iniustus plus sibi vendicat, sed de bonis tātum plus, de malis minus: minus enim malum maiori cōparatum quodam modo bonum videtur: magisque ea de causa eligendum est atque expetendum: quod autem eligendum est, est bonum: ergo quod magis, etiam maius. id est, quod magis est eligendum, maius bonum etiam est: vt hac ratione minus malum, maius bonum esse videatur.

De iure commutatiuo & emendatiuo. Cap. IIII.

*συναλλάγμασι.

Reliqua verò altera iuris est emēdatiui, quod in * cōmerciis tum spontaneis, tum inuoluntariis fit: diuersamque à priore speciem habet.

Posteaquam de iure distributiuo absoluit disputationem, de emēdatiuo nunc agere aggreditur. Sciendum autē veteres συναλλάγματα, id est, commercia seu contractus non ea solum modò appellare cōsueuisse, quæ sponte homines inter sese ex conuentione quadam agunt: verùm etiam illa quæ legibus instituta sunt, mutuare, & contrahere iubentibus. & fortassè inde etiam factum est, vt συναλλάγματα propriè appellarentur, id est, commutationes & compensationes, proptereà quòd in aliorum cōsociatione non voluntaria ac sponte suscepta, sed ex necessaria permutatione conciliata existant. nemo enim aut adulterium committit, conuentione habita cum marito mulieris, quam vitiat: aut sacrilegium facit, ex conuentione eius cuius sacra diripit: aut cōtumelia demum quapiam vtitur ex conuentione. sed de his superius satis dictum est: neque opus est, vt iterum eadem repetamus.

Ius enim publicorum bonorū distributiuum ea semper fit proportione, quæ dicta superius est. nam si ex pecuniis publicis facienda sit distributio, eadem ratione fiet, quam habent inter se ea quæ fuerint contributa. iniuriaque item huic iuri opposita præter eandem est proportionem.

Breuiter in memoriam nobis reuocat ea, quæ de iure distributiuo iam dixit: in distributione id publicorum bonorum versari inquiēs, quæ ad ciues fit geometrica proportione, quēadmodum demonstratum est. siue enim pecuniæ, siue agri, siue aliud quippiam sit, quod distribuitur, eadem ratione omnino diuidetur, qua fuit comparatum. ei siquidem qui plus contulerit, plus: ei qui minus, minus dabitur: si modò iusta distributio facienda est. excellentia enim & deficientia eorum quæ distribuuntur, pro ratione contributionis æqua efficietur: vt quam rationem habent contributa ad publicum, eandem habeant ea quæ dispertiuntur, ad contributores.

Ius verò quod in commerciis est, est quidem æquum quoddam, & iniuria iniquum: non tamen illa constat proportione, sed arithmetica. nihil enim refert, probúsne vir malum, an malus probū suo priuarit: neque probúsne an improbus adulterium commiserit: sed ad solam nocumenti differentiam lex spectat: perindeque personis vtitur, ac si ęquales sint, si ille iniuria afficiat, hic afficiatur: hic lædat, ille læd atur.

Quoniam ius æquum esse demonstratum est, hoc etiam ius quod in cōmerciis existit, æquum quoddam erit. [QVODDAM] adiungitur, vt significetur diuersum quoddam esse ab eo quod in distributione versatur. estque ius hoc æquum arithmetica proportione. arithmetica autē proportio ea est, vt superius diximus, quæ in æqualitate numeri vel quantitatis, nō qualitatis consistit. nō enim legislator aut iudex pro ratione quam habet qui iniuriam infert, ad illum qui iniuria afficitur, iniustè factorū emendationem facere studet: non enim spectat nobilísne, an sapiēs, an bonus, an malus sit, qui vel læsit, vel læsus est: sed æquales omnes accipiens id tantum cōsiderat, iniuriáne affecerit aliquis, aut affectus fuerit, quæque & qualis differentia nocumenti sit, inquirit: atque ita inæqualitatem quæ ex iniuria orta est, pro ratione læsionis, non personarū corrigere conatur, atq; ad æqualitatem reducere: perindeque vtitur personis ac si æquales sint, iniuria afficiente scilicet & affecta, læsa & lædente. Aduertendum autem Aristotelem læsionem quoque appellare iniustitiam, licet Platonici sentire aliter videantur. illi enim iniuria affici, id est, ἀδικεῖσθαι eum existimāt, qui in animo offenditur: lædi quod βλάπτεσθαι Græci dicunt, qui in corpore & fortunis nocumentum patitur: vnde etiam Socratem accusatum ad iudices ita dicentē inducūt. Socratem Athenienses lædere possunt: iniuria afficere non possunt. non secus ac si diceret: Athenienses necare me possunt: vitiare animum meum non possunt. Legum latorem autem vel iudicem non ad personarum qualitatem spectando vel leges instituere, vel iudicare, inde manifestum est, quòd in nulla lege ita scriptum est: qui nobilem aut probum principem contumelia affecerit, maiori pœna

Differētia inter ἀδικεῖν καὶ βλάπτειν secund. Plato.

pœna mulctetur, pluribusque plectatur verberibus: qui improbum aut ignobilem, minorem pœnam subeat. sed in vniuersum statuitur, si quis principem læserit, decem minas soluito, aut patria exulato: siue probus, siue improbus, siue nobilis, siue ignobilis sit, nulla ratione habita. vt pateat, quia non diuersam mulctam irrogat legislator ei qui nobiliorem aut probiorem, & ei qui ignobiliorem & improbiorem læserit, apud eum haberi æquales omnes qui & afficiunt & afficiuntur iniuria: ad solam enim nocumenti differentiam spectat. nam si magna est læsio, magnam etiam correctionem, & pœnam infligit: si parua, paruam.

Quare iniuriam hanc, cùm sit iniqua, æquare iudex conatur.

Quemadmodum in duobus æqualibus numeris fit, id est octo & octo: si quis ab vno duas vnitates detrahat, atque alteri adiungat, efficit vt qui prius erant æquales, inæquales reddantur: alter enim cui additæ sunt duæ vnitates, decem: alter, cui demptæ, sex euadit. Ita in eo & qui infert cōtumeliam, & cui infertur, contingit: qui enim infert, quodam modo lucratur, maiorque efficitur: qui patitur, quasi damno afficitur & imminuitur. atque ita cùm ante contumeliam essent vtrique æquales, post contumeliam effecti sunt inæquales. hoc igitur iniquum iudex ad æquitatem æqualitatemque conatur reducere: sumit enim aliquid ab eo qui contumelia affecit, & affecto adiungit: vel si nihil ab eo sumat loco damni, verbera ei aut pœnam aliquam infligit.

Nam cum hic percussus est, ille percussit: hic interfecit, ille autē interiit: affectio & actio in partes non ęquas diuisa est. sed de lucro detrahens iudex damno redigere ad æqualitatem eas conatur.

Quia inæqualitas quæ in damno pecuniarum, & vsurpatione consistit, manifesta est, faciliusq; in ea, quantò excedat qui iniuriam facit, eum, cui facta est, perspicere possumus: in iis verò quæ ad contumeliam spectant, aut violentiam, pluris vsurpatio non admodum videtur extare ac patere: quo modo correctio & ęqualitas in his obscurioribus efficiatur, ostendit. Si enim, inquit, hic percusserit, ille percussus fuerit, atque in hoc iniustitia, iniquitasque fuerit effecta, in his quoque euenit, vt affectio eius scilicet qui iniuriam passus est, & actio eius qui fecit iniuriam, id est percussit, diuisæ inæqualiter sint: amplius enim habet, qui percussit: qui percussus est, minus: atque ille maior esse effectus, hic minor videtur. hanc igitur iniquitatem iudex redigere ad æqualitatem conatur damno videlicet illato, ei qui fecit iniuriam. Id autem in hunc modum facit: verbera & percussionem prius tanti ęstimat, quantum nocumentum quod percussus homo accepit, videtur postulare, quatuor, verbi causa, numis: deinde ei qui verberauit, atque ex ea re superior euasit, accersito heus tu, inquit, anteà sanè tu & alter quem percussisti, æquales inter vos eratis: nunc verò post percussionem effecti estis inæquales, cùm tu ob id quatuor numos lucratus esse, ille totidē amisisse censeatur. quocirca oportet, vt ego qui iudex sum, quatuor numos abs te auferam, eosque illi attribuam, qui damnum hoc ex percussione passus est. atque ita quatuor his numis demptis vni, atque alteri traditis, in pristinam æqualitatem vtrosque restituit.

Dicuntur enim hæc * absolutè loquendo de talibus etiam rebus. licet nonnullis minimè idoneum nomen esse videatur, vt lucrum ei qui percussit, damnum ei qui percussus est, accommodari possit. Sed vbi tamen perpessio ipsa fuerit mensurata, hoc damnum, illud lucrum vocatur.

* ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν .i. ut paucis dicam.

Quoniam lucrum & damnum de pecuniis tantum & opibus dici videtur: & qui ex his amplius sibi acquirit & comparat, lucrari: qui minus habet, damno affici dicitur: iccirco absolutè & propriè dici etiam inquit lucrum & damnum de talibus rebus: id est, de contumelia, de verberibus, de cæde, atque huiusmodi reliquis, & non de solo pecuniarum excessu aut defectu. quanuis enim nonnullis lucrum & damnum non esse accommodata nomina & conuenientia contumeliæ & cædi videantur: conuenire tamen asserit, vt qui afficitur cōtumelia, damnum pati: qui afficit, lucrari existimetur. vnde subiungit, sed vbi tamen perpessio ipsa fuerit mensurata, id est, æstimata fuerit iniuria, damnum & lucrum existit. cum enim tanti iniuria censetur, quanti æstimanda est: tanto damno afficitur ille qui iniuriā intulit: quippè qui tantundem etiam lucratus esse videatur.

Quare æquum pluris & paucioris medium est: lucrū autem & damnū est & plus & minus, cōtrario tamen modo: plus enim boni, & minus mali est lucrum: contrarium verò, damnum. quorum quidem medium æquum est, quod esse ius dicimus. Ius igitur emēdatiuum lucri & damni medium est:

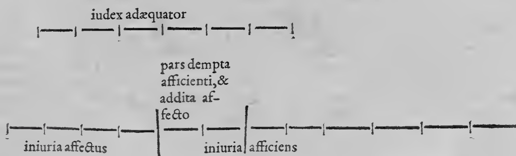
est: vnde etiam cum litigant & controuersum aliquid habent, ad iudicem confugiunt. ad iudicem autem ire est ire ad ius ipsum: quippe cum iudex nihil aliud sit, quàm ius quoddam animatum. & quærunt iudicem mediū: & vocant nonnulli * mediatores. quasi si medium fuerint consequuti, ius quoque ipsum sint consequuturi. Ius igitur medium quoddam est: siquidem & iudex. iudex autem ad æqualitatem redigit.

*μεσοδίκυς.

Cùm ostenderit noxam quæ ex contumelia infertur, in damnum & lucrum esse diuisam: ecōtrariò ius quod in ea fit, medium damni & lucri esse, hunc syllogismum facit. Ius est æquum: ęquū autem est medium pluris & paucioris: at plus & minus nihil aliud est quàm damnum & lucrum: ius igitur damni & lucri medium sit, necesse est. Quoniam verò sæpenumero fit, vt qui minus de malis accipit, iniustè agat & lucretur, hac de re etiam definit: in lucro & damno inquiēs vice versa plus & minus inesse. lucrū enim in bonis pluris vsurpatio; in malis paucioris acceptio est: damnū verò è cōtrario, pluris acceptio in malis, in bonis paucioris. sicut enim qui plus boni, minus mali habet, lucrâtur: ita qui maius malum & minus bonum accipit, damnò proculdubio affici dicendus est. Ius igitur hoc emendatiuum damni & lucri est medium: distributiuum enim minimè ita erat: sicut superius vidimus. Esse autem medium ius hoc, inde etiā manifestum est, quod cum aliqui inter se litigant, quasi æquo ac iure ipso careant, detrimentumque patiantur, confugere ad iudicem consueuerunt, hoc est ad ius & æquum, vocantque iudicem mediatorem, qui μεσίδιος græcè dicitur, seu μεσόδικος, id est, mediiurius: vtraque enim lectio in exemplaribus reperitur: mediatorem inquam iudicem vocant illi, qui iniuria affectos se esse arbitrantur, quasi iudex ille sit, qui medium sit inuenturus, atque ita æquam ac iustam portionem vnicuique attributurus.

Et quemadmodum si linea in duas inęquales partes diuisa sit: illud quo maior pars dimidium excedit, ab ea aufert, & adiungit minori: cum autem totum æqualiter fuerit bipartitum, tum verò suum se habere inquiūt, cùm æquum quisque acceperit.

Cùm dixerit ob id ius esse medium propterea quòd iudex etiam medius est: quo modo iudex medius sit atque æquus, lineæ exemplo declarat. statuatur enim linea duodecim cubitorum longitudine, diuidaturque in partes duas æquales sex & sex: inæquales autem octo & quatuor: sitque iudex ipse sex: pluris vsurpator octo: iniuria affectus quatuor. iudex igitur qui est sex, partem illam qua octo, hoc est ille qui iniuriam intulit, dimidium, id est, sex excedit, ab eo ablatam ad quatuor, qui est iniuria affectus apponit: atque ita vtrosque æquales reddit. incidit enim iudex, qui est sex, medius inter octo & quatuor, iniuria scilicet afficientem, & affectum: demptisq; duobus ab octonario: totidem siquidem senarium superat octonarius: ea adiungit, ad quatuor, vt sex vtrique efficiantur. nam & si ab octo duo detrahātur, sex remanēt: & si duo ad quatuor apponantur, sex simili modo euadunt. medius igitur est iudex, qui est sex inter octo & quatuor: æquus verò iis quę ex detractione & additione efficiuntur. cum enim octo & quatuor ad sex, id est, iudicē directa fuerint, hoc est effecta etiam ipsa sex: suum iam recepit, qui iniuria fuerat affectus, atque adæquatus est.

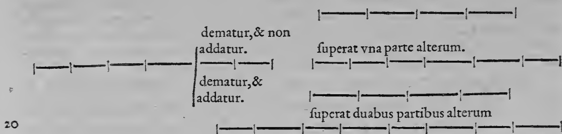
Aequum autem medium est pluris & paucioris arithmetica proportione, ac propterea appellatur ius δίκαιον eò quòd δίχα, id est bifariam diuisum est: quasi δίχαιον, id est, bipartitū dixeris: & iudex δικαστὴς, quasi διχαστὴς, id est, bipartitor dicitur.

vnde δίκαιος

Dictum

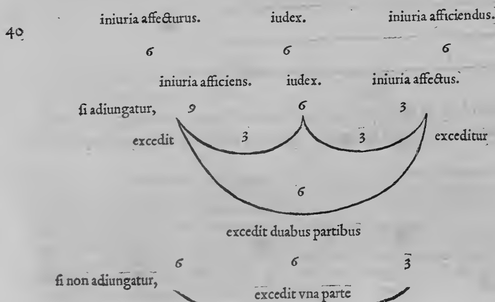
Dictum sæpius est arithmeticam proportionem in æquali maioris & minoris excessu consistere. quo enim sex excedit minus, id est, quatuor, eodem à maiore quod est octo exceditur: duo enim vtrobique excessum faciunt: ac propterea, inquit, δίκαιον appellatur, quasi δίχαιον, id est, bipartitum, quia δίχα, id est, bipartitam æqualiter diuisionem admittit. & iudex δικαστὴς quasi διχαστὴς, id est, bipartitor atque adæquator.

Si enim duo sint æqualia, & ab altero aliquid auferatur, & addatur alteri, id duabus talibus partibus alterũ excedet: nam si dempta quidem esset vna pars ab altero, non adiuncta tamen alteri, vna tantum parte eiusmodi excederet. efficietur igitur vt & id cui est adiunctum, vna parte medium, & medium vna similiter illud excedat, à quo detractum est.

His etiam arithmetica proportione talem constare diuisionem ostendit. sed quia quod lineis hîc demonstrat Aristoteles, numeris declarari euidentius potest, hanc eandem demõstrationem in numeris consideremus. sumantur senarij tres, atque hi deinceps statuantur hoc modo. 6. 6. 6. primus is sit, qui * plus est vsurpaturus, estque illaturus iniuriã: vltimus is, qui pluris vsurpatione est diminuendus, iniuriaque afficiendus: medius verò iudex, ad quem facta iniustitia vtrique deuenturi sunt. primus igitur senarius tria ab vltimo auferat, sibique arroget, nonariusque efficiatur: si enim tria ab vno detrahantur, & addantur alteri, senarius ille cui adiuncta fuerint, nonarius: alter verò cui fuerint detracta, ternarius euadet. qui igitur tribus sibi arrogatis nonarius fuerit effectus, senarium qui est iudex vno ternione proculdubio excedet: iniuria verò affectum qui ternarius relictus est, duobus. Nam si tria ab vltimo senario demantur, non adiungãtur tamen primo, vna tantum parte, id est, vno ternione primus senarius vltimum superabit, qui post trium detractionem ternarius relictus est: si verò adiungãtur, duabus. efficietur igitur, vt & id cui est adiunctum, id est, qui plus vsurpauit, euasitque nonarius, medium vna parte, id est, iudicem vno ternione excedat: & medium, id est, iudex qui est senarius, vna similiter parte, id est, vno ternione tertium numerũ superet, qui ternarius remansit. excedit enim primus terminus medium vno ternione, & medius similiter vltimum tantodem à quo facta detractio est.

* ὁ μέλλων πλεονεκτῆσαι.

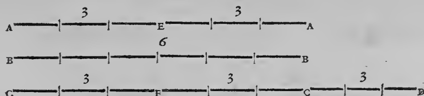

Ex hoc ergo cognoſcemus & quid ab eo detrahendum ſit,qui plus habet:& quid ei qui minus habet,adiungere debeamus. Id enim quo mediũ excedit,minus habenti addendum eſt:id autem quo exceditur, à maximo eſt detrahendum.

Ex hoc medio,inquit,cognoſcere poterimus, & quid demendum primo termino ſit, & quid tertio adiungendum.quanto enim medius terminus,id eſt,ſenarius vltimum,qui eſt ternarius ſuperat,tantum vltimo addendum eſt:vt æqualis medio efficiatur.medius autem, vt dictum eſt, extremum,id eſt, ternarium tribus ſuperat:ſi igitur tria addiderimus ternario, ſenarium reddemus, medioque ita æquabimus, qui ſenarius etiam ipſe eſt. quanto igitur medius terminus extremum ſuperat, tantum extremo addendum eſt, ſi æquales eos facere voluerimus: quanto rurſus primus medium excedit,excedit autem tribus: tantum,id eſt tria, de primo detrahendum eſt, vt æqualis medio euadat.ſi enim de nouem tria demantur, reſtant ſex. demptis igitur de primo termino, id eſt,ſenario tribus,adiunctisque vltimo,id eſt,ternario ſenarij ambo redduntur,æqualesque medio qui ſenarius & ipſe eſt. Itaque perſpicuum iam eſt ius ipſum diſtributiuum & æquum medij vicem obtinere:regulamque eſſe ac menſuram,qua quantum iniuriam facienti demendum, addendumque affecto,vt æquales reddantur,cognoſcere optimè valeamus.

Sint æquales inter ſe lineæ A A. & B B. & C C: dematurque ab A A pars quædã A E,& addatur ei in qua eſt C C:efficiaturq; C D. Quare tota D C C linea excedet E A parte ea in qua eſt C D: & ea in qua eſt C F. excedet igitur etiam mediam,id eſt B B parte C D.

Licet hoc ex iis quæ diximus eſſe manifeſtum poſſit,adhuc tamen explicandum eſt.tres lineas ſumit, quarum primam A A, ſecundam B B, tertiam C C appellat, inter ſeſe æquales. ſit autem vnaquæque exempli cauſa cubitorum ſex.Deinde à prima,id eſt A A, auferẽdam inquit,eſſe partem A E,quam appellat D C,addendamque tertiæ, quæ eſt C C:vt quæ ablatam partem aſſumit, D C C euadat: à qua verò ablata eſt A E pars, E A relinquatur. ſecetur præterea C C per F in duas æquas portiones,vt ternos ſingulæ ſectiones cubitos habeant, tam C F,quàm F C: ſit etiam A E portio ablata à prima & addita tertiæ, id eſt D C totidem, hoc eſt trium etiam ipſa cubitorum.reſtabit igitur E A cubitorum trium.Quia verò D C eſt cubitorũ trium,& C F item trium, & F C eodem modo trium,nec non pars primæ lineæ,quæ erat A A quæ reliqua eſt, trium etiam ipſa cubitorum remanſit, perſpicuum eſt C F C D integram lineam, cùm ſit cubitorum nouem, E A primam excedere tricubitis duobus:nam & C D & C F portiones ternis ſingulas cubitis expleri dictum iam eſt.excedit igitur D C F C linea & primam quæ eſt E A duabus partibus,id eſt D C,& C F:& mediam quæ eſt B B,vna parte,id eſt C D.in hunc modum.

Eſt autem hoc in aliis quoque artibus. tollerentur enim, niſi & quod facit,& quantum & quale faceret:& quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur.

Retributiones remunerationesque operum quæ ab artificibus fiunt,hac eadem æqualitate, id eſt, arithmetica proportione conſtare declarat. ſed prius quàm ad rei explanationem veniamus, quid pro facientibus,proque affectis intelligat, explicandum eſt. * affectos hîc vocat, id eſt, patientes,eos qui indigent aliqua re:facientes, eos quibus indigemus: licet non ipſis, ſed operibus ipſorum propriè indigeamus.vt qui domum non habet,eaque indiget, ædificatore indigere dicitur:eſtque hac in re faciens ædificator:qui ea indiget, affectus & patiens. ſimili modo qui indiget frumento,eſt ille qui afficitur & patitur:qui habet agricola,faciens eſt. & ſi æqualiter & agricola numis,& ciuis frumento indigeant,ex æquo vtrique & faciẽtes & affecti dici poterunt. ſin autem

*πάσχοντας.

ciuis aliquando,vt in penuriis vsu venit,frumento indigeat,numis non indigeat agricola:tunc ciuis affectus,agricola faciens & est & dicitur.atque ita quem appellet hîc facientem,quem item affectum iam patet. Quemadmodum igitur,inquit,in iure emẽdatiuo iudex excessum, qui quidem excessus ex medio & æquo agnosci facilè potest,ab eo qui plus habet,detrahit,& diminuto apponit atque affecto:atque ita fit,vt contineatur ciuitas ac maneat:nam nisi & quod facit,id est, iudex qui facit,& ab iniustè agente iniuriam aufert,ita faceret:& quod afficitur, id est, qui iniuriam intulit,ita afficeretur:nullo prorsus modo cõstare ciuitas posset:sicut igitur hîc fit, ita quoque in artibus earumque cõmerciis,retributionibusque contingit. nisi enim facientis opus atque excessus ad patientis eiusque qui afficitur, opus ac defectum certam haberet præscriptionem : vt ita inter se conueniant,sicut faciens,id est, plus vsurpans, & patiens, id est, pluris vsurpatione diminutus: nullum inter se vsum habere,communitatemque possent. neque mirum esse debet, si pluris vsurpator & facere & affici idem dicatur:nam prius cùm plus vsurpat,facere : posteà cùm adæquatur, affici ac pati existimandus est. Quanquam ita quoque intelligi potest hic locus, vt interpretemur in hunc modum . nisi indigentium patientiumque necessitas pro dignitate operum esset , quæ ab artificibus efficiuntur,tum magnitudine,quam appellat hîc quantum : tum qualitate, quam quale hîc vocat:artes de medio omnes tollerentur . nulli enim operarentur artifices , si nulla ipsis æqua futura esset recompensatio.

Quin etiam nomina hæc damnum & lucrum ex * spontaneis contractibus videntur emersisse. cùm enim quis plus habet , quàm suum erat,lucrum:cum minus quàm à principio habuerat , damnum facere dicitur , in vendendo scilicet & emendo, aliisque huiusmodi quæ legibus permittuntur. Cùm autem neque plus neque minus, sed sua cuique per se ipsa euaserint:sua ipsorum habere dicuntur,neque damnũ pati,neque lucrari. Quare ius lucri cuiusdam & damni eorum est medium, quæ præter spontaneum fiunt:cùm æquum quisque & prius & posterius habet.

*ἐκ τῆς ἑκουσίου ἀλλαγῆς .i. ex spõtanea permutatione.

Quoniam mos est,vt eum qui plus vsurpat,iniusteque agit, lucrari:eum verò qui iniuria afficitur,damnum facere dicamus:subiungit, lucrari & damnũ facere propriè quidem de iis dici quæ spõte inter nos contrahimus:transferri tamen hæc nomina posteà ad eos etiam qui vel iniuria afficiunt,vel afficiuntur:vt lucrum & damnum etiam ipsi facere nihilo minus dicantur. Quapropter lucri cuiusdam & damni medium ius est:at eorum quæ sponte non fiunt , plus lucrum est , minus autem damnum,medium verò inter hæc ius est:est igitur ius medium,inquit,eorum.quorũ? pluris scilicet & paucioris,quæ præter spõtaneum sunt. cùm habet quisque æquum ei quod prius habebat,id est,antequã facta esset ab altero vsurpatio. id enim est ius seu iustum, cùm tantum posteà habet vnusquisque,quantum prius etiam habebat,quàm iniuria fuisset affectus. dilucida enim fiet hæc Aristotelis sententia,si quantũ addiderimus:vt integra oratio talis euadat:ius est,cùm æquum quisque posterius habet,quantum etiam prius:id est,ante vsurpationem habuerat.

De retaliatione,numo,& indigentia. Cap. V.

Videtur autem nõnullis & * retaliatio absolutè & simpliciter ius ipsum esse:quemadmodum Pythagorei dicebant : ius enim absolutè esse retaliationem definiebant . * verùm retaliatio neque ad distributiuum ius,neque ad emendatiuum accommodatur. volunt tamen ipsi Rhadamãthi quoque ius hoc dicere,

Si contrà passus fuerit,quod fecerit idem,
Iudicium planè rectum vindictaque fiet.

Sæpenumero enim dissidet : vt si magistratum quis gerens percusserit , repercutiendus non est. si autem magistratum gerentem quis percusserit, nõ solum est percutiendus,sed supplicio insuper afficiendus. adde quòd sponténe an inuiti fecerimus,multum refert.

*ἀντιπεπονθός.

*Antiqui ferè omnes Aristotelis interpretes uidẽtur, hîc non legisse sequẽtẽ orationem. τὸ δ' ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον οὔτε ἐπὶ τὸ

πολιτικόν· πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κα-νωνικόν. quos rectè sequutus uidetur interpres.

Cùm dixerit de duabus speciebus seu partibus iustitiæ, particularis scilicet, nõ illius cõmunis quæ in legitimo consistit: ostenderitq́ue alteram distributiuam, alteram esse emendatiuam: & vtramque proportione constare, distributiuam geometrica, atque ea disiuncta: quippè quæ in quatuor terminis consideretur, cùm duo sint, quæ distribuantur: duo, quibus distributio fiat: emendatiuam autem arithmetica, & coniuncta, quæ tribus terminis efficiatur: quorum duo extremi sint, alter qui infert iniuriam, alter cui infertur: medius iudex. Cùm inquam hæc omnia dixerit, de retaliatione nunc mẽtionem facit, quã ius ipsum esse, iurisq́ue ipsius finem Pythagorei existimabant: qua de re in primo magnorum moralium clarius explicauit. illi enim ius esse censebant, cùm quis id quod alteri fecisset, ipse repatiebatur: verbi causa, si excæcasset quenquam, excæcari: si colaphis cæcidisset, vicissim cædi: sed hoc non omnibus conuenit: si enim seruus semel ingenuum verberauerit, non semel ipse, sed sæpius reuerberandus est. Quid autem sit repatientia hæc, & retaliatio quam ἀντιπεπονθὸς vocant, apertè hac Rhadamanthi iustitia declarat: ab Hesiodo autem sumptum est carmen. Criminatur autem hîc Pythagoreos Aristoteles, quòd repatiens esse ius absolutè dixerint, nullaq́ue vsi distinctione fuerint, nullaq́ue additione: vt retaliatio quæ fit proportione quadam, esse ius intelligeretur. nullo enim modo ius est vt singuli ea quæ fecerint, absolutè repatiantur: quippe cùm neque id distributioni conueniat, neque emendationi, in quas ius ipsum diuiditur. vtræque enim proportione constant, altera geometrica, altera arithmetica: retaliatio autem proportione nulla fit. nam cum distributiuo iure idem non esse retaliationem inde perspicuum est, quòd in illo æquum & iustum pro vniuscuiusque dignitate spectatur: in repatiẽdo nulla dignitatis ratio habetur: quî enim potest? si seruus, vel libero, & probo viro vnum colaphum infregerit, & ipsi vnus vicissim infringatur: vel sacerdotem calcibus contuderit, & ipse etiam nihilo secius eadem contumelia afficiendus putetur? Sed neque emendatiuum ius absolutam retaliationem admittit: non enim statuit, vt eadem repatiatur mala quispiam, quæ alteri intulerit: verbi causa, vt dens euellatur ei, qui dentem alteri excuderit: aut oculus eruatur ei, qui oculo alterum priuarit: sed æstimandum censet quanti aut dens, aut oculus haberi debeat, aut demum quodlibet aliud membrum: idq́ue ab eo qui læsit exigendum, læsoq́ue homini attribuendum: siue pecuniæ siue quippiam aliud fuerit. Vtrumque igitur hoc ius proportione vtitur: retaliatio sine vlla proportione fit. oportet enim, inquiunt, absolutè pati quempiam idem quod fecerit: at hoc minimè iustum est: quemadmodum etiam exemplo declarat. non enim si quis magistratum gerens percussit quempiam, est repercutiendus: quippè cùm æquales res nõ æquale damnum afferant & gerenti magistratum, & priuato. magistratum enim gerens cùm amplior sit & maior quàm priuatus ciuis, neque si verberauerit, est reuerberandus: eò quòd licet qui verberatur patiatur, ipse tamen minimè iniustè agere videtur: neque si à priuato fuerit verberatus, æqualibus verberibus est afficiendus is qui ipsum percussit. at absoluta retaliatio id requirit, vt idem patiatur quilibet, quod perpetrauit. Præterea cuiusmodi tandem ea iustitia est, vt eadem patiatur quæ fecit, tam qui sponte fecit quippiam, quàm qui inuitus? in emendatiuo quidem iure diligenter hoc exquiri examinariq́ue consueuit: & si inuentus quispiam fuerit sponte fecisse, maiori: si inuitus, minori pœna dignus censetur: in retaliatione verò nulla huiusmodi disquisitio habet locum.

* ἀλλακτικαῖς.

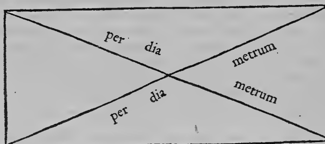
Sed in communitatibus * commercialibus tale ius retaliatum conseruat rem, si ex proportione, non ex æqualitate existat. contrà enim faciendo ex proportione ciuitas continetur. Vel enim dant operam homines vt malum reddant. alioqui esse seruitus videtur, nisi par pari referatur: vel vt bonum recipiant, alioqui nulla fiet participatio: participatione autem ciuitates consistunt ac continentur. vnde etiam Gratiarum templum obuiam statuunt, vt retributio efficiatur. quippè cùm id proprium Gratiarum sit, vt & ei qui nobis gratificatus est vicissim inseruiamus: & ipse rursus gratificando nos prouocet.

Posteaquam retaliationem simpliciter ita, sineq́ue vlla distinctione factam iustam minimè esse ostendit: quo modo iusta fieri possit, nunc docet. si enim non absolutè ac simpliciter, vt Pythagorei volebant, sed ex proportione efficiatur: ad consociationes commerciales ac commutatorias vtilis admodum est, quibus continentur, seruanturq́ue ciuitates. atque hoc consentit cum iis quæ superius paulò posita sunt, cùm dixit: tollerentur enim artes, nisi & quod facit, & quãtum & quale faceret: & quod afficitur, & tanto & tali afficeretur. idem siquidem hîc repetere videtur. contrà enim faciendo, id est, par pari reddendo ex proportione, non absolutè & simpliciter, vt inquiunt Pythagorei,

Pythagorei,ciuitatum ſocietas cõſeruatur,& permanet.nam cùm & iis qui benè fecerint,bonum: & iis qui malè,malum retribuitur : videtur ciuitas non eſſe in ſeruitute conſtituta , ſed libera eſſe populariterque adminiſtrata.Atque ita definita, proportioneque facta retaliatio iuſta eſt , ciuitatumque conſeruat ſocietates,neque diſſidia aliqua ſeditionesque in ipſis oriri permittit : abſolutè verò facta,vt Pythagorei volunt,minimè eſſet iuſta : turbaretque potius quietem & confunderet, quàm conſeruaret.Atque hic eſt ſenſus:verba verò ita ſunt intelligẽda:vel enim dant operam homines,ſi iniuria ab aliquo affecti ſunt,vt ij qui iniuriam intulerunt,vltionem repatiantur : alioqui eſſe in ſeruitute ſe exiſtimant, ſi pro ratione iniuriæ quilibet , pœnas non luat : vel ſi beneficium aut in patriam,aut in ciuem aliquem contulerunt, vt gratias recipiãt:alioqui nulla eſſet bonorum participatio,ſine qua conſiſtere communis ſocietas non poteſt. Oportere autem beneficis gratias referre,vt inquit,id declarat,quòd in vrbibus templum Gratiarum obuiam,id eſt in medio, quod ipſe ἐμποδὼν dicit , conſtitutum eſt . eò quòd & * beneficio affectus omnino debet viciſſim inſeruire ac ſubminiſtrare ei qui beneficium cõtulit:& ille iterum gratificando prouocare. ob hanc enim cauſam cùm tres fingantur Gratiæ mutuo inter ſe amplexu coniunctæ, vna auerſa in medio aduerſarum duarum collocatur:vt ex eo quòd cõuerſa eſt,ad excipientes & amplectentes redditio miniſterij,ex eo quòd ab aduerſis complexu excipitur,noui beneficij prouocatio ſignificetur.

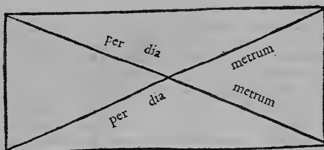
*δεῖ δὲ παθόντα ἀνθυπηρετῆσαι τῷ προκατάρξαντι.

Coniunctio autem quæ per diametrum fit , retributionem hanc facit, quæ conſtat proportione.exempli gratia,ſit ædificator,in quo ſtatuatur A: ſutor,in quo B:domus,in quo C:calceus,in quo D.

oportet igitur , vt ædificator à ſutore opus ipſius accipiat , & ipſe ſuum illi tradat. Quòd ſi primum ſit æquum ex proportione, deinde retaliatum efficiatur,erit id quod dicimus:ſin minus, æquum non erit , neque conſiſtet. nihil enim vetat quò minus opus alterius, alterius opere præſtabilius ſit . quocirca adæquanda ea ſunt . eſt autem hoc in aliis quoque artibus : tollerentur enim,niſi & quod facit,& quantum, & quale faceret:& quod eo afficitur,& tanto & tali afficeretur.

Cùm tetaliatum ius dixerit ſi proportione fiat,eſſe æquum, ciuilemque ſocietatem conſeruare:ita enim pro ratione vniuſcuiuſque moderatum ſub ciuile ius reduceretur:hìc quo modo proportio hæc effici poſſit, manifeſtat : quemadmodumque artifices operum ſuorum commutatione inter ſe facta ius atque æquum obtineant.nam ſi permutatio ita abſolutè fiat, æqua minimè eſſent commercia,ciuitatesque conſiſtere nullo pacto poſſent:non enim domus æqualis eſt calceo.quocirca admitti proportionem neceſſe eſt.inquit autem coniunctionem quæ per diametrum fit,efficere proportionem hanc in retributione, id quod deſcriptione etiam quadam declarat , hoc modo : ſit quadrilatera figura & in A ædificator , in B ſutor ſtatuatur : in inferiore verò latere opera ipſorum,in C domus,in D calceus:deinde & ab A in D,& à B in C ducantur dimetientes:diameter enim linea recta eſt , quæ figuras bipartitò dimetitur , quadrangulumque ab angulo ad angulum ducta in duas æquales portiones ſecat : cuiuſmodi eſt, quæ & ab ædificatore ad calceum, & à ſutore ad domum pertingit.

coniunctio igitur per diametrum hæc eſt,qua efficitur vt ędificatori calceus,ſutori domus adiungatur. atquæ hæc coniunctio per diametrum eſt:proportio autem eſt huiuſmodi: quam rationem habet ædificator ad ſutorem,eandem domus ad calceum habet. quòd ſi ædificator ſutori æqualis eſt,æqualis quoque domus calceo erit.atque ita fiet,vt ſi ædificator calceum, ſutor domum acceperit,æqualia vtrique habeant,ſitque æqua permutatio ac iuſta: & quia proportione facta eſt retaliatio,iuſta etiam ſit:æqualem enim vtilitatem & ædificator à ſutore,& ſutor ab ædificatore cõſequetur.ſi enim domus calceo eſt æqualis,propterea quòd artifices æquales inter ſe ſunt:quãtum accepit ædificator, tantundem accepiſſe etiam ſutorem perſpicuum eſt:ſed ſi æqualis non ſit ædificator ſutori, ſed excedat, opus quoque ipſius opus ſutoris excedat neceſſe eſt: proportioque eſt inter ipſos facienda:vt calcei domui adæquentur,atque ita diſtributio,& retributio æqua & iuſta eſſe poſſit.Sit enim dilucidioris explanationis cauſa ædificator ſex,ſutor tria.duplus igitur ad ſutorem erit ædificator:ſi verò artifex ad artificem,& opus etiã ad opus duplum eſſe oportebit: domus igitur quoque ipſa ad calceum erit dupla. duplicandus igitur erit calceus, vt domus ei adæquetur.atque ita ædificator calceos,ſutor domum accipiet:eruntque inter ſe æquales.Si igitur,inquit,primum ſit æquum ex proportione,id eſt adæquata ita fuerint artificum opera,vt alterum alteri minimè præſtet:deinde retaliatio efficiatur, id eſt * retributio ac permutatio:erit id quod dicimus,hoc eſt ius ex proportione euadet.nam ſi non fiat proportio,domusque & calceus prius nõ adæquentur:non habebunt æqualia vtrique:ſed inæqualia:amplius ſutor,quippè cùm domus calceo longè amplior ſit.ædificator minus:calceus enim minoris quàm domus æſtimatione cenſetur: vt conſiſtere ædificatoris & ſutoris ſocietas,conſeruarique hac ratione minimè poſſit.

*ἀλλαγή

Non enim ex duobus medicis ſocietas fit,ſed ex medico & agricola:& demum diuerſis & non æqualibus.ſed hi tamen adæquandi ſunt.

Cùm dixerit nihil vetare quo minus alterius opus maius ſit,quàm alterius:id his verbis declarat,non ſecus ac ſi ita diceret:ſi vtrique artifices eſſent medici, aut ſutores, alterius opus minimè eſſet præſtantius quàm opus alterius:quoniã verò artifices ſunt diuerſi,fit,vt opera quoque ipſorũ diuerſa ſint,alterum melius,alterum deterius.Cùm dixerit autem [DIVERSIS] adiunxit [ET non æqualibus] propterea quòd quorum opera ſunt diuerſa & non æqualia, artifices quoque eſſe inęquales neceſſe eſt.ſi autẽ ciuitas eſſe debet ac ſocietas,diuerſos eſſe oportet eos qui ſocietate ac ciuitate inter ſe iungendi ſunt.nam neque ciuitas neque alia quæpiam cõmunitas cõſiſtere vnquã poſſet ex æqualibus hominibus,atq; iis qui vnã & eandem artem exercerẽt. ſi enim omnes vnam artem exercerẽt,efficeretur,vt rem vniuſcuiuſq; vnuſquiſq; haberet:atq; ita vnũ quoddam eſſent omnes,neque alterius ope quiſpiam indigeret.indigentia enim eſſe non poteſt,niſi inter plures:at plures hi habentur,qui diuerſi ſunt:nam qui eadem ſciunt, eademque operantur, licet plures eſſe homines videantur,quia tamen vnam rem omnes tractant,vnus omnes ſunt.Quare ſi ſocietas futura eſt, diuerſi eſſe & non æquales illi debent, qui inter ſe ſunt verſaturi: quippè cùm & eorum quibus indigemus acceptio, & eorum quæ nobis affluunt, datio ſocietatem omnem vitæ conſtituant.nam quia fieri non poteſt,vt vnuſquiſque omnia quæ ſibi ad vſum ſunt neceſſaria, efficiat: eſſe diuerſos neceſſe eſt,qui opera diuerſa efficiant,vnde retributio fieri ac permutatio poſſit:atq; ita æquum omnes habeant.

*σύμβλητα quæ facilè cõferri poſſunt.

Iccirco omnia ea quorum eſt permutatio, * comparabilia eſſe quodam modo debent:ob quod numus in vſum venit: qui quodam modo mediũ efficitur:metitur enim omnia:quare etiã exceſſum & defectũ:quot ſcilicet calcei domui,vel alimento æquales ſint.Oportet igitur quotus eſt ædificator,aut agricola ad ſutorẽ,tot calceos ad domum,aut alimentũ æquiparari. niſi enim ita ſit,nec permutatio,nec ſocietas eſſe vllo modo poterit:id autẽ

non

non erit,nisi æqualia omnia quodam modo inter se sint. oportet igitur , vt vno quodam,sicut dictum est etiam prius,cuncta mensurentur : at id est re vera quidem indigentia,quæ omnia continet:nam si nulla re indigerẽt homines,aut non similiter,efficeretur vt vel non esset vlla omnino, vel nõ eadem permutatio.sed indigẽtiæ tamen loco ex pacto quasi substituitur numus.vnde etiam nomisma appellatur,eò quòd non naturâ, sed νόμῳ, id est, instituto & lege cõstet:in nobisq; sit eum mutare,atq; inutilem reddere.

Vnde dicatur nomisma.

Propterea quòd comparabilia inter se sunt singula,dum rationem inter se quandam habent,& comparationem,id est,dum æstimantur,præfinitoque precio taxantur singula : ideo inuentus numus est,qui omnium dignitatem metiatur,manifestetque excessum & defectum vniuscuiusque, ac sub oculos ponat.nam si patuerit domum duobus calceis esse excellentiorem, quantus tamen excessus eius sit ignoretur:numus id declarat.vbi enim inuenerimus domum vnam decem,vt ita faciamus,numis æstimari,duos verò calceos vno:habemus iam quantũ id sit,quo & domus vna calceos duos excedit:& calcei duo à domo vna exceduntur.quia enim domus vna decem numis,calcei duo vno censentur , & decem nouem vnitatibus vnum excedit:domus quoq; excessus ad calceos duos nouem numorum esse manifestum est . excessu autem cognito adæquatio in hunc modum fiet:si duo calcei vno numo æstimantur,viginti calcei decem numis cõstabunt:at domus vna totidem numorum precio censebatur:efficietur igitur, vt viginti calcei vni domui æquales sint.si ergo viginti calceis acceptis à sutore ædificator dabit ei domũ , retaliatio ex proportione efficietur iusta,atque æqua.Atque ita fit vt numi vicem iudicis subeant.sicut enim in iure emẽdatiuo ex iudicis mediocritate cognoscebamus , quantum pluris vsurpatori detrahendum , addendumque vsurpato esset : medius siquidem interueniens iudex inter iniuriâ afficientem & affectum, vtrorumque excessum & defectum manifestum faciebat:ita hîc quoque numorum appositione quem habeat excessum domus ad calceos,inuenimus.Rectè igitur dixit mediũ quodam modo effici numum:quippe qui sic regula & discrimen excessus domus & calceorum fiat, sicut iudex * defraudantis & defraudati est . oportet igitur vt quotus est ædificator ad sutorem , tot calcei ad domum comparentur:at ædificator ad sutorem est duplus : duplicandi ergo calcei sunt, vt domui æquales euadant.nam si domus est quatuor,calcei duo,duo duplicanda sunt,quatuorque efficiẽda. si enim non sit æqualitas,neque permutatio vlla erit,neque societas.æqualitas autem vno quodam facienda est,quod omnia mensuret. id autem re vera indigentia est:causa enim societatis cõmunionisq; vitæ humanæ est indigentia.nam quia multis rebus vnusquisque nostrum indiget , fierique nullo modo potest,vt omnes omnia exerceant, sicut iam diximus:societatis inde cõmerciorumque occasio exorta est.id quod ex iis facilè perspici potest,inter quos nulla incidit necessitas. Cùm enim calceis agricola nõ indiget, aut sutor frumento:nulla inter se vtuntur familiaritate:cùm verò alter alterius ope indiguerit,& ille sutoris,& hic agricolæ , confestim ad communicanda inter se opera sua conueniunt,necessitateque inducti contrahunt societatem.sed quia sæpenumero vsu venit, vt neque sutor vel ædificatoris vel agricolæ,nequæ ædificator aut agricola sutoris opificio indigeat: * introductus est numus,qui indigentiã repenset, eiusque loco quasi substituatur . damusque pro calceis,aut domo,aut frumẽto numos ex pacto.ob id enim numus,id est, nomisma appellationem hanc sortitus est,eò quòd non naturâ,sed νόμῳ,id est lege, & institutione nostra fuit inuentus. in nostraque est potestate eum inutilem reddere : nam si voluerimus ea quæ habemus, dare, & quæ non habemus,accipere,inutilis prorsus vsus numi euadet.

* πλεονεξίας καὶ μειονεξίας.

* ἀντάλλαγμα τῆς χρείας γέγονε τὸ νόμισμα.

Erit igitur retaliatio cùm adæquata iam singula fuerint:vt quo loco est agricola ad sutorem,eodem opus sutoris ad agricolæ opus sit.

Cùm,inquit,adæquata inter se fuerint opera,tunc retaliatio iusta efficietur : vt, sicut agricola ad sutorem se habet , ita opus sutoris ad agricolæ opus referatur . nam si agricola ad sutorem duplus est,sutor agricolæ erit dimidius:& calcei igitur,quod sutoris est opus,si frumento & alimento comparentur,loco dimidij habebuntur . Quocirca duplicandi sunt : vt quam rationem habet agricola ad sutorem , eandem calcei duplicati ad calceos simplices qui prius erant dimidium ad frumentum comparati,habeant.atque ita fiet,vt frumento calcei æquales reddantur,efficiaturque iusta retaliatio geometrica proportione,quæ terminis quatuor constat.quanquam inferius tribus etiam fieri quodammodo posse ostendet , atque ob id sub arithmeticam reduci : vt retributio & commutatio geometrica fiat proportione:expositio verò proportionis, & æqualitatis eorum quæ in retributione efficiuntur,arithmetica.

Cùm autem permutarint, in figuram proportionis redigere opus non est: alioqui alterum extremũ vtrasque haberet exuperationes. sed vbi habuerint sua quisque, ita æqui & socij efficiuntur: eò quòd in ipsis fieri hæc æqualitas potest. Sit Agricola A: alimentum C: sutor B: opus ipsius adæquatum D. si autem non hoc modo fiat retaliatio, nulla erit societas.

6 agricola A —————————— B sutor 3

4 alimentum C —————————— D calcei 4

Exuperatio, id est, ὑπεροχὴ, quo nomine hîc vtitur, tam de excessu dicitur, quàm de defectu. in vsu enim est apud Græcos, vt ita loquantur: pauca data illi sunt ad exuperationem: & item ecõtrario, multa ad exuperationem: &, diues est ad exuperationem: necnon, pauper ad exuperationem, id est, εἰς ὑπερβολὴν quod est ad excessum, & supra modum: siue citra, siue vltra mediocritatẽ facta fuerit excessio. Quod verò, inquit, eiusmodi est: opificum, operumq; ipsorum proportio, priusquã permutatio aliqua fiat, faciẽda est ad eum modum quem diximus. nam si antè facta fuerit proportio, & posteà fiat permutatio: retributio æqua & iusta efficietur: in figuramque proportionis redigentur, vt quod est agricola ad sutorem, idem agricola cum frumento ad sutorẽ cum opere ipsius, id est, calceis sit. sicut enim agricola sutorem excedit, ita agricola vnà cum frumẽto sutorem cum calceis excedat, necesse est: antè scilicet, quàm facta fuerit permutatio. debetq; frumenti & calceorum inæqualitas ad æqualitatem in hunc modum redigi: si duplum sit frumentũ ad calceos binos, duplicandi sunt bini calcei: ita enim fiet, vt quatuor calcei effecti frumento æquales euadant. facta autẽ hac adæquatione si quatuor calceos accipiat agricola, & frumentũ sutor, vtriq; erunt æquales: tam agricola cum quatuor calceis, quàm sutor cũ frumento. nam quia ob id agricola excedere sutorem dicebatur, propterea quòd frumentũ calceos excedebat: vbi frumẽto calcei fuerint adæquati, agricolæ quoque sutor erit æqualis: at si æqualia æqualibus addantur, tota ipsa inter se sunt æqualia: erit igitur & agricola cum calceis & sutor cum frumento inter se æquales. oportet ergo, inquit, ante permutationem proportionem facere, & per ipsam artificũ opera inter se adæquare. si enim id prius non fieret, id est, si sine vlla proportione permutatio fieret: vtrique extremi, id est, & agricola & sutor vtrasque haberẽt exuperationes. nam si duos calceos accipiat agricola, erit & in excessu vtpote agricola: & in defectu, quippè qui duos calceos habeat, qui frumento sunt inferiores. simili modo sutor frumento accepto vt sutor, deficiet, & excedetur: eò verò quòd frumentum habet quod calceis est præstantius, excedet. Quare eos qui ita simpliciter scilicet permutationem faciunt, velle ad figuram proportionis redigere post permutationem, stultum omnino est: immò vt redigantur, fieri nullo modo potest. nõ enim in permutatione sine proportione facta ea æqualitas inueniri vnquam poterit, vt quã rationem habet agricola ad sutorem, eandem agricola cum duobus calceis ad sutorẽ cum frumẽto habeat: propterea quòd res quæ permutantur, prorsus sunt inæquales. Quo autẽ pacto adęquari calcei frumento queant, dictũ iam est: numo enim aut aliqua alia huiusmodi re ęquales reddentur. Figurę verò descriptio satis per se manifesta est: quippè cùm de ea sæpius iam dixerimus, vt eadem repetere rursus superuacaneũ esse censeamus.

Indigentiam verò quasi rem vnam quandam esse quæ contineat, illud declarat: quòd cùm mutua ope non indiguerint aut vtrique aut alteri, permutationem non faciunt: quemadmodum cùm eo quod quispiam habet, alius indiguerit, vt vino, pro quo frumenti exportationem concedunt. id igitur adæquatum prius sit, necesse est.

Superius etiam dixit indigentiam esse quæ ciuitates contineat, nuncque idem comprobat ex iis quæ quotidiè fieri consueuerunt. Cùm enim sit, vt alter vinum tantum habeat, alter frumentum tantum: atque ita qui vinum habet, frumento, qui frumentum vino indigeat: inter sese vtriq; conciliantur, permutationemque faciunt. at cum & ille qui frumentum vel habet, vel cultura sibi comparat, vitibus quoque abundat: & ille qui habet vites, agrorum cultioni etiam vacat, vt inde suppetere ipsi frumentum possit: ij quia nulla indigentia ad permutationem inducuntur, nullam inter se contrahunt societatem.

Sed

Sed licet nunc non indigeat quiſquam:pro futura tamen permutatione quaſi ſponſor,ſi indigentia inciderit,eam fore,nobis intercedit numus: qui enim eum affert,accipiendi facultatem habeat neceſſe eſt.

Qua de cauſa inuentus fuerit numus,nunc declarat.quia enim ſępe eueniebat vt ſutor indigeret quidem frumento,vel vino,vel quapiam alia re huiuſmodi:agricola tamen, aut vinitor calceis non indigeret:aut econtrario illi calceis indigerent,ſutori verò rebus illorum nihil eſſet opus,qui ſuppleret hanc indigentiam,inuentus eſt numus:quo quaſi† ſponſore vti cõſueuimus . numum enim afferens ſutor dat agricolæ:& habe hunc,inquit,loco calceorum, & quaſi ſponſorem ac prædem accipe:vt ſiquando calceis indigueris,viciſſim numum ego,tu calceos recipias. †fideiuſſore.

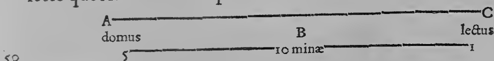
Idem tamen etiam ipſi huic contingit: non enim ſemper æqualiter poteſt:quamuis magis ſoleat permanere.iccirco precio cũcta æſtimata eſſe oportet . ita enim ſemper erit permutatio.at ſi ea fuerit , ſocietas quoque ſit, neceſſe eſt.

Ipſi huic numo,inquit,idem euenit.id eſt id quod in indigentia accidit, idem in numo quoque conſpicere quiſpiam poſſet.ſicut enim in illa fit, vt non ſemper indigeamus alienis operibus : ita neque numus ſemper æqualiter poteſt,id eſt æqualem vim habet:ſed iactatur & decidit , vt interdum multum,interdum parum,aut nihil valeat.ſed magis tamen is perſeuerat & permanet, cũ reliqua facilius conſumantur:vnde tanquam menſura omnium quæ permutantur , eo vti debemus, habereque eum qui omnibus præſtet,atque æſtimatione omnia taxet.Sed quando fit,vt plus,quando vt minus aut nihil valeat numus?in abundantia & fertilitate multum valet:in annonæ penuria & frugum ſterilitate nihil.nemo enim eſt tunc,qui cùm frumentum habeat , quod neque ſibi neque ſuis ſatis ſit,pro paruo etiam frumenti numero numos accipere vel quàmplurimos velit.

Numus igitur vtpote medium cõmenſurabiles inter ſe efficit res, atque ita adæquat. neque enim vlla eſſe ſocietas poteſt,niſi ſit permutatio: neque permutatio,niſi ſit ęqualitas:neque æqualitas,niſi etiam commẽſuratio ſit.

Numus,inquit,is,vtpote medium , id eſt communis rerum menſura commenſurabilia omnia reddit,atque adæquat.commenſurabilia autem ea appellant Geometræ quæ communi atque eadem menſura poſſumus metiri.rationis autem conſequutio in hũc modum deducitur: ſocietas ex permutatione exiſtit:permutatio autem ex æqualitate efficitur:at æquales redduntur res commenſuratione,numo verò fit commenſuratio:quare niſi fuerit numus, neque erit commenſuratio:niſi autem ſit commenſuratio,neque vlla permutatio exiſtet:ſublata verò permutatione,tollatur quoque ſocietas omnis neceſſe eſt.

Ac re quidem vera fieri non poteſt,vt quæ adeo inter ſe diſtant , commenſurabilia efficiantur: ſed pro indigẽtiæ tamen ratione ſatis cõmodè fit. vnum igitur quoddam eſſe oportet:atque id ex conſtitutione. vnde etiam nomiſma,id eſt numus vocatur. hic enim eſt , qui commenſurabilia reddit omnia.numo enim omnia menſurantur. Sit domus A:minæ decem B: lectus C:ſitque A dimidium ad B:ſiquidem quinque minis domus æſtimetur,aut æquali re:lectus autẽ, id eſt C decima ſit pars ipſius B. patebit profectò quot lecti domui æquales euadant:nimirum quinque.

ita autem fieri cõſueuiſſe permutationem antequam numus inueniretur, perſpicuum eſt . nihil enim intereſt an lecti quinque, pro domo vna exhibeantur:an tantum,quanti lecti ipſi quinque conſtant. Quid igitur iniuria quid item ius ſit,dictum iam eſt.

Quæ adeo

Quæ adeò inter se distant, fieri non potest, vt commensurabilia efficiantur re vera. nam quæ sunt commensurabilia propriè, communi particula mensurari consueuerunt: vt numeri numero, magnitudines magnitudine. at numus non est pars eorum quæ in permutationem veniunt: neque enim est membrum vel domus, vel calcei, vel frumenti, vel vini, vel alicuius alterius: si enim esset, non esset numus: sed aliquid ex his rebus. cùm igitur numus non sit communis aliqua pars, tanquã mensura tamen adhibetur pro indigentia ad commensurationem faciendam. estque cùm magna est indigentia rerum quæ permutantur, paruum quid: cùm parua, magnum. in* affluẽtiis enim rerũ magnus est numus & preciosus: in frugum caritate paruus: ac quantò quidem maior est rerum penuria, numus tantò minus valet. oportet igitur, inquit, vnum quoddam esse, quo ea quæ permutantur, commensurabilia efficiantur. hoc est vnum quoddam esse, oportet, quod ea quæ in permutationem veniunt, metiatur: quod tamen mensuratarum rerum pars nulla sit, sed ex constitutione positioneque nostra, vt mensura accipiatur. vnde etiam numus, id est nomisma appellatur, quia sanctione & νόμῳ, id est lege nostra fuerit introductus ad venalia omnia metienda. Posteaquàm verò dixit mediam mensuram esse numum in permutationibus, adæquareque omnia, quomodo is res ipsas metiatur, quoque pacto acceptus medius rerum sit: nunc docet. sumitque in huiusce rei demõstrationem domum, quæ ædificatoris opus est, in qua sit A: deinde decem minas vel numos in B: tũ lectum fabri lignarij opus in C: & quia omnia numò æstimantur, domus minis quinque, lectus verò vna æstimetur. His ita positis quot lecti æquiparari domui valeant, ex numis ipsis agnoscemus. nam cùm quinque minis æstimetur domus, decem minarum dimidium est: lectus verò cùm vna mina sit dignus, decima pars est decem minarum: decima autem pars decẽ minarum est vna mina: & dimidium, quinque minæ sunt: dimidij igitur, id est quinque minarum lectus quinta pars est: at domus quinque minis constat: lectus igitur domus quinta pars est. quinq; igitur lecti domui vni æquiparabiles, compensabilesque erunt. id quod ex decem minis in medio collocatis inuenitur. Ac mutationes quidem vt in rebus publicis dictum est, ante inuentionem numi hoc modo fiebant: lecti siquidem pro domo dabantur, & reliqua similiter. quid enim refert quinqué ne lectos accipiat aliquis pro domo, an quinque minas, quanti scilicet quinque lecti æstimantur? His explicatis postremò concludit, quid sit ius, inquiens, distributiuum scilicet & emendatiuum: quidque eius oppositum iniuria, dictum iam est.

εὐθηνίαις. i. multa rerum abundantia quas terra profert.

His ita definitis perspicuum est iustam actionẽ inter afficere iniuria & affici medium quoque esse: illud enim plus habere est: hoc minus.

Si ius medium est pluris & paucioris, pluris item vsurpationis, & paucioris acceptionis: sequitur vt iusta agere & iusta facere medium quoque sit inter plus vsurpare, & vsurpari, id est iniuria afficere & affici. quare pluris etiam vsurpationis & paucioris acceptionis iusta actio, id est δικαιοπραγία media erit.

Iustitia verò non eodem modo quo aliæ superiores virtutes, mediocritas est: sed ob id quia medij est: iniustitia autem extremorum.

Cùm ostenderit quomodo & ius & iustè agere medium sit, & quorum medium: consentaneè subdit iustitiam nõ eodem modo quo antè dictæ virtutes, esse mediocritatem. illæ enim duorum vitiorum mediæ intercedebant: ignauiæ & audaciæ fortitudo: intemperantiæ & stupiditatis temperantia: & reliquæ similiter mediæ excessus & defectus: iustitia autem duorum vitiorum media minimè est: solam enim habet iniustitiam oppositam, quæ tam in eo qui iniuriam facit, quàm qui accipit, cõsideratur. qui enim infert iniuriam, est ille qui plus habet: qui accipit, est qui minus. pluris autem & paucioris medium iustitia ipsa est æqui effectrix. nam quia ęquum agit: ęquum autem est medium: fit, vt ipsa quoque mediocritas sit ob id quia medii & æqui est.

Ac iustitia quidem est qua iustus dicitur iusti operator ex electione, ac distributor tam sibi ad alterum, quàm alteri ad alterum: non ita vt expetendarum rerum maiorem partem sibi, minorem alteri exhibeat, dãnosarum econtrario: sed æquum ex proportione distribuat, & alteri ad alterum simili modo. Iniustitia autem contrà est, qua iniusti operator & distributor vnusquisque dicitur. id autem excessus & defectus est vel vtilis rei, vel damnosæ præter proportionem, atque iccirco iniustitia excessus est & defectus, quia exuperationis & defectionis est.

Rectè admodum adiunxit [ex electione] propterea ꝙ electio est, * quæ probũ virum exprimit, electioneque

* Id est ex electione & proposito probus uir & uirtutẽ complectens agnoscitur.

electioneque susceptæ operationes. non enim qui iusta agit, continuò est iustus: quippè cùm possit vel timore, vel aliqua alia re inductus quispiā iusta agere: sed qui ex electione agit, is est iustus. Descriptionem autem iustitiæ hîc apponit, habitum quendam eam esse inquiens, quo idonei ad agendum æquum id homines efficiuntur, quod in societate consistit. id enim significat cum inquit [ac distributor tam sibi ad alterū, quàm alteri ad alterum:] nam iustus ille est, qui siue inter alios distributionem faciat: quod pro dignitate vniuscuiusque est, id quod videlicet est æquum, vnicuique tribuit: siue inter se & alios: non sibi amplius de bonis, minus de malis vendicat: sed æquam & sibi, & illis portionē tradit, qua in descriptione manifestè vel ex nomine distributiui iuris facit mētionem: includit tamen etiam emendatiuum dum æquum ex proportione distributurum vnicuique iustum hominem inquit: & simul quomodo & quorum mediocritas sit iustitia, planum facit. iniustus sanè in bonis plus semper sibi sumit, in malis minus: iustus verò in omnibus, quod sibi proportione conuenit. est igitur iustitia habitus, quo homines efficiuntur idonei & ad agendum & ad eligendum æquum id quod in distributionibus, & emendationibus consistit: iniustitia autem econtrario, habitus quo ad agendum iniquum instruimur.

In se quidem exuperationis rei illius quę absolutè est vtilis, & defectionis damnosæ: in aliis in vniuersum quidem similiter, quantum tamen ad id spectat, quod præter proportionē est, vtro modo inciderit. iniustè facti autē minus est iniuria affici, maius afficere.

Præter proportionem appellat iniquum, id est plus & minus. si enim quod proportione constat, est æquum: quod est præter proportionem iniquum sit, necesse est. clarior tamen esset lectio, si loco [tamen] particulæ [enim] poneretur, in hunc modum: quantum enim ad id spectat, quod præter proportionem est &c. sensus autem est talis: in se quidem distributionem iniustus semper certo quodam modo exercet: semper enim de vtilibus amplius, de dānosis minus sibi sumit: at in aliis non certum aliquem modum seruat, sed vt cōtingit, modò vni plus, modò alteri tribuit: & cui hodie amplius indignè dedit, cras minus dabit: atque id quoque immerito, & præter proportionē. vnde subiungit: minus est iniuria affici, id est minus habere quàm pro dignitate conueniat, est iniuriam pati: plus verò quàm conueniat, iniuriam facere est. [Quanquam hoc alteram quoque admittere potest interpretationem: vt dicamus Aristotelem hîc significare velle, licet iniustitia in afficiēte & affecto consideretur, magis tamen eam esse in afficiente. minus enim iniustè factum eius est qui afficitur iniuria, quàm qui afficit. iniuriam siquidē facere in nostra potestate est, è nostraq; prauitate proficiscitur: iniuriā verò pati in nobis nō est, sed extrinsecus vel inuitis nobis euenit.]

De iustitia quidem & iniustitia, quænam sit vtriusque natura: de iure similiter & iniuria in vniuersum, ad hunc modum dictum iam sit.

Dixit enim iustitiam & iniustitiam esse habitus, quales modò explicauimus. apposuit autem [in vniuersum] propterea quòd particularia minimè est prosequutus: nam in disputationibus in quibus de agendis rebus agitur, in vniuersum quid in quaque re fieri debeat, describi quidem potest, non tamen singula quæque pertractari queūt: vt quoad progrediendo vnumquodque vel plus vel minus, vel æquum erit, definire valeamus. res enim ipsæ eius generis sunt, vt in latitudine quadam consistāt, atque ideo exquisitam vllam exactamque doctrinam admittere non patiantur.

De iniuria & iure ciuili, herili, & familiari. Cap. VI.

QVoniam verò fieri potest, vt quis licet iniustè agat, non tamen sit iniustus: qualianam iniustè facta quispiam committēs in vnaquaque iniustitia iniustus continuò esse dicendus est? fúrne an adulter, an latro? an ita quidem nihil intererit. nam concumbere cum muliere quis posset non ignarus qua cum rem habeat: non tamē ex electionis principio, sed ex affectu id faceret: qui sanè iniustè quidem agit, non tamē est iniustus. sicut neque fur, licet furatus sit: neq; adulter, licet adulterium commiserit. simili modo etiā de aliis. Quomodo sanè retaliatio ad ius sese habeat, dictū iam superius est.

Dilucidior esset lectio, si in hunc modum diceret: quoniam iniustè factum est furari, scortari, adulterari, sacrilegium committere, & omnino omnia quæ cōtra leges fiunt: qualianam ex his agendo aliquis iniustè agit, & qualia item agendo iniustè non agit? sunt enim quædam iniusta, quæ

licet

licet agat aliquis,iniuſtus tamen non eſt.quomodo autem id fit? quoniam non ad actiones ſpectantes,ſed ad finem cuius cauſa aliquid agitur,res ipſas iudicamus.nam qui furenti gladiũ furatus eſt, quo ſe ille erat interfecturus,furatus quidem eſt:non ob id tamẽ fur, ſed ſeruator potius & beneficus eſt dicendus.neque eſt adulter,qui pecuniarum cupiditate cum diuite muliere conſueſcit, ſed auarus.Cùm interrogauerit autem qualia iniuſtè facta aliquis committens iniuſtus ſit : reſpondet, an ita quidem nihil intererit.id eſt ita quidem ſi ſine vlla diſtinctione dicamus,nulla videretur eſſe differentia,quin vnuſquiſque qui iniuſtè quid agat,iniuſtus quoque eſſe dicẽdus ſit: ſed ſi ad finem quis reſpexerit,cuius cauſa iniuſtè agitur,multos is inueniet, qui licet iniuſtè agãt,iniuſti tamen minimè ſunt.cum verò inquit[non ignarus qua cum rem habeat]idem eſt ac ſi diceret: ſciẽs quænam ſit ea cum qua concumbit,*nuptam ſcilicet alteriuſque vxorem, non tamen eſt adulter: non enim ob intemperantiam,ſed ob pecunias,ſi ita contigerit,cum ea rem habet.iniuſtus autem eſt,qui ex voluntate & electione agit.nam qui non ex electione ſed ex affectu agit, iniuſtè quidem ſe gerit,iniuſtus tamen ob id neque eſt,neque dici debet.

*ὕπανδρον

Non eſt autem ignorandum id quod nunc quærimus & ſimpliciter ius, & ciuile ius eſſe.hoc autem eſt quod communionem vitę affert , vt liberis hominibus & æqualibus neceſſaria ſufficiant:atque id vel proportione vel numero.quare quibus hoc non adeſt,inter eos neque ius ciuile eſſe exiſtimandum eſt:ſed ius quoddam,& per ſimilitudinem.

Cùm ſuperius demonſtrauerit ius,alterum eſſe diſtributiuum,alterum emendatiuum, quorum illud geometrica,hoc arithmetica proportione conſtaret:multiſque modis ius ipſum & iuſtitia dicatur:nũc de quo iure,ac de qua iuſtitia diſſeruerit,explanat : inquitque ſe de ciuili iure intelligere.de eo enim quæſtio hæc eſt,vtrum actio ſit iuſta,necne:& vtrum vnicuique iuſtè facta ſit diſtributio vel agrorum,vel pecuniarum,nécne.de ciuili igitur iure nunc agitur:quod ſimpliciter,id eſt propriè & verè ius eſt:quod etiam deſcribentes,& ſub oculos ponentes eſſe dicimus in communicatione vitæ,vt liberis hominibus & æqualibus neceſſaria ſufficiant. communicãtes enim inter ſe,& contrahentes homines rebus neceſſariis ad vitam inſtructi reddũtur.poſteaquàm verò dixit, quid ſit hoc ciuile ius,ſubiungit,[vel proportione,vel numero]vt proportione diſtributiuum,numero emendatiuum ſignificet.eiuſmodi enim eſt ciuile ius , vt liberorum hominum & inter ſe æqualium ſocietatem contineat,& conſeruet : dum & diſtributiones ex proportione & æqualitate facit,& iniuſtè facta emendat:Sed vide acumen Ariſtotelis.Quomodo is dicendo[vel proportione vel numero,] indicauit omnium rerũ publicarum ſpecies. dum enim inquit[numero] popularis poteſtatis ſpeciem notat:in qua numero ſunt æquales omnes,qui publicę adminiſtrationis participes ſunt:vt in libris rerum publicarum clariſſimè explicat.omnes ſiquidem in democratia æquales ſe eſſe aliis exiſtimant:quippè qui æqualitatem libertate metiantur:[numero] igitur popularem ſtatum indicat:reliquas verò duas ſpecies paucorum : ſcilicet principatum , & optimatum, [proportione]. ſi igitur huiuſmodi eſt ciuile ius,quibus hoc nõ adeſt,id eſt quibus hoc non adeſt vt ſocietate per recompenſationem,& diſtributionem inter ſe vtantur:in his ciuile ius non eſt,ſed quoddam ius per ſimilitudinẽ:vt patris ad filium,viri ad vxorem,ſerui ad dominum : inter hos enim nõ eſt ciuile ius,ſed familiare aut herile:quæ cuiuſmodi iura ſint in rebus publicis declarauit

Eſt enim ius inter illos quibus etiam lex eſt:lex autẽ inter eos eſt,in quibus eſt iniuſtitia : iudicium enim iuris & iniuriæ diiudicatio eſt: in quibus verò eſt iniuſtitia,in iis quoque iniuſtè facere eſt.

Inter illos,inquit,ius propriè eſt,id eſt ciuile ius , apud quos etiam lex eſt inſtituta: ſecundum quam in vitæ ſocietate degũt.inter eos verò lex eſt,qui mutuò ſe offendere,iniuriáque poſſunt afficere:lex enim æqualitatem in ſocietate conſeruat,quam iniuſtitia labefactat & perdit.nam inter quos nulla iniuſtitia poteſt contingere,ij neque lege,neque iure aliquo indigent,nec diſtributiuo, nec emendatiuo.nam ſi iudiciũ quod ex lege adhibetur,diiudicatio eſt iuris & iniurię,vbi non eſt nec iniuria afficere,nec affici,ibi neq; erit ex lege adhibita diſceptatio:quod ciuile ipſum ius eſt.

Non in omnibus tamen in quibus eſt iniuſtè facere,eſt etiam iniuſtitia. hoc autem eſt cum quis plus ex ſimpliciter bonis,minus ex ſimpliciter malis ſibi attribuit.

Vbi eſt iniuſtitia ibidem eſt iniuſtè agere , vt ſuperius dictum eſt : non tamen vbi eſt iniuſtè agere,eſt etiã iniuſtitia.in iis enim quæ inuoluntariè agimus & non ex propoſito, quæque ex ignoratione,

ratione,aut indigentia rerum necessariarum:inest quidem iniustè agere,sed non iniustitia. nã quæ ex electione proficiscuntur†actiones,sicut explanatum fuit,aut laudem merẽtur, aut vituperationem:quemadmodũ de eo inquit, qui licet perpetrarit adulteriũ,adulterij tamen crimen nõ subit: quippè qui non ob intemperantiá,quæ propria adulterij est,sed ob pecunias & lucrũ id cõmiserit. Posteà subiungit,[hoc autem est],id est iniustitia autẽ est,cùm quis plus ex simpliciter bonis,minus ex simpliciter malis sibi attribuit.simpliciter bona & mala ea appellat,quæ suapte natura eiusmodi sunt,vt vel bona vel mala dicantur,vtpote facultates & potentiæ: quemadmodum sunt diuitiæ,nobilitas,paupertas,ignobilitas:quæ modò bona sunt,modò mala.nam & probo viro ad virtutum,& prauo ad vitiorum operationem conferunt:in quibus sanè operationibus & felicitas consistit,& infelicitas.nam absque iis quæ talia suapte natura bona sunt,non posse huiusmodi operationes effici,nemo est qui nesciat:quippè cùm sine materia & instrumentis nihil vel bonũ vel malum effici queat.materia verò & instrumenta sunt hæc,quæ vt facultates & potentiæ,bona appellantur:diuitiæ,robur,nobilitas,& cætera huiusmodi.

*ὁρμαί. impetus ad agendũ

Propterea nõ sinimus dominari hominem,sed rationem, eò quòd sibiipsi id facit,& tyrannus euadit.est autem qui dominatur,iuris ipsius custos: at si iuris,æqui etiam.Quoniam verò esse ipsi nihil amplius videtur, siquidem est iustus:non enim amplius ex simpliciter bono sibi attribuit, nisi id ipsi proportione conueniat:iccirco alteri laborat.

Quia possunt homines iniustè agere,& de simpliciter bonis plura sibi attribuere, pauciora autem de malis:possuntque tyrannidem inuadere,si liberam habuerint potestatem quodcunque voluerint faciendi:propterea non permittimus,ut homo dominetur, sed rationem pro homine dominam constituimus.Appellat autem rationem principem probum, qui cum ratione & prudentia operatur : qui sanè nullo modo iniustè ageret. qui enim re vera princeps est, & non falsò nomen principis dominantisque obtinet:is iuris ipsius est custos,& æqui quod vel proportione, vel numero existit.Quod verò inquit[eò quòd sibiipsi id facit,& tyrannus euadit] non de ratione & principe probo id dici intelligendum est,sed de homine:iccirco ita per†traiectionem legendũ est. Propterea non sinimus dominari hominem,eò quòd sibiipsi id facit:hoc est plus de bonis, & minus de malis sibi attribuit.hunc igitur dominari non sinimus,sed rationem : quia ea non sumit sibi amplius nisi id ipsi proportione conueniat,id est nisi amplius sit ipsi accommodatum . quando enim iustum fuerit plus accipere,plus accipiet illa quidem,sed quod tamen proportione ipsi fuerit accommodatum.

† ὑπερβατῶς.

Atque ideo iustitiam alienum esse bonum inquiunt, quemadmodum etiã prius dictum est.merces igitur quędam danda est:ea autem est honor, & donum.quibus verò hæc satis non sunt,ij tyranni efficiuntur.

Causam hìc affert,cur iustitia alienum bonum esse videatur.cũ enim iustus princeps iuris ipsius,æqualitatisque sit custos:qui autem horum est custos,nihil amplius sibi sumat,nisi id quod iustum est,& quod ab alio quoque distribuente esset accepturus: perspicuum est hunc alienum bonum efficere,ac conseruare.ac propterea merces ei constituta est,honor & donum: id est coronationes,imagines,statuæ:id quod γέρας à Græcis dicitur.illi verò qui honoribus & donis his contenti non sunt,tyranni euadunt.

At verò Herile ius ac paternum idem cum his minimè est, sed simile. nullius enim erga sua simpliciter iniustitia est:possessio autẽ, & liberi quoad tantuli fuerint & non separati,quasi pars quædam vniuscuiusque sunt:at sese lędere vult nemo : vnde nullius erga se iniustitia est. igitur neque ciuile ius neque iniuria erit: quippè quæ & lege existant, & inter eos, in quibus esse lex potest:hi autem erant illi, quibus & dominandi, & obtemperandi æqualitas inest.Iccirco magis erga vxorem,quàm liberos & possessiones ius est:id enim est ius familiare: quod tamen à ciuili etiam ipsum diuersum esse constat.

Cùm superius dixerit [quare quibus hoc non adest, inter eos neque ius ciuile existimandum est,sed ius quoddam,& per similitudinem]:nunc quidnam sit id ius per similitudinem ostẽdit:esse

enim

enim inquit herile ius ac paternum. nam ciuile in æqualitate ciuium inter se consideratur. sed neque seruo erga herum, quoad fuerit seruus, neque filio erga patrem, quoad sub patre manserit, vlla esse æqualitas potest: tunc enim & seruus heri, & filius patris quasi partes quædam sunt, quas lædere potest nemo. siquidem neque seipsum quisquam lædit. qui enim partem sui offendit, eum profecto seipsum lædere manifestum est: at seipsum offendit nemo: neque parti igitur sui quispiam nocebit. Quare neque seruum, neque filium, vtpote partem sui lædere quispiam potest. quod si ius ciuile in iis est, inter quos incidit lædere & lædi: inter patrem autem & filium, herum & seruum, vt lædant, & lædantur, non cadit: igitur ne ciuile quidem ius inter ipsos reperietur. Possessionem autem hic appellat seruum, qui in possessionem alterius mancipatus est, id est mancipium. cum verò inquit [quoad tantuli fuerint] id significat, quandiu liberi parui fuerint, & nondum ad ætatem eã adoleuerint, qua ex lege à patre possunt* emancipari: quasi pars quædam ipsius sunt. Inter hos igitur ciuile ius non est, sed inter eos, in quibus est lex. lex autem est inter eos qui & lædere, & lædi mutuò possunt: quippè cùm lex eorum sit emendatrix, quę preter id quod debet, fiunt: læsio autem est præter id quod debet. quare fit, vt inter quos non accidit læsio, inter eos neque præter id quod debet, quicquàm efficiatur: & inter quos etiam id quod debet nihil fit, inter eos neque lex vlla esse possit. at inter quos non est lex, ne ciuile quidem ius erit: quousque igitur tantulus fuerit filius, & seruus fuerit seruus, eousque inter patrem & filium, herum item & seruum ciuile ius nullum est. Quando verò & seruus seruitute, & filius patris subiectione per ætatem liber euaserit, atque ita æqualitatem fuerint consequuti: tunc demum sub ius ciuile posteà veniunt. esse enim inter eos lex potest, quibus est æqualitas, dominandi scilicet, & obtemperandi* per vices: nam horum alterum, id est dominari, in iis qui sub potestate sunt constituti, esse nullo pacto potest. iccirco magis erga vxorem quàm erga liberos & seruos ius esse inquit, propterea quòd viro erga vxorem æqualitas quædam est, in eo quòd vtrique liberi sunt: inter hos enim familiare ius incidit, quod diuersum est à ciuili: quippè cùm non in ciuili æqualitate consistant, vt vicissim & dominentur & pareant: sed semper dominari virum necesse sit, quanquam in nonnulla quoque mulier ipsa habet potestatem, in ancillas videlicet: earumque rerũ quæ importantur curam sustinet, vt saluæ sint, & custodiãtur.

*ἀπολύεσθαι

*παρὰ μέρος.

De iure naturali & legitimo. Cap. VII.

Ciuile autem ius aliud naturale est, aliud legitimũ: naturale, quod vbicunque eandem vim habet, & non quia vel ita videtur, vel minimè: legitimũ quod à principio vtrum hoc an illo modo fiat, nihil refert: vbi verò fuerit institutum, refert. vt mina captiuos redimi: vt capram sacrificare, non duas oues: ea item quæ de singulis sanciunt, vt Brasidæ sacrificare: necnon ea quæ sunt decretorum similia.

Vbicunque, id est apud plerosque qui non peruersi sunt, sed secundum naturam sese habent: nã apud eos qui ferinum in morem viuunt, prorsusque excæcatam mentem habent, ac solam brutorum voluptatem sectantur, nullum naturale ius est. Est igitur naturale ius quod apud plerosq; seruatur: vt Deum colere: parentes venerari: opem ferre indigentibus: errantibus viam mõstrare: lapsum erigere, ac subleuare: & huiusmodi cætera. Cùm dixerit autem naturale ius esse quod vbique eandem vim habet, subdit: [& non quod vel ita videatur, vel minimè] vt videlicet à legali seu legitimo distinguatur. non enim naturale ius ex eo est, quòd vel visum fuerit aliquibus, vel nõ visum fuerit: sed legitimum, id est ciuile ita est. nam ciuile ius à principio nihil refert, vtrũ hoc an illo modo statuatur: sed vbi positum atque institutum fuerit, multum sanè refert. Fratrem enim cum sorore concũbere cùm à principio esset indifferẽs, posita lege ne id fieret, multũ referre posteà apud omnes videtur. Captiuos item vendere quomodocunque & quanticũque voluissent victores, qui eos ceperant, prius licebat: sed posita deinde lege vt vna mina tantũ vænundarentur, non alio precio nisi mina vna redimi poterant. Capram autem sacrificare & non duas oues exempli causa positum, non ab historia aliqua sumptum videtur. Sacrificare item Brasidæ Lacedæmonio, vel non sacrificare anteà erat indifferens: posteà verò quàm institutum fuit, vt ei tanquam Heroi sacra fierẽt, qui id non faciebat, mulctabatur. neque solummodo hæc ad ius legale spectãt, sed illa quoque decretorum quorũdam similia quæ ψηφισματώδη appellat, id est quæ decretis & plebiscitis facienda instituuntur. nam neque hæc naturâ sunt, sed lege & institutione nostra existunt.

Sed nonnullis omnia esse huiusmodi videntur: quia quod est naturâ immobile est, & vbique eandem vim habet: quemadmodum ignis qui & hic & apud

hîc & apud Persas vrit: iura verò moueri vident. at hoc non ita est, sed quodam modo. quãquam apud deos fortasse nullo modo est: apud nos autem est quoddam etiam naturale quod mobile sit, licet non omne: sed est tamẽ aliud naturâ, aliud non naturâ.

Cùm ius in duas diuiserit partes, in naturale & legale: videri quibusdam inquit, iura omnia esse legalia, nullumque ius quod sit naturale reperiri: propterea quòd omne quod naturâ est immobile sit, & immutabile. nam ignis qui calidus naturâ est, non est his tantum in partibus calidus, in Aegypto verò & Persia minimè: sed & illic & vbique vim suam calefaciendi habet, atque adurendi. at ius omne mutatur: quare nullum ius naturale est, sed legale omne, ac ciuile. vbi huius opinionis causam explicauit, inquit [at hoc non ita est, sed quodam modo] id est non est absolutè verum id quod nonnulli dicunt, ius omne mutari, sed quodam modo ius immobile est, atque immutabile. apud enim eos qui in naturæ terminis persistunt, neque peruersi sunt ac deprauati, immobile ius naturale seruatur: apud eos verò qui prauè ac præter naturam affecti sunt, mutabile esse reperitur. Vel igitur ita intelligendum est, vel alio modo verba hæc sunt interpretanda: vt dicat, non esse simpliciter verum, omne quod naturâ est, esse immobile, atque immutabile: quippè cùm quod naturâ est, quodam modo sit immutabile, absolutè verò, ac simpliciter minimè. nam quod est naturale, sua ipsius natura immobile cùm sit, mobile est ac mutabile apud eos qui rebus ita non vtuntur, sicut natura comparatum est. quod cum inquit, simul ostendit quomodo naturale ius vbicunque eandem habere vim dixerit. significat enim se [vbicunque] intelligere nõ tam apud omnes, quàm apud eos qui secundum naturam sese habent: apud quos naturale ius immutabile conseruatur. nã etiam quod secundum naturam bonum est, ita est bonum, vt omnibus illis prosit tãtummodo, qui in naturali constitutione perseuerant, nõ absolutè omnibus. quemadmodũ quoq; quod naturâ est dulce, dulce ita est, vt omnes eos qui sanitate præditi sunt, *dulcedine afficiat. At verò cum inquit [quanquàm apud deos fortasse nullo modo est] spectare ad Platonis opinionem videtur, qui inter deos quoque ius esse existimabat, atque ante ipsum eam quæ per se iustitia dicitur, quam ἀυτοδικαιοσύνην appellat. si igitur est, inquit, apud deos ius hoc quod ἀυτοδίκαιον, id est per se ius dicunt, nunquam id sanè mutatur: neque aliis diis est, aliis non: propterea quòd omnes eodem modo sese habent, similesque sunt, neque deprauatione vlla peruertuntur. Idem hominibus eueniret. si enim omnes naturam suam minimè deprauatam conseruarent, secundumque eam viuerent, nemini dubium est, quin apud omnes ius naturale perpetuum atq; immutabile inueniretur. sicut enim in naturaliter affectis corporibus dextera manus aptior est ad operãdum ac validior sinistra: in iis verò qui præter naturam sese habent, econtrario sinistra est melior, qui sanè multò sunt pauciores: sicut item bipedes omnes sunt homines, duobusque oculis præditi, ac quinque digitis, qui scilicet naturali hominum procreatione orti sunt: non ita verò qui præter naturam, & prodigiosè nascuntur: sic quoque inter eos qui in natura sua perstitere, neque ex ea sunt exturbati ac dimoti, naturale ius immobile atque immutabile conseruatur. Quare non debemus ab iis qui male & pręter naturam affecti sunt, sed ab iis qui naturaliter sese habent, naturalis iuris iudiciũ sumere. apud nos igitur naturale ius mutabile esse omne videtur, eò quòd illi qui eo vtuntur, deprauati, ac præter naturam affecti sunt.

* γλυκάζειν

Quidnam autem sit quod naturâ est, ex iis quæ possunt aliter sese habere: & quid non natura, sed lege & institutione, siquidem vtraque mobilia simili modo sunt: perspicuum est. & in aliis quoque eadem determinatio accõmodabitur. naturâ enim dextera manus potior est: licet fieri possit, vt omnes *ambidexteri sint. iura verò ex institutione & vtilitate similia mensuris sunt: non enim vbique sunt æquales vinariæ & frumentariæ mensurę, sed maiores sunt vbi emunt: vbi vendunt minores. simili modo non naturalia, sed humana iura, non eadem vbique sunt. nam neque respublica apud omnes est eadem: sed vna tantum vbique ea est secundum naturam, quæ optima est.

* ἀμφιδέξιοι.

Posteaquàm, inquit, & naturale ius immutatur, & legale: nam si quod naturâ est mutationẽ admittit, multò magis quod lege constat: quo modo cognoscemus illud, etiam si forte mutatum fuerit, esse naturale, hoc autem legitimum? vel si nondum mutata sunt, possunt tamen mutari, quo pacto naturale à legitimo poterimus distinguere? atque huiusmodi quidem est quod inquit, licet

verba

verba non ita planè exprimere videantur:vt propterea ſententiam efficiant obſcuriorem.nã quaſi aſſerendo perſpicuum,inquit,eſt qualenam ius naturâ ſit, quale item lege,licet vtraque ex iis ſint, quæ ſeſe habere aliter poſſunt. ex aliis enim quoque haberi huiuſce rei determinatio ac definitio poteſt.nam quemadmodum ex iis quæ ſecundum naturam ſeſe habent,iudicamus quęnam manus aptior ſit & validior,id eſt dextera:quæ item ineptior & imbecillior, id eſt ſiniſtra: quanuis fieri poſſit,vt omnes in vtriſque eandem vim aptitudinemq́ue habeant:ita quoque naturale ius, licet immutari poſſit,ex iis qui naturaliter affecti ſunt,quale ſit conſiderandum eſt:etiã ſi apud eos conſeruetur,qui præter naturam ſeſe habent.Vbi hæc dixit Ariſtoteles,poſteà declarat, quomodo ius ex inſtitutione rogetur aliquando,aliquando abrogetur. ſicut enim menſuræ pro vtilitate mutari conſueuerunt:ita ius quod naturale non eſt,principio ſtatuitur eo quòd publico ſtatui conferre videatur:deinde cum non videtur amplius eſſe conducturum,vel vbi non cõfert,immutatur: quippè cum quod populari adminiſtrationi conducit,non idem neceſſariò vel optimatum, vel paucorum principatui quoq; vtile ſit.Nam cũ aliud ſit ius & vtile populo,aliud optimatibus:cum incidit,vt vel optimatum ſtatus in popularem,vel popularis in optimatum transmuterur,illis de cauſis quas in rerum publicarum libris exponit Ariſtoteles: legitima quoque ipſa iura immutari neceſſe eſt.Non ſunt autem eædem vbique & apud omnes reſpublicæ, propterea quòd non naturâ, ſed lege conſiſtunt & inſtitutione:vnde eiuſmodi etiam iure vtuntur.optima tamẽ reſpublica:quę autem ea ſit in rebus publicis dixit:ſemper & apud omnes qui in naturali conſtitutione, affectioneq́ue fuerint,eadem eſt.

Vnumquodque autẽ ius & legitimum vt vniuerſalia ſeſe habent ad particularia.nam quæ aguntur, multa ſunt: illorum autem vnumquodque eſt vnum:vniuerſale enim eſt.iniuſtè autem factum & iniuria,iuſtificatio item & ius inter ſe differunt:iniuria enim cum naturâ ſit vel conſtitutione,cũ fit, iniuſtè factum euadit:prius verò quàm facta fuerit,iniuria tãtummodo eſt. nam vbi eſt facta,iniuſtè factum dicitur.ſimili modo etiam iuſtificatio.

Legitima inquit & iura ad particularia quæ ſecundum ipſa aguntur,ita ſeſe habent,vt homo in vniuerſali ad particulares homines,Socratem,Platonem,Ariſtotelem & ſingulos alios.Commune enim ius & legitimum quod ſcriptum eſt ac præfinitum:vt reddẽdum eſſe depoſitum: vt coronatione honorandum eum,qui pro patria fortiter ſe geſſerit.particularia autem,vt Socrati à Platone eſſe reddendum depoſitum,& huic ab illo,& alteri ab altero.in ſingulis enim hominibus actiones ſunt:de quibus omnibus ius illud tanquam cõmune denominatur,quod reddẽdum eſſe depoſitum in vniuerſali præcipit.poſt hæc quid inter iniuſtè factũ & iniuriam interſit, iuſtificationem item & ius exponit.iniuriam eſſe inquiẽs ſeu iniurium,quod ἄδικον ipſe appellat,quod vel natura vel conſtitutione,id eſt lege conſtat.quod enim in vniuerſali præfinitum eſt ac cõſtitutum ratione vt non furari:iniurium eſt.ſed cum id in actione ab aliquo factum fuerit,non eſt amplius iniuriũ:ſed iniuſtè factum,id eſt ἀδίκημα,quippè cum in particularibus iam cõſiſtat.ſimili modo ius vniuerſale eſt ac præfinitum:iuſtificatio verò,quod δικαίωμα vocat,quando ius ipſum ac iuſtum in particulari efficitur.

Sed id tamen quod commune eſt,potius iuſtè factum: iuſtificatio verò iniuſtè facti correctio vocatur. horũ autem ſigillatim quales nam & quot ſpecies ſint,ac circa quæ verſentur,poſteà conſiderandum eſt.

Quoniam dixit iuſtificationem eſſe id quod ſecundum vniuerſale & definitum ius agitur; nũc quaſi ſeipſum corrigit,& inquit:in vniuerſum tamen omne quod ſecundum definitum ius agitur, iuſtè factum dicatur,ſiue in diſtributione,ſiue in commerciis conſiſtat:iuſtificatio verò iniuſtè facti correctio appelletur,id eſt pœna & mulcta quæ ob iniuſtè factũ aliquod exhibetur,quod Gręci δικαίωμα dicunt. in quam ſententiam illud quoque dictum eſt:iuſtificabit Corinthum Iupiter,id eſt caſtigabit,& corriget: quod gręcè dicitur,δικαιώσει τὴν κόρινθον ὁ ζεύς.iuſtificatio igitur eſt iuſta actio quæ erga iniuſtè agentem efficitur.qui enim reddit depoſitum iuſtè agit:at qui eum qui non reddit depoſitum,caſtigat ac punit,iuſtificat eum qui iniuſtè egit: atque eſt actio eius qui depoſitum reddidit,iuſtè factum,id eſt δικαιοπράγημα:eius autem qui punit ac caſtigat,iuſtificatio.Vbi hoc dixit,quænam & quot,inquit, ſint ſpecies & iuſtè,& iniuſtè factorum,& in quibus & quomodo exiſtant,poſteà conſiderandum eſt.ſtatim enim poſt hæc nonnulla breuiter de ipſis his ſubiungit,quæ poſteà latius explicat:cùm inquit:

De triplici nocumento quod aliis irrogatur. *Cap.* VIII.

CVm iura verò & iniuriæ ſint ea quæ diximus: & iniuſtè agit, & iuſtè quiſpiam, cum ſponte agit. nam cum inuitus facit, neque iniuſtè neq; iuſtè agere cenſendus eſt, niſi ex accidēti: accidit enim, vt ea quæ agūt, vel iuſta ſint, vel iniuſta. At iuſtè vel iniuſtè factum ſpōtaneo & inuito definitur. Cum enim ſpontaneum fuerit, vituperatur: tuncque etiam eſt iniuſtè factum. Quare fit vt iniuſtum quidē eſſe quippiam poſſit, quod tamen nondum iniuſtè factum ſit, niſi id etiam affuerit, vt ſponte factum ſit.

Ex iis, inquit, qui vel iuſtè vel iniuſtè agunt, nonnulli propriè id faciunt, nonnulli impropriè. quicunque ſponte iuſta agunt, propriè: qui non ſponte, impropriè agunt, & ex accidenti. vt alia ſit iuſtę actionis ſpecies, cum quis ſponte & ex electione: alia, cū inuitus agit. ſimili modo de iniuſtè factis dicendū eſt. hic igitur quinam ſint, qui propriè vel impropriè & ex accidenti, vel iniuſtè agat vel iuſtè, definit: ſimulq; id quod paulo ſuperius dixerat, explanat: fieri poſſe inquiens, vt quiſpiam iniuſtè quidem agat, nondum tamen iniuſtus ſit. nam cum quis ſponte iuſta agit vel iniuſta, propriè vel iuſtè vel iniuſtè agere dicendus eſt. cum verò vel principis vel iudicum timore iuſtè ſe gerit, exempli cauſā, depoſitum reddit: iuſtam quidem rem facit, ſed ex accidenti tamen, proptereà quòd licet iuſtum ſit id quod egit, id eſt depoſitum reddere: ipſe tamen ſi princeps aut iudex permiſiſſet, id minimè feciſſet. quemadmodum ſi iuſſu principis non redderet, iniuſtam rem ageret, non tamen id iniuſtè factum eſſet exiſtimandum: quippę cum, ſicut dictum eſt, ſpontaneo & inuito iuſtè & iniuſtè facta metiri debeamus.

Appello autem ſpontaneum quemadmodum etiam prius dictum eſt, illud quod in ſua quiſque poteſtate ſitum cognoſcēs, neque ignorans agit, aut quem, aut quo, aut cuius: id eſt aut quem verberet, aut qua re, aut cuius cauſa: & vnumquodque illorū, non per accidens, neque per vim. vt ſi quis appręhenſa manu ipſius alium verberet: non ſponte autem ipſe id faciat. nō eſt enim in ipſo. fieri etiam poteſt, vt qui verberatur, ſit pater: ipſe autem hominem eum quidem eſſe, aut ex præſentibus aliquem ſciat, patrem tamen eſſe ignoret. ſimili modo quoque de illis quorum cauſa quippiam fit, definiendum eſt, iiſque quæ ad actionem totam ſpectant.

Quia in tertio huius operis libro de ſpontaneo & inuito abundè dixit Ariſtoteles: non opus eſt, vt hic longius hac de re agamus: ſed quæ ad propoſitum facere videbuntur, ex interpretum cōmētariis quæ extant ad propoſitorū explanationem huc transferamus. cū enim ſpontaneo dixerit iuſtè factū definiri, de iis nos quæ ſuperius in tertio de ſpōtaneo & inuito iam dicta ſunt, cōmonefacit. Ná cū duplex ſit inuitū, quod ſcilicet vel vi vel ignoratione fit, ſpōtaneum id erit quod neq; vi, neq; ignoratione efficietur. id autē non fit per vim, cuius principium in ipſo eſt. ſed cū particularia minimè ignorat quiſpiā per quæ & in quibus actio fit, id nō eſſe ex ignoratione dicimus. qui enim peccat ex eo quod vniuerſalia ignorat, nō peccat ex ignoratiōe, vt in tertio oſtēdit: ſed ignorans tamē peccat, atq; illud eſt ſpontaneū, quod neque per vim, neq; ex ignoratione particulariū committitur: cum enim principium, inquit in ipſo fuerit, & particularia cognouerit in quibus eſt actio, ſpōte agit quiſque: quippè cum eorum que per vim fiunt, principium minimè ſit in illis, qui agunt. Quoniam igitur inuitū erat quod ex particularium ignoratione efficiebatur, tūc eſſe ſpontaneum quippiam inquit, cum nihil ex particularibus in quibus eſt actio, fuerit ignoratum. particularia autē in quibus eſt actio, quæ ſi ignorauerit aliquis, ex ignoratione agit, hæc ſunt: homo qui agit: ea circa quæ agit: id quod agit: per quod agit: cuius cauſa agit: queādmodū agit. Qui agit, eſt qui operatur, & rē ipſam efficit: vt qui interfecit, vel furatus eſt. Circa quę agit, ſunt illi quibus res ipſa efficitur, vt interfectus & res quæ furto ablatæ ſunt: circa eos enim vel cædes, vel furtum cōmittitur. Quod agit, eſt vel cædes, vel opū ſurreptio, id eſt furtū, vel furatio ipſa. Per quod agit, inſtrumentum eſt, vel medium quo quiſpiā cædē perpetrauit, vt enſis, vel lapis, atque huiuſmodi aliud. cuius autem cauſa, finis eſt ob quem agit aliquis. exempli cauſā dat aliquis amore captus mulieri quam amat, *veneficium, vt in amorem eam illiciat ſui: ea verò in inſaniam inducitur: vel dat *φίλτρον,

* ὑπναλικὸν * κιβωτίῳ.

medicamentum aliquod tanquam* soporiferum.is verò qui id sumit,moritur:aut si in eadẽ* arcula & soporifera & letalia medicamenta insint,& letale quispiam pro soporifero sumpserit, ægrotoque tradiderit,qui ex eo pereat. Quemadmodum autem agit,ignorat aliquis, cum leuiter existimat se percutere,& vehementem ictum infligit:atque ita euenit, vt vnà cum vena arteriam etiam secet,& feriat. Ac singula quidem in quibus actio consistit,quæque in ignorationem veniunt,huiusmodi sunt.ex iis autem eũ qui agit ignorare,vt inquit,nullus potest. quo enim modo,si tu fueris ille qui agit,& compos mentis sis, ignorare posses te ipsum esse eum qui agit? nam id furentis hominis esset,& insani,quem etiam si carnes suas roserit,tam se esse offensorem suum,quàm sibi inferre se damnum illud,cruciatumque ignorare posse nemini dubium est.at qui sanæ est mentis,nunquàm neque se agere,neque quid agat,ignorabit. Quocircà omnia hæc in tria contraxit, quorum nunc facit mentionem:qui enim id agnoscit, circa quod actio est,& instrumentum quo agit,& cuius causa agit:is sponte agere dicendus est:quippè cum id quod inuitus quispiam agit,ex ignoratione aut alicuius aut omnium horum efficiatur. in tertio enim libro reliqua etiam omnia ad tria hæc reduci demonstrauit. Cum igitur dixerit[cognoscens neque ignorans agit,aut quem, aut quo,aut cuius causa],subdit [non per accidens,neque per vim],id est in quibus spontaneum neque per accidens fuerit, neque per vim.non enim idem est quod per accidens fit, aut per vim, sed diuersum.nam cum causa & principium in ipso est,per vim facere quispiam aliquid potest:vt exemplo patet,quod subiungit. Si enim quis apprehensa manu mea patrem meum verberet, principium quidem in me est,quia manus qua pater meus cæditur,mea est: sed ego tamen vi coactus id facio:atque iccirco inuitus.nam si manum ipse mouens id facerem,sponte facerem. atque hoc est non per vim.non per accidens autem intelligitur,cum singula quæque cognoscimus.per accidens verò hæc cognoscunt ij quorum ignorantia factum reddere inuoluntarium potest, vt ipse ostendit: qui enim patrem in nocturna pugna verberat, agnoscitque esse hominem eum quem percutit,non tamen esse patrem suum:huius per accidens circa patrem actio est: quippè cum circa eum tanquàm hominem per se,tanquàm patrẽ per accidens agat:vt inuitus hoc modo erga patrem contumeliose se gerat.simili modo qui veratrum agnoscit esse veratrum, sed vim eius purgãdi ignorans somnum inducere existimet,idque quasi somniferum exhibeat:is illud cuius causa agit,per accidens cognoscit.per accidens etiam scit,qui iaculum quod emittit,licet esse iaculũ non ignoret,esse tamen* præferratum nescit.non est igitur actio ea spõtanea in qua particularia & singula in quibus actio ipsa sit,per accidens cognoscuntur. nam quæ per se cognita spontaneam actionem efficiunt,ea si ex accidenti cognoscantur,factum minimè spontaneum reddent. Vbi hæc dixit,in vniuersum posteà subiungit, simili modo, inquiens, de illis quorum causa quippiam fit, definiendum est,iisque quæ ad actionem totã spectant,id est de eo qui agit: circa quod agit:quod agit,per quod agit:cuius causa agit:& quo modo agit.

*λελόγχωται,quod ferro in cuspide munitum sit.

Quod autẽ ignoratur,aut non ignoratur,non est tamen in ipso, vel per vim fit:inuitum est. multa enim ex iis quæ sunt natura,scientes etiam agimus & patimur.quorum nihil neque spõtaneum est,neque inuitum:vt senescere,vel mori.

Cum iam quid sit spontaneum,dixerit:nunc quid sit inuitum subiungit: esseque id inuitũ inquit,quod ex ignoratione agitur,aut per vim eorum quæ in nobis sunt. nam quæcunque ignorantur,aut si nõ ignorantur,non sunt tamen in ipso,scilicet agente,id est non ex principio quod in ipso est,fiunt,sed per vim:inuiti ea agere dicimur. quod enim inquit[vel per vim]ita est intelligendũ,vt[vel]pro[sed]interpretemur.quod enim nõ est in ipso, sed per vim fit,id inuitũ est. Multa etiã ait esse naturalia,quæ licet à nobis minimè ignorentur,neque spontanea esse, neque inuoluntaria tamen dicuntur,quamuis sint etiam in nobis, sicut dictum est:in nobis enim eorũ est principiũ:neque ignorantur,ꝙ fiant. Atque ea sunt,quæ secundũ naturam fiunt: vt alimenti concoctio, digestio*,mutatio:senescere itẽ,& mori.tametsi queadmodum verũ est & perspicuũ, huiusmodi omnia fieri qui ignoret,esse neminẽ: ita fortassè ea in nobis esse concedendum non est. ob id enim & Poeta ille dixit.

*hoc loco grecus codex habet πρόσκρισις, sed legendum fortè ἔκκρισις.i.excretio.

Cum nanque mortales crearit nos parens
Natura:nobis nulla non huc tendere
Inest potestas:nam cogit necessitas.

Sed id quod per accidens fit,tam in iustis quàm in iniustis simili modo contingit.nam sicut siquis inuitus & timore inductus reddiderit depositũ, is neque iusta agere neque iustè facere dicẽdus est,nisi per accidens: sic pari

modo

modo qui coactus & inuitus non reddiderit, per accidẽs iniuriâ afficere, & iniuſta agere eſt dicẽdus. Ex ſpontaneis autem alia cum electione agimus, alia ſine electione. cum electione ea agimus, quæ præconſultauimus: ſine electione, quæ nulla præconſultatione adhibita facimus.

Cum ſuperius dixerit, ea in quibus eſt actio, fieri & per ſe & per accidens poſſe, quorum alterum efficit, vt ſpontanea, alterum vt inuoluntaria actio ſit: oſtendit hîc tam in iuſtis quàm in iniuſtis reperiri hoc quod per accidẽs fit. qui enim aliquid iuſti agit inuitus & timore inductus, per accidens iuſtè agit: proptereà quòd ea agit, quibus accidit vt iuſta ſint, & non abſolutè & propriè ſunt iuſta. nam non ſponte, ſed ob timorem agit. Verum etiam ille qui inuitus quippiam iniuſtè facit, vt qui non reddere depoſitum cogitur, per accidens agit: quia accidit, vt ea res quæ agitur, iniuſta ſit, non abſolutè & ſimpliciter eſt iniuſta. abſolutè enim & ſimpliciter iniuſtè agere eſt, cũ quis ſponte agit, non inuitus, & coactus. Quoniam verò iam probauerat iuſtè agere & iniuſtè, in ſpontaneis rebus conſiſtere: differentiam quandam eorum quæ ſponte fiunt, ſubiungit: eorum inquiẽs quæ ſponte aguntur, alia cum electione nos facere: alia ſine electione. quæ enim per iram fiunt, licet ſponte efficiantur, inconſultè tamen ac ſine præmeditatione fieri conſueuerunt.

Verum cum tres ſint læſiones, quæ in ſocietatibus eueniunt: quæ cum ignoratione fiunt, ſunt peccata, cum neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius cauſa exiſtimauerat quiſpiam, ea egerit: vel enim non eſſe percuſſurum, vel non hoc, vel non hunc, vel non huius cauſa putauit: ſed accidit, id cuius cauſa minimè putarat: verbi gratiâ, non vt vulneraret, ſed vt ſtimularet: aut non quem, aut non ſicut volebat. Quando igitur præter rationem euenerit læſio,* infortunium eſt: quando verò non præter rationem, ſed ſine tamen vitio, peccatum. peccat enim quiſque cum in ſe principium cauſæ habuerit: infortunatè egit, cum extrinſecus. At cum cognoſcẽs quidẽ ſed ſine tamen præconſultatione agit quiſpiá, iniuſtè factum eſt: vt ſunt, quæ ex ira fiunt, aliiſq; affectibus, qui neceſſarij, naturaleſque hominibus accidunt. qui in his enim lædunt, & peccant, iniuſtè quidẽ agunt, ſuntque hæc iniuſtè facta. nondũ tamen iniuſti ob hæc, neque praui ipſi homines habentur: quippè cùm læſio ipſa ex prauitate minimè euenerit. Nam cum ex electione læſerit quiſpiam, tunc demum iniuſtus ac prauus eſt.

*ἀτύχημα.

Cum paulo ſuperius dixiſſet [horum autem ſigillatim qualéſnam & quot ſpecies ſint, ac circa quæ verſentur, poſteà conſiderandum eſt]: nunc id quod fuerat pollicitus, præſtat. diuiſo enim ſpontaneo in id quod partim ex electione, partim ſine electione fit, oſtendit quomodo effecta læſio ſit iniuſtitia, quomodo item non ſit. Nam læſiones aliæ ex ignoratione fiunt, & inuitis nobis, aliæ ex cognitione & ſponte. earum autem quæ ex ignoratione fiunt, aliæ præter rationem* & inopinato efficiuntur: aliæ inuoluntariæ quidem ſunt, non inopinatò tamen & præter rationem inferuntur. Cum dixerit autem læſiones quæ ex ignoratione inferuntur, communi nomine errores ac peccata appellari, ſubdiuiſionem quandam facit, inquitque eas quæ præter rationem fiunt, infortunia: quæ non præter rationem, eodem quo genus nomine vocari peccata. ſunt autem præter rationem, ea quæ præter expectationem & inopinatò raró contingunt: vt ſi quis dum repentè fores aperiat, patrem ſuum illic aſſiſtentem percuſſerit: aut dũ in loco iaculatur, quà nullus tranſire conſueuerit, de improuiſo aliquem forte quadam occurrentem emiſſo iam telo vulnerarit. hæc enim atque huiuſmodi cætera inexpectata, præterque opinionem euenerunt. nunquam enim opinatus eſſet quiſpiam, illac tranſiturum eſſe aliquem, quà nemo vnquam tranſire viſus fuerat. at quæ licet ab ignorante efficiuntur, non ſunt tamen inexpectata, & præter rationem: dicuntur peccata & errores. nam qui in via illa aut loco vbi multi verſari conſueuerunt, vel eſſe poſſunt, ſagittandi artem exercendo aliquem ferit, peccat: atque huiuſmodi læſio peccatum nominatur. peccat enim, inquit, cum in ſe quiſque principium cauſæ habuerit: in ipſo ſiquidem fuit principium, quatenus in locum eum ad iaculandum ſe contulit, quà tranſire aliquos mos erat. Sunt igitur partim infortunia, partim peccata ea quæ ex ignoratione committuntur. iniuſtè facta verò ſunt, cum

*ἐκ παραλόγου.

sciens quidem quispiam agit, sine tamen præconsultatione: vt quæ ex ira, necessariisque & naturalibus affectibus committi consueuerunt. Naturales affectus sunt, amores, dolores, metus: necessarij, fames & sitis. qui enim aut ob magnum dolorem aliquem lædit: aut timore perculsus, amici arcana euulgat ac prodit: aut vehementis amoris stimulis incitatus aliquem percutit: aut fame vel siti afflictatus quippiam furatur: is iniustè quidem agit, iniustasque actiones committit, nondū tamen iniustus ipse est: propterea quòd non ex prauitate agit, sed esse quodam modo coactus videtur. Iniustus verò tunc erit, cum nullis neque necessariis neque naturalibus affectibus impulsus ex electione ea aget. Atque hæc tota horum verborum sententia est. quod verò in principio inquit, [CVM neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius causa] ita est intelligendum, vt [quem] eum dicat, circa quem est actio, vt patrem: [quod] actioné ipsam: vt si qui euulgat arcana & mysteria, esse ea mysteria ignorarit: [quo] instrumentum, vt iaculum: [cuius causa] finem ipsum: vt qui non conciliare amorem veneficium aliquod, sed insaniam inducere ignorauit. [sicut] autem modum significat: vt leuiter, non vehementer.

Quocircà rectè ea quæ ex ira fiunt, non esse ex prouidentia iudicantur: non enim principium affert, qui iratus facit, sed qui ad iram prouocauit.

Qui ob iram fecit, sciens quidem fecit & sponte, non tamen præmeditatus, & cum electione. qui enim contumelia fuit affectus & propterea vulnerauit: non in se habuit principium causæ, sed ab eo accepit, qui contumeliam intulit. ille enim prouocando causam præbuit, vt ad vlciscendum incitaretur.

Prætereà neque hîc factum sit nécne, sed iure ne an iniuria factum sit cōtrouersia est: ira siquidem apparens iniustitia est. non enim sicut in* cōmerciis, factum ne sit, contendũt, vbi necesse est alterum prauum omnino esse, nisi ex obliuione id faciant: sed de facto cōsentientes, iuréne an iniuriâ id factum sit, litigant: quod qui insidiosè fecit, minimè ignorat. quare alter iniuria se esse affectum putat, alter minimè.

*συναλλάγμασι.

Non ex proposito & electione, neque insidiosè eos agere, qui ex ira quippiam faciunt: hæc etiã declarant. qui enim ex electione egerunt, negant se fecisse: estque inter hos controuersia, fecerintne id malum, nécne. nam cum accusatores ab illo id factum fuisse contendãt, ille inficiatur, ac negat factum. at qui ex ira quippiam fecit, non id negat: sed confitetur, & iure se id fecisse affirmat: quippè qui lacessitus iniuriam ex indignatione fuerit vltus. Apparens enim, id est patens atque aperta iniustitia ira est. nam qui in commerciis lædunt, de facto litigãt: quippè qui insidiosè id fecerint, alteri reddidisse se debitum contendentes, alteri se non recepisse: quorum alterum omnino esse malũ necesse est: vel qui dedisse, vel qui nō recepisse se affirmat: nisi id ex obliuione faciat. nã qui oblitus est, se vel non dedisse debitum, vel creditũ recepisse: is etiam si cōtendat, malus nō est. Qui verò ob iram lædunt, factum cōfitentur: sed iuréne an iuiuriâ factum id sit, inter eum qui egit, & eum qui est passus, quæstio est. si igitur qui ex electione mali aliquid perpetrant, fecisse se id minimè fatentur: qui verò ob iram agunt, fatentur: qui ex ira agunt, proculdubiò ex electione non agunt. atque hic est sensus. Quod verò inquit, [QVARE alter iniuriâ se esse affectum putat, alter minimè] de illis est accipiendum, qui ex ira vel læserunt, vel læsi sunt. si enim alter iniuriâ se esse affectum, alter se minimè affecisse existimat: perspicuum est inter eos esse controuersiam, num factum sit nécne aliquid. nam id constat: sed vtrum iustè id an iniustè factum sit, existimandum.

Si autem ex electione læserit, iniustè agit: & ex his iã iniustè factis iniustus est, qui iniuriam facit: cum vel præter proportionem fuerint, aut ęquũ. simili modo etiam iustus est vnusquisque, cum ex electione iustè egerit. iustè agit autem, si tantummodo sponte agat.

Cum ostenderit eum qui ex affectu quippiam egerit, nondum esse iniustum: deinde subiungit quod cum his conuenit, eum esse iniustum asserens, qui ex proposito & electione lædit, dum aut plura de bonis sibi attribuit præter proportionem, aut plus vsurpando æqualitatem ipsam transgreditur. ita enim intelligi debet, quod inquit, [CVM vel præter proportionẽ fuerint, aut æquũ.] Quare efficitur, vt iniustè agat, sitque iniustus, qui ex electione lædit: qui autem sciens facit, sed non ex electione, iniustè agat etiam ipse, iniustus tamen nondum sit. Idem de iusto sentiẽdum est: qui enim præterquàm quòd scit, ex electione etiam iustè agit, is est iustus. qui verò licet nō ignoret, non tamen ex electione iusta agit: is iustè quidem facit, sed iustus tamen minimè est.

At ex

At ex iis quæ inuiti agimus,alia ignoſcenda ſunt,alia minimè:nam quę non modo ignorantes,ſed ex ignoratione committimus, ſunt ignoſcenda: quę verò non ex ignoratione,ſed ignorantes facimus, ex affectu tamen neque naturali neque humano,venia digna minimè ſunt.

Ignorantem eum appellat,qui vniuerſale ignorat: qui enim neſcit adulterium eſſe malum, is ignorans dicitur,ignoranſque agit.qui verò ſcit vniuerſale,id eſt malũ eſſe adulterium, legibusq; interdictum,eam tamen qua cum rem habet,viro eſſe iunctam ignorat: ille ignorans minimè eſt, ſed ex ignoratione tamen coniugij,cum muliere concumbit.Ex ignoratione igitur ea fieri inquit, in quibus particularium aliquid(in quibus eſt actio)ignoratur:quę vel propriè inuiti agere dicebamur.ignorantium autem ea ſunt peccata quæ circa vniuerſalium ignorationem verſantur. Sed aduertendum eſt,hîc Ariſtotelem omnia quæ præter electionem fiunt,inuoluntaria appellare, cũ tamen paulo ſuperius ea quæ ex ira agerentur,ſpontanea,ſed non ex electione eſſe dixiſſet. neque mirum eſſe id debet,ſi hæc & ſpontanea eſſe,& inuoluntaria dicat: quippè cum quatenus non ex ignoratione fiunt,ſpontanea:quatenus nõ ex electione, inuolũtaria eſſe videantur. ex illis autem quæ inuiti agimus,ea ſunt venia digna,quæ & ignoramus & ex ignoratione etiã facimus. ei enim qui neque vniuerſale neque particulare cognouerit,& ob id peccauerit: nemo eſt qui ignoſcendum non putaret.ea verò quæ non ex ignoratione particularium committuntur,ſed ab ignorantibus,id eſt quæ ex affectu fiunt,ſi tamen ex affectu neque naturali,neq; humano profecta fuerint: venia indigna habentur.naturales autẽ ſunt,ſicut diximus,affectus, fames, & ſitis:humani, dolor, timor,amor,miſericordia,atque huiuſmodi.non enim qui ob famem abſolutè aut ſitim, neceſſariorumq; inopiam & cupiditatem peccat,venia indignus eſt:ſed qui certũ quendã cibum aut potum appetit:verbi cauſâ,perdicis carnes,aut vinũ dulce,& propterea peccat: veniã non meretur.

De eo quod eſt pati iniuriam. *Cap.* IX.

DVbitare autem quiſpiam poſſet,an ſatis de facienda patiendaque iniuria definitum ſit:ac primũ an ſit id quod Euripides dixit:abſurdè inquiens,

Quo modo parentem occiderim,exponam breui:
Volens volentem,vel nolentem non volens:

vtrum re vera fieri poſſit,vt ſponte quiſpiam iniuriâ afficiatur,necne: an omne id inuitum ſit? quemadmodum iniuria afficere quoque ſpontaneum totum eſt:an ſpontaneum aliud,aliud ſit inuitum?& ſimili modo de iuſtificando.iuſtè agere enim ſpontaneũ totum eſt:vt meritò vtroque modo opponi debeat,& iniuriâ affici & iuſtificari: vt vel ſpontaneum vel inuitum vtrumque eſſe affirmemus.

Quoniam dixerat ſuperius de inferenda patiendaque iniuria, inferri à ſponte agentibus eam aſſerens,ſuſcipi ab inuitis:huicque opinioni aduerſari videbatur Euripides, qui iniuriâ affici ſpõte etiam quoſdam inquit:quærit hic Ariſtoteles an fieri poſſit,vt quis iniuriâ ſpõte afficiatur:vtrũ item ſicut iniuriâ afficere ſpontaneum eſt(qui enim ſponte & ex electione lædit, iniuſtè agit) ita quoque oppoſitum eius,id eſt iniuriâ affici ſpontaneum ſit.an quia iniuriâ afficere,& iniuriâ affici inter ſe opponuntur, ſi alterum, id eſt iniuriâ afficere,ſpontaneum eſt:alterum quod eſt iniuriâ affici,non niſi ab inuitis ſuſcipiatur.idem etiam,inquit,dubitari de iuſtificando poſſet. nã cum iuſtè agere totum ſpontaneum ſit,quemadmodum iniuſtè agere ſeu iniuriâ afficere: & ſicut iniuriâ afficere & iniuriâ affici inter ſe ſunt oppoſita, ita iuſtè agere ſeu iure afficere & iuſtificari ſibi mutuò opponantur:ſimili modo hæc ſeſe habere viderentur:vt vel tanquam inuitũ inuito,vel tanquã ſpontaneũ ſpontaneo inter ſeſe opponantur.eſt autẽ iuſtificari à iudice corrigi,atque adæquari in re emendatiuo,ſicut dictum eſt.iniuriâ igitur affici,& afficere ſic ſe habet, ſicut iuſtificari & iuſtè agere. videndum tamen ne non in omnibus idem modus ſeruetur. atque hæc Ariſtotelis quæſtio eſt.Iambici verò Euripidis, quos hîc adducit, è Bellerophonte ſumpti ſunt: quibus confirmatur fieri poſſe,vt ſponte quis iniuriâ afficiatur.quod tamen ipſe Ariſtoteles ſtatim reprobat, dũ addit [abſurdè inquiens].abſurdũ enim eſt,à rationeq; alienũ,quod inquit, matrẽ volentẽ à volente filio fuiſſe interfectam,vel nolentẽ à nolente: nam nolentẽ à volente,cõſentaneum eſt:quippè cum velle & nolle,id eſt ſpontaneum & inuitũ oppoſita ſint.volentem verò à volente,minimè:ſiquidẽ

 iniuria

iniuriâ affici inuitum eſt,vt patebit. Quod autem dixit [abſurde] inquiens, id poteſt vel ad Euripidem referri,vt abſurdè dixiſſe Euripidem intelligamus:vel in vniuerſum ita dictum eſſe,perinde ac ſi dixiſſet,quod Euripides inquit,id quod abſurdum eſt:vt iniuriâ ſcilicet ſponte quiſpiam afficiatur.

Abſurdum autem videretur, ſi iuſtificari ſpontaneum eſſe totum diceremus:quippè cum nonnulli ſint,qui non ſponte iuſtificentur.

Abſurdum eſſe inquit,ſi dicamus,omnes qui iuſtificantur, ſponte iuſtificari:ſtatimque ſubiungit abſurditatis cauſam,nonnullos eſſe inquiens, qui non ſponte iuſtificentur. hi autem ſunt illi, qui plus vſurparunt:à quibus id quod plus habent,à iudice aufertur,iniuriaque affecto traditur.dictũ verò ſuperius eſt [iuſtificari] dici etiam de eo qui accipit id, quod ab iniuſto vſurpatore ſibi fuerat ablatum,quippè cum iuſtificari etiam is dicatur. de eo item dicitur, qui punitur: qui enim iniuriam intulit,& punitus eſt,iuſtificatus eſſe etiam ipſe dicitur.ſed in eo differunt,quòd ille ſpõte iuſtificatur:hic qui iniuriâ affecit,inuitus.ex iis igitur qui iuſtificantur,alij ſponte iuſtificantur, qui diminuti ac defraudati ſunt:alij inuiti,qui plus vſurparunt ac defraudarunt.

Nam etiam de eo dubitaret quiſpiam, vtrum vnuſquiſq; qui iniuſtum aliquid paſſus eſt,iniuriâ quoque afficiatur:an ſicut in agendo,ita in patiendo quoque res ſeſe habeat.fieri enim poteſt, vt in vtriſque ex accidenti iuſta conſequamur . idem autem in iniuſtis quoque euenire manifeſtum eſt: quippè cum non idem ſit iniuſta agere & iniuſtè agere, id eſt iniuria afficere:neq; iniuſta pati , & iniuria affici.ſimiliter quoq; iuſtè agere quempiam & iuſtificari dicendũ eſt.non enim poteſt quiſquã iniuria affici, niſi aliquis ſit qui iniuria afficiat:neq; iuſtificari,niſi iuſtè quiſpiã agat,iureq; afficiat.

Cum dubitarit,an fieri poſſit,vt ſponte quiſpiam iniuria afficiatur,cõmunemque eſſe hanc rationẽ ſtatuerit ei qui iuſtificatur,vt ſimili modo[iniuriâ affici]ad [afficere]ſeſe habeat,ſicut iuſtificari ad iuſtè agere:debereque oſtẽderit vtraque,id eſt tam iniuriâ affici, quàm iuſtificari vel ſpõtanea eſſe vel inuita:non quemlibet autem aut iuſtificari ſponte poſſe,aut inuitum iniuriâ affici: probare hîc conatur,vtrũque,ſi hoc modo fiat,ſponte:ſi illo modo,inuitis nobis contingere.ſicut autem in agendo , ita in patiendo rem ſeſe habere inquit,agere appellans iniuriâ afficere & iuſtè agere:pati,iniuriâ affici & iuſtificari. Quoniam verò,ſicut ſuperius demonſtratum eſt , tam iniuſtè agere quàm iuſte quiſpiam poteſt & per ſe cum ſponte , & per accidens cum non ſponte facit:eodem modo & iniuriâ affici & iuſtificari dupliciter vnuſquiſque poterit, & per ſe, & per accidens.obſcurius verò hoc ab Ariſtotele enunciatur,cum inquit,[FIERI enim poteſt,vt in vtriſque ex accidenti iuſta conſequamur].id autem eiuſmodi eſt ac ſi ita diceret: cũ quatuor ſint perſonæ,quæ iniuriâ afficit,& quæ afficitur,quæ iure afficit, & quæ iuſtificatur: in vtriſque, id eſt in duabus & quæ iuſtè agit,ſeu iure afficit,& quæ iuſtificatur,fieri poteſt vt is qui iuſtificatur,ius per accidens conſequatur:cum videlicet qui iuſtè egerit,per accidẽs iuſte egerit.ſimiliter etiam in iniuſtis,id eſt in duabus reliquis fieri poteſt,vt per accidens iniuriâ quiſpiam afficiatur:cum per accidens agit ille,qui afficit.Sed quando per accidens iniuriâ afficitur quiſpiam ? quando nimirum ſponte patitur,ſicut declarabit . quemadmodum * benigni ac modeſti homines facere conſueuerunt , qui in diſtributionibus pauciora plerumque ac minora accipiunt,quàm ipſis conueniat.cũ igitur hi ſponte id patiantur:& ipſi qui ſponte accipiunt , per accidens iniuriâ afficiuntur : & illi qui minus quàm oporteret, diſtribuunt, iniuria per accidens afficiunt.atque ita qui ſponte iniuriâ afficitur,oppoſitus ei eſt,qui non ſponte afficit: & è contrario qui inuitus afficitur, ſponte afficienti.ſicut enim in his qui iniuria afficit,abſolutè & per ſe iniuſtè agit,quia ſponte & ex electione agit:ita qui iniuriâ afficitur , abſolutè etiam ipſe iniuriâ afficitur, quia inuitus, præterque electionem id patitur:quare fit,vt inter ſe oppoſiti ſint.idem verò accidit in eo quoque qui iuſtificatur:nam qui per accidens iuſtificatur,ſponte ius ipſum cõſequitur,eſtque oppoſitus ei qui per accidens iuſtè agit,iusque ipſum exequitur:qui ſcilicet cum per accidens iuſtè agat,inuitus id facit. nam ſi ille qui per ſe iuſtè agit,ſponte iuſte agit:qui per accidens iuſte ſe geret,inuitus proculdubiò iuſtè aget.quòd ſi ita eſt,qui per accidens quoque iuſtificatur,ſpõte iuſtificatur:eſtq; is qui iniuſte quidẽ egit,ſed corrigitur.nõ enim poteſt quiſpiã iniuriâ affici,niſi aliquis ſit,qui iniuriâ afficiat,neq; iuſtificari,niſi iuſtè quiſpiã agat,iureq; afficiat.ſi igitur fieri nequit,vt vel iniuriâ afficiatur quiſpiam , vel iuſtificetur , niſi quis vel iniuriâ afficiat,vel iure proſequatur : neceſſe eſt,vt ſicut ſeſe habet ille qui iniuſtè agit, ita quoque ſeſe habeat ille qui iniuriâ afficit:ſimili modo & qui iure

*ἐπιεικεῖς

qui iure afficit,& qui iuſtificatur.nam ſi per ſe agit ille qui agit, per ſe etiam patietur qui patitur: ſi per accidens afficit quiſpiam,per accidens quoque affici illum qui patitur,perſpicuum eſt.

Verum ſi abſolutè iniuriâ afficere eſt ſponte lædere,ſponte autem lædere,eſt ſcientem quem,& † quod,& quomodo:intemperans verò ſponte ſeipſum lædit:ſpōte is iniuria afficeretur:poſſetque fieri,vt ipſe ſeipſum quiſpiam iniuria afficeret.at hoc vnum ex iis eſt quæ in dubium veniunt, vtrũ iniuriâ afficere ſeipſum quiſpiam poſſit.Adde quòd ſponte etiam ob intẽperantiam aliquis ab alio volente iniuria afficeretur : vt hoc modo quiſpiã ſponte affici iniuria queat.an fortaſſe non recta definitio eſt:ſed, cum dicimus lædere eſſe ſcientem & quẽ,&†quod,& quomodo,addendũ eſt,præter illius voluntatem qui læditur.læditur igitur ſponte aliquis, atque iniuſta patitur:nullus tamen eſt qui iniuria ſponte afficiatur,quippè cum id velit nemo:ne incontinens quidem:

†a.l.quo

†a.l.quo

Cum quæſierit verúmne ſit,quod ab Euripide dicitur, ſcilicet iniuriâ afficere ſeipſum quẽpiã poſſe: concludere conatur,id fieri poſſe.nam ſi iniuriâ(inquit) afficere ſpontaneo definitur, cum iniuriâ ſe afficit quiſpiam,ſponte afficit:vt nihilominus ſponte etiam iniuriâ afficiatur. fieri igitur poteſt, vt ſponte quis iniuriâ afficiatur, ſicut dixit Euripides.ſi enim, inquit, ita abſolutè ſineque vlla additione iniuriâ afficere nihil aliud eſt,quàm cum quis ſponte lædit:ſponte autẽ lædere eſt non ex ignoratione id facere,ſed ſcientem ea in quibus actio conſiſtit,id eſt circa quẽ eſt iniuſtitia, quodnam iniuſtè factum committatur,& quo modo fiat læſio:ſi igitur ita eſt, ſponte aliquis iniuriâ afficere ſeipſum poſſet.nam & incontinens ſibi ipſe ſponte iniuriam facit. nam cum ſciat particularia,neque ignoret quæ ad damnum ſuum ſpectent, ea tamen agit.quòd ſi ſciẽs agit, ſponte ſe ipſe lædit:quare etiam ſponte iniuriâ afficitur.incontinẽs ſiquidem cum ab amica propriis pecuniis priuatur,ſponte læditur à ſponte lædente:quapropter volens à volente.rectè igitur dixit Euripides,Volentem Bellerophontem volentem matrem occidiſſe. Poſteàquam verò ita acriter dictum Euripidis confirmauit Ariſtoteles,deinde ſubiungit ſolutionem, additione cuiuſdã particulæ facta,quæ definitioni iniuriâ afficiendi deeſſe videbatur:qua appoſita fieri nullo modo poſſe oſtendit,vt quis ſeipſum aut iniuriâ afficiat,niſi ex eo quod accidit,aut iniuriâ afficiatur.inquit igitur non eſſe dicendum lædere eſſe cum quis cognoſcit & quem,& quod,& quo modo:ſed addendum etiam eſſe ad hæc,[preter eius qui læditur voluntatẽ]. quo adiuncto, neque incontinens ſe ipſum lædere dicendus eſt:quippè cum non præter eius voluntatem pecunias meretrix auferat,ſed à volente accipiat. tunc enim iniuriâ afficit quis,cum ſponte lædit præter eorum qui læduntur voluntatem.nam fieri poteſt quidem vt lædatur quis ſponte, & ſponte etiam iniuſta patiatur:vt verò iniuriâ afficiatur ſponte,nullo pacto poteſt:eo quòd iniuriâ affici eo definitur, cum aliquis & inuitus,& præter ſuam ipſius voluntatem læditur.quemadmodum iniuriâ afficere,cum ſponte quis lædit præter eius qui læditur voluntatem.Si igitur qui iniuriâ afficitur, præter ſuam ipſius voluntatem læditur : incontinens verò non præter ſuam læditur voluntatem: incontinens minimè iniuriâ afficitur.quòd ſi non afficitur:ne afficere quidem ſeipſum dicendus eſt.ſponte enim quiſpiam læditur,ſicut dictum eſt,& iniuſta patitur:iniuriâ verò ſponte afficitur nemo.

Sed præter voluntatem agat.nemo enim vult id,quod non eſſe bonum exiſtimat. at incontinens quod non eſſe agendum putat, id agit. qui enim ſua ipſius dat,ſicut Homerus inquit Glaucum dediſſe Diomedi,

Aurea pro ferreis*centenaque pro ſeptenis, *ἑκατόμβοια ἐννεαβοίων.

nulla afficitur iniuria: quippè cũ in ipſius poteſtate ſit dare.iniuria verò affici,minimè in ipſo eſt:ſed eſſe aliquem oportet qui iniuria afficiat. Atq; iniuria affici quidem non eſſe ſpontaneum,manifeſtum eſt.

Particula [ſed] ad [incontinens] annectenda eſt:vt hoc modo orationem cōponamus,ſed ne incontinens quidem præter voluntatem agat,ſed ex voluntate:quare neque iniuriâ afficiatur. Verum quomodo incontinens quod nō putat agendum eſſe, agit? nimirũ quia à voluptate vincitur. cum verò inquit agere ipſum quæ agit,non præter voluntatem:oſtẽdere vult in eo ſitum eſſe non

agere,& ad actionem mouere membra instrumentaria,ipsumque esse in causa vt vincatur à voluptate. [Vel alio modo intelligendus locus hic est,vt cõiũctio[sed]suam sedem obtineat:dicatq; Aristoteles neque incontinentem iniuriâ affici, sed agere quidem præter voluntatem , quippè cũ sola ea velimus quæ bona sunt & honesta,incontinens verò ea quæ agit , mala & non agenda esse cognoscat:vt ex eo quòd præter voluntatem agit , iniuriâ se ipsum afficere minimè possit:iniuriâ enim afficitur quisque præter voluntatem ab eo qui ex voluntate afficit.si verò incontinens præter voluntatem agit,iniuriâ afficere se ipsum nequit:si non afficit, proculdubiò neque affici à seipso dicendus est.sit enim omnino qui iniuriâ afficiat,necesse est,siquis est iniuria afficiẽdus.] Qui verò sua ipsius dat,vt Homerus inquit de Glauco,neque is seipsum offendit,cum spõte agat. nam cum faciat Homerus Glaucum & Diomedem sese in prælio amicos agnoscere,ita demum colloquentes inducit:

Arma immutemus,quò possint noscere cuncti
Hospitio iunctos nos esse,ac stirpe parentum.& posteà subiungit:
Sic fati inter se accesserunt cominus,atque
Desiliere ab equis,dextramque fidemque dedêre.
Tunc verò omnipotens Glauco de pectore mentem
Iuppiter eripuit:Diomedi qui obtulit arma
Aurea pro ferreis,centenaque pro septenis.

neque Glaucus igitur seipsum iniuriâ affecit , eo quòd spõte sua ipsius dedit.quòd autem sponte dederit , inde manifestum est,quòd in ipso erat nõ dare.sicut ergo Glaucus,ita incontinentes sponte sua ipsorum profundunt , quòd si sponte dant, datioque ipsa est damnosa,sponte etiam læduntur.at iniuriâ affici non est sponte lædi,sed inuitũ: huius enim principium est non in eo qui afficitur iniuriâ,sed in eo qui afficit.minimè igitur affici iniuriâ incontinentem à seipso perspicuum est.

Duo prætereà ex iis quæ proposuimus,supersunt dicenda: vtrum is qui plus præter dignitatem distribuit, iniuriam afferat,an is qui id habet : fieri ne item possit,vt seipsum quispiam iniuriâ afficiat.nã si fieri potest id,quod prius dictum est:& qui distribuit iniuriâ afficit,non qui habet plus : siquis alteri quàm sibi plus distribuit sponte & sciens , is se ipse iniuriâ afficit : id quod facere modesti homines consueuerũt* modestus enim eiusmodi est, vt imminui sua non difficulter patiatur. An neque hoc simplex est : ex alio enim bono,si ita incidit,plus vsurpauit : vt ex gloria, aut eo quod absolutè honestum est.sed soluitur etiam ex iniuria afficiẽdi definitione . nihil enim præter suam patitur voluntatem,vt proptereà affici iniuria minimè possit, sed lædatur tantum:si modo pati ipsum quippiam dicendum est. Perspicuum quoque est,eum qui distribuit,etiam iniuria afficere , non eum semper qui plus habet.non enim cui iniustum inest,is iniuriam facit,sed cui inest id vt sponte hoc faciat:id autem est,vnde principium actionis proficiscitur:quod sanè in distribuente,non in accipiente consistit.

*ὁ γὰρ ἐπιεικὴς ἐλαττωτικός ἐστιν

De duabus his dubitationibus quas proponit, nullam superius mentionem fecit,licet quantũ ex verbis coniicitur,anteà de ipsis dixisse videatur.inquit autem in hunc modum:cum de iustitia differere proposuerimus,eiusque iam dissertationem absoluerimus:reliquũ est,vt de duobus quibusdam dicamus.sunt autem hæc duo quæ in dubitationem venire possunt , ac quadã distinctione indigent:vnum,vter iniuriam facere dicendus sit,qui plus distribuit præter dignitatem,an qui accipit plus,atque habet quàm sibi conueniat:alterum est,an seipsum afficere iniuriâ quispiã possit:quæ sanè secunda dubitatio à priore dependet,vt etiam ipse inquit.vnde huius quanquam paulò superius de ea dixerat,nunc etiam rursus mentionem facit . Quod verò ex priore dubitatione in dubium venit,eiusmodi est:si fieri potest,vt iniustè agat non qui plus habet atque accipit præter dignitatem,sed qui distribuit:efficietur,vt iniuriâ seipsum aliquis afficiat.nam siquis & sibi & alteri quippiam distribuẽs iniquè id faciat,& illi amplius det,sibi autem minus relinquat,id quod maximè modesti facere consueuerunt:is iniuriâ afficere seipsum videtur . si enim qui inæqualiter distribuit iniuriã infert,iniuria autẽ ei infertur,qui minus ab inęqualiter partiẽte accipit:ipse verò hic est qui & inæqualiter partitur,& minus accipit : ipse proculdubiò à seipso iniuriâ affici dicendus

dus eſt:quod fieri minimè poſſe videbatur. Sed ſoluitur dubitatio primùm quòd modeſtus in huiuſmodi diſtributione non ſibi minus attribuit:ſed minus quidē ex eo quod diſtribuit, ſibi ſumit: ob id tamen maius quoddam aliud bonum acquirit, gloriā ſcilicet, aut id quod abſolutè ac propriè bonum eſt. vt hoc modo nō minus accipere, aut imminui exiſtimandus ſit. deinde alia ſolutio præterea adhiberi poteſt, vt inquit, quòd licet imminueretur & læderetur à ſe ipſo, id non inuitus, præterque voluntatem patitur, in quo iniuriæ affectio conſiſtit: ſi autem iniuriâ non afficitur huiuſmodi inæquali diſtributione, ne afficit quidem: quippè cum qui iniuria afficit, is quempiam iniuria afficiat. at qui ita diſtribuit, neque eum cui plus tribuit, neque ſe cui minus ſumpſit, ſicut demonſtratum eſt, iniuria afficit. Atque hæc ſunt quæ inquit. quod verò ait [ſi fieri poteſt id, quod prius dictum eſt] &c. id ita eſt intelligendum: ſi fieri poteſt, vt qui iniquè diſtribuit, iniuria afficiat, non autem is qui plus accipit, poterit quiſpiam ſibi ipſi iniuriā inferre. Poſteaquàm verò ſoluit id quod videbatur occurrere, iniuſtè agere eum aſſerens qui diſtribuit iniuſtè, perſpicuum inquit, eſt eum qui inæqualiter diſtribuit & præter dignitatem, eſſe iniuria afficientem, non eum ſemper qui plus habet. Cum autem adiungit [non ſemper] oſtendit eum qui plus habet, poſſe interdum iniuria afficere & eſſe iniuſtum, interdum nō eſſe: id quod etiam declarabit. nam cum ille qui plus præter dignitatem habet, ipſe ille eſt qui inæqualem diſtributionem fecit, ſibiq; plus indignè aſſumpſit: tunc is & plus habet præter dignitatem & iniuſtus eſt. quare nō ſemper qui plus habet, non eſt iniuſtus, ſed aliquando: quando videlicet alter fuerit qui præter dignitatem diſtribuerit, alter qui habeat. ac propterea fit, vt iniuſtus ſemper plus habeat: qui autem plus habet, non ſemper ſit iniuſtus. non enim cui ineſt iniuſtum, is continuò iniuriâ afficit: ſed oportet, vt præter iniuſtum illud etiam adſit, vt ſponte fecerit, & ſicut ſæpe dixit, cum electione. ſponte autē is facit, in quo ineſt principium actionis: quod quidem principiū eſt in eo qui diſtribuit, nō qui accepit.

Adde quòd cum facere multis modis dicatur: & quodam modo inanimata interficiant, & manus, & ſeruus, cum mandauerit aliquis: hæc ſanè nō iniuſtè faciunt, ſed iniuſta tamen committunt.

Quoniam, inquit, facere multipliciter dicitur, & non omnis qui iniuſtum quid facit, iniuriam facere abſolutè dicitur: ille etiam qui diſtribuit inæqualiter, ſi ſpontè id fecerit, iniuria afficiet abſolutè, iniuſtusque erit: ſi non ſponte, per accidens erit iniuſtus. nam ita quoque inanimata dicuntur occidere, & iniuſtè agere, & manus: & ſeruus iuſſus quiſpiam agere per accidens, non abſolutè facit: quia ſcilicet non ex electione agit. Sicut igitur facere multis modis dicimur, & ſpōte & cum electione, & inuiti & ſine electione: ſic quoque plus habere per accidens poſſumus, cum non ex electione nec ſponte id habemus. abſolutè vero & propriè iniuria afficit is, qui ſponte inuitum aliquem, præterque eius electionem lædit. Vnde propriè etiam iniuriâ ille afficietur, qui prꝫter voluntatem & inuitus læditur à volente, minusque & inæquale accipit: qui autem inuitus volentem lædit, is per accidens facit iniuriam: ſimili modo qui volens ab inuito læditur, iniuria per accidens afficitur.

Accedit quòd ſi ignorans iudicauit quiſpiam, non iniuſtè agit, quantum ad legitimum ius attinet, neque iniuſtum iudicium eſt: ſed quodam modo tamen iniuſtum. aliud enim legitimum, aliud primum ius eſt. at ſi ſciens iudicauit iniuſtè, plus ſibi vſurpat & ipſe vel gratiæ vel vindictæ: perinde quidem ac ſiquis iniuſtè facti quoque ipſe partem acceperit: & ille etiam qui ob hæc iniuſtè iudicauit, plus habet. Etenim ī illis qui agrum adiudicauit, is non agrum, ſed argentum accepit.

Cum dixerit ex eo quòd facere multis modis dicitur, ſequi, vt qui patitur, ita afficiatur, ſicut ille qui facit, fecerit: hic quoque idem confirmat. nam quia fieri poteſt, vt idem partim iuſtè faciat, partim iniuſtè: & qui patitur item, in aliquo iuſtè patiatur, in aliquo iniuſtè: hoc volens oſtendere, ius ipſum diuidit in id quod lege conſtat, & quod naturâ: inquitque tum qui inæqualem diſtributionem fecit, vel naturale ius, vel legitimum, vel vtrumque ignorantem id feciſſe: ſi vtrumque ignorans iudicauit, atque inæquali vſus eſt diſtributione, non iniuſtè agit: quippè cum ſponte id minimè fecerit. neque ſi ex legitimo iure iudicans ignorato naturali inæquale quippiam diſtribuerit, iniuſtè agit: ſecundum leges enim iudicauit. at eos qui ſecundum leges iudicant, minimè vituperamus. ſimili modo quoque qui licet legem ignorarit, modo naturale ius cognouerit, ſecundumq; ipſum iudicarit: iniuſtè agere minimè cenſendus eſt: quippè cum neque illi qui ſecundum naturale ius iudicant, reprahenſiones aliquas meritò ſubire videantur. Sed ſi vtrunque ſciens & legitimum

mum ius & naturale,affectu tamen aliquo aut muneribus inductus inæqualia diſtribuit:ſponte in iuriam facit,iniuſtusq́ue eſt:& qui minus hoc modo accipit non per accidẽs,ſed per ſe & propriè iniuriâ afficitur.ſi item naturale ius cognouerit, & ignorarit legitimum , ex affectu tamen aliquo inæqualia iniuſtè diſtribuerit,propriè iniuſtè agit.iniuſtè etiam propriè agit , ſi ignorato naturali & cognito legitimo ob inimicitiam & odium,aut muneribus corruptus nõ ita iudicauit,ſicut lex præſcribit:quiq́ue iniquum hiſce de cauſis aeceptum habet, iniuria propriè affici exiſtimãdus eſt. Vtro igitur iure ignorato iniuſtè iudicarit quiſpiam , iudiciũ ipſum iniuſtum minimè propterea eſt,quia ſecundum aliquam legem ſiue naturalem, ſiue ſcriptã exiſtit:eſt tamen quodammodo iniuſtum,quia non idem eſt naturale ius & legitimum.vel enim ſecundum naturale eſt iniuſtum:ſecundum legitimum,iuſtum.ſi ſecundum id videlicet factũ fuerit:vel è contrario ſi ad naturale ius ſpectemus,eſt iuſtum,quod per ſe effectum eſt:ſi ad legitimum,iniuſtum : & propterea & qui etiã ita iudicauit,per accidẽs afficit iniuriâ:& qui inæqualia accepit,iniuriâ per accidens afficitur.Nõ eſt,inquit,idem legitimum ius & primum:primũ appellans id quod naturâ cõſtat:quando ille qui iudicauit,ſicut dictũ eſt, nõ iniuſtè agit,neq; iniuſtus abſolutè eſt.qui tamen vel vtrunq; vel alterũ cognorit , & iniquè iudicauerit:plus ſibi videtur vſurpare, cũ ab eo cui plus attribuit,vel aurũ,vel omnino gratiam quãdam accipiat:ab eo item,cui minus dedit , dum tanquã inimicum vlciſcendi ac vindicandi cauſâ id facit,quodam modo aliquid accipit, pluſq; inde etiam vſurpat : iniuſte enĩ facti quodammodo partem quandam accepit.ſicut enim in pecuniarum acceptione, qui agrũ diuiſit ei qui pecunias dederit,iniuſtè facti quodam modo eſt particeps:quia licet agrum non acciπiat, pecunias tamen accipit : ſic qui ob inimicitias & vlciſcendi cauſâ ſupplicium de aliquo ſumit,minuſq́ue diſtribuit,agrum non accepit,ſed pecuniam:habetq́ue modo quodam iniuſtè facti partem. Quid autem,id eſt:libidinis, voluntatiſq́ue expletionem. vlciſci enim volens,vltionem eſt exequutus . Cum autem his demonſtrarit iniuſtum eum eſſe qui non ignorans ſed ſponte inæqualiter diſtribuit,aut iudicauit:ſimul etiam oſtendit eum iniuſtè minimè agere aliquando , cui amplius diſtribuitur.nam qui plus habet,tunc iniuſtè agit,cum ob pecuniarum largitionem accepit.cum autem ex iudicantis ignoratione plus habet,non iniuſtè agit . Cum inquit autem , & ille etiã qui ob hæc iniuſtè iudicauit,plus habet [plus habet]ea ſignificatione hîc eſt intelligendum, vt pro eo quod eſt plus vſurpare,accipiatur,pluſq́ue ſibi iniuſtè præterquàm deceat,arrogare.

Homines autem in ſua poteſtate ſitum exiſtimant , vt iniuria afficiant. propterea etiam ius ipſum putant facile eſſe:quod tamen non eſt . rem habere enim cum vxore vicini, & percutere proximum , & manu porrigere pecuniam & facile eſt,& in ipſis:ſed ita tamen ſe habentes hæc facere, neq; facile,neque in ipſis eſt.

Iuſtitiam & iniuſtitiam ſponte fieri,in nobiſq́ue eſſe,cuiuſmodi omnia ſunt , quæ fiunt ex electione, ſuperius vbique demonſtratum eſt : nunc verò videtur dicere, vt iuſti vel iniuſti ſimus, in noſtra minimè eſſe poteſtate:quod abſurdum eſt:cum maximè omniũ & virtutes & vitia in nobis eſſe ſine vllo dubio pateat.Sed videtur quidem hoc dicere,non hoc tamen eſt, quod demõſtrat ac probat.illud enim oſtendit his verbis,nos nõ ſimul ac voluerimus iuſtos eſſe aut iniuſtos.id quod declarat etiã cum ſubiungit [PROPTEREA etiam ius ipſum putant facile eſſe].ſicut enim tyrannũ interficere in noſtra eſt poteſtate,nõ tamen quando volumus,id facere poſſumus:ita in virtutibus & vitiis,in nobis quidem eſt ſitum,vt iuſti vel iniuſti ſimus:non tamen fieri poteſt,vt quãdo voluerimus,tunc cõtinuò ſimus:quippe cum ad virtutum vel vitiorum quemadmodum etiam ſcientiarum acquiſitionem,& aſſuetudine & exercitatione & diſciplinâ indigeamus:vt non ſimul ac voluerimus,vel iuſti vel iniuſti eſſe valeamus.Nam quemadmodum vel medicinam vel geometriam diſcere in nobis eſt,non tamen cũ volumus,vel acquirimus atque habemus ipſas has ſcientias,vel iam acquiſitas amittimus:ſic in virtutibus & vitiis fieri manifeſtum eſt . tempore enim & exercitatione & diſciplinâ opus eſt ad habitus comparandos. Quippiam igitur iniuſti vel iuſti facere,verbi cauſâ adulterium committere,aut verberare,in nobis eſt ac facile:ſed ita tamen nos habentes hæc facere,neque facile, neque in nobis eſt:id eſt ita affectos , vt ex habitu vel iuſtitiæ vel iniuſtitiæ operemur,non eſt facile:ſed vt dictum eſt , & tempore & diſciplinâ & aſſuetudine non parua eſt opus.Nam incidere,& adurere,purganſq; medicamẽtum exhibere facile eſt,in noſtraq; poteſtate collocatum, cum voluerimus : ex habitu tamen id facere non admodum facile eſt . tum enim ex habitu fit,cum tenemus quando,aut cui,aut quatenus vnumquodque horum faciendum ſit:id quod & rationem & experientiam non mediocrem requirit : quam ſtatim vbi voluerimus, habere nullo modo poſſumus.

Simili modo quoque cognoſcere iuſta & iniuſta nullam ſapientiam eſſe exiſtimāt:propterea quòd difficile minimè eſt ea intelligere, de quibus leges præſcribunt. Verùm iuſta non hæc ſunt niſi per accidens: ſed ea ſunt iuſta,quæ quodam modo aguntur, & quodam modo diſtribuūtur.Id autem difficilius eſt quàm ſalubria cognoſcere:nam illic mel,vinum, veratrū, aduſtionem item & inciſionem noſcere facilius eſt: quo modo autem ad ſanitatē afferendam,cui, & quando adhibenda hæc ſint, tam eſt ſanè difficile cognoſcere,quàm medicum eſſe.

Ius ipſum facile eſſe inquiunt homines,proptereaque & agere iuſta eſt in promptu,& cognoſcere id quod iuſtum eſt,nō eſt difficile.nam leges de iuſtis & iniuſtis præſcribunt:at ſcire ea quæ à legibus dicuntur,nullum negocium eſt.Quare fit vt cognoſcere & iuſta & iniuſta nulla ſit difficultas.Sed ad hæc Ariſtoteles occurrit,iuſta inquiens,non in eo eſſe iuſta,quòd audita percipiātur,ſciaturque,depoſitum non eſſe retinendum,non eſſe furandum.nam iuſtum & iniuſtum aliud per ſeſe eſſe,aliud ex accidenti.Ex accidenti illud eſt,quod vel ex auditu tantum cognoſcitur, vel fraudulenter ac doloſè agitur:cuiuſmodi eſt,cum quis depoſitum reddit,ſed doloſè,ſcilicet vt plus poſteà accipiat,& non reddat.iuſtum enim eſt,ſed ex accidenti,quatenus tantummodo id factum fuit, quod lex ipſa præſcribebat.per ſe autem iuſtum illud eſt, quod ex iuſtitiæ habitu agitur. & qui ex habitu agit, propriè ius ac iuſtum ipſum cognoſcit.ſed ſi propria iuſti cognitio in agendo ex habitu conſiſtit, acquirere autem habitus difficile eſt: conſequetur, vt cognoſcere etiam iuſta difficile ſit.Immo eò maius negocium, inquit, ac difficilius eſt iuſta ipſa cognoſcere, quàm ſalubria,quò eſſe iuſtum,quàm medicum difficilius eſt.nam illic,id eſt, in ſalubribus, quæ ad medicū ſpectant,cognoſcere ea quibus medicus vtitur,difficile minimè eſt,vinum,panem,veratrum,aduſtionem,ſectionem.hoc modo enim cognoſcere ſalubria per accidens eſt:nam propria horum cognitio ex vſu ipſo exiſtit, qui ex medicinæ habitu fit. id autem eſt ſcire quando, quo modo, & quatenus adhibere ſingula oporteat:quod ſanè facile non eſt,quippè cum neque ſit facile medicinæ habitum acquirere.tanta igitur eſt difficultas in medicarum rerum vſu percipiendo,quantum eſt in eo laboris ac negocij,vt medicus quiſpiam euadat.

Ob id autem ipſum etiam iuſti hominis eſſe exiſtimant, nihilo minus iniuſtè agere:quoniam nihilo minus iuſtus,immo etiam magis facere vnūquodq; ex his poteſt.nam & rem habere cum muliere, & percutere:& vir fortis ſcutū abiicere,& in fugam verſus in vtram partem velit, currere poteſt.Sed ignauè agere,& iniuſtè non eſt hæc facere, niſi per accidens. nam hæc facere eſt,cum aliquis ita ſe habens agit. Quemadmodum etiam mederi,& ſanare non eſt incidere,aut non incidere:vel medicamēta adhibere, aut non adhibere:ſed quodam modo vtraque hæc facere.

Ob hanc cauſam,inquit,homines facile eſſe cognoſcere & iuſta & iniuſta exiſtimant:eò quòd putant in vniuſcuiuſquè poteſtate eſſe, vt quando vult, iuſtus ſit vel iniuſtus. ob eandem cauſam iuſti quoque hominis iniuſta agere nihilo minus,immo etiam magis quàm iniuſti eſſe opinantur: eò quòd magis iuſtus vir poſſit iniuſta agere,quàm iniuſtus,& abſolutè quàm quiuis alius è vulgo: quippè cum & iuſtus magis queat quàm quiuis alius,vel rem habere cum vxore alterius, vel percutere vicinum:& fortis quàm timidus ſcutum in bello abiicere & fugere. magis enim hos poſſe hæc facere ob id exiſtimant plerique,quia magis hæc cognoſcunt,quàm alij: quippè cum eius ſit qui vnum contrariū cognorit,cognoſcere etiam alterum.Atque hæc dicunt,propterea quòd eum qui iniuſtum quippiam egerit,continuò etiam eſſe iniuſtum opinātur. at iniuſtum quid agere facile eſt,ſimiliter etiam iuſtum:iniuſtum igitur,& iuſtum quippiam eſſe facilius eſt,ſed verum minimè eſt,eum qui vel iuſti vel iniuſti aliquid agit,continuò etiam eſſe vel iuſtum vel iniuſtum:aut eum qui ſcutum abiecerit,eſſe ignauum:niſi ita ſe habens ea agat: id eſt ex habitu vel virtutis vel vitij operetur.ignauus enim eſt,qui ob ignauiam & timiditatem ſcutum abiecit: iniuſtus qui ob vitium plus vſurpat. & demum qui ex habitu quippiam vel boni vel mali agit, eſt vel bonus vel malus.Quòd ſi iniuſtè agere nihil aliud eſt quàm ex iniuſtitiæ habitu operari: non ſolum nō erit facile,vt iuſtus vir iniuſtè agat, ſed etiam fieri nullo modo poterit. ſicut enim in principio libri

dixit Ariſtoteles,ſcientiæ contrariorum ſunt,non autem habitus.

Iura autem inter eos ſunt, qui bonorum ſimpliciter ſunt participes: in quibus & exceſſum habent & defectum.quibuſdam enim horum non eſt exceſſus,vt fortaſſe diis:quibuſdam nulla pars vtilis eſt,vt incurabilibus & malis,ſed nocent omnia:at quibuſdam quadam tenus:atque hoc propterea humanum eſt.

Dilucidior eſſet lectio,ſi ita diceret[ius aliud eſt diſtributiuum,aliud emendatiuum].hæc verò vtraq; inter eos conſiſtunt,qui ſunt participes bonorum ſimpliciter, in quibus felicitas conſiſtit. Simpliciter verò bona ea ſunt propriè, quæ ſuapte naturâ bona ſunt:vt virtutes,virtutumq; operationes.ſecundo modo etiā ſimpliciter bona appellantur,bona inſtrumentaria ac facultates,quæ ſecundum naturam affectis bona ſunt. Quænam autem ſint inſtrumentaria hæc bona ac facultates explicat, dum inquit [in quibus & exceſſum habent & defectum]. ſunt enim diuitiæ, honores,ciuilis poteſtas,in quibus & exceſſus & defectus reperitur. nam in virtutibus quæ propriè ſunt ſimpliciter bona,cum ſint definitæ,& in mediocritate conſiſtant,ſicut demonſtratum eſt,neque exceſſus neq; defectus eſſe vllo pacto poteſt.in quibus verò eſt exceſſus & defectus, in iiſdem licet & plus vſurpare,& minus cōſequi.at in virtute nulla pluris vſurpatio contingit:quippè cum fieri omnino nequeat,vt virtutem alicuius per vim rapiamus,priuemusque habentem:id quod in pecuniis aliiſq; huiuſmodi poſſeſſionibus poteſt.nam quotidie videmus accidere,vt alter alterius vel agrum,vel vineam,vel eiuſmodi quippiam violenter auferat: fortitudinem verò à forti viro, aut ſcientiam à ſciente per vim eripere poteſt nemo.In iis igitur in quibus exceſſum & defectum habent homines,iura cōſiſtunt.cum enim horum bonorū poſſint, & plus & minus habere quàm deceat:in diſtribuendis his & adæquandis iura ipſa verſantur. nam quibus nullum ex huiuſmodi bonis adeſt,iis neque exceſſus horum,neque defectus eſſe vllus poteſt. ſi verò non eſt exceſſus & defectus,neque emendatiuum aut diſtributiuum ius vllum erit.Vnde diis apud quos neq; diuitiæ, neque gloria,neque honor, neque principatus, neque quicquam ex huiuſmodi bonis reperitur: neque ius eſt vel diſtributiuum vel emendatiuum: ſed neque illis ius eſt, qui licet bona hæc habeant,incurabiles tamen atque inſanabiles ob luxum & intemperantiam, omniumque flagitiorū genus euaſerunt:quippè cum emendatiuum ac diſtributiuū ius in boni alicuius aut vtilis rei ęqua diſtributione ſecundum proportionem verſetur:ſiquidem plus vſurpantē ei adæquat, qui defraudatur. Quibus enim hominibus bonum ipſum nullam vtilitatem nullumque commodum affert, iis ius non eſt:at inſanabilibus nullum ex huiuſmodi bonis eſt vtile. quibuſdam verò aliquatenus ſunt vtilia hæc bona,iis ſcilicet qui medij ſunt,& non prorſus deprauati,& ſecundum leges & inſtituta nō prauè admodum degunt. Ac ſenſus quidem talis eſt.quod verò inquit[vt fortaſſe diis] ob Platonem dictum videtur, qui Dei eſſe etiam virtutem aſſerebat: vt ſi virtutem habeat Deus, ius quoque habeat neceſſe ſit:ſi ius,etiam pecunias. Quocirca Ariſtoteles Platonis hanc opinionem nō admittebat.alibi enim,inquit:ſi virtus moderatrix affectuum eſt, & eſt in diis: eſſe etiam affectus in diis neceſſe erit.

De æquitate,æquo,& bono. Cap. X.

SEquitur,vt de æquitate & æquo & bono, quo modo ſcilicet illa ad iuſtitiam,hoc ad ius reſpiciat,diſſeramus. neque enim ſi quis rectè conſideret,vt idem abſolutè ſpectare,neq; vt diuerſum prorſus genere videtur.& interdum æquum & bonum, hominemque ipſum eiuſmodi laudamus, ita vt ad alia quoq; transferre hoc nomen laudando conſueuerimus, æquum hominē probum appellantes:interdum,dum rationem ſequimur, abſurdum videtur æquū & bonū,ſi præter ius quiddam eſt,eſſe laudabile. vel enim ius non eſt honeſtū:vel æquum & bonum nō eſt ius, ſi diuerſum quid eſt:vel ſi vtrunq; eſt honeſtū,idem vtraque ſunt. Ac dubitatio quidē circa æquum & bonum ferè ex his cōtingit, in qua omnia quodam modo rectè ſeſe habent, nihilque eſt quod ſibi aduerſetur ac repugnet.nam cum æquum & bonū iuris cuiuſdam æquum ſit, melius ius quoddam eſt:neq; tamen

tamen quaſi diuerſum aliquod genus eſt iure ipſo melius. Ius igitur & æquum & bonum idem eſt.cum enim vtraq; honeſta ſint, æquum & bonũ honeſtius,meliusq; eſt.Dubitatio autem hæc oritur, quia æquum & bonũ ius eſt non ſecundum legem,ſed legitimi iuris correctio.

Quoniam æquitas quæ ἐπιείκεια dicitur, æquumque & bonum circa ius emendatiuum, ſicut cognoſcemus,verſatur:meritò vbi explicauit quid ſit huiuſmodi ius, de æquitate diſſerere aggreditur:inquitque æquum & bonum,neque abſolutè idem eſſe cum iure,neque diuerſum ab eo. eſt enim quodam iure melius,id eſt,legitimo:quemadmodum etiam eſt ius naturale.Oſtendens verò æquum & bonum non eſſe idem quod ius,ſubiungit:interdum,inquiens, æquum & bonum, hominemque ipſum eiuſmodi,id eſt, æquitate præditum laudamus, eum dicentes meliorem eſſe iuſto:quod cum facimus,diuerſum proculdubio æquum & bonum à iuſto eſſe exiſtimamus.Verùm etiam cum ad alia vt fortitudinem & temperantiam vel artem aliquam transferimus hoc nomen, dicimusque verbi gratiâ,aut temperantem forti eſſe æquiorem,vel fortem è cõtrario temperante, aut ædificatorem agricola,vel agricolam ædificatore : tunc perſpicuum eſt nos hoc nomine æqui & boni non pro iuſto,ſed pro bono ac præſtante vti : vt diuerſum hoc modo æquum & bonum à iuſto eſſe videatur.Prætereà,inquit,dum rationem ſequimur,abſurdum videri, ſi æquum & bonũ à iure diuerſum cum ſit,eſſe laudabile dicatur.nam ſi diuerſum à iure eſt,& eſt laudabile:ius ipſum neque bonum erit,neque laudabile.at ſi ius laudabile eſt:æquum & bonum minimè erit. Cum ita dubitarit,nihil contrarij in ſe habere orationes has,ſed veras eſſe vtraſque aſſerit,tam quæ diuerſum eſſe à iure æquum & bonum , quàm quæ non diuerſum eſſe ait. & ſimili modo ita eam, quæ æquum & bonum iure ipſo eſſe melius,vt eam,quæ nõ eſſe melius aſtruit. Eſt enim quodam iure melius æquum & bonum,licet non omni.neque vt diuerſum quid genere, eſt melius : ſed cum & ipſum ius ſit,quodam iure melius eſt . & cum vtraque honeſta ſint , melius eſt æquum & bonum, nõ omni tamen iure,ſicut dictum eſt:nam etiam ipſum ius eſt. ſi enim æquum & bonum ius cum ſit,omni iure eſſet melius:efficeretur,vt ſe ipſo quoque eſſet melius.at id quod melius eſt, peiore aliquo eſt melius : quare ſeipſo eſſet æquum & bonum & peius & melius : quod abſurdum eſt. Quocirca dicendum eſt æquum & bonum melius eſſe eo iure quod pacto & legibus conſtat: cuius ſcilicet emendatio ac correctio eſt,vt ſubiungit . Cum enim vtraque honeſta ſint, id eſt, & ius quod pacto & lege conſtat,& æquum & bonum:æquum & bonum melius eſt.quippè cum ius ſit non ſecundum legem,ſed legitimi iuris correctio.

Cuius rei cauſa eſt,quòd lex in vniuerſum omnis ſtatuitur:nec fieri poteſt, vt rectè de quibuſdã in vniuerſum definiatur . in quibus enim neceſſe eſt,vt in vniuerſum dicatur , rectè autem id non poteſt : lex id ſumit quod vtplurimũ fit,non ignorãs ſanè quod peccatur. & nihilo minus tamẽ rectè ſeſe habet:quippè cum peccatum in lege minimè ſit,neq; in legiſlatore,ſed in rei ipſius natura cõſiſtat.ſtatim enim rerum agendarũ materia eiuſmodi eſt . Quando igitur lex in vniuerſum dixerit , & præter vniuerſale poſteà quippiã contigerit:tunc rectè ſe habet,ſi qua legiſlator omiſit,abſoluteq; ac ſimpliciter loquẽdo peccauit, corrigatur defectus:id quod legiſlator etiam ipſe ſi adeſſet,dixiſſet:& ſi ſciuiſſet,ita preſcribentem legem inſtituiſſet.idcircò ius quidem eſt & melius quodam iure, non eo tamen quod abſolutè eſt & ſimpliciter, ſed eo quod abſolutè loquendo peccat.eſtque ea æqui & boni natura,vt legis qua parte deficit,ob vniuerſale,emendatio ſit. id enim eſt in cauſa,vt etiã non omnia ſecundum legem ſint , propter eà quòd vt de quibuſdam lex ſanciatur,fieri nullo modo poteſt.quapropter decreto opus eſt : indefiniti enim indefinita etiam eſſe regula debet . ſicut ædificationis Lesbiæ plumbea norma,quæ ad lapidis figuram tranſmutatur, neque immobilis manet:ſic decretum ad res ipſas accommodatur.

Cum dixerit æquũ & bonum legitimi iuris eſſe emendationẽ,emendat enim quod in eo peccatur:

catur:necessarium esse ostendit,legem quę ex pacto constat,peccare ob rerum indeterminationē, quæ aliâs aliter euenire consueuerunt.nam lex in vniuersum sancit, eum qui depositum non reddiderit, infamem esse atque ignominiosum:peregrinum item si murum ascenderit, à ciuibus esse interficiendum:necnon eum qui rem cum aliena vxore habuerit,castigari debere. Atque vnumquodq; horum,id est,infamia,interfectio,& castigatio,iustum est plerunque:sed incidit tamen, vt interdum iustum minimè sit,sed peccatum. Quo modo enim errans non est ac peccans ius illud, quod puniri iubet eum qui tyranni vxorem violauit, atq; ita interfecto tyrāno patriam in libertatem asseruit? Quo modo item peccatum non est existimandum vel maximum, peregrinum eo nomine velle interficere, quòd ingruentibus hostibus in murum ascendens * fortiter se gesserit, atq; vrbem defenderit?Cum igitur lex in vniuersum abstinēdum esse ab aliena vxore præscribat, ac propterea ad supplicium trahatur ille etiam qui tyrannum eo modo interfecerat:æquus & bonus hac in parte defectum legis corrigit.si enim id nouisset legislator euēturum esse, legi procul dubio addidisset:lexq; in hunc modum fuisset scripta:A quacunq; aliena vxore abstinento, præterquàm tyranni,si ex tali concubitu ciuitatis libertas procuratur.& item:Peregrinus vnusquisq; qui in bello murum ascenderit,occidatur,nisi is qui defendendæ vrbis causa id fecerit, fortiterq; se gesserit.Vbi ergo fieri non potest,vt de omnibus rectè leges instituantur:de iis quæ vt plurimū eueniunt,institui consueuere.Vt plurimum autem malum est,adulterium cōmittere,& peregrinū in murum ascendere,& depositum non reddere,atq; huiusmodi cætera:non tamen semper, vt dictum est.Atq; hinc perspicuū est,æquum & bonum esse ius.iustum quippè est ne moriatur is, qui vel fortiter se gessit, vel tyrannum sustulit. immò melius etiam iure ipso legitimo est,non tamen omni iure simpliciter.Appellat autem ius simpliciter atq; absolutè, quod secundum naturam est. nā vbi,inquit[absoluteq; ac simpliciter loquendo peccauit]simpliciter pro[vniuersaliter]sumitur:hîc verò pro naturaliter ac secundum naturam. Cum autem naturam hanc esse æqui & boni ait,naturam pro substantia,atq; essentia ponit.Est igitur æqui & boni,quod in neutro genere est intelligendum,vnde æquus & bonus vir posteà denominatur, ea essentia, vt eius quod deficit in lege,correctio sit,atque emendatio.id quod,si affuisset legislator,legi adiunxisset. Quòd errent ac peccens leges,id in causa est,quòd nō omnia secundum legem sunt,tum quod res ipsæ sunt indeterminatæ,atque alio modo aliàs sese habent: tum quòd non de omnibus leges institui ac sanciri queunt.nam de iis quæ alio modo aliàs sese habent,& pro occasionibus immutantur, leges nullæ cōduntur,sed decreta fieri consueuerunt:verbi causa,quibuscum societas ac cōfœderatio faciēda sit:quando & quò transmigrandum:quando exportanda,& quādo minimè,ea quę in regione nostra nascuntur:occasiones enim & vsus singula huiusmodi nobis declarant.quæ cum sint indeterminata, nulla lege ac regula in vniuersum compręhendi possunt: quippè cum id quod rem alio modo aliâs sese habentem præscribit ac terminat,indeterminatum etiam ipsum esse proq; rei natura quam definit, immutari necesse sit. Quòd verò indefinitarum rerum regulæ etiam ipsæ sint indefinitæ,immutenturq; vnà cum rebus:plumbeam normam lesbię ædificationis in argumentū adduxit.non enim ex leuibus,æqualiterq; coaptatis lapidibus ædificatio quæ vocatur lesbia, extruebatur:sed in more erat apud Lesbios, * eminentias & concauitates habentes lapides ad ædificia extruenda adhibere:vt norma eis opus esset plumbea,quæ pro inæqualitate inflecti, atq; ita dirigere inæqualium lapidum structuram posset. Sicut igitur norma hæc plumbea ad figurā ædificationis immutabatur:ita decreta pro rerum vsu immutari consueuerunt.

*ἀριστεύσαντα.

*ἐξοχὰς καὶ εἰσοχάς.

Quidnam igitur sit æquum & bonum, & quid ius, & quo iure melius id sit,perspicuum iam est. Ex quo etiam patet quisnam ęquus & bonus vir sit:qui enim talia eligit,atque agit,neque est exactus iuris exequutor in peiorem partem, sed imminuit potius, etiam si legem ad id adiutricem habeat:is æquus & bonus est: habitusque ipse æquitas, quæ quidem iustitia quædam,nec diuersus ab ea habitus est.

Vbi declarauit quid sit æquitas & bonitas:quis sit æquus & bonus etiā ostendit.qui quis sit,ex æquitatis ipsius definitione perspicuū esse,inquit. est enim correctio iuris æquitas, præstantiorq; est legitimo iure,quod ex eo peccare cōsueuit, ꝙ vniuersaliter,non ꝙ malè fuerit institutum:hoc enim est melior æquitas,nō omni simpliciter iure,& naturali. erit igitur etiā æquus & bonus qui talium erit electiuus & actiuus,neq; * exactus iuris exequutor in peiorem partem:hoc est, qui nō omnia quæ in legibus sunt scripta,seruare studebit in peiorē partē interpretans.non enim acerbè punire vult mala perpetrata,neq; in scripto persistit,sed sententiā magis legislatoris sectandā censet:etiā si lex,id est,scriptū ipsi ad hoc,id est,ad acerbè puniendum auxiliari,ac fauere videatur.

*ἀκριβοδίκαιος.

De iniuria. Cap. XI.

EX his quę diximus,manifeſtum etiam fit,an fieri poſſit, vt quis iniuriâ ſe ipſum afficiat,nécne.Nõnulla enim ſunt iura quæ ad vniuerſam virtutem ſpectantia à legibus ſunt inſtituta : exempli cauſà, lex non iubet ſe ipſum quempiam occidere:quæ autẽ non iubet,vetat.Prętereà cum quis præter legem lædit non referens læſionẽ,ſponte iniuriam facit . qui autem ſponte facit,is ſciens & quẽ,& quo modo,facit.at qui ob iram ſe ipſum iugulat,ſponte pręter rectam legem id agit,quod lex non permittit.iniuriam igitur facit:ſed cui?ciuitati nimirũ,nõ ſibi:quippe cũ ſponte patiatur:nemo verò ſponte iniuria afficiatur. Vnde etiã ipſum ciuitas mulctat:eique qui ſe ipſum necauit,quaſi ciuitatẽ iniuria affecerit,ignominia quædã irrogatur.

Cum ſuperius de intemperante quæſiuerit, an iniuriâ afficere ſeipſum poſſit, idque fieri non poſſe oſtenderit,eò quòd ab amica ſponte bonis ſuis ſpolietur:nunc in vniuerſum quærit, an ſibi ipſi quiſpiam inferre iniuriam queat . & quia ſicut iuſtitia eſt duplex, altera legitima, quæ omnes virtutes complectitur:altera particularis:ita iniuſtitia & iniuria vniuerſalis altera, altera eſt particularis:vtrarunque harum mentionẽ facit,oſtenditque neque vniuerſali,neq; particulari ſe ipſum afficere iniuria quempiam poſſe. Ac primum de vniuerſali agit : argumentumque in contrarium ſumit:conaturque concludere fieri poſſe,vt quis ſeipſum lædat præter vniuerſalem iuſtitiam,prępterque omne id quod in vnaquaque virtute conſideratur:in hunc modum inquiens.non iubet lex vt quiſpiam ſibi ipſi mortem conſciſcat.qui igitur id facit,præter legem facit.at qui pręter legem facit,iniuriam facit:qui ergo ſe ipſum occidit,iniuriam facit.ſed qui iniuriam facit,alicui eam facit:efficitur igitur vt qui ſe ipſum occiderit,& propterea iniuriam fecerit,iniuriam alicui fecerit. ſed cui fecit iniuriã?ſibi ipſi proculdubio.fieri igitur poteſt, vt ſe ipſum quiſpiam iniuria afficiat. nam etiã non inuitus legem violauit,ſed ſponte:neq; ſponte ſolummodo, ſed probẽ ſciens quoq; quem offenderet,& quo modo:neque læſionem referens . læſionem autem referre is dicitur , qui vlciſci eum conatur,à quo fuerit vel contumeliâ , vel damno aliquo prius laceſſitus.Verùm hanc rationis concluſionem ſtatim refellit,cum ſubiungit: [SED cui?ciuitati nimirum] eum inquiẽs, qui ſe ipſum interfecit,iniuriam quidem facere,ſed non ſibi , quippè cum ſponte ſe ipſum interfecerit.at neminem ſponte iniuria affici ſatis ſuperius demonſtratum eſt.quare ſe ipſum non afficit iniuriâ,qui ſe occidit,ſed ciuitatem procul dubio:eò quòd vel duce,vel milite, vel artifice, vel aliquo huiuſmodi miniſtro ipſam priuat.neceſſe enim eſt,vt qui ſe interfecit vel princeps,vel miles,vel artifex,vel aliqua alia ciuitatis pars fuerit.quare cum ciuitatem ciue priuet,eam iniuriâ afficit.Vnde etiam ciuitas, vtpote ab huiuſmodi homine offenſa eum mulctare conſueuit . ſed quæ animaduerſio & mulcta in eum eſſe poteſt qui ſe necauit,& non amplius viuit? ea ſcilicet , vt ſepultura ciuium indignus habeatur,aliquaque alia huiuſmodi contumelia afficiatur, quæ mortuis inferri poteſt.

Adde quod neque eo modo poteſt quiſpiam ſe ipſum iniuriâ afficere, quo iniuſtus ille eſt, qui ſolum modo iniuſtè agit, & non omnino eſt prauus:id quod diuerſum ab illo eſt.eſt enim quodam modo iniuſtus ita prauus , vt ignauus : non vt totam in ſe habens prauitatem . Quare neque ſecundum hanc ſibi facit iniuriam quiſpiam:ſimul enim idem auferri,ac detrahi eidem poſſet : quod omninò nequit . ſed ſemper inter plures eſſe ius & iniuriam neceſſe eſt.

Poſteaquàm oſtendit in communi & vniuerſali iuſtitia non poſſe quempiam ſibi ipſi iniuriam facere:ad alteram iuſtitiam tranſit,quæ vna eſt & peculiaris virtus,& ei oppoſitam iniuſtitiã,quæ pluris vſurpatio eſt:qua fit vt pluris vſurpator illegitimus minimè ſit. Solummodo iniuſtè agere, inquit,pluris vſurpatorem:omnino verò prauum appellat eum, qui in vniuerſali & tota iniuſtitia peccat.[ID quod diuerſum ab illo eſt]id eſt,hoc quod ex pluris vſurpatione exiſtit iniuſtum,diuerſum ab eo eſt,quod eſt vniuerſale.eſt enim is iniuſtus,id eſt,pluris vſurpator prauus eo modo, quo eſt ignauus & timidus.nam ſicut timidus non vniuerſa eſt præditus prauitate,ſed quadã,quæ eſt timiditas & ignauia,fortitudini oppoſitum vitium : ſic pluris vſurpator , non vniuerſam : ſed

quandam

quandam habet prauitatem.quare neq; secundum hanc, particularem scilicet iniustitiã,iniuriam sibi facit quispiam.nam cum iniustus vt pluris vsurpator iniquus sit,quemadmodum demonstratũm est, iniquus verò plus habeat: est enim id pluris vsurpatoris proprium, vt plus de bonis sibi vsurpet:si iniuria afficit se ipsum quispiam hoc iniustitiæ genere, sui ipsius esset vsurpator: & vt pluris vsurpator,plus haberet:vt vsurpatus, minus:& id quo priuatus est, vtpote iniuriam passus, tanquam iniuriam inferens haberet:haberetque idem simul, & non haberet:quod fieri nullo pacto potest. Quare efficitur,vt neque se ipsum iniuriâ afficere quispiam possit.

Nec non spõtaneum,& ex electione,& prius. nam qui propterea quòd passus est, idem vicissim facit:iniuriam facere minimè videtur. ipse autem seipsum iisdem simul & afficit, & afficitur. Prætereà fieri posset vt sponte quispiam iniuria afficeretur.

Si ille qui iniuria afficitur,inuitus patitur,ipse autem se ipsum quispiam non sponte lædit:iniuria se ipsum afficit nemo.quod verò,inquit[ET prius]idem est,quod superius dixit,quod in se lædendi principiũ habet,& prouocandi.qui enim prouocat,lædereque incipit,ille iniuria afficit: at * qui vlciscitur & vicissim facit,iniuriam facere non videtur:non enim incipit lædere, sed læsiones propulsat ac vindicat.si igitur nocumenti principium in eo esse debet,qui iniuria afficit,& non in eo qui afficitur,aliumque esse oportet,ac diuersum eum in quo principium lęsionis fuerit, ab eo qui offenditur:fierique non potest,vt à se ipso diuersus sit quispiam:fieri etiam nullo modo poterit:vt quis se ipsum iniuriâ afficiat.Prætereà si,inquit, iniuriâ se afficit quispiam, fieri posset, vt sponte quispiam iniuriâ afficeretur:sed sponte iniuriâ afficitur nemo. adde quòd si iniuriâ afficeret se ipsum quisquam,eadem simul pateretur,quæ & faceret:simulque plus vsurparet, & vsurparetur:& econtratriò vsurparetur,& vsurparet:quod absurdum est.

*ἀμυνόμενος καὶ ἀντιδρῶν.

Ad hæc verò sine particularibus iniustè factis iniuriã facit nemo. nemo enim vel cum sua vxore adulterium cõmittit,vel parietem suũ perfodit,vel suas ipsius opes furatur. Ac demum quòd iniuria se ipsum quispiã afficiat, definitione ea soluitur, qua sponte iniuria affici vnũquemq; constitutũ est.

Si iniuriam facere nihil aliud est,quàm circa particularia operari:in particularibus produldubio iniuriâ consistet.particulare autem est adulterium,furtum,contumelia,& similia.at nullus est, qui suæ ipsius vxori adulterium afferat, aut ædium suarum parietem perfodiat, aut pallium suum furetur.Si igitur fieri non potest, vt ex particularibus iniuriis quampiã sibi ipsi quispiam inferat, neque seipsum quispiam iniuriâ afficere vllo modo poterit.Demum,inquit, quæstio hæc an possit seipsum aliquis iniuriâ afficere,definitione iniuriæ patiendæ soluitur:nam si ille iniuriâ afficitur,qui præter voluntatem suam læditur,& præter voluntatem suam affici iniuriâ à se ipso potest nemo:nemo iniuriâ affici à se ipso potest.

Perspicuum autem est vtrũq; tam iniuria affici, quàm afficere, esse malum:alterum enim est minus,alterum amplius habere,quàm sit mediocre. Quemadmodum in medicina salubris, in exercitatoria bonæ habitudinis excessus est.peius tamẽ est iniuria afficere:quippe cum id cũ vitio sit,& vituperabile:& cum vitio quidem vel perfecto,vel absolutè,vel propè. Non enim omne quod spõtaneum est,est cum iniustitia: at iniuria affici sine vitio & iniustitia est: iniuria igitur affici per se minus malum est. Nihil tamen vetat,quin ex accidenti esse maius malum possit. sed ars tamen id nihil curat: quippe quæ, inquit, * lateris dolorem maiorem esse morbum quàm cespitationem,licet ex accidenti alterum interdum euenire queat: si contingat,vt ex cespitatione aliquis ceciderit, atque ita ab hostibus captus fuerit,atque interfectus.

*πλευρῖτιν νόσον μείζονα προσπταίσματος. id est pleuritidẽ esse maiorẽ morbũ offensiõe, quæ fit ad lapidẽ.

Vtraque,inquit,mala sunt:iniuriâ tamen afficere,quàm affici peius est. sed quo modo iniuriâ affici est prauum?eò quòd scilicet ab æquo seu æquali, & medio excidit. nam si æquum est bonũ, minus æquo,id quod est iniuriâ affici,malum est:non eo tamen modo quo iniuriã facere: id enim longè peius est,quippè cum ex prauitate,& vitio proficiscatur:vitium verò damnãdum sit, ac vituperandum.

tuperandum. Cum vtraque autem esse mala dicat, quo modo id fit, exemplis declarat. sicut enim salubre in medicina est bonũ quod in mediocritate quorundam cõsistit, plus verò & minus quod à * mediocritate ipsa excidit, non est bonum: simili modo sicut bona habitudo corporis, in exercitatoria arte bonum est in mediocritate consistens, plus verò & minus non ita: sic id quod iustum est in medio & æquo positum, vitia sua habet per excessum & defectũ. Peius tamen, inquit, est iniuriâ afficere quàm affici, propterea quòd cũ vitio est vel simpliciter, vel propè: appellans hic simpliciter vitiũ id, quod est cum electione, eò quòd sponte fit: propè verò id quod sine electione efficitur. quòd verò vitium propè hoc appellet, subiungendo declarat: cum inquit: [Non enim omne quod spontaneum est, est cum iniustitia] propterea quòd scilicet neq; omne spontaneum est cum electione: nam irati homines, vt dictum iam est, sponte quidem agunt, non tamen cum electione. quod enim sponte fit, voluntatis est atq; assensionis. Cum autẽ iniuriâ affici per se minus malum sit, per accidens tamen potest esse maius malũ: vt si quis iniuria ab aliquo affectus, vlciscendi causa domum eius succendat: ac forte quadam ventus aliquis vehemens exoriatur, vt eo tota vrbs deflagret incendio. ita enim iniuriâ affectũ esse quàm affecisse longè peius euadet. Item si quis iniuriâ affectus tanto dolore ob eam rem opprimatur, vt sibi ipsi mortẽ consciscat. sed licet, inquit, maius malum per accidens sit interdum iniuria affici, per se tamen peius est afficere. nam etiã cõtingere potest aliquando, vt cespitatio ac pedis offensio lateris dolore perniciosior sit. sed id tamen non curat medicus: sed asserit lateris dolorem maiorem morbum, quàm cespitationem esse, naturam vtriusq; considerans, non id quod accidere quandoq, consueuit. maius autẽ malum est cespitatio q̃ lateris dolor: si quis hostes fugiẽs ex offensione pedis decidat, atq; ita capiatur, & interficiatur.

At verò per translationem & similitudinẽ est ius non sibi ad se ipsum, sed sibi cum quibusdam ex suis. quanquam non omne ius esse huiusmodi potest, sed herile tantum vel familiare. In his enim rationibus pars animæ nostræ rationis particeps ab ea quæ est expers, distat. ad quæ cum spectamus, esse iniustitia quędã ad se ipsum videtur, quoniã scilicet fieri potest vt in his aliquo modo præter suas appetitiones quispiã afficiatur. Sicut igitur principi & subdito, ita his quoq; inter se esse ius quoddã videtur. Ac de iustitia quidẽ, cæterisq; moralibus virtutibus in hunc modum definitum sit.

Cum Plato iustitiam in actione partium animæ inter se constituisset: Aristoteles quia semel de omni iustitia agere proposuerat, de hoc etiam iustitiæ genere mentionem facit. Ac primũ inquit, per* translationem dici huiusmodi ius, id est non proprie: deinde non omne ius esse posse huiusmodi, vt ad suas ipsius partes referatur. non enim tale est ciuile, & quod propriè ius dicitur: id est quod inter eos versatur, qui ex æquo vicissim & regunt & reguntur: sed herile, quod non propriè inter iura connumeratur. nullum enim proprium ius est seruo ad dominum, sicut superius demonstratum est. Quam autem rationem habet seruus ad dominum, eandem ratione vacans animę pars ad eam habet, quæ rationis est particeps: ea enim distantia est harum duarum partiũ inter se, vt altera dominetur, altera subdita sit. Hoc autem ius vel familiare, vel herile est, vt inquit ad hæc siquidẽ spectantes, alicui cum quibusdam ex suis vel ius vel iniuriã esse dicimus: ius, quando quod naturâ in ipso dominari debet, dominatur: quod debet subiici, subiicitur, atq; obedit: iniuriã verò, quando è contrario ratione vacans pars imperat, paret rationalis, & subdita est: perinde ac si seruus hero dominetur. In incontinente siquidem & intemperante dominatur irrationalis, rationalis verò obtemperat. In continente & temperante contrà, ratio est quæ principatum obtinet: pars irrationalis verò subiecta est. Inter has partes igitur idem ius erit quod inter principem & subditum est. quod autem ius inter principem & subditum sit, sæpius iam dictum est: subdito inquam obedire, principi quærere ea quæ subditis vtilitatem afferant & salutem.

*συμμετρίας

*μεταφορὰν.

Finis quinti libri.

Quòd iustitiæ & iniustitiæ, & demum uirtutis omnis & uitii medius quidam habitus sit, quem medium habitum appellamus.

SI iustitia & iniustitia dispositiones sunt, quemadmodum isti volunt, quæ διαθέσεις vocantur: dispositiones verò minimè queunt amoueri: neque ex iniusto iustus, neque ex iusto iniustus fieri quispiam posset. at fiunt nonnulli & iusti & iniusti, qui prius non erant: ex aliqua alia igitur constitutione fiunt. Verùm vnumquodque quod fit, vel ex contrario fit, vel ex medio aliquo quod inter contraria positum est: iustus igitur, vel iniustus vnusquisque vel ex con-

Sequentia addita sunt ab interprete latino.

trario fiet,vel ex medio:nõ fit autem ex contrario:ex medio igitur. eaq; cõstitutio ex qua & iusti, & iniusti homines efficiuntur,media inter iustitiam erit & iniustitiam. atque idem de omni vitio & virtute intelligendum erit.Si verò dicant vitia minimè esse dispositiones, neque eiusmodi, vt amoueri nequeant,sed nihil vetare,quo minus ex iniustitia in iustitiam, & demum è vitio in virtutem mutentur nõnulli:dicendum est:si in natura hominum esse vitium asserunt, omnesq; nasci malos, vitium secundum naturam hominibus esse concedendum erit:si verò alterum ex cõtrariis est secundum naturam,alterum proculdubio erit præter naturam:atque ita fiet, vt iustitia, & virtus demum omnis præter naturam nobis insit. quòd si hoc est absurdum:cõcedant scilicet necesse est,sicut iustus fit iniustus,ita iniustum quoque ex iusto effici:vt ex quo habitu in iniustitiam facta est mutatio,is medius habitus constituatur. At si instent & dicant pueros, dum capaces rationis nondum sunt,neque iustos esse neque iniustos:vt habitus hos rationalis hominis esse perspicuum sit.si verò hi sunt rationalis,nemini dubium esse,quin medius quoque eiusmodi sit: atque iccirco puerum irrationalem neque in virtute,neque in vitio, neque in media aliqua dispositione, sicut neque aliud quippiam ex ratione carentibus animalibus esse constitutum: dum verò ad rationem iam peruenit,statim malum euadere:si inquam ita dixerint, simili modo iniustitiam & vitium secundum naturam rationali homini esse fatebuntur. siquidem puer statim vbi in rationalem mutatur,in vitium etiam transit:idemque est rationalem effici & malum.præter naturam ergo rationali homini esse virtutem concedendum erit. Adde quòd si ex vitio omnino ad virtutem mutationes fieri volunt,illud saltem non negabunt,vitium vel mobile esse atque eiusmodi, vt facilè amoueri queat,vel firmum & quod difficulter remoueatur:sed respondeant tandem, si mobile est, cur ex vitio in virtutem facilis minimè mutatio sit:si firmum & quod difficulter remoueatur, cur opus non sit prius quàm in virtutem mutatio fiat,difficultatem eam & firmitatem à vitio auferre? siquidem paulatim disciplina adhibita,& exercitatione in virtutem immutamur,nõ repente,neq; antequam in facilitatem redactum vitium fuerit. At si vitij natura & essentia in eo consistit, vt sit firmum,ac difficile quod remoueatur:vbi est mobile ac facile iam effectum,non amplius est vitium:sed necdum tamen virtus est:quãdoquidem in virtutem ex hoc ipso habitu mutatio fit.Esse igitur hunc medium quendam habitum inter vitium & virtutem cõcedendum est.Præterea pueri quoque etiam si nondum sint rationales,& propterea neque virtutem habeant,neq; vitium, simul ac rationales efficiuntur,& vel boni vel mali fiunt:in medio hoc habitu constituti sunt. non sunt enim ita irrationales vt bruta:quippè cum alterum sit irrationale quod capax rationis est:alterum quod rationem admittere nullo modo potest. Nihil igitur absurdi est, si medium hunc habitum eiusmodi irrationalis esse dixerimus.nam omnibus in vtrunque contrariorum mutatio est: & ita vnumquodque facultate vtrunque est extremorum, cum actu tamen neutrum sit. Est enim quædam etiam in puero constitutio quidamque habitus, ex quo in vitium & virtutem mutatio fit: qui in iis quæ propriè & verè irrationalia dicuntur, esse nullo pacto potest.

Quo modo si ex contrariis contraria efficiuntur,& ex iustitia iniustitia,& ex iniustitia iustitia non existat:& in cæteris uirtutibus & uitiis non eadem ratio sit.

Nam qui iustus euadit,vel ex iniustitia mutatur in iustitiam,qui cõtrarius iustitiæ habitus est: vel ex medio habitu,quem diximus.ea autem quæ è medio immutantur in alterum ex extremis, è medio tanquã contrario immutantur:quod enim medium duorum est, vtrorumque extremorum quodam modo est particeps,licet neutrũ eorũ syncerè atq; integrè habeat. vt cũ In alterũ ipsorũ immutatur,quasi è contrario altero mutatio illa efficiatur. Præterea si omne quod mutatur, dum mutatur,in eo minimè est,in quod mutatur: vel si omne quod in aliquem habitum immutatur,ex priuatione illius habitus immutatur:priuatio autem habitui illi,in quem mutatio fit, cõtraria est: iustitia quoq; & iniustitia ex contrariis efficerentur.ex priuationibus enim fiunt:iustum, quando iniusti: iniustũ quãdo in iniusti priuatione constitutũ est. Si igitur materia ex qua generatio propriè fit,quæ est substantiarũ,ex sese ipsa sine vlla forma posset subsistere:omnia quæ fiunt,propriè ex materia & priuatione gignerentur:materia inquã vt subiecta re,priuatione vt cõtrario, & non subiacente.sed quia fieri non potest,vt sine forma aliqua subsistat materia:ratione enim tantum à formis separatur,& cogitatione,eò ꝙ contraria vicissim admittat:perspicuum est,cum in formam aliquã immutatur,eam in priuatione illius formæ esse constitutã,in quam immutatur: atq; ita cõtrariam quoq; formã habere ei in quã immutatur.in qua enim manere nõ potest dum immutatur, ea cõtraria est. suntq; huiusmodi omnes cõtrariæ formæ, in quibus est atq; esse potest vnũquodq; quod in priuatione alicuius cõsistit. Principali igitur ratione generatio propriè ex priuatione fit: deinde verò ex contrariis etiam formis, in quibus cum sit materia antequam in contrariũ immutetur,non potest non ex ipsis immutari in formam,in quam immutatur. Quando igitur habitus

fuerint

fuerint mutabiles,& contrarietates inter sese:tam ex contrariis formis fit mutatio, quàm ex priuatione eius rei in quam mutatio faciẽda est. Quando autem ita firmi fuerint,vt difficulter amoueri atque auelli queant:mutationes in his ex priuationibus & ex mediis fiunt,à quibus quasi cõtrariis formis fieri mutatio consueuit. Atque ea quidem quæ in alteratione, auctione, minutione, & loci translatione fit mutatio,cum sit etiam ipsa quædam generatio,non tamen absolutè & propriè:ex contrariis efficitur.nam quæ in substantia fit,nullo modo ex contrariis,sed ex cõtradictoria oppositione tantum fit:alioqui enim substantiæ aliquid esset contrarium.

Hominem causa uirtutum esse,& non econtrariò.

Si in iis quæ naturâ fiunt,aliquid est cuius causa res ipsæ gignuntur,& id cuius causa fiunt aliqua,finis eorum est:sequitur,vt in iis quæ naturâ fiunt, finis aliquis sit. finis autem illis quorũ est finis præstantior est:quare fines etiam eorum quæ naturâ fiunt, præstantiores illis ipsis sunt, quæ causa ipsorum gignuntur.at homo est quoque vnum ex iis quæ naturâ gignuntur:quare finis etiã quidam eius erit:atque is præstantior eo ipso,qui eius causa fit.finis autem hominis est,vt probus efficiatur,virtuteq; præditus:huius enim causa genitus homo est.at probum effici nihil aliud est, nisi hominis virtutes consequi:quas adipisci,nisi prius genitus fuerit, potest nemo: quippe cum homo virtutum possessionis,non virtutes hominis causa sint.vnde melior longè est homo præditus virtutibus,quàm qui iis iisdem caret.non enim ipsas nos possidemus,vt villam, vt domum, vt mancipium: sed vniuscuiusque virtutibus generatio in possessione consistit: ipsarumque essentia in hoc ipso constituta est.possessio autem ipsarum finis noster est. ipsæ igitur etiam virtutes finis noster sunt:vtpote cum earum causa simus procreati.Præstantiores ergo nobis virtutes sunt,propterea quòd finis noster in ipsarum præsentia & possessione collocatus est.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM LIBER SEXTVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

B* Ona tibi omnia contingant pia Dei cultrix,literarum studiosa, bonarum honestarumque rerum amatrix regina. nam tu cum animam & corpus inter se cõparaueris, differentiamq; horum optimè perspexeris:potiori parti, atque excellentiori adhæsisti:eamque neglecta inferiore ornare summa ope tibi enitendum esse duxisti. propterea enim effectum est, vt liberales artes & scientias,& virtutes quibus animæ pulchritudo ac nitor comparari consueuit, semper magni feceris atque excolueris: pigmenta verò quibus aliæ illini solent,torques,& monilia,indumentorumque preciosam suppellectilem,& si qua alia vitiandæ naturalis formæ, ac coloris commenta à mulieribus fuerunt inducta, ea omnia non modo contempseris, sed pudenda etiam esse iudicaris: atque ita animæ pulchritudinem & primam & solam affectaris, diuini illius nitoris cupida, ad cuius similitudinem humana anima à principio à Deo creata extiterat. Inde sanè est,quòd quid ad id quod cupis consequendum tibi sit collaturum, semper inquiris: semperque obseruas,quis tibi non margaritam, non lapillum preciosum, non aureum aut argenteum varia arte fabrefactum vasculum, non nitidas aut sumptuosas, aut sensum oblectantes vestes, sed orationes eiusmodi afferat, quæ iuuare animum tuum possint: quæ vel mendacium refellant, & veritatem confirment: vel de virtute & vitio artem quandam tradant, doceantque,quàm pulchra virtus sit,atque expetenda,quoque modo in animis hominum naturâ comparari queat:quàm turpe item vitium sit, quàm damnosum & fugiendum, & qua ratione euitari ab hominibus possit. Quocirca cum etiam de nobis bonam quandam opinionem cõcepisses,è nobis quoq; ad hoc vtilitatem aliquam tibi elicere tentasti.nos

*εὖ σοι γένοιτο.

verò non sumus eiusmodi,vt admodum multa sciamus , sed imbecilles , tum senectute & morbis incurui,tum mentis angustia præditi:vt nihil elegans edere,ac studio dignum valeamus.Cum tamen tu superiori tempore quæsiuisses,immò efflagitasses , vt in primum Nicomachiorum moralium Aristotelis librum explanationem conscriberemus:id iussui tuo obtemperantes pro viribus fuimus exequuti:sperabamusque fore,vt tu perspecta semel nostra imbecillitate, paruaque eruditione nõ amplius tale quippiam nobis esses impositura.sed vt videris, tanto disciplinarum studio atque amore incensa es,vt parua etiam , paruaque æstimationę digna magnifaciẽda esse opineris. Quocircà nos quoque tuo huic incredibili literarum desiderio obsequentes quicquid Deus suggesserit,in medium conferre non recusabimus. Nam cum sexti libri quoque expositionem à nobis requisiueris,eam,quantum vires nostræ præstare potuerint,Dei auxilio præcipuè freti aggrediemur : remque ipsam iam auspicabimur , si prius scopum ac propositum libri explicauerimus.

Cum proposuisset Aristoteles in hoc moralium Nicomachiorũ libro de virtutibus omnibus docere:statim à principio de felicitate humana disputationem instituit , de eaq; in toto primo libro egit.finem esse hominis actionem & operationem affirmãs.sed quia diuersæ in homine sunt animæ facultates,rationales & irrationales,atque ex irrationalibus virtutes actiuæ existunt: nõnullæ enim sunt ita irrationales facultates,vt rationi tamen sint obtemperantes , atque ob id rationales appellari etiam ipsæ quodam modo possint:propterea quòd eam habent naturã, vt ratione * modificari,operarique secundum eius præcepta valeant.rationisque ita capaces efficiantur, dum per eas ratio virtutum actiuarum exequutionem absoluit:ex ratione autem sola absque vllo irrationalis facultatis alicuius commercio virtutes aliæ contemplatiuę elucescunt,cum per sese ea operando perfectionem in contemplatione adipiscitur suam : in quatuor præcedentibus libris qui post primum subsequuntur , de virtutibus actiuis tractauit , vbi simul de iracundia & cupiditate nonnulla egit,animæ videlicet facultatibus,quas cum brutis habemus communes , licet in illis nõ ita vt in nobis,rationi sint obedientes:docuitque, quo modo rationis imperio ad mediocritatem redigantur hi affectus,qui ex se bonum ipsum consequi nullo modo queunt : sed rationis moderamine omnino indigent,quæ præsideat ipsis,ac dominetur.Nunc verò in hoc sexto libro de intellectiuis virtutibus, seu contemplatiuis est disputaturus : quasi absurdum esse iudicarit, si cum eas virtutes cognouerimus,quæ ex ratione aliis inferioribus facultatibus cõiuncta existunt,eas ignoremus quas ipsa ex se ratio efficit: perinde ac si sola ratio ex se bonũ ipsum appetere minimè possit : præsertim cum in irrationalibus etiam ipsum consequatur . id quod finis rebus omnibus est, quæ vel cuiuscunque notæ essentiam fuerunt sortitæ.Nam qui,inquit, satis esse homini ad perfectionem consequendam , si tantummodo in actionibus benè se gesserit : is non videt se rationem facultatibus irrationalibus inferiorem esse dicere.si enim rationis perfectio in eo solum consistit, quòd cum aliis rectè agit,nõ separatim ex se,ex illis bonum suum & per illas habebit: vt vel nulla omnino sit,si ab illis separetur: quandoquidem nulla propria boni appetitione prædita est : vel si sit,inefficax omnino,ac vana esse concedatur bono suo frustrata,quæ vtraque absurda admodum sunt.necesse igitur est,vt & rationis per sese absque aliis facultatibus virtutes quædam existant:& eas homo quot & quæ & quales sint,optimè cognoscat: studeatque ex vtrisque suam cõsequi perfectionem:ex actione inquam,& contemplatione : vt illa quasi fundamentum iacta supponatur ac fulciat:hæc tanquam tectum imposita absolutam perfectionẽ ædificio afferat. actio enim idipsum vt sit,ex contemplatione consequitur,non secus ac fundamẽta ex tecto. nam quemadmodum domus ipsa est,vt ambientis aëris nocumenta euitemus:reliqua verò omnia quæ supponuntur,ad id inseruiunt,& sustinendi tecti causa fuerunt subiecta:ita actiua virtus nõ alia de causa existit, quàm vt affectus nostri * sopiantur: quo ratio ab ipsorum perturbatione libera,proprio suo fungi officio sine vllo impedimento possit.Prętereà irrationales facultates vel peiores sunt ratione,vel potiores. potiores eas esse dicere absurdum atque à ratione alienum est : essent enim & rationis expertia animalia ratione prędítis meliora:quippe cum quantum ad has facultates attinet,longè efficaciora rationalibus sint:magis enim & ad iram,& ad cupiditates procliuia pleraque esse cernũtur.si autem ratio est potior,quî fieri potest , vt potioris virtus & perfectio melior etiam ipsa non sit?nam quorum substantiæ sunt præstantiores , eorum quoq; perfectiones præstantiores proculdubio sint,necesse est.& econtrariò,quorum perfectiones sunt inferiores , eorum etiam substantias esse inferiores nemini dubium est.Sed ad eiusdem huius rei confirmationem cum multa alia, tum ipsam rerum naturam ipsamque operationem habere aliquis posset.Propterea igitur Aristoteles cum prius de virtutibus actiuis disseruerit,ac quasi fundamentum iecerit,ad contemplatiuarum tractationem transit,quasi tectum ipsum ac fastigium fundamẽto impositurus. Atque hæc de fine ac scopo ita dicta sint.nunc ad ipsa Aristotelis verba explananda veniamus.neque id sine opis diuinæ imploratione,quò assequi auctoris sententiam,atque explicare rectè possimus.

* μετρεῖσθαι.

* καταδαρθάνηται.

De recta

De recta ratione, duplici uirtute, & partibus animæ. Cap. I.

QVoniam prius diximus & medium eſſe eligendum, non exceſſum neque defectum: & medium eſſe ſicut ratio recta pręſcribit, hoc iam diſtinguamus.

De virtutibus actiuis in ſuperioribus libris agens Ariſtoteles, earum vnamquamque mediocritatem eſſe ſtatuit. mediocritas autem moderatio quædam ac modificatio eſt, quæ neque excedit in actionibus & affectibus, neque deficit: quippè circa affectus & actiones, actiuæ omnes virtutes verſantur, ſingulis recta ratione modum præſcribente. recta verò ratio ea eſt quæ nunquam errat, nunquamq́ue peruertitur: de huius nunc intellectione docere proponit. quod enim ita prius dictum eſt, confuſionem quodam modo in ſe habere quandam videbatur. At verò affectus ſunt ira & cupiditas, vtræque animæ appetitiones rationis expertes: quibus cum appetit aliquid, moueri anima conſueuit. ira ſua quadam innata ſuperbia & elatione incitari ſolet, vt vel gloriam cóſequatur, vel eum vlciſcatur & vindicet, qui dolorem intulerit: cupiditas ſua auiditate, vt vel aliquo potiatur quod iucundum ſit & ſuauitatem ſenſibus afferat, vel aliquid quod homines poſſidere conſueuerunt, acquirat & comparet. ſed quia vtræque hæ animæ facultates carent ratione, irrationali quodam modo ab affectu primum * incitatæ & operantur & afficiuntur: vt in vtriſq; dum operantur ſcilicet & afficiuntur, moderatione quadam indigeant, quam cum ex ſeſe inuenire nullo modo queant, à recta ratione adipiſcantur. recta enim ratio eſt quæ eas moderatur: * ita vt cum modo & afficiantur, & actiones operationesq́ue ſuas proferant. Atque in hoc virtutum eſſentia ipſa conſiſtit, mediocrisq́ue ac moderata & affectio & operatio dicitur, cum homo habitum mediocritatis harum facultatum fuerit cóſequutus. Veruntamen quoniá diluciditate maiore indigere hoc videtur, age adhuc clarius rem ipſam explicemus. Rationalis, iraſcibilis, concupiſcibilis animæ humanæ ita partes dicuntur, vt rationalis propria eius vtpote rationem in ſe habentis ſit: reliquæ duæ annexæ atque adiunctæ: quippè cum illa, licet ratione ex ſe prædita ſit, poſteà irrationalem vitam & ſenſiuam nihilo minus etiam annexam habeat: iracundia enim & cupiditas, communes etiam cum brutis animantibus, & propterea irrationales ſunt. Ratio autem ſoli rationali animæ ineſt, quippè quæ facultas eſt irrationalium partium ac facultatum præſes ac domina: vt propterea communis cæteris eſſe nullo pacto poſſit. Cum autem dicimus rationalem, iraſcibilem, & concupiſcibilem, eo modo dicimus vt intelligamus ad id vnamquamque facultatem naturâ eſſe aptam. Appetitiuæ item facultates appellantur iraſcibilis & concupiſcibilis, non quòd iraſcantur iam, aut cupiant, ſed quia ita vel affici vel operari conſueuerunt. nam quando appetitiua ipſa vis ab appetibili re iam fuerit mota, motio quæ intercedit inter id quod mouet & quod mouetur, aut affectio aut operatio dicitur. id quod ex definitionibus ipſarum patere etiam poteſt. Ira enim ſanguinis feruor circa cor eſſe definitur ex appetitu contrà offendendi excitatus. nam licet ſemper ſanguis circa cor ſit, in quo iraſcendi vis inſita eſt, quæ etiam iraſcibilis appellatur, non ſemper tamen feruet, neque ſemper vlciſci, ac contrà offendere appetit: ſed tunc ſolummodo cum in huiuſce rei occaſionem inciderit. ſimili modo quoque cupiendi vis, quæ appetitio eſt fruendæ voluptatis: ſeu illius quod deeſt, cupiditas: ſeu fruitionis voluptatum deſiderium: ſeu dolor qui ex cupitæ rei abſentia prouenit: non ſemper in operatione ipſa cóſideratur. quippè cum nó ſemper animal, vel frui voluptate appetat, vel ob ſuauitatis abſentiam doleat, vel quopiam tali modo afficiatur: ſed cum aut præſentis iucunditatis ſenſum perceperit, aut ſibi eam imaginatione ita expreſſerit, vt ad ipſam quaſi adſit, moueatur, atque incitetur. Quare iraſcibilis & concupiſcibilis, & in vniuerſum appetitiua, atq; affectuoſa animæ vis, ex facultate & poteſtate ita dicitur. Ira verò, & cupiditas, & appetitio, & affectus, cum iam iraſcitur animal, aut cupit, aut appetit, aut afficitur: nominaq; hæc affectiones ipſas ſignificant. quarú operationes, cum rationalem etiam ſimul operantem habent, ſiue ſuperet, ſiue ſuperetur, actiones & ſunt, & dicuntur. cum ſuperat quidem rationalis, moderaturq; reliquas ſicut oportet, ratio recta appellatur, & recta exequutio operú ſit. cum ſuperatur ſuccumbitq; aliis, ratio peruertitur, & errores, peccataq; exiſtunt. rationalis igitur cum habitum iam ſuperantis dominantiſq; acquiſiuit, virtutes ipſas efficit atque exequitur, modumq; ſemper & affectibus & actionibus imponit: vt modum nactæ ab ea & affectiones & actiones in mediocritate conſiſtant. modum etenim ac menſuram ipſis rationalis præſidentia ac dominium præſtat: atque hac de cauſa fit, vt virtutes circa affectus atque actiones verſari dicantur: quippè quæ habitus ſint & rationalis facultatis, quæ etiam mens actiua appellatur, & affectuoſarum, iraſcibilis ſcilicet & concupiſcibilis: cum videlicet illa irrationalibus incitationibus, atque appetitionibus multa attentione adhibita multoque ſtudio, ac renitentia dominari aſſueuit: eaque aſſuetudine eas cohibet ac moderatur: illæ verò cohibentur, ac ſuperiori potioriq; facultati cedút

* ἀρχόμεναι

* ἵνα καὶ συμμέτρως παθαίνωνται.

atque obediunt. His ita dupliciter distinctis ex vtrarunq; tractatione perspicuũ iam esse arbitror, quo modo circa affectus & actiones versari virtutes dicantur. Quamobrem ad verba ipsa Aristotelis superius posita iam redeamus. Inquit igitur, prius diximus in mediocritate actionum & affectuum virtutes consistere. affectus autem sunt irascibilis & concupiscibilis facultatis animæ appetitiones & incitationes. actiones verò sunt quę ex his cum electione prodeunt operationes, irascibili ad vindictam, concupiscibili ad fruitionem incitata. quarum sanè motiones moderatas esse oportet, si virtus debet existere. at moderatio inter moderans est & moderatum. moderans est ratio animæ: quæ ratiocinatrix & ratiocinatio, & mens actiua appellatur. ratiocinatio, id est, græcè λογισμός, quasi dicas rationatio, quia λογίζει,* id est, rationat, vt ita dicam, id est, rationales reddit ex participatione sui reliquas ratione expertes animæ partes irascibilem & concupiscibilem, quæ in homine ea sunt natura, vt rationi effici obedientes possint: quia etiam ratiocinatur & inquirit & iudicat, quo modo affectuosarum facultatum vti incitationibus debeat. mens actiua verò dicitur seu intellectus, quia cum rationalis sit & intellectualis facultas, vbi affectuosas facultates assumpserit ac tractauerit, actiones ipsas efficit: quippè cũ actiones nihil aliud sint q̃ cum electione rationis operationes. Rationalis igitur hæc est moderans: moderatũ verò affectuum motio atque operatio est. veruntamen rectam esse rationẽ oportet, vt ea rectè moderando, suęq; rectitudini applicando affectus & actiones medium inuenire, & mediocre, & bonum: & declinare ab iis quæ in alterutram partem aberrãt, id est, excessu & defectu possit. Sed quo modo ratio in homine esse ita recta poterit, vt modum affectibus, & actionibus afferat? si videlicet homo primum bonũ ipsum appetiuerit, immoderatasq; affectuũ incitationes abhorruerit, desideraueritq; moderatè, & vt oportet, operari obediendo rationi: deinde multos labores subire non recusauerit, studioq; nõ mediocri negociis vitæ adhibito multa experientia cognouerit, vbi, & quando, & quo modo * frustrationes & exequutiones in affectibus & virtutibus existãt. ita enim demum fiet, vt prudens effectus rectam habeat rationem, quæ singula rectè metiri ac moderari queat: vt neq; excessus latere neque defectus ipsum possit. quibus vtrisque euitatis in medio ipso ac moderato firmiter cõsistit. Quod verò, inquit [HOC iam distinguamus] dupliciter intelligi potest: vel enim se distincturum esse, inquit, quo modo recta ractio dictet ac pręscribat, vel quo modo recta ipsa ratio sit. nam recta ratio tam in actionibus est, quàm in speculationibus. bonum enim in actionibus inuenit, atq; esse id expetendum docet, quod mediũ est ac moderatum: in contemplationibus autem verum ratiocinando colligit, habetq; ipsum in se, aliisq; exhibet ac suppeditat. vel distinguamus, id est, subtilius ac planius diuidamus: quippe cum ea quæ superius de recta ratione dixit, paulo confusius dicta fuisse videantur. nunc enim rationem quæ in anima est, in rationalem diuidet ac contemplatiuam, atque hanc rursus in subditas sibi species: ac de singulis suo loco sigillatim docebit.

*ἤγουν λογικὰ ποιεῖ .i. quæ sint rationis facit.

* ἀποπτώσεις καὶ κατορθώσεις .i. aberrationes & exequutiones.

In omnibus enim antedictis habitibus, quemadmodum in aliis, est quidam scopus ac finis, in quem respiciens is qui habet rationem, intendit, ac remittit. estque quidam mediocritatum terminus, quas inter excessum & defectum esse dicimus, cum secundum rectam rationem extiterint.

Antedictos habitus eos inquit, de quibus iam docuit: quæ virtutes actiuę sunt, tam quatuor illę quæ generales appellantur, quàm cæteræ quæ sub ipsis vt species subiiciuntur. Inquit igitur in omnibus his scopum esse quendam, cum aliquis secũdum ipsas operatur. is autem est qui habet rationem: at qui habet rationẽ est homo, qui cum rationalis sit, & ratione ipsa quasi modo ac regula in actionibus vtatur, si motio quæ ex affectu incitatur, visa fuerit ab eo quod fieri debet, deficere, intendit: remittit, si excedat. Exempli causa, si quis vlcisci velit eum qui peccauerit, scopum habebit, vt moderate vltionem faciat: neque iracundiæ impetum sequetur, si supra modum incitetur: neque non irritabit, si lentior esse videatur: sed vtrinque excessu & defectu euitato, in medio consistet: moderatamque castigationem peccanti adhibebit. Idem in cupiditate fiet: nam si quis vel cibum vel potum appetiuerit, neque indulgebit prorsus is qui moralis est vir & ex ratione operatur, cupiditatis incitationi, neque eam prorsus reiiciet: sed rationis modo adhibito in medio appetitionem statuet: & comedet quidem, sed quando, & vbi, & quantum, & quod, & quo modo oportet: & quæcunq; alia in his obseruari debent. In his etiam gentium & ciuitatum leges & instituta quasi moderamina etiam ipsa & regulæ affectuum & actionum sunt. Cum verò, inquit, [quemadmodum in aliis] id intelligere videtur, non solum in virtutum habitibus, sed in artibus quoque & scientiis excessum & defectum à nobis esse euitandum, si perfectum finem consequi volumus. Nam & ædificator & faber & statuarius nihil aliud studet, quàm modum in omnibus seruare in multitudine & magnitudine, ac cæteris quibuscunq; licet, dum vel naturam imitatur, vel ad vsum vtilitatemq;

vtilitatemq; fabricæ spectat.nihilo minus in scientiis quoq; idem fit:musicus enim in vnoquoque modo pro singulorum ratione * cõgruitatem conatur obseruare,verbi causa aliam in Dorio, aliã in Phrygio,in Lydio item aliam,atq; in cęteris similiter:& in hoc aliam chordam remittet,aliam intendet, in illo aliam, vt percussæ fides modulo accommodatum sonum ac concentum graui & acuto aptè cõtemperatum edant.Cæterùm si etiam moderationem in scientiis esse verum ac certum volueris interpretari,id minimè ab re erit:quippè cum scientiis nihil conuenientius, * magisq́, propositum sit quàm verum per causam rei perscrutari ac cognoscere.Cum autem tria sint, circa quæ animalium facultatum operationes versantur,excessus,defectus, & quæ inter hos cõstitutæ sunt mediocritates:mediocritates solas secũdum rectam rationem,inquit,existere.licet enim extremitates quoque ipsæ à ratione recta iudicentur:non vt accommodata atque expetenda iudicantur,sed vt res tantummodo quæ venire in cognitionẽ eius possunt.alioqui enim præter ipsam sunt,atque extra ipsam:sicut etiam omne extra modum est,quod est immoderatum.

* τὸ ἁρμόδιον

* σκοπιμώτερον.

Ac si ita dicamus, verùm quidem est, non tamen perspicuum : quippè cum in omnibus aliis studiis circa quæ est scientia,verum sit dicere, neque amplius neque minus esse elaborandum,neque ociandum, sed mediocriter,atque vt recta ratio præscribit.nam qui solum hoc habet,nihil amplius cognoscet,verbi causa qualia corpori exhibenda sint:si quis dixerit, ea quæ iubet medicina,& sicut is qui ea est præditus,statuit.

Quoniã dixerat quid esset recta ratio,ea videlicet qua cum prędītus est homo atq; vtitur,operationes affectuumq; incitationes moderatur, mediumq; inuenit, idq́ue excessibus & defectibus vtrinq; adiacentibus repudiatis consequitur:atq; ita demum habitus virtutum sibi comparat. & quia confusa aliquantulum esse videbatur huiusmodi oratio: quippè quæ nondum planum faciebat,vel quæ esset recta ratio,vel quo pacto ea tanquã mensura ac modo vti deberemus, vt ad scopum quendam operationes nostras dirigentes medium possemus inuenire : opusq; erat diuisione aliqua ac distinctione,quæ rem clariorẽ redderet:iccircò,inquit,si ita dicamus, quẽadmodum diximus,verum quidem est, non tamen clarum ac perspicuũ:proptereà quòd in aliis quoque studiis circa quæ artifex aliqua,aut scientiæ effectrix ratio versatur,verũ est,si dicamus neq; laborãdum, neq; à labore desistendum magis vel minus q̃ mediocritas postulet:sed vbi primum operationem inceperimus vsq; ad mediũ ita progrediendum nobis esse,vt neq; deficiamus vlla ex parte,neque vlterius quippiã adiungamus.nam quia cõmune hoc est studiis omnibus tam quæ actione, q̃ quæ mente ac cogitatione sola pertractantur,cõfusa res ex cõmunitate hac atq; obscura euadit:quippè cum nullius studij propriũ medium propriaq; mediocritas ex hac oratione agnoscatur.Quapropter oportet,vt orationem hanc paulò generalius dictam esse intelligamus: diuidẽtesq; ac distinguentes per singula studia quis sit proprius vniuscuiusq, modus, propriaq; mediocritas, inuestigemus:ad quam tanq̃ ad scopum diligentiam omnem,atq; operam intendamus. Quoniam verò multi affectus sunt ac multi morbi,qui hominibus contingunt,quorum nonnulli corpora præter naturã afficiunt,nõnulli etiam ipsas animas attingunt,adeò vt facultates ipsarum interdum offendant ac lædant:atq; hi ita euidentes sunt,vt vel ipsis sensibus pateant : proptereà è medicina sumptum exemplum adduxit,quo planum faciat,non esse satis,si cõmuniter aliquid tradiderimus,nisi etiam speciatim per singula studia,ea quę dicuntur.partiti fuerimus:vt hoc modo oratio vnicuiq; rei accõmodata clarior efficiatur.id quod ipse etiã hìc in actiuis virtutibus faciet,dum rectam rationem,& medium assignabit.Studium autem,id est, ἐπιμέλειαν hic vocat quãdam quasi curam, & diligentiã,qua in statũ secundum naturã vnaquæq; res restituitur,consentaneo nomine ad medicinæ exẽplum vsus.nam si quis interrogaret,qualia debeamus corpori exhibere, vt vel præsentem sanitatem conseruemus,vel absentem reuocemus:responderet aliquis, illa quæ medicina ipsa præscriberet,atq; eo modo vt medicus,qui ea arte esset præditus,iuberet.verbi causa,si quis dicat quo modo miscere ea opportunè,quo modo tempus anni,regionẽ,ętatem obseruare,atq; alia huiusmodi debeamus,nõ satis idoneam rationem ad sanitatem corporibus is afferet. cõmunis enim omnibus est atque indistincta:quippè cum variæ sint ac multiformes curationes: subiectarumq́ue rerum in quibus singula studia exercentur,varia sit ac multiplex differentia: aliaq́; sint atque alia in vnaquaque re vtilia,atque eiusmodi, quæ ad id quod bonum est ac secundum naturam, consequendum conducant.vt in singulis accommodata vnicuique rei diligentia ac cura opus sit.

Iccirco oportet etiam circa animi habitus non solum verè hoc dictum esse,sed etiam determinatum,quænam sit recta ratio,quæq́; eius finitio sit.

Licet verum, inquit, ſit quod ita in vniuerſum dicitur: ſicut tamen in exemplo medicinæ patuit, ſatis non eſſe ſi quis vniuerſaliter rem ita cognoſcat, vt operari ſecundum medicinæ artem poſſit: ſic neque in animi habitibus ſufficit, vt verum hoc quod dicitur, eſſe cognoſcamus: id eſt, neque magis neque minus eſſe elaborandum neque ociandum, id eſt, quieſcendum ac remittendam intentionem eſſe, ſed mediocriter, atque vt recta ratio præſcribit: ſed inſuper neceſſe eſt diſtinguere, quænam ſit recta ratio, quæque eius finitio ſit. hoc autem duobus modis intelligi poteſt. vel enim idem eſt per diuerſa, cum inquit, quænam ſit recta ratio, cognoſcendum eſſe, & quæ rectæ rationis finitio: vel prius de recta ratione eiuſque definitione, ſecundum de medio intelligendum eſt: qui ſcopus eſt à recta ratione comprehenſus ac definitus. atque hoc fortaſſè videtur eſſe aptius: quippe cum debeamus vtrunque in animæ habitibus tam quid ſit recta ratio, quàm quid ſit medium, cognoſcere. nam etiam ſcopus finitio quædam ac terminus eſt, quem ὅρον hîc dicit, qui inſpicientis in ſe finit intuitum ac terminat.

Cum igitur virtutes animi diuideremus, alias morum, alias mentis eſſe diximus. Ac de moralibus quidem iam diſſeruimus: de reliquis nunc dicamus, ſi prius tamen de anima nonnulla expoſuerimus.

Priuſquàm verba hæc Ariſtotelis explanemus, neceſſe eſt, vt de diſpoſitione qua in hoc ſexto libro vtitur Ariſtoteles aliquid dicamus. Quia in ſuperioribus libris ſatis de actiuis virtutibus egiſſe videbatur, propoſuerat in hoc de intellectiuis docere, vt ſermo qui de eis habetur, nulla in re imperfectus eſſet. Quoniam verò cum de actiuis ageret in ſuperioribus, ſæpe incidit, vt rectæ rationis mentionem faceret, cum diceret ſecundum ipſam, & ab ipſa rectè perfici actiones: neque notum erat, quænam eſſet hæc recta ratio, quóue modo ſecundum ipſam actiones dirigerētur, ab ipſaque perficerentur: quo item pacto ipſa in animis hominum ſoleret comparari: neceſſariò effectum eſt, vt de recta ratione hîc diſſerere propoſuerit: atque iccirco de prudentia doceat, quæ ipſa recta ratio eſt. Quia verò prudentia intellectiua virtus eſt, quæ alios quoque animi habitus ſibi cognatos habet: de eis etiā conſentaneè agit. hi autem, vt generalius ita dicamus, quatuor ſunt: ars, ſcientia, ſapientia, intellectus. Primùm tamen de recta ratione ac prudentia diſſerit, eò quòd de ea ſæpe mentionem fecit, vbi de actiuis virtutibus pertractauit: cum & eam rectam rationem appellarit: & prudentem virum ſecundum eam operari atque agere dixerit. Vt igitur & ea quæ dicuntur, continuata ſeriæ inter ſeſe cohæreant, & nos non diutius rectæ rationis intelligentiam deſideremus, cuius ſuperius ſæpè mentionem fecerat: primum de ipſa, deinde de reliquis intellectiuis habitibus agit ac docet, conuenienti omnibus ordine vbique ſeruato. Adde quòd quia prudentia media inter actiuos & intellectiuos habitus eſt, & modo ratio, ſeu rationalis pars, quia in mente & ex mente quæ διάνοια dicitur, exiſtit, modo quia in agendis rebus verſatur, ratiocinaturque de virtutibus, intellectus actiuus appellatur: opus erat, vt huiuſce virtutis tractatio media inter contemplatiuos & actiuos habitus collocaretur. Atque hæc de ordine ac diſpoſitione qua ab actiuis ad intellectiuas tranſiens vſus eſt Ariſtoteles, dicta ſufficiant. nunc ad verba ipſius redeamus: de ipſiſque aliquid quod ad rem faciat, dei auxilio freti dicamus. Cum velit igitur Ariſtoteles de recta ratione iam docere, & diuiſiua methodo vti ad inueniendum quæ ea eſſet, rurſus redit ad ea quæ prius in ſecundo iam dixerat, vbi animi virtutes in morales diſtinxerat & intellectiuas: & quia de moralibus ſatis ſuperius dictum fuit, illis ſepoſitis in præſentia de reliquis nunc docere proponit. hoc eſt de intellectiuis, inter quas etiam prudentiam reponit: propterea quòd ratio quædam etiam ipſa eſt, & mens quæ de agendis ratiocinatur, & quod verè expetendum eſt, inuenit, modumque quo id inueniri queat, præſcribit. Quoniam verò de anima quoque in ſecundo ea diſſeruerat, quæ ſatis eſſe ad virtutes ipſius cōſiderandas videbantur: nunc breuiter eadem repetit. illic enim animam diuiſerat in partem ratione præditam, & expertem rationis. hîc igitur irrationali parte omiſſa, eò quòd de ea virtutibusq; quæ circa eam exiſtunt, ſuperioribus in libris ſatis egerit: alterius quæ rationis eſt capax ſubdiuiſionem ponit, ita inquiens.

Superius enim duas eſſe animæ partes dictum eſt, alteram rationis capacem, alteram expertem. nunc verò eodem modo rationis capax diuidēda eſt. ſtatuanturque duæ eſſe ratione præditæ partes: vna, qua eiuſmodi res contemplamur, quarum principia aliter ſeſe habere non poſſunt: altera, qua ea conſideramus, quæ eſſe aliter poſſunt.

In prioribus etiā libris dixit philoſophus rationale in homine ſumi dupliciter poſſe: vt intelligamus partim id eſſe, quod habet rationem, eaque vtitur: partim quod non habet quidem in ſe

rationem

rationem:ac proptereà ea minimè vti poteſt,ſed rationi tamē obedit atque obtemperat. quî enim fieri poſſet vt inferius vteretur ſuperiore?ſed ſuccumbit inferius ſuperiori, ac paret. atque iccircò hoc altero,illud altero modo rationale eſt.Prius igitur de ea parte quæ rationi obtemperat eiuſq; virtutibus docuit,quæ à ratione præcipiente,ad bonumq; & vtile inducente perficiuntur:nūc verò ratione præditam partem animæ ſubdiuidit,in duaſque eam ſpecies, ſeu partes diſtribuit.atque ita differentias eſſe diuiſiuas oſtendit pro ſubiecta materia, circa quam tam vna quàm altera pars peculiari quodam modo verſatur.Nam cum res aliæ neceſſariæ ſint,aliȩ interdum contingant:alteram ex his ſpeciebus ſeu partibus circa neceſſaria , alteram circa ea quæ contingunt,verſari inquit.ſicut enim in animalis diuiſione cum diuerſo modo ſumimus differētias, interdum fit vt pro locorum diuerſationibus ſpecies ipſorum animalium diſtribuamus, alia ex ipſis eſſe terreſtria aſſerentes,alia aquatica : ita quoque in animæ facultatibus ſeu partibus non ab re eſt, ſi à genere in ſpecies diuiſionem faciamus,ſeu ab vniuerſalioribus ad ea quæ ſunt magis particularia pro ratione ſubiectæ rei circa quam operantur ac verſantur. nā facultatibus animæ ſubiectæ res circa quas operationes ſuas exercent,ac produnt,eſſe quaſi locorum quædam diuerſationes videntur. Quoniam verò hoc minimè demonſtrat vel quia rerum ipſarum operatione ſatis eſt compertum , vel quia longa admodum oratione indiget vt ſuperuacanea præſenti tractationi eius demōſtratio eſſe videatur:propterea ſtatuantur,inquit,duæ eſſe ratione præditæ partes , id eſt quaſi conceſſum ita ſumatur.nam ex rebus alia eſſe,alia fieri:ex iis autem quȩ fiunt,alia neceſſario eſſe, alia vt contigerit:vnicuique vel parua eruditione prædito homini manifeſtum eſt . pauci enim admodum ſunt, qui rebus animum aduerterint,qui ignorent quædam eſſe quæ intellectu,quædam quæ ſenſu percipiantur:alia item quæ neceſſario,alia quæ vt contigerit,fiant . Neceſſario fiunt ſtellarū ortus & occaſus,earumque tum acceſſus tum receſſus ad diuerſa terræ climata:tempora item, anni, dieſq; & noctes ſeſe mutua viciſſitudine excipientes,& reliqua huiuſmodi.Pugnantium autem victoriæ aut clades quæ ab aliis in alios tranſeunt,ſunt ex iis quæ contingunt , operationeſque humanæ & actiones:aliaque id genus quàm plurima:quorum ſingula erat ſuperuacaneum enumerare:Iccirco ſtatuantur hæc,inquit:quaſi nulla apud eos qui vel parum eruditi ſunt,explicatione indigeant.Nā ad horum confirmationem ac demonſtrationem vtpote quæ in maiorem nos contemplationem deducat,maiore etiam ſcientia ac perfectiore opus eſſe,neque id quidem obſcurum eſt : vt vtriſq; his de cauſis ita dicat,perinde ac ſi ſibi de his aſſenſionem cōcedi poſtulet . neceſſariorum autem indicium id eſſe inquit,quòd illorum principia alio modo ſeſe habere non poſſunt : eorum verò quæ contingunt,nullum ſignum ponit:ſed tātum ἐνδεχόμενα,id eſt quæ eſſe poſſunt, ea appellat. id quod propterea facit,quia in promptu omnibus eorum cognito eſt . ſunt enim nobis generationi & corruptioni obnoxiis maximè cognata.Principia autem vocat,quæ vel cognitionis,vel eſſentiæ principia ſunt.nam in neceſſariis cognitionis principia ſunt termini & pronūciata ea quæ ab auctoritate quam afferunt,auctoramenta,id eſt ἀξιώματα dicuntur:eſſentiæ verò ea quæ & efficiunt & finiunt,id eſt efficientes & finales cauſæ,quæ vel ſolæ propriè cauſæ ſunt, quippè cū ſolæ à cauſatis abſtractæ reperiantur.Eorum verò quæ eſſe aliter poſſunt,etiam ſi ipſe non dixerit,tā cognitionis quàm eſſentiȩ principia eiuſdē naturæ ſunt.in eiuſmodi enim rebus cognitionis principia probabiles ſunt propoſitiones,eſſentiæ verò,illæ effectiuæ ac finitiuæ cauſæ:quæ vt nō ſint, neque operentur,contingere aliquando poteſt : vt ædificator & ſtatuarius.quæ quidem quatenus ſunt eiuſmodi,effectiuæ cauſæ ſunt:nam etiam ſi formales quoque eædem dicantur , abſurdū eſſe non debet,quippè cum in idem eædem ſæpe concurrant.vt Medicus item & ſanitas,ille effectiua cauſa,hæc finitiua ſeu finalis.Quod autem inquit[eodē modo rationis capax diuidenda eſt]propterea dictum eſt,quia diuerſi ſūt diuiſionis modi:verbi cauſa generis in ſpecies, ſpeciei in indiuidua,æquiuocarum vocum in diuerſa ſignificata,& alij multi,quorum vnus etiam ille eſt quo totū in partes diuidere conſueuimus : quo hîc Ariſtoteles & anteà & nunc vſus eſt,cum animam tanquam incorporeum quoddam totum ex incorporeis partibus compoſitum,id eſt ex iis quȩ in ipſa conſiderantur facultates,diuidat:quas quidem animæ partes vocamus , communioris tamen ac generalioris facultatis ſpecies conſtituimus : vt propterea eaſdem & partes & facultates & ſpecies appellare ad aliud atque aliud ſpectantes poſſimus . Nam etiā ipſa anima abſolutè & ſimpliciter, quæ perfectio prima dicitur corporis naturalis inſtrumentarij facultate vitam habētis,in eo quod ſcit,qui eſt habitus,ἐντελέχεια,id eſt perfectio dicitur:non in eo quod contemplatur,quæ operatio,tractatioque eſt.Ita enim ipſe Ariſtoteles in ſecundo de anima nobis tradidit . Habitus ſiquidem,ſi abſolutam vniuerſalemque facultatem reſpicias,perfectio nuncupatur:ſi ad operationem, productionemque actus,facultas ac poteſtas : vt ea quæ in dormiente gæometra ineſt geometria.

Ad ea enim quæ genere ſunt diuerſa , cognoſcenda, ex animæ quoque partibus

partibus diuersa genere ea est, quæ ad vtrunque cognoscendum est apta. siquidem ex similitudine quadam atque affinitate cognitio ipsis contingit.

Diuersam esse specie animæ partem quæ in necessariorum cognitione versatur, ab ea quæ ea cognoscit, quæ esse aliter possunt, hîc demonstrat. Cognoscentibus enim, inquit, cognitio assimilis est iis quæ cognoscuntur: vt necessariorum necessaria, contingentium contingens sit. nam quomodo esse potest vel eorum quæ contingunt, necessaria: vel necessariorum contingens cognitio? quemadmodum enim siquis aut quod absolutè esse potest, & contingit, necessarium, aut quod est necessarium, esse eiusmodi asserit, vt esse aliter possit, mentitur: ita etiam mentitur cognitio, quæ & necessarium vt contingens, & contingens vt necessarium cognoscit: quippè cum vera cognitio rem debeat eo modo quo sese illa habet, cognoscere. alioqui verũ diceret qui & id quod est, non esse, & id quod nõ est, esse affirmaret: quod fieri nullo pacto potest. ita enim prorsus in modo quo res est, sicut in ipso esse rei veritas & falsitas reperitur. adde quòd quádo cognitio alterius in altero absoluitur, cognoscentis cum cognita re contactio quasi quædam & coaptatio fit: & sicut rectum curuo coaptare ob figurarum dissimilitudinem minimè possumus: ita fieri nullo modo potest, vt vel contingens cognitio necessariæ essentiæ rei quæ cognoscitur, vel econtrario necessaria cognitio contingenti essentiæ accommodetur. sic enim & apud Deum quoque nihil neq; ex futuris, neque ex contingentibus esse dicimus, eò quòd cognitio eius præsens est, ac necessaria. nisi tamẽ aliquis hoc intellectui, intellectualique cognitioni cõuenire affirmet: primi verò omniũ auctoris vnicam ac singularem esse cognitionem, vtpote eius qui vnus propriè est, estque omnium causa superexcedens, supraque omnem substantiã constituta: atque iccirco omnia absque vlla motione, & supersubstantialiter, vt ita dixerim, comprehendit, tam quæ sunt, quàm quæ vel præteriere, vel instant, vt Homericè loquar: adeo vt neque æternitas ipsa ei possit accõmodari, quippè quę posterior sit, atque ob id existat, quòd primæ causæ particeps est. Sed quærendum videtur, quomodo esse animæ partes dicat & eam quæ circa necessaria, & eam quæ circa ea versatur, quæ esse aliter possunt: cum præsertim specie differre inter se has etiam asserat. eædem enim & partes erunt, & species, tam rationalis & irrationalis quas partes animæ prius appellauimus: quàm hæ facultates, quarum altera in necessariis, altera in iis quę contingunt, cognoscendis versatur: quas nunc vt partes animæ accipimus, cum esse eas partes dicamus eius animę partis, quæ rationis est capax. nã si specie differunt, & vt partes animæ sumuntur, species animæ quoque sint, necesse est. An verò absurdum minimè est, vt eadem ad aliud atque aliud relata diuerso modo sumantur: vt ad aliud partes, seu membra, ad aliud species esse videãtur. Nam si ad animã spectemus, partes has seu mẽbra appellare meritò poterimus, vtpote quæ totam eius substantiam expleant, quæ ex variis facultatibus & functionibus habere compositionem quandam videtur: si autem vt res & facultates accipiantur, differre specie sine dubio dicentur. diuersæ enim specie inter se sunt pars rationalis & irrationalis: itẽ ea quæ circa necessaria, & quæ circa ea, quæ contingunt versantur. Id quod in sciẽtiis quoque videre licet. nam contemplatio quæ de planis figuris considerat, quæ item de solidis, geometriæ partes sunt: si tamen per sese vt contemplationes sumantur, sunt specie diuersæ. Grammaticæ etiam partes illæ habentur, legendi scilicet, explanandi, corrigendi, & iudicandi facultates: quæ si per se vt cognitiones quædam considerẽtur, specie distant. Adde quòd in vniuersum quoq; in dissimilaribus partes totius partes cum sint, specie inter se differunt. vnde etiam totum ipsum dissimilare, hoc est ἀνομοιομερὲς dicitur, eo quòd ex dissimilibus inter se conuenientibus absoluitur. Nihil igitur absurdum esse debet, si eadem alio atq; alio modo sumpta modo partes alicuius, modo diuersa esse specie dicantur.

Quarum altera sciendi, altera ratiocinandi facultas dicatur. consultare enim & ratiocinari idem est. at de iis quæ non possunt aliter sese habere, consultat nemo. Quare ratiocinatrix vna quædam pars est eius animæ partis, quæ rationis est capax.

Posteaquàm diuersas esse genere, id est specie duas rationalis animæ partes ex diuersitate subiectarum rerum circa quas versantur, ostendit, eo quòd vnamquamque cognitionem similem esse rei quam cognoscit, necesse sit: nunc nomina etiam ipsis imponit, vt ex nominibus quoque diuerso modo significentur. atque ait, alteram oportere sciendi, alteram ratiocinandi facultatem appellari: propterea quòd illa scientiam & definitionem affert eorum quæ ab ipsa considerantur: hæc ratiocinando & consultando appetibilis rei inuenit veritatem, ne in ea errare possit appetitus, atque id quod non debeat, appetat. Nam scientiã inducentis facultatis veritas ipsa finis est: post cuius inuentionem in re quæsita nulla additione est opus, nisi aliquando ex accidenti: cum scientia

videlicet

videlicet vtpote ad actiones vtilis,aſſumitur:vt perpendiculum ad parietes ad rectos angulos extruendos : vt rectangulus triangulus ad rectas ſtatuendas columnas, & geometria demum ad machinaria inſtrumenta facienda . At ratiocinatrici & conſultatrici non ſatis eſt,ſi verum tantũmodo inuenerit:ſed illud inſuper requiritur,vt agendo rectè probus vir bonum eligat. Quippè cum ipſe quoque Ariſtoteles in principio huius moralis tractationis,finem eius non cognitionem eſſe ſed actionem aſſeueret . vt autem clariorem duarum harum rationalis animæ ſpecierum, ſciendi ſcilicet & ratiocinandi,differentiam oſtendat:ratiocinari idem eſſe inquit,quod conſultare: eo ꝙ perſpicuum ſit,de iis quę aliter fieri non poſſunt,conſultare neminem : nam de iis quæ in noſtra ſunt poteſtate:quęque poſſumus diſponere ſicut volumus,conſultationes fiunt.atque ita ex rerum ipſarum operatione oſtenduntur diuerſæ eſſe genere ſeu ſpecie inter ſe,ſciendi & conſultandi facultates.nam hominem eſſe naturâ ad conſultationem idoneum,perſpicuum eſt.de iis autem quæ nõ aliter ſeſe habere poſſunt,nemo qui ſapit,conſultat:verbi cauſa,an dies ſit ſole ſuper terram orto:an econtrario nox,vbi ſol ſub terram deſcendit.Poſteà concludit rationem,his quæ dixit,vtpote,naturæ rerum conſentientibus,acquieſcens.Quare ratiocinatrix facultas ratione prędita animæ vna quædam pars eſt.nam ſi rationalis pars animæ aliquando circa neceſſaria, aliquando circa ea operatur,quæ eſſe aliter poſſunt:circa neceſſaria verò nulla eſſe conſultatio,aut ratiocinatio poteſt,ſed tantummodo circa ea quæ contingunt:pars rationalis animæ diuerſa à ſciendi facultate,alia quędam ſit neceſſe eſt,quæ circa ea quæ eſſe aliter poſſunt,verſatur.Dubitare autem merito aliquis poſſet,nihil opus eſſe inquiens , vt ex rerum ſubiectarum diuerſitate rationis capacem animæ partem in duo diſtribuamus,dicamuſque alteram eſſe eius partem quæ neceſſaria,alteram quæ ea conſideret quæ aliter poſſunt contingere:ſed ſicut ſenſus idem cum ſit , contrariorum eſſe conſueuit:albi & nigri viſus eorumq́ue colorum qui medij inter hos ſunt : auditus ſimiliter acuti & grauis,ſonorumq́ue aliorum quicunque magis & minus vel his accedendo vel ab his recedendo exiſtunt:ſicut item arithmetica paris & imparis perceptrix eſt:ſicutque in irrationalibus idem contingit:ita poſſe fieri vt quæ rationis eſt compos animæ pars,vna & indiuiſibilis permanẽs circa diuerſa ſpecie nihilominus verſetur,id eſt circa neceſſaria,& ea quæ euenire aliter poſſunt:cognoſcatq́ue illa,ſemper eodẽ modo vel eſſe,vel effici: hæc vel eſſe vel fieri aliter atq; aliter poſſe. Hæc dubitatio eſt:cuius inuenire ſolutionem multis modis licet.Primum ita:quorũ diuerſæ ſunt operationes,eorum quoque facultates diuerſæ ſint,neceſſe eſt: quorum verò vtraque hæc ſunt diuerſa,diuerſæ etiam ſubſtantiæ ſunt.quoniam igitur ſciendi facultatis proprium eſt ex neceſſariis rationem colligere,neceſſariaq́ue habere ea quæ ex poſitis conſtitutiſque conſequuntur : ratiocinatrix autem & ex iis quæ contingunt,colligit,& eiuſmodi etiam habet conſequentia:diuerſas eſſe & ſciendi & conſulendi tam facultates quàm operationes perſpicuum eſt. at ſi hoc eſt,earundẽ quoque diuerſæ ſubſtantiæ ſunt.ſunt igitur rationem habentis animæ facultatis & ſciendi , & ratiocinandi vis,ſubſtantia inter ſe diuerſæ . Hoc autem ne in vno quidem contrariorum, ſenſu aut ſcientia dicere poſſumus.Id quod in rebus ipſis experiri cuilibet licet . Eodem enim prorſus modo viſus in albo percipiendo operatur,atque in nigro,ſiue admittat,viſarũm rerum ſpecies:ſiue vt alij volunt(diuerſa enim hac de re philoſophorũ ſententia eſt)viſionis radios emittat. Geometrica item ſcientia non diſſimili modo demonſtrationes facit de figuris quæ rectis lineis continentur,quàm de iis quæ circularibus & curuis cõſtant:ſemper enim medio eo vtitur, quod rei ipſius, non tantum concluſionis cauſa eſt.Aliorum quoque eadem ratio eſt.Adde quòd neque ita neceſſarium ab eo quod eſſe aliter poteſt inter ſe diſtant , vt album à nigro, & rectilineum à curuilineo. hæc enim licet ſpecie diuerſa ſint,genere tamen ſunt eadem:neceſſarium verò & contingens penitus à ſe mutuo differunt.quandoquidem modum etiam ipſum quo ſunt , habent diuerſum:vt rationes quoque de ipſis ſeſe habere cõtrario modo neceſſe ſit:alias ſcilicet ex neceſſariis colligi ac neceſſario:alias,ex iis quæ contingunt & contingenter.atque ita cognitrices ipſas facultates ſpecie quoque inter ſe eſſe diuerſas : ſi modo cognoſcendis rebus genere inter ſe diſtantibus accommodari debent.Rectè igitur Ariſtoteles ratione præditæ animæ facultatis diuerſas eſſe partes dixit,eam quæ circa neceſſaria,& eam quæ circa alio atque alio modo contingentia verſatur.Multa quoque alia ad ſolutionem huius quæſtionis afferri poterant:ſed ſatis hæc ſint , ne importunè hic gloriam longa commentatione aucupari videamur.

Quis igitur vtrarunque harum optimus habitus ſit , ſtatuendum eſt: is enim eſt vtriuſque virtus:at virtus ad opus proprium ſpectat.

Vbi duas eſſe intellectiuæ partis animæ ſpecies demonſtrauit,nunc neceſſarium eſſe oſtendit de vtriuſque virtute etiam diſſerere.ſiquidem tã de animæ,quàm de facultatum ipſius virtutibus, præſentis huius operis diſputatio inſtituta eſt.nam de intellectiuis virtutibus agere,tractationi de actiuis

ſecumque eam in perniciem pręcipitem trahant.Illud prætereà aduertendum eſt,vnumquodque quod perficitur,ab eo perfectionem ſuam conſequi,quod pręſtantius illo ipſo ſit,quod perficitur: ad idque attrahi, atque attolli:rationem verò irrationalibus facultatibus longè eſſe præſtantiorẽ. quì fiet igitur,vt peiores ac viliores perficiantur,ſi non ad præſtantiorem facultatem fuerint reductæ,atque illi ſubiectæ,ſed eam ad ſe detraxerint ac ſibi ſubditam reddiderint? nam ſicut anima rationalis nunquam perfectionem conſequetur ſuam, niſi ad intellectum referatur, ac per eum ad Deum ſublata illuſtretur:ſic nunquam neque iracundia neque cupiditas perfectæ vnquã effici poterunt,niſi ad rationem reductæ ab ea moderatæ ac meliores reddantur.nõ enim in exceſſu operationis,ipſarum perfectio eſt: ſed in eo quòd rectæ rationi tanquam menſuræ ac modo ſubiiciuntur,atque ita per participationem fiunt rationales:quemadmodum etiam anima rationalis dũ intellectualis & diuina fit,perfecta euadit.Vnumquodque enim quod ad aliquid aliud ſe pręſtantius ſuſcipiendum idoneum eſt,cum id ſuſcipit,perfectum efficitur:cũ non ſuſcipit,in imperfecto ſuo ſtatu permanet,in quo quidem ſolet proficere,ſi non proficiat.Errat igitur, qui in eo perfici irrationales facultates aſſerit,dum magis ac magis intendũtur.Nam ſi irrationalium facultatum perfectio in hoc conſiſtit,dum amplius earum augetur irrationalitas,atque intenditur: in eiuſdem remiſſione atque imminutione,id quod obtemperando rationi conſequuntur,imperfectio erit.ſi enim contrarium ex contrario exiſtit,ex contrario quoque exiſtet contrarium.at ſi hoc fiet,erit irrationalitas ratione præſtantior ac melior:quippè cum id ex quo perfectio,eo ex quo imperfectio prouenit,longe præſtantius eſſe nemini dubium ſit.Sed quid eſſe à ratione magis alienum poteſt, quàm ſi irrationalitatem rationi anteponendam cenſeamus? nam hoc modo rationali etiam animæ melius eſſet,ſi ſibi ipſi,& peioribus,quàm ſi diuinorum, Deique ipſius fruitioni inniteretur: reſque omnes in eo proficerẽt ſi ad peiora delaberentur:atque ita nos quaſi in via progreſſi ad id tandem deueniremus,vt infima quæque corpora,infimãque materiam omni incorporea ſubſtantia,Deoque ipſo primo omnium,omniaque vltra omnem comparationem ſupereminente,meliora eſſe exiſtimaremus,ac præſtantiora.Quo quid ſtultius eſſe,magiſque impium poteſt?Atq; hæc ab appetitricibus facultatibus ſũpta argumẽta ſunt.circa enim affectus ac voluptates corporis ſenſus & imaginatio operantur:& fortaſſe etiam peruerſa opinio. nam intellectus & cogitationis in his opera,niſi quatenus ipſarum rerum naturas percipiũt, nulla prorſus eſt.Quomodo igitur melius eſt vt homo qui rationalis eſt,ſecundum irrationales cognitiones ac peiores vitam traducat, atq; inde à præſtantioribus ac rationalibus recedens,prorſus reddatur irrationalis?intellectus prætereà & ſcientia ſeu cogitatio,certę cognitiones ſunt:imaginatio & ſenſus incertæ atque erroneę: ſecundum quas qui viuit,ſecundum errorem viuit,erranſque eſt. qui igitur ſecundum has viuere, quæque his iucunda ſunt ſectari hortatur:errans legiſlator eſt, atque ob id procul à Deo recedit. Quomodo igitur veritatis prænunciator,id eſt propheta,& à Deo erit,qui procul à Deo abeſt,tãtique erroris hominibus eſt auctor? Quocirca quis ſcopus ac finis ſummi opificis fuerit, cum animæ rationali tum irrationalem,tum vegetalem vitam adiunxit, conſideremus. Vtrum id fecit vt qui rationales ſunt,affectibus indulgentes temere viuant,atque irrationabiliter?an vt ita cum carne hac craſſiore,& mortali ac repugnante,apta animę fieri colligatio poſſet?ſi priorem ob cauſam fecit,ipſe opifex animabus noſtris eſſe in cauſa videbitur,vt in peius delaberentur: quippè qui peiora melioribus copulauerit,atque in corporibus noſtris vtraque coniunxerit.at hoc eſt abſurdũ. falſum igitur propoſitum ex quo abſurditas cõſequitur, cẽſendum eſt.Quærenda igitur vera cauſa eſt huius in eodem contrariorum coniunctionis,quæ bonitati ipſius opificis conueniens dubitationẽ hanc diſſoluat.Nam qui omnia ex bonitate ſua creauit Deus,poſtquàm hæc quoque mortalia ex materia conſtantia,quæ ſuapte natura ad malum contrahendum prona ſunt, produxit:neque ea bonitatis ſuæ,rationis,atque ordinis expertia eſſe paſſus eſt:ſed animarum rationaliũ ſubſtantiam fecit,quæ iungi corporibus ex contrariis rebus compoſitis poſſent.quia verò hæc connexio ſine medio nullo modo fieri poterat,cum corpora ex rationali anima ſine medio vllum bonũ cõſequi,vllamúe illuſtrationem nequirent admittere:proptereà vegetalis,& ſenſiua vita huic adiunctæ ſunt,quæ mediæ inter rationalis animæ,& corporis copulationem,mutuamque cognationem intercederent:vt ex earum operationibus idoneum redderetur corpus ad affectionem ſuſcipiendam,quæ ex ratione induceretur:quippè cum craſſiores,materialeſque magis hæ ſint, quàm rationalis:quàm caro autem & corpus,ſubtiliores à materiaq; remotiores.rationalis enim anima eam naturam habet,vt & ſubſtantia,& operatione à corpore ſeparari poſſit.hæ autem cum neque ſubſtantia neque operatione ſeparari à corporibus queant,licet in materia, & in ſubiectis corporibus exiſtant:ſola intellectione non ſecus ac ſpecies ſeparantur: vt proptereà inſeparabiles perfectiones,id eſt ἐντελέχειαι à nonnullis qui de his agunt,appellatę fuerint.Primus igitur ac præcipuus animarum harum coniunctionis finis,hic eſt:Sed ne corpus ea cauſa animam conſequutũ vt

ornaretur,

ornaretur,bonumq́ue redderetur,inornatũ potius ac peius hac coniunctione efficeretur:datæ ſunt leges ac mandata,quæ & potiorem partem in naturali ſuo ſtatu conſeruarent, & peiorem meliori ſubiiciendo meliorem facerent.nam rationalis anima inuiolata atque illæſa ſeruatur,cũ ad ea quę præſtantiora ipſa ſunt & ſublimiora,conuertitur,id eſt ad intellectum, ac Deum,ab ipſisq́ue perficitur:ipſa verò irrationales partes ad ſeſe ducit ac trahit,ac per ſe ex virtutis exequutione ad ſublimiora quoque illa ac præſtantiora attollit. Quorum nihil falſus ille propheta percipiens turpiſſima omnium,ac fœdiſſima legibus ſanxit,is enim eſt,quem Arabes, Aegyptij,Perſæ, cæteriq́ue omnes qui huiuſmodi vitam traducunt,prophetam ſuum,ac legiſlatorem prædicant:fœdus homũcio,omnisq́ue turpitudinis,atque obſcœnitatis plenus:qui ne ea quidem abhorruit,quę Sodomis & Gomorris contigere igni conſumptis,propterea quòd ea quę iſte legibus inſtituit,flagitia perpetrabant:adeò vt terra quoque ipſa quam flagitioſa obſcœnitate calcauerant,penitus conflagrarit,redactaq; in cinerem fuerit. Sed quid plura?ſatis enim hęc ſunt ad abſurditatẽ huius dogmatis refellendam:quippè cum neque à principio noſtrum hoc propoſitum fuerit. Reſumamus igitur rurſus Ariſtotelis ipſius verba,atque ea, vt incepimus,explicare tentemus.

De principiis agendi. *Cap.* II.

Tria autem ſunt,quę in anima actionis,ac veritatis dominium habent: ſenſus,intellectus, & appetitus. ſed ex his ſenſus nullius principium actionis eſt.id quod perſpicuum eſt ex eo,quòd beſtiæ ſenſum cũ habeant actionis participes minimè ſunt.

Adhuc de altera rationalis animæ facultate quæ circa ea quæ eſſe aliter poſſunt,verſatur,id eſt ratiocinatrice hic agit. nam quia ſenſiua cognitio particeps quodam modo etiam ipſa eſt iudicij quòd in materialibus,aliterq́ue aliâs ſeſe habentibus verſatur:ipſam quoque hîc enumerans, tria eſſe in anima inquit,quę dominium actionis & veritatis habeant,ſenſum,intellectum,& appetitũ. non quòd ſenſus in actiones vim aliquam exerceat,illisq́ue præſideat: ſed quia cognitionis etiam ipſe ſpecies quædam eſt,verumq́ue in quibuſdam percipere poteſt: dum circa materiam & contingentia operatur,circa quæ intellectus etiam actiui negocium eſt. Intellectus verò ipſe generaliter ſumptus in neceſſaria, & ea quæ contingunt,ſuam partitur operationem.agit enim,& contemplatur:agit circa ea quæ eſſe aliter poſſunt:contemplando verò & circa ea quæ eſſe aliter poſſunt, artificioſè ac probabiliter,& circa neceſſaria ac ſtabilia ſcienter cognoſcit.appetitus autem & ſenſus ipſius & rationis,id eſt actiui intellectus quaſi miniſter quidam eſt:quippè cum ille appetenda & fugienda proponat,materiamq́ue operandi,id eſt iucũda & moleſta ipſi offerat:ratio verò quæ eligenda,quæ item repudianda ſint,iudicęt, atque vtriſque his conuenientem modum pręſcribat. Senſum autem non eſſe actionis alicuius cauſam,beſtiarum, id eſt brutorum animalium exemplo declarat,quæ licet ſenſu ſint prædita,nullàm tamen exercere actionem poſſunt.nam cum ſentiant & iucunda & moleſta,quæ ſubiecta ſenſibus ſunt:ea quæ moleſtiam afferunt vel fugiendo,vel repugnando ac vindicando reiiciunt:quæ verò oblectant,vel ad ſeſe attrahẽdo,vel perſequendo appetunt:vt nulla in ipſis,quia ratione vacant,eſſe actio poſſit.actio enim in iis eſt in quibus eſt conſultatio,quæ quod eligendum eſt proponit,ad quod poſteà appetitus incitatur.nulli igitur actioni præeſt ſenſus:ſed totum in ipſas dominium intellectus obtinet,atque appetitus:ille,dum ex conſultatione iudicat,atque inuenit id quod appetẽdum eſt:hic, dum appręhendit ac perſequitur, quod intellectus eſſe melius iudicauit.vt in brutis carentibusq́ue ratione animantibus appetitus cognitioni & iudicio irrationali,in rationalibꝰ rationi & intellectui actiuo inſeruiat,ac miniſtret. Quare ſenſum nullius actionis eſſe principium,rectè dictum eſt.Nam quando etiam in ratione præditis quæ ſenſui iucunda videntur,perſequitur appetitus,rationis iudicium tunc ceſſat: & qui naturâ eſt rationalis,quaſi ratione careat,ita operatur,brutisq́ue ſimilis euadit:dum ſecũdum ſenſum, quæ cognitio eſt irrationalis,vitam traducit. Cuiuſmodi ſunt glorioſi,auari, libidinoſi ac voluptarij:qui ea duntaxat quæ percipere ſenſibus queunt,appetere conſueuerunt,eorum nulla cura habita quæ intellectu percipiuntur.

Quod verò in cogitatione affirmatio & negatio eſt,idẽ in appetitu perſequutio eſt,& fuga.

Rationem nobis tradit,quam habent inter ſe in actionibus cogitatio & appetitus, earundemque differentiam:cogitationem,id eſt διάνοιαν appellans intellectum actiuum,hoc eſt contemplationem quæ operatur,cum quis de eligenda re iudicat.omnis ſiquidem cogitatio de vero & falſo inquirit:vt hoc refellat,illud comprobet:appetitus autem in boni perſequutione,& mali fuga verſatur.

ſatur.

ſatur. quando igitur de agenda aliqua re inquiſitio fuerit, bonáne ſit, nécne, cogitatio ipſa ratiocinando id colligit: appetitus verò ſi bonum id fuerit, appręhendit ac perſequitur: ſi malum, fugit, atque arcet. atq; ita appetitus ad cogitationem tāquam dominam, miniſtri rationem obtinet, ſeu diſcipuli ad magiſtram: cum quid aut mandet, aut doceat cogitatio, ipſe excipiat, vt aut bonū eligat, aut malum fugiat, atq; euitet. iccirco inquit quod in cogitatione eſt affirmatio & negatio, idē eſſe in appetitu perſequutionem ac fugam: hoc eſt, ſicut cogitatio quod ipſi bonum eſſe ex ratiocinatione viſum fuerit, eſſe bonum affirmat: ita appetitum quod bonum eſt, perſequi: quod eiuſmodi eſſe cogitatio demonſtrauerit. ſicut item cogitatio eſſe bonum id negat, quod non eſſe bonum collegerit: ita quod bonum non eſt, fugere appetitum. Hæc autem de hominibus iis dicuntur, qui ex ratione & iudicio viuunt.

Quare cum moralis virtus habitus electiuus ſit, electio verò conſultatrix appetitio: propterea oportet, ſi modo electio proba eſt, vt & ratio ſit vera, & appetitus rectus: & eadē & illa dicat, & hic perſequatur. Atque hęc cogitatio ſeu mens, & veritas actiua eſt.

Hoc ex præcedente conſequitur. nam quia appetitus ad mentem ac cogitationem ſpectat, ab eaque occaſionem ſequendæ aut fugiendæ propoſitæ rei accipit: propterea virtutem electiuum eſſe habitum inquit. ſcientia enim habitus quidam quoque ipſa eſt, ſed non electiuus: non enim circa ea verſatur, quæ eſſe aliter poſſunt, quæque in conſultationem cadunt: ſed circa neceſſaria, quæ ſemper eodem modo ſunt, licet nullus circa ea quippiam egerit. quorum quidem perfectionem, id eſt veritatem cognoſcere in noſtra ſitum eſt poteſtate: vt autem ipſa hoc modo ſint, aut non ſint, non eſt in nobis. multos præterea habitus etiam à natura habemus, cuiuſmodi ſunt & ſenſus. virtus tamen talis minimè eſt, ſed in noſtra poteſtate eſt collocata, & ex electione proficiſcitur, vtpote electione & ſtudio noſtro acquiſita. Electionem quoque definit, eam eſſe appetitum conſultatiuum aſſerens. electio ſiquidem vis appetitiua cum ſit, appetitus etiam eſt: cōſultatiuus verò, quia præcedente cōſultatione operatione ſua fungitur, ac melius peiori anteponit. Tria enim ſunt quæ in actionibus conſiderantur, volūtas, electio, & conſultatio. Voluntas boni abſolutè appetitus eſt: quæ in diuinis ſubſtātiis conſiderata exactā boni ipſius habet compręhenſionem, quod ex ſeſe etiam ſine vllo conſultationis adminiculo appetit: id quod iccirco fit, quia in diuinis nullus prudētiæ defectus reperitur. anima autem corpori alligata, atque ex eo perturbatum mentis intuitum adepta, pleraque ignorat: vt prudentia maximè indigeat, cum velit quidem bonum, ſed timeat tamen, ne in errorem aliquem delabatur. Quocirca conſultat, ac deliberat: atque inde vbi bonum inuenit, id non bono anteponit, atque eligit. vt apud ipſam inter voluntatem & electionem media conſultatio intercedat: quæ id quod voluntas confuſè appetit, ipſa diſtinctè in quacūque propoſita re agenda denudet, atque aperiat: electionemque ad ipſum id eligendum incitet. Quam ob rem concurrere duo hæc neceſſe eſt, vt ſcilicet & ratio quam mens noſtra conſtituit, vera ſit, qua ſiue bonum eſſe bonum, ſiue malum eſſe malum oſtenditur: & appetitus etiam ſit rectus: ne ſi peruerſus hic fuerit, id minimè appetat, quod ratio perſequendum eſſe demonſtrarit, ſed ad contrarium præceps deferatur: id quod ſæpe in perturbatis fieri conſpicimus. Quemadmodum in Medæa, quæ licet ex ratione cognoſceret mala eſſe ea quæ erat perpetratura: ab iræ tamen appetitu ſuperata ea fecit, quæ ratio mala eſſe demonſtrauerat. Quomodo autem erit appetitus rectus? ſi electio ſcilicet proba, ac bona ſit, id eſt ex virtute facta, quæ melius peiori anteponat. nam electio cū appetitus ſit conſultatiuus, vt dictum eſt, ſi bona ſit atque ex virtute, illud prorſus appetet, quod verè bonum conſultatio eſſe collegerit. Quare quod ratio bonum eſſe affirmauit, id cum bonus eſt appetitus conſultatiuus, perſequitur. Atque hęc mens & veritas actiua eſt.

Contemplatiuæ autem cogitationis & non actiuæ neque effectiuæ bene & male eſſe, eſt verū & falſum: hoc enim totius cogitatiuæ opus eſt: ſed actiuæ & cogitatiuæ veritás eſt, quæ appetitui recto conſentanea ſit.

Cum in duas partes cogitationem & mentem diuiſerit, quarum alteram circa ea quæ contingunt, alteram circa neceſſaria verſari dixit: illamque ratiocinandi, hanc ſciendi facultatem appellarit: ratiocinatricisque proprietatem iam explicauerit, nunc de ea agit, quæ ſcientiam affert. in illa enim non in contemplatione ſola finis erat, vt ſatis inueniſſe veritatem fuerit: ſed oportebat appetitum etiam accedere, qui demonſtratam rem perſequeretur, & actionem, quæ bonum cognitum atque inuentum exequeretur, quandoquidem eius acquiſitio in noſtra poteſtate eſt. nam cum eſſe aliter poſſit, vt efficiatur, noſtro ſtudio indiget. cuiuſmodi eſſe ea quæ ad temperantiam ſpectant,

manifeſtum

manifeſtum eſt.iccirco ſpecies illa mentis ac veritatis actiua fuit appellata.Contemplatiuę autem cogitationis & mentis quæ neque actiua neque effectiua eſt, benè & malè ſe habere, contemplationis terminos non excedit,ſed eouſque tantum progreditur. benè enim ſeſe habet, cum verum inuenit :male,cum errat & fallitur.vt ſiquis de figura terræ inquirat,ſphęrę ne an tympani,an lentis formam habeat.hîc enim vbi ſphęricam eam inuenerit,acquieſcit,ac ſatis habet: neque ei amplius eſt opus aut globum facere,aut terram,vel quippiam aliud diſquirere ad veritatis demõſtrationem.Adiunxit autem hîc Ariſtoteles actiuæ effectiuam, eò quòd etiam ipſa circa ea quæ contingunt,operatur,& circa ea quæ in nobis ſunt, opus ſuum efficit,cuius cauſa videlicet prius rationis conſideratione vſa fuerat:id quod in ædificatoria & fabrili huiuſmodíque aliis videre licet. Cum verò dixerit,benè & malè ſe habere in contemplatrice nihil aliud eſſe quàm verum & falſum:ſubiungit:[hoc enim totius cogitatiuæ opus eſt] eò quòd tam veri inuentio,quàm aberratio in falſitatem vtriſque cogitationis & mentis partibus eſt communis.vnde etiam infert[ſed actiuę & cogitatiuæ veritas eſt, quæ appetitui recto conſentanea ſit.] in ea enim cogitationis parte quæ non in veritatis inuentione ſiſtitur,ſed inſuper requirit, vt ex appetitu conſultatiuo, quæ eſt electio,aliquid agatur:benè & malè ſe habere in vero & falſo non conſiſtit,ſed actionem quoque ſequi aliquam neceſſe eſt:vt in ea veritas conſentanea, id eſt conſentiens & conueniens ſit appetitui recto.ita enim & cum inuenta eſt veritas, bonum ipſum agitur: quippè cum actiuum bonum, bonum ſit:& cum appetitus rectus eſt:ne contrarium eligat,quàm ratio collegerit,ſed illud ipſum planè quod verè fuerit demonſtratum.

Electio igitur actionis principium eſt,vnde eſt motus, non cuius cauſa. electionis verò appetitus,& ratio quæ alicuius cauſa eſt.

In actiuis virtutibus,operationibuſque ipſarum,quæ propriè actiones dicuntur,tria hæc conſiderantur:cogitatio quæ etiam ratio priuatim appellatur,electio,& appetitus. quam igitur rationẽ inter ſe hæc tria habeant,nunc oſtẽdit.electionemque eſſe actionis cauſam inquit: & cauſam quidem non finalem,quæ eſt cuius cauſa aliquid fit,ſed effectiuam . vnde enim eſt motus,ea effectiua cauſa eſt.nam ex electione gignitur actio,atque efficitur:vbi enim hæc id quod à ratione demonſtratum eſt,bonum oppoſito malo antepoſuit,operamur,atque agimus.electionis item cauſam appetitum eſſe dicit,& rationem quæ alicuius cauſa eſt.At verò ſuperius appetitum vt genus electionis,& rationem vt differentiam conſtitutricem ſumpſit,quando electionem eſſe appetitum conſultatiuum definiuit:quomodo igitur nunc & appetitum & rationẽ eſſe cauſas electionis effectrices inquit?materiales enim potius vel vtræque dici poſſent,vtpote totius,quod ex ipſis cõſtat,partes:nam quod ex partibus conſtat totum,forma eſt:in materiaque id eſt in partibus iis ex quibus conſtituta eſt,conſideratur:vel ſi non vtræque materiales,ſaltem altera materialis, altera formalis dicenda erat.in definitionibus enim genus materiæ,differentiæ formæ ſolent correſpõdere:vt hîc ſibi conſtare Ariſtoteles minimè videatur.An fortaſſe ſuperius appetitũ vt electionis genus ſumpſit,propterea quòd irrationalibus & rationalibuseſt communis:electionem verò, eò quòd in ſolis ratione præditis reperitur:eſt enim conſultatiua:tanquam ſpeciem ei ſuppoſuit. Hîc autem efficientem cauſam electionis eſſe appetitũ inquit:iccirco,quia re aliqua appetibili propoſita, prius quidem appetitus ipſe,quæ eſt rei abſolutè appetibilis cupiditas quædam,excitari conſueuit, etiã abſque ratione:deinde ratio incitationem eius atque impetum cohibet ac moderatur, ratiocinando atque oſtendendo an rectè ac pro dignitate appetiuerit . atque ita poſteà electio ſubſequitur, ab appetitu origine ſumpta,& à ratione quæ veritatem circa rem appetibilem demonſtrarit . nã ſic efficitur, vt electio appetitum vt genus, rationem vt differentiam in ſe habeat,non illam quidem inquirentem ac ratiocinantem amplius quale id ſit,quod appetitus perſequitur: id enim iam inuenit,atque ob id ſubſequuta eſt iam electio:ſed conſultantem,vt eo quod appetit potiri etiam valeat.Nam facultatibus & potentiis quæ ſupra animæ ſubſtãtiam ſunt,cum extra materiam ſint, nulla opus eſt conſultatione:quippè cum illa tantũ velint,quę vel ex neceſſitate poſſunt,in quibuſque nihil eſt,quod abſolutè contingere aliter queat. animæ autem quæ tũ materiæ & corpori innexa eſt,tum facultates irrationales adiunctas habet,ambiguitas,& ignoratio accidit: * actionesque eius in eo verſantur,quod eſſe,ac non eſſe aliter poteſt:vt periculum inde ſit, ne in prudentiæ inopiam ſæpenumerò delabatur . Quocirca conſultatione, ipſi opus eſt,qua modum inueſtiget, quo rem appetibilem vel conſequatur abſolutè, vel conſequi facilius poſſit . Cum dixerit autem electionis principium appetitum eſſe & rationem,ſubiungit[quæ cauſa alicuius ſit]vt eam rationem & mentem ſignificet quæ agendis rebus accommodatur:quæ non ad veritatis inuentionẽ vſque tantũ progreditur,ſed quæ actionis, finiſque eius cauſa ratiocinatur:rebuſque conuenit, quę eſſe aliter poſſunt,ad actionemq; & effectionem pertinent.nã quæ ſcientiã affert cogitatio,& ra-

*καὶ τὸ ἐνδεχόμενον συμπαρομαρτεῖ ἐν ταῖς πράξεσι.

tio non alicuius alterius cauſâ veritatem demonſtrat,ſed in ipſius inuentione acquieſcit,ſicut iam dictum eſt.Ex his igitur colligere poſſumus,duplicem in agẽdis bonis tam appetitum eſſe, quàm rationem.primus enim appetitus ille eſt,qui antè excitatur,quàm ratio quippiam iudicarit,demõſtrarítque an propoſita res digna ſit,quæ appetatur.qui quidem nondum rationalis dicitur.ſecundus alter ſubſequitur appetitus cum ratione,quæ electio etiam nuncupatur: qui poſtquam appetẽdum eſſe aliquid demonſtratum fuerit,exiſtere conſueuit.atque hi gemini appetitus ſunt . prima autem ratio ea eſt,quæ bonum eſſe quod appetimus,ratiocinatur, electionemq́ue ſolet antecedere:ſecunda verò,quæ modum inuenit,quo id quod iam elegimus,conſequi etiam valeamus.

Vnde neque ſine intellectu & cogitatione,neque ſine morali habitu electio eſt.bona etenim actio,& quod item contrariũ in actione eſt, ſine intellectu & cogitatione,& moribus non exiſtit.

Confirmat hîc id quod prius dixit, principium effectiuum electionis appetitum eſſe,ac rationem eam,quæ ad actionem vt finem ſpectat:oſtenditq́ue hoc à poſteriori, coniecturali vſus demõſtratione.nam appetitum,inquit,& rationem eſſe electionis efficientes cauſas inde eſt perſpicuũ, quòd ſine intellectu,& cogitatione,& morali habitu nulla electio eſt.niſi enim & appetitus ad rẽ ipſam appetibilem excitatus ac motus fuerit, & intellectus actiuus de ipſa eadem re ratiocinetur, ac colligat eſſe eligendam:electio neque eſſe,neque operari vllo modo poteſt. intellectum & cogitationem,id eſt νοῦν & διάνοιαν hîc rationem appellat,quæ de appetibili re ratiocinatur. cogitatio enim etiam ipſa intellectus vocatur,quippè quæ ipſius intellectus imitatio ſit . Quod enim is qui propriè intellectus dicitur,ſimplici appulſione cognoſcit atque intelligit , id cogitatio medio vſa rei ipſi accommodato explicat,ac comprehendit.Cum verò ait[neque ſine morali habitu]de appetitu intelligit:proptereà quòd ex moribus euenit,vt appetitus vel rectè,vel non rectè operetur.cum enim mores boni ſunt,rectum·cum praui, peruerſum eſſe etiam appetitum neceſſe eſt. Quare oportet in electione tam cogitationem, quàm appetitum inter ſeſe conuenire,vt hic rectè appetat,illa verè ratiocinetur ac demonſtret.nam rectè &non rectè,in actionibus abſque his vtrıſque eſſe nullo modo poteſt:rectè ſanè,cũ benè vtraque ſeſe habent: nõ rectè, cũ malè & peruerſè.

Cogitatio verò ipſa nihil mouet,ſed ea quæ cauſa alicuius eſt,& actiua. hæc enim etiã effectiuæ dominatur:quippè cum cauſâ alicuius faciat,vnuſquiſq; qui facit:neque finis abſolutè,ſed ad aliquid & alicuius ſit , id quod ſit.non tamen id quod agitur.bona enim actio finis eſt: finis verò ipſius eſt appetitus.Iccirco vel appetitiuus intellectus,vel intellectiuus appetitus electio eſt.Tale autem principium eſt homo.

Differentiam duarum cogitatiuæ ſpecierum etiam ſuperius dixit:quam hîc quoque oſtendit. ſubdiuidit enim cogitandi facultatem,quæ circa ea verſatur quæ eſſe aliter poſſunt,in actiuam & effectiuam:inquitq́ue has eò inter ſe diſtare,quòd illa non vlterius quàm ad actionis ipſius finem progreditur:effectiua verò cum alterius cauſa operetur,ſuæ operationis finem quẽdam habet, qui ad aliud quoddam refertur:vt quam rationem habet actiua ad ſcientiam,eandem effectiua ad actiuam habeat neceſſe ſit.nam quemadmodum ſciendi cogitatio veritatis inuẽtionem finem habet, nihilq́ue vlterius addit:actiua verò licet veritatem etiam ipſa inueniat, non in ea tamen conquieſcit:ſed actionem etiam adiungit,vt id quod appetitus affectat,de quo etiam fuerat ratiocinata, aſſequi poſſit:ſic effectiua cum finem ſuę operationis opus id quod effecit,habeat,non eouſque conſiſtit,ſed ad alterum ſublimiorem perfectioremq́ue finem ſpectat.verbi cauſâ , ædificandi ars finẽ quidem habet domus ædificationem , ſed aliud tamen quid domo ipſa præſtantius ac perfectius ſpectat : quæ eſt conſeruatio, & ſalus eorum quæ in domo vel deponuntur, vel inhabitant . videturq́ue hoc animæ hominis admodum eſſe accommodatum: nam cũ anima & ſeparata à corpore ſit , aliisq́ue ipſi annexis viuendi facultatibus,dum ſcilicet abſque vllo corporis munere conſideratur:& coniuncta iiſdem ſit vtilitatis ipſorum cauſâ,dum cum ipſis , & per ipſa extrinſecus operationes quaſdam edit:quatenus eſt ſeparata,operationem ſupra hæc ipſa habet , verumq; ex propria ſua perfectione inuenit,nihilq́ue vlterius requirit : quippè quæ quòd rationẽ finis magis ſubeat quàm veritatem ipſam, habeat nihil . quatenus verò ad corpus ipſum,vitaſque reliquas ſpectans operatur , vt eas ſubiiciat ſibi , in melioremq́ue ſtatum deducat, prout conuenit vnicuique, præter veritatis inuentionẽ fines alios habet:non quòd ipſi etiã hîc veritatis indagatio atque inuẽto ſatis non ſit,ſed ꝙ aliæ ad propriam perfectionẽ ſola veritate non ſunt contentæ , ſed & operationibus aliis,& actionibus indigent , vt ita ſequi id quod melius eſt, poſſint, id eſt rationem : ne

ad

ad deteriora delapſæ nobilitatem eius deturpent,maculamq́ue aliquam ei inurãt. Cum enim ſint naturâ materiales hæ rationi adiunctæ facultates , multisq́ue ob id extrinſecus indigeant: iccirco fit,vt & actiones, & fines actionum diuerſi genere exiſtant:id eſt & cuius cauſa, & quo. nam artes multa neceſſaria ad vitam fabrefacientes inuentæ ſunt:id quod in effectiuis videre licet,in quibus finis cuius cauſa,eſt ipſum artis opus,ipſumq́ue effectum:finis verò quo,id eſt ob quem,eſt naturę noſtræ mortalis neceſſitas,quæ multis adiumentis indiget:tum vt conſeruetur,quodq́ue exinanitum eſt expleat,tum ne læſionem aliquam extrinſecus patiatur. exempli cauſâ, panifica ars finem cuius cauſa,panem habet:finem autem quo,vt hominem alat,ac nutriat.fabrilis itẽ finis cuius cauſa,eſt vas,quod eius operationis effectio eſt,id eſt olla,aut lebes:finis quo,eſt quantum ad hominis vſum atque vtilitatem vaſa hæc ſpectant.necnon ædificatrix cuius cauſa habet domum,quæ ædificationis ipſius & fabricationis eſt finis:quo,hominis tutelam,vt nocumenta ex aere ab eo arceat, aliaq́ue nonnulla quę extrinſecus incidere,læſionemq́ue afferre ei aliquam poſſent.Atq; hæc breuiter dicta ſint,vt propoſitæ orationis ſcopum ſummatim colligeremus. nunc verba etiam ipſa diligentius perpendamus. [COGITATIO,inquit,ipſa nihil mouet &c.] dixerat actionis principium effectiuum eſſe electionem,electionis verò appetitum & rationem quæ cauſa alicuius eſſet, rationem cogitationem & mentem actiuam appellans : ne igitur quiſpiam omnis cogitationis finem eſſe alicuius cauſa opinetur , omnemq́ue cogitationem habere aliquid quod ad alterum finẽ præter veritatem moueat : cogitationem ipſam inquit abſolutè per ſeſe alium finem veritate ipſa perfectiorem non habere,ad quem aliquid moueat,cuius reſpectu motionis principium ſit:ſed vbi tamen ad agendum ſe tranſtulit , actiuam cogitationem euadere,tuncq́ue electionem mouere, vt agat,atque id quod appetit,aſſequatur:de quo ſcilicet anteà quoque veritatem ipſam indagauerat,fueratq́ue ratiocinata.iccirco inquit non ipſam cogitationem abſolutè mouere , ſed eam tantum quæ cauſa alicuius eſſet ,& actiua,id eſt quæ veritatem ob finem aliquem ab ea diuerſum inquirit,atque inuenit:quæ etiam actiua propterea dicitur,quia præter veritatis inuentionem actionem quoque exigit,ad eamq́ue electionem mouet,atque incitat:vt ad finem eum perueniat,quem ratiocinando expetendum eſſe docuit. [HAEC enim, inquit, etiam effectiuæ dominatur] actiua cogitatio,quæ & ratiocinatio,& ratiocinatrix cogitatio dicitur,effectiuæ etiam cogitationis principium eſt.effectiua verò ea eſt quæ opus quod eſt ab operatione diuerſum, pro fine habet:cuiuſmodi omnes ſunt,quæ effectiuæ artes appellantur:vt ſtatuaria, ædificatrix,fabrilis,ac cæteræ,quibus ſingulis diuerſus ab operatione finis eſt:ſtatuariæ ſtatua,ædificatrici domus,fabrili lectica,aut ſedile , aut menſa,aut quippiam tale. [QVIPPE cum cauſa alicuius faciat , vnuſquiſque qui facit &c.] finem inquit effectiuæ,id eſt opus , & effectum ipſum ob quod non eſt operatio abſolutè, quod ſcilicet ſui ipſius cauſa minimè eſt,neque in ſeipſo conquieſcit , ſed ad aliud reſpicit,ad quod tanquam præſtantiorem ſuperioremq́ue finem refertur:cuius etiam eſſe dicitur, eò quòd ob ipſum factum eſſe nemo ambigat.ædificatricis enim finis cum ſit domus, ex ſe perfectionem non habet,ſed ad hominis vſum,vtilitatemq́ue reſpicit,illiusq́ue eſt vtpote ob ipſum facta.Idem in omni effecta re videre licet. Actiuæ autẽ finis non eſt huiuſmodi,ſed ſatis eſt duntaxat,vt finis,bona ipſa actio.appetitusq́ue à principio hoc exiſtit:vt qui appetit, & benè appetendo , & benè demonſtrando,& rectè conſultando,& demum ſicut debet,operationem ſuam perficiendo, benè agat. [ICCIRCO vel appetitiuus intellectus,vel intellectiuus appetitus electio eſt.tale autẽ principium eſt homo.] Quoniam ab appetitu,inquit,incipit electio,intellectumq́ue habet ratiocinatiuum,atque actiuum,qui appetitui ipſi præeſt,dum primum ratiocinatur atque examinat rectène ille appetiuerit,deinde eligit ac conſultat , quomodo appetitam rem conſequi poſſit : iccirco electio vel appetitiuus intellectus diceretur:quippe quæ appetitum tempore præuenientem, intellectum ſubſequentem habeat:vel appetitus intellectiuus.idem enim vtrũque eſt: ſiue intellectus ponatur vt genus,& appetitus vt differentia ſubiungatur ad contemplatiui diſtinctionem: ſiue anteponatur appetitus,generisq́ue vicem obtineat:differentiæ verò loco ſubſequatur intellectus, quò ab appetitu abſolutè qui ineſſe etiam brutis naturâ cõſueuit,diſtinctio aliqua efficiatur: ita vt tres electionis definitiones habitu ac reſpectu diuerſæ,re ſubiecta autem eædem ſint : immo verò prima & tertia ſolo nomine inter ſe differant:nam quod in prima eſt conſultatiuum, id in tertia intellectiuum dicitur.qui enim appetit cogitat,atque intelligit , habitumq́ue ipſum pro fine habet, cuius cauſâ intelligit,ratiocinatur,ac conſultat:non enim cognitionem,ſed actionem ſibi proponit.Quod verò inquit[tale autem principium eſt homo]eiuſmodi habet ſententiam : Ex iis quæ operãtur alia ſupra electionẽ operantur,quæcunq; rationem humanã excedunt , vt Deus: quæ itẽ inter intellectũ & animã ſunt,viresq́ue in anima cõſtitutas exuperãt.omne enim quod eligit, conſultat:quod cõſultat,defectu prudẽtiæ conſultat.Deus autẽ & intellectus prudẽtia nõ caret,neque apud ſe quicq̃ quod contingat,ſed neceſſaria omnia ac ſtabilia habet . quæ verò carent electione,

ratione etiam carent.solus autem homo operari ex electione naturâ potest, principiumque & causa eorum est quæ ex ea efficiuntur.iccirco opinionem hanc sequutus, primum principium & causam operationum quæ ex electione fiunt,esse hominem inquit: quippè cum neque ante se, neque post se quippiam habeat,quod electione in operando vtatur. sicut enim iam diximus,quod eligit etiam consultat:quod autem consultat,tum ratiocinando operatur, tum circa ea consultationem habet,quæ euenire aliter atque aliter possunt.

Nihil autem est eligibile, quod factum est.verbi causa Ilium expugnasse eligit nemo.non enim consultat quispiam de eo quod factum est, sed de eo quod futurum est, esseque aliter potest.quod autem factum est,quin factum sit,fieri nullo modo potest.

De iis quæ electioni subiecta sunt,hîc loquitur: ostenditque ea esse eiusmodi,vt euenire aliter atque aliter possint,& futura sint.neque enim de necessariis consultat quispiam,neque de iis quæ anteà facta iam sunt.quòd si de his non est consultatio,neque electio erit: quippè cum vnusquisq; qui eligit,consultando eligat:vnde etiam consultatiuus appetitus electio ipsa definita est. Quomodo igitur erit eligibile id de quo nulla est consultatio? quorsum enim consultaret quispiam de re iam facta,& de aliquo ex iis quæ necessaria sunt,de quibus sanè cõsultat nemo, vanaque omnis consultatio est?De factis igitur & necessariis,nemo qui sapit consultat:atq; ob id etiam neque huiusmodi quippiam eligit.nam si vbi est electio,ibi est consultatio:vbi non est consultatio, neque electio sit,necesse est.adde etiam quòd si de iis quæ euenire aliter possunt,suntque in nostra potestate electio est:fieri autem non potest vt quod factum est,non sit factum:quod factum est,eligibile nullo modo erit.huius autem exemplum,Troiæ expugnationem ponit.quis enim nunc est,qui expugnare eam vrbem eligat,quæ multis antè seculis fuerit expugnata?

Iccirco rectè Agatho inquit: Re nãque sola hac ipse priuatur Deus: „
Vt facta minimè infecta possit reddere. „

Tragicus Poeta fuit Agatho:cuius hîc meminit Aristoteles,quòd consentientia cum ipso scripserit.vnde etiam dictum eius laudat. Quia enim,inquit,hæc ita se habent,propterea etiam Agatho rectè dixit,adeo necesse esse vt quod iam factum est,non possit esse non factum:vt de Deo etiam ipso dicere audeamus,quòd licet omnia possit,vtpote omnium causa,eo solo tamẽ priuetur, vt quod factum est,facere quin factum sit,nequeat.nam vel Deus est causa etiam rei factæ: omniũ siquidem tam quæ sunt,quàm quæ fuerunt,causa est: vnde si id quod factum est,ita tolleret,vt factum non esset,tollere etiam ne ipse esset causa illius, posset:vel si rei factæ non est causa,causa omnium non erit:quæ vtraque absurda sunt,fieriq; nullo modo possunt.

Vtrarumque igitur intellectiuarum partium opus veritas est.Quocirca secundũ quos habitus vtraq; maximè verũ dicet: ij vtrarũq; virtutes erunt.

Diuisit superius intellectum nostrum in actiuum,& contemplatiuum:hosque differre inter se subiectis rebus ostendit,quòd alter circa ea quæ esse aliter possunt: alter circa necessaria tantum versetur.sumpsit prætereà separatim actiuum,in quo & recta ratio & prudentia consideratur: de eoque ea disseruit,quæ ad notionem eius explicandam satis fuerunt.nunc de omnibus intellectiuis habitibus dicere proponit,quæ omnes ad intellectum absolutè referuntur:atque iccirco sumit id quod omnibus his commune est,quasi finem ipsorum,quod etiam opus appellat.Inquit igitur, cum in duo intellectus noster diuidatur,in actiuum,& contemplatiuum, vtrorumque horum veritas finis est.oportet igitur statuere secundum quos habitus præcipuè vtraque ex his partibus intellectus verum dicet,qui etiam virtutes vtrarumque harum sunt:ac de omnibus ipsis posteà disserere.Sed dubitare aliquis posset,quomodo partes has rationalis animæ dicat: cum anima vnum quoddam sit ex incorporeis,quæ etiam separabilia à corpore sunt.nam si incorporeum quoddam per se est anima,proculdubio etiam indiuidua erit:si indiuidua,quomodo partes habeat quærendum est.An ratione corporis indiuidua anima dicitur:queadmodum etiam cætera omnia incorporea quæ post primam causam sunt?nam per se etiam illa in compositione considerantur,ex diuersisque tanquam partibus constituta sunt,ac composita:sique etiam deitas in ipsis dicatur, per participationem habere deitatem dicuntur:nihilq; ex ipsis est,quod ita sit Deus,vt nihil aliud sit. vnus verò Deus hoc ipsum per se est,quod dicitur De⁹,aliudq; nihil:licet omnia simul, quatenus est causa omniũ,sit.At ex iis quæ post ipsum sunt,quicquid Deus dicitur, aliud quid essentiâ cum sit,participatione esse Deus dicitur:vt sit simul & deificatum & deitas, & particeps & participãs. ecce iam tibi compositio:quæ si est, partes quoque erunt, ex quibus totum componitur. quòd si ea

ea quæ ſupra animam ſunt,excepto primo omnium auctore, compoſita ſunt omnia: multò magis anima erit compoſita.non eſt igitur abſurdum, ſi partes etiam habere eam dicamus: quippè cum non ſecundum dimenſionem,& continuitatem quæ in corporibus eſt,eas eſſe intelligamus,ſed eo modo quo naturâ comparatum eſt,vt incorporea componantur.

Habituum intellectualium enumeratio: quod ſcientiæ obiectum, & quæ proprietates. Cap. III.

SVmpto igitur altius principio,rurſus de ipſis dicamus.

Quoniam prior vnaquęque ſubſtantia ſua ipſius perfectione eſt:cum dixerit iam de ſubſtantia duarum animæ partium,id eſt ratiocinatiuæ, ac contemplatiuæ quantum ad propoſitum eſt ſatis:nunc de vtriuſque harum perfectione docere vult. ac propterea reſumit orationem, quaſi de iiſdem,partibus ſcilicet intelectiuæ animæ habenda ſit: id quod & verba ipſa [altius] & [rurſus]nobis intelligendum eſſe oſtendunt. nam quæ de vtriuſque ipſarum virtutibus ac perfectione traduntur,de ipſis his dicta eſſe nemini dubium eſt.

Sint autem ea quibus anima affirmando aut negando verũ dicit,numero quinque:hæc verò ſunt ars,ſcientia,prudentia,ſapientia,intellectus. nam exiſtimatione & opinione fieri poteſt,vt mentiamur.

Vniuſcuiuſq; rei quę eſt vel fit,ſubſtantia ex proceſſu ab effectiua cauſa conſideratur:perfectio verò ex conuerſione rei ad illam,dum ad illam accedere affectat,illamque quatenus licet, imitari ſtudet:vt ſicut illa eſt perfecta, ita etiam ipſa res perfecta ea ſcilicet quæ ipſi conuenit, perfectione efficiatur.Ideo animæ etiam neceſſe eſt & partibus eius, vt ad illam efficientem cauſam conuertatur,illamque bonis habitibus & operationibus imitetur. ſicut igitur ſubſtantiam intellectiuæ animæ facultatis cognouimus, alteram ſcilicet eius partem eſſe contemplatiuam, alteram ratiocinatiuam,atque hanc circa ea quæ aliter poſſunt euenire,illam circa neceſſaria verſari: ſic debemus quoque habitus illarum cognoſcere,quibus operando perfectæ fiunt, cauſamque ſuã perfectione imitantur,atque ita boni ipſius fruitionem percipiunt. ob hoc enim vt eſſent, productæ ſunt.Enumerat igitur quot ſint habitus,eoſque inquit eſſe numero,quinque: quos etiam nominatim exponit.tot autem eos eſſe prorſus neque excedere,neque deficere,ita ex diuiſione manifeſtũ fiet.Intellectiuam animæ facultatem duas habere partes dictum iam eſt,vnam,quę circa ea quę cõtingunt, alteram quæ circa neceſſaria verſatur. quæ in iis quæ contingunt,verſatur, ſubdiuiſa in duas etiam ipſa diſtribuitur ſpecies,actiuam & effectiuam:quarum altera prudentia,altera ars nominata eſt.quæ verò in neceſſariis verſatur, tres admittit partitiones: quarum vna ſcientia,altera ſapientia,tertia intellectus appellatur.ac præter has quidem partes nihil inueniri amplius poteſt. quid autem vnaquæque harum ſit,quidque à cęteris differat,procedens diſputatio explicabit.Sed hæc hactenus.nunc verba etiam ipſa particulatim videamus. [SINT autem,inquit,ea quibus anima affirmando aut negando verum dicit,numero quinque.] Quia primus Ariſtoteles de intellectiua animæ facultate hæc inueſtigauit quinque,in quæ ad ſummum ipſa diſtribuitur:propterea ſint,inquit,fidenter hoc diſcipulis ſuis præcipiens.cum verò ait[quibus anima affirmãdo vel negando verum dicit]id ad ſenſitiuæ differentiã poſuit:immo fortaſſe etiam opinionis.nam qui rectè opinatur,rectéq; imaginatur,vel ſentit,cum non errat,verũ etiam ipſe dicere, hoc eſt verax eſſe,id eſt ἀληθεύειν dicetur:non eò tamen ꝙ pronunciet aliquid,ſed ꝙ benè prout eſſentia cognoſcẽtis facultatis requirit,affectus ſit.at in loquutione & intellectione veritas affirmatione vtitur & negatione:vereq; affirmat,aut negat in vnoquoque ex iis quæ fuerunt connumerata.Addidit autem[exiſtimatione & opinione &c.]ea de cauſa,quia ſingula ex his quinque dum in propria conſtitutione ſua manẽt,mẽtiri nunquã poſſunt:exiſtimatio verò in vniuerſum & opinio fallit ac mẽtitur nonnunquã:quẽadmodum ſi quis aut pedali magnitudine eſſe ſolẽ opinetur:aut dũ quę circũ terram ſunt,ex ſeſe habere totum lumen exiſtimet.Verùm in hoc dubitare aliquis poſſet: primum,quomodo verum dicere anima affirmando,vel negandò intelligatur?quaſi fieri poſſit, vt in aliquo etiam alio orationis genere quàm in ſola enunciatione veritas reperiatur: cum tamen neque optatio,neque imperatio,neque vocatio, neque interrogatio admittere vllo pacto veritatem aut falſitatem queant.Deinde qua de cauſa quinque hos habitus veraces eſſe ſimul omnes ita neceſſariò aſſerit,vt nunquã mentiantur?nã ſcientia & ſapientia & intellectus cum circa neceſſaria verſentur,certam quidem ac ſtabilem veritatem habebunt: at ars & prudentia, quæ ſubiecta habent eiuſmodi,vt euenire aliter atque aliter poſſint,qua ratione neceſſariò verum dicent? veritas ſiquidem orationis ipſum eſſe rei conſequitur: & econtrariò ipſum eſſe rei veritati orationis correſpondet: vt quibus eſſe firmum ac ſtabile eſt, de iis certa ac ſtabilis veritas quoque ſit:

quibus contrà instabile est atque incertum vt sint, de iis non possumus quippiam certi pronunciare. qui igitur de necessariis contemplantur, necessariò verum dicunt, cum de ipsis quid pronunciant: qui verò circa ea quæ contingunt, versantur, non necessariò de ipsis verum eos dicere censendum est, sed prout contigerit. Quare videtur Aristoteles cum rerum veritate minimè consentire, cum artem & prudentiam inter absolutè veridicos habitus reposuerit. quid igitur ad hoc dicendum est? illud sanè quod prima ipsa veritas suggesserit. Dubitatio itaque prima ita est soluenda. Veritas quidem & in verbis, & in rebus consistit: in rebus, cum vnumquodque quod est, semper & eodem modo sese habet: in verbis cum de re quæ est, quòd sit, pronunciamus, atque asserimus. quæ nimirum veritates in eo inter se distant, quòd hæc syncerũ ac purum in se verũ habet: illa quæ est in verbis, habet aliquid etiam quod non sit verum, quippè cum ex simplicibus vocibus composita sit, simplex autem vox nihil quod aut verum aut falsum sit, possit significare. proptereà vt veritatem quæ in verbis est, ab ea quæ est in rebus distingueret, verum dicere animã inquit ex his habitibus affirmando, aut negando: vtpote de rebus inuestigantem, ac pronunciantem id quod in ipsis verum inuenitur. vel fortasse non vt ab alio aliquo distingueret, affirmare aut negare Aristoteles posuit: sed vt id quod est, significaret, non posse fieri vt verum nisi enunciando dicat quispiam. Ad secundam autem quæstionem, quomodo habitus qui circa ea versantur quæ esse aliter atque aliter possunt, verum absolutè ac prorsus dicant: ita respondendum est: non habitus ipsos esse in causa mendacij, cum fine quem sibi faciendo aut agendo proposuerant, frustrãtur, sed rerum ipsarum naturam, quæ in materia constituta, instabilisque est. Exempli causa in medicina, quæ ægrotantium sanitatem procurat, si nihil eorum quæ fieri possunt, medicus ipse prætermiserit, sed omnia accuratè atque opportunè tractarit, ægrotus autem nihilo magis tamẽ proptereà curetur, & conualescat, sed moriatur: non est medicus qui errat, ac fallit, sed ipsa rei natura, quæ materialis cum sit, incertitudine, atque instabilitate prædita est: neque quispiam qui rectè velit iudicare, id vitio dandum medico existimabit, quòd finem quem sibi à principio proposuerat, nõ fuerit consequutus: sed frustrationis causam in instabilitatem naturæ proculdubio referet. Idẽ in ædificatoria: idẽ in fabrili arte censendum est. idẽ quoque in ciuilibus actionibus de prudentia est dicendũ: prudens enim, licet diligenter consideret, rectèque ac verè ratiocinetur: exturbatur tamen sæpenumero à fine quem proposuerat, non quòd ipse fallatur, ac mentiatur: sed quòd subiectæ ipsi res fluxæ atque instabiles cum sint, immutantur, atque excidunt. non est igitur ille accusandus ꝙ fine suo nõ fuerit pqtitus sed potius quòd rectè ratiocinatus fuerit, ac consultarit, laudãdus: causaque frustrationis nõ ipsi, sed naturæ rerum quæ contingere aliter poterant, instabilitati ascribẽda est. Ars igitur, & prudentia habitus sunt per se quidem veridici: si tamen aliquando falsum subsequatur, id nõ habituum ipsorum est, sed rerum contingentium instabilitatis. Vnde etiam Demosthenes cũ vitio ei daretur, quòd non euenisset id quod ipse cõsuluerat, *ita crimen oblatũ diluit: nemo inquit, de futuris consultare certum quid potest: rerũ futurarum instabilitati quod reprehẽsione dignum erat ascribẽs. Opinio verò, & ea quæ speciali nomine existimatio, seu suspicatio, id est ὑπόληψις appellatur, quando mentiuntur, ex se, non ex alio mentiuntur, ac falluntur: atque in se errorem ipsum habent: quippè cũ verum ipsum ignorẽt, atque id quod veritati contrarium est, existiment, atque opinentur. quemadmodum ille facit, qui cum in aqua demersum remum videat, & ex aquę fluctuatione allucinetur, fractumque esse eũ putet, visione ipsa deceptus: ita re vera esse opinatur, atq; existimat. Animæ igitur habitus contemplatiui qui circa necessaria versantur, vtrinque tam ex subiectis sibi rebus, quàm ex ipsis enuntiationibus veritatem habẽt: vt in ipsis veritas quæ in verbis est, cum rerum veritate prorsus consentiat. qui verò circa ea quæ contingũt, munus suũ exercent, verè quidẽ etiam ipsi pronunciant, & ratiocinãtur: sed interdum tamẽ fit, vt rerum subiectarum naturam resistentem ob instabilitatem, repugnantemque habeant.

*ἀπεσκευάσατο τὴν αἰτίαν.

Scientia igitur quid sit, inde manifestum est: si exquisitè ttactare, & non sequi similitudines opus est.

Nunc de singulis quæ enumerauit, differere incipit: quidq; vnumquodque ipsorum sit, docet: & quid à reliquis differat. quia igitur cognata hæc cum sint, quandã inter se habent similitudinẽ, vt in exacta horum perceptione nostra confundatur intelligentia, vt differentias ipsorum ignoremus, aliudque pro alio interdũ sumamus: iccirco inquit, [si exquisitè tractare, & non sequi similitudines opus est]. nam quemadmodum licet *columbæ & palumbis similitudo quædam sit, nõ tamen ob id eandẽ esse & columbã & palumbẽ debemus asserere: sed propriis ipsas differentiis inter se distinguere: sic & ars & scientia quamuis quadam inter se similitudine coniunctæ sint: quòd causas scilicet rerũ à se effectarũ vtræque assignãt: ꝙ itẽ ordine in disciplina vtũtur, sine quo rectè cõsistere non possunt: aliaque fortasse nonnulla huiusmodi cõmunia habeãt: non ob id tamẽ vna & eadem

*περιστερᾶς καὶ φάττης.

& eadem res ſunt exiſtimandæ,ſed oportet,vt differentiis vtrarunque diſquiſitis diuerſas eſſe ſpecie vtraſque aſſeramus.Eodem modo de reliquis.Aduertendum autem eſt Ariſtotelem in enumeratione horum quinque habituum primam artem,deinde ſcientiam,tertio loco prudentiā,poſteà ſapientiam & intellectum conſtituiſſe:hîc verò vbi ſingularum rationes explicat à ſcientia exordium ſumpſiſſe,ea de cauſa, ꝗ illic ſua vſus cõſuetudine ab imperfectiore,id eſt arte incœpit, deinde ad ſcientiam vtpote perfectiorem progreſſus eſt . prudentiam autem cum ſapientia & intellectu ob cognationem coniunxit,propterea quòd in nomine etiam cum intellectu prudẽtia communicat:quippè cum prudentia intellectus actiuus nominetur, qui circa vtilia humanæ vitæ verſatur:vt inter has quoque prudentia vtpote inferior,ſapientiæ & intellectui anteposita fuerit:ante intellectum verò ſapientia,eò quòd intellectus eſt id quod ſupremum omnium eſt, gignitque ſapientiam.ſunt etiam qui prudentiam in vniuerſum eorum quæ ſunt cognitionem appellent , ſed hos in præſentia omittamus : in horum enim tractatione ſequi Ariſtotelis ſententiam debemus. Dum autem vnumquodque explicat,ſcientiam anteponit vt exquiſitiorem,& perfectiorem:quippè quæ circa ea quæ ſunt,& neceſſariò eueniunt,verſetur.ars verò in iis quæ contingunt,ſtudium omne ſuum collocat.nam etiam ea quæ ſunt,iis quæ fiunt,naturâ ſunt priora, ſuntque actus abſq; vlla poteſtate:at quæ contingunt,in poteſtate eſſentiā ſuā habent , nunquanque ab ea ſeparantur: licet enim in actum etiam proceſſerint,ſintque actu aliquid,poteſtate tamen ſunt oppoſitum eius quod ſunt.quin ipſe quoque Ariſtoteles cum ea quæ ſupra generationem ſunt,generationi obnoxiis anteponat, in libro de interpretatione poteſtate priorem eſſe actum dixit: actum non genita, & æterna poteſtatem generationi corruptionique obnoxia appellans . quam ob cauſam etiam in quarta eiuſdem libri ſectione cum perfectiorem propoſitionum expoſitionem faceret, neceſſariũ eſſe,ante alias omnes ſtatuit:vt eius contradictionem vtpote naturâ antecedentem reliquarum cõtradictiones conſequerentur.

Omnes enim id quod ſcimus,nõ poſſe aliter ſeſe habere exiſtimamus: quæ autem aliter eſſe poſſunt,cum extra contemplationem fuerint,an ſint, nécne,latent.ſcibile igitur neceſſariò eſt:ergo æternum. quæ enim neceſſario ſunt,abſolutè omnia ſunt æterna : quæ autem ſunt æterna,generationi, & corruptioni minimè ſubiacent.

Maximam eſſe differentiam,quantum ad ſubiectas res attinet,inter artem & ſcientiam, hîc cõfirmat Ariſtoteles:communique ad hoc notione vtitur.communis enim, inquit , nobis omnibus hominibus ineſt exiſtimatio,non poſſe aliter ſeſe habere id quod ex ſcientia cognoſcimus : nam quæ aliter atque aliter poſſunt euenire,tantam habent in eo quod ſunt,inſtabilitatem,vt an prorſus ſint,nécne,facilè lateant,cum extra contemplationem fuerint . hoc autem quod inquit [extra contẽplationem] duobus modis ſumi poteſt:vel enim[contẽplari]pro[videre] intelligemus, vt talis ſit ſenſus:ea quæ poteſtate ſunt,& contingunt,tunc eſſe exiſtimamus, cum in actum venerũt, ſenſibuſque expoſita ac præſentia conſpiciũtur:cum verò in poteſtate adhuc ſunt,an prorſus ſint, latent:ſuntque iis quæ non ſunt,perquàm ſimilia.at neceſſaria nõ ita, ſed ſi etiam nullus ea videat ſunt tamen nihilominus.vel igitur ſic eſt intelligendũ, vel [cõtemplari] pro [intelligere & conſiderare] ſumendum eſt.neceſſaria enim ſunt,ſiue ea contempletur & cõſideret quiſpiam, ſiue nõ conſideret:quæ contingunt verò,an prorſus ſint,latere conſueuerunt,ſi ab aliquo non fuerint cõſiderata.id quod fit ex imbecillitate,exilitateque eſſentiæ eorum,in quibus cum immiſta poteſtas ſit,quæ nunquam ab iis quæ eſſe poſſunt,ſeparatur,& intelligentiam noſtram impedit,& ipſorum eſſentiam offuſcat.Ex comparatione igitur inter ſe neceſſariorum, & eorum quæ aliter atque aliter eueniunt,colligit neceſſarium,atque ex eo æternum eſſe id quod ſciri poteſt . quod enim non poteſt aliter ſe habere,eſt neceſſarium:quod eſt neceſſarium,id nunquam eſt quãdo non ſit: quod autem eſt huiuſmodi,æternum eſt.omne enim quod abſolutè ac ſimpliciter eſt neceſſarium,ęternum eſſe manifeſtum eſt.abſolutè autem & ſimpliciter dicimus eſſe neceſſaria, quæcunque eiuſmodi ſunt,non ex conditione:nã cum neceſſarium eſſe dicimus ſedere aliquẽ quoad ſedet,id non abſolutè & ſimplici ratione,ſed ex conditione neceſſarium eſt.at quæ ſunt æterna, generationi & corruptioni minimè ſunt obnoxia.Non enim aliter eſſe poſſunt æterna,niſi ſint neque generabilia,neque corruptibilia:quippè cum illud ſemper ſit , quod nõ in tẽpore eſt,ſed ſupra tẽpus: quod autẽ eſt ſupra tẽpus , ſupra etiã generationẽ ſit:nã omnis generatio eſt in tẽpore.at quod eſt ſupra generationẽ,eſt etiã ſupra corruptionẽ. ſi enim ſit ſub corruptione,in quid eius corruptio euadet? ſiue enim in ingenerabile,ſiue in generabile corrũpetur: ſi in ingenerabile,corrupto ingenerabili

ingenerabile gignetur atque ita efficietur, vt id quod gigni non poteſt, gignatur:ſitque idẽ & generabile ſimul, & ingenerabile. ſi verò in id quod generabile eſt, fiat corruptio, ingenerabile in id quod generabile eſt, commutabitur: atque ita rurſus ingenerabile non erit ingenerabile. ſed ſi ita naturâ erit comparatum, vt ingenerabile immutari poſſit, nihil erit quod ſupra generationem ſit. at omnes non ſola eſſe in natura rerum generabilia opinamur: immo ne eſſe quidem propriè ipſa exiſtimamus, cum ſemper & generentur, & intereant, neque vnquam, vt Platonis Timæus aſſerit, re vera ſint. ea enim ſunt propriè, quæ ſemper eodem modo ſeſe habent. nam & prima cauſa immobilis prorſus eſt, atque immutabilis: vt neceſſe ſit, eam à ſibi ſimilioribus rerum productionem incepiſſe: ac primum in æuo non in tempore æterna ac perennia: deinde in tempore generationẽ, quæque ipſi ſunt obnoxia, creaſſe. prætereà ſi hæc propriè nec ſunt, nec dicuntur eſſe, ad quorum comparationem ita dicuntur? ad eorum proculdubio quæ propriè ſunt. quæ autem propriè ſunt? ea ſanè quæ firma ac ſtabili eſſentia prædita ſunt: hæc verò ſunt ea quæ ſemper eodem modo ſeſe habent. at quæ ſunt huiuſmodi, æterna ſunt, & ingenerabilia, & incorruptibilia. Ante temporaria igitur æterna, ante generationi obnoxia ingenerabilia, ante corruptibilia incorruptibilia ſunt. Adde quòd quę propriè eſſe aliquid dicũtur, ex participatione alicuius propriè eſſe, id quod ſunt, dicuntur: quod autem particeps eſt, alicuius quod re vera ſit, particeps eſt: quare id quod re vera & propriè & per eſſentiam eſt, id quod non propriè, ſed ex participatione eſt, antecedit. neceſſariò igitur æterna & ſupra generationem & corruptionem conſtituta, temporariis & generationi corruptioniq́ue obnoxiis priora ſunt. Accedit ad hoc, quòd quæ ſunt in generatione, quòd corruptioni obnoxia ſint, actu ipſo cognoſcuntur: corruptio autem vniuſcuiuſque eſt vniuſcuiuſq; malum: ab eſſentia enim, quod proprium ſingulorum bonum eſt, deiicit, atq; exturbat: ſunt igitur in malo, & cum malo ſuo ea quæ corruptioni ſunt obnoxia: quippè cum neque eſſentiam, neque bonum ipſum ſyncerum, ſed cum contrario cõmiſtum habeant. vnde ergo habent hæc id quod ſunt? ex aliquóne, an ex nullo? ſi ex nullo, ſine cauſa, & fortuito exiſtent: nam vt ex ſe ſint, fieri nullo pacto poteſt: ex ſeſe enim ſufficerent, boniq́ue eſſent capacia, neque corruptionem vllã admitterent. ſi igitur ſunt fortuito, vnde ipſis conſequutio, atque ordo euenit, quo vt plurimum eſſe eadẽ perſeuerant? niſi ex cauſa etiam hæc bona exiſtant, atque eam ob cauſam id quod raro & inordinatè ex materia proueniret, participatione boni ſuperent: bonum enim eſt, quod in ipſis inordinatum omne ad ordinem reducit, licet id facere ſemper non poſſit, ſed aliquando fruſtretur. nam quod fortuito accidit, raro euenire conſueuit. non ſunt igitur fortuito: ſed neque aliunde quàm ex bono. non enim ab aliquo alio niſi à bono adeo poſſent conſeruari, vt tandiu, id eſt plerũque durarent, bonoq́ue ipſo fruerentur, à bono igitur hæc etiam omnia producta eſſe, ac creata cenſendum eſt. At bono proprium eſt creationem & productionem à ſimilibus incipere: eiuſmodi verò ſunt, ea quæ planè ac ſyncerè ſunt bona, nullamq́ue mali ipſius corruptionis commiſtionem admittũt: efficitur ergo vt priora ſint æterna, quibus eſſentia ſupra tempus & generationem eſt, à quibus corruptio, mutatioq́ue in ſubſtantia quàm longiſſimè abeſt: vt per ipſa poſteà media ad hæc vſq; corruptibilia proceſſerit creatio, & ad extrema vſque & infima prouidentia permearit. Quin etiam cum hæc quæ hîc ſunt, proptereà quòd prætereunt, ac tranſeunt, vmbræ appellentur: & omnis vmbra ad verum aliquod exemplar referatur: hinc quaſi communi teſtimonio perſpicuum ſit, alia eſſe perfecta & vera, in quæ tanquam exẽplaria vmbræ ipſæ hæ referantur. erũt igitur intelligibilia horũ corruptioni obnoxiorũ exemplaria, vtpote verè ac ſyncerè bona, quæ ſolo intellectu percipi poſſunt: vt ex modo etiam cognitionis ipſius quàm verè ſint, quantoq́ue his fluxis & caducis antecellant, facilè pateat. hæc ſiquidem ſenſu & imaginatione percipiuntur: illa mente, & intellectu, cum ab affectuum perturbatione liber in tranquillitate conſtitutus eſt, à primoque ipſo lumine illuſtratus immobilia illa quietè attingit, ac contemplatur. Verùm fortaſſe reprehenderet nos quiſpiam, quòd tam longam præter propoſitum orationem protraxerimus: ſed iuuandi deſideriũ nobis in cauſa fuit, quod ex Stagiritæ verbis occaſione ſumpta ſententias has produxit, philoſophis non inutiles futuras.

Omnis prętereà ſcientia eiuſmodi eſt, vt doceri: ſcibile verò, vt diſci poſſe videatur. ex præcognitis autem fit omnis doctrina: vt in reſolutoriis etiam diximus. nam altera ex inductione fit: altera ratiocinatione. atque inductio quidem principium eſt vniuerſalis, ratiocinatio ex vniuerſalibus.

Alteram hîc ſcientię notã ſubiungit: quòd videlicet & ipſa ex doctrina nobis traditur, & quod ſubiectum ipſi eſt, per doctrinã cognoſcitur. id quod etiam in principio poſteriorum dixit: vbi etiam illud addidit, oportere eum qui ſcientiam aliquam docendus eſt, ſemper aliquid prænoſcere,

non

non quodlibet ſanè,ſed quod ad propoſitæ rei diſciplinam faciat.Ne autem infinitè progredi hęc cognitio exiſtimetur,aptè aſcenſum eius circunſcribit ac ſiſtit,cum inquit:[ALTERA ex inductione fit:altera ratiocinatione.] principiorum enim compræhenſio ſcientia etiam ipſa quodam modo eſt.ſcientia quoque eſt ex principiis cõſtituta demonſtratio, quæ medio cauſa ipſa rei vtitur,ac per ipſam id quod colligitur conſtituere conſueuit.ſed alio modo principiorum perceptio, alio ex principiis cõcluſarum rerum cognitio à nobis acquiritur : differentiam enim ipſe ſubiungit,ita inquiẽs:[ATQVE inductio quidem principium eſt vniuerſalis, ratiocinatio ex vniuerſalibus].nam quo modo & principiorum ſcientia comparetur, & eorum quæ ex principiis fuerint demonſtrata,hîc oſtendit.principia enim,inquit, per inductionem nobis innoteſcunt, cum vniuerſalia ſingularibus confirmamus, ac probamus:atque ea poſteà iam conceſſa ſumentes ratiocinationem componimus,quæſitæque rei demonſtrationem facimus.nam quæ eidem ſunt æqualia, & inter ſe quoque eſſe : & in vniuerſum quæcunque alicui vni rei in aliquo ſunt eadem , inter ſe quoque eadem eſſe : ita probare conſueuimus . Multa ſingularia in medium producimus , vnique cuilibet rei comparamus : atque ita vbi & illi rei & inter ſe eſſe eadem oſtenderimus , idque in diuerſis rebus ita ſeſe habere inuenerimus:vniuerſale conſtituimus.quo poſteà ſumpto, atq; in maiore diſtantia & extremitate collocato,res de quibus quæſtio eſt, inter ſe eſſe æquales demonſtramus.Idem in cæteris principiis facimus. ita vt diuerſa ſcientiæ ſpecies vtraque eſſe cognoſcatur:principiorum ſcilicet , & eorum quæ ex principiis demonſtrantur . Vnde etiam ipſe concludens rationem ita ſubiungit.

Sunt igitur principia ex quibus conſtat ratiocinatio , quorum non eſt ratiocinatio:ergo inductio.

Hoc,inquit,vt eſſe alteram ſcientiam confirmet,diuerſam ab ea quæ ratiocinando fit, quæ demonſtratio appellatur:quæ ſanè alterius modi eſt,quàm ſit demonſtratio,conuenitque principiis, ex quibus ratiocinatio cõſtituitur.nobiſque ea eſſe principia manifeſtat:vt non ſit neceſſe iis qui demonſtrare volunt, in infinitum aſcendere , cum ſatisfaciat inductio , quæ ex euidentia ipſa rei vniuerſale confirmat.At verò in dubium venire poſſet,quo modo ſenſiua cognitio melior non ſit ac præſtantior,quàm ea quæ ſcientia acquiritur , ſi principia ſcientiæ ex ſenſu confirmationẽ habent ac fidem. nam ſi inductio ex ſingularibus fit,eſtque principiorum cõfirmatio:principiorum confirmatio ex ſenſibus eſt.at principia ſcientiæ ac demonſtrationis cauſæ ſunt: quare etiã ſenſus demõſtrationis & ſcientiæ erit cauſa.cauſa verò potior eo eſt,cuius eſt cauſa:potior igitur & melior quàm ſcientia eſt ſenſus,quem cum brutis communem habemus.ſed eſt abſurdum vt quę ratione carent, præſtantiora eſſe ratione præditis dicantur . Quocirca huic dubitationi ita occurrendum eſt,ac dicendum:ſi ſenſus vt efficiens ac generans ſcientiam,cauſa eius eſſe diceretur,merito ſcientia eum eſſe præſtantiorem aſſerere deberemus:cum verò vt miniſter,ac ſeruus ſcientiæ vſui ſit,atque inſeruiat:qua ratione is qui miniſtrat,ea cui miniſtrare ac ſeruire conſueuit, potior ac melior ſit exiſtimandus , non video:quippè cum etiã ſecandi ligna ars quæ fabrili inſeruit,non propter eà quòd materiam aptiorem ei reddit,ſuperior ac melior fabrili ipſa cenſenda ſit:nec metallica item ærariæ,aut argentariæ,aut aurificinæ ob id ſit anteponenda, quòd omnibus his materiam ſuggerat.Nam ſenſus quoque cum ex iis quæ ipſi ſunt nota,propoſitiones quaſi materiã demonſtratiuæ & ſcientificæ ſubiiciat,ad vniuerſalis confirmationem euidentia ipſarũ vſus:merito non efficiens demonſtrationis & ſcientiæ,ſed miniſtrans cauſa dicendus eſt. Quòd autem vicem materiæ obtineant in demonſtratione & ſcientia,ea quæ ſenſu comprobata fuerint, inde licet videre,quòd propoſitiones ipſæ præ concluſa re nihil aliud ſunt,quàm materia:quam veluti pręparatam aptioremq; redditam ex vniuerſalis per inductionem facta cõfirmatione ſumens demonſtratiua,ei concluſionem quaſi formam apponit,atque affingit.cauſam igitur quę formam efficit, dicere nullo modo ea eſſe inferiorem debemus,quæ materiam præparat,ac ſubminiſtrat.

Efficitur igitur, vt ſcientia quidem demonſtratiuus ſit habitus:& quæcunque alia in reſolutoriis definiuimus.

Hæc concluſio eſt eorum quæ antedicta ſunt:quòd duo ſcilicet ſcientiæ mõdi ſint:alter,ex ratiocinatione,qui habitus eſt demonſtratiuus:qui ex iis quę ſecundum ipſam rem,& quatenus ipſa eſt,ſumuntur,& prima ſunt,& cauſæ rei concluſæ,efficitur:hæc enim ſunt quę in reſolutoriis determinauit.Vbi hoc dixit Ariſtoteles,debebat,vt oratio clarior,planiorque euaderet,diſtributionem ſubiungere,id eſt,ad[QVIDEM]quæ particula diſtributiua eſt, [VERO] ſubiungere, in hunc modum : vt ſcientia quidem demonſtratiuus ſit habitus &c. inductio verò vniuerſalium ex particularibus & ſingularibus confirmatio quædam : id tamen non fecit , ſed quaſi ex antedictis

nit,licet verax etiam ipse sit:sine tamen ratione & prudentia id facit, solaque naturali aptitudine ad id faciendum incitatur.

Ars autem omnis circa generationem versatur, comminisciturque, & contemplatur,vt eorum aliquid fiat,quæ & esse & non esse possunt: quorumque principium est in eo qui facit,non in eo quod efficitur.

Cum quid sit ars,definierit,nunc vt perfectius rem ipsam intelligamus,de subiecto eius docet: inquitque omnem artem circa generationem versari,generationem appellans ea quæ euenire aliter possunt:propterea quod in eodem statu non permanent. perseueratio enim in eodem statu ac firmitas necessariis,iisque quæ supra generationem sunt, propria est,circa quæ scientia versatur. ars verò circa ea quæ contingunt,munus suum exercet: cõminisciturque & contemplatur,id est, ex sese studet propria ratione vtens,vt eorum quidpiam efficiatur,quæ & esse & non esse possunt: interdum enim quod ab arte fit,potest & factum esse, & nõ esse factum:& posteà quam etiam factum est,potest desistere.quare fieri potest,vt quod ab arte est effectum, & sit & non sit. nam necessitas nullo modo ei nisi ex conditione conuenit: quippè cum non possit quippiam simul circa idem & esse & non esse:ne contradictio simul vera esse reperiatur, si id quod iam effectũ est atq; euenit,non esse tunc quando est,dicamus. Quod verò ait [QVORVM principium est in eo qui facit,non in eo quod efficitur]ad distinctionem eorum positum est, quæ à natura fiunt.nam etiã naturam circa generationem operari videmus:sed ipsa tamẽ insita in rebus per corpora ipsa permeans intrinsecus operatur:ars verò non intus,sed extra corpora circa quæ versatur,munus suum exercens artificiosas formas affingit.nam & statuaria extra æs, & fabrilis extra lignum constituta, atque in artifice ipso sita extrinsecus subiectas sibi res mouet: vnde etiam exteriorem earum superficiem duntaxat format, atque expolit. Quare effectiua causa in rebus artificiosis in eo qui artificiosè operatur,constituta est,non in eo quod efficitur,id est,non in subiecta re quæ effectionem ipsam admittit.

Neque enim eorum est ars, quæ ex necessitate vel sunt vel fiunt:neque eorum,quæ sunt secundum naturam:in se enim hæc principium habent.

Propterea,inquit,circa generationem & ea quæ esse aliter possunt,versari artem dicimus,quia eorum quæ ex necessitate vel sunt vel fiunt,ars minimè est. non enim tantummodo sunt nõnulla ex necessitate,sed etiam fiunt.Sunt quidem,materia carentes,incorporeæque substantiæ, cœlestes orbes,elementorum vniuersitates:quæ sanè omnia eadem ab opifice ipso perpetuò conseruantur. Fiunt autem à necessitate,cœlestium orbium motus,anni ac temporum vicissitudines, atque huiusmodi reliqua.secundum naturã verò sunt animalia & plantæ. Ea igitur quæ subiecta arti sunt, in eo differunt à necessariis,quòd contingere aliter atque aliter possunt:à naturalibus verò, quòd principium motionis in se vt illa minimè habent.

Quia autem effectio & actio diuersum quid est, non actionis, sed effectionis esse artem necesse est:& quodam modo circa eadem versatur & ars & fortuna sicut etiam Agatho inquit:
Fortunam amat ars,artem ipsa fortuna inuicem.

Vbi diuersas esse inter se actionem & effectionem ostendit:hîc quasi concessum sumit, artem effectionis esse, & non actionis: eò quòd fines artis opera sunt,quæ post artificialem operationẽ permanẽt:actioni autẽ satis idoneus finis bona ipsa operatio est.subiungit posteà quodam modo circa eadem & artem versari & fortunam:idque etiam Agathonis poëtæ testimonio comprobat, qui amicas inter se esse artem & fortunam facit:dum inquit: Fortunam amat ars &c. Sed cõsiderandum qua de causa & ipse Aristoteles circa eadem vtrasque versari asserat,& Agatho amare se mutuò ipsas dicat. propterea scilicet quia vtræque & subiectarum sibi rerũ causam extrinsecus habẽt,& diuersum ab operatione opus:nam & qui ex arte operatur,materiã quæ est extra ipsum, mouet:& qui ex fortuna in aliquam rem siue bonam,siue malam incidit: extra illam etiã ipse est, aliudque agens ac spectans in eam incidit:verbi causâ,si quis in balneum profectus eo consilio vt lauetur,ibi librum aliquem offendat,quem multum diuque anteà quæsiuerit: si quis item vel vineam fodiens thesaurum inueniat:vel domum pergens in lapidem impingat, & pedem offendat: horum enim omnium operator extrinsecus est:& quod ex accidenti euenit,tum præter operantis consilium incidit,tum diuersum ab operatione eius opus quoddam est: vt in his & fortuna & ars inter se conueniant:licet posteà in eo differant, quòd ars ex proposito artificis finem plerunque habet:fortunæ verò finis is est,qui & præter operantis consilium,& rarò euenire consueuit.

Ars

Ars igitur,ſicut dictum eſt, habitus quidam eſt cum ratione vera effectiuus:inertia autem econtrariò,habitus cum ratione falſa effectiuus, circa id quod aliter eſſe atque aliter poteſt.

Vbi ſatis de arte & quid ſit,& circa quæ verſetur,declarauit: quid ſit contrarium eius, etiam oſtendit,quæ eſt inertia,id eſt,ἀτεχνία.iccirco enim rurſus definitionem artis repetit,vt ex comparatione melius quid ſit oppoſitum eius demonſtret.nam ſi ars eſt habitus cum ratione vera effectiuus:inertia ſiue inartificium econtrariò,habitus cum ratione falſa effectiuus erit. in reliquis enim cum ars & inertia cõueniant,in recto & peruerſo,vero item & falſo diſcrepant: nam vtræq; circa ea verſantur,quæ aliter ſeſe habere poſſunt. nunquam enim in errorem & falſitatem ars delaberetur,in inertiamque abiret,niſi res,circa quas verſatur,euenire aliter atque aliter poſſent.

De prudentia. *Cap.* V.

DE prudentia verò ita ſtatuere poſſemus, ſi conſideraremus quoſnam eſſe prudentes dicamus.

Cum quinque veraces habitus ſint, quos hîc enumerauit:poſteaquã de ſcientia & arte diſſeruit,de prudentia nunc tertio loco conſiderat,quæ quatuor reliquis ad moralem,ciuilemque contemplationem eſt accommodatior:tum enim eius recta ratio menſura & regula eſt, qua medium & mediocritas ipſa in actionibus omnibus reperitur: tum ea media efficitur, vt de intellectiuis habitibus tractatio aptè cũ præcedentibus iungatur,ac connectatur:quippe cũ vtriſque tam intellectiuis quàm actiuis,eadem conueniat.nam cum intellectiuæ animæ facultatis ſit etiam ipſa, in actionibus quibus præeſt,quaſque metitur,operationem ſuam exercet:vnde etiam hîc inter artem & ſcientiâm de quibus ſuperius egit, reliquoſque duos habitus ſubſequentes ſapientiam & intellectum,media collocata eſt.Intellectum autem non eum hîc intelligimus, qui abſolutè & eſſentiâ eſt,ſed eum qui habitu tantummodo & participatione eſt intellectus.non enim inter veridicos habitus fuiſſet conſtitutus,niſi hac ſignificatione acciperetur. anima enim noſtra quatenus eſt anima, * explicatè operatur, dum ratiocinandò ex propoſitionibus tranſit ad concluſiones: quatenus verò mentis atque intellectus eſt particeps, ſimplici apprehenſione intelligit, habetque & principia & terminos quaſi intellectus ipſius reſonantias ac veſtigia.cum verò hęc tranſcenderit,quando intellectualis euaſerit,intelligibilia intelligibili modo percipit.licet enim nõ repente omnia ac ſimul,ſicut ille qui per eſſentiam eſt intellectus:ſigillatim tamen vniuerſa compręhẽdit atque intelligit.vnde etiam huiuſmodi conſtitutio,quia extrinſecus aduenit atque acquiritur, nõ natura, ſed habitus animæ appellatur. Ariſtoteles igitur cum definire prudentiam propoſuerit, tractationem eius ab iis eſſe incipiẽdam,inquit, in quibus ineſſe cõſpicitur:id eſt à ſubiectis ipſis, in quibus vt habitus cõſtituta eſt:hi autem ſunt prudentes homines: ſunt enim manifeſtiores nobis quàm habitus,illi qui habitibus præditi ſunt: communemque de ipſis opinionem quaſi conceſſum quoddam principium ſumit,cum inquit.

*ἀνειλιγμένως.

Videtur igitur prudentis viri eſſe proprium, poſſe rectè conſultare de iis quæ ſibi ipſi bona ſunt,atque vtilia.

Quoniam verò multa ſunt huiuſmodi,fierique poteſt, vt aliquis & in vno aliquo quod bonũ ſibi & vtile ſit,& in pluribus atque omnibus benè ſe gerat:iccirco ſubiungit:

Non ex parte,vt quænam ad ſanitatem & robur conferant,ſed quæ ad bene uiuendum † in vniuerſum.

† *aliâs legitur uniuerſum.*

Neque enim ſi quis quæ ſibi ad ſanitatem vel robur corporis faciant,rectè cognorit,de iiſque rectè conſultarit, propterea ſimpliciter etiam eum eſſe bonum cõſultorem ac prudentem dicendum eſt:ſed ille eſt prudens,qui de omnibus,quæ ad totam vitã pertinent, tam animæ quàm corporis & externa bona,rectè conſultat.ſiue enim ὅλον,id eſt,totum & vniuerſum, ſiue ὅλως quod eſt omnino & in vniuerſum legamus:nam etiam hoc in exemplaribus nonnullis reperitur:eadem erit ſententia.Si enim dicamus[QVAE ad benè viuendum vniuerſum ſeu totum faciant]ſignificabitur ipſum benè viuere totũ quoddam eſſe:eiuſque eſſe partes ſingula,quæ in moralibus operationibus atque actionibus conſiderantur:cuiuſmodi ſunt tum quæ ad virtutes ſpectant:tum quę in corporis conſtitutionibus,externiſque rebus euenire aliter poſſunt, in noſtraque ſita ſunt poteſtate:quorum vnumquodque & cauere,& eligere poſſumus. Si autem legamus ὅλως, id eſt, in vniuerſum,ſeu omnino,ſimpliciter atq; vniuerſaliter ſignificabit:vt ille intelligatur eſſe prudens, qui non in vno aliquo,ſed qui vniuerſaliter in omnibus quæ in nobis ſunt, rectè conſultat. atque ita licet diuerſa dicendi figura eſſe videatur,vnam tamen atque eandem in ſenſu vim habet.

Cui

Cui rei argumento illud eſt, quòd eos etiam qui circa aliquid conſultant, prudentes appellamus, cum ad finem aliquem bonum de iis quorum non eſt ars, rectè ratiocinantur. Quare in vniuerſum quoque is erit prudens, qui eſt conſultatorius.

Quanuis non abſolutè, inquit, atque vniuerſaliter prudens ille ſit, qui circa aliquid rectè conſultat, ſed qui circa omnia id facit, quibus vita hominis quæ multiplex ac varia eſt, conſtituitur: quòd tamen qui in omnibus rectè conſultat, prudens ſit, ex illis qui in ſingulis benè conſultant, ſumi argumentum poteſt. prudentes enim in ſingulis eos appellamus, qui ad bonũ aliquem finem rectè ratiocinantur: quare in vniuerſum quoque qui conſultatorius eſt, eum prudentem eſſe conſtat. ſicut enim in vnaquaque re prudens dicitur, qui fine aliquo bono ſibi propoſito rectè ad eum conſequendum conſultat, ac deliberat: ſic in vniuerſum quoque ille erit prudens, qui in omnibus finem bonum ſibi proponit, vtque eo potiatur, rectè rationem ac conſilium inire conſueuit. nam quia ea quæ ſigillatim fiunt, nobis quàm vniuerſalia ſunt manifeſtiora: proptereà fit, vt ex inductione ſingularibus ac particularibus vniuerſalia cõfirmemus ac probemus. [DE iis autem quorum non eſt ars] iccirco adiunxit, quia poſſumus etiam, licet nihil huiuſmodi nobis propoſuerimus, de artificioſis rectè conſultare, quæ tamen in artem, non in prudentiam referuntur: quippe cum diuerſas inter ſe eſſe & artem & prudentiam iam demonſtratum ſit. Quòd autem probabilibus rationibus rem hanc perſequatur, id nos mouere minimè debet. diximus enim iam à principio præſentes res eſſe eiuſmodi, vt eſſe aliter atq; aliter poſſint: neque oportere vt in his à neceſſariis ductas demonſtrationes exigamus. Conſultatorium verò, id eſt, βουλευτικὸν eum appellat, qui ad conſultandum idoneus eſt: is autem bonus eſt conſultor.

De iis verò quæ aut eſſe aliter non poſſunt, aut nequeunt ſub actionem ipſius cadere, conſultat nemo.

Definitionem prudentiæ præparat, vt eiuſmodi conſtituatur, quæ & eam ab vtriſque ſcientia ſcilicet & arte de quibus iam diſſeruit, diſtinguat, & cum ea conuertatur. nam quæ hîc inquit, à ſcientia prudentiam diſiungunt ac ſeparant. prudentia enim conſultatiuus habitus eſt: nemo autẽ de iis quæ eſſe aliter non poſſunt, id eſt, de neceſſariis conſultat: quippe cum quæ eſſe aliter non poſſunt, neceſſaria ſint. ſed neque conſultat quiſpiam de iis quæ agere ipſe non valet. ea enim quæ fieri nequeunt, ſunt duplicia: vel abſolutè & ſimpliciter, vel alicui: abſolutè, vt vno & eodem temporis momento eum qui in Thracia ſit, in Aegyptum peruenire: alicui, vt eum qui pauper ſit, & peregrinus, omnibusq; ignotus, maximè vrbis imperium obtinere, in qua ſcilicet talis ſit. Quòd ſi conſultatiuus habitus eſt prudentia, & nemo de neceſſariis, iisq; quæ fieri non poſſunt, conſultat: efficitur, vt qui in habitu prudentiæ cõſtitutus eſt, neq; neceſſaria, neq; ea quæ fieri nequeunt habitui ſuo habeat ſubiecta. Vbi hæc de prudentia eiuſque operatione dixit, neceſſariaque, & quæ fieri nequeunt ab ea excluſit: diuerſam eſſe à ſcientia prudentiam colligit, in hunc modum.

Quapropter ſi modo ſcientia eſt cum demonſtratione: & eorum quorum principia poſſunt aliter ſe habere, nulla eſt demonſtratio: omnia enim poſſunt etiam aliter ſe habere: de neceſſariis autem nõ licet conſultare: prudentia neque ſcientia neque ars eſſe vllo modo poterit.

Prudentiæ & ſcientiæ inter ſe differentiã conditionali ratione vſus oſtendit. tria enim aſſumpta in hac ratiocinatione connexa inter ſe ſunt: vnum, ſcientiam cum demonſtratione eſſe: alterũ, eorum non eſſe demonſtrationem, quorum principia ſe habere aliter poſſunt: tertium, nullam de neceſſariis eſſe poſſe conſultationem: ad quorum duo, id eſt, primum & tertium comprobanda, quoniam ſuperius ſatis fuerunt demonſtrata, nullam aliam aſſumptionem aut rationem affert: ſed ſecundum duntaxat, atque id preſſè admodum confirmat, cum inquit: [OMNIA enim poſſunt etiam aliter ſe habere]: quod ſanè propoſitum ex ſecundæ ſumptionis oppoſito ſequi videtur. ſecunda enim ſumptio ita ait, quorum principia poſſunt aliter ſe habere, eorum nõ eſt demonſtratio, id eſt, quarum quæſtionum principia eſſe aliter poſſunt, earum non eſt demonſtratio: quippe cum omnium demonſtrationum propoſitiones eſſe neceſſariæ debeant. huius igitur oppoſitum erit. quorum principia eſſe aliter poſſunt, eorum eſt demonſtratio: & ex hoc conſequitur, omnia ergo poſſunt etiam aliter ſeſe habere: quod ad oſtendendam abſurditatem ſubiunctum eſt. ſi enim ex principiis quæ aliter eſſe poſſunt, fieri demonſtrationes concederemus, omnia euenire aliter poſſent: & quod eſſet neceſſarium inueniretur nihil. Poſſumus tamen alio etiam modo hoc interpretari

pretari,vt de iis quæ ex principiis huiuſmodi colliguntur, ac conficiuntur, dictum eſſe intelligamus:vt ſenſus talis ſit.propterea eorum quorum principia eſſe aliter poſſunt, non eſt demonſtratio,quia omnes quæ ex principiis huiuſmodi colliguntur cōcluſiones, poſſunt etiam aliter ſe habere:at ea quæ ita ſit,non eſt demonſtratio : ſed oportet, vt quæ demonſtratiuè concluſa fuerint, aliter ſe habere nullo modo poſſint.

Scientia quidem, propterea quia id quod in actionem venit, eſſe aliter poteſt:ars,quoniam aliud actionis,& aliud effectionis genus eſt.

Superius adducta ratione prudentiam à ſcientia diſtinxit,non ab arte,cum dixerit,ſcientiam & ex neceſſariis ratiocinari,& neceſſaria colligere:prudentiā verò & ex iis quæ contingunt,& contingentia:ſcientiam præterea non eſſe conſultatiuam:quippè cum de iis quæ neceſſariū eſt vt ſint, vel non ſint,circa quę verſatur ſcientia,conſultet nemo:prudentiam verò conſultatiuam eſſe.quia tamen in argumenti concluſione artem quoq; ſcientiæ adiunxit, ac prudentiam ab vtriſque eſſe diuerſam aſſeruit,propterea hîc cauſas vtrorunque ſubnectit,cur prudentia neq; ſcientia ſit, neq; ars.Non enim eſt ſcientia,quia actiua eſt,& circa agenda verſatur : omne autem quod agibile eſt, aliter atque aliter ſe habete poteſt:quod verò eſt ſcibile,minimè:prudentia igitur non eſt ſcientia. ſed neque eſt ars, quia, id quod ſuperius iam dixit, actio & effectio diuerſæ inter ſe ſpecie ſunt. Poſteà verò quàm omnia hæc ita explicauit,prudentiæ definitionem conſtituit,dum inquit:

Reſtat igitur vt prudentia habitus ſit vera cum ratione actiuus,circa ea quæ & bona & mala homini ſunt.

In hac definitione aduertendum eſt,tam ſcientiæ & arti quàm prudentiæ eſſe commune,vt habitus ſit vera cum ratione : omnes enim hìc enumerati habitus,vera cum ratione eſſe dicti ſunt.vt autem actiuus habitus ſit,proprium eſſe id quidem prudentiæ, ſi ad ſcientiam & artem comparetur:ſi ad actiuas artes,eſſe adhuc commune.quod enim additur[CIRCA ea quæ & bona & mala homini ſunt]illud ſanè proprium re vera prudentiæ eſt, abſoluitque definitionem, efficitque vt cum re definita cōuertatur.prudētia enim ſola eſt,quæ circa ea quæ homini ſunt,& bona & mala, verſatur:vt bona inueniat atq; eligat,quo modoq; ea conſequi poſſit,cōſultet:mala caueat,& euitet:quippè cum vtraq; hæc ad prudentiæ virtutem ſpectent:vt & ſubiectarum ſibi rerum qualitates inueniat,& de modo cogitet ac conſultet,quo & conſequi & euitare eas optimè poſſit.

Nam * effectionis finis diuerſum quid ab ea eſt:actionis verò,non ſemper.ipſa enim bona actio finis eſt. *ποιήσεως.

In differentia artis & prudentiæ tradenda,de effectiuis artibus tantum loquutus videtur : dum diceret in eo artem à prudentia diſtare,quòd ars opus quoddam præter operationem ſuam effectū haberet,vt ædificatoria ædes,ſtatuaria ſtatuam,& cæteræ effectiuæ ſua vnaquæque opera:prudentia verò non ita. Sed quia præter has effectiuas nonnullæ aliæ quoque actiuæ artes reperiuntur, quarum fines non ſunt quidem effecta aliqua opera, ſed quædam tamen alia præter operationes quæ operationes ipſarum conſequuntur,vt militaris victoria,familiaris, & quæſtuariæ diuitiæ:& facilè fieri poterat,vt vna ex his prudentia eſſe exiſtimaretur:iccirco hoc ſubiungit, vt ab actiuis quoque artibus prudentiam eſſe diuerſam oſtendat. Vniuſcuiuſq; enim artis tam effectiuæ quàm actiuæ diuerſus ab operatione finis eſt.effectiuæ ſiquidem eſt,vt diximus,effectum opus,vt ſtatua, & domus,atque aliud huiuſmodi:actiuę autem licet effectum aliquid non ſit,eſt tamen etiā ipſius ab operatione quippiam diuerſum : militarem enim victoria, familiarem ſeu diſpenſatricem & quæſtuariam lucrum & diuitiæ conſequuntur. ab his igitur etiam actiuis artibus prudentia in eo differt,quòd quamuis habitus actiuus ſit,finem tamen nullum alium habet niſi bene agere.gloria enim & laudes quæ ex bonis actionibus ſequi plerunque conſueuerunt, fines prudentiæ nullo modo ſunt exiſtimandi:alioqui prudens non prudens eſſet,ſed glorioſus:quippè qui non finē habitus ſui,quæ eſt bona actio,ſectaretur : ſed quæreret aliis placere, gloriamque & honorem apud alios ſibi aucupari. Cuiuſmodi rerum ille, qui verè eſt prudens in actionibus ſuis nullam curam habet,ſed id tantum ſtudet,vt eas rectè exequatur,rectèque agat.Ideo,inquit,effectionis finem diuerſum quid ab ea eſſe:actionis verò non ſemper.omnis enim effectio opus quoddam effectū neceſſariò habet,quod præter effectionem ipſam, quæ artificis effectiui eſt operatio,exiſtit. At non omnis actio alium præter actionem finem habet,ſed illæ tantum quæ artes actiuæ appellantur. nā prudentia ſibi ipſam bonam actionem, nullumque alium præter ipſam finem proponit. ſi autem prudentiam hìc quæ inter intellectiuas virtutes connumeratur,actiuam appellauimus, nihil mirum eſſe debet:cum etiam intellectus ipſe ob id actiuus nominetur,quòd circa agendas res verſatur.Eſt igitur intellectiua prudentia, quia in mente & cogitatione eſt, ex eaque procedit : actiua, quia

quia in actione ipsa versatur atque operatur.

Propterea Periclem atq; huiusmodi viros prudentes esse existimamus, quia & quæ sibi & quæ aliis hominibus sunt bona, possunt contemplari. eos autem esse tales putamus, qui familiares & ciuiles sunt.

Quia in definitione prudentiæ dixerat, actiuum habitũ eam esse circa ea quæ & bona & mala homini essent: id nunc communi hominum opinione comprobat. nam quia circa talia, inquit, versatur prudentia, propterea Periclem & similes, prudentes esse existimamus: cum enim sint homines, contemplari ea possunt quæ & sibi & aliis hominibus bona sunt. tales autem esse putamus, eos qui rei familiaris, & ciuilis idonei administratores sunt. nã familiares dispensatores eiusmodi sunt, & quæ & sibi & cohabitantibus sunt bona & mala, considerare possint: ciuiles item, quæ sibi & ciuibus suis vel nocent vel conferunt: ita vt bona eligant, mala effugiant & euitent. familiæ tamen præsides in minoribus rebus: ciuiles in maioribus habitum suum exercent, vnde etiam sunt præstantiores. Hinc fit, vt quando sapientes Deum prudentem appellant, quasi ab illis ad familiam & ciuitatem administrandam idoneis viris ad exemplar illud quod cum ratione & ordine & concentu vniuersam creationẽ gubernat ac seruat, prudentiæ nomen transferant. oportet enim eos qui rectè administrare & familiarem & ciuilem rem volunt, summa attẽtione & diligentia diuinum illud exemplar imitari: vt benè ac feliciter se gerentes tam se quàm totas familias, & ciuitates conseruent, & ad omnium auctorem Deum reducant.

Inde etiam est quòd temperantiam σωφροσύνην appellamus, vt pote prudentiam conseruantẽ. talem enim existimationem conseruat: quippe cum iucundum & molestum non omnem existimationem corrumpat, & peruertat, verbi causâ triangulum tres angulos duobus rectis æquales habere, vel non habere: sed eas tantum quæ ad agendas res spectant.

Prudentiam esse habitum qui circa ea versetur, quæ bona vel mala homini sunt, hîc etiã temperantiæ nomine confirmat. temperantia enim σωφροσύνη græcè dicta est, ab eo quòd σώζει τὴν φρόνησιν, id est, prudentiam conseruat. Vbi verò temperantiæ nominis etymologiam explicauit, prudentiæ nomen in existimationẽ quæ generalior prudentia est, transfert: opinio enim & scientia & prudentia in existimationem tanquã genus reducuntur: inquitque temperantiam talem solummodo existimationem seruare, quæ circa ea quæ homini bona vel mala sunt, versatur, non omnem absolutè: hocq; à cõtrario demonstrat, id est, ab intemperantia, quæ iucundi & molesti dominatio est. nõ enim ea omnem existimationem corrumpit: hoc est, cum voluptas & dolor in aliquo dominatur, opinionem eius de triãgulo nullo modo corrumpit, aut peruertit: vt cum verum sit eũ habere tres angulos duobus rectis æquales, non ita esse existimet, sed vel tribus rectis posse cõstare, vel aliquo alio modo, quo triangulum duos tantummodo rectos habere negari queat. voluptas enim & molestia quæ sensu percipiuntur, circa quas temperantia versatur, nullam cum huiusmodi contemplationibus, atq; existimationibus cõmunitatem habent, sed existimationes tantum illæ quæ ad agenda spectant, ab huiusmodi doloribus & voluptatibus corrumpuntur. Agẽda autem ea sunt quæ agendo & tractando vel benè nos gerimus, vel malè: benè, cum prudentia seruatur, id est, cum temperanter agimus: malè, cum non seruatur, id est, cum intemperanter nos gerimus. seruatur enim prudentia, cum neq; illecebris & iucunditate voluptatis, neq; doloris asperitate ratio vincitur: corrumpitur autem, ac perit, cum ratio irrationalibus facultatibus ita succumbit accedit, vt voluptatem ob ocium & relaxationem sequatur, dolorem contrà ob laborem & afflictationẽ fugiat: id quod in plerisque hominibus videre licet, qui voluptate illecti turpiter viuere eligunt: dolore verò deterriti benè atque honestè vitam traducere euitant ac fugiunt. Verùm hæc inquiens Aristoteles videri posset recti & prudentiæ operationem in sola temperantia constituere. iucundum enim & molestum soli temperantiæ subiici videntur: quibus cum dominatur ratio, virtus hæc relucet: cum obtemperat & cedit, incontinentia & intemperantia inhonesti habitus ac turpes in animis nostris coalescunt. sed si hoc ita est, & sola temperantia prudentiã conseruat, vbi fortitudinem & iustitiã collocabimus? vel enim aliquis alius habitus erit excogitandus, qui circa prudentiam versans in exequutionem harum duarum virtutum nos deducat: vel omnes temperantiæ nomine appellabuntur: neque erunt tres, sicut in superioribus libris traditum est, actiuæ virtutes, fortitudo, iustitia, temperantia: sed vna tantum, quę principatum omniũ obtineat. quid igitur ad hæc dicendum est? Primum, virtutes omnes inter se esse affines, tantaque inter se similitudine connexas, vt mutuò sese constituant, atque introducant: nihilque mirum esse

debeat,

debeat, ſi id quod de vna dictum eſt, cæteris etiam conueniat Deinde multiplicia eſſe iucunda, & moleſta aſſerimus: neque omnia, cum de vnaquaque ſigillatim loquimur, omnibus eſſe ſubiecta: ſed cum abſolutè atque vniuerſaliter dolor & voluptas ſumitur, tum omnibus conuenire. vnde etiam ſicut dictum eſt, vniuerſaliter Ariſtoteles ſuperius de his ita eſt loquutus, ob voluptatem, inquiens, praua eligere, ob dolorem ab honeſtis abſtinere cōſueuimus. Plato item in legibus, igitur, inquit, vnumquemque noſtrum ſui iuris eſſe ſtatuamus, habereque duos eadem in re conſultores aduerſarios & amentes, quos voluptatem & dolorem appellamus: quaſi voluptas & dolor affectus quidam communes ſint, qui in omni actione conſequi ſoleant: amentes quidem, eò quòd rationis ſunt expertes: cōſultores verò, quia in omni actione altera, vt praua eligat, alter vt ab honeſtis abſtineat, quaſi ſuggerere homini, ac conſulere videtur. Præterea tertio etiam modo occurrere huic dubitationi poſſumus, ſi dicamus Ariſtotelem hîc non de ſpeciali temperantia intellexiſſe, ſed de ea quæ communiter de omnibus virtutibus dicitur. temperantia ſiquidem quæ ſpecies virtutum eſt, vtpote vna duntaxat ex actiuis, non circa omnem abſolutè moleſtiam & voluptatem verſatur, ſed circa eas tantummodo quæ guſtatu & tactu percipiuntur. alij verò ſunt dolores, aliæque voluptates in quibus fortitudo conſpicitur. licet enim formidabilia, & fiduciam afferentia ſubiecta ſibi habeat fortitudo, dolores tamen & voluptates etiam ipſa ſequitur. confidimus enim, cum inuenturos nos iucunda ſperamus: timemus contrà, cum moleſta aliqua futura nobis ſuſpicamur. ſed neque in ipſa iuſtitia exercenda abeſt dolor & voluptas. qui enim iniuſtè agit in diſtributionibus & commerciis, vt voluptate afficiatur, doloremque euitet: ne auferatur ſibi id quod habet, atque vſurpat, ſummum ſtudium adhibet: iuſtus autem ſola iuſta actione ſibi tanquam fine propoſita omnes huiuſmodi & dolores & voluptates contemnit, ſolamque ipſam iuſtitiam amplectitur. Quicunque igitur in omnibus abſolutè voluptatibus & doloribus partis illius animæ quæ ratione eſt prædita, præſidētiam ac dominationē ita ſeruat, vt à nulla voluptate, nulloque dolore ſuperetur: is abſoluta ac ſimplici ratione temperans ſeu frugalis poſſet appellari, id eſt, σώφρων: quippè qui ſaluam habeat prudentiam, ad frugemque omnium virtutum peruenerit. Speciali verò appellatione temperans ille eſt, qui voluptatibus & moleſtiis quæ guſtu & tactu percipiuntur, nullo modo ſuccumbit: ſed ita ratione cupiditatum & libidinum ignobilitatem refrenat ac ſubigit, vt animi ſui nobilitatem contaminare atque obſcurare nunquam poſſint. Ariſtoteles igitur hîc non de ſpeciali intellexiſſe cenſendus eſt, ſed de generali temperantia ſeu frugalitate, quæ communis eſt, atque omnes virtutes in ſe complectitur. Neque verò temperantia ſolummodo & communi & propria ſignificatione accipitur: ſed in reliquis etiā virtutibus idem fieri conſueuit. Nam iuſtitia quoque propriè dicitur, quæ & in contractibus & in diſtributionibus verſatur: dicitur etiam communiter non tam ab ipſo Ariſtotele, quàm ab aliis quoque ſapientibus, ea quæ efficit, vt inſtituta ac iura omnia & naturalia & ciuilia in omnibus virtutibus conſeruentur. Moderari enim ita omnes animæ partes, vt proprio munere vnaquæque optimè fungatur, vt ratio affectibus dominetur, propriamque ita nobilitatem retineat, iracundia rationi, vt principi ac reginæ obtemperet, cupiditas eidem ſuadenti ac præcipienti ſubiecta ſit: illud verò generalis iuſtitiæ proprium eſſe meritò exiſtimandum eſt. qui autem talem habitum conſequutus fuerit, exactè atque optimè iura etiam ciuilia ſeruabit, atque exequetur. Iam verò fortitudinem ſicut propriè, ita communiter quoque appellari quis neſciat? nam cum aut aduerſus omnes affectus fortiter reſiſtimus, & contra omnes eorum impetus, atque inſultus * inconniuentes animæ oculos, intentoſque habemus: aut neceſſariarum rerum inopiam pro nihilo ducimus, vt nihil noui aut inopinati contingere in vita nobis poſſe exiſtimemus: quo modo id altitudinis animi ac fortitudinis maximè proprium eſſe non debet? Inde eſt, vt puto, quòd ſe mutuò conſequi virtutes dicuntur. Rectè igitur hîc Ariſtoteles communiore ſignificato temperantiam ac frugalitatem ſumit, ſeruareque prudentiam dicit: eò quòd ea moderatione ſua vnamquamque animæ partem in naturali ſua conſtitutione temperat ac conſeruat. Id quod etiam inde manifeſtum eſt, quòd cum dixiſſet voluptatem & dolorem non omnem exiſtimationem peruertere, ſed eas tantum quæ ad agendas res ſpectant, vniuerſaliter loquutus eſt: agendæ enim res non temperantiæ ſpecialis tantummodo ſunt, ſed ad omnem virtutem actiuam communiter referuntur.

* ἀντωποῦμεν ἀσκαρδαμυκτὶ τῷ τῆς ψυχῆς ὄμματι.

Principia enim agendarū rerum ſunt id cuius cauſa res aguntur. illi autē qui aut voluptate aut dolore corruptus eſt, principium ſtatim non apparebit, neq; eius cauſa, atque ob id omnia eligi, atq; agi oportere: vitium enim eiuſmodi eſt, vt principium corrumpat. Quam ob rem neceſſe eſt prudentiam habitū eſſe cum ratione vera actiuū circa ea quæ humana bona ſunt.

Quonam modo temperantia ſeu frugalitas quæ circa dolores & voluptates verſatur, prudentiam in animo noſtro conſeruet, oſtendit: principiaq; agẽdarum rerum eſſe finales cauſas, inquit, in quas ſcilicet ſpectantes, quaſque vt expetendas prius nobis proponentes, actiones ipſas aggredimur. Agendas autem res ſeu agibiles, quæ πρακτὰ Græci vocant, res ipſas appellat, quas in actionibus operari rectè conſueuimus. quarũ ſingulæ ob finem aliquẽ fiunt, qui vel abſolutè bonus ſit, vel eſſe videatur. Ille igitur qui rationem quaſi animæ oculum à voluptatis & doloris perturbatione corruptam habet, in agendis rebus cæcutit: & principiũ, id eſt, finalem cauſam ſtatim non videt, ſed mora aliqua & meditatione ipſi eſt opus vt à perturbatione reſipiſcat, in certamq; boni cognitionem ſine vllo errore perueniat. impedimento enim ei eſt perturbatio affectuum, quę tardum ac ſegnem eum ad boni inueſtigationẽ reddit, atq; ita facit, vt in appetendo errans aliud pro alio concupiſcat, peiusq; ſemper ac deterius eligat. Vbi verò, inquit [NEQVE eius cauſa, aut ob id omnia eligi atq; agi oportere] ſubintelligendum idem verbũ eſt, id eſt, non apparebit. qui enim voluptate vel dolore corruptam mentem habet, ei neq; principiũ, id eſt, finalis cauſa, neque illud apparet, eius finis cauſa, atq; ob id eligi omnia atq; agi oportere, vt re vera bonũ finẽ cõſequamur. vitium enim eiuſmodi eſt, vt finem ipſum corrumpat, id eſt, occultet ac celet: dum affectuum perturbatione quaſi profundis quibuſdã tenebris bonũ ipſum ita * obſcurat ac tegit, vt ne eſſe quidẽ videatur. Poſteaq̃ hæc dixit Ariſtoteles, hancq; ab etymologia temperantiæ ſeu frugalitatis argumentationem cõſtituit: definitionem prudentiæ rurſus quaſi concluſionẽ ſubiungit: quaſi ex hoc neceſſariò cõſequatur, prudentiam eſſe habitũ cum ratione vera actiuũ circa ea quæ homini bona ſunt. cum ratione quidem, quia omnes hominis actiones ſunt cum ratione, quippè quę in homine inſita non poſſit omnibus eius actionibus non adeſſe. immo ratio ipſa eſt quæ agit: ſiquidem etiã homo, quatenus habet rationẽ, homo eſt. affectus enim cum brutis habemus cõmunes. ſed tamen quando ſeruatur prudentia (quod fit cum temperãs & frugi eſt is qui agit) vera etiã ipſa ratio eſt: vtpote quæ de fine rectè iudicet, quãdo nõ ſeruatur, falſa euadit: errans enim quod bonũ non eſt, quaſi bonũ ſit, eligit. Iccirco poſteaq̃ dixit [cum ratione] ſubiũxit etiã [vera] eò ꝙ ex errore ratio falſa efficiatur. habitũ autẽ actiuũ poſtremò poſuit ob electionem, qua, vt fieri actio poſſit, opus omnino eſt. ſi enim ratio ſine electione verũ cõſideret, nõ actiua, ſed cõtemplatiua tantũmodo erit.

*ἀφανίζει.

Iam verò artis eſt virtus, prudentiæ autem minimè.

Alteram rationem affert, qua ab arte prudentiam eſſe diuerſam oſtendit. Quod enim hîc, inquit, eam vim habet, ac ſi diceret. Prudentia eſt virtus, ars virtus non eſt: prudentia igitur non eſt ars. inde autem cõſtat & artem non eſſe virtutem, & prudentiam eſſe virtutem: quòd artis eſt virtus, prudentiæ autem minimè. virtus autem artis & artificis eſt artificioſè & rectè circa opera propria & actiones verſari. fieri enim poteſt, vt erret artifex, vel ob incuriam & negligentiam, vel ob earum rerum imperfectionẽ circa quas verſatur: at prudentis quatenus eſt prudens, eſſe error non poteſt: ac propterea neque vitium: quare neque virtus. Prudentiæ igitur virtus non eſt, ſed ipſa eſt virtus. fieri autem nullo modo poteſt, vt virtus virtutis reperiatur, ſicut neque motionis motio, neque generationis generatio: alioqui in infinitum eſſet progrediendum.

Atque in arte quidem qui ſponte peccat, magis eligẽdus eſt: minus, qui in prudentia idem facit: ſicut etiam circa virtutes. Igitur prudentiam non artem, ſed virtutem quandam eſſe manifeſtum eſt.

Idem hîc probat, diuerſas ſcilicet genere inter ſe prudentiã & artem eſſe: ita vt prudentia virtus ſit, ars minimè. ſi autem genere ſunt diuerſæ, ſpecie quoq; differant, neceſſe eſt. Ratio autem ad hunc modum progreditur: in arte ſi quis ſponte peccet, eligendus magis eo eſt, qui inuitus peccat. verbi cauſa ſi pictor, vel ſtatuarius, vel ædificator in propria arte ſponte peccet, & inartificioſè vel prauè opus ſuum efficiat, dum aut negligenter & ſine vllo ſtudio, aut mercede etiam aliaq; huiuſmodi re inductus id pertractat: is ſanè magis eſt eligendus, quàm ille qui ob imperitiam artis fine ſuo inuitus fruſtratur. nemo enim erit ſi optio detur, vt vtrum velit eligat, eumq; ad opus aliquod efficiendum adhibeat: qui perito imperitũ anteponat: ſed artificioſum & peritum vnuſquiſq; potius eliget. conabitur tamen poſteà benè artifice ipſo vti: ac quatenus fieri poterit ſuadebit, atque hortabitur, vt rectè ille arte ſua vtens opus perfectè abſoluat. atq; in arte quidem hoc modo res ſe habet. in prudentia verò non ita. Nam cum prudens ſponte mentitur, alterum ex duobus facit: vel ad contrarium finem tendens loco boni malum eligit: vel modo quo bonũ conſequi poterat relicto, ad malum ducentem viam ſequitur: atq; vtroque modo improbus, prauuſque conſultor eſt: ac propterea non eligendus, ſed vitandus & fugiendus. Hoc autem in omnibus virtutibus euenit. Quare prudentia cum id quod proprium virtutum eſt, habeat, virtus eſt: ars verò quę virtutũ proprietate

prietate caret,non eſt virtus.Cum verò,inquit,minus eſſe eligendum eum,qui in prudentia ſpõte peccat,* vel[MINVS]pro[MINIME]&[NEQVAQVAM]ſũmit,ſicut in explanatione modo à nobis declaratũ eſt:vel pro[MINVS]&[RARIVS] accipiẽdum eſt:eò quòd interdum incidere poteſt,vt prudens etiã ſi ſponte peccet,repudiãdus non ſit.exempli cauſa, ſi alienigena aliquis ab externis captiuus factus, deinde nomen apud ipſos prudentis conſequutus in bello cõtra ſuam patriam dux ab iiſdem conſtituatur,ſummamque rerum ſuſcipiat:is ſanè laude dignior,magiſque eligendus videbitur,ſi ſponte ea conſilia ineat,quibus clades ſuis, victoria patriæ cõparetur:quàm ſi ſaluti & gloriæ eorum quibus imperat,neglecta patria conſuluerit. *τὸ ἧττον.

Cum autem duæ ſint animæ partes,quæ rationis capaces ſunt:prudẽtia alterius virtus eſſe videretur,id eſt,opinatiuæ. nã circa id quod aliter ſe habere poteſt,& opinio & prudentia verſatur.

Quid ſit prudentia,quidque ab arte & ſcientia differat, ſatis demonſtratum eſt. quia verò diuerſæ animæ partes ſeu facultates ſunt,in quanam earũ prudentia exiſtat,nunc tradit.Rationalem igitur facultatem in duas partes diuidit,cogitatiuam & opinatiuam. nam intellectus ſupra animã eſt.licet enim intellectualem etiam animã vocet,intellectumq; in ea eſſe dicat:non ſubſtantialem tamen eum intelligit,ſed acquiſititium,qui vt habitus, ſicut ſuperius dictum eſt, comparari ſolet: vnde etiam quia & acquiri extrinſecus,& amitti poteſt,inter veridicos habitus cõnumeratus fuit. quando enim pura & libera anima ab affectibus eſt:ad intellectum propè accedit, eiuſq; propinquitate illuſtratur,atque inde eam vim accipit,vt intellectuali modo operari poſſit, id eſt ſimplici apprehenſione rerum naturam percipiat:non repentè quidem & ſimul omnia, vt qui propriè intellectus dicitur:ſed ſigillatim cuncta comprehendens,dum intellectum ipſum circumit,ex aliiſq; quæ ab ipſo intelliguntur,ad alia tranſitum facit. Oſtendit itaque in opinatiua animæ parte prudentiam exiſtere,eò quòd vtræque tam opinio quàm prudentia circa ea verſentur,quæ eſſe aliter poſſunt.illa,vt animæ pars:hæc,vt habitus. Nam cum anima ſua opinandi facultate circa ea verſetur,quæ eſſe aliter poſſunt,circa eaque operando aliquandiu immoretur: fit,vt multa ex earum rerum conſuetudine peritia contracta in habitum prudentię veniat,quò ea quæ agit,contingenter exequatur.quocirca non ſemper propoſitum finem cõſequitur, ſed eo quandoque etiam fruſtratur.ſatis enim eſt facultatibus atq; habitibus animæ qui circa ea verſantur,quę eſſe aliter poſſunt, ſi plerunque ad finem propoſitum perueniant.nam animæ pars ſcientifica quia in neceſſariis munus ſuum exercet,propterea etiam neceſſarios fines habet ac certos.

Adde quòd neq; habitus eſt duntaxat cum ratione. cuius rei indicium eſt,quòd eiuſmodi habitus eſſe obliuio poteſt:prudentiæ non poteſt.

Quia ſubiecta ſcientiæ & prudentiæ adeò inter ſe diſtabant, vt ſatis habituum etiam ipſorum oſtendere diuerſitatem poſſent:iccirco ſuperius ſcientiæ & prudentiæ diſcrepantiã breuibus perſequutus eſt.Cum autem ars & prudentia circa eas res vtræque verſentur, quæ eſſe aliter poſſunt, cognatioque hæc ſubiectarum rerum efficiat,vt diſcerni habituum ipſorum diuerſitas difficulter queat:propterea opus fuit,vt plures rationes afferret, quibus ab arte prudentiam diſtingueret ac ſepararet.vnde & ante prudentiæ definitioné multas vtrarumque diſſimilitudines poſuit:& nunc etiam poſt definitionem nonnulla adiungit,quæ ad eandem rem faciunt. commune enim,inquit, vtriſque illud eſt,quòd ſunt habitus cum ratione.ſed prudentia non id tantum habet,ſed eſt inſuper circa humana bona actiua:id quod ſolius prudentiæ proprium eſt. qua ex re aliud differentiæ ipſarum argumentum conſequitur:quòd artis obliuio in anima obrepit interdum,prudentiæ minimè.hoc autem propterea euenit,quia ex arte non ſemper operamur, ex prudentia ſemper operari neceſſe eſt.quæ enim prudentiæ ſunt ſubiecta,ſemper homini expoſita atque obuia occurrũt: vt oporteat eum ſemper conſilio idoneo vti ad ipſa adipiſcenda:quippe cum nullum tempus,nullus locus,nulla actio,nullus denique affectus reperiatur, quo ex virtute viuere natura hominis nõ debeat.Extra tempus autem aut locum,aut actionem,aut affectum eſſe nemo poteſt,dum viuit:in quibus omnibus prudentiâ opus eſt,quæ quia ſemper operatur,admittere obliuionem non valet. in arte autem non eſt ita.ſæpè enim euenit,vt artifex artis ſuæ operatione aliquandiu intermiſſa, vel penitus,vel aliqua ex parte ipſius obliuiſcatur.

De intellectu. *Cap.* VI.

QVoniã verò ſcientia de vniuerſalibus ac neceſſariis exiſtimatio eſt:rerum autẽ demonſtrabilium, ſcientiæq; omnis principia ſunt:cum ratione enim eſt ſcientia: efficitur, vt principij rei ſcibilis neque

ſcientia,neq; ars,neq; prudentia eſſe poſſit. Quod enim eſt ſcibile,demonſtrabile eſt:hæ autē circa ea verſantur,quę eſſe aliter poſſunt. Sed neq; verò ſapientia horū eſt:ſapientis enim eſt,de nonnullis habere demonſtrationē.

Poſteaquam Ariſtoteles de tribus veridicis habitibus, arte ſcilicet, ſcientia, & prudentia ſatis docuit:nunc de reliquis duobus,id eſt,ſapientia & intellectu differere incipit:initiumq; à ſcientificis principiis ſumit,vt ex his propoſitorum habituum notionem nobis declaret.enunciata enim illa quæ principia ſcientiarum ſunt,ἀξιώματα à Græcis appellata,quaſi dixeris auctoramēta,ſunt extrema quædam veſtigia intellectus,atque,vt ita dicam,* reſonantiæ:quippè cum circa hęc anima noſtra intellectuali modo operetur,id eſt,ad imitationē illius qui propriè intellectus & eſt, & dicitur,ſimplici appręhenſione ea percipiat,ſineq; vlla ratiocinatione compręhendat. Scientiam autem de vniuerſalibus eſſe,inde perſpicuum eſt: ſenſus circa ſingula verſatur, eſtque in ſubiecto cōmuni ſenſorio,inſtrumentisq; vtitur quibus accommodatè ad vnamquamque rem ſenſibus expoſitam operationē ſuam exercet. Sciētia verò cogitationis eſt habitus:at cogitatio,id eſt,διάνοια diuerſa longè à ſenſu eſt.ſi itaq; ſenſus circa ſingula verſatur, ſcientia circa ſingula minimè verſabitur:ſi nō circa ſingula,ergo circa vniuerſalia.omnis enim res vel vt vniuerſalis, vel vt ſingularis ſumitur:neq; præter hos duos vllus alius tertius modus eſt,quo conſiderari res poſſint.nam etiam quando de iis quæ ſola ſunt & vnica,inquirit ſcientia,verbi cauſa de ſole & luna,an deficiant, aut propter quid deficiant:non quaſi de vna quadam re demonſtrationes facit,ſed ita perinde ac ſi innumerabiles lunæ,ac ſoles reperirentur. dictum prætereà ab ipſo Ariſtotele etiā ſuperius hoc eſt, ſcientiam videlicet de neceſſariis eſſe. Principia autem eſſe demonſtrabilium,id eſt, eorū quæ per demonſtrationem concluduntur,ac conficiuntur,omniſque ſcientiæ,neq; id obſcurum eſt.omnis enim doctrina ac diſciplina quæ cogitatione percipitur,ex præcedente fit cognitione, vt ipſe etiā poſteriorum reſolutoriorum libros exorſus affirmat.ſunt autem principia termini & propoſitiones,quæ * dignitates appellantur. Quod verò,inquit[CVM ratione enim eſt ſciētia]iccirco ſubiungit,vt cuiuſlibet ſcientiæ eſſe principium confirmet:quippe cum principia ea ſint, quæ cauſas eorum quæ demonſtrantur,ſuppeditant:quæ quidem cauſæ nihil aliud ſunt,quàm rationes. Cum autem,inquit[demonſtrabilium]& deinde ſubiungit[ſcientiæque omnis]vel idem per vtrunque intelligit,eò quòd demonſtrabilia percipiantur cognitione ſcientifica, quæ cum ratione & cauſa rei cōpræhenſio eſt:vel demonſtrabilia, cōcluſione collectas ipſas res appellat, ſcientiā verò totā ratiocinationis totius pertractationē:quippè cum & eorum quę demōſtrantur,& ſcientię principia ſint:eorum quæ demonſtrātur ſanè,quia cogitationem firmant,ac ſiſtunt:ſcientię,quia ipſa ad confirmationem eorum quæ demonſtrantur, principiis vtitur. Poſteà infert principij rei ſcibilis neq; ſcientiam,neque artem,neque prudentiam eſſe poſſe,quæ ſcilicet circa huius perceptionem verſetur.inde cauſam ſubdit cur id fiat:oſtenditque neque ſcientiam eius eſſe, eò quòd ſciētia ſcibilis rei ſcientia ſit, ſcibile autem ſit demonſtrabile:at principium minimè demonſtrabile ſit, ſed demonſtratiuum:quippè quod vt demonſtratio conſtituatur, ipſum cauſam afferat. Neque artem item,neque prudentiam principij eſſe hoc modo probat: illæ circa ea verſantur quæ aliter atque aliter poſſunt ſeſe habere:principium verò ſcientiæ neceſſarium eſt. vbi autem nullam ex his tribus principiorum ſcientiæ eſſe perceptiuam declarauit:poſtremò,neque ſapientia horum eſt, inquit.nam demonſtratio non prorſus aliena à ſapiente eſt: ſed interdum fit, vt ſapiens quoque ea vtatur.at ſi,id eſt,ſequitur vt principia demonſtrationum antiquiora ipſa ſapiētis operatione ſint: alioqui ad demonſtranda nonnulla ab ipſo minimè adhiberentur.

*ἀπηχήματα.

*ἀξιώματα

Si igitur ea quibus verum,& nunquam falſum dicimus circa ea quę vel poſſunt,vel non poſſunt aliter euenire, ſunt ſcientia & ſapiētia & prudentia,& intellectus:ex tribus autē horum eſſe nihil poteſt, tria dico prudentiam ſapientiam & ſcientiam:reſtat intellectum eſſe principiorum.

Propoſuerat Ariſtoteles in his de intellectu & ſapientia dicere,qui ex quinque veridicis habitibus explicandi reſtabant:nam de tribus reliquis ſcientia,arte, & prudentia ſatis quantū ad præſentem tractationem attinet,dictum iam eſt.principia igitur ſcientiarum in medium aſſumpſit,vt inde occaſionem notitiæ intellectus ipſius explicandę caperet.oſtendit enim principiorum ſcientiæ neque ſcientiam vllam eſſe,quæ ipſa,quatenus ſcientia eſt,compręhenderet:neq, artem,neque prudentiam:deniq; neq; ſapientiam.quoniā verò quinq; habitus omnes ſunt, quibus verum dicimus,nulloq; ex horum quatuor principiorum cognitio nobis comparatur:reſtat intellectum eſſe eum,quo in principiorū ſciētiæ cognitionem venimus:huncq; à cæteris veridicis habitibus in eo diſtare,

distare, quòd nullus ex aliis nisi solus hic sciētiarum principia pro subiecto habet. nam qui essentia intellectus est, cum omnia quæ in cognitionem cadunt, in sese habeat, simpliciq; apprahēsione ac repentè facta percipiat, nunquam ab ipsis * exturbatur, atque excidit: hic verò qui in nobis est, *ἐξίσαται. qui habitu tantum est intellectus, solas à principio cōmunes notiones proprias operationes, atque intellectiones habet, quæ eius qui est propriè intellectus, quasi extremæ resonātię ac vestigia sunt. vnde cum ab effectuum turbatione & confusione liber ab annexis sibi facultatibus sese sustulerit, suique iuris iam effectus propriam perfectionem receperit: tunc vnamquamq; intelligibilem rem simplici * appulsione cōprehendere etiam ipse potest: non repentè tamen atque in æternitate, vt *apprahēsione & cōceptu ille qui propriè est intellectus, sed sigillatim, & in tempore, ab alio in aliud transiens, sicut dictum est. oportet enim animam ex affinitate quā habet cum intellectu, intellectuale aliquid in sese habere, eiusq; quod supra naturā suam est, participem esse: vt rerum productiones à prima causa cōnexa quadam serie progrediantur. nam semper id quod inferius est, cum superiori connectitur, quandamq; cum eo similitudinem contrahit. sicut post rationalem animam videre est non statim naturam & corpus subsequi: sed medias quasdam alias vitas intercedere, quas perfectiones atque actus, id est, ἐντελεχείας etiam ipsas esse affirmant: quę tamen separari à corporibus nequeant, sed & è certis illorum temperaturis existant, & simul cum illorum dissolutione intereant, atque euanescant. quæ sanè quoniam imaginem quandam rationalis animæ referūt, ab eaq; sibi accommodatam illustrationem cōsequuntur, cognitione quæ sensu & imaginatione fit, præditæ sunt. Quocirca nemo ab anima tantum profectum requirat, vt in perfectā intellectus operationē possit peruenire: ne in substantiam quoq; eius immutari eam concedendum sit. donec enim substantia animæ seruatur, fieri nullo modo potest, vt in eam operationum præstantiam ascendat, quæ superiori naturę adæquetur: ne cogamur posteà fateri causatam à substantia operationem, superioris ac pręstantioris cognitionis quàm substantiæ conueniat, causam extitisse, quod à ratione prorsus esse alienum nemini dubiū est. siquidem est naturâ ita cōparatum, vt vnaquæq; res modum eum proficiendi ac mensurā habeat, quæ substantiæ suæ sit consentanea. Cæterùm inquisitione dignū illud videtur, quo modo hìc rationem cōcludens, reliquosq; habitus præter intellectum à principiorū perceptione seiungens, tres tantum prudentiam, scientiam, & sapientiā cōnumerarit: de arte verò nullam mentionem fecerit. an fortasse dicēdum est id eum fecisse, propterea quòd tam prudentia, quàm ars circa eiusdem generis res versatur, eas scilicet quæ alio atq; alio modo euenire possunt. de arte igitur tacuit, eò quòd simul cum prudentia intelligatur. Sed qua de causa artem & prudentiam inter veridicos habitus reponit? scientia enim, & sapientia, & intellectus cū subiectas sibi res necessarias habeant, necessariò verū dicunt: ars verò & prudentia quo modo esse veridicę possunt, cum circa ea versentur quę aliter, atque aliter sese habent, atque iccirco fine suo frustrentur interdum, atque à vero excidant? nam alioqui subiecta necessaria etiam ipsas habere concedendum esset, quod absurdum est. Quæstio hæc & obiecta superius fuit, & quodam conuenienti modo etiam soluta: nunc autem repetita hìc est, vt alteram solutionem nanciscatur: quæ erit huiusmodi. verum dicere his quoque vt plurimum competit: cum eorum quæ vt plurimum fiunt, omnis ars, omnisque prudentia similiter sit. quare ob id veridicæ etiam ipsæ dicendæ sunt, quia plerunque verum dicunt: neque enim ex æquo verum & falsum, neque rarius verum, sed plerunque obtinēt: quod autem plerunque fit, superare id quod rarius euenit, meritò debet: meritò igitur inter veridicos habitus etiam ipsæ fuerunt numeratæ.

De sapientia. *Cap.* VII.

SApientiam autem in artibus attribuere illis consueuimus, qui absolutissimi in ipsis sunt: vnde Phidiam sapientem marmorarium, Polycletum statuarium sapientem dicimus, nihil aliud hìc sapientiæ nomine quàm artis ipsius virtutem significantes.

Cum de tribus veridicis habitibus scientia, arte, & prudentia docuisset, velletque ad reliquos explicandos sapientiā & intellectum descendere, considerationem quandam de sciētiæ principiis in mediū protulit: quæsiuitq; ad quemnam ex quinque habitibus principiorū inuentio ac cognitio pertineret? quam vbi ex inductione ostendit, nulli ex reliquis quatuor esse accōmodatam: intellectui tantummodò ascripsit: eò ꝙ ipse esset qui ex sese principia & pareret, & scientiis suppeditaret. satis enim in præsentia esse existimauit de intellectu hæc dicere: nam cętera si de eo perfectius agere voluisset: diligentiorē multò atq; exquisitiorē tractationē requirebāt. Quæ autē hìc de intellectu, inquit, obscurā quandā eius notitiā solūmodo nobis ostendunt, atq; indicant: quæ scilicet ex operatione quadā intelligitur, qua cōmunes notiones percipit, quæ ἀξιώματα. i. dignitates

 appellant,

appellant.circa hæc enim intellectus noſter verſans intellectualem quandam operationem præ ſe fert,dum ſimplici ea apprehenſione,id eſt,medio, ac ratiocinatione vacāte cognoſcit:quippè quæ ad ea quæ intelliguntur,percipienda media definitione minimè indigeat.Vbi hoc declarauit Ariſtoteles,ad ſapientiam explicandam poſteà tranſit:ac primùm communi de ea hominum opinione ſumpta,ſapientiam,inquit,de artibus quoque dici ſolere,ita vt eius nomen abſolutiſſimis artificibus aliquando attribuamus : vnde Phidiam ſapientem marmorarium , & lapicidam dicimus. Phidias enim cum eſſet lapicida,aptè marmoribus rerum naturas imitabatur : atque in eis quàm exactiſſimè fieri pro materia poterat,animalium, plantarum, aliarumque rerum omnium formas exculpebat . Polycletus item ſtatuarius ſapiens nominabatur : quia ſcilicet etiam ipſe in ſtatuis è metallo effingendis erat peritiſſimus , quatenus ſubiecta materia capiebat . Deinde differentiam ſubiungit,qua ſapientia hæc quæ in artibus eſt,ab ea diſtat,quæ verè ſapientia dicitur : in artibus inquiens ſapientiam nihil aliud eſſe , quàm artium ipſarum virtutem . nulla enim alia de cauſa in illis ſapiens quiſpiam appellatur, niſi quòd in propria arte eam quam cuique ſubiecta materia ſuſcipere poteſt,perfectionem abſoluit.eſtque quidam ſapiens,vtpote in tali re,talique materia perfectionem eatenus aſſequutus,quatenus materiæ ipſius natura poſtulabat.atque hęc ſapientia virtus eſt vnicuique arti accommodata,quæ vnamquamque prout ſingulis cōuenit, abſoluit, ac perficit : hæcque ea eſt,de qua ſuperius dicebamus , cum differentia artis & prudentiæ ab Ariſtotele tradebatur.artis enim eſſe virtutem, prudentiæ non eſſe oſtendit : quippe quæ ipſamet virtus ſit, neque admittere aliunde virtutem poſſit.

Cæterum eſſe alios quoſdā omnino,nō ex parte ſapiētes exiſtimamus, neq; alia aliqua in re ſapiētes: queādmodum inquit Homerus in Margite:

Is nec foſſor erat,nec erat robuſtus arator,
Aut alia re aliqua ſapiens.ſic numina diuum Conceſſere.

Aliam eſſe,inquit,ſapientiam omnino & non ex parte,id eſt,non in hac, aut illa materia particulariter,ſed omnino,atque vniuerſaliter:id quod communi etiam opinione confirmat,cum,inquit [ESSE alios quoſdam omnino non ex parte ſapientes exiſtimamus]. aduerte autem quo modo[OMNINO]&[ALIA aliqua in re]hîc dictum ſit.nam ſicut ſubſtantia ipſa omnino atq; abſolutè eſt : reliqua verò quæ vel in ſubſtantia , vel circa ſubſtantiam ſunt , non eſſe abſolutè & ſimpliciter,ſed eſſe aliquid dicuntur,ipſius ſcilicet ſubſtantiæ aliquid , verbi cauſa ſubſtantiæ vel quantitas,vel qualitas,vel reſpectus,vel poſitio:vt ſedere, & ſtare, & iacere : item vel eſſe in loco, vel in tempore, vel aliquid aliud ex nouem prædicationibus eſſe dicuntur : ſic etiam vnaquæque ars cum ſubiectam habeat ſubſtantiam , & vel in ea vel circa eam operetur aliquid , illud quod operatur quodque vel in ſubſtantia,vel circa ſubſtantiam efficit,tantummodo cognoſcit, ac percipit.id autem eſt forma ea quam in propria artis materia artifex ponit , atque abſoluit : quæ ſanè nihil aliud eſt,quàm accidens:ac propterea nō abſolutè atque omnino eſt,ſed eſt aliquid : virtuſq; eius ac perfectio non ſapientia abſolutè,ſed quædam ſapientia appellatur.Sapientia verò abſolutè ac ſimpliciter,quæ circa eorum quæ ſunt, id eſt, ſubſtantiarum cognitionem verſatur , non quod eſt aliquid,ſed quod abſolutè eſt,hoc eſt,non accidens,ſed ſubſtantiam cognoſcit . Quemadmodum igitur in generationibus facimus,cum accidentis generationem non abſolutè ac ſimpliciter generationem,ſed quandam generationem dicimus:ſubſtantiæ verò,generationem omnino, non quandam generationem appellamus,propterea quòd ea eſt omnino,ac re vera generatio,ſicut etiā Ariſtoteles ipſe nobis tradidit,eodem modo quoque cognitionem & ſapiētiam, cum eſt accidentium,cognitionem quandam,& ſapientiam quandam dicimus:quique ea eſt ſapiens, in aliquo ſapientem,ac quendam ſapientem vocamus. atqui circa ſubſtantiam atque ea quæ per ſe ſubſtantiā cōſequuntur,ſapiens eſt,ſapientem omnino ac ſimpliciter nuncupamus : omniū autem in ſapientia præſtantiſſimum,eum qui circa principales ſubſtantias verſatur:præſtantiſſimamq; ſapientiam ſcientiam eius appellamus,quæ theologia,id eſt,diuina eſt.Nam ſubſtantia ex Platonicorum ſententia eſt triplex,naturalis,diſciplinaris,& diuina . quamuis enim Ariſtoteles diſciplinarē ſeu mathematicam circa ea *quæ per abſtractionē ſunt, verſari aſſerat, id tamē Platonicè hac de re opinantibus non placet:propterea quòd ea quæ ex abſtractione ſunt , ſenſui expoſitis ac naturalibus ſint inferiora ac deteriora,eò quòd ex ipſis originem habeant,poſtq; ipſa ſubſiſtant. abſurdumque eſſe inquiunt,ſi dicamus animam,quæ natura ipſa & ſingularibus , naturalibuſq; rebus multo eſt præſtantior,habere quidem in ſe rationes ſubſiſtentes,non tamen eas ante ſenſibilia rationali, atque animali quodam modo inſitas habere , ita vt materialibus ſenſibilibuſq; ac ſingularibus potiores,ac natura priores antiquioreſq; ſint.licet à principio ignoratione ex generationis vinculo contracta ſenſu , à materiaque abſtractis ſpeciebus ac rationibus vti cogatur, quo qui in ipſa ſunt cognitionis

* κατ' ἀφαίρεσιν.

cognitionis igniculi incendantur : qui quidem ex propria natura ab opifice inditi generationis perturbationibus obſcurati ita latent, vt niſi adhibita purgatio ſit, apparere nullo modo poſſint: perinde atq; ignis cinere opertus,qui primum vbi diſcuſſus cinis eſt,apparet atque extat : deinde ſi materiam attigerit, in flammam ingentem ſæpenumero incendi conſueuit . Eſt igitur abſolutè ſapiens is quem diximus:quem diuerſum eſſe ab eo qui quodam modo eſt ſapiens, Homeri Margitis teſtimonio comprobat:id autem Poëmatis nomen eſt, cuius meminit nō ſolum ipſe Ariſtoteles in primo Poëtices libro,ſed etiam Archilochus,& Cratinus:in epigrammatibus item Callimachus:Homeriq́ue eſſe opus teſtantur.Homerus enim hîc de eo ſapiente intelligit, qui omnino eſt & propriè ſapiens.& non quodam modo,aut aliqua in re,vt illi qui in artibus excellunt.poteſt ſiquidem & foſſor in ipſo fodiendi opere optimè ſe gerere, atq; in eo ſapiēs appellari:arator item in arando ſimiliter:atque alius alia in re:ſed vnuſquiſque tamen ex his quadam tenus,quadamq́ue in re eſt ſapiēs.qui verò omnino ac propriè ſapiens dicitur,longè ab his diuerſus eſt. poſteaquàm hæc dixit Ariſtoteles,concludit rationem,ac ſubiungit in hunc modum:

Quapropter exactiſſimam ſcientiarum eſſe ſapientiam manifeſtum eſt. ſapientem igitur nō ſolum ea quæ ex principiis ſunt cognoſcere,ſed etiam circa principia ipſa verum dicere oportet.

Sed vnde hanc concluſionem collegit?ex eo videlicet, quòd is qui in vnaquaque arte abſolutus eſt , ſapiens in ea eſſe dicitur . nam ſimiliter quoque ille in vniuerſali cognitione erit ſapiens, qui in vniuerſali ſapientia eſt abſolutus : ea autem non ſolum eorum quæ ex principiis demonſtrantur,ſed principiorum quoque ipſorum cognitio eſt : quippè quæ etiam circa ipſa verum dicat.quid eſt autem circa principia verum dicere , niſi habere rationes quibus ipſa etiam comprobentur?ſunt enim nonnulla principia, quæ licet probatione aliqua indigeant , non neceſſariò tamen ab iis qui in vnaquaque ſcientia periti ſunt,ratione vlla comprobantur, ſed perinde ac conceſſa ſumuntur:exq́ue illis ita ſumptis quæ ad vnamquamque ſcientiā ſpectant,demonſtrari conſueuerunt.at ſapiens cùm reliquis omnibus cognitione antecellat,ſinguliſq́ue abſolutior, ac perfectior ſit,horum etiam principiorum ſi aliquo modo opus eſt,rationes aſſignat.Scientiarū enim principia triplicia ſunt:nonnulla enim auctoramenta ſeu dignitates,alia ſuppoſita ſeu ſuppoſitiones,quædam poſtulata appellantur.Auctoramenta quidem,quæ ἀξιώματα à Græcis dicuntur,ea ſunt,quę etiam apud diſcentem ex ſe auctoritatem,& fidem conſequuntur,neque vlla extrinſecus, niſi ſola in verbis explicatione aliqua adhibita,certa ac nota omnibus ſunt.vt illud,quæ eidē ſunt æqualia,inter ſe quoque æqualia eſſe neceſſe eſt. Cum verò non certam habet notionem auditor, ſed ſtatuit tamen ac concedit ita eſſe : id ſuppoſitum dicitur.circulum enim talem eſſe figuram ex communi notione abſque diſciplina non habemus , ſed vbi audimus tamen,ſine demonſtratione concedere conſueuimus.Poſtulatum autem vocatur,cum & ignotum eſt, quod dicitur : & id ſine conceſſione vlla audientis ita quaſi ab eo petiuerimus,ac poſtulauerimus, ſumere ſolemus : vt, omnes rectos angulos æquales inter ſę eſſe. declarant autem non ineſſe ſuppoſita in animo diſcentium illi qui de aliquo huiuſmodi tractare ſtuduerunt:vt Ptolemæus, cum definitionem corporis rectè ſeſe habere oſtendit.Poſito enim puncto eum in tres partes fluere poſſe demonſtrat , longitudinem,latitudinem, & profunditatem . atque ita quia ex eodem puncto plures quàm has tres excogitare fluxiones non licet , fieri non poſſe, inquit, vt plures etiam quàm tres diſtantiæ ac dimenſiones exiſtant:atque hoc modo perfectam eſſe corporis definitionem aſſerit, quæ corpus habere tres diſtantias,ſeu dimenſiones cōſtituit . Poſſumus igitur vel ſic intelligere de eo qui omnino ſit ſapiens,vt diximus,vel hoc altero modo . Prima philoſophia,quæ eadem theologia eſt,ars artium,& ſcientia ſcientiarum appellatur:atque id propterea,quia artes & ſcientias ſola ipſa conſtituit,dum earum principia quæ demonſtrationem non admittunt,quando opus eſt, declarat atque explicat:atque ita efficit, vt illæ ex iis quæ ipſa ſuppeditarit , proprios conſequi fines poſſint. Exempli cauſa in fabrili & ædificatoria arte perpendiculum eſt , & rubrica , & rectangulum trigonum , quod alphadium à Græcis(à literæ A ſimilitudine)amuſſis à Latinis nominatur, ac perpendiculo quidem vtitur ædificator:idq́ue tantum de eo cognoſcit, certumq; apud ſeſe habet , ad recta erigenda ædificia id inſtrumentum perquam eſſe accommodatum:quæ autem cauſa ſit : cur funiculus annexum plumbum demittens ad dirigendos parietes conducat , illud quatenus ſcilicet artifex eiuſmodi eſt , ignorat . ſed ſapiens huiuſce rei cauſa reddita cur perpendiculi ea vis ſit, principium ædificatricis artis conſtituit:atq; ob id vt ars ipſa quoq; conſtituatur, eſt auctor . nam quia plumbum è funiculo dependens graue corpus eſt , grauia autem corpora ad vniuerſi centrum tendunt ac feruntur:efficitur,vt funiculus quoque cui annexum plumbum eſt,ad rectos angulos deferatur.atque ita fit, vt ædificatoria funiculi directionem ſequuta rectos parietes extruat.

* ἀξιώματα
ὑποθέσεις
αἰτήματα.

De rubrica item rationem refert ſapiens. nam cum ab vtriſque ligni extremis capitibus rectà porrecta fuerit,eſt in cauſa vt detractis ſuperuacuis partibus quæ obliquitatem faciebant, lignum dirigatur: rectæ ſiquidem lineæ id acceptum referri debet, cuius applicatione directio illa effecta eſt. ſimili modo quoque amuſſis columnis in altum erectis appoſita in cauſa eſt,vt recta collocatione conſtituantur:propterea quòd recta linea ad rectũ angulum efficiendum ad perpendiculum ducitur.atque ita fit,vt ſapientia cum rationes & regulas vnicuique arti exhibeat,vt ipſæ quoque artes ſint,cauſa extiterit.Idem in ſcientiis videre licet. Geometra enim vbi puncti, lineæ, ſuperficiei,corporis definitiones admiſit,nihil amplius de ipſis inquirit:ſed ipſis quaſi principiis vſus,reliqua poſteà demonſtrat.tres ſiquidem diſtantias,ſeu dimẽſiones ſumit, longitudinem,latitudinẽ, & profunditatem,ex quibus corpus:duas item lõgitudinem & latitudinem, ex quibus ſuperficies conſtituitur:tum vnam tantummodo longitudinẽ ſcilicet latitudine carentem quæ eſt linea,cuius terminus ab vtraque parte punctus eſt,qui indiuiſibilis eſſe definitur. Sapiens verò primũ eo quo ſuperius oſtendimus modo tria tantum eſſe interualla,treſue dimenſiones demõſtrat,perfectamq; eam eſſe magnitudinem,quæ tres huiuſmodi dimenſiones ſeu diſtantias admittit: deinde euidens pronunciatũ in hunc modũ ſumit.quod terminat aliquid,eo quod terminatur, ſimplicius eſt:atq; iccirco fit,vt omne quod terminat,ab eo quod terminatur vna dimenſione deficiat.quî enim fieri poteſt,vt terminus vel rei terminatæ ſit in dimenſione æqualis, vel plures re terminata dimenſiones habeat?atq; ita demonſtrat, ſuperficiẽ quia corporis terminus eſt,vna ab eo dimẽſione deficere:vt quoniã corpus in tres porrigitur diſtantias, ſuperficies duabus tãtum longitudine & latitudine conſtituatur.ſimili modo lineam propterea quòd ſuperficiem terminat,ab ea vna dimenſione deficere: vt vno tantum interuallo præditam euadere eam neceſſe ſit. at punctum cum lineæ terminus ſit,quæ in vnam tantum dimenſionẽ porrigitur,omni prorſus carere interuallo,omniq; diſtantia.atque ad hunc modum omnes magnitudinum punctique definitiones, rectè ſeſe habere oſtendit. Sicut igitur in his principia haberi à ſapientia conſpiciuntur: ita in reliquis quoque & artibus & ſcientiis ſi quis diligenter conſideret, principiorum inuentricem eſſe ſapientiam reperiet. iccirco non aliqua in re ſapiens, ſed omnino atque vniuerſaliter ſapiens appellatur primus philoſophus,qui theologus,id eſt,diuinorum indagator idem eſt: propterea quòd cæteris omnibus artificibus & ſcientibus qui in aliquo ſapientes ſinguli ſunt,eſt in cauſa vt ſapientes & ſint,& dicantur.Cum autem,inquit Ariſtoteles,ſapientem non ſolum ea quæ ex principiis ſunt, cognoſcere,ſed etiam circa principia ipſa verum dicere oportere, id ante dictorum concluſionem ſubiungit:qua efficitur,vt cum ſapientia habitus ſit, & eius operatio, & quid inter eam & ſcientiam interſit,nobis innoteſcat.ſcientia ſiquidem circa ea tantum quæ ex principiis colliguntur, veritatem exercet, cum ad inueſtigandas inueniendaſque res ſibi ſubiectas, principiis ipſis vtatur: de principiis verò quatenus eſt ſcientia,inquirere nihil poteſt. at ſapiẽtia etiam de principiis verum dicit,cum ipſa in eo quod antecellit ſcientiæ,confirmet ac probet.

Quare ſapientia erit intellectus & ſcientia:ac quaſi habens caput ſciẽtia rerum præſtantiſſimarum.

Hoc auctarium quaſi quoddam eſt, quod ex concluſione ſuperiore conſequitur: quo ſapientiam eſſe habitum ex intellectu & ſcientia compoſitum manifeſtat. nam cum intellectus principiorum veritatis cognitionem habeat: ſcientia verò ex principiis ab intellectu acceptis proprias ſuas quæſtiones demonſtret:ſapientia quæ & principia vt intellectus, & quæ ex principiis colliguntur,vt ſcientia,cognoſcit,merito ſimul erit & intellectus & ſcientia. atque iccirco in ſcientiis capitis vicem obtinebit,quia rerum præſtantiſſimarum ſcientia eſt.præſtantiſſima ſiquidem ſunt principia:ſi enim ſunt cauſa eorum quæ concluduntur in ſcientiis, quo modo præſtantiora atque honoratiora illis eſſe non debent?principia igitur ſunt capita eorum quæ in ſcientiis conſiderantur. ſapientia verò quæ ſcientiis principia ſuppeditat, meritò ſcientiarum etiam ipſa caput dicetur.Tametſi hoc quod inquit ſapiẽtiam eſſe caput habentem ſcientiã,intelligi quoque alio modo poteſt,ſcientiæ enim quia ex ſeſe non habent principia,ſed à ſapientia accipiunt,propterea decapitatæ ſeu capite carentes iure appellari poſſent: ſapientia autem cum integra ſit ac perfecta, habeatque ex ſe principia,iccirco capitata ſcientia dicitur, quaſi habens caput, quæ principia ipſa ſunt.Sed non ab re, vt puto, erit, ſi quæramus, cur habitus veridici quãtuor tantum non fuerint cõnumerati,ſed intellectus quinto loco adiunctus ſit?nam cum ſapientia intellectus ſit & ſcientia, qui tantummodo ſciens eſt,à ſapiẽtiæ integritate & perfectione in eo deficit,quòd habet quidem ab intellectu accepta principia,ſed veritatẽ tamen circa ea non aſſequitur: qui verò vlterius progreſſus in ſapientiam deuenit,etiam intellectũ iam habet, vt circa principia verum dicere quoq; ipſe poſſit.Quî igitur fit,vt qui in ſapientia intellectus continetur,ſeparatim quaſi diuerſus ab ea

ſit,

ſit,fuerit connumeratus?an fortaſſe quia cum ſapientia ex intelle&u & ſciẽtia compoſita ſit, prius oportuit ea quæ tanquam partes eius ſunt,exiſtere,deinde ita ex vtriſque ipſis eam cõſtitui:atq; eò magis,quòd ſeparari vtraque à ſe mutuo poſſunt:vt ſimpliciter ac per ſe eſſe prius videantur, dein de coniungi,ac ſapientiam abſoluere.fieri enim poteſt vt aliquis intelle&ualis euadat, adeo vt cir ca principia verum dicat,non tamen ſit ſciens : quippè cum ea quæ ex principiis demonſtrantur, nondum cognoſcat:ac propterea neque ſapiens ſit,eò quòd altera ex ſapientiæ partibus ſit deſtitu tus.ſimili modo ſciens eſſe quiſpiam abſque intelle&ione poteſt , donec veritatem circa principia nondum aſſequutus eſt. Qui autem vtraſque veritates eſt complexus,& principiorum ſcilicet, & eorũ quæ ex principiis colliguntur:is ſimul & intelle&ualis eſt,vtpote theologus,& ſciens, quippè qui ea quæ ex principiis conſequuntur,ex principiis cognoſcat. Quare neceſſe eſt,vt vnuſquiſque ex veridicis habitibus ſeparatim ſibi accommodatam rationem admittat . Videndum tamen eſt,nunquid diuina,& quæ ſupra generationem ſunt,præſtantiſſima ac precioſiſſima appellet:circa quæ præcipuum primæ philoſophiæ ſtudium verſatur:quæ etiam principia omnium ſunt,quæ in generationem cadunt:& verè ſunt,ſoloque intelle&u percipiuntur: ac propterea præſtãtiſſima, atque honoratiſſima habentur:à quibus philoſophia & intelle&us hominum operatio , veritatem circa ſcientiarum principia accipit : atque incenſum inde lumen præuium ad cognitionem habet,dum in principiorum perceptione animæ oculus à deo illuſtratur , vt medio carentẽ vnionẽ terminorum inſpiciat,ex quibus medio carentes propoſitiones componuntur.Verum autem dicere circa principia quaſi proprium ſapientiæ poſuit,non quòd ſcientiæ quæ à ſapientia eadem accipiunt,circa ea vera non dicant,ſed quia ſapientia cum veritatem circa principia primum compræhendat,ipſa eſt quæ ſcientiis eandem poſteà ſuppeditat.

Abſurdum enim eſt,ſi quis ſcientiam ciuilem,aut prudentiam honeſtiſſimã eſſe exiſtimat:niſi ſcilicet homo ſit optimũ omniũ quæ in mũdo ſunt.

Ha&enus differentiam,qua diſtat ſapientia à ſcientia, expoſuit: nunc quomodo eadem à prudentia diſtinguatur,oſtendit.conne&it autem orationem*[enim]cõiun&ione,pro(autem) ſumpta,id quod alibi etiam facere aliquando conſueuit.ſumit autem ciuilem & ſcientiam,eò quòd ad oſtendendam prudentiæ & ſapientiæ diuerſitatem plurimum faciant.abſurdum enim eſt, ſi ciuilẽ facultatem eſſe ſcientiam dicamus:quod conſequi apud eum neceſſe eſt,qui prudentiã eſſe ſapientiam aſſerat.nam cum ſapientia ex intelle&u & ſcientia conſtituatur,prudentia verò ciuilis ſit:qui prudentiam eſſe ſapientiam inquit,in eam neceſſitatem incidit,vt ſcientiam ciuilem eſſe fateri etiam cogatur.id autem abſurdum eſt:propterea quòd ſcientia circa neceſſaria,ciuilis circa ea quæ contingunt,verſatur:vt fieri non poſſit,vt quæ inter ſe adeo in ſubie&is diſſident,conuenire ac cõiungi ſimul queant.prudentia igitur ſapientia non eſt. Studio quidem digna , atque honeſta prudentia eſt,non tamen præcipuè,ac maximè,vt ſapientia.id quod ex eo declarat,quòd cum prudẽtia circa ea verſetur quæ homini conferunt:ſi homo optimum omnium eſſet,quæ in mundo ſunt, prudentia quoque eſſet honeſtiſſima omnium,ſtudioque maximè omnium digna : ſed hoc nõ eſt, vt ipſe etiam procedendo oſtendit:reſtat igitur vt ſapientia prudentia eſſe nullo pa&o poſſit.

*τό γὰρ ἀντὶ τοῦ δέ.

Nam ſi ſalubre & bonum hominibus ac piſcibus diuerſum eſt , album autẽ & re&um idem:ſapiens quoque idem, prudens diuerſum eſſe omnes aſſeuerarent.id enim ſingula quod circa ſeipſum quod bene ſe habet,conſiderat,prudens eſſe dicerent eique ſeipſa committerent.

Alterum argumentum hoc eſt ad diuerſitatem ſapientiæ & prudentiæ comprobandam,ex diuerſo & eodem ſumptum,illius enim quod diuerſum atque aliud eſt,ſalubre & bonum , eiuſdem album & re&um quaſi exemplum producit.nam diuerſi generis animalibus ſalubre eſt aliud atque aliud:bonum item ſimili modo:vt hominibus & piſcibus.cibus enim ſalubris, aut vi&us, aut quippiam huiuſmodi hominibus aliud,aliud piſcibus eſt:propterea quòd cum conſtitutio ac temperatura vtrorunque diuerſa ſit,diuerſa quoque eſſe ea neceſſe eſt,quæ diuerſis temperaturis conducunt.& bonum eodem modo:bonum enim hîc intelligit,non quod commune atque abſolutè, ſed quod proprium vnicuique bonum eſt:quippè cum hominibus quatenus homines ſunt ac terreſtria animalia,bonum ſit in terra vitam traducere:piſcibus,qui aquatici ſunt,contrà in aquis:album autem & re&um non aliquibus album ſit & re&um,aliquibus minimè , ſed idem ſemper ſit omnibus.Ita quoque ſapiens apud omnes idem eſſe omnes aſſeuerarent : prudens verò non idem apud omnes,ſed aliud atque aliud.illud ſiquidem eſt prudens,quod conſiderat & inuenit,necnon eligit bonum,quod accommodatum ſibi eſt:& re&è vt conſequi id poſſit,procurat.idque eſſe prudens vnumquodque iudicaret:& ſi committere alicui ſalutem ſuam vellet,ei proculdubio ſeſe crederet,

deret,

deret,quòd sciret bonum proprium & rectè cognoscere,& rectè sibi comparare,vt quemadmodũ sibi,ita etiam ipsi salutem optimè procuraret.Atque hæc est tota horum verborum sententia. age verò singula etiã,si alicubi explanatione aliqua opus est,particulatim perpendamus.[NAM si inquit,salubre & bonum hominibus ac piscibus est diuersum &c.] Cum velit ostendere sapiẽtiam apud omnes esse eandem,prudentiam verò diuersam,atque inde sapientiæ & prudentiæ differentiam manifestare:quò nihil noui hac in re assertum ab eo esse cognoscamus, salubre & bonum assumit, album item & rectum : illa , eò quòd naturam apud diuersos diuersam habent : hæc , quia pro diuersitate naturarum non immutantur , sed semper apud omnes eadem permanent . si igitur in istis , inquit, ita res sese habet , nihil noui suspicari debemus , si sapientia & prudentia eodem modo inter se differunt : ita vt sapientia eadem semper sit , prudentia verò pro vniuscuiusque vtilitate & commodo immutetur,ac variet.sapientia enim cùm præstantissimarum rerum sciẽtia sit, sicut res sibi subiectę nullam mutationem admittunt,sed stabiles semper sunt,propriãque naturam perpetuò seruant,ita ipsa stabilis semper atque eadem est.Prudentia autem cum vtilitatem vniuscuiusque spectet,quæ diuersa apud alios atque alios est:iccirco ipsa quoque apud alios alia & non eadem esse semper conspicitur. Quare sapiens idem esse omnes dicerent, nihilque aliud quàm ea quæ sunt,quatenus sunt,& singulorum principia scire.prudens verò non idem, sed aliud atque aliud pro vtilium ac conferentium varietate.nam licet dum vtile appellamus,quasi vnam quandam rem generatim eodem vocabulo significare videamur,multam tamen in specie vtilium diuersitatem reperimus.Quod autem inquit[id enim singula quod circa seipsum &c.] ita est intelligendum,atque ordinandum.singula enim ex iis quæ sunt,si quid sit prudens, perpenderent:illud esse profectò prudens assererent , quod considerat , id est percipit ac cognoscit id quod benè se habet,id est bonum est circa seipsum , & quasi circa se id continet vtilis & commodi cognitione:eique etiam salutem suam curandam committerent.Dixit autem singula neutro genere quasi vltra homines intellectionem protendens,vt irrationalia etiam simul complecteretur.siquidem illa quoque ei,quodcunque inter ipsa prudens esse quispiam diceret, * in tutelam sese cõmittunt,id sequuntur,ad id tendunt,quasi per id salutem sint consequutura.Inde enim fit,vt inter ipsa fœminæ mares sequi,& ex voce eorum,ex motu,ex statu dependere consueuerint.

*τούτῳ ἑαυτὰ ἐπιτρέψουσι.

Vnde etiam bestias nonnullas prudentes esse inquiunt, quæcũque in vita traducenda prouidendi habere vim quandam videntur.

Prudentiam esse habitum quo vnumquodque quod sibi bonum est considerat, communi opinione confirmat,quanquam communior hæc prudentiæ ratio est ad omnia pertinens,quęcunque facultate quadam prouidendi esse prædita videntur . vbicunque enim communem hominum opinionem de re aliqua inuenimus,ea quasi certa ad rerum quæsitarum comprobationem vti consueuimus.Inquit igitur , adeo prudentiæ esse proprium , vt vnumquodque quod sibi bonum est consideret,vt bestiis etiam id homines attribuere soleant: bestias enim nonnullas prudentes esse inquiunt.quænam?quæcunque in vita traducenda habere prouidendi quandam facultatem vidẽtur.bestias autem appellat absolutè omnia irrationalia animalia:inter quæ nonnulla ea natura esse prædita reperiuntur,vt sibi,salutique suæ prouideant: siue magnitudine & viribus præstent , siue parua,atque imbecillia admodum sint.vrsi enim latibula inueniunt, quo & sese abdere hyemis tẽpore valeant,& cibos recondere:vt siquando ob frigoris intẽperiem prodire nequiuerint,iis quæ reposuerunt,interim vitam sustentent.comportare autem consueuerunt glandes, mala, nuces, & quicquid eiusmodi esui idoneũ est.hyeme enim cũ prædari,atq; animalia minora capere nõ possunt,contenti sunt iis quæ deposuerunt.simili modo apis & formica: illa mel in aluearibus recondit,hæc in subterraneas cauernas fructus congerit,sibique prouidet , vt quo tempore vagari extrà non licebit,intus præparatum alimentum habeat.Item aranea telas contexit,quibus ad victum sibi comparandum bestiolas irretiat,ac venetur. Dixit autem[videntur]&[prouidendi vim] propterea quòd non propriè ipsis neque ratio inest,neque prouidentia,sed proprietates quasdam veluti extremas rationis notas,ac resonantias quasdam naturâ insitas habent.

Perspicuum autem est ciuilem & sapientiam eandem esse nullo modo posse.nam si eam quæ circa sibiipsis vtilia versatur,sapientiam dicent,multæ erunt sapientiæ:non enim vna est quæ omnium animalium bonum cõsideret,sed singulorum diuersæ.nisi scilicet vna quoq; sit medicina circa omnia quæ sunt.

De eadem re rursus inquit,non solum prudentiam à sapientia,sed ipsam quoque in vniuersum

ciuilem

ciuilem facultatem à ſapientia diſtinguens. eſt enim prudens etiam ciuis qui ſuas ipſius vtilitates tanquam homo inquirit: prudens item ciuilis eſt, hoc eſt ciuitati præſidens, qui illa conſtituit & ſancit, quæ publicè ciuitati conducunt. nam ſi ſapientiam dicent eſſe ciuilem facultatem, eò quòd ea quæ ſunt publicè ciuitati vtilia, conſiderat, multæ erunt ſapientiæ: ſiquidem ſingulæ animalium naturæ pro ſua quæque proprietate peculiaria quædam commoda habent. proprium enim bonũ ſecundum naturam vnicuique eſt. ſicut etiam medicina pro diuerſitate naturarũ vniuſcuiuſq; alia atque alia eſt. propterea quòd varia eſt animalium temperatura, atque iccirco varium quoque id eſt, quod naturæ ſingulorum conuenit. videtur autem hoc argumentum eandem vim cum ſuperiore habere: niſi quòd illic peculiaribus, & propriè magis de prudentia egit, hîc communius, ita vt ciuilem quoque facultatem complexus ſit.

Quòd ſi hominem cæterorum animalium optimũ eſſe dixerint, id nihil refert: quandoquidẽ homine alia naturâ ſunt longe diuiniora: vt ea quæ ſunt manifeſtiſſima, ex quibus mundus conſtitutus eſt.

Obiectionem quandam ſibi hîc infert. nam cum ſuperius ex eodem & diuerſo, ſapiẽtiæ & prudentiæ differentiam oſtenderit: ſapientiam inquiens apud omnes eſſe eandem, vtilium verò & cõducentium conſiderationem, quæ prudentia eſt: non eandem, ſed pro vniuſcuiuſque natura aliam, atque aliam, quemadmodum medicinam: diuerſitatemque hanc prudentiæ ex animalium diuerſitate comprobarit, quæ cum variæ naturæ ſint, varias quoque habent pro vniuſcuiuſque genere ſibi accommodatas vtilitates: vt habitus quoque qui eas procurant, atque eligunt, eſſe diuerſos in vnaquaque animalium ſpecie neceſſe ſit: quippè cum ſi naturę ſint diuerſę, & commoda, & qui ea conſectantur habitus, differant: poſteà obiectionem in hunc modum ſubiungit. ſed quiſpiam forſaſſe præſtantiſſimum atque optimum cæterorum animalium eſſe hominem dixerit: atque iccirco habitum quoque, qui hominis vtilitati prouidet, aliis eſſe præſtantiorem debere, qui cæterorũ animalium commoda perſequuntur: atque ita effici, vt prudentia ſit ſapientia: quippè quæ omniũ præſtantiſſima ſpeculetur, id eſt ea quæ naturæ hominum quæ omnium optima eſt, conducunt. Cui reſpondens nihil id referre, inquit: id eſt, ad demonſtrandum diuerſas eſſe inter ſe ſapientiam & prudentiam minimè eſſe accommodatum. licet enim illis animalibus ſit potior homo, quæ cõmuni cognitione expoſita ſunt: ſunt alia tamen in rerum natura, quæ naturam habent homine longè diuiniorem ac Platonici quidem Heroas intelligerent, dæmonas, aliaſque huiuſmodi naturas, quin etiam cœleſtia corpora ſupra humanam cõditionem eſſe: ſed Ariſtoteles hîc ſola ea aſſumit, quæ ſunt manifeſtiſſima, ex quibus mundus cõſtitutus eſt: ea autem ſunt cœleſtia corpora. vnicuique enim ex his Græci ſicut animam, & rationem, & intellectum, ita prudentiam attribuunt atq; inde eius quod bonum ſingulis eſt, cognitionem, eiuſque appetitionem, & prouidentiam, & ſtudium ad id adipiſcendum: id quod prudentiæ proprium eſt: ita vt alia præter hominum prudentiam hæc longè diuinior, ac præſtantior reperiatur. Id autem dici de ſapiẽtia minimè poteſt: quia cum ſapientia ſcientia & intellectus rerum naturâ præſtãtiſſimarum ſit, eadem eſt apud omnes, in quibus eſt. & ſi enim aliquantulum immutatur, dum augetur quodam modo, vel minuitur: eadem tamen naturâ eſt non ſecus atque album cum intenditur, ac remittitur. at prudentia, quia vniuſcuiuſque bonum quod conſiderare pollicetur, aliud atque aliud eſt, ipſa quoque alia atque alia euaſit. id autem in ſapientia non fit. res enim naturâ præſtantiſſimæ, quæ cognitioni ipſius ſubiiciuntur, eædem apud omnes ſunt: tametſi magis vel minus cognoſcũtur, pro diuerſitate habituum, vel etiam naturarum illorum qui ipſas cognoſcunt. Quòd autem corporum quæ orbiculariter feruntur, prudentia potior ſit, & prouidentia, & demum bonum quodlibet quod in ipſis eſt, præſtãtius ſit his quæ in hominibus conſpiciuntur, ex corporea ſubſtantia alibi demonſtrat, ab iis quæ manifeſtiora nobis ſunt, progrediendo. diuiniſſima enim eorum corpora appellat, generationeque omni & corruptione ſuperiora: atque inde perſpicuum eſſe oſtendit, ea tum animata eſſe, tum rationali anima & intellectuali & prudentia prædita: atque id præſtantiori modo, quàm humanæ naturæ conueniat: eò quòd abſurdum futurum ſit, ſi præſtantiora corpora inferioribus eſſe inferiora cogamur fateri: id quod fiet, ſi anima carere ea dixerimus. quod enim anima caret animato deterius atque inferius eſſe, nemini dubium eſt. alia quoque multa his longè plura afferre ſolent ij, qui cœleſtia corpora, eorumque vires commendant, noſtriſque eſſe longè præſtantiora opinãtur: de quibus conſiderare nunc ſuperuacuum exiſtimo.

Conſtat igitur ex iis quę dicta ſunt, ſapientiam eſſe rerum præſtantiſſimarum naturâ ſcientiam & intellectum.

Superius oſtendit intellectũ qui in nobis eſt, diuerſum à ſcientia & prudentia eſſe, ex eo quòd

neutra

neutra harum principiorum habet cognitionem, ille verò habet: deinde de sapientia agere aggressus, eandem quoque à scientia quidem & prudentia discrepare declarauit, simul tamen & principiorum esse perceptricem, & eorum, quæ ex principiis demonstrantur. nunc autem ex iis quæ superius dixit, ipsius colligit definitionem: ex illis inquiens esse manifestum, sapientiam esse rerum naturâ præstantissimarum & scientiam & intellectum: quatenus scilicet de principiis verum dicit, intellectum: quatenus ea scit, quæ ex principiis colliguntur, scientiam. vt autem ipsam supra eam quæ communiter scientia vocatur, extollat, addit rerum naturâ præstantissimarum, vel principia præstantissima ac preciosissima appellans, præ iis videlicet quæ ex ipsis demonstrantur: quibus tã vt sint, quàm vt cognoscantur, in causa sunt: vel diuina ipsa hoc nomine significans: quippè quę & incorporea sint, & materia careant, ex seseque subsistant, nihilque quod potestate sit, in se habeãt, sed actus planè sint. semper enim sunt, nunquamque ex eo statu in quo sunt, in alterum immutantur: id quod in vno quoque horum quæ generationi sunt obnoxia, fieri quotidiè videmus. nã quæ generationi & corruptioni subiacent, cum semper potestatem sibi annexã habeant, nunquàm possunt consistere: sed continuo fluxu tantisper feruntur, quoad postremò è priore statu penitus exturbata in alterum transeant. atque hoc meritò materiæ euenit, quæ quia pura potentia est, nunquam ea forma quam adipiscitur, est contenta: sed alteram semper appetit. si enim in aliqua certa resisteret, ac firmaretur, cum sit prorsus potentia, nullumque actum in se habeat, proprietatem suam minimè seruaret. Diuinæ autẽ res cũ sint prorsus actus, atque iccirco à materia penitus absolutę, nunquam in aliud ab eo quod sunt, immutari queunt. In quibus* versans sapientia, merito & intellectus & rerum naturâ præstantissimarum scientia appellatur: intellectus quidem, eò quòd intellectuali modo operãs, intelligibilium, quatenus cadere in cognitionem hominis potest, perceptionem acquirit: scientia, quia etiam medio vtentem cognitionem comparat, efficitque, vt quãdo opus fuerit, rerum harum naturas ratiocinando percipiamus.

*διαλαμ-βάνεται.

Vnde Anaxagoram & Thalem atque huiusmodi homines cum ignorare ea quæ sibi vtilia sunt, viderint, non prudentes, sed sapientes esse dicũt: ac superuacua quidem, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoscere ipsos asserunt, sed inutilia tamen: propterea quòd non humana bona inquirũt. prudentia autem circa humana bona versatur, atque ea quæ in consultationem cadunt.

Rursus sapientiam à prudẽtia esse diuersam quadam alia communi opinione confirmat, quam homines de viris iis habent, qui consensu omnium sapientes fuerunt existimati: cuiusmodi est Anaxagoras & Thales. Ecce enim hi sapientes dicuntur, sed non prudentes: propterea quod ignorãt ea quæ sibi conducant. nam cum in cognitione eorum quæ hominum vitam excedunt, occupati fuerint: commoda vitæ & vtilitates neglexerunt. Hi enim, inquit,* superuacua, & admirãda, & difficilia & diuina cognoscere dicuntur. superuacua, quia præter ea sunt, quę præsenti vitæ conferũt: admiranda, quia communem hominum cognitionem excedunt: difficilia, propterea quòd labore multo ac studio opus est, antequàm ad ea percipienda attingere quispiam possit: diuina autem quę *δαιμόνια* græce inquit, iccirco quia animum à corpore cui naturâ addictus est, meditatione alienantes, in eorum cognitionem venire cõsueuerunt: atque ita supra hominem elati quasi geniis seu dæmonibus similes videntur euasisse. hæc autem sunt naturalia, & disciplinaria seu mathematica, & in primis theologica: quæ sanè à sapientibus cognoscuntur, & humanæ vitæ inutilia sunt: nam qui ea sectantur sapientes, non quærunt bona humana, sed quæ sunt supra hominem: quæ autem sunt supra hominem, ad prudentiam de qua hîc est sermo, minimè pertinent: hæc siquidem circa humana bona versatur, quæ etiam in consultationem veniunt, cum aliter atque aliter contingere, & euadere in vtramque partem queant. Sciendum tamẽ est reperiri sæpenumerò apud veteres nomen prudentiæ pro qualibet cognitione sumptum, etiam ea quæ rerum naturâ præstantissimarũ sit: quippè cum Deo quoque eam attribuãt. Quemadmodum Plutarchus Chæroneus, cum in hũc modum inquit: non enim argento aut auro beatum numen est, neque tonitruis & fulguribus est munitum, & potens, sed scientia, & prudentia: cætera enim omnia quibus indigent homines cum exhibeat Deus, intellectum & prudentiam quæ propria ipsius sunt, quibusque vtitur, nõ exhibet. neque enim hîc Plutarchus de eo habitu intelligit, qui de iis quæ homini vtilia sunt, rectè consultat: sed de singulari ac simplici rerum cognitione: qua prima ipsa causa omnia etiam antequàm fiant, cognoscit ac percipit.

*περιττά.

Prudentis enim id maximè opus esse dicimus, vt rectè consultet: de illis

autem

autem conſultat nemo,quæ euenire aliter nequeunt : neque de iis quorum finis aliquis non eſt, atque is eiuſmodi,vt agendum bonum ſit.

Idem oſtendere vult,ſapientiam,ſcilicet cum prudentia non eſſe eandẽ.ſuperius enim ex ſubiectis vtriſque rebus hoc declarauit.nam cũ diuerſæ ſint res,circa quas ſapientia & prudentia verſantur,diuerſos etiam inter ſe eſſe habitus ipſos neceſſe eſt:vt in geometria & arithmetica videre licet. cum enim numerus diuerſus à magnitudine ſit, diuerſæ etiam ipſæ inter ſe artes neceſſario ſunt:ſiquidem altera circa numeros,altera circa magnitudines munus ſuum exercet.nã ſi illæ ſciẽtiæ quæ licet circa idem genus verſentur,idem tamen alio,atque alio modo conſiderant, diuerſæ inter ſe ſunt:multò magis eas diuerſas eſſe inter ſe exiſtimandum eſt,quæ diuerſa abſolutè habent ſubiecta.hoc autem quod dico,tum ex arithmetica & muſica,tum ex geometria & aſtronomia patere poterit.arithmetica enim & muſica circa numeros vtræque verſantur : illa tamen in ſe ipſos conſiderat:muſica,tantummodo quatenus ſe mutuò reſpiciũt.quis enim ſit par numerus, quis impar:quis item pariter impar,quis impariter par:quinetiam quis primus & incompoſitus, quis ſecundus & compoſitus,atque huiuſmodi,numerorum per ſe conſideratio eſt,quæ ad arithmeticam ſpectat.quæ autem ſit conſonantia quæ per quatuor voces ſit, quæ per quinque , quæ item per omnes,quas διὰ τεσσάρων,διὰ πέντε,& διὰ πασῶν vocant : numerorum alia contemplatio eſt: quatenus,ſcilicet inter ſe habẽt proportionem,ſiue ſeſquitertiam,ſiue ſeſquialteram, ſiue duplam. hæ igitur duæ artes quãuis idem ſubiectum habeant,qui numerus eſt, ſunt tamẽ inter ſe propterea diuerſæ,quia altera numerum per ſe,altera quatenus ad alium ſpectat,ſpeculari conſueuit. eodem modo quoque geometria & aſtronomia circa idem genus vtræque, quæ eſt quantitas,negocium habent:quia tamen altera in ſtatu,altera in motu eandem conſiderat, propterea diuerſæ inter ſe artes euaſerunt.Superius igitur ſapientiam & prudentiam inter ſe differre hoc modo demõſtrauit.nunc ex vtriſque,id eſt ſubiecto & operatione diſcrepantiam earum manifeſtat. conſultatio enim prudentis operatio eſt.poſſe autem & non poſſe aliter ſeſe habere ex iis ſumuntur, quæ ſubiecta habitibus ſunt.colligere autem rationem in hunc modum poſſumus. Prudentis maximè opus eſſe dicimus rectè conſultare:ſapiens quatenus ſapiens eſt,non conſultat:ſapiens igitur quatenus ſapiens eſt,non eſt prudens:vel econtrariò.prudens igitur quatenus eſt prudens,ſapiens nõ eſt: vtrumque enim ex iiſdem aſſumptis colligi in ſecunda figura poteſt.ſapientem verò non conſultare,ita probat:ſapiens circa ea verſatur,quæ euenire aliter nequeunt: at de iis quæ euenire aliter nequeunt,conſultat nemo:ſapiens igitur non conſultat.quod verò inquit [neque de iis quorũ finis aliquis nõ eſt,atque is eiuſmodi vt agendum bonum ſit],alterius rationis propoſitio eſt: addendaque eſt altera,vt integra ratiocinatio efficiatur,in hunc modum:circa quæ verſatur ſapiens, eorum finis agendum bonum non eſt:eorum autem vniuſcuiuſque quæ prudens conſiderat, finis agendum bonum eſt:reſtat igitur vt ſapiens eſſe prudens non poſſit:quatenus videlicet ſapiẽs eſt. nam fieri quidẽ poteſt,vt idem homo vtriſque habitibus præditus ſit:atque ita ex alio tamen,atq; alio habitu ſit & ſapiens & prudens . nõ enim quia in vno & eodem vtrique hi habitus reperiuntur,propterea vnum eſſe tãtummodo eum cenſendum eſt:quemadmodum neque geometriam , & arithmeticam,licet in vno ſimul eſſe poſſint,vnam tamen & eandem eſſe ſcientiam affirmamus: niſi ſcilicet ex accidenti.Agendum bonum dixit,propterea quòd ſapienti quoque contemplationis & ſtudij finis quidam eſt,alioqui fruſtra omnis in inquirenda veritate ſuſciperetur labor : ſed is tamen contemplatio ipſa,rerumque ipſarum cognitio ac perceptio eſt,non agẽdum bonum.agẽdum ſiquidem bonum eſt,quod actione comparatur.ab actione autem, diuerſa contẽplatio eſt.

❧ Bonus autem conſultor abſolutè ille eſt,qui quod optimum homini ex agendis rebus eſt,* coniectura aſſequi ratiocinando poteſt. *στοχαστικὸς τῶν πρακτῶν.

Cum prudentis proprium eſſe dixerit benè conſultare,prudentiamque ipſam circa ea verſari, quæ euenire aliter poſſunt : atque iccirco à ſapientia eſſe diuerſam,eò quòd illa neceſſaria duntaxat conſiderat,atque ea quæ cadere in conſultationem nequeunt : conſentaneè nunc quid ſit bonus conſultor,definit:inquitque eum eſſe,eius quod optimum homini eſt ex agendis rebus,coniectatorem idoneum ratiocinando:in qua quidem definitione , cõiectatorem idoneum,ſeu qui coniectura aſſequi poteſt,vt genus,reliqua vt differentias poſuit.ac genus quidem prudentiam tam ab intellectu,quàm à ſapientia,& ſcientia ſtatim diſtinguit:quippè cum coniectare nihil aliud ſit, q̃ meditari,& conſiderare,& ratiocinari,quo modo propoſita res rectè poſſit agi, atque adminiſtrari:quorum nihil tribus illis habitibus congruit.illi enim circa neceſſaria verſantur,coniectura verò circa ea,quæ aliter atque aliter euenire poſſunt. [Quod optimum homini eſt]vt differẽtia poſitum in definitione ab artium effectis,prudentis prudentiæque finem ſeiungit . ſunt enim bona

etiam

etiam illa quidem,quæ à bonis artibus efficiuntur,vtpote vtilia & commoda homini,quemadmodum eſt ſedes,menſa,indumentum,atque huiuſmodi reliqua : ſed nihil tamen ex ipſis optimũ eſt: niſi ſolum id quod ad prudẽtiam ſpectat,affectus in homine rationi ita ſubiicere , vt ipſa princeps ac domina irrationalis partis reddatur . nam agenda bona ea dicuntur, quæ actione perficiuntur: cuiuſmodi eſt fortiter in bello ſe gerere,cupiditatũ oppugnationi reſiſtere,temperanter agere , ac ſimilia:*quorum ſanè omnium optimum ac pręſtantiſſimum illud eſt,cum eò prouehitur aliquis, vt in impatibilitatem,affectuumque omnium ſublationem deueniat : & licet naturâ vinctus corpori ſit,extra ipſum tamen propoſito ac meditatione excedat.[Ratiocinando] autem definitioni poſtremò adiunxit,eò quòd ratiocinandi vis pars ea animæ eſt,quæ agendis rebus præſidet: atque vt hac quoque particula prudentiam à tribus illis,quos modo diximus,veridicis habitibus diſtinguat:quippè cum in illis non actiuus intellectus,quæ eſt ratiocinandi facultas,ſed contemplatiuus operetur.Rectè igitur tum boni conſultatoris habitus,tum ipſe bonus conſultator definiretur, ſi ita diceremus:eſſe habitum quidem eũ qui ratiocinando idoneus ſit ad coniectandũ id quod homini ex agendis rebus optimũ eſt:bonum autẽ conſultatorem,qui ipſo hoc habitu pręditus ſit.ſed Ariſtoteles hominẽ cui ineſt habitus,loco habitus ipſius definiuit. Quẽadmodum enim bona cõſultatio prudentiæ ſumma præſtantia eſt:ita bonus conſultator prudentium omniũ eſt ſupremus.

*ἐξοχώτατον ἡ ἀπάθεια.

Adde quòd neque vniuerſalium tantũ prudentia eſt. ſed opus eſt,vt ſingula etiam cognoſcat:eſt enim actiua.at actio circa particularia verſatur.

Alia hæc ſapientiæ & prudentiæ differentia eſt . ſapientia enim vniuerſalia cognoſcit ſemper: prudentia verò cum circa agendas res verſetur , habet quidem regulas vniuerſales tam morales q̃ ciuiles,ſecundum quas & vitam traducere priuatim,& publicè ciuilia tractare opus eſt·ſed conſiderat tamen particularia:in quibus ſcilicet actiones exercet:quandoquidem omnis actio in particularibus exiſtit.neque tamen in regulis tantummodo eſt vniuerſale & particulare,vniuerſale inquam,quod conſideratur & dicitur:particulare, quod efficitur atque agitur : ſed in rebus quoque ipſis vtraque conſpiciuntur.nam bonũ vniuerſale eſt,ne cognati inter ſe diſſideant, ſeditionibuſque agitentur:quique hoc & opinatur & dicit,vtrumque vniuerſaliter facit. at nõ debere hos aduerſus illos diſſenſionẽ moliri, verbi cauſa vel populum Atheniẽſem inter ſe,vel Athenienſes aduerſus Lacedæmonios,id iam eſt particulare.

Hinc fit , vt nonnulli etiam neſcientes,nonnullis ſcientibus actuoſiores ſint:& in reliquis illi qui ſunt periti.nam ſi quis*leues quidẽ carnes cognouerit,faciles concoctu eſſe,& ſalubres:quæ tamen leues ſint,ignoret:is profecto ſanitatem non efficiet:ſed ille efficiet magis, qui auium carnes eſſe leues & ſalubres ſciuerit.prudẽtia verò actiua eſt.Quare vel vtraque, vel hãc potius habere oportet.

*κοῦφα κρέα

Idem probat,prudentiam ſcilicet circa particularia maximè verſari,ex cauſato cauſam demonſtrans.nam quia circa particularia magis eſt prudentia:iccirco nonnulli neſcientes vniuerſalia, id quod arti magis eſt accommodatum,nonnullis qui ea ſciunt,magis idonei in actionibus ſunt.periti enim,id eſt qui experientiam ſequuntur,ignorantes vniuerſalia , particularia tractare cõſueuerunt:atque ob id actuoſiores,hoc eſt in actionibus exercendis aptiores ſunt. ſcientes autem vocat eos qui rationem & artem ſectantur:eò quòd cauſas eorum quæ fiunt,cognoſcant, quas qui experientia tantum nituntur,atque ob id experimentarij appellati,ignorant.rectè verò diximus ex cauſato cauſam hìc comprobari:nam vt nonnulli neſcientes,id eſt experientia tantum nixi,quibuſdã ſcientibus, qui ſcilicet vniuerſales rationes ſine vlla rei peritia callent,ad agendum magis idonei ſint,illud in cauſa eſt:quòd prudentia circa particularia & ſingula verſatur.prius autem poſteriori confirmat,quia cauſatum quàm cauſa ex iis quæ in particularibus aguntur,nobis notius eſt,atque euidentius.nam quod ait[& in reliquis illi qui ſunt periti] in teſtimonium, & comprobationem huiſce rei poſitum eſt:vt ſcilicet in vniuerſum declaret , experientiam in vnaquaque re ad actionẽ exequendã magis eſſe neceſſariã.Subiungit enim non è ciuili,ſed è medicina ſumptum exẽplum, vt non in prudentia duntaxat,quæ ciuilis virtus eſt,ſed in omni quoq; actione verum hoc eſſe cognoſcamus.ait enim,ſiquis cognouerit leues carnes faciles ad concoctionem eſſe & ſalubres,quęnã verò ſint leues,neſciat: is ſanitatẽ nõ efficiet:eò ꝙ vniuerſaliter id nouit.nã cum quales ſint leues ignoret,quibus vti debeat ad ſanitatẽ vt leuibus,ignorat:atq; ita vel nullis veſcetur carnibus, timẽs ne malis atq; inſalubribus vtatur:vel graues quaſi leues & faciles ſint, aſſumet . ille autẽ qui particularius ab experientia didicit auium carnes eſſe leues ac ſalubres,faciet ſanitatem. Hucuſq;

maior

maior propoſitio eſt,ex particularibus cõſtans,quòd ſcilicet actionibus particulare quàm vniuerſale magis neceſſarium ſit. Deinde minorem infert,prudentiam videlicet actiuam eſſe,& in actionibus exiſtere,poſteà concluſionem ſubiungit, ita tamen vt reiicere rationem veritus eſſe videatur:vel vtraque inquiens habere oportere eum qui agere vult,& prudentem virum,vniuerſale ſcilicet & particulare,id eſt rationem & experientiam:vel hanc potius,id eſt experientiam, quippè quæ particularia cognoſcat,actionibusque magis ſit accommodata. Sed nihil ab re fortaſſe erit,ſi rationes has in figuram ſyllogiſticam reſoluamus. Prudentia actiua eſt, atque in actionibus exiſtit: omnis autem actio in ſingularibus ac particularibus operari conſpicitur: prudentia igitur in particularibus ac ſingularibus operatur. hoc ita collectum rurſus tãquam propoſitum aſſumimus. prudentia in particularibus & ſingularibus operatur:at in omni habitu qui in particularibus & ſingularibus operatur,experientia ratione vtilior eſt:vtilior igitur prudẽtię experientia quàm ratio eſt. Atque hæ vtræque ratiocinationes ſunt in tertio modo primæ figuræ concluſæ.

Eſſet autem quædam etiam hîc architectonica ac princeps.

Quoniam prudentiam dixit rationem eſſe quæ verſaretur circa particularia,atque operationẽ in actionibus ederet,ratio autem abſtracta eſt à particularibus:iccirco eſſe inquit,etiam hîc, id eſt in actionibus architectonicam:vt oſtendat ſcilicet quomodo ſe habeat ratio & vniuerſale ad experientiam & particulare. ratio ſiquidem & vniuerſale cum non habet experientiam adiunctam, architectonice ſtatuit duntaxat,ac præfinit,agere tamen ob imperitiam non poteſt: cum verò adeſt experientia,vtrumque poteſt tam definire,quàm agere:eſtque ſimul & architectonica & actiua.

De partibus prudentiæ. *Cap.* VIII.

ATque eſt quidem & ciuilis prudentia idem habitus:eſſentia tamẽ ipſis eadem non eſt.

Eadem quidem eſt ciuilis & prudentia in eo quòd vtriuſque munus eſt tam benè conſultare,quàm id quod homini optimum eſt,in agendis rebus ratiocinando coniectare:quia tamen prudentia eius eſt qui per ſe eſt prudens,ſuaque ipſius commoda coniectat: ciuilis autem ea quæ publicè ciuitati vtilia ſunt,conſiderat:iccirco ratione quadam inter ſe differunt. prudentia ſiquidem ciuilis etiam ipſa coniectatrix eſt,ſed eorum,vt dixi,quæ ad publicam vtilitatẽ ſpectant: quæ verò non ciuilis,ſed moralis eſt,ea vnius tantũmodo hominis emolumẽta cõſectatur:vt hęc ciuis, illa ciuilis hominis prudentia ſit. nam ciuis etiã eſt vnuſquiſq;,qui in ciuitate degens quæ cõmoda ſibiipſi ſunt,coniectat,atque id ſtudet,vt ſibi ſoli virtutes ciuiles exerceat: dum vel prudẽtioribus obtemperat,vel diſcit ipſe,rationeſque habet eorum quæ agit atque operatur, quæ ad perfectionem humanam eam deducant. ciuilis autem vir eſt,qui habet quidem quoque ipſe artem, quo modo tractare rempublicam oporteat:ſed procurat tamen,vt in omnibus quod optimum ciuitati eſt,efficiatur. ſicut ipſe etiam in principio huius operis Ariſtoteles docuit. propterea inquit, non eadem tamen vtriſque eſſentia eſt. quorum enim habituum ſubiectæ res ſunt diuerſæ,eos habitus inter ſe quoque eſſe diuerſos neceſſe eſt.

Eius autem prudentiæ quæ circa ciuitatem verſatur,altera eſt vt architectonica ac præſes,quæ eſt legiſlatrix:altera vt particularis, quæ communi nomine ciuilis appellatur:atque hæc actiua eſt cõſultatiua. decretum enim vtpote extremum agenda res eſt.

Cum diuiſerit prudentiam in ſpecialem & communem, ſpecialemque communi nomine prudentiam,communem ciuilem appellarit,eò quòd communiter de ciuitatis vtilitate conſultet: hâc in vniuerſalem & particularem nunc ſubdiuidit: vniuerſalemque architectonicam & legiſlatricẽ vocat,particulari autem nomen commune imponit,id eſt ciuilem propriè nuncupat. nam ſicut ſuperius prudentiam quæ rationem abſque experientia habebat,architectonicam appellauit,vtpote iis qui circa ſingula agunt,prę ſidentem,modoſque agendi præſcribentem:ita hîc legiſlatricem quæ in vniuerſum regulas ſtatuit,ſecundum quas illi qui ciuiles res adminiſtrant,agere debẽt, architectonicam vocat:eò quòd quæ agenda ſunt, agentibus præcipit:ipſa verò,quatenus eiuſmodi eſt,actiones nullas tractat. particularem verò communi nomine ciuilem appellat,quæ etiam iudicialis dicitur. quæ commune nomen propriè habet, propterea quòd ipſa eſt quæ propriè ciuitatẽ adminiſtrat,& agit particularia. nam legiſlatrix ciuilis ea de cauſa nominatur,quia conſtitutionis ciuitatis in cauſa eſt. communes enim leges habentes homines ſecundum eas inter ſe conueniunt & congregantur:atque ita ciues,& ciuiles euadunt. altera autem ciuilis propriè & iudiciaria dicitur,quia talis re ipſa & operatione eſt:tametſi melius eſt, vt ciuilis q̃ iudiciaria appelletur:quippè cum

cum non tam iudicia, quàm consilia, quàm magistratus, quàm conciones, cæteraque omnia ciuilia administret. est autem hæc actiua consultatiua, eò quòd consultans particularia agit, ad institutasque leges ac mores reducit. [DECRETVM enim, vtpote extremum, agenda res est.] quia est id quod extremum aliquis iudicando vel consultando decreuit, quid in proposita re videlicet agendum sit, non vt vniuersale, sed vt extremum & particulare. vniuersale siquidem in actionem cadere nullo modo potest.

Iccirco ciuitatem administrare hi tantummodo dicuntur. hi enim perinde ac manuales artifices soli agunt.

Ex hoc perspicuum est rectè à nobis dictum esse, eam facultatem quæ ciuilis propriè dicitur, id est particularẽ ciuiles res tractare atque agere. ecce enim nunc quoque à philosopho idem dicitur. administrare enim ciuitatem legislatores non dicimus, propterea quòd quatenus sunt legislatores, non agunt, sed regulas tantum quomodo tractanda res publica sit, tradunt: sed soli illi qui agunt, administratores, tractatoresque ciuitatis appellãtur. nã si quis & sit legislator & agat, quatenus est legislator, erit architectonicus ac præses ciuilis administrationis: quatenus verò agit, erit ciuilis administrator: quippè cum illi quoque manuales artifices sint, qui artes ipsas exercent, non qui quomodo exercẽdæ sint, præscribunt ac docent. si enim aliquis sit qui & doceat quomodo exercendæ sint artes, & ipsas exerceat: in eo quòd docet, architectus: in eo quòd agit ac tractat particularia, manualis artifex vocabitur.

At verò prudẽtia etiam maximè ea esse videretur, qua circa seipsum & vnum quispiam vtitur: atque hæc communi nomine prudentia appellatur. illarum autem alia familiaris, alia legislatrix, alia ciuilis dicitur: atque huius altera consultatiua, altera iudicialis.

De prudentia diligentius adhuc considerat, de habitibusque ipsi cognatis, id est familiari dispensatione, legislatrice, & ciuili. sunt enim hæ inter se cognatæ omnes, propterea quòd omnes cõsultatiuæ sunt, circa eaque versantur, quæ homini sunt optima: in eo verò differunt, quòd prudentia esse maximè ea videtur, vt ipse inquit, quæ circa vnum tantum versatur, vniusque vtilitatẽ conjectat: vnde etiam commune habet nomen, prudentiaque propriè appellatur. nam reliquæ prudentiæ quidem ob id tantum dicuntur, quia ea considerant, quæ euenire aliter atque aliter possunt, quæque in consultationem cadunt, hominique vtilia sunt: quia tamen circa diuersa subiecta versantur, non tam à prudentia, quàm inter se quoque diuersæ singulæ euaserunt. ac diuersa pro subiectorum varietate sortitæ sunt nomina. familiæ enim dispensatrix vna ex ipsis dicitur, quia circa familiã resque ad ipsam pertinentes versatur: altera legislatrix, quæ quomodo ciuitas administranda sit, regulas in vniuersum præscribit: tertia ciuilis quæ circa ciuitates, earumque administrationes opus suum exercet. Diuidit autem ciuilem in duas, consultatiuam scilicet & iudicialem: eò ꝙ hæ duæ præcipuæ in ciuitatibus partes sunt: altera, quæ vtilitatibus publicis prouidet ac consulit: altera, quę sicut benè se gerentes honoribus afficit, ita peccantes pœna inflicta coercere cõsueuit.

† a.l. prudentiæ.

† a.l. curiosi.

Species igitur † cognitionis quædam esset, sibiipsi prospicere: sed differentiam magnam tamen habet. videturque ille qui sua cognoscit, in hisque versatur, prudens: ciuiles autem † negociosi.

Differẽtiam hîc docet eius qui in se est prudens, & familiaris, & ciuilis: vnicuique horum inquiens & cognitionem esse & prudentiam, sed habere tamen non paruam inter se diuersitatem, licet genere fortasse eadem sint: adeo vt qui sua ipsius bona cognoscit, in ipsisque versatur, prudẽs: ciuilis autem nõ prudens, sed negociosus & curiosus esse videatur: quippè qui ea quæ aliena sunt, præterque suam vtilitatem inquirit. Atque huius quidem orationis hæc est sententia: sed verba etiam ipsa diligentius consideremus: primumque illud aduertamus, in nonnullis exemplaribus legi, [species cognitionis quędã esset,] in aliis verò cognitionis loco, [prudentiæ] reperiri. si igitur legamus [cognitionis] ipso hoc nomine prudentia quæ circa vnum est ab aliis ita separabitur, vt soli ipsi conuenire nomen prudentiæ intelligamus: reliquas verò eatenus cum ea communicare, quatenus cognitiones etiam ipsæ sunt. sin autem [species prudentiæ quædam esset] legerimus, omnibus his idem nomẽ prudentiæ attribuemus: licet postea differre eas inter se dicamus, pro diuersitate subiectarum rerum, & aliis quæ ipse Aristoteles progrediendo declarabit. Cum verò ait [sibiipsi prospicere] id est græce τὸ αὑτῷ quod ipsi est: subintelligendumque est vtile, aut bonum, aut quippiam eiusmodi: vt integra loquutio sit, quod sibiipsi vtile est, aut bonum, aut conducens prospicere, & cognoscere. sed magnam tamen, inquit, differentiam habet. nam licet species

cognitionis

cognitionis ſit,quæ ſibi vtilia ſunt & cõmoda cognoſcere:longè tamẽ diſcrepat & à familiari,& à ciuili:magisq; à ciuili.familiaris enim diſpẽſatio cognitioni vtilitatis vnius affinis eſt: ſiquidẽ familiæ dominus dũ proprij cõmodi curã habet,omnium qui in domo ſunt,vtilitatibus conſulit:ac quaſi in ſe cęteros omnes cõtineat,cõmuniter omnibus prouidet.Inquit autẽ, videtur eſſe prudẽs qui ſua tantũ ſpectat:vt verbo[videtur]cõmunem opinionẽ hominum atque exiſtimationẽ ſignificet.hinc etiã patet,melius eſſe,vt ſuperius[cognitionis]potius q̃[prudẽtiæ]legamus.ecce enim eũ qui ſua cognoſcit,in ipſisque verſatur, prudentẽ eſſe ex communi opinione dicit. ciuiles autẽ πολυπράγμονες id eſt curioſi,ſeu φιλοπράγμονες,id eſt negocioſi videntur:vtrumque enim in nonnullis exemplaribus legitur.qui enim ciuiles res adminiſtrant,negociorum ſunt cupidi & ſtudioſi,multisque curis & negociis implicantur:quippè cum multa ſint ac varia ea quæ ciuitati conueniunt,non vnum tantum,vt id quod prudens tractat.

Vnde etiam Euripides: Quo nanque pacto valeo prudens dicier?
„ Cui ſic licebat inter alios milites
„ Negocio eſſe ſine vllo,& æquam ſumere
„ Partem bonorum cætero cum exercitu?
„ Nam curioſos,atque agentes plurima Odere diui.

Euripidis teſtimonio hoc idem cõfirmat,qui in Philoctete ita ait: Quo nanque pacto &c.his enim Iãbis,Euripides verbis quidẽ manifeſtè,ſed rebus tamen obſcurè prudentiam à familiari & ciuili videtur diſtinguere.inducit enim Philoctetem ſe à prudente diuerſum eſſe affirmantem: eò quòd cũ poſſet ſine vllis negociis cõmoda ſua procurare,atque ita eſſe prudens: ſe ad rem publicã adminiſtrandã,ciuileſque res agẽdas trãſtulit,vt loco prudentis curioſus euaſerit: curioſus inquã, ob curas multas quibus ille diſtringi conſueuit,qui ciuiles res tractat. atque hoc eſt quod ab Euripide habemus,alium eſſe prudentẽ,& alium ciuilẽ:ſed ſi res etiã ipſas in mediũ quiſpiã producat, circa quas vterque horum verſatur,integrã horum differentiã cognoſcere poterit. Prudẽtia enim à familiari & ciuili non ſubiecto tantũ diſcrepat,quòd ipſa quidẽ quæ vni tantũ vtilia ſunt conſiderat,familiaris verò quæ familiæ toti conducũt:ciuilis autem ciuitatis, quique in ea ſunt omniũ cõmoda conſectatur:verùm etiam ſpecie inter ſe tres hi habitus diuerſi eſſe conſpiciuntur:quandoquidem ſubiectæ ipſis res ſpecie quoque inter ſe differunt.Prudens enim cum de propriis curã habeat,priuatim id dat operã,vt tam corporis quàm animæ ſaluti conſulat:vt & illud benè conſtitutum ſit,& valeat:& anima recta ratione vtens affectuum moderationem in actionibus præ ſe ferat.Familiaris verò in eo ſtudium ſuum exercet,primùm vt domum bene conſtitutam habeat nõ tam ſtabilitate ædificij ac firmitate quàm ventorum opportunis flatibus,cœlique temperie ad frigus,caloreſque pro habitantium commoditate tolerãdos:deinde vt familię victus ſuppetat,ne vel lędatur ab aliquo,vel lædat quempiã:tum vt cohabitantium quiſque proprium ſuum munus obtineat,pro animæ & corporis qualitate,pro ætate,pro ſexu,quantum ad imperandum,& obediendũ ſpectat:cæteraque alia quæ in familiis diuerſitatem aliquam habent:ſiue ad ſtudia cuiuſq;, ſiue ad amictum,ſiue ad cibi potuſque rationem attinet. At ciuilis de legibus agit,atque id curat,vt optimæ atque vtiliſſimæ conſtituantur quæ tum ad mores ciuiũ faciant,tum ad ſitum vrbis ſint accõmodatæ:vt & cum finitimis,& cum longinquis etiam populis commercia facilia reddantur, quò neceſſaria cõportari & exportari commodè poſſint:de mœnibus item curã habet vt firma ſint, & ad externos inſultus tutã efficiant ciuitatẽ:tum ſordibus expurgandis prouidet, vt nõ ſolum ad ſanitatem ciuium ſalubris aer cõſeruetur,verùm etiã vt mundæ intus viæ nulla cœni fœditate tranſeuntes inquinare ac polluere queãt:de aquis etiã & balneis nihilominus conſiderat,de vænalium rerum,quæ præcipuè ad cibum & potum ſpectant,expeditione:de bello item & pace, quibuſcum ineunda ſocietas atque amicitia ſit,aduerſus quos bellum gerendum:de iure,& iniuria,de pœna & honoribus quibus vel mali coercendi,vel boni honeſtandi ſunt:de artibus item & ſcientiis præſcribit,quas diſcere,à quibus abſtinere,quibus vti & quatenus ciues debeant: cæteriſque aliis huiuſmodi:de iis tamen in primis quæ ad pietatem,deique cultum,& venerationem ſpectant. Videmus igitur hæc omnia quæ tribus his ſubiecta ſunt,diuerſa ſpecie, indigere & experientia, & cognitione,& tractatione.quòd ſi hæc ſpecie ſunt diuerſa,diuerſæ quoq; ſpecie ipſæ facultates erũt. In vniuerſum enim quarum artium & ſcientiarum diuerſa ſpecie ſubiecta ſunt,eæ ipſæ quoq; inter ſe ſpecie ſunt diuerſæ.quamuis enim nonnulla videantur tribus his eſſe communia:modus tamen quo vel priuatim,vel communiter tractantur,diuerſus ac varius cum ſit facit, vt diuerſa etiã ipſa euadant.cuiuſmodi ſanctitas,ac pietas eſt,qui eſt habitus Deo, diuiniſque rebus accommodatus:quippè cum omnes homines tam priuatim, quàm publicè piè ſe gerere ac religioſè debeant.

Quærunt enim quod sibi bonum est: idque agendum esse existimant.

De prudentibus hoc quoque dicit in plurali numero, licet superius singulari vsus sit. nam quęrere quod sibi bonum est, existimareque id tantummodo esse agendum, neque superuacaneũ quippiam & curiosum tractare, multisue negociis distringi, prudentis proprium esse dictum est: vt si etiam multi idem habeant, prudentes omnes sint, non ciuiles, sed ciues tamen, vt in primo huius operis libro declaratum est. hæc enim moralis nominata fuit, qua vnusquisque vel prudentioribus obtemperans, vel ipse eruditione instructus, atque ex sese ipso rerum rationibus cognitis melior quidem redditur: non tamen adhuc idoneus est, vt præsidere ciuitati, administrareque rempublicam possit: atque ob id ciuilis nomen consequatur.

Ex hac igitur opinione euenit, vt prudentes hi sint: tametsi fortasse vniuscuiusque bonum sine familiari & ciuili non est.

Vnde euenerit, vt prudentes eos esse dicamus, qui quod tantum sibi bonum est quærunt, hîc ostendit: ex illa scilicet antedicta communi opinione. qui enim à principio hoc opinati sunt, posteris quasi per manum eam tradiderunt: quam tamen ipse approbare minimè videtur, dum inquit, tametsi fortasse &c. apertè enim his verbis significat, se eum qui tamen id quod sibi, bonum est quærit, in familiarem & ciuilem referre: quasi ex se id nequeat cognoscere, sed ad eius cognitionẽ ope illorum indigeat. nam cum familiaris dispensator vnoquoque qui in domo sunt, sit prudentior, singulos docebit, quidque vtile ipsis sit, manifestabit. idẽ faciet ciuilis illis qui in ciuitate degunt. Iccirco inquit, absque familiari & ciuili vniuscuiusque bonum esse non posse, eò quòd singuli ad id quod sibi bonum est cognoscendum familiari arte, & ciuili indigeant: quæ sanè vtręque præstantiores morali sunt, & ea quæ vnius solius bonnm considerat. Cæterũ hoc à principio fortasse necessarium est: non tamen fieri non potest, vt spatio aliquo temporis ita discat aliquis, atque erudiatur, vt ad bona sibi per se comparanda absque illis idoneus euadat. Vel igitur hoc modo locus hic intelligendus est: vel quia homo naturâ est sociabile ac gregabile animal, spectasse Aristotelem ad huiusmodi hominis naturam credendum est dixisseque prudentẽ per se solum non posse propriũ bonum sequutum virtutem exercere nisi vel in ciuitate, vel in domo degat. Ita enim solum, sineque vlla hominum societate vitam traducere, vel diuinum supraque hominem, vel homine inferius ac ferinum est.

Præterea verò quomodo proprium vniuscuiusque bonum administrare oporteat, obscurum est, atque iccirco considerandum.

Hoc etiam argumento necesse esse ostendit, vt prudens in societate degat. nam cum oporteat eum proprium suum bonum administrare, id est disponere, & tractare, id autẽ quomodo fieri debeat, incertum sit, & obscurum: consideratione & consulto opus est, quo id quod dubium & incertum est, patere possit. at consideratio & consilium societatem requirit. societas autem vel familiaris, vel ciuilis est. rectè igitur dixit, fieri non posse vt sine familiari, & ciuili prudens cognoscere quod sibi bonum est, valeat.

Huiusce autem rei indicium quoque illud est, quòd iuuenes licet geometrici & mathematici, atque in eiusmodi rebus sapientes euadant: prudentes tamen euadere non videntur.

Idem à signo confirmat, rei ipsius operationem in medium producens. verùm enim inquit, id esse quod diximus, hoc est non posse quempiam prudentem esse, suæque priuatim vtilitati prospicere, nisi in societate degat, cum hominibusque prudentibus in actione versetur, atque inde peritiam quandam consequatur: inde etiam perspicuum est, quòd iuuenes homines propterea esse prudentes non possunt: quia non satis multum tempus vixere, vt callere quiuerint peritia rerum particularium, quæ in consuetudine hominum & commercio agi consueuerunt. ne autem quispiam in tempus solum, & ætatem, non in negociorum imperitiam causam cur iuuenes non sint prudentes, referat, quasi id ætatis imbecillitate tantummodo contingat: operationem circa scientias eorũ in medium profert, geometras* & absolutè mathematicos eos effici posse affirmans: cum natura eorum in tenera etiam adhuc ætate ingenio eo prædita sit, vt difficiles ac subtiles contemplationes quæ in disciplinis sunt percipere valeat: atque inde pateat, non esse breuitatem vitæ impedimento ipsis, ne prudentes euadant: sed quia prudentia non nisi longa experientia singularum rerũ, sensuique expositarum cõparari consueuit: dum in ipsis tractandis multa & agimus & patimur, multa item vidimus, & audimus: ex quibus omnibus habitum prudentiæ acquirimus, quo nostra ipsorum bona inuenire atque eligere, expedireque etiã rationibus accommodatissimis possumus. hoc enim

*καὶ ἁπλῶς μαθηματικοὺς εἶναι ac omnino disciplinas percipere posse.

hoc enim non alio modo conſequimur,quàm ex longo rerum vſu,dum in hominum conſuetudine & ſocietate verſamur,obſeruamuſque ſingula:quidque ex qualibet re vel à nobis,vel ab aliis facta euenire ſoleat,ſubinde aduertimus.

Cauſa autem ea eſt,quòd particularium eſt prudentia, quæ ab experientia† nobis innoteſcunt:iuuenis autem expertus non eſt. experientiam enim temporis afferet longitudo. † a.l. prudenter efficiũtur.

Cauſa,inquit,cur iuuenes diſciplinas percipere poſſint,prudẽtes non poſſint:ea eſt,quòd mathematicæ diſciplinæ ſcientiæ ſunt,ſcientiæ autem vniuerſales & intellectuales , id eſt rationales: atque iccirco facilius mente ac ratione animæ noſtræ comprehendi queunt : vt non multa ad eas percipiendas temporis mora,ac longinquitate opus ſit.prudentia verò circa particularia verſatur, quæ experientiâ nobis innoteſcunt:ſiue vt alia lectio habet,quę ab experientia prudenter efficiũtur:id eſt quæ prudenter ſigillatim fiunt,dũ homo multã experientiam particularium actionũ cõſequutus eſt.loco enim huius particulæ [ἃ γίνεται γνώριμα ἐξ ἐμπειρίας],id eſt quæ fiunt nota per experiẽtiã ſeu ab experiẽtia innoteſcũt,[ἃ γίνεται φρόνιμα ἐξ ἐμπειρίας],id eſt q̃ fiũt prudẽtia ex experientia,reperitur.Propterea igitur iuuenis agere prudenter nequit , quia nondum tam multum temporis ſpatium viuendo expleuit,vt rerum quæ ſigillatim & aguntur & dicuntur, peritiam adipiſci potuerit.[EXPERIENTIAM enim temporis afferet longitudo] [afferet]in futuro dixit,vt iuuenes quaſi ad prudentiã conſequendam adhortetur,atque incitet: vt tẽporis proceſſu multarum rerum experientiam acquirere,atque ita in prudentiæ habitũ nitantur peruenire.

Nam illud etiam conſideratione dignum videtur : quid ſit, quòd puer fieri mathematicus poteſt:ſapiens,aut naturalis non poteſt? an quia illa per abſtractionem ſunt : horum autem principia ab experientia ſumuntur : & hæc non credunt quidem iuuenes ſed dicũt : illorum vnumquodque quid ſit,obſcurum non eſt.

Poſteaquàm iuuenem non poſſe eſſe prudentem dixit,eò quòd prudentia & longum tempus, & multam rerum experientiam requirat,id quod nondum iuuenis conſequutus eſt:iuuenilemque ætatem ad mathematicas diſciplinas percipiendas eſſe ſatis,ad prudentiam verò acquirendam nõ eſſe:alteram ſimilem quæſtionem ſubiungit:dignumq; videri cõſideratione eſſe inquit, cauſamq; inquirendam,cur diſciplinas percipere poſſit puer:ſapiens, aut naturalis ſciẽtiæ peritus eſſe non poſſit.cauſaſque ipſe huic rei duas aſſignat:vnam , ꝙ mathematicæ diſciplinæ per abſtractionem percipiuntur:ſapientiæ verò,& naturalis ſcientiæ principia ab experientia ſumuntur. id quod ita intelligendum eſt.Mathematicæ ſcientiæ imaginatiuæ ac cogitatiuæ cum ſint,in imaginatione & cogitatione noſtra conſiſtunt:in imaginatione,quæ res ipſas format,atque exprimit:in cogitatione,quæ eaſdem ratiocinando examinat,ac perpendit . res enim mathematicas per abſtractionem conſideramus,id eſt dum abſtrahimus ipſas atque amouemus à ſubiectis fundamentis in quibus inſunt:formamuſque eas in noſtra imaginandi facultate abſque materia & corpore à ſenſu ſuſceptas.ſenſus enim cum ſine medio ipſis vtpote ſenſibilibus occurrat,earum ſpecies in imaginationem traducit:imaginatio verò quaſi quædam tabella in ſe eas recipiens ac conſeruans,cogitationi ac rationi ſubiicit conſiderandas:quas cogitatio quaſi animæ oculus intuens examinat ac perpendit,quidque ipſæ ſint,quæque ipſas conſequatur,inuenit:rationeſque ipſarum aſſignat,ac reddit.hoc autẽ & in numeris & magnitudinibus fit,quæ res mathematicis diſciplinis ſubiectæ ſunt. Geometria enim circa magnitudines verſatur,figuraſque quæ in his exiſtunt , conſiderat , planas ſcilicet,& ſolidas:planas,vt triangulos,quadrangulos,circulos, atque huiuſmodi: ſolidas, globos, cylindros,cubos,conos & ſimilia . Aſtronomia quoque circa magnitudines munus ſuum habet: ſed ſicut illa immobilem magnitudinem,ita ipſa mobilem contemplatur:vt quaſcũque figuras in cœlo & cœleſtibus conſiderat,eas cum motu conſideret.Quemadmodum verò hæ duæ circa magnitudines, alio tamen atque alio modo verſantur : ita reliquæ duæ arithmetica & muſica,circa numeros ſtudium ſuum exercent : illa numeros per ſeipſos acceptos, hæc inter ſe comparatos inueſtigat:quippè cum de ſeſquioctaua numerorum ratione,ſeſquitertia,ſeſquialtera, dupla, cæteriſque huiuſmodi proportionibus pertractet.quorum ſanè omnium licet nihil ſine ſubiecto in quo eſt,poſſit ſubſiſtere , ab eo tamen adeo vnumquodque abſtrahitur ac remouetur his ſcientiis , vt ſine materia intellectuali ac rationali quodam modo percipiatur . Atque ita fit , vt puer quoque cum magnitudinum & figurarum formas abſtrahere à ſubiectis queat , euadere mathematicus poſſit : ſapiens verò , aut naturalis propterea non poſſit , quia hi habitus principia ab experientia

accipiunt. Quomodo autem ab experientia horum principia sumantur, non esse obscurũ vel cuilibet existimo. Sapientem autem vocat theologum cuius studium circa diuinas, materiaque carentes formas ac per se subsistentes est: naturalem verò qui circa materialia versatur, atque ea quorũ essentia non absque locali motu existit. Vel enim licet quantum ad totum spectat, non immutentur, si partes consideremus, continua incitatione feruntur: vel quantum ad totum etiam attinet, aliquo modo quiescunt, aliquo mouentur, atque ob id naturalia appellantur: quippè quæ quietis & motus principium in se habeant, quæ natura est. Primum igitur dicamus, cur & quomodo mathematica contemplatio per abstractionem efficiatur: sapientia verò & naturalis consideratio minimè. si enim hæc rectè perpenderimus, facile fiet, vt ad ea quæ ab Aristotele dicuntur, rectè intelligenda illustremur. Mathematicorum igitur cognitio per abstractionem fieri dicitur, quia numeri & magnitudines, id est magnitudinum figuræ quantitates sunt, & qualitates: quæ cum sine subiecto hoc est substantiis in quibus insunt, re ipsa esse non possint, cogitatione nostra ab ipsis abstrahuntur ac remouentur: atque ita in imaginatione formata, rationis examinationem, inquisitionẽque subeunt. abstrahuntur autem quia non vnum genere subiectum habẽt, sed in diuersis esse possunt. numerus enim in variis subiectis tam corporeis scilicet, quàm incorporeis subsistit: verbi causa decem & decem corporibus, & decem animabus potest accidere: & nouem item: & singuli alij. siquidem nemini dubium est, quin & vnum esse corpus queat, & multa corpora: vna item anima, & multæ: vnus quoque intellectus, & multi. multitudo enim nullo certo termino præfinita est, sed tam in pluribus, quàm paucioribus sumi, atq; cõsiderari potest. Idem quoque in figuris videre licet: quæ neque ipsę certum ac definitum genus, cui accidant, vllum habent. sphœra enim non ita in vniuersi corpore tantummodo inest, vt in alio aliquo nequeat existere: sed eius formam & lignum & lapis & aurum & argentum & æs & ferrum, aliaque huiusmodi omnia admittunt. Circulus item non in solo cœlo, sed in quàm plurimis aliis corporibus potest describi. Reliquæ etiam figuræ tam planæ, quàm solidæ simili modo in variis ac diuersis generibus considerantur. Propterea igitur fit, vt quemadmodum ab vna quadam specie corporea quælibet figura abstracta in alio atque alio subiecto esse possit: ita etiam vna quædam forma ipsarum ab omnibus per cogitationẽ abstracta in imaginatione nostra quasi in subiecto pingatur primum, atq; imprimatur: deinde cogitatione ac mente consideretur. Vnde etiam mathematica hæc, id est disciplinaria ob id dicũtur; quòd cum non possint re ipsa sine subiecto aliquo subsistere: disciplina tamen & comminiscentia nostra ita abstrahuntur, vt sine vlla subiecti alicuius intellectione etiam definiãtur. nam cum dicimus: circulus est figura plana vna linea contenta, ad quam omnes quæ ab vno puncto qui intra figuram eam est, lineæ rectæ ducũtur, æquales inter se sunt: nullum subiectum sumitur, sed ipsa per se figura definitur. id quod in reliquis quoque figuris fit. In numeris etiam idem patet. nam cum numerus, ille scilicet qui numerat, collectio vnitatum dicitur, nulla in definitione eius subiecta natura intelligitur. vnusquisq; item numerus pari modo definitur vt nouem, vt decem, nouem scilicet, aut decem vnitatum collectio: ita vt solus numerus sine vlla subiecti intellectione sumptus esse conspiciatur, qui multis ac diuersis rebus accommodari possit. Formæ verò substantiales, nõ ita sese habent. sed vel materia carent, per seque subsistunt, atque ita sunt immateriales substantię, quæ cum sint in nullo subiecto collocatæ, à nullo subiecto ne cogitatione quidem queunt separari. sunt enim ipsæ sibiipsis sedes: vt intellectus, ac rationales animæ. nam hæ quoque quando cum corporibus sunt, non in ipsis sunt collocatæ ac fundatæ, sed potius ipsæ corporibus sedem exhibent, continentque in se corpora. id quod ex eo licet cognoscere, quòd cum separata ab animabus fuerint corpora, motu omni, atque operatione destituuntur: adeò vt ne propriam quidem definitionem amplius possint suscipere, quæ ipsis in connexione conueniebat, non vt corporibus absolutè, sed vt talibus corporibus, quatenus scilicet animabus quibus cum erant coniuncta, sunt accõmodata. vel materiales quidem sunt atque imperfectæ formæ, vtpote subiectis indigentes ad subsistendum: sed quia tamen subiecta ipsa perficiunt, dum actus cuiusdam atque operationis admodum dignæ ipsis causam exhibent, qua ante formarum harum susceptionẽ priuata erant: propterea substantiales sunt, & naturales, quippè quæ naturam principium habeant, quæ & subiecta formis, & formas subiectis reddit accommodatas. atque hæ sunt irrationales & naturales vitę, & siqua alia forma est, quæ his correspondeat. adde quòd ipsa quoq; natura huiusmodi est, quippè quę forma est materialis, à subiectoque minimè separabilis, & cum materia definitur. Iccirco neque hę per abstractionem, neque superiores possunt considerari: illæ quidem, propterea quòd cum perfectionem ex sese habeant, in seque fundatæ sint, nullo subiecto indigent ad subsistẽdum, à quo abstrahi atque amoueri cogitatione possint: hæ, quia cum in subiecto sint, ab eo separari nullo pacto queunt, ita vt sine eo admittere definitionem non possint. nam equus cum animal sit irrationale hinnibile, subiectum habet in definitione compręhensum, homo item cum pro composito sumitur

tur,quemadmodum naturaliter definitur,ſubiectum in definitione connexum habet:animal enim eſt rationale mortale intellectus ac ſcientiæ capax,atque animal quidem ſub corpore animato collocatum eſt , quod tanquam materia animæ ſubiicitur: mortale autem corporis naturæ proprium eſt.naturales verò omnes definitiones coniuncta cū formis habent ſubiecta,ſi naturaliter aſſignētur.nam ſi abſque ſubiectis ſumantur,imperfectæ ſunt:vt illa quæ iram eſſe inquiens vindictę appetitum,nihil aliud adiungit:quia ſubiectum non compręhendit,imperfecta eſt. non enim eſt reciproca,id quod definitioni neceſſariò debetur.poteſt enim fieri vt quis vindictam appetat,nulla tamen iræ perturbatione incitatus ſit.ſi igitur reciproca eſſe debet ac perfecta definitio iræ , ita cōſtituenda eſt:ira eſt feruor ſanguinis circa cor ex appetitu vindictę.[feruor ſanguinis circa cor]ex materia,[ex appetitu vindictæ]ex forma ſumitur.ſanguis ſiquidem qui circa cor eſt,& febri ſubiacet,qui feruidus præter naturam morbus eſt,& iræ,qui appetens affectus eſt, naturaque animali inſitus.Ex his igitur ſubſtantiales formas ſiue perfectæ ſint,ſiue imperfectæ, neque eſſe ex abſtractione,neque dici poſſe manifeſtum eſt.Atque hæc quidem hactenus dicta ſunt , vt cognoſcamus ſubiecta mathematicarum ſcientiarum ex abſtractione eſſe:naturalis verò & primæ philoſophiæ, quæ per excellentiam ſapientia appellatur,minimè.Quomodo verò ſapientię & naturalis principia ab experientia ſumantur,reſtat conſiderandum.Experientiam autem hîc non ex conſueta ſignificatione ratione carentem peritiam,ſed*negocioſam cognitionem appellari exiſtimo , quæq; ex applicatione ad res,animaduerſioneque comparatur.hoc enim cognitionis genus mathematicæ,quæ ſicut dictum eſt,per abſtractionem fit,oppoſitum eſt.Qui igitur circa naturalium formarum cognitionem operari vult,vt hinc exordiamur,in iis quæ à natura fiunt, ſtudium ſuum exercet:ea autem materialia ſunt,& particularia.non enim hominem vniuerſaliter , ſed quendam hominem facit natura:equum item non vniuerſalem,ſed particularem, & ex reliquis naturalibus vnumquodque ſimili modo.Quare is qui non rationali modo, id eſt logicè,ſed naturali, naturalia inueſtigare propoſuerit:principia cognitionis ex particularibusſumet,quę ſenſibus expoſita ſunt: atque ita fiet,vt naturalis à ſenſibus expoſitis incipiens propriam contemplationem,& ſcientiam tractet:dum vnà cum materia de formis conſiderat,materialibusque rebus rationales vias ac methodos applicat.materialia nanque ac ſenſibilia primum animaduertit:tum vniuerſalia ipſis applicat:atque ita propriam artem ac ſcientiam conſtituit. ab hoc ſiquidem , atque illo homine exorſus,atque vnumquemque ita ſe habere opinatus , conſiderationem de omnibus poſteà vniuerſalē efficit,& quod ſenſibile eſt,in artem ac ſcientiam redigit:dum ratio illis per cōtemplationem accommodatur,quæ per experientiam à ſenſibus fuerunt ſubiecta.Atque in naturali quidem ſcientia hoc modo principia ab experientia ſumuntur. In ſapiētia verò cuius ſubiecta minimè ſunt ſenſibilia,ſed diuina,& immaterialia,ſenſumque excedentia,quo pacto hoc idem fiat,quærendum videtur.An in hac quoque ea quæ quātum ad nos attinet,prima ſunt,non natura, perceptionis principia nobis efficiuntur?licet enim in diuinis prius naturâ ſit quod producit,quàm quod producitur,quod perficit quàm quod perficitur,quod cuſtodit quàm quod cuſtoditur,quod illuſtrat quàm quod illuſtratur,quod purgat quàm quod purgatur,ac demum quod exuperat,quàm quod exuperatur:nobis tamen non ea eſt facultas , vt ſtatim à principio priora compręhendere ac percipere valeamus:atque ita ex eorum notitia,poſteriorum rationes inueniamus: ſed cognitioni noſtræ primum illa ſeſe offerunt,quæ extrema ſunt.hæc autem in corporibus conſiderantur , ſuntque ſenſibus obuia,ac particularia.Quocirca particularibus his animum intendentes, horumque varietatem,conſtitutionem,connexionem,ac diſpenſationem admirati,rationali atque intellectuali contemplatione ad proximam cauſam recurrimus,ac ſubleuamur:atque id tantiſper efficimus, quoad ad primum,vnumque omnium principium deueniamus: vt in ſapiētia quoque principium cognitionis à ſenſibus expoſitis rebus ac particularibus per experientiam ſumi perſpicuū ſit. Quod verò inquit,[& hæc non credunt quidem iuuenes, ſed dicunt]talem habet ſenſum : iuuenes cum de naturalibus & diuinis audiunt,quia nondum ob ætatis breuitatem conuenientem ipſis experientiam conſequuti ſunt,dicere quidem,& pronunciare quæ audiunt,poſſunt : ſed res tamen ipſas percipere non poſſunt:in mathematicis autem non ſolum verba ipſa proferunt , verum etiam quid ſit vnumquodque,cognoſcunt:quippè cum non multo opus ſit tempore ad ipſa intelligēda. non credere autem ipſos ita accipiendum eſt,vt his quippè quæ non percipiunt , nulla certa perſuaſione acquieſcere eos intelligamus.iuuenes verò,id eſt νέος appellat hîc pueros, vt ex principio quæſiti huius manifeſtat,cum inquit:cur puer fieri mathematicus poteſt &c.puerum vocans eum qui vel propè pubertatem eſt,vel eſt iam puber,vel hanc ætatem paululum exceſſit.

*πραγματειώδη

Quid νέος ſit uide galenū in primo lib. Aphoriſ.

Præterea error in conſultando vel circa vniuerſale , vel circa ſingulare

contingit:vel enim omnes aquas ponderoſas eſſe prauas, vel hanc eſſe ponderoſam ignorat quiſpiam.

Hoc ad ſuperiora refertur, vbi dicebat communis boni cognitione eſſe opus, ſi quis quod ſibi bonum eſt, eſſet intellecturus:vt qui ſibi ipſi eſſet prudens, familiari,& ciuili quoque indigere videretur.nam qui conſultat,is vel rectè finem ſuum coniectat,vel ab eo errat & peccat.rectè autem coniectare,& errare tam in vniuerſali quàm in particulari poteſt quiſpiam. Quare tam vniuerſalis boni quàm particularis cognitionem habere prudentem neceſſe eſt.Vniuerſale autem bonum vocat commune:particulare,priuatum & proprium vniuſcuiuſque. at proprium prudentis: commune familiaris & ciuilis eſt.Eſt igitur prudenti opus familiari & ciuili: vt non ſolum proprij boni,verùm etiam communis cognitione præditus de vtroque rectè poſſit conſultare. Exemplũ vniuerſalis & communis boni ponit,omnes ponderoſas aquas eſſe prauas particularis & priuati, hãc eſſe ponderoſam.qui enim in aquarum cognitione errat,promiſcuè vtetur aquis:& prauas ſæpenumero adhibebit,quaſi nulla prauitate affectæ ſint:& bonas,quaſi prauæ ſint, reiiciet. Sicut igitur hic vel in vniuerſum,vel in parte errat:ita ei qui de bono conſultat,vel in vniuerſali, vel in particulari error continget.quia verò commune quàm proprium & particulare perfectius eſt, quippè quod latius pateat,& particulare ipſum contineat: prudens qui communis cognitionem adeptus eſt,perfectior quoque ipſe erit:atque ita efficietur,vt is qui priuatim eſt prudens,familiaris & ciuilis cognitione indigeat,quæ communem vtilitatem ſpectat.

Prudentiam autem non eſſe ſcientiam perſpicuum eſt: eſt enim vltimi, ſicut diximus:quippè cum eiuſmodi ſit id quod in actionem cadit.

Auctarium quaſi quoddam ſubiungit,quod ex iis quę modo dixerat,conſequi neceſſariò videatur.nam ſuperius quoque prudentiæ & ſcientiæ differentiam oſtendit:quia tamen etiam nunc iuuenem eſſe prudentem non poſſe declarauit, eò quòd ad prudentiam conſequendam experientia opus ſit,qua iuuenis caret:nam quæ in actionem cadunt,circa quæ prudentia verſatur,particularia ſunt:particularia autem experientia percipiuntur.hinc conſequitur prudentiam à ſcientia neceſſariò eſſe diuerſam:tum quia ſcĩetia circa vniuerſalia,prudentia circa particularia munus ſuum exercet:tum quòd iuuenis,quia prudentia & longum tempus & multam experientiam requirit,effici quidem ſciens,dum eſt iuuenis,poteſt:prudens non poteſt.

Vnde etiam intellectui oppoſita eſt.ille enim eſt terminorum, quorum nulla ratio eſt:hæc vltimi,cuius non eſt ſcientia,ſed ſenſus,neque is propriorum:ſed eiuſmodi,quo ſentimus,in mathematicis triangulum eſſe vltimũ. ſiſtet enim etiam illic:ſed hic ſanè ſenſus magis eſt qui eſt prudentia:ille ſpecies altera eſt.

Sicut illis quæ ſuperius de prudentiæ & ſcientiæ differentia dixerat, id quod modo explanauimus,additamentum adiunxit:ita hìc iis quæ prius de prudentia & intellectu expoſita ſunt, hanc quaſi appendicem annectit,qua differre prudentiam ab intellectu demonſtrat. Oppoſitam enim eſſe prudentiam inquit quantum ad ſubiectum ſpectat,intellectui quoque, non ſecus ac ſcientiæ. Sicut enim à ſcientia diuerſa eſt prudentia,quia illa circa vniuerſalia,hæc circa particularia verſatur:ita quoque ab intellectu in eo diſtat,quòd intellectus terminorum,ipſa vltimorum perceptiua eſt.Terminos autẽ,id eſt ὅρους appellat,vel rationes ipſas definitiuas, quibus mathematici in ſua quiſque ſcientia vti conſueuerũt:exempli cauſa,cum vel arithmeticus,quid ſit numerus, aut quid ſit impar numerus,aut quid par,definit:vel geometra,quid pũctus ſit,quid linea, quid ſuperficies, quid corpus,quid circulus,quid triangulus,cæteraque huiuſmodi, quæ definitiuè ac determinatè ſumi apud ipſos ſolent. Vel igitur definitiones has,vel prima principia abſolutè terminos vocat. omnia enim ſcientiarũ principia termini quodam modo ſunt.nam dũ reſolutione vtimur,tũc inquirere deſinimus quid ex principiis magis proprium ſit,cum ad ipſa vſque aſcenderimus. Cum igitur termini duobus modis ſumi poſſint,ratio quoque quæ terminorum nulla eſſe dicitur, dupliciter intelligetur: aut ratio ſcilicet qua quæ ſit vniuſcuiuſque rei eſſentia,declaratur: aut cauſæ aſſignatio, ac ratiocinatio : nam vtroque modo & principia non eſſent principia, ſed in infinitum eſſet progrediendum : & ſcientias non eſſe ſcientias contingeret. Diuerſa eſt ergò prudentia ab intellectu,eò quòd primorum eſt intellectus qui ſunt termini:vltimorum verò,id eſt ſenſibilium & particularium prudentia eſt:differunt enim inter ſe ſubiecto : vt & quod circa prima, & quod circa vltima verſatur,vnum & idem eſſe nullo modo poſſint.In eo verò prudentiæ & intellectus ſubiecta conueniunt,quòd vtraque ſcientiã non admittunt:nã neque terminorũ,neque ſenſibilium

ſibilium rerum & particularium vlla ſcientia eſt.ſed diuerſa tamen ratione id euenit: in intellectu ſanè,quia termini* ſupra ſcientiam ſunt:in prudentia,quia quæ ſenſibus ſubiacēt, & particularia, inferiora ſunt,quàm vt ſcientia percipi valeant:atque iccirco ſenſu ſolo cognoſcuntur. Cæterum conſiderandum id videtur,cur in ſubiecto intellectus plurali numero eſt vſus , dum inquit terminorum ipſum eſſe:prudentiæ autem ſubiectum ſingulariter expoſuit,eſſe vltimi prudentiam aſſerens:cum tamen ſingula & particularia plura quàm vniuerſalia numero ſint? vniuerſale enim in vnoquoque genere vnum eſt,ad quod particularia plura vtpote ab ipſo contenta reducuntur . an fortaſſe id factum eſt,quia prudentia in operationibus non de omnibus ſimul particularibus agit, ſed vnum aliquod numero ſibi ſumere ſigillatim conſueuit,de quo conſideret , cuiúſque exequutionem procuret:intellectus verò vniuerſale ſemper intelligit : quod quāuis vnum ſit,quia tamen multa in ſe continet,multa eſſe videri poteſt:vt merito de hoc plurali numero,de prudentia ſingulari vſus ſit.Senſus verò,inquit,non propriorum,ſed quo ſentimus &c.id eſt ſenſum qui circa prudentiæ ſubiectum operatur,non ita appellamus,vt eum,qui in vnoquoque ſenſibiliū genere propriam operationem prę ſe fert:quemadmodum circa colores viſum,circa ſonos auditum,circa odores olfactum,guſtum circa ſapores,tactum item circa ea quæ tangi poſſunt:ſed eum,qui particularia abſolutè percipit , & ea in quibus ſenſiua cognitio operari conſueuit . Si quis enim de bello quodam aut de pace quadam conſultet,fierińe debeat,nécne: & ſi fieri debeat, quo pacto,aut quā ob cauſam debeat:& ſi non debeat,ſimiliter inquirat:is non de re quæ vnius alicuius ſenſus propria ſit,ab eoque ſolo percipiatur,ſed de abſolutè ac communiter ſenſibili conſultat.cuius rei exemplum in mathematicis vltimum triangulum ponit.nam quāuis mathematica ſciētia de iis agat,quæ triangulo per ſe inſunt,idque vniuerſaliter demonſtret:vltimus tamen triangulus , id eſt indiuiduus & ſingularis,non ſcientiæ ſed ſenſui obiectus eſt: atque id non quia color , aut ſonus, aut quippiam aliud ſit,quod vno aliquo ſenſu iudicetur,ſed quia tantummodo eſt particularis.nā eum eſſe ſenſui expoſitum his declarat quæ in hunc modum ſubdit: [ſiſtet enim etiam illic]. eſſe enim vltimum triangulum ſenſu perceptibilem,inde conſtat,quòd illic quoque , id eſt in mathematicis ab vniuerſalibus & iis quæ reliqua continent,ad ſingularia , & contenta deſcendens quiſpiam ſiſtet,vbi ad vltimum aliquid deuenerit:quemadmodū in cęteris omnibus fit,cum ab vniuerſalibus ad particularia deſcendit aliquis.ſiſtat enim in extremis,atq; vltimis neceſſe eſt.cum enim cognitiuarum facultatum duo ſint habitus,vtraq; ſcilicet extrema,tam prima,quàm vltima : cum ab inferiori parte ſurſum aſcendimus,intellectus vltimus eſt,eò quòd vſque ad ipſum,atq; ea quæ ab ipſo cognoſcuntur,aſcenſio fit:ſenſus verò primus , eò quòd ab hoc aſcendēdi principiū ſumimus.Cum autem econtrario à ſuperiori deorſum verſus deſcendimus,intellectum,quæque ab ipſo percipiuntur prima,ac principia ſtatuimus:ſenſum verò,& quæ ſenſu capi poſſunt,quæ ſunt ſingularia ac particularia,vltima:quippè cum ad ea poſtremò deueniamus . Cum autem ſenſum hoc modo dicimus,non vnum aliquem ex particularibus,vt viſum,auditum, cæterorumque huiuſmodi aliquem,ſed abſolutè communē ſenſum intelligimus.indiuiſibili enim aliquo vltimo opus eſt, quod contraria in ſenſibus,ac diuerſa genere iudicare poſſit:quemadmodum exempli cauſa in viſu fit.lux enim cum in aerem agat,eum ad ſuſcipiendas viſibilium rerum ſpecies idoneum reddit: ipſas ille ſuſceptas ad pupillam traducit:pupilla ſenſiuo ſpiritui,ſpiritus cōmuni ſenſui defert: qui cum impartibilis ſit,& contraria comprehendere,& quid ea inter ſe differant,poteſt iudicare.Idē in auditu,idem in olfactu,idem in reliquis omnibus ſenſibus efficitur. [SED hic ſanè magis ſenſus eſt,qui eſt prudentia:ille ſpecies altera eſt.] Quia ea quæ in actionem & conſultationem cadunt,particularia eſſe,& ſenſui expoſita iam declarauit: circaque ea verſari prudentiam oſtendit, vt ratiocinandi facultate continenter attingantur : nunc quaſi comparationem facit perſenſionis particularium,eius ſcilicet quæ cum prudentia,& eius quæ abſolutè fit,id eſt communis ſenſus.id enim ſignificat cum inquit,[eiuſmodi quo ſentimus] hoc eſt communi ſenſu,quo nobis comparatur,vt ſentiamus:vnus enim is eſt,& ad omnia quæ ſub ſenſus cadere poſſunt, communis.nā diuiſio in quinque pro ſenſibilium rerum diuerſitate euaſit:quibus communis ſenſus indiget, vt eos tanquam inſtrumenta habeat,quibus ad diuerſa genere percipienda vtatur. Iccirco communitatē hanc quaſi qualitatem quandā ſenſui huic attribuens,non dicimus,inquit,ſenſum propriorū ſenſibilium huic vel illi,qui videlicet per ſenſorium aliquod inſtrumentum operatur : ſed eiuſmodi & talem,quali abſolutè & communiter ſentimus.Hunc igitur qui cum prudentia ſit, propterea magis ſenſum eſſe inquit,quia cum ratione & conſideratione efficitur:ille autem ratione & conſideratione omni caret.quantò itaque id quod eſt cum ratione,præſtantius eo eſt,quod rationem non admittit:tantò prudentia potior ſenſus eſt eo qui rei alicuius proprius eſt . vnde etiam ille ſenſus ſpecies altera ac diuerſa ab hoc eſt:non ſecus ac rationale & irrationale inter ſe diſtant.

*ὑπερέχει δὲ τῆς ἐπιστήμης.

De bona consultatione. Cap. IX.

IAm verò quærere & consultare inter se differunt: consultare enim quærere aliquid est.

Posteaquàm de quinque habitibus, id est prudentia, arte, scientia, sapientia, intellectu iã docuit, qui veridici sunt: de nonnullis aliis agere proponit, qui etiam ipsi in natura hominum considerantur, quatenus ex ratione operari consueuerunt. nam sicut in actiuarum operationum tractatione nihil omisit, quod ad absolutionem, integritatemque doctrinæ attinere videbatur: ita in intellectiuis sibi esse faciendum existimauit. De bona igitur consultatione primũ agit. atque eo modo in his tractandis progreditur, quo in superioribus habitibus vsus est. prius enim vnumquẽque horum ab aliis separat ac distinguit, quibus cum habere quandam similitudinem videntur: deinde propriam vnicuique rationem, ac reciprocam assignat. Quoniam autem de prudẽtia proximo loco dixerat, cui proprium est rectè consultare: iccirco de recta consultatione primum sibi esse disserendum duxit. sed quia recta consultatio sub consultationem absolutè refertur: de consultatione absolutè pauca quædam anteponit. at quia homo ad inquirendum sicut ad consultandum etiam idoneus est, suntque inter se similes inquisitio & consultatio: ante omnia inquirendi & consultandi differentiam tradit: atque vniuersalius quærere quàm consultare esse inquit: quippè cum vnusquisque qui consultat, inquirat etiam: & non econtrariò qui inquirit, etiam consultet, consultatio enim de agendis rebus inquisitio est: at inquisitio non tã de agendis rebus est, quàm de aliis quoq; quæ in contemplationem veniunt. nam dum quærimus, an dimetiens lateri sit commetiens, nécne an item luna in vmbram terræ incidat, nécne: non de agendis rebus inquirimus, sed de iis quæ ad contemplationem spectant. quare consultatio cum sit inquisitionis species, inquisitio quædam est: & consultare item quærere aliquid est.

Oportet autem de bona consultatione quidnam sit, statuere: vtrum sciẽtia aliqua, an opinio, an bona coniectatio, an aliquod aliud genus.

Cum prudentiæ rectè consultare necesse sit, ei qui de prudentia egerit, de bona consultatione tractatio necessaria est. Ideo vbi de prudentia dissertationem absoluit: conuenienter quid sit bona consultatio, exponit. prius tamen quid non sit, ostendit, vt ab habitibus nõnullis aliis ipsam distinguat, quorum aliquis idem esse cum ipsa non diligenter rem perpendentibus videri posset: quos etiam enumerat.

Scientia quidem non est: nõ enim de iis quæ sciunt, inquirunt. bona autem consultatio, consultatio quædam est. qui verò cõsultat quærit, & ratiocinatur.

Ante omnia bonam consultationem à scientia seiungit ratiocinando in hunc modum: Sciẽtia non quærit: quærit autem bona consultatio: bona consultatio igitur non est scientia. estque ratiocinatio in secunda figura, cuius maiorem propositionem ita confirmat: sciens scit ea quæ scibilia sunt: de iis autem quę scit, non inquirit quispiam: itaque sciens de scibilibus non inquirit. atq; hęc in prima figura conclusa ratio est. minorem verò sic astruit: bona consultatio consultatio quædam est: at qui consultat, quærit: quærit igitur bona consultatio. Verbum verò quo vtitur hîc Aristoteles cum inquit [βουλή τίς ἐςι] id est [consilium quoddam est] seu [consultatio quædam est] idem est quod βούλευσις. βούλησις autem voluntatem significat, quæ non est inquisitio, sed appetitio. Quod verò ait [ratiocinatur] medius terminus est, quo eum qui consultat, quærere demonstrare possumus: vt talis oratio & syllogismus sit. Qui consultat, ratiocinatur: qui ratiocinatur, inquirit: qui consultat igitur inquirit. Dixit autem [non enim de iis quæ sciunt, inquirunt] ad scientes referens orationem: vt sensus sit, bonam consultationẽ non esse scientiam inde patet, quòd scientes de iis non inquirunt: quorum sunt scientes. iccirco verò à scientia ad scientes rem transtulit: quia scientia cum in anima insita sit, latet: scientes verò ipsi extrinsecus operari euidẽter cõspiciuntur.

Sed neque bona coniectatio est: quippè cum & absq; ratione, & citum quid bona coniectatio sit: longo autem tempore consultent. Vnde aiunt, cito agenda esse quæ consultaueris: tardè verò ac diu consultandum.

Quia coniectare & consultare habere inter se quandam affinitatem videntur, eò quòd ante rẽ fieri vtraque consueuerũt, ad quam tam qui consultat, quàm qui coniectat, respiciũt: fieri poterat, vt idem esse & coniectare & consultare quispiam existimaret: ac propterea rectè vtrumque facere idem quoque esse arbitraretur: hac de causa à bona coniectatione bonam consultationem hîc

etiam

etiam diſtinguit.diſtinctio autem penes tempus ſumitur.Inquit enim,bonam coniectationẽ abſq; ratione eſſe,id eſt,ſine rationis meditatione ac cõſideratione,& breui tempore fieri:eum verò qui conſultat,meditari,ac diu,multumq́ue deliberare : cum prudentia quæ ad rem cõducat,indigeat, ignoretq́ue à principio quo modo rem de qua conſultat,perficere, atque exequi valeat : quæ ſanè diuerſa inter ſe ſunt,Prouerbium prætereà vulgare in teſtimonium adducit,quo monemur,tardè, id eſt,diu ac longo tempore conſultare, citò verò ea quæ decreuerimus agere debere:eò quòd cõſultatio longo indiget tempore ad modum conſtituendum,quo aſſequi rem ipſam valeamus:actio autem celeritatem requirit,ne quæ rerum humanarum inſtabilitas eſt, re quæ in conſultationem venerat, immutata inuentus modus ad ipſam aſſequendam ineptus reddatur. Hoc prouerbio in conſiliis ad Nicoclem vtitur etiam Iſocrates.Quod verò,inquit[LONGO autem tempore conſultent]per defectum dictum eſt:[conſultantes]enim eſt ſubintelligendum.

Adde quòd * ſolertia & bona conſultatio diuerſa inter ſe ſunt. ſolertia verò bona quædam coniectatio eſt. * ἀγχίνοια

Aliud argumentum, quo bonam conſultationem à coniectatione bona diuerſam eſſe oſtendit,ex parte, ſeu ſpecie bonæ coniectationis ſumptum. vbi enim quaſi conceſſum ſolertiam eſſe bonam quandam coniectationem poſuit: per id poſteà bonam conſultationem & bonam coniectationem idem non eſſe colligit.ſi enim eſſent idem,quia ſolertia bona quædam eſt coniectatio, ſolertiam eſſe bonam etiam quandam conſultationem neceſſe eſſet:at hoc non eſt : non eſt igitur bona conſultatio & bona coniectatio idem.Non eſſe autem ſolertiam bonam conſultationem,ex ſolertiæ definitione manifeſtum eſt.Solertia enim inconſiderata medij aſſignatio eſt:mediũ verò appellant cauſam, cur quod in concluſione prædicatur, in ſubiecto ineſt.nam cum interrogatus quiſpiã,cur id huic inſit, inconſideratè & inpræmeditatè cauſam aſſignarit: is ſolers eſſe dicitur. exempli gratia,ſi fortè quis interrogetur, cur qui ex tali circulorum deſcriptione exiſtit triangulus,æquilaterus ſit:nulla conſideratione & meditatione adhibita reſpõdeat, propterea id eſſe quia duo eius latera vni æqualia ſunt.hoc modo enim cauſam ſolerter aſſignat. aſſignatio autem incõſiderata ſine meditatione fit:bona verò conſultatio, conſultatio eſt: at conſultatio omnis eſt cum meditatione:omnis autem meditatio longa quadam temporis mora efficitur:longa igitur quadam temporis mora bona quoque conſultatio fiat, neceſſe eſt: quod enim caret conſideratione & cõſultatione, ſub conſiderationem & conſultationem reduci nullo pacto poteſt. At verò ſolertiam eſſe bonam coniectationem patet.citò enim ſolertia cum recta cõiectura medium aſſignat. neque tamen qui quodlibet aſſignat, ſolers eſt: ſed qui eam quæ propriè rei cauſa eſt, * ſine conſideratione reddit. id quod non modo in iis quæ in contemplationẽ veniũt,verum etiam in agendis rebus fit. ab eo enim qui de actionibus examinatur, ratio exigi geſtarum rerum conſueuit: quam ſi in promptu habet,recteq; aſſignat,ſolers etiam ipſe appellatur.Quapropter opus eſt, vt qui cum ratione degere in vita propoſuerit: is rerum quas egit,in promptu habeat rationes,paratusq́ue ſit ad eas:ſi quis requiſierit, optimè reddendas: quo ſe integrum atq; innocentem probare in omnibus queat:alioqui probus eſſe nullo modo poterit. * ἀσκέπτως

Neque verò bona conſultatio opinio vlla eſt. ſed quoniam errat, qui malè conſultat:qui benè, rectè id facit:bonam conſultationem eſſe rectitudinem quandam perſpicuum eſt:quę tamen neque ſcientiæ eſt,neque opinionis.ſcientiæ ſiquidem neque rectitudo vlla eſt, neque error: opinionis autem veritas rectitudo eſt.

Diuerſam eſſe bonam conſultationem ab opinione & ſcientia hìc declarat. quia verò bonam conſultationem opinionem nullam eſſe dixit:vultque ſcientiam cum opinione coniungere, atque ita ſimul ab vtriſque bonã conſultationem ſeparare:quoddam aliud quod bonæ cõſultationi proprium eſt,in medium inducit,cuius opinio & ſcientia expertes ſunt.ea eſt rectitudo: quam ineſſe bonæ conſultationi ex contrario,id eſt,mala conſultatione demonſtrat. mala conſultatio enim & bona conſultatio ſibi mutuò aduerſantur:ſimili modo error & rectitudo. ſi igitur mala conſultatio eſt error & peccatum:bona conſultatio rectitudo proculdubio erit: quando quidem ſi vni ex contrariis contrarium ineſt,alteri quoque ineſſe alterum neceſſe eſt. Quocirca bonam conſultationem eſſe rectitudinem iam liquet. Non eſſe autem eam neque ſcientiæ neque opinionis rectitudinem,ita oſtendit:ſcientiæ ſanè,quia ſcientiæ ſicut non eſt error, ita neque rectitudo eſt: nam contraria circa ſubiectum vel ſpecie vel genere idem exiſtunt: genere, vt album & nigrum circa corpus:omnis enim color in corpore conſpicitur: ſpecie,vt morbus & ſanitas in corpore animalis.

lis.ſi ergo rectitudinem admitteret ſcientia, admittere etiam errorem poſſet: at errorem non admittit:neque rectitudinem igitur admittere ipſam dicendum eſt.nam quanuis ſcientiam, quæ ex iis quæ per ſe inſunt alicui,quatenus ipſum eſt,ſuntque prima,& cauſæ concluſionis,cognitio eſt: atque iccirco neceſſaria,atque eiuſmodi,quæ nullo modo aliter ſeſe habere queat:eſſe rectitudinē ipſam aſſerere poſſimus: rectitudinis tamen capacem eam eſſe nunquam fatebimur. ſi hoc enim concederemus,rectitudinem eſſe rectitudinis,ac ſimili modo motionis motionē,generationiſque generationem concedi neceſſe eſſet: quæ fieri non poſſe in phyſicis diſputationibus ipſe Ariſtoteles demonſtrat. nam ſi etiam eſſe rectitudo dicatur, neque ſic errorem admittere poterit: quippè cum alterum ex contrariis alteri ſubiici ad ſubſiſtendum prorſus nequeat. at verò opinionem non ita admittere rectitudinem,ſicut bona conſultatio,ex eo probat, quòd opinionis rectitudo veritas eſt:ſiquidem rectè opinans ille & eſt,& dicitur,qui verè opinatur,vt veritas quoq; opinio recta ſit.qui autem rectè conſultat,non neceſſariò verax ſemper eſt:poteſt enim aliquando de falſo quiſpiam rectè conſultare,vt dedita opera mentiatur vel apud inimicum,quò in errorem ipſum inducat:vel apud amicum, quò eum è malo aliquo & calamitate eripiat,ac liberet.quarum rerum exempla in hiſtoriis multa reperiuntur. ac ſunt quidem huiuſmodi conſilia bonæ conſultationes.nam & ad vtilitatem cōſulentium ſpectant, & recta ob id ipſum ſunt. opinio verò recta, cum falſitate eſſe nullo pacto poteſt. Cum dixiſſet autem [NEQVE verò bona conſultatio opinio]adiunxit[VLLA], propterea quòd opinionum diuerſa ſunt genera: aliæ enim cogitationis noſtræ ſunt concluſiones,quæ ex neceſſariis pronuntiatis confectæ veræ & neceſſariæ ſunt: aliæ à ſenſu & imaginatione ortum habent,quæ falſæ ſunt ſæpenumero:quemadmodum cum remum ſub aqua fractum aut curuum eſſe opinamur:cum integer ipſe & rectus ſit: noſtra verò viſio aquæ agitatione ac fluctuatione inflectatur. multi enim errores imaginationibus & ſenſibus accidere conſueuerunt,vt opiniones etiam quæ ex ipſis errantibus exiſtunt, errantes ac falſæ quoque ipſæ euadant.ſimul autem ſcientiam cum opinione hìc coniunxit, eò quòd multæ opiniones ſcientiarum concluſiones cum ſint,cum ſcientiis in eo habent communitatem.

Accedit,quòd definitum iam omne id eſt,cuius eſt opinio.

Alia differentia opinionis à bona cōſultatione hæc eſt.opinio enim vel affirmatio eſt, vel negatio perfecta iam ac determinata.hoc nanque ſignificat hìc[DEFINITVM eſt] perfectū ſcilicet ac determinatū eſſe,id eſt,ad terminū iam atq; abſolutionem deueniſſe.bona verò conſultatio,recta inquiſitio eſt,qua ad rem nondum determinatam ac perfectam progredi conſueuimus.

Quinetiam neque ſine ratione,bona conſultatio eſt: cogitatione igitur eſt inferior: quippe cum nondum ſit φάσις. nam opinio non inquiſitio, ſed enunciatio iam eſt.

Eiuſdem argumenti vim habet hoc,licet alio modo dictum ſit. ſimiliter enim bonam conſultationem nondum eſſe abſolutam:opinionē verò iam eſſe perfectam oſtendit.ſumitque rationem quæ & bonæ conſultationi, & opinioni communis eſt:inquitque non ſine ratione eſſe bonā conſultationem.vnde quia non eſt abſoluta & perfecta,à cogitatione deficit,eaque inferior eſt. Concluſionis autē modo ita,inquit, [COGITATIONE igitur inferior eſt] perinde ac ſi ita ratiocinetur:bona conſultatio ratio perfecta non eſt:cogitatio eſt ratio perfecta:bona igitur conſultatio cogitatio non eſt.tunc enim cogitatio dicitur ratio,cum propria concluſione iam fuerit abſoluta ac perfecta.at bona conſultatio dum fit,exiſtit: propterea nondum enunciatio, ſed ad enunciationem,id eſt,affirmationem,vel negationem progreſſio eſt.quò cum peruentum eſt, non amplius eſt conſultatio,atque iccirco neque bona conſultatio:ſed ad opus iam de quo conſultatio eſt habita,prodeundum eſt.vnde etiam non eſt opinio: propterea quòd ea non inquiſitio, ſed enuntiatio,id eſt,vel affirmatio iam eſt,vel negatio. Quocirca bona cōſultatio & cogitatione inferior eſt,cum ſit quaſi generatio quædam,ac motio, ac propterea imperfecta operatio:cogitatio verò in rationis operatione perfectionem ſuam habeat.& opinio non eſt, eò quòd opinionis perfectio in enunciando conſiſtit:id quod,ſicut ſæpenumero diximus,in bona conſultatione non ineſt.

Qui autem conſultat,ſiue benè,ſiue malè id faciat,quærit aliquid,ac ratiocinatur.

A bona conſultatione ad conſultationem tranſit,vt eam genus bonæ cōſultationis eſſe oſtendat,cui ſubſtantialibus differentiis additis,abſoluere definitionem eius poſſit.nam ea quoque quę de bona conſultatione hucuſque dixit,ob id dicta ſunt,vt genus ipſius inueniretur. quæ enim videri poterant eſſe genera ipſius,vt bonam coniectationem,vt ſcientiam, vt opinionē reiicit:quæſiuitque accuratè quid nam eſſet re vera, ſub quod tanquam genus reduceretur. Connectit autem

cum

cum ſuperioribus orationem:genuſque hoc bonæ conſultationis ab opinione ſeiungit.nam cum inquit,eum qui conſultat,ſiue benè,ſiue malè id faciat,quærere aliquid ac ratiocinari:ſimul & cõſultationem ab opinione diſtinguit,& diuiſionem ipſius conſultationis facit,in bonam,& malam. quibus commune eſſe vtriſque aſſerit,quęrere aliquid ac ratiocinari:id quod proprium generis,id eſt,cõſultationis eſt , ab opinioneque alienum. illa enim eſt enuntiatio,ſicut dictum eſt : atque ea vel finita,vel infinita,quæ non in quærendo amplius aut ratiocinãdo verſatur.benè igitur & malè conſultare diuiſiuæ differenriæ conſultationis ſunt,quod eſt genus : ſpecierumque ipſius bonæ & malæ conſultationis conſtitutiuæ : atque ita genus bonæ conſultationis planè ac ſine vlla ambiguitate explicatum eſt.

Sed bona conſultatio conſultationis rectitudo quædam eſt . iccirco primum quid ſit,& circa quid verſetur conſultatio,eſt quærendum.

Cum benè & malè conſultare differentias eſſe conſultationis ſiue conſilij dixerit : alteram ex ipſis quæ eſt benè conſultare,nunc bonæ conſultationi aſcribit.atque ait,cum duæ ſint differentię benè & malè,benè bonæ conſultationis eſt:ſicut nomen etiam ipſum bonæ conſultationis, id eſt, εὐβουλίας præ ſe fert:benè autem & rectè idem eſt.bona igitur cõſultatio rectitudo quædam cõſultationis ſeu conſilij eſt.cum itaque conſultatio genus bonæ conſultationis ſit,quærendum primum eſt de conſultatione & quid ſit, & circa quid verſetur : vt ſine bonæ conſultationis definito, quid ſit bona conſultatio , id eſt , quæ ſit bonæ conſultationis eſſentia & genus nobis innoteſcat. vniuſcuiuſque enim ſpeciei eſſentia genus ipſum eſt:differẽtiæ verò qualitates quædam ſunt, quæ circa ſubſtantiam exiſtunt,qualiſque ea ſit,determinant. quærere autem circa quid verſetur conſultatio, nihilo minus ad cognitionem eius videtur conferre:præſertim cum animæ noſtræ habitus , atque operationes ex ſubiectis rebus circa quas negocium habent , maximè percipi ſoleant. Rectè etiam dixit bonam conſultationẽ rectitudinem eſſe quãdam, propterea quòd tam de bono, quàm de malo recta dici conſultatio poteſt:ſicut ipſe in ſequentibus declarat.

Quoniam verò rectitudo pluribus modis dicitur:non omnem rectitudinem eſſe bonam conſultationẽ perſpicuũ eſt.incontinens enim & prauus quod proponit ſibi ratiocinando uidere, aſſequetur:vt ita rectè quidẽ conſultauerit:magnum tamen malum ſibi compararit. At bene cõſultaſſe,eſſe bonum quoddam videtur. talis enim rectitudo conſultationis bona cõſultatio eſt,quæ ad bonum aſſequendum ſpectat.

Poſteaquam genus bonæ conſultationis inuenit,quod eſt conſilium,ſeu conſultatio:ſpecificas differentias colligit,inter ſeque cõnectit,vt definitionem abſoluat : primamque rectitudinem ſtatuit.ſed quia rectitudo æquiuocè dicitur,quænam ſit rectitudo bona cõſultatio oſtendit.vel enim bonus finis eſt,qui à conſultante proponitur,& conſultatio recta ob id eſt,quia ad bonum tendit: vel licet finis bonus non ſit,qui cõſultat tamen accõmodata ad eum conſilia init, recteq; coniicit quæ ad eum conſequendum cõductura ſint:ac proptereà etiam recta conſultatio eſt, quia rectè ad finem propoſitum perducit:nõ tamen recta ita eſt,vt ſuperior,eò quòd eſt inutilis. in cuius exemplum incontinentẽ & prauum abſolutè ſumit.quod enim incontinens,& qui abſolutè prauus eſt, proponit ſibi quaſi finem videre, id eſt conſiderare quo modo aſſequi poſſit : id nullo pacto vtile eſt. ſiquidem ipſius appetitio ex prauo habitu progrediens conſentaneam habitui rem appetitam habeat,neceſſe eſt.ſed aſſequetur quidem finem ratiocinando,vtpote rectè ad ipſum aſſequendum vſus ratiocinatione:atque in hoc rectè videbitur conſultaſſe : magnum tamen malum ex conſilio accipiet,ac ſibi comparabit:quippè cum malum ſibi in deliberatione finem propoſuerit , ex maloque habitu eum appetiuerit.non eſt igitur rectitudo conſilij abſolutè bona conſultatio : ſed aliquid aliud addendum eſt,quo fiat planum qualis rectitudo conſultationis bona conſultatio ſit.iccirco,inquit, [AT bene conſultaſſe eſſe bonum quoddam videtur, &c.] ita enim confirmat eam rectitudinem conſilij quæ ad malum finem perducit , minimè eſſe poſſe bonam conſultationem. conſtat ſiquidem inter omnes:id enim hoc loco ſignificare videtur : bene conſultaſſe eſſe bonum quoddam:εὖ nanque,id eſt,bene de bono apud omnes ſumitur.quare talis rectitudo conſilij bona eſt conſultatio,quæ ad boni finis aſſequutionem perducit.

Sed fieri tamen poteſt,vt falſa ratiocinatione id aſſequamur : quodque oportet facere,aſſequamur,per quod tamen oportet,non aſſequamur : ſed medius

medius terminus falſus ſit. quare neque eadem erit bona conſultatio, qua quod oportet quidem aſſequetur quiſpiam, non tamen per quod oportet.

Rectitudinem conſilij poſuit, neque eam omnem eſſe bonam conſultationem oſtendit: ſed accedere oportere, vt de bono fine quoque conſultatio eſſet, ſi bona erat euaſura. quia verò adhuc etiam deeſt quid, aliam particulam adiungit: id eſt, cōuenientem inſuper debere eſſe modum, quo finem de quo conſultatum eſt, aſſequimur. nam quia duo ſunt extremi termini, quæ appetitur res, & id quod appetit: modus quo extrema hæc duo inter ſe connectuntur, terminus medius eſt. atq; iccircò quaſi in ratiocinationis collectione hoc inducit: cuius ſcilicet concluſio vera, medius autem terminus falſus ſit: id eſt, vel quod ſubiicitur, vel quod prædicatur, ſiue affirmatiuè, ſiue negatiuè in quacunque figura, vel modo id fiat. ſicut enim in ratiocinatione fieri poteſt, vt licet concluſio vera ſit, medium tamen quod aſſumitur ſit falſum, ſiue in vno, ſiue in vtroque interuallo id cōtingat: ita etiam ex prauo conſultandi modo euadere quādoque bonus finis poteſt: vt, ſi quis pauper cum ſit, adulterium committat, atque inde diues efficiatur: ſi quis item in captiuitate conſtitutus idem faciat, & eo modo libertate donetur. quia enim & diuitiæ pauperi, & libertas captiuo, eſſe bonum videntur: bonum quoque videri vtrique adulterium poſſet, quo & ille diuitias, & hic libertatem eſt conſequutus: at hoc falſum eſt: quocirca ſi bonum de medio, quod eſt adulterium, prædicetur, propoſitionem falſam efficiet. Sed fortaſſè diceret quiſpiam fieri non poſſe, vt in ratiocinationis conſtitutione falſum ſit medium, quo quis bonum acquiſiuit, ſiue diuitię, ſiue libertas id fuerit: ſed modum quidem medium ſumi, veras tamen eſſe propoſitiones. nam ſi verum eſt pauperem adulterium commiſiſſe, atque ex eo diuitem eſſe effectum: quo modo medius terminus qui verè & de altero prædicatur, & alteri ſubiicitur, eſſe falſus poterit? idē de captiuo, qui ex adulterio libertatem eſt adeptus, dicendum eſt. quid igitur ad hæc reſpondebimus? illud ſcilicet, non ita hîc falſum eſſe medium dici ab Ariſtotele, vt vel factum nō ſit, vel per id agenti alicui bonum non euenerit: ſed eo modo, vt licet bonum ſit, quod per ipſum euaſerit, medium tamen ipſum bonum eſſe minimè poſſit. vnde etiā in ſecunda ratiocinatione falſum hoc concluditur: quippè cum in ſecunda modus non medius conſtituatur, ſed extremus & minor: maior verò propoſitio quæ cōmunior eſt, falſa aliqua ex parte aſſumatur. vt ſi quis ita dixerit: hic ex adulterio bonū adeptus eſt: omne id quo quiſpiam bonum adipiſcitur, eſt bonum: bonum igitur adulteriū eſt. ecce enim falſus illic medius terminus inuenitur, qui pro minore extremo hîc ſumitur: ac per quoddam medium vniuerſalius & cōmunius falſò maiori ſubiicitur. nam cum poſſit bonū aliquid modo tam bono quàm malo comparari: falſa quadam ex parte maior propoſitio eſt, quæ omne id quo quis bonum ſibi comparat, bonum eſſe ait. Rectè igitur ab Ariſtotele dictum eſt, medium terminū eſſe falſum, quo vera concluſio collecta fuit: quando ſcilicet praua actio fuerit, ex qua quod appetimus bonum euenit. non enim falſum eſſe medium dictum eſt, quòd non ſit: ſed quòd non propterea, quia bonum ex eo aliquid euaſit, bonum poſſit appellari. Vel igitur ita intelligendum hoc eſt: vel quia quod appetimus bonum, modo aliquo vel bono vel malo aſſequi poſſumus. ſi bono aſſequimur, bonū verè etiam de modo ipſo denuncupabitur: ſi malo, modus qui medius terminus appellatur, falſò bonus dicetur. verbi cauſa, ſi diuitiis quis indigeat, & vel agricultura, vel mercatura, vel aliqua alia huiuſmodi honeſta actione eas cōſequatur: honeſtus modus & bonus eſt: ſi verò furto, aut latrocinio eas ſibi cōparet: de tali modo falſò honeſtas prædicabitur. nam honeſtæ quidem ac bonæ rei conſequutio eſt, modo tamen prauo & non honeſto eſt effecta: vt ita medius terminus falſus reperiatur, cum de eo falſò honeſtum ac bonum denuncupetur. falſa igitur etiam hîc maior propoſitio eſt, quæ omne id quo honeſtum aliquid conſequitur quiſpiam, honeſtum eſſe ac bonū affirmat: ſiquidem aſſequi bonum poſſumus non ſolum modo honeſto ac bono, verùm etiam non honeſto. vt ſi quis de eo qui vel furto vel latrocinio vel aliquo alio prauo ſtudio diues euaſerit, in hunc modum ratiocinetur: hic qui diuitias aſſequutus eſt, honeſtā rem eſt aſſequutus: vnuſquique qui honeſtam rem aſſequitur, modo eam bono atque honeſto aſſequitur: hic igitur honeſto modo diuitias conſequutus eſt. at eas furto conſequutus eſt: furtum igitur eſt honeſtum. hoc autem falſum eſt. quod ideo euenit, quia falſa quadam ex parte ſumpta maior propoſitio fuit: atque id in ſecunda ratiocinatione, quæ talis eſt. hic rem honeſtam, id eſt, diuitias furto acquiſiuit: omne id quo quis honeſtam rem acquirit, honeſtum ac bonum eſt: furtum igitur honeſtum eſt. honeſtum hîc & bonum, id eſt, δέον pro eo quod confert, atque vtile eſt, ſumitur. atque in prima quidem ratiocinatione ineſſe rem bonam ei qui egit, collectum eſt, modò quo ea fuit comparata, medio collocato: & ſic veræ propoſitiones fuerunt aſſumptæ. at in ſecunda medius terminus pro minore extremo poſitum eſt: pro medio verò id quod ipſo erat communius, atque vniuerſalius: atque iccircò quia falſò maiori fuerat ſubiectus, falſam quoque reddidit concluſionem.

Prætereà

Prætereà fieri poteſt,vt multo tempore aliquis,aliquis verò citò conſultans quippiam aſſequatur.ergo neque illa adhuc bona conſultatio eſt: ſed ea rectitudo, quæ ſecundum vtilitatem & id † quod oportet, & ſicut, & quando,exiſtit. † aliâs legitur quo eſt opus.

Quia hæc quæ dicta ſunt,nondum ad bonæ conſultationis definitionẽ abſoluendam ſufficiũt: adhuc nonnulla adiungit:id eſt, menſuram ipſam temporis, quæ vniuſcuiuſque rei conſultationi conſentanea ſit:vt bona tandem euadat conſultatio.quippè cum fieri poſſit,vt & longiore & breuiore tẽporis ſpatio de re aliqua conſultatio perficiatur.ſi enim quod citius deberet, tardius quiſpiam conſultando aſſequatur:quantum quidem ad ſuperiora ſpectat, bene cõſultaſſe etiam ita videbitur,in eo tamen non benè,quòd plus temporis quàm oportebat, in conſultando conſumpſit. Quocirca quæ longiore quàm oporteat tempore fit conſultatio, nondum bona conſultatio cenſenda eſt.multi enim ſunt,qui vel ob ingenii tarditatem,vel ob animi timiditatem, aliudque huiuſmodi quippiam ſegniores effecti,plus temporis quàm neceſſe ſit,in conſiliis conterere conſueuerint:atque inde fine eo quem ſibi propoſuerunt,aut prorſus fruſtrentur, aut non perfectè: aut ſi perfectè,non ſine periculis tandem potiantur.atque hoc ipſum omnino, plus tẽporis quàm oporteat in conſiliis terere,vituperabile eſt,& bonæ conſultationi non conuenit. Hæc vbi dixit,reſumit ſuperius dicta,atque inquit,eam conſilij rectitudinem eſſe bonam conſultationem,quę primũ vtilitatem finis in ſe habet:deinde modi honeſtatẽ,quã ſignificat cum inquit [SICVT oportet]: tum temporis idoneam ac conuenientem moram,quam verbũ illud[QVANDO]præ ſe fert.nam quod ait[ſecundum vtilitatẽ & quod oportet]*idem vtraq; quanuis diuerſis vocabulis,videntur ſignificare:vt ita intelligamus ſecundum vtilitatem,& id quod oportet appetere. vel [QVOD oportet]quod græcè dicitur[* οὗ δεῖ]id exprimit quo eſt opus,id eſt quod conducit,& confert. *ἐκ παραλλήλου. *τὸ οὗ δεῖ, ἀντὶ τοῦ οὗ χρεία ἐστίν.

Fieri item poteſt,vt & abſolutè bene conſultet quiſpiã, & ad quendam finem.bona itaque cõſultatio abſolutè ea eſt, quæ ad finem abſolutè:quædam verò bona conſultatio,quæ ad quendam finem ſpectans perficitur.

Bonæ conſultationis definitionem iam videtur aſſignaſſe,cum rectitudinem conſilij,tanquam genus,reliqua tanquam differentias poſuerit,quæ perfectionem eius abſoluunt, quaſi nõdum eſſe queat bona conſultatio,ſi aliquid ex iis quæ dicta ſunt,defuerit. ſi videlicet vel finis qui proponitur,non ſit vtilis:vel modus quo finis comparatur, non bonus:vel temporis mora qua conſultatio fit,longius quàm oportebat protracta ſit.cæterum quia finis ſumi dupliciter poteſt, de eo etiã hìc diſtinguit.alter enim abſolutè & vniuerſaliter finis eſt,ad quem omnia quę ſigillatim apud homines rectè efficiuntur,referri conſueuerunt: quemque cum appetit, & aſſequitur homo, quatenus homo eſt,perfectus euadit:quę eſt felicitas, quæ tota quædam perfectio eſt,finiſque vniuerſalis ex omnibus quæ rectè ſigillatim fiunt,compoſitus.poteſtque homo ad hunc ſpectans & rectè cõſultare,& non rectè:rectè ſanè, cum eam quæ verè felicitas eſt, felicitatem eſſe exiſtimat: quæque ad eam deducunt,rectè atque aptè exercet,ac tractat:non rectè,cum & circa finem ipſum errat, quiq; non eſt finis,finem eſſe putat, & vana quædam & inania perſequitur, quaſi ad finem eum conferant.alter finis eſt particularis,ſingulorum ſcilicet quæ vniuerſæ felicitati ſubiiciuntur: poteſtque aliquis & ad hunc conſequendum tam benè,quàm malè cõſultare.Hoc igitur eſt quod nunc agit. differentiam enim nobis tradit & bonæ cõſultationis abſolutè,quæ ad felicitatem,id eſt, ad finem eum deducit,qui abſolutè finis eſt:& bonæ conſultationis particularis, quæ ad ſingulas partes felicitatis conſultantem dirigit.nam tum de fine vniuerſali, id eſt, felicitate, tum de ſingulis finibus poſſe quempiam & rectè opinari,& peruerſè,inde conſtat:quòd qui diuitias,vel voluptatem corporis,vel ſanitatem,vel aliquid aliud huiuſmodi eſſe felicitatem opinantur, ſicut à veritate aberrant:ita cum ea quæ ſibi comparare ſtudent,tanquam finem ac ſignum ſibi propoſuerint, in quod omnes vitæ ſuæ curas ac rationes coniiciant,vanè atque inaniter laborem in conſultando impendunt. qui verò contrà operationem animæ ex virtute in vita perfecta atq; integra hominis finem eſſe ſtatuunt,ij ſanè & de fine rectè ſentiunt:& cum omnia quæ ſigillatim ad finem hunc ſpectant, appetere ſibi propoſuerint,abſolutè ſunt boni conſultores.quòd ſi in particularibus quoq; ea ſeruant,quæ ad bonam conſultationem faciunt,boni cõſultores etiam priuatim euadunt.Hæc enim inquit Ariſtoteles,vt nobis declaret,ſicut eſt vnus cõmunis finis ad quem particularia omnia vtilia referuntur,alter verò particularis:ita alteram eſſe communem & vniuerſalem bonam conſultationem,alteram particularem:vt illa communem finem, hæc particularem ſpectet. Cum autem in principio huius ſententiæ[ITEM]poſuerit, dubiam huius orationis intelligentiam fecit. videtur

detur

detur enim ita dixiſſe, eò quòd quaſi à ſuperioribus dependeat oratio, alteram quandam differentiam huic definitioni velit adiungere: cum tamen perfecta meo quidem iudicio definitio iam ſit: diuerſaq; hæc à ſuperioribus conſideratio ſubiungatur, qua eum qui bonus cõſultor abſolutè eſt, à particulari diſtinguitur. Ita enim, inquit, fieri præthereà poteſt, vt & abſolutè quiſpiam benè conſultet, & ad quendam finem: benè abſolutè conſultare ad communem finem: benè verò ad aliquid conſultare ad quendam finẽ attinet, qui tamen cum ſit pars cõmunis, ad eiusq; perfectionẽ faciat, bonus etiam ipſe eſt. eſtque abſolutè bonus conſultor is qui & communem finem certò cognoſcit: & ea quæ ad ipſum perducunt, rectè exercet: bonus verò conſultor ad aliquid, qui quod ſibi vtile eſt, tanquam finem proponit, recteque ad eum conſequendum conſilio vtitur.

Si igitur prudentium eſt benè conſultare, bona conſultatio rectitudo ea eſſe videretur, quæ ſecundum vtilitatem ad quendam finem ſpectat, cuius prudentia vera exiſtimatio eſt.

Hæc definitioni particularis bonæ conſultationis videntur eſſe accommodata. quia enim de agendis rebus propriè omnis conſultatio eſt, agendæ verò res ſunt particulares, atque ideo circa particularia omnis eſt conſultatio: definitioni bonæ conſultationis adiungenda eſt hæc particula, [AD quendam finem]. ſed quia etiam prudentium eſt benè conſultare, opus eſt, vt in hac eadem definitione prudentia quoque aſſumatur: vt perfecta atque integra bonæ conſultationis definitio euadat, quemadmodum ab Ariſtotele exponitur, ad hunc modum: Rectitudo, quæ ſecundum vtilitatem ad quendam finem ſpectat, cuius prudẽtia vera exiſtimatio eſt: in qua [rectitudo] quidem vt genus ſumitur oppoſita obliquitati, & peruerſitati, quæ ad propoſitum finem, & id quod quærimus conſequendum inepta, atque aliena prorſus eſt: [SECVNDVM vtilitatem] additur, vt ab ea conſilij rectitudine diſtinguatur, quæ ad malum & inutile ſpectat: nam ea quoq; poteſt quidem eſſe rectitudo conſilij, quippè cum ad eius rei quam ſibi propoſuit, licet noxiæ & damnoſæ acquiſitionem conferat: vt ſi quis de furto ſubducendis alienis rebus cõſultet, modumque idoneum ad id dirigentem inueniat. rectitudo enim hæc quoque conſilij eſt, eò quòd ad finem propoſitum de quo conſultatio eſt, deducit ac dirigit: non eſt tamen bona conſultatio, propthereà quòd neq, illud de quo eſt conſultatio, bonum eſt. Præthereà [AD quendam finem] poſitum eſt, ob cõmunem conſultationem & vniuerſalem, quæ non quendam & vnum, ſed communem & vniuerſalem, cæteroſque alios complectentem finem reſpicit. Cum verò poſtremò adiungitur, [CVIVS prudentia vera exiſtimatio eſt] id vltimæ differentiæ in definitione locum obtinet, quæ cum ipſa etiam bona conſultatione reciproca eſt: non ſecus atq; in hominis definitione [INTELLIGENTIAE & ſcientiæ capax]. omnis enim bona conſultatio talem habet finem, cuius prudentia vera exiſtimatio eſt. omne item quod in conſultationem cadit, cuius prudentia vera exiſtimatio eſt, id bonæ conſultationis finis eſt. nam quia prudentia certa ac non errans ratio eorum eſt, quæ appetuntur, atque in conſultationem veniunt: propthereà fit, vt omnia quæ ei deliberanda proponuntur, honeſta ſint atque vtilia: & modi etiam quibus fines ipſi propoſiti obtinentur, honeſti ac boni ſint, ad finesque accommodati: cum ab habitu honeſto ac bono prudentiæ adminiſtrentur. opus igitur eſt, vt bonæ conſultationi hęc quoque differentia addatur, quaſi proprium quoddam ſubſtantiale, quod ipſam ab habitibus illis diſtinguat, qui habent quidem reliquas differentias, ſed carent tamen prudentia, quæ verum de fine ipſorum exiſtimet ac iudicet. ac præthereà fortaſſè in principio huius ſentẽtiæ [ITEM] poſuit Ariſtoteles, quod eſt ἔτι, id eſt etiã, adhuc, & propthereà, eò quòd bonæ conſultationis definitio aliquo adhuc indigeret additamento: quo ſcilicet ab ea quæ abſolutè bona conſultatio eſt, quæ finem vniuerſalem ſpectat, ſeiungeretur: illisque tantum aſſignaretur, quæ ſigillatim hominibus in quæſtionem ac deliberationem proponuntur, ſuntque vtilia, & tum modis honeſtis ac bonis, tum cõueniente temporis mora cõparantur. Atq; hîc bona conſultatio vniuerſalis & particularis ita accipitur, vt de eo quod abſolutè & vniuerſaliter in conſultationem venit, & de iis quæ particulariter & ſigillatim deliberãtur, oratio intelligatur. Si quis vult autem, vniuerſale etiam ita ſumere hîc poteſt, vt de eo intelligat quod & vniuerſaliter, & particulariter venire in conſultationem poſſit: eò quòd ſemper id de quo conſultamus, particulare quoddam eſt: particulare verò vnumquodque ad vniuerſale reducitur. vt hoc modo quoddam etiã cõſultabile ſub id quod cõſultabile abſolutè eſt, reducatur. at enim huiuſmodi vniuerſale actu nunquam eſt: neq; conſultatio de vniuerſali haberi vllo pacto poteſt. nam & qui agunt, & conſultant, ſunt particulares, & quæ aguntur & conſultantur, particularia item & ſingula omnia ſunt. Quocirca quod hîc & abſolutè finem; & abſolutè ſeu vniuerſaliter conſultabile appellamus, non eo ſenſu dicimus, vt * notionale, ſed vt totum quoddam eſſe intelligamus, & item particularia conſultabilia ea vocamus, quæ ſicut partes ad totum referuntur ad vniuerſale: ſiquidem cum pruden-

*ἐννοηματικόν.

tia

tia appetuntur:prudentia quę eſt quæ efficit,vt conſequi ea optimè valeamus.

De perſpicacia. Cap. X.

IAm verò perſpicacia quoque eſt & hebetudo, quibus homines perſpicaces atque hebetes dicimus. neque omnino idem cum ſcientia vel opinione hæc eſt:omnes enim eſſent perſpicaces. neq; eſt vna aliqua ex ſingulis ſcientiis:verbi cauſâ neque medicina:de ſalubribus enim eſſet:neque geometria:nam circa magnitudines verſaretur:neque enim de iis quæ ſemper ſunt, & motu carent, perſpicacia eſt, neque de iis quæ quomodolibet fiunt:ſed de quibus dubitaret quiſpiam,atque conſultaret.

Quemadmodum in virtutibus actiuis poſteaquàm generales expoſitæ fuerunt,fortitudo,temperantia,iuſtitia,de nonnullis aliis ſpecialibus,liberalitate,magnificentia, magnanimitate tractatum fuit:ita hîc prudentia cum virtus ſit * notionalis & generalis alias quaſdã de quibus hîc agitur,ſub ſe habet,bonam conſultationem,ſolertiam,perſpicaciam,clementiam, de quibus in præſentia docet Ariſtoteles,quarum alias iam tradidit,ac definiuit,alias deinceps explicat. ſicut igitur cum de bona conſultatione ageret,primũ eam à ſcientia & opinione & bona coniectatione,nonnulliſque aliis generibus eſſe diuerſam demonſtrauit: deinde inuento eius genere, ac differentiis conſtitutiuis ei cõuenientibus,eius propriam definitionem tradidit:idem nunc de perſpicacia facit.nam eſſe ac reperiri perſpicaciam,& oppoſitam ei hebetudinem,id eſt,græcè σύνεσιν & ἀσυνεσίαν,ex iis qui earũ ſunt participes declarat, quos denominatiuè ab ipſis his habitibus perſpicaces & hebetes appellare conſueuimus. Perſpicax enim & hebes qualitate quadam affecti ſunt: qui ſanè,niſi perſpicacia & hebetudo qualitates quædam eſſent,ita appellari minimè poſſent. Vbi hoc modo hos eſſe habitus oſtendit:quærit deinceps quid ſit perſpicacia:ac prius quid non ſit,declarat:vt poſteaquam à tribus quibuſdam generibus eam ſepararit, tum accõmodatum ei genus, propriaſque differentias inueniat:atque ita,ſicut de bona cõſultatione fecit, perfectè atque abſolutè quid ſit,valeat definire. Inquit igitur neque omninò & vniuerſaliter idem eſſe cum ſciẽtia & opinione perſpicaciam:eò quòd ſi eſſet,efficeretur, vt omnes tam ſcientes quàm opinãtes perſpicaces etiam eſſent:id eſt,omnino & in vniuerſum qui ſciret vel opinaretur,eſſet quoq; perſpicax. neque vnam aliquam ex ſcientiis particularibus eam eſſe oſtendit.ſcientias autem hîc etiam artes communi vocabulo appellat.quippè cum medicinam tanquam ſcientiam aſſumat. eſt enim quædam ſcientiæ definitio,qua artes quoque connumerari inter ſcientias poſſunt:quæ ita ait. ſcientia eſt quæ priorum, & poſteriorum ordinem in ſe habet: vnaquæque enim ars & ſcientia ordinem quendam eorũ quæ tradit,ita ſeruat:vt alia primo,alia ſecundo loco,ac poſteriore conſtituat,cum poſteriora explicari rectè nõ poſſint,niſi prius quæ præcedunt,fuerint declarata.ex iis igitur quæ artibus & ſcientiis ſunt ſubiecta,neque ſcientiã neque artem eſſe perſpicaciam docet.nam ſi eſſet medicina,de ſalubribus & morboſis & neutris pertractaret,ſiue corpora,ſiue victus,ſiue medicamenta ea fuerint,circa quæ videlicet medicina ipſa verſatur.ſi item eſſet geometria, de magnitudinibus ageret:circa quas geometriæ negocium eſt:quarum ſanè aliæ ſemper ſunt,& motu carent, id eſt,immobiles in ſubſtantia atque immutabiles ſunt, cuiuſmodi ſunt cœleſtia corpora: vt ipſe quoque Ariſtoteles in libris de cœlo demonſtrat.ea enim licet quantum ad locũ attinet,moueantur:in ſubſtantia tamen eodem modo ſemper ſeſe habent. adde quòd in loco etiam ratione partiũ duntaxat mouentur:quantum verò ad totum ſpectat,ſtant, & locum non mutant. circa magnitudines enim tam planas quàm ſolidas verſatur geometria: planas quidem, vt circulos, triangulos, quadrangulos,cæteraſque huiuſmodi figuras,quæ quanuis ſint magnitudines, in ſuperficie tamen ſola conſiderantur,neque perfectionem eam habent,quæ magnitudinibus conuenit. tria enim omnia ſunt,& ter omnino:quodque tribus interuallis ſiue dimenſionibus diſtat,omnino ac prorſus dimenſibile,& magnitudine perfectum eſt. quemadmodum ipſe quoque in libro de cœlo oſtendit.ſolidæ enim figuræ ſunt ſphæræ,cylindri,cubi,coni,pyramides,ſimileſque aliæ magnitudines, quę quia tribus interuallis prędite ſunt,longitudine,latitudine, & profunditate:ſolidæ vocantur. ex quibus nonnullæ ſicut cœleſtes,eodem modo, vt inquit,ſemper ſe habent, ſuntque ſubſtantia immobiles.quædam verò etiam fiunt,oriunturque quodam modo & intereunt: vt magnitudines quæ in generationi & corruptioni obnoxiis ſubſtantiis exiſtunt.de quarũ neutris conſiderat perſpicacia,ſed de quibus dubitare,& conſultare aliquis poteſt. Virtutum habitus operationum quæ ex ipſis procedunt ac prodeunt,cauſæ ſunt:atque iccirco quatenus cauſæ,natura ſunt priores ipſis operationibus:

* ἐννοηματικὴ καὶ γενική.

operationibus:quantum tamen ad nos attinet, operationes priores quàm habitus propterea habentur,quia ſenſu percipiuntur.operationes enim in rebus ipſis exiſtunt,circa quas verſantur:res verò ſenſibus expoſitæ ſunt:atque ita fit:vt res in quibus operationes ſuas exercēt habitus,cognitionem nobis habituum afferant.Ea de cauſa res,circa quas perſpicacia verſatur, aſſumpſit, vt ex ipſis habitū eius nobis patefaciat. circa ea enim inquit,perſpicaciam verſari,de quibus dubitaret quiſpiam,atque conſultaret,id eſt, circa ea quæ in noſtra ſunt poteſtate : quæ ex æquo etiam euenientia,ſeu poſſibilia dicuntur,quia non magis euenire , quàm non euenire poſſunt . de his enim dubitamus:de his quærere,& conſultare conſueuimus , vt in ſubiecto perſpicacia cum prudentia conueniat:quippè cum prudentia quoque circa ea quæ ita poſſunt euenire,operationem ſuā exerceat.neque enim de neceſſariis quiſpiam perſpicax vir conſultaret, neque de iis quæ euenire quidem aliter atq; aliter poſſunt, ſed non ex æquo,ſed vel plerunque,vel rarò. hæc ſiquidem vtraque ſiue conſultet quiſpiam,ſiue non conſultet,eodem modo nihilo minus ſeſe habebunt : vtputa, an dies ſit cum ſol eſt ſuper terram:an poſt ver æſtas ſuccedet:an qui naſcetur infans, quinque digitis præditus naſcetur,nécne. hæc enim omnia & diuinæ prouidentiæ & naturæ ſunt , & nihil eorum in noſtra poteſtate eſt ſitum.de illis autem & quærit & conſultat vnuſquiſque, quæ ex eius inquiſitione & conſultatione dependent:itáque poſſunt euenire,vt conſultauerit. atque hæc ſunt circa quæ perſpicacia verſatur.

Ideo circa eadem quidem circa quæ prudentia , verſatur : idem tamen prudentia & perſpicacia non eſt.prudentia enim præceptiua eſt:quid enim agendum aut non agendum ſit , finis eſt ipſius : perſpicacia verò iudicatiua tantummodo.idem nanque eſt perſpicacia & bona perſpicacia:perſpicaces ſiquidem etiam benè perſpicaces ſunt.

Poſteaquam ſubiecto perſpicaciæ attributo eam & quid eſſet oſtendit,& ab aliis habitibus,qui in huiuſmodi rebus operationes ſuas non edunt, ſepararit : nunc à prudentia quoque diſtinguere eam vult.quanuis enim circa eadem & prudentia & perſpicacia exiſtant:diſtinctæ tamen inter ſe ſunt, quia diuerſo modo vtræque eadem tractant:id quod & in ſcientiis & artibus plerunque cōtingit.ſcientiæ enim & artes nonnullæ inueniuntur,quæ,licet circa idem ſubiectū verſentur, differunt tamen inter ſe non aliam ob rem,niſi quia aliter atque aliter circa idem operantur:ſcientię quidem,vt geometria,& aſtronomia quæ circa magnitudines vtræque verſantur:ſed illa motu carentes:hæc quatenus mouentur,conſiderat:vt item arithmetica & harmonica,quæ licet de numeris vtræque agant:illa tamen per ſeipſos contemplatur:hæc,quatenus ſe mutuò proportione quadam reſpiciunt.Ex artibus verò huiuſmodi ſunt,pictoria & textoria:coloribus enim vtræq; vtuntur,ſed illa vt pingat atque effingat imagines:hæc vt laneis,aut ſericis , aliiſque ſimilibus veſtibus varietatem inſpergat:circa lutum quoque fictoria & figulina opus ſuū exercent:altera tamen ipſarum,animalium formas imitatur:figulina vaſa tantummodo ad vſum hominum fingit. Prudentiā igitur præceptiuam ac mandatricem eſſe inquit,cum finem eum habeat,vt quid agendum, aut nō agendum ſit,præcipiat,ac mandet.quid enim agendum,quid item non agendum ſit, inuenit : tum id quod agi debet,agere:ab eo verò quod non debet,abſtinere iubet.perſpicacia autem iudicatrix tantum eſt,id eſt,illud quod & inuentum & mandatum à prudentia eſt , tantummodo percipit ac iudicat : ita vt neceſſe ſit , primùm prudentiam inquirere & inuenire quod honeſtum & vtile eſt, idque præcipere:deinde perſpicaciam iudicare,vbi perceperit,& conſultationem eſſe bonam , & rem ipſam:hoc eſt tam finem,quàm modum quo exequutio ipſa fit. Quod verò ait[IDEM nanq; eſt perſpicacia & bona perſpicacia],id eſt, *σύνεσις καὶ εὐσυνεσία*,ob differentiam conſultationis & bonæ conſultationis dictum videtur.neque enim,inquit,ſicut in illis cōſultatio erat genus,quæ bonam conſultationem & malam cōſultationem, id eſt, *εὐβουλίαν καὶ κακοβουλίαν* complectebatur:ita hîc quoque perſpicaciam genus bonæ perſpicacię & malæ eſſe cenſendum eſt.nam cum perſpicacia omnis bonus habitus ſit,qui quod conſultatū ac mandatum à prudentia eſt,rectè percipit ac iudicat, an bene conſultatum ac mandatum à prudentia fuerit , vt perſpicacia aliqua prauitatis particeps inueniatur, fieri nullo modo poteſt . Idem autem eſſe perſpicaciam & bonā perſpicaciam ex iis qui ea ſunt præditi,declarat. perſpicaces enim,inquit,etiā benè perſpicaces ſunt: quippè cum eſſe omnino nequeat,vt qui perſpicax eſt,malè perſpicax etiam ſit.

Neque verò habere,neq; acquirere prudentiam perſpicacia eſt:ſed ſicut perſpicere dicitur diſcere, cum ſcientia quiſpiā vtitur:ita quoque cum opinione vtitur ad ea iudicanda,de quibus prudentia eſt, alio dicente: & iudicanda

canda quidem recte:benè enim & rectè idem eſt:& inde nomen hoc venit perſpicacia,qua benè perſpicaces homines ſunt,ex ea ſcilicet quę in diſcendo conſiſtit.diſcere enim ſæpenumerò perſpicere dicimus.

Cum perſpicaciam & prudentiam circa eadem verſari dixerit:ſpecie tamen inter ſe eſſe diuerſas poſteà oſtendit,eò quòd aliter atque aliter vtræque circa idem operentur : prudentia videlicet quærat & inueniat,quod fieri debet, idque præcipiat ac mandet : perſpicacia verò id rectè factum eſſe iudicet:vnde etiam ſequitur,vt temporis differentia diſtinguantur.illa enim ante actionem & finem·hæc poſteaquam acta omnia ſunt,exiſtit. Quoniam verò acquirere prudentiam , & habere prudentiam diuerſum eſt:neutrum horum eſſe perſpicaciam declarat.acquirere enim prudentiam dicimus,cum nondum in anima eſt,ſed comparatur & efficitur:quod enim fit,nondum eſt. ſi igitur mandata atque effecta prudentiæ perſpicacia ſubſequitur , quippè quæ an rectè ea ſe habeant iudicat:quî fieri poteſt , vt perſpicacia ſit acquirere prudentiam ? cum id prudentiæ generatio ſit, ipſamque tempore antecedat.ſed neque habere prudentiam perſpicacia eſt : eſſet enim idem cum prudentia:at eſſe diuerſum quid demonſtratum eſt. Prætereà habere prudentiam ſimul cum prudentia eſt,vt neutrum neutro dici,aut prius aut poſterius poſſit:perſpicacia verò cum operationis & finis prudentiæ iudicium ſit,poſterior prudentia eſt . quòd ſi habere prudentiam & perſpicacia idem eſt,efficietur,vt ſimul cum prudentia perſpicacia ſit:atq; ita & ſimul cum prudentia , & poſterior prudentia perſpicacia erit:at hoc fieri nullo modo poteſt:habere igitur prudentiā , & perſpicacia idem non eſt . Accedit,quòd omnis habitus cauſa eſt operationis, quæ ex ipſo procedit: quare etiam prudentia ita erit.at ſi perſpicacia operationē prudentię ſequitur,prior operatio prudentiæ quàm perſpicacia eſt:ſed ſi operatio ex prudentia prouenit,longè prior quoque prudentia erit quàm perſpicacia.at habere prudentiam ſimul cum prudentia eſſe dictum iam eſt:multò igitur prius eſt habere prudentiam,quàm perſpicacia.Atenim his obiicere quiſpiā poſſet , & dicere perſpicaciam eſſe habitum,quemadmodum prudentiam,de eaque vt habitu hîc agi,cum inquirimus an habere prudentiam,vel acquirere prudentiam idem cum ea ſit : nunc verò à nobis perſpicaciæ operationem prudentiæ operationi ac fini fuiſſe comparatam , cum debuiſſemus de habitu loqui.hoc enim quęſtioni addebatur & adiacebat.ad hoc ita reſpōdendum eſt:ſi perſpicaciæ operatio prudentiæ operatione & fine naturâ poſterior eſt,neceſſe quoq; eſſe, vt habitus perſpicaciæ quàm habitus prudentiæ,& quàm habere vel acquirere prudentiam,poſterior ſit.qua enim re habituum aliquorū operationes naturâ ſunt poſteriores , eadem re habitus quoque ipſi poſteriores ſint,neceſſe eſt.nam ſi habitus ſint,vel ſimul cum ea re vel eâ priores , operationes verò poſteriores:aut vani erunt,aut ne fruſtra eſſe videantur,alias quoque priores operationes habebunt . quæ vtraque abſurda ſunt.reſtat igitur,vt habitus ij quorū operationes operationibus & finibus quorundam aliorum ſunt poſteriores,poſteriores quoq; ipſi aliis ſint:ita vt habere quoque,aut acquirere habitus illos priores naturâ prius ſit.nam habere prudentiam diuerſum eſſe à prudentia, planum fiet,ſi ſingula conſideremus,quæ in manifeſtiſſimo ex categoriis,id eſt,prędicamentis continentur.id autem eſt ſubſtantiæ prædicamētum , quæ nobis ad cognitionem cæteris omnibus magis ſeſe offert,atq; exponit.ſicut igitur in ſubſtantiis,aliud eſt aurum,& habere aurum : aliud pallium & habere pallium,aliud equus, & habere equum:& in cæteris omnibus ſimiliter:ita in habitibus quoque,& quęcunque alia in ſubiectis ſubſtantiis eſſentiam ſuam ſortita ſunt,res ſeſe habet. diuerſum enim quid eſt ſcientia & habere ſcientiam:aliud virtus & habere virtutē:numerus item & habere numerum diuerſum eſt.illud enim rem abſolutè ſignificat, quæ ſubiecto indiget:hoc & rem ipſam notat,& eam in ſubiecto eſſe declarat:ſicut in ſubſtātiis & poſſeſſio & poſſeſſor exprimitur,id eſt aurum vel equum, vel indumentum, & qui ea poſſidet . Sed ad verba Ariſtotelis iam redeamus.Vbi hæc dixit Ariſtoteles perſpicaciæ notionem nobis clariorem reddit,ſcientia & diſciplina aſſumpta.quemadmodum enim,inquit,cum ille qui docet, vtitur ſcientia , diſcipulum ea q̄ ab illo tradūtur,perſpicere & intelligere dicimus:id eſt,græcè συνιέναι: perinde ac ſi perſpicere ſeu percipere idem quod diſcere ſit:ita cum prudens de fine , & modo agendi qui ad finem deducit,mandauerit ac præceperit:ſi quis ſit,qui propria opinione rectè atq; vt debet,vtatur,eum perſpicere & intelligere dicimus,& quæ ab alio dicūtur & imperātur rectè iudicare. [BENE enim & rectè idem eſt].hoc adiunxit propterea quòd perſpicax & bene perſpicax idem eſt:atque inde ſumptum eſſe inquit perſpicaciæ nomen , ex eo ſcilicet quòd diſcere in ſcientia perſpicere & intelligere dicitur . hic nanque in prudentia & perſpicacia eſſe quaſi quidam magiſter & diſcipulus videtur:cum prudens dicat & præcipiat: perſpicax vel dum ille dicit , perſpiciat & intelligat : vel poſteaq̄ acta & perfecta ſunt omnia,& benè cōſultata & pfecta eſſe rectè iudicat. nā ſiue ipſe perſpicax ſit,qui ex mādato agat,ex eo ꝙ perſpicit quæ mandata ſunt & intelligit,perſpicacia dicitur:

ſiue alio agente ipſe poſteà tum rectè prudentem mãdaſſe, tum rectè actionem eſſe factam perſpiciat,& iudicet,nihilo minus perſpicacia vocatur.atque hinc quoque quo modo quàm prudentia, & quàm habere vel acquirere prudentiã poſterior perſpicacia ſit, cognoſci poteſt. ſiquidem prudens magiſtro,perſpicax diſcipulo perſimilis eſt: priorq; eſt tam naturâ quàm tempore ſciens diſcipulo,quatenus & ille ſciens & hic diſcipulus eſt. & acquirere ſcientiã & habere ſcientiã priora quoque ipſa diſciplina ſunt.Ac perſpicaciæ quidem nomen ex doctrina & diſciplina ſumptum,in his quoq; vſurpari,ex eo confirmat,quòd diſcere perſpicere & intelligere ſæpenumero dicitur.

De ſententia. *Cap.* XI.

IAm quæ vocatur ſententia, qua bene ſentientes, & habere ſententiam quoſdam dicimus,eſt æqui & boni viri iudicium rectum.

Sententia quoque vna ex iis eſt quæ circa eadem verſatur,circa quæ & prudentia, id eſt, circa particularia,& ea quæ eſſe aliter poſſunt, ſuntque in noſtra poteſtate: quemadmodũ etiam bona conſultatio & perſpicacia.propterea vbi de prudentia & recta ratione, bona item conſultatione, & perſpicacia docuit:nunc de ſententia,& conſenſione ſeu clementia agit: & quæ ſit vtraq; ipſarum,definit.nam quia nonnullos tum habere ſententiam, tum eſſe bene ſentientes & ad conſentiendum ſeu ignoſcendum idoneos dicimus, cum de aliis agẽtibus tam rerum quàm perſonarum habita ratione rectè iudicarint:ideo opus fuit, vt cum de virtutibus inquiramus, quid ſit quoque vnumquodque horum conſideremus. Vnde Ariſtoteles cum de prudentia & recta ratione tradidiſſet,neque hæc omittenda eſſe cenſuit:quippè quæ propoſitæ tractationi conueniant, ne manca ac deficiens præſens diſputatio aliqua ex parte eſſe videretur. Inquit igitur, [IAM quæ vocatur ſententia &c.]ac primùm eſſe in nobis quandam virtutem quæ ſententia appellatur,ex eo oſtendit,quòd ſententiæ nomine vti conſueuimus,cum bene ſentientem aliquem dicimus,& ſententiã habere aliqua de re.nõ enim nomen hoc ſententiæ temere,ita in ore hominum verſaretur, niſi res etiam aliqua inueniretur,cui nomen id fuiſſet impoſitum. atque ita eſſe ſententiam ex communi ipſius nominis vſurpatione declarat.Deinde quid ſit etiã ſententia,definit, cum ſtatim ſubiungit, eam æqui & boni viri rectum iudicium eſſe.iudicium enim genere tam ſententia quàm perſpicacia eſt:ideo quia iudicium iudicantis iudicium eſt, neceſſe fuit iudicantem quoque in definitione aſſumi,quò quid differret ſentẽtia à perſpicacia cognoſceremus.perſpicax enim quatenus eſt perſpicax,non ex æquitate,ſed ex perſpicacia iudicat.perſpicacia verò operationis & finis prudentiæ animaduerſio atque intellectio eſt,qua & id quod factum eſt, eſſe laudabile: & modum quo acta res eſt,bonum fuiſſe, atque accommodatum ad finem propoſitum percipit. Rectum autem iudicium dixit,id eſt verum: quippè cum fieri poſſit, vt æquus & bonus vir circa rem aliquam erret, atque iccirco de ea non rectè & verè ſententiam proferat.Quis autem ſit æquus & bonus, & quæ æquitas,ſatis in ſuperiore libro explicauit philoſophus,vbi etiam de iuſtitia docuit.cæterum cùm vtræque hæ perſpicacia ſcilicet & ſententia,operationum & finium prudentię iudicia ſint,obſcurum eſſe fortaſſe adhuc poſſet,quid inter ſe differant.nam licet Ariſtoteles in definitione ſententiæ æquum & bonum virum aſſumpſerit,nihil tamen amplius addidit:ſed ſubſequendo, quo modo ſententia æqui & boni viri iudicium ſit,tantummodo declarat. Quocirca ſciendum eſt, perſpicaciæ illud ſolum munus eſſe, vt & finem qui propoſitus fuerit,rectè ſe habere, & modum benè & accommodatè ad finem conſequendum aſſumptum fuiſſe,& rectam demum fuiſſe prudentiæ pręceptionem iudicet.æquitatem verò non abſolutè omnes prudentiæ operationes ſequi, ſed eas duntaxat in quibus an rectè prorſus ſeſe habeant, an aliqua ex parte deficiant, quædam ineſſe ambiguitas poteſt. quemadmodum exempli cauſa in imperatoris illius facto contingit, qui cum ingruiſſet hoſtiũ exercitus, ciueſque pro defendenda patria egreſſi quidem eſſent, fiducia tamen murorum,intra quos ſe recipere,atque ita conſulere ſaluti ſuæ ſe poſſe ſperabant, impetum ipſorum non ſuſtinerent ſed refugerent:vrbis mœnia demolitus eſt: atque eo pacto effecit, vt ſpe ea depoſita ciues fortiter reſiſtere hoſtibus coacti ſint: eiſque ſuperatis ac fuſis & ſe & patriã eo periculo liberarint.hac in re æquus & bonus vir,ſi accuſetur imperator, quòd vrbis muros diruerit, rectè eum feciſſe iudicabit:eò quòd alio modo auertere hoſtium impetum non potuerit, niſi dirutis mœnibus ignauiæ ac fugæ occaſionem ſuis abſtuliſſet. in huiuſmodi enim actionibus æquitatis habitus elucet:quo conſentienter,id eſt clementer,& ad ignoſcendũ promptè afficimur erga ea quæ in virtutum exequutionibus euaſiſſe præter voluntatem videntur.Perſpicacia autem nihil tale habet,ſed quæ à prudentia recta aguntur,ea tantummodo iudicat.Ac ſententia quidem & cõſenſio ſeu venia eſſe coniunctus ac cõpoſitus quidã habitus videri poſſet:cum & ea quę prudentia egit,percipiat & intelligat: & iis qui neceſſitate quadam contingunt,defectibus conſentiat atque ignoſcat.

ignoscat. Vnde etiam in pertractandis his habitibus prudentia videlicet, bona consultatione, perspicacia, & sententia cōueniens atq; aptus ordo seruatus est. prudentia enim agendis rebus pręest, laboresq; qui in ipsis sunt, omnes subit, ac quasi in certamen descendit. huic bona cōsultatio quasi adiutrix accedit. perspicacia verò & sententia posteà quasi spectatores quidam succedunt, quæ iudicant ea quæ fiunt, atq; aguntur: illa quidem absolutè percipiendo atque intelligendo: hæc intellectis nonnihil addendo, atq; in melius transferendo ea quæ ab obtrectatoribus repræhenduntur.

Cui rei id argumentū est, quòd æquum & bonum virum maximè esse ad consentiendum, id est ignoscendum idoneum dicimus: æquitatem verò esse, habere consensionē & veniam circa † singula. consensio autem sententia est iudicatiua recta æqui & boni viri: at recta ea est, quæ est veracis.

† aliás legitur aliqua.

Sententia simplex: consensio, quantum ad vocem spectat, composita est. sententia siquidem, id est, γνώμη quàm συγγνώμη, id est, cōsensio & venia vox simplicior est. ad demonstrandum autē simplex compositum sumit, eò quòd simplicibus cōposita notiora nobis sunt ac manifestiora: licet naturâ contrario modo sese habeant. nam sententiam esse æqui & boni viri iudiciū, ex communi opinione perspicuum est. dicimus enim æquum & bonum virum ad consentiendum, id est, ignoscendum idoneum esse: & æquitatem habitū in animo hominis nihil aliud esse, quàm habere consensionem & veniam circa singula quæ aguntur: quæ aguntur inquam ab aliis prudentibus hominibus, & ab æquis & bonis iudicantur, veniamq; consequuntur, si in aliquo hominibus non æquis repræhendendi ansam exhibere posse videantur. Nonnulla tamen exēplaria non circa singula, sed [circa aliqua] habent: videturq; hæc esse huic loco conuenientior lectio: propterea quòd non de omnibus æquus & bonus vir iudicat, neq; in omnibus æquitate vtitur, sed in aliquibus atque illis tantum, quæ honestati & rectitudini aliquid immistum habent, quod culpam præ se ferat. necessariò autem * ignoscendi habitus definitionem subiungit: sententiam eam esse inquiens æqui & boni viri iudicatricē rectam. æquus enim & bonus vir, quia in vniuersum leges positæ sunt, vt legislator particularia omnia persequi minimè potuerit, quæ & in iis qui agunt, & in rebus quæ aguntur, contingere consueuerunt: in nonnullas res sæpenumero incidit, in quibus non id oportet exequi, quod vniuersaliter lex præscribit, sed minus aliquid faciendum, quàm à legislatore fuerit pronunciatū: id quod sententiæ & consensionis seu clementiæ propriū est. rectè enim iudicans de huiusmodi rebus æquus & bonus vir, ius imminuit, quod legislator in vniuersum instituerat: atq; ob id habere sententiam, & * ignoscere peccantibus dicitur. vt, si lege iubente, eum qui propriū patrem verberarit, morte esse mulctandum: noctu quispiā patri suo occurrerit domū ingredi volenti, eumq; furē esse opinatus verberarit: de hoc enim legislator cùm de parricida definiret, nihil adiunxit. minuet igitur hac in re ius æquus & bonus vir: neq; permittet hunc qui patrem verberibus affecit, à lege præscriptā pœnā subire, eò quòd imprudēs ex ignoratione peccauerit. Sciendū tamen est * veniā de iis tantum dici solere, quæ ex æquitate efficiuntur: sententiā verò & de iis, & de aliis etiā multis: nam & pro voluntate aut cōscientia sumitur: vt cū de seruo aliquo qui absurdi quippiam agat, requirimus, an ex sententia domini id agat, nécne? sententiam item vocamus consultorum de aliqua re opinionem: vnde exigere solemus, vt vnusquisque de iis quæ in dubium veniunt, sententiā suā in medium proferat: id est, quod vnicuiq; videtur, & placet esse faciendum. de multis aliis quoq; sententiæ nomen vsurpatur, id est græcè γνώμη. sed cum additur [σὺμ] præpositio, & συγγνώμη dicitur, seu latinè consensio, qui ignoscēdi habitus est: de solis iis, quę ex æquitate aguntur, sumi consueuit: quasi æquus & bonus vir cum eo qui iudicatur, conueniat ac condescendat: simulq; cum eo sentiat & cognoscat, id quod factū ab eo est, non esse secundū legislatoris interdictionem, nec crimen videri: atque iccirco vel prorsus remittendum ipsi esse, vel mediocri aliqua pœna castigandum. nam hac dicendi forma & significatione cōpatibilitas quoque, & concessio dici consueuit, eò quòd cum eo qui peccauit quasi patiatur aliqua ex parte iudex, atq; afficiatur, cum eoq; cedat & abeat: dum vel ei miseretur, vel leuem ac mediocrem pœnam infert.

* συγγνώμης.

* συγγνώσκειν.

* τὴν συγγνώμην.

Sunt autē omnes habitus cōsentaneè ad idem tendentes: nam & sententiam, & perspicaciā, & prudentiam, & intellectum ad eosdem referētes dicimus: dum & sententiam & intellectū iam habere, & prudentes, & perspicaces appellamus. omnes enim facultates hæ vltimorū sunt & particulariū.

Cùm de prudentia & perspicacia, de sententia item & consensione quid inter se differant, iam explicarit: quid commune ipsis sit, nunc ostendit: inquitque subiecto easdem esse has omnes in quo considerantur, vtpote quæ de eodem pręd icentur. cum enim inquit [AD idem tendentes]

exprimere commune ſubiectum videtur:ſententiam nanq; & prudentiam, & perſpicaciam & intellectum ad eoſdem homines referre cõſueuimus. intellectum autem hîc actiuum dicit:nam qui circa ſingula & particularia verſatur,actiuus intellectus eſt, qui & ratiocinatio vocatur, eò quòd ratiocinando ſingula quæ aguntur,metitur.Cum igitur res ipſas diſponit quiſpiam,atq; ad finem rectè dirigit,prudens:cum rectè diſpoſitas,directasque,atque ad finem ad quem oportebat perductas fuiſſe eas iudicat,perſpicax ac bene perſpicax,id eſt,εὐσύνετος vocatur.benè ſentiens verò,id eſt,εὐγνώμων appellatur,cùm perſonis,rebus,cauſis,& modis accõmodata iudicia exercet. propterea enim eundem & prudentiam habere,id eſt,intellectum actiuum,& perſpicaciam, & ſententiam dicimus,eò quòd per ipſa hæc circa agendas res operamur.Adiunxit autẽ particulam[IAM] dum inquit,[intellectum iam habere] propterea quòd videlicet poſt multam rerum experientiã actiuus intellectus acquiritur:& intellectũ iam habere ille dicitur,qui vbi multa & vidit & paſſus eſt,longo pòſt tempore eum ſibi cõparauit. Cauſam præterea cur facultates hæ ad eundem referantur,ſubdit:quia ſcilicet vltimorum ſunt,& particularium,vltima & particularia diuerſis vocabulis eadem appellans,circa quæ prudens & qui intellectu actiuo eſt præditus,verſatur. Facultates verò ſeu poteſtates has eaſdem vocat,quas paulo prius habitus nominarat,poteſtate in ſecundo ſignificato accepta,quæ ratione operationis quæ ab ipſa depromitur,ita nuncupatur.

Atque in eo quidem quòd ad iudicandum idoneus quiſpiam eſt, de iis quæ egit prudens, perſpicax & bene ſentiens, * ſeu conſentiens erit: nam æqua communia bonis omnibus ſunt,in eo quòd ad alium ſpectant.

*συγγνώμωρ·i· ignoſcens.

De differentia qua perſpicacia & ſententia à prudentia diſtat,rurſus meminit,quæ in tempore conſiſtit.ſciunt enim vtriq; eadem,& circa eadem vtriq; verſantur:ea autẽ ſunt quæ in noſtra ſita ſunt poteſtate,in actionemq; cadunt.& ſunt particularia:de quibus ſcilicet cõſultamus, ac tractamus.ſed prudens prius circa hæc negociatur, horumq; cõuenienti modo finem aſſequitur:æquus verò & bonus eadẽ poſteà iudicat:dum & perſpicacia vſus ea percipit atq; intelligit,& benè ſentiendo vel * ignoſcendo prout occaſio poſtulat,corrigit. æquitas enim & ea quæ ab æquitate iudicantur,omnibus bonis quæ à prudente perficiuntur,ſunt cõmunia.ad alium enim æqui & boni viri operatio reſpicit:quippè cum ea quæ alter ex prudentia exequitur: æquus & bonus ſententia vſus & conſenſione ſeu venia rectè iudicet.nam cùm eædem ſint, ſicut dictum eſt, & prudenti & æquo homini ſubiectę res,ita vtriq; ea tractant,vt prudens ipſe operetur atque agat:æquus & bonus vbi alter egerit, ſententia & conſenſione adhibita iudicet. Neque verò mirum eſſe debet, ſi ſententia & conſenſio ſeu venia pro eodem ſumuntur:verba enim vtraque, licet alterum ſit ſimplex,alterum compoſitum,idem ſignificant.id quod ſuperius quoque in perſpicacia & bona perſpicacia,id eſt,συνέσει & εὐσυνεσίᾳ Ariſtoteles oſtendit.

*μετὰ συγγνώμης·

Agendæ autem res ex iis ſunt quę particularia & vltima omnium ſunt. nam & prudentem oportet ea cognoſcere: & perſpicacia & ſententia circa agenda verſatur.

Ea,inquit,ſunt agenda,quæ ſunt omniũ vltima & particularia. nam de vniuerſalibus conſultat nemo:neq; ea ſibi agenda proponit quiſpiã:ſed de iis conſultamus,quę in noſtram poteſtatem veniunt:in iiſq; actiones noſtras exercemus,quæ euenire ex æquo aliter atque aliter poſſunt, & particularia ſunt atq; eiuſmodi,vt futurũ tempus ſpectent.quis enim aut de vniuerſalibus, aut de neceſſariis,aut præteritis,aut plerunq;, aut rarò contingentibus deliberandum ſibi eſſe cenſeret? vt puta de ſtatis anni temporibus:de infante procreãdo, quinquedigitúsne an ſex digitorũ in lucem proditurus ſit.neceſſaria enim & quæ plerunq; eueniunt,diuinæ prouidentiæ opera ſunt, vel naturæ,quã prouidentia ipſa generationi præfecit.quæ autẽ rarò cõtingunt,à fortuna & caſu fortaſſè efficiuntur:quorũ nihil in electionem noſtram,aut poteſtatem venire poteſt. at quæ præterierunt iam tranſacta cùm ſint,non amplius ſunt.quis verò adeò inſanit,vt de iis quæ non ſunt,fruſtra velit cõſultare?de iis item quę ſunt,tanquam de futuris conſultare,vanum,& à prudente alienum eſt: niſi quis fortaſſè quo modo ea quæ poſteaquam facta ſunt remanent, in poſterum durare poſſint. conſiliũ ineat.nam id quoq; nihil aliud eſt, quàm de futuris conſultare. prudens igitur propterea ipſa hæc cognoſcit,quia experientia multarũ rerum callet,oculumq; & intellectũ circa particularia acquiſiuit, quo diſpicere futura etiã poteſt.circa eadẽ quoq; perſpicacia & ſententia verſantur, iudiciaq; ſua exercent,eò quòd vtraq; harum quoque ex particularium experientia comparatur.

At hæc vltima ſunt.intellectus quoq; vltimorũ eſt in vtranque partem.

Neceſſe eſt,vt qui cognoſcere quippiam vult,quod principia habet, is principia prius illius rei percipiat:eò quòd fieri alio modo non poteſt,vt in cognitionẽ propoſitæ rei veniat,niſi principia

eius

eius prius didicerit:quemadmodum ipſe quoq; Ariſtoteles in initio diſputationis de naturalibus principiis aſſerit,in hunc modum inquiens. Quoniã in omnibus artibus quarum ſunt principia, vel cauſæ,vel elementa, cognoſcere & ſcire ex cognitione horum cõtingit:tunc enim cognoſcere vnumquodq; exiſtimamus,cùm & cauſas primas,& principia prima vſq; ad elementa cognouerimus:in ſciẽtia quoq; de natura primum definire principia ipſa conandum eſt. Cùm igitur duplex intellectus ſit,alter qui circa vniuerſalia, alter qui circa particularia verſatur:atq; ille quidem quo ſcientię acquiruntur,cõtemplatiuus appelletur:hic qui particularia atq; agenda percipit, actiuus: ſintq;principia agẽdarum rerum, quorũ cognitio ad res ipſas & intelligendas & exequẽdas nobis maximè conferunt: de his nunc agere proponit, quæ facultas ſit quæ ea percipiat, quóue modo perceptio ipſorũ efficiatut,oſtendens.At hæc vltima ſunt,inquit,id eſt,agẽda ipſa,aut actiui intellectus principia:vltima vocans ſingularia & particularia. nam ab vniuerſalibus exorſi atque inde progreſſi ad particularia deuenimus,nec prodire vlterius valemus:non enim eſſent vltima,ſi poſt ea rurſus alia reperirẽtur.Ait prætereà intellectũ vltimorum quoq; eſſe in vtrãque partem,vltima hìc cõtemplatiua,& actiua principia appellans.nam cùm ea quę naturâ priora ſunt,nobis ſint cognitu poſteriora:quæ contrà nobis priora,naturâ ſint poſteriora: fit vt cum ab iis quæ nobis ſunt priora,incipimus,ad ea deueniamus quæ naturâ ſunt antiquiora:ea autẽ ſcientiarũ,& demonſtrationum principia ſunt demonſtrationẽ nullam admittentia:cum verò à naturâ prioribus exordio ſumpto progredimur,ea nobis vltima occurrant,quæ nobis ſunt priora:quæ actionum, tractationumq; agendarum rerum principia ſunt:vt & principia, & vltima vtrinq; ſint:& eadem alio atq; alio modo ſumpta tam principia q̃ vltima vocẽtur:quatenus ſcilicet vel ad nos reſpicimus, vel ad naturã.Vtrorũq; igitur vltimorum intellectus eſt:id eſt,eorũ quæ & naturâ & nobis vltima ſunt.

Primorum enim & vltimorum terminorum intellectus eſt,non ratio.

Primos & vltimos terminos eos vocat,qui naturâ non nobis huiuſmodi ſunt: eò quòd prima & vltima propriè ea dici debeant, quæ naturâ ſunt, licet quantum ad cognitionem noſtram ſpectat,quæ ab iis quæ ſenſibus expoſita ſunt,exordiri cõſueuit,alio modo ſeſe habuerint.Inquit igitur vtrorumq; extremorũ intellectum eſſe perceptiuum,nõ rationem: intellectum appellans vim in anima noſtra quę abſque medio cognoſcit:rationem verò,quæ medio vtitur,& ratiocinatione: quæ * cogitatiua animæ noſtrę pars eſt.intellectum autem,licet vnus & idem ſubſtantiã ſit,alterũ tamen,atque alterum ex operatione facit.intellectus enim noſter cum vel ſeipſum,vel ea quæ circa ſe & ſupra ſe ſunt,contemplatur,contemplatiuus dicitur:cum ſibi annexa & inferiora conſiderat,diſponit,atq; agit,actiuus nuncupatur.atque illo quidem modo ſcientias cõſtituit: hoc agendas res tractat:illo verum inuenit:hoc bonum exequitur.ita enim ſubiungit. * ἡ διάνοια.

Ille quidem qui in demonſtrationibus verſatur,immobilium terminorum,& primorum:alter qui in actiuis conſiſtit,vltimi,& eius quod euenire aliter atque aliter poteſt,& alterius propoſitionis.

Immobiles termini ſcientiarũ principia ſunt. quippè qui immutabilitatem ſtabilitatemque ac firmitatem ex ſeſe habeant:cum eius qui actu eſt * intellectus,reſonantiæ quædam atque extremę notæ ſint,in anima noſtra inſitæ,quatenus etiã ipſa intellectualis dicitur.rationalis enim eſt, eò q rationem habet propriã qua vtitur,quaq; cogitat,& ratiocinatur:intellectualis verò non ex ſe, ſed ex participatione veri intellectus,ex quo terminos,id eſt,principia ſcientiarũ habet,quos cũ abſq; medio vllo cognoſcat,per eos poſteà intellectum imitata ſimplici ac medio carente conceptione intelligibiles res appręhendit,ex ipſiſq; profecta ſcientificas cognitiones abſoluit.atque hic contemplatiuus intellectus eſt,qui primos terminos percipit,ex eiſq; conſtituit demõſtrationes.alter eſt intellectus, vt inquit, qui in actiuis habitibus conſiſtit ac conſideratur: qui eius quod propriè vltimum eſt,eſſeque aliter atque aliter poteſt,perceptiuus eſt.actiones enim,ſicut dictũ eſt,& conſultationes circa ea verſantur,quæ in noſtra poteſtate ſunt ſita.eiuſmodi autem ſunt, quæ euenire alio atque alio modo poſſunt,circa quæ prudentiæ,perſpicaciæ,& ſententiæ negocium eſt. Alteram verò propoſitionẽ vocat particularem,quæ ſingulis rebus proxima eſt, à quibus longè abeſt vniuerſalis. hac enim actiuus vir, vtpote rebus de quibus agit, viciniore atque accommodatiore vtitur.vnde etiam oratores quiciuiles atque actiui ſunt,ſatis ſibi eſſe putant ad rationes colligendas,ſi ſolam hanc particularem propoſitionem adhibuerint. cum enim dicunt.hic noctu vagatur, fur igitur eſt:ſola propoſitione particulari & minore conſtantem rationem proferunt. * νοῦ ἀπηχήματα.

Hæ enim eius cuius cauſa aliquid eſt, principia ſunt: quippè quòd ex ſingularibus vniuerſalia exiſtant.

Hoc de particularibus propoſitionibus inquit, quaſi opus ſit eas primum cognoſcere, ac per

ipſas deinde ad vniuerſales aſcendere:atque ita ex vniuerſalibus poſteà deſcendendo particulares confirmare.quemadmodum Demoſthenes facit,cum dehortari Athenienſes vult, ne fœdus cum Philippo rege ſanciant.vbi enim ex iis quæ ipſe ſigillatim egit,inſidiatorē eſſe Athenienſium atq; hoſtem oſtendit:à ſingulis his ad cōmuniora aſcendit:vniuerſalemq; propoſitionem in hunc modum pronunciat.qui enim ea agit,& ſtruit,quibus ego capiar:is mecum bellum gerit,etiā ſi nondum tela iacere in me,neq; ſagittare videatur. hæc enim propoſitio licet verbis & dicendi forma eſſe particularis videri poſſit,in ſententia tamen eſt vniuerſalis:perindeq; eſt ac ſi dicatur: omnis qui agit ac ſtruit ea quibus aliquis capiatur,is cum eo bellū gerit,licet nondū reipſa tela iaciat,ac ſagittet.ſunt igitur principia eius cuius cauſa aliquid eſt,hę propoſitiones particulares & minores: eò ꝙ de propoſita re ſunt, atq; ea cui cura & ſtudium impenditur. ab iis ſiquidem quæ ab aliquo aguntur,propoſitione hac ſumpta ciuilis propriā rationem cōſtituit:vt furem eſſe eum qui noctu vagatur.ab hac enī ipſa re ſumit,ꝙ noctu vagatur.ſic Demoſthenes ab iis quæ agebat Philippus.

Quorum ſanè habere ſenſum oportet:is autem ſenſus intellectus eſt.

Quorum ſcilicet particularium,quæ ſigillatim fiunt,ſenſum,id eſt,rationem habere eum opus eſt,qui in ciuitate quippiā honeſtè, aut iuſtè agere vult. ſenſum enim hîc particulariū cognitionē appellat,qui intellectus eſt.Hoc autem eſt quod inquit:oportere eum qui ex recta ratione in ciuitate aliquid acturus eſt,multa præditū eſſe experiētia:multa vidiſſe,ac paſſum eſſe:iis quæ cognoſcit,ſigillatim attendere:atq; animum aduertere,qua re facta quid euenerit:quo modo homines in vitæ actionibus ſe gerentes quales euaſerint:quo modo conſuetudine aliorum vſi vel iuuerint,vel nocuerint:& omnino ſingula obſeruare,quæ vel ex ſe,vel aliunde hominibus contingere conſueuerunt:vt hoc pacto multarū operationum, multarumq; actionum atq; affectuū peritia cōparata oculum acquirat,quo coniicere & deſpicere etiā quæ in futurum euentura ſunt,rectè valeat: talis enim,atq; ita abſolutus eſt,qui re vera eſt prudens.At qui vel experientiā non eſt cōſequutus: vel vidit quidem multa,ſed * nulla tamen attentione,atq; obſeruatione vſus eſt:vel ſi eſt vſus,ingenij tarditate impeditur:is nullam ex iis quæ fiunt,atq; aguntur,vtilitatem percipiet:cum vel ex imperitia,vel ex negligentia,vel ex tarditate naturæ conſequi prudentiā non poſſit.nō parum autem ad hoc conferunt ea,quæ à veteribus literarū monumentis tradita vitas,actiones,proſperè atq; infeliciter facta antiquorum virorū nobis exponunt. Cognitio autem quæ ex particularibus cōparatur,tum ſenſus,tum intellectus aliquo modo dicitur:ſenſus, quia ſenſiuè operans homo res ſingulas percipit:intellectus,quia in his ſentiendis animaduerſione,atq; obſeruatione adhibita proprium intellectū intendit,ad propriā rationem ea referens quæ ſenſu cognoſcit:datq; operā,vt ex ſenſibilibus intellectum ſibi conſtituat,eamq; in anima vegetationem ac promptitudinem acquirat,qua & ſibi & aliis in occaſione eſſe auxilio queat. habent tamen etiam id cōmune intellectus & ſenſus,quòd abſque medio vtrique operantur: ille circa intelligibilia, hic circa ſenſui expoſita. adde quòd demōſtrationes de vniuerſalibus ex principiis progrediuntur cōtemplatiuo intellectu perceptis,quæ ſicut ſuperius diximus,eius qui propriè & reuera eſt intellectus, extrema quædam veſtigia ſunt:ſiquidē qui in nobis eſt intellectus,ex illius participatione exiſtit.verbi cauſa,ſi conſtituendus ſit triangulus æquilaterus,cōceſſum id principiū ſumimus, quæ à cētro circuli ad ambitum ducuntur rectæ lineæ,æquales inter ſeſe omnes eſſe:atq; eo ad laterum trianguli æqualitatē demonſtrandam vti conſueuimus.In particularibus verò atque agendis rebus econtrariò, à ſenſu profecti,ac cognitionis inde exordio accepto ad actiuū intellectum retrahimur,qui circa particularia verſans ratio eſt·qui quidem idem eſſentiā eſt cum contemplatiuo,ſed operatione tamen diſtat:cum ex particulariū cognitione in nobis exiſtat:dum ſumptis principiis ab iis quæ ſenſui patent,multaq; inde experientia, ac varia cognitione cōparata habitus euadit:prudentiaq; & ratiocinatio vel intellectus actiuus nominatur.atq; hoc eſt quod inquit,rationē quæ in nobis eſt,oculū acquirere ex principiis à particularibus ſumptis, atque ad vniuerſalem cōtemplationem reductis. actiuus enim vir cum propoſitū ipſi agendum quippiā eſt,quærit, vtram contradictionis partem eligat,ſi ex cōtradictione res ambigua ſit:ſi verò cōtrarietas dubiū fecerit,vtrum ex contrariis ſumendum videatur.ac principiū quidem inuentionis rerū gerendarū à ſenſibilibus,minoriq; propoſitione ducitur:tum ad vniuerſalem aſcenſu facto ita concluſio earū cōficitur.cuius rei,ſi libet, ab eadem re quā ſuperius poſuimus,exēplum ſumamus.Quærunt Athenienſes vtrum Philippum hoſtem,an amicū exiſtimare debeant. quæſtio hîc eſt, vtra ex duabus contrariis affectionibus ſit eligenda:principium probationis à ſenſibilibus & particularibus ſumitur:hæc autem ſunt,ea quę agit Philippus,dum vicinos populos inuadit, circūcirca loca deuaſtat,eaq; efficit,quę & damnoſa & moleſta Athenienſibus ſunt: hoc enim minoris ac particularis propoſitionis locum obtinet, à qua ad vniuerſalem aſcendentes poſteà dicimus:omnis qui agit ea quæ damnoſa & moleſta alicui ſunt,

* ἀπροσέκτως καὶ ἀνεπιστάτως.

ſunt,hoſtis eius eſt:Philippus igitur Athenienſium eſt hoſtis. Quare debent Athenienſes Philippum non amicum,ſed hoſtem exiſtimare. Ita enim ab actionibus ipſis ſumpto principio , deinde ab eo ad vniuerſale progreſſi Philippum hoſtem eſſe Athenienſium demonſtrauimus.

Quocirca eſſe etiam hæc naturalia videntur ; ac ſapiens quidem naturâ nemo eſt:ſed ſententiam habet,& perſpicaciam,& intellectum.

Quia inquit ex particularibus actiuus intellectus,& prudentia,perſpicacia item , & ſententia nobis acquiritur,propterea naturalia eſſe quoque hæc videntur.nam ſapientia cùm vniuerſalium ſit,non ineſt nobis naturâ,ſed diſciplinâ comparatur:vt vniuerſalium cognitione percepta eſſe ſapiens etiam iuuenis poſſit,ſicut etiam ſuperius declarauit Ariſtoteles.at antedicti habitus,quia ex multa particularium experientia cõtrahuntur,longo indigent tempore , & perfectiorem ætatem requirunt.ætas verò & longum vitæ tempus,quo habituum horum acquiſitio fit,ex natura eſt.Iccirco fit,vt naturales eſſe,& à natura prouenire habitus quoque ipſi videantur. quod verò inquit, ſed ſententiam habet,& perſpicaciam,& intellectum,ita eſt intelligendum,vt [natura]repetatur: vt integer ſenſus talis euadat. Ac ſapiens quidem vllus naturâ non eſt : ſed ſententiam habet naturâ,& perſpicaciam,& intellectum.

Indicium cuius illud eſt,quòd hæc ſequi etiã ætates exiſtimamus:talisq; ætas intellectu & ſententia prædita eſt,quaſi cauſa ex natura ipſa ſit.

Naturalia,inquit,hæc eſſe illud indicio eſt,quòd omnes homines huiuſmodi habitus ſequi ætates putamus:vt qui ætate caret,carere etiam prudentia & ſententia:qui ætate grãdis eſt,eum intellectu iam & ſententia,id eſt prudentia,& recto æquitatis iudicio præditum eſſe dicamus. quaſi natura quæ ætatem præbet,intellectum quoque & ſententiam exhibeat : quippè quod ætas quæ à natura habetur , dum idoneum ad multarum rerum experientiam conſequendam tempus ſuggerit,ſit in cauſa quoque,vt intellectum & ſententiam quiſpiam acquirat.

Ideo & principium & finis intellectus eſt.

Quoniam,inquit,intellectu in vtraque re nobis opus eſt,dum contemplamur ſcilicet,& dum agimus:qui in contemplatione vniuerſale intelligat , & prima ipſa , ac medio carentia principia quaſi attingat , in actione verò particularia ſenſu percepta intellectuali ſua cognitione præfiniat: iccirco & principium & finis intellectus eſt.finis quidem,illic contemplatiuus, vbi finis cognitio eſt,non actio:hîc actiuus,vbi finis actio eſt.principiũ verò quatenus demonſtrationes efficit,atque abſoluit,illic vt verum tantummodo contemplemur : hîc, vt quod agendum eſt, eligamus, atque operemur:vel principium & finis,id eſt primum & vltimum:principium,vt primum,contemplatiuus intellectus,quia vniuerſalium eſt:finis,vt vltimum,actiuus,quia particularium.

Ex his enim,& de his demonſtrationes fiunt.

Ex his,id eſt,è principio & fine,hoc eſt contemplatiuo & actiuo intellectu:ex intellectu enim illic incipientes & terminis & pronunciatis,quæ axiomata dicuntur , prius collocatis colligimus ea quæ inferuntur:in actionibus autem non ſolùm verum cõcludimus ab actiuo intellectu exorſi, ſed actiones etiam inducimus:quippè cum in moralibus rebus & ciuilibus finis non cognitio,ſed actio ſit.Cum verò,inquit[DE his],non de intelligibilibus vtrinque intelligit,ſed illic de iis quę in contemplationem veniunt:hîc de iis quæ cadunt in actionem.

Quare peritorum hominum & ſeniorum ſeu prudentum pronunciationibus & opinionibus abſque demonſtratione,non minus quàm demõſtrationibus attendendum eſt . quia nanque ex ipſa experientia viſum habent,principia intuentur.

Quoniam,inquit,tempus eſt,quod peritiam particularium,& agendarum rerum multam experientiam affert:cum audimus de agendis rebus à peritis & ſenibus aliquid pronunciari, licet id ſine demonſtratione & ratiocinatione interdum proferatur,ei non minus quàm demonſtrationibus credendum eſt . cuiuſmodi etiam extemporaria ſapientum acutè dicta habentur , quæ ἀποφθέγματα appellant . Pronunciationes autem & opiniones eadem vocat.pronunciationes , ſiue enunciationes aut dictiones,id eſt φάσεις græcè,quia enunciatiuè tantummodo ſine vlla ratiocinatione dicuntur : opiniones verò quia nulla habita cogitatione tanquam ab opinione quaſi iam demonſtrata & concluſa,atq; omniũ conſenſu vera proferuntur.Vbi autẽ dixit [SENIORVM] adiungit,[SEV prudentum]vt explicet ſcilicet quales ſeniores intelligat,quibus credendum eſt. non enim ſi ſolum tempore conſenuerunt,iis eſt obſequendum:ſed ſi in longo vitæ tempore pru-

*διὰ εὐφυΐαν

dentiam quoq; & ex * naturæ dexteritate & ex virtutum studio sibi cõpararunt. nihil enim refert an ætate quispiam iuuenis sit, an moribus, vt ipse in primo inquit: quippè cum senes quoque nonnulli stulti atq; imprudentes reperiãtur, quibus vtpote ridiculè omnia & dicentibus & agentibus nullo modo attendendum est. Reddit posteà causam Aristoteles, cur talium hominum pronunciatis & opinionibus attendere debemus. ex ipsa enim experientia, inquit, id est, ex multa experientia & peritia singularum rerum in quibus sunt versati, visum animæ suæ acquisiuerunt: hoc est intellectũ idoneum ad dispicienda & definienda principia, id est, propositiones, quas ex multis quæ sigillatim aguntur, comparare consueuimus, atq; inde euẽtutura etiam quandoq; inspicimus. cum enim factum aliquid est, quid sequuturum sit prudens sæpenumero præuidet, ac prędicit: eò quòd multa inspexit huiusmodi: atque ita didicit quid quamque rem antefactam consequi soleat.

Quid igitur sapientia & prudentia sit: & circa quæ vtraq; versetur: tum alterius alteram animæ portionis virtutem esse, dictum iam est.

Concludit ac colligit ea quæ de sapientia & prudentia dixit: vt resumpta breuiter disputatione quemadmodum consueuit, ad alia consideranda descendat. dixit igitur iam quid vtraque harum sit, & circa quæ vtraque versetur: prudentiam scilicet circa agenda & particularia, quæ sensibilia sunt & materialia, quæque esse aliter possunt, & futurum tempus spectant: sapientiam verò circa vniuersalia & intelligibilia, quæ sunt necessaria, tempusque ipsum excedunt. prætereà præstantioris animæ partis, qui contemplatiuus intellectus est, sapientiam esse declarauit: prudentiam verò vltimæ in rationalibus, quæ ratiocinandi facultas, & actiuus intellectus est. Sed occurrere hîc potest dubitatio, cum Aristoteles contemplatiuum intellectum & actiuum non differre substantia dicat, sed operatione tantummodo: quo modo hîc alterius animæ portionis esse sapientiam asserat, quæ contemplatiui intellectus habitus est, alterius prudentiam, quæ est actiui? videtur enim ita sibi ipse aduersari, & repugnantia dicere. nam si contemplatiuus & actiuus intellectus altera atque altera animæ portio est, quî fieri potest, vt vnum & idem substantiâ sint? cum & quatenus portiones diuersæ sunt, & quatenus diuersas producunt operationes, & quatenus circa subiecta diuersa versantur, diuersi non esse in omnibus etiam ipsi nullo pacto queant. an fortassè vnũ substantiâ esse vtrique & contemplatiuus & actiuus intellectus dicuntur, eò quòd rationis præditæ partis animæ vtrique sunt: in eo verò distinguuntur, quòd circa alia atque alia subiecta vtrique versantes, diuerso modo operationes suas edunt: ille ex principiis & iis quæ prima sunt, progreditur, maioribusque propositionibus sumptis ad minores procedit, atque ita conclusiones inducit: hic econtrariò ex particularibus ad id quod communius generaliusque est, rationem referens, quæ sibi proposuit, posteà confirmat, sicut modò iam diximus. vnde etiam non partis alterius animæ esse alterum ex his habitibus dixit, sed portionis & membri seu particulæ. id enim μόριον verbum græcum exprimit: eò quòd ratione prædita animæ pars in duo hæc quasi membra seu particulas contemplatiuum scilicet & actiuum intellectum distributa est. μόριον enim quod latinè siue portionem, siue membrum, siue particulam appelles, pars partis dici consueuit. Alio quoque modo respondere dubitationi huic possumus, si dicamus, in definitionibus quid & substantiam generis esse, vnde etiam in quid sit prædicari: specierum verò esse differentias, quæ in quale quid sit assignari solent: ac qualitates quidem sunt, sed substantiales, quæ qualis sit substantia, determinant. si igitur cum genere idem sint vtrique intellectus, vnum & idem substantiâ esse dicuntur: rectè & scienter dicuntur. rectè item & conuenienter portiones seu particulæ, vt partes partis appellantur: quippe cum totum quid genus sit, species & totum & pars, sicut in * introductionibus traditum est. quare si etiam vt species generis, qui absolutè intellectus est, portiones & contemplatiuus intellectus & actiuus vocati sint: non ab re ita erunt vocati.

* εἰσαγωγαῖς, eas ut ego quidẽ suspicor, intelligit. quæ præponuntur organo Aristot.

De utilitate sapientiæ & prudentiæ. Cap. XII.

DVbitaret autem quispiã de ipsis his habitibus qua in re vtiles sint. sapientia enim nihil contẽplatur quo fieri homo felix possit: quippè cũ nullius sit generationis: at prudentia hoc quidẽ habet, sed cuius causa opus ipsa est? siquidem prudẽtia est, quæ circa ea versatur, quæ iusta, & honesta, & bona homini sunt: ea autem sunt huiusmodi, quæ agere viri boni est. at nihilo magis ad agendũ idonei, eò quòd cognoscimus ipsa hæc, efficiunt. siquidẽ habitus virtutes sunt: quemadmodũ neq; salubria, neq; bonę habitudini cõuenientia, quæ non eò quòd faciunt, sed quia ex habitu existunt,

ſtunt,ita dicuntur.nihilo enim ad agendũ idonei magis ex eo ſumus, quòd medicinam aut exercitatoriam habemus. Quòd ſi non horum cauſa prudẽtia ſtatuenda eſt,ſed vt probi fiant : iis ſanè qui probi ſunt, nihil erit vtilis: quin etiam neque iis qui habẽt:quippè cum nihil referat,habeátne aliquis, an habentibus aliis obediat:ſatiſque nobis ſit: quemadmodum & in ſanitate.nam quamuis ſani eſſe velimus,medicinam tamen non diſcimus. Accedit ad hæc quòd abſurdum eſſe videretur, ſi principalior & præſtantior q̃ ſapientia ea eſſet,quæ ipſa eſſet deterior:quæ enim facit,circa ſingula dominatur:atque imperat.

Poſteaquàm Ariſtoteles de ſapientia & prudentia docuit, quæque eſſet, & circa quæ verſaretur,& quæ efficeret vtraque expoſuit:nunc quia nonnullos eſſe videbat erga hos pręclariſſimos habitus vel*naturæ ineptitudine,vel deſidia ita male affectos,vt eos & carperent,& auerſarentur: ipſe quæſtionem horum de duobus his habitibus ac dubitationem proponit. ac primùm vituperationem ipſorum & repræhenſionem quatenus licet,validius etiam quàm ipſi illi potuiſſent, corroborat ac confirmat:deinde ſolutione ac refutatione ſubiecta prauitatem huiuſmodi hominum, atque amentiam redarguit:poſtremò de ſapientia & prudentia quærit, vtra ex ipſis altera præſtantior ſit,atque excellentior:prudentiáne,quæ de ſapientia ipſa præcipit:an ſapientia,quę circa pręſtantiora ac diuiniora verſatur. Atque hæc horum verborum tota ſententia eſt:ſed ſingula etiam quid ſibi velint,conſideremus. Quęrit igitur de vtilitate horum duorum habituum,ac probabiliter ſuperuacuam eſſe ipſorum acquiſitionem oſtendit:ac primùm ſapientiam ob id vanam eſſe ait atque inutilem,quòd agenda bona non contemplatur,ex quibus fieri homo felix poteſt.vbi enim homo bonis actionibus ita mores ſuos correxit, melioreſque reddidit, vt habitum bene agendi iam contraxerit:ad felicitatem iam deuenit,qui finis humanus eſt:vt ex rationis imperio toto vitæ curriculo anima ipſius operetur.nam ſapientiam non conferre ad felicitatẽ inde probat, quòd non verſatur circa ea quæ eſſe aliter poſſunt,ſuntque in materia: quæ generationis nomine ſignificat.gignuntur enim hæc,nunquamque,vt aſſerit apud Platonem Timæus, re vera ſunt.Ratiocinatio autem in hunc modum colligitur:Felicitas ex operationibus comparatur, quæ circa generationem exiſtunt:ſapientia circa generationem non verſatur:non confert igitur ſapientia ad felicitatem.Deinde de prudentia inquit[prudentia quidem hoc habet]hoc ſcilicet quòd circa generationem,atque ea verſatur quæ fieri aliter atque aliter poſſunt, ſuntque materialia : ſed neque ipſa eſſe opus videtur ad felicitatem:quippè cum in iis cõſiſtat,quæ iuſta, & honeſta, & bona homini ſunt. cum enim virtutes habitus ſint,ex habitibus ipſa hæc agimus conſuetudine operandi quaſi natura quadam nobis comparata:vt nihil ad agendum referat,an cognoſcamus ipſa, nécne:idq; ſalubrium,bonæque habitudini conuenientium exemplo comprobat.ea autem ſunt,quæ ex ſanitate & bona habitudine in corporibus inſita fiunt,atque aguntur.Salubria enim & bonæ habitudini conuenientia,id eſt ὑγιεινὰ & εὐεκτικὰ multis modis dicuntur:vel enim ita appellantur quę ſanitatem & bonam habitudinem corporis aut abſentem efficiunt,aut præſentem conſeruant,vel ea quæ ex ipſis his præſentibus exiſtunt ac proficiſcuntur.illa ſunt medicamenta & victus: hæc,operationes quæ tanquam ex habitibus in corpore inſitis producuntur:vt ingreſſio ſecundum naturã,curſus,cibi & potus appetitio,concoctio, excretio,ſenſuum operatio : & cætera huiuſmodi quæ ex natura operari homo conſueuit: hæc enim ſunt quæ ſalubria & bonæ habitudini conuenientia hîc vocat,taliſque eſt ſenſus.ſicut qui ſanus eſt,bonoque habitu eſt præditus,medicina nõ indiget ad ſalubriter bono habitui conuenienter operãdum:ita qui habitum actiuarum virtutum iam conſequutus eſt,vt exercere & iuſta & honeſta & bona homini quando vult,poſſit:ei prudentia opus non eſt,quæ quo pacto rectè operari queat,præſcribat.neque enim ex eo magis ad agendum efficietur idoneus:ſed cum ex longa diuturnaque conſuetudine operandi nõ niſi iuſta,& honeſta,& ea quæ bona homini ſunt,habitum iam comparauerit,& conſuetudo quaſi iam in naturã abierit:eadem ſemper & ſimilia aget.Dixit igitur[quæ non eo quòd faciunt, ſed eo quòd ex habitu exiſtunt ita dicuntur] propterea quòd diuerſis modis ſalubria & bono habitui conuenientia, ſicut oſtendimus,dici ſolent:atque in iis quæ vel ſanitatem faciunt,vel bonam habitudinem,cuiuſmodi ſunt medicamenta,& victuum rationes,medicinæ cognitione nobis opus eſt,vt accommodatè ad vniuſcuiuſque corpus illis vſi,poſſimus vel priſtinam ſanitatem reſtituere, vel præſentem conſeruare.nam ſi ſani & bona habitudine præditi ſalubriter velimus & bonæ habitudini conuenienter agere:nihilo aptiores ad agendum efficiemur ex eo quòd vel medicinam vel exercitatoriã

habeamus

*ἀπὸ ἀφυΐας.

habeamus.duas enim has nominat, quia ad ſanitatem, bonamque habitudinem vtræque conducunt:quippè cum medicina in naturalem conſtitutionem quod exturbatum eſt,reuocet:exercitatoria in eo quod ſecundum naturam eſt,conſeruet.poſteà obiectionem ſibi faciens, ſiquis,inquit, dixerit prudentiam eſſe neceſſariam,non vt qui probi iam ſunt,iuſta,& honeſta, & bona operentur,ſed vt qui nondum ſunt,à prudentia inſtituti ac directi probi efficiantur:reſpondebimus,ſicut probis viris quibus habitus ipſi boni ad agendum ſatis ſunt,vtilis prudentia non eſt : ita neque iis qui non habent iam virtutem,quicquam conferre:cum ad iuſta & honeſta, & bona agenda , nihil referat,an habeat quiſpiam virtutem,an habentibus aliis obtemperet.qui enim virtutem habentibus paret,ipſoſque in agẽdo ſequitur,atque imitatur:is,ſicut illi,bonus etiam ipſe euadit. id quod ſanitatis exemplo rurſus declarat.nam quemadmodum cum valere & ſani eſſe cupimus,non diſcẽdam nobis eſſe medicinam ducimus,ſed ſatis eſſe nobis ad ſanitatem exiſtimamus, ſi medicorum conſiliis obtemperemus:ſic bonis ac probis viris parere ſatis nobis eſſe ad virtutem comparandã cenſendum eſt.Vbi hæc dixit,poſtremò prudentiam & ſapientiam inter ſe comparat , atque vtra ipſarum melior,aut deterior ſit,inquirit:ſapientiam prudentiã eſſe præſtantiorem quaſi abſurdum ſubiungens,vt communis opinio fert.in principio enim huius moralis tractationis efficientes habitus eſſe principes,ac dominantes docuit:vnde quia prudentia agit,atque operatur:ſapientia verò contemplatur tantummodo,prudentia eſſe quàm ſapientia præſtantior videtur.

De his igitur dicendum eſt:nunc enim de ipſis tantùm dubitationẽ exexpoſuimus.Primùm itaque vtraſque per ſe neceſſariò eſſe expetendas dicimus,cũ vtriuſque animæ portionis virtutes ſint,licet neutra ex ipſis quicquam efficiat.

Poſteaquàm de his ita dubitauit,quaſi ſeipſum ad ſubiungendam ſolutionem inuitat, oportere inquiens de his etiam dicere:quaſi qui ſolùm dubitat,nihil dicat,niſi etiã aptè ſolutiones poſteà inferat:id quod oſtendit,cum ait,[nunc enim de ipſis tantum dubitationem expoſuimus.]imperfecta enim quædam oratio illa eſt,quæ cum dubia propoſuerit,eorũ non addit ſolutiones:quippè cum dubitationis finis cuius cauſa efficitur,ipſa ſolutionis expeditio ſit,fruſtraque omnis propoſita quæſtio cõfirmetur,niſi rei cõueniens ſubſequatur explicatio . Primùm igitur pro vtriſq; reſpondet,ſapientia ſcilicet,& prudentia,vtraſque per ſe eſſe expetendas,ſupraq; vtilitatẽ amplectendas aſſerens,licet ad nihil aliud vtiles ſint. quod enim ad aliquid aliud eſt vtile,ob id ad quod confert,eligendum eſt,ac propterea non ex ſeſe perfectionem habet ac finem , cum ad aliud tanquam finem referatur,ob idque exiſtat:at quod per ſe expetendum eſt,ex ſeſe eſt perfectũ,ac quaſi liberum,ſuique iuris totum,cum nulli alteri inſeruiat,ſed liberam ſui habeat poteſtatem , in ſeque dominium poſſideat.quòd ſi huiuſmodi eſt quippiam , atque habet aliquid aliud quod per ipſum acquiritur : non propterea vtile, aut inſtrumentarium,ſed generatiuum, atque actiuum, boníque productiuum cẽſendum eſt,cum habeat aliud quod ex ipſo proueniat, ac pariatur.tales eſſe vtraſque has,ſapientiam videlicet & prudentiam demonſtrat,ex eo quòd vtræque virtutes ſunt vtriuſque animæ portionis:contemplatiui intellectus ſapientia:actiui prudentia.Ac ratio quidẽ hoc modo procedit,in figura prima collecta.ſapientia & prudentia virtutes ſunt,virtutes per ſe ſunt expetendæ,ſapientia igitur & prudentia ſunt per ſe expetendę. eſſe autem eas virtutes, & vtriuſque animæ partis inde perſpicuum eſt , quòd exornans ac perficiens habitus vtriuſque reperitur: contemplatiui intellectus ſapientia:actiui prudentia . imperfectus enim contemplatiuus intellectus abſque ſapientia eſt,ſicut cum habet ſapientiam perfectus , quæ eorum quæ ſunt,cognitio eſt: qua ſanè cum caret intellectus contemplatiuus , ne intellectus quidem dici poteſt , niſi poteſtate : at quod poteſtate eſt , eſt imperfectum , & reſpectu habitus & operationis,materiæ vicem obtinet. ſimili modo prudentia actiui intellectus perfectiua eſt , vt niſi ea adſit , ne intellectus quidem appellari debeat, niſi poteſtate, & perinde ac materia quæ ab ipſa in formam, ac perfectionem producatur . Quare vtriuſque animæ partis virtutem vtranque eſſe , atque ideo per ſe expetendam, manifeſtum eſt . Quod verò ait [licet neutra ex ipſis quicquam efficiat] , non ita dictum eſt , vt nihil ab ipſis boni effici intelligamus , ſed ex hypotheſi talem habet ſententiam, vt ſi etiam nihil aliud ex ipſis euenire contingeret , quia tamen ſunt præſtantiorum animæ partium virtutes,neceſſariò per ſe quoque expetendæ ſint : nam effectiuas eſſe felicitatis eaſdem has aſſerit , cum ita ſubiungit.

Deinde etiam efficiunt quidem,non tamen vt medicina ſanitatem , ſed vt ſanitas bonę habitudinis operationes: ſic ſapientia felicitatem.cum enim

totius

totius virtutis pars ſit,dum habetur,atque operatur, felicem facit.

Cum tria ſint bona quæ apud homines conſiderantur,animæ,corporis,& externa: primaq́; ac præcipua ſint, quæ ad animam ſpectant:ſecundo loco habeantur, quæ ad corpus pertinent:tertio, quæ extrinſecus adueniunt:quæ in ſingulis his generibus ſuauia ac iucunda reperiuntur,ea felicitatis quaſi partes quædam ſunt,quæ ipſam explent,atque abſoluunt. Contemplatiuæ atque actiuæ virtutes animæ bona ſunt:corporis verò ſanitas,ſenſuum integritas,vires,& pulchritudo.ac ſanitas quidem iuſtitiæ correſpondet ac ſimilis eſt:quippè quæ contraria ex quibus humanum corpus compoſitum eſt,in accommodata temperatura ſuo cuique loco diſtributo conſeruet. pulchritudo temperantiæ rationem ſubit,cum & inſtrumentariarum partium inter ſe conueniētiam, & totius corporis nitorem efficiat.fortitudini vires,cum robur,& tolerantiam in laboribus corpori præſtet.ac ſenſuum integritas prudentiam refert,quæ corporalis cognitio eſt, à ſubiectoque inſeparabilis.Externa verò bona ſunt,gloria,diuitiæ,& eorum quæ ſunt præ manibus cōſeruatio, ac proſperitas.Quoniam igitur bona animi inter præcipua maximè conſtituuntur,quæ virtutes ſunt:ſapientia verò vna eſt ex virtutibus:primum omnium locum obtinens, vtpote primæ ac præcipuæ animæ partis,id eſt contemplatiui intellectus perfectrix ac cultrix:ſequitur, vt præſtantiſſima felicitatis pars ſapientia ſit.ſimili modo quoque prudentia,quæ actiuum intellectum etiam ipſa perficit.Quare efficiunt quidem vtræque hæ felicitatem,non ita tamen vt ſanitatem medicina: ſed vt partes,quæ totam felicitatem abſoluunt,atque explent.nā ſi ſanitas,quæ bonum corporis eſt, vnà cum aliis etiam ipſa tanquam pars facere felicitatem dicitur:multò magis ſapientiam & prudentiam facere eam cenſendum eſt,quæ præſtantiorum animæ partium contemplatiui ſcilicet & actiui intellectus excolentes ac perficientes habitus ſunt.medicina enim vt miniſtra naturæ ſanitatem inducit:at ſanitas vtpote præſtantiſſima omnium corporis bonorum felicitatem tanquam pars etiam ipſa explet.ac medicina quidem nō ex ſe ſed ſanitatis cauſa exiſtit:ſanitas medicinæ finis eſt. Sic igitur,inquit,ſapientia felicitatem facit,vt totius virtutis pars:quæ quidem tota virtus ex contemplatiuis,actiuiſque virtutibus tanquam partibus conſtat:dumq́ue eſt in anima,ab ipſaq́ue habetur,id eſt dum exiſtit in ipſa,atque operatur,felicem hominem reddit. Idem de prudentia intelligendum eſt,quæ cum pars etiam ipſa totius virtutis ſit, dum eſt in anima atque operatur, explet felicitatem.

Præterea opus & ex prudentia & ex morali virtute perficitur. virtus enim propoſitum ſcopum:prudentia quæ ad ipſum tendunt,recta efficit.

Quæ modo dixit,communia ſapientiæ & prudentiæ fuerunt: quibus vtrarunque harum præſtantiam atque excellentiam declarauit, quo pacto omnium maximè ad felicitatem perficiendam conducant.hæc verò prudentiæ tantummodo conuenientia ſubiungit,quibus eam ad opus ex virtutum habitibus producēdum eſſe maximè neceſſariam oſtendit:dum inquit, opus atque actionē quæ ſcilicet ſecundum virtutem fit,ex prudētia ac morali virtute perfici.omnis enim moralis virtus alicuius,aut aliquarum affectuoſæ animæ facultatis partium habitus eſt: vt iraſcibilis fortitudo,concupiſcibilis temperantia,iuſtitia vtrarunque,quæ vtriſque eam æquitatē diſtribuit, vt iracundiæ cōcupiſcentia, rationi verò vtraque obediant.atque ita fit,vt prudentia virtutibus omnibus præſit,atque imperet. Quo pacto autem ſcopum & propoſitum moralis virtus rectum facit, prudentia verò ea quæ ad ipſum tendunt?quia ſanè vbi appetitiuæ hæ facultates à ratione fuerint caſtigatæ,ita vt nihil niſi honeſtum & bonum appetant,nunquamq́ue ad inhoneſta & mala excidant,ac delabantur:appetitionum rectum propoſitum efficitur,rectaq́ue intētio: vt nunquam incitatio diſtorqueatur,ad declinet ac id,quod non debeat:ſed finem ſemper laudabilem habent, ac conuenientem,ad quem intendatur: cum iam ratio appetitiones ipſas rationales quodam modo reddiderit,atque appetere rationaliter aſſuefecerit.nam cum talia appetitionibus propoſita ſunt: prudentia modis idoneis ac rationibus excogitatis atque initis proſperè ad ea conſequenda perducit:vt meritò inter virtutes,earumq́ue actiones obtinere principatum debeat.

Quartæ autem animæ partis,id eſt altricis,nulla talis virtus eſt: quippè cum in ea agere,aut non agere ſitum minimè ſit.

Animam hìc communiter accipit,vt in libro de anima definiuit,eam eſſe inquiens,perfectionem corporis naturalis inſtrumentarij,quod poteſtate vitam habet:quam in quatuor partes diuidi aſſerit,ſcientalem,ratiocinatricem,appetitricem,& altricem,in appetitrice ſenſiuam quoq; cōprehendens,propterea quòd omni appetitui irrationali ſenſus ineſt:iucunda enim & moleſta ſentientes,illa appetere,hæc auerſari conſueuimus.Cum igitur omnia hæc in homine ſint, naturâ ita comparatum eſſe inquit,vt tres animæ partes virtutem eam acquirant,quæ ex electione eſt,quæq; vt vel

vt vel acquiratur, vel minimè, in poteſtate hominis eſt. nam ſcientiã, quæ ſcientialis partis eſt, hoc eſt contemplatiui intellectus, volendo atque eligendo acquirimus: prudentiam item quę eſt ratiocinatricis, necnon fortitudinem, temperantiam, & iuſtitiam, quæ appetitricis facultatis ſunt, nihilominus eligendo comparamus. ex iracundia enim & concupiſcentia appetitus exiſtit, quarum actiuæ virtutes iudicio ratiocinatricis facultatis perficiũtur: nam voluntas rationalis appetitio eſt, atque alterius præſtantioris facultatis. Altricis verò quæ quarta animæ pars cõnumerata fuit, nulla talis virtus eſt, id eſt eiuſmodi quæ virtutem ex appetitione & electione acquirat: eò quòd tales virtutes in iis qui eas acquirunt, ſunt ſitæ, id eſt in libera eorum poteſtate & voluntate ſunt collocatæ. at quartæ animæ parti nihil eiuſmodi eſt: nulla enim neque appetitio ipſi ineſt, neq; electio: id quod videre in plantis licet, in quibus magnitudo quidem, & pulchritudo, & fructificatio, quæ virtutes naturales ſunt, vtpote à natura ipſis inſitæ reperiuntur: appetitio verò, & electio minimè. vnde nulla in ipſis virtus exiſtit.

At verò de eo quòd ex prudentia ad agenda vel honeſta vel iuſta nihilo aptiores ſint homines, paulo altius incipiendum eſt, hoc ſumpto initio: quemadmodum iuſta agentes nonnullos nondum eſſe iuſtos dicimus, vt eos qui ea quę à legibus præcipiuntur, vel inuiti faciunt, vel ex ignoratione, vel ob aliquid aliud, & non ob ipſa, cum tamen ea agant, quæ oportet, quæque bonum virum decet: ita licet, vt quodam modo ſe habens quiſpiam ſingula agat, vt bonus ſit: id eſt ex electione, & ipſorum eorum cauſa quæ aguntur.

Vnum quoque hoc erat quod in dubitatione de prudentia poſitum fuerat: poſſe fieri ſcilicet, vt abſque ipſa quiſpiam honeſta & iuſta ageret: eò quòd virtutes habitus animæ eſſent, vt iuſtitia, fortitudo, temperantia, & cæteræ quæ ad has vniuerſaliores ac generaliores reducuntur. vnde vt hanc quoque dubitationem ſoluat, ad quandam ſuperiorem conſiderationem aſcendit, atque hoc ſupponit principium, non omnem eum aſſerens qui iuſta agit & honeſta, continuò ob id probum eſſe: id eſt non omnem qui agit iuſta, iuſtum: qui agit temperantia, temperantem: qui agit fortia, fortem: quippè cum fieri poſſit: vt ea quæ à legibus præcipiuntur, agens quiſpiam vel pœnæ formidine id faciat, quæ violantibus leges impoſita eſt: vel præmij cupiditate, quod rectè ſe gerentibus proponitur: vel interdum ex ignoratione, cùm aut propria appetitione incitatus aliquis iuſtũ quid, aut forte, aut temperans egerit, ignorans tamen id eiuſmodi eſſe: aut ſecundum legem operans legem eſſe ciuitatis aliquam neſciuerit, quæ id eiuſmodi præcipiat. qui enim ob tale aliquid aut ſimile aliud honeſta ac iuſta agunt, neque iuſti, neque probi ſunt viri: propterea quòd non honeſtatis ipſius & iuſtitiæ, ſed alicuius alterius cauſa ea faciunt. Sicut igitur in his fit, ita quoque in vniuerſum de vno quoque qui agit, conſiderandum eſt ac perpendendum, quomodo ſe habens, quóque modo affectus honeſtum ac iuſtum quippiam agat: vt ſi ex electione & propria appetitione, & ſciens honeſtum id & iuſtum eſſe, ac propterea quod tale eſt agere id depręhẽdatur: probus ac bonus eſſe iudicetur: ſin ex ignoratione, & vel pœnę timore, vel ſpe optatę alicuius rei id facere videatur: bonus minimè eſſe exiſtimetur, etiam ſi bona ſint quæ ab ipſo agũtur. oportet enim quodã modo ſe habere, atque affectũ eſſe vnũquẽque qui agit, ſi probus ac bonus eſſe cẽſendus ſit.

Electionem igitur rectam virtus facit: quæcunque autem illius cauſa naturâ agi ſolent, non virtutis, ſed alterius facultatis ſunt.

Quomodo neceſſaria prudẽtia ſit iis qui ex virtute & viuere, & agere volunt, hinc incipit demonſtrare. inquit enim virtutem eſſe quæ electionem rectam facit: eò quòd cùm appetitiuæ quæ in nobis ſunt facultates, id eſt iracundia, & cupiditas habitum boni acquiſiuerint, recta quoque electio ipſa efficitur: dum malum auerſatur: ac bonum ſemper proponit, nunquámqne in contrariam partem diſtorquetur. ſed boni tamen appetitio perfectionem ex ſe nõ habet, ſed modis quibuſdam ac rationibus indiget quibus rem ipſam appetitam aſſequi valeat. vnde inquit, quæcũque eiuſmodi natura ſunt, vt agantur cauſa ipſius electionis, id eſt eius rei cauſa quam electio ipſa propoſuit: non ſunt virtutis, ſed alterius facultatis. actiua enim virtus de qua ſermo nunc eſt, irrationalium facultatũ eruditio eſt ac moderatio. irrationales autẽ facultates nõ ea ſunt natura, vt excogitare atque inuenire quidpiã poſſint, quod ad rei appetitę cõſequutionẽ eas perducat: ſed altera indigent facultate, quæ modos reperiat, quibus voti fieri compotes queãt. neque enim electio inuenire eos poteſt: ſed id tantum munus habet, vt illud huic, id eſt quod melius eſt, deteriori anteponat,

ponat, vbi recta ex habitu virtutis effecta est. Hactenus vera quidem oratio euasit, paulo tamẽ obscurior, ac confusior: quocirca, vt dilucidiorem eam reddat, ita subiungit:

Attendendum autem est, ac de his manifestius dicendum. est itaque facultas quædam quam* calliditatem vocant: ea est talis, vt quæ ad suppositũ scopum conducunt, agere possit, atque assequi : atque hæc quidem si propositum honestum sit, est laudabilis: si prauum, versutia est. * δεινότητα.

Quantum ad veritatem spectat, verè quidem, inquit, dicta hæc sunt: quia tamen videntur confusiora, atque obscuriora, attendendum his, aduertendumque animum est: atque oratione explicata idem clarius ac dilucidius manifestandum, quò dubitationis quoque solutio euidentior efficiatur. Aliud igitur quoddam inducit, de quo agens prudentiam iis qui ex virtute volunt operari, maximè esse necessariam ostendit. atque esse vim quandam inquit quam δεινότητα, id est calliditatẽ appellant: quam etiam definiunt, esse facultatem asserentes eorum quæ ad scopum conducunt, inuentricem. vnusquisque enim cum operari vult, scopum quẽdam ac finem actionis sibi proponit, vt facultate quadam ipsi opus sit, atque* aptitudine qua & agere & assequi ea possit, quæ ad scopũ ipsum & finem tendunt. at hæc facultas naturæ dexteritas ad rectè agendum satis sola non est: non enim qui hac fuerint præditi, probi etiam continuò sunt, sed mali esse etiam possunt. iccirco vt actiones bonæ euadant, additamento atque ei quidem non pauco opus est: id autem est, vt propositus finis bonus sit. ita siquidem fiet, vt facultas quoq; hæc laudabilis efficiatur. nam si prauum sit propositum, versutia appellatur. * ἐπιτηδειότητος, id est naturæ cõmoditate.

Vnde etiam prudentes callidos, &* versutos esse dicimus. * πανούργους.

Callidos quidem id est δεινοὺς eos qui prudentes sunt, vocamus, dum calliditatis nomine, quæ naturalis quædam commoditas est atque aptitudo, pro prudentia vtimur: quippè cum ea vis habitui, atque operationi prudentiæ necessariò adsit: vt prudentem esse callidum verum omnino sit. at cum prudentem versutum dicimus, nomine ad peiorem finem deducentis calliditatis abutimur. quanquam inest quoque hîc ingenij in prospiciendo, & promptitudinis similitudo quædam: quatenus omnia quæ ad finem propositum spectant, aptè reperiuntur. vnde etiam Homericum Vlyssem callidum vocamus, qui prudens erat, apteque excogitabat, quæ ad honestum finem tendebãt: & Periclem Thucydides talem quendam esse inquit, qui ex propria ingenij solertia licet neque prius neque pòst quippiam cognouisset: quæ ad propositum finem essent vtilia, prospiciebat: & tũ præsentia breui consultatione rectissimè dignoscebat: tum futura in longissimum tempus optimè coniiciebat. Calliditas enim à prudentia in eo differt, quòd ipsa eorum quæ ad finem absolutè aliquem spectant & conducunt inuentrix est: prudentia verò ea prouidet, quæ ad rectum & honestũ finem tendunt. calliditas item vis quædam est, atque aptitudo à natura in rationali animæ nostræ parte insita: prudentia habitus est qui ex longo rerum vsu, longaque experientia comparatur, indigetque calliditate, quam superueniens excolat ac perficiat: quo fiat vt bono semper fine proposito, quæque ad ipsum tendunt, aptè excogitatis, potiri voto felicissimè possit. quam quidem calliditatis & prudentiæ differentiam etiam ipse Aristoteles tradit, dum subiungit in hunc modum.

Prudentia verò hæc facultas non est : non sine tamen facultate hac existit, sed habitus oculo huic animæ non absque virtute acquiritur, sicut diximus, & perspicuum est.

Prudentia, inquit, antedicta facultas non est: sed ea tamen indiget, vt in ea scilicet existat : vnde sine ea esse non potest. quemadmodum neque quispiam alius habitus, nisi subiectum ad suscipiendum idoneum fuerit: idoneum verò esse nequit: nisi naturalis aptitudo atque habilitas adsit. qui autem calliditati superuenit habitus, quæ prudentia est, oculo huic animæ acquiritur. cuinam? antedicto videlicet, id est actiuo intellectui: qui quidem substantiâ idem cum contemplatiuo cùm sit, operatione tamẽ est diuersus. idem enim intellectus, sicut superius etiam diximus, cum circa vniuersalia versatur, & supra sensum, sapientiam, & scientiam constituit: intellectusque contẽplatiuus & cogitatio appellatur. cum ad particularia, & ea quæ in actionem veniunt, agenda conuertitur: actiui intellectus & ratiocinationis nomen consequitur. quo pacto verò non absque virtute habitus hic comparetur, dictum etiam ab Aristotele est: sed nos quoque clarius explicemus. Virtus est, quæ appetitiones bonas reddit à ratione præsidẽte compositas, ac moderatas: atque inde res quoque ipsæ appetitæ honestæ ac bonæ existunt. at res appetitæ fines ipsi sunt, ad quos cum ratio benè omnia conferentia potest inuenire: prudentia dicitur: quippè quæ ad bonorum propositorum, bonorumque finium consequutionem media idonea atque apta excogitet. cum igitur appetitiones,

nes,resque ipsæ quæ appetuntur,aliter esse bonæ non possint,nisi in appetitiuis facultatibus boni habitus sint,boni autē habitus sint virtutes:absque virtute non posse prudentiā esse perspicuū est.

Ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent. quandoquidem eiusmodi est finis,& quod optimum est:quodcunque illud fuerit.

Ostendere vult prudentiæ habitum non sine virtute oculo huic animæ comparari , atque acquiri:huic scilicet,de quo paulo antè dixit,qui intellectus actiuus est: ostenditque id in hunc modum:ratiocinationes inquiēs agendarum rerum principiū habere,principium scilicet finale,quod propositum ad exequendum opus est.quod sanè,si prudentia modos inuenit, quibus ipsum comparetur,bonum esse necesse est:alioqui non esset prudentia,si vel scopum non bonum sibi faceret, vel ad eundem consequendum rationes excogitaret:id enim non prudentiæ est,sed* versutiæ potius,sicut dictum est.Quod autem proponitur,& appetitur,esse bonum non posset, nisi virtus esset,quæ id appeteret.Quomodo igitur ratiocinationes de his fiunt?& quod bonum est,& optimū finale sibi principium statuunt?si ita dicamus videlicet:hoc quod propositū est , est bonum: quod bonum autem est,ei comparando diligentia & cura adhibenda est:diligentia igitur & cura ei cōparando est adhibenda,quod propositum est.Vbi verò dixit ratiocinationes agendarum rerū principium habent,posteà subiungit,quod minoris propositionis vicem obtinet:[QVANDOQVIDEM eiusmodi est finis,& quod optimum est:quodcunque illud fuerit.] quam extremam particulā,id est [quodcunque illud fuerit],propterea addidit sine vllo definito exēplo:propterea quòd quod bonū est,est etiam optimum,siquidem ex virtute expetendum euasit: vnde etiam à prudentia,qui habitus oculi animæ est,dignum cura & studio esse iudicatur.

*πανεργίας

Sit enim verbi causa,quod inciderit:id nisi bono viro non apparet:propterea quòd distorquet prauitas,facitque vt circa actiua principia fallamur. Quare non posse quempiam prudentem esse nisi bonus sit, manifestū est.

Idem confirmat,à virtute finem proponi & scopum prudentiæ , ad quem consequendum modos ipsa posteà excogitat,atq; exercet.rursusque communi oratione vtitur, nihilque ex bonis definitè sumit,sed quod inciderit. quod cum inquit,non id intelligi vult,quod siue bonum, siue malum sit,nihil refert:sed quod vnum ex agendis bonis sit,quod propositum est, quodcunque ex ipsis fortè inciderit:non hoc definitè, aut illud. id autem non apparet & videtur esse tale , nisi bono viro.quippè cum ei qui prauus habitu est,bonum, perinde atque obliquæ lineæ recta,accommodari atque applicari minimè queat:sed bono animo tantum congruat,atque appareat. vnde etiam inquit,prauitatem distortam ac peruersam reddere animæ cognitionē,atque efficere,vt circa principia agendarum rerum fallatur atque erret.Prauitas enim sicut bonos scopos & fines non admittit,ita prauis delectatur:ac propterea fit,vt prauus finalia principia deteriora & sibi proponat , & assequi cupiat.Verùm vt hoc exemplo aliquo clarius faciamus:proponatur pulchritudo Helenæ, in quam & Diomedes Tydei,& Priami filius Alexander oculos coniiciant.Diomedes enim vtpote bonus & temperans vir,assuetusque aptè & congruè intuendi operatione vti , nō vlterius progredietur:sed in aspectu ipso sistet, satis sibi esse ratus,si visione ipsa fruatur,atq; inde oblectationem percipiat.at Paris intemperans & prauus cum sit,non acquiescet,nisi etiam tactu,nō visu tantum re inspecta frui possit:diuersumque alterum finem præter visionem ipsam appetet:& principium alterum,ac scopum sibi proponet,vt alienas nuptias vitiet:id quod intemperantiæ prauitas suggerit.Atque hinc patet & virtutem & prudentiam mutua ope inter se indigere:vt illa scopum & finem quò tendendum est,proponat:hæc & eo delectetur , & modos rationesque ineat, quibus comparari commodè possit.Rectè igitur ab Aristotele dictum est,fieri non posse,vt prudens quispiam sit,nisi bonus quoque,id est probus,& virtute præditus fuerit.

De naturali uirtute,& de uirtutum & prudentiæ connexione. Cap. XIII.

SEd considerandum rursus etiam de virtute est: nam simili modo quoque virtus sese habet.sicut prudentia cum calliditate non idem quidē, sed simile tamen quid est:ita virtus naturalis cum ea , quæ propriè virtus dicitur.

Hucusque prudentiam ostendit sine virtute esse non posse, sed ea indigere ad proponendos sibi scopos & fines bonos rerum agendarum : boni enim sunt cùm à bonis habitibus appetantur: nunc verò econtrario virtutem esse sine prudentia non posse,demōstrare vult: priusque eam cum prudentia habere similitudinem quandam docet.sicut enim prudentiæ naturalis quædam facultas præsupponitur:quæ calliditas vocatur,aptitudo scilicet quædam atque habilitas,qua anima ad suscipiendam

ſuſcipiendam illam præparatur:ita propriam virtutem naturalis quædam virtus antecedit: quæ aptitudo etiam ipſa eſt,qua idonei ad eam quæ propriè eſt virtus,ſuſcipiẽdam efficimur. Inquit igitur,oportere etiam de virtute conſiderare: propterea quòd virtus ſimile quid habere cum prudentia videtur.ſicut enim prudentia cum calliditate non idem quidem eſt,ſed tamen ſimile quid:non idem ſanè,quia illa à natura animæ ineſt,aptitudo quædam cum ſit,atque habilitas ad prudentiam conſequendam:prudentia aduentitia eſt,multa cura & diligentia,rerumque vſu acquiſita.ſimile tamen quid habet,quòd ſicut illa eorum quæ ad finem conducunt,inuentrix eſt: ſic prudentia accepto à virtute fine in eum intendit,quæque ad ipſum conferunt,conſultãdo excogitat.quemadmodum itaque prudentia ad calliditatem ſeſe habet, ita virtutes inter ſe:vt naturalis virtus calliditati,ea verò quæ propriè virtus eſt,prudentiæ reſpondeat.

Omnibus enim ſinguli ex moribus eſſe quodã modo naturâ videntur.

Aliam,inquit,eſſe naturalem virtutem, & aliam propriam , ex communi multorum opinione conſtat. omnibus enim ſinguli mores eſſe naturâ quodam modo videntur.mores dicuntur , id eſt græcè ἤθος,quæ ex natura conſequuntur proprietates:neque id in ratione præditis tantummodo, ſed etiam in ratione carentibus animalibus: quemadmodum cum leonem dicimus naturâ eſſe fortem,eo quòd audax eſt,atque animoſus,terroremq; incutientia contẽnit : vulpem verò verſutam, & doloſam,quia in operationibus eiuſmodi apparet:ouẽ ſtultam,& ſimplicem:cæteraque animalia aliis, atque aliis moribus inſtructa.ita quoque in hominibus alium tales mores habere,aliũ tales dicimus.Addidit autem[quodam modo]propterea quòd non omnibus animalibus iidem mores ſunt,ſed in rationalibus & brutis morum diuerſi modi conſpiciuntur.

Nam & iuſti & tẽperantes & fortes ſumus, & cætera ſtatim ab ipſo ortu habemus.Sed aliud tamen eſt quod quęrimus,vt quod propriè bonum eſt,& talia alio modo adſint.

Prudentia & calliditas queadmodum re ipſa diuerſæ ſunt , quòd hæc naturalis , illa acquiſititia eſt:ita appellatione quoque inter ſe diſtant.nam quæ ex natura eſt facultas, calliditas id eſt δεινότης vocatur: eſtque etiam ipſa virtus quædam naturalis,moderatione rationis nondum compoſita.quæ verò propriè virtus eſt,nominatur prudentia,quæ calliditati ſpeciem quandam ac formam imprimit.in moralibus verò virtutibus tam naturales,quàm propriæ,vno & eodem nomine nuncupantur:atque id non iniuria.nam quia calliditas rationis & intellectus naturalis virtus eſt,cuius quoque propria virtus eſt prudentia:propterea fit,vt bruta animalia,quippè quæ & ratione & intellectu carent,habere calliditatem non poſſint. at morales virtutes cùm & rationem habentibus, & ratione expertibus naturâ inſint,iiſdem nominibus vtrobique appellãtur : vt in brutis quoque nulla nominis diſcrepantia ſit.in eo enim tantum differunt quòd ex altera atque altera origine exiſtunt:cum ex natura illæ,hæ ex more & conſuetudine proficiſcantur. Sed quærendum videtur , ſi mores naturales & in brutis & in rationalibus ſunt:cur virtutes naturales morales à moribus qui naturâ ſunt,deducto vocabulo etiam non dicuntur:communique nomine æquiuocè omnes morales appellentur? Quocirca ſcire oportet,morales id eſt ἠθικὰς non ab ἤθους,id eſt moribus,ſed ab ἔθους dici quod morem & conſuetudinem ſignificat , breui ſyllaba ε in longam η mutata: quippè quæ aſſuetudine & exercitatione*ex rationis præſidentia ac præſcriptione comparentur: naturales verò eas quæ ab ipſo ortu naturâ exiſtunt in iis,in quibus inſunt.quoniam igitur hæ naturam, illæ morem & conſuetudinem efficientem cauſam habent:merito vtriſque à cauſa nomen impoſitum eſt.nam mores,id eſt ἤθος non ſunt cauſa,ſed ex cauſa,quæ ipſa natura eſt,exiſtunt. Ex more enim & conſuetudine,quod ἔθος dicitur,morales virtutes appellari, ipſe quoque Ariſtoteles teſtatur:qui in ſecundo huius operis libro,moralium virtutum nomen à more,id eſt ἔθους parua inclinatione & mutatione facta eſſe deductum aſſerit . non enim naturalis eſt mos,ſicut mores,ſed ex aſſuetudine & exercitatione in habitum euadit.aptitudines igitur ad vnamquamque virtutẽ moralem ab ortu & generatione ipſa nobis inſunt:ſed non ſatis tamen id nobis eſt,vt ea quę propriè virtus eſt,præditi eſſe dicamur: ſed aliud eſt quod quærimus , id ſcilicet quod propriè bonum eſt, id eſt,quæ eſt proprie virtus.licet eodem quo naturalis nomine appelletur. quærimuſque vt talia, id eſt propriè bona & propriè virtutes nõ ita ex natura,ſed alio quodam modo adſint:ex meditatione videlicet & exercitatione duce intellectu & præſidente.

* μετὰ λόγου γινόμεναι.

Etenim pueris & beſtiis naturales inſunt habitus:ſed ſine intellectu , & mente eſſe noxij apparent.

Non eſſe propriè virtutes eas quæ naturales ſunt,ex eo,inquit,patet, quòd pueris & beſtiis inſunt.pueri autem,propterea quòd recens nati ſunt,nullamque rerum peritiam in vita contrahere

potuerunt,

potuerunt.nondum oculum in anima adepti ſunt,licet naturâ idonei ſint ad eum acquirendũ:non dumque intellectus ipſius actum,atque operationem ſunt cõſequuti,qui rectè pertractandis ſingu lis præeſt.beſtiæ verò quæ ratione prorſus carent,ne aptitudinem quidem vllam habent,qua appe titionibus ſuis rectè vti poſſint.quo fit,vt virtutes hę naturales tam in pueris q̃ beſtiis intellectu & mentæ deſtitutæ noxiæ ac damnoſæ appareant,cũ non habeant quod eas diſponat,ac moderetur.

Cæterum tantum inſpici videntur:quòd quemadmodũ in corpore valido quòd ſine viſu mouetur,cõtingit,vt vehementer erret,proptereà quòd viſu caret:ita quoque hîc euenit,† ſi intellectum acceperit, in agẽdo differt: atque habitus licet ſimilis ſit,propriè tamen virtus tunc erit.

† a l. ſi verò.

Quoniam virtutum habitus ſenſibus obſcuri ſunt atque ignoti, niſi ex operationibus extrinſecus manifeſtentur:ſenſibili exemplo rem hãc planam facit.corpus validum, magniſque viribus prȩditum aſſumit,quòd magna quædam pro ratione viriũ efficere poſſit.id ſi viſu deſtitutum ſit, dum mouetur vehementer errat:cum motus vehemens ex validis viribus efficiatur,viſus verò priuatio impediat,quo minus opportunè ferri queat. quemadmodum ſiquis magno virium robore vſus patri,aut alicui alteri quem cariſſimum habeat,ictum infligat:ex eoque quòd viſu caret,ignoret quis ſit quem verberet:aduerſusque eum,quaſi inimicum quem vlciſci velit,ita afficiatur. vehementibus enim viribus feriens non leue malum inferet:ſed vel verberatum interficiet,vel inutilem reddet.ſicut igitur in hoc,ita in naturalibus virtutibus euenit:quippè quod naturalis aptitudo viribus corporis comparetur.nam ſi oculus animæ affuerit,ea optimè operabitur, magnumq; ac præclarum quippiam exequetur:cum naturæ dexteritatẽ miniſtram,ducem verò habeat oculũ, quem ex multo rerum vſu,multaque vitæ experientia ſibi comparauit.ſi verò oculus is non adſit, naturalis appetitio quaſi in cæcitate & obſcuritate conſtituta multa cum vehementia incitata magnum quoddam malum perpetrabit.ſed ipſe adducto exemplo validi corporis quod cum ſine viſu mouetur,magnos errores committit:deberetque ſubiungere id cui ſimile eſt, quæ eſt naturalis aptitudo,quæ etiam ipſa ſine oculo animæ,id eſt prudentia incitatur:nihil huiuſmodi infert, ſed contrarium.inquit enim[ita quoque hîc euenit,ſi intellectum acceperit & acquiſiuerit,in agendo differt],diuerſam eſſe actionem aſſerens quæ cum intellectu ſit,ab ea quam ſine intellectu ſola naturali aptitudine vſus quiſpiam producit.id autem fecit Ariſtoteles vt ſolitæ conſuleret breuitati. Habitum verò hîc dicit qui ex more & conſuetudine comparatur, non qui ineſt naturâ. qui non idem cum naturali,ſed ſimilis tantum ei eſt:diuerſa enim genera vtrorunque ſunt,quippè cum alter naturalis ſit,alter moralis. Non igitur ob ſimilitudinem naturalem aptitudinem eſſe propriè virtutem dicemus:ſed tunc erit propriè virtus,cum in habitum euaſerit:id eſt cum ex aſſuetudine & exercitatione firmitatem ac ſtabilitatem fuerit conſequutus, vt rectè & ſecundum rationem operetur.

Quare quemadmodum in opinatiua parte duæ ſpecies ſunt, calliditas, & prudentia : ita in morali duæ quoque ſunt:quarum altera vittus naturalis,altera propriè virtus eſt,atque harum ea quæ propriè virtus eſt,non ſine prudentia exiſtit.

Hæc concluſio antedictorum eſt.ſuperius enim prudentiam & virtutem alteram altera indigere mutuò oſtendit:proptereà quòd ſicut prudentia ad calliditatem,ita propriè virtus ad naturalem ſeſe habet.calliditas ſiquidem quaſi materia eſt,quæ à natura excolenda atque in propriam ratiocinatiuæ partis virtutem formanda prudentiæ ſuppeditatur.naturalis item virtus morali virtuti ſimili modo ſubiicitur.eſt enim naturalis quædã aptitudo quæ ab ea quæ propriè virtus eſt,formam quaſi materia ſuſcipit:dum in conuenientem rectitudinem appetitiones redactæ obſequentes rationi efficiuntur,quæ eas ad bonum atque honeſtum ſcopum incitat,atque inducit. Colligit igitur ea quæ ſuperius dixit,quaſi ita inquiens:demonſtratum igitur eſt, & in opinandi facultate duas eſſe ſpecies calliditatem & prudentiam.calliditatem quidem quaſi naturalem virtutem, quæ dexteritas quædã eſt & facultas inueniendi ea quæ ad propoſitum finem conducunt:prudentiã ratiocinatricis partis propriam virtutem, quæ bonum finem propoſitum habens à virtute ſcilicet morali ſuppeditatum,ad eum proprias operationes intendit ac dirigit.Dictum iam eſt moralis animæ partis duas ſimili modo eſſe ſpecies,virtutem naturalẽ,& propriam:virtutemque propriam duabus de cauſis prudentia indigere:primũ,quia ſine intellectu virtus naturalis virtus tantummodo eſt:vbi verò acceſſit intellectus qui eã dirigat,moralemque efficiat,adeo proficit,vt in propriã virtutem euadat: deinde quòd ſine prudentia quæ ad bonum finem deducentia inuenit, conſequi

appetitas

appetitas res virtus non potest. Opinatiuam verò partem ratiocinandi facultatẽ appellat, eò quòd cũ ab vltimis animæ facultatibus incipimus, prima inter rationales opinatiua nobis occurrit, quæ vniuersalia cognoscit: cùm sensus sola particularia & singularia percipiant. Moralem autem vocat appetitiuam, rationisque expertem, propterea quòd mores, quod ἦθος græcè dicitur, proprietates significet, quæ vitas, & naturas ratione carentes consequi solent. opinio præterea à sensibus, sensuumque operationibus, vel ab iis quæ conclusa à cogitatione fuerint, occasione sumpta, in se vniuersale constituit, rationalemque in suam operationem exercet. vnde quia opinandi facultas cũ iis quæ circa particularia operantur, id est cum sensibus, irrationalibusque appetitionibus quasi affinitatem quandam habet: & circa eadem versatur quoque ratiocinandi vis, quæ rationalis facultas cùm sit, circa particularia tamen operatur: meritò effectum est, vt ratiocinandi facultatem opinatiuam nominarit. Esse autem inquisitione dignum videtur, vtrum moralem virtutem & prudentiam æquales statuere debeamus, eò quòd altera alterius ope indigeat, an altera alteri anteponenda sit: tum si id faciendum, vtra præstantior existimanda: illáne omnino quæ per se rationalis est: quippè quæ moribus & irrationalibus facultatibus modum & ordinem afferens, in habitum eas honesti ac perfectionem inducit. hæc enim est, quæ incitationes appetitionum moderatur, operationesque earum componit, subiicitque rationi: atque eius participatione efficit, vt virtutes existant, atque oriantur: licet nondum prudentia vocetur: atque ita posteà scopis ac finibus bonis acceptis, ad quos actiones suas intendat, actiuus intellectus euadit, propterea quòd agẽdis rebus, quæ sunt particulares, pertractandis incumbit: ac dum contemplatur, tempore antecedit: dum agit, eodem cum moralibus atque actiuis virtutibus tempore existit. eò quòd actiuus homo bonus esse non potest, nisi & fines bonos propositos habeat, quos morales virtutes offerũt: & ratio, id quod prudentiæ est, ea quæ ad consequutionem conducunt, inuenerit. Si igitur vsum vtrarunque inter se & prudentiæ ad moralem virtutem, & moralis ad prudentiam inspiciamus, diuersitatem ipsarũ planè cognoscemus: atque vtra vtri præstet, ad rationem spectantes rectè iudicabimus. Nam prudentia morali virtute indiget, vt fines bonos atque honestos habeat, qui ex morum moderatione & probitate proponuntur: virtus verò moralis prudentiam requirit, vt ea propriis operationibus bonorum finium consequutionem exequatur: vt si ea non adsit, atque operetur, vani omnes fines moralium virtutum futuri sint. Quomodo igitur multò præstantior moralibus virtutibus prudẽtia non est existimanda: cùm & tanquam ratio recta dispositionem & modum actionibus imponat, & vt ipsæ tum bonos fines habeant, tum eos assequi possint in causa sit.

Vnde etiam omnes virtutes prudentias esse inquiũt: & Socrates partim rectè quærebat, partim errabat. quòd enim prudentias esse omnes virtutes opinabatur, errabat: rectè dicebat, ꝙ non sine prudentia esse eas asserebat.

Hoc quoque subiungit, vt prudentiam moralibus virtutibus necessariam esse confirmet. hinc est enim, inquit, quòd nonnulli ex antiquis sapiẽtibus prudẽtias esse omnes virtutes opinati sunt: propterea quòd eam vbiq; præsidere ac præesse omnibus actionibus videbant, suisque operationibus moralium virtutum operationes obtegere, atque occultare. & Socratem in medium adducit qui apud Platonem in republica, omnes virtutes esse prudẽtias dicit: quem partim laudat, partim reprehendit. nam quòd virtutes omnes prudentias vocabat, in eo reprehendit: quòd non sine prudentia eas esse dicebat, in eo sententiam eius laudat ac probat. Quærere autem rectè eum inquit, & non rectè asseuerare, eò quòd non absolutè quicquam affirmare consueuerat, sed* in colloquio disputare, ac quærere. Quanquam non malè, vt opinor, neque absurdè virtutes Socrates tũ scientias, tum prudentias appellabat. nam cùm secundum rectam rationem omnes virtutes operentur, rectaque ratio sit, quæ in omnibus actionibus ipsis præsit, ac dominetur: efficiatque vt affectuosa animæ pars ipsi obediens ac parens cum virtute vitam traducat: non immeritò virtutes omnes prudentiæ & scientiæ à præstantiore atque excellentiore animæ parte sumpto nomine nũcupari possent. quippè cum idem quoque in hominis appellatione contingat, qui cùm rationales & carentes ratione facultates in se habeat, non rationalis & irrationalis vocatur, sed vno tantũ rationis nomine insignitur: propterea quòd ratio est quæ dominatur, reliquasque omnes sibi obtemperantes reddit: vt conuenientius ab ea parte quæ in ipso præest, principiatumque obtinet, rationalis appelletur. adde quòd alio modo ciuilis hominis, alio ciuis virtus sese habet. illa siquidẽ cùm scientia est, qua ciuilis quid sit vnaquæq; virtus, cognoscit, in qua parte animæ consistat, quem finem habeat, quo pacto comparari queat, atque alia huiusmodi: vt & ipse & qui sub ipso sunt, reliqui ciues cũ virtute degant. ciuis autẽ virtus tantũ est si prudentioribus & sapientioribus obtẽperet, legibusque & rectè imperantibus audiens sit. vnde quia præstãtiores, perfectioresque virtutes

* διαλογικῶς προσομιλεῖ καὶ ζητητικῶς.

ſunt quæ cum idonea ſcientia abſoluuntur:non ab re videntur à Socrate & ſcientiæ & prudentiæ omnes fuiſſe appellatæ.

Signum autem illud eſt,quòd nunc omnes cum definiunt virtutem,vbi habitum eam eſſe dixerunt,& ad quæ eſt, adiungunt ſecundum rectam rationem.recta autem ratio eſt,quę ſecundum prudentiam exiſtit.

Hoc item ad idem probandum ponit,neceſſariò ſcilicet prudentiam & moralem virtutem inter ſe eſſe coniunctas.cuius rei indicium ab omnibus qui definiunt virtutem,ſumit. omnes enim eam eſſe habitum ſecundum rectam rationem definiunt. recta autem ratio ſecundum prudentiam eſt.virtus enim circa actiones & affectus verſatur.quippè cùm hæc ſint ea,ad quæ eſt:id eſt ad quæ omnis operatio intenditur,quæ ex habitu virtutis procedit. cum igitur dicunt virtutem habitum eſſe qui circa hæc verſatur,nec nomine habitus,nec ſubiecto circa quod verſatur,contēti ſunt: ſed addunt etiam quaſi proprium quoddam ipſius virtutis ſecundum rectam rationem. eo quòd nō ſit virtus abſolutè habitus qui circa actiones & affectus verſetur:ſed rectam rationem adeſſe quoque neceſſe ſit,vt virtus exiſtat.quoniam verò recta ratio ſecundum prudentiam eſt:niſi prudentia adſit,virtus eſſe nullo modo poterit.atque hęc communis quædam opinio ac notio apud omnes eſt, qui virtutem definiunt.

Videntur igitur vaticinari quodam modo omnes talem eſſe habitū virtutem,qui ſecundum prudentiam exiſtit.

Quaſi eos qui virtutem definiebant in aliis non approbet,niſi quòd rectam rationem in definitione aſſumendam cenſuerunt:vaticinantibus eos ſimiles eſſe inquit. ſicut enim diuinatio quæ coniecturalis quædam ars eſt,de futuris coniiciendo pronunciat: ita hi quoque virtutē moralem ſine prudentia non eſſe,videntur coniectaſſe.propterea etiam habitum qui ſecundum prudētiam in actionibus & affectibus operatur,eſſe virtutem omnes communiter denunciarunt.

Paululum tamen tranſeundum eſt. virtus enim non tam ſecundum rectam rationem,quàm cum recta ratione habitus eſt: at recta de huiuſmodi ratio eſt prudentia.

Paulum orationem immutat,qua in definienda virtute antiquiores vſi fuerant:vt cum his conueniat,quæ de morali virtute & prudentia ipſe hîc tradidit.Paululum enim,inquit, tranſeundum eſt,id eſt vel addendum,vel immutandum in hac definitione verbum aliquod eſt:vtrumque enim appellari tranſitio poteſt,ſiue cum è pauciore numero in maiorem:ſiue cum è verbo in verbū traductio fit.nam non ſolum debemus rectam rationem actionis vel affectionis quæ ſecundum virtutem exiſtit,tanquam modum & menſuram ſtatuere,vt ſecundum ipſam fieri ex virtute omnia dicamus:quippè cum fieri poſſit,vt menſura à re menſurata ſeparari queat. at ſi prudentia ſeparetur, neque agere,neque affici ex virtute amplius licebit.quocirca adeſſe ſemper rectam rationem neceſſe eſt,cum eaque ſunt omnia tractanda:ſi & actiones & affectiones exiſtere ex virtute volumus: vt hoc modo virtus habitus eſſe cum recta ratione definienda ſit. recta autem ratio quæ de actionibus affectibuſque pręſcribit,nihil aliud eſt quàm ipſa prudentia.Neceſſe autem omnino eſſe vt actiones & affectiones omnes quę ex virtute exiſtunt,cum recta ratione & prudētia ſint,inde perſpicuum eſt:quòd cum affectus iræ & cupiditatis motus,atque incitationes ſint ad appetendas res: actiones verò ſint operationes & effectiones ad conſequenda ea quæ appetuntur: neque affectus rectè & opportunè incitari poterunt, niſi præſidentem habeant rationem,quę ipſis modum vnicuique conuenientem præſcribat: neque operationes accommodatè ad finem propoſitum abſoluentur,niſi ratio ex ſeſe apta atque opportuna ſuppeditarit.

Ac Socrates quidem rationes virtutes eſſe exiſtimabat:ſciētias enim eas eſſe omnes dicebat:nos cum ratione eſſe arbitramur.

Quæ differentia inter ipſum & Socratem ſit in diſputatione de virtutibus,hîc ſubiungit:ne dicere quiſpiam poſſit fruſtra repręhenſum fuiſſe Socratem,cum vtrique,tam ipſe ſcilicet Ariſtoteles,quàm Socrates rationem in virtutis definitione aſſumant.Socrates igitur,inquit,quia virtutes ſcientias eſſe opinabatur,eas eſſe rationes ipſas aſſerebat: propterea quòd ſciētiæ nihil aliud ſunt, quàm ſciendarum rerum perceptiuæ rationes.nos verò nō rationes, ſed cum ratione eſſe virtutes aſſeueramus.eſſe autem aliquid,& eſſe cum aliquo diuerſum quid proculdubio eſt.

Ex his igitur quæ dicta ſunt,conſtat neque propriè bonū eſſe ſine prudentia,neque prudentem ſine morali virtute quempiam poſſe.

Cùm ſatis oſtenderit moralem virtutem & prudentiã mutua ope inter ſe indigere : † vt moralis virtus ſcopum & finem rectè affectis appetitionibus proponat : prudentia quæ ad fines conſequendos faciunt,procuret:nunc ea quæ dixit,concludit. ex illis enim planum eſſe inquit , neque propriè bonum eſſe poſſe ſine prudentia,neque prudentem ſine morali virtute: propriè bonũ appellans eum qui à naturali virtute prædito diſtinguitur.qui enim naturâ eſt iuſtus , aut fortis , aut temperans,non eſt propriè bonus,ſed tantum ad virtutes, vel omnes,vel nonnullas , vel aliquam, vel virtutis alicuius partes aptus,atque habilis eſt.perinde ac ſiquis ad liberalitatem naturâ ſit idoneus,dum negligit pecunias,viliq́ue eas ac parui æſtimat.hæc enim* aptitudo naturalis ad virtutis perfectionem ſola non ſufficit:ſed accedat ſtudium ex electione & exercitatio neceſſe eſt,vt virtutis habitus comparetur.

† ὥστε τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν τὸν σκοπὸν, καὶ τὸ τέλος προτίθεσθαι ὑγιῶς, καὶ ἀδιαστρόφως ἐχουσῶν τῶν ὀρέξεων, *ut uirtutem moralem ſcopum & finem appetitionum rectarum & minimè peruerſarum proponat.*

* εὐφυΐα *dexteritas naturæ.*

Quin etiam ratio illa hinc ſolui poſſet, qua ſeparatas eſſe inter ſe virtutes diſſereret aliquis: eo quòd idem ad omnes aptiſſimus minimè ſit,atque iccirco alias iam,alias nondum acquiſiuerit.hoc ſiquidẽ in naturalibus virtutibus licet:in iis verò quibus abſolutè bonus vocatur quiſpiam,non licet. ſimul enim cum prudentia quæ vna eſt,omnes exiſtent.

Cùm communis opinio apud ſapientes ſit,virtutes ſeſe mutuò conſequi: dubitationem quandam aduerſus hanc diſſertatoria,id eſt dialectica via progredientem & mouet,& ſoluit. nam ſi fieri poteſt vt ad aliquam virtutem aptus quiſpiam ſit,ad aliam ineptus , fieri quoque poterit vt eam ad quam eſt aptus prius acquirat,quàm alteram:atque ita efficietur,vt acquiſita iam virtus ab altera ſit ſeparata:neque cõſequi ſe mutuò virtutes neceſſe ſit.ſed ex his quæ dicta ſunt,inquit, de prudentia & morali virtute,ſolui ratio quoque hæc poſſet,qua differendi via,id eſt dialectica ſeparari à ſe virtutes,neque connexas eſſe mutuò probare quiſpiam conaretur . quòd enim idem ad omnes aptiſſimus minimè ſit,id pro argumento ſumit quòd virtutes ſe mutuo non conſequantur. qui enim ad vnam omnium aptiſſimus eſt,is ante alias ipſam acquiret. acquiſita verò in eo iã erit, cum nondum aliæ ſint.Vbi hæc dixit,ſolutionem poſteà affert:hoc inquiens quod ita dicitur , in naturalibus virtutibus licet:quas qui habuerit,propriè bon⁹ minimè vocatur,quamuis ad omnes aptiſſimus quiſpiam ſit:ſed aptus,naturáque bene affectus ad bonum dicitur . fieri enim poteſt & licet eum qui in vna virtute eſt naturæ habilitate præditus,in reliquis nõ ſit.at in iis quæ propriè virtutes ſunt,ex quibus propriè bonus aliquis appellatur,non ita licet.cur? propterea quòd ſi abſit prudentia,nullam ex iis quæ propriè ſunt,habebit:ſi adſit,ſimul cum ipſa morales quoque virtutes conſequentur.ſi enim ratio appetitionibus præſit,easque moderetur,ac ſubditas ſibi,obedientesq́ue reddat:tam bona erunt,quæ ſectantur,quàm mala quæ fugiunt:atque ita efficietur,vt neceſſario omnes virtutes ſe mutuò conſequantur:cum morales bonos fines proponant , prudentia quæ ad fines conducunt omnia opportunè excogitet,atque expediat.vt hoc modo pateat ex antedictis de morali virtute & prudentia dubitationis huius afferri ſolutionem.

Perſpicuum autem eſt & prudentia eſſe opus etiam ſi non eſſet actiua, propterea quòd partis animæ virtus eſt: & ſine prudentia & virtute actiua eſſe electionem rectam non poſſe.eò quòd hæc finem:illa quæ ad finẽ tendunt vt agamus,facit.

Prudentia quidem actiuus quoque intellectus eſt,quippè quæ actiuis virtutibus modos ac vias inueniat,quibus potiri finibus ſuis poſſint:non eſſe tamen propterea inferior,ac miniſtra eſt exiſtimanda.eſt enim etiam ex ſeſe integra ac perfecta:opuſque ipſa eſt,etiam ſi nullum ad agendum vſum exiberet,ob id videlicet quòd partis animæ ratiocinatiuæ virtus eſt.immo quantò pręſtantioris eſt partis, tantò præſtantior cæteris quoque ipſa eſt . præſtantior enim eſt ratiocinandi vis, quàm iraſcibilis & concupiſcibilis ex quibus morales virtutes exiſtunt . patet item electiuam animæ noſtræ facultatẽ propriam rectitudinem non eſſe habituram,niſi & prudentia,& virtus moralis affuerit:virtus,quæ finẽ proponat : prudentia, quæ ad finem aptè conducentia inueniat:quò electio hæc ſibi oblata accipiens bona & honeſta anteponere malis & turpibus queat:atque hæc cõſequi etiam ex antè dictis videntur.

At verò neque præſidet ſapientiæ: neque melioris quàm ipſa partis eſt.

Hoc ad alterã dubitationem refertur,quam ſuperius de ſapientia & prudentia poſuit:num pręſtantior prudentia quàm ſapientia eſſet,eò ꝙ prudentia faceret,& in vnaquaque re agenda præſcriberet,fineſq; appetitionum noſtrarũ exequeretur: ſapientia verò cõtẽplaretur duntaxat, & nihil

ageret:quippè cum dictum quoque eſſet prius facultates quæ præciperent,fineſque haberent perfectiores,eſſe principaliores,ac præſtantiores.Huic igitur quæſtioni ſolutionem hîc ſubiungit,nõ eſſe prudentiam præſtantiorem ſapiẽtia aſſerens:ad cuius enunciationis comprobationem ſumit, quòd melioris quàm ipſa partis non eſt.perinde ac ſi ita diceret: prudentia ſapientia non eſt præſtantior,propterea quòd neque melioris partis virtus eſt,quàm ſapientia: ſiquidem ſapientia contemplatiuę partis habitus,ac virtus eſt:actiuę prudentia:at contemplatiuus intellectus actiuo pręſtantior,contemplatio item actione eſt excellentior:eſt enim eius qui in nobis propriè eſt intellectus,qui per ſe ab aliis annexis ſibi facultatibus ſeparatus operatur.actio verò eſt actiui, qui ratione carentibus facultatibus ad agendum neceſſariò vtitur.

Quemadmodum neque ſanitati medicina: neque enim ipſa vtitur, ſed vt fiat,prouidet.quocirca illius cauſa præcipit,non autem illi.

Exemplum adducit medicinæ & ſanitatis: quo oſtendat non abſolutè habitum qui de aliquo ſtatuit ac iubet,eo de quo ſtatuit ac iubet,eſſe præſtantiorem:ſed eum habere principatum qui cũ alicui præcipiat,eo quoque ad conſequutionem alterius vtitur. cuiuſmodi eſt equeſtris ars * quæ frenaria,& ciuilis quæ reliquis omnibus & artibus & ſcientiis vtitur, quæ in ciuitatibus adhiberi conſueuerunt.Medicina enim ſanitati non præcipit,neque ea vtitur:ſed de ipſa iubet,vtque ea cõparetur,procurat:neq; illi,ſed illius cauſa præcipit:ob ipſam enim eſt,vt de ipſa præcipiat, ipſamque in corporibus efficiat.ſi igitur id quod alterius gratia eſt,eo cuius eſt gratia inferius eſt: prudentia quoque inferior ac poſterior quàm ſapientia erit:quippè quæ ob eam præcipiat,idque ſtudeat,vt in animo noſtro ea comparetur.

* χαλινοποιητική, id eſt ars faciendi frena.

Simile præterea illud eſt, ſiquis ciuilem, propterea ꝙ de omnibus præcipit,quæ in ciuitate ſunt:diis præeſſe ac dominari etiam diceret.

Alterum exemplum ad eandem rem affert,ciuilis ſcilicet ſcientiæ,& deorum.Ciuilis enim ſcientia licet de diis iubeat,ac præcipiat,diis tamen non iubet.de templis quidẽ,de hymnis, de ſacrificiis,de ceremoniis,cæteriſque aliis quæ ad deos ſpectant,tradit inſtitutiones: ſed non propterea tamen Deo præſtantior,vel diis eſt exiſtimanda. non enim imperat deo,vel diis qui ſcilicet ex vnius & primi participatione ita appellantur: ſed hominibus de diis præcepta tradit,atque imperat: vt hoc modo inſeruire ac miniſtrare deo & diuinis, non dominari videatur. Ita neque prudentiam ob id dominari ſapientiæ dicendum eſt,quòd de ea præcipit:ſiquidem finis prudentiæ cuius cauſa exiſtit,ſapientia eſt,non ſapientiæ prudentia:præſtantior igitur ac principalior ſapientia quàm prudentia proculdubio erit.At verò ſi dubitet adhuc quiſpiam, quomodo intellectus contemplatiuus & actiuus vnus cùm ſit eſſentia,in duas diuidatur partes,quarum altera eſſe ſuperior, altera inferior dicatur:neque ſatis eſſe exiſtimet ea quæ eadẽ hac de re paulo ſuperius à nobis fuerunt expoſita,atque iccirco clariorem aliquam explicationem requirat, hæc etiam adiungere antedictis poterit. Vna quidem eſt intellectiua animæ pars eſſentia quæ in contemplationibus verũ, in actionibus bonum quærit,atque inuenit:ſed cum circa vniuerſalia verſatur, intellectus contemplatiuus dicitur,habetque ſubiecta ea omnia quæ in contemplationẽ cadere,& ſcientiam poſſunt: cum particularibus ſtudet,actiui intellectus nomen adipiſcitur.ſuntque ei ſubiectæ res agendæ,& quæ ſenſibus ſubiiciuntur.Vnus igitur eſt intellectus ſubſtantiâ vtpote vna pars, atque vna animæ facultas:diuiditur verò in duas portiones coutemplatiuam,& actiuam,quaſi aliud quid ſit dum vniuerſalia contemplatur,aliud dum ſingula,& ſenſibus expoſita perpendit: vnde etiam portiones ſeu particulæ,id eſt μόρια græcè dicũtur,eo quòd partis intellectiuæ animæ partes ſint.neque abſurdum eſſe debet ſi vnum ſubſtantiâ vtraque hæc ſint, duo verò eatenus, quatenus vnius totius partes ſunt:non ſecus ac ſiquis eundem hominem & naturæ contemplatorem vocet,& medicum: naturæ contemplatorem,eo quòd circa res vniuerſales in naturæ cognitione verſetur: medicum, quia circa ſingula hominum corpora ſtudium impendit, dum vnicuique afferre ſanitatem conatur.vnus enim & idem numero cum ſit,circa diuerſa ſubiecta negocium exercens diuerſas quoque habet & operationes & exequutiones:quippè quòd in naturæ cõſideratione veritatem inquirat,finemque habeat eius inuẽtionem:in medicinæ actione bonum corporum humanorum procuret,ad eiuſque conſequutionẽ ſpectet,ac tendat:vt & duos habitus,& duas operationes, & duas ſubiectas res,& duos fines habere meritò dicendus ſit.

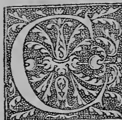
FINIS SEXTI LIBRI.

Aristotelis Stagiritæ moralium NICOMACHIORVM

LIBER SEPTIMVS.

CVM ASPASII EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

Vm de moralibus virtutibus & intellectiuis iam docuerit:nunc de cõtinentia,& de heroica quadam & diuina virtute differere vult. Cur autem de his non egerit,vbi de moralibus virtutibus tractabat, sed de his disputationem ab aliis hîc separatã exponat,illud in causa est,quòd cõtinentia virtus propriè non est,sed virtuti proxima. quatenus enim ex electione fit, circáque agenda versatur,virtus videtur:quatenus verò non est† æqua partium animę tranquillitas,sed pugna & seditio,virtus non est.nam continens habet quidem rationem,quæ à turpibus voluptatibus abstinendum esse iubet:sed cupiditas tamen in eo non obsequitur,sed resistit,estque ad fruendas voluptates incitata.at in virtutibus animæ partes inter se consentiunt,non pugnant:sicut in temperante,in quo statim vbi ratio abstinere à voluptatibus præcipit,nihil renitens cupiditas obtẽperat:& in forti quoque simili modo,qui cum ratio imperat,in formidabilibus rebus intrepidè esse permanendum,†non aduersantem iracundiam,sed continuò obedientem imperio,ac parentem habet. Quia igitur continentia nõ est virtus,sed similis virtuti:iccirco separatim de ea differere instituit. simili modo incontinentia quæ virtuti huic,id est continentiæ opposita est,diuersum quoddam vitium est ab aliis quę moralibus virtutibus aduersantur:quippè cum incontinens validam habeat rationem malum esse adulterium dictantem,sed ab affectus tamen vehementia superetur:vt in eo quoque pugna quędam partium animæ existat. cupiditas enim ad potiendũ turpibus voluptatibus fertur: ratio repugnat atque aduersatur,licet posteà tandem victa succumbat.in intemperante verò non ita fit:sed intemperans cupiditatem ad prauas voluptates incitatam cum habeat, rationem quoque ei habet obsequentem nec resistentem,nec secus audax,in quo iracundia incomposité & quibus non debet, & quando non debet,agitata ac furens secum etiam rationem minimè resistentem trahit:ita vt in vitiis quoque quæ moralibus virtutibus opponuntur, æquabilis quidam animæ partium consensus reperiatur.In incontinentia autem non ęqualis partium animę concordia. At heroica & diuina virtus quia omnem virtutem excedit,propterea ipsa quoque separatam ab aliis tractationẽ requisiuit. Quoniam verò harum virtutum vitia, id est incontinentia & feritas seu immanitas notiora quàm continentia,& heroica ac diuina virtus sunt:iccirco ab his vtpote notioribus exordium sumit,quò per ea virtutes quoque ipsas nobis*manifestet.

† ἰσονομία ἐπὶ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς .i. ut uet. interpres, concordia in partibus animæ.

† τὸν θυμὸν ὑπείκοντα iram obedientem uet. interp.

* πιστώσηται

De Heroica uirtute, continentia, & earum oppositis. Cap. I.

POst hæc alio sumpto initio dicendum est, rerum circa mores fugiẽdarum tres species esse,vitium,incõtinentiam,& feritatem:quarum duabus quæ sint contraria,manifestũ est:alterum enim virtutem, alterum continentiã vocamus.feritati autem maximè conuenire quispiã diceret virtutẽ,quæ supra nos est,heroicam quandam,ac diuinam.quemadmodũ Homerus Priamum de Hectore dicentem inducit,eo quòd valde erat bonus,

Non hominis mortalis filius ille
Esse videbatur:sed magna è stirpe deorum.

Quòd si ex hominibus,sicut dicunt,ob virtutis excellentiam diuini efficiũtur:huiusmodi quidam scilicet esset habitus,qui feritati opponitur.

Fugiendarum rerum inquit, id est malarum quæ circa mores considerantur, tres sunt species: vitium enim omnibus moralibus virtutibus opponitur:nam ignauia,& audacia,intemperãtia & stupiditas & cæteræ huiusmodi quatenus vitia,fortitudini & tẽperantiæ & reliquis aduersantur. [Quarum duabus] id est virtutes quæ duabus ex his,hoc est vitio & incontinẽtiæ sunt contraria,

x.iij. manifestæ

manifeſtæ ſunt. [Alterũ enim,] id eſt quod cõtrarium vitio eſt, virtutẽ appellamus, quippè quòd vitium ſit, quod morali virtuti opponatur. [Alterum] id eſt contrarium incontinentiæ, continentiam vocamus. Feritati autem contrariam eſſe heroicam & diuinam virtutem dicere maximè conueniret. heroica verò & diuina hæc virtus eſt, cum omnem virtutem ſupra omnem hominem exercet quiſpiam: ſiquis enim ſupra omnes iuſtos iuſtitia præditus ſit: ſupra omnes fortes fortitudine: ſupra omnes temperantes temperantia: is heroicam & diuinam virtutem habere non immerito dicetur. huiuſmodi autem virtus hominibus conuenit, qui vel cum deo iam vniti dij quoque ipſi *adoptione effecti ſunt: vel ſancti virtutum operatione cæteris omnibus antecellunt: heroica appellata, eo quòd heroibus, id eſt ſemideis propria cum ſit, naturam humanam excedere, atque ob id admiratione maximè digna eſſe videatur. vnde etiam Priamus apud Homerum miſeriam ſuam deplorans, atque Hectorem quaſi ſupra hominem virtute præſtaret, ita admirans inducitur:

*θέσει,

Iliad. ω

[Me miſerum, qui tot fortiſſima pectora natos
Progenui Troiæ regali in ſede: nec vllum
Incolumem ex ipſis mihi nunc fortuna reliquit.
Egregius Meſtor periit, gaudenſque quadrigis
Troilus, atque Hector, qui erat inter numina habendus.]
Certè non hominis mortalis filius ille
Eſſe videbatur, ſed magna è ſtirpe deorum. quippè eum fortitudine excedere cæteros omnes videbat. Quare quemadmodum dicunt homines deos fieri, id eſt ad deum ob virtutis excellentiam proximè accedere, cum ad ſummum vniuſcuiuſque virtutis peruenerunt, omneſque virtutes ſupra hominem exercent: talis habitus eſt, qui feritati atque immanitati opponitur: quæ heroica & diuina virtus eſt, ſupraque omnem virtutem: quæ homines deos efficit, dum ita ſupra alios extollit atque effert, vt proximè ad deum videantur accedere.

Nam ſicut beſtiæ neque vitium eſt, neque virtus, ita neque Dei: ſed hęc præſtantius quid virtute, illa diuerſum quoddam à vitio genus eſt. Quoniã verò rarum eſt, vt vir diuinus ſit: quemadmodum Lacones, cum aliquẽ valde admirantur, diuinus, inquiunt, vir eſt: ſic & ferinus naturâ inter homines rarus aliquis eſt: maximè tamen inter barbaros reperitur. ſiunt verò nõnulla etiam ex morbis, & læſionibus. quin etiam eos homines qui vitiis exuperant, ita *infamamus. Sed de tali quidem affectione poſterius mentio quædam facienda eſt. de vitio autem dictum eſt prius.

*ἀποδυσφημοῦμεν.

Quia dicere quiſpiam potuiſſet, ſi virtus hæc heroica ſupra omnem virtutem eſt, diis cõuenit: iccirco obiectioni huic occurrens neque beſtiis inquit virtutem eſſe, propterea quòd virtus ex electione, electio autem rationalium eſt: neq; diis, eò quòd ſupra omnem virtutem dij cõſtituti ſunt. hæc enim, id eſt heroica & diuina virtus omni virtute pręſtantior eſt, ſupraque omnem virtutem: illa, id eſt feritas huic virtuti oppoſita diuerſum quoddã genus, hoc eſt diuerſa ſpecies à vitio eſt, quæ omne vitium excedit. nam ſanguinem hominum haurire, & carnes crudas comedere ferinũ eſt. qui igitur hanc heroicam & diuinam virtutem habet, diuinus dicitur. at eſſe aliquem diuinum rarum admodum eſt: quippè cum pauci ſint, qui eiuſmodi virtute ſint præditi. vnde Lacones cum admirabãtur aliquem, quòd ſupra hominem eſſet: hic vir, dicebant, deus eſt vel diuinus. eodẽ modo rarũ eſt, vt homo aliquis ferinus atq; immanis ſit: vt & ſanguinem hominũ bibat, & carnibus crudis veſcatur. id quod inter Græcos homines qui eruditi ſunt, rationiſque inſtitutiones ſequũtur, videre non licet: ſed in barbaris nationibus præcipuè eſt: quæ & ineruditæ, & à ratione alienę vitam traducere conſueuerunt. Nonnulli verò ita immanes & ferini euadunt tum ex morbo, in inſaniam ſcilicet & furorem verſi: tum ex πηρώσει, id eſt læſione, cum lęſum ita corpus & mãcum habent, vt ratione exturbentur, & mẽte capti ſint. atque eos qui improbitate ſupra cæteros omnes & vitiis excedunt: ſuntque & iniuſti & intemperantes, & perditi: ita infamamus, id eſt hoc infami nomine, & contumelioſo notamus, & ferinos ſolemus appellare. qualem fuiſſe Echetum tyrannũ Homerus memoriæ prodidit: qui Antinoum Iro minitantem ita inducit:

Odyſſ. σ.

Si te ignaue, ſenex iſte in certamine vincet:
Coniectum in puppim Epiri te ad littora mittam,
Atque ad regem Echetum cunctorum immanibus auſis
Vaſtatorem hominum: tibi qui crudeliter aures
Abſciſſas, nareſque, pudendaque membra, manuſque,

Proiiciet

„ Proiiciet sæuis canibus lanianda per agros.
” Ac de huiusmodi quidem affectione, inquit, id est ferina & immani posteà dicemus: de vitio autē moralibus virtutibus opposito superius dictum est, vbi de moralibus virtutibus agebamus.

De incontinentia verò & mollitie, & deliciis nunc est disserendum: de continentia item & tolerantia. neque enim quasi iidem cum virtute & prauitate habitus sint, neque vt diuersum genus, vtraque harū existimanda est.

De incontinentia inquit, & mollicie & deliciis nunc dicendum est. mollicies autem & delicię idem est: delicatus enim homo nihil aliud est, quàm mollis. vnde [&] coniunctio pro [siue] posita est: ac si ita diceret, de mollicie siue deliciis, &c. continentia enim & incontinentia de quibus nūc sumus disputaturi, non sunt habitus iidem cum virtute & prauitate, id est non sunt idem quod virtus & vitium: quippè neque continentia virtus, neque incontinentia vitium propriè sit. neque vt diuersum genus: neque enim diuersa prorsus à virtute est continentia, neque à vitio incontinētia: sed aliqua ex parte diuersæ, aliqua eædem cum virtute & vitio sunt. quatenus enim continētia habitus est ex electione, cum virtute conuenit, cum virtuteque eadem est: quatenus verò in virtute partium animæ consensus, non dissensio aliqua & pugna reperitur: sicut in temperante, in quo cum ratio abstinere à turpibus voluptatibus iubet, cupiditas statim sine vlla repugnantia obsequitur. sed incontinentia pugna est, cum ratione iubente à turpibus voluptatibus abstinere, non continuò obtemperat cupiditas: sed resistit, ac renititur, & secum rationem quasi mancipium trahere conatur: hac ex parte continentia virtus non est. simili modo quia vitium habitus est præter rectā rationem, & incontinentia præter rectam rationem est habitus: fit, vt incontinentia idem cum vitio sit. quia verò contrà in vitio est consensus animæ partium, vt in intemperantia, in qua cum ad turpes voluptates fruendas incitata est cupiditas, non repugnat ratio, sed statim obsequitur: in incontinentia autem non ita est, sed pugnat ratio aduersus cupiditatem, licet tandē vincatur, ac succumbat: in hoc incontinentia diuersa à vitio est. Hoc autem inquit, vt se non temere de his separatim ab aliis acturū esse declaret, propterea ꝙ videlicet diuersæ à virtutibus moralib⁹, & vitiis sint.

Oportet autem, sicut in aliis fecimus, ponere ea quæ apparent, & prius dubitare, deinde ita demonstrare. ac maximè quidem omnia probabilia circa hos affectus: sin minus, pleraque, & præcipua producere debemus. nam si soluantur ea quæ difficultatem habent, probabilia verò relinquantur: satis erit demonstratum.

Sicut, inquit, de cæteris virtutibus agimus ab iis quæ apparent, suntque euidentia, sumptis probationibus, id est à multorum opinione: ita hîc quoque producere oportet quæ de continentia & incontinentia omnes opinati sunt: ac prius dubitare, id est aduersus opiniones dubitationibus factis quæ ex ipsis veræ esse videantur, admittere: quæ falsæ sint, atque à veritate aberrent, reiicere ac reprobare: atque ita demum de continentia & incontinentia statuere. ac maximè quidem opiniones omnes quæ de his affectionibus, id est continentia & incontinentia habentur, sumendæ sunt: sin minus, hoc est si sumi omnes opiniones nequeunt, pleræque saltem & præcipuæ, id est cæteris præstantiores sunt producendæ. ita enim acturus de his est, vt primùm opiniones veterum de continentia & incontinentia exponat: deinde adhibito examine veras à falsis separet, atque eas admittat, falsas refellat atque improbet: posteà suam quoque eadem hac de re opinionem subiungat. si igitur, inquit, soluerimus ac sustulerimus quæ difficultatem habēt, id est absurdas opiniones ac malas, probabilia verò, id est τὰ ἔνδοξα quæ in opinione sunt, & rectè videntur sese habere, fuerint relicta: satis de continentia & incontinentia erit demonstratum.

Videtur igitur continentia & tolerantia ex bonis & laudabilibus: incōtinentia verò & mollicies ex prauis & vituperatione dignis rebus esse. idē quoque esse continens & perstans in consilio rationis, idem incontinens & è rationis consilio excedens, atque incontinens quidē cognoscens praua esse quæ agit, ob affectum tamen agit: at continens cùm prauas sciat esse cupiditates, ob rationem eas non sequitur.

Opinantur igitur, inquit, omnes continentiam & tolerantiam ex bonis & laudabilibus esse, hoc est virtutes esse: contrà incontinentiam & molliciem ex prauis & vituperabilibus, id est inter vitia connumerari. opinantur item eundem esse continentem, & perstantem in consilio rationis

ſeu ratiocinatione & opinione:dicunt enim continentem in propria ſentẽtia perſiſtere , neque ab ea exturbari, licet multum cupiditas contrà renitatur:verbi cauſa cum opinatur continẽs malum eſſe adulterium,& repugnat cupiditas,& tanquam iucundum id obiicit, atque affectat:ipſe in ſententia ſua perſtat:malumque eſſe adulterium conſtanter putat,neque ab ea ſe opinione deiici permittit,neque ſequitur cupiditatẽ.incontinentem etiã & è conſilio rationis, id eſt è propria ſententia excedentem eundem eſſe exiſtimant:propterea quòd incontinens validam quidem & ſanã habeat rationem,opineturque etiam ipſe adulterium eſſe malum : cum tamen cupiditas aduerſatur: eſſeque id ſuaue & bonum putat,ab opinione exturbetur , id eſt ab opinando malum eſſe adulterium,& ſuaue id eſſe exiſtimans ſectetur,atque agat.quin etiam incontinens malum eſſe adulteriũ cognoſcens,id tamen ob affectum,id eſt ab affectu & cupiditate ſuperatus committit : continens verò cupiditates eſſe malas ſciens,nullo modo licet voluptates quaſi bonas & iucundas proponãt, eis obſequitur:atque id facit ob rationem,id eſt cum ratio malum eſſe adulterium ſtatuat, nõ permittit ſe à cupiditate ſuperari,quæ bonum id eſſe putat:rationique reſiſtit ac repugnat.

Temperantem quoque cõtinentem & tolerantem eſſe dicunt.atque eũ qui eiuſmodi ſit,alij omnem eſſe temperantem aſſerunt,alij minimè:& intemperantem incontinentem,& incontinentem intemperantem confuſè,alij diuerſos eſſe aiunt.at prudentem interdum negant eſſe poſſe incõtinentem:interdum nonnullos qui ſint prudentes & callidi, eſſe incontinentes affirmant.adde quòd incontinentes & iræ,& honoris,& lucri etiam dicũtur. Atque ea quidem quæ dicuntur, huiuſmodi ſunt.

Opinãtur item temperantem continentem & tolerantem eſſe.atque vnumquemque talem, id eſt continentem alij temperantem putant,alij minimè:propterea quòd continens temperans confuſè eſt.cum enim ignorent intemperantis & incontinentis differentiam,confuſè, id eſt indifferẽter intemperantem eſſe incontinentem,& incontinentem intemperantem opinantur: alij incontinentem diuerſum ab intemperante eſſe exiſtimant.ſunt præterea qui prudentem aliquando eſſe incontinentem putent,aliquando nonnullos prudentes & callidos,†id eſt ſiue callidos, eſſe incontinentes.aiunt inſuper non modò incontinentem appellari qui à cupiditate ſuperatur, verùm etiã eum qui vel iræ , vel honori,vel lucri deſiderio ſuccumbit.dicimus enim incontinentem iræ eſſe quẽpiam,incontinentem item lucri & honoris,qui ſupra modum vel lucrũ, vel honorem affectat. Atque hæc ſunt quę dicuntur:id eſt opiniones q̃ de cõtinentia & incontinentia feruntur,hæ ſunt.

†*Et pro ſiue.*

De continente & incontinente. *Cap.* II.

DVbitaret autem quiſpiam quomodo rectè exiſtimans aliquis agat incontinenter. nam vt ſciens quiſpiam agat, aiunt nonnulli fieri nullo modo poſſe . abſurdum enim eſt ſi adſit ſcientia , vt exiſtimabat Socrates,aliud quid dominari, ac quaſi mancipium hominem trahere. Socrates enim aduerſus rationem omnino pugnabat, quaſi nulla eſſet incõtinentia.neminem ſiquidem aiebat exiſtimantem præter id quod optimum eſt, agere,ſed ex ignoratione. quæ ſanè oratio iis aduerſatur quę euidenter apparent.quærendumque eſt circa affectum,ſi ex ignoratione agit quiſpiam, quis ignorationis modus ſit?nam non exiſtimare qui incontinenter agit,antè quàm in affectu ſit conſtitutus,manifeſtum eſt.

Expoſitis opinionibus de continentia & incontinentia dubitationes nunc affert : inquitque ſi incontinens is eſt,qui cognoſcit malum eſſe adulterium,validamque& integram habet rationem, ſed à cupiditate ſuperatur,& committit adulterium:dubitare quiſpiam poſſet,quî fiat,vt incontinens rectè exiſtimans,id eſt certò cognoſcens malum eſſe adulterium, incontinenter agat: id eſt à perturbatione ſuperatus adulteretur.fieri enim nullo modo poſſe inquiunt,vt ſcientiam habẽs rei aliquis aberret.abſurdum enim exiſtimabat Socrates ſi vbi eſſet ſcientia,illic aliud quippiam dominaretur,traheretque tanquam mancipiũ & ſeruam rationẽ.ſi igitur incontinẽs mali habet ſcientiam ꝙ malũ videlicet ſit : quî fit, vt à cupiditate ſuperetur,atq; vt mancipiũ pertrahatur.Socrates quidẽ aduerſus rationem veram pugnabat,incontinentiam non eſſe affirmans , cum tamen eã eſſe perſpicuum ſit:quippè qui diceret fieri non poſſe,vt exiſtimans aliquis,id eſt opinionem habẽs ac

cognoſcens

cognoſcens optimum eſſe non adulterari, agat præter id quod optimum eſt, hoc eſt adulteretur. tunc enim agit vnuſquiſque præter id quod optimum eſt:id eſt, tunc agit malum ex ignoratione, cùm malum aliquid eſſe ignorarit: nam ſi malum eſſe cognoſceret, nullo modo ageret. quæ ſanè oratio:id eſt,dicere ſi malum eſſe cognoſceret quiſpiam,illud eum minimè eſſe acturũ:iis quę apparẽt,id eſt,euidentibus ac perſpicuis rebus aduerſatur,ac pugnat:videmus enim nõnullos quotidie,qui licet adulteriũ eſſe malum cognoſcant,id tamen cõmittant,atq; agant. Quęrendum igitur eſt,ſi incontinens ignorat affectum,id eſt,adulterium eſſe malum:id eſt, ſi ex ignoratione affectus vincitur incõtinens,atque agit malum:quis modus ignorationis ſit?nam incõtinentem antequam etiam prorſus perturbatio affectus contigerit, ac priuſquam à turpis voluptatis cupiditate fuerit ſuperatus,non exiſtimare,id eſt,non opinari turpem voluptatem eſſe malum, perſpicuum eſt: vt inde non ex ignoratione agere qui incontinenter agit,manifeſtum ſit.

Sunt autem nonnulli,qui alia concedunt,alia nõ.ſcientia enim nihil eſſe potentius concedunt: illud non * dant, præter id quod viſum fuerit melius,agere neminem. ac propter eà inquiunt incontinentem non ſcientiam, ſed opinionem habentem à voluptatibus ſuperari. *ὁμολογοῦσι.

Superius dixit fieri non poſſe,vt ſcientiam habens aliquis,erret,ac peccet: immò non tantum ſciens,ſed exiſtimans quoque,id eſt opinionem habens aliqua de re,quòd ſit optima,non ſcientiã, neque is quicquam præter id quod optimũ eſt,agat:nunc inquit quoſdam eſſe qui alia concedant: id eſt,fateantur quidem ſcientia præditum nunquam eſſe erraturum,neque fieri poſſe,vt quicquã ſit, quod ſcientiam ſuperet,atque opprimat:alia tamen non cõcedant,illud videlicet,ſi viſum cuipiam ſit,id eſt,ſi opinatus ſit quiſpiam non adulterari eſſe optimum,eum non acturum eſſe præter id quod optimum eſſe ſibi viſum fuerit,id eſt,non erraturum aliquando & malum, id eſt, adulterium perpetraturum:cùm opinio erronea ſit,ac fallax, nullaque ſtabilitate certa innitatur. immò quia opinioni diffidimus,eum qui ſcientiam habet, non errare opinamur: errare autem qui opinione duntaxat præditus eſt: incerta enim opinio eſt. vident quippe iſti incontinentem à turpibus voluptatibus ſuperari, atque iccirco incontinentem aiunt non ſcientiam habentem ſed opinionem ſuccumbere,ac ſuperari.

Veruntamen ſi opinio,non ſcientia,neq; valida exiſtimatio eſt, quæ reſiſtit,ſed remiſſa,qualis eſt * in ambigentibus:venia danda eſt, quòd nõ in his perſiſtat quiſpiam aduerſus vehemẽtes cupiditates.at prauitati, aut alicui ex aliis vituperatione dignis rebus venia non datur. *διστάζουσι.

Affert quod ſuperiori ſententiæ obiici poſſit. ſi enim, inquit, opinionem habet incontinens aliqua de re quòd mala ſit:& cognitio ea quæ aduerſus cupiditatem incitatam ad fruendas turpes voluptates reſiſtit,non eſt ſcientia,neq; valida exiſtimatio:id eſt,certa cognitio:ſed remiſſa ac debilis,qua dubitantes præditi ſunt,qui cognitionem quandam non certam habent, & firmam, ſed infirmam atque obſcuram:ſi inquam opinionem huiuſmodi habet incontinens,opinio autem inſtabilis eſt,atque infirma:venia ei danda eſt, ſi nõ in his bonis ſcilicet opinionibus perſtat aduerſus vehementes cupiditates: hoc eſt ſi à turpibus cupiditatibus vehementer incitatis ſuperatur, ignoſcendum ei eſt.Nam ſi certò ſciret aliquid malum eſſe, & à cupiditate vehemente ſuperatus, id ageret:merito eſſet puniendus.quia verò certò nõ cognoſcit, ſi in propria ſententia non perſiſtat quòd malum aliquid ſit, ſed ad opinandum contrarium à vehementia cupiditatis inducatur: venia concedenda ei eſt.ſi autem venia incontinenti malum agenti datur:reſtat, vt incontinentia malum non ſit.prauitati enim,id eſt vitio, aut alicui ex aliis fugiendis rebus venia minimè datur: quippè cum malo,id eſt,intemperanti,aut ignauo nõ ignoſcere,ſed pœnã infligere cõſueuerimus.

Prudentia igitur reſiſtente id fit:validiſſima enim res ea eſt. ſed eſt abſurdum.fiet enim,vt idem ſimul & prudens ſit & incõtinens.at facere ſpõte prauiſſima quæque prudentis eſſe nemo diceret. Præterea ad agendum idoneum eſſe prudentem ſuperius demonſtratum eſt:quippè qui vltimorum quidam ſit,& virtutes reliquas habeat.

Si dum concedimus opinionem habere incontinentem non ſcientiam,ſequitur incontinentiã vitium non eſſe:reliquum eſt prudentiam eſſe quæ in incontinente renitatur cupiditati:quod abſurdum eſt.incõtinens enim repugnantem aduerſus cupiditatẽ prudentiam habebit. ea ſiquidem

validiſſima

validiſſima res eſt:vt propterea nullam veniam incontinens mereatur. ſed ſi hoc quoque cõceſſerimus,nihilo minus abſurda res erit: fiet enim vt idem ſit & prudens & incontinens . at prudens ſponte malum nullo pacto agit:præſente enim prudẽtia,ſicut dictum iam eſt, morales omnes virtutes conſequuntur:quippè quæ vltimorum perceptiua quædam ſit, reliquasq́ue morales virtutes ſecum conſequentes habeat.

Adde quòd ſi continens ex eo eſt quòd vehemẽtes & prauas habet cupiditates:neque temperans erit cõtinens,neque continens temperans: proptereà quòd neque quod nimium eſt, neque prauas habere cupiditates eſt temperantis:ſed tamen oportet.

Præterea ſi continens ob id dicitur continens,quia cùm & turpes habeat cupiditates & vehementes,quæ reſiſtunt , noluntq́ue imperium rationis ſequi abſtinendum à turpibus voluptatibus iubentis,ab eis tamen ſuperari ſe non ſinit:continens eſſe temperans nullo modo poterit.temperans enim à nullis omnino turpibus voluptatibus infeſtatur:ſed ſtatim vbi ratio pręcepit,cupiditatem ei habet obſequentem, tranquillusq́ue eſt . non enim quod nimium eſt, id eſt, vehementia cupiditatum , ſed temperies temperantis eſt:neque prauas habere cupiditates , cum non niſi bona & honeſta cupiat,atque appetat,ſed tamen oportet : id eſt,ſed ſi continens, & temperans idem eſſe dicatur,oportet omnino,atque opus eſt,vt temperans quoque non ſecus ac continens, & turpibus & vehementibus cupiditatibus exagitetur.cum autem id eſſe non poſſit , diuerſus à continente temperans eſt.

Nam ſi bonæ ſint cupiditates, habitus qui prohibet , ne eas ſequamur, prauus eſt : qua re efficietur vt non omnis continentia honeſta ſit. ſi imbecillæ verò ſint & non prauæ , nihil * egregium erit : ſi prauæ & imbecillæ, nihil magnum.

* σεμνόν.

Oſtendere vult prauas,& vehementes cupiditates eſſe continentiæ ſubiectum.& ſi,inquit,cõtinentis cupiditates ſint bonæ,reſtat,vt habitus,id eſt ratio quę prohibet,ne cupiditates ſequatur, praua & mala ſit:atque ita non omnis continentia ſit honeſta & bona . nam quæ rationem habebit vetantẽ turpes cupiditates ſequi , bona erit:mala contrà ea in qua ratio honeſtas eaſdem ſequi prohibebit.ſi verò infirmæ ſint cupiditates & inualidæ,non tamen malæ, nihil egregium erit , ac * præclarum,ſi ratio eas non ſequatur,ſed ſuperet.tunc enim eſſet præclarum,ſi magnas ac fortes cupiditates,atque etiam bonas vinceret ratio,ac ſibi ſubiiceret : ſi verò ſint prauæ & imbecillæ & languidæ , nullum magnum negocium eſt,ſi eis continens dominatur , easq́ue ſubiugat . ſupereſt igitur,vt circa magnas ac validas & prauas cupiditates continentem verſari dicamus:ac proptereà laudabilem atque admirabilem in eo eſſe,quòd cupiditates malas ac turpes , licet vehementer incitatæ ſint,refrę nat,ac coërcet.

* σεμνόν.

Præterea ſi continentia facit , vt in omni opinione perſiſtamus etiam in falſa,praua eſt:ſi item ab omni opinione exturbat incontinentia, aliqua incontinentia reperietur,quæ honeſta ſit:vt Sophoclis Neoptolemus in Philoctete.laude dignus enim eſt,cũ in iis quæ ipſi Vlyſſes ſuaſerat,quia mentiri ægrè ferebat,non perſtet.

Quia ſuperius dixerat,continentem in propria ſententia perſiſtere : nunc,inquit,ſi continens in omni opinione perſtat,ſequitur,vt ſi in falſa etiam,id eſt mala perſtiterit continens , prauus ſit. nam ſi continens malam de adulterio habuerit opinionem,quòd bonum videlicet ſit, & honeſtũ, in eaq́ue perſtiterit:praua ea continentia erit:at bona eſt continentia. non debet igitur continens in omni opinione,ſed in bona tantummodo perſiſtere.dixerat item prius è propria opinione dimoueri incontinentem:ſi igitur ex omni opinione dimouetur,aliqua incontinentia bona eſſe reperietur.quemadmodum ſi quis * aliqua praua opinione imbutus quòd adulterium ſcilicet bona res ſit,ab ea decedat deinde,& non adulteretur : huiuſmodi incontinentia bona erit : id quod abſurdum eſt·incontinentia enim vitium eſt. Quare non ex omni opinione * exturbatrix eſt incõtinentia,ſed è bona tantummodo.cùm nanque opinatur quiſpiam adulterium eſſe malum , & deinde * mutata opinione illud committit & perpetrat:tunc incontinens appellatur.nam Neoptolemus apud Sophoclem perſuaſus ab Vlyſſe mentiendi ac decipiendi Philoctetæ opinionem habebat:deinde ab ea recedens nõ perſtitit in iis quæ ſuaſerat illi Vlyſſes, neque mentiri & ſimulare paſſus

* δόξαν ἔχων φαύλην.
* ἐκστατική.
* ἐκστὰς δόξης .i. ab opinione exturbatus.

paſſus eſt quicquam :vt eam ob cauſam laude dignus habeatur.[Cùm enim Vlyſſis conſilio ſimulaſſet ſe iratum Græcis omiſſa Troiæ oppugnatione redire in patriam velle , promiſiſſetque Philoctetæ ſe eum domum ſecum reducturum : conareturque eo dolo ipſum inuitum atque inſcium ad Troiam deducere:poſteà vbi vidit ipſum mendacio illectum libenter ſequi,mutauit ſententiã, ægrè ferens quòd eum mentiendo deciperet:atque ita inquit:

" Neo. O Iuppiter,quid agam?ipſe deprendar malus?
" Dum falſa dico,& celo quæ non debeo?
" Phi. Homo iſte,niſi ſum mente turbatus mea,
" Videtur eſſe proditurus me:& ſuam
" Nobis relictis nauigaturus domum.
Neo. Non te relinquam certè ego:ſed ſi haud queam
" Te nunc reducere,id moleſtum erit magis.
" Phi. Quid inquis ò fili?quid?haud intelligo.
" Neo. Celabo te nil:explicabo at omnia.
" Troiæ neceſſe eſt mecum vt adeas littora:
" Graiumque viſas atque Atridarum manus.]

Quin etiam captioſa ratio mentiẽs,dubitatio eſt. dum enim volunt incredibilia conuincere,vt ſi aſſequuti fuerint , * arguti eſſe videantur : facta ratiocinatio dubitatio euadit.vincta enim mens eſt, dum ſtare quidem nõ vult,propterea quòd non placet quod concluſum eſt:quia tamen quo modo ſoluat rationem non habet,progredi non poteſt. *δεινοί.

Prætereà captioſa ratio,id eſt * cauillatoria & ſophiſtica mentiens , dubitatio atque hæſitatio eſt.cauillatores enim & ſophiſtæ dum conuincere aduerſarium volunt,qui verbi gratia ſe opinari fateatur,lapidem viſu carere,& non inſpicere:ita interrogant.nónne illud videt,quod videt? cum ille aſſentitur,ſubiungunt:at lapidem videt:lapis igitur videt.quæ ſanè ratiocinatio dubitationem affert,obſcuram & argutam.cuiuſmodi eſſe porrò videntur,cum aſſequuti fuerint:id eſt, aduerſarium induxerint fateri lapidem viſum habere & inſpicere,cuius prius contrarium aſſerebant.hæſitatio enim eſt & dubitatio,cum mens ſtare atque acquieſcere non vult concluſioni,cui aſſenſionem præbuit,quæ eſt, lapidem viſu eſſe præditum atque intueri:eò quòd non placet:progredi tamen nequit,propterea quòd diſſoluere rationem & cauillationem non poteſt.Si igitur continentia eſt quæ in omni opinione perſiſtit, incontinentia quæ ab omni dimouet : in captioſis ratiocinationibus continentia mala,incontinentia bona eſſe reperietur. ſi enim qui fatetur lapidem videre,in ea ſententia perſtat,malum:ſi ab ea recedit,bonum eſt. * σοφιστικὸς λόγος.

Euenit autẽ ex quadam ratione,vt imprudentia cum incontinentia virtus ſit.cõtraria enim agit ob incontinentiam quàm exiſtimet : mala autem eſſe bona,non eſſeq; agenda exiſtimat:quare bona & non mala aget.

Euenit,inquit,ex hac ratione,ſi ſcilicet incõtinentia ex omni opinione exturbatrix eſt:vt imprudentia cum incontinentia coniuncta,virtutem efficiat.nam ſi quiſpiam & imprudens & incõtinens ſit:quatenus eſt imprudens,bonum eſſe malum opinatur : id eſt,non adulterari eſſe malum exiſtimat:quatenus verò eſt incontinens,è tali opinione exturbatur, & bonum eſſe adulteriũ non committere putat,atque agit bonum:agere autem bonũ,virtus eſt.cum ſit enim incontinens , cõtraria agit iis quæ imprudens exiſtimat:exiſtimat verò bonum,id eſt,non adulterari , eſſe malum: quare ob incontinentiam bona & non mala operabitur.at ex duobus vitiis virtutem creari,atque effici,abſurdum eſt,immò fieri nullo modo poteſt : cum neque ex ignauia & audacia exiſtere vlla virtus queat.

Accedit quòd qui ex eo quòd perſuaſus eſt & ex electione iucunda & agit & ſectatur,melior eſſe eo videretur,qui non ex conſilio, ſed ex incontinentia eadem agit.*aptior enim eſt,vt curetur:quippè qui admittere diſſuaſionem poſſit. at incontinens ei prouerbio eſt obnoxius , quo dicimus. quando aqua fauces ſtrangulat, quid amplius bibere opus eſt ? nam ſi non perſuaſus eſſet ea quæ agit,ſi diſſuaderetur,deſiſteret : nunc autem perſuaſus,nihilominus alia agit. *εὐιατότερος

Intemperantem

Intemperantem incontinente esse meliorem ostendit.intemperans enim,inquit,cùm non sanã ac validam rationem habeat:id est,cum non cognoscat scortari esse malum,id agit.quòd si ab alio audiret,ac doceretur malum id esse,euitaret,ac fugeret.incontinens verò cum scortari malum esse sciat,neque id euitet,quo modo si ab alio disceret,effugere id,atque euitare vnquam posset? quare intemperans incontinente melior est.intemperans enim qui agit iucunda,id est, scortatur ex electione,& persuasus,id est,opinatus id bonum esse,vtpote rationem validam habens,melior incōtinente esse videretur,qui agit bonum & non scortatur,non ex consilio,id est, non quia rationem habeat corruptã (validam enim eam & sanam habet) sed ex incōtinentia. sanabilior enim est intemperans eo quòd dissuaderi posset:atque ita fieret vt scortationem euitaret, si ab alio id malum esse audiret ac disceret.at incontinens ei prouerbio obnoxius videtur, quo aiunt : si aqua suffocat & lædit,quid aliud bibere opus est?id quod dici consueuit de illis qui ab illis ipsis læduntur,vnde vtilitatem consequuturos se esse existimabant.si enim ab iis quæ iuuare, atque emolumentum afferre queunt , offensionem patiuntur : quid passuros esse istos ab iis quæ non nisi possunt lædere, sperandum est? sic incontinens si valentem habens rationem & cognoscens scortari esse malum non iuuatur : quî iuuabitur si ab aliis idem nihilo minus esse malum audiuerit? nam si non esset persuasus,id est,si non cognosceret ea quæ agit,id est,scortari,id quod agit,esse malum : fortassè si dissuaderetur ab alio audiendo ac discendo illud esse malum,à scortatione desisteret:nunc autem persuasus,id est,cognoscens scortari esse malum,non aliud tamen agit , sed ipsum illud quod malum esse cognoscit.

Insuper si circa omnia incontinentia & continentia versatur, quis absolutè incontinens erit?nam omnes incōtinentias qui habeat,est nemo.quosdam autem absolutè esse dicimus. Ac tales quidem dubitationes incidunt. ex his autem alia tollenda sunt, alia relinquenda: cum dubitationis solutio nihil aliud quàm inuentio sit.

Ad id etiam nunc obiicit,quod superius ex opinione quorundam dixerat, alios iræ , alios honoris,alios cupiditatis incontinentes esse. inquit enim si circa omnia, id est iram, & honorem, & lucrum,& cætera omnino continentia & incontinentia versatur:quis absolutè, id est, propriè incontinens sit,non reperietur.nullus enim omnes incontinentias habet:sed alius iræ,alius honoris, alius pecuniarum cupiditatis & lucri incontinens est. Quocirca quia aliquos esse absolutè, id est, propriè incontinentes dicimus,alius verò habet hanc incontinentiam,alius illam,vniuersas simul nemo:superest,vt quísnam propriè incontinens sit dicamus.

Quonam pacto incontinentes agant. *Cap.* III.

PRimùm igitur considerandum est,vtrum cognoscentes nécne,agant,& quo modo cognoscentes?deinde circa quæ incōtinens & cōtinens, hoc est vtrum circa omnes voluptates & ægritudines, an circa definitas aliquas statuendus sit?tum vtrum continens & tolerans idem sit, an diuersus? & simili modo de cæteris quæ cognata contemplationi huic sunt.

Cùm veterum opiniones de continentia & incontinentia exposuerit , aduersúsque eas dubitarit:nunc quæ ex ipsis reprobandæ,quæ admittendæ sint,quemadmodum à principio proposuerat,vult declarare:priusque ea quæ est quæsiturus,proponit:atque inquit,primum considerandum esse,vtrum incontinentes cognoscentes scortari esse malum scortentur,an non cognoscentes?& si cognoscentes id faciunt,quo modo ex scientiáne, an ex opinione cognoscant?deinde quærēdum, circa quæ subiecta continens & incontinens versetur:circa omnésne voluptates,omnesque dolores,an circa definitas quasdam voluptates , quosdamq́ue definitos dolores ? ex iucundis enim alia naturâ sunt eiusmodi,per seque appetenda,vt honor,& victoria:alia non naturâ, sed cōstitutione. præterea quia,vt superius dixit,nonnulli continentem & tolerantem esse eundem opinantur:vtrū idem sit an diuersus , quærendum item est : & similiter de aliis , quæ affinitatem & cognationem quandam cum hac consideratione habent,atque ad hanc doctrinam pertinent.

Initium autem considerationis est, vtrum continens & incōtinens in eo quòd circa quædam,an in eo quòd quodam modo versantur, habeant differentiam? id autem quod dico tale est:vtrum incōtinens ex eo quòd circa talia

talia verſatur tantummodo,ſit incontinens, an ex eo quòd quodam modo verſatur,an non,ſed ex vtriſque?

Omne quod ab aliquo differt,aut ſubiecto differt,aut modo:aut vtriſque,id eſt, & ſubiecto & modo diſcrepat.exempli cauſa temperãtia à fortitudine diuerſa eſt,tum ſubiectis rebus, cùm ipſa circa voluptates & dolores,fortitudo circa fiducias & timores verſetur : tum modo etiam differt. ipſa enim delectatur quibus debet,honeſtumq́ue eſt:illa quibus debet,confidit. Inquit igitur,primum conſideremus an continens & incontinens differentiam inter ſe habeant:id eſt,diuerſi inter ſe ſint in eo quòd circa quædam verſantur:id eſt, in ſubiectis ipſis, vt circa alia continentis, circa alia incõtinentis negocium ſit.an in eo quòd quodam modo verſantur : id eſt,an modo duntaxat, non ſubiecto differant.hoc eſt,vt clarius ipſe explicat,vtrum incontinens à cõtinente diuerſus ſit, ex eo quòd circa ea ſubiecta verſatur,circa quæ non verſatur continens?id eſt,vtrũ ſubiecto differant inter ſe? an non differant quidem ſubiecto, ſed ex eo quòd quodam modo verſantur, id eſt, modo ipſo?an non modo differant tantummodo, ſed ex vtriſque : id eſt, & ſubiecto & modo diuerſi inter ſe ſint.re vera autem non ſubiecto, ſed modo inter ſe diſcrepant:circa eadem enim cõtinens & incontinens verſantur, id eſt, circa venerea, & voluptates quæ tactu percipiuntur : ſed modo differunt.continens enim venerea, turpeſq́ue voluptates coërcet, & ſuperat: incontinens autem non continet,& ſuperatur.

Deinde an incontinentia & continentia circa omnia verſetur,néc ne?qui enim abſolutè eſt incõtinens, non circa omnia verſatur, ſed circa quæ * intemperans:neque abſolutè ad ea ſeſe habet:idem enim cum intemperantia eſſet:ſed eo quòd hoc modo habet. ille enim ex electione ducitur,præſentem voluptatem ſemper eſſe perſequendam exiſtimans : incontinens verò cum non exiſtimet,perſequitur. *ἀκόλαστος·

Præterea quærendum eſt,an circa omnia,id eſt,an circa iram quoque, & honorem, & victoriã cõtinens & incontinens verſetur,néc ne?ſuperius enim dixerat tam iræ, quàm honoris & lucri incõtinentem dici quempiam,vnde hîc dubitationem ſoluit, non circa omnia inquiens propriè incontinentem verſari:id eſt,non circa honorem & lucrum & cætera huiuſmodi, ſed circa venerea tantummodo,circa quæ intemperans quoque verſatur.neque abſolutè ad ea ſeſe habere,id eſt,nõ in modo conuenire : nam cum circa eadem ſubiecta incontinentia & intemperantia verſentur, ſi modum quoque haberent communem, ſequeretur, vt vtræque idem eſſent:ſed eo inter ſe differunt,quòd hoc quodam modo ſeſe habent ad ſubiecta,id eſt,modo diſcrepant. cum * incõtinens cognoſcens turpes voluptates eſſe prauas ab ipſis ſuperatur:intemperans verò neque omnino eſſe prauas eas cognoſcit, ſed bonas eſſe exiſtimat:vt modo ipſo tantum inter ſe diuerſitatem habeãt. alter enim validam ac ſanam habet rationem,id eſt,incontinens:alter,id eſt, intemperans infirmã ac corruptam.intemperans ſiquidem à turpibus voluptatibus ducitur ac ſuperatur eligens, atque ipſas eſſe bonas exiſtimans,ipſaſq́ue eſſe perſequendas,id eſt, captandas atque inquirendas putãs: incontinens verò licet ſcortationem non bonam ſed malam eſſe arbitretur, eam tamen perſequitur atque inquirit inuitus,& abſque electione,à turpi cupiditate inductus ac ſuperatus. * ἀκρατής·

Nam ſi vera opinio,& non ſcientia ſit,ex qua * incõtinenter agunt homines,nihil ad rationem id refert : cum nonnulli ex iis qui opinantur,non ambigant,ſed certò ſe ſcire exiſtiment. ſi igitur opinantes propterea quòd leuiter credunt,magis quàm ſciẽtes præter exiſtimationẽ ſuã agent:ſcientia ab opinione nihil differet.nonnulli enim ſunt,qui nihilo minorem iis quæ opinantur,quàm alij iis quæ ſciunt,fidem adhibeãt.id Heraclitus oſtendit. *ἀκρατεύονται·

Dixerat ſuperius incontinentem non habere ſcientiam,ſed opinionem. nam ſi ſcientiam haberet,non peccaret:ſcientia enim * impeccabilis eſt,ac minimè errans. quoniam verò errat incõtinens à cupiditate ſuperatus,habere opinionem videtur,quę errare poteſt,certaque haud quaquã eſt.Inquit igitur,ſi dicamus opinionem habere incontinentem ex qua incontinenter agit, & non ſciẽtiam,nihil referet:idem enim eſt.nam ſi opinio omnis eſſet * erratica,atq; inſtabilis, rectè dicerent opinione,& non ſcientia eſſe præditum incontinentem:ſed cum opinio aliqua ſit, quæ nihilo minus quàm ſcientia firma ac ſtabilis habeatur:non recta illorum ſententia eſt.cum nonnulli ex iis qui opinantur,non ambigant,& ancipites ſint in iis quæ opinantur:ſed certò ſe ſcire ea putent: *ἄπταιστος· *πταιστή·

tent:vt Democritus,qui cum omnia ex indiuiduis corpuſculis conſtare aſſereret, certò ſe opinari dicebat.ſi itaque qui opinantur,propterea quòd * leuiter credunt,id eſt,quia infirmam, & incertam habent fidem,ac perſuaſionem de rebus, præter exiſtimationem & opinionem agunt, id eſt, peccant & errant magis quàm ſcientes : nulla propterea erit quantum ad ſcientiam & opinionem ſpectat,differentia,eò quòd certa quoque ac firma opinio reperiatur . nonnulli enim iis quæ opinantur,magis credunt,quàm alij qui ſciẽtia ſunt præditi,iis quæ ſciunt.id quod Heraclitus oſtendit:firmam ſcilicet,ac certam reperiri opinionem poſſe. ille enim cum motum non eſſe opinaretur,quaſi certò id ſciret aſſeuerabat . Quo fit vt qui incontinentem habere dicunt ſcientiam ſiue opinionem,in eandem abſurditatem incidunt.

* ἠρέμα.

Sed quoniá duobus modis ſcire dicimus:tam enim dicitur ſcire,qui habet ſcientiá & ea non vtitur,quàm qui vtitur:differentia erit,ſi quis agat ea quæ non debet,dum habet quidẽ ſcientiá, ſed non contemplatur , & dum contemplatur:hoc enim videtur abſurdum:ſed non dum nõ cõtemplatur.

Cùm oſtenderit,ſiue opinionem,ſiue ſcientiam habere incontinentem dicat quiſpiam,in eandem abſurditatem incurſurum: nunc quatuor argumentationibus dubitationem hanc ſoluit:quo modoq; cognoſcat incontinens,declarat . primamq; argumẽtationem in hunc modũ aggreditur. ſcire duobus modis ſumitur. ſciens enim & ille dicitur qui habitum & ſcientiam iam adeptus eſt, licet ea non vtatur:id eſt,quanuis ex ſcientia illa minimè operetur . & ille quoque ſciens appellatur,qui & ſcientiam videlicet geometriæ habet,& ea vtitur,id eſt,ex ea operatur . differentia igitur eſt,ſi erret quiſpiam ſciens ſcientia quidem præditus,ſed non contemplans:id eſt, ex ea ſcientia non operans:& ſi & ſcientia prędituſ,& contemplans ſiue operans idem faciat.diuerſum item eſt,ſi agat quis ea quæ non debet,dum habet quidem ſcientiam,ſed non contemplatur,id eſt,dum non operatur ex ea ſcientia,& dum operatur.id enim indignũ eſt, & abſurdum, cum quis habens ſcientiam,& ex ea operans errat, ac peccat:non autem cum non contemplans atque operans titubat,licet ſcientia præditus ſit.exempli gratia ſi grammaticæ ſcientiam habens quiſpiam , & nõ ex ea operans,ſed ad aliud ſpectans atque animum aduertens, interrogetur de nomine Aeneæ , ſcribatúrne ſimplici vocali in principio,an cum diphthongo , & reſpondeat ſimplici vocali : non eſt abſurdum:cum aliud agens ac conſiderans id dixerit.ſed ſi & ſcientia prędituſ,& attendens atque operans,vt grammaticus eodem modo errarit : illud verò admiratione dignum ſit, neceſſe eſt. ſic incontinens,licet ſciat ſcortationem eſſe malam, non tamen ex ea ſcientia operatur , vt abſtineat videlicet ab ea re,quam cognoſcit eſſe malam.quòd ſi habet quidem ſcientiam , nõ tamen ſecundum eam agit,ſed à cupiditate tractus ſcortatur,nihil mirum eſſe debet.

Præterea cùm duo propoſitionum modi ſint, nihil vetat:quò minus qui vtraſque habet,præter ſcientiam agat, dum vniuerſali vtitur , & non particulari. * particularia enim ea ſunt quæ in actionem veniunt.

* πρακτὰ τῶν τὰ καθ' ἕκαστα.

Alterum argumentum eſt.nam cum duæ ſint propoſitiones vniuerſalis altera,altera particularis, qui vniuerſalem cognoſcit , particularem quoque vel actu vel poteſtate cognoſcat neceſſe eſt: cùm particularis ſub vniuerſali contineatur. nihil igitur prohibet, quin agat præter ſcientiam, id eſt,erret ac titubet ille qui habet quidem vtraſque propoſitiones vniuerſalem & particularem ,ſed vniuerſali vtitur,id eſt,operatur circa illam,eamque actu cognoſcit : particulari autẽ minimè vtitur,id eſt,circa particularia minimè operatur,quæ poteſtate non actu cognoſcit.particularia enim actioni ſubiiciuntur,circaque ea vnuſquiſque operatur,non circa vniuerſalia . vnde quia particularia agit vnuſquiſque,fit,vt qui errat,in errorem incidat dum particularem propoſitionem ignorat.nam ſi cognoſcat vniuerſale quiſpiam:omne verbi cauſa * veratrum mortiferum eſſe, ac purgare:particulareque ignoret,hoc ſcilicet veratrum eſſe : atque ita id quaſi ſalubre medicamentum exhibeat,atque erret:nihil abſurdum eſt.ſed tunc eſt mirandum,cum particulariter hoc eſſe veratrum cognoſcens id alicui exhibet.

* ἐλλέβορον

Diuerſum autẽ eſt vniuerſale:alterum enim in ipſo, alterum in re eſt:vt omni homini ſicca conferre:& ipſum eſſe hominem:vel ſiccum eſſe quod huiuſmodi eſt:an verò hoc huiuſmodi ſit,aut non habet,aut nõ operatur.

Vniuerſalis quoq; differentia eſt:aliud etenim in ipſo ſciente & in perſona cõſideratur , aliud in re.ſi igitur quod in ſe eſt vniuerſale cognoſcit quiſpiam , particulare etiam ſimul ſciat neceſſe eſt : cùm qui ſe ipſum ignoret , ſit nemo . verbi cauſa omni homini conferre ſicca , vniuerſalis

propoſitio eſt in ipſo, propterea qui hunc cognoſcit, neceſſariò cogniturus etiam particularē eſt, ſe ſcilicet eſſe hominem, atque iccirco ſibi quoque ſicca conferre. Item vt alio exemplo vtamur, alia vniuerſalis propoſitio in ipſo erit huiuſmodi: omni homini iuſta agere conducit: quam qui ſcit, ſciat quoque particularem neceſſe eſt, id eſt, ſe eſſe hominē, atque ideo ſibi quoque iuſtè agere eſſe vtile. Cum verò vniuerſale eſt in re, vt omne ſiccum eſſe huiuſmodi, id eſt, vtile eſſe: nequaquam qui id cognoſcet, particulare etiã ſciturus eſt: ſed an hoc huiuſmodi ſit, id eſt, an hoc ſit ſiccum, vel non habet, id eſt, vel ſcientiã non habet & ignorat, vel ſi cognoſcit circa ipſum id tamen non operatur. ſimili modo quoque ſi omne veratrum purgare quiſpiam nouerit, quod vniuerſale in re eſt, non continuò etiam hoc eſſe veratrum cogniturus eſt: quæ eſt propoſitio particularis.

Ex his igitur modis incredibile eſt quanta differentia futura ſit: vt ſi ita cognoſcat quiſpiam, nihil abſurdum: ſin aliter, mirandum videatur.

Ex his duobus propoſitionum modis, vniuerſalis ſcilicet & particularis, incredibile eſt quãta differentia futura ſit: id eſt, longè maxima eſt differentia: vt nihil abſurdum eſſe videatur, errare ſcilicet, & peccare, ſi ita cognoſcat aliquis vniuerſale & non particulare. nam cum in vniuerſali nullus operetur, ſed in particulari: ſi ignorata particulari propoſitione erret aliquis, abſurdum non eſt: ſed ſi aliter fiat, id eſt, ſi cognoſcens quis & vniuerſale & particulare peccet, tum mirandum & nouum videri debet. ſic abſurdum minimè eſt, ſi incontinens cognoſcat quidem vniuerſale, adulterium ſcilicet eſſe malum, ſed à cupiditate ſuperatus particulare ignoret: atque ita quaſi bonum id eſſe exiſtimans peccet, atque adulteretur.

Ad hæc habere ſcientiam alio modo contingit hominibus, quàm dictũ ſit. nam dum habet quis, & ea non vtitur, diuerſum eſſe habitum videmus: vt & habere quodã modo & non habere videatur: cuiuſmodi eſt qui dormit, qui furit, qui vino oppreſſus eſt. ita autem affecti ſunt etiam illi qui in perturbationibus ſunt conſtituti. iræ enim & venereorũ cupiditates, nonnullaque huiuſmodi corpus etiam manifeſtè immutant, quoſdamq; in furores inducunt: vt pateat ſimili modo affectos incontinentes dici oportere.

Aliud argumentum hoc eſt, quod cum primo videtur conuenire: ſed in eo tamen differt, quòd illic de eo dicebatur, qui habebat ſcientiam, & ſponte non operabatur: hîc de eo agitur, qui cùm habeat ſcientiam, inuitus tamen non agit: cum ad ebrietate & ira agere prohibeatur. Contingit igitur, inquit, vt alio etiam modo ſcientiam habeant homines, quàm in duobus argumentationibus dictum ſuperius fuerit. nam dum habet homo ſcientiam, & ea nõ vtitur, id eſt, prohibitus ſecundum eam non operatur, habitum diuerſum eſſe conſpicimus, vt & habeat quodam modo, & non habeat. vt dormiens, ſi geometra ſit, habeatque ſcientiam, etiam non habere dicitur: quatenus enim habitu eſt præditus, ſciens appellatur: quatenus à ſomno prohibetur, ne ſecundum eam agat, inſcius, non habensque ſcientiam dicitur. ſimili modo * vino oppreſſus, id eſt ebrius & furens, & habere & non habere quodam modo dici poteſt. nam quia habitum ſcientiæ iam habet, habere: quia ab ebrietate & furore impeditur, quò minus ſecundum eum operetur, non habere ſcientiam dicitur. ſic quoque qui in affectuum perturbationibus conſtituti ſunt: id eſt, qui * venereorum libidine, aut ira incitantur, non ſecus atque ebrij, & furentes afficiuntur: ſunt enim etiam ipſi * ſopita ac grauata ratione, ac quibuſdam quaſi ſtimulis exagitantur. neque tantum animã ita habent perturbatam more ebriorum, & furentium: ſed palàm etiam in corpore immutationem quandam præ ſe ferunt. iraſcenti enim homini oculi excandeſcunt, ac rubent, vt furere videatur: amãti pallet facies. nonnulli quoque ex nimia amoris vehementia mente exturbati, in inſaniam ac furorem prorſus conuerſi ſunt. perſpicuum igitur eſt, incontinentes ſimili modo ſe habere, vt ebrios & furentes. ſicut enim illi quanuis ſcientiam habeant, ebrietatis tamen & furoris perturbatione impediti ſecundum eam non operantur: ſic incontinentes cum * ſynceram habeant rationem ac ſanã, cognoſcantque ſcortationem eſſe malam: à vehementi turpi cupiditate prohibentur, quò minus agant, ſicut ratio præſcribit ac iubet.

* οἰνώμενος.

* ἀφροδισίοις κατεχόμενοι.

* κεκαρωμένη. i. ſomno ſepulta.

* ἐῤῥωμένον λόγον. i. firmã rationem.

Quòd autem verba ex ſcientia dicant, id argumentum nullum eſt. qui enim ſunt in his affectibus conſtituti, demonſtrationes, & carmina Empedoclis dicunt: qui item primum didicerunt, connectunt quidem verba, nõdum tamen ſciunt. cognatũ enim, ac coalitum eſſe oportet: ad quod tempore

pore opus eſt. Quocirca eos qui incontinenter agunt, ita dicere exiſtimandum eſt, vt illi faciunt, qui hiſtrionis munere funguntur.

Quòd ſi inquit incontinentes verba ex ſciētia dicunt: ſciunt enim adulterium eſſe malum, dicuntque quemadmodum ſciunt, id eſſe malum: nullum id argumētum eſt: id eſt, nihil id ad rationem facit. qui nanque in his affectibus ſunt, id eſt, in ebrietate, & furiis, ſuntque ebrij & inſani: demonſtrationes, ratiocinationeſque demonſtratiuas, verbaque Empedoclis dicunt, non tamen quid dicant, intelligunt. ſimili modo pueri qui primum diſcere inceperunt, connectunt etiam ipſi orationem & dicunt: Iram magnanimi Pelidæ concine diua. nondum tamen ſciunt, & intelligunt. opus enim eſt, vt ſi ſcire, & intelligere quiſpiam vult ea quæ dicit, cognatus ſit & coalitus: id eſt, vt habitum prius diſciplinarum compararit, ita vt habitus in ipſo * cognaſcatur, ac coaleſcat quaſi in naturam. hoc autem, id eſt, habitus huius acquiſitio non niſi longo tempore, laboreque multo cōparari poteſt. Vnde quemadmodum faciunt hiſtriones, qui cum carmina Homeri ſumpta perſona Hectoris, vel Achillis recitant, non intelligunt quid dicant: ita incontinentes, licet dicant malum eſſe adulterari: † adeò tamen à turpibus voluptatibus perturbatam, atque obtenebratam mentem habent, vt quid dicant, nequeant intelligere: atque ita cùm non intelligant quid dicant, ſi errant, & adulterium quaſi bonum exiſtimant, ac cōmittunt, abſurdum nullo modo eſt. Hanc rationem Ariſtoteles quàm cæteras admittere magis videtur.

* συμφυῆναι

† σκοτιζόμενοι ὑπὸ τῶν αἰσχρῶν ἡδονῶν,

Adde quòd ita quoq; naturali quadam ratione inſpicere cauſam quiſpiá poſſet. altera enim vniuerſalis opinio eſt: altera de particularibus rebus, quibus præſidet ſenſus. quando autem ex ipſis vna euaſerit: alibi quidem enunciet anima: in effectiuis verò, agat ſtatim, neceſſe eſt: vt, ſi omne dulce guſtandum eſt, hoc autem eſt dulce, vtpote vnum quoddam ex particularibus: neceſſe eſt vt qui poteſt, & non prohibetur, ſimul hoc quoque agat.

Quarta hæc eſt ratio & ſolutio. Ex opinionibus altera eſt vniuerſalis, altera circa particularia, quibus particularibus verbi cauſa viſui expoſitis ſenſus ipſe inſpiciendi præſidet ac dominatur: id eſt, in quæ percipienda & cognoſcēda ius habet ſenſus. ex quibus quidem duabus opinionibus inter ſe complexis cùm vna extiterit, id eſt, cum duas has particularem ſcilicet & vniuerſalem inter ſe commiſcueris, ratiocinationemque conſtitueris: neceſſe in quibuſdam eſt enunciare, id eſt, fateri atque aſſerere id quod fuerit collectum ac cōcluſum: id quod tunc videlicet fit cum propoſitiones ſunt intellectiuæ. vt ſi dicamus: Socrates eſt homo: homo eſt animal: Socrates igitur animal eſt. hìc quod concluditur agi minimè poteſt. ſed in effectiuis, id eſt, cum effectiuæ, id eſt actiuę ſunt opiniones, quod concluditur non enunciandum & dicendum, ſed agendum eſt. vt ſi dicam, hoc dulce eſt: omne quod dulce eſt guſtare oportet: hoc igitur guſtandum eſt: vtpote vnum quoddam ex particularibus. quia enim quod cōcluditur ex particularibus eſt atquę agendis: neceſſe eſt vt qui id colligit, ſi poteſt, & non impeditur, ſimul hoc agat, & dulce id deguſtet.

Quando igitur vniuerſalis opinio ineſt, quæ prohibeat guſtare: altera verò, quæ omne dulce ſuaue eſſe dicat: hoc autem eſt dulce, atque hæc eſt, quæ operatur: fortè verò adeſt cupiditas: illa quidem fugiendum eſſe ait, cupiditas ducit: quippè cum mouere vnumquodque ex membris queat. Quare fit vt ex ratione quodam modo & opinione incōtinenter quiſpiam agat: quæ quidem opinio non per ſe ſed ex accidenti contraria ſit. cupiditas enim, non opinio, rectæ rationi contraria eſt.

Quando igitur vniuerſalis opinio guſtare prohibet, quæ inquit nihil dulce guſtandum eſſe: altera verò etiam ipſa vniuerſalis, omne dulce iucundum eſſe dicit: eſtque particularis, quæ hoc eſſe dulce, inquit, quę quidem particularis opinio ipſa operatur: id eſt, ex qua particulari vnuſquiſque operatur: tunc ſi fortè cupiditas inſit, quæ ad hoc dulce deguſtandum incitet, atque inducat: tunc porrò illa ſcilicet vniuerſalis opinio, quæ nullum dulce guſtandum eſſe ait, hoc iucundum fugere, ac minimè deguſtare iubet: cupiditas verò ducit, atque incitat, ac vel inuitum ad dulce id deguſtandum compellit. nam ea non animam tantum turbat, ac permouet: ſed vnumquodque etiam ex corporis membris ita poteſt incitare, vt ad id quod appetitur, conſequendum feſtinans feratur. quare contingit, vt ex ratione vniuerſali, quæ ait, nihil dulce eſſe guſtandum, & ex particulari opinione, qua hoc eſſe dulce aſſeritur, incontinenter quodam modo quiſpiam agat. [QVODAM

modo

modo] adiunxit,vt oſtendat non ex ratione vniuerſali,& particulari opinione abſque vllo medio effici,vt incontinenter agamus:ſed cupiditatem intercedere,quæ vniuerſalem opinionem & particularem contrarias inter ſe reddit.non enim particularis opinio quæ dicit, hoc eſſe dulce, contraria per ſe eſt,rationi vniuerſali nihil dulce eſſe deguſtandum aſſerenti. quæ enim inter has eſſe contrarietas poteſt?ſed ex accidenti cõtraria efficitur.nam quia accidit, vt cupiditas cum particulari opinione cõueniens guſtatum ad percipiendum id quod dulce eſt,cogat: ea de cauſa particularis & vniuerſalis opinio contrariæ euadunt.cupiditas ſiquidem eſt, quæ rationem vniuerſalem, opinionemq́ue particularem contrarias inter ſe facit. non opinio ipſa particularis per ſe eſt contraria rectæ rationi,id eſt vniuerſali.quare incontinens rationem quidem habet vniuerſalem, malum eſſe adulterari,& particulare etiam cognoſcit,hoc videlicet eſſe adulterium: ſed à cupiditate inuitus mouetur,atque ad adulterium perpetrandum inducitur.

Vnde etiam beſtiæ incontinentes propterea non ſunt,quia particulariũ *imaginationem & memoriam habent, nõ vniuerſalium exiſtimationem. *ὑπόληψιν.

Vnde etiam fit,vt beſtiæ propterea incontinentes minimè dicantur, quia exiſtimationem, id eſt,cognitionem & rationem vniuerſalem non habent: ſed particularium tantum memoriâ quâdam,atque imaginatione prædite ſunt.nam aſinus ſi deciderit in foueã aliquam, vbi foueã videt, imaginatione concipit ſe illuc decidiſſe,atq; eam euitat,nõ ratione aliqua, ſed recordatione quadam inductus.incontinens verò cùm rationem vniuerſalem habeat,ex cupiditate & libidine eam tranſgreditur,ac quaſi ignorat:atque ita incontinenter ſe gerit,atque adulterium committit.

Quo modo verò ſoluatur ignorantia, & incontinens rurſus efficiatur ſciens:eadem ratio eſt, quæ & de * temulento & dormiente, non propria huius affectionis.quæ quidem * à naturæ indagatoribus audienda eſt. *οἰνωμένου. *φυσιολόγων.

Quo modo ignorantia incontinentis diſcutiatur: eadem ratio & cauſa in hoc affectu, id eſt, incontinentia eſt,quæ & in ebrio,& dormiente, non propria aliqua & diuerſa. quam ſanè rationem & cauſam requirere à naturæ perſcrutatore, ac diſcere debemus. cùm naturalis contemplator quæ pars animę,quæq́ue eius facultas afficiatur,optimè nouerit.quemadmodum igitur ſi quis grammaticus cùm ſit,inebrietur,vini exhalatione turbatam mentem,atque offuſcatam habet:donecq́ue exhalatio illa perſeuerat,operari quippiam vt grammaticus nequit:ſed tunc tantummodo operatur,* cùm vinum iam deferbuit,vaporeſque emittere ad cerebrum deſtitit:ſic incontinens, licet malum eſſe adulterari cognoſcat, ex nimiæ tamen cupiditatis incitatione eam mentis obnubilationem,obtenebrationemq́ue contrahit,vt cognitionem illam & ſcientiam tantiſper amittat,quoad cupiditatis vehementia perdurarit.nam vbi feruoris illius ſubſidit, ceſſatq́ue impetus: ignorantia ſtatim diſcutitur,vt eandem cognitionem & ſcientiam quam de adulterio prius habebat,quòd malum ſit,rurſus recipiat. *μετὰ τὸ λυθῆναι τὴν ἀναθυμίασιν

Quoniam autem vltima propoſitio eſt expoſitę ſenſui rei opinio,actionumq́ue domina eſt:hanc vel non habet, qui in affectu eſt conſtitutus, vel ita habet,vt non tamen, eò quòd habet eam liceat ſcire, ſed dicere duntaxat,non ſecus ac vino oppreſſus Empedoclis carmina.propterà item quòd vltimus terminus non eſt vniuerſalis, neque ita vt vniuerſalis ſcientiam efficere videtur.

Quia,inquit,poſtrema propoſitio, id eſt, particularis opinio ſenſui expoſitæ rei & particularis cognitio eſt,quæ domina eſt actionum,ipſarumq; agendarũ principium eſt: hanc particularẽ ſcilicet opinionem, quæ adulteriũ cõmittere malum eſſe inquit, vel non habet,id eſt, non cognoſcit incontinens qui in affectu eſt cõſtitutus,hoc eſt dum adulteratur:vel ita habet ipſam, vt nõ liceat ſcire,id eſt,ita vt non propterea ſciat,& cognoſcat dum eam habet. ſed ſicut ebrius dicit quidem carmina Empedoclis & pronunciat, quid tamen dicat ignorat:ſic incontinens licet adulteriũ hoc eſſe malum dicat, nõ cognoſcit quid dicat.Propterea item quòd vltimus terminus,id eſt,particularis propoſitio nõ eſt vniuerſalis,neq; videtur ita ſcientię effectrix eſſe vt vniuerſalis:nam ſcientia vniuerſalium eſt:non particularium:iccirco non eſt abſurdum,ſi incontinens cùm non habeat ſcientiam de eo adulterio quod committit,quòd malum ſit,errat ac peccat. cùm enim ſcientia ſit vniuerſalium,circa vniuerſalia verò non operetur quiſpiam, ſed circa particularia:particularium autem non ſit ſcientia:ſi circa particularia errat ac peccat incontinens,nihil mirum eſt:cùm de eis habere ſcientiam non poſſit.tunc enim eſſet abſurdum,ſi circa vniuerſalia erraret,quorum ſcientia præditus eſt.

Atque id quod quærebat Socrates videtur contingere. non enim affectus exiſtit præſente ea, quæ videtur † propriè eſſe ſcientia, quippè quæ neque ipſa ex affectu diſtrahatur: ſed præſente ea quæ ſenſitiua eſt. Vtrũ igitur cognoſcens néc ne, & quo modo cognoſcens agere incontinenter quiſpiam poſſit, hactenus dictum ſit.

† aliâs legitur domina.

Socrates fieri non poſſe dicebat, vt quis ſcientia aliqua præditus ſecundũ eam erraret: id quod quoq; hîc contingit. incontinens ſiquidem circa vniuerſalia quorũ habet ſcientiã, minimè errat: ſed circa particularia, quorum ſcientia non eſt. nõ enim præſente ſcientia quæ propriè ita dicitur: ſeu vt alia lectio fert, quæ domina omnium eſt, id eſt, κυρίας οὔσης, nõ κυρίως, quæ inquã omnia vincit, ac ſuperat, affectus & perturbatio exiſtit: id eſt, non enim præſente ſcientia à perturbatione ſuperatur incontinens: neq; ipſa hæc ſcientia à cupiditate diſtrahitur & confunditur: ſed ſenſitiua tantũ eſt, id eſt, particularis opinio quæ à cupiditate ſuperatur: & licet adſit, nõ prohibet quo minus incontinens ab affectus perturbatione trahatur inuitus ac peccet. circa hanc enim peccat incontinens. nam rationem vniuerſalem dicit tantummodo, ac pronunciat, vt in aërem diſſoluatur: circa particularia verò operationem ſuam exercet. Vtrum igitur cognoſcẽs incontinens ſuccumbit, an minimè: & ſi cognoſcens, quo modo cognoſcens peccat ſcientiáne an opinione præditus, ſatis hucuſque dictum eſt.

Circa quæ continens & incontinens uerſetur. Cap. IIII.

IAm verò vtrum aliquis abſolutè incontinens ſit, an omnes ex parte: & ſi ſit, circa quæ verſetur, dicendum deinceps eſt. Circa voluptates quidem & dolores continentes & tolerantes, necnon incõtinentes & molles verſari perſpicuum eſt. Quoniã verò ex iis quæ voluptatem afferunt, alia neceſſaria ſunt, alia eligenda quidem per ſe, ſed eiuſmodi tamen vt exceſſum etiam habeant: neceſſaria quæ ad corpus ſpectãt, cuiuſmodi ſunt alimentũ, veneris vſus, ac cætera huiuſmodi corporalia, circa quæ temperantiã & intemperantiam conſtituimus: non neceſſaria, ſed per ſe eligẽda, victoria, honor, diuitiæ, ac reliqua talia quæ bona ſunt & iucunda: eos qui in his pręter rectam rationem quæ in ipſis eſt, abſolutè quidem incontinentes non dicimus: ſed addentes pecuniarum, lucri, honoris, iræ incõtinentes appellamus, & non abſolutè: vtpote diuerſos, & qui ex ſimilitudine dicantur.

Vtrum aliquis abſolutè incontinens ſit, id eſt, qui ſine additione dicatur, & incontinens tantũ ſit, an incontinentes omnes dicantur ex parte, id eſt, cum additione incontinentes iræ, incõtinentes lucri, atq; huiuſmodi: & ſi incontinens ſine additione ſit, circa quę ſubiecta is verſetur, dicendum eſt. Atq; vt circa quæ iucunda cõſiſtat incontinẽtia declaret, iucundorũ diuiſionem in hunc modum facit: iucundarum rerum quæ afferunt voluptatem, aliæ ſunt neceſſarię, vt quæ ad corpus attinent, vt ſunt alimenta. cibus enim & potus ſi moderatè ſumantur, neceſſaria corpori ſunt, & iucunda: nam exceſſus in his quoq; vituperatione dignus eſt, ſi comedere quiſpiam & bibere ſupra ſatietatem velit. ſimili modo venerea voluptuoſa ſunt, [ET neceſſaria ad ſpeciei cõſeruationem, & ſobolis propagationem:] tum priuatim etiã iis qui vel calculari, vel renali morbo afficiũtur. alia verò ſunt nõ neceſſaria, ſed eligenda tamen atq; expetenda per ſe, vt honor, diuitiæ, victoria. omnes enim eligunt atq; anteponunt diuites fieri, victoriã adipiſci, poſſeſſiones, gloriam, potentatum, ac bona huiuſmodi cætera. Cùm igitur duplicia ſint quæ voluptatem efficiũt, neceſſaria, & non neceſſaria: qui in his, id eſt, nõ neceſſariis excedunt, & ſupra modum diteſcere, vincere, & glorioſi fieri ſtudent præter rectã ratione quę in ipſis eſt, quę mediocritate in omnibus vtendũ eſſe præcipit, huiuſmodi homines nõ abſolutè, id eſt, non ſine additione incontinentes dicuntur: ſed opus additamento quodam eſt. non enim incontinentes tantummodo illos appellamus, ſed adiungimus vel lucri, vel pecuniarũ, vel tale quippiã: atq; incontinentes lucri, incõtinentes pecuniarum, incontinentes honoris vocare conſueuimus: & non abſolutè, id eſt, non ſine adiunctione ſolum incontinentes eos dicimus: quippè qui ab eo diuerſi ſint, qui propriè incontinens ſine alia adiecta re dicitur: & ex ſimilitudine quam habent cum eo qui propriè continens eſt, ita appellentur. nam quemadmodum illi qui propriè incontinentes dicuntur, incõtinentes dicuntur, eò quòd

in

in vſu venereorum excedunt, ac nimij ſunt: ſic hi qui cum additione eodem hoc nomine appellantur, ita appellantur eò quòd cum exceſſu atque immoderatè & vincere, & diteſcere, atque alia huiuſmodi affectant: in eo tamen differunt, quòd illi ſine additione, hi cum additione vel honoris, vel victoriæ, vel lucri, & ſimilium incontinentes dicuntur.

Non ſecus atque ille homo dicebatur qui in olympiis vicit. illius enim communis ratio à propria parum diſtabat: ſed diuerſa tamen erat.

Incontinentes victoriæ, lucri, & cæterorum ſimilium ex ſimilitudine quam in exceſſu habent ita dicuntur, non aliter quàm ille qui in olympiis ludis victor euaſerat: qui ſicut alius Socrates vel Plato, ita ipſe communi nomine homo appellabatur. illius enim communis ratio, id eſt, homo in vniuerſali, qui eſt animal rationale mortale, parũ à proprio nomine differebat. nã homo etiã ipſe vocabatur: ſed parua quædam additio efficiebat, vt à communi homine diſcreparet. qui enim volebant ipſum ſignificare, atque ab vniuerſali homine ſeparare, ita dicebant, homo qui in olympiis vicit. quanuis enim parum differat communis homo ab homine qui in olympiis vicit, ſitque perquàm ſimilis, eſt tamen diuerſus: eò quòd hic particularis ſenſui expoſitus eſt: ille vniuerſalis & communis intellectu percipitur. Ita quoque ille qui abſolutè incontinens eſt, & qui incontinentes cum additione dicuntur, licet ſimilitudinem inter ſe quandam habeant, in ſubiectis tamen rebus differunt, circa quas verſantur, diuerſique inter ſe ſunt.

Cui rei id ſignum eſt, quòd incõtinentia, non vt error tantũ, ſed vt vitiũ quoddam, quod aut abſolutè, aut ex parte aliqua ſit, vituperatur: horũ autẽ nemo, ſed illorũ qui circa corporales fruitiones verſantur, circa quas temperantem & intemperantẽ exiſtere diximus, qui non ex electione, ſed præter electionem & conſilium exceſſus & iucundorum ſectatur, & moleſtorum fugit, famis videlicet, ſitis, caloris, frigoris, cæterorumque omniũ, quæ ad tactum guſtatumque ſpectant: is nõ cum additione, quòd circa hæc ſcilicet ſit, verbi cauſa iræ, ſed abſolutè tantummodo incontinens dicitur.

Diuerſos autem eſſe incontinentes cum additione ab eo qui propriè incontinens dicitur, id ſignum eſt, id eſt, inde patet, quòd incontinentia vituperatur, non ſolum vt peccatum, quippè quę è recta ratione excedat: verùm etiam vt vitium quoddam, quod aut abſolutè, & perfectè vitium ſit, aut ex parte quadam, id eſt, vitio proximum ſit. nam quatenus vitium corruptam habet rationem, incontinentia verò integram: incontinentia perfectum vitium non eſt, ſed ad vitium accedit. at nemo horum qui cum additione incontinentes dicuntur, honoris ſcilicet, & diuitiarum, vituperari conſueuit. ſed illorum qui circa fruitiones corporales, id eſt, circa venerea & eas voluptates verſantur, quæ tactu percipiuntur, circa quas temperantem & intemperãtem verſari diximus: qui ſectatur exceſſum voluptatum, & ſupra modum venereis vtitur, non ex electione, ſed præter electionem & conſilium, id eſt, præter rectam rationem: & exceſſus moleſtarum, doloremque afferentium rerum, vt famis, ſitis, & ſimilium fugit, atque euitat: quæritque exceſſus omnium quæ ad tactum, guſtatumque attinent: is abſolutè & ſine additione incontinens eſt, non cum additione, quòd circa hæc ſcilicet ſit, id eſt, quòd incontinens iræ, incontinens honoris ſit: ſed abſolutè tantum ſineque vlla additione incontinens dicitur. nam qui cum electione voluptates ſectatur, corruptamque habet rationem, intemperans eſt: incontinens verò licet integram, ſanamque habeat rationem, ſine electione tamen & inuitus à cupiditate ad fruendas voluptates trahitur.

Indicio illud eſt: nam intemperantes circa has, non circa aliquam ex illis dicuntur: & propterea incontinentem & intemperantem, continentem item & temperantem non ex illis quempiam in eodem conſtituimus, propterea quòd circa eaſdem quodam modo voluptates, doloreſque eoſdem verſentur. quanquam hi circa eadem quidem vtrique verſantur, non tamen eodem modo: illi enim eligunt: hi non eligunt.

Propriè incontinentem eſſe eum, qui circa corporales voluptates, id eſt * circa venerea verſatur, hinc patet, quòd intemperantes circa eaſdem has venereorum voluptates exiſtunt, nõ circa aliquam ex illis, iræ ſcilicet aut lucri, aut huiuſmodi alicuius: cùm intemperans iræ, aut honoris, aut lucri intemperans minimè dicatur. Quare incontinens propriè ille eſt, qui circa eadem circa quæ & intemperans, id eſt, circa venereorum voluptates verſatur: vnde etiam ſine additione vlla

* περὶ τὰ ἀφροδίσια καταγινόμενος.

incontinens dicitur.ac propterea quòd circa eadem ſubiecta vtrique verſantur,incontinentem & intemperantem in eodem conſtituimus,id eſt,eundem eſſe dicimus:non quempiã ex illis qui cum additione incontinentes vocantur,ſed abſolutè & propriè incontinentem etiã cum intemperante eundem dicimus , & continentem item cum temperante , eò quòd circa eaſdem voluptates venereorum quodam modo vtrique verſantur.[QVODAM modo]adiungit,vt incõtinentis & intemperantis differentiã oſtendat:qui licet eadem ſubiecta habeant,circa quæ operentur , non eodem modo tamen vtriq; operationes ſuas exercent:ſed illi,id eſt intemperantes,eò quòd corruptã habent rationem,malum eligentes,id eſt ex electione & propoſito agunt:hi, id eſt, incontinentes non eligentes,hoc eſt non proponentes malum agere,ſed bonum,quippè qui rationem adhuc integram ac ſanam habeant,à cupiditate tamen inuiti ad perpetrandum flagitiũ aliquod trahuntur.

*ἠρέμα.

Vnde magis intemperantem eum diceremus,qui vel nihil,vel * leuiter cupiens & exceſſus ſectatur , & dolores mediocres fugit , quàm hunc qui propterea idem facit,quia vehemẽte cupiditate afficitur. quid enim faceret ille ſi aut valida aliqua cupiditas , aut in neceſſariarum rerum inopia vehemens dolor inceſſeret?

Iccirco peior ille eſt,magisq; intemperans merito dicetur,qui etiã ſi non cupiat, vel leuiter & parum cupiat,exceſſum venerearum voluptatum ſectari conſueuit,& fugere mediocres & paruos dolores,quàm hic,id eſt incontinens,qui vehementi cupiditate ſuperatus malum præter electionẽ agit.nam ſi intemperans vel nullo modo,vel parum à cupiditate * permotus, atq; incitatus venereis vti ſupra modum ſolet,ſi inceſſeret ipſum atque inuaderet valida ac vehemẽs cupiditas, quid faceret?ſimili modo ſi ingenti aliquo dolore afficiatur,eò quòd per tres aut quatuor dies pane indigeat,quid facturum eum eſſe credendum eſt?impiũ ſanè aliquod malum,atque intolerandum.

*ἐνοχλού-μενος.

Quoniam verò ex cupiditatibus & voluptatibus aliæ ſunt ex iis , quæ genere ſunt honeſta ac proba:nam iucundorum nonnulla naturâ ſunt expetenda,alia his contraria,alia media, ſicut prius diuiſum à nobis eſt:vt pecuniæ,lucrum,victoria,& honor : in omnibus porrò & talibus, & mediis, non quia afficiuntur,& cupiunt,& amant,vituperantur homines : ſed quia quodam modo afficiuntur,& excedunt.

De immanitate ac feritate docturus nonnulla prius de ſubiectis ipſis exponit , circa quæ immanitas verſatur:atque iccirco cùm ſuperius iucunda in duo diuiſiſſet,in neceſſaria, & per ſe expetibilia:nunc quò feritatis ſubiectum inueniat,tertiũ membrũ ſuperiori diuiſioni adiungit . atq; inquit,quoniam ex iucundis alia honeſta ac proba,id eſt,bona genere,hoc eſt ſubiecto ſunt.ex iucundis enim alia ſunt naturâ expetenda & bona,vt victoria,diuitiæ,pecuniæ, lucrum:alia contraria his,id eſt,naturâ fugiẽda:nam comedere carnes crudas licet ſuaue nonnullis ſit,deteſtabile tamen eſt,ac fugiendum:alia autẽ ſunt media,vt comedere,& veſtiri:quę hominibus iucunda quidẽ ſunt,ſuapte tamen natura neq; expetenda,neq; fugienda:ſed ex indigentia neceſſaria . * cõcoctis enim ac digeſtis iis quę iam comedimus,fit vt nouo cibo indigeamus,quo ventris eſuriẽ poſſimus ſaturare.cùm igitur iucunda hæc ſint, ſicut ſuperius diuiſimus,id eſt,ſicut in diuiſione ſuperiori iã diximus de neceſſariis ſcilicet,& per ſe expetibilibus.nam tertiũ membrũ,vt dixi, hîc adiungit:in omnibus & talibus,id eſt,naturâ expetibilibus,& mediis,quæ neq; expetibilia ſunt naturâ,neque fugiẽda,ſed neceſſaria,nõ vituperãtur homines,ſi cupiãt abſolutè honorari,vel vincere,vel pecunias cõparare ac lucrari,neq; ſi edere aut bibere,aut veſtiri abſolutè velint:nõ enĩ in eo ꝙ cupiũt, ſed in eo ꝙ quodã modo cupiũt,vituperatiõe digni habẽtur:id eſt,eò ꝙ ĩmoderatè afficiũtur,& in cupiditate excedũt.vt ſi vel toto die quis comedere,vel domi manens purpureo pallio ornari,vel ſupra modũ lucrari,ac cõquirere pecunias,velit.nõ enĩ cupere,ſed ĩmoderatè cupere vitio datur.

*ἀποκρι-θέντων .i. excretis.

Iccirco quicunque præter rationem vel ſuperãtur,vel aliquid ex iis quæ naturâ ſunt honeſta & bona,perſequuntur.vt illi qui circa honorem magis quàm oporteat,ſtudent,vel circa filios & parentes:bona enim hæc ſunt , & qui circa ea ſtudent,laudari conſueuerunt , ſed in his tamen exceſſus etiam quidam eſt , ſi quis quemadmodum Niobe aduerſus Deos pugnaret : aut erga patrem ita eſſet affectus,vt Satyrus qui * patricola appellabatur.valde

*φιλοπάτωρ.

enim

enim inſanire videbatur.

Cùm igitur nō in cupiditate,ſed in modo cupiditatis vituperentur homines:quicunq; præter rectam rationem,id eſt,immoderatè & exuperanter vel ſuperantur & vincūtur, opprimunturque ab affectibus,vel aliquid ex iis quæ naturâ ſunt expetenda & bona, quærunt, vt honorari & vincere,& magis quàm oporteat,id eſt, ſupra modum & cum exceſſu,affectant,vituperatione digni ſunt·vbique enim mediocritas & moderatio laudatur,vt etiā ſi quis vel honorari, vel lucrari moderatè cupiat,non probro detur·nam exceſſus & immoderatio in vnaquaque re etiam bona vituperium meretur.nimius quoque amor vel erga liberos, vel erga parentes ſimili modo eſt vituperabilis:vt ſi parentes liberos,vel ſi liberi parentes immoderato amore proſequātur. nam licet bona hæc ſint amare parentes & liberos, & ex iis quæ bona & expetenda naturâ ſunt, quique circa hæc moderatè ſeſe gerunt,laudentur : exceſſus tamen etiam in his vituperatione dignus eſt. ſunt enim nonnulli qui ſupra modum liberos ſuos ament:vt Niobe, quæ liberos ſuos adeò amabat,vt cum diis etiam pugnare nō vereretur.cùm enim duodecim liberos haberet,mares ſex,ac totidem fœminas,tanto amore eos proſequebatur, vt ſe anteponere ea de cauſa Latonæ auſa fuerit, ſeque dea pręſtantiorem eſſe exiſtimarit:quòd Latona duos tantum,Dianam & Apollinem,ipſa duodecim procreaſſet nulla ex parte diis inferiores.at cùm ſuos liberos adeò amat quiſpiam, vt & deos etiam contemnat,aduerſuſque eos pugnet:vituperabile proculdubio eſt, id quod etiā Satyrus faciebat,qui propterea quòd patrem ſupra modum amabat,patricola,id eſt φιλοπάτωρ,hoc eſt patris amator vocitabatur. nam cùm puellæ cuiuſdam amore eſſet captus, patriſque Soſtrati auxilium ad eam potiendam fuiſſet expertus:adeò ex ea re poſthac patrem dilexit, vt poſt eius mortē ſe quoque ipſe vita priuare voluerit, ac de rupe quadam præcipitarit. Amare igitur patrem ſupra modum,vt patre mortuo mori etiam ipſe quiſpiam velit, vituperatione dignum eſt. nam etiā Satyrus qui ob patris obitum ſibi ipſe mortem conſciuit,valde inſanire videbatur.

Nulla igitur circa hęc prauitas exiſtit ob id quod dictum eſt:propterea quòd vnumquodque per ſe eſt ex iis quæ naturâ ſunt expetenda:praui tamen & fugiendi exceſſus ipſorum ſunt.ſimili modo quoque neque incontinentia:cùm incontinentia non modò fugienda,verùm etiam ex iis ſit,quę vituperatione digna habentur. ex affectus tamen ſimilitudine incontinentiam adiungētes circa vnumquodque dicunt.vt malum medicum, malum hiſtrionem,quem abſolutè malum nullo modo vocarent.

Nulla igitur prauitas,inquit,circa hæc,id eſt circa honorem,diuitias, amorem, lucrum, ob id quod dictum eſt,id eſt,propterea quòd vnumquodque ipſorum,diuitiæ ſcilicet,honor,amor & ſimilia,ipſa per ſe ex iis ſunt quæ naturâ ſunt expetibilia:exceſſus tamen ipſorū, id eſt, quærere ſupra modum honorari,ac ſupra modum diteſcere,atque huiuſmodi,fugienda ſunt. ſimiliter neque incontinentia propriè eſt ſuprà modum atque immoderatè lucrari,aut honorari,ac tale quippiam affectare. quia incontinentia non tam fugienda eſt, quàm vituperabilis. quoniàm verò quærere ſupra modum lucrari,aut honorari, aut amare ſimilitudinem quandam ob exceſſum cum affectu,id eſt,cum incontinentia habet,eò quòd incontinens quoque ſupra modum & * cum exceſſu frui venereorum voluptatibus vult, adiuncta incontinentia circa vnumquodque ipſorū dicimus, hic pecuniarum incontinens eſt:lucri incontinens:iræ incontinens: honoris incontinens: vt ſine additione incontinentem huiuſmodi appellare non ſoleamus. Quemadmodum ſi aut medicū videamus qui medicina malè vtatur,aut hiſtrionem,qui malè fabulas agat, atq; imitetur:non malos abſolutè vocare conſueuimus,ſed illum malum medicum:hunc malum hiſtrionem dicimus: cùm ipſorum peccatum non vitium abſolutè ſit,vt eſt incōtinentia,aut ignauia, ſed vitium in arte quā exercent:vt non immeritò malus medicus,malus hiſtrio cum additione appellandi ſint.

* ὑπερβολικῶς ἀφροδισιάζειν.

Quemadmodum itaque neq; hîc propterea quòd vnumquodq; ipſorum non vitium,ſed proportione ſimile eſt: ita videlicet etiam illic exiſtimandum eſt incontinentiam & continentiam eam duntaxat eſſe,quæ circa eadem,circa quæ temperantia verſatur, & intemperantia. nam circa iram per ſimilitudinem dicimus:vnde etiam addentes iræ incontinentem, ſicut honoris,& lucri appellamus.

Sicut igitur neque hîc,id eſt,in hiſtrione & medico,eò quòd peccatum ipſorum vitiū abſolutè

non eſt,ſed proportione ſimile vitio:eò quòd peccatum ipſorũ ſimilitudinem quãdam cum vitio habet:quemadmodum enim intemperans à recta ratione aberrat,ita hi in ſua quiſq; arte, aberrant ac peccant.ſicut igitur ſi quis vel medeatur malè,vel fabulas agat malè,nõ abſolutè malus,ſed cum additione malus medicus,& malus hiſtrio appellatur:ita quoq; illic , id eſt in incontinente exiſtimandum eſt.incontinentiã enim & continentiam ſolum & ſine additione eam dicimus,quę circa eadem ſubiecta,circa quæ intemperantia & temperãtia verſatur:at circa iram,& honorem, & pecunias,atq; huiuſmodi cætera non propriè incontinentiã,& continentiam, ſed per ſimilitudinem immoderationis & exceſſus ita vocamus.vnde ſi viderimus aliquem pecunias mediocriter amare, eum non abſolutè continentem, ſed cum additione pecuniarum continentem nominare conſueuimus.econtrariò quẽ ſupra modum vel pecunias affectare,vel iraſci nouerimus,non abſolutè incontinentem,ſed appoſita etiã re circa quam peccat,pecuniarũ,vel iræ incontinentem dicimus.

Circa iucunda præter naturam non eſſe incontinentiam,eiusq; duas eſſe ſpecies. Cap. V.

CVm autem nonnulla iucunda naturâ ſint,atque ex his alia abſolutè ac ſimpliciter, alia pro generibus animalium atque hominum:nonnulla verò non naturâ , ſed partim ex læſionibus , partim ex conſuetudine, partim etiam ob naturas prauas huiuſmodi ſint:circa quoque horum ſingula inſpicere ſimiles habitus poſſumus.

De immanitate acturus,voluptates in naturales & non naturales diſtinguit:inquitque ex naturalibus alias eſſe abſolutè omnibus iucundas : vt,comedere & bibere omnibus æquè ſuaue animalibus videtur,propterea quòd humido & ſicco alimento omnia indigent:alias pro genere quorumcumque animalium,atque hominum , cùm & animalia quædam * herbis , quædam carnibus veſci delectentur:& hominibus aliis alia cibaria iucunda ſint.nonnulla verò non naturâ voluptatem afferunt, ſed fugienda potius naturâ ſunt. atque ex his alia quibuſdam videntur ſuauia ex læſione aliqua ſenſiuæ partis quæ vel morbo, vel inſania contigerit:alia ex conſuetudine:alia ex natura praua,prauoque habitu huiuſmodi videntur.Ac circa vnumquodque horum quę non naturâ iucunda ſunt,ſimiles continentiæ & incontinentiæ videre habitus licet.

* ποηφαγεῖν

Dico autem ferinos:cuiuſmodi erat ea mulier quam grauidarum ventres reſcindere,atque inde fœtus comedere cõſueuiſſe inquiunt. vel ea quibus aiunt quaſdam efferatas circa Pontum nationes oblectari . alios enim crudis,alios humanis carnibus veſci, alios ſibi inuicem infantes ad epulandum mutuare perhibent.vel quod de Phalaride dicitur.

Enumerat ea quæ nõ ſunt naturâ iucunda:atque inquit:infantes comedere iucundum naturâ minimè eſt:ſed tamen id Lamiæ iucũdum videbatur.Lamia enim mulier quædam erat circa Pontum : quæ cùm filios ſuos amiſiſſet , aliarum mulierum filios infantes inſectabatur, atque edebat. Sunt item iucunda præter naturam,ea quibus nonnulli efferati atque agreſtes homines oblectantur. nam Scythæ qui circa Pontum degunt,crudis piſcibus veſcuntur:alij humanas carnes comedunt:alij ſuos ipſorum filios comedendos inter ſe mutuò dare conſueuerunt:atque id ſuaue & iucundum ipſis videtur.Phalaris quoque ſuum ipſius filium dicitur comediſſe.

Atque hi quidem ferini habitus ſunt . alij verò nonnullis ex morbo & inſania cõtingunt:vt illi,qui matrẽ mactauit, & in cibum ſumpſit:qui item conſerui iecur comedit.alij item morboſi ſunt,vel ex conſuetudine : vt pilorum euulſiones,vnguium roſiones , carbonum etiam & terræ comeſtiones:prætereà venereorum vſus cum maribus:id quod tum naturâ,tum cõſuetudine euenit,quemadmodum illis qui à pueritia conſueuerunt.

Hi ſanè ferini,atque immanes habitus ſunt,qui ex praua & mala natura hominũ proueniunt. alij verò ſunt ſimili modo ferini & præter naturam,qui ex morbo vel ex aſſuetudine contrahuntur.vt cùm quis ſibi vngues rodit,ac comedit,aut crines,& pilos euellit:habitu vel ex morbo , vel ex cõſuetudine acquiſito. In inſaniam quoque delapſus quidam ſeruus iecur cõſerui ſui comedit. & Xerxes Perſarum rex furore etiã ipſe incitatus adeò humanitatem exuit , vt mactatam matrem ſuam in cibum ſumpſerit.ſuaue item nonnullis,ſed præter naturam tamen videtur, carbones comedere.in quibus enim atræ bilis humor redundat,id contingit:ſicut quibus ineſt humor acidus,

iis

iis terræ ac luti esus esse iucundus consueuit.ex aliqua enim morbosa affectione vel atræ bilis,vel acidi humoris his hæc naturæ deprauatio accidit.vt autem concumbere cum maribus iucundum nonnullis sit,tum mala natura,atque * ad malum procliuis,tum assuetudo facit: qui enim à pueritia ei flagitio assueuerint,ex malorum atque impurorum hominum conuersatione deprauantur, etiam si bona natura,atque ad virtutem propensa præditi fuerint. * ἐπιῤῥεπούσης πρὸς τὸ κακόν.

Quibuscunque igitur in causa est natura, eos incontinentes appellaret nemo:sicut neque fœminas,quòd non subagitent, sed subagitentur: simili modo neque eos qui ex consuetudine morbosè sese habent.

Quibuscunque natura mala ac flagitiosa in causa est,vt marium concubitum sectentur,eos incontinentes diceret nemo:propterea quòd natura ipsis est huiusmodi, atque ad malum procliuis. nam neque fœminas ob id incontinentes vocant,quòd maribus nubunt, & non ecótrario vxores ducunt:quippè cùm id earum natura minimè patiatur. neque eos item qui morbosa aliqua affectione non naturâ insita, sed ex consuetudine contracta maribus abutuntur,incontinentes dicere debemus:eò quòd hi rationem habent corruptam,neque cognoscũt an omnino malum id sit: incontinentes verò integra ac sana ratione præditi sunt.

Ac cùm habet quidem vnumquodque horum quispiam,vitij terminos excedit,perinde atq; immanitas ac feritas: cùm habet tamen & vel superat, vel superatur,ea neque continentia absolutè,neque incontinentia est,sed ex similitudine.sicut etiam ille qui circa iram affectus est,non incontinens,sed hoc modo affectionis incontinens dicendus est.

Cùm habet quis vnumquodque horum, quæ enumerauimus, videlicet si carnibus crudis aut humanis vescatur,& carbones edat, atque huiusmodi alia faciat:id omne humanum vitium excedit,estque extra humanitatis terminos.quippè cùm hæc feris potius,quàm hominibus conueniãt. sicut etiam feritas omne vitium excedit. cùm tamen habet quispiam hæc, id est, cùm carnes crudas,vel terram edere cupit,cupiditatemq; cohibet ac superat,atque id minimè facit:eum non absolutè & sine additione continentem dicimus,sed affectum etiam addimus, circa quem versatur, ac cõtinentem ferinum appellamus.simili modo si à cupiditate victus lutum comederit, aut quippiam aliud eorum quæ dicta sunt,non absolutè incontinens & sine additione, sed ex similitudine ob vitij excessum,& cum additione ferinus incontinens vocatur. sicut etiam eum qui vehementer & nimium irascitur, ex similitudine quam in excessu cum eo habet, qui propriè incontinens dicitur,hoc modo,id est cum additione illius affectionis qua perturbatur, id est, iræ incontinentem,non absolutè incontinentem appellare consueuimus.

Omne enim excedens vitium & imprudentia,& timiditas,& intemperantia,& acerbitas partim ferinum est,partim morbosum. qui nanque talis naturâ est,vt omnia timeat, etiam si mus obstrepuerit, ferina is timiditate timidus est.quidam etiã felem ex morbo timebat. ex imprudentibus item qui irrationabiles sunt,& sensu tantummodo viuunt, ferini habentur: cuiusmodi nonnullæ longinquorum barbarorum nationes sunt.

Omne modum excedens vitium * siue imprudentia,siue timiditas,siue intemperantia,siue acerbitas,id est,iracundia fuerit,partim ferinum est,partim morbosum,id est,ex morbo aliquo cõtractum.qui enim naturâ talis est,vt si etiam mus strepitum fecerit,timeat:timidus ferina timiditate esse dicitur. simili modo quoque si ex natura supra modum * irascatur quispiam, nimisque asperè atque infestè in vindicta sumenda sese gerat:ferina asperitate iracundus est. qui item si viderit felem formidat ac timet,ex morbo aliquo atque insania in eum pauorem inductus, timidus ferina timiditate appellandus est.imprudentes etiam qui ex natura sunt irrationabiles, id est stulti,& ratione quamminimum vtentes,& sensu tantummodo viuunt: vt bruta quæ ratione penitus carent,vt sunt nonnulli * longinqui & procul in extremis orbis partibus habitantes barbari: ferini etiam ipsi,atque immanes vocantur. *ὀργιλότης id est,feritas. *ὑβρίζεται i. contumeliosus est. *σκύθαι.

Qui autem ex morbo aut comitiali,aut insania idem faciunt, morbosi sunt. fieri verò potest vt ex his aliqua interdum quispiã habeat tantum, & non superetur. quemadmodum si Phalaris cupiens infantem edere, & ad

venereorum nefariam voluptatem incitatus,ſe cohibuiſſet. fit etiam, vt nō ſolum habeat hæc aliquis,verùm etiam ſuperetur.

Qui verò ſunt imprudentes ex morbo vel comitiali vel inſania, ſoloque ſenſu viuunt, morboſi imprudentes dicuntur.non ſecus atque ille morboſa timiditate præditus dicebatur, qui fele inſpecta formidabat.horum verò ferinorum vitiorum euenit, vt nonnulla quiſpiam habeat, non tamen ab ipſis vincatur & ſuperetur:ſed ipſe ea coerceat,ac vincat.vt ſi Phalaris cupiens infantem edere nefandam illam cupiditatem cohibuiſſet,vel nefarium coitum appetēs tetræ illius libidinis impetum repreſſiſſet,non continens ſine additione,ſed continens ferinus dictus fuiſſet, eò quod à ferinis cupiditatibus ſe continuiſſet.ſæpe etiam fit, vt ſuperetur & vincatur quiſpiam, qui ferinas voluptates habet: qui incontinens cum additione, id eſt ferinus incontinens propterea dicitur,quia à ferinis cupiditatibus ſuperatur.

Quemadmodū igitur prauitas quæ homini conuenit,abſolutè prauitas dicitur:quæ verò cū additione appellatur,non abſolutè,ſed ferina,vel morboſa prauitas vocatur: eodem modo eſſe incontinentiā patet aliam ferinā, aliā morboſam.abſolutè verò ſolam eam, quæ intēperantiæ humanæ correſpondet.Incontinentiā itaq; & continentiam circa ea tantùm verſari circa quæ intemperantia & temperantia,circa alia verò aliam incontinentiæ ſpeciem eſſe,quę non abſolutè,ſed per tranſlationem ita dicatur,perſpicuū eſt.

Sicut prauitas,verbi cauſa intemperantia quæ homini conuenit,id eſt,quæ circa humanas voluptates verſatur,hoc eſt circa venereorū libidines,quæ humanæ concupiſcentiæ limites non excedunt,vt eſt cum muliere rem habere,abſolutè & ſine additione prauitas, id eſt intemperātia dicitur:ea verò quæ circa libidines eſt,quæ non homini,ſed beſtiis conueniunt, cuiuſmodi eſt concumbere cum maribus,cum additione prauitas & intemperantia,id eſt,ferina intemperantia, vel morboſa intemperātia appellatur:abſolutè verò,id eſt,ſine additione nullo modo. Ita quoque incontinentia,quæ cum additione dicitur,ferina,vel morboſa incontinentia eſt. morboſa enim incontinentia ea eſt,cùm quis à ferinis cupiditatibus ex morbo aliquo ſuperatur:vt ſunt * qui renali morbo affecti ſunt,qui cùm ex coitu quoddam adiumentum conſequantur, ſupra modum interdum eum affectant.abſolutè verò & ſine additione incontinentia ſola ea eſt,quæ propriè incontinentia dicitur,quæ humanæ intemperātiæ correſpondet,id eſt, quæ circa venerea hominibus cōuenientia verſatur:hoc eſt circa eas voluptates quæ tactu percipiuntur, circa quas intemperantiæ quoque & temperantiæ negociū eſt, circa has autem verſari incontinentiam ex antedictis manifeſtum eſt. & eſſe item aliud incōtinentię genus, quod in aliis rebus ira videlicet,pecuniis,honoribus,ferinisque etiam voluptatibus exiſteret:quæ quidem incontinentia non abſolutè & ſimpliciter,id eſt,propriè & ſine additione,ſed per tranſlationem & ſimilitudinem quandam & cum additione incontinentia diceretur,declaratum iam eſt.

* νεφρίτιν νόσον νοσοῦντες.

De incontinentia iræ,uoluptatum differentiis,& uitio humano. Cap.VI.

IAm verò minus turpem eſſe incontinentiam iræ, quàm cupiditatū conſideremus.ira enim audire quidem rationem videtur, ſed non rectè tamen percipere, quemadmodum feſtini miniſtri faciunt,qui prius quàm omnia quæ dicuntur,audiuerint, excurrunt:deinde † ab actione aberrāt:& canes quoq; antè quàm inſpexerint,an amicus ſit quiſpiā, ſi ſtrepitum tantummodo fecerit,latrant:ita ira ob feruorem,celeritatemq; naturæ,audiens quidem,ſed non quid præcipiatur,attendens,ad vindictam incitatur. nam ſtatim vbi ratio vel imaginatio contumeliam, aut contemptum eſſe oſtenderit,ipſa quaſi ratiocinando collegerit bellum ei eſſe inferendū, indignatur.at cupiditas ſi tātum ratio aut ſenſus ſuaue eſſe aliquid dixerit, ad fruitionem eius incitatur.quare ira rationem quodam modo ſequitur, cupiditas nōn ſequitur:turpior igitur cupiditas eſt. iræ enim incōtinens à ratione quodam modo vincitur:hic verò à cupiditate,non à ratione ſuperatur.

† aliàs legitur à mandato.

Iræ

Iræ incontinentiam, quàm cupiditatum minus malum eſſe multis rationibus demonſtraturus eſt,quarum vna eſt hæc.iram videri,inquit,audire quidem rationem,ſed nõ exactè tamen quid iubeat percipere:ſicut miniſtri celeres ac feſtinãtes, qui prius quàm heri orationem abſoluerint, atque expleuerint,ac rẽ ipſam quam mandaturi ſunt,explicare deſierint,ſtatim præcurrunt, vt quod iubetur exequantur:deinde errant,& non faciunt id quod commiſſum eſt,propterea quòd nõ integrè & perfectè,ſed ex parte quod herus præcepit,audiuerunt. & canes etiam ſi ſtrepitum aliquẽ audiuerint,ſtatim latrant,prius quàm aduertãt,amicúſne an inimicus ſit ille qui accedit.ſimili modo iram inquit,audire quidem rationem quæ verbi cauſa adulterium cõmiſiſſe quempiam dicat, an iubeat tamen ſumendam eſſe ab eo pœnam,nécne,non expectare:ſed confeſtim ob feruorẽ caliditatemq́ue naturæ ad vindictam inferendam incitari. ratio enim ſiue * imaginatio,id eſt rationis ipſius ſpecies ac cogitatio iræ oſtendit ac manifeſtauit factum id hoc eſt adulterium eſſe contumeliam,ſeu contemptum:ira autem non expectata iuſſione an vindicta inferenda ei ſit,quaſi ratiocinando collegerit,illum adulterium commiſiſſe,ei verò qui huiuſmodi ſit,bellum eſſe inferendum,pœnamq́ue irrogandam,continuò indignatur,ac furit:verùm cupiditas ſimul ac ratio corrupta ſcilicet tãtum dixerit,vel ſenſus ſuaue eſſe aliquid,ad fruitionem eius incitatur. quare cùm ira rationem rectam quodam modo ſequatur,[quodam modo] autem inquit eò quòd quadã ex parte audit,quadam non,dum ob celeritatem*integrè audire non expectat quid iubeat ratio.cùm verò cupiditas rectæ rationi nullo modo,ſed corruptæ obtẽperet,reſtat vt qui cupiditatis eſt incontinens,iræ incontinente longè turpior ſit:propterea quòd iræ incontinens à ratione quodam modo & quadam ex parte licet non integrè & perfectè,vincitur:hic autem, id eſt cupiditatis incontinens non à ratione ſed à cupiditate ſuperatur,quæ ad flagitium perpetrãdum trahit, atque incitat.

Præterea magis ignoſcẽdum eſt,ſiquis naturales appetitiones ſequatur: nam talibus etiam cupiditatibus quæ cõmunes omnibus ſunt, & quatenus ſunt communes,venia magis dari conſueuit.at iracundia & acerbitas naturalis magis eſt quàm cupiditates quæ excedunt,& neceſſariæ minimè ſunt. quemadmodum ille qui ſe excuſabat quòd patrem verberaſſet : nã hic,inquit,ſuum,& ille item ſuum verberauit:& commonſtrans infantem, hic etiam inquit,vbi vir euaſerit,me ipſum verberabit:*gentile enim nobis hoc eſt.ille quoque qui trahebatur à filio,vbi ad ianuam deuentum eſt,deſiſtere iubebat:nam ſe quoque eouſque patrem ſuum traxiſſe.

Altera hæc eſt ratio qua turpiorem eſſe iram cupiditatẽ demonſtrat,eò quòd naturalis eſt magis:id quod ex eo patet,quòd ira eſſe gentilitium vitiũ. & ex genere ipſo ſequi videtur. nã ſi meus pater ſit iracũdus,ego quoque eiuſmodi ſum,& filius meus,& nepos: vt per totam progeniem hic affectus iræ naturaliter propagari videatur.cupiditas verò naturalis non eſt.at naturalibus appetitionibus venia magis datur:nam etiam ea cupiditatibus exhibetur,quæ communes ſunt, vt ſiquis aut eſuriens comedere,aut ſitiens bibere appetat:id enim commune omnibus hominibus,ac naturale eſt:cùm vnuſquiſque & edere cupiat,cum eſurit,& bibere, cum ſitit. & quatenus ſunt communes,id eſt ſi non ſupra ſatietatem edere aut bibere toto die cupiat quiſpiam.quæ enim ita modum excedit cupiditas vituperatione digna eſt,neque veniam meretur. huiuſmodi igitur cupiditatibus quæ intra terminos naturales continentur , ignoſcendum eſt . ſi enim quis viderit quempiam eſurientem ac propterea cupiditate edendi incitatum iraſci,potius eum venia quàm opprobrio proſequendum cenſebit:quippè cùm non ignoret naturam eſſe quæ ad comedendum, atque appetendum cibum ipſum impellat.at iracũdia & acerbitas quæ etiam modum excedit, magis eſt naturalis quàm quæ excedit cupiditas non neceſſaria,id eſt quàm cupiditas pecuniarum,& victoriæ: vt ſiquis ſupra modum aut vincere aut lucrari cupiat. exempli cauſa,quidam cùm patrem ſuũ ira incitatus verberibus affeciſſet,atque ob id in iudicium traheretur,ita ſe excuſabat, & defendebat:hic,id eſt pater meus,inquiens,patrem ſuum quoque verberauit: & pater item patris mei patrem ſuum:& hic meus filius vbi in virum adoleuerit,me ipſum nihilominus cædet:eò quòd gentilitia nobis atque è genere proueniens ira eſt:atque hoc dicebat,vt iracundiã naturaliter, & ex generis ſucceſſione ſibi ineſſe declararet:ac propterea venia dignum ſe eſſe oſtenderet.Alius item cũ per vim à filio traheretur,vbi ad ianuam vſque protractus fuit, ibi deſiſtere à violentia filium ſuũ monebat:propterea quòd ipſe quoq; cùm patrem ſuum traxiſſet eouſque , id eſt ad ianuam vſque & oſtium iudicialis fori,ibi eum dimiſiſſet.

Adde

*φαντασία.

*ἐξ ὁλοκλήρου.

*συγγενές.

Adde quòd qui insidiosius agunt,sunt iniustiores : iracundus verò minimè est insidiosus, sed apertus, sicut etiam ira. at cupiditas huiusmodi est, qualem etiam Venerem dicunt. Cyprigenæ enim fraudes nectentis, & zonam de pectore soluit,inquit Homerus, Hic fraus est,quę vel prudentes decipit ipsos. Quare si iniustior & turpior incontinentia hæc est, quàm ea quæ circa iram versatur:& absolutè incontinentia:& quodam modo vitium erit.

Tertia ratio hæc est in hunc modum.iniustiores illi sunt qui sunt insidiosi: iracundus non est insidiosus,neque ira est eiusmodi,quæ aduersarium latenter inuadat,sed aperta est:apertè enim sine vlla dissimulatione in inimicos inuehitur:at cupiditas insidiosa est: quippe quæ clàm & dolosè ad fruendam appetitam rem*sese insinuet.siquis enim puellæ alicuius concubitum appetit, non apertè & statim ipsi stuprum infert:sed consultat quomodo & latenter eam illiciat, & clàm id faciat,ne rescistat quispiam.quemadmodum Homerus Venerem appellat Cyprigenam fraudes nectentem.Venus enim cupiditas est,quæ non manifestè & apertè aggreditur quod cupit,sed occultos dolos struit,ac fallit.nam de balteo eius in quo illecebræ omnes,doliquc ac fallaciæ continentur,ita apud Homerum est.cùm enim Iuno inducere in amorem sui velit Iouem,simuletque se ad reconciliandam gratiam inter Tethyn & Oceanum ire,rogetque Venerem vt ea in re sibi opem ferat,amoremque & illecebras det: Venus balteum suum ad conciliandum amorem maximè accommodatum ei tradit:qui quoniam sutilis erat,ac consartus κεστὸς appellatur.Qua de re Homerus ad hunc modum inquit.

*ἐπεισβάλλῃ.

Iliad. ξ.

Ast huic respondens sic est Cytheræa loquuta:
Iussa mihi hæc neque fas,neque detrectare decorum est,
O Iuno,summo nanque es coniuncta tonanti
Coniugio,& magno super æthere cum Ioue regnas.
Sic ait,& nitido zonam de pectore soluit,
Sutilis,& vario quæ erat intertexta labore:
In qua cuncta inerant illectamenta,dolique:
Hic amor,hic desiderium,blandusque susurrus,
Hic fraus est,quæ vel prudentes decipit ipsos.

Hanc Cypris Iunoni offert,dehinc talia fatur &c. Si igitur ira non est insidiosa,sed cupiditas, insidiosi verò qui occultè & clàm lædunt,iniustiores illis sunt qui apertè offendunt : nam eos qui apertè inuadunt,euitare quispiam posset: restat vt incontinentia cupiditatis quàm incontinentia iræ sit iniustior,ac turpior,sitque absolutè incontinentia,ac vitium quodam modo.[quodam modo]adiungit,vt significet cupiditatis incontinentiam si spectemus ad incontinentiam iræ, esse absolutè incontinentiam & vitium,vtpote quæ iniustior ac turpior sit:si ad vitium comparetur, esse ex parte vitium & ex similitudine,non absolutè & simpliciter vitium,sed quæ ei quod absolutè & simpliciter vitium est,propè accedat.

Accedit quòd dolore affectus cōtumelia vtitur nemo. qui autem ex ira quippiam facit,cum dolore id facit:qui verò contumelia vtitur, cum voluptate.si igitur ea sunt iniustiora ob quæ indignari maximè conuenit, incontinentia quoque cupiditatis eiusmodi erit : quippè cùm in ira contumelia minimè sit . incontinentiam itaque cupiditatis ea quæ circa iram existit esse turpiorem: continentiam item & incontinentiam circa cupiditates & voluptates corporis versari,manifestum est.

Quartam rationem hanc affert, qua incontinentiam cupiditatis irę incontinētia esse turpiorem demonstrat.dolore affectus contumelia vtitur nemo,id est lasciuia & petulātia libidinis: pro adulterio enim & stupro contumeliam hic accipit.vnusquisque verò qui cum ira facit, dolore affectus facit:ira enim nihil aliud est quàm doloris vicissim inferendi appetitus.qui autem contumelia vtitur,id est stuprum & adulterium committit,cum cupiditate & voluptate id facit. si igitur affectus illi iniustiores sunt contra quos irasci magis debemus,efficietur,vt cupiditatis incontinentia quoque iniustior esse censeatur.nam si incontinenter se gerere quempiam videamus in nimia vel pecuniarum & lucri,vel venereorum cupiditate magis contra ipsum irascimur, ac succense-

mus

mus,quàm ſi ira incitari ſupra modũ aliquem inſpexerimus:eò quòd ob id iraſcitur vnuſquiſque, quòd iniuria ac dolore affectus eſt . non enim contumelia id eſt coitus & adulterium in ira eſt , & cum ira perpetratur. Atque ita iam patet & incontinentiam cupiditatis incontinentia iræ eſſe tur piorem atque iniuſtiorem:& continentiam & incontinentiam circa corporis voluptates,quæ tactu ſcilicet percipiuntur,verſari.

Harum autem ipſarum differentiæ ſumendæ ſunt . ſicut enim à principio dictum fuit,aliæ tam genere quàm magnitudine humanæ ſunt ac naturales:aliæ ferinæ:aliæ ex læſionibus & morbis euenientes. ac circa harũ primas temperantia & intemperantia verſatur:vnde beſtias neque temperantes neque intemperantes dicimus,niſi per tranſlationem: & ſi quo alio modo omnino animalium genus aliud ab alio tum contumelia & ſalacitate, tum voracitate differt.

Differentias corporis voluptatum reſumit ac ſtatuit: ac circa quas ex ipſis temperantia & intemperãtia verſetur,oſtendit.ex corporis enim voluptatibus,inquit,aliæ humanæ ſunt ac naturales:& genere,id eſt ſubiecto,circa quod verſantur,& magnitudine,id eſt dum modum quendam in ipſis ſeruamus,& naturales terminos non excedimus:exẽpli gratia , humana & naturalis voluptas quantum ad genus attinet eſt ,cùm veſci pane, & * concumbere cum muliere appetit quiſpiam. quantum verò ad magnitudinem ſpectat,cum non ſupra ſatietatem & modum id facit:nam ſi immoderatè nimium & toto die vel edere vel coire cupiat,ea iam non humana,ſed ferina erit voluptas exiſtimanda.aliæ ſunt ferinæ voluptates & immanes, vt carnes hominum comedere : aliæ ex læſionibus & morbis ex inſania videlicet,& praua ex ægrotatione affectione contracta eueniunt. ex his autem voluptatibus temperantia & intemperantia circa primas , id eſt humanas & naturales tantummodo verſatur . vnde beſtias non niſi per tranſlationem & ſimilitudinem temperantes aut intemperantes vocare conſueuimus . & ſi aliquo alio modo animalium genera inter ſe differant:ſeu cõtumelia,id eſt coitu & libidine,& ſalacitate quæ* σιναμωρία dicitur,id eſt profuſa coeundi petulantia,qua canes & equi etiam præter cætera animalia maximè incitantur:ſeu voracitate & edacitate,qua omnia promiſcuè comedunt,vt lupi atque huiuſmodi . nam ex hac animalium differentia alia ex ipſis intemperantia vt canes & equos & lupos , alia temperantia vt camelos ſolemus appellare.

*συνδυάζεσθαι.

*hæc uox in codice græco corrupta eſt: quæ ut hîc ſcripta eſt,reponenda eſt.

Non enim electionem,neque rationem habent : ſed è natura non ſecus ac furentes homines exceſſerunt.feritas autem minus quidem quàm vitiũ, ſed horribilius tamen malum eſt.

Cauſam ſubiungit cur bruta animalia neque intemperantia,neque temperantia dicantur: propterea quòd ſcilicet qui temperans eſt,temperantes res quas agit,eligit,habetque rationem , id eſt recta & integra vtitur ratione:ſimili modo quoque intemperans ex electione intemperanter ſe gerit,rationemque etiam ipſe licet corruptam ſequitur.at beſtiæ neque electionem,neque rationem habent,ſed ſunt è*natura exturbatæ:non quòd è natura ſua irrationali exceſſerint , & in rationalem trãſierint,ſed quòd ſimiles ſint iis hominibus qui è natura ſua ob inſaniã dimoti ſunt, & quaſi irrationales euaſerunt.furentes enim homines & inſania agitati cùm rationem corruptã habeant, electione minimè vtuntur,ſed ſine electione,ſineque ratione omnia agunt.ſic beſtiæ ratione & electione omnino carent:atque hinc ſequitur,vt feritas quæ in beſtiis ſcilicet ipſis eſt,minus malum, ſed horribilius tamen quàm vitium ſit.

*ἐξέστακε τῆς φύσεως.

Quippè cùm nõ ſit corrupta quemadmodum in homine optima pars, ſed deſit,& non habeat.ſimile nanque eſt perinde ac ſi inanimatum ad animatum conferre velimus,vtrum peius ſit. ſemper enim prauitas eius quod non habet principium:intellectus autem eſt principium : minus idonea ad nocendum eſt.

Cur feritas minus malum vitio ſit,hîc declarat:ita inquiens:minus malum quàm vitium feritas eſt,propterea quòd in beſtiis & feris optima pars,id eſt ratio non eſt corrupta & deprauata , vt in intemperante qui rationem corruptam ſequitur:ſed prorſus deeſt . beſtiæ ſiquidem ratione penitus carent:vt praua non deprauata natura præditæ ſint.quocirca feritas cum vitio nullo modo cõparanda eſt:quemadmodum neque inanimatum cum animato,quæ nullam inter ſe habent ſimilitudinem,

tudinem,qua conferri debeant.nam ſiquis feritatem cum vitio conferat,idem faciet,ac ſi animatũ comparet cum inanimato,atque vtrum ex ipſis peius ac deterius ſit,inquirat:iniuſtitiáne quæ inanimata & habitus animæ eſt,an iniuſtus homo qui eſt animatus? nam prauitas, id eſt feritas eius quod caret principio,id eſt beſtiæ & feræ,quæ intellectu caret:intellectus enim principium eſt:minus eſt noxia atque ad lædendum idonea, quàm vitium hominis qui ratione atque intellectu gubernatur.homo enim cùm ratione & conſilio ad nocendum alicui inducitur, beſtia ſine conſideratione vlla fertur:vt proptereà nocere ac lædere minus poſſit.

Non ſecus igitur eſt ac ſi iniuſtitiam ad iniuſtum hominem quiſpiam cõferat:vtrunque enim aliquo modo peius eſt.millies plura enim mala homo malus quàm beſtia perpetraret.

Comparare feritatem cum vitio perinde eſt ac ſi inanimatum, id eſt iniuſtitiam cum animato, id eſt iniuſto homine conferamus.ſimilium enim inter ſe hoc eſt habitus ad habitum , vel habitu præditi ad habitu præditum fieri comparatio debet.nemo enim ſanæ mentis habitum qui anima caret,ad eum qui habitu eſt præditus qui animatus eſt,comparabit : ſed animati ad animatum , & & inanimati ad inanimatum collationem eſſe faciendam ducet.vtrũque enim tam iniuſtitia quàm iniuſtus homo alterum altero peius quodã modo eſt.nam ſi iniuſtus proptereà lędit ac malus eſt, quia iniuſtitiæ eſt particeps,multò iniuſtior ipſa iniuſtitia erit exiſtimanda.quemadmodũ ſi quod igni accedit calefit,multò calidior ignis ipſe eſt.rurſus econtrario cùm iniuſtitia res inanimata ſit, ac proptereà lædere quempiam nequeat,ſi per ſe conſideretur,iniuſtus verò animatus ſit: vt inferre alteri damnũ poſſit:ſequitur,vt iniuſtus peior iniuſtitia eſſe videatur.Ita fit, vt iniuſtitia aliquo modo peior,aliquo melior ſit:& iniuſtus item & melior & peior habeatur.nam multò plura mala agere poteſt homo malus quàm beſtia,eò quòd rationis illa eſt expers , atque vti cõſilio in inferẽda iniuria nequit:homo rationalis eſt,& conſulendo machinari perniciem in alterum poteſt.

De continente,incontinente,tolerante,& molli. Cap. VII.

AT verò circa tactus guſtatuſque voluptates & dolores , cupiditates itẽ & fugas,circa quas intemperãtia & temperantia definita prius eſt, ita ſe habere quiſpiam poteſt,vt & quibus plerique ſunt ſuperiores ab iis vincatur:& ea ſuperet,quibus plerique ſuccumbunt. ex his autem qui circa voluptates verſatur, alter incontinens , alter continens: qui circa dolores,alter mollis,tolerans alter dicitur.plurimorum verò habitus medij ſunt,licet magis ad deteriores declinent.

Circa voluptates tactus & guſtatus circa quas temperantiam & intemperantiam verſari ſuperius definitum eſt,fieri poteſt vt quiſpiam ita ſe gerat,vt vincatur à cupiditatibus,quibus* pleriq; è vulgo ſuperiores ſunt,& non ſuperantur:vt ſiquis vinum falernum bibere appetat : is ſanè cohibere cupiditatem eam etiam ſi è vulgo ſit,poteſt.ſunt tamen nonnulli qui ab his vincuntur, etiam quibus plerique ſunt ſuperiores.nonnulli quoque reperiuntur qui vehementes cupiditates venereorum & libidinum quibus plerique vulgares ſuperantur,coercent,ac vincunt . ſuperatur enim ac ſuccumbit libidinibus vulgus,proptereà quòd ſcortationem eſſe malam percipere ac diſcernere non valet.Ex his autem qui vel ea vincunt quibus plerique ſunt inferiores , vel ſuperantur ab iis quibus plerique non ſuccumbunt : qui circa voluptates verſatur, alter , id eſt qui à cupiditatibus ſuperatur ,quibus plerique ſunt ſuperiores , incontinens eſt : alter qui ſe ab iis continet , quibus plerique ſuccumbunt,continens.qui autem circa dolores agit,ſi à doloribus ſuperetur , quos plerique ferre conſueuerunt:mollis eſt.nam amittere amicos dolorem alicui affert, quem tamẽ tolerare etiam è vulgo quilibet poteſt:à quo vinci ac ſuperari mollis hominis eſt. Dixit autem circa dolores verſari mollem,non quòd incontinentia & continentia quoque circa eoſdem non verſetur,ſed quia magis continentis & incontinentis negocium in voluptatibus quàm in doloribus cõſpiciatur.continens ſiquidem abſentia voluptatum minimè dolet:mollis verò licet etiam ipſe circa voluptates verſetur,exercetur tamen magis circa dolores:quippè qui ex voluptatis etiam cuiuſlibet abſentia dolorem concipiat.vt ſi vinum Pramnium aut Falernum cupiat,cupiditatemque eã nequeat explere:vehementer dolebit mollis,atque adeo vt de vita animum deſpondeat: quem ſanè dolorem qui ex hac delicati vini appetitione ſuſcipitur,plerique è vulgo ſuperare conſueuerũt: at qui dolorem eum vincit,quo ſuperiores plerique non ſunt,tolerans dicitur. vt ſiquis in magnũ

* οἱ πολλοί.

periculum

periculum incidens id forti ac conſtanti animo ferat:neque permittat ſe dolore afflictari ac confici,ſed eum cohibeat ac vincat,quo plerique è vulgo homines non frangi omnino non poſſunt.horum autem vulgariũ habitus medij ſunt,id eſt mediocritates:ſed quia mediocritates virtutes ſunt, iccirco ſubiungit,licet ſint mediocritates,in deterius tamen declinant ac vergunt . mediocritates enim vocat vulgi habitus,eò quòd inter molles,& tolerantes exiſtunt.plerique è vulgo nanque cũ à doloribus ſuperentur,quibus tolerans ſuperior eſt:eos vincunt quibus mollis infringitur , atque opprimitur . cùm item voluptates refrenent , quibus incontinens ſuperatur: iis quibus continens dominari conſueuit,ſuccumbunt ac vincuntur:atque ita fit, vt licet inter incontinentes & continentes medij ſint,ad peiores tamen & deteriores voluptates,doloresque declinent.

Sed quia nonnullæ voluptates neceſſariæ ſunt , aliæ non neceſſariæ , & quadã tenus:exceſſus verò & defectus neceſſarij minimè ſunt: & ſimili modo etiam circa cupiditates & dolores res ſeſe habet : qui iucũdarum rerum exceſſus vel cum exceſſu,vel ex electione & propter ipſas , nullamq; aliam ob rem euenientem perſequitur,intemperans eſt.

Nonnullæ voluptates neceſſariæ*vſque ad quendam terminum ſunt: nã comedere quoad expleatur venter,& fames ſedetur,neceſſarium: ſupra ſatietatem verò,& immoderatè toto die idem * μέχρι τινός.i. quadam tenus. facere non neceſſarium eſt.aliæ autem voluptates ſunt quæ etiam cum modo neceſſariȩ non ſunt, vt honoris,vt victoriæ,vt diuitiarũ.cæterum tam in neceſſariis quàm in non neceſſariis neque exceſſus,neque defectus neceſſarij habentur.nam ſicut nulla omnino in cibo & potu aut diuitiis voluptate affici non eſt laudabile:ita ſupra modum affici ſuperuacaneum & non neceſſarium,ſed vituperatione dignum eſt.idem in cupiditatibus,& doloribus cõtingit.qui enim perſequitur & inquirit iucundarum rerum exceſſus,vel cum exceſſu:id eſt qui vel vehementiſſimis & maximis voluptatibus & cupiditatibus & venereorũ libidinibus affici ſtudet: vel licet non magnæ ſint voluptates,vt lucri,vt honoris & ſimilium,ipſe tamen cum exceſſu etiam his oblectari,in hiſque excedere affectat & cupit:atque hoc ex electione & propoſito, propterque ipſas voluptates facit , non alia aliqua de cauſa:is intemperans eſt.nam ſi lucrandi gratia adulterium quiſpiam cõmittere ſtudeat,non intemperans,ſed auarus potius,lucrique cupidus appellabitur.neque item intemperans eſt dicendus qui cum vxore tyranni conſueſcit,remque habet , ſi id non ob voluptatem ipſam & lididinem faciat,ſed ob aliquid aliud quod euenturum inde ſit : quò ſcilicet ea ratione aut interficiendi,aut eiiciendi tyranni occaſionem nactus,libertatem afferre ac ſalutem patriæ poſſit.

Neceſſe enim eſt hũc non eſſe eiuſmodi,vt eum pœniteat: quare eſt incurabilis:nam quem non pœnitet,incurabilis eſt. qui verò deficit , eſt huic oppoſitus.qui eſt medius,temperans.ſimili modo quoque qui corporis dolores non quia ſit inferior & vincatur,ſed ex electione fugit.

Neceſſe eſt intemperantem qui cum electione voluptates inquirit,non eſſe eiuſmodi , vt eum pœniteat facti.quòd ſi ita eſt,*incurabilis quoque intemperans eſt.atq; hoc modo ſoluit id quod *ἀνίατος. ſuperius propoſuerat,ex quorundam aliorum opinione:cùm diceret intemperantem facilius curari ac ſanari quàm incontinentem poſſe.hoc enim ex ſententia ſua hîc ponit Ariſtoteles , incontinentem vtpote qui ſanam atque integram habeat rationem,eſſe magis idoneum aſſerens vt curetur,quàm intemperantem:intemperantem verò cui principium corruptum eſt , nullam admittere curationem poſſe . qui autẽ in voluptate deficit,nullaq; omnino in re oblectationem capere vult, ſtupidus eſt ac torpidus, in oppoſito intemperantiæ vitio conſtitutus.at qui medius eſt,& in mediocritate conſiſtit,temperans dicitur.ſimili modo quoque intemperans eſt, qui corporis dolores ex abſentia voluptatum prouenientes fugere conſueuit:atque id non abſque electione à vehementibus cupiditatibus ac voluptatibus ſuperatus ac victus , vt dolere propterea nequeat : ſed ex electione & propoſito facit.

At eorum qui non eligunt,alter ob voluptatem, alter ob id quòd fugit dolorem ex cupiditate euenientem,ducitur:quare inter ſe differunt. vnicuique enim peior eſſe videretur,ſiquis aut nihil,aut leuiter cupiens turpe aliquid perpetraret:quàm ſi vehementi cupiditate affectus idem faceret.item ſi non iratus,quàm ſi iratus verberaret quiſpiam.quid enim ageret, ſi in affectu eſſet conſtitutus?ideo intemperans incontinente deterior eſt.

Eorum

Eorum qui ſine electione ſuccumbunt & vincuntur, alter, id eſt incontinens à voluptate ſuperatus inuitus abſque electione ad cõmittenda flagitia trahitur: alter qui mollis eſt, à dolore quolibet, etiam eo qui à pleriſque toleratur, abſque electione etiam ipſe duci conſueuit, dum nullo modo ex abſentia voluptatis & cupiditatis dolorem concipere vult, ſed oblectari ſemper, ac ſuperuenientem cupiditatem explere. quare differunt inter ſe incontinens, & intemperans: incontinens ſiquidem ſine electione: intemperans cum electione voluptatem ſectatur, qui ſanè vnicuique videtur eſſe deterior quàm incontinens: quippè qui etiam non cupiens, vel remiſſè & leuiter cupiens turpia agat, & venere eorum libidinibus ſemper inuoluatur. incontinens verò vehementi cupiditate ſuperatus ſequi turpes voluptates cõſueuit. ſicut etiam peior cenſetur, ſi nulla ira incitatus quiſpiam, quàm ſi iratus verbera alicui infligat. nam qui id facit, ſi* in affectu eſſet cõſtitutus, id eſt iræ incitatione eſſet perturbatus, quid ageret? eodem modo ſi intemperans vel nulla vel leui cupiditate irritatus adulterium committit, quid facturum eſſe eum credendum eſt, ſi vehementi aliqua cupiditate afficeretur?

*ἐν τῷ πάθει ὤν.

Ex iis verò quos diximus alter in mollitiæ ſpecie magis eſt: alter eſt incontinens. incontinenti autem continens: molli tolerans opponitur. tolerare enim in reſiſtendo conſiſtit, continentia in continendo & cohibendo. diuerſum autem eſt reſiſtere & cohibere, non ſecus ac non ſuperari, & vincere, vt hac cauſa continentia quàm tolerantia ſit expetibilior.

Ex iis quos diximus, alter in mollitiæ ſpecie eſt, id eſt mollis eſt, qui à doloribus, quibus plerique non ſuccumbunt, vincitur: alter, qui à voluptatibus ſuperatur quibus plerique etiam ſunt inferiores, incontinens eſt. ac molli quidem tolerans eſt oppoſitus, incontinenti continens. nam tolerare in reſiſtendo conſiſtit, id eſt dum non cedit aliquis, nec ſuperare ſe à grauibus & vehementibus doloribus, quibus plerique vincuntur, permittit: ſed repugnat, ac renititur. ſed continentia eſt in cohibendis, & comprimendis iis voluptatibus, quibus plerique ſuccumbere ac vinci ſolent. cũ verò aliud ſit reſiſtere & aliud cohibere: nam qui reſiſtit & non cedit, non continuò etiam vincit, qui cohibet autem vincit: meliuſque ſit vincere quàm* non vinci: ſequitur, vt continentia quę vincit, quàm tolerantia quæ non vincitur, expetibilior, ac melior eſſe quoque cenſeatur.

*ἀντέχειν reſiſtere.

Qui verò deficit in iis aduerſus quæ plerique renituntur, & poſſunt: is mollis eſt, & delicatus: deliciæ enim mollitia quædam eſt. qui ſcilicet palliũ trahit, ne ſi ipſum tollat, dolorem ſibi laborando creet: & dum ęgrotantem imitatur, miſerum eſſe non exiſtimat, cùm miſero ſimilis ſit.

Qui deficit, & vincitur à doloribus aduerſus quos plerique è vulgo fortiter ſe gerunt, ac reſiſtunt, quoſque poſſunt vulgares homines reprimere, ac cohibere: mollis eſt, ac delicatus. qui videlicet per terram trahi ſibi pallium permittit, ſurſumque retrahere atque attollere non patitur, ne laborando creet, id eſt efficiat & comparet ſibi dolorem, ſi tollere voluerit: imitanſque ægrotantem qui veſtem defluentem ex humeris, cũ brachia attollere præ infirmitate nequeat, ſurſum colligere non poteſt: miſerum ſe eſſe nõ putat, cùm tamen miſero, id eſt ægrotanti perquàm ſimilis ſit.

Pari modo quoque circa continentiam & incontinẽtiam res ſeſe habet. non enim ſiquis vehementibus & modum excedentibus aut voluptatibus, aut doloribus vincitur: id mirum eſt. quin ſi reſiſtens vincitur, venia etiam dignum habetur vt Theodecti Philoctetes à vipera morſus: aut Carcini in Alope Cercyon: & ſicut ij qui cùm cohibere riſum nitantur: in profuſum cachinnum erumpunt: id quod Xenophanto contigit.

Sicut admiratione dignum non eſt, ſiquis à magnis & vehementibus voluptatibus ſuperetur, quippè quòd is non incontinens dicatur: ſed ſi reſiſtendo vincitur, venia dignus eſſe cenſeatur: ſic quoque ſi magnis doloribus quiſpiam ſuccumbat, neque mirari, neque mollem appellare huiuſmodi hominem debemus: quin potius ignoſcere, ſi præſertim aduerſus magnos ac graues dolores reſiſtens, tandem ſuperetur: quemadmodum apud Theodectum Philoctetes. Theodectus enim tragicus poeta eſt, in cuius fabula Philoctetes in manu à ſerpente morſus, atque ob id vehementibus doloribus afflictatus inducitur: qui cùm aliquandiu acres dolorũ cruciatus ſuſtinuiſſet, ac fortiter reſtitiſſet, tandẽ ſuccumbit, atque exclamat: ſuccurrite precor mihi, manũque abſcindite. qui ſanè dũ ita facit, à doloribusq; vincitur, nõ mollis, ſed venia dignus potiꝰ videtur. ſũt enim magni.

Apud

Apud Carcinum item Tragicum poetam Cercyon inducitur Alopes puellæ pater, qui cùm filiã reſciuiſſet ſtupratam fuiſſe,ab ea requirebat quis ſtupri illius auctor fuiſſet: aſſerens ſe vbi id cognouerit,nullum dolorem eſſe cõcepturum:quod cùm Alope manifeſtaſſet,tanto dolore oppreſſus eſt,vt ne viuendũ quidem ſibi eſſe amplius cenſeret.hic quoque mollis dicendus non eſt, quippè cùm etiam ipſe aliquandiu dolori reſtiterit,eumq́ue voluerit cohibere. Xenophãtus verò cùm cohibere riſum vellet,in profuſum cachinnum erupit.vel quod inquit[id quod Xenophanto cõtigit]ad ſuperiora referendum eſt:vt intelligamus Xenophanto contigiſſe, vt vel morſus à ſerpente etiam ipſe vt Philoctetes,vel aliquo alio dolore graui affectus vt Cercyon, ſuccubuerit, ac deſponderit animum:ac tandem in maximam deſperationem effuſus ſit:non ſecus atque illi qui cohibere riſum volentes in cachinnum crepant.

Sed ſi ab iis vincitur,iiſq́ue nequit repugnare, quibus plerique poſſunt reſiſtere:atque id nõ ex natura generis,aut morbo. Quemadmodum apud Perſarum reges mollities ex genere eſt:& ſicut fœmina à mari diſtat.

Non eſt mollis qui vehemẽtibus doloribus reſiſtendo vincitur: ſed qui iis quibus plerique è vulgo reſiſtunt,ſuccumbit,mollis eſt:niſi id ex natura generis proueniat, id eſt vel ex fœminei ſexus imbecillitate,vel ex natione,cùm quis à pueritia in luxu & voluptatibus eſt educatus. Cuiuſmodi reges Perſarum ſunt,qui ex genere & natione mollitia quadam præditi ſunt: barbari enim cùm ſint,*voluptatibus ſemper dediti vixerunt,doloribusq́ue minimè aſſueti: vt quicquid inciderit,quod vel paruam afferre moleſtiam poſſit,facilè ſuperentur. Quòd igitur à leuibus doloribus vel ex natura generis,vel morbi infirmitate facilè vincitur,mollis dicendus neque ipſe eſt.

*ἐγκυλίονται πρὸς ἡδονάς. uoluptatibus implicantur atque inuoluuntur.

Iocoſus quoque eſſe intemperans videtur,ſed eſt mollis. iocus enim cũ ſit requies,relaxatio eſt. Iocoſus verò ex iis eſt qui in hac excedunt.

*Iocoſus dicitur qui iocis delectatur,iocariq́ue ſemper vult:atque is eſt mollis. Iocus enim eſt relaxatio.relaxatio autem requies eſt.at mollis requie oblectatur & voluptate,& non dolet. iocoſus verò eſt qui in hac excedit:id eſt qui requiem immoderatè affectat & cupit. Iocoſus igitur mollis eſt.

*παιδιώδης

Incontinentia alia temeritas, alia imbecillitas eſt.nam alij vbi conſultarunt,in iis quæ decreuerunt,ob affectum poſteà non perſtant: alij quia non conſultarunt, ab affectu ducuntur. nonnulli enim, quemadmodum qui ſe prius titillarint,non titillantur:ita quoque ipſi cùm præſenſerint, ac præuiderint,ſeq́ue ipſos & rationem præexcitarint,ſiue iucundum, ſiue moleſtũ quippiam fuerit:ab affectu non ſuperantur. præcipuè verò celeres & atra bile affecti, temeraria incontinentia ſunt incõtinentes. illi enim ob celeritatẽ, hi ob vehementiam rationem non expectant,propterea quòd procliues ad ſequendam imaginationem ſunt.

Incontinẽtiam in temeritatem & imbecillitatem ſubdiuidit.alij enim id eſt imbelles qui ſunt & infirmi,conſultant quidem & conſiderant adulterium & ſtuprum eſſe malum, non tamen in iis quæ conſultarunt,perſiſtunt:ſed libidini indulgent,adulteriumq́ue & ſtuprum committũt, à perturbatione,& cupiditate ſuperati.qui propterea imbelles incontinentes dicuntur,quia victi ei rei quam malam eſſe & fugiendam cenſuerunt, ſuccumbunt. alij verò id eſt temerarij & præcipites non conſiderant an hoc malum ſit,néc ne,ſed ſtatim ducuntur & trahuntur ab affectu & cupiditate,id eſt nulla rei præmeditatione facta vincuntur:perinde atque illi qui ſtatim vbi attinguntur,titillatione affici conſueuerunt.nam ſi conſiderationem adhibuiſſent,fortaſſe non fuiſſent ſuperati.ſunt enim nonnulli qui ſi præconſultent,vinci ſe nullo pacto ſinũt.cũ enim præſenſerint & pręconſultarint,& præuiderint id eſſe malum quod vel abſens dolorem, vel præſens voluptatem affert:non ſuperantur.non ſecus atque illi qui cùm partem aliquam corporis vbi titillationes patiũtur,frictione prætentarint,atque ita aſſuefecerint:non amplius, ſiquis illuc titillationes inferre vellit,titillantur,ſed ſine vlla motione contrectationem ferunt.temeraria autem incontinentia incontinentes,id eſt temerarij incontinentes præcipuè ſunt celeres atque atra bile præditi. illi enim ob celeritatem naturæ,hi ob vehementiam affectionis ex atra bile contractæ,rationis conſiliũ & conſiderationem non expectant:propterea quòd ſubitò imaginationem & id quod viſum ſibi fuerit, perſequuntur.ſtatim nanque vbi ſuaue aliquid eſſe exiſtimarint, ad id nulla habita conſideratione

ne propensi feruntur.

Quæ incontinentis & intemperantis differentia sit. Cap. VIII.

AT intemperans sicut dictum est, non est eiusmodi, vt eũ pœniteat. perstat enim in proposito: sed incontinentem quodã modo pœnitet. quocirca non sicut dubitauimus, ita sese res habet, sed hic facilè potest sanari, ille incurabilis est: quippè quòd prauitas ex morbis aquæ inter cutem & tabi: incontinentia comitialibus perquàm similis sit. illa enim continua, hæc non continua improbitas est. atque omnino diuersum est incontinentiæ & vitij genus: vitium enim latet, incontinentia non latet.

*φθίσις. *ἐπίληψις.

Intemperans idoneus ad pœnitentiam non est: iccirco non ita est vt prius dubitauimus de intemperante, quòd sanari facilius quàm incontinens posset: sed econtrario intemperans est insanabilis, sanabilis incontinens. prauitas enim id est intemperantia illis ex morbis, cuiusmodi est aqua inter cutem, & * tabes, comparari potest. nam qui vel aqua inter cutem, vel tabe laborat, non hodie morbo corripitur, cras minimè: sed assiduè nulla intermissione facta semper afflictatur: sic intemperantia assiduè & continuè intemperãti homini inest. semper enim rationem corruptam habet, vt semper malum bonum ipsi esse videatur. incontinẽtia verò comitiali morbo persimilis est: sicut enim* comitialis morbus non est continuus, neque assiduam afflictationem affert iis, qui affecti eo sunt, sed vel bis vel ter in die, vel post duos aut tres dies inuadit: vt in iis qui à dæmone agitantur: sic improbitas hæc, id est incontinentia non continua est, neque semper adest: non enim semper in perturbatione affectus est quispiam: sed eatenus tantum infestat, quatenus incontinens à cupiditate superatur. Ac demum incontinentia diuersum quid à vitio est, hoc est ab intemperantia. nam intemperantia seipsam latet: adulterium enim esse malum ignorat, ac tanquam bonum sectatur. incontinẽtia non ita, sed licet malũ esse cognoscat, victa tamen à cupiditate id persequitur.

Ex iis autem ipsis illi qui exturbantur, meliores sunt, quàm qui rationẽ habent, atque in ea non persistunt. à minori enim affectu superantur: & nõ inconsulti vt alij sunt. nam similis incontinens est iis, qui & citò, & pauco vino, & pauciore etiam quàm plerique inebriantur.

Cùm ex incontinentibus alios esse temerarios dixerit, alios imbecilles: nunc inquit eos qui exturbantur è ratione & consilio, id est temerarios, qui antequàm præuideant quippiam, superantur, meliores esse incontinentibus infirmis, qui rationem habent, id est rationis præconsultationẽ, in ea tamen non persistunt. hi enim infirmi à paruis & imbecillibus voluptatibus videntur oppugnari, cùm præconsultandi habeant facultatem: at temerarij & præcipites à magnis & vehementibus, vt iccirco statim nullo habito præmeditandi loco trahantur ac vincantur. propterea venia etiam digni magis habentur temerarij, quàm infirmi: hi siquidem à paruis voluptatibus illecti, illi à magnis: hi cum præconsultatione, illi sine, vincuntur. à minori enim affectu & cupiditate infirmi, neque sine consultatione vt alij, id est temerarij superantur: atque ob id similes iis sunt, qui citò, & pauciore etiam vino in ebrietatem incidunt, quàm plerique soleant. plerique enim non nisi vbi multo vino oppressi fuerint, inebriantur.

Incontinentiam igitur non esse vitium manifestum est: sed quadam ex parte fortasse. hæc enim præter electionem, id ex electione est. sed in actionibus tamen habet similitudinem. quemadmodum Demodocus in Milesios dicebat: Milesii sanè nõ sunt quidem imprudentes: sed ea tamen agũt, quæ imprudentes solent: sic incontinentes licet iniusti non sint, iniustè tamen agunt.

Incontinentiã non esse vitium vt est intemperantia, patet: quadam tamẽ ex parte & non prorsus fortasse esse vitium videtur. quatenus scilicet & circa eadem subiecta, id est venereorum libidines versatur, & à cupiditatibus vincitur: in eo tamen differentia est, quòd hæc, id est incontinentia præter electionem est: non enim eligit: id, id est intemperantia ex electione fit, & eligit. similitudinem verò habet incontinentia cum intemperantia in actionibus. nam vtraque voluptuosis actionibus oblectantur, atque inuoluuntur. sicut Demodocus de Milesiis dicebat: qui cùm Larius esset: Larus autem non procul à Mileto insula est: Milesios multis aliis cauillis carpere cõsueuerat, tum

illo,

illo, cùm diceret non esse quidem Milesios imprudentes, sed agere tamen ea quę imprudentes solent. sic incontinentes cùm non sint iniusti, id est intemperantes, iniustè tamen agunt, & lædunt, sicut intemperantes.

Quoniam verò alter talis est, vt non ex eo quòd persuasus sit, voluptates corporis supra modum, & præter rectam rationem sequatur: alter autem persuasus est, quia est talis vt eas sequatur: illi dissuaderi facilè potest: huic non potest. Virtus enim & prauitas principium altera corrumpit, altera conseruat. in actionibus autem principium illud est cuius causa res fit, sicut in mathematicis suppositiones. nam neque illic ratio est quæ doctrinam tradat principiorum, neque hîc. sed virtus vel naturalis, vel assuetudine comparata, rectè opinandi circa principium præceptrix est.

Quia inquit alter id est incontinens sequitur & inquirit voluptates corporis supra modum, præterque rectam rationem: non eò quòd persuasum habeat adulterium esse bonum, & sequi id & committere eligat, sed absque electione, id faciat: alter verò qui est intemperans, persuasus est, & committere adulterium aut stuprum eligit, idque esse bonum opinatur, propterea quòd talis est: id est corruptam habet rationem, vt semper corporis voluptates sequatur: hanc ob causam fit, vt illi incontinenti, scilicet qui absque electione adulteratur, dissuaderi facilè possit, curatioque adhiberi: huic autem, id est intemperanti qui ex electione voluptates sectatur, non possit: ac propterea incurabilis fit. Sicut enim virtus principium finale conseruat, ita prauitas & vitium corrumpit, ac perdit. Qui enim est intemperans proponere sibi bonum finem nequit, vt abstinendum sibi esse à voluptatibus putet: sed corruptus cùm sit, corruptū etiam finem habet, quo sibi proponit bonum esse* voluptates sectari. qui verò econtrario est temperans, bonum finem cùm recta vtatur ratione sibi in actionibus statuit. Principiū autem in actionibus est cuius causa res fit, id est finis ipse: quēadmodum in mathematicis suppositiones principia esse consueuerunt: id scilicet quod ponunt, ac statuunt mathematici, cùm dicunt, punctum esse id cuius nulla pars est: aut lineam esse longitudinem sine latitudine. nullam enim adhibent his principiis rationem ac demonstrationem, sed simpliciter ita sine vlla demonstratione sumenda discipulis proponunt. sic etiam hîc actionum finem ratione ac demonstratione cognoscere minimè possumus: sed virtus est siue naturalis, siue assuetudine comparata hoc est moralis, quæ rectè opinandi pręceptrix est. id est quæ recte principiū, hoc est finem inuenit, neque errare quempiam sinit. nam siue natura, siue assuetudine ad vitam temperanter traducēdam bene quispiam est instructus, finem is quoque bonū sibi proponat necesse est.

*ἔχεσθαι ἡδονῆς. i. affixum esse voluptatibus.

Ac temperans quidem huiusmodi est: huic verò contrarius intēperans. est etiam quidam qui ex affectu è recta ratione exturbatur: quem sanè superat affectus: vt ex recta ratione minimè agat, non tamen ita superat, vt talis euadat, qui eiusmodi voluptates effusè sibi esse sectandas persuasum habeat: atque hic est incontinens, qui intemperante melior est: nec est absolutè prauus: quippè quòd in eo id quod optimum est, id est principiū ipsum conseruetur. contrarius huic alius est qui persistit, neque ex affectu exturbatur. Hinc igitur alterum probum, alterum prauum esse habitum patet.

Temperans huiusmodi est, vt quibus oportet, & quando oportet, oblectetur: cui contrarius & oppositus intemperans est. est autem quidam, id est incontinens, qui à recta ratione exturbatur ab affectu & vincitur: quem sanè affectus & cupiditas vincit, vt non secundum rectam rationem operetur. non tamen ita vincit, vt persuasum habeat, & sibi* effusè ac liberè, id est ex electione indulgendum esse voluptatibus censeat: qui est incontinens: qui quidem absolutè prauus & malus non est, cum integram habeat rationē. in eo enim quod vincitur, esse malus videtur. malus tamen integram non habet rationem, sed corruptam. at in incontinente id quod est optimum, seruatur, id est principium ipsum finale, & ratio recta, quæ in ipso corrupta minimè est. alius est continens scilicet qui perstat in ratione, neque ex ea dimouetur à cupiditate superatus incontinenti contrarius. atque hinc alterum ex his habitibus, id est continentia esse probum & bonum, alterum incōtinentiæ esse prauum & malum perspicuum est.

*ἀναίδην. i. impudenter.

De continentis & pertinacis conuenientia & differentia. Cap. IX.

VTrum igitur continens is eſt qui in qualicunque ratione & qualicunque electione, an qui in recta tantùm perſiſtit? vtrum item incontinẽs qui in qualicunque & ratione & electione perſtat, an qui in falſa ratione, & non recta electione permanet? nunquid ex accidenti in qualicunque, per ſe verò in vera ratione, & in recta electione perſiſtit alter, alter non perſiſtit? nam ſiquis illud ob hoc eligit & ſectatur, hoc per ſe: prius illud ex accidenti ſectatur, atque eligit.

Quoniam ſuperius dixerat quoſdam exiſtimare & continentem eũ eſſe qui in opinione perſiſteret, & incontinentem qui ex opinione exturbaretur: nunc dubitat, vtrum continens ſit qui in qualicunque opinione tam bona quàm mala perſiſtit, an qui in recta & bona tantummodo: & ſimili modo vtrum incõtinens in qualibet ſiue bona ſiue mala fuerit, an in falſa & mala perſeueret. deinde ſoluit dubitationem, nunquid inquiens ex accidenti & non propriè & continens in qualicunque tam bona quàm mala opinione perſiſtere, & incontinens in qualicunque ſiue bona ſit ſiue mala, dicetur non perſiſtere? per ſe verò & propriè qui continens eſt, in vera ratione & bona opinione perſiſtit? & ſimili modo incontinens in falſa & mala opinione per ſe & propriè perſtat? nã ſiquis* dulciũ rerum ſit appetẽs, & ſectetur & inquirat illud ob hoc, id eſt vinũ dulce ob dulcedinẽ cuius appetẽs eſt: per ſe quidẽ & propriè ſectabitur & inquiret hoc, id eſt dulcedinẽ ipſam, ex accidenti verò etiam prius illud, id eſt vinum perſequetur, atque eliget: quia enim accidit vino vt ſit dulce, proptereà fit, vt qui dulcia appetit, ipſum perſequatur. ſic continens in bona opinione propriè & per ſe perſiſtit: ſi autem prauam habeat opinionem, in ea tamen non quaſi praua, ſed quaſi bona ſit, perſtat: quippè cùm fallatur, & quæ mala eſt bonam eſſe exiſtimet. quare propriè & per ſe in bona perſtat: quia tamen ſæpe accidit, vt ea mala ſit, efficitur, vt in mala quoque & praua perſiſtat. incontinens item eſt qui propriè in bona opinione non perſeuerat: quòd ſi mala fortè opinione ſit præditus, in eaque non perſtet: in ea non tanquam mala, ſed tanquam bona non permanet: quandoquidem bonam etiam ipſe illam eſſe putat. quare incontinens quoque per ſe in bona opinione non perſtat. ſi verò accidit, vt mala ſit, ex accidenti in ea non perſiſtit: ſicut continens in mala non tanquam mala, ſed tanquam bona perſeuerat.

*Φιλογλυκύς.

Per ſe autem ſimpliciter & abſolutè appellamus. Quare fit, vt quodam modo in qualicunque opinione: abſolutè autem in vera alter perſeueret, alter non perſeueret.

Quid ſit per ſe interpretatur: per ſe enim ſimpliciter & abſolutè, id eſt propriè inquit ſignificare. quare qualicunque in opinione quodam modo, id eſt ex accidenti vel perſiſtit continens, vel non perſiſtit incontinens: abſolutè verò & propriè in vera, id eſt bona opinione qui perſeuerat eſt continens, incontinens qui non perſeuerat.

Sunt autem nonnulli in opinione perſeuerantes, quos* pertinaces vocãt, vt obſtinati, & qui non facilè diſſuaſionẽ admittunt: qui ſimilitudinẽ quidẽ cum continente quandam habẽt, ſicut prodigus cum liberali, audax cũ forti: diuerſi tamen in multis ſunt. continens enim ex affectu & cupiditate nõ immutatur: nam cũ inciderit, ſuaſioni obtemperans eſt: ille nõ à ratione. cupiditates enim admittunt plerique, atque à voluptatibus ducuntur. ac ſunt quidẽ pertinaces qui* ſuæ ſunt ſentẽtię homines, & ineruditi, & ruſtici: atq; hi quidẽ ſuæ ſunt ſentẽtiæ, ex voluptate & dolore: gaudent enim cùm vincunt, ſi non diſſuaſi fuerint: dolent contrà ſi ſua, perinde ac ſint decreta, irrita fuerint effecta. vt hac ratione incontinẽti magis q̃ continenti ſimiles ſint.

*ἰσχυρογνώμονας. i. qui ex ſententia deduci nõ poſſunt.

*ἰδιογνώμονες. i. qui ſuã ſententiã tuentur.

Sunt nonnulli, inquit, qui in propria opinione perſeuerãtes ab ea dimoueri ſe nullo modo patiuntur: qui pertinaces appellantur, eò quòd nituntur in ea perſiſtere: ἰσχυρογνώμονας Gręci vocant. quoniam verò in opinione ſua tam continens perſiſtit, quàm pertinax, in hoc ſimilitudinem quandã inter ſe habent. ſunt item diuerſi, & inter ſe longè differunt, proptereà quòd continens ob affectũ, & cupiditatẽ ab opinione ſua qua ab affectuũ perturbationibus, turpibusq; cupiditatibus

abſtinendum

abstinendum esse putat, non immutatur, ac recedit. nam si de aliis rebus malè opinetur, si inciderit, vt admoneatur, rectè admonenti acquiescit, rationisque suasioni se obtemperantem præstat: at pertinax à ratione nõ suadetur, sed à cupiditatibus & voluptatibus ducitur. Pertinaces autem sunt qui suæ sunt sententiæ homines qui ἰδιογνώμονες à Græcis dicũtur: qui in propria opinione perstant, suntque ineruditi ac rustici. hi enim imperiti cũ sint, nulli rationi acquiescunt, atque hi quidem, id est pertinaces suæ sunt sententiæ ex voluptate & dolore: gaudent enim si non dissuasi fuerint: & si irrita sint ea quæ dixerunt, dolent. suas enim sententias, & quicquid demũ dixerint, quasi decreta ac leges, euincere, ac rata esse volunt: vt si etiam cùm dies est, esse noctem asseruerint, sibi non esse contrà dicendum putent. pertinaces igitur cùm ab affectibus, & turpibus voluptatibus superentur, incontinenti similes magis sunt.

Sed sunt etiam quidam qui in iis quæ decreuerunt nõ perstant, neque tamen ob incontinentiam: vt in Philoctete Sophoclis Neoptolemus. atqui is ob voluptatem quidem, non perstitit: sed honestum erat. verum enim dicere ipsi erat honestum, cùm ad mentiendum ab Vlysse fuisset persuasus. non enim omnis qui ob voluptatem quippiam agit, intemperãs est, aut prauus: aut incontinens: sed qui ob turpem voluptatem agit.

Sunt nonnulli qui in iis quæ statuerunt, non permanent, & tamen non ex incontinentia id faciunt: vt Achillis filius Neoptolemus apud Sophoclem: qui cùm ab Vlysse, vt superius etiam diximus, persuasus, se mentiturum esse, & Philoctetem decepturum promisisset, in ea sententia posteà non perstitit. Neque tamen ob id incontinens est dicẽdus, licet à voluptate inductus id fecerit: voluptas enim ea cum honestate erat coniuncta, qua ad verum dicendum, dolosque omittendos in reducendo ad Troiam Philoctete incitabatur. [ita enim in altercatione cum Vlysse apud Sophoclem inquit:

» Audire quæ est turpe, & molestiam parit,
» O Nate Laertis, ea factu turpia
Mihi esse iudico quoque, atque insuauia.
» Is nanque non sum, vt fraude quicquam agam mala:
» Neque ipse, neque qui procreauit me pater,
» Fidens Achilles viribus, sicut ferunt.
» Quare paratus ipse quoque, si vi est opus,
» Promptusque ero, agere nec recuso quippiam:
» Vique vsus istum fortiter ducam virum
» Tecum, haud dolosa fraude. nam quis est timor?
» Númne iste solus, vnoque gradiens pede
» Tandem hanc cateruam viribus nostram opprimat?
» Cùm missus istuc tecum Vlysses sim, piget
Sanè, tui si nunc vocabor proditor:
» Voto tamen magis frustrarier volo
» Honestè agẽdo, q̃ potiri turpiter.

ducebatur igitur hic à voluptate apertè agẽdi, & nõ mẽtiendi quæ honesta erat: incontinens autẽ non à qualibet, sed à turpi voluptate de sententia dimouetur.]

Cùm autem sit quidam etiã talis, qui corporalibus minus quàm oporteat, oblectetur, neque in ratione tamen persistat: inter hunc & incontinentẽ medius continens est. incontinens enim in ratione non persistit, quia magis quàm oportet: hic, quia minus quàm oportet, quippiam sectatur. at continens perstat, & ob neutrum immutatur. Si continentia verò honesta est, vtrosque hos contrarios habitus esse prauos: sicuti etiam videntur, necesse est. quia tamen alter ex his in paucis, & rarò solet reperiri: fit, vt, quemadmodum temperantia intemperantiæ esse contraria tantùm videtur, sic incontinentię continentia esse videatur.

Quidam est qui minus q̃ oportet, corporalibus affectibus & voluptatibus gaudet: qui etiam ipse non perstat in ratione, quæ abstinendum esse à voluptatibus pręcipit: * estque nomine vacãs. is ab incontinente in eo differt, quòd incontinens à corporis voluptatibus turpibus multum: *ἀνώνυμος.

hic verò qui ſine nomine eſt, parum vincitur. inter hunc nomine carentem & incontinentē continens medius eſt: vt continentia quoque duorum vitiorum mediocritas ſit. incontinens ſiquidem non perſtat in ratione eo quòd magis quàm oportet à voluptatibus turpibus ſuperatur: hic, eò ꝙ minus quàm oportet, ab iiſdem vincitur. at continens perſiſtit in recta ratione, & ob neutrum mutatur, id eſt de ratione non exturbatur à voluptatibus, neque ſuperatur, ob alterum ex his, id eſt ex altero aliquo, dum vel minus, vel magis quàm deceat, voluptates perſequitur: quia tamen alter ex his habitibus, id eſt is qui caret nomine, raro extat, & in paucis conſpicitur, nō ſecus ac ſtupiditas: raro enim in hominibus aliquibus reperiri conſueuit: fit, vt incontinentia magis contraria continentiæ, quàm hic habitus qui vacat nomine, eſſe videatur.

Cæterum quia multa dicūtur ex ſimilitudine, conſequitur, vt continentia temperantis quoque per ſimilitudinem ſit. nam & continens eiuſmodi eſt, vt nihil præter rectam rationem ob corporis voluptates faciat: & ſimiliter temperans, ſed ille tamen prauas habet cupiditates: hic non habet: atque hic eſt talis, vt præter rationem non oblectetur: ille vt oblectetur quidem: ſed tamen non ducatur.

Quia ſuperius dixerat, nōnullos eſſe qui continentem & temperantem eundē eſſe, opinarentur: iccirco hic propterea quòd multa ex ſimilitudine dicuntur, ſequi ac fieri inquit vt continentia & temperantia quandam habeant inter ſe ſimilitudinem: & continens temperans ex ſimilitudine quadam appelletur. nam & continens nihil facit atque agit præter rectæ rationis præceptionem à corporis voluptatibus ſuperatus: non enim ſe vinci ab eis permittit, ſed in rectæ rationis conſilio licet hinc inde impugnatus perſeuerat. & temperans ſimili modo præter rectam conſultationem agit nihil. ſed ille tamen, id eſt continens prauas habens cupiditates ab eis ſeſe continet, rationem quę ſequitur: hic temperans cupiditates prauas nullas habet. atque hic quidem, id eſt temperans, eſt eiuſmodi vt præter rationem non oblectetur: quippè qui nihil prorſus à turpibus voluptatibus oppugnari conſueuerit. ille qui continens eſt, voluptatibus quidem afficitur præter rectam rationem: prauas enim habet voluptates: ſed eſt tamē talis, vt ab ipſis non ducatur, & ſuperetur: ſed eas cohibeat tandem, ac vincat.

Similes item incontinens & intemperans inter ſe ſunt: qui quidem cùm ſint diuerſi, vtrique corporis voluptates ſequuntur: ſed alter oportere exiſtimans, alter non exiſtimans id facit.

Superius quoque dixit ex quorundam opinione incontinētem & intemperantem eundē eſſe: nunc quo modo incontinens & intemperans tum iidem ſint, tum diuerſi, declarat. quatenus enim vtrique corporis ſequuntur & inquirunt voluptates, iidem ſunt: quatenus verò alter, id eſt intemperans eligit, atque ex electione ſibi turpes voluptates perſequendas putat: alter verò, id eſt incontinens non eligit, neque oportere ſupra modum voluptatibus indulgere exiſtimat ſed ab eis præter electionem ſuperatur: in eo diuerſi inter ſe eſſe cognoſcuntur.

Prudentiam & incontinentiam ſimul in eodem non eſſe. Cap. X.

SEd neque vt idem ſimul & prudens & incontinens ſit, fieri vllo modo poteſt. qui enim prudens ſit, eū ſimul & probum eſſe moribus demonſtratum eſt. adde quòd non in eo ſolum ꝙ cognoſcit, eſt prudens quiſpiam, ſed in eo quòd eſt* actuoſus: incontinens autem actuoſus non eſt.

* πρακτικός

Alia item ſuperius opinio adducta fuerat, qua nonnulli eundem poſſe & incontinētem & prudentem eſſe affirmabant. eam nunc refellit, ac reprobat in hunc modum: ſi, inquit, prudens honeſtus ac probus neceſſariò quoque eſſe debet, omnibusque virtutibus inſtructus, vt prius fuit demōſtratum, incontinentia autem vitium eſt: reſtat, vt idem & prudens & incontinens eſſe nullo pacto poſſit, præterea prudens non ob id aut eſt, aut dicitur prudens, quia tantummodo bona & vtilia cognoſcit: ſed quia actuoſus id eſt idoneus ad bona agenda eſt. at incontinens non eſt ad bona vt prudens, ſed ad mala agenda idoneus.

* δεινόν

*Callidum tamen eſſe incontinentem, nihil vetat. vnde etiam prudentes eſſe nonnulli videntur, quia ſint incontinētes: propterea quòd calliditas eo modo quo ſuperius diximus à prudentia diſcrepat: eſtque quantum ad rationem

rationem ſpectat, proxima: quantum ad electionem, diuerſa.

Nonnulli callidum quoque eſſe prudentem dicunt. nihil autem vetat, quin callidus incontinēs ſit. iccirco videri poſſunt nonnulli prudentes eſſe incontinentes. callidi enim prudentes quodam modo ſunt: propterea quòd calliditas paulum quid, vt prius etiam diximus, à prudentia differt. quantum enim ad rationem attinet, id eſt ad definitionē, prudentia propinqua ac proxima eſt calliditas, quandamque cum ea habet ſimilitudinem: quippè quòd calliditas habitus quoque ipſa ſit, non ſecus ac prudentia eorum quę ad finem deducunt, perceptiuus: differentia verò eſt in electione: prudētis enim electio bona eſt, quæ ſemper ea proponit, quæ ad bonum finem deductura ſunt. callidi verò etiam mala: nam ad malum finem deducentia quandoque eligit.

Neque igitur vt cognoſcens, & contemplans, ſed vt dormiens, & * vino oppreſſus ac ſponte quidem agit: quodam enim modo cognoſcit & quid, & cuius cauſa facit: prauus tamen non eſt: quippè quòd electio eius proba ſit. quare ſemiprauus eſt, & non iniuſtus. non enim eſt inſidioſus. * οἰνώμενος.

Superius quoque an incontinens omnino vinci à turpibus voluptatibus poſſit, dubitauerat: rationemque quorundam adduxerat, qui non poſſe exiſtimabant. ſi enim rectam rationem integram habet, ac ſynceram incontinens, præter eius mandatum quicquam agere quî poteſt? cuius opinionis refutationem ac ſolutionem hîc ſubiungit: atque inquit, à turpibus voluptatibus ſuperari incontinentem, non vt qui cognoſcit, & rectam habet rationem & ſcientiam, & contemplatur, id eſt ex ſciētia illa operatur, atque agit: ſed vt qui dormit, temulentuſq; eſt. Quemadmodū enim qui ſcientia, & habitu aliquo aut grammaticæ, aut alterius alicuius artis præditus eſt, ſi dormiat, aut ebrius ſit, quo minus operari ex arte illa queat, à ſomno, aut vino impediri conſueuit: ita incontinens licet rectam rationem habeat, ne vtatur tamen eius conſilio in agendo, ab affectuum perturbatione prohibetur. ac ſponte quidem, & non inſcienter malum committit: quodam enim modo quid faciat, & cuius cauſa faciat nouit: prauus tamen dicendus non eſt: quippè quòd prauus & malus ille ſit, cuius electio eſt mala: incontinentis autem electio proba & bona habeatur. præter electionem enim agit ea mala, quæ agit. quocirca quia electio eius eſt bona, non prauus, ſed * ſemiprauus, id eſt non ex toto, ſed ex dimidio malus eſt exiſtimandus: & non iniuſtus. iniuſtus enim inſidioſus eſt, & qui ex propoſito læſionem infert: cuiuſmodi non eſſe incontinentē perſpicuum eſt. * ἡμιπόνηρος.

Alter enim ex ipſis in iis quæ conſultauit, non perſtat: alter qui atra bile eſt affectus, ne conſultat quidem omnino. Ac ſimilis quidem eſt incontinēs ciuitati, quæ omnia quidem quæ fieri debent, decernat, legeſque bonas habeat, ſed eis tamen non vtatur: quéadmodum Anaxandrides cauillatus eſt: Nil iura curans conſulebat ciuitas: prauus verò vtenti quidem legibus, ſed malis, ſimilis eſt.

Cùm incontinens ſit & temerarius & imbecillis: alter ex ipſis, id eſt imbecillis & infirmus, in iis quæ conſultauit, non permanet: alter qui atra bile eſt affectus & temerarius eſt, ac præceps, ne prorſus quidem conſultat: ſed à perturbatione ita rapitur, vt conſilium omne ac deliberationem præuertat. Atque incontinens quidem ciuitati eſt ſimilis, quæ bona decreta, bonaſque leges cùm ſanciat, illis non vtitur, vt Anaxandrides poeta carpens ciuitatem quandam, quæ bonas leges quidem habebat, ſed malis vtebatur, hoc cauillo notauit: ciuitas, inquiens, nil iura & leges bonas curans, conſulebat, legeſque ac decreta bona inſtituebat, quæ ſcilicet poſteà erat neglectura, quibuſque vſura minimè erat. nam incontinens cùm rectam habeat rationem quaſi legem, quæ ab ea pręcipiũtur non agit, ſed contraria: prauus verò, id eſt intemperans ciuitati eſt ſimilis quæ vtitur quidem legibus, ſed malis.

Verſatur autem incontinentia & continentia circa id quod multitudinis habitum excedit: nam alter amplius, alter minus perſtat, quàm multitudinis facultas ſit. Atque ex incontinentiis ſanabilior illa eſt, qua qui atra bile ſunt præditi, vti conſueuerunt, quàm ea quæ illorum eſt qui cōſultāt, ſed poſteà tamen in iis quæ conſultarunt, non perſiſtunt: incontinentes item ex aſſuetudine, quàm ex natura ſanari facilius poſſunt: quippè quòd conſuetudinē quàm naturam immutare facilius ſit. nam ob id quoque cōſuetudinē

mutare est difficile, quia naturæ perquàm similis est: quemadmodū etiam Euenus inquit:

Consuetudo quidem rerum tractatio longa est:

Quam procedentem naturam dicimus esse.

Quid igitur continentia sit & incontinentia, quid tolerantia & mollities: quáque hi habitus inter se rationem habeant, dictum iam est.

Continentia & incontinentia circa illud est quod multorum habitum excedit. nam continens perstat in ratione, seséque magis continet, quàm multorum facultas sit, id est quàm habitus multitudinis patiatur: quippè quòd eas voluptates superet, quibus plerique vinci consueuerunt. incontinens autem nihil in ratione persistit, sed ab illis etiā cupiditatibus vincitur, quibus plerique è vulgo sunt superiores. Sanari autem facilius potest ea incontinentia, quæ temeraria est, qua melāncholici sunt præditi: quàm illa qua imbecilles & infirmi vtuntur, qui consultant quidem, sed vbi consultarunt, non perstant in sententia. nam si temerarij & præcipites qui sine præconsultatione à cupiditatibus trahuntur, præconsultarent: ab affectibus minimè superarentur. imbecilles autem licet præconsultent, superantur tamen, ac paruis præsertim cupiditatibus succumbunt. Ex incontinentibus item cùm alij naturâ sint eiusmodi, quemadmodum ferini qui marium concubitu delectantur: alij turpibus voluptatibus assueti habitum illum ex assuetudine malum contraxerint: qui ex assuetudine incontinentes sunt, quàm qui naturâ, curari facilius queunt: eò quòd natura consuetudine est difficilior: & cōsuetudo ob id est difficilis, quia naturam imitatur, atque in naturam euadit. sicut Euenus poeta inquit: consuetudinem nihil aliud esse affirmans, quàm longam rerum tractationem, atque exercitationem: quæ quidem exercitatio procedens, atque in finem progrediēs demum in naturam trāsit. Quòd si consuetudo propterea quòd naturæ similis est, auelli ac remoueri difficulter potest, multò difficilius immutari natura ipsa poterit.

De voluptate. *Cap.* XI.

At verò de voluptate & dolore contemplari eius est qui circa ciuilem facultatem philosophatur. is enim finis eius* architectus est, ad quem spectantes vnumquodque tum malum, tum bonum appellamus.

* ἀρχιτέκτων.

Ad eum pertinet qui circa ciuilem facultatem philosophatur, id est qui ciuilis & moralis est, de voluptate & dolore, an bonum sit nécne, considerare. is enim ciuilis vir architectus est. architectus autē dicitur, qui de omnibus præcipit, ac statuit: sic enim ciuilis hominis est, vt præcipiat quis ex iuuenibus esse musicus, quis miles debeat: atque vniuscuiusque finis sit architectus, atque institutor, tam militaris, quæ est victoria, quàm musici, quod est modulatè loqui: ac iubeat quem quisq; consequatur, & quid quenque agere oporteat, vt ad hunc vel illum finem perueniat: ad quem sanè finem spectantes, vnumquodque quod agimus, si non conferat & conducat ad eum consequendū, absolutè malum: si conferat, absolutè bonum vocamus. nam cū ciuilis de omnibus huiusmodi inquirat & contempletur, illud quoque eius negocium est, vt bonum nécne sit voluptas, consideret.

Prætereà de his considerare necessarium etiam est: quippè quòd virtutē moralem & vitium circa voluptates, & dolores constituerimus: & felicitatem plerique existere cum voluptate asserant: vnde etiam beatum à verbo χαίρειν quod est gaudere, μακάριον nominarint.

Necessarium insuper est de his, voluptate scilicet & dolore tractare. nam cùm præsens hæc disputatio de virtutibus & vitiis moralibus sit: omnis autem virtus, atque omne vitium circa voluptates & dolores versetur: & felicitatem plerique operationem esse animæ cum voluptate asserāt, vt felicitatis partem esse voluptatem dicant: vnde etiam beatum Græci μακάριον à χαίρειν quod est gaudere quasi μακροχαίριον, id est longigaudium appellarint, eò ꝙ lōgo totius vitæ tempore gaudeat & lætetur: proptereà fit, vt de voluptate & dolore agere in præsentia necessariū etiam sit.

Quibusdam igitur nulla voluptas neque per se neque ex accidenti esse bonum videtur: non enim posse idem & bonum esse & voluptatem asserunt. alij nonnullas bonas, plerasque prauas esse opinantur. tertia sentētia prætereà est, etiam si omnes sint bonæ, optimum tamen voluptatē esse nullo modo posse.

De voluptate

De voluptate acturus primùm quid quiſque ex veteribus de ea ſenſerit,in medium profert:deinde ſingulorum opiniones conatur cõfirmare,poſtremò eas confutat ac refellit. Prima igitur opinio eſt,quæ nullam voluptatem bonum eſſe ſtatuit neque per ſe, neque ex accidenti. non enim voluptas & bonum idem ſunt:quippè quòd fieri reciprocatio non poſſit: vt ſiquid bonum id voluptas,ſiquid voluptas id bonum continuò ſit.alij nonnullas & quaſdam voluptates bonas, pleraſque verò eſſe malas opinantur.tertia opinio eorũ eſt,qui licet omnes voluptates bonæ eſſent,fieri tamen non poſſe affirmant,vt voluptas optimum,id eſt ſummus, atque vltimus finis ſit:bonumq́; illud quod propriè bonum eſt,quodque omnia appetunt.

Atque omnino quidem non eſſe bonum propterea dicũt, quòd omnis voluptas generatio eſt ſenſibilis in naturam: nulla enim generatio finibus eſt cognata.verbi cauſa nulla ædificatio domus eſt.

Cùm poſuerit prius veterum opiniones,nunc etiam confirmare,quatenus licet,eas conatur.nã qui dicunt nullam omnino voluptatem eſſe bonum, opinionem ſuam in hunc modum corroborant:omnis voluptas,inquiunt*generatio ſenſibilis eſt in naturam: generatio autem eſt imperfecta:quod autem imperfectum eſt,bonum non eſt.nulla igitur voluptas bonum eſt. generationem autem eſſe imperfectam,hinc patet,quòd nulla generatio cognata & ſimilis finibus eſt: cùm motio quædam ſit,quæ & imperfectum ad perfectionem,& quod non eſt,ad id quod eſt, perducat.omne enim quod gignitur,in eo quòd gignitur,imperfectum eſt:finis verò eſt perfectus,atque abſolutus:vt generatio quæ imperfecta eſt,fini qui eſt perfectus eſſe ſimilis nequeat.exempli gratia, ædificatio quæ eſt generatio quædam atque effectio,id eſt ad finem quendã tendens motio: fini ſuo quæ eſt domus,ſimilis non eſt. Cùm verò inquit voluptatem eſſe generationem ad naturam quæ ſenſu percipiatur,id ſignificat,voluptatem eſſe generationem, id eſt repletionem & reſtauratioñe indigentiæ & defectus ipſius naturæ.voluptas enim id quo indiget natura, replet ac ſupplet. nam ſiquis eſuriat,alimento indiget,cibumq́ue ipſum quo nutriatur appetit:voluptasq́ue huic eſt,cùm alimentis naturæ indigentia ſaturatur,atque expletur:addidit ſenſibilem,propterea quòd qui eſurit & comedit & ſaturatur,ſenſu etiam ſaturationis illius voluptatem percipit:vel ob id,vt à concoctionibus & digeſtionibus eam diſtinguat,quæ licet etiam ipſæ motiones alimentorum, & alterationes in naturam ſint:ſine ſenſu tamen vllo efficiuntur:cùm igitur voluptas generatio ſit,generatio autem ſit imperfecta:nullam omnino voluptatem bonum eſſe iſti colligebant.

*γένεσις εἰς φύσιν αἰσθητὴν.i.generatio ad ſenſibilem naturam.

Temperans prꝫtereà voluptates fugit.item prudens quod dolore vacat, perſequitur,non quod iucundum eſt.voluptates etiam prudentiæ ſunt impedimento:atque eò magis,quò quis magis oblectatur. vt in venereorum voluptate contingit:in qua conſtitutus nemo intelligere quippiam poteſt. Huc accedit,quòd voluptatis nulla ars eſt:cùm tamen bonum omne opus artis eſſe cenſeatur. adde quòd pueri quoque & beſtiæ voluptates perſequuntur.

Aliud argumentũ hæc ſunt quo voluptas non eſſe bonum probatur,in ſecunda figura in hũc modum collectũ:temperans fugit voluptates:nihil quod temperans fugit, bonum eſt:nõ eſt igitur voluptas bonum.Item,quod dolore vacat,non eſt iucundum:prudens illud affectat, quod dolore vacat,& voluptatem odit:nihil autem quod odit prudens,eſt bonum:voluptas igitur bonum non eſt.Item voluptates prudentiæ impedimento ſunt:nihil quod prudentiam impedit, eſt bonum:voluptas ergo non eſt bonum:quantò enim magis quis oblectatur,vt in venereorum libidine cõſpicitur:tantò magis impediri conſueuit,quò minus ſapiat,ac conſideret quippiam. nemo enim qui in hac venereorum voluptate eſt conſtitutus,intelligere ac mente percipere quicquam poteſt.Prꝫtereà,omne bonũ artis alicuius eſt opus,vt ſanitas medicinæ,recta ſcriptio opus grammaticæ eſt. at voluptatis ars nulla eſt:bonum igitur non eſt voluptas.Poſtremò pueri & beſtiæ corporis voluptates,id eſt ſupra modum & comedere, & bibere, & coitu vti cupiunt,& inquirunt: nihil verò quod à pueris & beſtiis quæ rationis vſu carent,appetitur,bonũ eſt:ergo efficitur,vt voluptas bonum non ſit.

Quòd autem non omnes eſſe probas dicant, propterea eſt, quia turpes etiã nonnullæ,& probroſæ,& noxiæ quoque reperiũtur.quippè quod morboſa ſint quædam ex iis quæ voluptate afficiunt.At non optimũ eſſe volu-

ptatem aſſerunt,ob id quia non finis,ſed generatio eſt. Atque ea quidẽ quę dicuntur huiuſmodi ſunt.

Quòd non omnes voluptates probas & bonas eſſe dicãt,in cauſa illud eſt, quòd nõnullæ ſunt turpes & probroſæ,vt* catamitorum:nonnullæ etiam noxiæ,& damnoſæ,cuiuſmodi ſunt vſus & ciborum,& venereorum immoderati:ægrotantibus enim iucunda quædam ſunt & voluptuoſa:nã mala habitudine prædito carne bubula veſci,voluptuoſum fortaſſe videretur,quod tamen ipſi noxium eſt. Cùm igitur voluptates nonnullæ & damnoſæ & turpes reperiantur:reſtat,vt non omnes voluptates bonæ ſint. Opinabantur prætereà quidam voluptatem non eſſe optimum, id eſt non eſſe finem vltimum,ac ſummum bonum,eò quòd voluptas generatio eſt.generatio autem cùm ſit imperfecta,finis eſſe nullo modo poteſt. Atque hæc ſunt, quæ de voluptate à nonnullis dicuntur, atque exiſtimantur.

*κιναίδων.

Improbatio rationum de uoluptate. *Cap.* XII.

AT enim non effici ex his vt voluptas aut bonum aut optimum nõ ſit, hinc perſpicuum erit:primùm,quia bonum dupliciter. alterum enim abſolutè,alterũ alicuius reſpectu bonum dicitur:& naturæ & habitus id ſequentur:quare ſequentur quoque idem & motiones, & generationes.

Non effici ex his quæ iſti opinantur,vt voluptas non ſit bonum,& optimum, ſed contrarium potius,id eſt vt bonum & optimum ſit,hinc id eſt ex his quæ dicturi ſumus,manifeſtum erit. primùm autem opinionem eorum refellit qui nullam voluptatem eſſe bonum ex eo dicebant, quòd voluptas generatio eſt.generatio ſiquidem imperfecta eſt:quod eſt imperfectum,eſſe bonum non poteſt. Oſtendit enim ex voluptatibus alias eſſe propriè bonas, alias videri, quæ quidem non ex ſe,ſed ex opinione & exiſtimatione bonæ ſunt. Cùm igitur voluptates aliquas eſſe propriè bonas demonſtret,fit,vt eorum quoque opinio deſtruatur ac ruat,qui nullam voluptatem eſſe bonũ aſſerebant.inquit igitur,quia bonum eſt duplex,alterum propriè & abſolutè,vt virtus, temperantia, iuſtitia,ipſarũq; operationes:alterum non propriè,ſed alicui bonum,quod alicui ſcilicet bonũ videtur:cuiuſmodi eſt immoderatus venereorum vſus,qui alicui,id eſt intemperanti eſſe bonum videtur,cùm tamen abſolutè & propriè minimè ſit:efficitur,vt & naturæ & habitus id, quod bonũ ſcilicet & propriè & alicui eſt,ſequantur:quippè cùm nonnullæ naturæ, nonnullique habitus abſolutè & propriæ naturæ & habitus & ſint & dicantur:cuiuſmodi valentium,& bonorum virorũ ſunt,ad bonum videlicet propenſiores:nonnullæ item naturæ, nonnulliq́ue habitus non propriè naturæ habitusq́ue ſint,ſed tales,id eſt cum additione aliqua & diſtinctione & naturæ ferinæ, aut morboſæ,& habitus ferini,aut morboſi appellentur. Idem motioni & generationi contingit. generatio autem idem quod motio eſt:nam generatio ad quoddam appetibile obiectum mouetur, ac motio quædam eſt.motiones igitur & generationes idem hoc ſequuntur:id eſt tam quod bonũ abſolutè eſt,quàm quod alicui.nam motiones & generationes aliæ ſunt abſolutè bonæ, & ſecundum naturam,vt ſanorum hominum,& bonorum qui ad id quod præcipuè appetibile eſt,moueri conſueuerunt:aliæ tales ac tales,id eſt ferinæ aut* morboſæ,quæ præter naturam ſunt,vt ſiquis ad hauriendum ſanguinem moueatur.quod igitur abſolutè bonum eſt,naturam & habitum, necnon motionem & generationem abſolutè ac ſimpliciter bonam ſequitur: quippè cùm qui bona natura abſolutè & habitu eſt præditus,moueatur ad id quod abſolutè bonum eſt: quod autem bonum alicui eſt,talem naturam,atque habitum,talemq́ue motionem & generationem ſequi neceſſe eſt. ab eo enim qui ferinam aut morboſam habet naturam,ferinóue aut morboſo habitu aut motu eſt præditus,non quod abſolutè,ſed quod alicui bonum eſt,appeti atque inquiri conſueuit:quod ſanè non eſt verè,ſed eſſe bonum videtur.atque ita ex voluptatibus alias abſolutè & propriè bonas, alias alicui bonas eſſe,ac videri demonſtratum eſt.

*νοσώδεις.

Quæ item eſſe prauæ videntur,abſolutè aliæ ſunt prauæ, non tamen alicui,ſed eligendæ alicui ſunt:aliæ ne huic quidem,niſi aliquando,& paruo tempore,& non ſunt eligendæ. quædam verò ne voluptates quidem ſunt, ſed videntur:quæcunque cum dolore,& medicinæ cauſa exiſtunt:cuiuſmodi voluptates ægrotantium ſunt.

Simili modo ex prauis voluptatibus aliæ ſunt abſolutè quidem prauæ,alicui tamen non prauę, ſed expetendæ potius atque eligendæ:vt adulterandi voluptas abſolutè praua cùm ſit,alicui id eſt intemperanti eſſe praua non videtur,ſed expetenda ſemper.aliæ ſunt voluptates prauæ etiã ipſæ,

cuiuſmodi

cuiuſmodi eſt ſupra modum edere, aut bibere, quæ ne huic quidem, id eſt, ne alicui quidem eligendæ ſemper ſunt, ſed aliquando, cùm ſcilicet eſurit quiſpiam, aut ſitit: atque id breui tempore, quoad videlicet ſaturatus fuerit. atque hæ quidem per ſe minimè ſunt eligendæ. ſed quia eſurit, aut ſitit quiſpiam, propterea fit, vt immoderata alimenta expetenda eſſe atque eligenda videãtur. Duobus tamen modis interpretari hoc poſſumus, vt vel non eſſe eligendas has voluptates per ſe, vt modò diximus: vel non eſſe eligẽdas ſemper, intelligamus, ſed eo duntaxat tẽpore, quo quis aut ſitit, aut eſurit. quæ verò voluptates ex dolore exiſtunt, ſicut Aiaci ſeipſum iugulare eſſe iucũdum videbatur: quæ item medicinæ cauſa ſunt, quales ſunt eorum qui ægrotant: ne voluptates quidem ſunt, ſed videntur eſſe, & non ſunt. Voluptates autem ægrotantium illæ ſunt, quæ medicationis gratiâ exiſtunt, vt eorum qui pruritu ſcabiei infeſtantur: his enim voluptuoſum videtur, ſi in feruentem aquam ſeſe iniiciant: id quod ſanè non voluptatem aliis, ſed dolorem & mortem afferre conſueuit, hoc tamen remedij & medicinæ cauſa ſcabioſus appetit: quippè cùm materia quadam praua atque acri ſubinde iritetur: feruens verò aqua, efficax admodum cùm ſit, acrimoniam illam retundat, ac reprimat: atque ita recreatione quadam ægrotantem afficiat: vt iucundum hoc ac voluptuoſum, cùm tamen re vera non ſit, ipſi eſſe videatur. ſanò enim homini ingreſſus in feruentem aquam mors eſt, non voluptas.

Præterea cùm bonũ aliud operatio ſit, aliud habitus: quæ in naturalem habitum conſtituunt, ex accidenti ſuaues ac iucundæ ſunt. operatio autem eſt in cupiditatibus † ſubmoleſti habitus ac naturæ. † *aliâs legitur deficientis.*

Hìc demonſtrare aggreditur, eos qui voluptatem dicunt eſſe generationem ad naturam ſenſibilem, malè eam definire. nam cùm ex bono aliud ſit habitus, vt virtus, quæ bonum cùm ſit, eſt vt habitus: aliud operatio, vt virtutis ipſius operatio, id eſt, iuſta agere, ſeu temperantia, quod bonum quidem eſt, ſed bonum vt operatio, quæ naturalem habitum, id eſt, id quod receſſit ac deficit à naturali habitu, explet: cùm igitur ita ſit, quæ in naturalem habitum cõſtituunt, iucundę propriè non ſunt, id eſt, non ſunt propriè voluptates, ſed ex accidenti: quippè cùm ipſa repletio eius quod naturali habitui deficit, non ſit voluptas. ſed quod generationem, hoc eſt repletionem ſequi conſueuit. nam cùm quis eſurit, ſi comedat, & ſaturetur, voluptas conſequitur. neque ipſa generatio, id eſt, repletio, & motio qua ad replendum ventrem mouetur, cùm cibo indiget quiſpiam, voluptas eſt: ſed quæ conſequitur poſt repletionem, in cupiditate ſubmoleſtæ naturæ, atque habitus: quippè cùm ſi aliquis eſurit, habetque naturam in indigentia alimentorum conſtitutam, moleſtia ob famem afficiatur, cibiſque replere ventrem ſuum cupiat. ſcribitur tamen in aliis exemplaribus loco ſubmoleſti, id eſt, ἐπιλύπου, ἐπιλοίπου per diphthongum, in ſyllaba λοι, quod reſiduũ & deficiens ſignificat: vt intelligamus voluptatem fieri in cupiditate deficientis, alimentoque indigentis naturæ. ſi quis enim habitum ac naturam ſuam, deficientem habuerit, id eſt, in indigentia ciborum conſtitutam, replere ipſam cupit, atque hæc operatio, id eſt, repletio in cupiditatibus eſt deficientis naturæ.

Nam ſine dolore etiam & cupiditate voluptates contingunt. vt cõtemplandi operationes, quæ minimè indigentis naturæ ſunt.

Nam voluptates etiam ſine cupiditate & dolore exiſtunt: cuiuſmodi ſunt operationes cõtemplandi, id eſt intelligendi, quæ naturâ minimè indigente à nobis efficiuntur: vt neque doleamus, neque repleri vllo modo cupiamus. ſi enim contempler triangulum tres habere angulos æquales duobus rectis, voluptatem quidem percipio, ſed nullo tamen dolore præcedente, nullaque cupiditate, quæ ex defectu naturæ proueniat. quid enim hac in re deeſt naturæ, vt dolor inde exiſtere, ac cupiditas debeat? Quare cùm voluptates nõnullæ ſint, quæ ſine dolore & cupiditate fiant, eò ꝙ naturæ nihil deſit: reſtat, vt malè tradita ſit definitio ea, quæ voluptatem eſſe generationem in naturam ſenſibilem, inquit: quippè cùm multæ ſint voluptates, quæ ſine generatione in natura exiſtant, id eſt, ſine indigentis naturæ repletione. cuiuſmodi ſunt, quæ ex intelligendo eueniunt: definitionem verò omnia quæ ſub definitam rem cadunt, complecti oportet.

Argumento id eſt, quòd non eadem iucunditate oblectantur, dum repletur natura, & dum * conſtituta eſt: ſed dum eſt conſtituta, iis quæ abſolutè ſunt iucunda, dum repletur, contrariis etiam gaudent. acidis ſiquidem & amaris delectantur: quorum nihil neque naturâ, neque abſolutè iucundum eſt: quare neque ipſæ voluptates. ſicut enim iucunda inter ſeſe diſtant, *καθεστηκυῖα

ita quoque voluptates quæ ab ipsis eueniunt.

Voluptatem verò non esse generationem,id est,repletionem naturæ, argumẽto illud est,quòd non eodem iucundo oblectantur omnes, & dum repletur natura, id est, si esuriat quispiam , dum ventrem alimentis indigentem replere studet.& dum constituta est,hoc est dum composita ac saturata est natura.sed cùm natura constituta est ac saturata,id est,cùm saturatus est quispiã:illis delectatur,quæ absolutè & propriè sunt iucunda:cuiusmodi est bibere vinum chium , & pane similagineo vesci.dum repletur verò,id est,dum adhuc alimentis indiget aliquis,atque esurit,contrariis etiam gaudet:iucunda enim ei & amara & acidum vinũ videntur.& demum qui esurit,quodlibet iucundum existimat,quod comedere saturatus quispiam nullo modo pateretur. amara autẽ & acida neque naturâ,neque absolutè & propriè iucunda sunt. Sicut enim quæ propriè iucunda sunt,ab illis distant,quæ esurienti & sitienti videntur iucunda,id est, ab amaris & acidis:ita voluptates quoque quæ & à propriè iucundis, & ab iis quæ videntur iucunda , efficiuntur , inter sese discrepant.at si voluptas generatio esset in naturam sensibilis, idem iucundum in esuriente & saturo esse depręhẽderetur.Quare iam patet malè definitam esse voluptatem ab iis, qui generationem in naturam sensibilem esse eam asseruerunt.

Adde quòd non est necesse , vt aliud quid melius voluptate sit quemadmodum nonnulli dicunt,finem ipsum generationis : generationes enim voluptates non sunt , neque cum generatione omnes existunt : sed operationes sunt & fines:neque ex iis quæ gignuntur , sed ex iis quibus vtimur, efficiuntur.finis item non omnium diuersum quid est, sed earum quæ ad naturæ perfectionem deducuntur . Vnde sensibilem generationem voluptatem esse dicere,non rectè se habet : sed potius dicendum est , operationem esse eam habitus,qui secundum naturam est, & potius quàm sensibilem,impedimento vacantem.

Rursus hîc opinionem eorum refutat, qui asserunt voluptatem non esse id quod optimũ est. &,inquit, non necessariò aliud quid melius voluptate esse:cuiusmodi nonnulli dicunt esse finem generationis:quippè cùm neque generationes sint voluptates , neq; cum generatione omnes existant,aliorum scilicet quorũdam quæ prius gignantur,& fiant:sed operationes sint eorum quibus vtimur.nam simul cum operatione voluptas cõsequitur. voluptas enim operatio est:& si quis rectè & sine repręhensione operatur,continuò voluptate afficitur.neque omnium operationum finis diuersum quid est,sed earum tantum quæ ad perfectionem naturæ ducuntur,id est, quæ naturam quandam in indigentia constitutam replent.nam in iis quæ naturam aliquam perficiunt , diuersus ab operatione finis est.medicina enim eius quo indiget natura,repletio cùm sit , finem qui est sanitas,ab operationibus diuersum habet.Quocircà non rectè voluptatem esse generationem in naturam sensibilem dicunt,sed potius ita definire eam debent , vt voluptatem asserãt esse operationem habitus eius qui secundum naturam est impedimento omni vacantem, vt loco sensibilis impedimento vacans ponatur. nam si quis habitu aliquo qui secundum naturam sit , præditus fuerit,verbi causa temperantia,vel sanitatate, ex eoque absque impedimento operetur:lætitia affici consueuit,ac voluptate.temperãtia verò,& sanitas quia bonæ sunt, secundum etiam naturam esse censentur:quippè cùm omne quod secundum naturam est , bonum etiam sit . quare impedimento vacans in vnoquoque habitu operatio , voluptas est . qualicunque enim habitu instructus quilibet,siue rhetorica is sit,siue grammatica, siue iustitia, dum ex eo sine impedimẽto operatur, voluptatem consequitur.

Videtur autem ex eo generatio esse, quia propriè bonum est:operationem enim generationem esse existimant,cùm tamen diuersa sit.

In habitibus eædem sunt operationes & fines. tẽperantis enim tam finis quàm operatio idem est.Quoniam verò voluptas & finis est & operatio : nam qui trianguli tres angulos esse æquales duobus rectis contemplatur,simul & operatur,& voluptatem capit : illi qui non esse finem voluptatem,ac propterea neque esse summum bonum eam asserebant , malè opinati sunt . quo modo autem voluptatem esse generationem existimarint,nunc subiungit:quia,inquit,operatio propriè bonum est:illi autem operationem & generationem idem esse arbitrabantur:effectum est,vt dum extollere voluptatem student, voluntque eam propriè bonum esse ostendere , generationem voluptatem esse dixerint.Videtur enim voluptas esse generatio,propterea quòd propriè bonum est.

putantque

putantq́ue operationem eſſe generationem,cùm tamen diuerſum quid à generatione ſit.vniuſcuiuſque enim habitus operatio diuerſum quid eſt à generatione, id eſt, à motione , qua ad appetibile,ſeu ad finem aliquem moueri quiſpiam cõſueuit:quippè cùm ea ſit quæ vniuſcuiuſque rei generationem,id eſt,cauſam efficit,vt vnaquæque res exiſtat.

Nam quòd aiunt prauas eas eſſe,quia morboſa nonnulla ſunt iucunda, idem de ſalubribus dicendum eſſet.quædam enim ex ipſis ad * rem pecuniariam praua ſunt : vt hoc modo praua ambo eſſent . at in hoc non ſunt praua:quippè cùm contemplari quoque quantum ad ſanitatem attinet,nocumentum interdum afferat.

*χρηματισμόν.

Quia nonnulli opinati fuerant,vt dixit,proptereà quòd nonnulla voluptuoſa damnum afferebant & dedecus,omnes voluptates eſſe prauas ac turpes:hanc quoque opinionem aggreditur cõfutare:atque,inquit:ſi omnes voluptates ob id prauæ ſunt cenſendæ,quòd nõnulla iucunda reperiuntur,quæ damnoſa & turpia ſint:idem in ſalubribus quoque rebus continget.nam omnia ſalubria ſimili modo praua,atque inutilia rei pecuniariæ & diuitiis erunt.cùm enim ægrotat quiſpiã, ſalubre ei eſt ſanitatiſq́ue efficiens & medicis pecunias dare , & in omnia quæ ad ſanitatem conducunt,ſumptus facere:id quod tamen diuitias eius abſumit,ac minuit:vt hoc modo , hacq́ue ratione ambo,id eſt,tam omnes voluptates,quàm ſalubria omnia praua eſſent . ſed non ſunt praua: conceſſum enim apud omnes eſt,& nonnullas voluptates,& nõnulla ſalubria eſſe bona. nam hoc modo quia contemplari quoque,id eſt, cogitare ac legere ſanitati interdum nocet : efficeretur,vt contemplari abſolutè prauum eſſe diceremus.quod abſurdum eſt.intellectio enim ſublimiũ contemplationum praua minimè eſt:ſed ſi ægrotans quiſpiã contemplari velit ac legere,ſublimibusq; contemplationibus vacare,impedietur, quò minus queat conualeſcere:quippè cùm animi illa intentione morbus potius augeatur.ac quantum ad ſanitatem ſpectat, nocumentum ex contemplatione patietur.vnde medici,ne legant quippiam,huiuſmodi ægrotis præcipere conſueuerunt.

Neque prudentiæ verò,neq; alicui habitui impedimento eſt ea quæ ab vnoquoque procedit voluptas,ſed alienæ.nam quæ à contemplando & diſcendo proueniunt,magis vt contemplemur,ac diſcamus,efficiunt.

Rurſus opinati fuerant quidam,vt ſuprà dictum eſt,proptereà non eſſe bonas voluptates,quia impedimento prudentiæ ſint:hanc quoque opinionẽ hîc refellit,neque prudentiæ,inquiens, neq; alteri alicui habitui impedimento voluptates eſſe , quæ ab vnoquoque habitu exiſtunt . voluptas enim quæ prudenti homini contingit,dum ea inuenit quæ ad finẽ deducunt,non modò eius prudentiam ad ea inuenienda non impedit,verùm etiam magis auget . quæ item à temperante percipitur,dum temperanter ſe gerit, ipſi minimè eſt impedimento ad operandum , ſed inuitat potius ad agendum atque incitat.ſed vnumquemque habitum impediũt alienæ,id eſt, corporis voluptates.nam voluptas quę ex adulterando euenit aliena à prudentis ac tẽperantis voluptate eſt:quippè cùm temperans vel prudens ea minimè oblectetur.vnde efficitur,vt ſi temperans vel prudens venerea voluptate gaudeat,impediatur quò minus agere vel temperanter,vel prudenter queat.Nam quæ à contemplando & intelligendo , id eſt , contemplationem aliquam ſublimem diſcendo veniunt voluptates, promptiores ad diſcendum nos reddunt potius , quàm impediunt . ſi verò quis dum diſcit,aliena,id eſt,corporis voluptate & venerea afficitur:is ita impeditur, vt cogitare quicquam atque intelligere amplius nequeat.

Nullam verò voluptatem artis vllius eſſe opus , probabiliter contingit: quippè cùm neque alterius operationis vllius ars ſit, ſed facultatis . tametſi &.* vnguentaria ars,& obſonatoria eſſe voluptatis videntur.

*μυρεψική.

Opinabantur alij quia voluptatis nulla eſt ars, effici vt voluptas bonum eſſe non poſſet . hoc ſoluit primùm per conceſſionem,deinde per repugnationem . concedit enim meritò ac probabiliter nullius voluptatis artem aliquam eſſe.nam cùm voluptas ſit operatio,vt demonſtratum eſt, à ratione non eſt diſſentaneum,vt eius nulla ars ſit:quippè cùm artes non ſint operationum,ſed facultatum,id eſt,habituum:operationes verò ex habitibus exiſtant . poſteà repugnãdo & negando idem refellit:voluptatiſq́ue eſſe artem aſſerit. nam vnguentariam & obſonatoriam voluptatis effectiuas artes eſſe:& cùm ita ſit,voluptatem eſſe bonum affirmat.

Quòd autem temperans fugiat,& prudens dolore carentem vitam perſequatur,

sequatur, persequantur item tam pueri, quàm bestiæ, omnia eodem modo soluuntur. Nam quia dictum est quo modo bonæ absolutè, & quo modo non bonæ voluptates omnes sint: tales pueri & bestiæ persequuntur: harumque indolentiam prudens sectatur, quæ cum cupiditate & dolore existunt, & corporis sunt: huiusmodi enim sunt hæ: harum item excessus secundum quos intemperans intemperans est. propterea temperans has fugit. nam etiam temperantis voluptates sunt.

Erant rursus alij, qui propterea quòd temperans odio voluptuosa & iucunda prosequitur, prudens item doloris vacationem persequitur, & quærit: pueri verò & bestiæ iucunditatem sectantur: voluptatem nō esse bonum asserebant. omnes huiusmodi opiniones eodem, id est, vno & eodem argumento nititur refutare. Inquit enim, quia iam diximus ex omnibus voluptatibus quæ ex operationibus emergunt, quo modo aliæ bonæ sint, id est, absolutè & propriè, quæ virtutes sequuntur: quo item modo aliæ, id est, alias absolutè & propriè bonas quidem non esse, sed aliquibus bonas, & quæ bonæ esse videantur, quales sunt corporis voluptates: has pueri & bestiæ persequuntur & quærunt: has item temperans fugit atque odit, quæ cum cupiditate & dolore existunt, id est, corporales. nō enim bonæ propriè sunt, sed videntur. Prudens etiam corporis has voluptates, quæ videntur esse, non quærit, sed indolentiam earum sectatur. id enim dat operam prudens, vt ex absentia corporis voluptatum nullum dolorem percipiat. Corporis autem voluptates venerea sunt, & immoderati cibi, ac potus. huiusmodi enim sunt hæ corporis voluptates, id est, cum cupiditate & dolore fiunt: nam cùm quis esurit, quia ventrem in indigentia alimentorū constitutum habet, dolore afficitur, replereque eum cupit. simili modo quoque intemperans dolet, dum venereis caret, atque vti eis mirum in modum cupit: harumque corporis voluptatum excessus sectatur, id est, immoderatè & cum exuperatione tam venereis operam dare, quàm bibere & comedere vult, & quærit. * secūdum enim hos excessus quos bestiæ & pueri persequuntur, intemperans intemperans dicitur. Ideo temperans has fugit, id est, corporis voluptates huiusmodi, quæ propriè voluptates non sunt. nam sunt etiam quædam quæ propriæ temperantis sunt voluptates, quæ ex habitus, id est, temperantiæ operationibus * eueniunt: hæ autem quæ ex virtutum operationibus existunt, propriè bonæ sunt: Etenim iustus ex agendo iusta, & fortis ex fortibus factis, & temperans ex temperanter se gerendo voluptatem percipit.

*καθῶς.

*ἐπιγίνονται

De uoluptatum speciebus. Cap. XIII.

CAEterùm dolor quoque esse malum & fugiendum conceditur: atque alius absolutè malum, alius, eò quòd quodā modo impedimento est. fugiendæ autem rei, quatenus est fugienda & mala, bonum contrariū est: bonum igitur quoddam esse voluptatem necesse est.

Præterea constat, inquit, dolorem esse malam rem ac fugiendam. alius enim absolutè malum est, cùm quis absentia rerum voluptuosarum, ac venerearum dolore afficitur: alius verò non absolutè ac simpliciter, sed quodam modo fugiendum ac malum est: quatenus scilicet impedimentum affert. verbi causa, si quis rem aliquam arduam ac præclaram conetur contemplari, dumque id studet, audiat vel filium, vel amicum diem suum obiisse: atque ex ea re doleat, doloreque oppressus ac perturbatus impediatur, quò minus id quod contemplabatur, valeat intelligere. is dolor qui ex filij vel amici morte suscipitur, absolutè quidem malus minimè est: sed quodam modo, quatenus videlicet est impedimento ne intelligat. si igitur dolor malum est & fugiendum: fugiendo autem, quatenus est fugiendum & malum, bonum contrarium est: restat, vt voluptas bonum sit: quippè cùm in medio carentibus contrariis, si alterum malum esse statuatur, alterum esse bonum necesse sit: nam in cæteris fieri potest, vt sit malum: vt in ignauia, fortitudine, & audacia, ignauiæ quæ mala est, tam fortitudo quàm audacia opponitur.

*συμβαίνει. Nam quemadmodum soluebat Speusippus, non * competit solutio. sicut maius minori & æquali, ita contrarium hîc esse. non enim idem quod malum aliquod voluptatem esse quispiam dixerit.

Hæc impugnatio Speusippi est. dicebat enim Speusippus, sicut maius & minori opponitur, & æquali, & extrema, id est, maius & minus mala sunt, medium verò quod est æquale, est bonum:

ita

ita voluptatem & dolori & indolentiæ esse oppositam:& extrema, id est, dolorem & voluptatem esse mala:indolentiam,quæ medium est,bonum.sed solutio hęc non competit,propterea quod ab omnibus minimè conceditur:fatentur enim omnes voluptatem esse bonũ, neque idem quod malum voluptatem esse diceret quispiam:id est,sub malum vt genus reduci,esseque mali speciem voluptatem:hoc est voluptatem esse malum concedit nemo.

Iam verò si nõnullæ voluptates sunt prauæ, nihil vetat aliquã esse optimum:sicut scientiã aliquam,licet prauæ quædam sint.fortasse verò etiã necessarium est,siquidem vniuscuiusq; habitus operationes sine impedimẽto sunt,siue omnium operatio sit felicitas,siue alicuius ipsorũ,si impedimento vacet,eam esse maximè expetendam.hoc autem est voluptas.

Superius item dixerat nonnullos opinari,quia voluptates aliquæ prauæ sunt, fieri non posse, vt voluptas optimum esset.quam opinionem hîc soluit, dum inquit. quoniã voluptates quædam prauæ sunt,nihil vetat aliquam etiam esse quæ optimum sit:sicut nihil vetat aliquã quoque scientiam esse optimam, id est, philosophiam, licet quædam prauæ esse conspiciantur. hîc impropriè scientias appellat * viles artes atque operarias,cuiusmodi est medicamentaria, saltatoria,& * sutoria.fortasse verò etiam necessarium est aliquã voluptatem esse maximè expetendam atque optimam:siquidem sunt vniuscuiusque habitus,id est,virtutis operationes impedimẽto vacantes,siue omnium habituum,id est,virtutum operationes felicitas sit,id est,siue ex omnium virtutum operationibus constet felicitas,siue alicuius ipsorum habituum, id est, vnius cuiuspiam virtutis operatio sit felicitas. Quemadmodum enim superiùs dixit,contemplatiuus est felix : in decimo item ex sola contemplatione ait felicem existere,si contemplatio sine impedimento sit : hoc est si absq; vllo impedimento contempletur & intelligat. hoc autem, id est, impedimento vacans operatio voluptas est. Quoniam igitur voluptas impedimento vacans operatio est:vniuscuiusque verò habitus, id est, virtutis impedimento vacantes operationes sunt, siue felicitas ex operationibus omnium virtutum,siue vnius cuiuspiam,quæ est contemplatiua,constet:sequitur,vt voluptas quædam optima sit,felicitas scilicet ipsiusque operatio.

*βαναύσεις. *σκυτοτομικώ.

Quare efficitur,vt quædam voluptas optimum sit,licet multę voluptates * fortè absolutè prauæ sint. ac propterea omnes felicem vitam iucundam esse existimant : voluptatemque felicitati meritò annectunt : quippè cùm nulla operatio quæ impeditur, perfecta sit, felicitas verò sit ex perfectis.Ideo fit,vt ex corporis & externis bonis, fortunaque ipsa insuper indigeat felix,ne hæc impediant.

*εἰ ἔτυχεν.

Quare si etiam concedamus,multas,id est,plerasque voluptates esse prauas:aliqua tamen voluptas optimum erit,id est,felicitas,eiusque operatio.nam cùm voluptas sit operatio impedimẽto vacans,constetque felicitas ex operationibus vel omnium virtutum,vel vnius alicuius:iccirco felicem vitam omnes suauem ac voluptuosam existimant:voluptatemque felicitati cõsentaneè annectunt,tanquam diuersam à felicitate. Rectè autem [CONSENTANEE] adiunctum est:nam si felicitas ex perfectis est,est etiam impedimento carens operatio:sed voluptas quoque est vacans impedimento operatio.consentaneum igitur est,vt voluptas cum felicitate connectatur. est enim felicitas perfecta,& cùm sit perfecta,est etiam vacans impedimento operatio:quippè cùm nulla operatio quæ impeditur,perfecta sit.nam felicitatem quoque ita definiunt, vt animæ operationem cum voluptate in perfecta vita eam esse dicant. Quoniam igitur est impedimento vacans operatio,propterea indiget & corporis,& externis bonis, gloria scilicet, diuitiis potentatu,& fortuna, id est,fortunæ bonis,ne hæc,id est, corporis & externa bona si absint, felicis operationem impediant. si quis enim vniuersis virtutibus præditus sit,externa verò hæc bona non habeat : exercere virtutes absque impedimento non poterit : sed iniustè etiam aliqua cogetur facere, quò diuitias, aut aliquid aliud ex necessariis sibi comparet. si verò absque impedimento prorsus non operetur, neque felix appellabitur.

Nam qui eum qui * rota torquetur, & calamitatibus magnis opprimitur,si bonus sit,felicem esse dicunt:vel inuiti, vel sponte nihil dicunt.

*τροχιζόμενον.

Qui dicunt eum qui rota torquetur,id est,in tormentis rota deuoluitur,& calamitatibus multis & infortuniis opprimitur,felicem esse,si bonus sit, hoc est, si omnibus præditus sit virtutibus,

vel

vel sponte, id est, vel scientes eiusmodi hominē minimè esse felicem, veritatemq́; occultātes, nihil dicunt, id est, mentiūtur cùm felicem talem appellant: vel inuiti, id est, quis sit propriè felix, ignorantes. nam superius quoque in primo libro hoc significauit, cùm dixit. qui autem in Priami calamitates incidit, licet virtutibus omnibus præditus sit, felix nullo modo erit.

Quia verò insuper fortuna indiget felix: idem esse nonnullis fortunæ prosperitas, & felicitas videtur: cùm tamen non sit: nam ipsa quoque cùm excedit, impedimento est. ac fortassè non amplius fortunæ prosperitas appellari iure potest: ad felicitatem enim spectat eius definitio.

Quoniam felix fortunæ bonis, id est, diuitiis, gloria, potentatu indiget: idem esse felicitatem, & prosperitatem fortunæ nonnulli opinantur: quod minimè verum est. nam ipsa fortunę prosperitas, si exuperans sit, felicem impedit, quò minus operari secundum virtutes queat. si enim quis vel potens supra modum sit, vel clarus, vel diues, reddi insolens consueuit: vt ignobiliores, & pauperiores despiciat, eosque & imperiosè subigere, & iniuria afficere minimè vereatur. si igitur nimia fortunæ prosperitas felici potius est impedimēto, ne secundum virtutem operetur, eam quærere felix nullo modo debet. & fortassè excedens modum hæc prosperitas fortunæ iure prosperitas, id est, εὐτυχία appellanda non est, eò quòd felicitatem impedit, prauaque est: quippè cùm eius definitio, fortunæ prosperitatis videlicet, ad felicitatem spectet. Cùm enim confert, cōducitque ad felicitatem, fortunæ prosperitas est nominanda, laudabilisque censetur: cùm non confert, vtpote exuperans, ne prosperitas quidem amplius vocanda est, neque laude vlla digna existimanda.

Cæterùm quòd omnes & bestiæ & homines voluptatem sequuntur, id ipsam esse quodam modo optimum indicat.
Non prorsus fama illa perit, quam multa per orbem
Turba hominū celebrat. Sed quia neq; eadē natura, neq; idem habitus optimus aut est, aut videtur: neq; voluptatem eandem omnes, voluptatem tamen omnes sequuntur. fortassè etiam non eam sequuntur, quam putant, neq; quā dicerent, sed eandem. omnia enim naturâ diuinum quid habent.

Quia nonnulli propterea voluptates nō esse bonas asserebant, quòd à bestiis & pueris inquirebantur: ipse Aristoteles nunc ob id ipsum magis effici inquit, vt bonę esse videantur, quia pueri & bestiæ ipsas sequuntur. id enim esse indicium, ipsam, id est, voluptatē esse quodam modo optimum, id est, bonum, quòd bestiæ & pueri eam sectantur. id siquidem bonū est quod omnia appetunt: voluptatem verò omnia tam bestiæ quàm pueri appetunt: est igitur voluptas bonum.

Versus sunt Hesiodi ex libro, cui titulus est Opera & dies. Sic autem græcè legūtur φήμη δ' ὄτι γε πάμπαν ἀπόλλυται, ἥντινα λαοὶ πολλοὶ φημίξωσι, θεός νύ τίς ἐστι καὶ αὐτή.

Non prorsus enim, vt * inquit Hesiodus, fama illa perit, quam multa per orbem
Turba hominum celebrat. verùm dea dicitur esse.
voluptatem verò hanc quasi omnes celebrant, bonumque esse prędicant, dum omnes eam sectantur, & quærunt. Sed quia non est vna natura vnusque habitus qui optimus sit, sed multæ sunt naturæ, multique habitus: quippè cùm sit natura quædam ferina, quædam morbosa, itemque habitus: propterea fit, vt neque vna in omnibus voluptas existat, neque eandem omnes persequantur. aliud enim alij iucundum videtur: ei qui naturâ habituque ferino est prę̄ditus, sanguinem bibere: ei qui morbosus est, aqua feruēti sese inspergere, vel quippiam aliud voluptatem affert. sed tamen voluptatem omnes sequuntur, id est, vel quæ propriè est voluptas, vel quæ videtur. Fortassè etiam non optimam voluptatem sectantur, quam bonam esse & putant, & assererent: sed eandem, id est, corporis: immoderatisque cibis & potibus, & venereis oblectantur. sunt enim aliqui qui operationem ex virtute, id est, temperantia vel iustitia optimam esse voluptatem cognoscunt. cùm non possint tamen ad hæc attolli, diuinaque hac voluptate oblectari, vel inuiti corporis illecebris irretiuntur, corporisque voluptates sequuntur. nam quòd diuinam voluptatem quidam habeant, declarat: cùm inquit, omnes & ratione etiam carentia animalia naturâ diuinum quid in se insitum habere: diuinam scilicet quandam illustrationem, qua operationem ex virtute summā atque optimam iucunditatem esse intelligunt: cùm verò ea diuina voluptate frui nequeant, in corporis voluptatibus perstant, eisque oblectantur.

τοῦ ὀνόματος κληρονομίαν.

Sed corporis voluptates * nominis huius hæreditatem consequutæ ex eo sunt: quòd sæpe in ipsas incidunt homines, omnesque earum sunt participes. vnde quia solæ notæ sunt, solas has esse opinantur.

Operationes

Operationes ex virtutibus propriè voluptates ſunt,corporis verò voluptates nõ propriè ſunt, ſed apparentes. conſequutæ tamen ſunt nominis huius hæreditatem , quòd ſolæ ſcilicet voluptates dicantur,proprieque voluptates eſſe videantur:propterea quòd pleriq; ad has magis ſunt procliues, omneſque harum eſſe participes volunt:cùm illis diuinis oblectari non poſſint . tum quia plerique has corporis eſſe tantummodo voluptates putant :·an verò aliqua alia ſit diuinior voluptas,ne prorſus quidem quicquam ſciunt.

Perſpicuum etiam eſt,niſi voluptas ſit bonũ & operatio,fieri non poſſe, vt iucundè felix vitã traducat. Cuius enim cauſa indigeret * ipſâ , ſi non eſt bonum?ſed etiam moleſtè viuere poterit. nam neque malum neque bonũ eſt dolor,ſi neque voluptas. Quare cur fugeret?neque igitur probi viri vita erit iucundior,niſi etiam operationes ipſius ſint.

*αὐτῆς, ipſa uoluptate.

Hoc aduerſus eos inquit Ariſtoteles, qui voluptatem neque bonum, neque moleſtum quicquam eſſe aſſerebant.inquit enim niſi voluptas & operatio ipſius bonum ſit,non poterit felix iucundè viuere.nam ſi non eſt bonum voluptas,neque omnino felix eam inquiret.cuius enim cauſa acquirere ipſam ſtudebit? felicitas ſiquidem ex bonis ſolis omnibus conſtat , neque admiſtionem aliquam alicuius admittit,quod non bonum ſit. nam ſi voluptas nõ eſt, neque bonum neque malum,dolor quoque neque bonum erit, neque malum. ſicut enim alterum ex contrariis ſeſe habet, ita alterum ſeſe habeat,neceſſe eſt.quòd ſi dolor neque bonum eſt neque malum,ſequitur,vt moleſtè & cum dolore etiã viuere felix queat : at hoc abſurdum eſt:cum voluptate enim eſt felicitas. Quare ſi dolor neq; malum eſt neque bonum , cur felix hanc fugit ? & ſi ipſius probi viri & felicis operationes iucundæ non ſunt,vita quoque eius minimè erit iucunda.

De corporis uoluptatibus. *Cap.* XIIII.

AT verò de corporis voluptatibus conſiderandum illis eſt,qui nonnullas voluptates valde eligendas eſſe dicunt,illas videlicet quæ honeſtæ ſunt,ſed non corporeæ,& eas circa quas verſatur intemperans. Quî fit igitur,vt contrarij dolores praui ſint? malo etenim bonum contrarium eſt. an ita bonæ ſunt illæ quæ ſunt neceſſariæ, propterea quòd quicquid nõ eſt malum,bonum eſt?an aliquatenus bonæ ſunt?

Dubitationem rurſus non ſuam illam quidem,ſed aliorum quorundam adducit. dicebãt enim aliqui,ſi nonnullæ voluptates,vt ſunt illæ quæ ex virtutum operationibus exiſtunt,eligendæ ſunt & bonæ,ſed non corporales,id eſt,immoderati cibi,& potus:aut venereæ, circa quas verſatur intemperans:cur dolores qui his ſunt contrarij, mali & praui ſunt ? bonum enim contrarium malo eſt.ſi ergo corporis voluptates ſunt malæ,reliquum eſt,vt quod contrarium ipſis eſt, id eſt, dolores,boni ſint. Atque hæc dubitatio eſt:quam primùm ita ſoluit:corporis voluptates inquiens non eſſe malas,ſed neque propriè bonas , ſed ita bonas quatenus non ſunt malæ , ſuntque neceſſariæ, atque eiuſmodi,vt vſu earum indigeamus . Comedere enim & bibere, & venerem exercere, neceſſaria ſunt,naturæque indigentia requiruntur. quod enim non eſt malum , bonum eſt . Deinde alteram ſolutionem meliorẽ ſubiungit,in hunc modum:an corporis voluptates aliquatenus bonæ ſunt?nam eſus & potus,venereorumque vſus eatenus bona ſunt , quatenus in eis mediocritas ſeruatur:ſi verò cum exceſſu ac ſupra modum exerceantur,ſunt praua,ac mala.

Habituum enim & motuum,quorum melioris exceſſus non eſt,neque voluptatis eſt exceſſus:quorum autem eſt,eſt etiam voluptatis . at corporis bonorum eſt exceſſus,& prauus proſequendo exceſſum, & nõ neceſſarias voluptates prauus eſt: omnes ſiquidẽ & obſoniis & vinis & venereis quodam modo oblectantur,ſed non vt debent. Contrà in dolore. nõ enim exceſſum fugit quiſpiam, ſed omnino fugit:quippè cùm exceſſui dolor contrarius minimè ſit,ſed ei qui exceſſum perſequitur.

Habituum & motuum quorum exceſſus non eſt:vt contemplatiui habitus exceſſus nullus eſt: quantò enim quis magis ac magis contemplatur,atque intelligit,tantò maiore laude dignus cenſetur.atque ideo neque voluptatis quæ ex contemplatione euenit, exceſſus quiſpiam erit . Vel ita eſt

est intelligendum:eorum habituum & motuum quorum excessus vituperabilis minimè est:vt habitus contemplatiui excessus vituperationē nullam admittit:neque igitur voluptatis quæ ex contemplando existit,excessus erit vituperabilis.quorum verò est excessus,vt altricis facultatis atque habitus.bibendi siquidem & comedendi excessus est:vnde etiam voluptatis,quæ inde euenit.Vel si volumus altero modo interpretari,dicemus:quorum habituum excessus est vituperabilis,voluptatis quoque excessus eadem ratione erit vituperabilis. est autem corporis bonorum, id est, voluptatum excessus,& intemperans ex eo dicitur prauus,quòd earum scilicet corporis voluptatum excessum persequitur & quęrit:dum immoderatè & edere & bibere ac toto die studet,venereisq; supra modum indulget.si enim necessarias voluptates sequatur,ex eo minimè dicitur prauus. necessarię autem voluptates sunt cibi moderatè sumpti ac potus.quantum enim ad ventrem in inopia alimentorum constitutum replendum sat est,ac necessarium : eatenus bibere & edere bonum est.vbi autem vēter iam repletus est ac saturatus,ingerere insuper cibum aut potum , modum excedit, atque est malum. omnes enim intemperantes obsoniis & vinis & venereis quodam modo oblectantur,id est,exuperando atque excedendo modum,& non vt oportet,etiam si praua ipsorū voluptas existimetur. nam moderatè oblectari est bonum . ac voluptas quidem cùm excedit modum,est praua:cùm moderata est,laudatur.in dolore verò contrarium accidit:non enim tantū excedentem modum dolorem, sed quemlibet omnino dolorem fugimus : quippè cùm excessui voluptatis excessus doloris minimè contrarius sit,sed paruus etiā quiuis dolor,qui accidit ei qui voluptatis excessum persequitur.nam si vel paululum à * voluptuosis abstineat intemperans,continuò dolore affici consueuit:vt etiam paruus dolor excedenti modum voluptati contrarius sit.

*ἡδέων.

Quoniam autem non tantum opus est,vt verum dicamus,sed etiam oportet,vt falsi causam explicemus:hoc enim ad fidem faciendam conducit: nam cùm rationi consentanea visa fuerit causa,cur verū appareat esse,quod verum nō est:facit,vt vero magis fidem adhibeamus:iccirco dicendum est, quî fiat,vt corporis voluptates expetibiliores esse videantur.

Quoniam non tantum opus est verum dicere,corporis scilicet voluptates non esse bonas,sed causam quoq; afferre debemus falsi & mendacij,id est,explicare,quo modo errent nōnulli , easq; esse bonas opinentur.hoc enim, si videlicet dixerimus vnde in errorem hunc inducti sunt , ad fidem faciendam confert,& confirmandum corporis voluptates bonas minimè esse . nam cùm rationi consentanea visa fuerit causa,cur verum appareat esse, id est, cur voluptates corporis bonæ verè esse videantur,cùm verum id minimè sit:facit,vt magis vero credamus , veritatemque ipsam confirmemus,quæ voluptates corporis non esse bonas asserit.iccirco dicendum est,cur fiat vt voluptates corporis cùm bonæ non sint,expetibiles vt bonæ esse videantur:primamque causam huiusce rei subiungit,cùm inquit.

Primùm igitur,quia expellit dolorem : atq; ob doloris excessum excedentem voluptatem,quasi medela quædam sit, atq; omnino corporis voluptatem persequuntur.medelæ autem vehementes fiunt : vnde eas etiam persequuntur,quia circa contrarium videntur . atque ob duo hæc bonum non esse voluptas videtur,sicut dictum est:quoniā aliæ prauæ naturę actiones sunt,siue ab ortu vt bestiarū,siue ex consuetudine,vt prauorum hominum:aliæ sunt medelæ , quia sunt indigentis : meliusque est habere quàm fieri:aliæ accidunt,dum perficiuntur.ex accidenti igitur probæ sunt.

Quia voluptas eiicit atque expellit dolorem:ideo bonæ corporis voluptates videntur.nam si quis dolore afficiatur ex eo quòd esurit,aut venereis non vtitur,cùm comedit,aut concumbit voluptas,quæ ex saturitate & coitu euenit,dolorem quem ex fame & concumbendi cupiditate concipiebat,expellit.& excedētem modum voluptatem, & omnino corporis voluptatem nimiā persequuntur homines,& quęrunt,ob doloris excessus,qui ex esuriendo & coeundi desiderio euenit: quasi eiusmodi voluptas corporis medicatrix,dolorumque expultrix sit.medelę autem,id est ventris in inopia alimētorum constituti repletiones vehementes fiunt,modumque excedentes : atque iccirco exuperantem dolorem:qui ex fame accidebat , eiiciunt. ideo has ventris repletiones modum excedentes persequuntur,& quærunt,quia circa contrarium etiam esse necessariæ videntur, id est,eodem tempore, quo etiam contrarium , qui est exuperans dolor ex esuriendo contingens.

hæc

hæc enim exuperans voluptas,quam ex ventris exuperante repletione concipiunt, exuperantem dolorem ex fame oborientem expellit. nam ſi ſupra modum eſuriat quiſpiam & parum comedat, exuperãtem dolorem pellere nullo modo poterit. Videturq; voluptas ob duo hæc non eſſe bona, ſicut dictum eſt, propterea quòd aliæ voluptates ex actione & operatione prauæ naturæ exiſtunt, quæ vel ab ortu ipſo eſt praua,vt beſtiarum,ferinorumque hominum:vel non ab ortu , ſed ex aſſuetudine malorum praua euaſit:cuiuſmodi eſt prauorum hominum & ineruditorum natura, qui à pueritia turpiſſimã quæque perpetrare conſueſcunt.voluptates autem prauorum naturâ , id eſt, ferinorum hominum,& ex aſſuetudine prauorum,ſunt crudis carnibus veſci,& cætera quæ ſuperius explicauit.aliæ autem voluptates ſunt medelæ,id eſt,repletiones naturæ indigentis ſcilicet ac deficientis:vt ſunt ventris alimẽto indigentis repletiones.aliæ verò voluptates exiſtunt,dum perficiuntur atque explentur aliquæ cupiditates.ſi enim cupiat quiſpiam cõcumbere, cupiditatemq; eam expleat,lætatur,voluptateque afficitur.propterea corporis voluptates non propriè,ſed ex accidenti bonæ dicentur.

Adde quòd quia vehementes ſunt,illi eas perſequuntur,qui lætari aliis nequeunt.ipſi ſiquidem ſitis quaſdã ſibi præparant.quando igitur innoxię ſunt, * increpatione vacat : quando noxiæ,prauũ eſt.neq; enim habent alia quibus lætentur,& neutrum habere pleriſque moleſtum eſt ob naturam.

*ἀνεπιτίμητον.i.nulla eſt reprehenſio.

Præterea perſequuntur & inquirunt corporis voluptates,quia vehemẽtes ſunt,id eſt,excedentes & immoderatæ, illi qui aliis aliquibus actionibus oblectari non poſſunt . nonnulli enim cùm agere aliquid nequeant,ne ocioſi prorſus ſint ac ſedeant,toto die edere ac bibere, cõcubituq; vti, volunt:ſibique ſitis præparant.nam cùm velint toto die bibere,ſalſa quædam comedunt,quo ſiticuloſi magis reddantur.quando igitur hæ corporis voluptates innoxiæ ſunt , ſunt autem innoxiæ cùm ſunt moderatę,cùm quis edendo & bibendo modum ſeruat:tunc ſanè repręhenſione carent, neq; vituperationẽ admittũt.cùm verò ſunt noxię,id eſt,cùm immoderatè ac ſupra modum quiſpiam illis oblectatur,prauæ ſunt ac vituperatione dignæ . nonnulli enim voluptates has corporis ſequuntur modũ excedentes,quia alia iucunda quibus oblectentur non habent:cùm praui ſint, & vulgares,qui quænam ſit propriè ac verè voluptas non intelligant. Non habere autem quippiam aliud quo lætentur,pleriſque moleſtum videtur . Cùm enim laboret ſemper homo,voluptate aliqua ac requie indiget . vnde ſi voluptatem aliquã non habeat qua exhilaretur, ſtatim dolore afficitur,ac * conſternatur:atque id ob naturam:quia ſcilicet natura laborioſa præditus eſt.

*ἀδημονεῖ .i.penè exanimatur, ac præ dolore deficit.

Semper enim laborat animal : quemadmodum etiam naturales diſputationes teſtantur,quæ videre & audire eſſe moleſtum aſſerunt.ſed cõſueti iam ſumus,vt inquiunt.ſimiliter etiam in iuuentute ob auctionem perinde ac temulenti afficiuntur:& iuuentus iucundum quid eſt.

Semper enim animal laborat : & naturales rationes teſtantur, animal videlicet ſemper laborare,cùm aſſerunt vim inſpiciendi ſempet videndo atque operando,audiendi item facultatẽ ſemper audiendo, moleſtiam afferre : quippè cùm ſemper audire & videre laborem & dolorem animali pariat . ſed laborem qui ex aſſidua videndi aut audiendi operatione euenit non admodum ſentimus,propterea quòd aſſueti ei ſumus.Similiter quoque homines cùm ſunt in iuuentute conſtituti,nimias has corporis voluptates ſectantur,propterea quòd ætas ea incremẽtum accipit.toto enim die comedere & bibere appetunt,quò defectui qui ſubinde ex aſſidua auctione euenit , ſuccurrant:celeriterque augeantur,ac robuſti fiant.nõ ſecus atque temulenti & ebrioſi, qui ſitibundi & exhauſti eò magis redduntur,quò magis inebriantur.& iuuentus iucundum quid eſt : id eſt,ad voluptates prona,affectibuſque libidinum obnoxia eſt.

* Atra bile verò affecti naturâ ſemper medela indigent.corpus enim eorum ex temperatura * ſemper mordetur : ſemperque appetitu vehementi incitantur.voluptas autem & contraria & quæuis,modò ſit vehemens,dolorem expellit.ac propterea intemperantes ac praui euadunt.

* μελαγχολικοί
*δακνόμενον διατελεῖ.

Qui atra bile affecti naturâ ſunt,ſemper medicamento,id eſt,repletione indigent:bilem enim quæ feruentiſſima eſt,habent , quæ celeriter cibos in ventre conſumit : vnde ne ventre exinanito viſcera exurantur , ſi deſit alimentum : ſemper opus eſt , vt melancholicus medicamentum adhibeat,id eſt,cibos ventri ſuppeditet : propterea quod corpus ita affectorum hominũ ſemper mordetur , hoc eſt dolore & aduſtione ex temperatura afficitur . temperatura enim eiuſmodi calida

est ac feruet:semperque vehementi appetitu iritantur:dum toto die comedere & bibere multum cupiunt.voluptas enim vehemens & modum excedens dolorem expellit, siue dolori contraria sit atque opposita,siue non contraria, qualiscunque fuerit.ac propterea, propter videlicet immoderatas voluptates intemperantes & praui efficiuntur.

Quæ autem sine dolore sunt voluptates,excessum non habent.atq; hæ naturā,nō ex accidenti iucundarum rerum sunt.Ex accidenti autē iucunda appello quæ medicinam afferunt:nam quia accidit, vt medicinā consequamur,dum id quod sanum substat,agit aliquid:propterea esse iucūdum videtur:naturâ verò iucunda,quæ talis naturæ actionem efficiunt.

Voluptates quæ ex intelligendo,& contemplando eueniunt,sine dolore sunt,excessumq; non habent.quantò enim quis magis intelligit,tantò laudatur magis:quippè cùm in virtutibus cōtemplatiuis excessus nullus reperiatur.quæ igitur sine dolore existunt voluptates,id est, contemplatiuæ,quæ absque dolore fiunt,excessum nullum habent. corporis enim voluptates cum dolore, & cupiditate eueniunt. nam cùm quis esurit,dolet prius, ac cupit comedere: deinde dum alimentis ventrē explet,voluptate afficitur:voluptas verò contemplandi & intelligendi dolore vacat:nullus enim præcedit dolor:hæ verò voluptates quæ excessu carent,cùm ex iucundis naturâ, id est, propriè iucundis rebus & non ex accidenti eueniant,vituperabiles minimè sunt.quæ enim ex contēplando euenit,propriè voluptas est.Ex accidenti autē iucunda appellat,quæ medētur, quæ repletiones sunt naturę indigētis,id est,corporis voluptates.ꝓpterea siquidē edere & bibere voluptatē affert:quia accidit,vt dum edunt & bibunt homines medicinā cōsequantur,id est, ventrē repleāt, & saturentur:dum id quod sanum substat,id est,dum * altrix facultas agit aliquid,& valet.nam si ea non valeat & robusta sit,neque comedere,neque bibere,neq; operari quippiam animal posset. [DVM id quod substat]inquit,eò quòd etiā si sensus omnes sensiuaque omnis facultas in animali deficiat,videndi scilicet,audiēdi & reliquæ omnes,sola verò altrix & nutricatrix substet ac relinquatur:viuit animal,dum alitur:postremaq; omniū hæc altrix cùm animal moritur, deficit. prius enī alteratrix vis,prius sensiua,prius excretrix interit:altrix verò nō nisi vltimo loco deficere cōsueuit.non est igitur propriè iucundus & voluptuosus esus & potus, sed ob vētris repletionē esse eiusmodi videtur.nā cōtēplatiui habitus,virtutūq; operationes naturâ,id est,propriè iucūdę sunt.

*θρεπτικὴ δύναμις.

Nulla autem res propterea est, quæ eadem semper suauis sit, quia simplex natura nostra minimè est, sed insitum diuersum quid etiam habet, quo est corruptibilis:vt si alterum quid agat,id alteri naturæ sit præter naturam:cùm verò adæquantur,neque molestum,neque iucundum id quod agitur esse videatur.

Non semper idem iucundum nobis est, sed alia atque alia videntur voluptatem afferre: quia natura nostra non est simplex.non enim ex anima sola constamus, sed inest diuersum etiam quid, ex quo constituti sumus,id est,corpus,quò sumus corruptibiles. Cùm enim non simus simplices, sed compositi ex anima & corpore:fit,vt non eadem voluptate afficiatur & anima & corpus: sed aliud sit quòd animam,aliud quod corpus oblectet.vnde si alterum quid,id est,si anima agit atque operatur,ex operationeque ea intelligendi voluptatem percipit,id præter naturam & non iucundum alteri naturæ est:quippè cùm id quo oblectatur anima,iucundum non sit corpori, sed molestum.cùm verò adæquantur,& quibus oblectatur anima,iisdem voluptate afficitur etiam corpus: tunc accidit,vt quod iucundum animæ est,id cùm agitur ab anima, neque molestum corpori neque iucundum esse videatur.

Nam si alicuius natura simplex sit,ei semper eadem actio erit iucundissima. atque iccirco Deus semper vna ac simplici gaudet voluptate. neque enim motionis tantùm, sed immobilitatis etiam operatio est:magisque in quiete quàm in motu voluptas consistit.

Si simplicem naturam aliquis habeat,vt angeli,& Deus,ei eadem actio, simplexque operatio suauissima est,id est,eadem voluptate oblectatur. cùm enim simplicis sit naturæ, voluptate semper afficitur ea, quæ ex intelligendo euenit, nullaque alia: quippè cùm iucundum semper vnum atque idem ei sit.iccirco Deus semper eadem gaudet voluptate vna ac simplici:quæ est, * dum in seipsum conuertitur,seque ipsum intelligit.Sed fortasse aliquis obiiceret, si Deus inquiēs immobilis

*τὸ πρὸς αὑτὸν στρέφεσθαι

bilis eſt, voluptas autem eſt motus: nam voluptas eſt operatio, operatio verò motus eſt: quo modo in Deo eſſe voluptatem dicere poſſumus? nam ſi voluptate afficitur, etiam mouetur: quod abſurdum eſt. obiectionem hanc ita ſoluit hîc Ariſtoteles, voluptatem aſſerens non eſſe motionis tantummodo operationem, verùm etiã immobilitatis: voluptatemq́, in quiete magis, quàm in motu conſiſtere. quoad enim mens ad intelligendum aliquid mouetur, quia in motu eſt & turbatione, voluptate nõ afficitur: ſed tunc oblectatur & gaudet, vbi quod inueſtigat & intelligere ſtudet, iam percepit atque intellexit. ſic enim voluptas in quiete & immobilitate magis eſſe conſpicitur.

At verò mutatio omnium res ſuauiſſima eſt, vt * poeta inquit, ob prauitatem quandam. ſicut enim homo prauus mutabilis eſt: ita etiam natura, quæ mutatione indiget: non enim eſt ſimplex, neque proba. Ac de continentia quidem & incõtinentia, & de voluptate & dolore: quidque vnumquodque horum, & quo modo alia ex ipſis ſunt bona, alia mala, dictũ iam eſt. poſthac verò de amicitia dicemus.

Sumptũ uidetur ex Euripidis Oreſte. μεταβολὴ πάντων γλυκὺ .i. mutatio iucũda rerum eſt omnium.

Rurſus diceret quiſpiam, ſi mutatio vniuſcuiuſque rei iucunda eſt, Deus verò mutationẽ nullam admittit: quî fieri poteſt, vt Deus voluptate afficiatur? ad hoc reſpondet, poëtam dixiſſe, ob prauitatem quandam eſſe ſuauiſſimam omnium mutationem, id eſt, ob prauam naturam: quippè cùm prauo homini mutari ab alio in aliud iucundum eſſe videatur. ſicut enim prauus homo in aliud atque aliud mutari cõſueuit: ita etiam natura, quæ mutatione indiget, in qua videtur iucundum eſſe, ſi mutatio ſubinde fiat, praua eſt. neque enim natura ſimplex, qualis eſt Dei, vel proba & bona mutationem ex alia re in aliam iucundam eſſe arbitratur. bonorum ſiquidem & virtute præditorum hominum natura, non ſecus atque ſimplex, ſtabilis eſt, atque immutabilis. quod enim bonum eſt & honeſtum, immutabile eſt.

SEPTIMI LIBRI FINIS.

Ariſtotelis Stagiritæ moralium NICOMACHIORVM LIBER OCTAVVS

CVM ASPASII EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De amicitia. *Cap.* I.

POſt hæc ſequitur, vt de amicitia diſſeramus: quippè quæ aut virtus quædam, aut cum virtute eſt.

De amicitia diſſerere ei qui de moribus & virtutibus conſiderat, proprium eſt maximè: quippè quòd aut virtus quædam ſit, aut cum virtute, vt inquit. nam & vnam virtutem dicere poſſumus ita eſſe amicitiam, vt fortitudinem, & temperantiam, cæteraſque alias. amicitia enim circa affectus & actiones, ſicut reliquæ, etiam ipſa verſatur. ſunt enim actiones amicabiles, & amare affectus quidam eſt. Adde quòd amicitia adulationis mediocritas eſt, eiuſque nomine vacantis affectionis, quæ quaſi * ruſticitas quædam, ac moroſitas hominis aliorum familiaritate ad voluptatem aliquam vti neſcientis. atque adulator quidem eſt qui excedit, qui nimium eſſe iucundus, ac ſupra modum ſtudet: amicus, qui in hoc mediocriter ſe gerit, & quando oportet, iucundum ſe exhibet, quando non oportet, minimè. qui verò in iucunditate deficit, in defectu eſt. Poſſumus etiam alio modo & qui excedit in amicitia, & qui deficit conſiderare: vt eum excedere dicamus, qui ſupra modum ac furioſè * amore vtitur: ſicut de Satyro fertur, qui adeò amabat patrẽ, vt poſt mortem eius ne viuendum quidem ſibi eſſe cenſuerit: eum deficere, qui affectu hoc omnino vacat, vt amare nec velit, nec poſſit: amicum verò, qui in amãdo mediocritatem ſeruat. Si quis igitur ad hæc

ἀγριότης .i. feritas.

τῷ φιλεῖν

ad hæc spectet, fortasse virtutem quandam esse amicitiam dicere poterit: si verò eam non esse quidem virtutem, sed virtute præditi hominis propriam esse, solisque iis qui boni perfectè sunt inesse quispiam afferat: efficietur, vt cum virtute esse videatur. Possumus etiam vni ex virtutibus, id est, iustitiæ ipsam ascribere. cùm enim iustitia distributiua quædam æqualitas sit: amicitia est, quæ æqualitatem amicis exhibet: qui enim re vera amici sunt, eos esse inter se æquales necesse est, vt hoc modo pars quædam esse iustitiæ censenda sit. Atque hæc sunt ob quæ hîc Aristoteles aut virtutem esse amicitiam, aut cum virtute dixit.

Resq; est ad vitã maximè necessaria. absq; amicis enim viuere, licet cætera bona omnia suppeterẽt, eligeret nemo. nam & diuites, & principatus, potestatesq; habentes maximè indigere amicis videntur. Quid enim prodest eiusmodi prosperitas, si beneficiũ tollatur, quod erga amicos & præcipuè fit, & maximè laudatur? aut quo modo sine amicis custodiri, cõseruari que posset? quãtò enim amplior, tantò etiam periculosior est. In paupertate etiam & reliquis infortuniis amicos esse vnicum perfugium putant.

Quoniam ex bonis alia necessaria sunt, alia honesta: amicitiam bonum esse vtroque modo ostendit. ac necessarium quidem solet appellare illud, sine quo viuere non possumus: nunc id vocat, sine quo nemo qui naturali modo sese habeat: viuere eligeret: cuiusmodi amicitia est. sine ea enim viuere eligeret nemo, nisi corrupta natura sit. Amicitiam igitur necessariam esse inquit, tam diuitibus, maximaque in potestate constitutis, quàm pauperibus & impotentibus: tam iuuenibus & pueris, quàm viris & senioribus. Diuites sanè & potentes amicis indigẽt, propterea quòd nisi habeant amicos, neque diuitiarum, neque potentatus vlla vtilitas est. vtilitas quippè atque vsus diuitiarum &* potentatuum in bene merendo consistit, & benefaciendo. beneficium autem optimũ, maximeque laudabile illud est, quod in amicos confertur. Sed argumentum hoc non necessariam demonstrat amicitiam, sed honestam potius: quippè quæ honestæ rei causa sit, quod est beneficiũ. quo modo tamen hîc necessariũ sumat, aduertendum est: sine quo videlicet nemo naturaliter affectus diuitias eligeret, aut quatenus est diues, aliter viuere, quàm beneficia conferendo: qua re qui amicis caret, prorsus priuatur. Quod sequitur verò, valde necessariam diuiti & potenti amicitiam esse declarat. ad tutelam enim & conseruationẽ * prosperæ fortunæ, magna vis in amicis constituta est: quin etiam in paupertate perfugium, & subsidium amici ipsi sunt.

*δυνάμεως, id est, potẽtiæ.

*τῶν ὑπαρχόντων. i. bonorum.

Iuuenibus item cõducit ad id vt nõ peccent: & senioribus ad obsequiũ & ad defectum actionũ ad quas ob imbecillitatem auxilio indigent: & iis qui in flore ætatis sunt constituti, ad honestas res capessendas. Si bini simul ire parent. nam & ad intelligendum & agendum magis idonei sunt.

Rursus cùm inquit, iuuenibus ad id vt non peccent, corrigendo conducere amicos: honestum quid esse magis, quàm necessarium amicitiam asserere videtur. sed correctio honesta res quidem fortasse est, veruntamen etiam necessaria: quippè cùm sæpenumero prohibeat, quo minus in magna aliqua mala incidamus. Senioribus verò, & in flore ætatis constitutis viris præsidio esse amicitiam manifestum est. [Quod autem, inquit, si bini simul ire parent, ex Homero sumptum est. Nam cùm Nestor hortaretur Græcos ingentibus propositis præmiis, vt aliquis ex ipsis exploratum castra Troianorum proficisceretur: omnesque alij ob rerum trepidationem formidarent ac tacerent: Diomedes in hunc modum se iturum esse promittit, atque ait:

Nelide me animi robur, generosaque virtus
Incitat hostiles nunc explorare phalangas
Vicinas: sed si mecum mittatur & alter,
Maior erit spes, & maior fiducia. nanque
Si bini simul ire parent, citò præuenit alter
Consilium alterius, quo res succedere pacto
Vtiliter queat. at solus si consulat ipse,
Tardius & leuius quicquid consultat, habetur.]

Inesse etiam naturâ ei videtur quod genuit, erga id quod genitum est: ei item quod genitum est, erga id quod genuit: atque id non solum in hominibus, sed etiã in auibus, & plerisq; aliis animalibus cõtingit: & iis item

quæ

quæ eiuſdem nationis ſunt,& hominibus præcipuè:vnde humanos,id eſt, hominum amatores laudamus. Quàm familiaris etiam atque amica res ſit homini vnuſquiſque homo,in erroribus quoque conſpicere licet.

Naturâ etiam comparatum eſt,vt parentibus erga filios amicitia neceſſariò ſit:non ſolùm inter homines,verùm etiam inter alia animalia,quò videlicet educari poſſint:& ecõtrariò filiis erga parentes. amicitiam autem * pro amore nunc ſumit, qui principium amicitiæ cùm ſit, nondum vocari amicitia propriè poteſt:propterea quòd amicitia inter eos eſt, qui mutuò ſeſe amant. Natura præterea inter ea quæ ſunt eiuſdem nationis,amicitiam conciliauit,vt à ſeſe mutuò adiuuentur.Hominibus item naturâ ineſt amicitia, omnibus erga omnes: id quod in erroribus præcipuè conſpicitur, cùm viam ignorantibus indicamus:cùm vagantes hoſpitio ſuſcipimus:cùm indigentibus ſuccurrimus,niſi ab auaritia ſimus peruerſi ac deprauati. hîc quoque amicitiam aptitudinẽ & conciliationem ad amicitiam vocat.

* ἀντὶ τῆς φιλήσεως.

Videtur etiam ciuitates continere amicitia. & legiſlatores magis ipſi q̃ iuſtitiæ ſtudent:concordia enim eſſe ſimile quid amicitiæ videtur, quá illi maximè affectant:ſeditionem verò, quæ inimicitia eſt, maximè expellunt. nam ſi ſint amici,iuſtitia opus non eſt:ſin autem ſint iuſti, amicitia indigẽt. Adde quòd id quod maximè ius eſt,eſſe amicabile videtur: neque ſolùm neceſſariũ eſt,verùm etiam honeſtum. amicorũ enim amatores laudamus. multorumque amicitia vna quædam eſſe ex honeſtis rebus videtur. præterea nonnulli eoſdem & bonos viros & amicos eſſe opinantur.

Ciuitates etiam continet ac conciliat amicitia:quippè cùm cõcordia ſimile quid amicitiæ ſit. qui concordes enim ſunt,& conſentiunt,cõmune bonum* procurant.id quod operationi amicitiæ ſimile eſt.& ſi ſint amici aliqui,nihil iuſtitia eſt opus inter ipſos: ſi verò iuſti, amicitia adhuc indigent, ob ea quæ paulò antè de diuitibus & pauperibus, de iuuenibus & * viris, & ſenibus dicta iã ſunt. Præterea quod maximè ius eſt,eſſe amicabile videtur:multa enim iuris ſunt genera: ſicut vbi de iuſtitia agebatur,oſtendit:ciuile, paternum, herile. ex his verò maximè ius eſt ciuile: quod amicabili eſt ſimile,eò ꝙ in æqualitate eorum qui ſunt participes,conſiſtit.dictum etiam eſt amicitiam requirere,vt amici quatenus fieri poteſt,æquales ſint ac pares. Fortaſſe verò ita quoque hoc intelligeret quiſpiã:vt aſſereret, ex omnibus iuribus illud maximè eſſe ius quod erga amicos exiſtit:quippè cùm erga hos ea quæ amicabilia,id eſt,amicitiæ iura appellantur, maximè ſeruanda ſint.nam amicitiam non ſolùm iuſtam,verùm etiam honeſtam rem eſſe ipſe demonſtrauit.

*πορίζουσιν, *id eſt, augent.*

* ἀκμαίων, *id eſt, ætate florentibus.*

Controuerſia autem de ipſa non parua eſt:nam alij ſimilitudinẽ quandam eam eſſe ſtatuunt,& ſimiles amicos. vnde ſimilem inquiunt ad ſimilẽ ire,& graculum ad graculum,& cætera huiuſmodi. alij econtrariò figulos omnes tales eſſe inter ſe dicũt:ac de his ipſis altius, & naturalius inueſtigãt. Euripides quidem inquiens:

» Humentem amare pluuiam cùm terra eſt arida,
» Cœlumque ſacrum cùm grauatum eſt imbribus,
» Telluris arentis cadere in ſinum appetere.

Et Heraclitus aduerſarium eſſe conferens: & ex differentibus pulcherrimam coaptationem fieri:& omnia ex lite oriri. contraria verò his aſſerunt cùm alij, tum Empedocles: ſimile enim ſimile appetere ait. Sed naturales dubitationes miſſas faciamus:quippè quæ pręſenti conſiderationi minimè ſint accommodatæ. quę autem humanæ ſunt,& ad mores affectuſque pertinent,inſpiciamus:vtrum videlicet inter omnes homines amicitia contingat:an fieri non poſſit, vt praui amici ſint:vtrum item vna ſpecies amicitiæ an plures reperiantur.

Alij similitudinem quandam amicitiam esse dicunt, propterea quòd ex morum similitudine videtur existere: alij eos qui similes sunt, figulos inter se esse, id est, sibi mutuò inuidere, atque aduersari affirmant: vt Hesiodus inquit:
Et figulus figulo, & fabro faber inuidet ipse. eos verò qui non sunt similes, sed cōtrarij potius, inter se esse amicos dicunt. quorum vtrorumque opiniones probabiliter confirmat prouerbiis nonnullis, poëtarumque ac philosophorum sententiis adductis. Quoniam verò aliqui philosophi difficiliora pertractantes, alij ex similitudine, alij ex contrarietate vniuersum cōstitisse opinantur: has considerationes vt naturales omittit. quæ verò morali disputationi idonea sunt, ea inquirit: duasque dubitationes considerandas proponit: alteram, vtrum inter omnes amicitia possit existere, an fieri nequeat, vt praui amici sint: alteram, an vna species amicitiæ, an plures sint: neque ita tamen quærit, an plures species sint, quæ sub vno genere constituantur: sed an in pluribus amicitiæ speciebus commune nomen tantum, atque æquiuocum amicitia sit. Nam se talem quæstionem proponere disputationis progressu declarabit.

Qui enim vnā esse speciem, ex eo opinantur, quòd magis & minus admittit: * nō idoneo argumento nituntur: nam ea etiā quæ diuersa sunt specie, magis & minus admittere consueuerunt. de quibus anteà iam dictū est.

* οὐχ ἱκανῷ πεπιστεύκασι σημείῳ

Quod inquit, huiusmodi est: existimant nonnulli quòd amicitia non sit æquiuoca, satis idoneum argumentum illud esse, quòd magis & minus suscipit. nam quæ magis & minus admittunt: sub vnum genus reduci inquiunt, interseque esse vniuoca: vt calidum cùm suscipiat magis & minus, non est æquiuocum: simili modo & dulce. quoniam igitur amicitia alia magis, alia minus esse reperitur, magis ea quæ est bonorum, quæ prauorum est, minus: esse non posse eam æquiuocam asserunt. at qui ita dicunt, non idoneo argumento nituntur. nam ea etiam quæ diuersa sunt specie, neque sub eodem genere constituuntur, magis & minus admittunt. de quibus anteà iam dictum est: hoc est in Nicomachiis quæ iam exciderunt. Magis autem & minus ostendere in iis quæ multifariàm dicuntur, difficile non est. ens enim multifariam dicitur: in eoque substantia magis, accidentia minus sunt: quippè cùm ex substantia eueniat, vt cætera omnia existāt. hoc autem maximè contingit, cùm ea quæ multifariam dicuntur, ab eodem ad idem referuntur: quemadmodum est ens. id quod idem in amicitia quoque est. ex similitudine siquidem amicitiæ bonorū reliquæ etiā dicuntur, & ab hac nomen sortitæ sunt. sicut posterius clarius patebit.

De amabili. *Cap.* II.

Fortasse verò de his cōstabit si amabile ipsum cognitum fuerit. quippè cùm non quodlibet amari videatur, sed quod amabile est: id autem aut bonum, aut iucundum, aut vtile sit.

Quia amicitia in eo consistit & quod amat, & quod amatur: amatur autem quod est amabile: de amicitia quot ipsius videlicet species sint, patebit, si prius quot modis amabile ipsum dicatur, fuerit distinctum. tripartitò autem distinguitur: amabile enim vel bonum, vel iucundum, vel vtile esse inquit:

Vtile autem id esse videri potest, per quod bonum aliquod aut voluptas efficitur: ita vt bonum & iucundum amabilia sint, vt fines.

De hac diuisione dubitatur. videtur enim ex * opposito diuisisse vel genus à specie, vel commune nomen ab vno ex significatis ab ipso nomine. siue enim bonum sit bonorum genus, vtile verò vnum quid: genus distinxit ex opposito speciei, cùm aliud bonum, aliud vtile esse dixit: perinde ac si quis aliud esse animal, aliud hominem assereret. siue bonum ex iis sit quæ multifariā dicuntur, quēadmodum videtur: ita quoque similis diuisio est, nō secus ac si quis aliud esse ens, aliud substantiam dicat. Quocirca dicendum est Aristotelem hìc bonum non vt commune ab vtili distinxisse, sed propriè bonum accepisse pro eo quod per sese expetibile est: siue illud propter se solum expetibile sit, vt felicitas: siue propter se & propter aliud, vt sanitas: vt sensuū vigor: vt virtus: quippè cùm hæc & propter se, & propter felicitatem expetenda sint: quæ omnia propriè nunc bona appellauit. vtilia verò, ea quæ ob aliud quid expetuntur: vt diuitiæ: nam diuitię etiam ex vtilibus rebus sunt, sicut in primis huius operis disputationibus ostendit, cùm dixit de felicitate loquens: [DIVITIAE autem non sunt id quod quærimus bonum: vtiles siquidem, alteriusq; gratia sunt]. Turbari verò minimè debemus, quòd simul diuitias & absolutè bonas, & ob aliud expetendas esse ait. absolutè enim bonæ propterea dicuntur, quia ei qui secundum naturam affectus est,

* ἀντιδιῃρηκέναι.

est, id est, virtute prædito viro ad honestas actiones exequendas instrumenta sunt: non secus atque instrumentum musicum, quod absolutè ad musicas operationes musico homini cõgruit. ob aliud autem sunt expetendæ diuitiæ, quia ob earum vsum eas expetimus. vnde etiam diuitiarum partes quibus vtimur, ab vsu χρήματα, id est, pecuniæ nuncupantur. sed vtile alterius causa esse expetendum ipse etiam declarat: vtile esse inquiens, per quod bonum aliquod, vel voluptas efficitur. Cùm tria igitur sint amabilia: bonum & iucundum, vt fines amabilia sunt: vtile verò, sicut ea quæ ad finem aliquem conferunt ac conducunt.

Vtrum igitur bonum amant, an quod ipsis bonum est? discrepant enim interdum hæc. similiter quoque circa ipsum iucundum.

Deinceps quærit, vtrum bonum ament homines, an quod * ipsis bonum est. dictũ enim prius quoq; est aliud esse absolutè bonum, aliud cuidam bonũ: nam quod naturali constitutione affecto corpori salubre est, id simpliciter, atque absolutè bonum dicitur: cuidam verò bonum id, quod ægrotanti est salubre: vt incisio, & adustio, cæteræque medicationes sunt. Simili modo suaue ac iucundum aliud est absolutè, aliud cuidam. absolutè sanè naturâ bene affecto: cuidam, præter naturam interdum affecto: quippè cùm amara iucunda ac suauia ei qui corruptum habet gustatum, esse aliquando videantur. bono igitur homini quod simpliciter est bonum, ipsi quoque bonũ est, & non discrepat: in prauo discrepantia est. non enim & absolutè bonum, & ipsi bonum idem est: sed interdum & quibusdam quod absolutè est malum, bonum efficitur: vt morbus, & paupertas: quæ multis interdum prauis hominibus bona atque vtilia euadunt. *ἀυταγαθόν

Videtur autem quod ipsi bonum est, amare vnusquisque: & esse quidẽ quod absolutè bonum est, amabile: cuique verò, quod cuique est. at amat vnusquisque non quod ipsi est bonũ, sed quod apparet: sed id nihil refert. nam amabile apparens erit.

Quærit vtrum bonum quod simpliciter atq; absolutè est bonũ, ament homines, an quod ipsis est bonum. videtur enim vnusquisque amare id quod ipsi bonum est, seu potius quod ipsi bonum apparet: quippè cùm multi sint, qui in imaginationis errore versentur. Quod igitur ita amabile est vt bonum, nunquid absolutè, an alicui, an apparens bonum est? distinguit, atque ait, quod absolutè amabile est, vt bonum esse id bonũ amabile absolutè: quod rarò est amabile, vel esse apparet, cuidã esse amabile. de iucundo licet hîc nihil dicat, idem sentiendum. nam quod amabile est, vt iucundum, si vt absolutè iucundum, absolutè est amabile: si vt cuidam iucundum, cuidam amabile est.

Cùm tria verò sint propter quæ amant homines, de inanimatorũ amore amicitia minimè dicitur: quippè cùm neque redamatio, neq; voluntas boni illorum vlla sit. ridiculum enim esset fortassè, si vino quispiam bona vellet: nam si modò aliquid est, saluum esse illud vult aliquis, vt ipse habeat.

Hîc amorem seu dilectionem ab amicitia distinguit: diuersumque esse quid ostendit. id quod ex aliis quoque rebus esse perspicuum potest. nam matres liberos suos adhuc infantes amant: dilectioque ea est, seu amor, amicitia minimè. non enim redamantur. amatores item amant, sed cùm interdum odio ipsi habeantur, nulla inter ipsos amicitia est. sed Aristoteles euidentissimo exemplo vtitur: cùm ait erga inanimata amorem & dilectionem quidem esse posse, amicitiam nõ posse: sicut erga vinũ. non enim est redamatio, reciprocatioque amoris, neque voluntas boni vini ipsius causa. non enim bene vult quispiam vino: sed si modo vult aliquid, saluum ipsum esse vult & cõseruari non vini sed sui causa, vt ipse frui eo possit.

Amico autem inquiunt bona velle oportere, illius causa: eosque qui ita bona volunt, si non idem ab illo existat, beneuolos dicunt. beneuolentiam enim in mutua affectione amicitiam esse. an addendum est non latentem? nam multi beneuoli sunt iis etiam quos non viderunt, quos scilicet putant modestos esse, vel vtiles. quo etiam modo illorum quispiam erga hos affici posset. ac beneuoli quidem esse inter se hi videntur: amicos autem eos qui quo modo inter se affecti sint, ignorant, appellare quis posset?

Quia ex antedictis opinari posset quispiam amicitiam esse, cùm quis bonum vult alicui eius ipsius causa: huiusmodi voluntatem beneuolentiam esse, inquit. nam qui bona vult alicui eius ipsius causa, etiã si ab illo idem non referatur, beneuolus est. amicitia verò beneuolentia in mutua

affectione,reciprocationeque eſt.an addendum eſt,inquit, non latentem:fieri ſiquidem poteſt, vt nonnulli ſint,qui mutuò ſe ament,cùm alter alterum probum eſſe atque vtilem opinetur: lateant tamen,atque ignorent ſe ita mutuò eſſe affectos:quos amicos appellaret nemo. nam illi amici dicendi ſunt,qui cùm mutua beneuolentia ſe proſequantur,nõ latent.ſed hoc modo videretur eorũ etiam amicitiam eſſe cenſere,qui nulla inter ſe conſuetudine vnquam vſi ſunt:modò beneuoli inter ſe fuerint,credantque alter alterum probum ac bonũ eſſe,ſeque mutuò eſſe affectos non ignorent.quocirca non ita non latere accipiendum eſt, vt audire ac cognoſcere tantummodo ſignificet,ſe mutuò eſſe affectos:ſed ita,vt congreſſum ac * conſuetudinem frequentem etiam complectatur. oportet enim vt animi eorum qui verè amici futuri ſunt, frequenti conſuetudine ac conuictu coniungi,atque vniri,multaque experientiâ confirmari, vt mutuò ſe eſſe probos certò credant.Eadem hæc ipſe quoque de veris amicis procedendo vlterius dicit.

*συμπόσεως

De ſpeciebus amicitiæ. *Cap.* III.

OPortet igitur vt beneuoli mutuò inter ſe ſint, velintq; bona ob vnum aliquid ex iis quæ dicta ſunt:ea verò inter ſe ſpecie differunt:ergo dilectiones quoque & amicitiæ.tres enim æquales numero amabilibus amicitiæ ſpecies ſunt:quippè cùm in vnoquoq; ſit redamatio nõ latens. qui autem mutuò ſe amant,volunt ſibi mutuò bona eatenus, quatenus amant.

Cùm ex antedictis,tum ex his colligere quiſpiam poteſt, amicitiam Ariſtotelem ita definire, vt dicat eam eſſe beneuolentiam in mutua affectione non latentem. beneuolentiam verò boni voluntatem eius ipſius cauſa cui bene quiſpiam vult. Sed ſi omnis amicitiæ vna definitio eſt, æquiuocæ amicitiæ nullo modo eſſent, vt ipſi videtur. an licet etiam eorum quæ multifariam dicuntur,vnam rationem ſumere,quæ non propriè definitio,ſed deſcriptio potius ſit?quæ verò hæc ſint, non eſt obſcurum: ea videlicet quæ non longè à ſe mutuò diſtant: nam cùm ab vno multa appellantur,vt medicinalis liber,& medicinale inſtrumentum, ab vno vtraque medicinali homine nuncupata: ſumi in his vna ratio medicinalis omnium poteſt: atque omnia que à medicina quomodocunque medicinalia vocantur, vnum dici queunt. In amicitia idem quodam modo fit: nam prima amicitia & quæ propriè dicitur,vt progrediendo declarabit, bonorum hominum eſt, eorumque qui in virtute ſimiles ac pares ſunt. aliæ autem ex ſimilitudine huius dicuntur:ex hacq; habent denominationem: vt nihil vetet, quò minus communem rationem quandam ſumere valeamus. nam quòd ſint æquiuocæ hæ amicitiæ ex amabilibus rebus etiam conſtat: quippè cùm bonum,vtile,& iucundum, non eodem modo amabilia omnia ſint. bonum enim per ſe: iucundum & vtile ex accidenti,atque ob aliud, expetendum, atque amabile eſt. id quod in bonis viris eſſe perſpicuum præcipuè poteſt.bonus ſiquidem vir nullam aliam ob rem, niſi ob ſeipſum amatur:vtilis verò non ita, ſed ob vſum tantùm & vtilitatem diligitur:ſicut ob voluptatem iucundus. transfert autem etiam ipſe amabilia ad eos qui amicitia amabiles ſunt:quorum bonus vnum quid ex bonis eſt,atque iis quæ per ſe maximè expetuntur:vtilis & iucundus, ex iis quæ ob alia expetibilia, atque amabilia ſunt. Conſiderandum tamen nunquid data hæc amicitiæ definitio,primæ amicitiæ,eiuſque ſit quæ propriè dicitur.definitio enim hæc eſt. beneuolentia in mutua affectione minimè latens.beneuolentia autem eſt voluntas boni eius ipſius cauſa, cui quiſpiã bene vult: velle enim bona re vera boni tantummodo viri eſt: qui cùm bona cognoſcat, ea amico contingere atque exhiberi vult.qui verò vel ob voluptatem,vel ob vtilitatẽ ſunt amici, cùm bona ignorent,bona amico non prorſus volunt.adde quòd eius ipſius cauſa velle bona primæ amicitię proprium eſt:nam in aliis ad ſe ſpectantes homines amicis bona volunt:voluptuoſi ſanè amici:vt frui voluptate queant:vtiles,vt vtilitatem conſequantur.quare communis definitio minimè eſt. ſed ſicut prima amicitia propriè eſt,reliquæ videntur:ita quoque hæc definitio primæ & propriæ amicitiæ cùm ſit,eſſe quoque aliarum videtur.inquit autem velle amicos ſibi mutuò bona non latentes ob vnum aliquid ex antedictis,id eſt,vel ob bonum,vel ob iucundum, vel ob vtile:hæc autem inter ſe ſpecie differunt.hæc enim non ita differre, vt ſub vnum & idem genus referantur, ſed vt nomen tantum commune habeant,dictum iam eſt. quare dilectiones quoque quæ in ſingulis his exiſtunt,& amicitiæ ſpecie different: neque commune genus neque dilectiones inter ſe, neque amicitiæ habebunt.nam cùm amabilia differant,differre etiam has neceſſe eſt. in quo autem dilectio & amicitia differũt? in eo ſanè quòd nõ dilectione n eſt reciprocatio:in amicitia eſt.qui autem ſe mutuò amant,bene ſibi mutuò volunt eatenus,quatenus amant: boni,quatenus boni: iucundi,quatenus iucundi:vtiles,quatenus vtiles.

Qui quidem ob vtilitatem amant se mutuò,non per se amant:sed quatenus bonum aliquod à se mutuò percipiunt.simili modo qui ob voluptatem amici sunt:*non enim vrbanos amant,quia qualitate quadam sunt affecti,sed quia iucundi ipsis sunt.ita & qui ob vtilitatem, & qui ob voluptatē amant:illi ob suum bonum,hi ob suam voluptatem diligũt. non quatenus est ille qui amatur,sed quatenus est vtilis,vel iucundus . ex accidenti igitur amicitiæ hæ sunt.non enim quatenus est ille qui amatur , quicunque is sit, eatenus amatur:sed quatenus bonum aliquid alter,alter voluptatem affert. huiusmodi autem amicitiæ dissolui facilè possunt , cũ similes ipsi non permaneant.nam si non amplius iucundi,aut vtiles fuerint,amare desistunt. at vtile non permanet,sed aliàs aliud euadit: quo fit, vt dissoluto eo ob quod amici erãt,amicitia quoque ipsa dissoluatur,quippè quæ propter illud erat.

*οὐ γὰρ τῷ ποιούς τινας εἶναι ἀγαπῶσι τοὺς εὐτραπέλους. i. nō enim facetos propter eà diligunt quia tales sũt.

Qui ob vtilitatem mutuò se amant,non per se,sed per accidens amant. non enim ob ipsum & per ipsum amant,sed quatenus aliquod bonum sibi ex ea amicitia mutuò euenit,quod vtile est.vnde ex accidẽti est huiusmodi amicitia:ex eo enim quòd accidit,vt à se mutuò vtile aliquid eueniat, & non propter seipsos conflata est.similiter quoque qui ob voluptatem amant, non per se amant, sed ex accidenti.non enim facetos amant,quia qualitate quadam sunt affecti, sed quia voluptatem ipsis afferunt.Sed absurdum fortasse videretur, si propterea ex accidenti amicitiam voluptuosam esse dicat,quia amicos non eo quòd boni sunt,amant: eiusdem enim non esse speciei satis constat. nam perinde est,ac si diceret,bonorum amicitiam ex accidenti esse,propterea quòd non eò quòd vrbani sunt,à se mutuo amantur.Ad hoc dicendum,qualitate quadam affectos,id est ποιούς τινας quasi aliquales dicas,eos hîc appellare qui ex qualitate simpliciter dicuntur, nō ad aliquid referũtur.sic enim vrbanus qualitate quadam affectus,id est aliqualis dicetur,ab vrbanitate denominatus.iucundus verò & suauis,cum alicui iucundus sit,ad aliquid est . nam licet quammaximam voluptatem ex vrbanis amici ipsorum percipiant : non tamen quatenus sunt vrbani, eos amant , sed quatenus iucunditatem & voluptatem ipsis afferunt:si enim essent vrbani, iucundi verò ipsis non essent,non amarentur.qui igitur ob vtilitatem amant, sui commodi causa:& qui ob voluptatem, suæ voluptatis causa diligunt:non quatenus est ille qui amatur,quicunque is sit, siue vrbanus, siue diues:sed quatenus ille voluptatem,hic vtilitatem pręstat. Quocirca huiusmodi amicitiæ dissolui facilè possunt,cũ similes amplius non permaneant illi qui prius amabantur.nihil enim vetat,quin adhuc vrbanus aliquis sit,aut diues.sed si vel vrbanus non amplius erit voluptati, vel diues vtilitati,illi cui anteà solebat:huiusmodi amicitia prorsus dissoluetur,ac peribit.

Maximè verò inter senes huiusmodi amicitia videtur existere: nō enim qui hac ętate sunt,iucundum persequuntur,sed vtile:quicunque item ex iuuenibus atque in flore ætatis constitutis hominibus vtilitatem sectantur.tales autem neque viuere simul consueuerunt: quandoque etiam neque sunt iucundi:neq; tali consuetudine indigẽt,nisi vtiles sint.eatenus enim sunt iucũdi,quatenus bonũ aliquod sperant. inter has hospitalem etiam reponũt.

Vt plurimùm,inquit,inter senes amicitia vtilis existit : & inter viros quoque eos qui vtilitati vacant.accipit autem hîc senem & virum non * è proborum genere,sed è vulgo hominem. senes enim huiusmodi quia in multis indigentiis constituti sunt,quod honestum est & bonum non cognouerunt:lucrum plurimi faciunt : atque ob id vtiles tantummodo sibi amicos comparant. viri item,qui in flore ætatis sunt qui lucro acquirendo inhiant,nullos alios nisi eos amicos sibi faciendos censent,qui vtiles sint.atque hi non admodum conuictu mutuo vtuntur : conuictus siquidem absque mutua oblectatione minimè est. at hi ob vtilitatem ne oblectãtur quidem interdũ amicis, nisi quatenus vtiles sunt:*iucunditatemque & suauitatem nullam habent, quæ conuictus cōciliat ac confirmat.atque ita ea re quę maxima ac pulcherrima in veris amicitiis est,conuictu videlicet, quæque ex eo euenit,iucunditate ac fruitione amicorum penitus carent.

*οὐ τοὺς σπουδαίους ἀλλὰ τοὺς πολλούς.

*τὸ δὲ προσηνὲς καὶ ἡδὺ οὐκ ἔχουσιν, ὃ συναρμόζει τὰς συμβιώσεις.

At iuuenum amicitia esse ob voluptatem videtur: quippè cum ex affectu vitam traducant:& maximè quod sibi iucundum est,quodque est pręsens

ſens ſectentur.mutata autem ætate iucunda ipſa etiã diuerſa euadunt: vnde citò amici & fiunt,& eſſe deſinunt.quia amicitia vnà cum iucunditate mutatur. talis verò voluptatis velox mutatio eſt.Iuuenes etiam amatorij ſunt: quippè cùm ex perturbationis affectu & voluptate multa illa amatoriæ affectionis vis oriatur.ideo fit,ut & ament,& citò deſiſtant, ſæpe eodem die ſententiam mutantes:ſimulque toto die uerſari,& cõuiuere uelint.ita enim id quod ex amicitia requirunt,ipſis euenit.

Iuuenum amicitia ob voluptatem plerumque eſt:quia ex affectu non ex ratione viuunt. voluptas autem affectus eſt.quando igitur iucundi ſunt inter ſe,mutuò ſe amant.ſed hæc quoque amicitia diſſolui facilè poteſt:nam vnà cum ætate iucunda ipſa etiam mutantur:quibus mutatis,amicitiæ quoque ipſæ quæ ob iucunditatem extiterant, mutentur,neceſſe eſt. verumtamen hi iucundè in conuictu verſantur.ita enim maximè ipſis eueniunt ea quæ ex amicitia quam habent,requirũt. nam cùm amicitia ipſis ſit ob voluptatem,cùm mutuo congreſſu & cõuictu vtuntur, maximè frui voluptate conſueuerunt.Cum verò inquit[quia amicitia cum iucunditate mutatur], de ea intelligit amicitia,quæ vel ex affectu tantùm,vel ex ætate exiſtit.amatorij enim iuuenes ſunt: quippè cũ ex perturbationis affectu & voluptate multa illa amatoriæ affectionis vis oriatur:parua verò & in paucis ex ratione.quia igitur ex perturbatione viuunt iuuenes,meritò amatorij ſunt.Atque hę amicitiæ imperfectæ ſunt.

Bonorũ verò & eorum qui in virtute ſunt ſimiles, amicitia perfecta demum eſt.hi enim mutuò ſibi bene ſimiliter volunt,quatenus ſunt boni:boni autem ſunt per ſe:at qui amicis bona volunt ipſorum cauſa,maximè amici ſunt:quippè cum per ſe,ita ſeſe habeant,& non ex accidẽti. vnde horum amicitia pręcipuè permanet,quoad boni fuerint:virtus verò ſtabilis res eſt. eſtque vterque & abſolutè bonus & amico.nã boni & abſolutè, & ſibi mutuò boni ſunt:vtiles item,& iucundi ſimiliter. boni enim ſunt & abſolutè, & ſibi mutuò iucundi.ſingulis ſiquidem propriæ actiones,& tales voluptatem afferunt:bonorum autem actiones tales,vel ſimiles ſunt.vnde fit vt talis amicitia ſtabilis meritò ſit. in ipſa enim omnia quæ amicis eſſe debent, coniunguntur.nam cùm omnis amicitia ob bonum ſit,aut ob voluptatem, vel abſolutè,vel amanti,& per ſimilitudinem quandam:huic omnia antedicta per ſe inſunt.†huic enim ſimiles etiam reliquæ ſunt : & abſolutè bonũ, abſoluteque iucundum ineſt.hæc autem maximè amabilia ſunt : & amare etiam & quæ maximè eſt amicitia atque optima in his eſt.

† a.l. hac ratione enim ſimiles etiam in reliquis ſunt.

Perfecta eſt amicitia bonorum hominum,& in virtute ſimilium.omnia enim habent quę in amicitiæ definitione continentur:bona enim ſibi mutuò volunt ob ſeipſos: aliæ autem ſunt imperfectæ,cùm non omnia in definitione contenta habeant. volunt ſiquidem alij amici bona amicis quæ eſſe bona exiſtimant:atque id non illorum cauſa,ſed ſua faciunt.præterea boni per ſe amant, quatenus ſcilicet boni ſunt:illi ex accidenti.non enim quatenus faceti aliqui ſunt,vt diximus, vel diuites:ſed quatenus ipſis iucundi ſunt,aut vtiles,ab huiuſmodi hominibus amantur.quod autem per ſe eſt,perfectum:quod ex accidenti fit,imperfectum omne euadit.id quod etiam eſſe argumento poteſt,quòd reliquæ amicitiæ æquiuocè dicantur : quippè cùm quod per ſe eſt,& quod eſt per accidens,eiuſdem generis eſſe nullo modo poſſit. nam quod eſt per accidẽs, poſterius eſt eo quod per ſe eſt.meritò igitur bonorũ amicitia ſtabilis ac firma eſt.ob id enim quòd boni ſunt,& ob virtutẽ mutuò ſeſe amant.virtus autem ſtabilis ac firma eſt. qui enim iucundi ſunt alicui, & ob id amantur, eos abſolutè etiam eſſe iucundos non eſt neceſſe: neque qui vtiles alicui ſunt, eſſe abſolutè vtiles.at bonus & abſolutè bonus,& amico bonus eſt.qui enim boni ſunt,& abſolutè ſunt boni, & inter ſe mutuò, vtiles item & iucundi. conſequitur enim vt ſibi mutuò vtilitatem afferant: ſuntque abſolutè iucundi, & ſibi mutuò. quandoquidem propriæ vnicuique actiones, ſuiſque ſimiles iucundæ ſunt, bonorum verò actiones vel tales,vel omnium maximè ſunt ſimiles.vnde iucundi inter ſe boni ſunt.ac propterea perfecta etiam & ſtabilis eſt bonorum amicitia: cùm omnia

quæ

quæ amicitiis inſunt,in ea ſimul coniuncta habeantur.omnis enim amicitia vel ob bonum,vel ob voluptatem exiſtit:& ob bonum abſolutè,& ob iucundum abſolutè, id quod in verorum amicorum amicitia ineſt:vel ob id quod bonum amanti eſt,vel ſuaue ex ſimilitudine quadam. qui enim non ob id quod abſolutè bonum eſt,vel iucundum,ſed ob id quod ſibi huiuſmodi eſt, amant:ij amicitiam eam habent,quæ ex ſimilitudine dicitur,non quæ propriè & præcipuè amicitia eſt. At proborum hominum amicitiæ omnia inſunt:nam & ob abſolutè bonum & ob ſibi bonum,& ob abſolutè iucundum & ob ſibi iucundum amant. huic enim ſimiles etiam reliquæ ſunt. huic ſcilicet amicitiæ bonorum hominum,reliquæ etiam ſpecies amicitiæ ſimiles ſunt.Si autem horũ verborum altera lectio admittatur,quę in quibuſdam exemplaribus reperitur,quę eſt,ταύτῃ γὰρ ὅμοιοι καὶ τὰ λοιπὰ. ita interpretabimur.hac ratione enim ſimiles etiã in reliquis ſunt,id eſt ob hoc quia boni ipſi ſunt,etiam in reliquis ſimiles,id eſt iucundi ſimiliter,atque vtiles ſunt, nõ boni tantummodo ſimiliter.

Par autem eſt,vt raræ tales amicitiæ ſint: quippè cùm pauci huiuſmodi reperiantur.adde quòd tempore & conſuetudine indiget.nã, vt eſt in prouerbio,fieri nequit,vt mutuò homines ſeſe cognoſcant prius quàm ſalẽ qui dicitur,conſumpſerint:neque prius ſeſe admittant,ſintque inter ſe amici, q̃ alter alteri amabilis & videatur eſſe,& credatur.qui autem citò ſeſe gerunt amicè inter ſe,volũt illi quidem eſſe amici:ſed non ſunt tamen,niſi quoque & amabiles ſint,& ſe eſſe non ignorent. ac voluntas quidem amicitiæ velox eſt,amicitia minimè.hæc igitur & tẽpore & reliquis perfecta eſt: ex omnibusque his exiſtit:ſimilisque vtrique ab vtroque eſt. id quod ineſſe amicis neceſſe eſt.

Raræ inquit,tales bonorum amicitiæ ſunt:quippè cùm pauci boni ſint:opusque ſit longo tempore ad conſuetudinem faciendam,experimentumque capiendum.fortaſſe enim ex paruo interdum ſucceſſu cognoſcere quempiam probus vir poſſet:ſed interdum tamen fit,vt aliquandiu bonorum verborum diſſimulatione lateat aliquis,vt in eo deprehendendo experimento ac tempore opus ſit.ac propterea ſuperius in amicitiæ definitione,quando eam eſſe dicebat beneuolẽtiam in mutua affectione minimè latentem:vt ne lateat beneuolentia,opus eſſe diximus inter ſe conſuetudinem habere amicos,atque ita mutuam cognoſcere beneuolentiam. nam ſe mutuò eſſe beneuolos ac bonos, ex alterius boni viri experimento credere forſitan poſſent: habere autem conſuetudinem niſi inter ſe conueniant & congrediantur,nullo modo poſſent: quam ad veram amicitiã quæ ſine perturbatione futura eſt,eſſe neceſſariam nemini dubium eſt.Hæc igitur bonorum amicitia etiam tempore perfecta eſt,& reliquis:nam & longo temporis ſpacio iudicatur: & per ſe eſt, non ex accidenti:& denique omnia habet,bonum, vtile,& iucundũ.quodque omnium perfectiſſimum in ipſa eſt, eſt virtus:quæ ſine vlla dubitatione ſecundum felicitatem perfectiſſima res omnium eſt.ſimilis item vtrique ab vtroque exiſtit, quod amicis ineſſe debet.amicitia enim eſt æqualitas,quæ nullo pacto eſſe poteſt,niſi ſimiliter vtrique ſeſe mutuò ament.

Honeſtam amicitiam propriè dici amicitiam,alias uerò ex accidenti. Cap. IIII.

AT verò quæ ob iucũdum exiſtit amicitia, huius ſimilitudinem habet: nam boni iucũdi inter ſe ſunt.ſimili modo quoque qui ob vtilitatem amant:quippè cùm boni quoque tales erga ſe mutuò ſint. Maximè autem inter hos etiam amicitię tunc perdurant, cùm æqualitas ab vtriſque mutuò exhibetur,vt voluptas:neque tantummodo ita,verùm etiam ab eodem, vt vrbanis:ſed non vt amatori & amato.hi enim non iiſdem oblectantur: ſed alter amore illius,alter obſequiis amatoris gaudet.quo fit,vt deſinente ætatis flore,quandoque etiam amicitia ipſa deſinat:quippè cũ alteri facies non amplius iucunda ſit,alteri obſequium non præſtetur. Multi autem permanent,ſi pares moribus cùm ſint,ex cõſuetudine mores dilexerunt.at qui nõ iucunditatem in amatoriis rebus,ſed vtilitatem compenſant, ij minus & amant,& perſeuerant.qui verò ob vtilitatem ſunt amici,vnà cũ vtilitate diſ-

ſoluuntur:

ſoluuntur:nam non ſui mutuò erant amici,ſed vtilitatis.

Amicitia ob iucunditatem,& vtilitatem ex ſimilitudine huius,amicitia dicitur.nam qui ob voluptatem ſunt amici,ſibi mutuò iucundi:& qui ob vtilitatem, ſibi mutuò vtiles ſunt. boni autem amici & vtiles & iucundi neceſſariò eſſe conſueuerunt. Quod verò ſubiungit,huiuſmodi eſt:perſpicuum eſt in his quòque amicitias perſeuerare ac durare,ſi quatenus fieri poteſt,æqualitas in ipſis conſeruetur:præſteturque idem,& ab eodem,id eſt ſi vel iucunditas,vel vtilitas ab vtroque exhibeatur:& non vt amatori & amato fiat recompenſatio , qui non honeſtum amorem ſequuntur. qui verò amatorias res non voluptate,ſed vtilitate metiuntur : vt illi ſunt qui pecuniæ cauſa cũ amatoribus conſueſcunt:ij & leuiter amant,& facilè diſſoluuntur.

Atque ob voluptatem quidem & vtilitatem & praui inter ſe,& boni erga prauos,& neuter erga qualemcũque eſſe amicus poteſt:at per ſeipſos nõ niſi bonos eſſe manifeſtũ eſt,praui enim,niſi vtilitas aliqua intercedat,mutua conſuetudine non oblectantur.ſolaque eſt bonorũ amicitia.in qua nullus calumniæ locus pateat:non enim facilè cuipiam de eo credunt,qui longo tempore ab ipſis fuerit probatus.& credere in his eſt, & nulla iniuria ſe mutuò afficere,& quicquid demum in vera amicitia eſſe cenſetur.

Neutrum eum appellat qui medius eſt inter prauum & bonum . bonum autem prauo amicum eſſe poſſe & ob vtilitatem,& ob iucunditatem concedit: & neutrum vtrique tam bono,quàm malo.At probum virum prauo aut vtilitatis,aut iucunditatis cauſa futurum eſſe amicum , non facilè credendum videtur:quippè cùm neque bonus mali,neque malus boni conſuetudine gaudeat: neque ille huic,neque hic illi eſſe vtilis velit. niſi fortaſſe prauum eum vocet*qui non prorſus inſanabilis eſt:quem cùm viderit bonus vir non ineptum ad virtutem naturâ eſſe,ſed corruptũ tamen ac deprauatum,emendarique poſſe non diffidat: & iucundus ipſi,& vtilis eſſe non veretur : vt ita allectum poſteà corrigat,atque ad virtutem conformet.ob hæc enim & vtilitatem ab eo & iucunditatem etiam percipiet.At ea amicitia quæ ob ipſos illos qui amantur,exiſtit, in ſolis bonis viris reperitur:eſtque ſola hæc eiuſmodi,vt nullum calumniæ locum exhibeat.nam quia lõga experientia ſe mutuò cognouerant,nullam fidem adhibent iis qui calumniam inferre ipſis conantur.neque quicquam huiuſmodi audire patiuntur:ſed ſibi mutuò valde credunt, nullamque iniuriam ſibi vnquam faciunt.

*τ͂ μὴ ἀνιάτως ἔχοντα.

In aliis verò ſocietatibus nihil vetat,quò minus talia exiſtant. nam cùm homines eos quoque amicos vocẽt, qui ob vtilitatem ſunt amici, vt ciuitates:confœderationes enim inter ciuitates fieri vtilitatis cauſa videtur: & eos qui ob voluptatem ſe mutuò diligunt,vt pueri:fortaſſe tales homines dicere amicos nos quoque debemus:ſpeciesque amicitiæ eſſe plures : ac primò quidem & propriè cùm quæ bonorum eſt hominum,quatenns ſunt boni: reliquas verò per ſimilitudinem:quatenus enim bonum quid,& ſimile inter ipſos eſt,eatenus ſunt amici . iucundum ſiquidem voluptuoſis hominibus bonum quid eſt.ſed non admodum hæ cõiunguntur: neque iidem & ob vtilitatem & ob iucunditatem fiunt amici. quæ enim ex accidenti ſunt, non admodum copulantur.

Ea omnia in omni amicitia eſſe deberent:ſed in ſola tamen bonorum reperiuntur.nã praui credunt interdum prauis de amicis dicentibus,& amicis non credunt. adde quòd nonnulli etiam iniuria amicos afficiunt,vnde non propriè ſunt amici:ſed quia homines tales etiam amicitias appellare conſueuerunt ex ſimilitudine quadam,quam ad veram amicitiam habent: hos etiam nos dicere amicos debemus:ita tamen vt ſciamus in eo differre,quòd nõ in vno eodemque genere omnes ſunt:ſed propriè amicitiæ bonorum,cæteræ ex ſimilitudine & impropriè dicuntur. hæc enim non admodum inter ſe connectuntur,id eſt quæ ex voluptate,cum ea quę ex vtilitate exiſtit.quę enim ſunt ex accidenti,non copulãtur.Sed hoc falſum eſſe videri poteſt.nã quid impedimento eſt quin idem & albus ſit,& muſicus,atque vtraque hæc habeat ex accidenti?cæterùm nõ hoc eſt quod inquit:ſed de iis loquitur,in quibus primò ac propriè aliquid dicitur: deinde ab eo nõnulla alia impropriè

propriè & per accidens appellantur:ſicut primò homo medicus dicitur:ex accidenti verò inſtrumentum,& medicamentum.talia enim per accidens dicta copulari non poſſunt.ita hîc propriè amici ſunt boni:per accidens & ab his dicti,cęteri:vnde connecti inter ſe non facilè queunt.

Cùm verò in has ſpecies amicitia diſtributa ſit: praui ob vtilitatẽ vel voluptatẽ,qua in re ſunt ſimiles:boni ob ſeipſos ſunt amici. qua ratione enim boni ſunt,ſeſe mutuò amant.atque hi abſolutè amici:illi ex accidẽti ſunt,& quia cum his habent ſimilitudinem.

In tres ſpecies diuiſa amicitia,æquiuocè amici inter ſe dicũtur.atque in prima ſpecie mali eſſe nullo modo poſſunt.ob virtutem enim probi viri ſeſe mutuò amant:mali autem ſicut virtutis, ita amicitiæ quæ ex virtute conflatur,eſſe participes nequeunt. at ob voluptatem eſſe poſſunt amici praui homines: quippè cùm praui nonnulli reperiantur,qui ſibi mutuò voluptatem ſuppeditent, atque ob id amici inter ſe ſint.ob vtilitatem quoque amici inter ſe praui ſiũt:& ferè hac præcipuè ratione amicitias contrahunt praui. nam vt ab aliquibus ea conſequantur quibus indigent, illis *viciſſim vtilia quædam ſubminiſtrãt:atque huiuſmodi communicatio,& recompenſatio amicitia nominatur:in qua tãdiu verſantur,quoad vtiles ſibi mutuò fuerint:qua in re ſunt ſimiles. in eo enim ſunt ſimiles, quòd vtiles inter ſe ſunt,vel iucũdi: quatenuſque vel voluptatem vel vtilitatem ſibi mutuò præſtant,eatenus ſimiles atque amici ſunt.non ſunt enim ſimiles abſolutè, neque ſibi, neque inter ſe.ſed tamen nihil impedit,quo minus licet quatenus homines,ſint diſſimiles:in eo tamen quòd vel voluptatem,vel vtilitatem ſibi mutuò exhibent,ſimilitudinem inter ſe habeant. nã quatenus homines,eſſent ſimiles,ſi moribus inter ſe conuenirent.eãdem ob cauſam etiam qui ob vtilitatem ſunt amici,eatenus ſunt amici,quatenus ſunt vtiles. boni autem propter ſeipſos amici ſunt.iccirco hi abſolutè & per ſe ſunt amici,illi per accidens: qui quomodo per accidens ſint, dictum iam eſt.Ex ſimilitudine verò quam cum bonis habent,amici dicuntur:propterea quòd boni præterquàm quòd amici per ſe ſunt,iucunditatem quoque,& vtilitatem in ſe habent:in qua praui ſimiles his quodam modo ſunt.veruntamen boni finem amicitiæ ſuæ neque voluptatem, neque vtilitatem habent:ſed cùm propter ſeipſos inter ſe ament,& ad hunc ſcopũ ſpectent: ex eo ſequitur vt & iucundi & vtiles ſibi mutuò ſint.praui autem qui ob vtilitatem, aut voluptatem ſunt amici,hos fines amicitiæ ſibi propoſitos habent.

* ἀνθυπουργοῦσι.

Qui dicendi amici,& qui ad amicitiam apti. Cap. V.

QVemadmodum autem in virtutibus alij ex habitu,alij ex operatione boni dicuntur:ita quoque in amicitia eſt.nam qui in conuictu degũt, mutua conſuetudine oblectantur, & bona ſibi mutuò ſuppeditant:qui verò dormiunt,vel locis diuiſi ſunt,non operantur illi quidem:ſed ita tamen affecti ſunt,vt amicè operentur.

Sicut in virtutibus alij ex habitu,alij ex operatione boni dicuntur:ex habitu, vt dormientes: ex operatione,vt illi qui ſecundum virtutem agũt:ita in amicitia quoque inquit,illi qui dormiũt, locisq́ue ſunt diſtincti,ex habitu ſunt amici:qui verò conuiuunt & mutua conſuetudine delectantur,bonaq́ue ſibi mutuò ſuppeditant,ex operatione. efficiunt enim atque agunt ea quæ ad amicitiam ſpectant:præſertim ſi boni ſint,perfectaque amicitia coniuncti. nam ſi ita ſint, bona amicis ipſorum amicorum cauſa ſuppeditabunt:ſiq́ue bene agere ac fortunatè ipſos audiuerint, lætabuntur:contrà dolore afficientur,ſi in infortunia aliqua eos incidiſſe cognorint.nã hęc omnia ad amicas actiones attinent.poſtremò id quod maximum eſt,amando amoreq́ue ipſo operabuntur.

Nam loca non amicitiam abſolutè, ſed operationem diſſoluunt. ſiq́ue diuturna abſentia fuerit,amicitiæ quoque videtur obliuionem inducere.vnde dictum eſt:multas iam amicitias diſſoluit† inaffabilitas.

† ἀπροσηγορία.i.ſilentiũ.

Cùm veri amici propter ſeipſos amici ſint,neque ob aliud quippiam:ſatis amica profectò operabuntur,ſi ament ſe mutuò.Sed Ariſtoteles non dicit amicitiam interuallo locorum, ſed operationem diſſolui,fortaſſe non immeritò:cùm abſentia maximam amicitiæ operationem tollat,quæ eſt conuictus,mutuæq́ue conſuetudinis fruitio.Quãquam fortaſſe verius dicere potuiſſet, eos qui locis diſiuncti ſunt,ea operatione non eſſe operaturos quæ inter amicos maxima eſt, id eſt nõ eſſe ſimul conuerſaturos.iccirco videtur pleriſque amicitia diſſolui ac tolli,ſi diuturna abſentia cõtingat:videtur quidem,ſed prauis hominibus:qui cùm amicitias ob vtilitatem,vel voluptatem ſectentur,ſi diu abſint,amicitiæ etiam obliuiſcuntur,bonorum verò amicitia non eſt huiuſmodi:ſed firma

ma ac ſtabilis ſemper nulla neque locorum diſtantia, neque temporis diuturnitate labefactatur.

*στρυφνοί.

Senes autem aut * auſteri eſſe ad amicitiam idonei non videntur: quippè cùm parum voluptatis in ipſis inſit: cum moleſto autẽ, aut non ſuaui verſari poſſit nemo. natura enim quod moleſtum eſt, fugere: quod iucũdum, appetere videtur. Sed qui ſe mutuò admittunt, non tamen ſimul viuunt: beneuolis potius, quàm amicis ſimiles ſunt. nam nihil eſt ita amicorum, vt ſimul viuere. præſidium enim indigi appetunt: ſimul autem diem traducere etiam beati, quippè cùm ſolitariis his eſſe minimè cõueniat: ſimul verò degere non liceat, niſi iucundi ſint, iiſdemque oblectentur. id quod habere ſodalicia amicitia videtur.

Quod de ſenibus & auſteris inquit, plerunque euenire cõſueuit, ſi ſcilicet probi viri non ſint. nam cùm omnis amicitia cum voluptate ſit: auſteri verò & ſenes vt plurimum neque inter ſe, neque cum aliis iucundi eſſe poſſint, niſi videlicet virtute iucundi efficiãtur: fit, vt minimè idonei ad amicitiam ſint huiuſmodi homines, qui cùm virtutem non habeant, ſeueritatem quandam vel ex ſenectute contraxerunt: vel naturâ inſitam obtinent. Qui autem ſe mutuò admittunt, nec ſimul vitam traducunt: beneuoli potius quàm amici ſunt. cùm enim ſibi mutuò velint bene: conuictum, id quod maximum eſt ac proprium amicitiæ, prætermittunt. Quod cùm inquit Ariſtoteles, declarat, quomodo paulò ſuperius dixerit, eos qui non conuiuunt, ex amicitia non operari: quippè cùm nihil ita ſit amicorum proprium, vt ſimul viuere. dum enim ait [ita] oſtendit alia quoque eſſe amicorum propria, quæque ad operationem amicitię pertineant: nihil tamẽ adeò magnũ, vt conuictus. Cuius rei illud indicium eſt, quòd veri amici qui in eodẽ loco ſunt, abſque mutuo congreſſu, mutuaque cõſuetudine viuere nõ patiũtur: quaſi hæc maximè propria amicitiæ operatio ſit. Sed ipſe etiam huiuſce rei argumentum ſubiungit: felices inquiens appetere ſimul cum amicis diem totum traducere. nam qui indigi ſunt, & ob vtilitatem amici: præſidio ſolo, atque adiumento opus habent, ſatiſque id ipſis eſt, etiã ſi mutua conſuetudine non fruãtur: felices verò, id eſt boni qui ex virtute operantur, non emolumento indigent, ſed totos dies cum amicis traducere cupiunt: præcipuè iis, qui vel virtute ſunt præditi, vel ſaltem benè affecti ad eam conſequendam videntur. abſolutè enim homo non eſt ſolitarium animal, vt leo, aut lupus, aut aliquod aliud quod viuere per ſe poteſt, ſed ciuile, ac ſociabile. atque iccirco virtute præditus, ac felix, quod naturâ homini ineſt, id exquiſitè exequitur: indigetque aliquo, qui cum degat, diemque traducat. ad quod cũ amicus idoneus maximè ſit: bonus ac felix vir amicitia indiget: neque vnquam, etiam ſi omnia bona habiturus eſſet, ſolus viuere eligeret. fieri verò non poteſt vt niſi iucundi ſint aliqui, ſimul degant. & amicus amico iucundiſſimus eſt. vnde fit, vt ſodalitia amicitia, quæ iuuenum eſt, non vtilitatis cauſa conflata, ita ſe habeat: eò quòd ſodales & mutua conſuetudine, & iiſdem rebus oblectentur.

Ac maximè quidem amicitia, ſicut ſæpius iam diximus, bonorum eſt. quod enim abſolutè bonum, ac iucundum eſt, amabile eſt, atque eligibile: vnicuique verò, quod vnicuique eſt tale. bonus autẽ bono ob vtraque hæc. Cæterùm dilectio affectui, amicitia habitui ſimilis eſt.

Maximè amicitia ea eſt, quæ eſt bonorum. abſolutè enim amabile & eligibile, eſt abſolutè bonum & abſolutè iucundum: vnicuique verò & bonum & iucundum, illud quod vnicuique eiuſmodi eſt. bono autem tam bonum, quàm iucundum bonus vir eſt. tum dilectionem & amorem affectui eſſe ſimilem inquit. ſed nonnulli tamen dilectiones non ſolum affectus, ſed habitus quoque eſſe opinantur: quippè cùm affectus temporariæ motiones ſint, quæ in corpore, aut animo exiſtũt: habitus verò qualitates quædam permanentes ex quibus operationes proficiſcuntur. quidã enim vini amatores, alij opſonij amatores appellantur, ex habitu videlicet qui in ipſis eſt, qui eſt & opſonij & vini amor, & dilectio. Quocirca conſiderandum, nunquid affectum hìc vocet non temporarium motum tantummodo: ſed affectuoſam etiam diſpoſitionem, quæ in ſola affectuoſa animæ parte, non in rationali cõſtituta eſt: nam amicitia in rationis participe, & in ea quæ caret ratione, exiſtit. cùm enim iudicarit quiſpiam & elegerit amicum aliquem ſibi cõciliare, quod eſt rationis: erga ipſum afficitur, quod irrationalis partis eſt. Atque ita habitus in vtriſque animę partibus conſiſtit: amor verò in ſolo affectu, & ex affectu operatur: atq; ob id dilectionem affectum, amicitiam habitum appellauit. Sed eſt tamen amicitia etiam quæ eſt habitus, & quæ eſt operatio: vt ſuperius

declaratum est.nunc verò amicitiam habitum vocat respectu affectus,nō operationis. Amicitiam autem esse habitum,vt diximus,qui in vtrisque animæ partibus existit: amorem verò & dilectionem affectum,id est affectuosam quandam dispositionem,ex qua operationes ex affectu solo promuntur:ita subiungendo manifestat,cùm inquit:

Dilectio enim nihilominus est erga inanimata.cum electione verò redamant:at electio ab habitu est: & bona volunt iis quos amant,illorum causa non ex affectu,sed ex habitu:& amantes amicum, quod sibi ipsis bonū est, amant.bonus enim vir amicus effectus bonum ei fit,cui est amicus.vterque igitur & quod sibi bonum est,amat: & æqualem vicem voluntati & iucunditati refert.æqualitas enim amicitia dicitur. At hæc in bonorum amicitia maximè insunt.

Ex his patet dilectionem & amorem affectuosam quandam dispositionem etiam erga inanimatas res esse:vt vini amor erga vinū:& erga opsonium opsonij amor,& cupiditas.ex qua dispositione ex solo affectu operatio efficitur,cùm illi vini,hi opsonij affectu superantur. Amicitia verò quia ex electione est,electio autem consultatrix est appetitio,habitus est in rationali,& affectuosa animæ parte constitutus,ex quo amici bona amicis volunt ipsorum illorum causa, non ex affectu solo,sed ex habitu qui in vtrisque partibus existit.amantesque amicum simul & amicum,& quod sibi bonum est,amant:amicus enim bonum amico est: reddúntque sibi æqualem vicem inter se: quippè cùm alter alteri bona eius ipsius quem amat,causa velit,suauisque ac iucundus sit. vnde etiam amicitia æqua amici retributio dicitur.atque hoc in bonorum amicitia maximè inest. cæteræ enim ex similitudine,ob eas quas diximus causas dicuntur.

In qua amicitia plures possint esse amici. Cap. VI.

IN austeris verò & senibus eò minus amicitia fit,quò sunt morosiores,minúsque consuetudinibus gaudent:hæc enim maximè videntur esse amica,amicitiǽque efficientia.atque iccirco iuuenes,citò amici efficiūtur: senes non ita:quippè cùm non fiant amici illis quibus non oblectantur. Simili modo quoque austeri.sed hi beneuoli quidē inter se sunt, quia bene volunt,& ad indigentias subueniunt:amici tamē non admodū sunt, propterea quòd non* simul diem traducunt, neque mutua consuetudine delectantur.quæ ad amicitiam pertinere maximè videntur. *συνημερεύουσιν

De senibus & austeris hominibus,cur videlicet amici non admodum fiant: item de iuuenibus cur citius ac magis amicos sibi concilient:cùm manifestum est,tum superius satis dictum fuit.

At verò vt multis quispiam sit amicus amicitia perfecta, fieri nō potest. quemadmodum neque vt amore multorum simul aliquis capiatur. exuperationi enim simile hoc est.quod autem est huiusmodi, ad vnum spectare naturâ consueuit.Multos verò eidem simul vehementer placere, non facile est:fortasse etiam neque bonum esse. opus præterea est & experimentū capere,& consuetudine vti:id quod perquàm difficile est.

Multis esse amicum amicitia illa perfecta non facile esse inquit:sicut neque amore esse captum multorum.quippè cùm exuperatio quædam atque excellentia quædam in amando amicitia huiusmodi sit:idque quod excellit non ad multos,sed ad paucos spectet. nam exuperationem & excessum hîc in bono appellat.Cur autē inter multos esse huiusmodi amicitia nequeat, dubitaret quispiam.nam si essent multi boni,vt ita statuamus,quid vetaret quò minus bonus vir periculo de ipsis facto omnibus similiter esse amicus posset?sed coniungendæ nimirum causæ sunt, quas subdit: quia non facilè fit,vt multi bono viro vehementer placeant:neque enim bonum esse cuilibet obuium est: sed satis superque est,si vnum vel duos homines huiusmodi reperiamus. neque præterea fieri potest,vt multorum simul experiētiam capiamus:qua omnino opus est, si modò calumnia omni vacare huiusmodi amicitiam volumus.consuetudo insuper mutua requiritur,quæ præter virtutem maximè bonorum animos connectit inter se,ac conciliat.

Ob vtilitatem

Ob vtilitatem tamen & iucũditatem fieri poteſt, vt multis quis placeat: multi enim tales ſunt:& in breui tempore miniſtrationes fiunt. Magisq́ue ex his ea ſimilis eſt amicitiæ quæ ex iucunditate exiſtit,cùm eadem ab vtriſque exhibentur:& ſeſe mutuò,vel iiſdem oblectãtur: cuiuſmodi iuuenum amicitiæ ſunt:magisq́ue in his quod liberale eſt,conſpicitur. Quæ verò eſt ob vtilitatem,vulgarium hominum eſt.

Ob vtilitatem vel iucunditatem fieri poteſt,vt multis ſint amici nonnulli: talium enim multa eſt turba:neque multo opus eſt tempore,multaúe inquiſitione.in breui enim ſpatio temporis miniſtrationes,id eſt ea quæ vtilitatem vel iucunditatem ſumminiſtrant, manifeſta fiunt, ac patent: quidq́ue ſibi iucundum,vel vtile ſit,breui diſcere vnuſquiſque poteſt.quando tamen alterũ ex his non extiterit,amicitia diſſoluitur.cùm enim breui tempore conficetur:breui etiam durat.cùm verò vtræque hæ amicitiæ,quæ videlicet ex vtilitate,& quæ ex voluptate comparatur, ex ſimilitudine quam cum prima illa & præcipua habent,amicitiæ dicãtur:quæ voluptatis cauſa fit,magis primæ illi amicitiæ ſimilis eſt,cùm vtrique ab vtroque voluptas exhibetur: quippè cùm debeant illi qui reuera amici ſunt,iucundè inter ſe verſari,mutuaq́ue cõſuetudine delectari.id quod iis qui ob voluptatem amant,ineſſe manifeſtum eſt.Adde quòd liberalior eſt,magisq́ue ingenua huiuſmodi amicitia,quàm ea quæ ex vtilitate conſtat. non enim ob lucrum, aut emolumentum pecuniarum aut aliqua alia vtilitate hi amici ſunt:ſed ex affectu interdum inter ſe mutuo, aut ex eo quòd iiſdẽ ſiue exercitationibus,ſiue diſciplinis,ſiue luſibus oblectationem capiunt.amicitia verò ob vtilitatem*uulgarium hominum,& illiberalium magis eſt.

*ἀγοραίων. Veluti dicas circũforaneorum & circulatorum.

Et beati vtilibus minimè indigẽt,ſed iucundis. volunt enim ſimul cum aliquibus viuere,& moleſtiam paruo tempore tolerant.nam aſſiduè, ſuſtineret nemo:quin ne bonũ quidem ipſum,ſi moleſtũ ipſi eſſet. iccirco amicos iucundos quærunt.fortaſſe verò oportet vt etiam bonos, cùm tales ipſi ſint:& ſibi ipſis itẽ bonos.ita enim ipſis inerũt ea,quæ amicis ineſſe debẽt.

Amicitiam quæ ex voluptate exiſtit,veræ amicitiæ magis eſſe ſimilem hinc perſpicuum eſt:ꝙ beati & felices homines,id eſt,vt in ſuperioribus declaratum fuit,qui ex virtute operantur, vtilibus amicis nõ indigent,ſed iucundis.vellent enim pręcipuè amicos virtute perfectos ſibiq́ue prorſus ſimiles habere:ſed ſi id non poteſt,ſatis ipſis eſt,ſi mediocres aliquos inuenerint, qui iucũdi ipſis ſint.conuiuere enim cum aliquibus omnino volunt:quia,vt dictum prius eſt, fieri nequit,vt ſolitarij degãt:neque quod moleſtum eſt,ferre diu poſſunt.immò neque ipſum bonum, ſi moleſtum eſſet,ſuſtineret ac toleraret quiſpiam.hoc autem quodam modo ita dixit: nam cũ bonum ipſum nihil aliud ſit,quàm felicitas,eſſe moleſtum nullo modo poteſt:ſimul enim ac moleſtum eſt,continuò neque bonum eſt neque felicitas.ſed ex conditione ita eſt ab Ariſtotele dictũ:ſi felicitas moleſtam vitam faceret,felix eſſe nemo vellet.patet igitur & ob alia expetendam eſſe felicitatem, & quia vitam voluptuoſam ac iucundam reddit. Vnde, inquit, homines ſuaues ac iucundos amicos quærunt:quaſi abſque his conſtare amicitia nequeat. oportet autem non ſolùm iucundos amicos quærere,verùm etiam bonos.Quod verò ſubiungit[& ſibiipſis etiam bonos]non proprium fortaſſe bonorum eſt,atque eorum qui perfectam amicitiam ſibi conciliant,hi enim nõ ad ſe ſpectantes amant amicos,vt ſibi bonum aliquod ab iis quos amant,eueniat: ſed tantummodo ob id amãt, quia boni ſunt illi qui amantur.Vnde fortaſſe non diſiunctè, ſed copulatè intelligenda hæc ſunt: quia ſcilicet bonus amico etiam bonus eſt.ſtudendum igitur eſſe inquit, vt amicos conciliemus, qui re vera boni ſint.qui autem re vera boni ſunt,ij ſimul & boni abſolutè, & amicis boni neceſſariò ſunt.

*οἱ ἐν ἐξουσίαις.

At* qui in poteſtatibus conſtituti ſunt:diſtinctis amicis vti videntur:alij enim ipſis vtiles,alij iucundi ſunt.vt autem vtraque iidem exhibeant,nõ admodum contingit: quippè cùm neque iucundos cum virtute,neque vtiles ad honeſtas res quærãnt:ſed alios facetos voluptatis cauſa, alios idoneos ad agenda ea quæ mandata fuerint. hæc autem in eodem non admodum ſunt.probum quidem virum eſſe ſimul & iucũdum & vtilem, dictum iam eſt.Sed ei qui excellit,huiuſmodi amicus fieri non ſolet, niſi etiam virtute

excellatur,

excellatur:sin minus,non adæquatur ex rata portione superatus. Cæterùm non admodum tales esse consueuerunt.

In potestate constitutos appellat tyrannos,* & qui reges sunt nomine, sed non re.hi enim distinctos habent amicos quibus vtuntur:alios vtiles,alios iucũdos.cuius rei illud est in causa, quòd neque eos quærunt qui iucundi sunt cum virtute:iidem enim vtilitatem quoque afferrent : neque vtiles ad honesta : iidem siquidem simili modo iucundi quoque essent. nam ad honesta vtiles non nisi virtute præditi sunt:virtute verò præditi viri,sicut dictum iam est,sunt etiam iucundi. Potentes autem homines cùm voluptatem appetunt,vrbanorum ac facetorum amicorum consuetudine vtuntur:cùm vtilitatem spectant,eos admittunt,qui ad agenda ea quæ iubentur , idonei ac prõpti sunt.hæc verò vtraque coniungi inter se non admodũ solent.qui enim vrbani appellantur,* scurrę cùm sint,plerumque ad actiones sunt inutiles.idonei verò ad exequenda mandata vt plurimum omni gratia carent,atque vrbanitate.vtilis autem ac iucũdus simul solus probus vir est:cùm & ex virtute ad agenda honesta sit idoneus,& ex morum similitudine,actionibusque honestis bono viro iucunditatem ac voluptatem afferat.Sed bonus vir ei qui excellit , fieri amicus non consueuit: nisi is qui potestate excellit,virtute superetur.ita enim intelligendum est id quod inquit [nisi etiã virtute excellatur]:vt is qui est in potestate cognoscat se esse inferiorẽ, & erga bonum virum non secus atque erga superiorem se gerat.ita enim æqualitas proportione inter hos existeret:si diuitiis quidem & potestate se excellere existimaret, bonum tamen virum vtpote ex virtute se præstãtiorem admiraretur.talis enim potens vir benè naturâ esset affectus,si honestarum rerum esset æmulator.neque dubium est,qui curam sui probo viro committeret.quod si faceret, amicitiam eius bonus vir facilè pateretur:alioqui sustinere nullo modo posset:cùm superbiam tyrannicam, & obsequia illiberalia & seruilia quàmmaximè abhorreat.Verùm cùm illi qui sunt in potestatibus , huiusmodi minimè sint,vt bonos viros tanquam se excellentiores admirẽtur:fit, vt boni viri eorum amicitiam non admodum sectentur.Sed quærunt nonnulli , si ille qui in potestate constitutus est, esset probus vir,nunquid ei probus vir non esset amicus,quia virtute ipsum non superat?verũ stulta dubitatio est.hoc enim concessum iam est,bonum bono absque medio vllo amicum fieri.vnde licet in potestate alter constitutus sit: potestas nihil vetabit, quò minus contrahi inter hos amicitia optimè possit.nam versabuntur hi inter se in reliquis omnibus æquales: in iis verò quæ legitimè ad ciuilem societatem spectant,libenter alter ei qui est in potestate,cedet,ac subiicietur.perspicuum enim est & eum esse legitimè regnaturum,& amicum legitimè obtemperaturũ : vtpote qui ciuilem societatem custodire ac seruare maximè omnium velit.

*Rectè hic locus repositus est ab interprete.

*βωμολόχοι.

Atque hæ quidem amicitiæ in æqualitate consistũt. eadẽ enim ab vtrisque exhibentur,voluntque sibi mutuò : aut alterum pro altero recompensant,vt voluptatem pro vtilitate.has autem minus esse amicitias,minusque permanere dictum iam est.Sed & ob similitudinẽ & ob dissimilitudinem eiusdem & esse & non esse amicitię videntur.ex similitudine enim quã habent cum ea quæ est ex virtute,videntur amicitiæ:quippè cùm altera iucunditatem,altera vtilitatem in se habeat,quæ vtraque illi etiã insunt: in eo verò quòd illa calũnia vacat,stabilisque est,hæ citò immutantur, aliisque multis differunt:ex illius dissimilitudine amicitiæ non videntur.

Bonorũ amicitia prorsus in æqualitate est.sunt autem quodam modo etiam reliquæ.nam qui ob voluptatem amant,sibi mutuò voluptatẽ exhibent.similiter qui ob vtilitatem amici sunt,vtilia sibi mutuò subministrant.alij alterũ pro altero cõmutant.verbi causa voluptate exhibita emolumentum vtilitatis accipiunt:vt qui lucri causa vrbanitate apud alios vtuntur.Sed hos & minus amicos esse,& minus permanere,dictum iã est.Quodq; subiungit ex similitudine videlicet eiusdẽ & dissimilitudine amicos & videri,& non videri,satis patet.quatenus enim in amicitia quę ex virtute existit,& iucundũ inest,& vtile:eatenus amicitiæ cæteræ ei similes existimantur.quatenus verò bonorũ amicitia calũnia omni vacat,stabilisque est,cæteræ autẽ calumnias admittunt & mutãtur:in eo dissimiles sunt.quanquã aliis etiã modis differũt:eò ꝙ bonorũ amicitia per se est:propter sese enim se mutuò amãt boni:cęterę ex accidẽti.boni præterea ab iniuria sibi mutuò inferẽda lõge absunt:quippè qui neq; eos offendãt*qui nihil ad ipsos pertinẽt: qui verò reliquis amicitiis cõiuncti sunt,iniuriis se mutuò afficere aliquãdo non verentur.Alias quoque multas differentias inuenire quispiam posset,quibus dissimiles primæ illi cæteræ amicitiæ esse amicitiæ non videntur.

*τοὺς μηδὲν προσήκοντας,id est neque propinquos neq; eos qui aliqua familiaritate cõiuncti sunt.

De amicitia in ſupereminentia. Cap. VII.

*καθ' ὑπερ-οχήν.

ALtera eſt amicitiæ ſpecies* ex ſupereminentia: vt patri erga filium, & denique ſeniori erga iuniorem,& viro erga vxorem,& principi omni erga ſubditos.ſed hæ inter ſe etiam differunt.non enim eadem eſt parentibus erga liberos,& principibus erga ſubditos: verùm neq; patri erga filiũ, & filio erga patrem:neq; viro erga vxorem,& vxori erga virum.diuerſa enim vnicuique horum virtus,diuerſumq; opus eſt:diuerſa item ea ob quæ amant:diuerſi igitur etiam amores,& amicitiæ erũt. atque eadem quidem vtrique ab altero neque exhibentur,neque ſunt requirenda:ſed cùm parentibus liberi ea tribuunt,quæ debentur iis qui genuerunt,& parẽtes filiis ea quæ filiis exhiberi debent:ſtabilis talium,ac bona amicitia eſt.

Altera eſt amicitiæ ſpecies per ſupereminentiam:quæ alienior paulò eſt: non ſecus ac ius quod ex æqualitate alterum eſt,alterum ex ſupereminentia,vt patris ad filiũ,heri ad ſeruum, viri ad vxorem,& breuiter principis ad ſubditum.ita quoque amicitia altera ex æqualitate,ex exceſſu altera. ſimilis enim quodam modo iuſtitiæ eſt:conſiſtitque in iiſdem in quibus iuſtitia, quæ per excellentiam eſt.nam patris amicitia erga filium,& ſenioris erga iuniorem:prudentior enim ſenior eſt, vt imperet:& viri erga vxorem,& omnino principis ad ſubditum ex ſuperexcellẽtia eſt.perſpicuum enim eſt principem excellere, excelli ſubditum.Sed hæ inter ſe etiã differunt. non enim eadẽ parẽtibus à filiis,& principibus a ſubditis exhibentur:neque filiis à parẽtibus, & ſubditis à principibus.ſed accõmodata quædã natura ſunt à filiis erga parentes miniſteria, & parentibus erga filios præſidentiæ ac procurationes:quorum nihil ad principes & ſubditos attinet. In hoc ergo differt huiuſmodi amicitia,quòd non eadem à parentibus erga filios,& à filiis erga parentes, neque à viro erga vxorem,& ab vxore erga virum exiſtunt.nam parentibus & viris dominari conuenit,vxoribus & filiis minimè:hocque eſt quod amicitiam hanc non in æqualitate, ſed in excellentia conſtituit.Sed hæc vnuſquiſque concederet.cauſa verò quam ſubiungit,cur inter hos amicitia eadem non ſit,nõ paruam dubitationem afferre poteſt.Inquit enim,[diuerſa enim vnicuique horum virtus,diuerſumque opus eſt].quidam enim aliam patris,aliam filij,aliam viri,aliam vxoris virtutem eſſe negant.Sed ſatis erit,ſi in viro & vxore rationem conſideremus:quippè cùm eadem poſteà dici de patre & filio poſſint.In hunc modum etenim interrogant,præcipuè Socratici. nunquid virũ eſſe iuſtum oportet,vxorẽ verò iniuſtam?non profectò.Quid verò * temperantẽ virum,vxorem *intemperantem?neque hoc ſanè.atque ita per omnes virtutes interrogantes,& tam virum quàm mulierem virtutes omnes habere oportere aſſerentes,tandem eandem eſſe & viri & vxoris virtutem cõcludunt:ad quod quid reſpõdendum ſit,cognoſcemus,ſi à principe & ſubdito incipiamus. Nam ſi principis virtus in recte dominando,ſubditi in recte obtemperando conſiſtit,eadem principis & ſubditi virtus non erit.vitium ſiquidem ſubditi eſt,ſi ea quæ ſunt principis, agere velit. vitium ſimili modo principis,ſi quæ ſunt ſubditi,agat.ſicut gubernatoris virtus cenſenda eſt, ſi agat ea quæ ad gubernatorem nautarumque præſidem ſpectant:nautarũ autem virtus, ſi à gubernatore ſe regi permittant,ſubditique ei ſint.Nihil enim id rationi huic efficere debet: quòd & regere & regi ad eandem ſcientiam attinet.tametſi negari id non difficulter poteſt.qui enim idoneus eſt, vt regatur:is aptus ad regendum alios continuò non erit.nam obedire principibus aſſueti,licet ex aſſuetudine illa virtutem obtemperandi conſequantur, vt gubernationi principum ſubiecti eſſe ſciant:imperare tamen ac regere alios ignorant. Quòd ſi concedatur,eundem peritum vtriuſque ſimul effici,atque vtraque ſcire:dicendum erit,quatenus imperat ac regit,altera virtute: quatenus regitur atque obedit,altera eſſe præditũ.Si igitur alia eſt principis,alia ſubditi virtus:in omnibus verò antedictis ſocietatibus atq; amicitiis principes ſunt & ſubditi,pater enim imperat,filius obedit ac ſubditus eſt:horum vniuſcuiuſque virtus alia atque alia eſt.Sed hæc in omnibus principatibus,omnibuſque amicitiis quæ per excellentiam exiſtunt,conſideranda diligentius ſunt.

*σώφρονα.
*ἀκόλαστον.

In omnibus autem amicitiis quæ per ſupereminentiam exiſtunt, amor etiam proportione eſſe debet.vt meliorẽ amari magis,quàm amare,& vtiliorem, & aliorum vnumquemq; ſimiliter. cùm enim pro dignitate amor extiterit:tunc quodam modo æqualitas fit. id quod eſſe amicitiæ videtur.

In huiuſmodi

In huiuſmodi amicitiis non ſolum amicitiā, verùm etiam amorem ac dilectionem ipſam pro portione eſſe oportet.& fortaſſe ex amore amicitia conuenientiam hanc proportionemque habebit.nā ſi præſtantior,& vtilior magis amatur,q̄ ille qui talis non eſt: & amor & amicitia pro portione correſpōdebit.ſicut enim in ciuilibus diſtributionibus pro dignitate honorem exhiberi oportet:ita in amicitiis ex ſupereminentia amor ipſe debet pro dignitate diſtribui.erit enim æqualitas ſi amare,& amari pro portione & dignitate contingat. Ratio hæc docet parentes amari magis debere à filiis,q̄ amare:eò quòd & vtiliores ſint & pręſtantiores.idem in reliquis omnibus qui principatū obtinent,ſeruandum.quò enim meliores,eò magis amari ab inferioribus debēt, quàm amare ipſi inferiores.Sed quærendum videtur de huiuſmodi amicitiis per excellentiam,nunquid inter antedictas illas ſpecies reponendæ ſint,an alias aliquas ſpecies per ſe ipſæ conficiant? Atque Eudemus quidē & Theophraſtus has quoque per ſupereminentiā amicitias aſſerunt in iiſdē aut ob vtilitatē,aut ob voluptatē,aut ob virtutem,non ſecus ac cæteras conſtare. nam qui imperat & qui obedit,probi inter ſe amici eſſe poſſūt:vt in reliquis ſint amici,atque æquales:in iure & legibus alter excedat,alter excedatur.pater item & filius probi eſſe poſſunt:atque omniū maximè paternam excellentiam patri concedat filius neceſſe eſt.pari modo & bona vxor,viro bono idem faciet.vtrique enim naturam ſequuti alter reget,altera regetur.ſi verò probi non ſint & virtute perfecti,ſed mediocres,nemini dubium eſt,quin & ob voluptatem & utilitatem qui ſuperant & ſuperantur,amici eſſe queant:tam princeps & ſubditus,q̄ vxor & maritus.De filio tamen & parēte aliqua oboriri poſſet dubitatio,an fieri poſſit,vt ob vtilitatem ſeſe mutuò ament:an ob aliud quid benè velit filio pater,quàm ob eum ipſum quem amat:ſi videlicet ſecundum naturam amet: ita vt amicitia hæc naturalis potius amicitia quædam eſſe videatur.Fortaſſe autem talem etiam amicitiā cùm naturaliter ſit,& voluptas,& vtilitas conſequitur.id an ita ſit conſiderandum.

At verò æquale in iuſtis & amicitia eſſe non ſimiliter videtur. nā in iuſtis primò eſt quod eſt pro dignitate,ſecūdò quòd in quantitate eſt:in amicitia verò quod eſt in quātitate primò,ſecūdò quod pro dignitate eſt.id autem perſpicuū eſt,ſi multa virtutis & vitij,affluētiæ,aut alicuius alterius diſtantia fuerit:non enim amplius ſunt amici.ſed ne eſſe quidem ſe dignū putāt.Hoc autem in diis clariſſimè patet,qui plurimum omnibus bonis pręſtāt.item in regibus:neq; enim his plerique eſſe amicos ſe dignum ducūt, cū inferiores longè ſint:neque optimis & ſapientiſſimis,illi qui nihili ſunt.

Aequale in iuſtis & in amicitia non ſimiliter ſe habere inquit:quippè cùm in iuſtis primum ſit id ęquale ꝙ pro dignitate eſt,cū ſuperior & præſtantior non eadem conſequirur,quæ inferior:ſecundum verò id quod in quantitate conſiſtit:quod alibi æquale numero appellat. id autem fit, cū ingenui omnes ac liberales homines æquale ius conſequuntur.qua æqualitate vtendum ſibi maximè cenſent illæ ciuitates,quæ *populari gubernatione adminiſtrātur:in quibus cùm omnes liberi ſint,eadem ac ſimilia omnes conſequenda ſibi eſſe exiſtimant.at in amicitia æqualitas in quantitate prima ac præcipua eſt.oportet enim,vt qui amici ſunt,æquales ſint inter ſe:æquale autē quod eſt pro dignitate ſecundo loco in amicitia habetur:quippè cùm ea quæ propriè amicitia eſt,in ſupereminentia alterius eſſe non ſoleat.id quod manifeſtum in iis eſt,vbi multa quorundam inter ſe diſtantia conſpicitur.nam qui nihili eſt,virtute prædito ac probo homini amicus fieri minimè cōſueuit:neque regibus, illi qui longè ipſis ſunt inferiores.Sed neque diis propriè amicus eſt quiſpiam:probi tamen viri amici eorum dicuntur,& qui* deicolæ vocantur,id eſt diis amici.ſed propriè amicos eos appello qui in æqualitate conſtituti ſunt.infinita enim inter nos & deos diſtantia eſt:vt ſatis ſuperq; nobis ſit, ſi eos benignos ac propitios habuerimus,nobiſque venerabiles fuerint. nam cùm res longè inter ſe differant, dubium non eſt quin diuerſa nomina etiam ipſa hæc ſint.non enim dicimus amicum venerabilem eſſe alteri amico,neque benignū ac propitium precibus alterius amici eſſe:ſed* venerari longè inferioris eſt:propitium eſſe longè ſuperioris, atque excellentis.

* δημοκρατούμεναι.

* θεοφιλεῖς

* σέβεσθαι.

In his tamē exacta præfinitio non eſt,quouſque ſint amici. multis enim ablatis adhuc manet.Si verò longè ſeparatus aliquis ſit,vt deus,nō amplius manet.vnde etiam in dubitationem venit: nunquid amici amicis maxima ex bonis velint, vt deos eſſe? non enim amplius ipſis erunt amici: neque

etiam erunt bona:amici enim bona ſunt. Si igitur rectè dictum eſt, amicum amico velle bona eius ipſius cauſa: eum ipſum qualiſcunque eſt, manere oporteret: homini autem permanenti maxima bona adeſſe volet. & fortaſſe non omnia: ſibi ipſi enim maximè bene vnuſquiſque vult.

Præfinire exacta ratione non licet, quouſque ſupereminentia hæc debeat progredi, vt conſiſtere amicitia adhuc poſſit. nam neque cætera quæ in actionem cadunt, queunt exactè definiri. cùm tamen multa intercedit diſtantia, amicitia tollitur. quocirca dubitatur, an amicus amico maxima bona volet, id eſt vt deus ſit. ſed perſpicuum eſt, prudentem virum ea quæ omnino eſſe nequeunt, cuiuſmodi eſt ex homine deum fieri, amico nunquam eſſe optaturum. verùm ex ſuppoſitione dictum eſſe hic ab Ariſtotele intelligendum eſt. ſi fieri poſſet, vt deus euaderet quiſpiam, volet ne id ipſi amicus? nam ſi id volet, amicum quoque non amplius ſibi eſſe amicum volet: quare neque etiã bonum ſibi eum eſſe volet. amicus enim alteri amico bonũ eſt. ſi igitur amicus amico eius ipſius cauſa bona vult: ei, dum is ipſe eſt, id eſt dum homo eſt, ac permanet, omnem boni excellentiã volet. atque hæc ad dubitationẽ attinent. quod verò poſteà ſubdit, amicum inquiens ſibi maximè bona velle, id non de iis dicitur, qui prima amicitia coniuncti ſunt, ſed de reliquis qui æquiuocè amici appellantur.

Amicitiam magis conſiſtere in eo ut amet, quàm ut ametur. *Cap.* VIII.

PLerique autem ob ambitionem amari magis videntur velle, quàm amare: vnde amatores adulatorũ pleriq; ſunt. adulator enim amicus eſt qui excellitur, aut ſe eſſe talem, magiſque amare, q̃ amari ſe ſimulat: amari autẽ & honorari, quod videlicet plerique appetũt, propè accedere inter ſe videntur. ſed non per ſe tamen honorem eligere videntur, ſed ex accidẽti. gaudent enim plerique cũ ab iis qui in poteſtate conſtituti ſunt, honorantur, ob ſpẽ: quippè cùm ſi aliqua re indiguerint, eá ab ipſis conſequuturos ſe eſſe exiſtimẽt: atq; ita honore quaſi ſigno quodã beneficij accipiẽdi lætari conſueuerint. qui verò à probis viris & ſcientibus honorẽ affectãt, ij propriam opinionẽ de ſe ipſis confirmare cupiunt: gaudentque quòd boni ſint, eorum iudicio qui id dicunt, credentes. at amari per ſe gaudẽt. quocirca id melius eſſe, quàm honorari: & amicitia expetẽda per ſe eſſe videretur.

Cauſam reddit cur plerique amari magis velint, quàm amare. ob ambitionem enim, cupiditatemque honoris id faciunt, dum idem amari & honorari eſſe opinantur: cùm tamen diuerſa inter ſe ſint: nam honorari non per ſe eligunt, ſed ex accidenti. nam gaudent cùm honorantur ab iis qui ſunt in poteſtate conſtituti, ob ſpem aliquorum quibus indigent, conſequendorũ, potẽtiamq; appetentes. cũ verò à probis viris honore afficiuntur, teſtes ſe habere exiſtimant, quòd boni ſint. atque ob id lætantur, dum opinionem quam de ſe ipſi habent, confirmant, at amari per ſe gaudent. melius igitur ac præſtantius amari eſt quàm honorari: & amicitia item quàm honor: quippè cùm melius ſit quod per ſe, quàm quod ob aliud expetendum eſt.

Sed in eo quod amat aliquis magis, quàm in eo quod amatur, conſiſtere videtur. argumẽto ſunt matres, quæ amando gaudẽt. nonnullæ enim filios ſuos educandos tradunt, amantque ſcientes, redamari nõ curant, ſi vtrũque non poteſt. ſed ſatis ipſis videtur, ſi liberos ſuos† benè agentes inſpiciant. amantque ipſos, etiam ſi ob ignorationem illi quæ matri debentur, tribuere nequeant. Cũ verò amicitia magis in amando conſiſtat, & amatores amicorũ laudentur: amare eſſe amicorũ virtus videtur. quare inter quos hoc pro dignitate fit: ij ſtabiles amici ſunt: amicitiaque eorũ permanet. at hoc modo illi etiã qui inæquales ſunt, amici maximè eſſent: eò quòd adæquari poſſũt. æqualitas verò & ſimilitudo amicitia eſt. & præcipuè ea quæ eſt ex virtute ſimilitudo. cũ enim ſtabiles per ſe ipſi ſint: etiã inter ſe mutuò permanent:

† εὖ πϱάττοντας.

& neque indigent prauis,neque talia subministrant: sed vt ita dicam,etiam prohibent. bonorum siquidem est neque ipsos peccare,neque amicis permittere. praui autem firmitatem quidẽ nullam habent, neque enim sibiipsi similes permanent.sed ad paruum tempus tamen amici fiunt,prauitate inter se mutuò oblectati.qui verò sunt vtiles,& iucundi,diutius durãt: permanent enim quoad voluptates & vtilitates sibi mutuò exhibuerint.

Amicitia in eo quidem est,vt amet quispiam & ametur.: magis tamen in eo vt amet, quàm vt ametur,consistit:quippè cùm vtrorumque amicorũ operatio in eo ꝙ amat,constituta sit,non in eo quod amatur. at vnumquodque in quo operationem exercet suam,in eo consistit. amicitia igitur in eo consistere dicenda est,in quo operatio eius conspicitur.Huiusce rei argumentum adducit,ꝙ matres amando gaudent,etiam si à filiis iis non redamentur,qui tollendi atque educandi aliis mulieribus traditi fuerint.nam hi apud alienas enutriti cùm matres suas non agnoscant, eas non amant.sumit autem hìc Aristoteles non amicitiam,sed amorem & dilectionẽ:amicitia enim est inter mutuò amantes,parentum tamen amor erga filios vestigium quoddam amicitiæ in se habet:vestigium dico,propterea quòd filij interdum non redamant: sed in eo amicitiæ valde similis est hic amor, quòd parentes liberis suis eorum ipsorum causa bona volunt.in quo præcipuum amicitiæ opus consistit.Si igitur amicitia in eo quòd amat quispiam,quàm quòd amatur,constituta est,laudanturque illi qui amant amicos:sequitur vt amare amicorum virtus sit.

Ex contrariis autem maximè videtur fieri amicitia, quæ ob vtilitatẽ existit.vt pauper diuiti,imperito sciens amicus fit.quod enim consequitur aliquis indigus, illud appetens aliud quid recompensat. Huc trahere etiam quispiam posset amatorem & amatum, pulchrum item & turpem. Vnde amatores ridiculi interdum videntur,dum sicut amant, ita se esse amandos censent.si simili modo sanè essent amabiles,fortasse censere ita deberent: cũ nihil verò huiusmodi habeant,ridiculum est. Sed forsitan neque contrariũ per se contrarium appetit,sed ex accidenti:medij autem appetitio est,quod bonum est.verbi causa sicco bonum est non si humidum euadat, sed si ad medium perueniat.calido item & aliis,simili modo. Verùm hæc cùm paulò à proposito alieniora sint,in præsentia omittantur.

Cùm superius dixisset,contrarium quod contrarium est,appetere,vt humẽtem amare pluuiam cum terra est arida:nunc eius solutionem subiungit: inquitque non per se sed ex accidenti cõtrarium in contrarij appetitionem venire.per se enim quod medium est,appetere: medium enim est bonum.cuius rei exemplum illud est:quòd humidum non arescere vult, sed ad medium per contrarij participationem deduci.aer siquidem si supra modum humorem conceperit, non propterea imbrem deorsum detrudit,vt supra modum exiccetur, atque areat:sed vt nimia illa humiditate expressa ad mediocritatem redigatur.sic calidum,& cætera.

De ciuili amicitia. Cap. IX.

VIdetur autem, quemadmodum in principio dictum est, circa eadem, & in iisdem & amicitia esse,& ius. in omni enim societate esse quoddam ius videtur,& amicitia quoque:*conuectores enim & commilitones tanquã amicos appellant: pari modo etiã qui in aliis societatibus versantur. quatenus autẽ inter se commercium habẽt,eatenus amicitia inter ipsos est:nam & ius. & prouerbium communes res amicorum esse inquit:recte sanè. in cõmunitate siquidem amicitia est: fratribus autem & sodalibus cõmunia omnia sunt:reliquis definita,atque aliquibus plura,quibusdã pauciora:quippè cũ amicitiæ quoque aliæ magis sint,aliæ minus. Differunt autẽ & iura ipsa. nõ enim eadẽ sunt parentibus erga filios,& fratribus inter se,

*σύμπλους.

B.iij. neque

neque sodalibus eadem,& ciuibus simili modo etiam in reliquis amicitiis. diuersæ igitur etiam iniuriæ ad vnumquemque horum sunt: incrementũque accipiunt,quò magis erga amicos fiunt.vt pecuniis sodalẽ priuare grauius est,quàm ciuem:& non opem ferre fratri quàm alieno:patrem itẽ percutere quàm quemlibet alium. Augeri etiam simul cum amicitia ius ipsum naturâ consueuit:vtpote cùm in iisdem consistant,& æqualiter pertingant. At verò societates omnes partibus ciuilis similes sunt. nã ob vtile aliquod conueniunt homines,aliquidque eorum comparantes quæ ad vitam pertinent:& ciuilis societas vtilitatis gratiâ videtur, & à principio constitisse,& perseuerare.id enim & legumlatores coniectant,& ius esse inquiunt, quod cõmuniter cõducit.Reliquę igitur societates particulatim vtilitatẽ appetũt. exẽpli causa,nauigatores eam quæ ex nauigatione euenit, vel ad pecuniarũ comparationem,vel tale aliquid spectantem: cõmilitones eam quæ ex bello acquiritur siue pecunias,siue victoriã,siue vrbẽ appetant. similiter quoq; tribules,& curiales. Nonnullę verò societates fieri ob voluptatẽ videntur, chorealium scilicet*sodalium,& collatorum:quæ sacrificij, & cõuictus causa cõficiuntur. Atque hæ quidẽ omnes sub ciuili constitutæ sunt.non enim præsentem vtilitatẽ ciuilis appetit,sed ad omnem vitã spectat, & qui sacrificia faciunt,circa eaque conuentus,honores diis exhibent: & sibiipsis cũ voluptate requiem cõparant. prisca enim sacrificia & cõuentus videntur post fructuum collectiones quasi primitiæ quædam fieri consueuisse: in his enim maximè temporibus ocio vacabant.omnes igitur societates partes esse ciuilis videntur.tales autem amicitiæ tales societates consequentur.

* θυασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν.

Illud quod in principio dictum est,vbi dicebat id quod maximè iustum est esse amicabile, simile esse his videtur.amicitia enim & ius circa eadem & in iisdem cõsistit. nam cùm amicitia inter milites sit,reliquosque coartifices:ius etiam ipsum inter eosdem est.non enim ex his quispiam quod*pro dignitate est,accipere vellet.est etiam circa eadem,quippè cùm militibus circa militares res,nautis circa nauticas amicitia sit.in quibus verò amicitia est,in iisdem ius quoque esse inde confirmatur,quòd omni communicationi & societati esse ius quoddam videtur,necnon amicitia.quatenus enim communicant,id est in quibus artibus societatem habent,in his quoque amici sunt.vt siquis & miles fortè esset & iudex,alterique esset amicus qui tantummodo esset miles:is in eo quòd miles esset,cum altero amicitia esset coniunctus,cum eoque ęquo iure vteretur,qua in re videlicet societatem inter se mutuò haberent. vnde etiam prouerbium communes amicorum res esse inquit,quia in communitate amicitia societateque consistit.sed fratribus quidem & sodalibus communia omnia sunt,diuitiæ,possessiones,cætera:iis qui tantum sunt milites,militaria tantummodo atque in reliquis similiter.Fratres etiam plura,alij pauciora habent communia:quippè cùm fratrum amicitia magis quàm commilitonum amicitia sit: atque iccirco ius quoque inter fratres,& reliquos differat.nam incrementum accipit,magisque est iustũ,quò erga amicos magis fit. Sed hoc ex cõtrario comprobat.nam si grauius crimen est, sodalem quàm ciuem pecuniis defraudare:ita quoque ius quod erga amicos magis exhibetur,maius erit,ac præstantius.si verò amicitia augetur,ius quoque ipsum augeri necesse est:quippè cùm vtraque in iisdẽ versentur ac consistant. atque hæ quidem militum & reliquorum societates membra ciuilis societatis sunt.vnde tales amicitiæ verbi causa militum,illorum ciuilium videlicet societates sequuntur.

* *Græcus codex habet* παρ' ἀξίαν, *id est præter dignitatẽ, quã lectionẽ secutus est uet. interp.*

De speciebus ciuilitatis. *Cap.* X.

Ciuilitatis verò tres species sunt,totidemque transgressiones, quasi corruptiones quædam illarum. Ac ciuilitates quidem,regnum,& † optimi potentia,& tertia quæ*à cẽsibus existit:quã*censipotẽtiam vocare accõmodatum videtur:sed pleriq; rempublicã eam appellare consueuerũt,

† ἀριστοκρατία.
* ἀπὸ τῶν τιμημάτων.
* ἣν τιμοκρατικὴν, *censuũ potestatem.*

harum

harum optima regnum,pessima censipotentia est. Ac regni quidem transgressio tyrannis est. ambo enim vnius imperio constant: plurimum tamen differunt. Tyrannus enim suam,rex subditorum vtilitatem spectat.nõ enim est rex nisi ex se ipse sufficiat,omnibusq; bonis excellat:at qui talis est, nulla re indiget.quocirca vtilitatem non sibi,sed subditis procurabit. nam qui eiusmodi non est,*sortititius potius est,quàm rex. Tyrannis verò econtrariò huic,suum ipsius bonum persequitur. clariusque eam esse pessimam manifestum est.id enim est pessimum,quod optimo est contrariũ: è regno autem in tyrannidem transitus fit:tyrãnis enim principatus vnius prauitas est.& prauus rex,tyrannus euadit.Ex optimipotentia autem in paucipotentiam fit mutatio,vitio principum qui præter dignitatem res ciuitatis distribuunt,& omnia,aut pleraque bona sibiipsis reseruant,& magistratus semper iisdem demandant,diuitias plurimi facientes. vnde pauci atque iidem praui loco optimorum dominantur.Sed ex censipotentia in populipotentiam:hæ enim finitimæ inter se sunt.multitudinis enim & censipotẽtia esse consueuit,& æquales omnes qui in censu sunt. At populipotentia, quippè cùm paulùm reipublicæ speciem transgrediatur,minimè praua est. Ac respublicæ quidem seu ciuilitates in hunc maximè modum immutantur. ita enim ad minimum & facillimè transeunt. Quarum similitudines & quasi exempla sumere etiam in familiis quispiam posset. patris enim erga filios societas figuram regni habet:quippè cùm patri cura filiorũ sit. vnde etiam Homerus Iouem patrem appellat: eò quòd regnum paternum imperium esse debet. At apud Persas patris imperiũ tyrannicum est,qui vt seruis filiis suis vtuntur. Tyrannicũ item est heri erga seruos:in eo enim id quod hero vtile est,agitur. Sed hoc esse rectum videtur. Persicum illud prauum, atque errans:eorũ enim qui sunt diuersi,diuersa quoq; imperia sunt. Viri & vxoris optimatũ potestati simile apparet:pro dignitate siquidẽ imperat vir, ac circa ea circa quæ virum decet:quæ autẽ vxori conueniunt,ea illi reddit.nã si omnium dominus esse velit vir,in paucipotentiam delabitur: præter dignitatẽ enim id facit,& non quatenus est melior. Interdũ verò vxores quoque quibus patrimonium omne obtigit,dominantur:vnde non ex virtute sed ex diuitiis & potentia,sicut in paucorũ potentatu,imperia fiunt. Fratrũ autem societas censipotentiæ similis est.sunt enim ęquales,nisi quatenus ętatibus distant.vnde si longè ætatibus diuersi sint,fraterna inter ipsos amicitia non amplius est. Populipotentia autem in iis maximè cohabitationibus apparet,quæ sine domino sunt.ibi enim æquales omnes.in iis item, vbi cũ princeps imbellis sit,potestatem agendi quidlibet vnusquisque habet.

*κληρωτός.

Tertiam ciuilitatis seu reipublicæ speciem τιμοκρατίαν, id est censipotentiam seu censorum administrationem esse inquit:quæ ita appellatur ex eo quòd ex censibus atque æstimationibus pecuniarum constat.qui enim certa pecuniarum summa censentur,easque exhibent:principatum in huiusmodi administratione accipiunt:vnde censipotentia appellatur. vitia verò hominũ faciunt, vt ex optimipotentia in qua optimi quiq; dominantur,in paucipotentiã, paucorumq; & prauorũ dominatũ administratio delabatur.nã si boni essent pauci illi, nihil mali ex ea mutatione cõtingeret. Populipotẽtiã autẽ;id est δημοκρατίαν minimè prauã ex reliquis scilicet trãsgressionibus esse

inquit,tyrannide,& paucipotentia, in eo tantummodo quod parum populipotentia è reipublicæ mediocritate excedit.Nam ſiquis per ſe eam voluerit cōſiderare,peiorem eſſe cæteris inueniet.in populipotentia enim omnes dominantur, in tyrannide verò vnus, in paucipotentia pauci:at multos prauos adminiſtrare rem,quàm vnum,aut paucos longè peius eſt.efficitur igitur, vt populi potentia reliquis duabus tranſgreſſionibus longè deterior ſit.

De amicitia regia,paterna,familiari & fraterna. Cap. XI.

IN vnaquaque autem ciuilitate eatenus amicitia apparet, quatenus & ius. regi ſanè erga ſubditos in beneficij ſupereminentia. benè facit enim iis quibus imperat:ſiquidem bonus cùm ſit,ipſorum curam habet, vt benè agant,non ſecus atque ouium paſtor.vnde Homerus Agamemnonem paſtorem populorum dixit.talis autem paterna etiam eſt:tametſi magnitudine beneficiorum præſtat. auctor enim eius eſt quod videtur eſſe maximũ vt videlicet ſint filij:eorumque educationis,& inſtitutionis:id quod maioribus quoq; attribuitur.Nam & pater filiorum,& maiores nepotum, & rex à ſe rectorum naturâ imperiũ obtinet. Atque amicitiæ hæ in ſupereminentia ſunt.atque iccirco honorantur parentes:ac ius inter hos nō idem eſt,ſed pro dignitate.ſic enim & amicitia. Viri item & vxoris eadem amicitia eſt, atque in optimipotentia conſtituta:quippè cùm ſecundum virtutē & præſtantiori amplius bonũ ſit,& vnicuique quod cōuenit. ita quoque etiā ius.

Cùm tres ſpecies ciuilitatum ſeu rerum publicarũ poſuerit: in vnaquaque inquit eatenus amicitiam eſſe,quatenus & ius.nam ſi maius eſt ius regis erga ſubditos,quàm optimatum,& * cenſorum erga eos qui ab ipſis reguntur:amicitia quoque maior ac pulchrior eſt.Regiæ autem amicitię paterna proportione reſpondet:ſed præſtat tamen paterna beneficiis.nam pater auctor eſt & cauſa vt ſint filij,id quod maximum eſt.idem quoque auis ac maioribus attribuitur, id eſt conceditur vt nos in vitam produxerint,& reliqua,licet non abſque medio,ſed intercedentibus,ac mediis parentibus.vel idem hoc à parentibus noſtris attribuitur maioribus, quòd videlicet ipſos in lucem & vitam,vt eſſent,procrearint. Supereminet autem huiuſmodi amicitia parētum & regum.neque idem ius eſt patri erga filios,maioribusque erga nepotes,& regi erga ſubditos, neque amicitia ſimilis,ſed diuerſa ac pro dignitate.viri item erga vxorem amicitia Ariſtocratiæ eſt perſimilis. pro decoro enim eſt,& viro amplius bonum exhibetur,ſimili modo & ius inter ipſos eſt.

*τιμοκρατῶν.

At verò fratrum amicitia* ſodalitię eſt ſimilis:æquales ſiquidem ſunt & coætanei.atque huiuſmodi*ſimilium morum,ſimiliumque†affectuum plerumque ſunt.huic ſimilis reipublicæ illius amicitia eſt, quæ ex cenſis conſtat:quippè cùm in ea æquales inter ſe eſſe ciues debeant,ac probi: per viceſque,& ex æquo principatus fiat,ſimili modo amicitia.

*ἑταιρικῇ.
*ὁμοηθεῖς καὶ ὁμοιοπαθεῖς
†a.l. diſciplinarum.

Cùm dixerit fratrum amicitiam cenſorum adminiſtrationi eſſe ſimilem:nunc ſodalitiæ eā comparat:licet paulò melior hęc ſodalium habeatur.ſodalitia enim æqualium eſt & coętaneorum,eorumque qui ſimilibus moribus præditi ſunt,ſimileſque affectus habēt:[ſeu vt altera lectio habet, ſimilium diſciplinarum ſunt.loco enim verbi ὁμοιοπαθεῖς in quibuſdam exemplaribus ὁμομαθεῖς reperitur,quod eos ſignificat,qui iiſdem diſciplinis & imbuti ſunt,& delectantur.talis autem etiam fratrum amicitia eſt.ſunt enim coætanei quodam modo etiam ipſi, & niſi corruptum animum habeāt,& moribus,& affectibus conſentiunt.huic autem, id eſt ſodalitiæ amicitiæ ſimilis ea eſt,quæ in cenſorum adminiſtratione exiſtit. in hac enim republica pares eſſe debent ciues inter ſe,ac probi:non exacta illi quidem,atque exquiſita virtute,ſed educati tamen liberaliter, & mediocriter ſecundum leges inſtituti:vnde populari adminiſtratione longè melior eſt,in qua promiſcuè omnes nulla etiam ingenua eruditione præditi dominari conſueuerunt.at in illis quę cenſu regũtur,per vices & ex æquo adminiſtratio fit.ſimili modo amicitia parium videlicet,& non eorũ qui excellunt,eſſe conſueuit.]

In tranſgreſſionibus autem ſicut iuris,ita amicitiæ etiam parum admodũ eſt:& minimũ omnium in peſſima.in tyrannide ſiquidem amicitiæ re

peritur aut nihil,aut parum.in quibus enim principi & ſubdito commune eſt nihil,in iis neque amicitia eſt:quippè cùm neque ius aliquod ſit ſed tale quippiam,quod artifici erga inſtrumentum,animæ erga corpus,hero erga ſeruum.nam hæc vtilitaté ab iis conſequuntur , qui ipſis vti conſueuerunt.

Sicut illi qui tranſgrediuntur antedictas rerum publicarum ſpecies,parum habent iuris inter ſe:ita quoque parum amicitiæ habeant,neceſſe eſt:ac minimum omniũ peſſima, quæ tyrannis eſt: tyrannûs enim ſubditos non amat,ſed eis vtitur quaſi inſtrumentis ad prauitatem ſuam exercendam:& ſi amat,parum admodum amat,atque id vtilitatis ſuæ cauſa . nam vbi nihil eſt principi & ſubdito commune, ſed princeps omnia in ſeipſum trahit ac rapit : neque amicitia , neque ius eſſe aliquod poteſt.neque enim artificis erga inſtrumentum eſſe aliquam amicitiam,iúsue aliquod dicimus:neque animæ erga corpus,neque heri erga dominum.illi enim qui iis vtuntur, curant quidem ac iuuant ipſa hæc;ſed non amant.artifex enim inſtrumenti ſui curam habet, expolitque id diligenter,ac conſeruat,ita corpus anima, & ſeruum herus:ſed ſui cauſa tamen id faciunt:quò videlicet ipſorum miniſterio vti commode poſſint.

Sed erga inanimata neque amicitia vlla eſt:neq; ius : neq; erga equum, aut bouem,neque erga ſeruum, quatenus ſeruus eſt:nihil enim habent cõmune.nam ſicut ſeruus animatum eſt inſtrumẽtum , ita inſtrumentum inanimatus ſeruus eſt.quocirca in eo quòd eſt ſeruus,erga ipſum amicitia nõ eſt:in eo quòd homo,eſt:quippè cùm vnicuique homini ius quoddam eſſe videatur erga vnumquemque qui cum ipſo legis, ac fœderis eſſe particeps poteſt.& amicitia igitur erit , quatenus homo eſt . Atque in tyrannidibus quidem & amicitiæ,& iuris parũ admodum eſt : in populi adminiſtrationibus plurimum.cùm enim ſint ęquales,multa inter ſe habent cõmunia.

Quo modo amicitiam hero erga ſeruum nullam eſſe dixerit,nunc declarat.nam quatenus eſt ſeruus quiſpiam,eatenus nullam cum hero æqualitatem habere debet:ſed hero conuenit, vt ſeruo omnia imperet,quæ ad ſuum commodum,ſuamque vtilitatem ſpectent. quatenus verò eſt homo, ille qui ſeruit,in eo cum hero habere amicitiam quandam poteſt. quin immo nõnulli longè præſtantiores conditione ſeruili ſeruos nacti,non modo amicos,ſed ſocios ac ſodales ſibi illos reddidere.In tyrannidibus igitur vel parua vel nulla erga ſubditos amicitia eſt:in populipotentiis plurimum,omnium ſcilicet ciuilitatum,quæ modum tranſgrediuntur. nam cùm ſint æquales , multa habent cõmunia:vbi verò eſt communio,ibi & amicitiam & ius locum habere perſpicuum eſt.

De amicitia ſodalitia & filiali. *Cap.* XII.

IN communione igitur & ſocietate omnis amicitia cõſiſtit, ſicut dictùm eſt.conſanguineam tamen & ſodalitiam ſegregaret quiſpiam. nam ciuiles,& tribules,& nauticæ,& quæ ſunt huiuſmodi,ſocialibus magis ſimiles ſunt . eſſe enim quaſi ex pactione quadam videntur . inter has verò aliquis etiam hoſpitalitiam reponeret.

In communitate & ſocietate amicitia omnis eſt·hoc eſt,omnes ex eo quòd ſocietatem inter ſe habent,ſeſe mutuò amant.vt ſunt ciues,contribules,& connauigantes,& cæteri huiuſmodi.ab his autem amicitiis eas quæ ſunt inter cognatos & ſodales ſegregaret,id eſt, ſepararet quiſpiam. non enim hi ob ſocietatem ſunt amici,ſed ob honeſtatem,& naturæ coniunctionem. naturâ enim cõparatum eſt,vt cognati ament cognatos.ſodalitia quoque amicitia ob bonum ipſum, morumque conformitatem , ætatiſque æqualitatem exiſtit. ſociales autem amicitias , atque in communione conſiſtentes eas vocat,quę quaſi ex pactione quadam fiunt.nam ſi huiuſmodi ſunt ſociales,meritò quæ ſunt inter cognatos & ſodales,in communione & ſocietate eſſe minimè dicendę ſunt:quippè cùm non ex pactione ſed natura inducente & cognati,& ſodales ſeſe mutuò ament.

Conſanguinea autem eſſe multiformis videtur , & tota ex paterna dependere.parentes enim amant liberos,quaſi ex ſe quiddam ſint : liberi autem parentes quaſi ex illis quippiam ſint.magiſque ſciunt parentes , qui ex ſe orti

ſe orti ſint liberi, quàm nati ex illis ſe eſſe genitos. maiorem item id à quo aliquid eſt,cũ genito habet neceſſitudinis connexionem:quàm quod factũ eſt,cum eo qui fecit.proprium enim ei à quo oritur quippiam,eſt id quod ex ipſo oritur:vt dens,vt capillus,& quodlibet ei qui id habet:illorum autem nulli id à quo oritur, vel minus. accedit etiam longinquitas temporis. hi ſiquidem liberos ſtatim vbi nati ſunt,amant:illi progreſſu temporis parentes,vbi intelligentiam, aut ſenſum adepti ſunt. Atque hinc cur matres magis diligant,etiã patet. Parẽtes igitur filios vt ſeipſos amant:qui enim ex ipſis oriuntur,ſunt quaſi alteri ipſi,dum ſeparati ſunt. filij autem parentes, vt ab illis producti. At fratres ſe mutuò diligunt,ex eo quòd ex iiſdem nati ſunt.eadem enim quã cum illis habent,natura ipſos inter ſe eſſe idem facit: vnde inquiunt eundem ſanguinẽ, eãdemq; radicem, atq; huiuſmodi.ſunt itaq; idem quodam modo etiã in diſtinctis. Multum etiã ad amicitiã facit & coeducatio,& ætas:ætati enim æqualem æqualis delectat:& conſueſcentes ſodales ſunt.vnde fraterna hæc amicitia ſodalitiæ eſt perſimilis.

Cõſanguinea & cognata amicitia multiformis ac varia eſt:vt patris erga filios:filiorum erga patrem:fratrum inter ſe:cæterorum denique,qui cognatione coniuncti ſunt.ſed reliquæ omnes ab ea quæ parentum eſt,originem habent, maiorique eſt pater filio, quàm filius patri neceſſitudinis nexu cõiunctus.fratres autem inter ſe ſunt idem reſpectu parentum: nam cùm ſint idem cum parentibus,id eos inter ſe quoque eſſe idem facit:nam quæ eidem ſunt æqualia,ea inter ſe etiam eſſe æqualia neceſſe eſt.ſunt enim ex eodẽ ſanguine,eademq; radice. ſanguis etenim & radix ſibi proportione reſpõdent.nam quemadmodum rami qui ab eadem radice producti ſunt,& inter ſe mutuò,& cum radice ſimilitudinem habent,ſed inter ſe tamen ſunt ex eo ſimiles, quòd ab eadem radice omnes pullularunt:ſic qui ab eodem parentũ ſanguine orti ſunt,in eo ſunt inter ſe ſimiles, & coniuncti quòd ab eodem ſanguine extiterunt:quantumq; ad originem vnicam paternam attinet, ex qua dependent:idem cum patre ſunt,licet diſtincti ac diuiſi corporibus fuerint.

* ἀνεψιοί .i. cõſobrini,patrueles.

* Patrueles item & reliqui cognati ex his coniunctionẽ habent,eò quòd videlicet ab iiſdem ſunt:ſuntque alij propinquiores,alij alieniores, quò vel propius vel longius auctor generis abeſt,eſtque amicitia filiis erga parẽtes, & hominibus erga deos tanquã erga bonum quoddam,atq; excellens. beneficia enim maxima contulere:quippè cùm ſint in cauſa vt & ſint,& enutriti atq; educati fuerint, poſteaquam in lucem venerunt. habetque huiuſmodi amicitia iucunditatem atque vtilitatem eò magis quàm alienæ:quò etiam cõmunior vita inter ipſos eſt.Sunt item in fraterna, ea quæ in ſodalitia,& magis inter probos,& omnino ſimiles:quo coniunctiores etiam ab ortu ſe mutuò diligunt, quóque * moribus ſunt ſimiliores qui ex iiſdem nati ſunt,ſimulque nutriti,atque inſtituti ſimiliter. Temporis prætereà cõprobatio plurima,ac firmiſſima eſt. Atque in cæteris cognatis ita amicitiæ ratio pro portione ſeruatur.

* ὁμοήθεροι

Patrueles ſeu conſobrini,reliquique cognati vt nepotes,& pronepotes coniunctionem inter ſe neceſſitudinemq; habent,eò quòd ex iiſdem fratribus ſunt procreati,ac dependent, è quibus magis propinqui illi ſunt,qui ad generis auctorem magis accedunt.

Viro item & vxori amicitia eſſe naturâ videtur:homo enim coniugale magis,quàm ciuile animal eſt: quantò prior magiſque neceſſaria eſt familia quàm ciuitas, & filiorum quoque procreatio animalibus communior. Sed aliis quidem animalibus eatenus cõmunicatio eſt:at homines non ſobolis

bolis procreandæ tantummodo, sed rerum etiam quæ ad vitam spectant, comparandarum causa cohabitant. officia enim continuò diuisa inter ipsos sunt, alia viri, & alia vxoris: sibique mutuò opitulantur, quæ propria sunt, in cõmune constituentes, atque ob id & vtilitas & iucunditas esse in hac amicitia videtur. esse etiam posset ob virtutem si probi essent: est siquidem vtriusque virtus: atque eiusmodi re gauderent. Vinculum autem ipsorum esse filij videntur. vnde citius qui liberis carent, dissolui cõsueuerunt: quippè cùm filij commune bonum ambobus sit. quod autem commune est, connectit. At verò cùm quæritur quo modo viro cum vxore sit conuiuendum, omnino amico cum amico: nihil aliud quæri videtur, quàm quo pacto ius est. neque enim amico erga amicum, neque erga alienum, & sodalem, & condiscipulum idem ius esse constat.

Quantò, inquit, familia magis necessaria est quàm ciuitas & prior, tantò etiã sobolis procreatio animalibus, magisque homini communior est, magisque necessaria. nam sicut nisi esset familia, constare ciuitas non posset: ita si filij non gignerentur qui carissimi sunt, neque vita humana, neque amicitia consisteret. Qui autem quærit, quo modo vita viri cum vxore, & amici cum amico esse debeat: is nihil aliud quærit, quàm an simile ius inter se habeant. quod quia simile non est, neque similem vitam eorum inter se futuram esse censendum est.

De duplici iure & de compensanda amicitia. Cap. XIII.

CVm tres sint amicitiæ, quemadmodum in principio dictum est, & in vnaquaq; alij in ęqualitate, alij in excellentia sint amici: similiter enim boni fiunt amici, & melior peiori: similiter etiam iucundi, & ob vtilitatẽ, vel æquales in adiumẽtis exhibendis, vel differentes: eos qui in æqualitate cõsistunt, & amando & reliquis adæquari oportet: eos verò qui sunt inæquales, reddere quod pro portione supereminentiæ requiritur.

Tres cùm sint amicitiæ, vt dixit, ob bonũ, ob iucundum, ob vtile: in vnaquaque sunt & æquales & supereminentes: æquales quidem, cùm vtrique sunt boni: supereminentes cùm alter bonus, alter diues est: ita tamen, vt diues cognoscat se quantò diuitiis excellit, tantò etiã à bono viro virtute superari, vel supereminentes, cùm alter bonus est, alter prauus quidem, sed non eiusmodi tamen qui prorsus sit corruptus: sed qui corrigi, ac reduci ad meliorẽ frugem possit. Aequales item, cùm duo faceti inter se sunt amici: supereminentes, cùm alter vrbanitate, alter diuitiis excellit. Simili modo etiam æquales sunt, cùm vtrique æquam vtilitatem sibi mutuò exhibent, supereminẽtes, cum hic maiorem, ille minorem. Qui igitur sunt æquales tam ob bonum quàm iucundum, & vtile, debent in amãdo quoque adæquari. nam si boni æquales sint, æquali amore mutuo sese prosequentur: pari modo in cæteris. qui sunt inæquales, eos pro portione reddere sibi mutuum oportet: vt probus vir diuiti eum honorem exhibeat, quem diuitię postulant: diues probum virum honoret, sicut virtute præditum decet.

Expostulationes autẽ & querelæ in ea amicitia fieri consueuerunt, quæ ex vtilitate est, vel sola, vel maximè: atque id non iniuriâ. qui enim ob virtutem amici sunt, ad beneficia sibi mutuò conferenda sunt prompti: quod virtutis & amicitiæ proprium est. eorum verò qui in hoc certant, expostulationes nullæ, neque pugnæ esse possunt: quippè cùm erga eum qui amat & benefacit, indignetur nemo: sed si gratus sit, benefaciendo etiam ipse respondeat: quique benefaciendo exuperat, cùm consequatur id quod cupit, accusare nullo modo amicum possit: nam vterque bonum appetit. Neque in iis admodum quæ ex voluptate consistunt, contingere accusatio cõsueuit. simul enim vtrisque id fit, quod cupiunt; si conuictu mutuo oblectantur.

tur.

tur. ridiculus enim videretur, qui non oblectantem accuſaret, cùm liceat nõ ſimul degere. At ea eſt * expoſtulatrix amicitia quæ ex vtilitate cõtrahitur: nam cùm ob commodum proprium mutua conſuetudine vtantur, pluris ſemper indigent, minuſque ſe habere exiſtimant, quàm conueniat: accuſantque quòd quantum indigent, tantum etiam non cõſequuntur, cùm digni ſint: qui verò bene faciunt, tantum exhibere nequeunt, quantum indigent illi qui accipiunt. Videtur autem ſicut ius eſt duplex, alterum non ſcriptum, alterum legitimũ: ſic amicitia quæ ex vtilitate fit, moralis altera eſſe, altera legitima. querelæ igitur tunc præcipuè oriuntur, cùm non ex eadem contractus fiunt ac diſſolutiones. Ac legitima quidem in condictis conſiſtit, altera omnino vulgaris è manu in manum: liberalior altera in tempus, ex pacto tamen quid pro quo reddendum ſit. in qua manifeſtum quidem eſt & non ambiguum quod debetur: ſed amica dilatio conceditur. vnde inter nonnullos ex his iudicia minimè fiunt: ſed acquieſcendum putant, cùm fide inter ſe contraxerint.

* ἐγκληματική.

Sicut duplex eſt ius, alterum non ſcriptum, cùm ex conſuetudinis obſeruatione, alterum ſcriptum, cùm ex lege * fit iuſtificatio: ita amicitia quæ ex vtilitate conflatur, partim moribus, partim lege conſtat. unde cùm in hac ſola ferè quærimoniæ contingant, quæri conſueuerunt amici, ſi diſſolutiones non fiant, ſicut contraxerunt. ſi enim quis alicui quinquaginta numos tanquam amico det, ac de fœnore ne verbum quidem vllum faciat, * ſed non ſcripto iure contrahat: deinde in ſolutione fœnus inſuper exigat: is alio iure contraxit, alio diſſolutionem eſſe faciendam cenſet. Legitima autem amicitia etiam ipſa duplex eſt: uulgaris altera ac forenſis, cùm quis ſtatim aliud accipit, & aliud in manus dat, numerataque pecunia rem agit: altera ad tempus, quæ eſt liberalior, cùm videlicet dat quiſpiam alicui, verbi cauſa decem numos ſibi in annum ſequentem reſtituendos cum fœnore: manifeſtumque eſt in hac quod debetur. vnde ſi ille qui accepit, vlterius differt, ac non reddit, amici eſt non repetere.

* δικαιοῦται.

* ἀγράφως συναλλάξας hoc eſt, ſine ulla ſcriptura contraxerit.

Sed moralis non * in condictis verſatur: ſed tanquam amico donat, aut quodcunque aliud alteri exhibet: deinde aut æquale aut amplius ſibi eſſe recipiendum cenſet, quaſi non dederit, ſed mutuarit. cùm autem non ſicut contraxit, etiam diſſoluat: alterum accuſabit. hoc verò contingit, propterea quòd volunt quidem honeſta omnes, aut plerique, ſed vtilia tamen eligunt. honeſtum enim eſt beneficium conferre, non vt viciſſim recipiamus. vtile autem beneficio affici eſt.

* ἐπὶ ῥητοῖς.

Moralis amicitia quæ ex vtilitate conſtat, dat vt amico: ſed exigit poſteà aut æquale, aut amplius, quaſi non dederit vtilitatis illius cauſa qui accepit. ſed mutuarit & fœnerauerit, vt ex ea re lucrum faceret. cùm igitur ſine fœnore contraxerit, & poſteà cum fœnore diſſolutionem faciendam cenſeat: accuſabit. atque hoc, id eſt, accuſare amicum, aliterque cõtractiones, atque aliter diſſolutiones facere, ex eo euenit, quòd omnes videri probi & honeſti volunt: atq; iccirco cùm dant, nihil requirunt, vt boni eſſe videantur, deinde ex ea datione vtilitatem conſequi cupiunt: ac propterea amicum accuſant.

Si quis igitur poteſt, retribuere debet dignas gratias iis quæ accepit, atque id ſponte: inuitus enim amicus faciendus non eſt. ei igitur vtpote qui aberrauerit in principio, ab eoque acceperit beneficium, à quo non oportebat: non enim ab amico accepit, atque eo qui propter ipſum id faceret: perinde ac ſi ex condictis beneficio affectus ſit, ita diſſoluendum. pepigiſſet ſiquidem qui poteſt, ſe eſſe redditurum: & eum qui non poteſt, neque ille qui dedit, dignum cenſuiſſet qui acciperet. quare ſi poteſt, reddendum eſt.

est.in principio autem est considerandum, à quo & qua conditione beneficio afficiatur quispiam,vt his acquiescat,vel minimè.

Si igitur potest ille qui accepit, debet reddere dignum beneficium iis quæ accepit, atque id sponte:si ille videlicet vult qui dedit.nam alioqui inuitus non est amicus faciendus ille à quo accepimus.sed quasi errauerimus in principio accipiendo,dum ab eo fuimus affecti beneficio,à quo non oportebat,eò quòd videlicet non tanquam amicus nobis dabat:quia cum malo contraximus, perinde ac si ex conuentione actum inter nos esset,reddere ita debemus.nam qui habet,si ille qui dedit,requisiuisset,pepigisset se esse redditurum:& ille qui dedit, dandum esse minimè censuisset, si ille qui accepit,non fuisset soluendo.quocirca à principio considerandum est,à quo viro, à bonó ne an malo beneficium accipiamus:quaque cōditione & pactione, vt si acquiescere his posteà velimus,accipiendum:sin minus,non accipiendum nobis esse censeamus.

Dubitationem autem hæc res habet,vtrum vtilitate eius qui accepit,an beneficiò eius qui contulit,metiēdum sit id quod retribuere debemus.qui enim acceperunt, extenuantes rem talia se accepisse à benemeritis dicunt, quæ sicut illis parua erant,ita ipsi accipere ab aliis poterant:illi verò contrà, quæ maxima erant apud se,& ab aliis non licebat, & in periculis, ac necessitatibus huiusmodi se dedisse aiunt. nunquid igitur quia ob vtilitatem est amicitia,eius qui beneficio est affectus vtilitas mensura est? hic enim est is qui indiget:& ille huic opitulatur,quasi æquam gratiam recepturus. tanta igitur fuit * opitulatio quantum adiutus est. vnde tantum est illi reddendum,quantum est consequutus,vel etiam amplius. id quod honestius est. *ὠφέλεια.

Dubitatio oritur vtrum sequi debeamus vtilitatem eius qui beneficio est affectus,an beneficium eius qui dedit,atque ita retributionem facere. quam soluit, mensuram esse debere inquiens eius qui accepit vtilitatem.si enim quis decem numos alicui dederit, & his ille centum fuerit lucratus,ei qui beneficium contulit,dimidium totius lucri est restituendum·quippè cùm ita dederit, quasi æquam etiam ipse lucri portionem recepturus.nam si ille qui affectus est beneficio, centum numorum emolumentum est consequutus:tantum ille qui dedit, contulisse censendus est. quocirca dimidium lucri,vel amplius etiam est retribuendum.

In amicitiis autem quæ ex virtute existunt,criminationes nullæ sunt.sed eius electio qui beneficium contulit,mensuræ similis est: quippè cùm virtutis,ac morum præcipua vis in electione consistat.

In amicitiis proborū hominum criminationes & querelę non contingunt.cùm enim eius qui bonum fecit,electio mensura sit,& ipse nihil velit,neque exigat:neque conqueretur vnquam, aut accusabit.

De querelis in amicitia per supereminentiam, & de abdicatione. Cap. XIIII.

IN illis verò quæ ex supereminentia fiunt, dissensiones quoque accidere consueuerunt:vterque enim plus sibi esse habendum censet. quod quādo fit,amicitia dissoluitur.nam qui præstantior est,conuenire sibi existimat, vt plus habeat:bono enim amplius esse tribuendum. similiter etiam qui est vtilior:inutilem enim aiunt non oportere æqualem partem habere: alioqui ministrationem futuram nō amicitiam, nisi pro dignitate operum fiant ea,quæ in amicitia aguntur. putant siquidem sicut in pecuniarum cōmunicatione plura accipiunt,qui plura contulerunt:ita in amicitia quoque esse faciendū. At indigus & inferior ecōtrariò:boni enim amici esse opem ferre indigentibus. quid enim inquiunt, prodest, si probo viro aut potenti quispiam sit amicus,si nullam vtilitatem ex eo sit consequuturus? videtur autem

autem vterque rectè cenſere. oportetque vtrique ex amicitia amplius quidem tribui,non eiuſdem tamen rei amplius:ſed ei qui excellit,honoris: ei qui indiget, lucri. virtutis enim & beneficij præmium honor, indigentiæ ſubſidium lucrum eſt.

Quoniam tres amicitiæ ſpecies ſunt,atque ſupereminentias habere poſſunt: diſſenſio etiam in excellentiis contingit.vult enim præſtantior,id eſt, bonus, vult item diues: is enim vtilior eſt: plus altero habere.inquit enim diues eum qui inutilis eſt in diuitiis,non debere æqualem diuitiarum portionem habere:nam ſi ita fiat,miniſterium futurum id ſuum,non amicitiam:ſi ipſe miniſtret & exhibeat pecunias,ille verò ex æquo earum nihilo minus particeps ſit. ſimili modo etiam contrà alter vult. Quocirca,inquit,ei qui excellit vel diuitiis,vel virtute honor eſt tribuendus:indigenti autem exhibendæ pecuniæ ſunt:vt hoc modo & excellentiæ ratio habeatur, & nihilo minus ſeruetur æqualitas.

Hoc ita ſe habere in rebus publicis apparet.non enim honore afficitur, qui nullum bonum reipublicę affert:quippè cùm id quod publicum eſt,ei detur, * qui de republica benè meretur. publicũ autem quoddam eſt honor.non enim fieri poteſt,vt & lucretur quiſpiam ex republica,& honoretur:cùm in omnibus minus habere ſuſtineat nemo.ei igitur qui in pecuniis eſt inferior,honorem:* ei qui munera nõ accepit,pecunias tribuunt. quod enim pro dignitate fit,amicitiam,ſicut dictum eſt,& adæquat,& conſeruat. Ita igitur etiã cum inæqualibus verſandum eſt.ab eoq; qui aut in pecuniis, aut in virtute eſt adiutus,retribuendus honor eſt:atq; id, quatenus facultas ipſius fert.quod enĩ fieri poteſt,non quod pro dignitate fit,amicitia exigit.

* τῷ κοινὸν εὐεργετοῦντι.

* ἀδωροδόκῳ.

Videntur etiam in rebus publicis illi honores conſequi,qui vel excellunt diuitiis,vel in rempublicam benefici ſunt.vnde eſſe mirum non debet,ſi qui pecunias accipit,non honoratur. nemo ſiquidem eſt,qui minus habere in omnibus velit:vt & pecunias det,& honores nõ accipiat:quippè cùm ei qui pecunias exhibet,honores tribuendi ſint:& ſi quis pecunias accipit, ad virtutemq; inſtruitur,rependere honorem debeat,atque id pro viribus, ac quatenus poteſt. cùm id quod pro dignitate fit,non requirat amicitia,ſed quod poteſt.

Neque enim quod pro dignitate fit, in omnibus eſt:ſicut in honoribus qui diis,aut parentibus exhibentur: nemo enim referre his dignam gratiã poſſet:ſed qui pro viribus colit,is eſſe probus videtur.atque iccirco non licere filio patrem abdicare,patri autem filiũ licere videretur. reddere enim oportet eum qui debet.at quicquid fecerit filius,nihil dignum collatis beneficiis fecit.quare ſemper debet.quibus autem debetur, iis dimittendi eſt facultas:igitur patri quoque erit. Adde quòd nemo fortaſſè vnquam ſeceſſurus videretur,niſi prauitate exuperet. nam præter naturalem amicitiã ſubſidium non detrectare humanũ eſt.ei verò fugiendum eſt, aut non ſtudendũ opem ferre,ſi ſit prauus. beneficio enim affici volunt pleriq;, facere autẽ vt inutile fugere cõſueuerunt. Ac de his quidem hactenus dictum ſit.

In omnibus quod pro dignitate eſt,minimè ſeruatur: vt erga deos & parentes. non enim pro dignitate venerari eos quiſpiam poteſt. iccirco non licere, inquit, filio patrem repudiare: quippè cùm oporteat eum qui debet, reddere: nihilque eiuſmodi facere poſſit filius quod beneficiis paternis dignum ſit.vnde filij dimittendi patri poteſtas eſt, cui ille debet. nemo verò à filio ſecederet,eumque abdicaret,niſi prauum admodum eſſe ipſum videret.

FINIS OCTAVI LIBRI.

Aristotelis Stagiritæ moralium
NICOMACHIORVM
LIBER NONVS

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI EXPLAnatione, quam nonnulli Michaëli Ephesio ascribunt,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

Micitiam non modò esse partem totius atque vniuersalis iustitiæ quæ est quasi legalitas quædam, verùm etiam particularis, quę æqui est distributiua: obscurum non omnino est. hæc enim iustitia, vt in quinto huius operis libro demonstratũ est, æqualitatis est distributiua. & amicitia quoque æqualitatem amicis exhibet: quippè cùm esse æqualitatem necesse sit, si seruari amicitia debeat. nam si quantum pauper diuitem & amat & honorat, pro portione tãtum etiam vicissim recipiat ex rebus, quibus affluit diues: amicitia seruatur: sin minus, dissoluitur. in reliquis etiam simili modo: vt hinc particularis iustitiæ partem esse amicitiam constet. Nam eam non vt genus dici de particularibus amicitiis, sed esse ex numero eorum quæ ab vno sunt, ad vnumque dicuntur: in secundo magnorũ moralium libro ab Aristotele ipso definitum est. Quòd si alicubi species hîc amicitias appellet, id quo modo accipiendum sit, in præcedenti libro declarauit. cùm enim tria amabilia sint, ob quæ videlicet homines amant, bonum, iucũdum, vtile: tres quoque esse amicitias necesse est. qui enim quempiam amat, eum vel tanquam bonum amat, vt sapientem, aut temperantem, aut fortem, aut iustum, aut omnibus his simul virtutibus præditum: vel tanquam iucundum, cuiusmodi est * vrbanus homo ac facetus, aut amica: vel tanquam vtilem. vtilis autem dicitur ille ex quo bonum aliquod euenit. ob vtilitatem autem vulgares maximè amici sunt. Ac bonum quidem & iucundum amabilia sunt, vt fines: vtile, vt ad finem conducens. In superiori igitur libro cùm de partibus his, seu speciebus amicitiæ, atque absolutè de amicitia ipsa tractarit: quænam ipsa sit, inter quos consistat, & circa quid versetur, optimè explicauit. Quænam sit, cùm virtutem eam esse dixit, aut cum virtute. nam amicitia etiam circa actiones & affectus, sicut virtus, versatur. amicæ enim actiones nonnullæ sunt: & amor ipse affectus est. Inter quos, cùm inter similes & dissimiles posse cõsistere asseruit. inter bonos enim est ac probos viros, qui quatenus boni ac similes sunt, eatenus sese amant. at cęteræ duæ ob vtilitatem & voluptatem inter dissimiles. Circa quid verò, cùm circa bonum, iucundum, & vtile versari eam ostendit. Hæc in superiori libro cùm dixerit, aliaque multa quæ ad amicitiæ disputationem pertinent: in hoc nono libro reliqua quæ de amicitia restant dicenda, persequitur.

* εὐτράπελος.

Quæ conseruent amicitiam. *Cap.* I.

IN omnibus amicitiis, quæ dissimiles specie sunt, id quod pro portione respondet, sicut dictum est, amicitiam conseruat. Quemadmodũ & in ciuili, sutori pro calceis pro dignitate cõmutatio fit: textori itẽ, & reliquis.

Nonnulla quæ in priori libro dicta ac demonstrata sunt, in memoriam hîc reducit. cuiusmodi est, id seruare dissimilium amicitias, quod pro portione exhibetur. nam similes ac cõformes amicitiæ, vt diximus, illæ sunt, quæ inter bonos conciliantur: reliquæ dissimiles. similes enim & pares numero, & viribus boni sunt. quot enim & qualia in vno bona sunt, totidẽ ac talia in altero quoque conspiciuntur: atque iccirco inter se quoque æquales sint, necesse est. vt magnus Basilius Gregorio theologo: & ille vicissim Basilio: ita vt neuter ipsorum neutro amplius, sed æquale vtrique sibi habendum censerent. inter quos sanè æqualitas in omnibus, amicitia est. At patris erga filium & filij erga patrem amicitia similis, atque æqualis absolutè non est: quippè cùm neque pater filio, neque filius patri æqualis sit. iccirco, quod pro portione fit, amicitiam horum conseruat. oportet enim vt quãtò præstat pater filio, tantò etiam filij erga patrem amicitia superior ea sit, quæ est patris erga filium. quare inter hos amicitiam illud seruat quod geometrica conuenientia æquale est: quod in æqualitate quantitatis minimè consistit, sicut satis, superque in quinto libro demonstratum est, sed in rationum similitudine. Amicitias autẽ non inter similes tantùm, sed inter dissimiles

Quàm magna fuerit iter eos amicitia, ex eorum epistolis cognoscere licet, & ex Gregorij monodia.

quoque exiſtere in ſuperiore libro eſt declaratū.prauus enim virtute prȩditum virum qui eſt diſſimilis,ob virtutis indigentiam amat:dum enim ſe virtutem ab eo conſequuturum ſperat,amicus ei fit.pauper ſimili modo diuiti:ob inopiam enim eorum quibus affluit diues,amicus efficitur. & omnino quatenus quiſque altero indiget,eatenus amant,amicitiamq́ue inter ſe mutuò ineunt. In omnibus igitur diſſimilibus amicitiis,quod pro portione fit,eſt, quod conſeruat:non ſecus atque in ciuili ſocietate.ſicut enim illa quoq; conſeruatur, cùm proportione reſpondet inter ciues permutatio:ita amicitia.ſi enim vrbanus pro ratione voluptatis quam exhibuit,quippiā ex iis quibus indiget,ab altero acceperit:durat amicitia:ſin minus,diſſoluitur.ſimili modo & amicæ erga amatorem,& cæterorum huiuſmodi amicitiæ diuerſarum rerum recompenſatione ſeruantur.

Atque hîc communis menſura numus comparatus eſt ad quem omnia referuntur,quóque menſurantur omnia.

Quo modo menſura omnium communis numus ſit,licet in quinto libro copioſius declaratum fuerit:nunc etiam tamen nonnulla huc videntur eſſe referenda.Sit domus opus ædificatoris, & lectica opus fabri:ſitq́ue opus ædificatoris decem numis,opus fabri vno dignum: quandoquidem omnia numo æſtimari poſſunt.hinc apertum fiet,ſi ita faciamus, quot lecticæ domui vni æquales ſint.cùm enim quinque numis domus conſtet, lectica quæ vno tantùm æſtimatur, quinta erit pars domus:quinque igitur lecticæ domui vni erunt æquales. ſi item decem numos inter domum & lecticam ſtatuamus,idem efficietur:nam domus quæ quinque numis cōſtat, dimidia pars decem numorum eſt,lectica verò eſt decima pars,quippè quæ vno tantùm numo æſtimatur.ſi igitur lectica vna vno numo eſt digna:quinque,erunt dignȩ quinque numis,quȩ dimidia decem numorum pars eſt:at domus quoque dimidia pars decem numorum eſt:quæ autem alicuius ſunt dimidia, inter ſe eſſe æqualia neceſſe eſt: quinque igitur lecticæ domui vni quoque ſunt æquales. Quare vel quinque lecticis, vel quinque numis acceptis ædificator domū vnam dabit. In omnibus verò huiuſmodi cùm ignoramus quantum excedat,vel deficiat opus alterius, vel vtrum neq; excedat neque deficiat,ſed æquale ſit:numi vſus adhiberi conſueuit, quæ harum rerum menſura eſt:ſicut magnitudinis cubitus,aut pes dimenſionem manifeſtam facit. Idem quodammodo & aceruo modius,& grauibus rebus libra,& numero vnitas præbet. Amicitia igitur etiā horum artificum perſeuerat,cæterorumq́ue omnium qui propria opera inter ſe permutāt,cùm pro rata portione æqua fit recompenſatio:alioqui diſſoluitur.

In amatoria autem amator interdum criminatur,quòd cùm ſupra modum amet,non redametur:cùm nihil ipſe,ſi ita inciderit, amabile in ſe habeat:ſæpè item amatus,quòd cùm ille prius promiſerit omnia, nihil poſteà prȩſtet. Huiuſmodi autē querimonię cōtingūt,cùm alter voluptatis cauſa amatum amat,alter amatorem ob vtilitatem:& hæc ambobus non adſunt. nam cùm horum cauſa amicitia conſtet, cùm ea non fiunt ob quæ amabāt, amicitiæ diſſolutio efficitur.nō enim ſe mutuò amabant, ſed ea quȩ vtriſq; aderant,quæ ſtabilia non ſunt.quocirca huiuſmodi etiam ſunt amicitiæ.

Qui ob vtilitatem amant,vt ſunt faber,& textor,& ſutor,& ædificator:cùm pro rata portione, vt dictum eſt,beneficia inter ſe mutuò recompenſent,ſeq́ue mutuò iuuent:non immeritò ſe redamandos eſſe ab amicis ſuis cenſent.qui enim æqualia & ſimilia iis quæ accepit, reddit:dignus eſt, qui ametur,ſicut etiā amat.ſi autem alter ob aliud quid amat,& alter ob aliud,ita vt quod ex conuenientia eſt æquale,exiſtere non poſſit: velle ex æquo redamari ridiculum eſt: vt in amatore & amica contingit.non enim vtriſque idem amabile eſt,ſicut antè dictis vtilitas: ſed amatori forma & pulchritudo,amicæ pecuniæ placent. in quibus ſanè rebus æqualitatem ex conuenientia reperire difficillimum eſt.Atque hæc eſt horum verborū ſententia.ſed ad verba ipſa veniamus. Interdum,inquit,amator criminatur & conqueritur,quòd ex æquo ſicut ipſe amat, nō redametur:cùm nihil fortaſſe in ſe habeat quod amore dignum ſit, id eſt, cùm eſſe neque vtilis, neque aliqui iucundus queat.nam ſi pecuniæ defecerunt,ob quas amabatur, amato ſeu amicæ vtilis minimè eſt: ſi conſenuit,non eſt iucundus. immo quandoque fit, vt licet pecuniæ adhuc ſuppetant, * amaſiis ſuis iniucundi huiuſmodi homines ob ſenectutem reddantur.interdum igitur amator, interdum impuriſſimus ille qui amatur,conqueri conſueuit: quòd cùm amator ante flagitioſiſſimum cōcubitum omnia quæcunque vellet,ſe facturum eſſe polliceretur, nihil poſteà præſtet: atque ob hæc amicitia diſſoluitur, cùm videlicet & amatori pecuniæ deſunt, vel etiam iuuentus defloruit: &

* ἐρασταῖς.

amatus

amatus pristinam pulchritudinẽ amittit. quæ res cùm stabiles non sint, & facilè deficiant: amicitiã quoque deficere, atque interire necesse est. Proborum verò amicitia cùm ob virtutem sit, immutabilis est: propterea quòd virtus ob quã inter se sunt amici, stabilissima res, ac firmissima est. hi sanè quoad vixerint, semper sibi mutuò iucundi sunt, voluptatemq; exhibent: cùm ex vnaquaq; virtute animi pulchritudo, quam diligunt, efflorescat ac vigeat. neque iucũdi tantùm, verùm etiam vtiles inter se sunt. virtus siquidem sicut res honestissima, ita suauissima est, atque vtilissima.

At morum amicitia per se cùm sit, permanet, sicut dictum est.

Cùm dixerit amicitias quæ ob iucunditatem & vtilitatem fiunt, non esse stabiles, subiungit [AT morum amicitia &c.] mores appellans virtutes. Quæ ob mores igitur amicitia conflatur, cùm per se & propriè sit: perseuerat, id est, cùm propter ipsos sese mutuò ament probi viri, non propter ea quæ ipsis adsunt: amicitia perdurat.

Dissentiunt autem etiam cùm alia fiunt ipsis, & non ea quæ appetunt. perinde enim est ac si nihil fiat, cùm id non consequitur quispiã, quod cupit. quemadmodum citharœdo ille qui quantò melius caneret, tantò plura pollicitus fuerat: cùm repeteret mane quod fuerat ipsi promissum, voluptatem pro voluptate reddidisse se dixit. si igitur vterque id volebat, satis habuisset: sin alter oblectationem, alter lucrum: & ille habet, hic minimè: non rectè id quod ad societatem spectat, inter hos esset. quibus enim indiget quispiam, iis & studet atque illius causa † hæc dabit. † aliâs legitur eadem dat.

Alexandrum nonnulli fuisse dicunt eum qui citharœdo promisit, se tantò plura daturũ, quantò melius cecinisset, alij nõ Alexandrum, sed alium quempiam, ad regis illius magnificẽtiam spectantes, promptitudinemque ad beneficia liberaliter tribuenda. nos autem quisnam is fuerit, cognoscere, ne admodum laboremus: sed quæ dicat, aduertamus. Inquit enim, cùm citharœdus quidam studiosius cecinisset, & deinde quæ sibi fuerant promissa, requireret: illum qui promiserat, respondisse: habes omnia quę tibi pollicitus sum: cumque citharœdus interrogaret, quo modo habere posset, cùm nihil accepisset? rursus illum dixisse, sicut tu me verbis & cantiunculis oblectasti, ita ego tibi vicissim verbis & pollicitationibus voluptatem exhibui. accepisti igitur talia qualia dedisti: cumque aures demulseris, aurium etiam tu voluptate fuisti affectus. Dissentiunt ergo cùm non idem fit, quod appetunt: vt in citharœdo contigit. nam si voluptate ea aurium citharœdus indiguisset, sicut ille qui audiebat, nullum inter ipsos crimen, nulla querimonia incidisset. sin autem citharœdus lucrum, ille oblectationem & voluptatem quærebat: & ille quidem habet oblectationem: qui cithara cecinit, lucrum non habet: meritò ille accusatur, qui promiserat. Quibus enim indigemus, iis studere consueuimus, atque ad hęc spectantes ea quæ habemus, damus. si enim pallio quis indigeat, in id ipsum pallium quod non habet, respiciens, quod habet, id est, numos, vel aliud quippiã dat. cùm verò inquit [HAEC dabit], vel sicut in alia lectione reperitur, [EADEM dat] nihil aliud significat, quàm dat ea quæ habet.

Sed dignitatem rei statuere vtrius est? eiúsne qui prius contulit, an eius qui prius accepit? ille enim qui cõfert, ei videtur permittere. id quod aiunt etiam Protagoram facere consueuisse. cùm enim qualiacunque docuisset: ei qui didicerat iubebat æstimare, quanti viderẽtur esse digna ea quæ sciebat, & tantum accipiebat. in talibus autem † satis est nonnullis illud: Ast homini merces. † aliâs legitur placet.

Non simili modo permutationes omnes fiunt: sed vulgares homines & forenses ex condicto è manu in manum accipientes dant. liberaliores verò ad tempus, atque ex pacto quidem etiam ipsi, non tamen certo, & condicto, quòd verbi causa decem, aut viginti, aut talem aliquem numerum soluere debeant: nam si definitum sic esset, nihil à vulgari & illiberali illa distaret, quæ certo quodam ac definito numero precij fieri consueuit. Cùm igitur huiusmodi sit hęc secunda permutatio, quęrit vtriúsnam sit dignitatẽ, atq; ęstimationem rei statuere, illiúsne qui dedit, an qui accepit? exempli gratia, si quis pecuniã alicui dedisset, aut quippiã aliud, ex quo ille qui esset mutuatus, lucrum atque vtilitatẽ fuisset consequutus: vter ex his debet retributionem statuere ac definire, si amicitia mansura sit? nunquid debet, inquit, ille qui dedit, dicere: cõuenit tibi ô debitor, propterea quòd tantum meis pecuniis lucratus es, vt tantũ mihi reddas. an eum qui accepit spectare oportet

ad vtilitatem quam eſt conſequutus, atque ita quid ſibi reddendum ſit, conſtituere? Hanc autem quæſtionem adducit ad ea reſpiciens, quæ ſæpenumero inter ſe dicere huiuſmodi homines conſueuerũt. ſæpe enim incidit, vt & illi qui debent, quanuis ex mutuatione bene admodum egerint, lucratique ſint, iis tamen qui mutuarunt, dicant ſe nihil magni ab ipſis accepiſſe, ſed pauca quædam & parua, atque ita vilia vt ſi voluiſſent à quolibet alio potuiſſent accipere: quodque inſuper ex ea re ſunt lucrati nihili admodum eſſe, ac propè nihil. & illi qui dederunt, ecõtrariò ſe maxima mutuauiſſe aſſerant, & licet non maxima abſolutè, ipſis tamen & maxima & neceſſaria: quęque ab alio nunquam accepiſſent: ipſoſque inſuper innumerabilia alia illis ſibi comparaſſe. Poſteaquam quæſtionem hanc propoſuit, ſubiungit quaſi quandam ſolutionem cùm inquit [ILLE enim qui confert, ei videtur permittere]: deficit enim ſententia: eſtque ſubintelligendũ, [AN eius qui prius accepit], vt integer ſenſus talis euadat: [AN eius qui prius accepit, ſtatuere eſt? ille enim qui confert, ei videtur permittere]. debitorem autem appellat, eum qui prius accepit: quippè cùm prior ipſe ſit qui accepit, poſterior verò qui mutuò dat, cùm gratiæ referuntur. Qui accepit igitur, ſtatuere debet. id quod fertur Protagoras ſophiſta facere conſueuiſſe. cùm enim vnuſquiſque qui ad eius diſciplinam accedebat, diceret: ô Protagora, quanti me docturus es artem hanc tuam? reſpõdebat, ventita prius, & diſce: poſteaquam verò didiceris, quanti ea quæ ſcies, æſtimaris: tantum à te accipiam. atque ita tot numos accipiebat, quot diſcipulus ſtatuerat. diſcipulus autem erat ille qui prius accipiebat. nam prius dabat Protagoras diſciplinã: deinde mercedem accipiebat. Sicut igitur Protagoras diſcipulo permittebat precium ſtatuere iis quæ didicerat: ita in iis quæ commodantur, in vtilitatemque eius qui accipit, dantur, videtur ille qui confert beneficium, ei qui accepit permittere, vt emolumentum quod ex ea re eſt conſequutus, æſtimet, ac pro eius ratione benemerito de ſe gratiam rependat. In talibus autem, id eſt, qui vel nolunt accipere antequam docuerint, vel prius beneficia contulerunt, vel fortaſſe & prius contulerunt, & prius acceperunt: ſatis nonnullis eſt Heſiodi illud: vel vt in alio exemplari legitur, placet Heſiodi illud: vt loco ἀρκεῖ, quod ſignificat, ſatis eſt, ἀρέσκῃ, id eſt, placet legamus. verſus Heſiodi ita habet.

Condicta aſt homini merces quæ congruat, eſto: hoc eſt, debet homo cõgruam atque accommodatam operi, quod fecit, mercedem accipere. Poſſumus etiam id quod inquit [IN talibus] ita interpretari, vt de operibus & beneficiis ipſis intelligamus: in quibus nonnullis placet Heſiodi illud, qui videlicet beneficio correſpondentes gratias requirunt. Non dixit autem omnibus, ſed nonnullis placet, ob vulgi inſatiabilem cupiditatem, qui non æqualem gratiam, ſed multò plura ſemper quærunt accipere, quàm dederint.

At qui cùm pecuniã præceperint, nihil poſteà faciunt ex iis quæ dixerunt: ob nimios promiſſionũ exceſſus meritò in accuſationes incidunt. non enim præſtant ea, quæ pepigerunt. Atque hoc fortaſſè ſophiſtæ coguntur facere proptereà quòd nemo eis daret argentum ob ea quæ ſciunt. hi igitur cùm non faciant ea ob quæ mercedem acceperunt, meritò accuſantur.

Qui ſine certo pacto prius accepere pecunias, & deinde non reddunt gratiam pro ratione vtilitatis quam ex beneficio ſibi compararunt: non admodum accuſantur. ſed illi, qui vbi promiſere, modumque beneficij ſtatuerunt quod redditurí ſunt, nihil poſteà efficiunt: ob nimias quæ modum excedunt, promiſſiones in maximo crimine eſſe conſueuerunt, maximiſque accuſationibus obnoxij ſunt. Id quod ſophiſtæ faciunt: cùm enim multa & magna, & diuina, quæque maxima digna admiratione ſint, docturos ſe eſſe profiteantur, ſi certam quandam pecuniam acceperint: nihil poſteà ea accepta præſtant: & cùm nihil ſciant, nihil docent: quippè cùm imperitiſſimũ, & glorioſiſſimum, pecuniæque auidiſſimum genus hoc hominum ſit. promittunt autem ea, proptereà quòd ſi ea quæ ſcirent, ingenuè ſe eſſe docturos profiterentur, neminem inuenirent, qui vel obolum quidem ipſis exhiberet. Tredecim enim modis vniuerſa eorum * peritia continetur, æquiuoco, ambiguo, compoſitione, diuiſione, accentu, figura loquutionis, ac cæteris ſeptem: qui omnes in ſophiſticis repræhenſionibus, & ab Ariſtotele connumerati, & à nobis diligentius explicati in commentariis, quos in eaſdem conſcripſimus. Hi igitur cùm magna ſupra vires ſuas promiſerint, nihilque præſtent: meritò accuſandi ſunt.

*ἐμπειρία. Commentarii Euſtratii in Sophiſtic. Elench.

Vbi verò nulla ſubminiſtrationis pactio fit: illos qui per ſe prius dant, abſq; crimine vllo eſſe dictũ iã eſt. eiuſmodi enĩ amicitia eſt, quæ ex virtute cõflatur. retributioq; eſt ex electione facienda. ea enim amici, & virtutis eſt.

Subminiſtrationem vocat beneficium quod prius quis in alterum confert: cuius cùm nulla

pactio

pactio præcessit, illi qui per se, id est, propter mores suos inter se, & virtutes & honestatem prius dant, & conferunt, criminationibus vacant: nunquamque accidit, vt alter alterum accuset, neque qui dedit, neque qui accepit: non enim in lucrū, aut tale quippiam spectantes sibi mutuò beneficia contulerunt, sed honestatis tantū, ac virtutis causa: quippè cùm amicitia quæ ex virtute existit, ad nullam aliam rem quàm ad honestatem propendeat, ad eamque solùm respiciens & agat, & afficiatur. In qua sanè amicitia conuenit, vt retributionem statuat ac præfiniat non qui accepit, beneficioque est affectus, sed qui dedit, & affecit. debet enim is qui accepit, illud retribuere ad quod spectans ille qui fecit, beneficium contulit. sed eò spectans vt ametur verè & syncerè, beneficium cōtulit probus vir. verè igitur & syncerè amare eum debet ille qui beneficio est affectus: & si qua re indigeat, quæ ipsi adsit, ei promptissimè ac citissimè antequam quippiam petat, succurrere.

Ita etiam conuenit iis qui philosophię causa inter se habent societatem. non enim pecuniis dignitas æstimatur: neque honor æquiparabilis exhiberi posset: sed fortassè satis est, sicut etiam erga deos, & parentes, id quod fieri potest.

Non solùm in proborum hominum amicitia electio & propositum eius qui beneficium contulit, reddendæ gratiæ mensuram præscribit: verùm etiam inter eos qui philosophiæ causa & disciplinæ inter se versantur, doctor & præceptor remunerationis mensura esse debet: quippè cùm docentis auxilium & beneficium mensurari atque æstimari nullis pecuniis queat: neque honor vnquā reperiatur *æquiparabilis, id est, qui æquari ac cōpensari cum præclarissimis philosophiæ documentis possit: sed oportet etiā hîc sicut erga deos & parentes, erga doctores & sapiētiæ magistros eum honorem præstemus, qui in nostram facultatem cadit: illisque qua in re indiguerint, quàm citissimè & promptissimè pro viribus opem feramus:

* ἰσόῤῥοπος

Quòd si datio eiusmodi nō fuerit, sed ob aliquod maximè quidem fortassè ea facienda est retributio, quæ vtrisque pro dignitate esse videatur: sin id non contingit, non modò necessariū videbitur, vt is qui prius habet, ipse statuat, verùm etiam iustum: quantam enim is vtilitatē consequutus fuerit, aut pro quanto voluptatem elegerit, si tantum ille receperit: dignam remunerationem habebit. nam etiam in vænalibus rebus ita fieri apparet.

Cùm datio fit propter se, electio & propositum eius qui dedit, sicut diximus, remunerationis mensura est: cùm verò non est eiusmodi, sed ob aliquid aliud, id est, ob pecuniæ receptionem fit: hæc enim pactio est: ea debet esse beneficij retributio, quæ & ei qui dedit, & ei qui accepit, pro dignitate facta esse videatur. vt neuter possit conqueri, quòd vel minus receperit, quàm par erat: vel plus reddiderit, quàm debebat. sed si hoc non contingit, vt iudicare vterque possit quid pro dignitate sit. Nam nonnulli sunt & ex iis qui contulerunt beneficia, & ex iis qui acceperunt, qui quadam rerum peritia instructi rectè sciunt id coniicere: secumque rem perpendunt, ac dicūt: ego qui dedi, si hoc accepero, nullam iacturam faciam: pro dignitate ergo est, quod mihi restituitur. simili modo etiam alter, si hoc reddam, faciam vt nullo damno ex datione hac affectus sit, ille qui mihi mutuauit: reddam igitur quod decet, quodque pro portione conuenit. Alij verò cùm imperiti sint, iudicioque hoc careant: quo quid dignum sit, ignorant: atque iccirco de se mutuò conqueruntur: alter, quòd minus acceperit quàm oportebat: alter, quòd plus quàm debebat, reddiderit. quod cùm accidit, is qui prius habet, statuere æstimationem debet. Prius habentem autem hic possumus intelligere eum qui dat, propterea quòd prius quàm dederit, habet id quod dedit. qui sanè præscriberet mensuram ac dignitatem, si ita diceret, do tibi hæc verbi gratia numismata & pecunias tanto cum fœnore. simili modo & qui docet: pro iis quæ cogniturus à me es, tantam pecuniam mihi tradas volo. necnon citharœdus: pro voluptate quam ex cantu meo percepturus es, tantum mihi reddes. eodem modo & amica: voluptas qua ex cōsuetudine mea afficieris, tanti tibi constabit. Sed fortassè melius est vt prius habentem eum esse intelligamus, qui indiget, atque accipit: quippè qui accepta pecunia prius ex illa vtilitatem consequitur, & deinde gratias refert. vt sensus talis sit: eum qui accepit, præfinire debere quid sit restituendum: & dicere, tot tibi ac tanta sum redditurus, propterea quòd quæ ex tuo hoc beneficio lucraturus sum, tot ac tanta erunt. sic amator, sic discipulus, sic qui citharæ cantu oblectari vult, qui redituri sint vel pro disciplina, vel pro voluptate & oblectatione præscribunt singuli. Si igitur quantam is, id est, qui præcepit, vtilitatem consequutus fuerit, tantum pro rata portione receperit ille qui dedit: dignam

ac meritam retributionem habebit. ſi verbi cauſa viginti & quatuor numos lucratus, octo ei qui mutuauit, tradiderit: dignam remunerationem fecit: quippè cùm & pro labore quem ſubiit, & pro ſumptu quem fecit, quod pro dignitate eſt, mereatur accipere. nam ſi ex viginti quatuor numorum lucro duodecim ei qui dedit, reſtitueret: damno prorſus afficeretur, qui fuiſſet lucratus. hoc & in amica, & in diſcipulo, & in citharœdo fit, ſi pro quanto voluptatem elegerint, vel ex conſuetudine, vel ex diſciplina, vel ex cantu, tantum illi receperint: digna erit retributio. ita enim in vænalibus rebus fieri conſueuit: qui enim emit, non qui vendit, rei vænalis precium ſtatuit, ac definit: quippè cùm venditor amplius ſemper requirat, quàm rei dignitas poſtulet: emptor verò tantum det, quantum vtilitatis ex ea re percipi poſſe exiſtimarit.

Quibuſdam etiam in locis leges ſunt, ne de voluntariis commerciis iudicia fiant: eò quòd oporteat cum eo cui credidit, ita diſſoluere quemadmodum ſocietatẽ iniit: iuſtius enim eſſe putat, vt cui permiſſum eſt, is ſtatuat, quàm qui permiſit.

Patet ex his prius habentem intelligi de eo non qui dedit, ſed qui indiget, & accepit. nam cùm dixerit in amicitiis quæ non ſunt propter ſe, & propter mores, & virtutem, ſed ob vtilitatem cõſiſtunt, prius habentem, id eſt, qui indiget, & accepit, modum retributionis ſtatuere debere: id rectè ſe habere ex legibus apud quoſdam inſtitutis confirmat: quæ iubent, ne quiſpiam qui prærogauit præhabenti, id eſt, qui mutuauit, ei qui eſt mutuatus, vim aliquam inferat, ac diem dicat, in iudiciumque eum inducat: ſed acquieſcat ac contentus ſit, quicquid ille retribuerit. nam cùm credens ei dederit, auctoritatem ei ſtatuendæ ac præfiniendę remunerationis videtur tribuiſſe, atque ita dediſſe. quem igitur credidit dignam retributionem fuiſſe facturum cùm dedit, ei ſi dignam gratiam retuliſſe dixerit, ſimiliter credat: & cum eo abſque iudice diſſoluat, litemque omnem cõponat: immo etiam ſi nihil prorſus dederit neque ſortem, neque fœnus, & dicat ſe omnia reddidiſſe, neque ita debet ille qui mutuauit iudicio cum eo velle diſceptare: ſed acquieſcere ac credere perinde ac ſi reddiderit. cui enim credidit cùm daret, bonum eum eſſe virum exiſtimãs, ac nunquam negaturum: eidem poſteà etiam non ſecus ac ſi talis ſit, credere debet. Atque hæc horum verborum ſententia eſt. [DE voluntariis autem commerciis] inquit, propterea quòd nonnulla etiam ſunt quæ inuiti contrahimus, vt de furtis & adulteriis, &c. quæ cuiuſmodi ſint, in quinto huius operis libro ſatis declaratum fuit. Cùm item ait. [IVSTIVS enim eſſe putat] id ad legem, vel legiſlatorem referendum eſt: vt hoc modo intelligamus: iuſtius enim eſſe exiſtimat lex vel legiſlator, vt ille cui permiſſum fuit, id eſt, qui prius habet, & accepit, ſtatuat quid reddendum ſit, & non iudex. hoc enim * quotidie fieri videmus: nam multos ex iis qui dant, ita dicere audimus ad eos quibus dant: ego quidem hæc tibi nunc mutuo & commodo, ſed tu rectè te geras, & quod pro dignitate erit, rependas: cæterum quid dignum futurum ſit, tibi ipſi id ſtatuendum ac definiendum permitto.

*καθ' ὥραν

Nam plerunque non æqui æſtimant qui habent, & qui habere volunt. ſua enim ſingulis & quæ dant, digna multo precio videntur. ſed retributio tamen tanta fit, quantam ſtatuerint illi qui acceperũt. Oportet autem fortaſſè non tanti æſtimare, quanti apparet alicui cùm habet: ſed quanti æſtimabat, antequam haberet.

Nam plerunque fieri conſueuit, vt ea quæ habent homines, etiam ſi magna non ſint, multo precio digna eſſe affirment, ad eos ſpectantes qui non habent, voluntque accipere, magnaſq; proptereà retributiones requirant. cuiuſmodi ſunt ſceleſtiſſimi fœneratores, qui ex paucis numis in breue tempus exhibitis ingentia fœnora & petere, & accipere non verentur. Sed quanuis magni æſtiment ſua ſinguli quæ habent, tanta tamen retributio facienda eſt, quantam ſtatuerint illi qui acceperunt: ipſi enim lucrum & vtilitatem quam ex mutuatione illa conſequuti ſunt, optimè cognoſcunt. Quia autem illi qui accipiunt, dum indigent, magna ſæpe eſſe exiſtimant, quæ mutuantur: vbi verò acceperunt, mercatique ſunt, ac proſpera fortuna vſi multa acquiſiuerunt, parua ac vilia putant ea quæ fuerunt mutuati: atq; iccirco paruas ac viles etiam retributiones ſibi eſſe faciendas cenſent: ideo hìc Ariſtoteles, vt errorem hunc corrigat, nõ oportere, inquit, eum qui mutuatus eſt & accepit, tanti æſtimare beneficium acceptum, quanti tunc eſſe opinatur, cùm abundat: ſed quanti prius æſtimabat, cùm indigebat: quippè cùm aliter æſtimemus rem aliquam cùm eam habemus, & aliter cùm ea indigemus, habereque eam cupimus: atque in indigentia quoque aliter cum vehementer, & aliter cùm parum quippiam cupimus.

Singulis

Singulis pro dignitate beneficia esse rependenda. Cap. II.

AT verò huiusmodi res dubitationem admittunt, vtrum videlicet patri omnia tribuenda sint,& parendum in omnibus? an ægrotans debeat medico obtemperare?& qui eligit imperatorem, bellicæ rei peritum hominem eligere?simili modo amicóne magis,an probo viro inseruiendum? & benè merito reddendáne magis gratia sit, quàm sodali dandum,si vtrisque non liceat?

Quia de gratia referenda & retributione agit,meritò dubitationem hanc affert.Quod quærit autem huiusmodi est. Cùm patri maximè vnusquisque nostrum debeat:obstricti enim beneficio maximo ei sumus,cùm vt simus, & viuamus, ab eo acceperimus: nunquid in omnibus quæcunque iusserit,obedire ei ac parere debeamus?& si fortè ægrotemus, nunquid neglecto medicorum consilio ea comedere ac bibere, quæ pater iusserit? & si ita incidat, vt in nostra potestate sit ducem exercitus eligere,nunquid quem pater proposuerit,ac iusserit,eligere oporteat, omisso eo qui peritus bellicæ artis,ad munusque id egregiè exercēdum idoneus sit? prætereà si duo sint qui indigeant,alter amicus,alter non amicus, sed probus tamen vir & bonus, vtri inseruiendum, ac dandum.amicóne,an bono viro,si vtrisque simul nequeamus? nam & amicum indigentem negligere fas minimè est: & probum virum repudiare est absurdissimum. vtrum item benemerito indigenti gratia referenda sit,an sodali qui etiam ipse indigeat, succurrendum: si etiam vtrisque his opem ferre simul non possis?posteaquā ad hunc modum quæstionem proposuit,ita subiungit:

Nunquid autem omnia huiusmodi exactè definire facile non est?multas enim atque * omnigenas & magnitudine & paruitate, & honestate, & necessitate habent differentias.illud tamen obscurum non est: non omnia eidem esse reddenda.

* παντίας.

Quæ ad solutionem propositæ quæstionis subiungit, cum iis cōsentiunt quæ in primo huius operis libro etiam dixit.cùm enim res hæ,de quibus est consideratio,indefinitæ sint,definitas admittere solutiones ac certas nō possunt.nam hæc quæ in actionem cadunt, mutabilia sunt ac volubilia:atque aliâs alio quodam modo sese habēt.eadem enim iisdem interdum maiora, interdum minora conspiciuntur.& modò honesta & vtilia,modò turpia & inutilia: quandoque necessaria, quandoque non necessaria apparent.cùm igitur talis ac tanta in huiusmodi rebus differentia existat,vt aliâs honestius esse videatur amico inseruire,quàm probo viro:aliâs econtrariò probo viro magis,quàm amico:exactè definire ac determinare facile non est, amicóne semper sit succurrendum magis quàm probo viro:an semper probus vir beneficio afficiendus sit,& negligendus amicus:sed * ad occasiones,& indigentias,& necessitates respicere debemus:proque earū ratione beneficia nostra moderari.atque id præcipuè,cùm non sit obscurum & incertum, non omnia eidem esse reddenda,vt honorem,vt pecunias,& similia:sed alteri honorem,alteri pecuniam:honor quidem filiis carenti & cœlibi:pecunia multos filios habenti,atque iccirco indigenti pluribus magis tribuenda est:maioreque iniuria affecto magis auxiliandum,quàm ei qui minus offenditur.quandoque etiam,si ita incidat:multa enim ac propemodum infinita sunt,quæ accidere possunt:soli ac cœlibi dandum erit.ei autem qui filios multos habuerit,dandum non erit.

* πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ τὰς χρείας καὶ τὰς ἀνάγκας μεθαρμόζεσθαι. i. *sed oportet nos occasionibus, indigētiis & necessitatibus accommodare.*

Et beneficia retribuenda,vt plurimū magis sunt, quàm sodali inseruiēdum:& sicut mutuum cui debet quispiā,restituendum magis,quàm sodali dandum.sed fortassè neque hoc semper: vt si quis redemptus à latronibus fuerit,vtrum is vicissim redimere eum debet,qui liberarit, quicunque ille sit,an non capto quidem,sed repetenti reddere,an patrem redimere? redimere enim patrem magis etiam quàm seipsum debere videretur.

Gratiæ beneficiorum plerunque quidem referendę potius sunt,quàm sodali subministrandū: sed interdum tamen occasio incidit,vt econtrariò facere debeamus. si enim sodalis de vita ob pecuniam periclitetur,ei subueniendum magis est,quàm benemerito,qui in nullo periculo cōstitutus sit.Mutuū item ei qui mutuauit restituendū magis est, q̃ sodali dandum:sed neq; hoc semper. nam exempli causa, Polemarchus ab hostibus fuit captus, redemitque eum Antisthenes suo ære: cumque nondum ille id persoluisset, accidit, vt ab iisdem hostibus & Antisthenes & Polemarchi

pater captus fuerit. vtrum igitur Polemarchus, ſi vtroſque nequit, redimere debet? patrémne ſuum an Antiſthenem, à quo ipſe fuit anteà ab hoſtibus liberatus? patrem proculdubio: quippè cùm ſibiipſi quoque anteponere patrem debeat, nedum ei qui ipſum redemit, aut cuipiam alteri, ſodali, vel amico. cauſę enim vt ſimus & viuamus, qui pater eſt, honor ſupra omnes exhibendus eſt, poſtpoſitiſque omnibus gratiæ reddendæ. Cùm verò, inquit [AN non capto quidem, ſed repetenti tamen] ita intelligit: nunquid ſiue captus ab hoſtibus Antiſthenes qui redemit, ſiue non captus, repetat debitum, neglecto patre reddere ei Polemarchus debeat?

Quod igitur dictum eſt, in vniuerſum debitum eſt reddendum: ſed ſi datio honeſtate, aut neceſſitate ſuperexcedat, ad hæc eſt declinandum.

IN vniuerſum] hîc ſumitur pro [MAGIS] aut [abſolutè] aut [plerunque] vt hic ſit ſenſus. plerunque reddi debitum oportet: ſed ſi datio tamen honeſtate ſuperexcedat, aut neceſſitate, id eſt, ſi honeſtius, magiſque neceſſarium ſit alteri & non ei qui mutuauit, dationem exhibere: aut alterius & non eius cauſa illi, aut cauſa illius dandum eſt, omiſſo eo qui mutuauerat, cui debetur.

Interdum enim neque æquum eſt, vt quod prius alter contulit beneficium, rependamus: cùm ille probum virum eſſe ſciens benefecerit: ab hoc verò fiat retributio ei quem prauum eſſe exiſtimat. nam neque ei qui mutuauit, remutuandum eſt. ille enim cùm putaret ſe recepturum eſſe, probo viro mutuauit: hîc autem à prauo recepturum ſe quidpiam non ſperat. ſiue igitur re vera ita res ſe habet, æqualis dignitas minimè eſt: ſiue non ita quidem eſt, ſed opinantur, non abſurdè facere viderentur.

Interdum enim, inquit, nihil æquum eſt, id eſt, iuſtum, vt * ei qui prius dedit, beneficioque præuenit, retribuamus: quando ille qui præuenit probum virum eſſe ſciens eum cui dabat, beneficium contulit. hic autem prauum eſſe exiſtimans, reddit. licet enim benefecerit, retributio tamen ei facienda non eſt: eò quòd materiam improbitati ſuppeditare minimè debeamus. ſi item mendax ſit, peierator, iniuſtus ille qui mutuauit, qui verò mutuatus eſt, bonus ſit, atque hic diues fortè ſit, ille indigeat: neque ita ei erit remutuandum: propterea quòd ſi quicquam acceperit, negabit, nihilque ſe accepiſſe iureiurando confirmabit. nam prauus mutuauit ſciens ſe ex probitate eius qui accepit, mutuum omnino eſſe recepturum: bonus verò cùm ſperet, immo certò ſciat nihil ſe habiturum, ſi reddiderit, meritò non remutuabit. neque ob id tamen ingratus, aut malus à rectè ſentientibus vllo modo iudicabitur. Siue igitur malus reuera ſit ille qui mutuauit, ſiue non ſit, ſed videatur: viciſſim mutuandum ei non eſt. neque enim æqualis dignitas eſt. ſed vt improbus bono ac modeſto viro mutuet, dignum eſt. vt autem probus vir æqua & eadem prauo homini præſtet, dignum cenſeret nemo: quippè cùm magis vtile ſit, vt indigeat prauus, quàm abundet, diuitiaſque malefaciendi inſtrumenta habeat.

* προϋπάρξαντι.

Veruntamen id quod ſæpe dictum à nobis eſt, diſputationes de affectibus & actionibus ita definitæ ac certæ ſunt, ſicut ea circa quæ verſantur.

Affectus appellat fiducias & timores, cupiditates & auerſationes: actiones verò ea quæ ex cupiditatibus & doloribus, fiducia item & timore fieri conſueuerunt. vt ſi quis præ dolore ſe interimat: dolor erit affectus: actiò, ſui ipſius interfectio. item ſi quis lętitia affectus inopi dederit ob lętitiam, quod prius non ſolebat: lætitia & voluptas eſt affectus, datio ipſa eſt actio. ſi etiam aut ira incitatus quiſpiam aliquem percutiat, aut timore conſternatus ſcutum abiiciat: ira & timor eſt affectus, percuſſio & ſcuti abiectio, actio eſt. Quoniam verò affectus & actiones circa quædam verſantur, ira circa eum qui iritauit, id eſt, eum qui in cauſa fuit vt iraſceretur aliquis: & dolor circa eum qui moleſtiam attulit: timor item circa horribilia & formidabilia: hæc autem incerta ſunt, atque indefinita: diſputationes etiam quæ de his fiunt, indefinitæ etiam ipſæ ſimili modo erunt. ex formidabilibus enim alia ſunt valde horribilia, alia minus, alia eiuſmodi vt paruum admodum terrorem incutiant: quædam etiam videntur eſſe formidanda, & tamen non ſunt. in quibus cùm tanta varietas ac diuerſitas reperiatur: fieri non poteſt, vt certò ac definitè quippiam de eis ſtatuatur: verbi cauſa, timenda eſſe ea quæ valde ſunt formidabilia. quę autẽ nõ ſunt eiuſmodi, timẽda minimè eſſe. nõnulla enim formidabilia, quanuis parua ſint, cõtemnere debemus, ac mori magis, quàm timere. ſubeunda enim mors potius eſt, q̃ vel negandus Deus, vel dicendũ atq; indicandũ aliquid vnde patria capi ab hoſtibus poſſit. nonnulla contrà licet paruum admodum terrorem afferant, timeri debent, cùm ignominioſum nobis eſt, ſi non timeamus. in quibuſdam multum,

tum,in quibuſdam parum reſiſtendum eſt. In voluptuoſis item & moleſtis rebus ſimili modo non poteſt quippiam certò definiri,quòd videlicet eatenus vel lætandum , vel dolendum ſit. Patet igitur diſputationes quoque de huiuſmodi rebus nihil certi ac definiti neque ipſas habere poſſe, cùm res circa quas verſantur,tam variæ ſint,atque incertæ.

Non omnia igitur omnibus eſſe retribuēda, neque patri omnia: quemadmodum neque Ioui omnia ſacrificātur:obſcurum minimè eſt. quia verò alia parentibus , & fratribus, & ſodalibus , & benè meritis reddenda ſunt: ſingulis propria & accommodata ſunt attribuenda.

Quemadmodum,inquit,non omnia Ioui immolantur:nonnulla enim erant quæ Ioui ſacrificare Græci nefas exiſtimabant:vt canes,& ſerpentes,& alia complura quæ Ioui offerre eſſe impiū videbatur,qui apud Grecos pater eſt hominumque & deorū:ſic neq; patri omnia tribuenda ſunt. neque enim ſi ad dei viuentis repudiationem nos incitet,aut prodere patriā iubeat : parere ei debemus:ſed ea quæ patri reddi debent,tribuemus,honorem , obſequium corporis , reliqua omnia quæ ad ſubſidium,vitæque commodum ſpectant.Neque igitur patri omnia, neque eadem omnibus tribuenda ſunt.non enim conuenit , vt & pueris,& adoleſcentibus,& viris,& ſenibus,probis & improbis eadem exhibeamus:ſed ſingulis id quod cuique conuenit.

Ita verò etiam facere videntur . ad nuptias enim cognatos inuitant : his enim commune genus eſt:atque iccirco actiones quoque quæ circa id fiūt communes ſunt.ob eandem cauſam quoque ad ſponſalia cōuenire debere cognatos maximè exiſtimant.Parentibus autem alimenta precipuè ſuppeditanda eſſe viderentur , vtpote cùm debeamus : cumque illis qui in cauſa ſunt,vt ſimus,honeſtius ſit,quàm nobis ipſis in his opem ferre.honor quoque parentibus quemadmodum diis,exhibendus eſt:nō omnis tamen parentibus. neque enim idem patri & matri : neque is qui conuenit ſapienti, aut duci,ſed paternus: & ſimili modo maternus.

Quænam quibus tribuenda ſint,exemplo declarat. cognatos enim ad nuptias vocandos eſſe inquit,id quod fieri quoque plerunque videmus.eoſdem ad ſponſalia inuitandos,deducendoſque ait.ſponſalia autem,id eſt,κήδη græcè,contractus ſunt qui ante nuptias fieri conſueuerunt.parentibus autem alimentū & victum ſuppeditare nos oportet quoad viuimus : tandiu enim debemus. ſicut enim in mutuis eouſque debemus,quouſque habemus pecunias quas mutuò accepimus : ita parētibus tandiu debemus,quādiu ſumus & viuimus, cùm ab ipſis habeamus quaſi mutuū quoddam,vt ſimus,& viuamus.honeſtiuſque eſt,inquit,vt parentibus qui in cauſa ſunt,vt ſimus, opem huiuſmodi feramus,& auxiliemur,quàm nobis ipſis. nam pater etiam deus nobis eſt:deum autem anteponere nobis ipſis proculdubio debemus,eique honorem & cultum exhibere . quocirca pater quemadmodum deus honorandus eſt:non tamen omnis honor ei eſt tribuendus : neque idem patri & matri.Patrem enim ſequi in balneum,& abſtergere, reliquaque ei præſtare quæ in lauādo ſolent,& decorum & honeſtum eſt:matri idem facere,indecorum eſt,minuſque honeſtum . Neq; idem honor patri eſt tribuendus,qui ſapienti:ſapientem enim honoramus,eò quòd magna, atque admiratione digna ſcit,& cognoſcit:patrem,quia auctor vitæ nobis extitit.

Omni item ſeniori honor pro ætate reddendus eſt, aſſurgendo,& ſede cedendo,atque huiuſmodi cæteris. ſodalibus autem & fratribus loquutio libera,omniumq; communitas exhibenda eſt.Cognatis itaq; & tribulibus & ciuibus,reliquiſq; omnibus enitendum eſt,vt ſemper quod accōmodatum eſt,tribuamus, quæque vnicuique inſunt quantum ad cōiunctionem, & virtutem,& vſum attinet,diiudicemus.atque eorum quidem qui cōgeneres ſunt,facilius iudicium eſt:difficilius eorum qui differunt . non ob id tamen deſiſtendum:ſed ita vt fieri poteſt,facienda diſtinctio eſt.

Senex aſſurgendo , & præſeſſionem ei exhibendo,honorandus eſt . ſi enim videamus ſenem accedere,& fortè ſedeamus,ſurgere debemus,eique loco & ſede cedere. honoratior ſiquidem eſt: cùm vetuſtior ſit,priuſque mundo cognitus fuerit,modeſtéque & ornatè ſe in ea quæ ipſi obtigit,

mundi sede collocarit:huiusmodi enim sunt propriè senes:nō qui instar pecudum,& Sardanapali in morem vitam traducunt.Erga sodales verò,id est,eos qui eadem nobiscum educatione vsi sunt, iisdemque studiis incumbunt,loquendi libertate vtendum nobis est, omniumque communicatio facienda.nam si communia omnia verorum amicorum sunt:quo modo non etiam sodaliū & fratrum esse debent? si autem omnia inter hos communia sunt,liberè loquendum est,increpatioque, & correctio omnis & sodali & fratri,si quid peccarint,adhibenda est:alioqui necesse erit,vt in illorum etiam nos reprehensionem incidamus : quippè qui in omnibus socij ac consentientes illis simus.in vniuersum igitur niti debemus,vt quod proprium vnicuique est atque accommodatum, tribuamus,diiudicantes ac considerantes in hunc modum:hic mihi ad hoc atque illud vtilis est:ac proptereà honorari à me debet retributione pro dignitate facta:ille probus vir est : laudibus igitur & veneratione est à me prosequendus. atque vnusquisque ex cæteris simili modo pro ratione morum,studiorum,vitæ,operum,actionum,honore à nobis meritò est afficiendus.Quęnam verò in eos qui eiusdem sunt generis exhibenda sint,facile iudicium est . nam congeneres homines, id est,ὁμογενεῖς vel * contribules vocat, nam Demostheni oratori omnes Pæanienses , Aeschini omnes Colyttenses * congeneres erant:vel omnes absolutè qui eiusdem ciuitatis sunt ciues , congeneres appellat.de iis verò qui differunt,id est,qui non sunt congeneres,licet difficulter iudicare possimus:ob difficultatem tamen minimè est desistendum & cessandum,sed danda est opera quatenus fieri potest,vt quod vnicuique conuenit,tribuamus.

*συμφυλέτιας.
* ὁμογενεῖς.

Quando seruanda amicitia. Cap. III.

ORitur autem dubitatio,vtrum cum iis qui non permanēt, dissoluendæ sint amicitiæ,nécne?an cum iis qui ob vtilitatem,aut iucūditatem sunt amici,cùm nō amplius ea habent,dissolutionem fieri absurdum non est:illorum enim erant amici:quibus deficientibus consentaneum est, vt etiam ipsi non amplius ament.

Et dissoluere amicitias,& non dissoluere malum nonnullis esse videbatur.nam cùm amicitia sit bona res:bona enim res est amicus: boni autem abiectio,atque amissio est mala:amicitię igitur dissolutio & abiectio mala est.Contrà etiam cogere aliquem esse amicū qui non velit,malum est. cùm autem quis non dissoluit amicitiā,si alter amare non vult:vim infert ac cogit.non dissoluere igitur amicitiā malum est.Vnde meritò oriri solet dubitatio,nunquid cum iis qui amare nolunt, dissoluenda amicitia sit?verbi causa,si alter amicitia contentus sit,atque amare velit,alter non velit:nunquid is qui vult atque amat,desistere ab amore,nō secus atque alter , an amare alterum etiā nolentem debeat?Vbi ita dubitauit,solutionē statim subiungit,cùm inquit,an cum iis qui ob vtilitatem,aut voluptatem sese mutuò amant,si dissolutio fiat, absurdum minimè est , cùm non amplius ea habeant ob quæ se amabant.nam si amator ob pulchritudinem amicam amabat:illa autē pulchritudine priuata est,deformisque euasit,nihilque amplius in se habet ex iis quæ oblectationem anteà afferre consueuerant:dissolui inter hos amicitiam non est absurdum.simili modo si amatori desint pecuniæ,quarum causa amicæ erat carus:vel si vtrosque vtraque,id est,illam forma, hunc diuitiæ destituerint:cùm absint ea quæ amorem cōciliabant,amicitiam quoque dissolui necesse est.Idem continget illis quoque qui ob vtilitatem sese mutuò diligunt.

Criminaretur autē quispiā si ille qui ob vtilitatem, aut voluptatē amat, se ob mores amare simulauerit.Sicut enim in principio diximus , plurimæ dissensiones inter amicos oriūtur,cùm nō similiter & putant,& sunt amici.

Nihil absurdum quidem est,si illæ quæ ob vtilitatem & voluptatem existunt amicitiæ, * sine accusatione vlla & criminatione possunt dissolui.sed in illis meritò expostulatio & criminatio oritur:cùm alter ob vtilitatem aut voluptatē amans,id celarit, simularitq; se ob virtutem & mores amicū esse.Sicut Lysias orator, qui cùm ob pulchritudinem Phædrum amaret:ob bonā indolem, docilitatemq; naturæ amare se eum simulabat.Vnde cùm nō amplius cōueniret vt solebat Lysias, amicitiamq; dissoluisset,eò ꝙ Phædri pulchritudo iam defloruerat:non iniuriā potuisset accusari, ac repræhendi,quòd cùm pulchritudinis causa amaret,id facere ob animi mores simulasset.

*ἀνεγκλήτως.

Cùm igitur frustratus fuerit aliquis,atq; ob mores se diligi existimarit, cùm nihil eiusmodi ille agat:seipsum is culpet. cùm autē illius simulatione deceptus fuerit:eum qui deceperit, accusare iustum est:atq; eò magis q̄ eos qui monetas adulterant,quo circa rem preciosiorem maleficium huius est.

Cùm

Cùm dixerit illum qui non permanet,meritò poſſe accuſari,ſi amet vtilitatis, voluptatiſue cauſa,& amare ob virtutes & mores fingat:nunc definit quando nos ipſos , & quando alium incuſare debeamus.Cùm,inquit,fruſtratus fuerit aliquis & deceptus,exiſtimaritque ſe ob virtutem amari, cũ ille qui amat,nihil huiuſmodi agat,id eſt nihil quod facere conſueuerint,qui virtutis cauſa diligunt,ſed omnia econtrario:aut ſine vllo pudore quas non decet,partes attrectet,& ſicut non decet:vt ſolent ij qui impudicas ac nefarias res perſequũtur:aut bona alterius cõſumat,& furetur,inſeque traducat:id quod faciunt,qui commodi ſui cauſa diligunt.cùm igitur aliquis hæc inſpiciens ſe morum cauſa diligi putarit:ſeipſum,non amantem accuſet & culpet:quippè cum ille ex iis quæ agebat,ſatis declarare potuerit,ſe non virtutis , ſed vtilitatis aut voluptatis cauſa amicitiam illam ſectari.Sed ſi amet aliquis ob voluptatem aut vtilitatem,nihil tamen huiuſmodi faciat, vt ille quẽ modò diximus:poſteà tamen ab amicitia deſiſtat,non ſine ſignificatione & indicio , quòd vtilitatis,voluptatiſue ſuæ cauſa amabat,licet occultare id anteà ſemper niteretur:tunc nõ nos ipſos, ſed illum accuſare debemus:quippè qui nos deceperit:& cum ob vtilitatem & voluptatem amaret,amare ob virtutem & mores ſimularit.Nam prior ille non decipiebat , ſed quam ob cauſam amaret,ex iis quæ agebat,manifeſtè cognoſcebatur:hic verò deceptor eſt & ſimulator, grauioreq; increpatione eſt caſtigandus,quàm ſi monetas adulteraſſet . quantò enim amicitia precioſior quàm moneta eſt: tãtò maleficium quod fit in amicitia,peius ac grauius quàm quod in moneta,exiſtimari debet.Atque ita patet tunc diſſenſiones, & accuſationes neceſſariò inter amicos exoriri ſolere, cùm non ſunt ſicut putant.vt in his quos commemorauimus alter ſe amari virtutis cauſa opinabatur:alter non eam ob cauſam amabat,ſed vtilitatem ſuam,aut voluptatem ſectabatur.

At ſi admiſerit vt bonum,prauus verò ille euaſerit,& videatur: nũquid amplius amandus eſt?an fieri non poteſt?ſiquidem non quodlibet eſt amabile,ſed bonum:neque amandum prauum eſt.praui enim eſſe amicum,aut ſimilem prauo fieri nullo modo oportet. ſimile autem ſimili eſſe amicum, dictum iam eſt.

Si vt bonum admiſerit,prauus verò ille euaſerit,& videatur:nũquid amplius amandus eſt? [& videatur]hic poſuit,pro[vel videatur.]Quod autẽ quærit,huiuſmodi eſt:ſi ſint duo boni,qui ſeſe mutuò ament:deinde cõtingat vt alter ex ipſis vel prauus euadat,vel euaſiſſe videatur: multi enim licet tales non ſint,id eſt vel boni vel mali,videntur tamen eſſe:ſi igitur id cõtingat,& ille qui malus euaſit vel videtur , in amicitia permaneat : nunquid bonus etiam ſeruare amicitiam debet, & amare eũ nihilominus,an diſſoluenda amicitia eſt?Hęc eſt quæſtio,quã ſtatim ſoluit ita ſubiungẽs. an fieri non poteſt,vt ſcilicet probus vir prauo homini ſit amicus?malum enim neque diligit , neque appetit quiſpiam:ſed bonum vnuſquiſque cupit, & appetit,& ſectatur. nam illi etiam qui malum ſequuntur,atque amant,id non tanquam malum,ſed tanquam bonum amplectuntur , & diligunt.non eſt igitur amandum id quod prauum eſt.nõ enim praui eſſe amicum,aut prauo ſimilem fieri oportet.ſimilem autem fieri eſſet neceſſe,ſi ſimul cum prauo verſaretur,ac degeret quiſpiam. Quòd ſi verum illud eſt,quod fertur: *Ad ſimilem ſemper ſimilem trahit ipſa dei vis: quo pacto fieri poteſt,vt virtus & vitium quæ contraria ac longè diſſimilia inter ſe ſunt,in amicitia coniungantur?

*ἀεὶ ὁ θεὸς τὸν ὁμοῖον πρὸς ὁμοῖον ἄγει.

Nunquid verò ſtatim facienda diſſolutio eſt?an non cum omnibus, ſed cum iis qui ob prauitatem incurabiles ſunt?nam qui correctionem admittunt iis eò magis in moribus,quàm in facultatibus ferendum auxilium eſt, quò & præſtantiores,& amicitiæ ſunt accommodatiores.videtur autem ille qui diſſoluit amicitiã nihil abſurdi facere: quippè cùm nõ huic neque tali fuerit amicus.quocirca cùm eum immutatũ reſeruare nequeat, abſcedit.

Vbi dixit non oportere,vt probus vir eum,qui in prauitatẽ fuerit delapſus,amplius amet: requirit,nunquid ſimul atque euaſit malus,diſſoluenda,an diutius,aut aliquantiſper conſeruanda amicitia ſit?cui interrogationi ita reſpondet.non ſtatim eſſe amicitiæ diſſolutionem faciẽdam , ſed dãdam operam,vt amicum corrigamus,atque in priſtinum ſtatum ad meliores mores reducamus. nam ſi emendari poteſt,auxilium ei in moribus magis ferendum eſt , vt bonus iterum ſicut prius erat,efficiatur:quàm in pecuniis ſuccurrendum.quãtò enim melior virtus pecuniis , præſtantiorque eſt:tantò magis auxiliari vnicuique debemus ad virtutem,quàm ad pecunias acquirendas, aut recuperandas.tantò item magis,quantò virtus amicitiæ accõmodatior,& conuenientior eſt,quàm pecuniæ

pecuniæ & facultates. Si igitur correctionem admittit, ita succurrendum est: si est incurabilis, amicitia post tentatum tamē auxilium dissoluenda est. neque ille qui eam dissoluit absurdi quippiam atque iniusti facere videbitur, quandoquidem non tali & prauo homini erat amicus, sed bono: vt non eū quē prius amabat, repudiet, neq; cui erat amicus: sed quē nō amabat, auersetur, ac refugiat.

At verò si alter perstet, alter verò probior euaserit, ita vt longè præstet virtute, nunquid vtendum amico est? an fieri non potest? in magna autem distantia id maximè perspicuum fit, vt in amicitiis à pueritia conflatis: si enim alter permaneat animo puer, alter vir quàm optimus euadat: quo pacto esse poterunt amici, cùm neque iisdem oblectentur, neque gaudeant, & doleant? neque enim inter sese mutuò hæc inerunt ipsis. absque his verò esse amicos non licebat: quippè cùm fieri nequeat, vt simul degāt. Sed de his dictum iam est.

Si alter ex amicis deprauatus sit, dissoluēda amicitia est, vt dixit: si verò vtrique sint probi quidem, sed alter talis perstet, qualis à principio fuerat: alter autē magis in virtute progrediatur, probiorque multò euadat: nūquid is qui adeò profecit, vti amplius altero amico debet? Vbi ita requisiuit Aristoteles, responsionem subiungit, fieri non posse inquiens, vt ille qui adeò altè euectus in virtute est, ei amicus sit, qui in inferiori suo statu permansit: atque hoc ex puerorum amicitia confirmat. nam si duo à pueritia sint amici, quorum alter animo permaneat puer: alter vir quàm optimus & præstantissimus euadat: esse amici hi amplius non poterunt: cùm neque iisdem & gaudeāt & doleant. Neque enim inter se mutuò hæc inerunt ipsis. id est, neq; enim fieri potest, vt quod viro optimo visum fuerit iucundum aut molestum, amoréve aut odio prosequendum, id ei quoque qui puer animo est, eiusmodi esse videatur.* Absque his verò, id est absque eo vt eadem & ament & oderint, & sequantur & fugiant agere simul, & conuersari, & conuiuere non licet. sine conuictu autem vt amici sint, fieri non potest. Quod si ita est, qui adeò longè inter se differunt, esse amici non possunt.

*δίχα δὲ τοῦ ταὐτὰ φιλεῖν, &c.

Num autē nihilo secius se gerere debet erga ipsum ac si nunquam fuisset amicus? an antè habitæ consuetudinis memoria retinenda est? & quemadmodum amicis magis quàm alienis gratificandum esse existimamus: ita iis qui fuerunt, ob amicitiam quæ prius intercessit, tribuendum aliquid est. quando non ob nimiam prauitatem facta est dissolutio.

Sed si amici non erunt, nunquid, inquit, præstantissimus ille erga eum qui puer animo permansit, nihilo diuersius se geret, sed ita planè vt solet erga alios similes, qui amici ei nunquam fuerunt? immemorque prioris amicitiæ & consuetudinis omnino erit? non sanè pristina amicitia obliuioni penitus mandādā est: sed sicut esse melius putamus, vt gratificemur amicis, quàm alienis & brutis animalibus: ita iis qui olim fuerunt amici, ob veterem amicitiam tribuēdum aliquid est, quod videlicet dari ei conuenit, qui animo puer sit. Quòd si non ob virtutis excellētiam, sed ob magnitudinem vitij & improbitatis alterius soluta fuit amicitia: improbo nihil dandum est. non enim debemus vitia, sicut dictum est, suppeditando ac suggerendo instrumenta corroborare, sed omni ratione imbecilla reddere ac destruere.

*ἐνισχύειν *firmiora ceu robusta magis facere.*

Quæ opera amicitiæ, & quòd non sint prauorum. Cap. IIII.

IAm verò ea quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur, ex iis quæ erga se quisque agit, esse videntur profecta. Statuunt enim amicū esse eum qui vult & agit bona, aut quæ apparent, illius causa: vel eū qui vult & esse & viuere amicū ipsius causa. id quod matres erga filios faciunt: & amici, inter quos offensio aliqua incidit.

Cùm dixerit [ea quæ ad amicos attinent] subiungit [& quibus amicitię definiūtur] id est quibus notæ ac manifestæ fiunt: id enim definiri hoc loco significat. cùm enim videmus aliquē ea quę sibiipsi vult, atque optat, alteri quoque optare ac velle: hunc amicum esse credimus. Nam vnde Patroclo amicum fuisse Achillem cognoscimus, nisi ex eo quòd Achilles quæcunque ipse habebat, eadem Patroclo volebat, optabatque cōtingere? Cùm igitur aliquem alterius causa vel salutis, vel felicitatis bona velle, ac procurare conspicimus: eum amicum illius esse credimus, cui bona procurat.

curat.nam ſi non alterius cauſa ſed ſua id ſtudeat,vt & luxuriari,& oble&ari,& frui ipſe amici bonis valeat:eum non amicum,ſed adulatorem,& auarum,& gulæ deditum & vētri, atque huiuſmodi hominem eſſe exiſtimamus. Velle autem alterum eſſe & viuere eius ipſius cauſa,matribus proprium eſt:quæ liberos ſuos ita amant,vt eſſe & viuere eos cupiant eorum ipſorum cauſa nulla etiam inde vtilitate ſperata.Idem etiam amici faciunt,inter quos offenſio aliqua incidit.licet enim neque inter ſe verſentur , neque conuictu mutuo ob diſſenſionem & offenſionem obortam vtantur:volunt tamen etiam ipſi ſibi mutuò bona,optantque ſibi mutuò,vt viuant, beneque ac feliciter vitam traducant. hæc nanque vera amicitia eſt:ſuntque hi veri amici,qui etiam ſi non verſentur ſimul,non deſinunt tamen bona amicis non ſua,ſed illorum cauſa optare ac velle.Nonnulli igitur ſtatuunt eum eſſe amicum,qui vult & agit bona,& quæ apparent eſſe bona , illius cauſa quem amat.Agere autem bona is intelligendus eſt qui omnia facit,& procurat, vt & quę adſunt amico, bona permaneant,& quæ abſunt,eueniant.

Alij eum qui ſimul degit,& eadem eligit:aut qui condolet & cōgaudet cū amico.maximè verò etiam hoc matribus contingit.at aliquo ex his amicitiā quoque definiunt,quorū vnūquodque probo viro erga ſeipſum ineſt.

Nonnulli dicunt eſſe amicum eum , qui ſimul verſatur ac degit cum eo quem amat, & eadem vult illi,quæ etiam ſibi.ſed hæc à priore non diuerſa admodum opinio eſt.alij condolentem & cōgaudentem eſſe amicum dicunt.id quod matribus maximè omnium ineſſe conſpicitur. atque his quidem omnibus,aut aliquibus,aut aliquo etiam horum amicitiam definire conſueuerunt. quorū ſanè vnumquodque probo viro ineſt.agere videlicet bona amici cauſa:velle alterum & eſſe & viuere,nullamque inde vtilitatem ſperare:ſimul verſari ac degere:condolere & congaudere: omnia inquam hæc erga ſeipſum probo viro inſunt : quippè quòd probus vir maximè ſui ipſius amicus ſit.non enim quilibet abſolutè ſeipſum amat , ſed qui rationalem animi ſui partem alit iis quibus natura ali cōſueuit.Cùm igitur probus vir ſeipſum amet,bona etiam cauſa ſua agit:tum ſiquid rectè egerit,lætatur:dolet contrà,ſi non ita rectè ſucceſſerit quippiam: ſecumque hoc modo congaudet,& condolet.ſolum autem bonum virum ſibiipſi eſſe amicum,ſeque ipſum amare, reliquos verò non modò ſe non amare,ſed inimicos quoque atque hoſtes ſui eſſe,inde facilè perſpicere vnuſquiſque poſſet.omnes enim cùm alicuius nos eſſe maximos amicos ſignificare volumus,dicere ſolemus:ego & ille anima vna ſumus:ſicut magnus in theologia Gregorius in magni Baſilij * funebri oratione,anima vna in duobus corporibus.At ſi propriè amici & veri illi ſunt,quorum vna anima eſt,dum & eadem ambo volunt,& eadem agunt,neque vlla in re diſſentiunt: anima verò cū partes duas habeat,alteram rationis participem,alteram vacantem ratione,tunc verè vna , & non multiformis ac varia eſt,cùm in ea ratio & affectus inter ſe conſentiunt,concordeſque ſunt: efficitur vt cuius anima huiuſmodi eſt,is & ſibiipſi eſſe amicus,& ſeipſū amare dici meritò poſſit. Huiuſmodi verò ſolius probi viri anima eſt:ſolus igitur probus vir amicus ſibiipſi eſt,ſeque amat. id quod breuius etiam ita colligitur:probi viri anima vna eſt:quorū vna eſt anima,ij ſunt amici:probus igitur vir ſibiipſi eſt amicus.in hoc enim ſolo quietæ ac tranquillæ animæ partes reperiūtur, cùm nulla diſſenſione,ac ſeditione turbatæ inter ſe prorſus conſentiant . At verò ſi amicus ſui ille eſt,cuius animæ partes ſunt concordes: illi ſe non amabunt,quorum animæ partes diſſentiunt,diſcordeſque ſunt:ita vt altera hæc,altera illa appetat,& perſequatur.tales autē praui homines ſunt. ſe igitur non amant praui,neque cùm pugnent ac ſecum ipſi diſſentiant , amici ſui ipſorum ſunt. hoc etiam in incontinentibus patere poteſt,qui modò aliquid cum voluptate agunt, modò pœnitentia ducti ſeipſos corripiunt ac caſtigāt . ſimili modo quoque in aliis vitiis ſemper prauus ſecum diſſentit,ſibique aduerſatur ac repugnat.

*ἐν τῷ ἐπιταφίῳ.

Cæteris verò,quatenus tales ſe eſſe exiſtimant.videtur enim,quēadmodum dictum eſt,virtus,& probus vir vnicuique eſſe menſura . is enim ſecū conſentit,& eadem tota anima appetit.

Vnumquodque igitur eorū quæ dicta ſunt,probo viro inſunt.at reliquis eatenus inſunt, quatenus ſe eſſe probos ac bonos exiſtimant.nam quatenus tales , & mutuò ſe amant , & bona amico volunt eius ipſius cauſa,& cætera faciunt,quæ ſunt commemorata:eſtque mēſura omnium ac regula probus vir.Eos enim qui ita ſe mutuò amant,ſicut ſeipſum probus vir,amicos ſtatuimus:amicitiæ ergo menſura probus vir eſt.Qui item iraſcuntur, aut non iraſcuntur quando & quo modo probus vir facit,manſuetos appellamus:eſt igitur probus vir manſuetudinis etiam mēſura.Sic qui timet aut non timet quādo & quo modo probus vir ſolet,fortem dicimus:fortitudinis igitur probus vir quoque menſura eſt.Sic in reliquis omnibus virtutis & probi viri menſura vti conſueuimus,

mus. Quemadmodum enim cubitus,& modius & cæteræ menſuræ,quia neque maiores neq; minores euadunt,ſed ſemper eædem permanent,alias res metiuntur:id quod ſi mutarentur, præſtare non poſſent:ita & probus vir aliorum menſura fit,propterea quòd idem ſemper manet, atque eadem ſemper affectat atque appetit tota anima , id eſt omnibus animæ partibus.non enim ſicut in incontinentibus videre licet,alia in ipſo ratio vult,alia irrationalis pars appetit,ſed eadem vtræq;: vt vna verè anima eius ſit.

Et vult etiam ſibiipſi bona,& quæ apparẽt,atque agit . boni enim eſt ſui quoque cauſa bonum elaborare:intellectiuæ ſiquidem partis gratia,quæ eſſe vnuſquiſque noſtrum videtur.vult quoque viuere ſe, & ſaluum eſſe , & maximè id,quo ſapit·Probo enim viro eſſe bonum eſt.

Cùm ſeipſum amet probus vir,ſibiipſi bona vult:nemo enim amicus eſt, de veris loquor , qui amico bona non velit.quare cum bonus vir amicus ſibiipſi ſit,bona quoque ſibi adeſſe vult,atque agit,vt & præſentia permaneant,& abſentia eueniãt:quippè cùm boni officium ſit bonum elaborare:id eſt operari atque agere,atque id non irrationalis partis cauſa,ſed ſui ipſius , id eſt rationalis partis gratia,quæ vniuſcuiuſque noſtrum eſſentia eſt.pars enim irrationalis iis qui ſecũdum naturam vitam traducunt,nullo loco haberi debet.Vult item probus vir ſe viuere,id eſt partem eam animæ qua ſapit,quæ rationalis eſt,viuere:hoc eſt ea agere vult,quæ parti illi quæ ratiocinatur, & cogitat,vtilia ſunt.qui enim non ſecundum naturam viuit, ſed immoderatis perturbationibus agitatur atque opprimitur:is in diſſimilitudinem fertur,atque ita in corruptionẽ delabitur,vt quodam modo neque viuat,neque ſit.bonus autem vir & eſſe & viuere vult,id eſt bonum agere,propterea quòd eſſe bonum ipſi eſt:hoc eſt eſſe ipſi in bene agendo atque operando conſiſtit. vult igitur viuere & eſſe,id eſt bona exercere atque agere:quia bonum eſt probo viro eſſe . bona enim agere atque operari bonum eſt.

Vnuſquiſque autem ſibiipſi vult bona.effectus verò alius illud quod euaſit,omnia habere eligit nemo.habet enim etiam nunc deus bonum , ſed cùm ſit ipſe id quodcunque eſt.

Verus homo diuinum quid eſt,id eſt anima intellectiua , vt in decimo huius operis libro etiã ipſe inquit,his verbis:hoc autem vnuſquiſque noſtrum eſſe videretur.quocirca abſurdũ eſt,ſi non ſuam quiſque,ſed alterius alicuius vitam eligat.aliquem alterum irrationalem animæ partem appellans.& rurſus deinceps.quod enim,inquit,accommodatum vnicuique eſt, id naturâ optimum vnicuique eſt,ac iucundiſſimum:& homini igitur vita quæ ſecundum intellectum traducitur : ſiquidem homo maximè hoc eſt.ſi igitur vnuſquiſque,vt dicebamus, homo bona ſibi vult : probus autem vir homo propriè eſt,& non Sardanapalus:ſequitur vt probus vir ſolus velit ſibi bona , atque ea quæ verè bona ſunt.qui enim ſibi adeſſe vult diuitias,luxum,immoderatas corporis voluptates:is nõ ſibi hæc eſſe vult,ſed irrationali parti,quæ multiceps beſtia eſt.ille verò ſua bona perſequitur,qui actionem,& contemplationem affectat.idque eſt maximum,ac præſtantiſſimum bonum,vt id quod eſt vnuſquiſque,eſſe perſeueret:vt rationalis noſtri pars pura atque illæſa conſeruetur.nam qui ex affectibus vitam traducunt,non ſunt id quod ſunt, id eſt intellectuales animæ: ſed illud ſunt,quod curant,atque excolunt,hoc eſt bruti quidam ac ratione carentes vel lupi , vel ſues,vel aſini,vel alia aliqua huiuſmodi animalia. Vult igitur probus vir bonum hoc ſibi adeſſe,vt ſit videlicet,id quod eſt. Quis enim eſt qui effectus alius,verbi cauſa ſi quadrupes,vel volucris,vel Sardanapalus euaſerit,bona habere eligat?vnicuique enim optimum ac pręſtantiſſimum illud eſt, vt ſua ipſius ſpecies atque eſſentia ſit,& permaneat,& conſeruetur.ac fieri nullo modo poteſt,vt ſi ex humana ſpecie in aliam mutetur quiſpiam,bona is probi viri habeat.quod ſi concedere aliquis velit,ſpeciemque illam in quam mutatio hominis facta fuerit,bona probi viri habere affirmet: cõcedemus etiam nos habere quidem poſſe ea,ſed non vt ſibi bona:propterea quòd ea quæ bona homini ſunt,equo non ſunt bona:neque econtrario quæ equo,eadem homini.id quod manifeſtat etiam ipſe,cum inquit[habet enim etiam nunc deus bonum,ſed cum ſit &c.] id eſt ſed habet quidem bonũ,ſed permanẽs id quod eſt,Deus.nã ſi è natura quam habet in aliud quid mutaretur, nõ haberet id quod nunc habet:& ſi haberet,ei bonũ non eſſet. Non omnibus enim eadẽ eſſe bona, ſed aliis alia perſpicuum eſt:quippè cùm bonũ equo ſit,ſolipedi eſſe,atque * vna ac ſolida vngula tantũ muniri:id autem homini bonũ minimè ſit.nã homini econtrariò bonũ eſt*multifidas habere manus,& in quinque digitos diſtinctas,ſimili modo & pedes:id quòd equo peſſimũ eſt.idem in reliquis ſpeciebus adeo claret,vt plura in præſentia commemorare ſuperuacaneum eſſe videatur.

*μώνυχι.
* πολυσχιδεῖς.

Vnuſquiſque

Vnuſquiſque verò id quod intelligit,eſſe videretur,vel præcipuè. quiq; eſt huiuſmodi,ſecum degere vult.iucundè enim id facit:quippè cùm & factorum oblectabiles recordationes,& futurorum ſpes bonæ ſint: tales autẽ ſint iucundæ.contemplationibus prætereà abundat cogitatione: condoletque & collætatur ſecum maximè.idem enim prorſus & moleſtum eſt,& iucundum,& non aliàs aliud.pœnitentia ſiquidem vacat,vt ita dicam.

Vnuſquiſq; videtur eſſe id quod intelligit,id eſt ipſa animæ intellectiuæ pars, vel præcipuè id. hoc autem ſubiungit,propterea quod irrationalis quoque pars multum facit ac confert ad conſtituendum id quod apud Peripateticos priuatim quale appellatur.priuatim quale autem vocant, ſiue propriè quale indiuiduũ quod * ex proprietatibus quibuſdã conſtituitur,vt Socrates,& Plato: quarũ ſanè proprietatum tota collectio in nullo alio reperiri vnquã poſſet . nam cõmuniter quale vniuerſale ipſum vt homo nuncupant.qui autẽ eſt huiuſmodi, id eſt probus vir, ſecũ degere vult. iucundè enim id facit.cùm enim in ſeipſum conuerſus lumen ſtabile ac purũ ex virtutibus incenſum,fulgoremq; ex ſcientiis emicantem videt:lætatur ac geſtit:præteritarumque rerum memoria, ac fututarum ſpes eum ita oblectant, vt ab externarum rerum cõtagio auocent,ſecumque verſari & in rerum contemplatione permanere inducant.Condolet item ſecum,ſiquid quod erat faciendum,prætermiſerit.congaudet & collætatur,cùm honeſta & bona operatur . Prorſus enim , id eſt ſemper atque omnino iucundum ipſi eſt bonum,prauum eſt moleſtum:eſtque , vt ita dicam in vniuerſum pœnitentia vacans.nemo enim qui rectè agit & honeſtè , in pœnitentiam incidit . cùm igitur ſemper hic honeſta agat,pœnitentia prorſus vacat.quin ſi etiam non ſemper honeſte ac rectè ſe gerat,ſed aliquando prauum aliquid committat:id adeo exiguum eſt, vt ne prauum quidem eſſe videatur.

*ἐξ ἰδιοτήτων.

Eò ꝙ igitur probo viro erga ſeipſum vnumquodque horũ ineſt, iſque erga amicũ,perinde atque erga ſeipſum ſeſe gerit:eſt enim amicus alter ipſe:amicitia quoq; eſſe horũ aliquid videtur,& amici illi quibus hæc inſũt.

Vnumquodque horum vocat collætari ſecum,condolere,ſperare bona,ob facta præterita gaudere.ex eo igitur quòd vnumquodque horum ineſt probo viro,& ſe gerit,affectuſq; eſt erga amicum,tanquam erga ſeipſum:qui enim amat,eſt quaſi alter amatus : & amicitia aliquid horum eſſe videbitur:& amici illi eſſe videbuntur,qui collætabuntur & condolebunt, qui verſari cum amico volent,ſimulque degere,& cætera huiuſmodi.

Nam vtrum erga ſeipſum amicitia ſit,nécne,in præſentia omittamus.videretur autem eatenus eſſe amicitia,quatenus† eſt duo vel plura ex iis quæ dicta ſunt:& quia exceſſus amicitiæ ſimilis eſt ei quæ erga ſeipſum eſt.

†a.l.non amplius duo ſunt eadem.

Dictum eſt paulò ſuperius hoc in libro fieri poſſe vt amicitia ſit erga ſeipſum,vt repetere rurſus eadem non oporteat.videretur autem inquit amicus erga ſeipſum eſſe quiſpiam , nõ quatenus eſt vnus ille qui ſeipſum amat,ſed quatenus duo : duo appellans & rationalem animæ noſtræ partem id quod propriè ſumus,& irrationalem.humana enim ſpecies & homo propriè non irrationalis,ſed rationalis animæ noſtræ pars eſt.cùm igitur hæ duę partes inter ſe non diſſentiunt,ſeditioneque nulla inter ſe agitantur:ſed ita conſentiunt,vt ratione vacãs pars mentis motionibus ac voluntatibus obtemperet ac pareat:licetque eſſentia & natura duæ ſint,vna ex concordia eſſe videatur:amicitia eſt erga ſeipſum,quatenus duo ſunt,vel plura etiam duobus.quod perinde eſt ac ſi dicat,ſi in duas partes diuidas animam,in rationalem,& irrationalem,erit amicitia erga ſeipſum, quatenus duo erunt:ſin autem in tria diſtribuas,rationem,iracundiam,& cupiditatem, non quatenus duo,ſed quatenus plura,id eſt tria erunt,amicitia homini erga ſeipſum eſſe dicetur. Fertur autem etiam alia lectio,quæ ita habet.videretur autem eatenus eſſe amicitia , quatenus non amplius duo ſunt eadem,quod ita eſſet intelligendum.quãuis duæ ſint partes rationalis,& irrationalis , amicitia tamen erga ſeipſum tunc eſt,cùm hæ concordia & cõſenſu vnum euaſerint. atque hoc ita ſe habet , tum etiam quia amantis erga amicum excedens atque exuperans amicitia ſimilis ei eſt, quæ eſt erga ſeipſum.qui enim aliquem amat ſicut ſeipſum,is cum exceſſu & ſupra modum amat.

At antedicta ineſſe videntur etiam pleriſque,quamuis praui ſint . nunquid tamen quatenus ſibi placent,proboſque ſe eſſe exiſtimant , eatenus participes eorum ſunt.

Antedicta

Antedicta appellat ea quæ probis viris inesse dixit, id est velle seipsum viuere, & saluum esse: simul degere secum: collætari & condolere: erga amicum, sicut erga seipsum ita se habere. *Plerosque autem eos dicit qui ex sensu vitam traducunt, populumque & turbã & πολυκέφαλον θρέμμα, id est multicipites alumnos [vt Plato ait) quos in se habẽt. cupiditatem enim & leoninam iracundiam alunt & saginant, rationemq́ue affectibus substernũt & quæ imperare debet seruire cogunt. Sed vide quàm exactè loquatur hìc Aristoteles. non dixit enim hæc absolutè inesse prauis hominibus, sed videri inesse: perinde ac si ita diceret: non insunt quidem hæc re vera prauis, sed opinione tantùm quadam inesse apparent. neque enim omne quod videtur atque apparet, verum etiã est. quippè cùm plerisque hominibus è vulgo diuitiæ & vires corporis quàm sapientia & prudentia expetendæ magis esse videãtur: id quod re vera minimè est. sol item multò amplior terra cùm sit, pedali magnitudine apparet. simili modo plerique homines etiam praui amare seipsos videntur, & velle seipsos viuere & suos amicos, secumq; simul degere & cum amicis velle: quod tamen si quis rectè perpendat, verum nõ est. Illud siquidem se esse existimant, quod curant, alunt, & saginant: curant autem irrationalem partem quæ in ipsis est: irrationalem igitur partem, nõ rationem hominem esse opinantur: nam si rationem esse speciem humanam statuerent, darent operam vt ea cõtemplatione & actione enutrita imperaret, ac dominaretur. Hoc idem ipse etiam declarat, cùm causam cur ita videatur, subiungit: nunquid, inquiens, tamen quatenus placent sibiipsis &c. nã qui alia appetit, & alia vult: eum sibiipsi non placere manifestum est. qui verò eadẽ & appetit & vult: sibi placet. at huiusmodi plerique homines sunt. quia enim eadem & cupiunt, & volunt: sibi placent. id quod in aliis quoque fieri videmus, nam qui eadem appetunt & volunt, ij sibi inter se placent & consentiunt: displicent contrà & dissentiunt, cùm alia appetunt, & alia volunt. Quoniam igitur probi viri sibiipsis placent, plerique è vulgo se esse probos proptereà existimant, quia sibiipsis placent. atque ea in re dupliciter peccant. primùm quia non sibi placent. non enim irrationalis pars cui obsequuntur, ac placent, homo est, sed rationalis: deinde * quia non vera reciprocatione vtuntur. licet enim probus vir sibiipsi placeat, quia ea agit, quæ placent rationi: non tamen sequitur, vt qui sibi videtur placere, continuò probus vir sit. Probi igitur sibiipsis placent, proptereà ꝙ ea quæ verè bona sunt, habent: praui autem non quia re vera bona habent, sed quia habere opinãtur, sibi etiam ipsi placent. Prauos autem appellat non scelestos ac facinorosos, atque omnino pessimos homines, sed eos qui ex ignoratione verorum bonorum, ad mala perinde ac bona sint, acquirenda ferri consueuerunt: atque ob id bonos sese esse existimãt. Atque hoc est quod his verbis significat. Cùm verò inquit [eatenus participes eorum sunt] ita intelligit. quatenus existimant se esse bonos, eatenus etiam bonorum se esse participes putant: bona appellans amare seipsos, & amicos: velle secum versari: collætari: condolere, & cætera huiusmodi, quæ superius commemorauit. vel participes bonorum sunt, quantum ad alios attinet qui ad ipsos spectant: qui enim ad ipsos respiciunt, eos antedictorum bonorum participes esse opinantur.

*πολλοὺς.

*ὅτι μὴ ἀληθῶς ἀντιςρέφουσιν.

Nam ex iis qui vehementer sunt praui & facinorosi, nemini hæc insunt: quin ne videntur quidem. ferè autem neque prauis. dissentiunt enim inter se, dum alia cupiunt, alia volunt: vt incontinentes, qui loco eorum quæ sibi esse bona videntur, iucunda quidem eligunt, sed noxia. alij autem ob ignauiam & segnitiem ab agendis iis desistunt, quæ sibi esse optima existimãt. At qui multa & grauia scelera perpetrarũt: & ob prauitatem odio habentur, & vitam fugiunt, seque ipsos interficiunt.

Illis quos superius dixit licet re vera non insint ea quæ ad amicos spectant, inesse tamen videntur: at prauis & facinorosis: hi autem sunt qui cognatorum & fratrum cædem commiserunt: qui sacra diripuerunt: qui* incestas nuptias fecerunt: qui obscænis ac nefariis voluptatibus fuerunt inquinati: his inquam non modò non insunt, sed ne inesse quidem videntur ea quæ superius sunt cõmemorata. qui enim seipsos odere in omni molestia ac perturbatione constituti, nunquanque sibi placent, neque eadem volunt, sed Euripi instar ab aliis ad alia semper transferũtur, quippè qui nulla re quam agunt, oblectentur: ij quo pacto esse & viuere existimare bonũ possunt? vel quo modo seipsos, aut alios amabunt, cùm seipsos fugiant? quo modo aut secum aut cum aliis versabũtur, ac vitam traducent, cùm ipsi vitam fugiant, sibique ipsis mortem consciscant? quia autem superius videri hæc prauis inesse dixerat, quosque prauos intelligat, explicarit, non scelestos scilicet & facinorosos, sed non probos, inter quos incontinentes etiam reponuntur: proptereà hìc adiungit [ferè autem neque prauis]: ferè enim addidit ob incontinentes. nam cùm aliis prauis inesse videantur,

*ἀθέσμους γάμους, id est quas fas non est cõtrahere.

tur,incontinentibus non videntur:ut rectè dictum ſit, ferè omnibus prauis, non tamen abſolutè omnibus ea videri ineſſe. diſſenſio ſiquidē in incontinentibus manifeſtè apparet, cùm ea quidem volunt quæ bona homini re vera ſunt:ſed ad venerea brutorumq́ue animalium voluptates poſteà delabuntur.

Ac quærunt quidem improbi huiuſmodi alios quibus cum diem traducant,& ſeipſos fugiunt:propterea quòd quando ſecum ſunt, multorum & grauium ſcelerum recordantur, atque alia huiuſmodi ſperant, quorum quando cum aliis verſantur,obliuiſcuntur: cumq́ue nihil in ſe amabile habeant,amicè erga ſeipſos nullo modo afficiuntur.

Non quærunt improbi homines ſimul verſari cum aliis ea cauſa qua probi viri ſolēt,ſed quia cùm vellent ſeipſos perimere,& ob timiditatem facere id non audeant, inuenire ſtudent aliquos, non amicos illos quidem:nam neque ſibi,neque aliis ſicut dictum eſt,ſunt amici:quibus cum verſentur,vt eorum conſuetudine diſtracti ſuorum * ſcelerum obliuiſcantur. cùm enim ſoli ſunt, ſecumq́ue habitant,cùm nequeant aliud quàm ſcelera & facinora quæ perpetrarunt cogitare:memoria illorum adeo turbantur,vt offuſcatione,& tumultu,& æſtuatione multa animi oppreſſi moleſtia maxima affligantur.à qua cùm verſantur cum aliis,leuari conſueuerunt. Cùm nihil igitur in ſe amabile habeant:quid enim vel bonum,vel iucundum, vel vtile eſſe in huiuſmodi hominibus poteſt?neque erga ſeipſos amicè afficiuntur,id eſt neque amare ſeipſos, neque ſecum verſari volunt:quippè cùm verſari cum eo quem oderit,velit nemo.hi verò ſeipſos odio proſequātur: vt ſecum eſſe,ſecumq́ue degere nullo modo velint.

*ἀνοσιουργημάτων, id eſt grauium ſcelerum.

Neque igitur collætantur, neque condolent huiuſmodi homines ſecū. ſeditione enim anima eorum agitatur.pars enim vna ob prauitatem dolet, cùm aliquibus abſtinet,altera lætatur, & quaſi diuellentes illa huc,hęc illuc trahit.& licet fieri nequeat vt ſimul doleat & lætetur quiſpiam, ſed paulò pòſt tamen dolet,quia lætatus eſt:nolletq́ue ea ſibi iucunda extitiſſe.pœnitentia enim praui pleni ſunt. Prauus ergo cùm nihil in ſe habeat amabile: neque erga ſeipſum amicè eſſe affectus videtur. Quòd ſi ita ſe habere valde miſerum eſt,enixè fugienda prauitas eſt,dandaq́ue opera vnicuique, vt probus euadat:ſic enim fiet vt & erga ſeipſum amicè eſſe affectus, & aliorū eſſe amicus poſſit.

Neque collætari,neque condolere huiuſmodi ſceleſti homines poſſunt.illi enim congaudent & condolent,qui conſentiunt,quibuſq́ue idem vel honeſtum & iucundum, vel non honeſtum & non iucundum videtur:& denique quibus idē aut placet,aut diſplicet.quibus verò concordia hęc & conſenſio non ineſt,congaudere & condolere nullo pacto queūt.In probis enim viris, quia imperat & dominatur ratio,irrationalis verò pars ſubdita eſt,atque obtēperat,ita vt nulla diſcordia & ſeditio inter ipſas reperiatur:quibus ratio oblectatur & gaudet,iiſdē delectatur etiam irrationalis pars:quæ item ratio ægre fert,& abhorret,eadem irrationalis pars refugit.ac propterea ſint, vt probi viri ſecum collætari & condolere poſſint:praui nō poſſint.cùm enim in his anima ſeditione ſemper laboret,rationeq́ue vacans pars principatum obtineat, ratio præter naturam ſubiiciatur,vt quæ iucunda irrationali parti ſunt,rationi ſit iniucunda & moleſta, quæ contrà placent rationi,brutæ parti diſpliceant:quî fieri poteſt vt hi collætari aut cōdolere ſecum valeant?qua enim in re aut actione ratio dolorem,altera pars voluptatem percipit,collætari,aut condolere nō eſt.diſtrahunt igitur miſerum hominem prauum rationalis pars,& irrationalis,atque altera huc, altera illuc diuellunt,atque ex vno multa efficiunt.vt diuerſis immo contrariis appetitionibus & cupiditatibus incitatus ſimul & lætetur,& doleat:quippè cùm quando irrationalis pars lætitia afficitur, ratio dolorem concipiat:vel contrà quando illa dolet,hæc lætetur.nam licet ſimul,vt inquit,lętari & dolere non poſſit,paulò pòſt tamen ob id dolet quia lætatus eſt: quiaq́ue illa quibus paulò ante oblectatus fuerat, quorumque tūc iam pœnituit,ſibi iucūda extiterunt.Si igitur ita malè & miſere cum huiuſmodi prauis hominibus agitur:prauitas non lentè & ſegniter,ſed enixè & celeriter admodum fugienda eſt.

De beneuolentia. Cap. V.

IAm verò beneuolentia eſt quidem ſimilis amicitiæ,amicitia tamen non eſt:quippè cùm beneuolentia erga ignotos quoque,& latens eſſe poſſit: amicitia non poſſit.Et prius etiam dicta hæc ſunt.

Conſentaneum eſt ei qui de amicitia diſſerit,de beneuolentia quoque quæ videtur eſſe amicitia,conſiderare:vtrum ſit amicitia,quemadmodum videtur,an non amicitia,quidem,ſed amicitiæ tamen quædam pars ſit?Eſt autem beneuolentia non amicitia,ſed principium amicitiæ.principiũ verò non eſſe idem cum eo cuius eſt principium,manifeſtum eſt.vnde beneuolentiam ſimilẽ eſſe amicitiæ inquit,non tamen eſſe amicitiam:propterea quòd amicitia erga illos eſt,inter quos amare & redamatio reperitur,& erga illos qui ſe mutuò amari non ignorant,& erga notos. at beneuolentia & erga eos etiam qui non redamant,& erga ignotos eſt.ſæpe enim fit,vt ſi fama alicuius ad nos peruenerit,quem nunquam vidimus,vel quòd bellicæ artis peritus,vel quòd præſtãs muſicus, vel quòd regendæ ciuitati idoneus maximè ſit:erga eum beneuoli ſtatim efficiamur:& tamen ipſe ita beneuolè nos eſſe affectos erga ipſum ignoret.Nam,vt ipſe etiam Ariſtoteles alibi refert, Darium regem Perſarum in Perſide morantem nonnulli qui in Græcia erant,& nunquã ipſum fuerant intuiti beneuolentia proſequebantur:id quod tamen rex ipſe neſciebat. Si igitur amicos eos dicimus,qui cognoſcunt ſe mutuò,& redamant,quique neque ſe amare & redamari ignorant:beneuolentia verò erga ignorantes,& ignotos exiſtit:beneuolẽtia amicitia eſſe nullo modo poterit.

Sed neque amatio eſt:neque enim intentionem, neque appetitionem habet,quæ amationem conſequuntur.atque amatio quidem cum conſuetudine:beneuolentia de recenti etiam fit.

Intentionem appellat intentam voluntatem,atque incitationem ad amicitiam. vnde etiã ſubiungit[neque appetitionem habet].appetitio enim partim cupiditas,partim iracundia,partim voluntas eſt.Nam cupiditas iucundarum rerum appetitio eſt,quæ ſenſu præditis ineſt.cupiunt ſiquidem atque appetunt voluptatem ea tantummodo quæ ſentiunt.iracundia autem appetitio eſt vlciſcendi aliquem qui contempſiſſe videatur.voluntas item bonorum appetitio eſt cum iudicio & cõſilio exiſtens,ſolius hominis propria.reliquas enim duas, cupiditatem videlicet & iracundiam aliis etiã omnibus quæ ſenſum habẽt,non perfectioribus ſolum animalibus, ſed imperfectis quoque vt culicibus,& vermibus ineſſe perſpicuum eſt.Beneuolentia igitur neque amicitia eſt,neque dilectio & amatio ipſa,id eſt via ad amicitiam.amatio enim calefactioni, & dealbationi pro portione reſpondet.ſicut enim calefactio ad caliditatem,& dealbatio ad albedinem,& ſanatio ad ſanitatem:ita amatio ad amicitiam ſeſe habet.ſicutque dealbatio inter nigrum & album media intercedit:ita amatio inter beneuolentiam & amicitiam media eſt.Quoniam igitur amatio incitata cũ ſit,celerior ac tardior,non ſecus atque ſanatio & dealbatio eſt: beneuolentia autem, celerior non eſt,ſicut neque morbus,aut nigredo:beneuolentia amatio nõ eſt.Sed fortaſſe cũ inquit [neque enim habet intentionem]id eſt διάτασιν græcè,ita eſt intelligendum,perinde ac ſi dicat:beneuolentia non eſt amatio:non enim eſt extẽſio,id eſt porrectio,& via à quo ad quod,vt dealbatio quoque.quòd ſi amatio eſt motio à quo ad quod,beneuolentia verò nõ eſt eiuſmodi : beneuolentia amatio non eſt.atque amatio quidem ad amicitiã tendit,atque eò nos deducit, vt amici efficiamur illi,quem amamus.vnuſquiſque enim in quo eſt amatio,fieri amicus ei cupit, erga quem amationem habet,ac dilectionem.qui verò eſt beneuolus non omnibus quibus eſt beneuolus, effici amicus vult:quippè quòd omnes qui ſunt* factionis venetæ erga aurigam quidem beneuoli ſint, non tamen ei fieri amici velint:vnde amatio eis erga aurigam non eſt.atque amatio quidem cum conſuetudine eſt:vbi enim multo tempore inter ſe verſati fuerint aliqui,atque inde morum, virtutiſque cognitionem mutuò perceperint,ad amicitiam procedunt:proceſſus verò ille amatio eſt. beneuolentia autem principium eſt amicitiæ.vnde videlicet incipit amatio : neque omnis amicitiæ principiũ eſt,ſed eius tantummodo quæ inter probos viros cõciliatur: propterea quòd morum & virtutis non vtilitatis & voluptatis beneuolentia eſſe conſueuit. ſemperque eſt amatio cum conſuetudine,beneuolentia verò & cum conſuetudine, & ſine conſuetudine de recenti, id eſt repente, & ſubitò exiſtit. vbi enim vidit aliquis probum virum,aut de eo audiuit quippiam, continuò beneuolus ei euadit.id quod tamen non ſemper,ſed plerumque contingit.Si igitur beneuolentia repente aliquando ac ferè abſque tempore oritur,amatio verò omnis cum tempore fit:beneuolentia eſſe amatio nullo modo poteſt.

*οἱ τοῦ βενετίου χρώματος ὄντες, φίλοι δὲ οὐ πάνυ τι θέλουσι γενέσθαι τῷ ὀινιόχῳ.

Id quod etiam erga certatores contingit.beneuoli ſiquidem eis fiunt.ſimulque

mulq́ue cum eis volunt.nihil tamen cooperarentur.ſicut enim diximus,de recenti beneuoli fiunt,& leuiter diligunt.

Videtur quidē hoc dicere,vt probet beneuolentiā non eſſe amationē,non tamen id facit : ſed beneuolentiā non eſſe amicitiā oſtendere vult. amicitiæ enim propriū eſt , vt ſimul cū amico agat quiſpiā, ſimulq́ue operetur,& ad bona cōſequenda,& ad mala euitāda,ac fugiēda ipſemet auxiliū pręſtet.id quod in beneuolētia nō eſt.qui enim certatoribus ſunt beneuoli,id eſt iis qui diſco,cur ſu,lucta atque huiuſmodi cæteris ludis certare in theatro cōſueuere:qui iis,inquam,beneuoli ſunt, ſimul quidē cum eis volunt vt optato fine potiantur,& vincāt:cooperari tamen,id eſt ſimul luctari:aut diſcū iacere minimè volunt.ſi igitur amici volūt cooperari,beneuoli autē nolunt:beneuoli profectò amici non ſunt.Ac ratiocinatio quidem in ſecunda figura collecta eſt.At ſi beneuoli non ſunt amici,beneuolentiā quoque non eſſe amicitiā manifeſtum eſt.in eadem figura rurſus ita colligēda ratio eſt.beneuoli leuiter diligunt:amici nō leuiter diligunt: beneuoli igitur amici nō ſunt: neq; eſt beneuolentia amicitia.intelligimus autē de ſtabili ac vera amicitia,quæ proborū hominū eſt,cuius videlicet principium eſt beneuolentia,vt ipſe etiam Ariſtoteles procedendo declarabit.

Videtur igitur principium amicitiæ eſſe,non ſecus atque amoris ea voluptas quæ ex aſpectu percipitur.nemo enim amore capitur,niſi prius ſpecie fuerit oblectatus.qui verò forma oblectatur , nihilo magis amore capitur:ſed cùm & abſentes deſiderat , & præſentes cupit. Ita verò etiam amici eſſe non poſſunt , niſi beneuoli prius fuerint,beneuoli autem nihilo magis diligunt.volunt enim tantùm bona iis quibus ſunt beneuoli,nihil tamē cooperarentur,nullamq́ue pro ipſis moleſtiam ſuſciperent.

Cùm dixerit quid non ſit beneuolentia,id eſt eam neque amicitiam eſſe,neque amationē:nunc quid ſit oſtendit:principium videlicet amicitiæ,& cauſam : ac principium quidem non finale aut materiale,neque etiam formale , ſed efficiens tantummodo . Eſt igitur ita beneuolentia amicitiæ principium,ſicut pulchritudinis inſpectio cum voluptate venerei amoris eſſe principium conſueuit.quemadmodum enim nullus eſt qui amore eo venereo capiatur,niſi viderit prius , lætatusq́ue aſpectu fuerit:ſic neque amici fiunt vlli,qui beneuoli prius non fuerint,ſicutq́ue non eſt amator, neque amare dicitur qui ſpecie tantùm delectatur,ſed qui & abſentem pulchritudinem deſiderat, & præſentem ſibi adeſſe ſemper cupit:ita amici & dicuntur & ſunt,non qui volunt tantùm bona, ſed qui ad bonorum conſequutionem & acquiſitionem cooperari etiā atque adiuuare amicos nō recuſant.Cùm verò inquit[qui pulchritudine oblectatur nihilomagis amore capitur] nihilo magis ſumit pro nō continuò & neceſſariò:ac ſi ita diceret,qui oblectatur forma,non neceſſariò, ſeu non cōtinuò etiam amat:quippè cùm pulchritudine oblectari vniuerſalius & generalius ſit, q̀uàm amare.qui enim amat,continuò ſpecie etiam gaudet:non autem contrà.ſimili modo quoque dictū eſt[beneuoli autem nihilo magis diligunt] id eſt illi qui ſunt beneuoli non continuò, & neceſſario diligūt:ſed qui amici ſunt & diligunt:beneuoli etiam neceſſario ſunt. nam cùm principium amicitiæ beneuolentia ſit,finis verò amicitia:quibus finis,id eſt amicitia ineſt , iis principium quæ eſt beneuolentia,ineſſe etiam neceſſe eſt:non tamen econtrario quibus principium,iiſdem continuò & finis ineſt.dictum enim iam eſt beneuolos velle quidem bona iis quibus ſunt beneuoli, nō tamen cooperari,& turbari,moleſtiáque vllam ſuſcipere pro ipſis velle : cùm amici & labores , & moleſtias pro amicis libenter ſubire non vereantur.

Quocirca tranſlatione vtens aliquis eſſe ipſam† principium amicitiæ diceret:quæ cùm inueterata fuerit,& in conſuetudinē deuenerit, amicitia euadat:non ea quidem quæ ex vtilitate,aut voluptate conciliatur : neque enim ob hæc beneuolentia exiſtit. †a. l. ocioſam amicitiam.

Quemadmodum qui cor fontem eſſe dicit,& qui clypeum Martis craterem & craterem clypeum Bacchi vocat,tranſlatione vtitur:ſic qui beneuolentiam principium amicitiæ appellat , ex tranſlatione loquitur.ſicut enim cor non eſt propriè fons neque crater eſt clypeus , ſed trāſlata ab altero quod propriū erat,appellatio eſt:ita neque mores,quod proprium amicitiæ principium eſt, idem cum beneuolentia eſt.ex moribus enim originem habet amicitia,quos conſequitur beneuolentia.ex tranſlatione igitur beneuolentiam eſſe amicitiam dicere poſſumus. nam cum inueterata eſt,id eſt cùm diuturnitate temporis inter ſe verſati fuerint illi qui beneuolentia ſe mutuò perſequuntur

quuntur, familiaresque fuerint effecti, amici euadunt: atque ita ex beneuolẽtia amicitia perficitur.

[Sed fortasse locus hic rectius intelligetur, si lectionem alteram uerborum Aristotelis sequi uelimus, quæ in nonnullis exemplaribus unius literæ immutatione ad hũc modum fertur: διὸ μεταφέρων φαίη ἂν αὐτήν τις ἀργὴν εἶναι φιλίαν, *id est, Iccirco translatione utẽs quispiam ipsam esse ociosam amicitiam diceret. ita enim translationis uis facilè apparebit, quæ proportione constat. sicut enim crater scutum Bacchi, & scutum crater Martis per translationem reciprocam dicitur: sic beneuolentia ociosa amicitia, & amicitia inueterata beneuolentia atque operosa appellabitur.]*

Nam qui beneficio est affectus, pro iis quæ accepit, beneuolentiam retribuit, iustè se gerens.

Vbi ostendit beneuolẽtiam non esse amicitiam: nunc à beneficentiæ retributione eam separat. plerisque enim & beneuolentia recompensatio beneficij, & beneficij recompensatio esse beneuolentia videtur: & eos qui beneficium referunt, beneuolos nonnulli appellant. vnde inquit, ille qui rependit pro iis quæ accepit, beneuolentiam tribuit. quia enim refert beneficium, beneuolus dici non debet. nam beneuoli bene quidem affectos esse, bonumque habere illos volunt quibus sunt beneuoli: non tamen in ipsos conferunt quippiã. quocirca iusti potius huiusmodi qui gratias reddunt, quàm beneuoli meritò appellabuntur: æqualia enim retribuere iustum est.

Qui verò aliquem prosperè agere vult spe vtilitatis consequendæ ex ea re: nõ illi, sed sibi potius beneuolus est: quemadmodũ neque amicus, si cõmodi alicuius causa illi obsequitur. omnino autem beneuolentia ob virtutem & probitatem quandam existit, cùm pulcher aliquis, aut fortis, aut tale aliquid visus cuipiam fuerit. sicut de certatoribus iam diximus.

Separauit superius beneuolentiam à beneficij retributione: nunc eandem ab amicitia seiungit quæ ob vtilitatem est. qui enim alterum prosperè agere cupit, vt ex eius prosperitate vtilitatem aliquam consequatur: non beneuolus illi est, sed potius sibi est amicus. eiusmodi enim est hæc quæ ob vtilitatem consistit amicitia: sicut sæpe dictum iam est. quemadmodum neque amicus propriè est ille, qui ob commodum aliquod suum alteri obsequitur: propriè enim est subintelligendum: quippè cùm de eo qui ob virtutem & verè est amicus, vera tantummodo oratio sit. Cùm igitur beneuolentia ob virtutem & probitatem oriatur, perspicuum est eam neque esse beneficij retributionem, neque amicitiam ob vtilitatem, cùm volumus fortunatè agere quempiam commodi nostri causa. superius etiam non esse eam veram amicitiam demonstratum est, neque amationem, reliquum igitur est, vt amicitiæ sicut ex metaphora diceret quispiam, principium sit.

De concordia. *Cap.* VI.

Concordia præterea spectare quoq; ad amicitiã videtur: vnde opinionis cõsensio minimè est: hoc enim iis etiam qui mutuò sese ignorant, posset inesse. neq; eos qui qualibet de re consentiũt, cõcordes esse inquiũt: verbi causa, si de cœlestibus cõsentiant: concordes enim de his esse ad amicitiam non attinet. sed ciuitates cõcordes esse dicunt, cũ de illis quæ cõferunt, consentiunt, & eadem eligũt. aguntque ea quæ publicè visa fuerint.

Est etiã concordia amicitia ob ea quæ conferũt & conducunt, non secus atque illa quæ ob vtilitatẽ fit: in eo tamen ab illa differt, ꝙ quæ ob vtilitatem existit, & ob parua & ob magna, cùm sordidis, atque* è vulgo hominibus cõtrahi consueuit: cõcordia verò magnorum tantũmodo causa fit, atque eorũ quæ toti ciuitati, seu ciuitatibus, ac gentibus cõducunt. concordia siquidẽ Græcorum quo tẽpore ipsos Xerses inuasit, cõmunis totius Græciæ vtilitatis causa euasit. Est igitur cõcordia amica quædã res atque ad amicitiã spectans: ac propterea opinionis consensio nõ est. nõ enim est necesse, vt qui opinionibus cõsentiũt, amici inter se etiã sint. sed fieri potest, vt qui vel inimici inter se sunt, vel se mutuò ignorãt, eandẽ opinionem de aliqua re habeant. quid enim vetat, quò minus & ego & inimicus meus aliquis, vel is quẽ ego ignorem, idẽ de sole sentiamus, maiorem eum esse tota terra opinantes? vel de aliquo alio cœlesti corpore simili modo in opinione cõueniamus? vt autem concordes sint, qui non sunt amici, seque mutuò non cognoscunt, fieri nullo modo potest. cùm enim eadem eligunt, aguntque ea quæ omnibus simul visa sunt: tunc concordes esse homines dicere consueuimus.

**ἀγοραίοις, id est circũforaneis ut ita dicam hominibus. βαναύσοις, qui manibus uictum quæritant.*

Circa agenda igitur concordes sunt, atque ea quæ in magnitudine cõsistunt,

ſtunt,& vtriſque,vel omnibus ineſſe poſſunt vt ciuitates cùm omnibus viſum fuerit magiſtratus electione eſſe creandos:vel ineundam cum Lacedæmoniis ſocietatem:vel regnare Pittacum.quando etiam ipſe voluerit.At cũ vterque ſeipſum vult,vt in Phœniſſis,in ſeditione ſunt.

Cõcordia igitur circa agendas res verſatur,quæ tamen nõ paruæ ſint,ſicut diximus,ſed magnę, quæque ineſſe vtriſque qui conſentiunt, poſſint.nam ſi aliis queunt ineſſe,aliis nequeunt,ij vt cõcordes ſint,fieri nullo pacto poteſt.nã ſi magiſtratus electione eſſe creandi,faciendaque eſſe ſocietas cum lacedæmoniis omnibus videatur qui in ciuitate ſunt, concors ciuitas eſt:ſi aliis videatur, aliis minimè:diſcors & diſſentiens.item ſi toti ciuitati placeat Pittacum regnare,& ipſe etiã Pittacus velit.concors ciuitas cũ Pittaco eſt,& Pittacus cum ciuitate . at ſi volente Pittaco ciuitas non conſentiat:vel ſi conſentiat ciuitas & Pittacus nolit:neque ita concordia & cõſenſus erit. Cùm autem duo ſunt & vterque regnare ipſe vult abſque altero , ſeditio eſt, vt in Phœniſſis conſpicitur. Phœniſſæ autẽ fabula eſt Euripidis, [in qua Eteocles & Polynices filij Oedipi inducuntur, tanta ſeditione incitati,& diſcordia,vt potius extremã calamitatẽ & internicionem & ſui,& familię totius videre patiantur, q̃ cedere alter alteri iure regnandi velit.Eteocles enim ad matrem Iocaſtam quæ ipſos conciliare inter ſe maximè cupiebat , ad hunc modum inquit.

hæc addita ab interprete latino.

,, Mater,ego nunc liberè,quod ſentio,
,, Tibi explicabo,rem tegens ambagibus
Nullis:ſupernas ſcanderem ſolis vias,
,, Si eſſet facultas mihi:nec ire ſub nigram
,, Terram recuſarem,atque ad ima tartara,
,, Magna vt deorum ſceptra poſſem conſequi.
,, Bonum ergo cùm habeam hoc,nemini concedere
,, Nunc illud ò mater,tenere at mihi volo.
,, & poſt multam vltro citroque habitam altercationem,& contentionem,ita ſubiungit Polynices:
,, Tota corruat domus.
,, Nam forte meus cruentus enſis ocioſus non erit. Et paulopoſt:
,, Nec dum ſopitæ ſpes iacent:ſed ſpero diis iuuantibus
,, Hoc interempto,patrio nunc me imperaturum ſolo.
Cùm igitur vterque ſe regnare cuperet & vellet,diſcordes maximè inter ſe erant.]

Concordes autem eſſe non eſt,ſi idem vterque animo concipit,quodcũque illud ſit:ſed ſi quod in eodem eſt.vt cum & populus & probi viri optimos regnare conſentiunt.ita enim omnibus contingit id quod appetunt.

Non eſt cõcordia,inquit,cùm duo aliqui,aut plures idem in animo habent ac cogitant, quodcũque illud ſit,ſiue regnum,ſiue poſſeſſio,ſiue honor,ſiue aliquid aliud: ita vt non omnium ſimul, ſed vniuſcuiuſque priuatim ſit.verbi cauſa,ſi Eteocles regnare ſe abſque Polynice cogitet,Polynices verò ſimili modo abſque fratre regnare ſe in animo habeat:ea concordia minimè erit, licet in animo eandem rem,id eſt regnare abſque fratre vtrique concipiant:ſed ea eſt concordia cùm conſenſus hic de eadem re eſt & in eodem id eſt de eadem re & eadem perſona : cùm id quod vult alter,alter etiam vult.vt ſi vult quiſpiam regnare,& ego regnare quoque ipſum volo concordia : ſi ille vult & ego nolo ipſum regnare,ſed aliquem alium,vel me ipſum quoque: diſcordia & ſeditio inter nos eſt.quãuis enim de regno conueniamus,de perſona tamen inter nos diſſenſio eſt.

Concordia verò ciuilis eſſe amicitia videtur: quemadmodũ etiam dicitur.circa conducentia enim verſatur,atque ea quæ ad vitam attinent.eſtque huiuſmodi concordia inter probos viros:hi enim & ſecum, & inter ſe ſunt cõcordes, cùm in iiſdem,vt ita dicam,ſint. huiuſmodi ſiquidem hominum voluntates permanent,neque tranſfluunt,ſicut Euripus : voluntque ea quæ & iuſta ſunt,& conducunt:atque hæc communiter appetunt.

Cùm dixerit concordiam eſſe conſenſum circa id quod conducit vel ſibi,vel toti ciuitati, ciuile quid eſſe concordiam nunc oſtendit:id eſt ciuilis facultatis,non alicuius alterius diſciplinæ, nõ naturalis,non diſciplinaris partem quandam.Eſt enim ciuile quid concordia,propterea quòd circa ea quæ conducunt,verſatur,quæque ad viuendum attinent.ſpectatur autem concordia & inter

probos viros,& prauos etiam homines.ſed praui cùm parum admodũ ſecum concordes ſint,ſemperq́ue ferè ſecum diſſentiant:ſi erga alios & cum aliis non conſentiant,mirũ eſſe non debet.probi autem viri eadem ſemper eligunt & volunt,eademq́ue operantur,atque agunt, id eſt ea quæ & iuſta ſunt & conferunt:vt cùm firmæ ſemper,atque immutabiles voluntates eorum ſint , concordia etiam inter ipſos ſtabilis conſequatur.

At vt praui concordes ſint, niſi parumper,ſicut etiam vt ſint amici, fieri non poteſt:cùm in vtilibus rebus ampliorem partem appetãt: in laboribus contrà & miniſtrationibus deficiant.cùm enim vnuſquiſque ſibi hæc velit, alterum ad examen reuocat,& prohibet.nam quod commune eſt,perit,cũ ab his non ſeruetur:atque inde euenit,vt cùm aliis neceſſitatem inferãt, ipſi verò quæ iuſta ſunt facere nolint:ſeditione agitentur.

Prauos inter ſe eſſe concordes niſi parumper ac breui tempore,quemadmodum etiam amicos eſſe:breui enim durat amicitia ipſorum:fieri non poteſt.nam cùm ſuperiorem conditionem appetant,pluraq́ue ex vtilibus habere velint,pauciora contrà ex laboribus & ærumnis,vt in quinto libro de iniuſto agens dixit:ſeditione agitantur aſſiduè,ac diſſentiunt . nam cùm velit vnuſquiſque prauus ampliorem partem vtilium rerum,minorem verò noxiarum & moleſtarum ſibi cõciliare, ac comparare:alterum ad examen reuocat , id eſt examinat ac iudicat , quaſi dignus omnino illis ſit:hoc eſt paucioribus bonis,& pluribus malis.atque ita inter ſe diſſentiũt , in ſeditioneq́ue ſunt: cùm id quod commune eſt,non remaneat commune ſingulis ad ſe id diſtrahentibus,atque vendicãtibus.atque id præcipuè euenit,proptereà quòd cum cogant alios iuſtè ſe gerere,ipſe agere quæ iuſta ſunt,nolunt.quo pacto enim vel ego ad iuſta agenda à te inducar,ſi tu idem prius non facias? vel me nihil huiuſmodi agente,tu cogi ad id faciendum poteris?oportet enim vt qui inducere me ad iuſtè me gerendum erga ipſum vult,prius ipſe ita erga me ſe gerat. ſimili modo & ego prius iuſtè me gerere erga illum debeo,quem inducere ad idem faciendum volo.

De beneficentia. Cap. VII.

AT verò benefici amare magis videntur eos quos beneficiis affecerunt, quàm affecti illos à quibus acceperunt.id quod quaſi à ratione diſſentaneum quæri conſueuit.Pleriſque igitur id contingere proptereà videtur, quia hi debent,illis debetur.ſicut ergo in mutuis illi qui debent,eos non eſſe volunt quibus debent : qui verò mutuarunt de ſalute debitorum curam etiam habent:ſic & eos aiunt qui beneficium cõtulerunt,vtpote gratias recepturos,velle illos eſſe quibus contulerunt : illis autem non eſſe curæ , vt quippiam retribuant. Atque Epicharmus quidẽ fortaſſe diceret ipſos hæc *ex prauo ſpectantes dicere.

*ἐκ πονηρȣ͂ θεωμένȣς·

Omnia perſequitur:quæ cũctis amicitiis euenire conſueuerunt. cuiuſmodi eſt etiam hoc:quòd illi qui beneficia contulerunt,magis amare videantur eos qui acceperũt,quàm qui acceperunt,eos qui contulerunt.quod quia à ratione diſſentaneum , planeq́ue abſurdum eſt,cauſam eius inquirit. primumq́ue aliorum hac de re opiniones refert,quibus ipſe non aſſentitur : deinde eam quæ placet,ſubiungit.Dicunt igitur plerique eos qui beneficio ſunt affecti,atque acceperunt , debere, ac quodam modo reddendæ gratiæ eſſe obnoxios:deberi verò illis qui contulerũt : atque iccirco eos qui beneficium dederunt,magis:qui acceperunt,minus amare affirmãt. ſicut enim in mutuis fieri conſueuit,qui debent,non eſſe eos cupiunt à quibus acceperunt:qui verò mutuarunt,pręter quàm quòd volunt eſſe & viuere eos qui ſibi debent,curam etiam de illorum ſalute habent,vt videlicet recipere debitum poſſint:ſic eos qui beneficium contulerunt , dicunt velle eos eſſe & viuere qui acceperunt,& quodã modo debẽt,quaſi inde gratias recepturi ſint:illis verò qui bene ſunt affecti, non eſſe curæ , vt gratiam referant:ac proptereà neque velle eos eſſe ac viuere qui benemeriti de ipſis ſunt.ſi verò de vita ipſorum nihil curant,& viuantne an non viuant,non laborant,quo pacto amare eos poſſunt?Atque hanc cauſam cur beneficio affecti de ſe benemeritos non ament , Epicharmus dicebat,pleroſque ex prauo ſpectãtes afferre,vel ex prauo conſiderãtes. duplex enim lectio reperitur,θεωμένȣς ſpectãtes & θεωρουμένους cõſiderantes:quarũ tamen vtrãque eadẽ ſententia eſt.quod dicebat Epicharmus huiuſmodi eſt:pleriq; hęc ad quæſtionis ſolutionem afferũt, ex prauo ſpectantes ſeu conſiderantes,id eſt ad prauitatem eorum qui beneficio ſunt affecti reſpicientes.

cientes.ſpectantes enim ad id quod ab ingratis & prauis hominibus fieri cōſueuit, de omnibus in vniuerſum qui beneficium acceperunt,ita pronunciant.

Sed eſſe hæc humana res videtur.immemores enim ſunt plerique: magiſque beneficium accipere quàm conferre appetunt.

Vbi cauſam dixit,quam plerique afferre conſueuerunt, cur amare magis benefici eos videantur in quos beneficia contulerunt:poſteà opinionem ſuam hac de re ſubiungit. obſcuram tamen breuitas horum verborum ſententiā reddit,quæ huiuſmodi eſt:humana res eſſe hęc videtur.id eſt hoc quod fit,ad verè bona inquirenda ac dignoſcenda,hominum negligētiæ proprium eſt. pauci enim admodū ſunt,qui moderari affectus virtutibus velint:ſeque ita excolant,& adornēt,vt quando,& quatenus oporteat, ita moueantur:dentque operam vt mente atque intellectu viuant.quippè cùm mens pręcipuè homo ſit,vt in ſequenti libro declarabitur.Cùm igitur pauciſſimi ſint huiuſmodi homines:reſtat,vt multi praui reperiantur:atque ideo ingrati.ingratus enim vnuſquiſque prauus eſt,amicitiamque erga benemeritum non habet.Nā probi viri beneficos non ſecus ac ſeipſos amant,ſuntque ad referendas gratias ac dandum,quàm ad accipiendum promptiores. ſicut enim vitij magis eſt accipere velle quàm dare:ita magis afficere beneficio,quàm affici virtutis eſt. quoniam igitur beneficia conferre plerique nolunt,propterea etiam neque amant.

Videretur autem huiuſce rei magis naturalis cauſa eſſe, neque ſimilis ei quæ de mutuantibus relata eſt.non enim eſt dilectio circa illos, ſed volūtas vt ſalui ſint,recipiendi cauſa. at qui beneficium contulerunt,eos qui acceperunt diligūt,atque amant,etiā ſi nulla in re ipſis vtiles vel in præſentia ſint, vel in poſterum ſint futuri.Id quod etiam in artificibus cōtingit: vnuſquiſque enim opus proprium magis amat, quàm ab opere amaretur, ſi animatum fieret.maximè verò fortaſſe circa poetas idē euenit, qui poemata propria perinde ac filios ſupra modum amant.Huic rei ſimile eſt,quod ad benemeritos attinet: nam beneficio affectus opus ipſorum eſt:id igitur amāt magis,quàm opus eum qui effecit.

Cauſam plerique dicebant cur benefici magis ament eos quos beneficiis affecerunt,ſimilē eſſe cauſæ fœneratorum & mutuantium.ſicut enim mutuantes ſaluos eſſe volunt ſuos debitores: qui debent verò,nolunt eſſe & viuere eos quibus debent:ita benemeritos velle ſaluos eſſe eos aiebant qui beneficio fuerunt affecti:illos verò qui acceperunt,cùm debeant,nolle eſſe eos à quibus acceperunt, nedum amare,ac gratiam referre.hanc cauſam cùm non admittat Ariſtoteles,aliā quæ magis naturalis eſt,ſubdit:neque ſimile eſt,inquiens,id quod de mutuantibus dictum eſt.neque enim dilectio eſt & amatio mutuantium erga illos qui mutuò acceperunt,ſed voluntas tantum, vt ſalui ſint debitores,quò recipere pecuniam ſuam queant.qui enim Socratem non eius ipſius cauſa, ſed ob proprium commodum ſaluum eſſe vult:is non amat Socratem,neque amicus Socratis eſt, ob eas quas ſuperius diximus,cauſas:benefici verò amant.nō eſt igitur ſimile hoc:ſed naturæ hominū magis inſitū ac propriū.Sicut enim naturâ omnes ſcire appetūt, vt in libro τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ dictū eſt:ſicut itē naturâ omnes eſſe ac viuere cupiūt:ita naturali quodā affectu propria opera, & actiones,& poemata omnes diligunt: ſic parentes filios:ſic poetæ & tragœdi poemata ſua,ac fabulas:ſic oratores ſuas orationes:ſic artifices propria opera amore proſequuntur. Sicut igitur in his euenit:ita in illis qui beneficia contulerunt,& qui acceperunt,contingit.qui enim beneficio eſt affectus,quaſi opus benefici eſt.vnuſquiſq; verò magis opus ſuum amat, quàm ab opere amaretur, ſi animæ eſſet particeps factum.quare benefici eos in quos beneficia cōtulerunt, quaſi propria opera naturaliter amant:etiam ſi nullam ab ipſis vtilitatem neque in præſentia capiant,neque in poſterum conſequuturi ſint.

Huiuſce rei illud in cauſa eſt,quòd eſſe eſt expetibile,atque amabile omnibus:ſumus autem operatione & actu:viuendo enim atque agendo ſumus.qui fecit igitur,operatione opus ipſum quodam modo eſt:quocirca amat opus,propterea quòd eſſe appetit.at hoc naturale eſt. quod enim poteſtate eſt,id operatione opus ipſum indicat.

Cauſa,inquit,cur proprium opus vnuſquiſque amet,ea eſt quòd eſſe & viuere omnibus expeti

 bile eſt,

bile eſt,atque amabile.ſumus autem nos non eò quòd poſſimus eſſe,ſed eò quòd re ipſa & operatione iam ſimus.ſicut enim oratorem eſſe eum non dicimus,qui infans eſt,& nondum didicit: ſed eum qui arte iam inſtructus eſt,poteſtq́ue operari,& exercere oratoriam artem: & ſtatuã non vocamus æs quod rude eſt,ſed quod figura ſtatuæ iam eſt formatum:ſic hominem,vel leonem,vel equum eſſe non dicimus eum qui nondum ſit,& poſſit eſſe:ſed eum qui iam eſt, & viuit & vel operatur,vel ad operandum idoneus eſt.declarat autem quid ſit eſſe operatione ſeu re ipſa & actu, cũ inquit[viuendo & agendo].idem enim eſt,cùm dicimus:hic viuit & operatur,vel poteſt operari: vt huiuſmodi ratiocinatio ſit:homo qui viuit & operatur,vel poteſt operari,homo eſt:qui viuit & operatur,eſt actu & operatione:qui eſt igitur,actu eſt.ſi igitur eſſe actu atque operatione expetibile omnibus,atque amabile eſt:opus verò exẽpli cauſa Socratis nihil aliud eſt, niſi ipſe Socrates actu:efficietur,vt Socrati opus ipſius amabile ſit : propterea quòd eſſe Socratis qui operatus eſt, ac fecit,res effecta ipſa eſt.opus autem eſſe actu eum qui operatus eſt,non eſt prorſus obſcurum: imago enim operatione atque actu pictor ipſe eſt.nam ars poteſtate eſt id quod ab ipſa efficitur. ædificatoria enim nihil aliud eſt quàm ædes cum lapidibus.hæc ædes igitur ædificatoria eſt cum lapidibus:eſtq́ue in æde ipſa ædificatoria,ſeu ædificator,non quatenus homo,ſed quatenus ædificator atque eiuſmodi artifex eſt.quòd ſi ædificatoria ars ædes eſt cum lapidibus,ædificatoria verò atque ædificator idem ſunt:ædes atque ædificator idem erunt:eritq́ue ædes actu ipſe ædificator . Quare etiã qui beneficio eſt affectus,nihil aliud erit,quàm ipſe ille qui affecit . eſſe enim & operatio benefici in eo eſt qui beneficiũ accepit:at eſſe eſt amabile : amabilis igitur eſt qui beneficio eſt affectus illi qui affecit.beneficus autem ab eo in quem contulit beneficiũ,propterea non amatur,quia eſſe eius qui affectus eſt in eo minimè eſt qui afficit:neq; quicquam ab affecto in eum qui affecit profectum eſt,vt ineſſe aliquid ipſius in illo queat.

Adde quòd ei qui beneficium contulit,honeſtum illud eſt quod actione eſt perfectũ : quare gaudet eo in quo illud eſt.qui verò affectus eſt,nihil honeſti habet in illo qui affecit . ſed ſi modò quicquam habet,id eſt quod conducit.at id minus iucundum,atque amabile eſt.

Qui beneficium contulit,honeſtum quoddam egit,quod ipſe ille eſt qui accepit, in eo videlicet quod accepit.in eo verò qui cõtulit,nulla honeſta res ineſt,quæ ab eo qui accepit, fuerit facta. quare qui beneficio affecit,dum videt proprium opus,gaudet,idq́ue amat: affectus autem cùm nihil ſui in illo qui affecit,inſpiciat neque gaudet,neq; amat:nihil enim honeſti quod ipſe egerit, in bene merito apparet atque elucet,vt ob id lætari,atque amare ipſum queat:ſed ſi modò quicquam eſt,id non eſt honeſtum ſed quod conducit.quod confert enim accipienti in dante eſt.at quod cõfert,minus eſt iucundum,minuſq́ue amabile quàm honeſtum.quod confert enim & conducit, eſt vtile:vtile eſt quo bonum aliquod acquiritur.atque ita bonum finis eſt:quod conducit,ad bonum tendit.ſed ſanitatem quæ finis eſt,magis amamus,quàm ſanguinis miſſionem aut purgationẽ,quæ ſanitatis cauſa fiunt.magis igitur bonum quod finis eſt , quàm conducens quod ad finem tendit, quoq́ue bonum ipſum comparatur,amabile eſt:at in eo qui beneficio eſt affectus,bonum quoddã afficientis conſpicitur:in afficiente vtile quoddam affecti ineſt·magiſq́ue,vt dictum eſt,bona amamus quàm ea quæ vtilia ſunt,& conducunt : naturâ igitur comparatum eſt,vt qui beneficium contulit , magis amet eum qui id accepit, quàm ab eodem redametur.

Præſentis ſiquidem operatio,futuri ſpes,facti memoria iucũda eſt.at iucundiſſimum eſt quod operatione conſiſtit,atque amabile ſimili modo. ei igitur qui affecit,opus permanet:honeſtum enim eſt diuturnũ . ei verò qui eſt affectus,præteriit vtilitas.

Hoc quoque ad confirmationem eiuſdem rei ſubiungitur:quòd videlicet qui beneficium contulerunt,magis ament eos qui acceperunt:quàm econtrariò:eſtq́ue huius rationis collectio in hũc modum:ſi iucundum eſt amabile,quod magis eſt iucundum magis amabile erit : at iucundũ eſt amabile,ſequitur igitur vt magis iucundum magis quoque amabile ſit.eſt autem præſentis rei operatio,factæ memoria,futuræ ſpes iucunda:vel enim cùm operatur quiſpiam honeſtè,gaudet & voluptatem capit:vel cum ſe aliquid huiuſmodi feciſſe in memoriam reuocat:vel cum ſe facturũ ſperat,aut conſequuturum boni quippiam.naturâ autem magis iucunda ſunt,maioremq́ue voluptatem & oblectationem afferunt præſentia q̃ vel præterita,vel futura:eſtq́ue qui beneficium cõtulit, ſicut oſtendet,vt præteritum:qui accepit,vt præſens & adhuc manẽs:qui accepit ergo vtpote præſens ac permanens,quàm qui præteriit,neque amplius eſt,erit amabilior . Nã ſi quod præſens eſt,

iucundius

iucundius est quàm præteritum:qui verò beneficio affecit,præterito:qui affectus est,præsenti correspõdet:efficitur,vt beneficio affectus iucundior sit,quàm qui affecit:si iucũdior,amabilior quoque sit necesse est. Atque hæc Aristotelis argumentatio est. Ponit autem primùm id quod causam hanc potissimùm continet,cùm inquit,[at iucundissimum est quod operatione consistit]:id quod perinde est ac si dixisset,quod est præsens.nam præterita & futura iucunda quidem sunt, non tamen iucundissima:præsens verò,quod operatione & actu est,est iucundissimum.iucundissimũ autem est,quod summum iucundi incrementum adeptum est,sicut candidissimum quod ad summũ candorem increuit.est igitur præsens iucundissimum omnium,atque amabile simili modo, id est amabilissimum:atque iccirco præterito amabilius. Quòd si præsens amabilius præterito est: eius verò qui affecit beneficio,honestum opus præsens est,ac permanet,qui ille ipse est,qui est affectus: vtilitas autem beneficio affecti hominis iam abiit:constat,eum qui affecit,naturaliter magis amare,quàm qui est affectus:propterea quòd,sicut declaratum est,præsẽtia magis quàm præterita & futura naturâ amare consueuimus. Verùm quo modo opus eius qui affecit,manet, eius autem qui affectus est,abiit?cum beneficio affecti opus quæ est vtilitas,eorum sit quæ ad finẽ tendunt:eius verò qui affecit,quæ est honestas,finis sit:euenit,vt in agendis rebus prætetitis iis quæ ad finem conducunt,finis ipse superueniat, qui actu est ac permanet.frictiones enim & sanguinis missiones, & potiones medicæ quæ sanitatis causa adhibentur,non sunt,neque permanẽt,vbi conualuit ille qui ægrotabat:sed finis ipse permanet,quæ sanitas est.Item cùm esuriens quispiam, famèque cõfectus sumpto pane recreatus est,ac vires recepit:panis qui ad alimoniã vtilis fuit,abiit ac præteriit,vires corporis resũptę manẽt.Simili modo in agendis rebus cõtingit:vt si pecuniis mutuò acceptis quispiam mercaturam exerceat,ac lucretur,diuesque ex inope efficiatur:diuitiæ,qui est finis, atque ipse diues manet:quod vtile ad eas cõsequendas fuit,præteriit.Id quod ex iis quę quotidie videmus, manifestum esse facile potest.cùm enim ad fœneratores accedunt,qui pecunia indigent, multum ac magnum id esse existimant quod mutuò accepturi sunt:vbi verò ipso illo mutuo diuites euaserunt,*id extenuant,& perinde ac vile atque abiectum quippiam cõtemnunt:atque omnino quasi nihil sit, nihilque contulerit,nihili faciũt. Ac propterea fit vt qui mutuauit,amet,quia diuitiæ & copiæ quarum ipse causam suggessit,manent:qui verò est mutuatus,ob antedictas causas nõ amet. * κατασμικρίζουσι.

Ac memoria quidem honestarum rerum iucunda est : vtilium non admodum,vel minus.expectatio verò sese habere contrario modo videtur.

Possumus hoc duobus modis intelligere:vno,vt ita absolutè dictum sit, ad explicandam differentiam,qua honesta & vtilia præterita à futuris distant:altero,vt quasi solutio obiectionis sit,quæ afferri posset.Prior sententia ita erit:honestarum rerum præteritarum memoria magis iucũda est, vtilium minus:futurarum autem econtrariò vtilium iucundior, honestarũm minus iucunda esse consueuit.Nam cùm honesta fines sint, vtilia quæ ad finem conducunt: fines autem existere non possint absque iis quæ media sunt ad finemque conducunt:in futuris magis iucũdę nobis sunt pecuniæ quibus felicitatem ac copiam consequuturos nos esse speramus, quàm copia ipsa, diuitiarumque felicitas,quæ quia longius abest,minus afficere animum nostrum solet. in præteritis verò finis,id est honestum ipsum iam euenit,vt eorum quæ ad ipsum conducebant, nulla amplior vtilitas sit:atque iccirco eorum memoria vel nullam,vel minorem iucunditatem, quàm finis afferat. victoriæ enim iam acquisitæ memoria,quàm earum rerum quæ ad victoriam conferebant, longè iucundior est.Vel igitur hæc Aristotelis verba ita sunt intelligenda:vel dicẽdum, solutionem esse hanc dubitationis quæ ob antedicta oriri posset.Quomodo enim,diceret quispiam, ò Aristoteles iucũdissimum est id quod est actu & operatione:ac propterea qui beneficio est affectus; vtpote in actu & operatione ipsa cõstitutus amari consueuit?nam si beneficus nunc esset beneficus, nuncq; operaretur,conferretque beneficium:fortasse id esset cõsentaneum.cùm autem non operetur nũc, sed iam operatus sit,quî fieri potest,vt ob id magis amet,quia operetur?Ad hanc obiectionẽ respõdere his verbis potest,perinde ac si ita dicat:quãuis etiam concedat quispiam beneficum non agere atque operari erga aliquem,sed egisse iam,operatũque esse:sic quoque fit,vt naturâ magis amet qui beneficium contulit,q̃ qui accepit.si enim iucundior est,atque amabilior honestarum rerum, q̃ vtilium memoria:beneficus autẽ vtilia egit,ex quibus honesta consequuta sunt, quæ etiã permanent:honestarum rerũ quæ euenerũt,& finis recordatur ille qui affecit, propterea ꝙ videt ea quæ seruantur,& permanent:qui affectus est,nõ ea,sed vtilia tantũ memoria tenet.eius enim tantũmodo quod mutuò accepit,recordatur,qui mutuatus est,non etiã eorũ bonorũ quæ ex mutuo euenerũt.Atque ita fit,vt naturâ magis amet ille qui affecit beneficio:minus qui est affectus.nã ꝙ omnes ferè bonorũ quæ ex mutuò sunt cõsequuti,obliuiscantur,inde apparet,ꝙ cũ in mentẽ ipsis venit,

*βαρυθυμεῖν.

ſe mutuò accepiſſe,atq; ex ea re bona multa acquiſiuiſſe,quodam modo* ægrè ferre cõſueuerunt.

Atque amatio ſanè effectioni : amari affectioni ſimile eſt. amare igitur, atque ea quæ ad amicitiam pertinent, eos conſequuntur,qui in actione excellunt.

Si excellere,& dominari magis cupimus,quàm excelli,ac ſubiici:benefacere autem eſt excellere,bene affici excelli:ſequitur,vt benefacere & beneficia conferre naturaliter amemus.at benefacere nihil aliud eſt quàm ille ipſe qui accipit beneficium:magis igitur qui beneficium confert, naturâ amat eum qui accipit:quàm qui accipit,eum qui confert.nam beneficio affici eſt excelli, excelli autem moleſtũ eſt,ac minimè amabile:minimè amabile igitur eſt beneficio affici.excelli præterea in excellentia eius qui excellit,conſpicitur.quare qui excellit,amabilis non eſt : at beneficus excellit:amabilis igitur etiam ipſe minimè erit.benefacere itẽ eſt excellere, excellere amabile eſt: benefacere ergo amabile eſt:excellentia autem benefici,& eſſe eius quatenus excellit, beneficusq; eſt,in eo cõſpicitur qui excellitur,beneficioque eſt affectus: beneficio affectus igitur amabilis eſt: magisque eſt naturale vt ille amet qui affecit beneficio, quàm qui affectus eſt . Beneficum autem, quatenus eſt beneficus,operationemque eius in eo eſſe qui beneficium accepit, inde perſpicuum eſt,quòd pictor quoque ea ratione qua pictor eſt,operatioque eius in imagine picta eſſe dicitur. Hęc loci huius ſententia eſt.ſed verba ipſa etiam conſideremus.Amatio inquit & amare effectioni eſt ſimile:effectio autem in efficiente eſt,ſicut affectio in eo qui afficitur : efficiẽs autem eſt qui confert,nõ qui accipit beneficium:in eo igitur qui confert,amatio atque amare eſt, non in eo qui accepit.ſciendum verò effectionem & affectionem,non ſecus atque aſcenſum & deſcenſum ſubiecta re idem eſſe,ratione differre:ſicut in libris de phyſico auditu latius dictum eſt . Cùm igitur amatio in benefico,ſicut effectio in efficiente ſit:conſequitur,vt illi qui in actione excellunt, id eſt benefici,magis ament.actionem enim beneficium,ac beneficẽtiam hîc appellat. beneficos autem qui in actione excellunt,id eſt qui in eo excellunt,quatenus benefaciunt.fieri enim poteſt, vt qui in hoc excellit,alia in re excellatur,ſitque inferior.Quemadmodum Alexander rex cùm militari peritia & diuitiis præceptorem ſuum Ariſtotelem ſuperaret:ab eodem tamen ſapientia ac naturæ cognitione longè ſuperabatur.Amare autem & quæ ad amicitiam pertinent,idem eſt.

Præterea omnes ea quæ laborioſe facta ſunt,magis amant: vt qui pecunias acquiſiuerunt,magis,quàm qui ab aliis acceperũt . at beneficio affici labore vacare:benefacere laborioſum videtur.

Magis eſſe amabilia,magisque à nobis amari ea quorũ acquiſitio cum labore ſit, quàm ea quæ facilè,ſineque vllo labore nobis eueniunt:pecuniis,iisque quæ plerũque fieri ſolent,declarat. qui enim à parentibus,vel amicis,vel quibuſuis aliis pecunias ſine vllo ſuo labore acceperunt: faciliimè eas petentibus,atque indigentibus exhibent:quandoque etiam quibuſlibet hominibus, quibusque non oportet,eas profundunt.qui verò acquiſiuerunt,ſibique eas labore atque ærumnis cõpararunt:amant quammaximè,ſibique eas quàmmaximè poſſunt, nituntur reſeruare : quippè qui difficultatem in illis acquirendis experti ſunt.quòd ſi quod laborioſum eſt, difficulterque comparatur,diligimus,atque amamus:benefacere verò ex iis quæ difficulter comparantur,ſit:præſens enim argumentatio beneficis iis qui cum labore acquiſiuerunt,videtur cõuenire:benefacere igitur, conferreque beneficium laborioſum eſt:quare etiam amabile.at benefacere & beneficium ipſe ille eſt,vt diximus,qui accipit:qui accipit igitur,quàm qui cõfert beneficium,amabilior eſt. Poteſt etiam argumentum hoc ad omnes beneficos accommodari, non ad eos tantummodo qui ſudore comparatas opes diſtribuunt.dare enim abſolutè quàm accipere moleſtius eſt : quod moleſtũ eſt, id dum recedit,eſt amabile:cuius enim abſentia eſt moleſta,amabile eſt.

Proptereà etiam matres liberorum ſunt amantiores:laborioſior ſiquidẽ generatio eſt,magisque ſuos eſſe filios ſciunt.id autem beneficis quoque eſſe proprium videtur.

Exemplo matrũ idẽ cõfirmat. inquit enim matres magis amare liberos quàm patres, proptereà quòd generatio laborioſior eſt,ac moleſtior.quãuis enim in cõcubitu,ſeminisque emiſſione ſimilis voluptas vtriſque ſit:in toto tamen tẽpore poſt conceptum vſque ad partum labores,& moleſtias omnes mater ſuſcipit.Sicut igitur matres erga filios ſunt affectæ : ita benefici erga ea, quæ dant aliis.at illi qui accipiunt,ſunt quodã modo,vt diximus, dona ipſa quæ à beneficis accipiunt: qui accipiunt igitur,magis amãtur.Matres autem,vt inquit,non tantũ quia procreationẽ laborioſiorem ſuſtinẽt,magis amant q̃ patres: verùm etiã quia ſuos eſſe filios magis q̃ patres cognoſcunt.

hoc

hoc verò dici etiam de benefico poteſt:magis enim ſcit ipſe etiam id quod dedit ſuum eſſe,quàm qui accepit.nam qui accepit,exiſtimare poſſet id quod accepit,nõ eſſe eius qui cõtulit, ſed ab alio aliquo illum accepiſſe,quo indigẽtibus ſumminiſtraret. Hoc igitur quod de matribus dictum eſt, accommodari quoque beneficis poteſt.ſicut enim generatio coitu laborioſior eſt : ita beneficium conferre quàm accipere eſſe difficilius ſolet.& ſicut matres ſuos eſſe filios magis ſciunt quàm patres:ita qui conferunt beneficia,magis cognoſcunt quàm qui accipiunt,ſe propria,non aliena diſtribuere . Aliter etiam hoc quod ad matres ſpectat , accommodari beneficis poteſt in hunc modum:tria ſunt quæ ad tria alia proportione conueniunt:mater, * fœtificatio,filij:& beneficus, acquiſitio,beneficio affectus. matri reſpondet beneficus:acquiſitio pecuniarum fœtificationi : filiis beneficio affectus. Quemadmodum igitur matres ob fœtificationis laborem & moleſtiam magis filios amant : ita beneficus propterea quòd cum labore ea acquiſiuit quæ dedit , magis beneficio affectum diligit.patri item beneficio affectus conferri poteſt:nam ſicut pater minus amat liberos, eò quòd cum voluptate eos genuit:ſic beneficio affectus,quia abſque labore & cum voluptate accepit beneficium,minus beneficium amare conſueuit.

*κύησις .i. uteri geſtatio.

De amore ſui. Cap. VIII.

AT enim dubitatur,vtrum amare ſeipſum maximè , an aliquem alium oporteat . increpant enim eos qui ſeipſos maximè amant : & quaſi in dedecus ſui amatores appellant . videturque prauus ſui cauſa omnia agere,ac tantò magis,quãtò improbior fuerit.vnde ipſi crimini dant, quòd ab ſeipſo nihil agat.

Quoniam homines eos qui ſui amatores ſunt,interdum laudant, interdum vituperant:in dubium venit,vtrum qui laudant,an qui vituperant,magis admittẽdi ſint . quippè cùm tam qui laudant,quàm qui vituperant,dicere ſimili modo & probabilia,& abſurda videantur.Primùm igitur quæ dicant illi qui vituperant,ponit.increpant enim,inquit,eos qui ſe amant:& quaſi turpi ac dedecoroſo φιλαυτίας,id eſt,amoris ſui ipſius nomine ſugillant.cùm enim contendunt, & rixãtur: in conuicio ſui amatores eos vocant : quaſi ſui amator nihil aliud ſit, quàm turpiſſimus , & peſſimus.Vbi verò dixit exiſtimare homines eos qui ſui ſunt amatores , eſſe prauos : ratiocinatione id colligit in hunc modum:Sui amator omnia ſui cauſa agit:qui ſui cauſa omnia agit,eſt prauus : ſui igitur amator eſt prauus.maiorem autem propoſitionem quæ ait,qui cauſa ſui omnia agit,eſt prauus,ſignificauit,dum dixit[videturque prauus ſui cauſa omnia agere,& tantò magis quantò &c.] cùm enim dicere deberet,qui cauſa ſui omnia agit, eſt prauus : non ita dixit, ſed, prauus cauſa ſui omnia agit:per hoc enunciatum alterum quoque * reciprocans intelligens : quod ita inquit, qui cauſa ſui omnia agit,eſt prauus : &,prauus eſt, qui cauſa ſui omnia agit . Poteſt tamen ſic quoque huius argumenti collectio fieri:prauus cauſa ſui omnia agit:qui cauſa ſui omnia agit , eſt ſui amator:prauus igitur eſt ſui amator: vt maiorem propoſitionem ſicut in priore ratiocinatione intelligendam reliquerit,minorem verò tantùm poſuerit.Crimini dant igitur ſui amatori quòd nihil ab ſeipſo agat,id eſt,nihil quod remotum,proculque à ſeipſo ſit : prauus enim nihil agit quod remotum ſit ab vtilitate ſua,& commodo.quod idem eſt,ac ſi dixiſſet:nihil agit quod non vel ad incrementum ſuarum opum,vel ad corporis voluptates,& luxum conducat.

*ἀντιστρέφων

Probus autem ob honeſtatem:atque id eò magis,quò melior eſt : amicique cauſa:ſui autem cauſa agere omittit.

Prauus quidem,vt dictum eſt,id eſt,ſui amator,ſui cauſa omnia agit : atque ob id ſui amatoris nomine quaſi turpi & infami notare conſueuerunt . at probus omnia quæ agit , honeſtatis cauſa agit:& quantò melior eſt , honeſta magis agit:magiſque agit amici cauſa quàm ſua : magiſque ob amicum in iudicium ſiſtet,ſi incidat occaſio:magiſque ob amici aut patriæ vtilitatem,quàm ſuam moleſtias & labores ſubire,ſumptuſque facere nõ grauabitur. Quod autem inquit, [SVI autem cauſa agere omittit]idem eſt quod prætermittit & negligit.relinquit enim commodum propriũ, ac reiicit,vt amico opem ferat,& ſuccurrat.

Ab orationibus tamen his opera ipſa diſcrepant:atque id non abſurdè. dicunt enim eum maximè amandum eſſe,qui maximè ſit amicus:maximè verò eſt amicus, qui vult bona ei cui maximè vult , illius cauſa , etiam ſi id ſciturus ſit nemo . at hæc vnicuique erga ſeipſum , & cætera etiam omnia quibus

quibus amicus definitur, maximè insunt. dictum siquidem est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios quoque deuenire. prouerbia item omnia consentiunt. vt vna anima. & communia omnia amicorũ. & æqualitas amicitia. & tibiæ genu propinquius. omnia enim hæc vnicuique erga seipsum maximè insunt: quippè cùm amicus maximè sibiipsi sit. Amare igitur etiam seipsum maximè oportet.

Iis qui dicunt aut eum qui causa sua omnia agit, esse prauum: aut eum qui nihil causa sua agit, esse bonũ: opera ipsa, id est, res ipsæ non consentiunt. nam prauus potius, quàm bonus est, qui nihil causa sua agit. Si quis enim diligenter considerans aduerteret naturæ opus esse hominẽ: qui causa veri hominis omnia ageret, probus is, non malus esset existimãdus. quia verò quis sit verus homo, plerique ignorant: ideo ita incõsideratè sententiam proferunt: eumque qui omnia causa sua agit, esse malum asserunt. nam qui cognoscit verum & propriè hominem mentẽ esse quæ in nobis est: atque ob id omnia agit, quæ ad eam excolendam, à vitiorumque omni labe puram conseruandam spectant: is verè & sui amator est, & probus, non malus. quare opus hoc, quod est agere illa quæ mentem nostrã ita instruunt, vt ab his infernis rebus subleuata ad superiora excitetur: ab oratione illa discrepat, quæ ait, omnia causa sua agenda non esse. Qui igitur omnia causa veri hominis facit: verè sui amator est, ac propterea bonus. qui autem hominẽ nihil aliud esse quàm corpus opinatur vnà cùm irrationali animæ parte: idque & diuitiarum fine carentibus appetitionibus, & luxibus immoderatis studet excolere: is ne amator quidem sui est: cùm nõ seipsum amet, sed turbam quæ in ipso est, multorumque capitũ hydram, id est, cupiditatẽ diligat. Quare opera ipsa & actiones eorum qui verè & propriè sui amatores sunt, cum orationibus quæ inquiũt, eum esse prauum qui causa sua omnia agit, consentire minimè videntur. atq; id non absurdè, neq; sine ratione euenit. dicunt enim amandum esse eum qui maximè sit amicus: qui autem vult bona alicui, ei cui maximè vult, maximè est amicus: cùm ea videlicet vult illius causa, non quo etiam ipse simul cum eo bonis amici fruatur. Cùm dixerit igitur prius cur sui amatores vituperant nõnulli, turpemq; esse sui amorem existiment: nunc quò spectantes alij laudabilem esse sui amorem statuant, ostendit. inquit enim, vt summatim quod dicit, colligam, in hunc modum: dicũt enim qui honestum quid, & laudabile esse sui amorem asserunt, si illum maximè amicũ appellamus, ac laudamus, vereque amicum esse dicimus, qui amicum suum non secus ac seipsum diligit: atque hoc veræ amicitiæ argumentum existimamus, cùm quis amicum sicut seipsum amat: amare seipsum non prauum, sed bonum est. nam si amare seipsum esset malum, amare quoque amicum sicut seipsum prauum esset, ac vituperatione dignum, eritque ex conditione secundum * reciprocationem quę cum oppositione est, ratio huiusmodi. si prauum est amare seipsum, amare quoque amicum vt seipsum est prauum: sed amare amicum vt seipsum non est prauum: amare igitur seipsum prauum non est. non igitur amor sui, sed odium sui turpe potius est. Atque hæc sunt quæ dicit. verba autem ipsa cõsideremus. Amicus, inquit, ille est qui vult amico bona, etiam si voluntatẽ eius noscat nemo. verus enim amicus eligit ac vult bene agere amicum: vt autem voluntatem eius cognoscant alij, non laborat. hæc autem erga seipsum vnicuique insunt, id est, velle bona illius causa. omnes enim bona maximè sibiipsis volunt, suique causa: & cætera omnia, quibus amicus definitur: quæ videlicet declarãtur ex prouerbiis, quæ paulò pòst dicentur. Quod verò, inquit [DICTVM est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios deuenire] ita est intelligendum: amicitiæ, id enim significat hoc verbo φιλικὰ amicabilia, seu quæ ad amicitiam spectant, ad alios quoque deueniunt, & pertingunt, cùm amãt amicos homines, vt seipsos: voluntq; amicis ea euenire, quæ sibi etiã optant. cùm enim hoc, cùm amat seipsum quispiã, ad alium quoq; peruenit, ita vt etiã simili modo illum amet: vera amicitia ea est. Prouerbiaq; omnia quæ de amicis feruntur consentiunt cum huiusmodi orationibus. cùm dicimus enim cõmunia amicorum esse omnia, idem est ac si dicamus, verè amicos illos esse, qui amicis ea bona quæ sibiipsis etiam volunt. Item amici sunt, quorũ vna est anima, & amare est æqualitas quædam, eadem hæc significant. Pari modo quoque genu tibiæ vicinius est, amicitiæ hanc coniunctionem declarat: * genu nanque tibiæ, quod os cruris est, inhæret semper, atq; amicè annexum est. Quòd si veram amicitiam ex iis quę nobis ipsis volumus, iudicamus: amare se ipsos, suique amatores esse homines debent. at si id faciendum est, sui amor turpis minimè est.

*ἀντιστροφῶ

*προσομιλεῖ γὰρ ἀεὶ τὸ γόνυ τῷ πέρατι τῆς κνήμης καὶ σύνεσιν αὐτῷ φιλίως, *hoc prouerb. citatur à Ciceron. in epist. famil.*

Cùm igitur vtrique probabilitatem afferant, non iniuria in dubium venit, vtros sequi magis debeamus. Quocirca fortassè huiusmodi orationes quorsum vtræque, & quatenus veræ sint, diuidendum est ac distinguendum.

guendum. Si itaque ſtatueremus quo pacto vtrique ſui amatorem appellant, forſitan hoc conſtaret.

Vbi poſuit vtrorumque rationes, & eorum bonum eſſe amare ſeipſum, & eorum qui turpem eſſe ſui amorem aſſerunt: vtris inquit, cùm vtrorumque oratio probabilis eſſe videatur, aſſentiendum eſt? híſne qui amare ſeipſum oportere affirmãt, an illis qui negant? cui interrogationi poſteà reſponſionẽ ſubiungit, orationes aſſerens quibus iſti vtuntur, eſſe diuidendas, id eſt, nomen ipſum φιλαυτίας, id eſt, amoris proprij quod vtrique prætendunt, in res ſignificatas diuidendum eſſe, ac diſtinguendum: quippè cùm non ſimplex ſit, ſed æquiuocum, non ſecus ac canis. quod vbi fecerimus, vtroſque tam qui aiunt, quàm qui negant amare vnumquemque ſeipſum oportere, rectè dicere inueniemus.

Qui igitur hoc in opprobrium inducunt, eos ſui amatores vocant, qui ſibi in pecuniis, honoribus, & voluptatibus corporis amplius vendicãt. plerique enim hæc appetunt: hiſque, perinde atque optima ſint, omni ſtudio incumbunt. vnde etiã decertabiles res ipſæ euaſerunt. Qui ergo in his plus ſibi vſurpant, cupiditatibus, atque omnino affectibus, irrationalique animæ parti obſequuntur. huiuſmodi autem plerique è vulgo ſunt. atque iccirco à pleriſque qui praui ſunt, impoſita appellatio eſt. Meritò igitur his qui ita ſui ſunt amatores, opprobrio datur.

Diſtinguentes igitur dicere debemus, ſui amorem eſſe duplicem, amare videlicet & * excolere turbam quæ in nobis eſt rationis expers, id eſt, cupiditatem, ita vt in verum hominem, quæ mens noſtra eſt, dominetur: qua efficitur, vt in pecuniis, & honoribus & corporis voluptatibus ampliorem partem quàm alij habere ſtudeamus. nemo enim eſt qui cùm ſenſum ſolùm propoſitum habeat, ex eoque vitam traducat: his non oblectetur, & gaudeat, quaſi optima, ac pulcherrima, nobiſque accommodatiſſima ſint. atque vnum quidem, hoc eſt amoris ſui ſignificatum prauum, ac turpe. hic enim ſui amator, qui neque verè ſeipſum amat, peſſimus re vera, ac turpiſſimus eſt: quippè cùm homo ſenſus minimè ſit, quem ipſe amat, ſed mens, quam luxu, & libidinibus occæcat, atque opprimit. Sed huiuſmodi homo ſui amator à pleriſque appellatur, qui hominem eſſe arbitrantur animal, quod ex corpore conſtat atque illa anima, quæ cùm irrationalis ſit, & ſeparari à corpore nequit, & cum corpore interit.

** θεραπεύειν .i. obſequi turbæ quæ in nobis eſt rationis experti, & eã excolere.*

Eos autem qui huiuſmodi res ſibi attribuunt, ſolere à pleriſq; ſui amatores vocari dubium nõ eſt. nam ſi quis ſemper vel iuſta agere, vel temperantia, vel qualiacunque alia ex virtute maximè omniũ agere ſtudeat, ſemperque quod honeſtum eſt, ſibi vẽdicet: eum ſui amatorem appellabit nemo, neque vituperabit. quanquam is magis eſſe ſui amator videretur: cùm ea quæ maximè & honeſta, & bona ſint, ſibi attribuat: ſuique præſtantiſſimæ parti obſequatur, eique in omnibus obtemperet.

Alterum eſt ſui amoris ſignificatum, cùm eum qui verè homo eſt, quiſpiã amat: id eſt, partem eam quæ in nobis ſapit, ac cogitat. huiuſmodi ſui amator turpis minimè eſt, ſed honeſtiſſimus, propterea quòd verum hominem amat. plerique autem è vulgo iniuſtos & intemperãtes, eoſque qui irrationalem partem, & curant & * ſaginant, ſui amatores vocare conſueuerunt: non eos qui mentem, qui verus homo eſt, excolunt: cùm tamen re vera hi verè ſui amatores ſint, quippè qui illam partem animæ ament, qua homo eſt homo: ſibique, id eſt, menti ſuæ: eam enim præſtantiſſimam partem ſui vocat: honeſtiſſima atque optima attribuant. honeſtiſſima autem & optima virtutes & ſcientiæ ſunt.

** πιαίνουσι. metaphora traducta ab his qui abdomini nati eſſe uidẽtur.*

Sicut autem & ciuitas eſſe maximè id videtur quod in ipſa præſtãtiſſimum eſt, & omnis alia cõgregatio: ita & homo. & ſui amator igitur eſt, qui id amat, eiq; obſequitur. continens item & incontinens ex eo dicitur, quòd mens contineat reliqua & vincat, aut minimè: quaſi id vnuſquiſque ſit. videnturque egiſſe ipſi, & ſponte, ea quæ cum ratione maximè egerunt.

Cùm

Cùm dixerit probum virum præſtantiſſimæ ſui parti obſequi,eiq́ue in omnibus obtemperare ac parere,vt omnia quæcunque iuſſerit, faciat, atque exequatur : quippè cùm ſola ea agat quæ rationali parti placent:ratione verò carentis partis appetitiones,ac cupiditates fugiat,atque auerſetur:nunc quæ ſit præſtantiſſima in nobis pars,cui probus vir obſequatur,declarat. Quẽadmodum enim ciuitas non eſt neque mœnia,neque domus,neque omnes abſolutè qui in ea habitant, vt in libris de rebus publicis dictum fuit,ac demonſtratum:ſed eſt id quod præſtantiſſimum in ipſa eſt, id eſt,quod maximè eſt principale,principatũque obtinet, quod Græci κυριώτατον dicũt:exempli cauſa, in regno rex:in populari ſtatu populus:in paucipotentia paucorumq́ue adminiſtratione ditiores:in optimatum gubernatione, optimi quique:in tyrannide tyrannus:ita etiam homo propriè pars ea animæ noſtræ eſt,quę naturâ idonea eſt atque inſtructa ad principatum obtinendum, quæ eſt illa quæ rationis eſt capax,quæ ſapit & cogitat. Vnde etiam ſui amator propriè eſt,vt diximus,qui hanc amat,huicq́ue obſequitur,id eſt,qui ea agit ac facit quæ huic placent. Continentem item & incontinentem appellamus,cuius mens vel continet cupiditatem ac cohibet, & dominatur,vel non continet, ſed vincitur:cùm ea vnuſquiſque ſit.mens enim Socratis, aut Platonis, Socrates ipſe, aut Plato propriè eſt:cæterorumq́ue hominum ſimili modo . egiſſeq́ue hominem aliquid dicimus & ſponte egiſſe,cùm ex ratione egit . Nam ſi non ex ratione actum quippiam ſit, id non hominem egiſſe, aut non ſponte dicimus , ſed aut iram vel cupiditatem id feciſſe , aut ab ira quempiam vel cupiditate impulſum perpetraſſe.

Id igitur præcipuè eſſe vnumquenque , probumq́ue virum præcipuè id amare,obſcurum non eſt. vnde etiam ſui amator maximè eſſet , diuerſa quidem ſpecie ab eo qui vituperatur:qui ſanè tantò differt, quãtò vita cum ratione illi præſtat quæ ex perturbatione traducitur. & appetitio vel honeſti,vel eius quod conferre videatur.

Id igitur,id eſt,mentem pręcipuè eſſe hominem perſpicuum eſt.probumq́ue virum hanc maximè amare.iracundiam enim & cupiditatem eatenus amat,& curat, quatenus ad ſalutem corporis facit.vnde propriè etiam ſui amator dici debet,diuerſus tamen ab eo qui vituperatur : qui ſanè tantò differt,quantò ille qui ex ratione viuit,ei antecellit qui ex perturbatione vitam traducit.viuere enim ex ratione probum virum patet,cùm ſemper appetat id vel quod re vera honeſtum eſt, vel quod conferre videatur.quod enim conferre ad honeſtiſſima quæque videtur : etiam ſi re vera honeſtum non ſit,appetitur à probo viro:quippè cùm non omne quod videtur conferre,continuò etiam honeſtum abſolutè ſit,ſed eatenus tantummodo,quatenus ad honeſtiſſima conducit.

Eos itaque qui circa honeſtas actiones præcipuè ſtudent,omnes admittunt ac laudant.ſi omnes autem ad honeſta cõſequenda certarent,honeſtiſſimaq́ue agere contenderent:& publicè omnibus opportuna , & priuatim ſingulis maxima bona euenirent.ſiquidem virtus tale quid eſt.

Qua de cauſa eos qui re vera ſui ſunt amatores,non vituperemus,ſed admittamus , hîc explicat,ita ferè,inquiẽs:huiuſmodi homines nõ abſolutè,vt ſui amatores admittimus:ſed vt eiuſmodi, qui circa honeſtas actiones verſentur,honoramus , ac laudamus . Hoc vbi dixit , deinceps qualis ipſe eſſet vita,quantoq́ue amore erga omnes virtutes flagraret optimus hic philoſophus oſtendit, cùm inquit:ſi omnes ad honeſta certarent,id eſt, ſi omnes ſtuderent , ac niterentur in honeſtarum operatione,optimiſq́ue actionibus certatim alter alterum vincere:& ad virtutem exercendam omnes vires intenderet:& publicè omnibus,& priuatim ſingulis maxima bona euenirent:nihilq́ue mali in vita hominum verſaretur.maxima bona autem virtutes & ſcientias,honeſtaſq́ue artes appellat.Eſtq́ue hoc quod inquit,voto ſimile:perinde ac ſi ita diceret . vtinam omnes honeſtiſſimarum rerum acquiſitioni incumberent,ad virtuteſque & ſcientias amplectendas eſſent incitati:cõtinuò malum omnè, omniſq́ue animæ noſtræ labes ac pernicies è medio tolleretur:& communiter omnibus,& priuatim ſingulis honeſtiſſima quæque ineſſent.

Quocirca bonus vir eſſe ſui amator debet:nam honeſta agendo & ſibi, & aliis proderit.prauus non debet:eò quòd prauos affectus ſequens & ſibi & aliis nocebit.

Debere ſanè bonum virum ſui eſſe amatorem , hinc etiam patet. nam ſi verus amicus bene ei vult,cui eſt amicus, omniaque agit & ſtudet, vt honeſtiſſima quæque amico adſint : cùm ſeipſum amet,ſibi eadem volet,agetq́ue ſimiliter vt honeſta ſibi eueniant , ſui cauſa : atque id agens & ipſe

emolumentum

emolumentum conſequetur,& aliis proderit.prauus autē vir ſeipſum amare non debet.cùm enim exiſtimet prauus ſe non eſſe mentem,ſed corpus : id vnà cum rationis experte vita quæ cum ipſo interit, amat ac fouet : cumque hac falſa opinione inductus proprium homini bonum eſſe credat luxum & corporis voluptates : eas quomodocunque atque vndecunque conquirit,ac ſectatur : vt ob id & iniuſtus & alieni vſurpator euaſurus ſit.quo pacto enim niſi rapiat,& iniuſtè agat, luxuriæ & voluptates ad replendum perforatum dolium, id eſt, ad voluptatem inexplebilem ſaturandam ſuppetere ei poterunt?

Ac prauo quidem homini quæ agere debet,& quæ agit,inter ſe diſcrepant.at probus quæ debet,ea etiam agit.mens enim omnis quod ſibi optimum eſt,eligit:probus verò menti obtemperat.

Prauus quidem ea neceſſariò agit,quæ agenda eſſe atque honeſta exiſtimat:at peſſima eſſe honeſtiſſima ei videtur.cùm igitur alia agere debeat,id eſt,ea quę vero homini ſunt vtilia,cùm ignoret ipſe verum hominem,alia agit . probus autem vir cùm ſecundum rationem & mentem viuat, ea agit,quæ agenda verè ei ſunt . mens enim omnis atque intellectus natura ſua ſi vel à voluptate, vel morbo non impediatur,quod ſibi optimū eſt atque vtile,eligit,ac ſectatur.id quod ex ratione quoque carentibus animalibus patere poteſt. Hæc enim cùm illuſtrationem quandam mentis omnia habeant, vt alibi ipſe etiam Ariſtoteles inquit, maiorem alia, alia minorem : ex ea naturali quodam inſtinctu quæ ſibi vtilia ſunt,inquirunt,atque inueniunt . Cùm primùm enim oculis laborarit ſerpens:ad fœniculum accedit,eiuſque attritu viſum perſpicaciorē ſibi reddit.Vrſus quoque cùm febricitat, formicis deuoratis conualeſcit . Araneus item telas ſuas ad muſcarum paruarumque huiuſmodi beſtiolarum capturam contexit . Ex eadem naturæ illuſtratione nidum ſuum ſemicirculi forma compingere hirundo conſueuit, propterea quòd capaciſſima eiuſmodi figura eſt. Necnon formica fruges in labyrinthis ſuis ſubterraneis repoſitas diuidit ac frangit, quò minus germinare amplius queant.quid plura?pleni Ariſtotelis libri de animalibus huiuſmodi exemplis ſunt:vt vnuſquiſque inde probationes huiuſce rei ſumere facilè poſſit . Quare etiam probus vir quoniā menti obedit, irrationales verò appetitiones reiicit:quæ & ſibi optima & aliis ſint , eliget,atque eget.

Scriptus eſt à Plutarcho cōmentarius de prudētia animalium.

Verùm autem eſt quod de probo viro dicitur,eum amicorum cauſa & patriæ multa agere,etiam ſi pro ipſis mors fuerit oppetenda. nam & pecunias & honores proiiciet, & demum ea bona quæ in certamen apud homines veniunt,dum quod honeſtum eſt,ſibiipſi vendicat.

Non omnia aget probus vir amici cauſa:vt ea quæ & dedecus ipſi afferunt, & ad nullam veri hominis vtilitatem tendunt. vnde non dixit hîc omnia , ſed multa eum eſſe facturum amici cauſa & patriæ.nam cùm multa & honeſta & vtilia ſui cauſa probus vir faciat,amicus autē ſit alter ipſe: multa etiam amici cauſa neceſſariò faciet . & quoniam totus virtutibus ornatus eſt, atque inſtructus,& ex mente viuit:mens autem omnis,vt dictum eſt, optima eligit:quippè cùm mentis ipſius eſſe,atque vt ita dicam,natura,hoc ipſum ſit,vt quæ optima ſibi ſunt, atque vtilia,eligat. cùm igitur huiuſmodi ſit probus vir amici & patriæ cauſa multa aget : & ſi mori oporteat pro ſalute ciuium & patriæ,morietur:pecuniaſque profundet ac negliget , omniaque alia de quibus homines certare conſueuerunt,vt honores,opes,voluptates,atque huiuſmodi cætera:dum ſibi id quod honeſtum eſt,vendicat,atque acquirit.id autem eſt honor,qui à probis viris proficiſcitur,& præmiū, quod à Deo opifice noſtro exhibetur.

Breui enim tempore lætari vehementer magis eligeret,quàm longo leuiter:& viuere honeſtè vno anno,quàm multis quomodolibet:vnam item actionem honeſtam & magnam quàm multas & paruas . hoc autē iis forsaſſè euenit qui pro aliis mortem obire conſueuerunt.

Vult enim probus vir,& qui ſapit, breui tempore vera voluptate vehementer affici potius q̃ diu parum & leuiter. nam ex actionibus quæ ex virtute proficiſcuntur , ſequi voluptates & patet, & dictum iam ſæpenumero eſt:quippè cùm virtus ſit habitus qui in mediocritate quę ad nos ſpectat,ſecundum rectam rationem cum voluptate,aut non ſine voluptate conſiſtit . Ex magnis item actionibus magnas voluptates conſequi,perſpicuum eſt,Quod ſi ita eſt, conſtat quoque eum qui parum honeſta agit,paulatimque,ſi ita incidat,pecunias expendit,diuturniorē quidem,ſed leuiorem tamen voluptatem percipere:breui tempore autem & vehementer lætari eum qui econtrariò

citius

citius agit, atque omnia ſimul expendit. ſimilis quippè probus vir eſt homini vehementer ſitienti, qui vno hauſtu frigidam copioſè attrahit: alter paulatim ſorbillanti comparatur. vnde mauult magna breui tempore, quàm longo parua affici oblectatione & lætitia: vitamque anno vno bene & honeſtè traducere, dum pro patria ipſam exponit, & moritur, quàm multos annos quomodocunque, id eſt, ignobiliter, & ſine vlla laude ac gloria: potiusque eligit vnam actionē quæ ſit magnitudine inſignis, cuiuſmodi eſt pro patria & amicis mortis periculum non recuſare, aut multas pecunias atque opes magnæ alicuius honeſtatis cauſa profundere: quàm multas aliquas & paruas actiones tranſigere. Quænam autem magna hæc honeſta actio ſit, quam electurum eſſe probum virum inquit, explicat, cùm ſubiungit: [HOC autem iis fortaſſè euenit, qui pro aliis mortem oppetere cōſueuerunt] id eſt, qui magnas actiones & honeſtas agunt, ſunt ij qui pro patria & amicis moriuntur. [fortaſſè] autē appoſuit ad pleroſq; ſpectans qui praui ſunt quibus, propterea ꝙ neq; quænam ſint propriè honeſta, intelligunt, mori pro patria magnum quid eſſe minimè videtur.

Eligunt enim magnum quoddam honeſtum ſibiipſis, pecuniasq; profunderent, quò amici plures accipiant. pecuniæ enim amico, ipſi honeſtum comparatur. quod autem maius bonum eſt, ſibi attribuit.

Qui pro patria & amicis mortem obeunt, magnum bonū, magnamque honeſtatem ſibi eligunt: id autem eſt honor qui à patria ſtatuis, & monumentis, & ſacrificiis, atque huiuſmodi cæteris in poſterum exhibetur. Profundunt item pecunias, quò amici plures accipiant, & conſequantur. nam ſi ciuitas cenſu adminiſtratur, pecuniis non parcunt: ſed amicis tantum pecuniarum ſuppeditant, quantum in ærarium collatum ipſis ad cōſequendos magiſtratus ſufficiat: quò inde plura acquirere quàm habeant, ac comparare ſibi valeant. atque ita amico pecuniæ, aut magiſtratus, aut quiduis aliud vtile, ipſis honeſtum acquiritur, id eſt, honor, & laus, & gloria apud omnes. quare quod maius bonum eſt, ſibi tribuit: quippè cùm honor & gloria rectè conſiderantibus longè maior pecuniis ſit, ac præſtantior.

In honoribus etiā & magiſtratibus idem modus eſt. omnia enim hæc amico concedet. honeſtū ſiquidem hoc ipſi eſt, ac laudabile. vt merito probus eſſe videatur, cùm honeſtatē omnibus anteponat. Fieri item poteſt, vt actiones amico permittat: ſitque ipſi honeſtius, quòd cauſa amico fuerit, vt eas egerit: quàm ſi ipſe egiſſet. In omnibus igitur laude dignis rebus honeſtatis amplius ſibi attribuere vir probus videtur. Atque ita quidē ſui amatorem eſſe oportet, ſicut dictum eſt: vt plerique autem ſunt, minimè.

Eundem modum ſeruat probus vir in honoribus & magiſtratibus. nam eos etiam amico cōcedit, & relinquit, magiſque eligit amicum quàm ſe conſequi magiſtratum, honoribusque affici: quippè quòd honeſtum ipſi ac laudabile ſit id facere. nam cùm id faciat, meritò eſſe probus videtur. probi enim viri eſt honeſtas res omnibus anteponere: at hic anteponit honeſtatem omnibus, eamque loco aliarum rerum omnium eligit: eſt igitur probus. omnia enim honeſta, vt dictum eſt, perſequitur, atque agit: honeſtiusq; ſibi eſſe exiſtimat, ſi cedat amico magiſtratu & imperio, quàm ſi ipſe regnet. Vbi hoc dixit, ſubiungit: [ATQVE ita quidem eſſe ſui amatorem decet], qui ſibi videlicet plus honeſtatis tribuat. qui nanque in honoribus, & pecuniis plus ſibi vendicant, ij non ſui amatores, vt pleriſque videntur: ſed auari, & iniuſti re vera ſunt.

De amicis felicis, & quibus indigeat. *Cap.* IX.

IAm verò de felice ipſo quoque dubium eſt, indigeátne amicis, nécne? nihil enim beatis ex ſeque ſufficientibus opus eſſe amicis inquiunt: adſunt enim ipſis bona: vt cùm * ex ſe ſufficiant, nulla re amplius indigeant. amicum autem cùm ſit alter ipſe, ſuppeditare ea, quæ per ſe quiſpiam nequit. vnde, fortuna cùm dat bene, quidnam amicis eſt opus?

* αὐταρκεῖς

In controuerſiam veniebat tunc vtrum felix indigeret amicis, nécne? & quibuſdam indigere, quibuſdam non indigere videbatur. Qui non indigere eum exiſtimabant, his rationibus nitebantur: qui indiget amico, eo indiget vt ab ipſo ea conſequatur, quibus ipſi opus eſt, quæque ipſe ſibi comparare per ſe nō poteſt: felix ex ſe ſufficit, nulliusque rei indigus eſt: ſi enim aliqua re indigeret, beatus non eſſet. quare neque amicis indiget felix. Eſtque rationis collectio huiuſmodi in

ſecunda figura:felix nullius rei indigus eſt:qui amicis indiget,nullius rei indigus nõ eſt : felix igitur amicis non indiget.vel etiam in prima figura ad hunc modum:felix nullius rei eſt indigus:qui nullius rei ſunt indigi , amicis non indigent : amicis igitur non indiget felix. Quod verò inquit, [FORTVNA cùm dat bene,quidnam amicis eſt opus?]Euripidis eſt ex Oreſte ſumptum . Cùm enim Oreſtes matrẽ Clytemneſtram & Aegiſthum interfeciſſet:atq; ob id furiis agitaretur,atque in periculum capitis apud Argiuos eſſet venturus:rogat Menelaum,vt ſibi ea in re aduerſus Tyndarum opem ferat:neq; committat cùm multa à fratre Agamemnone beneficia acceperit , vt ipſe qui ſolum ſemen familiæ eius ſupereſt,ab inimicis ſuccidatur:atque ita poſteà ſubiicit:

,, Præſtare quicquam poſſe forſan quod rogo,
Negabis?aſt in rebus aduerſis decet
,, Præſto eſſe amicos,non repentè prodere.
,, Fortuna cùm dat bene,quidnam amicis eſt opus?
,, Eſt nanque numen,dum iuuare vult,ſatis.

cùm enim fortuna & numen opem fert, & bona omnia ſuggerit,amicis opus non eſt.

Sed abſurdum videtur,cùm bona omnia felici attribuamus, amicos nõ tribuere:quod ex bonis externis eſſe maximum videtur.

Quæ dicant illi quibus non indigere amicis felix videtur,ea ſunt quæ ſuperius retulit : nunc alteram ſententiam exponit,cuius ipſe præcipuè Ariſtoteles eſt.Inquit igitur,felici non opus eſſe amicis,abſurdum videtur:ſi enim felix eſt,cui bona omnia ſuppetunt: maximum autem ex bonis externis eſt amicus:ſi felicem amicis priuauerimus,quo modo erit felix ? qui enim quod ex bonis maximum eſt,non habet,is quî fieri poſſit felix,non liquet. amicum autem externis bonis,id eſt, diuitiis,poſſeſſionibus,& pecuniis maius bonum eſſe,manifeſtum eſt.

Nam ſi amici magis eſt beneficium conferre,quàm accipere:boni item viri & virtutis eſt benefacere : benefacere autẽ amicis, quàm alienis honeſtius eſt:probus vir iis indigebit qui beneficio afficiantur.vnde etiã in quęſtionem venit,vtrum in aduerſa, an in proſpera fortuna amicis magis opus ſit:eò quòd & qui in infortunio eſt conſtitutus , iis indigeat , qui beneficia conferant:& qui fortunati ſunt,iis,quibus benefaciant.

Indigere amicis felicem his confirmat.Eſt autẽ quod inquit huiuſmodi : ſi boni & probi viri eſt benefacere & beneficia conferre:probi enim viri * eſſe,atque eſſentia quatenus probus eſt, in benefaciendo,non in accipiendo conſiſtit:quippè cùm accipere beneficia, vel peſſimi quique eligere conſueuerint : honeſtius autem & pulchrius eſt amicis benefacere, quàm alienis : felix verò quę honeſtiora ſunt,perſequitur:indigebit igitur amicis felix,vt habeat,in quos honeſtius ac pulchrius conferre beneficium poſſit.Nam tam proſpera quàm aduerſa fortuna vtentes amicis indigemus:in proſpera quidem,vt benefaciamus:in aduerſa,vt amicorum beneficiis ſubleuemur.atq; iccirco meritò quæritur in felicibúsne rebus,an calamitoſis amicis magis opus ſit ? in vtraq; enim fortuna eis eſſe opus perſpicuum eſt. *τὸ εἶναι.

Adde quòd abſurdum fortaſſè eſt,vt beatum ſolitarium eſſe faciamus. nemo enĩ eſſet, qui omnia bona habere per ſeipſum eligeret : quippè cùm ciuile animal ſit homo,& ad conuictum naturâ aptum . & felici igitur hoc ineſt:quæ enim naturâ bona ſunt,habet:conſtat autem cum amicis & probis viris melius eſſe quàm cum alienis , & quibuſlibet hominibus diẽ traducere:opus igitur felici amicis eſt.

FORTASSE]adiunxit ad felicem eum ſpectans,de quo in ſequenti libro acturus eſt.in hoc enim nono de felice ciuili tractat:in decimo de eo diſputabit,qui in ocio & cotẽplatione rerum naturæ vitam traducit : qui quidem indigeátne amicis nécne , ex iis quæ ibi de eo dicet Ariſtoteles,poſteà cognoſcemus.quæ autem nunc inquit,de ciuili felice, qui amicis indiget, dicta ſunt. Abſurdum igitur,inquit,eſt,ſi ſolitarium amicorúmque & aliorum etiam conſuetudine carentem beatum hominem eſſe dicamus:nam ſi amicum non habet,neque alium quempiam habebit , quo cum verſetur . cùm quo enim ex aliis qui diſſimiles ſunt , poterit libenter ſimul vitam traducere? ætate enim æqualem æqualis delectat,& ſimilis ſimilem. qui enim rerum contemplationi incumbit,intellectúque viuit,nullámque ſenſuum, animaliſque quod in nobis eſt , rationem habet , niſi

quatenus

quatenus necessarium est:esse is solitarius potest.at qui ciuilis felix est,cui omnia adsunt bona,solitarius esse nullo modo potest,præsertim cum homo ciuile animal sit, atque eiusmodi naturæ,vt ad conuiuendum simul idoneum sit.indigebit igitur amicis felix, quibus cum simul viuat:quippè cùm cætera etiam habeat bona. iucundiusque & libètius cum amicis & probis viris,suique similibus , quàm cum alienis & dissimilibus versabitur : immo horum iniucunda ei erit consuetudo. Quocirca opus ei amicis omnino erit.

Quid ergo primi illi dicunt , & quo modo illorum vera oratio est ? an quia pleriq; amicos eos esse opinantur qui vtiles sunt ? talibus igitur , cùm bona ipsi omnia adsint, nullo modo indigebit beatus:sed neq; illis qui ob voluptatem sunt amici, vel parumper . cùm enim vita eius iucunda sit,aduentitia voluptate non indiget.cùm itaque talibus amicis non indigeat,nó indigere amicis videtur.id autem verum fortasse minimè est.

Quia non vno modo sed multis amicitia dicitur:id in causa fuit,cur nonnulli felicem amicis non indigere asserere non dubitarent.sunt enim amicitiæ, vt in præcedente libro didicimus, aliæ ob vtilitatem, vt vulgarium hominum , & eorum qui inter se commercia faciunt : aliæ ob voluptatem,cuiusmodi sunt * vrbanorum facetorumque amicitiæ , & amicarum : aliæ quæ ob honestatem & mores conciliantur,quæ proborum hominum sunt.quia igitur plerique amicos esse eos putant,qui sunt vtiles magis , quàm qui sunt honesti & probi : felix non indigere amicis videtur: atque id non iniuriâ.vtilibus enim, cùm nulla re indigeat , ei opus non est : bona siquidem habet omnia,cùm sit felix.sed neque voluptuosis amicis indiget,vel si fortasse ob morbũ, aut tale quippiam exhilaratione aliqua indiguerit,parumper indigebit.cùm enim vita eius suauis sit ac iucunda.felicitas enim cum voluptate est,aut non sine voluptate,vt sæpe iam dictum est ac demonstratum : aduentitiam , * extrinsecusque allatam facetorum ac scurrarum voluptatem non requirit. cùm igitur talibus amicis non indigeat felix , videtur neque omnino vllis indigere . quod verum non est.non quòd vtilibus & iucundis amicis non indigeat : id enim quauis alia re verius est : sed quòd propterea prorsus non indigeat amicis , quia huiusmodi non indiget qui vel vtilitatem, vel iucunditatem afferant,illud sanè falsum est:non enim illis ei quicquam est opus. probis autem viris,qui re vera & propriè amici sunt,vel maximè indiget.

*εὐτραπέλων.

*ἐπείσακτον Sumpta est metaphora ab his quæ inportãtur.

In principio enim dictũ iam est , felicitaté operationem quandam esse. operationem autem fieri , & non esse vt possessionem aliquam, patet. at si felicem esse in viuendo & operando cósistit:boni autem viri operatio honesta & iucunda per se est,sicut in principio diximus : & quod est propriũ vniuscuiusque iucundum quoque est:alios verò spectare magis quàm nosmetipsos, aliorumque actiones quàm nostras possumus:proborum autem virorum actiones qui sint amici,bonis sunt iucundæ.ambo enim ea habét, quæ iucunda naturâ sunt:beatus profectò amicis huiusmodi indigebit , siquidem actiones honestas & proprias contemplari vult : tales autem sunt boni viri,qui amicus sit.

Felicem amicis bonis,sibique similibus indigere hîc etiam ostendit,sed obscurius tamen,atq; inuolutius paulò.ratio autem qua hoc probat, ex eo progreditur , quòd non nisi cum bonis viris habere cõsuetudinem potest, in hunc modum:sumit primùm ea,quæ in primo huius operis libro de felicitate dixerat.felicitatem operationé esse affirmans. inquit enim illic felicitaté animæ operationem esse ex virtute in vita perfecta cum voluptate,aut non sine voluptate existens . operatio igitur est felicitas,non habitus quidam ociosus,vt dormiétium medicorum, aut eorum qui in custodia aliqua ita detinentur,vt agere quippiam nequeant.probus enim vir & felix in eo differunt, quòd operantur aut non operãtur:re enim ipsa cùm sint idem felix ciuilis, & probus vir:operãdi, aut non operandi ratione diuersi sunt.cùm enim non operatur,probus vir:cùm operatur,felix dicitur.operationem autem non esse integrum quid perfectum quod subsistat,vt domus, aut palliũ, aut ego,aut tu,sed fieri nõ secus ac motionem,perspicuum est.motio siquidem simul vniuersa minimè est,sed eius pars quædam fuit,quædam est,quædam futura est. si igitur felicitas est operatio, integrum quid minimè erit,sed sicut motio,ac visio,in agendo consistet . esse igitur atque essentia ipsius

ipsius bona vitæ traductio, bonaque actio erit. Quare felicis quoque ipsius essentia non quatenus est homo, sed quatenus est felix, erit feliciter viuere, id est, bona & honesta agere, atque operari. actionesque ipsas bonas & honestas, operantesque aliquos inspicere. sed ita naturâ comparatum est, vt homines alios magis quàm seipsos, aliorumque actiones quàm suas inspiciant. felici igitur amicis est opus: vt amici actiones inspiciens & amicum videat, & seipsum, suasque in eo actiones contẽplans voluptate afficiatur: quippè quòd bonus vir bonarũ rerum inspectione oblectetur, oblectatusque magis ad agendum inducatur. Cæterùm quo pacto bonus vir dum amicum videt, amicique actiones, seipsum, suasque actiones dicitur intueri? propterea quòd probus amicus alter ipse ille est qui amatur: probique amici eadem & eligere, & agere consueuerunt: vna enim anima in duobus corporibus quodam modo sunt. Si igitur probus vir dum bonas actiones spectat, ad agendum magis incitatur: aliorũ autem actiones inspicere quàm nostras magis possumus: efficitur, vt amicis indigeat felix: vt amici actiones inspiciendo quæ eædem cum suis sunt, oblectetur: atque ob id magis agat. proborum enim hominum & præcipuè amicorum actiones inspicientes ad idem agendum mouere atq; incitare mirabiliter solent. nam licet boni viri ex sese apti, atque incitati ad bene operandum sint: cùm vident tamen alios eadem agentes, magis mouentur, promptiusque operantur. Atque hæc ratio est, qua felicem amicis indigere confirmat. sed verba ipsa etiam consideremus. Si felicem esse, inquit, in viuendo atque operando consistit: id est, si felicem esse, est vita quæ operatione atque actu est. atque explicans quænam huiusmodi vita sit, subiungit: probi autem viri operatio bona ac suauis per se est. quasi ita dicat: cùm felicem esse in viuendo & agendo consistere dico, nihil aliud intelligi volo, nisi felicitatem esse vitam quæ honesta & bona operatur, atque agit. non enim agendi potestate, sed agendo felicitas notatur, atque exprimitur. Felicitas nanque, sicut dictum est, nõ est habitus absque operatione, sed cùm operatione coniunctus. qui enim perfecta prẹditus est virtute atq; integra, cùm nõ operatur, vt diximus, probus tantummodo vir vocatur: cùm operatur verò, tum demum felicis nomen consequitur. ac probus quidem potestate est felix: felix operatione atque actu probus vir est. felicem igitur esse nihil aliud est quàm bonarum actionum & honestarũ operatrix vita: quæ iucundæ per se sunt. honesta enim omnia quæ ex virtute fiunt, sunt iucunda. veruntamen non solùm bona huiusmodi sunt, sed ea quoque quæ propria cuiusque sunt, etiam si bona minimè fuerint: oratio enim mala, malumq; poëma poëtę & oratori sunt iucunda, qui ea cõposuerũt. Quocirca fit, vt felicis opera duabus de causis ei sint iucunda, & quia propria sunt, & quia honesta, & bona. at eius operationes ab amici operationibus nihil discrepant, sed eædem prorsus sunt: felix igitur amici actionibus atque operationibus non secus ac suis oblectabitur. ambo enim inquit, habent ea quæ iucunda naturâ sunt, id est, vtraq; & felicis & amici opera naturâ sunt iucunda. Indigebit ergo felix & beatus huiusmodi amico, vt eius operationes inspiciens, suas intueatur, atque oblectetur.

Felicem præterea iucundè viuere oportere existimant. at solitario difficilis vita est. non est enim facilè per seipsum assiduè operari: cum aliis verò, & ad alios facilius. operatio igitur quæ magis erit continua iucunda per seipsam erit. id quod circa beatũ esse oportet. Probus enim vir, quatenus est probus, sicut ex virtute proficiscentibus actionibus gaudet: ita eas molestè fert, quæ ex vitio existunt: nõ secus atq; musicus pulchris modulationibus oblectatur, prauis offenditur. Adde ꝙ ex conuictu cum bonis exercitatio etiã quædam virtutis efficeretur: quemadmodum quoq; Theognis inquit:

„ A iustis disces bona. si versabere amico
„ Cum prauo, amittes mens bona siqua tibi est.

Hoc etiam argumento idem colligit. Omnes inquit felicis vitam iucundam esse dicunt, & credunt: quemadmodum miseram & infelicem, quæ in doloribus & molestiis constituta est: cuiusmodi est infelicissimi hominis vita: quæ si est molesta, felicis iucunda proculdubio est. at felicis vita quatenus est felix, operatio ex virtute est: operari autem ex virtute nihil aliud est quàm iucundè operari: quare felicis vita in eo quo felix, iucunda operatio est. quòd si ita est, assiduè operabitur, vt assiduè lætetur. assiduè autem operari solitario homini difficile est. Vbi enim inquit, [SOLITARIO difficilis vita est] per vitam operationem & actionem intelligit: subaudiendum siquidem est assidua & continua, vt integra oratio talis euadat: difficilis solitario continua vita est, id est operatio. nam soli assiduè operari difficile, cum aliis facile est. si igitur assiduè honestissimis

voluptatibus affici melius est, quàm non assiduè:voluptate autem affici in operando atq; agendo consistit: assiduè voluptate affici in operando atque agendo consistit.at solitario homini assiduè operari difficilè est. quapropter efficitur, vt amicis indigeat felix, vt assiduè operando assiduam quoq, voluptatem percipiat.Sine amicis enim fieri non potest,vt assiduè lætetur,propterea quòd assiduè quoq; operari sine eis non potest:vel si omnino non posse falsum esse quispiā dixerit, difficile certè esse nō negabit.Opus ergo est amicis felici homini quò assiduè operetur.probi siquidē viri se mutuò ad operandum mouent,atq; incitant,promptioresq; reddunt.Quod autem,inquit, id quod circa beatum esse oportet,ita intelligēdum est. assiduè & sine vlla intermissione honesta agere beato homini inesse oportet:quippè cùm in eo pacto similior Deo euasurus sit.melius enim est,vt ea assiduè agat,quibus gaudet:bonis autē actionibus & honestis gaudet,cōtrarias verò molestè fert:nō secus ac musicus pulchris cantilenis,id est,cōsonis,concentūque optimū reddentibus oblectatur, prauisq; & dissonis molestatur.felix igitur tum ob hæc amicis indiget:tum propterea quòd bonis viris ex conuictu,mutuaq; consuetudine exercitatio,profectusque virtutis contingit. quippè quòd nō ita per seipsum,sicut cum aliis exerceri aliqua in re,& proficere quispiā possit.

Si etiam naturalius consideremus,probus amicus probo esse naturâ expetendus videtur.quod enim naturâ bonum est,probo viro bonum,& iucundum esse iam diximus.

Priora argumenta à felice,ea ratione qua est felix,sumpta sunt.felix autem naturâ minimè est. nemo siquidem probus naturâ est eiusmodi: quemadmodum neque medicus aut grammaticus quispiam naturâ aut medicus, aut grammaticus est: sed probus vir assuetudine & labore probus euadit:medicus disciplina & experiētia medicus fit:simili modo & grammaticus. Præsens autem argumentatio ex viuendo & sentiendo sumpta est:quæ non assuetudine & exercitatione comparata,sed naturâ insita in nobis sunt. atque iccirco nunc inquit, si etiam naturalius consideremus, perinde ac si ita diceret:prius rem consideraui,argumentatusque sum ex iis quæ naturâ nobis minimè insunt:nunc autem si ex natura in nobis insitis rebus consideremus,naturalius de re hac disserere poterimus.considerantes enim ea quæ naturâ in nobis insunt, probum amicum probo natura esse expetendum inueniemus.non aliter atque esse,& viuere,& sentire,& sapere:quorū vnūquodque expetere natura consueuimus. quippè cùm & viuere & sentire & sapere natura omnes appetamus. dictum enim est prius esse & viuere bonum cùm sit, probo viro quoque esse expetibile.quæ siquidem bona per se sunt,& naturâ sunt bona, bono viro sunt expetibilia:esse autem & viuere per se & natura bonum est:expetibile igitur est bono viro esse & viuere. at amicus nobis esse & viuere est:bonus enim amicus bono viro quasi vita quædam est: efficitur ergo, vt bonus amicus bono viro & honesto expetendus naturâ sit.

Viuere autem ipsum definiunt potestate sensus animalibus,hominibus sensus & intellectionis.potestas verò in operationem reducitur. at in operatione id quod præcipuum est,consistit.viuere autē nihil aliud esse,quàm sentire vel intelligere præcipuè & propriè videtur.sed viuere ex iis est quæ bona & iucunda sunt.

Bonum amicum expetendum naturâ esse probo viro demonstraturus obscurè admodum,ratiocinatur.Quod enim inquit, huiusmodi est, essentia & esse ipsum animaliū in eo cōsistit quòd potest sentire:quippè cùm vita animaliū potestas sensiua sit.vita enim stirpium potestas est altrix, similiumque sibi generatrix:animalium verò potestas sensiua.animal siquidem à viuente,vt in libro de anima dictum est, sensu differt.nam quæ ex se nutriuntur,sibique similia gignunt, viuētia dicuntur:animalia verò ea appellantur,quæ præter quàm quòd nutriuntur,similiaq; sibi gignunt, eorum quæ vel voluptatem vel molestiam afferunt,sensum quoque habēt. id quod in plantis minimè est.nulla enim ex ipsis neque si verberetur,dolet:neq; voluptate afficitur, si foueatur, & curetur.Definiunt igitur,inquit,viuere:id est definitio,& ratio essentialis vitę animaliū,est† iucundorum & molestorum cognitrix potestas: hoc est potestas & facultas quæ ea sentit & dignoscit, quæ vel voluptate afficiunt,vel dolore.hominis verò vita potestate & sentiendi,& intelligendi,id est,consultandi definitur.intellectionem enim pro consultatione hîc posuit.solus siquidem homo consultans animal est. potest etiam hîc definitionis nomen pro notione & expressione seu agnitione sumi:vt hominem notari atque exprimi agnoscique ex eo dicamus, quòd potest intelligere. potestas autem ad actum atque operationem reducitur.at in operatione,quod præcipuum est, cōsistit.præcipuum hîc finem vocat,atque id cuius causa aliquid est, quod κύριον græcè dicitur.operationis

† *Definitio animalium.*

rationis enim causa facultates has & potestates natura nobis indidit:eiusque causa charas has habemus, atque amplectimur. nam nullam aliam ob causam videndi aut audiendi facultatem amamus,nisi vt videamus,aut audiamus. si igitur viuere nobis in eo consistit, quòd sentire & intelligere possumus:potestatem autem hanc sentiendi & intelligendi eam ob causam ab opifice nostro habuimus, vt operemur: vita verò esse propriè videtur sentiendi & intelligendi operatio, id est, actio,& vitæ traductio,vel ex sensu & ratione carentibus appetitionibus, vt praui homines solẽt, qui pecudum more viuũt:vel ex intellectu,vt probi viri:sed viuere,præsertim sicut probi viri cõsueuerunt, ex iis est quæ bona & iucunda per se sunt: viuere igitur & ex virtute operari per se bonum & iucundum & expetibile est.hoc autem,ita enim subiungere debebat,si assiduè fiat,melius est ac iucundius:id verò, hoc est assiduè operari solitario homini difficile est:felix igitur amicis indiget,quò operari assiduè possit,id est, vt assiduè sensiuus & intellectiuus actu & operatione sit:ita enim esse melius est quàm potestate:siquidem potestates operationum causa, sicut diximus, sunt.quòd si persensionem quæ actu fit,naturâ eligendo amplectimur: ea verò, & actu consultare, & agere maximè cum amico nobis contingit:amicus probo viro naturâ eligendus est, atque expetendus. Hæc subiungenda erant: quæ cum Aristoteles subticuerit, intelligendaque ex antecedentibus reliquerit, obscuram reddidit orationem. Accedit quòd cum suauissimum sit seipsum cognoscere, & videre, nos ex nobismetipsis spectare nos ipsos non possumus: id quod ex iis quæ quotidie dicere consueuimus,patet. increpamus enim nos mutuò interdum his verbis: si videres teipsum,aut cognosceres,nequaquam hunc ita accusares:nequaquã de aliis ita loquereris.si igitur cognoscere & videre seipsum iucundum est, id autem per nosmetipsos fieri nequit:amicus autem est alter ipse:fit,vt felix amicis indigeat,vt sicut qui in speculum intuentes seipsos contemplantur: ita ipse in amicum inspiciens, seipsum qualis sit, quàm bonus, & amabilis, cognoscat, & videat: idque faciens ad honesta & optima agenda magis incitetur. Amicum autem esse alterum ipsum ex iis etiam quæ quotidie fiunt,comprobatur.cum enim quispiam vehementer alterum amat,nihil aliud dicit, quàm, hic est alter ego: &, hic ego ipse sum: &, qui hunc aut amat, aut contumelia afficit, mihi ipsi eadem facit. Vbi igitur Aristoteles dixit viuere ex iis esse quæ per se bona & iucunda sunt:vt ostendat se nõ omnem vitam dixisse & iucundam esse & bonam, sed eam tantummodo quæ ex virtute traducitur:ita subiungit:

Definitum enim est.quod autem est definitũ, ex boni natura est:quod verò naturâ est bonum,probo viro etiam bonum est: atque iccirco iucundum esse omnibus videtur.

Sciendum est Pythagoricos duos rerum ordines constituisse, sub vno quorum bona omnia, sub altero mala collocabant:& eum in quo bona erant posita,definitum:in quo mala indefinitum vocasse:vt * reciproca esse inter se, sibique correspondentia dicerent bona & definita:simili modo mala & indefinita.Quicquid enim bonum est,id est,definitum:& econtrariò quicquid est definitum,est bonum:& si omne malum est indefinitum, omne indefinitum quoque malum est. Ac de his quidem ordinibus in libris de physico auditu, & μετὰ τὰ φυσικὰ dictum est. id autem quod ex virtute est, esse definitum multis in locis tum ab Aristotele,tum à Platone fuit demonstratum.Prauus enim ob ratione carentes appetitiones quas sequitur, infinitamque prauarum voluptatum cupiditatem indefinitè vitam traducit: variusque semper efficitur, dum nulla re quam agit,oblectatur,contentusque est: atque ob id ex aliis in alia semper transit, nunquam ne horam quidem in eadem aliqua re persistens. prauæ siquidem res, voluptatesque quæ ex ipsis eueniunt, huiusmodi sunt,vt minimè placeant,minimeque sint iucundæ: sed simul atque factæ sunt, insuaues & molestæ illis, qui eas egerunt, esse videantur. Iccirco fit,vt praui ad alia semper atque alia transeant: dum quod verè iucundum est,quærunt, & ob ignorationem quæ ipsis ex prauarum actionum ebrietate contigit,inuenire nunquam possunt.bonus autem vir, qui rectè videt, cùm ea quæ verè bona sunt,vereque iucũda persequatur,atque agat,in iisdem persistit. Sicut enim verum est finitum,falsum infinitum:nam veritatis simplex est oratio,falsitatis varia ac multiplex:sic quod est verè bonum,vereque iucundum,simplex est:quod econtrariò se habet,multiplex,atque infinitum.Si igitur viuere iucundum naturâ & bonum est:quod autem naturâ est bonum,id probo etiã viro bonum est & iucundum: efficietur, vt viuere actu ipso videlicet, & operatione probus vir, eligat, atque expetat, amicumque habere, qui cum assiduè magis operari, quàm si solus sit, potest.

* ἀντιστρέφειν.

Non debemus autem prauam vitam & corruptam, in doloribusq; cõstitutam sumere: ea enim indefinita est,nõ secus atq; ea quę in ipsa insunt.

Ac de dolore quidem in sequentibus planior res efficietur.

His verbis planum facit, se quando dixit, viuere ex iis esse quæ per se bona & iucunda sunt, non de qualibet, sed de proborum tantummodo vita intellexisse. non debemus, inquit, existimare cum vitam per se esse iucundam & bonam diximus, id de omnium vita fuisse dictum, sed de bonorum tantum, & felicium. prauorum enim vita, & eorum qui in equuleo torquentur, Priamique calamitatibus opprimuntur, neque iucunda est, neque bona. de quorum vita, prauorum videlicet, eorumque qui in doloribus, & afflictationibus constituti sunt: in sequentibus, id est, in decimo libro sequente dicturum se pollicetur: vbi de voluptate etiam differet.

Quòd si viuere ipsum est bonũ, iucundum quoque est: quod ex eo etiã videtur, quòd omnes id appetunt: & præcipuè probi viri, & beati. his enim vita maximè est expetenda: ipsorumque vita beatissima est.

Hac additione significat, se propriè bonam & iucundam vitam eam quæ cum virtute est, appellare. nam etiam praui naturâ eam appetunt, & sectantur. omnis enim intellectus, vt in septimo ait, quod proprium sibi bonum est, appetit: & inquirit: quare etiam praui. sed hi tamen malè educati, maleque assueti in malas & prauas vitas incidunt, easq; quasi honestas & bonas amplectũtur: quippè cùm bonũ à malo, cum male affecti ipsi sint, distinguere nequeant. Rationis autem vis ad illud quod inferius dicit, refertur, probum videlicet virũ sicut erga se, ita quoq; erga amicum esse affectũ: amicus enim alter ipse est. Quod autem inquit, huiusmodi est: felicis amicus alter ipse felix est: quare vita quoq; amici altera ipsa felicis vita erit. at felix propriã vitam eligit, ac valde cupit: vnusquisque enim & esse & viuere naturâ appetit: habere igitur amicum felix naturâ expetit: quippè cùm sicut erga seipsum, ita quoq; erga amicum affectus sit. Cõcludetur autẽ ratio in hunc modum: felix propriam vitam habere natura cupit, atque expetit: sed propria vita amicus ipse est: amicũ igitur secum habere naturâ cupit, atq; expetit felix. Hæc sententia est. verba videamus. Si viuere ipsum, inquit, bonum est, iucundum quoque erit, ac propterea expetendum. expetit enim probus vir & viuere & sentire & intelligere, propterea quòd sentit se viuere, & sentire, & intelligere. viuere enim & sentire sine sensu & viuendi, & sentiẽdi eligeret nemo: esset enim planta: quæ viuit quidem, sed viuere tamen se nõ cognoscit. si igitur viuere & sentire se viuere iucundum, & bonũ est: & felix sicut erga se, ita erga amicum quoque affectus est: adesse sibi amicum expetit felix, vt se & esse & felicem esse sentiat. nam cùm sentit amicum & esse & talem esse: seipsum esse & felicem esse intelligit. talis siquidem, vt dictum est, amicus felicis est, qualis ipse est felix.

Qui autem videt, se videre sentit: & qui audit, se audire: & se ambulare, qui ambulat: atq; in aliis simili modo quiddã est quod sentit nos operari. sentire verò possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere. nos sentire autẽ vel intelligere, nihil aliud est quàm nos esse: esse enim sentire vel intelligere erat. at sentire se viuere ex iis est quæ per se sunt iucunda: vita enim naturâ bonum est, bonum verò sibi inesse sentire est iucũdum. viuere autẽ expetẽdum est & præcipuè bonis: propterea quòd esse bonum ipsis, & iucundum est. consentientes enim id quod per se bonũ est, lætitia afficiuntur.

* τὸ προσεκτικὸν καλούμενον·
* κέντρον·

Pars quæ in nobis intelligit & iudicat, quando videmus, & intelligimus, nos videre, & intelligere, * quæ attentio appellatur, pars rationalis animæ est: quæ quasi ipsius * centrum, ad quod operationes eius omnes referantur, & nos videre quando videmus, & cogitare cùm cogitamus, & cùm ambulamus vel scribimus, ambulare vel scribere iudicat. Quod verò inquit [SENTIRE autem possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere] idem est ac si dicat: non sensu, & intellectione caremus, cùm sentimus & intelligimus nos sentire & intelligere: sed sentiendo & intelligendo cõsentimus, & cointelligimus nos sentire & intelligere: id autem nihil aliud est quàm nos esse. qui enim sentit se sentire, nihil aliud iudicat, & [illegible] quàm se viuere, & esse. simili modo & qui intelligit se intelligere, id intelligit, se quoniam [illegible]t, viuere, neque esse mortuum, sed esse quãdam rem, id est, animal huiusmodi. sentire enim nos [illegible]tire, & intelligere nos intelligere sentire & intelligere est nos esse. Ex hoc autem quòd sentimus esse & viuere bonum esse collegit, in hunc modum: sentire & intelligere nos sentire & intelligere bonum est: at id nihil aliud est, quàm esse & viuere: esse igitur & viuere bonum est, & iucundum etiam, & expetendum. propriè autem viuere & esse est ex virtute viuere: assiduè verò ex virtute viuere & operari iucũdius est ac melius: sed probus vir cum amico assiduè ex virtute viuere, & operari facilius potest, quàm si solitarius sit:

probus

probus enim amicus ad aſſiduè operãdum, agendaq; honeſtiſſima adiuuat:qui verò ad id adiuuat, eſt expetẽdus:probus igitur amicus felici homini expetẽdus eſt:felix igitur amicis indiget. Quod verò inquit[ESSE enim ſentire vel intelligere erat]ob id dicit quia vita quæ operatione eſt,eadem eſt cum perſenſione quæ ipſa quoque operatione fit. & econtrariò perſenſio operatione vita eſt quæ actu exiſtit:vtraque enim hæc de ſe mutuò dicuntur . non enim omnem vitam intelligens neque omne eſſe,ſed id quod probi viri eſt,nos eſſe,nihil aliud eſſe inquit, quàm ſentire & intelligere. Si igitur nos eſſe idem eſt quod nos ſentire & intelligere: & per reciprocationẽ ſentire & intelligere nos ſentire & intelligere idem eſt quod nos eſſe & viuere : ſentire autẽ nos viuere bonum & iucundum eſt:eſſe & viuere per ſe bonum & iucundum eſt. Cùm dixerit autem vitam eſſe naturâ bonum,oſtenderitque bonam vitam ſe intelligere quę ex virtute traducitur:ſubiungit bonum ſibi ineſſe ſentire eſſe iucundum,id eſt,ſuauiſſimum eſſe cum homo vitã quæ in ſe eſt, actionem, & rerum contemplationem eſſe ſentit : quippè cùm huiuſmodi ſint probi viri & ad agenda bona,& ad vera contemplanda inſtructi. Quoniam itaque bonum & iucundum expetendum eſt: vita autem probi viri bona eſt & iucunda : ſequitur vt probi viri vita expetenda ſit . deinde quo modo probi viri vita iucunda ſit,explicat:conſentientes inquiens, quod per ſe bonum eſt, lætantur:per ſe bonum huiuſmodi vitam appellans , quæ in actione & contemplatione verſatur . cùm enim probi viri ſentiunt & intelligunt , conſentiunt quoque & cointelligunt vitam ſuam , id eſt, vitæ ſuæ ſibi ſunt conſcij quòd optima atque honeſtiſſima ſit,ob idque lætitia afficiuntur.

Cęterùm ſicut erga ſeipſum, ita erga amicũ affectus eſt probus vir:alter enim ipſe eſt amicus.quemadmodum igitur vnicuique ſe eſſe , ita quoque amicum eſſe expetendum eſt,vel ſimiliter : at eſſe ob id erat expetendum, quia ſe bonũ eſſe ſentiebat:talis autẽ perſenſio ſuauis per ſe eſt : ſentire igitur ſimul etiam amicum eſſe oportet.id autem fieri in conuiuendo,cõmunicandiſq; tum verbis,tum conſiliis poteſt:ita enim conuiuere de hominibus dici videtur:& nõ ſicut de pecudibus,in eodẽ loco paſci.ſi igitur beato viro eſſe expetibile per ſe eſt , cùm bonum naturâ & iucundum ſit : ſimile autem amici eſſe quoq; ipſum eſt:amicus etiam ex iis eſſet,quæ expetenda ſunt.at quod ipſi eſt expetendũ,id ineſſe ipſi opus eſt, alioqui indigens hac parte erit:ei igitur qui felix futurus eſt,probis amicis opus erit.

Huc,vt dixi,præcedentes rationes referuntur. nam, vt quæ ſuperius dicta ſunt , cum his connectamus,in hunc modum inquit:viuere felici homini bonum & iucundum , & propterea expetendum : felix enim & vnuſquiſque bonus & viuere & eſſe naturâ expetit : ſicut autem erga ſeipſum,ita quoque erga amicum eſt affectus : amicus ſiquidem alter ipſe eſt : probus igitur amicus felici homini expetendus naturâ eſt.nam cùm probi amici vitam ſentit , & intelligit , propriam etiam ſimul intelligit : at id iucundum eſt,atque expetendum : probus igitur amicus iucundus & expetendus eſt : quippè cùm eum intuendo & intelligendo ſimul noſmetipſos & intelligamus, & videamus.indigebit igitur amicis , dabitque operam , vt eos habeat,felix . Atque ad hunc modum quidem antedictorum omnium ſeries continuatur . nam cætera interiecta ſunt , vt doceret eſſe nobis dum ſumus in corpore,nihil aliud eſſe quàm viuere , & ſentire & intelligere nos viuere & ſentire & intelligere:& verè eſſe & viuere eſſe,cùm ex virtute vita traducitur: id quod & iucundum eſt,& expetendum.ſi autem iucundum eſt & expetendum , dum ſentimus nos eſſe & viuere:iucundum quoque erit atque expetendum,ſi amicum quoque & viuere & eſſe ſentiamus . id autem eueniret,ſi amicus nobiſcum conuiueret:& tum orationum,tum actionum ſocius fieret.iucundum igitur felici homini erit,ſi cum amico verſetur,& conuiuat. Inquit enim,ſicut vnicuique ſe eſſe , ita amicum quoque eſſe expetendum eſt, vel ſimiliter, id eſt, par in omnibus & ſimillima noſtræ amici vita eſt.vnuſquiſque autem ſimilem ſui,& præcipuè probus vir probũ naturâ amat. cum eoque viuere appetit:nam ætate æqualem æqualis delectat,vt ait ille,* & graculus apud graculum conſidet:probus igitur vir probo viro eſt ſuauis , gaudetque cum eo verſari,& conuiuere. Cur verò vnicuique probo viro iucundum ſit eſſe , exponit , cùm inquit , propterea quod ſe bonum eſſe ſentit . quare ſi amicum quoque bonum eſſe ſimul ſentiat, iucundum id , atque expetendum proculdubio erit . hæc autem conſenſio amici probitatis & conſcientia exiſtere ex conuictu poſſet,exque communicatione & verborum quæ colloquendo pronunciamus , & conſiliorum,id eſt,animi noſtri notionum & conceptionũ,quę per verba ſignificantur,atque explicantur.

* ϗ κολοιὸς παρὰ κολοιῷ ἱζάνει.

nam in brutis rationeq́ue carentibus animalibus conuiuere nihil aliud eſt quàm in eodem loco pabulari:in hominibus autem conuictus optimarum & honeſtiſſimarum actionum & orationum & conſiliorum communicatio eſt.

De numero amicorum, multíne an pauci habendi ſint. *Cap.* X.

SEd nunquid q̃plurimi amici faciẽdi ſunt? an queádmodum de hoſpitalitate conſonè dictũ illud videtur, Multorum neque ſis hominũ, neque nullius hoſpes: ſic in amicitia quoque cõueniet, neque amicis prorſus carere, neque amicos ſupra modum multos ſibi conciliare.

Cùm indigere amicis felicem hominem iam oſtenderit: dubitationem quandam affert, multísne opus ipſi amicis ſit, nécne? ſtatimq́ue ſolutionem ſubiungit, cùm inquit. an ſicut de hoſpitalitate conſone dictum videtur &c. conſonè, id eſt, congruenter atque aptè. * Hoſpites autem vocabant veteres externos homines, qui in peregrinationibus hoſpitio excipiebant, & excipiebantur. quemadmodum igitur, inquit, plurimos hoſpites habere non decet (vt monet Heſiodus: carmen enim Heſiodi eſt) ita neque amicos multos comparare nobis debemus. ſicut enim hoſpites vel nullos, vel multos habere fugiendum eſt: ſic laudi non datur, ſi vel nullos prorſus, vel admodum multos amicos nobis conciliemus.

*ξένοι.

Illis ſanè qui ad vtilitatem ſpectant, valde etiam congruere id quod dictũ eſt, videretur: multis enim viciſſim ſubminiſtrare laborioſum eſt: non eſtq́ue ad id agendum ipſis victus ſufficiẽs. plures igitur quàm qui ad proprium victum conueniant, admodum curioſi ſunt: tum ad bene viuendum impedimentum afferunt. nihil itaque ipſis opus eſt.

Cur multorum amicorum copia nulli ex ſpeciebus amicitiarum vtilis ſit, neque ei quæ vtilitatis cauſa, neque ei quæ ob voluptatem, neque ei que ex moribus & virtute conciliatur: nunc explicat. Illis enim qui vtilitatis cauſa ſunt amici, propter eà multorum amicitia non confert, quia difficile eſt vnũ multis viciſſim ſubminiſtrare, totq́ue ac talia reddere, quot & qualia à multis accepit: id autem facere neceſſarium eſt, alioqui amicitia diſſolueretur: quippè cùm ob id ſe mutuò ament, vt gratiam & beneficium viciſſim recipiant. His igitur qui vtilitatis cauſa amant, valde conuenire id quod dictum eſt, videtur, id eſt, multos amicos non habere. conuenit quidem etiam aliis tam qui ob voluptatem, quàm qui ob virtutem amant: præcipuè tamen his congruit qui vtilitatis cauſâ amicitiam contraxerunt. victus enim vnius & facultas tam multis miniſtrare nõ ſufficit. & præſertim quia præterquam quòd * curioſi ſunt huiuſmodi amici plures, ad bene etiam viuendum, id eſt, ad vitam ſine multa turbatione & moleſtia traducendam, impedimentum afferunt. Nam eos qui ob vtilitatem diligunt, curioſos eſſe, ex eo patet, quòd remunerationem & recompenſationem ſemper obſeruant, & inquirunt: & maioráne ſint an minora quæ redduntur, diligenter conſiderant: tum ſi minora inuenerint, amicitiam diſſoluunt: ſi æqua, non diſſoluunt quidem, ſed conqueruntur: quæ gratia, inquiunt, hæc eſt? cùm quantum accepit, tantum etiam reddiderit? at ſi maius ille referat: citò fit, vt opes ei deſint. neceſſe enim eſt, vt qui plura reddit quàm acceperit, & frequenter id facit: citò in inopiam delabatur.

*περίεργοι,

Qui item voluptatis cauſa amant, pauci ſufficiunt: non ſecus atque in edulio condimentum.

Simili modo neque plurimis opus eſt ex iis qui ob voluptatem amantur. duo enim aut tres huiuſmodi ſatis ſunt. nam ſicut in eduliis ſal, id ſiquidem appellat condimentum, ſi paucus ſit, cõdit epulas, ſuaueſq́ue efficit: ſi multus, inſuaues, eſuiq́ue ineptas reddit: ſic & qui voluptatem afferunt, ſi plurimi ſint, faſtidio potius & inſuauitate, quàm voluptate eos quibus cum verſantur, afficere conſueuerunt.

Probi autem amici vtrum plurimi numero eſſe debent? an amicorum quoque multitudinis ſicut & ciuitatis modus quidam eſt? neque enim ex decem hominibus cõſtare ciuitas poteſt: neque item ex decies decem millibus ciuitas exiſtit.

Hîc quoq; cùm inquit [AN amicorum quoq; multitudinis modus quidam eſt?] quaſi ſolutionẽ infert. cùm enim de probis viris quæſierit, an habere quamplurimos ipſi amicos numero debeant: reſpondet,

reſpondet,modum eſſe & menſuram multitudinis amicorum,ſicut & ciuitatis aſſerens. quemadmodum enim ciuitas neque ex decem hominibus conſtare poteſt:facilè enim à quolibet capi atq; opprimi ſi tam infirma eſſet,valeret:neque ex decies decem millibus, id eſt, centum millibus hominum cõſtat: ſicut neque nauigium quinquaginta ſtadiorum longitudine viſum vnquam eſt:ob eas cauſas,quas in libris de republica refert.

Sed quantitas non eſt fortaſſè vna quædam, ſed omnis quæ inter definita quædam media eſt.amicorũ igitur quoq; multitudo definita quędam eſt.& fortaſſè plurimi illi ſunt,quibus cum vitam traducere quiſpiam poſſet:id enim maximè ad amicitiam pertinere videbatur.

Quod inquit, huiuſmodi eſt:ciuitatem dicere eſſe ex octo aut quinque millibus,aut certo aliquo alio numero definite difficilè eſt:ſed dicendum eſt, eam ex iis conſtare quæ inter definita extrema media ſunt:id autem,ſicut in libris de republica dictum fuit,tale eſt.oportet,inquit illic,ciuiles homines videre,& qui dominium ciuitatis obtinent, quantus ſit & qualis reditus ciuitatis: quot regio cui præeſt ciuitas, alere homines poſſit: quot & qualibus ad cuſtodiam militibus indigeat.cumque inuenerint tot multos eſſe,& tot paucos,decem verbi cauſa multos, duos paucos: ex iis quæ inter duo hæc extrema decem & duos intercedunt,ſumere multitudinem eam debent, quæ & regionem cuſtodire,& à regione ali commodè poſſit.idem in agricolis, & artificibus, cæterisque omnibus faciendũ eſt.Quemadmodum igitur in ciuitate,ita in amicitia multitudo quędam definita eſt:talis enim & tanta amicorum multitudo quærẽda eſt,qua cum facilè, & ſine turbatione vlla,& moleſtia viuere quiſpiam poſſit: nam quibus cum ita conuiuere nequit, plures ij ſunt,quàm oporteat.fugienduſque huiuſmodi numerus amicorum eſt. ἀγοραίοις

Non poſſe autem cum multis viuere quempiã, multiſque ſe impertire: obſcurum non eſt. eſſe præterea illos quoque inter ſeſe amicos oportet: ſi inter ſe omnes conuicturi ſint:id autem difficile in multis eſt.

Perſpicuum eſt quod inquit. nam ſi alius ex amicis extra vrbem quotidie exire, alius verſari cum principibus ciuitatis,alius cum exercentibus ſe exercere,& alius hoc, alius illud facere conſueuit:quî fieri poteſt,vt vnus & idem eodem die, vel etiam eadem hora adſit omnibus, cum omnibuſque ſimul operetur,atque agat?cum nemine enim eſſe abſurdum eſt,atq; ab amicitia alienum.ſi verò cum vno verſans cum aliis conſuetudinem non habeat, contemnere alios videbitur. Nam illud ſanè fieri vllo modo nequit, vt multi ſimul omnes idem agant prorſus, vt in eo vnum omnes eſſe videãtur,quòd vnum illud eſt quod agũt:& propterea dici poſſit, poſſe quempiã cum omnibus ſimul verſari:quatenus enim idem omnes eodem die vel eadẽ hora agunt,eatenus ſimul eſſe omnes dici poſſunt,licet diuerſi abſint.Adde quòd qui eiuſdẽ amici ſunt,inter ſe quoq; amici ſint,neceſſe eſt:nam ſi viginti ſint Socratis amici,inter ſe quoq; illos amicos eſſe oportet: id quod difficillimũ eſt.cùm enim ſint amici Socratis,& probus amicus,de probis enim hîc eſt ſermo,cõuiuere cum amico & traducere diem debeat:neceſſe erit,vt viginti cum Socrate ſimul degãt, atq; iccirco etiã ſecum inter ſe:quòd,niſi ſint amici,nunquã efficient.id autem eſt quàm difficillimũ.

Difficile quoque illud eſt, vt congaudeat quiſpiam & cõdoleat accommodatè cum multis.veriſimile enim eſt ſimul incidere poſſe,vt cum altero collætandum,cum altero condolendum ſit.

Difficilius præterea eſt,immo fieri non poteſt, vt in multo amicorum numero & cõgaudeat quiſpiam cum iis qui lætantur,& cum dolore affectis condoleat.ſi enim ſimul alius fleat, alius rideat:quo pacto fieri poteſt, vt ſimul & rideam & lachrymem? & ſi vnus filiũ efferat,alter nuptias filiæ celebret eodem die vtrique,eademq; hora:quî fit,vt & gaudere,& lugere ſimul valeam.

Fortaſſè igitur rectè ſe habet,non quærere quamplurimos habere amicos,ſed tot,quot ad cõuiuendum idonei ſint. neque enim fieri poſſe videretur, vt multis vehementer amicus quiſpiam ſit:iccirco neque vt plurium amore ſit captus:exuperatio enim amicitiæ quædam eſſe conſueuit: id autem erga vnum eſt:& vehementer igitur erga paucos quoque erit.

Cùm oſtenderit fieri non poſſe,vt plures vno amicos probus vir habeat, idque nimis durum eſſe cognorit:ad mitiorem conuerſus ſententiam,multorum amicitiã fugiendam,tot verò eligendos eſſe inquit, quibus cum cõuiuere quiſpiam poſſit:tot autem tres ferè ſunt:quippè cùm plures

habere facile fortasse non sit. fieri enim non potest, vt plures amicos habeamus. sicut enim fluuij * si in multos riuos scindantur, tenues atque exigui reddi cõsueuerunt: sic etiam amicitia in multos dispertita debilitatur, atq; euanescit. Nam quemadmodum, inquit, multarũ mulierum amore capi quispiam non potest: amor enim venereus exuperatio quædam amicitiæ est, atq; excessus: ita neque fit, vt multos vehementer diligere possimus. quod enim inquit [ID autem erga vnum est] de amore venereo intelligitur. & vehementer igitur amare & diligere amicum erga paucos erit.

*πολλὰς σχίσεις καὶ κατατομὰς λαμβάνοντες.

Ita verò vsu venire hoc etiã in rebus videtur. in amicitia enim sodalitia multi amici nõ existunt: sed quæ celebrãtur amicitiæ, inter duos dicuntur.

*ἔρως.

Cùm dixerit amicitiam erga vnum existere, propterea quòd * amor venereus exuperatio amicitiæ sit: quod verò exuperat, esse erga multos nequeat: id ex historia etiam confirmat, ex amicitiis enim sodalitiis quæ fama celebrantur, singulæ inter duos fuisse inueniuntur: Achillis & Patrocli: Pyladæ & Orestæ: Thesei & Perithoi.

Qui autem multorum sunt amici, & cum omnibus familiariter versantur: ij nemini sunt amici, nisi ciuiliter, quos obsequiosos vocant.

Quia fieri non potest, vt multis quispiam amicus vehementer sit: qui multos habet amicos, omnibusque benignè & iucundè occurrit, cum omnibusq; suauiter colloquitur: is etiam si amicè versetur, amare quempiam ipsorum minimè videtur, neque è numero illorum esse, qui amant vehementer. nam ciuiliter quidem amare multos poterit: non ea tamen amicitia quæ propria est, quæque amoris vehementia definitur. Ciuiliter autem amare id intelligit, cùm non reiicimus ea quæ dicunt ij qui nobiscum consuetudinem habent, neque aut dictis aut factis ipsorum aduersamur: sed laudamus eos, atque admittimus. cuiusmodi homines, eò quòd omnibus obsequuntur, vel certè obsequi videntur, obsequiosos appellant.

Nam ciuiliter multis esse amicus potest quispiã, etiã si obsequiosus non sit, sed re vera probus: ob virtutẽ verò, & propter sese erga multos non potest. sed cõtentus esse vnusquisq; debet, si vel paucos huiusmodi inuenerit.

Quanuis etiam obsequiosus quispiam non sit, sed probus, id est, modestus benignisque moribus præditus: id enim nunc significat ἐπιεικής, fieri potest, vt is amicus multis sit. qui tamen in eo ab obsequioso differt, ꝙ obsequiosus laudare & admirari dicta & facta eorũ videtur, quibus obsequitur: modestus non ita: sed neq; laudat, neq; vituperat, sed in mediocritate cõsistit. Similiter igitur erga multos esse amicum, licebit: ob virtutem & mores, non licebit: propterea quòd cùm multos probos viros inuenire difficile admodum sit, erga eos qui non sunt, nulla esse amicitia possit.

Vtra in fortuna habendi sint amici. Cap. XI.

VTrum autem in prospera, an in aduersa fortuna amicis opus est? in vtraque enim requiruntur. nam & infortunati subsidio: & fortunati conuictoribus indigent, iisque hominibus, in quos beneficia conferãt: benefacere enim volunt. Atque in aduersis quidem rebus necessariũ magis id est: vtilibus siquidem ibi est opus: in prosperis tamen est honestius. vnde etiam probos quærunt: hos siquidem beneficiis afficere, cum hisque vitam traducere expetendum magis est.

Dubitatio clara admodum est. pari enim modo & qui in prosperitate fortunę, & qui in aduersitate constituti sunt, indigere amicis videntur: hi, vt subsidium & opem ab amicis consequantur, ab infortunioque subleuentur: qui verò prospera fortuna vtuntur, vt habeãt, quibus cum degant, quosque prosequi beneficiis possint. cùm enim probi sint, bene facere volunt ac studẽt: amicis autem benefacere quàm alienis honestius est: vt superius fuit declaratũ. Cæterùm amicus in aduersis rebus magis est necessarius: quippè quòd pecuniis tunc maximè opus sit: probus autẽ vir cùm in omni occasione, tum præcipuè in calamitatibus vtilis sit, ac iucundus. honestius tamen & pulchrius in prospera fortuna esse amicum, & iucundius. cuius causa licet dicta anteà sit, rursus tamen etiam nunc referetur. cùm enim probus vir iucundus sit: illi qui prosperis rebus fruuntur, ac secundum naturam viuunt: multos enim fortunæ prosperitas in superbiam & insolentiam, & contumeliam in eos quibus cum versantur, * præcipitare consueuit: sed qui naturam ducem sequuntur in bona fortuna probos amicos habere student: hos enim beneficiis afficere quàm prauos, cum hisque conuiuere, quàm cum prauis expetendum magis est.

*ἐκτραχηλίζει.

Est enim

Est enim pręsentia hæc amicorũ tam in prosperis quàm in aduersis rebus iucunda. qui dolent enim condolentibus amicis subleuari consueuerunt. Vnde etiam dubitaret quispiam, nunquid* quasi oneris partem suscipiant: an id quidem minimè, sed præsentia ipsorum suauis cum sit, condolendique intellectio dolorem minorem reddat. Sed hanc ne ob causam, an ob aliud quippiã subleuantur, omittamus: euenire tamẽ prorsus illud quod dictum est, videtur.

* βάρους μεταλαμβάνουσι·

Cur in aduersis rebus amicorum præsentia iucũda sit, nunc exponit: cur enim in prosperis iucunditatem afferat, dictum iam est. hæc autem quæ nunc inquit, omnibus amicitiæ speciebus conueniunt. Amicis igitur, inquit, in calamitatibus propterea opus est, quia ipsos inspiciendo, qui doloribus grauantur, subleuari consueuerunt. sicut enim cùm duo dolores, vt* diuinus inquit Hippocrates, eidem contingunt, maior minorẽ * extrudit, efficitque, vt sensus illius ferè nullus percipiatur: & item cum duo iucunda quæ vel visui, vel auditui vtraque, vel si ita incidat, visui alterum, alterum auditui obiiciatur: quod maiorem iucunditatem affert, magis id ad se hominem allicit, facitque vt alterum neglectum contemptui sit: ita cùm iucundũ aliquid & molestum simul cuiquam contingit, si pares vtraque vires habeant, in mediocri quodam affectu animum nostrum constituunt, vt neque voluptate neque dolore afficiatur: si verò alterum excedit, alterum deficit, pro ratione excessus, vel defectus, ita nos afficere consueuit: quippè quòd qualis sensibilium rerũ vis est: talis affectio nobis cõtingat. Quoniam igitur amicus suauissima res est: præsentia sua dolorem, & molestiam expellit, ac subleuat, ita vt minor esse videatur, condolendo, ac loquendo, omniaque agendo, quæ ad hilaritatem & lætitiam inducere molestia affectum solent. Dolorem autẽ leuat, atque exonerat amici præsentia, nõ quemadmodum ille qui quatuor modios tritici alteri ex humero detrahit, atque ipse fert: sed, vt dictum est, quia cum iucunda & molesta afficere natura animũ nostrum soleant, præsentia amici iucunda cum sit, dolorem offuscat, ac pellit. contraria enim inter se mista sese mutuò * hebetant: vt si aqua feruida in frigidam, vel frigida in feruidam econtrario iniiciatur: sic cum iucũdum molesto accedit: imbecillius, minusque graue id reddit. Sed quia hoc verum quidem in contrariis est, Platoni tamen iucundum molesto esse contrarium non videtur: ideo subiungit: proptereàne subleuentur, qui in doloribus constituti sunt, quia voluptas & dolor inter se sunt cõtraria: an aliam aliquam ob causam, ob magnitudinem scilicet, & paruitatem, sicut de duobus doloribus dixit Hippocrates: illud verò in præsentia omittatur. non enim id cõsiderandum proposuimus, sed de amici præsentia in aduersa fortuna, quæ cum manifestè miserorum dolores leuet, ac minuat, necessaria esse calamitosis hominibus proculdubio cognoscitur.

* θαυμάσιος mirabilis.
* ἐκκρούει·
* ἀμβλύνουσιν·

Ipsorum verò pręsentia mista quædam esse apparet. nam videre amicos iucundum est, præsertim in aduersa fortuna cõstituto, affertque subsidium quoddam ad minuendum dolorem. amicus enim consolationem præstat & aspectu & oratione, si commodus sit: quippè quòd & mores nouerit, & ob quæ vel lætetur, vel doleat. sentire autem dolore affici amicum suas ob calamitates, molestum est. in causa enim esse amicis, vt doleant, vnusquisque euitat, ac fugit.

Præsentia, inquit, amici mista esse ex dolore & voluptate videtur, non secus atque ex albo & nigro* fuscum. iucunda enim est, propterea quòd videre amicum præsertim in calamitatibus voluptatem affert, doloremque mitigat. nam amicus ad consolandum idoneus est & dum aspicitur, & dum loquitur, præcipuè si commodus sit, id est ingeniosus atque aptus, vt dicere sciat quæ vnicuique occasioni conueniant. cuiusmodi probi viri maximè sunt. nouit enim & mores probus vir similes sibi, quibusque oblectetur vel doleat amicus: quęque admittat, vel respuat, facilè tenet. atque ob id ea & dicit & facit quibus lætari ac mitigari possit, qui dolet. Atque ob hanc causam amici præsentia est iucunda. Molesta verò ob id quòd qui dolet, condolere ac cruciari simul amicum cognoscit. nemo enim qui rectè sentiat, dolore afficere ac molestia quemlibet hominem vellet, nedũ amicum: in causaque esse amico mœroris alicuius, omnes fugiunt. Sed quorsum hæc de præsentia amicorum dicta sunt? quia videlicet eam leuare dolorem, & non penitus eiicere ac tollere dixerat. quasi ita inquiat: propterea non dixi amici præsentiã dolorem penitus extrudere, atque opprimere, sed leuare tãtummodo: mitioremque reddere: quia dolore amicum ea in parte afficit, quòd ille condolere

* φαιόν·

condolere & commœrere alterum ſentit. ſi enim amicus accedens dolorē nullum ſecum afferret, illius aduentus dolorē calamitoſi hominis omnino deleret ac tolleret. quia verò dolorem & luctū ſecum affert, dum condolet: mœrorem quidem leuat quia eſt iucundus: eum tamen prorſus nō tollit, eò quòd dolorem affert ob id ipſum quòd condolet.

Atque iccirco qui viriles naturâ ſunt, cauent ne amici ſecum condoleāt. & niſi ipſe dolorem qui ab illis ſuſcipitur, indolentia exuperet, nō ſuſtinet: atque omnino collugentes nō admittit, proptereà quòd lugubris neque ipſe eſt. Mulierculæ verò, atque huiuſmodi viri collamentātibus delectantur: eoſque vt amicos & condolentes diligunt. ſed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus.

Quia nemo vult, vt dixit, moleſtiam afferre amicis, & eſſe in cauſa illis mœroris alicuius: proptereà fit vt illi qui viriles naturâ ſunt, & generoſè calamitates ferunt, caueāt, ne amici ſecum condoleant: atque ob id lætitiam vultu præ ſe ferant, & rideant, & quaſi nihil moleſti paſſi ſint, ita degant, & niſi dolorem quem ſuſcepere amici cauſa eius, indolentia & iucunditate quam ſimulat, ſuperarit ille qui in calamitate conſtitutus eſt: ſe afferre cauſam dolendi amicis prorſus non tolerat. Atque vna hæc eſt cauſa, cur aduerſa fortuna vtens videre amicum dolore affici nō patiatur: quia dolorem ipſe afferre non vult. altera eſt cauſa, quòd ipſe lugubris, id eſt ad lugendum & lamentandum idoneus minimè eſt. prauorum enim & ignauorum hominum inſtar mulieris plorare & lamentari, non probi viri eſt. atque ideo collugentes non admittit: qui videlicet cum ipſo collugeāt, & conquerantur. nam ſi ipſe propria virtute inſtructus fortunam aduerſam patienter fert, & non luget: quo modo vel cum eo non lugente collugere quiſpiam poteſt, vel ipſe collugentem admittere, cùm prorſus non lugeat? mulieres enim atque huiuſmodi viri, qui videlicet in modum mulierū effœminati ſunt ac molles, quærere complorantes, & collamentantes ſolent: quos ſanè imitari nullo modo debemus. ſed & in aduerſa & proſpera & media fortuna ad meliorum præſtantiorumque exempla ſpectandum nobis eſt.

At verò in proſperis rebus amicorum præſentia & vitæ traductionem iucundam habet, & intellectionem, quòd ſua ob bona lætentur. Quocirca videretur ad proſperas fortunas promptè amicos eſſe inuitandos: beneficū enim eſſe honeſtum eſt: ad aduerſas autem tardè: quippè cùm malorū participes quàmminimum facere amicos deceat.

In aduerſa fortuna amicorū præſentia, ſicut dictum eſt, miſta ex voluptate & dolore eſt: in proſpera verò incommiſta, & pura eſt, omniſque doloris prorſus expers. tum enim traductionem vitæ, id eſt ingreſſum, aſpectum, ſtatum, ſeſſionem, colloquutionem, & cætera huiuſmodi, iucūda omnia habet: tum intellectionem: intelligens enim qui proſpera fortuna vtitur, ſe ob præſentia bona voluptatem amico afferre, gaudet ac lætatur. vnde præclarum eſſe atque honeſtum videtur ad proſperam fortunam vocandos eſſe amicos, eiſque benefaciendum: beneficum enim eſſe, promptumque ad benefaciendum honeſtum eſt. ad infortunia verò tardè ac pigrè vocandi amici ſunt. non enim ſponte malorum noſtrorum participes facere amicos debemus. ſi enim amicus alter ipſe eſt. & quæ vult ſibi adeſſe quiſque, eadem amico velle debet: vult autem ſibi bona vnuſquiſque: amicùm bonorum participem reddere vnuſquiſque debet, non malorum, quæ ſibi ex aduerſa fortuna contigerint. Quare neque in infortuniis amicos vocare honeſtum videretur.

*ἄλις ἐγὼ δυστυχῶν.

Vnde illud: * eſſe me miſerum eſt ſatis. maximè autem aduocandi ſunt amici, quando parua moleſtia ſuſcepta prodeſſe multum poſſunt.

Ex eo quòd noſtris malis amicos grauare, eiſque eſſe in cauſa doloris & moleſtiæ minimè debemus: Euripidis quoq; dictum illud in prouerbium ceſſit: eſſe me miſerum eſt ſatis. ſatis eſt, inquit, me eſſe in miſeria conſtitutum, neque opus eſt amicum præterea mecum infortunatum, & miſerū effici. Sed quid ò Ariſtoteles? diceret quiſpiam, amicos in infortuniis nullo modo vocabimus, vt cōſolationem aliquam afferant nobis, doloremque noſtrum leuent? næ inquit, aduocādi quidem ſunt. ſed non quolibet tempore, ſed ea tantùm occaſione, quando paruam moleſtiam ſuſcipere, & multam afferre vtilitatem poſſunt. At cùm econtrariò magno dolore afficiendi ſunt, nihilque nobis profuturi, immo potius miſeriam noſtram aucturi: videre enim amicū ex calamitate noſtra dolorem ſuſcipere, moleſtum eſſe, dictum iam eſt: tunc ſanè minimè ſunt vocandi. In proſperis igitur

rebus

rebus aduocare amicos debemus:in aduerſis non ita,ſed cauendum,ne in dolorem & moleſtiã imprudenter ipſos iniiciamus.

At ire econtrariò fortaſſe conuenit: ad infortunatos non inuitatum & prõptè:amici enim benefacere eſt,& maximè iis qui in indigentia conſtituti ſunt,& qui non petierunt: † vtriſque ſiquidem honeſtius eſt,atque iucundius:ad fortunatos verò vt cooperemur quidem, promptè : etenim ad hæc quoque amicis opus eſt:vt autem beneficiis afficiamur,tardè. quandoquidem ſtudere vtilitatem conſequi honeſtum non eſt. † a.l.utraque.

Nobis quidem ita faciendũ eſt,vt amicos in proſpera fortuna promptè conuocemus,in aduerſa pigrè ac tardè:amici verò ipſi econtrario in calamitatibus & infortuniis non inuitati ire debẽt. honeſtum enim eſt,cùm proſpera vtens fortuna quiſpiam ad calamitoſum amicum vltro non expectata vocatione accedit,eiq́ue pro viribus opem ferre nititur:quippè cùm veri amici ſit id facere,& præcipuè cùm in indigentia eſt cõſtitutus aliquis,vt aut multis,aut aliquibus egeat. vtriſque enim tam calamitoſo indigenti ſi non vocarit,quàm fortunato ſi nõ inuitatus acceſſerit,honeſtius & iucundius eſt.hoc tamen loco alia lectio reperitur in hunc modum:vtraque ſiquidem honeſtius eſt,atque iucundius:quod ita explanabitur.vtraque id eſt duo hæc & benefacere , & non inuitatũ ire honeſtius eſt ac iucundius:quàm vnum tantùm,quod eſt cum petitione & rogatione beneface re.Atque hoc in calamitatibus atque aduerſa fortuna faciẽdum eſt.In proſperis verò rebus & nõ inuitati etiam & promptè ac celeriter accedere debemus,vt cooperemur, laboreſq́ue cum amicis ſuſcipiamus,vbi his eſt opus.proſperitas enim quandoque amicis indiget , eorumq́ue præſentiam requirit.Vt autem cũ amicis fruamur bonis,& felicitate,non eſt properandũ,ſed tarde & cunctanter adeundum eſt.nam neque honeſtum,neque alioqui eſſe amicum videtur ſtudere, ac dare operam vt vtilitatem ab amicis conſequamur,ac lucremur:ſed adulatorum,atque auarorum id hominum eſt.

*Inſuauitatis tamen reiiciendo fortaſſe vitãda opinio eſt : quãdoque enim cõtingit.Eſſe igitur amicorũ præſentia expetẽda in omnibus videtur. *ἀηδίας.

Oportet dum in proſperis rebus ad amicos accedimus conſequendæ vtilitatis cauſa reiiciendo ac recuſando cauere,ne iniucundi atque inſuaues eſſe videamur . licet enim amico iniucũdum minimè ſit,vt aſſiduè cum eo epulemur,bonisq́ue eius fruamur:nobis tamẽ fortaſſe vitandum id eſt,& detrectandum,ne videamur inſuaues.Interdum enim fit,vt ex aſſidua & continua cum amicis conſuetudine faſtidium,atque inſuauitas contingat.[quandoque] autem dixit & non ſemper, ob probos viros,quorum conſuetudo in communicatione actionum & contemplationum verſatur:quibus nunquam vlla ſatietas atque iniucunditas euenire poteſt.ſemper enim conuictu mutuo oblectantur,gaudentq́ue cùm aſſiduè alter alterius bonis fruuntur.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. Cap. XII.

IGitur quemadmonum amore captis inſpicere eſt amabiliſſimũ,magisq́; hunc ſenſum quàm cæteros eligunt:vtpote cùm ex eo amor & maximè exiſtat & oriatur:ita quoque amicis conuiuere expetẽdum maximè eſt. amicitia enim eſt cõmunicatio,& ſicut erga ſeipſum,ita quoque erga amicum ſeſe habet:at ſenſus erga ſe vniuſcuiuſque quòd ſit,expetibile eſt:erga amicum igitur quoque erit. ſed eius operatio in cõuiuendo fit. quare merito id appetunt.

Hìc docet ex quibus rebus,quibusq́ue actionibus ſimul verſantium amicorũ inſuauitas ſequatur,& ex quibus nõ. ex illis inquiẽs inſuauitatem, & faſtidium nunquã oriri,quibus vtrique oblectantur,quæ vtrique operari,atque exercere aſſiduè volunt.vt ſi vtrique alea colludere,aut compotare delectentur,nunquam alter alteri faſtidium afferet : quoad colludendo , aut compotando ſimul vitam traduxerint: at ſi alteri alea magis ſit iucunda quàm potatio , alteri econtrario potatio quàm alea magis placeat:efficietur , vt aſſiduitas aleæ,quiq́ue ea aſſidue vtitur , ei qui aſſiduæ potationi vacare cupit,iniucunditatem,ac faſtidium pariat:proptereà quòd euenit , vt qui iiſdem non oblectantur,iniucundi ſibi mutuò ſint. Quocirca probi amici cum iiſdem ſemper gaudeant, iiſdemq́ue oblectentur:nunquam inter ſe eſſe inſuaues poſſunt.Atque hoc eſt quod inquit.Quod autem ait in principio [igitur] id græcè eſt ἄρ᾽οῦν quod cum acuto accentu ἄρα eſt legendum vt

[igitur]

[igitur] significet cum assertione: non cum circumflexo, quod dubitantis esset, atque interrogantis. asserendo enim Aristoteles hoc pronunciat: perinde ac si ita dicat: iam igitur ex his quæ diximus, perspicuum est: quemadmodum illi qui amore capti sunt videre potius amicam suam volũt, quàm de ipsa audire quippiam: vtpote tum ex visu magis quàm ex auditu amor existat: sic amicis versari simul & conuiuere esse expetibilius: quàm si locis distantes quid agant, quomodoque vitã traducant, de se mutuò audiant. nam si amicitia est communicatio, communicatio autẽ conuictus est: amicitia & conuictus idem sunt: conuiuere igitur cum amico expetendum magis est, quàm de eo audire, quid agat. Quemadmodum verò prius dictum est, sentire nos esse & viuere expetendũ est: at sicut erga se vnusquisque probus, ita quoque erga amicum affectus est: sentire igitur & videre amicum expetendum est sed videre absentem non possumus. præsentia itaque amici expetenda est, ex qua efficitur vt videre amicum queamus: magisque est expetenda quàm absentia, quæ facit vt non videre amicum, sed audire tantummodo de eo possimus. at verò sensus, id est visionis ipsius operatio in conuiuendo eodemque in loco versando fit, non in non conuiuendo, & non consuescendo: meritò igitur conuiuere appetunt. Esse enim & viuere idem esse opinantur quod conuiuere, estque ratiocinatio huiusmodi: esse & viuere expetendum est: esse & viuere in conuiuendo cõsistere existimant: conuiuere igitur expetendum est. vel hoc modo: esse & viuere probis viris expetendum est: esse autem & viuere idem esse quod conuiuere opinantur: expetendum igitur conuiuere probis viris est.

Quodq; est singulis esse ipsum, aut cuius causa viuere eligũt: ea in re cũ amicis degere volũt. Quocirca alij cõpotant: alij alea colludunt: coexercẽtur quidã* & conuenantur: nonnulli cõphilosophantur: in eo singuli diẽ simul traducẽtes quod maximè in vita amant. cũ enim conuiuere cum amicis velint, hæc faciũt hæcque cũ illis cõmunicãt quibus cũ se cõuiuere existimãt.

* συγκυνηγοῦσι simul canes ad saltus ducunt.

Qui putant essentiam nostram & esse ipsum nihil aliud esse quàm vitam quæ ex mẽte & contemplatione traducatur: eiusque causa, vt videlicet actioni, & contemplationi vacemus, nos fuisse procreatos: ij sanè & secum & cum amicis viuere in actione, & contemplatione volunt: talemque vitam* omnino amplectentes, ac sectantes in nullam vnquam insuauitatem incidunt. qui verò esse nostrum in comestione & potatione, aut alea, aut tali aliqua re ponunt: ij cum huiusmodi amicis conuiuere eligunt, quibus cum vel edant & bibant assiduè, vel ludant. ac demum quodcunque amat quisque, id se esse quoque opinatur, eiusque causa cum amicis versari, & conuiuere appetit. quotidie enim multos audire licet, qui dicant comedere huiusmodi epulas, aut habere tale quippiam, aut agere hæc, vita mea est. Atque iccirco fit, vt conuiuere singuli appetant, simulque versari cum iis qui vitas eiusmodi sectantur, talesque vitas essentiam suam esse arbitrantur. siue voluptaria, siue quæstuaria atque vtilis, siue temperans atque honesta fuerit.

* ὁλικῶς.

Prauorũ igitur amicitia praua est: praua enim secũ communicant instabiles cum sint, & praui etiã efficiuntur, dum sibi mutuò similes euadunt. at proborũ proba atque honesta est, cõgressionibusque insuper augetur. vidẽturque hi meliores quoq; effici, dum operantur, ac se mutuò corrigũt. exprimũt enim à se mutuò ea quibus oblectãtur. vnde id: A bonis disces bona. Ac de amicitia quidẽ hactenus dictũ sit. Sequitur vt de voluptate disseramus.

Si quemadmodum dictum est, conuiuere est expetendum: conuiuere autem est cum altero viuere qui similis sit, qui est amicus: sicut sunt ea ob quę conuiuunt, ita quoque ipsi sunt, si bona, boni quoque ipsi, & bonæ amicitiæ: si praua, praui ipsi, & amicitiæ etiam prauæ, atq; instabiles sunt: & quatenus conuiuunt, & sibi mutuò assimulantur, eatenus praui atque improbi euadunt. at proborum virorum amicitia bona est & stabilis, augeturque congressionibus mutuis. honestis enim colloquutionibus atque operationibus incrementum accipiente virtute fit, vt ipsa quoque amicitia augeatur: quippe cùm naturâ comparatum sit, vt incrementa operando efficiantur. Tum igitur hac de causa crescũt bonorum amicitiæ: tum quia se mutuò corrigunt atque emendant. exprimũt enim à se mutuò, atque ad sese attrahunt & imitantur & facta & verba alterius, quibus oblectantur, quæque ipsis placent, & quorum causa amici inter se sunt. nam vt inquit Theognis, à bonis disces bona: quare à prauis quoque praua exprimemus, ac discemus.

FINIS NONI LIBRI.

Aristotelis Stagiritæ moralium NICOMACHIORVM LIBER DECIMVS.

CVM EVSTRATII EPISCOPI NICAENI, vel,vt alij,Michaelis Ephesij explanatione,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

Liber hic qui decimus huius operis est,vltimus est, ac totã hanc moralem trã ctationem absoluit . decem enim libris eam diuinus Aristoteles complexus est:in hoc autem quis nam sit verus homo,exponit:quæque ipsi vita conueniat:eam nimirum quæ ex intellectu & mente traducitur, quæ maxima felicitas,maximeque propria est.Nam cùm duplex sit felix, vnus ciuilis qui bonis etiam externis & fortunæ indiget,vt operari sine impedimẽto possit:alter qui contemplationi rerum quę verè sunt,pręcipuè incumbit:de ciuili in superioribus libris multa disputauit , in præsenti de contemplatiuo acturus est. Sed si ciuilis felicitas, vt superius didicimus, operatio animæ est ex virtute in vita perfecta cũ voluptate,aut non sine voluptate existens : quid de felicitate contemplationis existimandum est? nunquid ex ea intellectuali vita quæ ad necessaria,quæ semper eodem modo sunt , spectat,nullam voluptatem sequi dicemus?nunquid eam turbatione & tumultu plenam,refertamque insuauitate putabimus?nefas sanè esset, si eã carere voluptate opinaremur . cum voluptate igitur etiam ipsam esse,aut nõ sine voluptate censendum est . nam si ex honestis nostris actionibus sequitur voluptas: multò magis ex ea operatione sequetur,quæ optima omnium est,cùm circa intellectuales res versatur intellectus:atque eò melior ac maior,quò contemplatio est actione præstantior. Quoniã igitur hæc quoque intellectus operatio cum voluptate est,quæ cuiusmodi sit,vt inquit Plotinus , illi nouerunt qui sunt experti:oportet prius de voluptate, quænam & qualis res sit,considerare, & ob alias etiã causas quas ipse Aristoteles referet:tum ad ea quæ proposita sunt, excutiẽda descendere.

De uoluptate. *Cap.* I.

Post hæc fortasse sequitur vt de voluptate disseramus:quippè quæ maximè affinis esse generi nostro videatur.vnde iuuenes voluptate & dolore quasi gubernaculo dirigentes erudiunt.

Addidit[fortasse]vel philosophica* modestia vtens,vel vt ostenderet,si voluptas esset pars virtutis,vt irrationale equi : non fortasse , sed necessariò de voluptate fuisse dicendum : quippè cum iis qui rectè quidnam sit totum,discere volunt,cognoscere partes necesse sit,quibus totum ipsum constat.Cùm verò nõ sit pars voluptas,sed res quædam,& quasi vmbra quæ honestis operationibus accidit:fortasse dicendum de ipsa est:propterea quòd absque iis quæ accidũt, res ipsæ quas huiusmodi accidentia consequuntur,disci possunt.fieri enim potest,vt tertianæ febris naturam cognoscamus* absque bilis vomitu,& sudore & cęteris quæ ipsi accidere cõsueuerunt.felicitatis itẽ essentiam nihil vetat quò minus intelligamus,etiam si quid sit voluptas non didicerimus: si videlicet voluptas pars eius non est,sed res quæ ex ipsa euenit & consequitur . Cùm tamen inquit eam generi nostro maximè esse coniunctam & affinem:præ se fert se modestiæ causa[fortasse] posuisse.cùm enim dicere debuisset:post hæc de voluptate disserere necessarium est:repręhensionẽ vulgi cauit,&[fortasse]dixit.nam necessarium esse ei qui de vtrisque virtutibus tam rationalis,quàm ratione carentis animæ partis agit,de voluptate tractare:ex iis quæ hìc dicit,perspicuum est:siquis diligenter aduertat.si enim coniuncta & affinis naturæ nostræ est, nosque omnes eam tanquam affinem & familiarem nobis eligimus,ac sectamur:non fortasse,sed necessariò cognoscendum nobis illud est,quod generi nostro ita est coniunctum, vt cæteris omnibus quibus cum conciliationem quandam habemus,quæratur à nobis,ac diligatur.ob hanc enim coniunctionem quæ cum voluptate nobis inest,erudire adolescentes consueuimus,voluptate & dolore ipsos quasi gubernaculo dirigentes,id est regẽtes , ac moderantes. vtitur enim hìc verbo nautico Aristoteles οἰακίζοντες, quod est gubernaculo quasi nauim dirigentes,ac moderantes . sicut enim ad portum nauigia gubernaculo quadam ratione circunducta,ac librata dirigũtur:ita adolescentes in portum virtutum incolumes

* διὰ εὐλάβειαν φιλόσοφον *propter uerecundiam & modestiam philosophicam.*

Symptomata febris tertianæ.

incolumes deducuntur voluptate & dolore gubernati.ita enim aſſuefacere eos vt quibus debent, gaudeant:& doleant,ſi non agant ea quæ oportet:nihil aliud eſt quàm ipſos gubernare, ad portũque virtutis dirigere.quemadmodum lætari & dolere quibus non decet,via ad vitium eſt.

Maximumq́ue eſſe ad morum virtutem videtur,ſi gaudeamus quibus oportet,& oderimus ea quæ odio habenda ſunt.hæc enim cùm momentũ ac vim ad virtutem & felicem vitam habeant:per totam vitam pertinent.iucunda ſiquidem eligunt,fugiunt ea quæ dolorem afferunt.

Morum virtutẽ,virtutem ipſam moralem vocat.maximè, inquit,ad virtutem moralem conſequendam videtur conferre,ſi gaudeamus & doleamus quibus oportet:ſicut modò demonſtratum fuit.Pertinent enim hęc per totam vitam,id eſt voluptas & dolor per totã vitam noſtram porrigũtur,ac protenduntur,nosq́ue quoad vixerimus,ſemper comitantur.non enim in puerili tãtùm ętate gaudemus & dolemus,reliquas verò ætates ſine dolore , ac voluptate traducimus: ſed ſemper quouſque in hoc pertuſo dolio, id eſt corpore fuerimus,nobis cum voluptate & dolore verſandũ eſt.Per totam igitur vitam noſtram protenduntur: * momẽtumq́ue & vim habent ad virtutem & felicitatem acquirendam.Quid ſit momentũ,eſſe interpretatus videtur,cùm ſubdidit [& vim habent].honeſtæ autem voluptates,& dolores qui ex bonarum actionũ vacatione ſuſcipiuntur, momentum habent,id eſt vim & incitationẽ propenſionemq́ue afferunt vitæ,quæ ad virtutem,felicitatemq́ue conducit.at ſi hoc ita ſe habet,quæ nam iucunda & quę moleſta ad virtutem conferant, quæ item eidem ſint impedimento,omnino cognoſcendum eſt:ne temerè brutorum inſtar ad voluptatem quamlibet feſtinemus,omnemq́ue dolorem fugiamus . id quod nunc plerique ſine vllo delectu facere conſueuerunt.

*ῥοπὴν.

De talibus autem minimè prætermittendum eſſe videretur, præſertim cùm magnam habeant controuerſiam.Nonnulli enim bonum ipſum voluptatem eſſe dicunt . alij econtrariò admodum prauam rem eam eſſe affirmant.Atque illi quidem fortaſſe rem eſſe ita perſuaſi.

Ob antedictas cauſas neceſſarium eſt de voluptate & dolore conſiderare,contemplationemq́ue de his minimè prætermittere:præcipuè verò ob altercantes,& controuerſas de voluptate ſententias quæ circumferuntur.Eudoxus enim voluptatem idem eſſe opinabatur , quod bonum ipſum. ſpecialemq́ue originẽ,& cauſam bonorum omniũ eſſe ſtatuebat: non ſecus atque illi qui ſpecies, quas ἰδέας vocãt, introducebãt,* per ſe animal animaliũ,per ſe ens entiũ,per ſe hominẽ hominũ, per ſe pulchrum pulchrorum omnium cauſam eſſe affirmantes.alij verò rem prauiſſimam eſſe voluptatem aſſerebant.Atque illi quidem qui ipſam eſſe bonum dicebãt,rationibus fortaſſe quibuſdam perſuaſi id aſſeuerabant.Rationes enim hæ ſunt:voluptatem omnia appetũt:quod omnia appetunt id bonum eſt:bonum igitur eſt voluptas . Et item:quod propter ipſum & non propter aliud quippiam appetunt omnia & quærunt,eſt bonum:voluptatem propter ipſam omnia quærũt atque appetunt:bonum igitur eſt voluptas.diuitias enim ob aliud quid appetunt homines: vtpote cùm tanquam inſtrumentum ſint,quo operari honeſta ſine impedimento queãt: inciſionem quoque & aduſtionem, medicamentorumq́ue potionem ſanitatis cauſa admittunt : ſimili modo mœnia,& domos conquirunt,quò tum aeris intemperies , tum ferarum atque hoſtium inſultus propulſare commodè poſſint.at voluptas propter ſeipſam appetitur:finis igitur vltimus eſt voluptas. qui autem omnium aliorum finium eſt finis , bonum ipſum eſt:voluptas igitur bonum ipſum eſt, Sunt item multæ aliæ rationes probabiliter concluſæ,quæ idem eſſe voluptatem quod per ſe bonum confirment:quas progrediendo ipſe quoque Ariſtoteles referet.

*αὐτόζωον per ſe animal: αὐτὸὸν per ſe ens: αὐτάνθρωπον per ſe hominem: αὐτοκάλλος per ſe pulchrum.

Sed hi,melius eſſe ad vitam noſtrã rati,ſi voluptas,quanuis non ſit,praua eſſe demonſtretur . pleroſque enim ad ipſam eſſe procliues , ſeruireq́ue aiunt uoluptatibus:vt iccirco in cõtrarium ipſos reducere opus ſit: ſic enim fore,vt ad medium redeant.

Qui peſſimam eſſe voluptatem aſſerunt , non rationum probabilitate inducti id faciunt: ſed quia cũ videant pleroſque homines ita procliues ad ipſam eſſe,vt neglecta omni honeſtate illi penitus inſeruiant:auocare ipſos ac retrahere ab effreni illo impetu,quo ad ipſam feruntur,voluptatem eſſe rem prauiſſimam aſſerendo,volunt:licet id verum non ſit.oportet enim,inquiunt,vt prauos à voluptate in contrarium abducamus.ſicut audaces ad timiditatem : iniuſti vſurpatores alienorum,eò vt nihil penitus accipiant : auari ad prodigalitatem: atque alij ſimili modo qui medio-

-critatem tranſgrediuntur,ad vitium contrarium reuocandi ſunt:ita enim fiet, vt ad mediũ ac mediocritatem poſteà redeant.ſi enim voluptuoſi ad id fuerint retracti, vt nihil penitus oblectentur: facilè ad medium,quod eſt gaudere & oblectari quibus oportet,deuenire poterunt. ſi item audaces ad timiditatem,vel iniuſti ad nihil accipiendum retrahantur:ad fortitudinem illi,hi ad iuſtitiã non difficulter reducentur.Auocare autem vel voluptuoſum hominem à voluptate, vel iniuſtum à rapina,vel audacem à temeritate poteſt nemo:niſi vel voluptatem,vel rapinam,vel audaciã,peſſimam rem ipſi eſſe perſuadeat. Quare licet voluptas peſſima non ſit,eam eſſe peſſimam dicendũ eſt,ſi ab ipſa auocare homines voluptuoſos volumus.

Videndum autem ne non rectè hoc dicatur. orationes enim de iis quæ in affectibus,& actionibus conſiſtunt,minorem q̃ opera ipſa habent probabilitatem.quando itaque diſcrepant ab iis quæ ſenſu percipiuntur:contemptæ veritatem quoque ipſam inſuper tollunt nam qui vituperat voluptatẽ ſi appetere ipſam quandoque cõſpiciatur:declinare ad ipſam videtur,quaſi omnis voluptas eiuſmodi ſit.non eſt enim multitudinis diſtinguere.

Dicere vituperandam rem aliquam,& prauam appellandam,licet neque vituperabilis, neque praua ſit,propterea quòd proni ad ipſam ſumus:non rectè ſe habet.non enim conuenit, vt quod non eſt abſolutè prauum,prauum eſſe abſolutè pronuncietur.ſed oportet nos, ſi res multis modis dicitur:diſtinguere,& docere quot ſint eius ſignificata:quæque ex his quæ ſignificantur, bona vel vtilia:quæ item praua,& noxia habeantur.vt de voluptate,ſi dicamus*intemperantium, & aleatorum,ebrietatibusque & libidinibus deditorum hominum voluptatem eſſe prauam & noxiã, neque eſſe propriè voluptatem,ſed videri iis qui veræ voluptatis guſtu penitus carent:eam autẽ quæ ex operatione virtutum,rerumque diuinarum contemplatione conſequitur,optimam eſſe ac veram,quam & amplecti,& ſectari ſummo ſtudio debeamus:ſi ita inquam dicamus, rectè à nobis erit diſtinctum.ſi verò abſolutè & in vniuerſum pronunciemus,peccabimus.malam enim abſolutè voluptatem eſſe dicere nihil aliud eſt,quàm prohibere,atque auocare homines ab honeſtis voluptatibus:quod à ratione alienum maximè eſt.præterea cur bonũ non ſit abſolutè vituperare,quod abſolutè prauum non eſt,cauſam ſubiungit:magis enim,inquit,factis credimus quàm verbis:quippè cùm facta verbis,non verba factis fidem afferant.Nam ſiquis malam eſſe auaritiam dicat,deinde quocunque modo atque vndique colligere ſibi pecunias auidè conſpiciatur: ei nullam fidem adhiberet quiſpiam,neque malam eſſe ex verbis eius auaritiam crederet.ſimili modo qui voluptatem prauam eſſe cum dixerit,ad ipſam poſteà declinat ac propendet:ex iis quæ agit,bonam eſſe eã declarat,non malam,vt dicebat.actionibus enim verba, non verbis actiones confirmari conſueuerunt.Affectus autem vocat,voluptates,dolores,amicitias,odia, iras: actiones verò,eas quæ ex his proficiſcuntur operationes.cuiuſmodi ſunt contumeliæ,rapinæ,honores,& cætera de quibus ſæpe in ſuperioribus libris dictum iam eſt.Cùm igitur orationes non conſentiunt cum iis quæ circa ſenſum ſunt,id eſt cum iis quæ à nobis qui loquimur,dicuntur: contemptæ ab audientibus præterquam quòd ipſe fidem amittunt,veritatem etiam ipſam perdunt ac deſtruunt. qui enim abſolutè & indiſtinctè voluptatem prauam eſſe dicit,deinde eam ſequitur, veritatem is tollit. nam licet voluptas quędam re vera praua ſit:& verum dicat,qui prauã eam eſſe affirmat:ob eos tamen mentiri videtur,qui cum eam eſſe prauam dixerint,bonum poſteà ex eo quòd ipſam ſectantur, oſtendunt.*Plerique enim è vulgo cum quot modis vnaquæque res dicatur,diſtinguere nequeant:eam quoque quæ eſt praua,bonã exiſtimant,cùm vident eum qui ipſam abſolutè atque indiſtinctè vituperauerat,ad eam declinare,ac ferri.

*ἀκολάστων

* οἱ πολλοί.

Videntur igitur veræ orationes non ſolùm ad cognoſcendum,ſed ad vitam quoque ipſam eſſe vtiliſſimæ.cũ enim rebus conſentaneæ ſunt,creduntur:atque ita audientes ad vitam,ſicut ipſæ præfinierint,traducendam incitant.Sed de his ſatis.Ea nunc quæ de voluptate dicuntur,perſequamur.

Oportet igitur de iis quæ multis modis dicuntur,nõ*abſolutè pronunciare,ſed diſtinctè.verbi cauſa,cum de voluptate loquimur,eam eſſe triplicem aſſerentes,hanc bonam, alteram prauam, tertiam neutram eſſe dicere.cognitio enim & diſſertatio veritatis non ſolùm ipſa per ſe expetenda eſt,verùm etiam multum audientibus ad rectè viuendum conducit.conſentanea enim & conſentiens rebus ipſis cum ſit,creditur:inducitque ac cogit eos qui audiũt ita vitam inſtituere ſuam, vt ipſa præceperit. Vbi hæc dixit,ad diſputationem de voluptate cõſiderandam redit. ac primùm

* ἁπλῶς ἀποφαίνεσθ.

Eudoxi

Eudoxi rationes affert:quibus ille voluptatem esse ipsum per se bonum astruere conabatur, cùm ita subiungit:

Opinio Eudoxi de uoluptate. *Cap.* II.

EVdoxus quidem voluptatem bonũ ipsum esse existimabat, propterea quòd omnia videbat eam appetere tam quæ prædita essent ratione, q̃ quæ ea carerēt:atque in omnibus quod est expetibile, id honestum:& quod maximè huiusmodi,id præstantissimum esse cernebat:omnia autem ad idem ferri,id omnibus esse optimũ indicare:vnumquodque enim quod sibi bonum esset,inuenire,non secus atque alimentum. quod igitur omnibus esset bonum,quodq́ue omnia appeteret,ipsum bonum esse cõficiebat.

Mos Platonicis est addendo τὸ articulum,id est ipsum,vel ἀυτὸ pronomen quod nos per se interpretamur,origines rerum significare quas ἰδέας,id est species ac formas appellant:quæ videlicet primò ac præcipuè sunt,quod vocantur. τἀγαθὸν enim & ἀυτοαγαθὸν, id est ipsum bonum & per se bonum nihil aliud dicebant esse, quàm id quod solum,& primũ bonum esset:reliqua verò mentem,animam,scientiam,virtutem,bona quidem,non tamen primò,sed ex ipsius boni participatione bona appellari.vt mens bonum sit,non ipsum bonum:simili modo virtus,sic sciẽtia bonum quidem,nullo pacto tamen ipsum bonum esse concedatur:at voluptas non bonũ, sed ipsum bonum dicatur.Ex Eudoxi enim sententia voluptas origo ac fons bonitatis, id est ipsum bonum est:quod τἀγαθὸν ipsi dicunt.Sic ex adiectione τὸ articuli primam originem & causam & radicem,& quasi * centrum bonorũ omnium significabant.præponendo verò ἀυτὸ ἀυτοὲν nuncupabãt,ἀυτοζῶον,ἀυτοὸν,id est per se vnum,per se animal,per se ens.Ac perseunũ quidem principiũ esse & fontem vnorum,& vnitatum dicebant:vna enim & vnitates apud ipsos idem minimè sunt. idemq́ue esse aiebant per se vnum & persebonum.persevnum enim & persebonum,& ipsum bonum primam omnium originem vocabant:secũdam perseens,quod omnium entium principium esset.nam esse primum omnium perseunum dicebant:deinde perseens:tum perseuitam: tum perseanimal.Sed de his,quantum ad ipsum Aristotelem attinet,satis dictum sit.Eudoxus igitur voluptatem esse ipsum bonum ex eo comprobabat, quòd eam omnia appetunt tam rationalia, quàm irrationalia,omniaq́ue eam sectantur & quærunt.quod enim omnia appetunt, id honestum ac bonum est.quod autem maximè honestum ac bonum, id præstantissimum est,hoc est, prima origo ac causa est.vel quod maximè est eiusmodi,id est maximè expetendum,id præstantissimum est. Si igitur voluptas maximè est expetenda:quod verò maximè est expetendum,est præstantissimum:at quod præstantissimum est, prima omnium origo est: prima verò omnium origo est ipsum bonũ: voluptas ipsum bonum est.Nam voluptatẽ esse id quod præstantissimum,& optimum est,inde patet,quòd omnia ad ipsam feruntur:omniaq́ue dant operam vt ea afficiantur. naturâ enim singula quod sibi bonum est,sibiq́ue confert,id est iucundum,non secus atque alimentum inuenire consueuerunt.in omnibus siquidem,vt ipse alibi ostendit,vel mens, vel mentis quidam fulgor, quædamq́ue illustratio inesse conspicitur. * & naturæ animalium à nullo doctę,diuinus inquit Hippocrates.

** κέντρον.*

** Galenus locum illũ Hippocratis exponit fusissime lib.i. de usu part.*

** διαφϱόντως σώφϱων.*

Cuius sanè rationes ob morum virtutem magis quàm propter seipsas credebantur: * præcipuè enim temperans esse videbatur: vt non vt amicus voluptatis putaretur hæc dicere,sed quia ita re vera esset.Nec minus autem ex cõtrario quoque manifestum idem esse existimabat. dolorem enim per se omnibus fugiendum esse,contrarium autem simili modo expetendum.

Si intemperans fuisset,qui bonum ipsum esse voluptatem dicebat, suspectus fuisset:vt nullam fidem ei quisquam adhibendam censuisset:sed quia temperantissimus erat atque optimus vir Eudoxus,meritò hoc de voluptate ei credebatur.non enim vt amicus eius,eiq́ue inseruiens magnificere videbatur voluptatem,atq; extollere:sed quia re vera ita esset,vt de ea prædicabat, nec ex eo tantùm voluptatem esse bonum probabat,quòd omnia ad eam tenderent, ac ferrentur:sed ex contrario quoque eius,id est dolore idem planum faciebat.si enim dolor,qui contrarius est voluptati,malum est,voluptas bonum sit,necesse est.dolorem autem malum esse inde patet, quòd omnes eum fugiunt,odioq́ue prosequuntur.

Maximè autem id esse expetendũ dicebat,quod nõ ob aliud,neque alterius

terius causa eligeremus. huiusmodi verò proculdubio voluptatẽ esse: quippè quòd à nemine requiramus, cur voluptate afficiatur: eò quòd expetenda per se ipsa voluptas sit.

Voluptatem bonum esse in vniuersum superiore ratione Eudoxus colligebat. hac verò ipsum per se bonum esse demonstrat. Maximè, inquit, expetendum, maximeque bonum illud est, quod per se, & nõ ob aliud expetimus. at voluptas est huiusmodi. eum enim qui voluptate afficitur, cur lętetur, interrogat nemo: sicut eũ qui balneo abluitur, vel venã secare, medicamentũq; bibere vult: si enim quispiã interrogetur, cur aliquid horũ faciat? respõdebit, ea causa vt sanitatẽ consequatur. ille autem qui voluptatem percipit, nullam aliam ob rem se voluptatem sectari affirmaret, quàm ob id ipsum, vt lætetur, voluptateque afficiatur. Si igitur voluptatem propter seipsam expętimus: quod verò per se & non ob aliud est expetendum, maximè bonum est: voluptas maximè bonũ est. at maximè bonum & ipsum per se bonum idem est: voluptas igitur* ipsum per se bonum est. Ratio enim in hunc modum concluditur: voluptas expetenda per se est. quod expetendum per se est, maximè est expetendum: quod autem maximè est expetendum, est maximè bonum: maximè verò bonum est ipsum bonum: voluptas igitur ipsum bonum est. voluptatem verò maximè esse expetendam eo conatur confirmare quod ita subiungit. *τ' ἀγαθόν.

Et cuius ex bonis adiunctam eligendum magis ipsum reddere: vt iustè agere, &* temperanter: augerique bonum ipsum seipso. * σωφρονεῖν

Voluptatem maximè expetendam inquit, eò quòd si alicui expetendæ rei adiungatur, expetendam magis eam reddat, iusta enim actio, & temperans, si cum voluptate fiat, expetenda magis est: quàm si sine voluptate efficiatur. contemplatio item cum voluptate expetibilior est: quàm ea quæ voluptate careat. omnis demum actio, omnisque effectio cum voluptate existens, quàm sine voluptate longè melior est. Nam esse magis expetenda quæ cum voluptate fiunt, inde perspicuũ est, quòd quæ cum ea fiunt, incrementum accipere consueuerunt. disciplinæ enim quæ cum voluptate percipiuntur, citius proficiunt atque augentur: quàm quæ vel sine voluptate, vel cum dolore aliquo comparantur. operationes item ex virtute, ac demum omnia si voluptatẽ habeant adiunctam facere progressiones maiores solent. Augeri igitur inquit bonum ipsum se ipso: id est bono, quæ est voluptas. tametsi id clarius dixisset si pro [seipso] ipsa posuisset fœminino genere hoc modo: [augerique bonum ipsum ipsa] id est voluptate. Aduertendum item bonum ipsum hìc, id est ἀγαθὸν αὐτὸ non per se bonũ intelligi, sed * αὐτὸ, id est ipsum idem hìc significare, quod omne. vt omne bonum ipsa voluptate incrementum suscipere intelligamus. *τὸ αὐτὸ ἀντὶ τοῦ πᾶν.

Sed hæc quidem ratio videtur ex bonis esse ipsam ostendere, nihilo tamen magis, quàm aliud quippiam. omne enim bonum † cum altero magis expetendum est, quàm solum. †α. l. quod cũ altero magis expetendũ est quàm solũ: tale minimè est.

Ratio, inquit, quæ ait voluptatem adiunctam bono alicui, verbi causa temperantiæ, magis expetendam ipsam reddere, quàm si sine voluptate esset: non id quod vult colligit, ac conficit. non enim voluptatem esse ipsum per se bonum probat, sed esse ex bonis, id est esse vnum etiam ipsam ex iis quæ bona naturâ sunt: non autem speciem, & fontem, & centrum bonorum omniũ, id quod demonstrare proposuerat. quodlibet enim bonum si cum altero iungatur, magis expetendum est, quàm si solum remaneat. [vel vt altera melior & verior lectio habet: omne enim bonum quod cũ altero magis expetendum est, quàm solum: huiusmodi minimè est: id est bonum omne, quodcunque illud fuerit, quod alteri bono adiunctum maius id & melius, magisque expetendum facit: huiusmodi minimè est: id est ipsum per se bonum non est]. exempli causa: si fortitudini quæ bonum est, adiuncta prudentia, quæ etiam ipsa est bonum, totum id quod ex vtrisque existit, maius bonũ reddat, quàm si sola fortitudo sit: prudentia ipsum per se bonum non erit, sed vnum quoddã è numero aliorum. simili modo si voluptas adiuncta prudentiæ, vel fortitudini maius bonum efficit id quod vel ex voluptate & prudẽtia, vel ex voluptate & fortitudine simul coniuncta, cõpositum est, q̃ si singulæ per se illæ virtutes essent: voluptas ipsum per se bonũ esse non potest: nã si dicamus voluptatẽ ipsum per se bonum cum sit, adiunctam alteri bono, totũ id maius reddere ac præstantius, quàm prius erat: perinde est ac si vniuersam terram vnà cum omnibus quæ in ipsa sunt, montibus, fluminibus, maribus, syluis millesimæ parti miliacei grani adiunctam, totum id quod ex minima illa milij portiũcula & tota terra effectũ est, grauius redderet quispiam asserat. quã enim rationem vniuersa terra ad minimam milij portiunculam habet: eandem ipsum per se bonum ad aliquod ex cæteris bonis, vt prudentiam, sapientiam, & reliqua huiusmodi habet. immo si verum dicere

F velimus

velimus,ipsius per se boni excellentia,si comparetur prudentiæ, infinitè propemodum maior est, quàm terræ vniuersæ grauitas ad minimam milij portiunculam:vt nulla inter hæc esse proportio possit.Sicut igitur ridiculum est si dicamus grauitatem minimę milij portiũculæ adiuncta sibi vniuersæ terræ grauitate,grauiorẽ effici quàm prius erat:ita magis deridendum videtur,si prudentiam dicat quispiam assumpto summo bono,quæ sit voluptas , maius bonum reddi . At assumpta voluptate maius bonum redditur prudentia:cum voluptate enim quàm sine voluptate melior est. Voluptas igitur ipsum per se bonum non est,sed vnum quoddam ex aliis.

Atque huiusmodi sanè ratione Plato quoque voluptatem, ipsum per se bonum esse destruit:iucundam enim vitam cum prudentia quàm sine prudentia esse magis expetendam . quòd si mistum est præstantius: ipsum per se bonum voluptatem non esse:quippè quod ipsum per se bonum nulla rei ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur.

Qua ratione colligebat Eudoxus voluptatem ipsum per se bonum esse, hac eadem Plato vsus voluptatem non esse summum bonum conficiebat.quare Eudoxus non esse bonum ipsum voluptatem,sed quoddam bonum esse tantummodo probauit.Ratio in hunc modum concluditur: voluptas cuicunque bono adiũcta fuerit,id quod resultat ex vtrisque,magis expetendũ reddit : summum bonum nulli bono additum,quod resultat ex vtrisque magis expetendum reddit : voluptas igitur summum bonum non est . ac sumptionem quidem illam quæ inquit [voluptas cuicunque bono adiuncta fuerit &c.] significat cum ait [iucundam vitam cum prudentia quàm sine ea esse expetibiliorem.]quod idem est,ac si dicamus : vitam ex voluptate & prudentia traductam magis esse expetendam,quàm eam quæ ex sola prudentia degitur.alteram verò,id est [summum bonum nulli ex bonis adiũctum,totum expetibilius reddere] ex eo intelligit,quod inquit:[quippè quod ipsum per se bonum nulla re ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur.] Si igitur voluptati , ita enim quoque dicendum est,adiunctum bonum aliquod,quod ex vtrisque mistum est,expetibilius reddit:summo verò bono adiunctum quippiam aliud,totum id non reddit expetibilius : voluptas summum bonum non est.siue autem ipsi* per se bono aliquod ex aliis bonis:siue ipsum per se bonum alicui ex aliis adiungi dicamus,idem est.Propterea Aristoteles cũ deberet dicere , ipsum per se bonum nulli adiunctum,totum reddit expetibilius:econtrariò dixit : nulla re sibi adiuncta bonum ipsum expetibilius effici,id est nullo modo fit,vt si aliquod ex aliis bonis concurrat,& copuletur cum ipso per se bono,id est summo bono,ipsum magis expetẽdum efficiat.sicut enim si grauitas minimæ milij portiunculæ vniuersæ terræ grauitati accesserit,totũ quod ex vtrisque existit, grauius non facit:ita neque si ipsi per se bono,qui superessentialis bonorũ omniũ fons est,aliquod ex iis adiungatur,quæ participatione eius bona sunt,quod ex vtrisque resultarit , magis expetendũ reddet.at si voluptati adiunctũ quoddã ex bonis sit,meliorẽ eam reddit : voluptas igitur ipsum per se bonũ non est.propositionẽ tamẽ illam qua ait [quippè cũ ipsum per se bonũ nulla re &c.] paulò obscurius exposuit:quæ ita clarius explicanda est,atque intelligẽda : quippè cùm ipsum per se bonũ nulla re ex aliis bonis ipsi per se bono adiũcta magis expetendũ,magisq; bonũ efficiatur.

* αὐτοαγαθῷ.

Perspicuum autem est ipsum per se bonum neque aliud quicquam esse posse , quod cum alio ex iis quæ per se sunt bona , magis expetendum sit. quoddam igitur est eiusmodi,cuius etiam nos participes sumus . tale enim est quod quæritur.

Sicut voluptatem,inquit Plato,summum bonum esse negamus , propterea quòd si alicui ex aliis bonis adiungatur,quod ex vtrisque constat,expetibilius reddit: sic neque aliud quippiam erit summum bonum,quod cum alio aliquo coniunctum,totum parte magis expetendum efficit. sed bonum quidem erit,quoddam tamen bonum,ac tale,cuius nos participes sumus: cuiusmodi bonum virtutes,& scientiæ sunt.omnis enim scientia & virtus cum voluptate magis est expetenda, quàm si ea careat.tale enim bonum est,quod quæritur:id est,de talibus bonis quorum nos sumus participes,inquisitio nunc est.an aliquid horum videlicet sit voluptas,temperatiáne,an prudentia an fortitudo,an aliqua ex scientiis.

Nam qui id bonum esse negant , quod omnes appetunt : nihil dicunt. quod enim omnibus videtur,id esse affirmamus. qui verò hanc fidem tollit:is non admodũ probabiliora dicturus est.nã si mente carentia hæc appeterẽt,esset sanè aliquid,quod dicitur:at si etiã ea quæ prudẽtia sũt prædita,

quo

quo modo dicere aliquid possunt?

Cùm duæ propositiones rationis huius sint,minor,quæ ait,voluptatẽ omnia appetere : maior, quæ summum bonum esse affirmat id,quod omnia appetũt:huic nonnulli aduersantur: negãtque id bonum minimè esse,quod omnia appetant.quod si bonum non est,multò minus summum bonum erit . Qui aduersantur , inquit, huic maiori propositioni, veramque ipsam esse negant:nihil quicquam dicunt,id est præter id quod omnibus videtur,ac falsum dicunt. quod enim falsum est, non est:sicut quod est verum,est.quare qui falsum dicit, quod non est,& nihil dicit.quo modo enim verum diceret,vel probabiliora hac fide:id est hac oratione quæ asserit bonum esse quod omnia appetunt?quid enim verius eo esse potest, quod tam stultis quàm sapiẽtibus hominibus, atque in philosophia claris videtur?nam si ea propositio quæ ait,[quod omnia appetunt id bonum non est]verior esset,quàm ea,qua bonum esse id asserimus quod omnia appetũt:ita res esse omnibus videretur,vniuersique hoc vno consensu affirmarent.sed quod omnia appetunt non esse bonum,vnus atque alter tantùm affirmat.quare qui id dicit,falsum dicit. Præterea si voluptatẽ mente carentia,id est rationis expertia animalia tantummodo appeterent : dicerent sanè aliquid , qui propositioni huic repugnant:non enim in omnibus,sed in ratione solùm præditis , id est hominibus vera esset.cum autem non tam bruta & ratione vacantia,quàm ea quæ prudentia sunt prædita quoq; animalia,id est homines eã appetant:quî fieri potest,vt verũ quicquã sit quod isti dicunt?

Fortasse verò in prauis quoque naturale quoddam bonum est præstantius quàm ipsa per se sint,quod proprium bonum appetit.

Si ad prauos homines,intemperantiæque deditos,libidinesque ipsorum spectãtes non esse bonum id dicunt quod omnia appetunt:ac propterea non esse bonũ voluptatem:nihil etiam hoc ad rem facit:quippè quod in intemperantibus quoque naturale quoddam bonum insit, intellectus videlicet & mens ipsorum quæ naturali quadam incitatione eam quæ propriè voluptas est, quæ est bonum,sectatur.mens enim omnis,sicut dictum est, proprium bonum persequitur,idque* auguratur quidem & coniectat:sed ex praua tamen educatione , & quæ ipsam necessariò consequitur, veræ voluptatis ignoratione , homines in animaliũ prauas voluptates incurrunt, quæ neque propriè sunt voluptates.verarum enim voluptatum iudicem mentem obscuratam , ac propemodum excæcatam habent.ac propterea sicut is qui oculis corporeis est captus,frequentatam ac calcatam semitã ab obstructa,& spinis obsita nequit omnino discernere:sic qui malè & prauè institutus est, quænam sit vera & propriè voluptas,quæ bonum est,& quæ sit ea quæ dicitur quidem, sed re vera tamen non est voluptas:distinguere nullo modo potest.Atque hic quidem horum verborũ sensus erit,si velimus de prauis hominibus intelligere . Si verò praua pro brutis animalibus accipiamus,quæ mente carentia prius appellauit: vt ad præstantiam rationalis vitæ respicientes praua ipsa vocata esse concedamus:hæc erit sententia:si bruta etiam rationisque expertia animalia tantũmodo voluptatem appeterent,solaque eam sectarentur:neque ita illud falsum esset pronũciatum, quod ait,bonum illud esse quod omnia appetunt.in omnibus enim illis aliis magis,aliis minus diuinum quid inest,mentisque illustratio quædam , qua naturâ proprium bonum, id est finem propriũ quærunt,atque inueniunt.omnia enim naturæ instinctu eum assequuntur.quare etiam voluptatem vtpote ad proprij boni consequutionem conducentem affectant,atque amplectuntur.qua enim alia de causa fit,vt noxia fugiant,& repellant,vtilia verò admittant?Plura de his ab eodẽ hoc Philosopho in libris de animalibus dicta sunt:quæ inde petere studiosus lector facilè poterit.

* ἀπομαντεύεται ἢ ὀνειροπολεῖ.

Sed neque de contrario rectè esse dictum videtur.non enim si dolor est malum,continuò voluptatem esse bonum inquiunt. oppositum siquidem malum malo esse aiunt,& vtraque ei quod neutrum est.

Ratio quæ ex contrario voluptatem bonum esse confirmabat,huiusmodi erat: si dolor qui contrarius est voluptati,est malus,bona proculdubio est voluptas.dolorem verò esse malum ex eo cõstabat,quòd cuncta eum fugiebant.huic rationi aduersatur Speusippus, non necesse esse inquiens, propterea voluptatem esse bonam,quia dolor,qui ei contrarius est, malus esse demonstretur:quippe quòd nõ omne quod malo est oppositum,bonum sit:audaciȩ enim quȩ malum est, opposita est ignauia,quæ tamen non ideo bona esse,sed mala censetur:stupiditati item,quod est vitium, intemperantia quæ ipsa quoque vitium est,opponitur:auaritia etiam prodigalitati aduersatur, atque vtræque malæ sunt.Opponitur enim,inquit Speusippus, & malum malo, & vtraque ei quod neutrum est:id est,vtraq; mala bono.neutrum enim bonum hìc appellat. virtutes siquidem cum sint mediocritates,neutrum extremorum sunt.fortitudo enim neque ignauia est,neque audacia:& tẽperantia neque stupiditas,neque intemperantia est:cæteræ item virtutes simili modo.

Non malè ſanè hæc dicentes,nõ tamen verè.ſi enim vtraque eſſent mala,fugiẽda quoque vtraque eſſe oportebat:ſi neutra,neutrum,aut ſimiliter. Sed illum quidem fugere vt malum,hanc expetere vt bonum videntur. ita igitur etiam opponuntur.

Speuſippus quidẽ partim non malè dicit:verum enim eſt,malum malo eſſe oppoſitum,& vtraque mala bono aduerſari:voluptatem autem dolori opponi,vt malum malo, illud verò non rectè dictum eſt.non enim dolori opponitur voluptas,vt malum malo:ſed vt bonum malo.nam ſi malũ eſſet voluptas,fugienda eſſet,odioq́ue proſequenda,non ſecus ac dolor : ſed econtrariò fieri videmus.dolorem omnia fugiunt vt malum,atque auerſantur:voluptatem verò vt bonum perſequuntur,atque appetunt.ſicut enim bona omnes ſectamur : ita mala ſimili modo euitamus omnes , ac fugimus.quæ verò ſunt neutra,id eſt neque bona,neque mala, neutro modo erga ipſa ſumus affecti,id eſt,neque fugimus,neque perſequimur:vel ſimiliter,id eſt ex æquo vel perſequimur, vel fugimus.neque enim ad conſequutionem eorum,neque ad declinationem & euitationem magis ſumus incitati:ſed in medio conſtituti neutram in partem propendemus. Quare ſi ex malis eſſet voluptas,ipſam proculdubio fugeremus:ſi neque ex bonis neque ex malis,ſed neutris, neque fugeremus,neque perſequeremur.ipſam autem omnes perſequũtur. non eſt ergo neque ex malis, neque ex neutris:bona igitur eſt.

Dicentium uoluptatem non eſſe bonum confutatio,& ſi non omnis expetibilis ſit. Cap. III.

AT enim neque ſi ex qualitatibus non eſt voluptas,propterea neque ex bonis eam eſſe cenſendum eſt. nam neque virtutis operationes ſunt qualitates,neque felicitas.

Ratio quæ voluptatem propterea bonum non eſſe colligit,q́uia non eſt qualitas,in ſecunda figura huiuſmodi euadit:voluptas non eſt qualitas:omne bonum eſt qualitas : voluptas igitur bonũ non eſt.in qua id aſſumptum quod omne bonum eſſe qualitatem ait,vel quale,reprehendit Ariſtoteles.ſiquidem bona nonnulla ſunt,quæ neque qualia ſint,neque qualitates: quare quid vetat quò minus voluptas quamuis non ſit qualitas,bona eſſe poſſit ? Quæ autem ſint bona, licet qualitates non ſint,ex operationibus virtutis declarat:quæ bonæ cùm ſint,non ſunt tamen qualitates.operatio enim effectiuus motus eſt : motum verò non eſſe qualitatem perſpicuum eſt. felicitas quoque cùm ſit operatio,vt dixit,dicturuſq́ue adhuc eſt.ſimili modo non eſt qualitas:& tamen bonam eſſe eam dubitat nemo.

Dicunt etiam bonum definitum eſſe,voluptatem verò indefinitã, propterea quòd admittit,vt magis & minus fieri poſſit.at ſi ex voluptatis ſuſceptione id iudicant:idẽ & in iuſtitia,& in reliquis virtutibus eueniet,ex quibus euidẽter magis & minus eiuſmodi homines eſſe affirmãt:iuſti enim & fortes magis ſunt:fit etiã,vt & iuſtè & tẽperanter magis & minus agamus.

Huius quoque rationis concluſio in ſecunda figura fit,in hunc modum:voluptas eſt indefinita: bonum omne definitum eſt:voluptas igitur non eſt bona.huius eam propoſitionem refellit, quæ ait,rem indefinitam eſſe voluptatem:atque inquit,ſi ex perceptione voluptatis quæ indefinita eſt: alij enim maiorem,alij minorem voluptatem percipiunt:nonnulli lentè,quidam celeriter ad eam incitãtur:ſi igitur ex hoc quòd magis vel minus lætantur homines,voluptateq́ue afficiũtur , quod ſanè indefinitum eſt,voluptatem quoque ipſam indefinitam eſſe arbitrantur:apertè falluntur . idẽ enim de virtutibus,& ſanitate,& ſcientiis , quæ ſine controuerſia bonæ ſunt, dicendum ipſis erit: quippè quod in his quoque eadem infinitas , atque indeterminatio conſpiciatur. alij enim magis ſani ſunt,& magis grammatici,& temperantes,& fortes,magiſq́ue virtutum reliquarum,& habituum,& ſcientiarum ſunt participes.alij minus.vt hac ratione & virtutes,& ſciẽtiæ & ſanitas, magis & minus exiſtere etiam ipſæ poſſint:quatenus alij magis,alij minus earum ſunt participes, ſecundumq́ue eas operantur.atque ita indefinitæ etiam ipſæ,ac propterea malæ cenſendæ ſint.

Sin autem in voluptatibus ipſis hoc ſtatuunt:videant ne non dicant cauſam huiuſce rei,ſi aliæ miſtione omni vacẽt,miſtæ aliæ ſint. Quid prohibet autem quia ſicut ſanitas,quæ cum definita ſit,admittit tamen vt eſſe magis ac minus poſſit:ita quoque eſſe voluptatẽ dicamus?non enim* cõtempera-

*συμμετρία

tura

tura eadem in omnibus:neque vna quædã ſemper in eodem eſt:ſed remittitur.atque aliquandiu perdurat:eoque differt,quòd magis,& minus ineſt. Tale igitur quippiam in volùptate quoque eſſe poteſt.

Cæterùm ſi non voluptatis perceptionem,ſed ipſam voluptatem indefinitam rem eſſe dicunt, ita quoque manifeſtum mendacium eſt.ſicut enim ſpecies, & eſſentia ipſa ſanitatis vnum quoddã & idem eſt,& definitum,quod neque intenditur,neque remittitur:vnũquodque enim in eo quòd eſt,neque magis,neque minus vt ſit,admittit,vt fortitudo,temperãtia,cæteræque virtutes, & ſcientiæ:ſed in iis plus & minus conſpicitur , qui ab ipſis ex earum participatione denominantur : ſic ſpeciem quoque voluptatis & eſſentiam intentione & remiſſione omni carere exiſtimandum eſt: atque ita eſſe definitam,ac propterea bonum.Miſtione vacantes voluptates ipſam* per ſe intellectam ſine vlla ſubiecta re voluptatis ſpeciem appellat:atque abſolutè quamlibet aliam ſpeciem,vt albedinem,nigredinem,ſanitatem.miſtas vocat,quæ in ſubiecto aliquo ſunt: vt eas quæ in me, & te,& quibuſuis aliis inſunt.quæ ſanè miſtæ cùm in remiſſione & intentione conſiſtant, infinitatis & indeterminationis ſunt plenæ.at ipſæ ſpecies , vt ſanitas,& voluptas,& reliquæ, ſicut dictũ eſt, neque intẽdi neque remitti vllo modo poſſunt.nam ſanitatis in ſingulis tantùm indeterminationẽ eſſe, vt ferè percipi nequeat,tẽperaturæ,corporiſq; cõſtitutiones declarant.ſi enim talis quedã elementorũ temperatura in nobis eſt ſanitas:temperaturæ autem variæ ſunt,& indefinitæ: quæ ex his conſequuntur,ſanitates indefinitas quoque eſſe perſpicuum eſt.ſed quid omnium temperaturas dico?cùm vnius & eiuſdem,vt Socratis,qualibet hora,ferè intendatur, ac remittatur.

* αὐτὸ καθ' αὐτὸ χωρὶς τινὸς ὑποκειμένου νοούμενον εἶδος τῆς ἡδονῆς.

Præterea cùm perfectum ipſum perſe bonum, motiones verò & generationes imperfectas eſſe ſtatuant:voluptatem motionẽ eſſe & generationẽ conantur demonſtrare.Sed non rectè dicere id videntur.neque motionem eam eſſe verum eſt motioni enim omni propria eſſe tarditas & celeritas videtur:& ſi non per ſe ipſam,vt motui mũdi,at ad aliud. voluptati verò neutrum horum ineſt. fieri enim poteſt vt citò quiſpiam voluptatem perceperit,ſicut vt iratus ſit:vt autem percipiat , minimè:neque ad alterum. vt ambulet verò,& creſcat,atque omnia huiuſmodi,poteſt.

Hæc quoque ratio ad probandum voluptatem non eſſe ſummum bonum conficiebatur, in prima figura,in hunc modum:voluptas motio & generatio eſt:omnis motio vel generatio eſt imperfecta:voluptas igitur imperfecta eſt.deinde ſumpto eo quod concluſum fuit,voluptatem videlicet eſſe imperfectam,adiunctaque altera propoſitione,nihil imperfectum ſummum bonum eſſe: voluptatem poſtremò non eſſe ſummum bonum colligebat.Nihil imperfectum eſſe ſummum bonum ex eo cõfirmabant,quòd ſummum bonum,id eſt ipſum per ſe bonum , perfectum eſſe ſtatuebant. ſi enim ipſum per ſe bonum eſt perfectum,quod eſt imperfectum , ſummum bonum non eſt . Sed Ariſtoteles primùm propoſitionem illam refellit,qua voluptatem eſſe motionem,aſſerebant:aitq; omnis motio velocior ac tardior eſt:ambulat ſiquidem vnuſquiſque velocius aliquãdo , interdum verò tardius:moueturque citius conſtans ac non errãs orbis cœleſtis:tardius reliqui erratici.quòd ſi in motione velocius ineſt , & tardius , voluptas verò voluptate celerior, ac tardior nulla eſt:voluptas motio non eſt.fieri enim poteſt,inquit,vt & celerius lætatus ſit quiſpiam,voluptateque affectus,& tardius:id eſt,aliquando celerius,aliquando tardius lætari, voluptateque affici vnuſquiſque deſiſtit:ipſa verò voluptas celerior,aut tardior nulla eſt . Dicere etiam hoc modo poſſumus: cùm ambulat aliquis ex aliquo loco in alterum,vel currit,omnes ambulationis, aut curſionis eius partes celeritatem æqualem minimè habent:ſed aliæ celeriores,tardiores aliæ ſunt . partes autem voluptatis omnes à principio ad finem vſque,ſi partes appellandę ſunt:vna enim eſt tota atque eadem ſimilis ſibi voluptas:nihilo altera ꝙ altera citatiores,aut lentiores eſſe cõſpiciuntur:ſed a principio vſque ad finem æqualis tota,vt diximus,ſibi ipſi eſt,nullam eo tempore quo lætamur, voluptatemque percipimus,intentionem,aut remiſſionem admittens. Quod verò inquit in principio horum verborum [voluptatem motionem & generationem eſſe conantur demonſtrare] idem eſt ac ſi dixiſſet,non eſſe ipſum bonum voluptatẽ demonſtrare conantur. voluptatẽ enim eſſe generationem & motionem,& voluptatem non eſſe ſummum bonum,idem eſt.Poſteà vbi dixit, omni motui propriam eſſe celeritatem & tarditatem,ſubiungit:[& ſi non per ſe ipſam, vt motioni ipſius mundi,ſaltẽ ad aliud]. quod ita intelligendũ eſt:licet omnis motus ipſe per ſeipſum celeritatẽ non admittat,vt qui mũdi eſt,id eſt ſupremi cœleſtis orbis non erratici.hũc enim mundum hîc appellat:qui quoniam æqualiter mouetur , celeritatem & tarditatem nullam admittit, vt in libris

 de cœlo

de cœlo demonstratum est:siquis tamen ad alios orbes erraticarum stellarum cōpararit,longè celeriorem cæteris esse inueniet.

Ac mutari quidem in voluptatem citò & tardè licet:operari autē ex ipsa,id est voluptate affici,citò,non licet.

Hucusque voluptatem non esse motum ostendit:nunc comprobationem etiam illorum reprę hendit.ita enim illi voluptatem esse motum probabant: si motio mobilis rei perfectio est in eo ꝙ est mobilis,vt in tertio physicorum dicitur,id est dum è potestate in actum & operationem res ipsa reducitur : qui autem voluptate afficitur,ex eo quòd poterat oblectari, in operationem ipsam oblectationis & voluptatis trāsit:voluptatem quoque perfectionem esse eius qui oblectari potest, quatenus est eiusmodi,perspicuum est.quod si est,voluptatem esse motionem patet.Sed hoc quod de voluptate dicunt isti,non est idem,inquit Aristoteles,quod id quod accidit in re quę mouetur. cùm enim id quod mouetur, à potestate &* aptitudine in illud transit,in quod transire potest,aptumque est:adhuc in ipso potestas ipsa remanet.verbi causa,quod potestate est album,dum à potestate in actum transit:tantisper dicitur moueri, quoad potestatem albedinis consequendæ in se habuerit:vbi verò potestas iam abiit,actu verò & operatione tantummodo album euasit, cū non amplius in eo quicquam eius sit,vnde transmutari inceperat:nō amplius mouetur: neque amplius motionem in eo esse concedendum est.non enim amplius in motu est,sed in statu,id est in albedine ipsa quæ non fit amplius,sed iam est.quoad enim albesit:aliquid nigredinis semper in eo inest, siquidem è nigredine in albedinem fit transmutatio:quoad verò nigredinis quippiam in eo inest: potestate est album,& mouetur,sicut dictum est.in eo verò quod voluptate afficitur,neque iniucūditatis quippiam remanet è qua ad voluptatem transit:neque ad finem aliquem desinit, quemadmodum id quod albescebat,in album.restat igitur,vt voluptas motio nullo modo sit.

**ἀπὸ τῆς ἐπιτηδειότητος.*

Quo pacto item esse generatio potest?nō enim ex quolibet quodlibet gigni videtur,sed in illud dissolui vnumquodque,ex quo generatur.& cuius generatio est voluptas,dolor eius corruptio erit.

Cum dixerit vnde progressus Plato voluptatem motionem esse affirmabat, eiusque rationem refutarit:nunc quo argumento idem persuasus eam esse generationē asserat,ostendit:& simili modo etiam hac in parte opinionem eius refellit.est enim voluptas,vt inquit Plato,non finis,sed via quædam & mutatio eorum quæ ad finem tendunt.sicut sanatio ad sanitatem,& albefactio ad albedinem:ita ipsa ad naturalem constitutionem,bonamque animi affectionē deducit. est enim in sensibilem naturam generatio. habitum enim nostrum qui præter naturam è statu suo elapsus est, in naturalem hilaritatem,& lætitiam reducit.immo nō ipsa est quæ reducit,sed per ipsam, quasi per generationem,animalium corpora in naturalem habitum redeunt.Quoniam igitur voluptas generatio est:generatio autem non est finis,sed ex iis quæ ad finem conducunt:fini ad quem tendit, minimè erit cognata.nulla enim in vniuersum generatio finibus cognata esse conspicitur: nā neque ædificatio cum domo quam extruit,habet cognationem: neque sanatio cum sanitate quam affert.Sed fines boni sunt:voluptas itaque cùm non sit finis, bona non erit: si enim finis est bonus, quod cognationem non habet cum fine,bonum non est. Has Platonis rationes validas minimè esse & aliàs ostendit, & nunc etiā probat:cùm inquit,nihil videri ex quolibet gigni:sed ex eo quod potestate id erat,quod actu & re ipsa nunc est.vt caro quæ re ipsa nunc caro est,non ex lapide,aut ligno, aut alia quauis re procreata est : sed * ex eo quod potestate erat caro:id autem erat sanguis nam si lignum quoque potestate esset caro,ex ligno quoque caro gigni posset.propterea fit vt non ex ligno sed ex sanguine caro gignatur,quia sanguis potestate caro est.at sanguis ex pane qui potestate est sanguis, gigni consueuit. præterea vnumquodque quod generatur, ex eo gignitur in quod per corruptionem,quæ contraria est generationi, potest dissolui.vt plantæ,& stirpes,cæteraque omnia ex elementis gignuntur, in quæ per corruptionem resoluuntur. Si igitur voluptas quoque esset generatio:via quædam & mutatio ex aliquo in aliquod esset: vt nigrefactio ex albo in nigrum, & ægrotatio seu * morbificatio ex sanitate in morbum.sed in voluptate neque à quo, neque in quod transitus fiat,reperiri potest:nihil enim est quod vel alteretur atque immutetur ex voluptate, vel finis sit,in quem voluptas desinat:sicut sanatio in sanitatem,& calefactio in calidū: non est igitur generatio voluptas, sed operatio, vt demonstrabit. operationes autem fines ipsi, non via ad fines sunt, finem verò esse voluptatem, & non generationem, inde facilè cognoscemus,quòd in generationibus non simul & gignitur quippiam,& est,quando gignitur: neque enim cum caro gignitur,caro est:neque cùm domus fit,& fit simul & est.in operationibus verò, vt in videndo,simul & videt quispiam & vidit:sic in voluptatibus quoque euenit, vt simul quispiam

**Caro ex sanguine, imò caro nihil aliud est quàm exsiccatus sanguis.*

**νόσανσις, quā uocem ea forma protulit qua μέλανσις.*

voluptate

voluptate & afficiatur, & affectus ſit:quare operatio eſt voluptas, non generatio : ſi verò operatio: finis quoque,non via & mutatio ad finem eſt. nulla enim pars temporis eſt quo quiſpiam voluptatem percipit,in qua perfecta in eo qui afficitur,non adſit voluptas.quod autem in omnibus temporis partibus perfectum atque integrum eſt:id non generatio,ſed operatio eſt.tuncverò perfecta generatio & eſt & dicitur:cùm illud quod gignitur perfectum fuerit. nam quoad adhuc fit, & id quod gignitur,& generatio ipſa imperfecta eſt.at voluptas & in prima totius temporis,quo quiſpiã ea afficitur,parte tota integra ac perfecta adeſt,& in ſecunda ſimiliter,& in ſequenti,& in reliquis omnibus deinceps vel minimis temporis portiunculis:non igitur generatio,ſed operatio eſt. Adde quòd ſi eſſet generatio,mutatio eſſet alicuius ſubiectæ rei,quæ poteſtate illud eſſet, in quod mutatur:exempli cauſa,ſanguificatio cùm ſanguinis generatio ſit,mutatio eſt panis,aut alicuius alterius alimenti,quod poteſtate ſanguis eſt.in voluptatibus autem nihil reperitur quod è ſpecie in qua eſt,mutetur in alteram ſpeciem,quæ ante quam voluptate quiſpiam afficeretur,actu non erat illa ſed poteſtate,poſteà verò per voluptatem actu euaſit,ſicut in pane fit,qui cùm ante generationem,quæ ſanguificatio eſt,non eſſet actu & operatione ſanguis,ſed poteſtate: poſteà per ſanguificationem ſanguis actu eſt effectus. Quid igitur iſti qui voluptatem eſſe generationem dicunt,nobis afferre poterunt,quod pani & ſanguini correſpondeat, quod voluptate tanquam generatione ex eo quod eſt,in id quod non eſt,mutetur?corpúſne , an animam eſſe id dicent quod pani ſimile ſit,quod præſente voluptate immutetur?ſed id ridiculum eſſet vel omnino cogitare. Prætereà ſicut finem ſanationis quæ eſt ſanitas,ægrotatio ſeu ægrificatio corrũpit:& ſanatio econtrariò morbum,qui morbificationis finis eſt:ita quoque in voluptate euenire dicendum eſſet:vt quod à voluptate fuiſſet genitum,à dolore corrumperetur:& quod dolor induxiſſet, id per voluptatem interiret.Dicant igitur iſti,quinam hi fines ſint,qui & à voluptate & à dolore gignantur viciſſim,& corrumpantur.

Dicunt item dolorem indigentiam eius eſſe, quod ſecundum naturam eſt:voluptatem repletionem.at hæc corporis ſunt affectiones.ſi igitur voluptas eius quod eſt ſecundum naturam repletio eſt:illud in quo repletio fit, eſſet id quod voluptatem perciperet:corpus igitur id eſſet: ſed nõ videtur. voluptas igitur repletio non eſt.

Hac etiam ratione voluptatem eſſe generationem,& proptereà non eſſe ſummum bonum conabantur demonſtrare.ita enim dicebant:voluptas repletio eſt:repletio eſt generatio:voluptas igitur generatio eſt.deinde,voluptas eſt generatio : generatio eſt mutatio:at mutatio eſt imperfecta: voluptas igitur imperfecta eſt.ſi verò eſt imperfecta,eſſe ſummum bonum , quod perfectiſſimum eſt,nullo modo poteſt.Sed vnde voluptatem eſſe repletionem conſtat? quoniam,inquiunt , dolor qui ei eſt oppoſitus,indigentia eſt,ipſam eſſe repletionem patet.nam ſi album diſcernit & diſgregat:nigrum congregat & concernit.ſi dolor eſt indigentia:voluptas repletio eſt. hæc enim contrariorum eſt lex.Dolorem autem eſſe indigentiam hoc modo probant:ſi animal, inquiunt, dum eſurit,& ſitit,dolorem percipit:fames & ſitis dolores ſunt:at fames & ſitis naturalis habitus indigentiæ & defectus ſunt:dolor igitur eſt indigentia.corpus enim vbi ſicci & humidi alimenti indigum eſt,è naturali cõſtitutione*exturbatur:quod dum fit,dolet,repletionemque appetit: atque eam appetendo ad comedendum,& bibendum inducitur:comedendo poſteà & bibendo repletur. Sed ſi hæc vera ſunt:ita enim horum ratio reprobatur : indigentia & repletio corporis eſſent affectiones.quare ſequeretur,vt corpus eſſet quod & voluptatẽ & dolorem perciperet. cùm enim ipſum repleatur,ipſum quoque voluptare affici conſentaneum eſt.ſi enim in corpore fit repletio : repletio autem eſt voluptas:in corpore quoque voluptas proculdubio erit. in quo autem eſt voluptas, id oblectari,voluptatemque percipere neceſſe eſt:at corpus non eſt quod voluptatem percipit:voluptas igitur repletio non eſt.

* ἐξίσαται.

Sed vnuſquiſque & voluptate affici dum fit repletio:& dolorem percipere,dum ſecatur,conſueuit.

Cùm voluptatem non eſſe repletionem oſtenderit : nunc quo modo ex repletione efficiatur, declarat. voluptate enim afficimur , dum circa eſculenta, & potulẽta alimenta intra corpus ſumpta altrix facultas ſine impedimento operatur.voluptas enim quæ indigentiæ ſuperuenit , altricis animæ ſecundum naturam impedimento vacans operatio eſt.& in vniuerſum omnis operatio ſecundum naturam quæ abſque impedimento fit,ſuauiſſima eſt ac iucundiſſima. altricis igitur animæ operatio eſt quæ replet , & in naturalem habitum reſtituit. atque anima eſt quæ voluptatem

percipit:voluptas verò ipſius impedimento vacans operatio eſt.Appellat autem voluptatem operationem Ariſtoteles,non quòd ex propria ratione operatio ſit:ſed quia ita in operatione eſſentiã ſuam habet,vt ſeparari ab ea non poſſit. Dicitur itaque voluptas animæ operatio impedimento vacans,propterea quòd ex libera animæ operatione conſequitur,eique ita adhæret atque annexa eſt,vt auelli nequeat.ſicut autem virtutum & ſcientiarum,quæ habitus animæ ſunt, operationes conſequitur voluptas:ſunt enim iucundæ ac voluptuoſæ: ſic animæ quoque altricis operationes, cùm ſine impedimento fiunt,ſuauiſſimæ eſſe conſueuerunt.eſtque altrix anima, ſiue altrix animæ facultas habitus corporis:operationes verò eius perfectiones quædam,reſtitutioneſque in naturalem ſtatum.quod autem in naturam reſtituit,eſt voluptuoſum.quare voluptas repletio quidē non eſt:ſed altricis facultatis,aut animæ,aut habitus, aut quo modo quis voluerit appellare, operatio. dum enim habitus hic operatur,repletio,& in naturalem ſtatum reſtitutio conſequitur. Quemadmodum enim dum ædificator operatur,id eſt domum extruit, ſequitur vt parietes augeãtur & creſcant:dumque aquam in ciſternam infundimus,euenit vt impleatur ciſterna: ſic dum habitus hic nutricatorius circa ea quæ alunt corpus,operatur:corpus repletur.Multum igitur intereſt, vtrum dicamus voluptatem eſſe repletionem:an ex voluptate, id eſt ex altricis animæ operatione repletionem ſequi.eſt enim altrix anima vt dixi,habitus corporis:voluptas habitus huius operatio circa ea quæ corpori ipſi alimentum præſtant.quæ verò operationem hanc quæ eſt voluptas,repletio conſequitur,generatio eſt:quippè cùm repleri nihil aliud ſit quàm gigni.

Opinio autem hæc ex voluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus videtur extitiſſe.vbi enim indigi effecti fuerint, atque ob id dolore præoccupati:percipere voluptatem ex repletione aiunt.

Ex doloribus inquit,& voluptatibus circa alimentum in mentem venit ipſis opinari voluptatem eſſe repletionem.propterea enim quòd altricis animæ operationem quæ voluptuoſa eſt, repletio conſequitur:voluptatem eſſe repletionem exiſtimarunt,id quod cõſequitur, eſſe idem cum eo ex quo conſequitur,ſtatuentes.dolet enim animal dum indiget:poſteà verò quàm in eo ſumpto cibo operari altrix facultas cœperit:quia repletur,non amplius dolore afficitur. dicunt igitur hi dolore præoccupatos ex indigentia poſteà voluptate affici dum replētur: ac propterea cùm ſimul cum repletione fiat voluptas,ſimulque cum ea exiſtat, voluptatem & repletionem idem eſſe. ſed cum dicunt repletionem quæ ex voluptate ſequitur,eſſe voluptatem: nihil aliud faciunt, quàm ſi vmbram eſſe idem cum eo cuius eſt vmbra aſſeuerarent.ſicut enim deambulantem ſub dio à ſole illuſtrato vmbra neceſſariò conſequitur,ſic operationē altricis animæ quæ ſine impedimento fit, quæ nihil aliud eſt,eo modo quo declaratum fuit,quàm voluptas:ſequitur repletio.

At hoc non circa omnes voluptates accidit. dolore enim vacant tum diſciplinares:tum ex iis quæ ſenſus afficiunt,illæ quæ olfactu, quæ auditu, & viſu percipiuntur.

Repletionem non eſſe voluptatem,ſed voluptati,vel ſi placet,operationi ipſi accidere, in qua conſiſtit voluptas:ex aliis voluptatibus declarat,quæ tum ex contēplationibus & diſciplinis exiſtunt:tum ex iis quæ ſenſibus quibuſdam percipiuntur:in quibus nulla repletio conſpicitur.Nam ſi,vt iſti dicunt,voluptas eſt repletio,quæ dolori ob indigentiam exorto ſuperuenit: nemo qui nõ indigeret,ac propterea dolore eſſet vacuus:percipere voluptatem poſſet.ſi enim voluptas & repletio idem eſt,vt ipſi hi volunt:atque ob id qui voluptate afficitur,& qui repletur ſimili modo ſunt iidem:qui fieri poteſt vt voluptatem percipiat quiſpiam,ſi non repleatur? voluptatem autem percipiunt & maximam quidem, qui in contemplatione rerum verſantur & diſciplinis. tum qui vel *modulationes canoras audiunt, vel odorata olfaciunt, vel pulcherrima aliqua ſpectacula inſpiciunt.cum tamen nullam in ipſis repletionem fieri manifeſtum ſit.hos enim non repleri ex eo patet,quòd cùm nullus præceſſerit dolor,nullaque indigentia:voluptate afficiuntur.nam quia dolor ex indigentia conſequitur:in quibus dolor nõn eſt,in iis neque erit indigentia: in quibus verò nõ eſt indigentia,in iis neque repletio eſt:in quibus non eſt repletio, ſi repletio & voluptas ſunt idē, neque eſſe voluptatem neceſſe eſt.

*ἐναρμονίων μελῶν.

Multæ item recordationes,& ſpes huiuſmodi ſunt. Cuius igitur hæ erunt generationes,cùm nullius rei præceſſerint indigentiæ, cuius repletiones eſſe hæ poſſint?

Ex recordatione & ſpe idem confirmat.Sed recordati, inquit, voluptate plerunque afficimur. recordationes verò illæ cuius rei ſunt generationes? id eſt cuius rei repletiones ſunt? quia enim

repletio

repletio eſt generatio:generationem pro repletione hîc ſumpſit. Voluptates autẽ has quæ ex memoria fiunt, non eſſe repletiones, ex eo perſpicuum eſt, quòd nullius rei indigentia præceſſerit. nullam verò indigentiam præceſſiſſe inde cognoſcimus, quia nullus præceſſit dolor. honeſtarum nanque actionum quas vel egerit quiſpiam, vel expertus fuerit. memoriæ iucundiſſimæ ſunt, ac voluptuoſiſſimæ:ſpes item ſimili modo.

Aduerſus eos autem qui probroſas voluptates* producunt, dicere quiſpiam poſſet non eſſe ea iucunda.nõ enim ſi male affectis iucunda ſunt, iccirco abſolutè quoque eſſe ea iucunda exiſtimandum eſt:ſed ipſis illis tantummodo. quemadmodũ neque ſalubria aut dulcia, aut amara, quæ ægrotantibus:neque alba, quæ lippientibus eſſe huiuſmodi videntur. *προφέροντας.

Qualia ſunt ea quæ iucunditatem afferunt:tales voluptates ſunt quæ ab ipſis eueniunt: nonnulla verò quæ iucunditatem afferunt,ſunt praua: ſunt igitur etiam prauæ voluptates, quare voluptas bonum non eſt.Sed hæc ratio non colligit bonum,non eſſe voluptatem:ſed plures eſſe voluptatis ſpecies, inter ſeque differentes: quemadmodum etiam res ipſas, quæ voluptatem efficiunt. nam ſicut iucundæ ipſæ res bonæ aliæ ſunt, aliæ prauæ, aliæ neutræ: ita quoque voluptates trifariam quoque ipſæ diuidendæ ſunt: neque omnem voluptatem prauam eſſe cenſendum eſt. Ariſtoteles verò non ita rationi huic occurrit: ſed neque eſſe iucunda prorſus quæ praua ſunt: neque quæ ab ipſis eueniunt, voluptates eſſe ait. non enim verè ſunt iucunda, quæ iucunda eſſe prauis hominibus videntur:ſed ipſis illis iucunda ſunt, abſolutè autem minimè. ſicut enim neque ea quæ febricitantibus ſunt ſalubria, abſolutè omnibus huiuſmodi ſunt: neque quæ * morbo regio laborantibus amara videntur, amara quoque in vniuerſum habentur: neque quæ * lippientibus alba, vel nigra apparent, talia eſſe omnibus abſolutè exiſtimãdum eſt:ſed illis ipſis tantummodo: ſic neque quæ male affectis hominibus iucunda ſunt, continuò eſſe iucunda cenſendum eſt.Mulieri enim illi quę Libyę dominabatur Lamiæ nomine,quæ grauidas mulieres diſſecabat,ex earumque vteris crudos fœtus abliguriebat, talis cibus iucundus videbatur: à quo tamen reliquæ in vniuerſum abhorrebant. illi igitur hæc erant iucunda:ſed abſolutè & verè iucunda minimè erant. *ἰκτεριῶσι. * ὀφθαλμιῶσι.

An ita quoque dici poſſet,expetendas quidem eſſe voluptates: non tamen ex his:quemadmodum etiam diuitem eſſe,expetendum eſt: ſed non ex proditione:& ſanum eſſe item:ſed non ex cuiuſlibet rei eſu.

Altera hæc reſponſio eſt.oportet,inquit,voluptates eas bonas eſſe atque expetendas aſſerere, quæ ex rebus verè iucundis percipiuntur:cuiuſmodi virtutes,& ſcientiæ ſunt. quæ verò ex his, id eſt,probroſis rebus,ac vituperatione dignis eueniunt,vt ſunt concubitus cum maribus,atque huiuſmodi cætera:non appellare voluptates abſolutè,ſed eiuſmodi,vt cùm non ſint,videantur tamen quibuſdam eſſe voluptates.ſicut enim ex agri cultura diuitias ſibi comparare bonum eſt, atq; expetendum:ex ſacrilegio autem, aut patriæ proditione diuitem fieri peſſimum eſt, ac fugiendum: ita voluptatem percipere ex iis quæ verè iucunda ſunt,honeſtiſſimum: ex probroſis verò ac vituperabilibus,turpiſſimum eſt.

An ſpecie differunt voluptates. quę enim ex honeſtis rebus exiſtunt diuerſæ ab illis ſunt quæ ex turpibus percipiuntur:neque fieri poteſt vt iuſti quiſpiam voluptate afficiatur,niſi ſit iuſtus:aut muſici,niſi ſit muſicus: atq; in reliquis ſimili modo.

Vel igitur neque probroſæ res iucundæ, neque lætitiæ quæ ex ipſis oriuntur, voluptates dicendæ ſunt:vel ſi modò conſuetudinem,vulgique opinionem ſequi debemus, & quæ turpia ſunt iucunda appellare volumus:diſtinguẽdum nobis eſt: voluptateſque differre ſpecie dicendum eſt. diuerſæ enim ſpecie proborum hominum,eorumque qui ſecundum naturam viuunt, voluptates ab illis ſunt, quibus praui & intemperantes oblectantur. quo etenim boni à prauis diſtant: in eo etiam voluptates quas ſequuntur,quibuſque afficiuntur,diuerſæ inter ſe ſint, neceſſe eſt: id quod in hoc libro pluribus demonſtrabitur.differre autem voluptates ex eo manifeſtum eſt, quòd neq; iniuſti iuſtorum neque iuſti iniuſtorum voluptatibus perfrui velint: quippè cùm rerum diuerſarum ſpecie,diuerſæ quoque ſpecie operationes ſint. Quare voluptates quoque quæ ex operationibus eueniunt, ſpecie eſſe diuerſas neceſſe eſt.

Declarare autem videtur etiam amicus ab adulatore diuersus cùm sit, non esse bonum voluptatem: aut voluptates esse specie diuersas. hic enim * ad bonum versari: ille ad voluptatem videtur. atque illud probro datur: hoc laudi est: vtpote cùm ad alia, atque alia versentur.

** ὁμιλεῖν πρὸς τὸ ἀγαθὸν. i. bonum amplecti.*

Voluptatem non esse bonum ex adulatore quoque conantur ratiocinari, & colligere. nam si adulator ex iis est quæ praua sunt & vituperantur: voluptasque quæ ab ipsis proficiscitur est praua: voluptas bonum minimè est. Huic rationi occurrit Aristoteles: atque ait ex adulatore prauam esse voluptatem minimè ostendi: sed quia ab amico differt, voluptates quoque quæ ab ipsis eueniunt diuersas inter se esse: eam videlicet quæ est amici, ab ea quam adulator exhibet. Sed quid amicus ab adulatore differt? quamplurimum: sicut dictum est, quando de adulatione loquebatur. In eo etiam differentia ipsorum est, quòd amicus non semper cum amico ad voluptatem vel agit, vel loquitur: sed quandoque dolorem afferre etiam non veretur: cùm videt fore, vt parua molestia illata, multum prodesse amico possit. at adulator, vt semper iucundus sit, semperque voluptatem exhibeat, studet: idque est quod maximè omnium coniectat. iccirco amicus, vtpote qui amico eius ipsius causa optimè velit, laudatur: adulator vituperio est. id autem non cõtingeret, nisi diuersi inter sese essent. at si diuersi inter se sunt: diuersæ quoque voluptates sint, necesse est, quæ ab ipsis eueniunt. Differunt item amicus & adulator in eo, quòd adulatoris congressiones ad alia spectant ac diuersa, quàm ipse in animo habeat: cogitat enim alia, & alia dicit, & facit: amici autem verba & facta cum animi cogitationibus conueniunt.

Extat elegans commentar. de discrimine adulatoris & amici.

Nemo præterea expeteret vel viuere ita, vt pueri mente præditus illis voluptatibus, quammaximè fieri potest, afficeretur, quibus pueri oblectari consueuerunt.

Si voluptas esset bonum, quælibet iucunda vita esset bona: sed sunt nonnullæ vitæ iucunditatem afferentes, quæ prauæ sunt: non est igitur voluptas bonum. hæc quoque ratio ad probandum voluptatem non esse bonum, adduci consueuit. Esse enim vitas iucundas non bonas argumento sunt puerorum vitæ, qui semper voluptate afficiuntur & lætantur, cùm tamen vita illorum bona non sit. nam ita viuere & sapere vt pueri, expeteret nemo, id est, nemo puerorũ voluptate perfrui vellet. ille enim puerorum voluptate cupit oblectari, qui sicut puer sapit: si sapere pueros dicendum est. Huic rationi nullam responsionem subiungit, propterea quòd manifestum sit, ea nõ prauam esse voluptatem, sed diuersas esse eius species demonstrari.

Vel turpe aliquid agẽdo ita gaudere, vt nullum vnquam dolorem percepturus sit.

Hoc quoque afferebant, vt malam esse voluptatem constituerent. Quod autem inquit, huiusmodi est. bonorum consequutionem nõ vno quodam modo adipisci studemus, alio verò minimè: sed omnia inquirimus, quibus nobis bona comparari posse speramus. neque dicimus hoc modo, aut hac actione tantum bona esse acquirenda, alia autem ratione nõ esse: sed omni modo, & omni actione, & operatione, qua id fieri potest, consequi bonum conamur. non enim exempli causa si victoria contra hostes bona sit, possimusq; eam non aperto marte, sed dolo aliquo cõsequi: id repudiamus: volumusque potius in apertum prælium descendere: sed econtrariò prælio omisso vulpinas fraudes subire non veremur. si item dolis non licet: bello aperto tentamus. si vtrisque vincendi spes nobis est: vtraque aggredimur. ita quoque si voluptas esset bonum: siue ex turpissimis quibusque actionibus, & vituperatione dignis, siue ex honestis, & laudabilibus acquiri à nobis posset, omnia promiscuè ageremus: nihilque prorsus vereremur. at ob voluptatem turpissima non agimus: cùm tamen ex turpibus rebus, quàm ex honestis & laude dignis actionibus percipere voluptatem facilius sit: voluptas igitur bonum non est. nam si esset, vt dictum est: ex qualibet re iucunda siue laudabili, siue vituperabili comparare ipsam studeremus: quo modo à nobis fieri id facilius posset.

Et circa * multa studium adhiberemus, etiam si nullam afferrent voluptatem: vt videre, meminisse, cognoscere, virtutes habere. quòd si hæc voluptates necessariò consequuntur, nihil refert. expeteremus nanque ea nihilo minus, licet etiam nulla inde voluptas exoriretur.

** περὶ πολλὰ σπουδὴν ποιησαίμεθα. i. in multa studium conferremus.*

Cùm modò adducta superius ratio, si voluptas esset bonum, ex omni re comparaturos nos esse ipsam,

ipſam,oſtenderit:quippè cùm bonum non debeat ex hac re acquiri, & non alia : ſed ex qualibet, vnde conſequendi eius facultas nobis offeratur:nunc hæc ſubiungit, quibus opinionem hanc refellat,ac reprobet:atque inquit in hanc ſententiam:ſicut non omnia fugimus,quæ oblectationem, & voluptatem non afferunt:ita non omnia ſectamur,atque amplectimur, ex quibus voluptas cõſequitur.quis enim eſt,qui videre, vel audire non velit?etiam ſi id voluptatem non exhibeat. Sed ſi quiſquam hoc non approbat,ſed in videndo & audiendo ſemper ineſſe voluptatem aſſerit,virtutum certè acquiſitionem eſſe laborioſam,& difficilem negare non poterit. ſciunt enim qui experti ſunt. anguſta ſiquidem,vt rerum omnium dominus * inquit,atque arcta via eſt, quæ ad vitam deducit.& tamen per eam voluptatibus carẽtem beatiſſimus omnium ſanctorum cœtus toto vitæ curriculo ingreſſus eſt.Meminiſſe item volumus,etiam ſi recordationes voluptatem nullam afferant.quòd ſi quis dicat dum videmus,& recordamur,viaq; virtutis incedimus, neceſſariò voluptatem nos percipere:nihil inquit,refert:quippè cùm eadem hæc expeteremus, etiã ſi voluptates nullę ſequerentur.cuius rei argumentũ id eſt,quòd qui in caliginoſis carceribus concluſi ſunt: quamuis tenebras videre non oblectentur,quæ voluptate omni carent,videre tamen expetunt. * Matth.5.

Voluptatem igitur neque eſſe ipſum per ſe bonum:neque omnem eſſe expetendam,nonnullaſque eſſe per ſe expetibiles,quæ differant aut ſpecie, aut iis à quibus eueniunt.planum videtur.Ac de iis quidem quæ de voluptate & dolore feruntur,ſatis dictum ſit.

Diſputationem de voluptate,in qua bonúmne ea eſſet,néc ne agebatur,hìc concludit,ac finit, atque inquit perſpicuum eſſe,neque ſummum bonum eſſe voluptatem:neque omneſ eſſe expetẽdas voluptates.Sed eſſe manca oratio videtur:ita enim integra ſententia eſſet, ſi verba hæc adiungeremus. licet affectiones quoque quæ ex probroſis operationibus in nobis exiſtunt, voluptates eſſe concederemus:non omnem voluptatem eſſe bonum,neque omnem eſſe expetendam,ſed diuerſas eſſe ſpecie voluptates perſpicuum eſt.

Quidnam ſit uoluptas & quo modo operationem perficiat. Cap. IIII.

QVidnam autem ſit voluptas,aut qualis,clarius fiet,ſi diſputationem à principio repetamus.

Cum hucuſque rationes, quæ voluptatem non eſſe bonum aiebant,excuſſerit, ac reprobarit:nunc quænam eius natura, atque eſſentia ſit,inquirit:quippè cùm ex hoc bonúmne ea an malum ſit,cogníturi ſimus.ſic enim etiam cùm de tempore ageret, vbi quid eſſet inueſtigauit, quale eſſet,deinde inuenit. Vel igitur ita hoc intelligendum eſt:primùm oportet nos quidnam ſit voluptas,conſiderare:id eſt,quæ nam eius natura ſit,& forma,qúæue eius eſſentia:deinde ita qualis ſit,bonáne videlicet,an mala,poſteà indagare. antedictæ enim rationes nihilo magis bonã eam quàm malam eſſe demonſtrarunt. Vel quid ſit, & qualis ſit voluptas, alio modo eſt accipiendum. Quid ſit,hoc eſt,ſitne ex ſimplicibus,exq́ue iis quæ per ſe intelligũtur:cuiuſmodi eſt viſus, & olfactus:aut potius ſicut eſt album & nigrum. Qualis ſit,id eſt,ſitne ex iis quæ cum aliis neceſſariò intelliguntur:vt ſunt ea quæ in certis ac definitis ſubiectis inſunt,cuiuſmodi eſt ſimitas,imparitas, indiuiſibilitas per latitudinem.album enim ſine vllo certo ſubiecto intelligere poſſumus:at ſimitas ſine naribus : imparitas ſine numero : indiuiſibilitas per latitudinem ſine linea intelligi nullò modo poteſt. Quærendum igitur de voluptate, ſitne ex iis quæ in indefinitis ſubiectis habent eſſentiam:an ex iis quæ in certis aliquibus ſubiectis inſunt. Eſſe autem ipſam ex iis quæ ſubiectum certum habent,declarabit.operatio enim animæ ſubiectum eius eſt:quippè quòd ſimul cum operationibus ſecundum naturam adſit, & non adſit:vt iccirco operatio quoque eſſe videatur: proptereà quòd ſimul cum operationibus & adeſſe & abeſſe cõſueuit. & quemadmodum vnaquæq; ex operationibus in vnaquaque vel indiuiſibili temporis particula tota atque integra eſt, vt cognoſcemus:ita etiam voluptas eſſe deprẹhenditur.

Viſio enim quocunq; tempore eſſe perfecta videtur. nulla enim re deficit,quæ poſteà ſuccedens ſpeciem eius perficiat. huic ſimilis quoq; voluptas eſt.totum ſiquidem quoddam eſt : neq; vllo in tẽpore ſtatuere aliquis voluptatem poſſet cuius,ſi longiore fieret tempore,ſpecies perficeretur.

Indiuiſibilem particulam temporis,id eſt,nunc,tempus hìc appellat, eò quòd pars eius eſt.in vnoquoque enim nunc,viſio ipſa perfecta atque integra eſt,operationeq́ue exiſtens. non enim in

tempore aliquo aliquid cernimus, ſed in vnaquaque temporis parte, & in ipſo indiuiſibili nunc, prorſus videmus. neque admittit quippiam viſio in poſteriore nunc, quod in priore minimè habuerit:tota enim atque integra ſimul fit: eſſeque eius imperfectum non eſt. Sicut igitur eſt viſio: ita etiã voluptas.neque enim eſt voluptas coaceruatio quædam, & congeſtio multarũ voluptatũ: neque fit vt manente priore ſecunda ſuccedat, ac deinceps altera. præcedenteſque & ſequentes partes habeat:non ſecus ac linea quæ protrahitur, cuius prioribus partibus manentibus ſecundæ adiiciuntur:ſed in omnibus temporis momentis perfectiſſima eſt.qualis enim in primo momento fuit,talis in ſecundo, ac tertio, ac ſequentibus cæteris omnibus vna atque eadem eſt. Sed hæc ad clariorem eorum quę dicentur,euidentiam dicta ſunt.Colligere autem hinc vult voluptatem non eſſe generationem. voluptas enim operatio quodam modo eſt, propterea quòd in operationibus exiſtit:operatio autem non eſt generatio:voluptas igitur generatio non eſt. ſed vnde conſtat operationem non eſſe generationem?ex eo videlicet quòd generatio,quoad id quod gignitur fit, imperfecta eſt.operatio verò ſingulis momentis tota ac perfecta.neque enim deeſt quippiam viſioni in vlla temporis particula,quod poſteà ipſi adiunctum perfectam eam reddat:ſed idem ſimili modo nunc percipit, quod prius:quippè cùm perfecta ſemper ac tota ſubſiſtat. eodẽ pacto voluptas. id quod perſpicuum eſt iis qui affectionem hanc diligenter obſeruant. quare voluptas operatio eſt,non generatio,aut motio.

Iccirco neque motio eſt.in tempore enim fit omnis motus,& cuiuſdam etiam finis eſt.vt ædificatio tunc perfecta eſt,cùm fecit id quod appetit, vel in omni videlicet tẽpore, vel in hoc.nam in partibus temporis imperfectæ omnes,& à tota,& inter ſe ſunt ſpecie diuerſę.lapidum ſiquidem cõpoſitio diuerſa à columnæ virgatione: atq; hæ vtræque à templi extructione differunt.templi enim effectio,cùm nulla re deficiat ad propoſitum, perfecta eſt. fundamẽti verò, & triglyphi fabrica eſt imperfecta:quippè cùm vtraq; partis ſit. Specie igitur differunt: neque fieri poteſt vt in quocunque tempore motionem ſpecie perfectam ſumamus,niſi in toto.

Omnis generatio & motio in tempore eſt: atque ex imperfectione ad perfectionem progreditur.nõ enim quod iter Thebis Athenas fecimus,idem rurſus in præſentia facimus: ſed aliud eſt quod præteriit, aliud quod nunc proficiſcimur. neque vna eſt tota ſimul Thebis Athenas profectio:ſed alia atque alia,quæ ex variis cõſtat partibus.tales enim imperfectæ omnes motiones ſunt, quæ videlicet ad finem aliquem progrediuntur.Vniuerſæ enim ædificationis qua ædes aliqua extructa eſt, partes imperfectæ ſunt: tota ipſa verò eſt perfecta. nam ſicut partes domus ſi ad totam domum comparentur,imperfectæ ſunt, ita fundamenti, & parietis ſtructura, & vnaquæque alia pars imperfecta habetur.præ vniuerſa fabrica, qua tota domus abſoluta eſt, finemque eſt conſequuta. Quæ ſanè partes, vt inquit, ſpecie & inter ſe,& à tota fabrica differunt. quemadmodum enim fundamentum à pariete diuerſum ſpecie eſt,& vtraque hæc à tota domo:ita quoque fundamenti generatio à parietis generatione, & vtræque hæ à totius domus generatione diuerſæ ſunt. * Virgationem autem columnæ erectionem eius appellat,rectamque collocationem:quæ tunc fit, cùm ad angulos rectos conſtituitur. Triglypha verò tignorum capita in ædificiis ſunt tripartitò ſculpta:à pleriſque μέτλα etiam vocari cõſueuerunt. ſed horum etiam generatio & motio,id eſt, effectio,à ſtructura tota differt,qua totum templum abſolutum eſt,quæ integra eſt,& perfecta.

*ῥάβδωσιν Ariſtoteles & Athenæus meminerũt quorundã oſtreorum quæ ῥαβδωτὰ dicũtur, Gaza τὰ ῥαβδωτὰ pectinatim diuiſa interpretatur.

Simili modo quoque in ingreſſione, & cæteris. nam ſi delatio eſt motio quæ alicunde aliquò fit:eius differentiæ ſunt ſecundum ſpeciem, volatus,ingreſſus,& ſaltus,atque huiuſmodi. neque tantùm hoc modo, verùm etiam in ingreſſione ipſa differentia eſt: nam alicunde & aliquò non idem in ſtadio & in parte eius eſt, & in alia, atque alia parte: neque percurrere lineam hanc,& illam.non ſolùm enim lineam, ſed in loco cõſtitutam pertranſit: in diuerſo autem hæc, quàm illa eſt. Sed accuratius de motu alibi iam diximus.

Delationem,ſicut in libro de animaliũ inceſſu fecit,in volatum,ingreſſum, & ſaltum diuidit: inquitque nõ ſolùm diuerſam eſſe ingreſſionem à volatu,ſed in ingreſſione quoque ipſa differentiam

tiam eſſe.aliam enim atque aliam vnamquamque eius partẽ eſſe declarat.quæ enim in tertia parte ſtadij fit,diuerſa ab ea eſt,quæ in dimidia:& hæc,ab ea quæ in duabus tertiis partibus fit:atque hæ omnes diuerſæ ſingulæ ſeparatim ab ea ſunt,quæ totum ſtadium pertranſiuit. Pari modo quoque ingreſſio ſupra lineam quæ eſt in theatro ab ea diſtat, quæ ſupra lineam in agro fit. Sed de motu exactè ſe alibi dixiſſe ait:id eſt in ſexto,ſeptimo,& octauo de phyſico auditu.Sciẽdum autem motionum differẽtias & diuerſitates ex partium quibus mouentur,differentia ſumpſiſſe: ex pedibus & alis ingreſſum,& volatum:ex modo ipſius motus ſaltum:generationes verò abſolutè à partium & totius differentia.Dixit autem hæc differre non temerè:ſed vt voluptates quoque ex operationibus,operationes ex operantibus differre oſtenderet.& ſicut ædificatio à re ædificata ſeparari nõ poteſt: ſed ſimul ambo exiſtunt.non enim fieri poteſt,vt ædificatum quippiam ſit,ædificatio non ſit:ita ſimul cum operatione naturali abſq; impedimento facta eſſe voluptatem, & ſimul cum voluptate naturalem operationem impedimento vacantem eſſe declararet.

Videtur autem non in omni tempore motio eſſe perfecta:ſed plerǫque imperfectæ, & ſpecie differentes:ſiquidem alicunde aliquò ſpeciem earum efficit. at voluptatis in quolibet tempore perfecta ſpecies eſt. perſpicuum igitur eſt, & diuerſas has inter ſe eſſe: & voluptatem quippiam ex iis eſſe, quæ integra ac perfecta ſunt.

Pleræque]adiunctum eſt ob circulares motiones,quæ in fine ſemper ſunt, atque ideo perfectæ,qua de re in primo libro de cœlo dictum iam eſt.ſed illæ quæ in rectũ feruntur, in omni tempore perfectæ minimè ſunt:ſed partes earum ſpecie à toto differunt, ſuntque imperfectæ: inter ſe etiam diuerſæ ſunt:principium enim vnde impetum accepit res quæ mouetur,à fine in quo quieſcit,ſine dubio differt.quòd ſi initium & finis differunt:perſpicuum eſt,partem quoque initio viciniorem ab ea eſſe diuerſam,quæ ſicut à principio abeſt longius,ita fini proxima eſt.Cùm autem partes motionis diuerſǫ hoc modo ſint:efficitur,vt antequam partes omnes abſolutǫ fuerint,motus imperfectus ſit.at voluptatis, ſicut dictum eſt, perfecta in omnibus temporis partibus ſpecies eſt:eſtque ex iis,non quǫ ex ſucceſſione partium aliam atque aliam ſubinde ſpeciem & perfectionem acquirunt: ſed quæ integra, ac tota, & perfecta ſunt. Cùm verò inquit, diuerſas eas inter ſe eſſe:de voluptate & motione ſeu generatione intelligit. voluptatem enim à motionibus & generationibus diuerſam eſſe conſtat.

Hoc autem ex eo etiam videretur, quòd moueri niſi in tempore quippiam non poteſt:voluptate autem affici poteſt.quod enim in ipſo nunc fit, totum quoddam eſt.Ex his autem manifeſtum eſt, nõ rectè dicere eos qui voluptatem eſſe motionem,vel generationem aſſerunt. nõ enim omnium hæc dicuntur:ſed partibilium,& eorum quæ tota minimè ſunt. nam neq; viſionis generatio eſt, neque puncti, neque vnitatis. neque enim horum quippiam motio aut generatio eſt.igitur nec voluptatis quoque erit:quippè quòd totum quoddam ſit.

Temporis indiuiſibilem partem[NVNC]appellat. demonſtratumque eſt in ſexto libro phyſici auditus in ipſo indiuiſibili nunc,neque moueri,neque quieſcere quicquam poſſe,neque generari,aut corrumpi.Quod ſi in indiuiſibili nunc capere voluptatem valemus, atque in eo perfecta eſſe voluptas poteſt:moueri autem vel generari quippiam non poteſt:voluptas neque motio,neq; generatio eſt.nam ſi faciamus in vna integra hora in qua aliquid gignatur,in lætitia ac voluptate quempiam eſſe conſtitutum:in ſingulis partibus,ſingulisque nunc ipſius horæ quod gignitur,erit imperfectum:voluptas perfecta atq; integra erit. voluptas igitur motio vel generatio minimè eſt. Cùm verò inquit[NON enim omniũ hæc dicuntur]deeſt præpoſito κατὰ:vt ſit κατὰ πάντων, hoc eſt,non enim de omnibus hæc,id eſt,generatio & motio dicuntur.nõ enim de omnibus motio & generatio dicitur, ſed de partibilibus, & non integris. partibilia autem & non tota ea ſunt, quæ ex imperfectione ad perfectionem per generationẽ progrediuntur:neque in indiuiſibili particula temporis totum ſuum eſſe habent.Neque igitur voluptas in tempore fit,ſicut domus: neq; viſio,neque punctus,ſed in ipſo nunc exiſtunt.id quod demõſtratum quoque alibi eſt,vbi de motu agebatur.Neque horum quippiam,id eſt,neque punctus, neq, vnitas, motus aut generatio eſt: hoc eſt,neque per motum aut generationem ex eo quòd non ſunt,ad id procedunt,vt ſint.

Sed

Sed ſenſus cuiuſlibet,cùm circa ſenſibilem rem operatur.

Senſus quidem ipſe , id eſt , viſio cùm viſibilis rei perceptio ſit , ſimul cum tempore protrahitur.non ſtatim vbi vidimus quippiã,à videndo deſiſtimus:ſed interdum aliquandiu videre perſeueramus id, quod primò in indiuiſibili nunc vidimus . atque ita quatenus fit , vt per temporis quoddam ſpatium videre pergamus:eatenus in tempore & motu eſſe viſionem dicẽdum eſt. ſenſus enim cuiuſlibet,cùm circa rem ſenſibilem operatur,tempus & motus intelligitur:licet ipſa viſio in ſingulis temporis partibus perfecta ſit. Sed fortaſſe loquutio hæc per defectum intelligenda eſt:vt quod dixit de voluptate,de ſenſu quoque dictum eſſe accipiamus, hoc modo : igitur neque voluptatis motio erit,aut generatio:ſed neque ſenſus cuiuſlibet , cùm circa rem ſenſibilem operatur generatio aut motio erit.ſubintelligẽdum enim eſt,totum hoc:[NEQVE generatio aut motio erit]:quippè quòd neque voluptatis, vt dictum eſt, ſit motio, neque perſenſionis cùm in operatione ipſa & actu eſt . Poſſumus quoque aliam huiuſce loci explanationem ſubiungere cæteris fortaſſe meliorem:vt quod de ſenſu hîc inquit , in hunc modum intelligamus . Senſus cuiuſlibet, non qui in habitu cõſideratur,ſed qui in operatione iam eſt,& circa proprium ſenſibile iam operatur : propria quædam voluptas eſt:hoc enim totum eſt ſubaudiendum.vel,voluptas totũ quoddam eſt:omni enim ſenſui qui in operatione eſt,& ſecundum naturam circa propriam rem ſenſibilem ſine impedimẽto operatur:propria quædam voluptas annexa eſt:alia quæ videndo:alia quę olfaciendo:alia quæ guſtando percipitur. loco tamen [δὲ,id eſt,ſed] particulæ [δὴ,id eſt,itaque] erit legendum:vt ſentẽtia huiuſmodi euadat:patet itaque ex antedictis , omni ſenſui qui actu ipſo ſine impedimento operatur,quandam voluptatem eſſe annexam . quia enim in ſingulis temporis partibus,ſingulisque nunc,viſio integra & perfecta eſt,& ſimili modo voluptas:eodem modo ſenſum qui operatione fit,cum ipſa voluptate exiſtere,neque ab ea ſeparatum eſſe,manifeſtum eſt.at ſi voluptati inſeparabili ratione accidit:dubium non eſt,quin cuiuſlibet ſenſus cùm circa propriã rem ſenſibilem operatur,propriam quandam voluptatem eſſe,concedendum ſit . videturque hæc explanatio conſentire magis cum iis quæ ſubiungit.

Perfectè autem eius qui bene eſt affectus, circa pulcherrimũ ex iis quæ ſenſui ſubiiciuntur.tale enim quid maximè eſſe perfecta operatio videtur.

Non omnia viſui expoſita ex æquo pulchra ſunt : neque in omnibus pulchritudo vna, ſplendorque elucet.Neque enim mundi ipſius ac cœli fabrica vndique tornata, atque omni cum menſura & ordine elaborata perinde eſt pulchra,vt aureus,aut ligneus globus . Neque ſolis illuminatrix vis quæ omnia illuſtrat,proprioque implet fulgore ; ſimilem decorem habet , atque illa * lux quæ è luna procedit. Pauo item & graculus diuerſa præditi pulchritudine ſunt.Neq; ſimilis gratia ineſt & elegantia in oratione quæ ſimplici modo profertur, * & in voce muſicorum interuallorum,quæ in omnibus modulationibus & numeris conſideratur . Hoc in iis quoque quæ guſtu, quæ olfactu,quæ tactu percipiuntur,inuenire licet.Quod ſi ita eſt,ſenſibiles res non ſimili modo omnes attrahere & allicere ſenſus,eoſque oblectare & exhilarare,dubium non eſt.neque enim eadem lætitia afficitur quiſpiam cùm corpus intuetur omni partium inter ſe æquabilitate , ac conuenientia diſpoſitum,colorisque nitore inſignitum:& cùm contrario modo affectum inſpicit:ſed ex pulcherrimis viſus obiectis rebus maxima : ex non ita pulchris non magna voluptas euenire conſueuit.idem in auditui expoſitis fit.Quod igitur hîc inquit,huiuſmodi eſt:omnem ſenſum qui operatione eſt:operatione autem ille eſt qui circa propriã rem ſenſibilem operatur : id eſt,qui vel iam videt viſibilem,vel guſtabilem iam guſtat,& cæteri huiuſmodi:voluptas cõſequitur:omniſq; ſenſus cùm propriam rem ſenſibilem percipit,lætitia ac voluptate afficitur.qui verò perfectè operatur:id autem facit,qui bene eſt affectus:bene affectus verò eſt ille cuius inſtrumenrum valet, ſanumque eſt:is igitur qui perfectè , ſineque vllo impedimẽto ſecundum naturam operationem ſuã exercet,perfectè etiam lætatur:& præcipuè cùm pulcherrimam ex propriis rebus ſenſibilibus cõprehendit ac percipit.nam ſiue res quæ obiicitur pulcherrima quidem ſit,ſenſus verò ipſe nõ bene nec ſine impedimento percipiat, ſed ægrotet : ſiue ſenſus bene affectus ſit & valeat , res autem ipſa non ſit pulcherrima:neutro modo perfecta contingere voluptas poterit.Perfectum autẽ ſenſum appellat , eum qui intendi, incrementumque ſuſcipere vllo pacto nequit : ſicut perfectè calidum id dicitur:quod ſummè calidũ eſt:id eſt, ignis,quo calidius quippiam excogitare aliquis non poteſt. ſic perfecta voluptas intelligenda eſt ea , qua nullam vehementiorem iuuenire licet , quæ maiorem oblectationem & lætitiam afferre queat. Cùm verò inquit,tale eſſe videri perfectã operationem:ſignificare vult perfectam operationem iucundiſſimam omnium videri , neque videri tantummodo , verùm etiam eſſe.nam imperfectæ iucunditatem quidem habent in ſe , non ita tamen vt iucundiſſimæ & ſint,& videantur . eſt tamen etiam in ipſis quicquid ineſt & operationis,

& voluptatis,

* σελήνης φωταυγία.
* διαστηματικῆ φωνῆ.

& voluptatis,quæ ei annexa eſt,in ſingulis temporis illius partibus totum quoddam , ac perfectũ. Sicut enim ex minore habitu maior efficitur : & vtrique tam maior quàm minor habitus & dicũtur,& ſunt:atque in eo quòd ſunt habitus, ſunt perfecti : ita & minor & maior voluptas tanquam integræ vtræque,ac perfectæ,quo tempore ipſis afficimur,conſiderantur.

Vtrum autem ipſum ſenſum,an id in quo ipſe eſt, operari dicamus, nihil interſit:in vnoquoque enim optima eius eſt operatio, quod optimè affectum eſt erga præſtantiſſimum ex iis quæ ipſi ſubiiciuntur . Atque hæc perfectiſſima eſſet,ac iucundiſſima.

Quoniam ſenſus qui operatione fit , & voluptas quæ ſimili modo in operatione exiſtit , nos ſumus qui ſentimus,voluptateque afficimur:& ipſe ſenſum dixerat operari & lætari: nihil referre inquit,ſiue ſenſum ipſum operari & oblectari,ſiue animal dicamus in quo ſenſus ineſt. cùm enim ille qui videt,hoc ſenſu bene eſt affectus,& circa pulcherrimas res viſibiles operatur:tunc perfectè operatur, & perfectè voluptatem percipit:quippè quòd operationes quæ ex perfectiſſimis habitibus exiſtunt, fiuntq́, circa pulcherrima ex iis quæ ipſis ſubiiciuntur , perfectiſſimæ ſint,& iucundiſſimæ. in vnoquoq; igitur eorum quæ ſentiunt, cùm & ipſum id quod ſentit bene affectum eſt,& optimum eſt quod ſentitur:optima quoq; operatio euadit.quæ ſanè operatio optima, etiam perfectiſſima eſt:quare iucundiſſima quoque erit . quod enim eſt optimum , id & perfectiſſimum quoq; & iucundiſſimum eſt.Perfectiſſimi igitur habitus:is autem eſt ſupremus, atque abſolutiſſimus:cuius nulla eſſe exuperatio poteſt:huius inquam operatio , cùm ſit circa pulcherrimũ eorum quę ipſi ſubiiciũtur,perfectiſſima eſt ac iucundiſſima.quę verò ex perfecto habitu prodit,iucunda quidem eſt etiam ipſa,ſed non iucundiſſima.Perfectum autem habitum appellat,eum qui nõdum ad vltimam & perfectiſſimam ſpeciem deuenit:ſed cùm habitus ob id vocetur quia habetur, perinde atque vnaquæque ſpecies:ad perfectiſſimum habitum quaſi via quædam eſt.

In omni enim ſenſu voluptas eſt:in omni item ſimili modo intellectione & contemplatione.iucundiſſima autem ea eſt,quę perfectiſſima:at perfectiſſima eius eſt, quod bene affectum eſt erga optimum eorum quæ ipſi ſubiiciuntur.operationem verò voluptas perficit.

Sicut in ſenſibus,ita in intellectione quoque & contemplatione fit . intellectionem autem, id eſt,διάνοιαν vocat ſciẽtiarum cognitionem:contemplationem intellectualem vitam, & operationem appellat.nam in his etiam magis & minus quippiam fit.nonnulli enim in his habitibus perfectiſſimi,nonnulli non ita,ſed minus ſunt perfecti, inferiorique loco habentur . vnde pro excellentia & defectione ita quoque operationem exercent : alio ſanè modo ille qui abiectis humi ſenſibus & relictis in ſeipſum collectus ſe totum intellectualibus rebus contemplandis intendit:alio, qui extrinſecus diſtrahitur , ſenſibuſque ſenſibilia percipere conatur : alio item qui ex propoſitis ad cõcluſionis collectionem progreditur. vt ſicut diuerſo modo operantur:diuerſæ quoque voluptates eorum ſint,& non eædem.Eſt igitur intellectualis vita perfectiſſima,& iucundiſſima:cæteræ perfectæ quidem etiam ipſæ & iucundæ , non tamen iucundiſſimæ : voluptas enim eſt , quæ operationem perficit.

Non eodem tamen modo & voluptas perficit, & ſenſibile , † & ſenſus, cùm bona ſunt. † *aliàs legitur ſenſum.*

Senſibile & ſenſus pro eodem poſita ſunt.Ariſtoteli enim ſicut artificialia artes, ita ſenſibilia ſenſus appellare mos eſt. ſubintelligendum autem eſt ſenſum : vt loquutio integra huiuſmodi ſit: non eodem modo voluptas operationem perficit,& ſenſibile & ſenſus ſenſum ipſum.niſi fortaſſe loco ſenſus ſenſum legendum ſit.ita enim & nihil deeſſet, & clarior euaderet oratio : non eodem modo & operationem voluptas,& ſenſibile ſenſum perficit.Sed quo modo ſenſibile ſenſum perficit?dum videlicet ex poteſtate in actum & operationem ſenſum deducit : efficitq; ipſum operationem,qui antequam ſenſibilem rem perciperet,poteſtate erat.ſenſus enim qui operatione eſt,vt in libris de anima fuit declaratũ,idem eſt cum ſenſibili quod operatione ſenſibile eſt : idem videlicet cum forma illa,quæ in materia eſt.ſenſiua enim anima poteſtas quædã eſt,qua fit, vt id quod ipſam habet ſenſibilibus rebus aſſimulatum quadam alteratione ex operatione inducta , ipſas diiudicet.& ſicut altrix facultas alimento indiget,vt operetur : operatio enim eius circa alimentum verſatur:ita ſenſiua facultas ſenſibilibus rebus indiget,circa quas eius operatio eſt : has enim percipit,ac iudicat:quapropter niſi hæ adſint,operari nõ poteſt:ſed eſt poteſtate tantummodo ſenſus:

ſimiliſque

ſimilisque iis eſt qui ſcientia quadam prædititi ex ea non operantur:ſimili enim modo & illi poteſtate ſunt ſciētes:& ſenſus operatione vacans poteſtate ſenſus eſt,hoc eſt, ſenſiuum ipſum animal. Sicut enim ſcientia ipſe eſt ſciens:ita ſenſus ipſe ille eſt,in quo eſt ſenſus : quippè cùm hic ipſe ſit, qui ex ſenſu operatur. Quare cùm dicimus,ſenſibile ſenſum qui poteſtate eſt , in operationem & actum deducere:nihil aliud dicimus,quàm ſenſibile eum qui habet ſenſum , & non operatur , ſed poteſtate eſt ſenſiuus, operatione quoque ſenſiuum reddere , ac perficere . finis enim & perfectio poteſtatis & quaſi forma, operatio eſt : ob operationes enim à ſummo opifice poteſtates ac facultates nobis traditæ ſunt:quo videlicet ex ipſis operemur . Senſibile præterea extra ipſum ſentientem & operantem eſt,priusque eſt, quàm ſenſus:voluptas verò ad operationem nō ita ſeſe habet: quippè quòd neque ipſi extrinſecus adueniat,neque prius ipſa ſit,ſed ſimul vel ſit vel non ſit, ſepararique ab ea nullo modo poſſit.Perficere autem operationē voluptas ob id dicitur,quia ipſam auget.voluptas enim quæ ex geometria percipitur,geometricas operationes:quæ ex citharizando euenit,cithara canendi operationes augere conſueuit.

Quemadmodum neque ſanitas & medicus ſimili modo in cauſa ſunt, vt ſani ſimus . in vnoquoque autem ſenſu voluptatem fieri perſpicuum eſt: quippè quòd & viſiones,& auditiones eſſe iucundas dicamus . patet enim profectò eas vel quàmmaximè eſſe ,ſi & ſenſus præſtantiſſimus ſit, & circa tale quippiam operetur.nam ſi huiuſmodi ſunt & quod ſentitur, & quod ſentit:ſemper exiſtet voluptas,modò adſit quod agat,& quod afficiatur.

* ἐκτὸς τȣ̃ ὑγιαίνοντος.

Sanitas & medicus cauſæ ſunt vt ſanū animal ſit:ſed medicus * extra eū eſt, qui valet priorq; eo eſt,quatenus eſt medicus.quippè cùm quando ęgrotabat ille qui ſanus effectus eſt:medicus iam eſſet qui ei mederetur,ipſe autem ſanus nondum eſſet.at ſanitas non extrinſecus eſt, ſed in eo qui valet,ineſt quaſi pars quædam,aut habitus.in ſymmetria enim humorū cōſiſtit,in eaque inſeparabili ratione ineſt,quoad ſanus vnuſquiſque eſt.ſic voluptas ſimul cum operatione eſt, ex qua exiſtit, donec ſalua eſt operatio,ac durat . Sicut igitur alio modo medicus , alio modo ſanitas cauſa eſt,vt ſanum animal ſit:ille enim vt ſuperueniat animali ſanitas:hæc vt ſecundum naturam , & ita vt de actione queri non poſſit, efficit:ille ſeparatus eſt ab eo qui valet:hęc vt habitus quidam eius, aut forma ſimul cum eo eſt:quippè cùm ſanitas ſani quatenus ſanus eſt,forma ſit, non ſecus atque albi albedo,in eo quòd eſt albus.neque enim albus ſine albedine eſſe albus,neque ſanus ſine ſanitate eſſe ſanus poteſt. ſicut igitur ſanitas & medicus differunt : ita ſenſibile & voluptas non ſimili modo ſenſum perficiunt : ſed ſenſibile cùm extrinſecus ſit , & prius operatione quæ circa ipſum exercetur,extrahendo, atque è poteſtate in operationem educendo ſenſum perficit , ita vt percipere rem ipſam poſſit & iudicare.at voluptas augendo & conſeruando,& quaſi, vt perſeueret,alliciendo & ſuadendo operationi perfectionem inducit . In vnoquoque autem ſenſu , cùm ſecundum naturam,& circa optimum ex iis quæ ſibi ſubiiciuntur,operatur, exiſtere voluptatem ignorat nemo.quoniam item ſenſibile & ſenſus ita opponuntur,vt ea quæ ſunt ad aliquid:& ſenſus afficitur,ſenſibile afficit atque agit:conſtat neceſſe eſſe,vt cùm ſimul fuerint,alterum agat,atque afficiat,alter afficiatur,id eſt,& optima ac ſuauiſſima operatio exiſtat . quod afficitur præterea eſſe duplex,alterum quod corrumpitur:alterum quod in perfectionem quandam & formam,& ex poteſtate in operationem & actum deducitur : quorum prius illud quod è natura propria exturbat, & perdit,moleſtum:hoc ſuaue & iucundum ſit:& ſæpius dictum iam eſt,& nemini obſcurum eſſe arbitror.

Perficit autem operationem voluptas, nō vt habitus quidam qui ineſt, ſed vt finis ſuperexoriens : perinde atq; venuſtas iis qui in flore ætatis conſtituti ſunt. quouſque autem ſenſibile vel intelligibile, & id quod iudicat, vel cōtemplatur tale fuerit, quale eſſe debet:in operatione inerit voluptas. cùm enim id & quod vt afficiatur,& quod vt efficiat idoneum eſt , ſimilia ſunt,& inter ſe eodem modo ſeſe habent:idem fieri naturâ conſueuit.

Siue operationem,ſiue operantem dicamus,nihil intereſt.dictum enim iam eſt ſcientiam , & ſenſum,& ædificatoriam,ſcientem eſſe,& ſentientem,& ędificatorem:ſimili modo quoque ſcientiam in operatione,& ſenſum,& ædificatoriā eſſe eum qui iam ſciat,& ſentiat,& ædificet . Inquit autem non eodem modo ſanitatem ſanum,& geometriam geometram,& demum habitus quoslibet eos perficere qui habitibus præditi ſunt:ſicut voluptas operationem.nam habitus cum iis qui

eos

eos suscipiunt prius existentibus superueniant, in iis insunt, vt formæ & perfectiones: atq; efficiũt vt quod potestate erat, operatione fiat, operarique secundum eos possit. citharizandi enim ars ei qui potestate erat citharista comparata, eum operatione, & actu citharistam reddidit, & vt ex ea operetur, effecit. pari modo quoque geometria geometram è potestate in operationẽ deducit. sensus item in animalium formatione humoribus qui potestate sunt sensiui superueniens, quod ex ipsis constitutum est, operatione & actu sensiuum effecit. habitus igitur, cùm illi qui & citharistæ, & geometræ, & sensiui potestate erant prius subsisterent, subiectique essent, superuenietes, vt formæ in materia, eos perfecerunt, in operationemque redegerunt. In voluptate autem non ita contingit. neque enim prius est operatio, & deinde ipsi voluptas accedit: id est, potestate prius est iucunda operatio, & deinde iucunda & voluptuosa re ipsa & actu efficitur: sed simul cum ipsa existit voluptas. Illi enim, id est, ædificator, citharista, & sensiuus alteratione, & mutatione, & generatione ex eo quòd erãt potestate, in operationem & actum deducti sunt: quippè quòd habitus perinde ac formæ res sibi subiectas vt materias disponant, fingant, & perficiant. at voluptas tanquam superexoriens finis operationem perficit: non tanquam forma quæ materiæ anteà paratę aduenit: sed tanquam finis qui operationi superexoritur, id est, simul cum operatione emergit, atque existit, eamque in omnibus temporis partibus semper comitatur. sicut enim flori ætatis venustas: ea est ὡραιότης, quæ tempestiua est pulchritudo, superexoritur: ita operationi voluptas. sicutque illa iucundiora ac suauiora florentium corpora, longeque amabiliora reddere consueuit: ita voluptas operationem magis expetibilem facit: vt magis in ea perseuerare, magisque ei incumbere studeamus. Quousque igitur & intelligibilia & sensibilia, & intellectio & sensio inter se eodem modo sese habuerint: id est, optima similiter fuerint, atque expetenda: in operationibus inesse voluptatem necesse est. quemadmodum enim pulchritudo & venustas, quoad partium & membrorum & inter se & cum toto corpore conuenientia seruatur, in corporibus quasi lux quædam, & flos, elucet atque efflorescit: eodem modo voluptas in operatione, quoad optima est & præstantissima, semper existit.

Quo modo igitur fit, vt nemo assiduè voluptate afficiatur? an defatigatur? omnia enim humana ad assiduè operandum imbecillia sunt. quocirca neque voluptas assiduè euenit: operationem enim consequitur.

Vbi interrogauit, cur assiduè voluptate non afficiatur quispiam? statim responsionem subiungit, cùm inquit: an defatigatur? proptereà enim assiduè nõ afficimur voluptate, quia defatigamur, & laboramus. hoc etiam voluptatem ex naturalibus operationibus euenire demonstrat. nam si in vacationibus voluptate non afficimur, in operationibus autem afficimur, ex operationibus quæ secundum naturam fiunt, euenire voluptatem manifestum est. Sed quid? cùm ex lassitudine quę ex operatione nobis contigerat, ad non operandum conuertimur, & ociandum: nonne voluptatem quandam percipimus? nam id negare præter sensum nostrum est: voluptatem enim in vacatione operationis, & remissione proculdubio sentire consueuimus. Quocirca dicendum est quiescere quoque nihil aliud esse quàm operari: nam si quiescendo viuimus, vita verò operatio est: vt in superiori libro demonstratum est: quies quoque operatio erit. in quiete igitur cùm ab operãdo defatigati desistimus, non eam voluptatem capimus, quæ ex operatione sensuum proficiscitur, sed eam, quæ ex repentino in naturam reditu consequitur. non enim distrahenda ac diuellenda Aristotelis dicta sunt: sed ita vt connectuntur, intelligenda: de ea voluptate siquidem hìc loquitur, quę ex persensionum, & intellectionum operatione euenit. Quoniam igitur ex operationibus voluptates eueniunt: ea assiduè voluptate afficientur, quę operari semper & assiduè poterũt: cuiusmodi sunt intellectuales naturæ. quorum autem operatio assidua non est, sed interrupta: eorum interruptam quoque esse voluptatem necesse erit. non percipimus igitur assiduè voluptatem, quia assiduè nõ operamur: assiduè nõ operamur, quia defatigamur: defatigamur verò, proptereà quòd, cùm sensus nostri in operationibus foras ad sensibilia deferantur, fit, * vt multum animalium spirituũ exinaniatur. Vis enim sensiua spiritu qui ob id animalis vocatur, quasi vehiculo delata à principio originis suæ, & in totum corpus distribuitur, & foras emittitur. quocirca cùm multum huius spiritus ex nostri operatione effluxerit: defatigatur animal, neque operari amplius potest. effluit autem huiusmodi spiritus dum legimus, dum audimus, dum videmus, dum currimus, dum ambulamus, ac demum dum quodlibet agimus, atque operamur.

* πολὺ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ἐκκενοῦται.

Nonnulla tamen sunt quæ cùm noua sunt, oblectant: posteà verò non simili modo, hanc ob causam: quia primùm incitatus animus est, in eorumq; operatione intentus, quemadmodum in visu faciunt, qui inspiciunt:

postea verò operatio eiusmodi non amplius fit, sed neglecta. vnde etiam voluptas hebetatur.

Cùm dixerit defatigationem esse in causa ne assiduè voluptate afficeremur, eò quòd operationem ex qua voluptatem euenire dicebamus, defatigatio impedit: videretq; nonnulla esse quę etiã defatigatos homines oblectarent: vt iccirco falsum esse dicere quispiam posset quod de defatigatione dictum fuerat: huic obiectioni occurrens hæc subiungit. videmus enim nonnullos qui licet defatigati iam sint, pergant tamen adhuc operari, & inde voluptatem percipere non desinant: neque defatigationem impedire eos posse, quò minus & operentur, & voluptate quæ ex operatione euenit, afficiantur. si igitur huius operationem interrumpere nequit defatigatio: neq; alterius cuiuspiam poterit. quocirca nouitatem esse in causa inquit, vt etiam defatigati interdum operemur. id quod si principium τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ consideremus, clarius patebit. ibi enim ita ait: omnes homines naturâ cognoscere appetunt: argumento est sensuũ dilectio. Quòd si naturâ cognoscere appetimus, & natura hæc cognoscendi & sciendi appetitio nobis insita est, vt sentiendi, & cogitandi: merito fit, vt etiam si defatigati simus, ad rei ignoratæ perceptionem & cognitionem cõsequendam incitemur, ac roboremur. ea enim noua nobis sunt, quæ sunt incognita, neque anteà nobis apparuere: ad quæ percipienda & cognoscẽda naturâ inducimur. naturalis verò hæc cupiditas & appetitio defatigationem omnem nostram emollit, ac mitigat, sensumq; eius ferè nobis aufert: atque ita facit, vt ab operando circa ea noua ne desistamus. Vidi sanè ego nonnullos penitus infirmos ac debiles, alios etiam ex quibusdam actionibus lassitudine admodum confectos, impigrè ac iucundè ad leonum ludos spectãdos properare. Primùm igitur, id est, cùm primùm ea noua nobis apparẽt: incitatur atq; allicitur animus noster, vt cogitatio ad cogitabilia, sensus ad sensibilia percipienda vehemẽter intendatur. deinde vbi iam perceptum ac cognitũ aliquid à nobis est, remissior ac neglectior operatio euadit: atq; ita voluptas quoque hebetatur, ac remittitur: quippè quòd cuiusmodi fuerint operationes, eiusmodi quoq; esse voluptates, quæ ex ipsis eueniunt, necesse sit.

Omnes autem voluptatem appetere propterea vnusquisque existimaret, quia viuere omnes appetunt. vita verò operatio quædam est.

Quoniam voluptas absque operatione esse non potest: & vbi est voluptas, ibi quoque operatio necessariò est: vita autem est operatio: naturâ comparatum est, vt voluptatem omnes appetamus, quæ secum operationem, id est, vitam adducit, atque affert. vitam autem esse animam dubitat nemo. nam viuere ea dicimus, quæ natura ea prædita sunt, vt ex sese nutriantur, sibique similia gignant: animalia autem vocamus quæ præterquam quòd ex sese aluntur, gignuntque sibi similia, sensum quoq; habent: at sentire & viuere ab anima existit: anima igitur vita est. animam verò, id est, vitam esse operationem demonstrare ita quispiam posset: illa viuere dicimus quibus adest anima, sicut mortua, & non viua ea quibus nõ adest: anima igitur & vita idem est. at anima prima perfectio corporis naturalis instrumentarij est, quod potestate vitam habet: perfectio autẽ est operatio. vita igitur operatio est. Adde quòd in ipsa quoq; viuendi proprietate quædam est operatio: quippè cùm vita quæ ζωὴ græcè dicitur, quasi ζέουσα, id est, feruens quædam substantia sit, quæ vitales vires & facultates ebulliendo producit: à qua vi etiam vita appellata est. feruere autem & ebullire & producere ab operatione est: ac propterea vnicuique animali propriæ sunt, & secundum naturam operationes, quia diuersæ vitæ illis sunt, ex quibus facultates & operationes existunt. Hinc hominum quædam operationes sunt vitæ & naturæ hominis accommodatæ: cuiusmodi est, se à turbatione & distractione externa introrsum conuertere, seque in seipsum colligere: se præstantioribus naturis similem reddere: iis quę semper manent, æternaque sunt, studium adhibere: intellectuali modo vitam traducere. Similiter quoque equi operationes sunt quædam peculiares secundum equi naturam, vt est * contentè & ferociter currere: & canis item pro natura canis, & reliqua animalia, pro vniuscuiusque natura conuenientes operationes habent. sed cætera quidem animalia quia secundum naturam viuunt, è naturalibus operationibus minimè exturbãtur: cùm ad sola ea quæ secundum naturam sunt, & ad nihil aliud natura duce tendere consueuerint. at ratio nostra peruerti ac deprauari interdum solet: quæ tamen si incorrupta permaneat, in se, & splendorem suum collecta, vniuscuiusque rei naturam contemplatur: operationesque puras, atque egregias exercet.

Vnde dicatur ζωή

* συντόνως.

Et circa ea vnusquisq; & iis operatur, quæ vel maximè placent, vt musicus auditu circa modulationes: discendi studiosus mente circa contemplationes: atque ita singuli ex cæteris. voluptas verò operationes perficit: &

viuere

uiuere quoque ipsum,quod appetunt.meritò igitur voluptatem etiam appetunt,quippè quæ viuere ipsum quod expetendum est,perficiat.

Musicum hìc appellat eum qui absque ratione musicis vtitur instrumẽtis:cuiusmodi sunt qui in scenam prodeunt:quíque canoris quorundam sonorũ concentibus oblectatur:is enim aurium, non rationis iudicio versatur circa has modulationes. Discendi verò studiosum vocat eum qui harmonicas rationes cogitatione & mẽte cõsiderat,aliam διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε aliam,aut διὰ πασῶν esse cognoscens,prout quatuor,aut quinque, aut omnibus vocum interuallis constituuntur.Duplex igitur musicus est:alter,qui concentuum rationes cognoscit, & circa disciplinas versatur:alter,qui instrumentis vtitur,& auditu circa ea operatur.Numerarius item,id est,arithmeticus in numerorum,eorumq; quæ numeris accidunt, cõtemplatione occupatus est:atque omnino vnusquisque circa id operari studet,quo oblectatur.Voluptas verò quæ sequitur, operationem & vitam quam appetunt,perficit.ei enim qui viuere musicè cupit, eiusmodi vitam perficit voluptas quæ è musica euenit:sic geometricam,quæ è geometria:sic optimam & felicem,quæ ex felici vita proficiscitur. huc enim spectans Aristoteles omnia hæc de voluptate disseruit:vt demum felicem vitam quæ operatio est,perfici à propria voluptate colligeret.Viuere igitur ipsum quod expetendum est,musicè videlicet,vel geometricè,vel feliciter,propria cuiusque vitæ voluptas perficit, id est,auget,& confirmat,stabiliusque ac diuturnius reddit.

Vtrum verò vitam ob voluptatem an voluptatem ob vitam expetamus, in præsentia omittatur.cõiuncta enim hæc inter se ita sunt,vt separari nullo modo queant:quippè quòd & sine operatione non fiat voluptas,& operationem omnem voluptas perficiat.

Dicere quidem ob voluptatem expetendam esse vitam,habere in se probabilitatem quandam videtur.viuere enim operatio est,voluptas verò operationẽ finit ac perficit. at quæ sunt ante finẽ, ob finem expetimus:& non econtrariò finem ob ea quæ antecedunt. medicamenta enim, & adustiones,& sectiones sanitatis causa,quę est finis,eligimus:& nõ contrà sani esse volumus,vt* potiones medicas assumamus,sectionesque & adustiones sustineamus. Si igitur voluptas finis vitæ est,id est,operationis,consentaneum esse videretur, vt voluptatis causa vitam,non vitæ causa voluptatẽ eligeremus atq; expeteremus.Sed dicẽdum ad hoc est, si voluptas finis esset operationis, vt ædificationis domus, & sanationis sanitas, & sanguificationis sanguis, & generationis fœtus: nullum dubium esse,quin operatio & vita voluptatis causa nobis esset expetenda.quia verò nõ est finis voluptas,sed tanquã finis,sicut dictum est:vitam ob voluptatẽ eligere nullo modo debemus, sed econtrariò voluptatem ob vitam.Voluptatem autẽ non esse propriè finem,perspicuũ est.fines enim posterius operationibus & generationibus quibus sunt fines, superuenire cõsueuerunt:voluptas non posteà aduenit,sed simul cum ipsa operatione existit.cõstat igitur, vitam, atq; omnem operationem causa voluptatis minimè expeti:voluptatẽ verò contrà ob operationes & vitam nos sectari,manifestũ esse ita potest:primùm ex operationibus quæ circa virtutes exercẽtur, quæ licet quàmmaximè iucundæ sint,voluptatis tamen causa minimè fiunt. immo multas ex ipsis eligimus atq; expetimus,quanuis dolores & labores nobis allaturæ sint: cuiusmodi sunt quæ circa fortitudinem versantur.atqui si voluptatis causa operationes eligeremus:odio prosequi has ac fugere deberemus:cõtrà verò quamlibet operationẽ studiosè sectaremur,vnde eueniret voluptas. sed agere atq; operari ea vnde turpissimæ ac flagitiosissimæ voluptates exoriuntur,quis nisi insanus pateretur?Quare si operationes ex virtute expetendæ sunt, quanuis cum dolore qui cõtrarius voluptati est,exerceantur:voluptates verò,quæ cum vitio quod virtuti est contrarium,existunt,nullo modo expetuntur:voluptates nos eligere operationum quæ ex virtute fiunt causa perspicuũ est. quia tamen huiusmodi operationes voluptas comitatur, ob voluptatem quoq; operationes quodã modo expetimus:primò quidem ipsas operationes, deinde ex accidenti ob operationes quæ ex ipsis euenit,voluptatẽ.Adde ꝙ si quis à nobis requireret,vtrum natura nobis statim vbi genuit,operationem ob voluptatẽ,an voluptatem ob operationẽ indiderit? notum esse diceremus voluptatem animalibus propter operationes à natura esse datam,vt cõseruentur,ac permaneant.fieri enim nõ potest vt cõseruemur,nisi alamur ac nutriamur.vt autẽ alamur, à natura voluptatẽ eam accepim⁹, quæ in sumendo cibo percipitur:qua illecti & alimentũ inquirere,& eo inuento vti cõsueuimus. Quærimus igitur voluptatem, vt nutriamur:nutriri autẽ operatio est:causa itaq; operationis voluptatem expetimus. Nam dicere non vt cõseruemur & viuamus: sed vt voluptatẽ tantummodo inde capiamus,nos ali,absurdum omnino est.Data ergo nobis à natura hęc voluptas est,vt ad alimentum quærendum inducamur:atq; ita nutriamur,& nutriti cõseruemur,& viuamus, atq; ope-

*φαρμακοποτῶμεν.

remur. Quin viuere quoque ipsum operatio quædam est: ob operationem igitur est voluptas, & non econtrariò. Accedit quòd si voluptatem quæ ex venereo congressu existit, naturaliter velimus considerare, non alia de causa nobis insitam fuisse inueniemus, quàm sobolis procreādæ gratia: quò videlicet à voluptate incitata animalia ad coitum conuenirent, qui causa esset conseruationis animalium specie eorundem. Quòd si apertè in animalibus voluptates has operationum causa inesse conspicimus: consentaneum est in aliis quoque operationibus, quæ secundum naturam fiunt, ita contingere. Sed quæstio hæc, inquit, in præsentia omittatur. Videntur tamen coniuncta esse hæc, vt neque vita quæ secundum naturam traducitur, & operatio à voluptate, neque voluptas à vita & operatione separata sit.

Voluptates inter se specie differre. *Cap.* V.

VNde differre etiā specie videntur. quæ enim specie diuersa sunt, à diuersis perfici existimamus. ita siquidem apparent & naturalia, & quæ ab arte efficiuntur. vt animalia, arbores, pictura, statuæ, domus, vas. simili modo quoque diuersas specie operationes à specie differētibus perfici putamus. mētis autem operationes ab iis quæ sunt sensuum, atque hæ inter sese specie differunt. quare etiam quæ ipsas perficiunt voluptates.

Vnde, inquit, id est, ex eo quòd operationibus cōiunctę ita voluptates sunt, vt simul cum ipsis & existant, & desistant: fit, vt cùm diuersæ specie operationes sint, diuersæ quoque sint voluptates, quæ ipsas perficiunt. diuersa autem specie perfici à diuersis obscurum non est. quis enim ignorat aliam esse voluptatem qua ædificator, aliam qua musicus oblectatur? operationes quoque diuersas esse constat. nam aliæ ex ipsis expetendæ, aliæ fugiendæ sunt. expetenda autem & fugienda diuersa esse specie nemini dubium est. Quòd si diuersæ sunt operationes: eandem autem inter se habere voluptates differentiam necesse est, quam operationes habent: voluptates quoque specie inter se diuersæ sunt. Cùm dixerit autem diuersa à diuersis perfici: id ex naturalibus rebus, & artificiosis comprobat. alius siquidem finis plantæ generationis est, alius animalis, propterea quòd diuersæ quoque generationes ipsæ sunt. plantarum enim generationis ipsæ plantæ, animalium animalia, ædificationis ædes, sanationis sanitas finis est. sicut igitur generationum diuersi fines sunt: ita quoque operationum quasi fines inter se differunt: quippè cùm alia specie voluptas vitæ intellectualis sit, alia ea quę ex operatione sensuum euenire consueuit.

Constare autem hoc ex eo etiā posset, quòd voluptas vnaquæq; operationi ei * affinitate est cōiuncta, quam perficit. simul enim operationē propria atq; affinis voluptas auget: quippè cùm singula magis iudicent, absoluantq; exactius qui cum voluptate operātur. vt qui geometricis rationibus oblectantur, geometrici euadunt, & singula magis intelligunt, atq; aduertunt. simili modo musicæ studiosi, & ædificandi, & cæteri alij in suo quisq; opere proficiūt, dum eo oblectantur, ac gaudent. voluptates verò sunt quæ incrementum exhibent. at affinia sunt & propria quæ augent. quæ autem diuersis specie sunt propria, inter se quoque specie differunt.

*σωῳκεῖῶσθαι.

Non esse specie easdem omnes voluptates, sed nonnullas esse quæ dissimiles specie ac diuersæ sint, ex eo etiam patet, quòd propriæ atque affines voluptates operationibus illis sunt ex quibus eueniūt. propria verò necessariò inter se ita distincta sunt, vt sunt ea quibus sunt propria. si igitur operationes sunt diuersæ ac dissimiles specie: propriæ quoque earum voluptates inter se diuersæ specie erunt. vnicuiq; autem operationi propriam quādam esse voluptatem, quæ ipsam perficiat, inde perspicuū est, quòd operationes augeri voluptatibus, incrementumq; suscipere cōsueuerunt. voluptas enim quę ex geometricis considerationibus percipitur, operationem circa geometriam auget: quæ item ex citharizando euenit, citharisticam auget operationē. vt si operationes numero sint diuersæ, & specie eædem, voluptates quoque eædem specie, & diuersæ numero sint. si verò & numero & specie differāt operationes: voluptates simili modo vtrisque diuersæ sint. at voluptates augere operationes patet. magis enim geometricus euadit, aut musicus qui vel geometria vel musica oblectatur, quàm qui nullam ex his artibus voluptatem capit. si autem auget operationes voluptas, his est propria atque affinis: quod enim proprium non est, est molestum: molestum verò

corrumpere

corrumpere non augere natura consueuit.

Magis prætereà inde hoc pateret, quòd voluptates quæ à diuersis eueniunt operationibus sunt impedimento. studiosi enim tibiarum * orationibus attendere nequeunt, si tibia canētem quempiam audiuerint, tibiæ cantu magis, quàm præsente operatione oblectati. voluptas igitur quæ ex tibiæ cantu prouenit, operationem circa orationem corrumpit. *προσέχειν λόγοις.

Non omnem voluptatem omni operationi esse propriam, sed aliam alij: ac prætereà necesse esse, vt sicut operationes, ita ipsæ quoq; inter se specie differant: manifestum est: primùm ex eo quod voluptas quæ ex aliqua operatione existit, ex aliqua alia euenire non potest. ei enim qui temperanter viuit, & ex temperantia operatur, temperanterque agit, intemperantium voluptas minimè contingit: quippè quòd fieri nullo pacto queat, vt temperanter agendo quispiam intemperantis voluptate afficiatur: & demum non rem habendo cum mulieribus quispiam eam voluptatem capiat, quæ rem habentibus euenire consueuit. alia enim est voluptas quæ temperantis hominis operationi affinis est: & alia quæ intemperantis. nam si voluptates non essent diuersæ, sicut sunt operationes, sed eædem: quid vetaret, quo minus temperans operationes intemperantis vtpote fugiendas euitaret, voluptates verò eius sectaretur? quippè quæ eædem essent & similes specie cum suis. Primùm igitur hinc liquet, & vnicuique operationi propriam esse annexam voluptatem: & diuersas inter se esse voluptates non secus atque operationes: deinde verò inde, id quod hîc inquit Aristoteles, quòd quæ ex aliis operationibus existunt voluptates, aliis quæ alias operationes sequuntur, impedimento sunt. qui enim tibia canendi studiosi sunt, cùm audiunt aliquem tibiam inflantem ac modulantem, si fortè quispiam fabulas narret, nullam ei attentionem præstant: immo voluptatem eam quæ ex fabulatione eueniebat, reiiciunt ac fugiunt: vtpote quę alteram qua magis oblectantur, interrumpat, atque impediat. quemadmodum econtrariò fabularum studiosi præ fabularum narratione tibiarum cantum negligunt, atque auersantur: eò quòd ipsis impedimento sit ad eam voluptatem percipiendam, qua gaudent. Quòd si quæ è tibiarum cantu euenit voluptas alteram impedit, quam fabularum narratio affert, atque hæc illam simili modo: diuersas esse & non similes specie voluptates perspicuum est. sicut sunt tibiæ cantus, & fabularum narratio, è quibus voluptates ipsæ oriuntur. Non paruum item eiusdem huiusce rei argumentum est, quòd se mutuò perimunt & corrumpunt.

Id in cæteris quoque vsu venit, cùm circa duo simul operatur quispiam: quæ enim est iucundior operatio, alteram extrudit: atque eò magis, quò in voluptate longius excelluerit: adeò vt ex altera operetur nihil.

Si nunc duo sint, alter qui tibia canat, alter qui fabulas narret, & quidam alius vtrosque simul audiat: hic qui audit, circa duo simul operabitur. si item cùm aliquis pulchrā rem aliquam cernit, citharam pulsantem alterum audiat: hic quoque circa duo simul operabitur: in quo si magis pulchri quàm musicæ studiosus fuerit: efficietur, vt quæ ex pulchrę rei inspectione voluptas exoritur, alteram quæ è citharæ modulatione percipitur, extrudat, atque eiiciat. quare quæ ex visione capitur voluptas ab ea diuersa est, quæ ex citharæ cantu existit. & si paulò inter se diuersæ sunt operationes, parum quoque differūt voluptates: si longè illæ inter se distant, simili modo maximam inter se habent differentiam voluptates, quæ ex operationibus eueniunt. Iucundior igitur operatio minus iucundam extrudit, atque eiicit, vt vel qui studiosus musicę sit, ne inspicere quidem in rem pulchram velit: vel qui pulchris delectetur, ne adhibere quidem aures citharam pulsanti quicquā patiatur. atque hoc prætereà accidit, quia vnicuique operationi propria quædam voluptas coniuncta est: & pro diuersitate operationum diuersæ quoque voluptates ipsæ sunt.

Atq; iccirco fit, vt cùm aliqua re vehementer gaudemus, aliud quid nō admodū agamus: cumq; aliis leuiter oblectamur, alia faciamus. vt in theatris * bellaria esitant: id tunc maximè faciunt, cùm viles certatores sunt. *τραγηματίζουσι.

Quia ex diuersis specie operationibus propriæ quædam voluptates, alia ex alia, sequuntur: quæ ita peculiares vnicuique sunt, vt homini risibile, aut equo hinnibile: efficitur, vt cùm geometricis rebus valde oblectatur aliquis: non omnino aliud agere quippiam possit, sed soli geometriæ attentus incumbat. cùm enim voluptatem aliquam appetimus, non aliam quampiam operationem exercemus, quàm illam, ex qua necessario euenturam eam voluptatem existimamus. nam sicut huic corpori quidā certus sapor, & item odor quidam peculiaris iucūdissimus esse cōsueuit,

illi autem alius atque alius:sic quoque operationi huic voluptas quædam, illi altera diuersa insita est. Cùm igitur,vt inquit,re aliqua quispiam vehementer oblectatur, aliud quid agere non vult. si tamen aliquando contingat,vt aliud faciat:ociosè admodum,ac negligenter circa id operatur: id quod ex iis quæ in spectaculis fiunt,cognoscere vnusquisque euidenter potest. quando enim cursus equestres celebrantur,intenti omnes spectatores sunt:nemoque ex ipsis est,qui aliud agat:propterea quòd & equorum cursu,& aurigarum certamine vehementer vnusquisque oblectatur.cùm verò hi septenis * circuitibus peractis certamen suum absoluerint, atque è curriculo recesserint: aliique postmodum * vilioris notæ certatores in harenam descenderint:cuiusmodi sunt luctatores,cæterique omnes tales:tunc videas spectatores intentione ferè omni remissa alios inter se colloquentes,alios bellaria esitantes: quippè qui eiusmodi luctantium certamine non admodum afficiantur.Bellaria autem sunt τραγήματα,id est,cicer frixum, fabæ, nuces, atque alia huiusmodi, quæ secundis mensis adhibentur: quæ secum nonnulli & præcipuè pueri esitandi causa, cùm per ocium licuerit,ferre cōsueuerunt. Tunc igitur inquit,cùm viles fuerint certatores, id maximè faciunt,id est,bellariis esitandis vacant nonnulli.

*διαύλοις·
*φαῦλοι·

Quoniam autem propria voluptas exactè absoluit operationes,diuturnioresque & meliores reddit:alienę verò labefactant,ac perdunt:longè eas inter se distare manifestum est.

Hîc explanat quid significauit,cùm dixit vnamquamque operationē à voluptate perfici. perficit enim,id est,stabiliorem ac diuturniorem,melioremque reddit operationem voluptas. Si igitur propriæ voluptates meliores & diuturniores operationes efficiunt:patet voluptates longè inter se distare,pro ratione operationum ex quibus eueniunt:esseque dissimiles specie,nō secus atq; ipsæ operationes. si enim honesta à turpibus specie diuersa sunt, operationes quoque honestæ à turpibus eodem modo erunt diuersæ: voluptates item quæ ex operationibus honestis eueniunt, ab illis distabunt,quæ ex turpibus operationibus percipiuntur. hæ siquidem puræ sunt, nihilque doloris aut pœnitentiæ admistum habent: illæ doloris & pœnitentiæ sunt refertæ. exactè igitur absoluit,atque auget propria voluptas operationem propriam.vt quæ ex geometrica contemplatione exoritur,geometriæ operationem:quæ ex modulatione,modulandi operationem:& reliquę similiter.quæ verò alienæ sunt,vtpote molestiam afferentes & dolorem, labefactant, & minuunt: voluptas etenim quam capimus ex geometria cùm nō sit propria modulationi,& cantui,sed aliena,modulationem labefactat ac corrumpit: quippè quòd qui oblectatur geometria, voluptatem contemnat quæ ex modulatione percipitur.

Ferè enim alienæ voluptates id faciunt quod proprij dolores. proprij enim dolores operationes corrumpunt.verbi causa si alicui scribere iniucundum est & molestum,vel ratiocinari: cùm dolorem afferat operatio, fit,vt is neque scribat,neque ratiocinetur.

Adiunxit [FERE] propterea quòd proprij dolores semper atque omnino operationes corrumpunt:voluptates non semper.proprius autem dolor ille est, qui propriæ voluptati est contrarius:vt si alicui scribere & cithara canere iucundum est: huic non scribere & non canere cithara est molestum.si contrà non scribere & non cithara canere voluptatem affert: scribere & cithara canere dolorem & molestiā pariet.ei igitur qui gaudet non scribere,proprius dolor est,si scribat: qui sanè dolor operationē corrumpit,id est,ne scribat,efficit.Si igitur quod faciunt dolores, idem alienæ voluptates efficiunt,proprij verò dolores à propriis voluptatibus diuersi sunt: alienæ voluptates à propriis voluptatibus quoque diuersæ,atque iccirco specie dissimiles sint,necesse est.

Ex propriis igitur voluptatibus,& doloribus contrariū circa operationes cōtingit. propriæ autem sunt voluptates, quæ ex operatione aliqua per se existunt. alienæ verò aliæ appellantur, propterea quòd simile quid efficiunt,quod dolor.corrumpunt enim:veruntamen non simili modo.

Si corrumpi & augeri, & corrumpere & augere contraria sunt:circa operationes propriæ voluptates & proprij dolores contrarium efficiunt. propriæ enim voluptates augent ipsas, diuturnioresque reddunt & stabiliores: proprij dolores corrumpunt & perdunt. Dicendum autem in vniuersum est de voluptatibus,in hunc modum:alias ex ipsis secundum naturam eorum qui ipsis afficiuntur,alias præter naturam esse. secundum naturam quidem sunt illæ, quibus afficiuntur ij qui operationes secundum naturam suam exercent:præter naturam illæ quarum etiā operationes

præter

præter naturam ſunt. vnicuique enim animali quædam peculiares ſunt operationes naturæ ipſius accommodatæ. nam & hominis operationes nonnullæ ſunt hominis naturæ cõuenientes:& equi & canis ſimili modo ſecundum equi & canis naturam. ex quibus exoriẽtes voluptates ſecundum naturam quoque illis eſſe dicendæ ſunt. homini ſanè quæ ex operatione ſecundum hominis naturam euenit:cani & equo,quæ ex operatione exiſtit,quæ & canis & equi naturæ conuenit. Quæ igitur pro vniuſcuiuſque natura fiũt voluptates, voluptates ſecundum naturam:quæ non ex propria natura eueniunt,voluptates pręter naturam appellandæ ſunt.

At verò cùm operationes probitate & prauitate differãt:& aliæ ex ipſis expetendæ ſint:aliæ fugiendæ, aliæ neutræ: ſimili modo voluptates etiam ſeſe habent:in vnaquaque enim operatione propria voluptas exiſtit.in bona honeſta,in praua improba.

Dictum ſæpe eſt & demonſtratum, voluptates affinitate eſſe coniunctas cum operationibus vnde emergunt:& propterea eodem quo illę modo diſtingui.at differũt ſpecie operationes:quare etiam voluptates different, ſpecieque inter ſe erunt diſſimiles. nam ſi ex honeſtis operationibus honeſtæ,ex prauis prauæ voluptates exiſtunt:honeſta autem & praua aut turpia contraria inter ſe ſunt:quî fieri poteſt,vt quæ ſunt contraria,conformia inter ſe,& ſpecie ſimilia eſſe dicamus?bonæ igitur & prauæ voluptates ſpecie differunt. bonæ autem & expetendæ operationes ſunt quæ ex virtutibus,& ſcientiis:prauæ & fugiendæ quæ ex vitiis exercentur: cuiuſmodi ſunt intemperantium,furum, ſacrilegorumque hominum,& ſimilium:neutræ illæ, quæ ſunt neceſſariæ:vt concubitus ob ſobolis procreationem:& cætera huiuſmodi.

Nam & cupiditates honeſtorum laudabiles, turpiũ vituperabiles ſunt.

Non eſſe omnes voluptates ſpecie eaſdem & conformes ex cupiditate etiam oſtendit. nam ſi cupiditas iucundarum rerum appetitio eſt:ſuntque ex cupiditatibus expetendæ aliæ ſine controuerſia. aliæ fugiendæ, perſpicuum eſt, ipſas quoque iucundas res quarum ſunt cupiditates, ſimili modo eſſe diſtinctas,vt ſunt ipſæ cupiditates.quare ex iucundis rebus aliæ expetendæ erunt, aliæ fugiendæ: igitur etiam voluptates quæ ex ipſis his rebus percipiuntur, expetendas alias & bonas eſſe,alias fugiendas & prauas, neceſſe eſt.ſunt igitur ſpecie diuerſæ:expetendum enim & fugiendum diſſimile proculdubio,ac diuerſum ſpecie eſt.

Affiniores autem operationibus ſunt voluptates quæ in ipſis exiſtunt, quàm appetitiones. hæ enim & temporibus & naturâ diſtinctæ ſunt: illæ adeò annexæ operationibus ſunt, adeoque * indiſtinctæ, vt in idem cum voluptate operatio ſit,ambiguum eſſe videatur.

* ἀδιόριστοι adeoq; à ſe inuicem nõ ſunt diſtinctæ.

Cùm demonſtrarit,non omnes voluptates inter ſe eſſe conformes,& ſimiles ſpecie, ſed nonnullas ſimiles:alias diſſimiles:nunc voluptatem non idem cum cupiditate, ſed diuerſum quid eſſe oſtẽdit.Eſt autem ratio,qua id probatur, huiuſmodi:cupiditas prior operatione eſt:voluptas autẽ operatione nõ eſt prior:voluptas igitur cupiditas minimè eſt.cupiditatem autem operatione eſſe priorem tempore ex eo patet, quòd prius cupit vnuſquiſque, deinde ita ad cupitam rem potiendam deuenit. voluptatem item ſimul eſſe & non eſſe cum operatione ex qua exoritur, ſæpius & dictum eſt,& demonſtratũ.ſi igitur cupiditas prior operatione eſt, voluptas verò ſimul cum operatione exiſtit:quod autem eſt ſimul,magis affine ac proprium eſt,quàm quod pręceſſit,ſimulque non eſt: voluptatem magis coniunctam eſſe cum operatione quàm cupiditatem manifeſtum eſt. adde quòd quantò magis quod appetit & cupit rem aliquam,& nondum eſt conſequutum, ab eo diſtat, quod cupitam rem iam habet, ſimulque cum ea eſt:tantò magis cupiditas ab operatione abeſt quàm voluptas. cupiditas ſiquidem voluptatis eſt, ob voluptatem enim iucunda inquirimus:at voluptas cùm ſimul cum operatione exiſtat,eam iam habet:cupiditas nondum habet. magis igitur propria operationi voluptas,quàm appetitio eſt:atque adeò eſt coniuncta,vt an idem ſit voluptas & operatio,an diuerſum quid, in controuerſiam veniat:de cupiditate verò & operatione nulla huiuſmodi dubitatio oriatur. ſi igitur altera magis propria eſt atque affinis operationi, altera minus, diuerſas has inter ſe eſſe & nõ eaſdem cenſendum eſt.

Neque tamen voluptatem eſſe mentem, aut ſenſum putandum eſt: eſt enim abſurdum.ſed quia non ſeparantur, eſſe idem quibuſdam videntur. ſicut igitur operationes,ita quoque diuerſæ voluptates ſunt.

Mentem,id eſt,διάνοιαν hîc appellat mẽtis ipſius operationẽ,id eſt,cognitionẽ & intellectionẽ

ipsam. Quod autem inquit,huiusmodi est: licet voluptas idem cum intellectione, ob connexionem quam cum ipsa habet,esse videatur:non debemus tamen id ita esse existimare: diuersæ enim sunt & intellectiones,& sensiones à voluptatibus,quæ ex ipsis oriuntur.nam si idem cũ voluptate esset operatio,nulla operatio voluptate vacans reperiretur: sed multæ sine voluptate operationes inueniuntur:athletarum enim operationes voluptatis expertes sunt:immo cum dolore etiã quandoque fiunt:eorum item qui vel literas discunt, vel ad virtutem progrediuntur, & nondum sunt assequuti, omnes dolorẽ etiam admistum habent:voluptas igitur & operatio idem nõ est.quemadmodum enim tempus idem cum motione non est, licet sine motu esse nullo modo possit: ita neque voluptas & operatio etiam si necessariò simul existant,idem esse censebuntur. quia verò ex operationibus consequuntur voluptates: sicut sunt operationes siue bonæ siue malæ, ita quoque voluptates sint,necesse est.

Visus autem à tactu puritate differt: & auditus & olfactus à gustatu.simili modo quoque differunt voluptates: atque ex his illæ quæ circa mentem existunt:& vtræque à se mutuò.

Visio formarum absque materia perceptrix est, vt in secundo libro de anima demonstratum fuit.sicut enim cera signum solum quod in aureo anulo est,impressum accipit sine subiecta materia:alioqui cera aurum redderetur, si cum signaculo materiæ etiam capax fieret:sic visus voluptates absque subiecta ipsis materia percipit.auditus verò,& olfactus cùm sint corporei, magisq; ad patiendum obnoxij, sensibiles res cum materia admittunt: vna enim cum aëre cuius affectio est sonitus,& odor, propria sensibilia, id est, sonitum & odorem percipiunt. purior igitur visus est, vtpote qui materia carentia recipit,auditu & olfactu qui cum materia sua sensibilia suscipiunt. hi tamen,id est,auditus & olfactus eò sunt gustatu puriores, quò aër qui sonitui & odori subiicitur, tenuior est ac subtilior aqueo humore,in quo,vt in materia sapor est insitus. atq; hi quatuor sensus à tactu puritate admodum sunt diuersi:ab eo quidem qui in toto corpore est diffusus, eò quòd proprium eius sensibile quatuor elementa ignem,aërem,aquam,terram subiecta habet, atque iccirco magis est materialis. quibus verò plus materiæ inest, ea minus pura, minusque præstantia quàm illa sunt,quæ magis materiæ sunt expertia.quantò verò puriores,prestantioresque hi sensus tactu venerei concubitus sint,nemo est qui nesciat.nam qui animalem & genitalem vsum explet, quo modo ita esse purus potest vt visus,vt auditus,vt reliqui duo? quibus differentias & communitates sensibilium rerum discernimus? visu quidem etiam stellarum cursus, processus recessus, stationes,apparitiones quoque & occultationes depræhendimus. quòd si hi sensus, operationesq; horum puritate & præstantia inter se differunt:voluptates quoque quæ ex ipsis oriuntur, diuersæ proculdubio erunt. Præterea quoniam mentis & cogitationis operationes ab operationibus sensuum distant: fit,vt voluptates quoque eius eò præstantiores sint ac puriores, quò mens nobilior sensu ac præstantior est. Cùm verò inquit [ET vtræque à se mutuò] de voluptatibus intelligit mentis & cogitationis:quia enim duplex mens est siue intellectus contemplatiuus, & actiuus:horum quoque voluptates inter se diuersæ sunt:quantoque est cõtemplatio actione sublimior:tantò voluptas voluptate melior ac nobilior est.hæc autem præponit, spectans iam ad intellectualem vitam,& eiusmodi felicitatem,ac de ea disputationem præparans.

Esse verò vnicuiq; animali propria voluptas,quemadmodum etiã opus videtur:ea enim est quæ in operatione existit.id in vnoquoq; consideranti ita esse apparebit.equi siquidem,& canis, & hominis voluptas diuersa est. Quemadmodũ Heraclitus inquit, asinos stramentitias paleas magis quàm aurum esse electuros:quippè cùm asinis pabulum auro iucundius sit.

Diximus paulò antè ex voluptatibus alias esse secundum naturam,eorum qui ipsas percipiũt, alias præter naturam:& secundum naturam eas esse, quæ ex operationibus vniuscuiusque naturæ accommodatis eueniunt: præter naturam, quæ ex operationibus præter naturam vniuscuiusque existunt.vnicuique enim animali secundum naturam propriæ sunt operationes, ex quibus voluptates quoque secundum naturam fiunt,quę & bonæ sunt,& verè voluptates appellari possunt.Si igitur hæc vera sunt,quemadmodum sunt,& præcipuè homo est qui voluptates percipit, atque is bonus:voluptates illę secundum naturã essent homini,quæ probo viro maximè ita esse viderẽtur. ex iis item quæ secundum naturã homini sunt voluptates,in eo differentia quædam est,quòd aliæ magis,aliæ minus propriæ ipsi eueniunt:quæ enim ex operationibus existunt,quæ secundum virtutem exercentur:magis naturæ hominis sunt accõmodatæ,maximeq; homini propriæ,quæ verò

ex viri & mulieris concubitu percipiuntur:minus quidem illæ ſunt homini propriæ,ſecundū naturam tamen eius etiam ipſæ fiunt. Heraclitus autē * Epheſius ac ciuis meus aſinos dicebat: quia naturæ ſuæ accommodatas voluptates perſequitur vnumquodque animal,ſtramentitias paleas,id eſt* quiſquilias & recrementa quædam quibus veſcuntur,quæ σύρματα appellat: pro pabulo enim id accipit:potius, quàm aurum electuros fuiſſe: propterea quòd pabulum huiuſmodi naturæ aſini ſuauiſſimum eſt.

*Ex hoc loco licet coniicere hanc enarrationem eſſe tribuendam Michaeli Epheſio.

*χέρτου fœnum.

Ac voluptates quidem eorum quæ ſpecie diuerſa ſunt, ſpecie differunt: quæ ſunt eorundem,indifferentes eſſe conſentaneum eſt. in hominibus tamen non parum variant.eadem enim alios dolore, alios oblectatione afficiunt,quibuſdam moleſta & odioſa,iucunda & amabilia nonnullis ſunt.in dulcibus quoque idem euenit:quippè quòd non eadem febricitanti, & ſano eſſe huiuſmodi videātur:neque calidum quippiam imbecillo, &*ei qui bono habitu præditus ſit.ſimiliter in aliis etiam contingit. Videtur autē in omnibus ſimilibus id eſſe quod probo viro apparet. Quòd ſi hoc rectè dicitur,quemadmodum videtur, & eſt: & vniuſcuiuſque menſura eſt virtus, & bonus vir,quatenus eſt talis: voluptates quoque erunt quæ huic videntur,& iucunda ea quibus hic oblectatur. Si cui tamen ea videntur iucunda quæ huic ſunt moleſta, nihil mirum eſſe debet: multæ etenim corruptelæ hominum, & labes contingunt. non ſunt nanque iucunda: ſed his, atque ita affectis.

* εὐεκτικῷ.

Diuerſa ſpecie ſunt homo,equus,bos,canis:quorū,ſicut dictum eſt,operationes etiam, quæ ſecundum naturam fiunt,& voluptates quæ ex ipſis oriuntur,ſpecie differunt.eorum verò voluptates quæ eadem ſpecie ſunt, eaſdem ſpecie eſſe in ratione carentibus animalibus,dubium non eſt. omnibus enim equis,qui iidem ſunt ſpecie,eadem iucunda ſunt:vt fœnum, & hordeum,& ſimilia:canibus item omnibus oſſa & carnes:bobus quoque omnibus fœnum & eruum iucunditatem affert,& voluptatem:atque id propterea quòd ſolam naturam ducem ſequūtur. Quin in hominibus quoque probis idem eſt.omnibus ſiquidem qui ex virtute intellectualem vitam traducunt,iucunda eadem ſunt: prauis autem alia atque alia. Quocirca non debemus neque iucunda omnia, neque bona,neque honeſta eſſe dicere:ſed quę probo viro eſſe huiuſmodi videntur.Nam quia rectè dicitur,bonum id eſſe, quod eſſe viro probo videtur:eſſeque vniuſcuiuſque menſuram virtutem,id eſt virtute præditum virum,& bonum,in eo quo eſt bonus.quod enim bonus vir metitus fuerit,id eſt definierit,& iudicarit,& bonum eſſe ſtatuerit: id bonum eſt. Quoniam igitur ita res ſe habet,perſpicuum eſt,voluptates etiam eas & eſſe,& dici debere,quæ probo viro eſſe voluptates videantur:vereque ea eſſe iucunda quibus probus vir oblectatur, & gaudet.nam ſi nonnullis, quæ probo viro ſunt moleſta,eſſe iucunda videntur,ne miremur.ægrotant enim huiuſmodi homines & deprauati ſunt ea parte,quæ noſtri præcipua eſt & quæ verus eſt homo,id eſt intellectu,qui vera & certa à falſis & apparentibus poteſt diſcernere.nam quæ moleſta ſunt probo viro,iucunda minimè ſunt,ſed iucunda ita affectis videntur,id eſt male affectis,& deprauatis.

Eas igitur quæ ſine dubio turpes ſunt non eſſe dicendas voluptates niſi corruptis hominibus manifeſtum eſt. Ex iis verò quæ eſſe honeſtæ videntur,qualis, aut quænam eſſe hominis dicenda eſt? an ex operationibus patet?has enim ipſæ voluptates ſequuntur.ſiue igitur vna,ſiue plures ſint perfecti & beati viri operationes:quæ has perficiunt voluptates, præcipuè hominis voluptates,eſſe dicerentur: reliquæ autem ſecundo loco, & ex parte aliqua,non ſecus atque operationes.

Voluptates quæ proculdubio turpes ſunt,dicēdum eſt abſolutè quidem & propriè non eſſe voluptates:ſed videri iis qui ſunt corrupti & deprauati:ex illis verò quæ honeſtæ videntur, cum ſint multæ,quānam dicere eſſe hominis voluptatem debemus?Vbi ita interrogauit, reſpōdet, cùm ita ſubiungit:an ex operationibus patet?cū enim ex operationibus exiſtant voluptates, qualiſcunque eſt hominis operatio,quatenus eſt homo,ſiue vna ſit,ſiue plures:talis ipſa erit voluptas. quod vbi

dixit,

dixit,statim ad disputationem de felicitate pertransit:quippè cùm ea sit hominis operatio,quā requirimus Quoniam autem felicitas duplex est,altera quæ voluptatibus efflorescit, de qua in primo libro dictum est:altera,quæ est intellectualis vita,de qua nunc dicet:duplex erit hominis operatio,atque iccirco duplex etiam voluptas.

De felicitate. *Cap.* VI.

CVm dicta autē sint ea, quæ ad virtutes, & amicitias, & voluptates spectant:reliquum est,vt de felicitate figura quadam disseramus, quoniā finem eam humanarum rerum esse statuimus.Si igitur antedicta repetamus,breuior nobis euadet oratio.

Quid sit τύπῳ εἰπεῖν, uel τύπῳ εἰπεῖν & διελθεῖν est crassius dicere.

Figura quadam differere appellat id est τύπῳ,non geometricè,& demonstratiuè, neque ex iis quæ necessaria sunt:sed ex iis quæ vt plurimum eueniunt,& vel omnibus,vel plerisque,vel sapientibus videntur.Cùm proposuisset autem de felicitate disputare:de virtutibus prius, & amicitia,& voluptate sibi esse dicendum censuit.de virtutibus quidem,quia felicitas quæ actiua & ciuilis appellatur,actiuarum,& moralium virtutum:contemplatiua & actiuarum & contemplatiuarum omnium finis est.Cùm enim Aristoteles duplicem hominem esse opinetur, alterum qui ex anima & corpore constat:alterum intellectum:vocat autem intellectum rationalem vitam,seu ipsam rationalem animæ partem:quem sanè intellectū & verè,& primò,& maximè hominem esse statuit. cùm igitur duplicem hominem intelligat,duplicem quoque felicitatem inuenit: vnam intellectualem,& perfectam,quam contemplatiuam nominat:alteram,quæ cum externis rebus existit.externas res appellant corporis sanitatem,materiæ suggestionem,nobilitatem,filiorum bonam procreationem,& similia.Nam si homo ex anima & corpore definitur:necesse est,vt ad humanæ felicitatis absolutionem corporis quoque habitum comprehendamus : ne si altera totius pars male affecta sit,totum ipsum felix esse nullo modo possit . Quia igitur duplex hæc felicitas virtutum finis est:propterea de vtrisque virtutibus & actiuis & rationalibus superius egit.De amicitia autem disseruit,eò quòd cùm vna eius pars animæ facultatis concupiscibilis sit,altera irascibilis, tertia rationalis:prima illa facit,vt cognati,& parentes erga filios mutuo inter se amore deuinciantur : secunda,vt qui militant,& bellum gerūt,naturali etiam ipsi amore coniuncti simul in contuberniis versentur,& degant:tertia inter probos viros maximè spectatur,bona vitæ traductione,& cōtemplatione verorū amicorum inter se animos colligans,& connectens.De voluptate verò egit, quia finis noster,quæ est felicitas,ex intellectuali vita & voluptate mistus est. neque enim intellectualis vita absque voluptate ad felicitatem sufficit:quippè cùm si careret voluptate , appetibilis minimè esset:neque voluptas sine huiusmodi vita explere atque absoluere felicitatem valeret . nā si mente,& omni cognoscendi operatione priuetur, satis sibi esse & sufficere quî poterit ? Inquit igitur, cùm de virtute & amicitia & voluptate dixerimus,in quibus felicitas consistit : de felicitate quoque quæ est in contemplatione dicendum est:ita enim subintelligere debemus.Cùm verò de contemplatiua hac felicitate dicturus sit,in memoriā nobis eam reuocat, quæ ad propositam rem faciunt,quæ de ciuili felicitate in primo libro dixerat.

Diximus eam non esse habitum.nam in eo inesset,qui per totam vitam dormiret,& plantæ vitam traduceret,maximisque infortuniis afflictaretur.

In primo libro ita dixit:omnes homines ab ipsa veritate inducti felicitatem supremum omniū finem esse statuūt:supremum autem omniū finem bene viuere, & bene agere esse dicunt. si igitur felicitas supremus finis est,supremus autem finis bene viuere est,& bene agere: at bene viuere, & bene agere non in habitu,sed in operatione consistit : felicitas actio ,atque operatio esse censenda est. Quis enim est qui eum felicem esse dicat qui licet virtutem habeat,vel nihil tamen agat in toto vitæ curriculo:vel semper dormiat,vt de Endymione fabulantur,plantæque vitā traducat? qui enim dormit,plantæ similis est,propterea quòd solæ ferè in eo,non secus atque in plantis naturales ac vegetales facultates operantur.quis item felicem eum existimaret,qui bona quidem omnia haberet,sed aduersa tamen fortuna in tota vita agitaretur?nemo sanè.

Quòd si hæc non placent,sed magis in operationem quandam ipsa reponenda est,sicut in superioribus est dictum: ex operationibus autem aliæ sunt necessariæ,& ob alia expetendæ, aliæ per se:patet,felicitatem aliquam ex iis quæ per se,& non ob aliud sunt expetendæ, esse statuendam.felicitas enim nullius rei indiga est,sed ex sese ipsa sufficit.

Si igitur hæc vera esse non videntur, dormientem videlicet, vel nihil agentem felicem non esse, etiam si omnem virtutem habeat: non in habitu felicitas constituenda est, sed in operationem animæ ex virtute in vita perfecta est referenda: quemadmodum in primo libro dictum est. Necessarias autem operationes, & ob aliud expetendas eas vocant, quæ effectiuæ sunt: vt ædificationẽ, medicationem, * cusionem. per se expetendas, actiones ex virtute, & contemplationes, rerumque cognitiones. Cùm igitur duplices sint operationes, felicitas quædam ex illis est statuenda, quæ nõ ob aliud, sed per se expetẽdæ sunt. si enim nullius rei indiga est felicitas, sed se ipsa contenta, exque se sufficiens: quę autem aliqua alia re extrinsecus non indigent, & ex sese sufficiunt, per se sunt expetenda: felicitas ex iis proculdubio est, quæ expetenda per se ipsa sunt. *χάλκευσιν

Per se autem sunt expetendæ illæ, ex quibus præter operationem requiritur nihil: cuiusmodi esse actiones videntur, quæ ex virtute fiunt. bona enim & honesta agere ex iis est, quæ per se expetuntur. Quin etiam ex lusionibus illæ quæ iucundæ sunt: quippè cùm non ob aliud ipsas eligant: damnum enim ex ipsis potius quàm vtilitatem & corpora & fortunas negligentes, consequuntur.

Cùm dixerit bona & honesta omnia per se esse expetẽda: subiungit: quin etiam ex lusionibus illæ, quæ iucundæ sunt: non enim ob aliud quippiam has expetunt atque eligunt, sicut statuariam ob statuas, & militarem peritiam ob victoriam, & medicinam ob sanitatem: sed per se expetunt, quasi felicitatem afferant: quicunque videlicet in voluptuose viuendo, in edendo, & bibendo, & ludendo, intemperanterque agendo felicitatem constituũt. causamque reddit cur per se lusus expetant homines, quia eos eligunt, licet damnum potius quàm vtilitatem ex ipsis eliciãt. qui enim lusibus vacant, vt * aleatores, neglectis exercitationibus corporis, bonorumque acquisitione, in vtrisque iacturam non paruam faciunt: cùm & ocio marcescãt, & patrimonium dissipent. Quare lusus ob aliud expetendi non sunt. quæ enim ob aliud expetũtur, vtilia sunt, vt mercatura, & * institoria, à quibus augetur res familiaris: lusus autem econtrariò minuunt, & consumunt opes. non sunt igitur ob aliud quid expetendi, sed ne per se quidem, licet quàm maximè per se ipsos expetãt, atque eligant, qui voluptuariam vitam sectantur. nam si damnosa reiicienda sunt, & fugienda: huiusmodi lusus cùm sint damnosi, reiiciendi ac fugiendi sunt, non expetendi. *ἀςραγαλίζοντες. *καπηλική, cauponaria.

Confugiunt autem ad huiusmodi diuersationes plerique eorum qui felices habentur. vnde apud tyrannos in existimatione sunt, qui in talibus diuersationibus sunt vrbani, quippè cùm in iis quæ illi appetunt, sese exhibeant iucundos. indigent autem talibus.

Huiusmodi diuersationes & traductiones lusiones ipsas vocat. plerique enim immo omnes fortasse ex iis qui in lætitia & corporeis voluptatibus felicitatem ponunt, celeriter atque omni cum promptitudine & studio ad lusionum voluptates se conferunt. id enim significat [confugiunt], id est cum studio & festinatione feruntur. Vel tales diuersationes, id est* διαγωγὰς cõuentus ipsos & congregationes appellat, ex quibus voluptatem percipiunt. cupiunt enim simul diuersari & degere cum iis qui afferre voluptatem possint, qualescunque fuerint, siue tibicines, siue citharœdi, siue scurræ, aut saltatores. Quia autem tyrãni magis quàm alij in voluptate felicitatem statuũt, nihilque aliud esse credunt quod beatum hominem reddat, quàm omnibus sensibus voluptate affici, ac titillari: in existimatione & honore sũt apud ipsos vrbani, & faceti: ita enim hîc omnes eos vocat, qui quomodocunque suppeditare ipsis voluptates queunt. clarent igitur & in precio sunt apud tyrannos huiusmodi homines, quia iucundos se exhibent in iis quæ illi appetunt. cùm enim exhilarari illi cupiãt & ridere, cantusque audire qui blandiantur: hi & canũt, & omnia agunt quibus tyrannos lætitia afficiant: atque ita prorsus iucundos se præstãt. qui enim dicit & agit ea quibus tyrannus oblectatur: is est iucundus tyranno. sicut probo viro est iucundus qui ea dicit & facit, quæ probo viro placent. Tyranni autem talibus hominibus indigent, non probis viris, & honestis. nam hos odio prosequũtur, & expellunt: sed histrionibus & scurris qui risum faciant, opus ipsis est. quare meritò huiusmodi nebulones apud ipsos, vtpote iucundi, in honore & existimatione habentur. *διάγειν, est uitã agere. unde διαγωγή, uitæ traductio.

Ac videntur quidem hæc felicia esse, proptereà quòd qui in potestatibus constituti sunt, his vacant. sed nullum fortasse argumentum huiusmodi ho-

mines

mines sunt. non enim in dominatu virtus collocata est, aut intellectus, ex quibus honestæ operationes existunt.

Ex falsis & erroneis hominum opinionibus fit, vt ridicula felicia esse videantur. quia enim plerique tyrannos & potentes viros esse felices putant: ea quoque quæ illi sequuntur, & quærunt, felicia, id est maximè accommodata atque apta ad felicitatem esse dicunt, & prædicant. sed in potestate esse constitutum, & facere quicquid libuerit, nullum argumentum est, nihilque demonstrat, tyrannos & potentes esse felices. non enim in dominando, potenterque agendo quæ sibi placuerit, virtus, & ciuilis vel contemplatiua felicitas consistit. intellectum enim felicitatem hanc contemplatiuam appellat. quòd si tyrannis & potentatus non idē sunt cum felicitate, sed è diametro prorsus inter se distant: neque iucunda ea quæ ad corpus spectant, suauesque lusiones ad felicitatem facere, & spectare quicquam existimandæ sunt. neque item operationes & actiones tyrannorum ex iis sunt, quæ bona & honesta haberi debent: sed operationes quæ ex virtutibus, & intellectu proficiscuntur, illæ sanè optimæ sunt, atque honestissimæ.

Neque si isti quia syncerę & liberalis voluptatis gustum non habent, ad corporis voluptates confugiunt: propterea has magis esse expetendas existimandum est. nam & pueri quæ apud se in precio sunt, præstantissima esse opinantur.

Cur tyranni, qui tanto cæteris & diuitiis & potentia antecellunt, ad corporis voluptates confugiant & festinent, id in causa est, quòd syncerarum & libero homine dignarum voluptatum gustum non habent. Synceras voluptates vocat eas, quibus vel nihil, vel parum admodum doloris & pœnitentiæ admistum est: quas cuiusmodi sint superius iam diximus. Si igitur esset, quemadmodū diximus, tyrannis idem cum felicitate: felicia essent illa quibus isti inhiant. cùm verò non sit, non debemus voluptates quas tyranni persequuntur, felicitatis esse effectrices existimare: sed sicut ne-

στρόμβοι. que ea quæ pueris præstantissima sunt, atque in precio, vt turbines, tali, & pilæ, preciosa ac pręclara apud omnes quoque habentur: sic neque ea quæ nonnullis qui secundum sensus viuunt, videntur optima, cunctis optima sunt existimanda.

Cōsentaneum igitur est, vt sicut pueris & viris diuersa esse in precio videntur: ita prauis & bonis quoque videantur. Vnde quemadmodum sæpe dictum est, ea sunt preciosa & iucūda, quæ probo viro huiusmodi sunt. atque ea maximè expetenda operatio est vnicuique, quæ ex habitu proprio: probo autem viro, quæ ex virtute fit. Non est igitur in lusu felicitas. absurdum enim est lusum esse finem: & negociari, & laborare tota vita ludendi causa. nam omnia, vt ita dicam, præter felicitatem alterius causa expetimus: quippè cùm finis ipsa hæc sit. seriò autem agere & laborare lusionis causa stultum planè ac puerile admodum videtur.

Consentaneum rationi est, vt quemadmodum alia pueris iucunda esse & preciosa videntur, alia viris: ita quoque non eadem prauis & bonis, sed longè diuersa videantur: eaque verè preciosa & pulchra sint, quæ probis viris ita videntur: quæ autem à prauis huiusmodi esse existimantur, ea non verè huiusmodi sint, sed tantummodo esse videantur. Quoniam igitur hęc ita se habent, vnicuique maximè expetenda ea operatio est, quæ ex habitu proprio exercetur. qui enim habitu musicæ est præditus, is musicè: qui intemperantiæ habitum contraxit, is intemperanter operari expetit. eodem modo probus vir secundum virtutes operando oblectatur, & gestit. In virtute igitur & intellectu, id est intellectuali vita, non in lusu felicitas consistit. licet ad eum tyranni auidè, & festinanter ferantur. Absurdum enim est, si lusum esse finē nostrum dicamus. si nanque ludere est felicē esse, felicem autem esse est finis: ludere finis noster erit. Absurdum itē est, prorsusque ridiculū, omnia nos agere & labores omnes sustinere ea causa, vt felices simus, id est vt ludamus, & iocemur. nam si felicitatis gratia omnia agimus, & laboramus, felicitas verò nihil aliud est quàm ludere: ludendi causa & iocandi laboramus, atque ærumnas sustinemus. at hoc ridiculum est. Quoniā igitur laborare consequendæ felicitatis causa, bonum est: ludere autem non est bonum: ludere & felicem esse idem non sunt. Alio item modo colligere hanc rationem possumus: ludere & iocari sicut alia multa causa quorūdam aliorum expetimus: felicitatem verò non alicuius alterius rei causa expetimus: felicitas igitur & lusus idē nullo pacto est. Cùm verò inquit omnia nos alterius cau-

ſa præter felicitatem expetere:addidit[vt ita dicam] id eſt ferè,propterea quòd virtutes etiam per ſeipſas expetimus, licet felices euaſuri non ſimus.fieri item poteſt, vt multi per ſe & non alterius cauſa diuitias expetant.

Ludere autem vt ſeriò agat quiſpiam ex Anacharſidis ſententia videtur rectè ſe habere:quippè cùm luſus requiei ſimilis ſit. & cũ nequeant homines aſſiduè operari,requie indigent.non eſt igitur finis requies: cauſa enim operationis fit. At eſſe ex virtute vita felix videtur : hæc autem ſtudioſa & ſeria eſt,non in luſu verſatur.

Quemadmodum bellũ cauſa pacis laudatur: ita ſi poſt labores quos virtutis cauſa ſuſcepimus, ad luſum declinemus,vitio non datur.recreat enim nos luſus , laboreſque leuare noſtros videtur. requiei enim eſt ſimilis . at requies defatigata iam corpora ad priſtinas vires reducere conſueuit. nã ſi indefeſſi in actionibus & operationibus permanere poſſemus, minimè nobis requie eſſet opus,aut luſu, qui requiei perſimilis eſt.ſed quia delaſſamur,requie ſubinde indigemus,& luſu:non omni tamen,ſed eo tantùm qui requiei eſt ſimilis:quò rurſus recreatis viribus ad agendum & operandum redeamus,& non labore confecti ocioſi maneamus . Quòd ſi ea cauſa luſum expetimus quem requiem appellat,vt rurſus operemur:luſus finis minimè eſt : quare neque eſſe felicitas poteſt:quippè cùm felicitas finis,& per ſe,non ob aliud expetenda ſit.

Meliora præterea ſeria & ſtudioſa eſſe dicimus ridiculis:& iis quæ cum luſu fiunt.

Ex communibus , atque in animis noſtris à natura inſitis notionibus felicitatem non eſſe luſum confirmat: omnes enim naturali quadam cognitione,nõ diſciplina aliqua, aut monitione inſtructi meliora eſſe aiunt ſeria & ſtudioſa,id eſt virtutes , earumque operationes quæ cum ſtudio exercentur,ridiculis,& iis quæ cum luſu & ioco fiunt:melius autem peiore eſt melius. ſi autem ridicula & luſus peiora ſunt,luſus eſſe felicitas nullo modo poteſt.non enim aliqua re eſt peior felicitas,ſed omnium quæ apud nos ſunt,optima ac præſtantiſſima. *Notiones αὐτοφυεῖς uocat,quæ nobis à natura ingenitæ ſunt.*

Et melioris ſemper partis , & hominis operationem eſſe ſtudioſiorem affirmamus.melioris autem operatio præſtantior , felicitatique accommodatior iam eſt.

Meliorem partem & hominem intellectum noſtrum vocat , id eſt rationalem partem animæ. eum enim qui verè & maximè homo eſt,in rationali vita cõſtituit.duplicemque ipſum his oſtendit,vnum ex anima & corpore conſtantem,cuius bene & feliciter viuere in traducẽda vita ſecundum virtutes in magnis moralibus ſitum eſſe dixit:ſicut etiam in primo huius operis libro declarauit:alterum,qui præcipue & re vera eſt homo,intellectũ qui in nobis eſt : de quo procedẽte ſermone ita dicet:ſeparatus autem à corpore eſt ipſum id quod eſt . quibus ex verbis etiam patet eos qui dicunt Ariſtotelem mortalem eſſe animam opinari,nihil dicere.Sed de his alibi . Quod verò hîc inquit,huiuſmodi eſt.operatio melioris animæ partis melior eſt, ac ſtudioſior,id eſt ſeria magis ſtudioque dignior,eò videlicet quòd ex virtute eſt , conuenitque homini quatenus eſt homo, non ex vitio prouenit. Si igitur hæc melioris partis operatio quàm altera deterioris partis melior ac præſtantior eſt:peioris autem partis operatio eſt luſus:felicitas eſſe luſus non poterit : ſed propria præſtantioris partis operatio erit.felicitati enim accõmodatior eſt, id eſt felicitatem eam magis , quàm luſum eſſe exiſtimandum eſt.

Frui item corporis voluptatibus quilibet etiam * mancipium, non minus quàm optimus poſſet:mancipio autem felicitatem tribuit nemo,ſiquidem neque etiam vitam:non enim in talibus diuerſationibus felicitas conſiſtit,ſed in operationibus quæ ex virtute proficiſcuntur , quemadmodum dictum eſt prius. *ἀνδράποδον.

Felicitatem eſſe bonorum finem,& ſupremum quidem & perfectiſſimum , ſæpe demõſtratum eſt.is autẽ finis ſolis probis viris & ſtudioſis ineſt.Sicut enim ille cui ineſt vita,viuit : ſic cui ineſt bonum,& bonorum ſummus finis,bonus & perfectus eſt.finis autem is nõ omnibus ineſt , eſſent enim omnes boni,& perfecti,& felices:ſed nõ ſunt,immò plerique ſunt ſeruiles & praui, qui ſanè

corporis

corporis voluptates maximè conſequuntur,inter quas luſus quoque cõnumeratur.Neque hîc inquit non poſſe prauos homines felices effici:poſſunt enim,ſi relicto vitio virtutes ſequuti fuerint, habitumq́ue earum ſibi compararint:ſed ait hîc corporis voluptatibus, quandocunque voluerimus,frui nos poſſe:felices verò fieri,quando velimus, non poſſe:quippè quòd & multo tempore, & exercitatione longa, & actionibus operationibusq́ue optimis quamplurimis opus ſit, priuſquam pulcherrimum & perfectiſſimũ felicitatis finem adipiſcamur. Frui igitur voluptatibus corporis etiam quilibet poteſt,ſiue prauus ſit,ſiue bonus,ſiue neque bonus neque malus,ſiue vir, ſiue puer,ſiue mulier.felicitatem verò conſequi neque prauus,neq; neuter, neque puer poteſt, ſicut in magnis moralibus dixit.perfectiſſimus enim felicitatis finis in imperfecta ætate nequit contingere:ſed ſatis ſuperq́ue eſt,ſi cui vel in perfectiſſima ætate acquiratur.Nam ſi felicitas finis bonorum eſt,id eſt virtutum omnium,quarum vna etiam prudentia eſt,puer verò nullus eſt prudens: perſpicuum eſt puerum quoque felicem eſſe nullum poſſe.Inquit autem corporis voluptatibus quemlibet,id eſt tam bonum quàm non bonum frui poſſe,non minus quàm optimum,id eſt magis quàm probum virũ.ſeruiles enim homines & praui corporis voluptatibus & luſibus magis quàm probi viri frui conſueuerunt.qui nanque oblectatur luſibus,voluptatibusq́ue huiuſmodi magis illis frui poteſt,quàm qui non oblectatur.Quoniam igitur omnes homines corporis voluptates & luſum prauis tribuunt,id eſt oblectari & ludere eos fatentur:nemoq́ue eſt qui perſequi eos voluptates & luſus,ipſisq́ue eſſe deditos,non dicat:felicitatis verò minimè eos participes faciunt,neque felices, ſed infelices potius appellãt:corporis voluptas & luſus felicitas minimè erit. Quod autem inquit [ſiquidem neque etiam vitam]ita eſt intelligendum:prauis felicitatem tribuit nemo, quoniã neque vitam probam & ſtudioſam eidem tribuit: ex ea enim,non ex prauorum diuerſationibus,prauorumq́ue viuendi rationibus felicitas ſequitur.

De felicitate contemplatiua. *Cap.* VII.

SI verò felicitas eſt ex virtute operatio:conſentaneum eſt eam ex illa eſſe quæ præſtantiſſima eſt:hæc autem eius erit:quod eſt optimum.

Præſtantiſſimum appellat ſupremum atque excellentiſſimum: præſtantiſſimamq́ue & ſupremam operationem intellectualem vitam vocat.cùm oſtenderit enim felicitatem animæ eſſe operationem ex virtute,virtusq́ue ſit duplex:actiua altera, quam moralem & ciuilẽ peripatetici nominant:nam Platonici morales à ciuilibus eſſe diuerſas contendunt:altera contẽplatiua: atque iccirco duplex quoque felicitas euadat:in primo libro de ciuili felicitate egit, qua fit vt ciuilis felix deteriores facultates ratione moderetur,atque excolat:hîc de cõtemplatiua felicitate tractat, eoq́; homine qui hac felicitate felix eſt:qui præcipuè,ac certò,& re vera eſt homo: intellectus videlicet qui in nobis eſt.Huiuſmodi autem felix alteri illi ciuili ſuperuenit.fieri enim nullo modo poteſt, vt intellectualis vita in aliquo ſit,qui virtutibus moralibus affectus ſuos prius non fuerit moderatus,priusq́ue in ciuili felicitate non vixerit.indefiniti enim atque immoderati ſua ipſorum natura ſunt affectus,ſuiſq́ue operationibus præſcribere nullum modum ac finem poſſunt. nam quemadmodũ ignis imponere ſibi terminum vllum nequit,ſed indefinitè atque effuſè calefacit atque vrit, quicquid idoneum ad id atque aptum ſeſe obtulerit:ita vnaquæque ex affectuoſis partibus animæ noſtræ cùm innata quadam ferocia,atque immoderatione ferantur,virtutum auxilio indigẽt,quæ modo atque ordine impoſito ipſas componant.iracundia quidem fortitudinis: cupiditas temperantiæ moderamen requirit:illa,vt fidenter & intrepidè quò oportet incitetur, & à quibus debet refugiat:hæc,vt quibus opus eſt,& oblectetur,& doleat. Cùm igitur immoderati ſint affectus atque indefiniti,turbationiſq́ue ex ſe & cõfuſionis pleni:quì fieri poteſt,vt qui ab his ratione carentibus,& brutis agitatur,& modo huc modo illuc perturbatè diſtrahitur,& circũfertur,intellectuales operationes exerceat,intellectualemq́ue vitam traducat? Rectè igitur eos dicere cẽſendum eſt, qui actiuam virtutem,felicitatemq́ue eam quę finis eius eſt,eſſe materiam idoneam ad contẽplatiuam felicitatem ſuſcipiendã aſſerunt.Cæterũ de his plura aliàs.Inquit autem hîc,quoniã felicitas animæ eſt operatio,conſentaneũ eſt dicere eam eſſe pręſtantiſſimã ac ſupremam.ſuprema verò animę operatio eſt coniunctio atque vnio cũ ſuperioribus,* deiq́ue aſſimilatio quatenus,vt inquit Plato,homini licet.homini autẽ licet maius bonũ acquirere ciuili felicitate. quare ciuilis felicitas ſupremus ac perfectiſſimus finis noſter non eſt:ſed maior ipſo & ſuperior eſt contẽplatiua felicitas quæ vniuerſa noſtra operatio eſt,totaq́ue humanæ operationis menſura, ſupremusq́ue terminus. virtutis enim ciuilis felicitas:ciuilis felicitatis contemplatiua felicitas menſura & finis eſt:qua pręſtantius aliud,naturæq́ue humanæ accommodatius, & conuenientius reperiri nihil poteſt. Nam cùm propria hominibus virtutis actio,magiſq́ue propria felicitas ciuilis ſit: maximè propria contemplatio eſt,ſuprema menſura,atque vltimus terminus,finiſq́ue perfectiſſimus proceſſus, atque

*ὁμοίωσις τῷ θεῷ.

aſcenſus

ascensus nostri:quæ eius,vt inquit,quod in nobis est optimũ,id est intellectus nostri, veríque hominis operatio est.

Siue igitur id intellectus sit,siue aliud quippiam, quod sanè secundum naturam videtur principatum obtinere,& præsidere,notionemque habere de honestis,& diuinis rebus:siue diuinum quoddam etiam ipsum sit, siue ex iis quæ in nobis sunt diuinissimum:huius secũdum propriam virtutem operatio,perfecta felicitas esset: quam esse contemplatiuam dictum iá est.

In prauis,atque iis qui intemperantiæ dediti sunt,quod deterius est præstantiori præter naturã dominatur.In probis verò quod præstãtius est, id est ratio principatum obtinet præsidetq; e deteriori,quæ irrationalis vita est. Cùm itaque felicitatẽ intellectualem operationem esse eius inquit, quod in nobis optimum est,& naturâ principatum obtinet,atque imperium in popularem turbã irrationalis partis animæ nostræ,subiũgit:siue igitur id optimum quod in nobis est,sit intellectus, id est siue intellectus appellãdus sit,sicut à me nominatur:siue vita rationalis,vt Plato vocat: quod sanè & naturâ dominatur,& notionem habet,intellectionemque rerum, quænam sint honestæ & pulchræ re vera,quę item licet non sint,esse videantur:esseque quasdam substantias cognoscit incorporeas,quæ separari à corporibus possint & per se subsistere:& supra has omnium causam esse intelligit,quæ perfectissima operatio est vniuersa permeãs, ac gubernans. Siue igitur intellectum & mentem optimum hoc oportet appellare,siue diuinum quid,& diuinam quandam * portionẽ, diuinumque defluxum.nam etiam ita vocat Plato:siue ex iis quæ in nobis sunt,diuinissimum:huius operatio secundum virtutem propriam,id est secundum intellectualem vitam,esset ea, quam nũc quærimus felicitatem:felixque ille esset,qui hac diuinissima vita fungeretur, ad supremumq; hoc fastigium,& perfectum finem deuenisset.Est enim,sicut diximus,ciuilis quoq; felicitas finis, sed non summus,& perfectus.dixit autem, siue diuinissimum ex iis quæ in nobis sunt: propterea quòd mos ipsi est & sensum,& naturam,& omnia naturę opera diuina appellare.Natura enim,inquit ipse alibi,deus quidem non est,sed diuinum quoddam tamen,&* geniale. quare sensus diuinum est quoddam,non diuinissimum:rationalis pars & diuinum & diuinissimum.

*θείαν μοῖραν καὶ ἀποῤῥοίαν.

*δαιμόνιον.

Atque hoc tum cum superius dictis, tum cum veritate consentiens esse videretur.nam & prestantissima est hæc operatio:quippè cùm ex iis quę in nobis sunt,intellectus huiusmodi sit:& ex iis quæ in cognitionem cadũt, illa circa quæ intellectus versatur.

Oratio hæc quæ operationem diuinissimæ partis quæ in nobis est secundum propriam operationem,perfectam esse felicitatem,ciuilem autem esse imperfectam ait:& superius dictis in primo libro,& veritati consentit.Cùm enim duplicem hominem esse statuamus,atque alterum verè, & maximè,& præcipuè hominem esse,qui intellectus noster est:alterũ ex animo & corpore constare asseramus:verum est,veritatique consentiens,si dicamus operationem eius qui verè & præcipuè est homo,præstabilissimam esse,ac perfectam felicitatem:ciuili felicitate tantò meliorẽ ac venerabiliorem,quantò subiectæ res circa quas hæc versatur,iis quæ ciuili subiiciuntur, nobiliores sunt,ac præstantiores.ciuilis siquidem operatio est secundis illis atque inferioribus ornatum, & ordinem,& modum præfinire ac statuere,id est affectus moderari: qua de re in primo libro sæpe dictum est:huius autem,attolli ad superiora ac præstantiora,illisque cõciliari atque vniri, diuinarumque substantiarum communitates & differentias cognoscere: quandoquidem intellectus qui hæc contemplari ita potest,operatio dicitur.qui sanè intellectus, licet antè quàm feliciter intellectuali hac & diuina vita operari possit,substantia eiusmodi sit, quæ separari ab animali eo queat, cuius præsidentiam sortitus est:tunc tamen potestate intellectus propterea appellatur, quia intellectum eum qui extrinsecus intellectus ab Aristotele dicitur,suscipere potest,vel potius eius extrinsecus intellectus illustrationem:cuius vbi fuerit particeps factus,tũc demum intellectualis,& perfectus intellectus,& felix contemplatiuus,& supremam operationem exercens,& reliqua,quę iam sæpe fuerunt commemorata,appellari consueuit.

Et præterea assiduissima.contemplari siquidem assiduè magis,quàm operari quippiam possumus.

Felicitatem contemplatiuam præstantissimam,& supremã & perfectissimam dicere debemus, tum quia est operatio optimæ & diuinissimæ partis, quæ in nobis est:tum quia operatio est assiduissima.dictũ enim in primo libro est,stabile quid,atque eiusmodi quod auferri difficulter possit,

sit, felicitatem esse existimamus. Si igitur vnum quoddam ex felicitatis elementis est id quod stabilius est: quod est stabilius, felicius erit. stabilius autem est, quod longiore durat tempore: longiore verò durat tempore, quod magis assiduum est & diuturnius. at felicitas contemplatiua magis assidua est, & diuturnior, quàm ciuilis: melior igitur & diuinior est, ac propterea suprema quoque & perfectissima. Præterea si quod magis est assiduum, magis accedit ad id quod semper est: longius verò abest, quod non est assiduum, & breuiore permanet tempore: quod autem est semper, perfectius ac melius est, quàm id quod non est semper: contemplatiua felicitas cũ magis assidua sit, magisque diuturna, propius ad sempiternam intelligibilium cõtemplationem accedit, quàm ciuilis: perfectior igitur quoque erit: atque iccirco præstantissima, ac suprema. nam longius tempus magisque continuum sempiterno esse propius, quàm breuius, & minus continuum, perspicuum est. longius autem & magis cõtinuum tempus ipsas operationes actionesque appello, propterea quòd longitudo earum & breuitas, & continuitas, & non continuitas mensurari tempore ac iudicari cõsueuit. Quòd si contemplatiua felicitas est diuinarum rerum cognitio, ea autem temporariis mensuris præfinitur, non secus atque actiones: dicimus enim horarias, & mẽstruas, & annuas actiones: contemplatiua felicitas, cùm maiori temporis spatio contemplari quispiã possit quàm agere, longè erit perfectior quàm actiua. Atque id quidem quod magis continuum & assiduum est, esse perfectius eo quod non sit huiusmodi, ita cuilibet esse manifestum potest. Contemplatiuum autem felicem magis assiduè operari posse quàm qui ciuiliter agit, in hunc modum probabitur: omnis operatio atque actio, vt in exordio huius operis explicatum fuit, bonum quoddam appetit: omnisque qui agit atque operatur, appetibili aliqua re inductus, ac tractus mouetur, agitque ea causa vt potiatur re ea quam appetit. si igitur appetibilis res appetentem, non secus ac magnes ferrum, ad se attrahit: quod magis & sua ipsius natura appetibile est, magis ad se, suique consequutionem attrahet eum qui appetit. suapte autem natura appetibilis est, prima, vt ipse hîc inquit, omnium causa, immò amabilissima, ac desiderabilissima, quã qui contemplari potuerit, nullo vnquam fastidio, nullaque satietate afficiatur. aliorum enim appetibilium quæ vel bona sunt, vel videntur esse, occurrit satietas: tãtisperque & persequimur & affectamus, quoad adepti ea fuerimus, ipsisque fuerimus saturati. nam vbi ea iam habemus, expletumque nostrum desiderium iam fuit, ac saturatum: id facere desistimus: circaque ea operari amplius nolumus: quippè cùm manifestũ sit, circa ea nos breui tempore atque eo non continuo, sed longis intermissionibus quandoque interrupto solere operari: quorũ consequutio facilis, atque obuia est, & satietas velox. Quæ verò non nisi laboriosè acquiri possunt, & non citò desiderium nostrum explent: sed quantò magis habentur & percipiuntur, tantò magis appetitionem nostram incitant: nostra circa ea operatio & longo perseuerat tempore & continuatur. in eo enim continuè operatur quispiam, & semper, quo non modo vnquam non fastiditur, sed quò magis fruitur, eò appetit ac desiderat magis. & si casu aliquo cõtingat, vt ab eius operatione parumper declinet: tolerare absentiã eius non diu potest, sed quamcitissimè ad eiusdem operationem recurrit. huiusmodi autẽ cùm diuina omnia, tum præcipuè opifex nostrum est. assidua ergo circa ipsum erit intellectus nostri operatio, quæ contemplatiua felicitas est. Quare ob assiduitatem, & continuitatem præstantissima quoque ac suprema, & perfectissima erit.

Existimamusq; oportere voluptatẽ felicitati esse admistam. iucũdissima autẽ ex virtutis operationibus ea proculdubio est, q̃ secundũ sapientiã fit.

Non tantùm quòd maximè assidua sit intellectus operatio: suprema est, ac perfectissima: verũ etiam quòd sit suauissima. quæ enim sunt suauissima, diu admodum continere in operatione oblectatos homines solent. nam qui cantibus valde delectatur, toto ferè die, ac tota nocte eos audire non grauatur. qui item ex geometricis, vel astronomicis contemplationibus maximã voluptatem capit, vix ab eis auelli potest: & si aliquando recesserit, ad easdem recurrere paulò pòst summopere cupit. Quòd si hæc tenere ita illectos homines queunt, qui ipsis delectantur: quid de eo dicendũ est, quod pulcherrimum, atque optimum, & iucũdissimum, suaque ipsius natura appetibile est? Est igitur contemplatiua felicitas perfectissima etiam, quia iucundissima. est autem iucundissima, eò quòd id quod ipsa appetit, est iucundissimum. Felix siquidem vita iucunda esse cunctis videtur. perfecta enim vita, nullius indiga, & ex se sufficiens, optima est ac suprema, atque iccirco quoque iucundissima. huiusmodi autem vita intellectualis est. Licet nanque ciuilis quoque felicitas ex sese sufficiat, & perfecta & iucunda sit: quod tamen verè perfectum est, vereque iucundum in præcipua vitæ specie est, in qua contemplatiua felicitas consistit.

† a.l. stabilitate.

Philosophia ergo mirabiles habere & puritate & † nobilitate voluptates videtur.

Vbi

Vbi dixit felicitatem quæ in contemplatione, & optimarum rerum cognitione versatur, esse suauissimam: subiungit philosophiam esse iucundissimam. philosophiam enim esse cōtemplationem, intellectualemque vitam ignorat nemo: quare etiam iucundissima erit. Addidit autem [puritate] ob ea quæ paulò antè dicta sunt: dixit enim puriorum magisque immaterialium sensuum operationes esse puriores. quod si ita est, quātò intellectus immaterialior, & præstātior sensibus est: tantò quoque operatio ipsius sensuum operatione purior ac nobilior erit. quantò item intelligibilia puritate & nobilitate rebus sensibilibus præstant: tantò intellectio sensui, & actioni contemplatio antecellet. Accedit quòd cum ciuilis felix ciuibus felicitatem conciliet: idque efficere non possit nisi ordinē & modum vnicuique cōuenientem seruet: ordo autē is in honorandis aliis, aliis puniendis cōsistat: fieri potest, vt aliquando quòd aliquē vel punierit, vel honorarit, eū pœniteat. Qui verò contēplatur, naturamque rerum considerat, nulla pœnitentia duci potest, ꝙ rei alicuius naturam cognorit, aut intellectualiter vixerit. voluptas igitur quæ in contemplando existit incōmista est ac pura, dolorisque ac pœnitētiæ omnino expers. nobilis autē, vel stabilis: vtrūque enim legitur, ὡς τιμίῳ, seu ὡς βεβαίῳ: iccirco est, quia ea circa quæ operatur, quæque intelligēdo percipit contemplatiuus felix, honoratissima & nobilissima, siue, si alia lectio magis placet, stabilissima omnium sunt.

Consentaneū autē est scientibus quàm quærentibus iucundiorem vitæ traductionē esse. tum sufficientia quæ dicitur, in cōtemplatiua maximè est.

Agendæ res circa quas ciuilis felix versatur, instabiles sunt, atque indefinitæ, aliásque aliter sese habent: non enim si hodie confert, vt cum quibusdā amicitiam confœderationēque ineamus, ea conditione vt auxiliū vel illis mittere, vel ab illis accipere debeamus: id semper nobis vtile est: neque si nūc aduersus aliquos bellum suscipiendū est: id semper nobis est faciendū. Quòd si optima hæc ciuili felici habētur, optima verò hæc ignota sunt: in ignoratione & inquisitione ciuilis felix versatur. quærit enim subinde vtrū bellum inferre quibusdā debeat, an fœdus cum iisdē sancire, societatemque facere: vtrū suppetias ferre nōnullis laborantibus, an in periculis ipsos relinquere sibi opus sit: vtrū item pedestribus, an naualibus copiis sit decertandum: vtrū punire aliquem, an absoluere oporteat. atque omnino semper ferè in ignoratione, & inquisitione cōstitutus est. At qui intellectu operatur, in deprehēsione est, certaque eius rei cognitione, quæ in intelligentiā eius propriè venit.* traductio igitur, & vita cōtemplatiua longè quàm ciuilis iucundior est. nam qui quærit, ignorat: qui ignorat, voluptate non afficitur. Quocirca contēplatiua fœlicitas tum quia iucundissima est: tum quia assiduissima, præstantissimi siquidem finis appetitio cùm nulla satietate interrumpatur, continuè atque infinitè procedit: tum quia rei nullius indiga ex sese sibi maximè sufficit: multò est quàm ciuilis perfectior. intellectualis enim vita maximè sufficiens est. Nam cùm felix cōtemplatiuus totum quod in vires eius cadere potest, bonum iam habeat, eoque iam fruatur: secunda hæc, atque inferiora, exceptis necessariis, negligit, ac cōtemnit. necessaria enim inquirit, neque ea quia augere intellectualem vitam eius possint, sed quia, cùm ab omnium opifice deo corporis tutelam susceperit, ad conseruationem eius necessaria sint: quibus tamen ille sine vllo affectu, vllaúe perturbatione in cura corporis habenda vti consueuit: quippè cùm perfecta eius vita illis minimè indigeat: corporis autē vita sit, quæ boni proprij, propriæque perfectionis causa ea requirat. Licet igitur corporis perfectio felici huic sit necessaria, præcipuum tamen bonum non est.

* διαγωγή. id est uitæ actio.

Nam eorum quidem quæ ad viuendum necessaria sunt: & sapiens & iustus, & cæteri indigent. huiusmodi tamen hominibus cùm abundè res suppetunt, iustus iis indiget erga quos, & quibus cum iustè agat: temperans itē simili modo, & fortis, & cæteri singuli: sapiens verò etiam si per seipsum sit, contemplari potest: atque id tantò magis, quantò sapientior fuerit.

Cùm dixerit contemplatiuam vitam ex sese sufficere, ciuilē verò esse indigam: necessariis quidem omnes indigere tam sapientem quàm iustum inquit: iustum ciuilem, sapientem contemplatiuum felicem vocans: sed aliis tamen quasi præcipua esse bona: contemplatiuo, sicut dictum est, necessaria: quippè quòd si vel supra modum esuriat, vel grauiter ægrotet corpus, impedire contemplationē possit. Quocirca his exceptis quæ ad vitam sunt necessaria, reliqua contēplatiuus cōtemnere cōsueuit. Huiusmodi verò hominibus, id est bonis & ciuilibus felicibus, cū abūdè suppetunt & adsunt secunda hęc omnia, hoc est tā virtutes quàm externa bona: neque virtus sola, sicut quodā in suo peculiari libro* explanator Alexander demonstrauit: satis ad felicitatem est, neque bonorū externorum præsentia: sed etiam si hæc adsint, indigi adhuc sunt: opus enim ipsis est, cùm ciuilis felicitas in operatione cōsistat, subiectis rebus, circa quas operētur. nam cùm omnes operationes

* extat cōmentarius Alexādri aphrod. de quo hic meminit interpres.

ad quoddam,& circa quoddam existant:tollãtur actiones & operationes ciuilis felicis necesse est, nisi sint ea quæ ipsum ad operandum moueant,atque inducant. Sicut enim instrumẽta quibus operatio fit,ita quoque res subiectæ necessariæ sunt,circa quas operatio versatur:id quod cùm aliis in rebus omnibus,tum præcipuè in virtute manifestum est. Iustus siquidem iis indiget quibus cũ iuste se gerere,exercereque iustitiam queat.cùm enim iustitia æqui vnicuique pro dignitate distributiua sit,illis personis indiget,quibus distribuat:quæ si non adsint,operatio ipsius quæ iusta actio est,tollitur.Fortis item vir hostium præsentia eget.quippè quòd si belli hæc occasio desit, fortiter se gerere,& præclarè nequeat.Simili modo temperanti illis hominibus est opus quibus cum temperantiam exerceat.neque hæc tantùm his necessaria sunt,sed instrumentis quoque indigent:fortis,armis quibus hostes propulset, & patriam liberet:iustus pecuniis rebusque illis quas distributurus est:prudens fine,seu finibus quibusdam,vt ea posteà quibus ipsos consequi & obtinere possit,inueniat.contemplatiuus verò nulla re huiusmodi indiget:cùm enim totum, vt diximus, propriæ facultatis bonum habeat nulla re alia vt circa id operetur,indiget.& quantò est sapientior,& melior habitu,tantò facilius ac melius operabitur.Si igitur ciuilis ad operandum quibusdam indiget,contemplatiuus non indiget:contemplatiua felicitas,ob id ipsum quia non indiget, suauissima ac sufficientissima,atque iccircò etiam perfectissima est.

*αὐταρκέσατος.

Melius quidem fortasse si adiutores habeat : * sufficientissimus tamen ipse est.

Melius sanè operabitur contemplatiuus,si adiutores habeat non in operatione intellectus, in qua satis sibi sufficit:sed in rebus externis,quò minus contemplatio interrũpatur,ac turbetur.ministro enim aliquo indiget,qui coquat holera,aquatum eat,tunicam mundet, ac detergat : qui denique necessaria huiusmodi exhibeat.Licet verò his egeat,est tamen sufficientissimus, propterea quòd valde paucis indiget:nã etiam si haurire sibi aquam,& holus coquere cogitur,paruum tempus in eo conteret.tunc enim esset occupatus,atque indigus planè,si perdicum,& phasianarum auium culina,opipararumque epularum mensis indigeret . Vel adiutores appellat amicos, quibus cum familiariter traducere vitam possit:amicis siquidem indiget felix,eò quòd ad virtutem amici acuunt se mutuò,atque incitant:efficiturque,vt cum amicis diutius,atque assiduè magis circa virtutem operari valeamus.Adiunxit autem [fortasse] quia,si primo modo intelligamus : qui in necessariis ad vitam rebus ministeria exhibent,non ad felicitatem ipsam,neque ad incrementum aliquod eius,sed ad corporis tantummodo perfectionem adiutores sunt: corpus autem non ad verũ hominem attinet:quocirca adiutores felici non per se & absolutè,sed ex accidenti dicendi sunt.Si secundam explanationem sequamur:modestia quadam inductum, & reuerẽtia erga præceptorem Platonem [fortasse] dixisse Aristotelem asseremus.Plato enim & in rebus pub. & in legibus eum qui vere est homo,nullius adminiculo indigere ait ad bene viuendum : cum ab intellectu illustretur, totusque eius sit.Felices autẽ & magis,& diutius cum amicis operari posse, quàm si soli sint, in superiore libro demonstratum est:vbi felici homini opus esse amicis ostendebatur.

Sola preterea ipsa per seipsam amari videretur:quippè cùm ex ea preterquam quòd contemplatus fuerit quispiam,eueniat nihil.ex agendis autem rebus aut plus,aut minus aliquid præter actionem nobis comparamus.

Si quod per se est expetibile,magis expetendũ est,vt diximus,quàm id quod ob aliud quid expetitur:sanitas enim per se expetenda cùm sit,medicamentis, & sanguinis missione,quæ sanitatis causa fiunt,expetibilior est ac perfectior:ciuilis verò felicitas ob aliud quid expetitur: ciues enim felices reddit contemplatiuæ felicitatis causa: ipsa autem hæc intellectualis vita expetenda per se est:contemplatiua vita ac felicitas expetibilior quàm ciuilis,ac perfectior est.perfecta quidem etiã ipsa sanitas est,perfectaque eius est species in se:si virtuti tamen comparetur,est imperfecta.virtus similiter si per se sumatur,est perfecta:si ad ciuilem felicitatem referatur,imperfecta.ac demum omnia quæ superiora alia habent,in propria sua natura,ac specie perfecta sunt: ad superiora & excellentiora comparata sunt imperfecta. Quod cùm ita sit, contemplatiua felicitas quæ suprema species est,& non ob aliud quippiam sed per se expetenda:perfectissima omnium,merito erit. eam autem esse extremum finem & perfectissimum omnium perspicuum inde est : quòd nihil aliud ex ea præter ipsam nobis euenit . ex fortitudine enim victoria : ex temperantia tranquillitas animi : ex prudentia consequutio eorum quæ ad finem aliquem conducunt : atque ex omnibus simul ciuilis felicitas nobis comparatur . ex aliis simili modo actionibus, atque artificiis aliud quoddam tum maius,tum minus comparare consueuimus:ex mercatura diuitias:vestem ex textura:ex medicatione sanitatẽ:domum ex ædificatione acquirimus:ex contemplatione autem

aliud

*aliud nihil, quàm ipsam contemplationis operationem, quæ supremus omnium finis est.

*θεωρητικὴ enim est ex earum numero quæ nullū opus relinquunt. uide Gal. in lib. de constit. art.

Videtur itē felicitas in ocio esse. negociis enim distringimur, vt ociemur: & bellum gerimus, vt in pace degamus.

In ocio viuentes, extraque omnem turbationem & tumultum constitutos homines appellare felices consueuimus. & quotidie audimus omnes à natura ipsa inductos ita dicere: ille sanè beatus est & felix. & si quis ab illis requirat, cur ita sit? quia, inquiunt, sine turbatione vlla in ocio vitā traducit, & quiete. quòd si in ocio degētes felices prædicamus, qui verò intellectualiter viuunt, magis in ocio sunt: hi feliciores sunt existimandi, felicitasque illa est verè suprema & perfectissima, quæ in intellectione, cognitioneque diuinarum rerum & contrectatione consistit: non quæ in negociis, occupationibusque variis versatur: cuiusmodi est ciuilis. Omnia igitur quæcunque tum veteres, tum recentiores de felicitate opinabantur, inesse in contemplatiua felicitate ostendit. nā siue felicitas sit, vt quidam dixerunt, id quod per se & non ob aliud amabile est: hoc soli vitæ intellectuali inest. siue animæ operatio, vt alij prædicant, circa ea, quæ per se bona sunt, quę à pręstantioribus & superioribus in ipsam deueniunt, illustratioque intellectus, primarumque & secundarum causarum, & cæterarum deinceps, communitatisque ipsarum & differentiæ & proprietatis singularum cognitio: id contemplatiuæ felicitati præcipuum esse, ac proprium maximè conspicimus. si item est bona & iucunda vitæ traductio felicitas: ea intellectuali vitæ maximè inest. si quoque ocium & quietem eam esse dicamus, vt Epicurus volebat: contemplatiuam felicitatem esse eiusmodi his verbis declarat, cùm inquit: videtur felicitas in ocio esse. nā si felicitas supremus finis est, supremus autem finis est ocium: in ocio sit felicitas, necesse est. ocium enim supremum esse finem ex ciuili felicitate comprobat: quæ absolutè quidem in ocio nō est, sed aliquo modo, atque aliqua ex parte. felix namque ciuilis eatenus in ocio esse dicitur: quatenus omnes vicinas ciuitates obtemperantes habet. dum verò quotidie ea quæ & publicè omnibus, & priuatim singulis honesta sint, atque vtilia, explorat, & prouidet: in turbatione, & occupatione constitutus est. atque ita quodammodo in ocio, quodammodo in negocio versatur. huius tamē ocij causa qualecunque id sit, vel contra hostiles, vel contra desciscentes ciuitates cogitur aliquando suscipere. atque ita fit, vt belli causa arcus, & clypei, & loricæ, cæteraque arma conficiantur: bellum verò suscipiatur ob pacem, quæ nihil aliud quàm ocium est. Si igitur pax ocium est, & pax est finis: occupationis & negocii, id est armorum fabricationis, reliquique omnis bellici apparatus finis ocium est. Quoniam verò ocium hoc quodam modo, vt dictum est, est negocium: omne autem negocium ocium aliquod, finemque appetit: fit, vt occupationis huius ciuilis, & negocij finis ocium quoddam sit, qui supremus sit finis: atque hæc est contemplatiua felicitas. contemplatiua igitur felicitas in ocio est.

Atque actiuarum quidem virtutum operationes in ciuilibus, vel bellicis rebus versantur, quarum actiones negociosæ videntur.

Cùm dixerit in ocio videri felicitatem consistere: nūc ostendit, nullam aliam operationem, neque ciuilem, neque bellicam, quin neque ipsam ciuilem felicitatem in ocio propriè esse, sed solam intellectualem operationem, quæ contemplatiua felicitas est. atque inquit, actiuarum, id est moralium virtutum operationes vel in ciuilibus, vel bellicis rebus consistere. Ac bellicas quidē actiones in curis, & tumultibus, laboribusque maximis versari, nemo est si vel id expertus sit, vel naturam belli aliquando considerarit, qui nesciat. in ciuilibus autem illi qui vel pecuniarum publicarū quæstores sunt, vel iniuriam inferentes aliis coercent, vel gratias compensant, quanta in turbatione, & solicitudine sunt constituti? dum aut ita cauent semper, vt tam accepti, quàm expensi ratio eis constare facillimè possit: aut student, quò neque seuerius quàm par sit atque atrocius, neque leuius & benignius quàm societas humana patiatur, sontibus pœnas irrogant: aut prouident, vt pro meritis honores & gratiæ referantur. Quid de præsidibus ciuitatum, & principibus viris dicendū est? quàm laborant semper vt saluti & vtilitati ciuium consulatur? de iis loquor qui pręsides re vera sunt, non sicut hodie plerumque corui, ciuitatumque & miserorum compilatores.

Bellicæ sanè etiam omnino. nemo enim est, qui vel bellum expetat, vel apparatum bellicum faciat bellādi causa. * sanguinarius enim prorsus quidam esse videretur, si amicos ea causa sibi hostes redderet, vt pugnæ, & cædes orirentur.

*μιαίφονος.

Vbi ciuiles & bellicas res in occupatione esse dixit: de bellicis primùm agit, neminem esse inquiens, qui causa belli, bellum appetat. pacis enim causa bellum gerere consueuimus. si verò bellū

gerimus vt in pace degamus:pax autem ocium est:bellum gerimus,vt in ocio vitam traducamus. at omne quod fit,vt in primo naturalium disputationum demonstratum est, aut ex opposito, aut ex contrario efficitur.si igitur pax ex bello fit,& pax est ocium,bellum esse negocium & occupationem necesse est.gratia autem ociandi nos bello vacare ex eo patet,quòd belli causa bellum appetit nemo.quod perinde est ac si dicat:nemo occupationem occupationis ipsius causa expetit,verùm vt esse in ocio possit.alioqui enim sanguinarius & nefarius, iniustissimusque esse meritò videretur,qui bellum faceret,vt semper in bellis versaretur.nam si bellũ gerit belli ipsius causa, vbi semper id agendo hostes omnes suos subegerit:quid faciet?contra amicos profectò arma conuertet:vt semper videlicet bellis,& cædibus vacet:id quod extremæ iniustitiæ,impietatisque est. Nõ igitur bellum gerimus,vt bellum geramus:sed vt in pace & quiete degere possimus:id est:non negociamur negociandi causa,sed vt ocio aliquando fruamur. Actiones ergo bellicæ cùm finem habeant pacem atque ocium,in negocio sunt atque occupatione.

Ciuilis quoque hominis operatio negociosa est præter ipsam etiam ciuitatis administrationem:dum potestates & honores sibi & ciuibus comparat,vel etiam felicitatem ipsam,quæ diuersa est à ciuili,quam etiam quęrimus,vtpote scilicet diuersam.

Vbi ostendit bellicas operationes esse in negocio:ciuiles quoque non esse absque perturbatione & tumultu nunc declarat.ciuilis enim vir & felix non solùm quando ciuitatis res administrat, & tractat:sed etiam præter ipsam ciuitatis administrationem,id est quando etiam nõ operatur,sed vel quid egerit,vel quid prætermiserit,cogitat:quidque in posterum vel agere, vel nõ agere opus sit:id quod significat coniunctione[etiam]apposita,magisque congrua loquutio videretur, atque iis quæ dicuntur,accommodatior,si ita dixisset:ciuilis quoque hominis operatio in eo etiam dum non administrat ciuitatem,negociosa est.qui enim cogitat & solicitus est, curatque & studet circumuicinis populis dominari,quò & sibi & ciuibus honores acquirere, abundantiamque vænalium rerum,ad vitamque necessariarum possit comparare:is quo modo negociosus non sit, atque in occupatione constitutus,non video. Cùm verò inquit,quæ diuersa est,id est græcè ἑτέραν οὖσαν τῆς πολιτικῆς, ἣν καὶ ζητοῦμεν:hoc est quæ diuersa est à ciuili,quam etiam quærimus: id per traiectionem legendum est,hoc modo:quæ diuersa est ab ea quam etiam quærimus, à ciuili diuersam. Inquit enim felicem ciuilem felicitatem sibi & ciuibus comparare diuersam à contemplatiua, quam contemplatiuam videlicet nunc quærit. coniunctio enim [etiam] qua hîc quoque vtitur, *vacat.

* ἐκ πολιτ- τοῦ.

Si igitur ex actionibus quæ secũdum virtutes fiunt,bellicæ & ciuiles pulchritudine & magnitudine excellunt, atque hæ negociosæ sunt, finemque quendam appetunt,& non per se sunt expetẽdæ: intellectus verò operatio tum studio præstare,cùm contemplatiua sit, tum appetere præter se ipsam finem nullum videtur,habereque voluptatem propriam,quę operationem ipsam auget:& sufficientia quoque,& ociositas,& * indefatigabilitas, vtpote humana,& quæcunque alia beato attribuuntur,ex hac operatione videtur existere.

*ἄτρυτον eum appellamus quẽ nullus labor fatigare potest.

Hæc quasi conclusiones eorum sunt quæ de contemplatiua felicitate sunt dicta.Inquit enim, si elementa perfectæ felicitatis sunt hæc,vt per se non ob aliud eligenda sit,vt suauissima,vt sufficiẽs ex se,vt ociosa,& indefatigabilis,perpetuaque atque assidua, quatenus homini licet, operatio sit: hæc autem soli contemplatiuæ felicitati inest:prima ac perfecta felicitas, hominique maximè accommodata contemplatiua est:secunda autem ciuilis est,quæ non vero homini & proprio conuenit,sed ei qui ex intellectu & corpore est constitutus. Licet enim vniuscuiusque natura in eo ipso quod est,perfecta sit:cùm superioribus tamen subiicitur,est imperfecta. sic ciuilis si ad contemplatiuam referatur,imperfecta habetur,quamuis per se considerata ex propria natura perfecta sit. Atque hæc est horum verborum sententi[...] cum eo quod sequitur,continuatur,cùm inquit:perfecta felicitas hæc hominis est,vbi vi[...]ngitudinem perfectã est nacta. reliqua enim sunt interposita ad commemoranda, & repetenda ea quæ de felicitate dicta fuerant.Sciendum igitur,quanto ciuitas vniuersa vno homini præstat:tantò ciuiles quoque actiones vniuersas,quæ est ciuilis felicitas, magnitudine & pulchritudine vni tantùm actioni antecellere: quippè quòd ea quæ ex virtute insunt omnibus ciuibus, ab omnibusque aguntur, magna & præclara sint, longeque vnius

viri

viri virtutem atque actionem exuperent,ſimili modo in bellicis res ſe habet:actiones enim, & fortiter geſta totius exercitus vnius militis facinoribus multò ſunt anteponẽda:quę tamen licet pręclara & magna ſint,ocioſitatem in ſe minimè habent.quin præter quàm quòd ſunt negocioſæ, nõ per ſe,ſed ob aliud quippiam expetendæ ſunt:ob victoriam videlicet , pecuniarumque comparationem,regioniſque acquirendæ,ac prorogandæ ditionis cauſa fiunt: quod autem ob aliud expetendum eſt,eſt imperfectum,ex ſeque minimè ſufficit.operatio verò intellectus,quæ diuinarũ rerum perceptio eſt,ſtudio præſtare videtur,id eſt excellẽtia & dignitate & ſublimitate . altiſſima enim & precioſiſſima diuiniſſimaque operatio animi noſtri eſt intellectualis vita:atque ob id etiã iucundiſſima.quod enim perfectum eſt,eſt iucundiſſimum.voluptas verò quæ ex hac percipitur, cùm doloris & pœnitentiæ penitus ſit expers,perfecta ſine dubio eſt:& ſi perfecta, iucundiſſima, quæ operationem ſemper comitatur,atque auget.eſt prætereà ex ſeſe ſufficientiſſima , cùm per ſe expetẽda ſit:& indefatigabilis,nulliuſque remiſſionis,relaxationiſque indiga. nemo enim eſt qui ſine defatigatione,& laſſitudine perſeuerare in propriis operationibus & actionibus quamdiutiſſimè poſſit,niſi qui contemplationi incumbit,& vacat.

Perfecta ſanè felicitas hæc hominis eſt,vbi vitæ lõgitudinem perfectam eſt nacta.nihil enim eorum quæ ſunt felicitatis,imperfectum eſt.

Si æternum eſt perfectum,quod æterno eſt propius,perfectius eſt,quàm quod ab eo abeſt longius:longius autem tempus quàm breuius æterno eſt vicinius : quare diuturnior quoque felicitas perfectior erit,quàm quæ breuiori durat tempore. quocirca inquit vitam intellectualem perfectã eſſe felicitatem,vbi perfectum vitæ finem eſt nacta,conſentanea ſubiungens iis quæ ſuperius dixerat.Vult enim diuinus hic philoſophus vniuerſa quidem virtute,morali videlicet & contemplatiua felicitatem expleri:ciuilemque externarum rerum adminiculis indigere. quæ ad virtutum operationes neceſſaria ſint.multæ nanq; mutationes,varięq; fortunæ in vita contingunt:vt progreſſu tẽporis quis verè felix fuerit, & quis ſimulatè feliciter vixerit,manifeſtetur.adde quòd ſi perfecta res eſt felicitas,& perfectius id quod eſt diuturnius. diuturnius autem quod longiori tempore in felicitate permãſit:nemini profectò dubiũ eſt,quin id quod breuiſſimo tempore fuerit felix , ei ſit vicinius quod felix non eſt.quare imperfecta erit huiuſmodi felicitas.Vita igitur perfecta atq; integra eſt opus.longo item tẽpore intellectualiter operari præclarius eſſe ac diuinius conſtat,quàm breui tempore idem facere.quam ob rem etiã perfectius eſt.perfecta igitur vita adſit, neceſſe eſt. Quòd ſiquis obiiciat, & dicat,felicitatẽ in inſecabili particula temporis totam, & perfectam conſiſtere,nihilque à temporis prorogatione conſequi: is primùm præter ſenſum noſtrum atque animaduerſionem loquitur:deinde præter id quod plerique,vel omnes ferè opinantur . omnes enim eum qui multo tempore feliciter vixit,longè eſſe beatiorem aſſerunt,quàm qui breui ſpatio temporis in eadem fuit felicitate.vnde licet vtrique tam qui lõgo quàm qui breui tempore felix fuit, nihilo alter altero melius ac præclarius in aliquo momento operentur:fit,vt productione temporis felix vita augeatur.ſi prætereà eum feliciorem eſſe prædicamus qui præclara atque honeſta plura geſſerit:in longiore autem tempore plura quàm in breui agere poſſumus:multum tempus,perfectamque vitæ longitudinem conferre ad felicitatem perſpicuum eſt : quippè quòd in breui nequeamus quamplurima & maxima vel agere,vel contemplari:id quod felicitatis excellentia requirit.Patet igitur tum ex his,tum ex multis aliis quæ nunc connumerare ſuperuacaneum exiſtimo, perfecta vitæ longitudine opus eſſe ad felicitatem.nam cùm perfecta res ſit felicitas, nihilque eorum quæ eius ſunt,imperfectum ſit : tempus quoque eius eſſe perfectum atque integrum neceſſe eſt,ne ea in parte claudicet,imperfectaque habeatur.

Ac talis quidem vita præſtantior eſſet,quàm homini conueniat. non enim quatenus homo eſt,ita viuet:ſed quatenus diuinum quid in ipſo ineſt. quanto autem id præſtat compoſito,tanto quoque eius operatio ab operatione diſtat,quæ ex virtute alia exiſtit . Si igitur intellectus diuinum quid eſt,ſi ad hominem reſpiciamus:ſic vita quæ ex intellectu traducitur , ſi humanæ vitæ comparetur,diuina etiam ipſa eſt.

Hominem hìc compoſitum ex anima & corpore appellat.Inquit enim,contemplatiuam & intellectualem vitam ciuili longè eſſe ſuperiorem : felicemque contemplatiuum longè præſtantiorem eſſe ciuili , qui ad ſecũdas & inferiores res declinat ac reſpicit.in ipſiſque diſtrictus , occupatuſque eſt.Qui enim intellectualiter viuit,non quatenus eſt homo,qui videlicet ex ratione,& multorum capitum belua cupiditate , & leonina iracundia conſtat , ita vitam traducet : ſed quatenus

diuinum quid in ipso inest:id est,quatenus ab annexo sibi animali seiunctus,primoque ac summo bono vnitus ab eo effulgentem in se illustrationem suscipit. Nihil enim aliud est intellectualiter viuere,quàm à turbatione hac quæ circa materiam existit,absolui:atq; ad intellectualem* verticẽ & culmen confugere.& quanto,inquit, intellectus homini composito ex anima & corpore antecellit:tanto intellectualis eius operatio ciuilem felicitatem exuperat:aliam enim virtutem ciuilem felicitatem vocat.Si igitur intellectus diuinum quid est,si ad hominem respiciamus,id est si liberata ab his inferioribus mẽs,& abstracta diuinior lõgè est,quàm ea quæ materiã respicit, in eamque propendet: sic vita illius,quæ secundum mentem operatio est,humana vita, id est ciuili felicitate longè erit diuinior.

*ἀκρώρειαν.

Neque verò oportet quemadmodum nonnulli monent, vnumquẽque cùm sit homo,humana:& cùm sit mortalis,cogitare mortalia.sed quatenus licet,immortalem se reddere, omniaque efficere, vt ex præstantissimo omnium quę in ipso sunt,vitam traducat.nam licet id mole sit paruum:vi tamen,& precio omnia longo interuallo excellit.

Circumfertur apud latinos eadem sentẽtia nomine Catonis cuiusdã.

Nonnulli Theognidis,alij Solonis sententiam esse hanc asserunt.versus huiusmodi circumfertur,Mortalis es,ideo cogita mortalia.Si verè & propriè & maximè homo ille esset,qui ex ratione reliquisque duabus irrationalibus partibus compositus est:iis qui consulunt humana esse sentiendum,in ciuilique felicitate permanendum,meritò obtemperare deberemus.quia autem hic verus homo non est,sed diuinissimum id quod in nobis est,qui est intellectus:eorum monitio admittenda non est:sed immortales nos reddere debemus,id est à mortalis animalis contagione nos separare,atq; abstrahere,similesque nos immortalibus efficere,id est intelligibilibus, intellectualibusq; essentiis quàm proximè accedere.Felicitas siquidem quæ vero homini cõuenit,est,cùm quis Deo sese similem reddit:id autem fit cùm ab his inferioribus abscedentes, intellectualibus incũbimus, atque inhæremus.quare omnia facere debemus,quæcunque ad vitam ex intellectu traducendam conducunt.is enim supremum est, & præstantissimum, & diuinissimum omnium quæ in nobis sunt.Ex eo autem viuit,qui vt dictum est, contemptis his externis ab omni propensione in corpus liberatus diuino fulgore illuminatur.licet enim id mole sit paruum,id est magnitudinis sit expers, atque indiuisibile: non oportet,vt quod diuinissimum in nobis est, paruitatis causa negligamus,& quasi vilem quandam rem esse existimemus. non enim vim & dignitatem mole & magnitudine metiri debemus,sed insecabilitate potius, & corporis vacuitate: quippe cùm intellectuales & incorporeæ substantiæ sine dubio vllo longè omni corporea natura preciosiores sint, & potentiores.

Id autem esse etiam vnusquisque videretur, siquidem præcipuum, & melius est.quocirca absurdum esset,si non suam quisque, sed alicuius alterius vitam expeteret.

Sicut ciuitas propriè dicitur quod in ipsa principatum obtinet, & dominatur: vt in populari repub. populus,& in regno rex,& in tyrannide tyrannus:sic quoque homo propriè est, qui in nobis est intellectus:estque propriè Aristoteles & Plato Aristotelis & Platonis intellectus.propterea quòd videlicet quod in vnoquoque præcipuum est,& princeps,meliusque atque optimum, intellectus est.Quòd si ita est,& felicitas nostra in mente & intellectu consistit,vitaque ea quæ ex intellectuali cõtemplatione traducitur:quo modo absurdũ non est,si neglecta propria vita,proprioque nostro bono alicuius alterius,id est ciuilis,aut voluptuarij vitam sectemur?

Quodque dictum superius est,nunc etiam conueniet. quod enim naturæ vniuscuiusque est accommodatum,id præstantissimum, ac iucũdissimũ vnicuique est.ergo etiam homini vita,quæ ex intellectu traducitur: siquidem maximè id homo est.

Quod vniuscuiusque naturæ accommodatum est,esse optimum ac suauissimum, prius dictum est,vbi de voluptate loquebatur.manifestum enim est id esse optimum equo,quod equinæ naturæ accommodatum est:id item boui iucundissimum,quod boum naturam conseruat,& perficit. Sed de his superius multa iam diximus,vt repetere his plura amplius non debeamus. Simili modo igitur quod naturæ veri hominis est accommodatum,præstantissimum id ipsi,atque optimum,ac iucundissimũ esse existimandũ est:idque inquirere debemus,atque inuenire: atq; vbi inuenerimus, ei neglectis atq; omissis cęteris firmiter,ac stabiliter inhęrere.propriũ autẽ esse vero homini,id est menti

menti noſtræ vitam intellectualem & contemplatiuam, ſæpius audiuimus.

De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis. Cap. VIII.

HAec igitur etiam feliciſſima eſt, ſecundo verò loco ea quæ ex alia virtute exiſtit: quippè quòd operationes quæ ſecundum ipſam fiunt, humanæ ſint.

Si maximè propria vero homini vita, atque accommodatiſſima eſt contemplatiua: qui ea viuet, feliciſſimus quoque erit. qui autem moralem & actiuam degit, ſecũdo loco poſt ipſum haberi debet: propterea quòd operationes quæ ex virtute morali exercentur, humanæ ſunt, id eſt felici ciuili ſunt accommodatæ, qui ex anima & corpore conſtitutus eſt.

Iuſta enim & fortia & cætera ex aliis virtutibus erga nos mutuò agimus in cõmerciis, & vſibus, actionibusq; variis, & in affectibus, ſeruantes quod decorum vnicuique eſt, hæc autem humana eſſe omnia videntur.

Quia dixit operationes ex moralibus virtutibus humanas eſſe, hoc eſt hominis eius qui ex anima conſtat & corpore: id nunc his verbis cõfirmat: iuſta inquiens nos & fortia, & cætera in*cõmerciis & vſibus inter nos mutuò agere, dum in affectibus quod decorum eſt, ſeruamus. affectus autem, id eſt voluptates & dolores eius hominis ſunt qui ex corpore & anima cõpoſitus eſt: quare etiam moralium virtutum operationes cùm circa voluptates & dolores, vt didicimus, exiſtant, decorumq; ipſis, & modum præſcribant, compoſiti hominis proculdubio ſunt, atque iccirco humanæ. Morales autem virtutes eſſe quæ affectus moderẽtur, ex ſuperioribus etiam nouimus. Ex fortitudine enim fit, vt ad fortia exequenda progrediamur: fidamusq; vbi opus eſt, & quæ formidabilia ſunt, quãdo, & vbi oportet, fugiamus: atque omnino hac virtute timores & fiducias moderamur. Temperantia item modum ita præſtat voluptatibus & ægritudinibus quæ tactu exiſtũt, vt alias eligamus & ſequamur, alias fugiamus. Liberalitatem autem & magnificentiam operationes eas moderari, quæ dandis & accipiendis pecuniis exercentur, non ignoramus: ſi ea, memoria tenemus, quæ à philoſopho hoc de virtutibus his diſputata ſunt. Magnificentiam quoque & moderatum honoris ſtudium in moderata pro dignitate honorum electione conſiſtere. Manſuetudinem iræ mediocritatem: iuſtitiam æquam ſocietatis communitatisq; humanæ conſeruationem: quippè quòd ciuiles naturâ ſimus, eſſe iam didicimus. Quod ſi ita eſt, omnes ex virtute morali operationes & actiones humanæ, & à rationalibus virtutibus ſecundæ habentur. Adde quòd ſi homo bonus & vocatur & eſt, qui neque in affectibus immoderatus eſt: neque in actionibus quæ circa affectus exercẽtur, fines nullos, & terminos nouit: ita quoque planum fit, moralem virtutem ex qua boni appellamur, actionesq; eius humanas eſſe: quandoquidem, ſicut dictum eſt, affectus cõpoſiti hominis ſunt.

* συναλλάγμασι.

Nonnulla verò etiam è corpore videntur euenire: multamq; affinitatẽ cum affectibus habere morum virtus.

His idem probat: morales videlicet virtutes, operationesq; earum humanas eſſe. ſunt enim inquit temperantes nonnulli naturâ, & fortes, & iuſti: idq; à corpore, id eſt è quadam corporis tẽperatura, elementorumq; concurſu, & cõmiſtione ipſis euenit: vt & habitus, & operationes quæ ex ipſis proficiſcuntur, compoſiti hominis ſint. & ſicut non omnis voluptas, vt demonſtratum eſt, omni operationi annexa eſt, ſed diuerſarum ſpecie operationum diuerſas quoque ſpecie voluptates eſſe cognouimus: ſic cum affectibus, id eſt voluptatibus & doloribus aliis aliæ virtutes affinitate coniunctæ ſunt: quippè cùm voluptati quæ ex recta & honeſta pecuniarum datione exoritur, non omnis virtus annexa ſit, ſed liberalitas: eiusq; voluptatis quæ ex diſtributione pro dignitate conſequitur, iuſtitia, non temperantia, aut fortitudo virtus propria ſit. Quòd ſi virtutes morales affinitatem cum affectibus habẽt, affectus autem ſunt humani: virtutes morales planè non veri hominis ſunt, ſed eius qui ex anima & corpore compoſitus eſt.

Quin etiam prudentia cum morũ virtute, atque hæc cum prudentia cõiuncta eſt. ſiquidem prudentiæ principia ex virtutibus moralibus: rectitudo verò moralium virtutum ex prudentia exiſtit: at hæ cõnexæ cũ affectibus ſunt, & circa cõpoſitum verſantur. virtutes verò cõpoſiti humanæ ſunt. & vita igitur quæ ſecundum ipſas traducitur, & felicitas huiuſmodi erit.

Vbi oſtendit morales virtutes eſſe humanas: eiuſmodi quoque eſſe prudentiam declarat: quæ

cùm rationalis partis animæ virtus ſit,intellectus & mentis, non compoſiti videri virtus poterat. Hoc autem quod inquit,nobis clarius patebit,ſi ea quæ alibi demonſtrata ſunt, memoriâ repetiuerimus.Dictum ſuperius eſt, ſe mutuò conſequi virtutes omnes: vt in quo vna earum fuerit,in eo quoque eſſe cæteras neceſſe ſit:neque fieri poſſe, vt vel fortis quiſpiã ſit morali fortitudine, niſi is quoque & temperans & iuſtus,& prudens habeatur:vel temperãs, niſi & fortitudine & iuſtitia & prudentia fuerit prædıtus:vel prudens,niſi iuſta & temperantia & fortia quoque velit: atque eligat.ſed quicunque eſt prudens,is continuò & iuſtus & temperans & fortis. & quicunque eſt iuſtus,continuò prudens,fortis,& temperans ſit,neceſſe eſt.Cùm igitur ſe mutuò cõſequantur virtutes,fit,vt & prudentia cum morum virtute,id eſt morali,& moralis virtus viciſſim cum prudentia coniuncta ſit,ſeparariq́ue à ſe mutuò nequeant.virtutes autem morales ſunt humanæ: humana igitur,id eſt compoſiti hominis etiam prudentia eſt.Appellat autem prudentiæ principia finales cauſas ob quas agere ac facere quippiam conſueuimus.ſicut enim finalis medicinę cauſa propter quã agit omnia quæcunque agit,ſanitas eſt:ædificatoriæ,ædes:imperatoriæ,victoria:temperantiæ, voluptatis & doloris moderatio:ſic prudẽtiæ,ſicut demonſtratum eſt,vbi de ea agebatur, rectũ propoſitum in moralibus virtutibus,finis eſt,& cauſa propter quam agit. opinio enim circa fines recta à moralibus virtutibus nobis euenit.nam tale quippiam honeſtum eſſe & bonum, vt non offendere quempiam,parẽtes honorare,quæ ſunt patriæ vtilia procurare:quid item vtile, & iuſtum, atque iccirco agendum:quid contrà inutile,iniuſtum,& fugiẽdum ſit, & cætera huiuſmodi,vt rectè opinemur,& non fallamur,virtutes morales efficiunt,ac præſtant.vt autem materiam & inſtrumenta,id eſt actionum & effectionum inueniamus,quibus rectum propoſitum, rectumq́ue finem conſequi poſſimus:id à prudentia habemus. Quoniam igitur moralıs virtus rectos fines & ſcopos præmonſtrat:prudentia verò ea inuenit atque excogitat quæ ad huiuſmodi finium conſequutionem conducunt:coniunctæ vtræque ac connexæ meritò ſunt. Quod autem inquit [rectitudo verò moralium virtutum ex prudentia] propter defectum obſcurius paulò cùm ſit, expleri, atque illuſtrari in hunc modũ debet.rectus finis,qui quòd ſit rectus & bonus,ex virtute morali nobis innoteſcit:ea enim eſt,vt diximus,quæ fines nobis rectos præmonſtrat:is inquam finis ex prudentia exiſtit,id eſt comparatur atque acquiritur à prudentia,quæ ea quæ ad ipſum apprehendendum conducunt,oſtendit. Cùm igitur prudentia cum moralibus virtutibus ſit coniuncta,hæ autẽ virtutes cum affectibus ſint annexæ: fit vt prudentia cum affectibus quoque coniunctionem habeat.Affectus verò humani ſunt,& ad compoſitum hominem ſpectant: quare compoſiti hominis prudentia,& virtutes quoq́ue erunt.

Mentis autem ſeparata eſt. de ipſa enim hoc tantummodo eſt dictum. nam exquiſitè tractare maius eſt,quàm præſenti propoſito conueniat.

Mentis autem,id eſt veri, & eius qui propriè homo eſt, vita intellectualis ab affectibus compoſiti hominis ſeparata eſt.vt felicitas quæ ex ea euenit,diuerſa à ciuili omnino ſit.ſed de hac exquiſitius agere theologi eſt:nam intellectus ex illis eſt,quæ ſunt ad aliquid.eſt enim intelligibiliũ intellectus:non ſecus ac ſenſibilium,ſenſus.at eorum quæ ſunt ad aliquid,eadem eſt ſciẽtia:de intelligibilibus autem agere theologi eſt:quare de intellectu quoque diſputare ad eundem pertinere cenſendum eſt.

Videtur verò vel parum vel minus quàm moralis,externarum rerũ apparatu indigere.neceſſariis enim rebus vtriſque eſt opus: atque id ex æquo eſto:licet magis circa corpus,& quæ huiuſmodi ſunt,ciuilis laboret.parum enim quid differret.

Moralem vocat ciuilem felicitatem.inquit autem contemplatiuam felicitatem parum prorſus externarum rerum adminiculis indigere:vel ſi minus parum,non æquè ſaltem ac moralis indiget. non enim ſicut ciuili,ita contemplatiuæ quoque multis externis rebus opus eſt:ſed longè paucioribus.neceſſariis enim,vt prius dictum eſt,vtrique indigent:curque id contingat,ibidẽ fuit explanatum.quanquam ciuilis magis quàm contemplatiuis laborat circa neceſſaria,atque ea quę neceſſariis quàm ſimillima ſunt:paulò enim amplius ad ea ciuilis declinat.

Sed in operationibus longè diſtabit. liberali enim ad liberalia agenda, & iuſto ad retributiones faciendas pecuniis erit opus: quippè quòd obſcuræ voluntates ſint:ſimulentq́ue etiam illi qui iuſti non ſunt, iuſtè agere ſe velle.fortitudini item potentia,ſi modò quippiam ex virtute exequi debet:

& temperanti

& temperanti potestate opus erit. quo pacto enim aut talis aut alius quispiam esse manifestus possit?

In rebus quidem necessariis parua inter hos differētia est: sed in operationibus longè distant: ac penè tantum, quantum abesse id quod est, ab eo quod non est, videtur. Contemplatiuus enim vt ex intellectu operetur, in intelligibilibusque rebus versetur, nulla re extrinsecus indiget: nam sicut sano visui ad videndas, verbi gratia, has literas præsente luce nulla alia re est opus. sed simul ac palpebras sustulerimus, si fortè conniueant, clarè inspicit: sic contemplatiuus ad intelligibilia conspicienda nullum extrinsecus adiumentum requirit. at ciuilis si liberaliter se gerere vult, aut iustè, pecuniis indiget, quò & largè donare, & distribuere quod cuique conuenit, possit: nam ex actionibus virtutes hæ agnoscuntur, non ex verbis, licet se velle & iustè & liberaliter agere quispiam dixerit. actiones autem absque accommodatis instrumentis exerceri nullo pacto queunt. instrumenta uerò iusto & liberali accommodata, pecuniæ sunt. si fortiter item agendum ciuili est, præsentia hostium: si prudēter, alia quædam necessaria sunt. Voluntates enim sunt obscuræ, & incertæ, cùm nonnulli sint qui licet iusti non sint, se velle tamen iustè agere simulent: quos sanè ex ea simulatione iustos esse dicere nullo modo debemus. Temperantem quoque quibusdam indigere, libertate præcipuè, & potestate, perspicuum est: nam qui sub pædagogo, aut alterius cuiuspiā custodia quem timeat & vereatur, constitutus à voluptatibus corporis abstinet: is an verè temperans sit, nisi libertatem nactus idem fecerit, nondum patet.

Sed quæri consueuit, vtrum electio an actio magis propria virtutis sit: cùm in vtrisque consistat virtus. vnde manifestum est in vtrisque id futurum, quod perfectum est. ad actiones autem exequendas multis est opus: & quò plures & meliores sunt, eò pluribus.

Cùm dixerit ex actionibus temperantem, fortem, iustum, & prudentem agnosci: & sæpe fiat, vt nonnulli vel temperanter, vel iustè se gerant, quò aut * sacerdotium, aut ciuilem aliquem principatum cōsequantur, aut quippiam aliud, licet neque temperantes, neque iusti re vera sint, atque iccirco asserere potuisset aliquis solos eos esse temperantes & iustos qui temperantia & iusta vellent: meritò res in quæstionem venit: & alij voluntate, alij actione virtutem definiunt, cùm vtraq; tamen coniungenda sint, & in vtrisque virtus consistat: quippè cùm iustus re vera sit, qui iusta & vult, & agit: prudens item, & fortis, & temperās simili modo. Quòd si in vtrisque his & voluntate & actione virtus consistit, ad agendum autem pecuniis est opus: iustus & liberalis sine dubio pecuniis indigebit: atque eò pluribus, quò maiores, & pulchriores actiones ipsæ fuerint.

* ἀρχιερωσύνης.

Contemplanti verò nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est: quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusque vitam degit, ex virtute agere proponit. talibus igitur ad humanè se gerendum indigebit.

Contemplatiuo autem homini externæ res non modò ad contemplandum non cōferunt, sed impedimento potius sunt: quippè quòd, quantum ad operationem intellectus spectat, nulla re extrinsecus prorsus indigeat. fit tamen, vt quia est homo, id est, quia adiūctum habet corpus, & cum hominibus vitam traducit: his quoq; illi opus sit * ad humanè se gerendum: id est, quò more hominis erga eos quibuscum versatur, officiosè se gerere possit.

* πρὸς τὸ ἀνθρωπεύεσθαι

Nam perfectam felicitatem contemplatiuam quandam operationem esse, constare vel inde posset, quòd deos maximè beatos, & felices esse existimamus.

His quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum cognitione versari ostendit: optima enim esse diuina omnium consensu constat. quòd si feliciter viuere optimum & perfectissimum bonum hominibus est, id autem in contemplatione versari declaratum fuit: nunc quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum contemplatione consistere, non in actione, aut effectione sicut ciuilis, demonstratur, ad hunc modum, qua in re felicitas, & beatitudo Deo inest, in eadem re, quoad eius fieri potest, nobis quoque inerit. at Deo felicitas & beatitudo in contemplatione consistit, nobis igitur etiam propria felicitas in cōtemplatione versabitur. nam operationem Dei & beatitudinem in cōtemplando non in agendo, aut efficiendo cōstitutam esse: aliâs in vndecimo τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ philosophicè demōstrauit, & nūc probabiliter declarat, cùm ita subiungit.

Nam

Nam quales actiones attribuere eis debemus,iuſtáſne? ſed ridiculi ſane viderentur,ſi commercia facerent,& depoſita redderent, atque alia huiuſmodi inter ſe contraherent.nunquid fortes?vt formidoloſa ſuſtineant, periclitenturque quia honeſtum ſit? an liberales ? ſed cui dabunt ? abſurdum quippè,ſi etiam ipſis numum,aut tale quippiã adeſſe dicamus. nam ſi temperantes eſſe eos aſſeruerimus,quidnam eiuſmodi eſſent ? quòd enim prauas cupiditates non habeant,moleſta atque inuidioſa laus eſt.ſi demum omnia percurramus,quæ ad actiones attinent, parua & indigna diis eſſe videbuntur. At viuere deos,omnes exiſtimant : quare etiã operari.non enim vt de Endymione dicitur,dormire eos oportet.ei igitur qui viuit,& actione, & effectione item magis caret, præter contemplationem quid reſtat? Quare Dei operatio cùm beatitudine excellat,cõtemplatiua erit:& ex humanis ea erit feliciſſima,quæ huic maximè eſt cognata.

Deum inquit viuere & operari omnes exiſtimamus, & credimus: omnis autem operatio vel actiua,vel effectiua,vel contemplatiua eſt:ſi igitur neque agit, neque facit deus, reſtat tertium,vt contempletur.at Dei operatio optima eſt,& præſtantiſſima ac ſuprema:ſit ergo,vt noſtra quoque operatio,quæ diuinæ maximè eſt cognata, quæ eſt contemplatio,perfecta,optima, ac ſuprema ſit. Non eſſe autem diuinam operationem in actione,aut effectione,aut ciuili felicitate,ſed in cõtemplatione,ita probat:morales virtutes omnes,ſicut demõſtratum eſt, affectuum ſunt moderatrices: affectus autem in deo minimè ſunt:non ſunt igitur neque morales virtutes:quare neque ciuili felicitate felix eſt. Quid enim iuſtitia ei eſt opus ? nam cùm iuſtitia ſit pro proportione * permutationes facere,ac depoſita reddere,ridiculi ſanè videremur & nos,& ille.nos,ſi talia de deo opinaremur:ille,ſi huiuſmodi rebus eſſet diſtrictus. Quid item fortitudine ei opus eſt,cui nihil terribile eſt,& formidandum? Quid liberalitate?abſurdum enim eſſet, ſi quiſpiã pecunias & numos ei adeſſe exiſtimat,vt & quibus dare,& à quibus accipere oportet,& det,& accipiat. Quid autẽ temperans dicetur? grauis enim & moleſta atque inuidioſa ea eſſet laus, ſi deum cupere quidem, ſed nõ duci tamen & ſuperari à cupiditate,ſed ſuperare eam, ac vincere dixerimus:vituperiũ enim id potius eſſe eius quàm laus videretur:quippè quòd hoc modo nihil à cõtinentibus,& tolerantibus differret.Ita igitur ſi per omnes virtutes diſcurramus,eorumque operationes:paruæ omnes atque indignæ diuina natura eſſe depræhendentur. At verò Deum viuere & operari aſſerimus:nõ enim dormire ei conuenit,vt de Endymione fabulæ prodiderunt:eius igitur operatio cùm beatitudine præſtantia & pulchritudine ciuilis felicitatis operationibus longè præſtet,contẽplatio erit. Quocirca etiam ex humanis operationibus ea quę veri hominis eſt,quæ diuinę operationi maximè eſt cognata & affinis,id eſt, contemplatiua, beatiſſima perfectiſſima, & feliciſſima ſimili modo erit: altera verò quæ ad ciuilem ſpectat,longè inferiore loco habenda eſt.

*ἀνταλλάττεσθαι καὶ ἀμοιβὰς ποιεῖν.

Argumento illud eſt, quòd cætera animalia quæ tali operatione penitus carent,expertia felicitatis quoque ſunt.

Talem operationem contemplatiuam,id eſt,intellectualem vitam,& optimarum rerum,diuinarumque cognitionem appellat.Inquit igitur,vt quæ prætermiſſa ſunt,& extrinſecus ſunt intelligenda,ſuppleamus,hoc modo:ex aliorum ſanè philoſophorum,Epicureorum videlicet,& Stoicorum de felicitate ſententia,poſſet quiſpiam felicitatem brutis animalibus rationeque carẽtibus impertiri:ex mea verò & Platonis,cæterorumque qui in intellectuali vita felicitatem conſtituunt, bruta animalia cùm intellectu, & ratione penitus careant, felicia eſſe nullo modo poſſunt. Nam ex Epicuri & Stoicorum opinione felicitatem ad bruta quoque pertingere,his rationibus demõſtratur:ſi bene eſſe affectum Epicuro eſt bene viuere:bene autẽ viuere & Epicuro & Stoicis idem eſt quod felicem eſſe:bene eſſe affectum nihil aliud eſt,quàm felicem eſſe.at brutis ineſt, vt bene affecta ſint:quare vt felicia quoque ſint,inerit.Præterea ſi Stoicis ſecundum naturam degere,bene viuere eſt : bene viuere autem & ipſis & Epicuro eſt felicem eſſe : ſecundum naturam degere eſt felicem eſſe.at ineſt ratione carentibus animalibus, vt ab ortu vſque ad vigorem & florem ætatis ſecundum naturam degant : bruta igitur animalia felicia ſunt. nam quòd bene affecta ſint bruta, atque ex ea bona affectione,id eſt,voluptate bene viuant, ex muſicis & canoris animalibus patet. nam niſi ſecundum naturam viuerent, proprium opus aſſiduè canendo minimè explerent. cùm

enim

enim canora sint & musica, opus eorum secundum naturam est cantus: quem cùm exercet, secundum naturam viuere censenda sunt. Cantum enim esse bene affectorum, & eorum quæ voluptatem percipiunt, assidua eius operatio declarat: quippè quòd nullum animal sit, quod si dolore aliquo molestetur, non modo assiduè, sed ne vllo quidem tempore prorsus canat. canere enim non tristium, & dolore solicitatorum, sed voluptate affectorum, & secundum naturam degentium est. Felicitas item ex Stoicorum opinione naturalis appetitionis extremum est: ad quod cùm peruenit natura finem suum habet, nihilque amplius desiderat, quàm id quod sibi proprium bonum est, continere, & non amittere. hoc autem brutis quoque inesse manifestum est: bruta igitur quoq; felicitatem consequuntur. extremum enim & finis naturalis appetionis nihil aliud est, quàm vigor ipse & flos ætatis. nam cùm incrementum & decrementum * efflorescentiaq; ac deflorescentia motiones vtræque sint, inter se oppositæ, altera vt origo quæ ad esse: altera vt terminus quæ ad non esse deducit, necesse est, vt medium aliquod intercedat, quod dissimile ab vtrisque sit: qui est status. hic autem status, qui inter incrementum & decrementum medius est, naturalium fœtuum est vigor & flos, finisque naturæ esse dicitur: quem cùm assequuta est producens natura continere quasi proprium bonum, & conseruare nititur. licet posteà subiacens natura, quæ est materia, naturam, id est, formam in se non cõtinens, totum corrumpat, ac perdat. tripliciter enim, vt in libris de physica auscultatione didicimus, natura dicitur: materia videlicet, & forma, & tertia illa quæ naturales res producit, materiãque ad formas suscipiendas mouet, ac mutat. Huiusmodi igitur felicitate bruta esse possunt felicia: illâ autem quæ intellectuali vita, diuinarumque rerũ cognitione definitur, nullo pacto possunt. solus enim ex omnibus animalibus homo est, qui ex natura sua cõsiderare de diuinis rebus, atque inuestigare valeat, & disserere: & qualis earum essentia sit, & quænam ex earum intellectione similia ipsis efficiantur. Cùm igitur ostenderit Dei operationem esse contemplationem: ipse enim est qui intelligit, & qui intelligitur, vt in vndecimo τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ libro inquit: & diuinæ maximè esse cognatam eam quæ veri hominis est: subiungit: intellectualem vitam quæ felicitas est, compositi hominis & ciuilis minimè esse, sed eius qui verè & propriè homo est: illud est argumentum, quod nullum ex brutis animalibus huiusmodi felicitatis est particeps. carent enim tali felicitate, quia talem, id est, intellectualem operationẽ non exercent. intellectualiter autem non operantur, quia intellectus sunt expertia, qui verus homo est.

* ἡ ἀκμὴ καὶ παρακμή.

Diis enim beata tota vita est. hominibus autem eatenus, quatenus similitudo quædam eiusmodi operationis in ipsis inest. at cæterorum animalium nullum est felix, propterea quòd contemplationis particeps nullo modo est.

Si beatitudo in contemplatione, & optimarum rerum cognitione consistit: diis quippè qui assiduè contemplantur, beata operatione & actu semper tota vita est. hominibus verò quãdo operantur, actu: quando non operantur, potestate est beata. iis autem quæ nullo modo ita operantur, vita beata nullo modo est. Nã quod inquit [QVATENVS similitudo quædã eiusmodi operationis in ipsis inest] propterea dicit, quia Deus cùm seipsum intelligat, seipsum percipit. quod enim intelligitur ab intelligente habetur ac percipitur: atque ita qui intelligit & qui intelligitur, & qui habet, & qui habetur, idem est. felix autem contemplatiuus cùm iam cõtemplatur & operatur intelligit quidem etiam ipse Deum ipsum, sed non eodem modo: non enim sicut intelligit seipsum Deus, ita quoque contemplatiuus ipsum eundem percipit, atque intelligit. quare contemplatiui felicis intellectio & perceptio, similitudo quædam est intellectionis Dei, qua seipsum intelligit. Quod si ita est, felicis quoque contemplatiui beatitudinem similem diuinæ, non eandem cum ea esse constat.

Quousque igitur protenditur cõtemplatio, eousque etiam felicitas sese extendit: & quibuscunque magis inest contemplatio, iis magis quoque inesse felicitatem constat: atque illam quidem non ex accidenti, sed ex ipsa contemplatione. ipsa enim per seipsam est preciosa. Quare felicitas cõtemplatio quædam est.

Quousque inquit protenditur cõtemplatio, id est, quæcunque animalia ratione prædita sunt, intellectumque habent, quo contemplari & viuere intellectualiter possint, ea felicia esse contemplatiua felicitate etiam queunt. quæcunque autẽ intellectu carent, felicitate hac frui nullo modo possunt. Vel quousque protenditur contemplatio, ita intelligendum est, vt ad tempus referatur. nam cùm adæquetur contemplationi felicitas, fit, vt quandiu protenditur intellectus operatio, tandiu

Quid hîc κατὰ συμβεβηκός·

tandiu felicitas quoq; perduret. si enim sex horarum verbi causa fuerit operatio, totidem quoque non plurium, neque pauciorum felicitas sit, necesse est. atq; ita iis qui semper operantur cum perpetua operatione perpetua quoque felicitas erit: cæteris quantum est id tempus quo operantur, tanta etiam erit felicitas. Atque ea non ex accidenti, id est, non imperfectè. hoc enim [EX accidenti] hîc significat, non ex imperfecta felicitate, ciuili videlicet, vel ea quæ in lusu à potentibus & tyrannis talibusque felicibus constituitur: sed ex ipsa contemplatione, quæ absolutè & propriè felicitas est. Possumus etiam [EX accidenti] in sua significatione ita interpretari, vt intelligamus non ob aliud quid felices eos futuros: sed ob ipsam contemplationem circa ea quæ semper eodem modo sese habent. sicut enim qui vel coronam vel victum publicè ob patris virtutem est consequutus, non ob seipsum, sed ob patrem & ex accidenti honorem eum adeptus est: qui autem quia fortiter se gessit, coronatus est, is ob seipsum & non ex accidenti est coronatus: sic contemplatio per se felicitas est: & contemplatiuus per se & ex ipsa contemplatione, non ex nobilitate, aut diuitiis, aut tali quapiam re felix est existimandus.

Opus erit autem & externa prosperitate homini nato. non enim ad cõtemplandum natura ex sese sufficit. sed oportet, vt & corpus valeat, & alimentum, & cætera obsequia suppetant.

Hoc sæpe repetit, atque inculcat tum Platonis causa, qui asserebat, non omnino quapiam re indigere eum, qui re vera, & non ex accidenti esset felix: tum quia fluxa est corporis nostri natura, atque eiusmodi, vt facilè à quacunque re pati incommodum possit. Indiget quippè corporis sanitate: quis enim est, qui si ægrotet, & morbo aliquo vehementer agitetur, vacare contemplationi possit? indiget etiam alimento: quippè cùm simplex corpus nostrum minimè sit. Sed de his plura anteà diximus, vt longiori hac de re vti oratione rursus non liceat. Prosperitatem hîc appellat sanitatem, & necessariam rerum copiam, eatenus videlicet, quatenus ad vitam humanè traducendam satis sit. vnde subiungit.

Non tamen multis & magnis opus fore felici existimandum est: etiam si absque externis bonis beatum quempiam esse non liceat. non enim in exuperatione sufficientia consistit, neque iudicium, neq; actio: quippè cùm fieri possit, vt qui etiam terræ & mari non imperat, honesta agat. ex mediocribus siquidem rebus agere ex virtute vnusquisque posset.

Si fieri non posset, vt sine multitudine & magnitudine externorum bonorum feliciter quispiam viueret: talia ad felicitatem essent necessaria. cùm verò absque horum nimia copia beatè liceat viuere, non multis & magnis opus est. non enim sufficientiam iudicare debemus ex rerum externarum & diuinarum exuperatione, nimiaque affluẽtia. Falsum enim & errans iudicium eius est, qui ex se sufficere eum asserit, qui valde multis diuitiis est instructus. neque felices actiones dicendæ sunt, quæ ab iis aguntur, qui diuitiis affluunt: quippè cùm & paucis bene vti, & ex paucis honesta agere, & præcipuè optimas mentis operationes exercere quispiam possit.

Id quod cernere inde euidenter licet, quòd priuati homines nõ minus, immo etiam magis quàm potentes, honesta agere videntur. Satis igitur est, si tot facultates suppetant. felix enim erit vita eius, qui ex virtute operatur.

Ex mediocribus facultatibus posse quempiam honesta agere, perspicuum inde est, quòd priuati, id est, qui mediocres facultates habent, neque in principatu aut regno constituti sunt, magis quàm potentes & diuites honesta agunt. magis enim & hospitibus excipiendis, & pauperibus curandis vacare: maius templis & sacrificiis studium adhibere: magis liberaliter se gerere hi conspiciuntur, quàm qui maximis potestatibus præditi sunt, maximisque copiis affluunt. Quòd si hi ex paucis ita se gerunt: contemplatiuus felix multò magis & intellectualiter viuere, & ex virtute operari poterit: si mediocria tantum suppetant, quantum homini ad traducendam vitam conuenit. Satis igitur est felici, si tot facultates habeat, quæ mediocriter sufficiant. inde enim agere honestissima potest, neque ex paucitate impeditur, cùm in multitudine & copia beatitudo non statuatur, quò minus felix, beatusque sit.

Quin & Solon felices rectè fortasse definit: cùm inquit eos esse qui externis rebus mediocriter fuerunt instructi, & honestissima egerunt, vt existimabat, modesteque vixerunt. fieri enim potest, vt mediocria possidentes

ea agant, quæ oportet.

Mos Aristoteli est post demonstrationes ad maiorem rerum cõfirmationem & sapientũ quoque opiniones, & cæterorum naturâ insitos consensus adducere. quando enim cum rationibus & sapientum opiniones, & vulgi rumores concordant, verissima ea esse proculdubio videntur, quæ fuerunt demonstrata. Cùm igitur nunc felicitatem non in multitudine, & magnitudine externorum bonorum cõsistere ostenderit, sed in moderato ipsorum vsu, & appropinquatione ad Deum: vt maiorem rei fidem faciat, & Solonis & Anaxagoræ sententiam subiungit. Solon enim felicem eum esse dicebat, non qui multis & magnis afflueret: sed qui vtraque hęc haberet, id est, & mediocria possideret, & honestissima ageret, modesteque vitam traduceret. Modestè enim inquit, id est, σωφρόνως, quod frugaliter etiam interpretari possumus, vt eo verbo virtutes omnes cõpręhendi significet.

Videtur etiam Anaxagoras felicem non diuitem neque potentem existimasse: cùm dixit, sibi non esse mirum futurum, si plerisque è vulgo absurdus quispiam esse videatur: eos enim externis rebus, quarum tantummodo sensum habent, iudicare consueuisse.

Nihil mirum esse debet, dicebat Anaxagoras, si absurdus & infelix plerisque esse videar. miserum enim eum vulgus appellabat, quia multis opibus, non affluebat, licet virtute & contemplatione ditissimus, & felicissimus re vera esset. Nam cùm in multa opum copia, externorumque bonorum affluentia felicitatem constituant plerique, verorumque bonorum sensu careant, ignariq; sint, eum qui modica possidebat, modicisque erat contentus, infelicem, & miserum esse arbitrabantur, cùm tamen verè felix & beatus esset iudicandus.

Sapientum igitur opiniones cum rationibus cõsentiunt. ac fidem quidem aliquam talia quoque afferunt: sed verum ipsum tamen in agendis rebus ex factis & vita iudicatur: in his enim præcipua vis consistit. Quocirca antedicta ita consideranda sunt, vt ad vitam & facta referãtur: & si cum factis consentiunt, admittenda: sin ab eis discrepant: verba sunt existimanda.

Sapientum, inquit, Solonis videlicet & Anaxagoræ opiniones cum rationibus meis consentiunt, quibus probaui non in multitudine & magnitudine externorum bonorum consistere felicitatem, neque ex his felicem, sed ex tota & integra virtute ceu * notare oportere. ac talia quidem, id est, & rationes, & sapientum sententiæ, quæ confirmant, felicem vitam non esse eam cum quis gentibus multis dominatur, marisque & terræ imperiũ obtinet: sed cùm & mediocria possidet, & honestissima agit, atque optima: fidem quidem aliquam & probabilitatem habent: sed veritas tamen in rebus agendis ex factis iudicatur. Nam si quispiam est, qui cùm felicem esse eum dicat qui mediocria possideat, & optima sectetur, atque agat, ipse & nihil amplius quàm necessaria habet, & optima atque honestissima agit, contemplationique totus incumbit: ei fides adhibenda est, veraq; esse eius oratio est existimanda. Sin autem ita quidem dicit, sed contraria tamen posteà agit, atque vndecunque aurum & argentum reliquasque opes conquirit, ac cõtrahit: is falsus ac mendax censendus prorsus est: cùm ea quæ dicit, iis quæ agit minimè consentiant: eiusque orationẽ debemus verba tantummodo, id est, voces quasdam inanes ac vanas in aërem effusas, immo vt melius dicam, sonos inarticulatos, significationeque omni carentes existimare.

*χαρακτηρίζειν.

At qui ex intellectu operatur, huncque excolit, atque optimè afficit: is esse Deo carissimus videtur. nam si aliquam humanarum rerum curam dij habent, sicut videtur: consentaneum est ipsos re illa quæ optima est, atque ipsis maximè cognata, delectari, qui est intellectus: eosque qui eam maximè amant, & honorant, remunerari.

Cùm demonstrarit cõtemplatiuum felicem optimum, atque honestissimum, atque ex sese sufficientissimum esse, & cætera omnia habere quæ dicta iam sunt: eundem Deo quoque carissimum ostendit. Deo carissimus autem, id est, θεοφιλέστατος, is est quem deus amat: sicut φιλοθεώτατος qui deicola est pius, & Deum maximè amat. Inquit igitur, si curam hominum habet, hisque prouidet Deus, quemadmodum optimis quibusque philosophis placet, atq; esse verum videtur: eum re optima & maximè sibi cognata delectari verisimile est. optima autem res & maximè Deo cognata intellectus noster est. Gaudet siquidem deus omnibus à se effectis rebus, vtpote quæ valde

bonæ

bonæ ſint:intellectu tamen præcipuè,eò quòd maximè ſibi eſt cognatus,oblectatur.cognatus vero eſt Deo intellectus non ſubſtantia & eſſentia,ſed eò quòd ea natura eſt præditus,vt in ſeipſum reflecti poſſit,ſeque ipſum contemplari:atque ita ex ea in ſeipſum collectione in deũ quoque ipſum à quo amatur,ſublatus,deificetur,id eſt,Deo ſimilis, quoad eius fieri poteſt, efficiatur . Cognatus igitur Deo vniuſcuiuſque noſtrum intellectus eſt ex operationis ſimilitudine. nam ſicut ille ſeipſum intelligit:ita noſmetipſos nos inſpicimus,* cùm ſupra imaginandi facultatem euaſerimus. Quòd ſi cognatus intellectus noſter Deo eſt,conſentaneum eſt, vt amantes eum atque honorantes Deus amet , ac remuneret ? Amat autem cognatum Deo intellectum ille qui totam virtutem complexus multiplices appetitus,innatoſque ſenſus vtpote qui cogitationem decipiant , necnon imaginationes quæ formant nobis partiunturque res ipſas , immenſamque varietatem inducunt, effugit:auerſatus item eſt opiniones,quæ variæ etiam ipſæ cum ſint, ad externa feruntur ſenſui & imaginationi coniunctæ:omnis enim opinio cum irrationali ſenſu & imaginatione operatur.tum ad ſcientiam & intellectum,atque inde ad intellectualem vitam , ſimplicesque rerum appulſiones attollitur:quò cùm peruenit,puras inde illuſtrationes,ſyncerasq; admittit.Hæc enim eſt remuneratio,qua eos qui animũ ſibi cognatum amant & colunt,deus proſequitur,quòd clariore luce cognitionis illuſtrantur,perfectioreq; cum eo nexu coniuncti intellectuales naturas ſpeculantur.

*ὅταν ὑπεράνω τῆς φαντασίας γενώμεθα.

Vtpote qui eorum quæ ipſis ſunt amica,curam habeãt.recteque & honeſtè agant.Hæc autem omnia ſapienti maximè ineſſe , obſcurum non eſt: is igitur eſt Deo cariſſimus:eundemque eſſe etiam feliciſſimum veriſimile eſt.Quare ita quoque efficitur,vt ſapiens maximè felix ſit.

Si nos,inquit,eos amamus,qui filios noſtros, nobiſque cognatos diligunt:quantò magis conuenit,vt qui bonitatis omnis fons eſt Deus,amore eos proſequatur, qui rem ipſi cognatam amãt, atque excolunt ? quis nam autem ſit is amor & cultus intellectus, declarat, cùm ſubiungit : [RECTEQVE & honeſtè agant], perinde ac ſi diceret:amare intellectum nihil aliud eſt quàm rectè agere,& ſecundum omnes virtutes tam actiuas quàm rationales operari.Hæc autem omnia,quæcunque ſcilicet de felicitate iam dixit,ſufficientem ex ſe eſſe, indefatigabilem, curam proprij intellectus habere,Deo eſſe carum,& cætera alia,inſunt quidem fortaſſè etiã felici ciuili qui ex virtute morali viuit:maximè tamen & ſine controuerſia in eo eſſe conſpiciuntur,qui intellectualiter vitam traducit. Quare ciuilis quidem Deo carus & felix : ſed contemplatiuus Deo cariſſimus & feliciſſimus cenſendus eſt.

Peroratio operis. *Cap.* IX.

NVnquid igitur ſi de his & virtutibus , prætereà etiam de amicitia & voluptate ſatis * figurâ dictum eſt , finem habere propoſitũ hoc noſtrum eſt exiſtimandum?an quemadmodum dicitur,in agẽdis rebus finis non eſt contemplari ſingula & cognoſcere,ſed agere ? neque igitur in virtute ſatis eſt,ſi eam cognouerimus.ſed vt eam habeamus,eaque vtamur, eſt enitendum:vel ſi quo alio modo boni efficimur.

**τύπῳ,id eſt craßiori quodam modo , ut omnes id aſſequerentur.*

Abſoluta iam tota de moralibus & rationalibus virtutibus tractatione , his verbis & reliquis quæ ſequuntur,ad operandum ſecundum eas incitare nos conatur.verba enim ſola,& ſolæ diſputationes,& cognitiones reddere nos neque ciuiles, neque contemplatiuos felices poſſunt:ſed admodum ſunt imbelles,atque inualidę.nam ingenuos quidem adoleſcentes,ac liberaliter educatos atq; inſtitutos hortari ad actiones fortaſſè poſſunt:ſed ad felicitatem, eiuſq; conſequutionem deducere nullo pacto poſſunt.Bene autem & liberaliter educantur, atq; inſtituuntur, qui in optima ciuitate degunt.optima verò eſt ciuitas quæ optimis legibus vtitur , honeſtiſque inſtitutis adminiſtratur,& regitur.at ſi feliciter viuere finis omnium humanorũ bonorum præſtantiſſimus eſt:vt autem id acquiramus, abſq; virtutũ poſſeſſione fieri nequit:virtutes verò acquirere , atq; omnino ſtudio virtutũ incumbere non licet,ſi quis in ciuitate ea verſetur quæ prauis legibus,prauiſq; inſtitutis vtatur:conſentaneũ eſt,ne dicam neceſſarium,vt de rebus publicis,quæ ex illis prauè,quæ rectè gubernentur:tum quæ ex iis quæ rectè adminiſtrãtur præcipua ſit,atq; optima,quaſq; ea habere leges debeat:diſputatio iam ſubſequatur.Atq; hæc eſt tota ex his verbis vſq; ad calcem libri ſententia,totumq; propoſitũ:vt declaret videlicet eſſe neceſſarium, vt poſt tractatum de omnibus virtutibus qui iam abſolutus his in libris eſt , de rebus ciuilibus & legibus ſcribat : quæque leges

quibus

quibus ciuitatibus cōueniant, quæ item salutem, quæ perniciem afferre ciuitatibus valeant, ostendat atque explicet. Quare oportet eum qui perfectus humana sapiētia esse vult, id est, ciuilem felicem, posteaquam hos libros didicerit: ad rerum publicarum quæ sequuntur, lectionem sese conferre. Sed de his hactenus. Ad verba ipsa accedamus. Nunquid, inquit, quoniam de virtutibus satis dictum est figura, id est, vniuersaliter, & vt in principio operis huius dixit, crassa minerua. ex iis enim quæ àliter atque aliter plerunque euenire possunt, rationes cōstituit: propterea finem habere existimabimus, & nulla alia re nobis opus esse ad felicitatem consequendam, nisi vt libros hos legamus? an sicut dicitur, quarum rationum finis non est sola cognitio, quemadmodum eius quę solem maiorem esse terra demonstrat; sed actio & effectio: satis non est si eas intellexerimus, sed ad actiones quoque & opera ipsa accedamus. necesse est. quòd si in aliis quoque quorum finis non est sola cognitio, sed actio: rationes & verba actionis causa solemus admittere: sic in virtute cuius finis non disputatio sed actio est, enitendum est, vt ea quæ à nobis tradita sunt, agamus, atque exequamur. Quid enim prǽclari est, si quid sit fortitudo aut iustitia quispiā cognorit, qui nihil posteà neque iustè neque fortiter sit acturus? Quod verò subiungit [VEL si quo alio modo boni efficimur] ita est intelligendum, perinde ac si dicat: si ex virtute boni efficimur, ea vtendum est: si quis alius est modus, quo boni euadamus, illum inquirere ac sectari debemus. illis enim omnino, qualiacunque ea fuerint, vti nos oportet, quibus boni efficimur.

Nam si verba ad reddendos homines probos sufficerent: multas sanè & magnas mercedes, vt inquit Theognis, afferrent, oporteretque ea comparare. sed videntur quidem posse liberales adolescentes hortari atque incitare, moresque eorum ex virtute sibi obnoxios generosos, ac verè honestatis studiosos reddere.

Si verborum lectio & intellectio ad probitatem consequendam esset satis: multas & magnas mercedes afferret ac daret iis qui morales libros conscriberent, vt inquit Theognis, vnusquisque qui emere eas vellet. sed possunt quidem verba, vt dictum est, incitare, atque inducere ad virtutem capessendam, non omnes, sed liberales tantummodo adolescētes. Liberales autem appellat eos qui luxui & intemperātiæ minimè seruiunt, sed bene à pædagogis vel cognatis sunt educati: vt ex ea honesta institutione faciles, obtemperantesq; ad actiones virtutis obeundas reperiantur. hos sanè possūnt incitare, moresque ipsorū generosos & verè honestatis studiosos actionibus reddere, cùm ex virtute obnoxij iam sint. Animaduertendum autem est hîc virtutem poni non pro iustitia aut tēperantia aut fortitudine quæ propriè virtutes & sunt & dicuntur: sed pro dispositione ea quā ex bona educatione, honestaque institutione sub pædagogorum aut parentum, aut cognatorum disciplina compararunt. Obnoxium verò, id est, κατακώχιμον, quo verbo hîc vtitur, plenum aliquando significat, siue oppletum: vt cùm dicimus κατακώχιμος σοφίας, plenus sapientia: aliquādo detentū & oppressum, vt κατακώχιμος ἀφροδίτῃ oppressus Venere, eique deditus: aliquādo subiectum & obtemperans: quo in significato hîc positū est. Mores enim sibi ex virtute obnoxios, id est, ex honesta educatione tractabiles & obtemperantes redditos, ad actiones capessendas incitari à verbis & rationibus posse, generososque effici, honestatisq; amatores, ita vt ad eam sibi cōparandam summo studio festinent. Qui nanque bona institutione abstinere à prauis rebus sunt assueti: ij simul atque orationes bona suadentes audiuerint, incitantur ad ea, & currunt.

At* plerosque ad probitatē prouocare, non posse. nō enim pudori, sed timori obedire: neque abstinere à malis ob dedecus, sed ob pœnam consueuerunt. nam cùm ex affectu viuant, proprias voluptates, atque ea ex quibus existunt, persequuntur: doloresque oppositos fugiūt: eius autem quod honestum & verè iucundum est, cùm id prorsus non degustarint, ne notionem quidem vllam habent.

πολλούς, uulgus hominum & ceu plebis fæcem.

Vulgus hominum cum prauè educatum est, nullumque sensum honestatis habet, difficile est, minimeque obedit: & ne audire quidem patitur eos qui ad honesta hortantur, nedum obtemperat, & paret. naturâ enim cōparatum est, vt ad ea quæ prorsus ignota nobis sunt, vel nullo modo, vel violenter adducamur. Quocirca qui bene sunt instituti, ex honesta illa educatione verecundi cùm sint, obediunt, erubescuntque, si vel à prauis rebus non abstineant, vel ad honesta hortantes non sequantur. Plerique autē licet quandoque à malis recedant, ad honestaque deferantur, id non pudoris, sed timoris, & pœnæ causa quam irrogāt leges faciunt. Qui enim ex affectu viuunt nihil

quicquam

quicquam verẽtur,ſed impudenter affectuoſas,animaliſque proprias voluptates perſequuntur, & dolores contrarios,vt ſæpe dictum eſt, fugiunt, ſicut temulenti & ebrioſi eas ſectantes voluptates quæ ex vini potatione exiſtunt,dolores qui ex non bibendo oriuntur, fugere conſueuerunt.atque in vniuerſum praui omnes ex honeſtatis,& veræ iucunditatis ignoratione ad corporis voluptates incontinenter feruntur.Verè autem iucundas eſſe operationes ex virtute ſæpe iam diximus.

Eos igitur qui tales ſunt, ad moderationẽ traducere quæ oratio poſſet? fieri enim nequit,aut facile nõ eſt,vt quę ex diutino vſu moribus ſunt pręoccupata,verbis amoueamus.ſed ſatis fortaſſè eſt,ſi quamuis omnia adſint, quibus probi effici videmur,euadere participes virtutis poſſimus.

Qui,inquit,ita prauè affecti ſunt,atque adeò incontinenter voluptatibus corporis ſunt inuoluti:eos nulla oratio ad moderationem traduceret , & à procliuitate illa ad mala remoueret . fieri enim nõn poteſt,vel certè difficile eſt,vt qui ex longo tempore moribus prauis ſunt præoccupati, in eiſque aſſueuerunt,à vitio abducãtur.Nam ſi quanuis omnia adſint, educatio ſcilicet, ſtudium, inſtitutio honeſta,verecundia,obedientia,non prorſus facile eſt, vt virtutis participes euadamus: ſatis nobis eſſe debet,ſi virtutem his omnibus etiam adhibitis adipiſci poſſimus. Si omnia autem deſint,& cõtraria omnia adeſſe reperiãtur:quod conſiliũ,quę ratio ad eam conſequendã ſufficiet?

Fieri autẽ bonos alij naturâ,alij conſuetudine, alij doctrina exiſtimant. Ac quod ad naturã quidem attinet,in nobis non eſſe manifeſtũ eſt, ſed ex quadam diuina cauſa,iis qui re vera fortunati ſunt.oratio verò & doctrina videndum eſt,nunquid non in omnibus vim habeat, ſed opus ſit , vt præcultus auditoris animus ſit , ad rectè & gaudendum , & odio proſequendum,non ſecus ac terra, quæ ſemen ſit nutritura. non enim audiret orationem dehortãtem,neque intelligeret qui ex perturbatione viuit. qui autem ita affectus eſt, diſſuaderi quî poteſt?non enim omnino orationi,ſed vi cedere perturbatio videtur.

Diſcere ſanè naturas virtutum ſocietateſque & differẽtias earum diſcernere, eas item aſſuetudine comparare,in nobis ſitum eſt , noſtræque eſt voluntatis & electionis : vt autem naturâ ſimus temperantes,iuſti prudentes,id non noſtrum, ſed Dei donum pulcherrimum & præſtantiſſimum eſt. Quod ad naturam igitur attinet,ex diuina cauſa,Deique dono exiſtit,non ex nobis:nos ipſos autem ita aſſuefacere,vt quibus oporteat & lætemur & doleamus , noſtrum id eſt : poteſtque huiuſmodi aſſuetudo bonos nos reddere . at oratio & doctrina non in omnibus , vt dictum eſt, vim habet,ſed in iis tantummodo qui antè exculti iam moribus, id eſt, ex honeſta educatione præparati iam ſunt.debemus enim nos ad ſuſcipienda ea quæ dicuntur,præparare, non ſecus ac terram: quæ ſi antè culta fuerit , fructum fert:ſin minus, & ſpinas producit , & iniectum frumenti ſemen corrumpit ac perdit.ſic animus noſter niſi prius curatus fuerit, falſaque opinione expurgatus veritatem vel nullo modo admittet:vel ſi modò id aliquando contingat,fruſtra admittet . non enim prauus orationi,ſed violentiæ ac neceſſitati cedit.

Oportet igitur mores prius virtuti eſſe accõmodatos,vt & honeſtatem diligant,& abhorreãt turpitudinem. Vt autem à pueritia quis inſtitutione recta ad virtutẽ inſtruatur,difficile eſt:niſi ſub talibus legibus fuerit educatus.nam temperãter,toleranterq; viuere pleriſq;, & præſertim adoleſcentibus iucundum non eſt. quocirca eſt opus vt & educatio,& ſtudia cõſtituta legibus ſint:ita enim fiet,vt conſuetudine tractata moleſta eſſe deſinant.

Vide quo modo hîc ea,quæ ſuperiùs dixi,nunc ſignificare videatur:ſibi videlicet opus eſſe, vt de rebus publicis diſputationem tradat,ac legibus,ſecundum quas degentes ciues boni effici poſſint. Oportet,inquit,mores prius virtuti eſſe accommodatos,id eſt, idoneos ad ſuſcipiẽdas diſputationes de virtute,eaſque conſeruandas,ita vt quaſi antè culta quędam terra,fructum multũ proferat.mores autem ex bona inſtitutione tales reddentur.at rectè inſtitui difficile eſt , niſi quis ſub legibus rectè poſitis,huiuſmodique republica educatus fuerit.temperanter ſiquidem viuere , voluptatibuſque non ſuccumbere,quibus non decet,pleriſque & præſertim adoleſcentibus & iuuenibus

nibus iucundum non est. immo si frustrentur voluptatibus, dolent. iccirco opus est vt leges instituantur, quæ educationem eiusmodi statim à pueritia præcipiãt: qua mores hominum ita formentur & componantur, vt & honestis gaudeant, & si prauas voluptates non consequantur, non ægrè ferant. Quòd si hoc faciendum est, de publicis rebus, & legibus tradere est necesse. nam ita fiet, vt si à legibus & magistratibus coacti & cohibiti adolescentes honesta agant, toleranterque se gerãt & resistant voluptatibus, atque ita sese his assuefecerint: nulla posteà molestia, nulloq; dolore afficiantur: nihil enim consuetum molestum est.

Non satis tamen fortassè est, si quando adolescentes sunt homines, educationem rectam & curam consequantur: sed cùm in viros quoque adulti debeant ipsa hæc exercere, atque assuescere: ad hæc etiam, & omnino ad omnem vitam opus legibus est. plerique enim necessitati potius quàm rationi: & mulctis quàm honestati obediunt.

Quod inquit, huiusmodi est: non illis tantummodo legibus opus est, quæ de puerorum educatione præcipiunt: sed iis quoq; quę quid agendum, quoq; modo vita traducenda viris sit, statuunt: quippè quòd perspicuum sit, alia esse studia quæ pueris, alia quæ viris, alia quæ senibus cõueniant. quocirca huiusmodi quoque leges necessariæ sunt, & quæ eos qui in viros iam euaserunt, moderentur, & quæ toti vitæ traducendæ rationem præscribant. pleriq; enim è vulgo ita sunt affecti, vt necessitati magis & pœnis, quàm rationi & honestati pareant. Quocirca legibus iis est opus, quæ pœnis propositis ad bene agendum, à maleficiisq; desistendum, homines inducant & cogant.

Quapropter sunt, qui legislatores censeant inuitare ad virtutem ac prouocare homines honestatis causa debere: eò quòd probi ex consuetudine præcipuè obtemperaturi sint: illis verò qui nõ parent, suntque naturâ inertiores, castigationes & pœnas irrogare: qui autem * insanabiles sunt, prorsus * exterminare. probum enim & qui ad honestatem viuit, rationi esse obediturum: prauum autem voluptatem appetentem non secus ac iumentum dolore puniri. vnde etiam tales dolores exhiberi oportere inquiunt, qui voluptatibus quæ amantur, maximè aduersentur.

* ἀνιάτους.
* ἐξορίζειν .i. è finibus eiicere.

Quia plerique, inquit, si castigentur & mulctentur, obediunt: quibusdam placet, vt legumlatores leges suas ita scribant: Hæc ciues honestatis causa, vt probi scilicet euadant, agere iubemus: quòd si non pareant, puniantur. ob hanc inobedientiam hac pœna, ob illam hac afficiantur. si quis autẽ castigatus & mulctatus, insanabilis permanserit: is exilio damnetur. Flagellandi verò, inquiũt, praui sunt non secus atque asini, hos enim ὑποζύγια, id est, iumenta appellat. nam quem oratio non corrigit, corrigat flagellum. Praui item doloribus iis afficiendi sunt, qui voluptatibus, quas amant, aduersantur: quippè cùm contraria contrariorum sint medicamenta. vt si quis contumeliam inferre gaudeat, non est aliter puniendus, quàm vt contumelia vti prohibeatur: simili modo ebrietati deditus à vino arcendus, abstrahendusque est, eoque dolore castigandus.

Quòd si, quẽadmodũ dictũ est, eum qui bonus futurus est, honestè educatum esse, atq; assuetũ oportet: deinde ita in honestis studiis viuere, & neque inuitũ neq; sponte praua agere: id autẽ fieret, si ex intellectu quodã & recto ordine vim habẽte uita traduceretur: paterna quidẽ iussio neq; vim, neq; necessitatẽ habet: neq; omnino viri vnius, nisi rex, aut talis aliquis sit. at lex, cũ ex prudentia quadã & mẽte profecta oratio sit, cogendi vim habet.

Hæc quoque eò spectant, vt leges instituendas esse ostendãt quæ morigeros ad virtutem inuitent, ac prouocent: duros ac renitentes & à prauis abstinere, & honesta sectari homines cogant. orationis autem huius contextus eò vsque dependet, vbi ait [AT lex cogendi vim habet]. cætera interiecta sunt, quò tam de puerorũ, quàm de reliquorum omniũ institutione leges ponendas esse colligatur. Est verò quod inquit, huiusmodi: quoniam humanæ ac ciuilis sapientiæ supremus finis est, vt boni ciues efficiantur, & feliciter viuant: id autem ex eo fit, si educati atque instituti honestè ita fuerint, vt neque sponte neque inuiti praui quippiã agãt. inuiti enim agunt, cùm à prauis aliquibus sodalibus seducti ad mala perpetranda delabuntur. At bene ita educari iis cõtingit, qui ex

intellectu vitam traducunt: opus igitur intellectu nobis est, vt eius cõsiliis & mandatis obtemperantes degere optimè, atq; honestissimè valeamus. Sciendum autẽ est, Aristotelem vnumquemq; qui vel arte, vel prudentia, vel peritia, vel prænotione, vel inuentione honestarum atq; vtilium rerum excellit, intellectum appellare cõsueuisse. intellectu igitur, vt boni efficiamur, opus nobis est: sed paternus intellectus, id est, pater vniuscuiusque, nisi prauus admodum sit, * atq; de grege porcus, præcipere quidem honesta potest, & bene educatos filios ad virtutem capessendam inducere: prauis tamen moribus assuetos corrigere nõ potest: neq; necessitatem & violentiã, sicut lex, in se habet. naturalis enim amor quo filium prosequitur, naturaq; insita indulgentia, facit, vt vti vi erga filium nequeat. Sed quid de patre loquimur? Omnino enim atq; in vniuersum nemo est, qui vnus cogere totius ciuitatis omnes filios possit, nisi rex, aut tyrannus aliquis sit, qui cùm maxima potẽtia excellant, efficere id queunt. quoniã tamen non omnes ciuitates à regibus, aut tyrannis gubernantur: necessariæ leges sunt: quæ cùm à prudentia & intellectu proficiscãtur, cogendi vim habẽt. Prudentiam autem & intellectũ pro eodem hîc posuit, propterea quòd ex longa experientia tam prudentia cõparatur, quàm intellectus, qui in agendis versatur. nam vbi quoq; de prudentia disseruit, peritorũ ac senũ orationes admitti quasi principia oportere dixit: quippè quòd visum ex ipsa experientia habeãt: visum atq; oculum vocans prudentiam, ex qua prospicere, ac prouidere quod vtile est, possunt. Obediunt igitur legibus homines, eò quòd credunt legumlatores ex prudentia, id est, ex visu atque oculo, qui honesta atque vtilia prænoscere potuerit, eas condidisse.

Marginal note: * κὴ τῶν ἀγελαιῶν ἰόντων. i. unus eorum qui gregatim eunt. i. nisi sit brutum aliquod.

Atq; homines quidem qui appetitionibus aduersantur, etiam si rectè id faciant, pleriq; odio prosequuntur. at lex cùm probitatẽ iubet, odio nõ est.

Dixit vnius hominis iussionem neq; violentiã, neq; necessitatem afferre posse, quasi videlicet multi præstare id possint, hoc est ad meliores operationes persuasione inducere. nam propriè cogere est rationibus, non flagellis, variisq; suppliciis persuadere: qui enim puniuntur, variisq; tormentis castigãtur, magis resistunt ac renituntur, q̃ cedunt. adde quòd nemo qui inuitus, & molestè agit quippiã, id rectè agit: vt qui per vim rectè agit, ne effici quidem bonus vnquam possit. cui autem & virtutẽ esse sectandam, ex virtuteq; agendum, & fugienda vitia oratione fuerit persuasum: is & sponte agit honesta, & cùm agit, bonus est. Sed fit tamen, vt aduersantes appetitionibus prauis, prohibentesq; ad ea quæ sibi iucunda sunt, ferri, pleriq; odio prosequãtur: quia qui male educati sunt, & ex praua educatione mala esse bona opinantur: inuidia & odio, non beneuolentia & amore prohiberi se existimant: nemo enim qui amat, eum quẽ amat, à bonis fruẽdis prohibet atq; arcet. quocirca impedientes ac retrahẽtes ab incitatione qua ad prauas voluptates feruntur, perinde atq; inuidos odere. at lex molesta ipsis atque odiosa minimè est contrariã ob causam: quippè cùm legem iubere eis ita agere, neq; ex inuidia, neq; ex odio suspicari vllo modo queãt. nam quo pacto id potest, cùm quingentis annis antè, si ita contingat, quàm ipsi illi nascerentur, instituta sit? Ita enim naturali quadam ratiocinatione secum vtũtur, ac dicunt. legislator aut inuidia & odio nos prosequens hæc sanxit, aut vtilitati nostræ & cõmodo consulens: inuidia sanè nos & odio non est prosequutus: quî enim id potest, cùm nondũ nati essemus, neq; ipse orituros nos esse cognorit? restat igitur, vt tum eorum qui tunc erant, tum cæterorum omnium qui erãt successuri, vtilitatem procurans, leges has condiderit. Atque hac de causa lex molesta atque odiosa minimè est.

In sola verò Lacedæmoniorũ ciuitate cũ paucis educationis & studiorũ habuisse curam legislator videtur: in plerisq; aliis neglecta hæc fuerunt: viuitq; vnusquisq; sicut uult, Cyclopum more, filiis dans iura suis & vxori.

Si, inquit, in ciuitatibus positæ essent leges, quæ statuerent quo modo habenda cura esset, vt pueri ex educatione boni, honestique euaderent: atque hæ leges rectè essent institutæ, & non vel omnino, vel quadam ex parte peccarent: nihil amplius à me nunc esset inquirendum: sed in illis acquiescendum. Quoniam verò in sola Lacedæmoniorum republica, aliisque nonnullis paucis ciuitatibus, hæ autem quænam sint, in tertio & quarto * rerum publicarum libro explicabit, legislator tradit, quę pueris cura adhibenda sit: hoc est qua pueri educatione instituantur: in reliquis verò neglecta hæc tota pars est: quemadmodum in hac magni * Constantini vrbe: viuitque vnusquisque vt vult, suosque pro libidine liberos educat, nullam legum rationem sequutus: non secus atque apud Homerum Cyclopes, quibus erat pro lege voluntas: iura dans, id est, regens & gubernans familiam suam. [De cyclopibus enim Homerus in Vlyssea ita inquit:

Hi neque conciliis vllis, neque iure reguntur
Antra per & syluas sed vitam in montibus altis "
Agrestem ducunt: & natis quisque, suæque "
Dat iura vxori: nec commoda mutua curat.] "

Marginal notes: * πολιτειῶν — * Constantinopolin intelligit

Quoniã igitur res ita sese habet: differendum de his à nobis est, ac de rebus publicis scribendum. Nam Lacedæmoniorum & Cretensium & aliorum ciuitates, vt in rebus publicis ostendet, omnes peccant: legesque quæ apud has institutæ sunt, non parua indigere emendatione videntur.

Præstantissimum quidem est, vt curam publicam & rectam habeamus, atque id facere possimus: si tamen publicè id negligatur: conuenire vnicuique videtur, vt liberis suis & amicis ad virtutem conducat, vel conducere saltem proponat.

Optimum, inquit, est vt leges rectè instituantur, quæ publicè curam filiorum habeant. si tamen publica hæc cura neglecta fuerit, vel quia leges huiusmodi positæ non sint: vel quia licet sint positæ, incuriâ principum ciuitatis contemnantur: debet vnusquisque diligentiam & studium adhibere, vt liberi sui & amici probi efficiantur. id enim significat [AD virtutem conducere]: conducit enim ad virtutem atque adiuuat: qui honesta & bona ante oculos ponit, docetque hoc ob hanc atque hanc causam damnosum esse & lædere: illud vtile ob hoc simili modo, atque hoc, etiã si non videatur. ille item conducit atque adiuuat, qui non habenti ea commodat, quibus ad virtutem & moralem & rationalem comparandam quispiam indiget. Oportet igitur cooperari atque adiuuare: sin minus id præstari potest, proponere saltem ac velle opem ferre atque adiuuare debemus, si aliquando nobis facultas concedetur.

Maximè autem id posse facere videretur ex iis quæ dicta sunt, is qui ad leges ferendas idoneus euaserit. per leges enim videlicet curæ publicæ, atque honestæ per honestas fieri consueuerunt.

* Idoneum ad ferendas leges eum vocat, qui mentem ex rationibus & experientia ita instructam habet, vt honesta, & iusta, & vtilia tam vniuersæ ciuitati, quàm singulis * prouidere optimè possit. Inquit autem: ex iis quæ dicta sunt, perspicuum est, si quis intelligat videlicet ea quæ iam diximus: eum posse liberis suis consulere, qui idoneus ad legum lationem sit. Vel ex iis quæ dicta sunt, patet, eum qui ad ferendas leges est idoneus, cognoscere posse, quales leges de publica puerorum educatione: quales de virorum studiis: quales ad totam vitam accommodatæ instituendæ sint: quæ item ad priuatam cuiusque: quæ ad publicam omnium ciuium tam virorum, quàm fœminarum spectent. Alias enim esse leges quæ à populo administratæ ciuitati, alias quę optimatum reipublicæ, alias quæ censipotentiæ, alias que regno conueniant: quæque singulæ ex his sint: in libris rerum publicarum declarabit. Nam illud quoque obscurum non est, ex bonis legibus bonos, ex prauis prauos effici, qui ad earum præcepta vitam instituunt suam. quæ autem leges bonæ, quæ prauæ sint, posse discernere eius hominis est, qui ad leges ferẽdas idoneus sit: sicut medici, vt morbosa à salubribus sciat dignoscere.

* νομοθετικόν.

* προβλέπειν.

Scriptæne sint an non scriptæ, interesse nihil videtur: neque vnúsne an multi per eas instituantur. quemadmodum neque in musica, & exercitatoria, cæterisque aliis studiis.

Vt boni vel praui ciues euadant, multum conferunt leges: scriptę verò illæ sint nécne, nihil refert. actionum enim vis in probitate vel vitio consistit: non in eo quòd scripta sint, vel non scripta, ea quæ agi aut non agi debent. non scriptæ autem leges communes hominũ cõsuetudines ac mores appellantur. cùm igitur multũ ad ciues bonos reddendos legum rectitudo, & probitas valeat: id spectare oportet, vt hæ rectæ, peccatisq; omnibus vacantes instituantur. Vtrum autem lex quæ vnum efficit bonum, multos etiam huiusmodi possit efficere: aut quæ multis est vtilis, vni quoq; idem præstare valeat: illud verò nihil refert considerare. si enim recta sit, nulloque errore inuoluta, idem quod cęteræ artes & scientiæ, efficiet. nam sicut in illis fit, vt artifex qui vnum potest docere & vel musicum, vel medicum reddere, multos etiam simili modo huiusmodi reddet: & qui multos potest, vnum quoque illis artibus instruere sine controuersia poterit: sic lex quæ vnum ad probitatem inducit, eadem multos: & quæ multos, eadem vnum quoque valebit inducere.

Sicut enim in ciuitatibus legum instituta & mores: sic in domibus paternæ orationes, & mores valent. quin ob cognationem & beneficia etiam magis: quippè cùm affecti erga parentes iamdudum, atque obtemperantes naturâ sint.

Quærendum videtur, quo modo cùm paulò superiùs nihil posse paternas iussiones dixerit:

nunc eandem vim quam leges habere eas asserat. dicendumque est superius de plerisque & praue vitam traducentibus intellexisse:nunc de iis qui bene instituti sunt:vel superius non dixisse nihil prorsus posse paternam iussionem:sed vim non habere, quæ videlicet necessitatem & violentiam inferat.nemo enim est ob naturâ insitum amorem qui in filium suum violentia vtatur,castigareq; eum ac punire,sicut lex,patiatur:sed multò leuiores omnes filiis suis pœnas irrogant. neq; contrà quispiã patrem perinde ac legem formidat,& timet. Quare paterna pręceptio licet aliquid possit, non eam tamen vim habet,quam lex.Aduertẽdum autem est Aristotelem his verbis nos monere, vt non omnia quæ ad filiorum educationem spectant,publicæ liberorum curæ committamus:sed nos quoq; ipsi ei rei incumbamus, vt nostra disciplina filij nostri apti atq; idonei ad suscipiendas publicas institutiones efficiantur.Sicut igitur in ciuitatibus valent leges & consuetudines: ita in domo paterni sermones & mores ad honestatis acquisitionem conducunt.erubescit enim filius si patri præsertim probo,& honesta agenti non obtemperet:atque id ob cognationem & beneficia: quippè quòd beneficum omnes vereantur. nemo siquidem est, qui beneficio affectus benemeritum de se suspicaretur,aut inuidia aut odio inductum auocare & retrahere ab iis quæ sibi bona & iucunda esse viderentur. sed obedimus omnes & cognatis & benemeritis, vtpote qui nos amore prosequantur.at maximè omnium cognatus nobis est pater:quin etiam beneficus maximè. quod enim omnium bonorum maximum est,id est,vt simus,à parentibus habemus.

Adde quòd priuatæ educationes à publicis differunt: non secus atque in medicina. cùm enim vniuersaliter febricitanti inedia, & quies conferat: alicui tamen fortè non ita conducit. & pugillandi artifex nõ omnibus fortassè eandem pugnam imponit.

His etiam monere parentes videtur,ne publica legum diligentia contenti sint: sed ipsi quoq; priuatam filiorum suorum curam habeant. Estq; horum verborum sensus huiusmodi:debent parentes legis defectum supplere:eò quòd lex vniuersalia complectitur:actiones verò in particularibus versantur,quæ multam præstantiam in se habent.sicut enim in medicina non semper vniuersalia sequi cõsueuerunt,sed aliquando id negligitur:& alia ratio vniuersalis loquitur,alia medicus * quodam casu facit:sic neq; legis mandatum semper omnino fieri debet. cùm enim lex quædam iubeat,vt si peregrinus cum vrbem obsident hostes,murum ascenderit, morte mulctetur:peregrinum qui ascenderit & fortiter se gerẽdo vrbem defenderit,interficiet nemo. cùm item lex præcipiat puniendum esse eum qui furetur:nemo pœna afficiendum esse eum censebit,nisi insaniat,qui maxima necessitate,extremaque inopia inductus id fecerit:cùm neque locare operam suam posset, neque vllius misericordia iuuaretur. medicinæ quoque vniuersalis ratio vnicuique ex putredine humorum febricitanti ieiunium & quietem cõferre asserit:cùm tamen aliquis interdum reperiatur,cui id non conducat. Quid mirum igitur, si cùm lex dicat probos omnes ita educandos esse atque instituendos:aliqui inueniãtur qui eiusmodi institutionem non admittant?exercitationesq; eas militares verbi causa non ferant, quibus vti Lacedæmonios memoriæ proditum est: vt nudi strictis gladiis sese mutuò impetãt? quare his militarem eiusmodi disciplinam adhibere nemo debet:sed omissa communi lege,publicaque diligentia,ad eam institutionem deueniendum est,quæ cuiusque naturæ conuenit,atque est accommodata. ad hanc autem deuenire nemo aptius potest, quàm qui naturam cuiusque cognoscit. pater verò bonus filiorum ingenia satis explorata habet satisque perspicit quæ assequi possint,quibusq; disciplinis & studiis apti,aut inepti naturâ sint: & quatenus etiam inepti. vt si puer triginta Homericos versus & nõ amplius memoriter queat pronunciare:eum supra triginta id facere ne cogat. & si quinquaginta: non amplius quàm quinquaginta ab eo requirat. Differunt igitur priuatæ institutiones à publicis:opusque est, vt non solùm quod vniuersale est,cognoscamus,quid omnibus videlicet pueris conducat, quaque omnes pueri disciplina imbuendi sint:sed quid etiam naturæ cuiusque conueniat, aduertamus:atque ad id eum qui publica atque vniuersali legum præceptione institui nequit, priuata institutione deducamus. Id quod quis melius quàm pater efficere possit,non video. Quin etiam non omnia ex vniuersali præcepto institui debere,pugillandi artifices declarant, qui non omnibus pugilibus eandem pugnam imponunt, & mandant:sed huic maiorem & grauiorem necnon diuturniorem, illi minorem & breuiorem,pro cuiusque ingenio,atque habilitate,committit.

* διά τινα περίπτωσιν, id est,ut res tulerit.

Videnturque magis exactè absolui singula si priuata cura adhibeatur. magis enim quod accommodatum sibi est,vnusquisque consequitur.

Singula,inquit,id est,singuli,& vnusquisque.vnusquisque enim, verbi causa, pugil absolutior reddetur,atque exactior,si priuatam curam consequatur, id est, si conuenientes sibi pugnas, propriæque

priæque naturæ accommodatas exerceat. Nam & exercendi magister saniorem conseruabit quempiam, qui pro ratione virium corpus cuiusq; exercet: quàm qui multò vel ampliores vel minores, quàm par sit, exercitationes faciendas præcipit. Grammaticum item exactiorem reddet, qui quæ potest quisque, ediscenda, memoriterque pronuncianda præscribit: quàm qui longè plura aut pauciora quàm cōueniat. Meliorem quoque & probiorem efficiet hominem, qui cuique accommodatas operationes ex virtute exercendas committit. At qui in vniuersum omnibus vel easdem pugnas imponit, vel easdem exercitationes mandat, vel eadem ediscenda proponit: is nullo pacto omnes aut pugiles, aut sanos, aut grammaticos efficere absolutos poterit. Neque illud hîc inquit Aristoteles, tam ingeniosos quàm tardos, si perinde, vt cuiusque naturæ conuenit, vtrique didicerint, æquè exactos grammaticos, si de grammaticis intelligamus, æqualique in tempore vtrosque euasuros. perspicuum enim est, ingeniosiores quò citius, eò etiam exactius finem suum esse consequuturos. sed quod inquit, huiusmodi est: eum qui * naturâ est ineptus, si pro ingenij ratione conuenienter erudiatur, ad absolutionem & perfectionem tantam esse peruenturum, quantam capere natura ipsius potest: si verò curam sibi congruam nō nāciscatur, consequuturū perfectionem eum non esse. Cuiusque igitur natura cognoscenda, eique accommodata diligentia adhibenda est.

* ἀφυής, cui aduersum est εὐφυής.

Sed curam optimā adhiberet quidē † singulis rebus & medicus & exercitationis magister, & vnusquisq; alius, qui vniuersale cognosceret, quid omnibus aut talibus conducat. cōmunium enim rerum scientiæ & dicuntur, & sunt: nihil tamē fortassè vetat, quò minus vnius alicuius rei licet sciētia præditus non sit, curam habere quispiam possit: qui modò quæ in vnaquaque re accidant, experientia diligenter obseruarit. quemadmodum etiā medici nonnulli optimi esse sibiipsis videntur, qui alteri ferre opem nullam queunt. nec minus forsitan ei qui artifex & contemplatiuus effici vult, ad vniuersale videtur esse procedendum, atque id quo modo fieri possit, cognoscendum. de hoc enim scientias esse dictum iam est,

† aliâs legitur uniuersalibus.

Duplex lectio hoc loco habetur, τοῦ καθ᾽ ἓν videlicet, id est, singulis rebus, & τοῦ καθόλου, id est, vniuersalibus. Si priorē sequamur, talis sensus euadet: cùm dixerit magis absolui singula, si priuata cura adhibeatur: subiungit maximè curam habere singularum rerum eum posse, qui vniuersale cognorit: quippè quòd ex vniuersali quod particulare est cognosci maximè possit. qui enim scit quid omni calidæ & siccæ naturæ conducat: idem quid particulari conferat, facilè cognoscet. quique quodnam omni puerili ætati accommodatum studium sit, perspexerit: quid singulis pueris conueniat, non ignorabit. Nam scientias cōmunes res docere atque vniuersales, omnibus perspicuum est qui eas pertractant. medicina enim docet non quid Socrati, sed quid omni tali temperaturæ, qualem habet Socrates, salubrę sit: non quid Parmenidi, sed quid omni seni cōducat. qui igitur vniuersale cognoscit, particularis curam habere optimè potest. Nihil tamen prohibet quin aliquis qui vniuersale ignoret, vnius alicuius naturam experientia ita exploratam habeat, vt quæ ei prosint, quæ item noceant, optimè calleat. quemadmodum nonnulli sunt qui cum quæ salubria sibi sint, experimento didicerint, magis quàm medici sibi prodesse videantur. Quocirca pater quoque cùm experimento perspexerit quæ exercitationes filio suo cōducant: maiorē quàm exercendi magister curam habere eius poterit. is tamen eo differt ab illo qui vniuersale scit: quòd qui vniuersale cognoscit, multos sanare, atque exercere rectè potest: hic illi soli prodest, cui & nōnulla vtilia, & nonnulla noxia esse experientia percepit. Sic in puerorum quoque educatione fit: qui vniuersale cognoscit, id est, legem, multos instituere: qui vnum tantùm callet, vni tātum adhibere studium potest: quippè cùm expertus iam sit, quæ amet ille, & quæ oderit: quibus obtemperet, & quibus renitatur, quibus denium verbis, aut rebus ad honesta capessenda induci facillimè valeat. Atque hæc erit sententia si καθ᾽ ἓν legamus. si autem καθόλου, id est, vniuersalibus, exponendum erit hoc modo: qui vniuersale cognouerit de pueris, & viris, omnibusque reliquis ciuibus: optimè is omnibus in vniuersum prospicere, omniumque generaliter curam habere poterit. quare oportet eum qui contemplator & artifex fieri vult, ad vniuersale, id est, ad rationes quæ vniuersalia docent, accedere: cuiusmodi ea est, quæ omni febricitanti tale quid conducere statuit. ad has igitur vniuersales rationes, & ad leges accedendum ei est, qui curam habere totius ciuitatis vult. atq; ita cognoscendum quodlibet vt fieri potest. vt videlicet non semper sicut illæ præcipiunt, propterea quòd subiectæ res non semper eodem modo permanent, sed plerunque agendum esse censeamus.

Ac fortasse ei qui vult siue multos, siue paucos diligētiâ ac studio meliores reddere, vt ad legumlationem idoneus euadat, enitendum est: si legibus boni effici possumus. quamcunque enim & prius latam rectè disponere cuiuslibet non est: sed si modò est cuiuspiam, est scientis. sicut in equestri arte, & reliquis quarum cura aliqua & prudentia est.

Sicut grammaticus, & pugil, & medicus tam multos, quàm paucos potest grāmaticos, & pugiles, & sanos efficere: sic ciues bonos & multos & paucos potest reddere, qui vniuersale, hoc est leges rectè institutas cognouerit, quare qui bonos ciues vult efficere: is eniti debet, vt ad leges ferēdas idoneus sit. Est autem ad leges ferendas idoneus, id est, νομοθετικός, quasi dicas legislatórius, qui leges rectas, nullisq; erroribus carentes instituere potest. nam eum qui huiusmodi fuerit, leges iam latas quæ bonæ & malæ sint, facilè posse discernere, perspicuum est. non enim est cuiuslibet disponere, id est, diiudicare rectène an male lex hæc, aut illa cōstituta sit: sed scientis. Scientem vocat ciuilem sapientem, qui humana sapientia præditus est. is autem est, quemadmodum in rebus publicis dicet, ille qui quot genera rerum publicarū sint, optimè perspicit: quidque in ipsis rectū, quid peccans reperiatur: quæ ipsarum optima sit: quæ item res salutem singulis, quę perniciem afferant: tum qualis in qualem corrupta abire cōsueuerit: vtrum videlicet populi gubernatio, si corrumpatur, * in optimatum administrationem pertranseat, an in eam quæ censu regitur. qui hæc sanè cognoscit, ciuilis sapiens est, atque idem ad legumlationem idoneus: quippè cùm ciuilis facultatis legislatrix pars sit. Sicut igitur qui equestri arte est præditus, cura & studio equos bonos efficere potest: ita bonos ciues reddere valet qui ad leges ferendas idoneus est.

* ἀριστοκρατίαν.

Post hæc igitur considerandum, vnde aut quo modo ad leges ferendas fieri idoneus quispiam possit? an sicut in cæteris fit, ex ciuilibus?

Asserendo, non inquirendo inquit [POST hæc igitur]. græcè enim ἄρ' οὖν cum acuto accētu legitur, quod assertioni est accommodatum: sicut cùm circunflectitur ἆρ' οὖν, interrogationem, & inquisitionem significat. Inquit autem, quoniam legum ferendarum periti hominis est bonos & honestos ciues reddere, videndum est quibus magistris vsi euadere ad legumlationem idonei possimus: aut quo modo, id est, quibus studiis, & exercitationibus assequi eam facultatem valeamus. & statim subiungit, sicut in cæteris artibus fit, ita in legislatrice hac euenire solere. quemadmodum enim grammatici & medici & musici à scientibus edocti efficimur: sic legum lationi apti ex ciuilibus, id est, à rerum ciuilium peritis instructi euadimus.

An non simile quid in ciuili & reliquis scientiis & facultatibus apparet? quippè cùm in cæteris iidem facultates tradant qui ex eis operātur: vt medici, & pictores. ciuiles autē res rhetores docere profiteātur: cùm tamen nemo ex ipsis eas agat, sed illi tantùm qui rempublicā gerunt. qui quidem facultate quadam potius & experientia, quàm intellectione id agunt.

Quid facultas

Facultates, id est, δυνάμεις artes eas vocabant veteres, quæ contraria confirmare & labefactare aggrederentur, atque vtranque partem pertractarent: cuiusmodi rhetorica, & dialectica est. sciētias verò eas, quibus vna certa res subiecta esset: qualis est arithmetica, geometria, naturalis disciplina. Hoc autē non ex sententia sua hîc inquit Aristoteles, cùm in rerum publicarū libris leges condere ciuilis hominis esse affirmet: sed rhetoras & declamatores qui sophistæ appellabantur, irridens ac carpens: qui cùm prorsus quid esset ars ciuilis, ignorarent, se ciuiles nuncupabant, ciuilesq; res se docturos esse impudenter profitebātur. Intelligenda igitur hæc sunt, quæ ab Aristotele hîc dicūtur, perinde ac si ita dicat: si veritatē ipsam, rerumq; ipsarū naturam sequi velimus, nullius alterius q̃ ciuilis hominis legum lationem esse censebimus: si verò ad rhetoras & sophistas spectemus, qui cùm non sint ciuilium rerum periti, sed ciuium assentatores, & applausores, se ciuiles esse profitentur, & prædicant: reddere ad leges ferendas idoneum quempiam non esse ciuilis hominis existimabimus. quod tamen falsum est. qui enim nō sunt ciuiles: ij neq; legū lationi sunt accōmodati: qui verò legū lationi apti ipsi non sunt, neq; efficere huiusmodi alios possunt. rhetores igitur cùm non sint ciuiles, nullos ad ferendas leges idoneos reddere vnquā poterunt. Id quod ex scientiis & facultatibus cōprobat. qui enim scit, simul & docet eam artem quā nouit, & ex ea operatur. nam pictor nō solum pingere alios docet, sed etiam ipse pingit: & orator non solum cōponendarum orationū aliis artē tradit, sed ipse quoq; cōponit: medicus item & alios medicos efficit, & ipse curādo & sanādo medici officio fungitur. & demū omnes qui arte aliqua præditi sunt, simul & eā

docent,

docent,& ex ea operantur.res autem ciuiles profitentur quidem rhetores & declamatores,ſed nullo modo tamen agunt:ignorant igitur.ſi enim ſcirent eas,proculdubio etiam agerēt, agunt autem eas illi qui nunc ad rempublicam adminiſtrandam acceſſerunt:cuiuſmodi erant Demoſthenes,& Aeſchines.ſed ne iſti quidem ſcientes quæ eſſet ciuilis ars,ſed facultate quadam & experientiâ, id eſt vſu atque exercitatione abſque ratione potius, q̃ intellectione & arte aliqua ciuili id agebant.

Nam neque ſcribere neque dicere de huiuſmodi rebus conſpiciuntur: cùm tamen fortaſſe id præclarius fuerit,quàm iudiciales & deliberatiuas orationes conficere.

Cùm dixerit eos qui nunc gerunt rempublicam,ciuiles res agere, non eò quòd ciuilem ſcientiam habeant,ſed ex peritia quadam atque vſu:huiuſce rei confirmationem ſubiũgit, cùm eos neque dicere neque ſcribere quicquam de huiuſmodi,id eſt ciuilibus rebus, inquit. nam ſi ciuilia ea ſunt,quæ verè ſunt honeſta,& verè iuſta,& vtilia:hæc autem ex virtute aguntur: qui verò nunc rēpublicam adminiſtrant,cùm eorum quæ verè honeſta,& iuſta,& vtilia ſunt, naturam ignorent,vt Plato in Gorgia oſtendit, quo modo de ipſis his vel loqui vel ſcribere quicquam poſſunt? & tamen,inquit,præclarius fuiſſet ipſa hæc cognoſcere quàm orationes vel iudiciales, vel deliberatiuas,id eſt conſultatorias ſcribere.

Neque ciuiles vel filios ſuos,vel aliquos alios reddere amicos videntur: id quod fuerat ſanè conſentaneum,ſi modo potuiſſent. neque enim ciuitatibus melius quicquam reliquiſſent:neque vel ſibi vel cariſſimis quibuſque adeſſe quicquam quàm huiuſmodi facultatem maluiſſent.

Ignorantiam rerum ciuilium in iis qui rempublicam adminiſtrant,ex eo etiam declarat, quòd nullum vel filium ſuum,vel amicum hanc artem huiuſmodi homines docuerint:id quod eos ſcientiam hanc ignorare euidentiſſimum ſignum eſt: quippè quòd nullum maius bonum ciuitatibus quàm vel filium,vel amicum ciuilium rerum peritum relinquere valerent. Si enim ſcirent, filios & amicos docerent:non docent autem:ergo ignorant.

Non parum tamen conferre experientia videtur:non enim ex ciuili cõſuetudine magis ciuiles redderentur.vnde etiam fit,vt qui de ciuili facultate cognoſcere appetunt,iis opus inſuper experientia ſit.

Vt rectè omnes publicæ res ab iis qui præſunt adminiſtrētur,præcipua quidem in eo cauſa eſt, quòd ciuili ſcientia præditi ſunt:experientia tamen multum etiam confert. quemadmodum quoque in medicina,& cæteris artibus videre licet,quarum finis ſola cognitio non eſt,ſed opus,quod ratione & actione perficitur.ſi enim experientia ad ciuiles actiones non conduceret,magis ciuiles homines ciuili conſuetudine minimè efficerentur:at qui ex ratione & experientia in ciuilibus rebus verſantur,magis ſunt ciuiles,quàm qui ſolam rationem ſequuntur: quique longiore tempore in ciuilibus ſine etiam ratione ſunt immorati, maioremque ex diuturniore vſu peritiam contraxerunt,ciuiliores ſunt,quàm qui ratione quidem ſunt inſtructi,ſed breuiori tempore res ipſas gerendas experti ſunt:ei igitur qui euadere ciuilis cupit,experientia eſſe opus conſtat. Quare ſophiſtarum genus cum neque experientia rerum ciuilium præditum ſit,neque quæ ſit ciuilis ſcientia, cognoſcat,ciuile nullo modo eſt.

At rhetores ij qui hæc profitentur,valde procul abeſſe ab ea docẽda videntur.neque enim omnino qualis nam ea ſit, & circa quę verſetur, ſciunt. non enim eandem cum rhetorica,aut peiorem eam eſſe ſtatuerēt:neque legum inſtitutionem facilem eſſe exiſtimarent,cùm approbatas leges collegerit quiſpiam,poſſe inde optimas eligi aſſerentes:quaſi electio ea perſpicacitate non indigeat,& iudicare rectè maximum non ſit.

Rempublicã quidem gerentes quæ ab experientia inuenerunt,ea docere mediocriter poſſunt. at rhetores & declamatores procul admodum à docendo abſunt:vt Prodicus,Hippias,Gorgias:& cæteri omnes adoleſcentiæ corruptores:qui ſanè,quid ſit ciuilis facultas,ignorant. quod ex eo patet,quòd ciuilem facultatem & rhetoricam eſſe idem aſſerunt, aut arithmeticam & mathematicã. neque enim,ſi ſcirent quid eſſet ciuilis,eam eandem eſſe cum rhetorica dicerent:neque legum lationem facilem eſſe falſò aſſererent.quid enim inquiũt difficultatis habet legum conſtitutio? cùm approbatas leges colligere,atque ex eis optimas ſecernere facile cuicũque ſit.Sed erras ò ſophiſta.

quæ enim optima ſit lex,quæ ſecundo loco bona,quæ tertio,poſſe dignoſcere atque eligere multā perſpicacitatem & prudentiam,& verè ciuilem ſcientiam requirit.

Non ſecus atque in muſica euenit. periti nanque in ſingulis opera rectè iudicant:& quibus,aut quo modo perficiantur,quæ debent:qualia itē qualibus conſonent,cognoſcere conſueuerūt.imperitis verò ſatis eſt, ſi benéne an malè factum opus ſit,eos non lateat.ſicut in pictura.

Quemadmodum in muſica non eſt cuiuſque conſonas modulationes & bonas à malis diſcernere. & in vniuerſum in omnibus qui periti ſunt: peritos autem impropriè hîc in vnaquaque re ſcientes & artifices vocat: rectè opera iudicant:& quibus & quomodo perficiatur quodlibet,cognoſcunt.qui enim eſt medicus,quid ſit ſanitas,& quibus medicamentis, qualique victu quoque modo adhibito comparetur,nō ignorat.pari ratione qui pictor eſt,quæ optima imago ſit, quæ rectè & quæ prauè effic̄ta,& qua parte vel laudem vel vituperium mereatur,optimè callet: imperitis verò & artis expertibus,cùm facere ipſi opus nullo modo queāt,ſatis ſuperque eſt,ſi rectène an malè opus aliquod factum ſit,dignoſcere valeant.Sic qui ciuiles non ſunt,cùm minimè ſint ad leges conſtituendas idonei,poterunt tamen fortaſſe iudicare quæ bene & quæ malè ſeſe habeant,nō quæ optima inter bonas cenſeatur.

Leges enim ciuilibus operibus ſimiles ſunt.Quo modo igitur ex his ad legū lationē idoneus euadere,aut optimas quaſq; iudicare quiſpiā poſſet?

Lex nihil aliud eſt q̄ ipſe ille qui legem ſanxit:ſicut contrà legiſlator, in eo quòd eſt legiſlator, nihil aliud q̄ lex ipſa eſt:idcirco legiſlatorem hîc legem appellauit,cum inquit: Quo modo igitur ex his ad legū lationem idoneus euadere quiſpiam poſſet?ſimili modo ipſi illi qui operantur, eſſe opera ſua dicuntur.imago enim pictor ipſe eſt,nō quatenus videlicet eſt homo, ſed quatenus pictor.itē opera ipſa ciuilia non aliud ſunt q̄ ciuilis ipſe,in eo quòd ciuiliū rerū peritia callet. Quoniam igitur leges operibus ciuilibus ſimiles ſunt:opera verò ipſa ciuilia & ſciētia ciuili & experiētia rectè efficiūtur:& verè ciuilis ille eſt,qui vtriſq; tam ſcientia q̄ experientia eſt prēditus:meritò legū lationi idoneus erit,nō qui optimas quaſq; leges cōquiſierit & collegerit, etiā ſi id abſq; multa cognitione & ſciētia fieri poſſet:ſed qui & experiētia,& arte ciuilem facultatem ſibi cōpararit.

Nam neque ex ſcriptis ad medendum idonei fieri videntur: cùm tamen in his non ſolùm curationes, ſed quo modo etiam & ſanari queant homines,& curatio adhibenda ſit vniuſcuiuſque habitu diſtincto,tradere conentur.quæ ſanè ſicut expertis conducunt,ita inſcientibus inutilia ſunt.

Sicut in medicina,inquit,nō qui multos libros conquiſiuit & legit,medicinale opus poteſt exercere:quamuis in eis exquiſitè de vnoquoque morbo rationes tradantur in hunc modum,hic ægrotat:ſed omnis qui ægrotat,vel ſimilari,vel inſtrumentario morbo laborat. hic autem ob hanc & hanc cauſam inſtrumentario non laborat:ergo ſimilari.at ſimilaris morbus eſt verbi gratia triplex:hic verò neque hoc,neque illo afficitur ob has & has cauſas:reſtat igitur, vt hoc afficiatur. hic autem morbus & ſanguinis miſſione,& purgatione ac ſudore curari poteſt. Hæc igitur vbi ex libris medicorum legerit quiſpiam & modos curationis diligēter explicatos animaduerterit, niſi experientiam adiunxerit,quid ſibi in ea re faciendum ſit,poſteà ignorat:ancepſque eſt quam curationem ægrotanti adhibere debeat: venáne ſecanda, an ſudor excitandus, an purgatione aliqua ſoluenda aluus ſit. at qui rationem & cognitionem experimento comprobauit:is ſtatim ad agendum inſtructus eſt:quidque tunc faciendum ſibi ſit,quid non faciēdum,in promptu habet. Quocirca hæc morborum & curationum diſtinctio & explicatio expertis & ſcientibus ſanè vtilis eſt: iis verò qui tantummodo libros legerunt inutilis euadit.

Fortaſſe igitur legum quoque & rerum publicarū collectiones iis qui contemplari poſſunt,& iudicare quidnam rectè,aut contrà ſeſe habeat, aut qualia qualibus conueniant,vtiles eſſent,at qui ſine habitu talia pertractāt, iis iudicare quidem rectè non licet,niſi fortuitò. perſpicaciores tamen ad ea forſitan efficerentur.

Quemadmodum in medicina, ita & in legibus & rebus publicis res ſeſe habet. collectio enim harum & pertractatio peritioribus & iis qui viſum iudicandi rectène an malè ſcriptæ ſint, ex ipſa experientia acquiſiuerunt, vtilis eſt:inutilis verò illis, qui rerum ciuilium experientia prorſus carent.

rent. neque hi iudicare rectè de huiusmodi rebus possunt, nisi forte quadam: non secus videlicet quàm thesaurorum inuentio contingit.

Cùm itaq; antiquiores negociū de legū latione imperuestigatū prætermiserit: melius fortasse est, vt nos ipsi id cōsideremus: atq; omnino de republica: ut pro viribus philosophia quæ ad humanas res spectat, perficiatur.

Quoniā, inquit, qui ante nos fuere de legibus & rebus publicis, optimis videlicet, dicere prætermiserūt: oportet vt nos ipsi de his consideremus. Neque hîc dicit Aristoteles neminem esse qui ante se vel leges instituerit, vel de rebus publicis conscripserit: multi enim fuerunt, quos in libris rerum publicarū refert: quin & Plato ipse de huiusmodi rebus multa tradidit. sed quod inquit, huiusmodi est: quoniā nemo ex iis qui ante nos fuerunt, exactè hæc explicauit: sed omnes veræ & optimæ reipublicæ naturā ignorarunt: enitendum nobis est, vt diligentius & melius rem absoluamus. Adiunxit autem [fortasse] propterea ꝙ nondum res publicas & leges à Platone & aliis traditas erroribus multis refertas esse ostendit: id quod in libris de re publica posteà facturus est. Atque omnino, inquit, danda est opera vt quid sit respublica, & vnóne an multis modis appelletur, accuratius explicemus: vt quantū in me est, ad viresq; meas spectat, humana hæc atque actiua philosophia & sapiētia quæ imperfecta hucusque à prioribus philosophis relicta est, perfectionem consequatur suam.

Quocirca primùm siquid à veteribus rectè dictū est, id conabimur recensere: deinde ex collectis rebus publicis, quænam sint ea cōsiderabimus, quæ ciuitates, & singulas respublicas & corrumpunt, & cōseruant: quasque ob causas aliæ bene, aliæ econtrariò administrentur.

Vide quo modo tractationi huic de virtutibus, consideratio de rebus publicis annexa sit. quæ enim illa tradat & doceat, hîc præmonstrat* ac præfigurat: & finem præsentis operis principium illius facit. Qua in re etiam viri huius philosophica probitas & modestia animaduertenda est. nō enim dixit, primùm si quid, prauè & male dictum fuerit, castigabimus: sed siquid rectè, id commemorabimus, atque admittemus: ostendens se non ex inuidia aut nimio sui studio, sed veritatis seruandæ atque inueniendæ causa quæ non rectè dicta fuerint, redarguturum. Oportet, inquit, ea quę ab antiquioribus dicta sunt de rebus publicis colligere, atque ita animaduertere quænam sint, quæ vnamquāque ex ipsis vel labefactant, vel seruant. ostendet enim simul ac ad Platonis respublicas considerandas venerit, nonnulla, quæ ille quasi conseruatricia ciuitatum tradidit, eiusmodi esse vt perniciem potius ciuitatibus, quàm salutem afferant. Tum, inquit, quænam rectè aut male administrentur respublicæ, considerandum.

*προδιαγράφει.

His enim consideratis quænam optima respublica sit, & quo modo vnaquæque instituta, quibusque legibus & moribus vtens: magis perspicere poterimus. Sumpto igitur hinc initio dicamus.

Quænam ex ea, quam dixit, consideratione vtilitas eueniat, declarat. Inde enim quænam optima respublica sit, cognoscemus: & quo modo vnaquæque instituta, id est quo modo popularis respub. instituta, quibúsque legibus & moribus, id est consuetudinibus vtens, optima erit. Sicut enim in rerum publicarum libris docebit, multa popularium rerum publicarū genera sunt, ex quibus deteriora alia, alia meliora habentur. Qualibus igitur legibus vtens optima sit, atque indissolubilis, perspiciemus. quo modo item regnum administratum in perpetuum sit duraturum: necnō vel optimatum, vel censorum gubernatio rectissimè constituta esse censeatur: ex hac consideratione nobis innotescet. Atque hæ quidem etiam in decimum hunc librum commentatiunculæ pro viribus meis ita ad finem productæ iam sunt. Si quis autem meliora his & præstantiora afferre potest, is, ò Domine, & omnium nostrum opifex, qui ob inexplicabilem tuam erga humanum genus benignitatem, pro nobis cruci affigi voluisti, mihi & amicus optimus, & magister venerabilissimus habeatur: ita vt illius scripta in perpetuum studiosis & piis ingeniis, mea hæc vulcano cōmittenda esse non negem.

DECIMI LIBRI FINIS.

ã. ãã sunt terniones. a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x y z
A B C D E F G H I omnes quaterniones præter I ternionem.

INDEX EORVM OMNIVM quæ toto hoc opere continẽtur, memorabiliũ atq; notabiliũ. Vbi prior numerus folium, posterior versum demõstrat. Insuper & a. primam folij paginam ostendit, b. secundam.

A Bonis disces bona Theogn. 222.b.43.55
Abraham exemplũ familiaris optimæ administrationis fol.1.b.38
Acerbi qui 89.b.49
Achilles 68.a.25
Achilles animi dubius qd ageret 54.b.48
Achilles quid respondeat phoenici apud Homerum 83.b.23
Achilles vnde Patroclo amicus 205.b.55
Acquirere prudentiã & habere prudentiam differunt 153.a.12
Actiones dignę venia 54.b.12
Actiones quæ dicantur 94.b.51
Actionibus verba confirmari consueuerunt, nõ verbis actiones 224.a.36
Actiui & effectiui habitus comparatio 134.6
Actiuus habitus 134.a.6
Actiuus intellectus, prudẽtia, perspicacia & sententia nobis acquiruntur 156.a.7
Ad demonstrandum simplex compositum sumit 154.a.12
ἀδικεῖν 63.b.21
ἀδικεῖσθαι quid secundum Plat. 103.b.51
ἄδικον 112.b.36
ἀδημονεῖν 185.a.33.in marg.
ἀεὶ ὁ θεὸς τὸν ὅμοιον πρὸς ὅμοιον ἄγει. 205.a.40.in marg.
Affectuum diuisio 42.b.4
Affectus & eius species 42.b.43
Affectus naturales 114.b.2
Agatho, 129.b.27
ἀγαθοποίησις benignitas & beneficentia. 5.b.30
Aiacis in pręlio tolerantia 69.b.40
Aiax apud Homerum timet magnas copias. 66.b.35
αἰδὼ quid
ἀόργητοι. 94.b.3
αἰσχύνη 49.b.15
ἄιτημα quid 94.b.7
αἰτητικός 25.b.1
ἀκμὴ 77.a.56
ἀκολασταίνειν 246.b.10
ἀκόλαστος 63.b.20
ἀκρατεύεσθαι 75.a.27
ἀκρατὴς 167.a.42
37.b.37.&.38.b.5.&.167.a.35
ἀκριβοδίκαιος 119.b.54
ἀκροαματικὰ opera Aristotelis quæ dicantur 36.b.5
ἀκροχειρίζεσθαι 56.a.54
ἀκρόχολοι 89.b.45
ἀλάζων quis 5.a.17
Alcmęon 54.b.32
Aliquid ab aliquo quot modis differre dicatur 167.a.2
ἀληθεύειν 131.a.43
ἅλις ἐγὼ δυστυχῶν 221.b.48.in marg.
ἀλογία 2.b.9.in marg.
ἀλφάδιον 140.a49
Amabile tripliciter distinguitur 187.b.36
Amari & honorari eadem prope esse videntur, multum tamen differunt 194.b.38
Amatorum ridicula persuasio 195.a.29.& querimonia, cum in se nihil habeant amabile. eod.&.200.b.34
Ambitiosus nunc in bonã, nunc in malam partem accipitur 88.b.9
Ambitiosus in vitio est 88.a.33
ἄμεσα 7.a.28
Amicabile esse videtur, quod maximè ius est 185.a.20
Amici propriè, & veri 206.a.32
Amici qui dicendi sunt 188.a.4
Amici vna anima in pluribus corporibus. 206.a.31
Amici vtilitatis causa pauci sufficiũt. 229.b.44
Amici an quamplurimi parandi 219.b.7
Amicis magis quàm alienis gratificandum 205.b.33
Amicis ne in prospera an aduersa fortuna magis sit opus. 219.a.28
Amicitia alia magis, alia minus 165.a.56
Amicitia bonorum in ęqualitate constituta est. 193.a.33
Amicitia ciuitati comparatur 219.b.53
Amicitia communicatio 222.a.43
Amicitia conseruatrix amicitiarum 190.a.45
Amicitia dissoluendáne cum iis qui amplius amare nolunt? 204.b.30
Amicitia æqualitas dicitur 192.a.12
Amicitia ex supereminentia & eius differentiæ 193.b.2.&.5
Amicitia firma neque locorum distantia, neque temporis diuturnitate labefactatur 191.b.1
Amicitia magis in eo consistit vt quis amet quã ametur 194.b.44
Amicitia mediocritas inter adulationem & feritatem 186.a.50
Amicitia ob vtilitatem maximè ex contrariis fit 195.a,22
Amicitia ob voluptatem, vnà cum voluptate dissoluitur. 190.a.57
Amicitia, odium, gratia, Ira, Inuidia, indignatio affectus 43.a.46

Amiciti

Amicitia pars quędā iustitiæ cēsēda est. 189.b.5
Amicitia quæ ex virtute existit, ab omni criminatione est vacua 199.a.35
Amicitia vtilitatis causa comparata, est expostulationibus & querelis valde obnoxia. 198.a 46.eod.b.2.eius vna moralis, altera legitima. eod.
Amicitia res est ad vitam maximè necessaria 186.b.8
Amicitia res per se expetenda 194.b.4
Amicitiarum alia ex habitu, alia ex operatione 191.a.33
Amicitia virtus quædam est 186.a.25
Amicitia voluptatis causa, non per se sed per accidens vocatur amicitia 189.a.17
Amicitiæ definitio 188.b.21
Amicitiæ plures species 190.b.40
Amicitia res honesta 187.a.22
Amicus ab adulatore quid differat 229.b.23
Amic⁹ alter ipse. 207.a.29.215.b.51.219.a.20
Amicus erga seipsum 207.a.41.
Amicus in aduersis rebus maximè necessarius 220.b.42
Amicus se vocari non expectat, sed vltro adest eius ope indigenti 222.a.5
Amicorum proborum modus quidā esse debet 219.b.53.220.a.8
Amicorum omnia cōmunia prouerb. 195.a.52
Amor ex aspectu nascitur 209.a.18
Amor sui duplex 214.a.21
Amor sui minimè turpis est 213.b.53
ἀναγραφὴ quid 24.a.35
ἀναίσθητοι 49.a.13
ἀνάλγητος 67.a.43
ἀνάλυσις in mathematicis disciplinis quid 60.b.4
ἀναχαιτίζειν quid 29.b.45
Anaxarchus 76.b.5
Anaxarchus quid diceret cùm malleis tunderetur 54.b.30
Andronici sententia de affectibus. 42.b.52. & 43.a.4
ἀνδραποδώδης βίος. i. seruilis vita, quę fit. 21.a.12
ἀνεπιτήδευτος homo qui nullam artem colit 2.b.35. in marg.
Angusta & arcta via quæ di. à domino Matth. 5.230.a.8
Anima altrix 158.b.6
Anima quadruplex 158.a.52
Anima rationalis consequitur perfectionem relata ad intellectum 127.b.6
Animæ diuisio 36.b.20. per totam paginam
Animæ duę partes 39.b.17
An iure ignorato iniustè iudicetur 117.b.7
ἀνομοιομερές 125.b.40
An qui iniustū aliquid passus sit, iniuria afficiatur 115.b.25
An seipsum quispiam iniuria afficiat 115.a 32.&.116.a.18
ἀνταλλαγὴ 107.b.26
ἀνθρωπεύεσθαι 245.a.43
ἀνθρωπόλογος 87.a.26
An Voluptates specie differant 229.a.43
ἀντιπεπονθός 106.b.12
ἀοργησία 49.b.16
ἀοργησία 89.a.50
ἀπάθεια 143.b.6
ἀπάθεια quæ dicatur à nostris 2.a.5
ἀπαιδαγώγητος 79.b.4
ἀπεσχεδιασμένος νόμος 97.b.33
Appetibilis pars animæ. 38.b.35.& fol. 39.a.12.
Appetitus causa effectiua electionis 129.a.37
ἀφανίζειν 137.b.17
ἀφιλία 65.b.45
ἀφυία 157.a.13
ἀφοβία 48.b.37
ἄφοβος 67.a.42
Aphrodisæi liber de eo, quòd virtus sola sufficit ad felicitatem 241.a.56
ἀφροδισιάζειν ὑπερβολικῶς 171.a.42.
ἀφροδισίοις κατέχεσθαι 168.a.40
ἀπειροκαλία 81.a.23.&.82.a.12
Apis prudentia. 141.b.41
ἀπόδειξις & ἔνδειξις in quo differant. 7.a.23
ἄσπλαγχνον quid. 31.a.12. in marg.
ἀπολαυστικὸς βίος 11.a.29
ἀποφθέγματα 156.a.52
ἀποτινάσσειν ὑλικὴν ἀλογίαν. 2.b.1. in marg.
ἀπροσηγορία. 191.a.50. in marg.
ἄπταιστος 167.a.51
Araneæ prudentia 143.b.49
Architectonica facultas 3.b.54
ἄρεσκοι 90.b.8
Argiui cum Sicyoniis 70.b.28
Aristoteles fere ab vniuersalibus incipit. 2.a.37
Aristoteles infirmis rationibus dedita opera aduersus Platonem contendit 16.b.50
ἀριστεύειν 119.b.10
Arithmetica ratio 100.a.22
ἀρρητόποιοι 73.b.26
ἄρ᾽ ἓν 222.a.57.
Arrogans 67.a.53.&.91.a.56
Arrogantium duo genera 92.a.14
Ars 135.a.1
Ars quid 2.b.14.&.22.a.46.&.134.a.39
Ars funambularia 3.b.22
Ars parua Galeni constat ex definitionis dissolutione. 24.a.43
Artem effectionis esse probat 134.b.57
Artes à paruis initiis ductæ ad magna incrementa prouectæ sunt 24.a.28
Artes δημιουργικαὶ 6.a.34
Articulis τὸ, vel αὐτὸ Platonici origines rerum significant

significant 224.b.13
Artis duæ species 133.a.50
Artis subiectum 134.b.6
Artium & discendi viarum, duplex finium differentia. 3.a.13
ἀρχιερωσύνη 245.a.25
Assimilari deo, quatenus homini licet, suprema est felicitas 239.b.50
ἄσωτος 76.a.18.&.79.a.27
ἀσωτίας 90.b.25.
Assuescendum à puero vt doleamus & gaudeamus his quibus decet 42.a.35
ἀτεχνία 135.a.5
ἀτεχνῶς pro λίαν 37.b.53
Atheniēsium quęstio, vtrum Philippum amicū, an hostem existimare debeant, quomodo tractetur 155.b.52
ἄτρυτος 241.a.40
Audax. 48.b.45.&.67.a 54
A Vitio quopiam auocandi ratio 224.a.5
αὐθέκαστος 91.b.13
αὐταγαθὸν 188.a.11.in marg.
αὐταρκὴς 21.a.4
αὐτάρκεις scientiæ quæ 59.b.25.
αἴτημα postulatum quid 140.a.36
αὐτοαγαθὸν 16.b.9
αὐτοάνθρωπος 16.b.2
αὐτοδικαιοσύνη 112.a.27
αὐτόματον i. fortuitum quid 18.b.9
αὐτοφυεῖς notiones quæ 229.a.23
αὐτοτελὴς 12.b.39
αὐτοζῶον 223.b,33.in marg.
ἀξίωμα 70.b.19.&.140.a.30
ἀξίωμα quid 25.a.56
ἀξιώματα 125.a.37
ἀξιώματα quæ sunt 138.b.8

B

βάναυσοι. 81.a.38.&.83.a.13
βάναυσος 183.a.19
Basilij magni & Gregorij mutuus amor 200.a.50
βαυκίδες 92.b.19
βαῦκον. 92.b.16
βαυκοπάνουργοι 92.b.16
Beati amicos iucundos non vtiles exoptant 192.b.4
Bene viuere secūdum Epicurū & Stoicos, est secundum naturam viuere 245.b.50
Benefacere laboriosum est 212.b.32
Beneficium conferre, vt inutile plerique refugiunt. 199.b.48
Benefici cur magis amare videantur eos quibus dant beneficium, quàm redamētur ab his qui acceperunt 220.b.29
Beneficium quod datur, est opus dātis. 211.a.28
Beneuolentia amicitiæ similis 208.b.2
Beneuolentia latere non potest, eod. nō est amatio. eod.
Beneuolentia & amicitia specie differunt. 188.b.17.& 191.b.9
Beneuolentia inueterata euadit amicitia 209.a.48.
Beneuolentia principium amicitiæ 208.b. 48.&.209.a.17
Bestias quasdam prudentes esse 141.b.28.
Bestiæ neque vitium neque virtus 163.b.25
Bestiæ quare non sint incontinentes 169.a.12
βλάπτεσθαι quid secundum Plat. 103.b.52
Bonam consultationē à scientia differre ostendit 148.a.25
Bona corporis & fortunę faciunt, vt nulla nota beatitudini inuri possit 28.a.36
Bona externa quatenus conferant ad fortunam 32.a.39
Bona p se & propter aliud. 16.a.38 per totā pag.
Bona per se quæ dicantur 17.b.26
Bona quæ appellētur vniuersalia 13.b.5
Bona simpliciter quæ 96.a.24
Bona triplicia 26.a.3.&.158.a.2
Bonæ amicorum actiones nos ad bene agēdum excitant 217.a
Boni descriptio 3.a.7
Boni & vtiles & iucūdi amici esse solēt. 190.a.4
Boni illius summi, quod Plato ponebat, descriptio. 13.a.35
Boni inter se amici non facilè calumniatoribus aures patefaciunt 190.b.17
Boni neque peccant, neque amicos sinunt 195.a.2
Boni ob seipsos amici 191.a.4
Boni pauci reperiuntur 190.a.13
Boni sponte, mali inuitè efficiuntur vt ait Plato 55.a.41
Bonorum amicitia tēpore perficitur. 190.a.22.
Bonorum amicitiæ rarę 190.a.13.
Bonorum corporis cum bonis animi comparatio 158.a.6
Bonorum eorumque qui vna virtutis sunt sectatores, amicitia vera est & perfecta 189.b.22.&.191.b.40
Bonorum externorum prosperitas non est felicitas 31.b.20
Bonorum humanorum causam, fortunæ non adscribendam 29.a.34
Bonum alteri bono coniunctum magis expetendum quàm solum. 225.a.37
Bonum est quod omnes appetunt 225.b.5 eorum confutatur opinio qui id verū esse negabant ἀξίωμα, eod.
Bonum, & cuidam bonum, in quo differant 188.a.12
Bonum expetendum ob aliud quod sit. 20.b.23

Bonum illud ineffabile omnium causa, secundũ Platonem 15.a.5
Bonum perfectissimum 20.b.28
Bonum virum, & bonum ciuem non idem est 99.b.6
Bonus amicus bono viro naturâ expetendus 217.b.18
Bonus ciuis 99.b.16
Bonus & prauus quo in sui amore differant 214.b.52.& deinceps
Bonus vir 99.b.17
βȣ́λευσις & βȣ́λησις 61.a.45
βȣλευτικός 135.b,22
βωμολόχοι 193.a.11.in margine
βωμολόχοι 92.a.42 &.93.b.10
Brasidæ sacrificabant Lacedæmonij 111.b.49
Bruta cur non sint neque temperãtia, neque intemperantia 174.a.39

C

Callicles omnia voluptatis causa agenda esse putabat 61.b.16
Callidi qui 159.a.21
Calliditas 159.a.3.&.160.b.44
Calliditas à prudentia quomodo differt 159.a35
Calypso 52.a.31
Capram sacrificare non duas, exempli causa positum ab Aristot. 111.b.48
Captiosè confutat Aristoteles, quæ de ideis dicta sunt à Plat. 15.a.40
Carcinus poeta 176.a.1
Caro exsiccatus sanguis in margine 227.b.44
Cauillator 93.a.37
Celtæ 67.a.38
Cercyon 176.a.1
Chameleon 31.a.51
Circa ea quæ contingunt ratiocinatio versatur 126.a.18
Circulares motiones perfectæ 231.a.20
Ciuilis actio quid efficiat 1.b.1
Ciuilis actiuæ species. 1.b.28
Ciuilis hominis operatio negociosa 241.b.14
Ciuili quatenus contemplatio de anima necessaria 36.a.50
Ciuilis vita 21.a.21
Ciuilitatis partes 1.b.16
Ciuiliter amare 220.b.22
Ciuitas quæ propriè dicitur 243.b.40
Ciuitates retinentur amicitia ac conseruantur 187.a.15
Cogere 249.b.
Cogitatio 129.b.29
Cognitio contingens 125.b.5
Cognitio necessaria 125.b.4
Cognitio quæ ex particularibus cõparatur, sensus & intellectus quodam modo est 155.b.29
Cognoscere quid dicamur 145.a.3
Commensurabilia quæ dicantur apud Geometras 109.a.32
Commercia duplicia 100.b.34
Comis quæ sunt partes 90.b.50
Comitas 90.b.5
Comitatis definitio 90.b.20
Composita sunt notiora simplicib. 154.a.13
Comparabilia quæ dicantur 108.a.10
Concordia ciuilis amicitia 210.a.44
Concordes 20.a.31
Concordia est quid amicitiæ simile 187.a.15
Concordia species quædam amicitię. 209.b.37
Concupiscibilis pars animæ 38.b.34
Confœderationes inter ciuitates fiunt vtilitatis causa 190.b.38
Confutatio eorum quæ de ideis à Platone & aliis dicta sunt 14.a.42
Confutatio eorum qui putant irrationales facultates perfici, dũ magis intenduntur. 127.b.15
Coniunctio per diametrum ostẽdit retributionem 107.a.19
Consuetudo mutua ad amicitiam maximè pertinet 192.a.38
Consultabile & eligibile differunt 61.b.6
Consultare 148.b.2
Consultatio bona 148.a.10
Consultationes de quibus sunt 126.a.10
Consultor bonus quis 143.a.47
Contemplatiua vita 21.a.16
Contemplatiua vita iucundior quàm ciuilis 241.a.18
Contemplatiuus melius operabitur si adiutores habeat 241.b.20
Contemplatiuus vt in intelligibilibus versetur nulla re externa indiget 245.a.4
Contingentia 125.a.24
Continentia est potius similis virtuti quàm virtus 163.a.23
Continentia & tolerantia 164.a.48
Continentia quatenus vitium sit 164.a.14
Continentem diuersum esse à temperante probat 165.b.6
Continentis & pertinacis conuenientia & differentia 177.b.1
Contraria que dicantur 51.b.14
Contrariorum est eadem disciplina 95.b.4
Conuictus amicorum suauis 222.a.47
Conuictus res maxima ac pulcherrima in amicitiis 189.a.54.&.191.b

Conuiuere de hominibus propriè dicitur 219.a.22
Cupiditatum diuiſio 73.a.27
Cur ſit ex prioribus demonſtratio 10.b.10
Cyclopum viuendi modus 249.b.4
Cytharędi voluptas voluptate penſata 201.a.19

D

Damnum facere quid dicatur 106.a.32
Darius rex perſarum 208.b.19
Dęmom quid apud veteres 2.a.25
δαιμόνιον 82.a.14
δαιμόνια vnde dicta 142.b.39
Decreta ψηφισματώδη 111.b.53
δειλός.i. ignauus, deficit in fortitudine 49.b.26
δεινοὶ 166.a.19
δεινότης 159.a.14
δεινοὶ 159.a.21
δεῖσθαι 86.b.16
Defatigatio vnde 233.a.47
Defatigationẽ eſſe in cauſa cur non aſſiduè voluptate afficiamur 233.b.3
Definitio eſt principium 25.a.55
Definitio interdum ratiocinando probatur 25.b.13
Definitiones verę non ſunt hæ quæ ex diuiſionibus conſtant 53.a.50
Definitum ex natura boni eſt 218.a.30
Deficere in amicitia quid 186.a.57
De futuris bene ſperamus 207.a.3.&.211.b.44
Dei neque vitium neque virtus 163.b.25
Dei operatio 245.b.15
Delationis differentiæ in ſpeciem 230.b.48
Delus 27.b.44
Democritus omnia ex atomis conſtare affirmabat 167.b.1
Democritus rerum naturæ peritus 39.b.40
Demonſtratio à cauſis ad cauſata progreditur 22.a.28
Demonſtrationes in actiuis ſcientiis ex particularibus fiunt 48.a.4
Demonſtratio propriam vim à principiis habet 25.b.32
Demonſtrationes in veris ſcientiis fiunt ex vniuerſalibus 47.b.54
Demonſtratio quæ propriè ſit 25.a.2
Demonſtrationum præcipua vis in cauſa eſt 46.b.40
Demoſthenes 131.b.33
Demoſthenes magno artificio vtitur cùm Athenienſes dehortatur, ne fœdus ineant cum Philippo. 155.b.2
Depoſitũ reddere aliquando honeſtum, aliquãdo non 41.b.4
De præteritis non conſultamus 129.b.25
De ſapientia opiniones 139.b.4
Deſcriptio defectus, mediocritatis, exceſſus circa dolorem qui ex alienis commodis percipitur 50.b.40
Deſcriptio virtutum & vitiorum 48.a.20
De vniuerſalibus, nemo conſultat 154.b.36
De vtilitate ſapientiæ & prudentiæ 156.b.46
Deus ἄιτιον ἀναίτιον.i.cauſa omni vitio carẽs 2.b.17.in marg.
Deus amat eos qui rem ipſi cognatam amplectuntur 247.b.9
Deus commune bonum quod ab omnibus expetitur 2.a.52
Deus prudens quomodo dicatur 136.b.14
Deus vna ac ſimplici voluptate ſemper gaudet 185.b.50
διαγωγή 238.a.40
διάθεσις 71.b.48
διακεῖσθαι 45.a.21
διάνοια. 39.b.21.&.71.b.43.&.124.b.35.&.228.a.55.&.232.a.33.&.236.a.56
δίαυλος 235.b.5
Differentiam inter artem & ſcientiam probat 132.a.33
Dignitas docentis pecuniis non ęſtimatur 202.a.12
Dignitatem rei ſtatuere eiuſne ſit qui potius contulit, an eius qui accepit 201.a.40
Dij non dormiunt vt Endymion 245.b.13
Dij quomodo laudandi 34.b.29
Diis & parentibus, dignam referre gratiam nemo poteſt 166.b.48
δικαίωμα 112.b40
δίκαιον vnde dicitur 103.a.3
Dilectio & amicitia differunt. 188.b.55.&.191.b.43
Dilutio cauillationis Ariſtotelis 18.a.30
Dilutio eorum, quibus Ariſtoteles nititur confutare quæ de ideis dicta ſunt à Platone 15.a.2
Diomedes 68.a.26
Diſcendi ſtudioſus 234.a.5
Diſcere naturas virtutum in nobis ſitum eſt 248.b.31
Diſciplinares voluptates 228.b.35
Diſcordia regnandi cauſa 210.a.4
Diſſimilitudo diſſociatrix amicitiarũ. 189.a.11
diſſimulatio interdum eſt arrogantia. 92.b.11
Diſſimilares partes 13.b.41

Dissimilitudo amicitiarũ ꝓcreatrix. 187.a.44
Dissensiones inter amicos plurimę oriri solent 204.a.45
Disiuncta proportio 10.a.40
Diuersa sententia philosophorum de visione 126.a.40
Diuersos esse incontinẽtes cum additione ab eo qui propriè incontinens dicitur ostendit 170.a.30
Diuisionis diuersi modi 125.a.46
Diuitiæ propter quid expetantur 188.a.3
Diuitiæ cur bonæ dicantur 187.b.57
δυνάμις.i. facultas quomodo vsurpetur ab Aristotele 40.b.7
δυσαπότριπτα πάθη 44.a.23
δυσάντητος 28.a.49
Dolor. 54.b.1
Dolor proprius 235.b.40
Dolor & voluptas generales affectus 43.a.38
Dux bonus 32.b.30

E

AEquale quid dicatur 101.b.4
AEqualitatem diuitiis æstimant qui paucorum principatu reguntur 102.a.1
AEqualitatem libertate metiuntur qui in populari statu degunt 101.b.51
AEquale non eo modo dicitur in amicitia, vt in iustitia 194.a.24
AEquiuoca multis modis dicuntur 18.b.5
AEqui & boni essentia 119.b.26
AEquiuoca 95.b.31
AEquiuoca ab vno & ad vnum quæ dicantur 18.b.20
AEquum & bonum quomodo differt à iure 118.b.40
AEquum dicitur ad aliquid 101.a.33
AEquum & bonum legitimi iuris emendatio 119.a.57
AEschyli tragœdiæ 56.a.27
AEschylo quid acciderit ob euulgata mysteria 56.a.30
AEternæ res quæ sint 59.a.32
Eadem ad aliud atque aliud relata diuerso modo sumuntur 125.b.30
Echetus tyrannus apud Homerum 163.b.51
Effectiuus habitus 134.a.6
ἐγκύκλια 12.b.7
ἐγκώμιον quid 35.a.27
ἐγκρατὴς 37.b.42
ἐγκρατὴς 38.b.5
εἴρων 91.b.12
εἴρων quis 50.a.25
Elleborum purgat 167.b.48
ἔμβρυον qua animæ facultate præditum sit 37.a.11
ἐμπειρικοί 143.b.44
ἐνδεχόμενα 125.a.33
ἐνδόσιμον quid. 2.a.45.in margine
ἔνδοξον 164.a.45
Endymion 237.b.47
ἐν καιρῷ γίνεσθαι quid in margine 14.b.50
ἐννοηματικόν 150.b.55
ἐνθουσιαστικὸς 69.b.25 in margi.
ἐντελέχεια 125.a.53.&.139.a.15
ἐντελέχειαι 127.b.56
ἐν τύπῳ 33.b.23
ἔπαινος quid 35.a.27
ἔφεσις 2.b.52
ἐπιβάλλειν in margine 126.b.39
ἐπιβάλλω 16.a.11
ἐπιβολὴ 126.b.47.in marg.
Epicharmus 210.a.39
Epicurus de cupiditatibus 73.a.28
Epicurus de voluptate 61.b.17
ἐπιδεξιότης 93.a.15
ἐπιείκεια 12.a.12.in margine &.119.a.5
ἐπιεικὴς 220.b.30
ἐπιεικὴς quid sit 37.a.53
ἐπίληψις 176.a.21
Epilogus eorum quæ de prudentia & sapientia dixit 156.b.13
ἐπίλυπος 50.b.31
ἐπιμέλεια 124.a.44
ἐπιπόλαιον 11.b.45
ἐπιπολάζειν 9.b.29.in marg.
ἐπιτίμια 68.a.22
ἐπιτίμησις 39.a.4
ἐπιχαιρέκακος iucundus 50.b.22
ἐρανιστὴς 83.a.17
Erga inanimata non est amicitia 188.a.44
neque ius 197.b.18
Eteocles & Polynices 200.a.14
Ethica quare Nicomachia appellentur. 1.b.48
εὐαισθησία 36.a.10
εὐβουλία quid sit & circa quę versetur. 150.a.17 &.15.a.26.&.fol.eod.pag.b.vers.10
εὐγνώμων 154.b.7
εὐδαιμονία 22.a.22
εὐεκτικὰ 157.a.41
εὐεκτικὸς 237.a.13
εὐκατέργαστον 58.b.14
εὐετηρία 31.b.20.in margine
εὐζωία 33.b.25
εὐζωία bene viuẽdi cõstitutio. 2.b.14. in marg.
εὐημερία quid 28.b.17.in marg.
εὐθηνία 109.b.7
εὐίατος 166.a.51
εὐσυνεσία 152.b.45

εὐσύνετος 154.b.7
εὐτραπελία 90.b.32.&.93.a.10
εὐτραπελία facetudo quæ 50.a.43
Eudoxus 35.a.18
Eudoxi opinio de voluptate 233.b.31. &.224.b.14
Euenus poeta de consuetudine 179.b.22
Euenientes semper eodem modo res 59.a.37
Euripidis de his qui seipsos iniuria afficiunt 115.a.54.&.116.a.30
Euripidis versus 210.a.18.216.a.9
Euripus 210.a.50
Eustratij cōmētarij in Elenchos sophisticos 201.b.50
Eustratij commentaria in libros de Physico auditu,& μετὰ τὰ φυσικὰ 218.a.39
Ex accidenti iucunda 185.b.21
Excedere in amicitia quid? 186.a 55
Excessus defectus & medium in sola virtute morali 46.a.30
Ex conuictu cum bonis virtutis quędam exercitatio efficitur 217.a.43
Existimatio genus prudentiæ & scientiæ 136.b.32
ἐξορίζειν 249.a
ἐξωτερικοὶ λόγοι 134.a.1
ἐξωτερικὰ quæ Aristotelis opera dicantur 36.b.7
Experientia 147.a.13
Experientia 39.b.37
Experientia & assuetudo in quo differant 39.b.42
Experientiam quid vocet Aristoteles. 39.b.48
Expetendum maximè 224.b.57
Explicatio definitionis virtutis 46.b.52

F

Faber & Geometra varios scopos habent in inquirēdo triangulo rectāgulo. 24.b.8.& pag. ead.vers.18
Facetudo & eius extrema 92.a.36
Facultates animæ multæ 126.b.25
Facultas moralis medicina animorum 8.b.50
Facultatis ciuilis munus 144.a.10
Facultates non esse vituperandas, sed electiones 92.a.31
Fama 183.b.37
Felicem si in aduersam fortunam incidat, non esse miserum, similitudine probat 32.b. 20.& per totam paginam
Felicitas definitur ex vita homini propria 22.b.30
Felicitas ad aliud referri non potest. 35.a.4
Felicitas actiua 244.a.3
Felicitas causa finalis 35.a.53
Felicitas à deo 28.b.43
Felicitas est operatio diuinissimæ nostræ partis. 240.a.30
Felicitas diuinum aliquid 22.a.9
Felicitas in bene operando consistit 23.a.31
Felicitas operatio quędam 216.b.32
Felicitas quare sufficiens bonum 21.a.26
Felicitas quid 20.b.50
Felicitatem an cōsequi possunt qui corpus multis modis affligunt 19.b.40
Felix an possit in mutationibus fortunæ beatus permanere 32.a.6
Felix duplex 223.a.18
Felix an dicendus sit aliquis post mortem 30.b.42
Felix indigeat ne amicis 215.b.48
Felix non efficitur vno die 23.b.43
Feri & immanes vnde 163.b.49
Feritas omne vitium excedit 172.a.26
Finis ex animæ bonis est 26.a.19
Finis πολιτικῆς perfectissimus. 3.b.1
Flos mentis quid 2.a.11
Formicæ prudentia 141.b.41
Formæ substantiales ex abstractione esse nō possunt 146.b.37 per tot.
Formæ substantiales multiplices 146.b.37
Fortes 67.b.9
Fortis intrepidus ad honestam mortem obeundam 96.b.2
Fortitudo 137.a.40
Fortitudinis genus quod per iram existit 70.a.11.
Fortitudinis munus 244.a.23
Fortitudinis 4. genus per æquiuocationem 70.a.31
Fortitudinis quintum genus 70.b.11
Fortitudo 67.b.52
Fortitudo irascibilis animæ partis secundum Plat. 71.b.10
Fortitudo mediocritas inter timorem & audaciam 48.b.28
Fortitudo multiplex 68.a.4
Fortitudo scientia secundum Socratem 68.b.40
Fortuitæ res 59.a.48
Fortuna non est causa felicitatis, sed virtus 31.b.33
Fortuna prospera homines insolentes facit, nisi virtus adsit 85.b.33

G

γαστρίμαργοι 73.a.56
γάστριοι 73.b.1

Generationes non fiunt repente 38.a.41
Geometra vbi admisit puncti,lineæ,superficiei, corporis definitiones,nihil amplius quærit 140.b.7
Geometræ quibus vtantur in demonstrationibus 60.a.54
Geometrica proportio 100.a.43
γέρας 111.a.43
Glauci & Diomedis permutatio 116.a.49
γλισχροὶ 80.a.10
γνίφωνες 80.a.9
γνώμη 154.a.12
Gratiarum templum in medio vrbium 107.a.12
Gratiæ sese amplectentes 107 a.13
Gregorius in Basilij magni,funebri oratione 206.b.31
Gustus munus 72.b.34
Gymnici pugnatores quales 69.a.23

H

Habitus animi quot 124.b.28
Habitus intellectiui 129.b.42
Habitus nihil operans,est tanquam thesaurus non apparens 26.b.31
Habitus quos virtutes dicimus , quo differant à scientiis & facultatibus 95.a.28
Habitus quot sint 131.a.16
Habitus virtutum obscuri , nisi operationibus manifestentur 160.b.10
Hector 68.a.26
Hermæus 69.a.35
Heroes quid secundum Platonicos 142.a.32
Heroica virtus 163.a.43
Heroica virtute prǫditus,diuinus dicitur 163.b.42
Hesiodi versus 201.a.44.eodem.b.27 &.201.b.26.&.219.a
Hesperus stella 97.a.6
Hippocratis locus 224.b.41.à Galeno expositus fusissime.eodem in marg.
Homericus Margites 140.a.6
Hominibus naturâ inest amicitia 187.a.10
Hominis illiberalis & vulgaris,ob vtilitatem amare 192.b.9
Homo ante mortem nullus felix 30.a.19
Homo causa virtutum est 122.a.10
Homo cum semper laboret,voluptate aliqua ac requie indiget 185.a.31
Homo , quid est diuinum 205.b.30
Homo duplex 237.b.17
Homo principium propriarum actionum 60.b.55
Honestarum rerum memoria iucunda 212.a.30
Honor qui seniori reddendus est 204 a.47.qui sodalibus , fratribus,qui tribulibus & cognatis.eod.
Honor pro subministratione necessariorum 202.a.23
Hospites qui 219.b.14
Humanę sapientiæ supremus finis 249.a

I

Iacob exemplum familiaris optimæ administrationis 1.b.38
ἰδέαι Platonicæ 224.b.15
Ideæ quæ 13.b.33
Ideæ veluti numerus quidam diuinus 13.b.43
Idem quomodo sit initium & finis 10.a.7
ἰδιογνώμων 177.b.46
Idoneus ad ferendum leges 250.a.
Iesus Naue exemplum ciuilis optimæ administrationis 1.b.40
Ignauiæ & intemperantiæ comparatio 74.a.8
Ignauus 67.b.36
Ignominia irrogatur ei qui sibi mortem consciuerit 120.a.14
Ignorans 115.a.5
Ignorantia per negligentiam,punitur 63.a.26
Ignoratio in quibus versetur 56.a.21
Ignoscenda quæ 115.a.2
Ignoscendum magis,si quis naturales appetitiones sequatur. 173.a.23
Immutata siue alternata vicissim ratio apud Geometras quæ 102.b.25
Impatibilitas Platonicorum 42.a.52
Improbi solitudinem fugiunt,ne suorum scelerum recordentur 208.a.6.eorum anima seditione agitatur. eod. vers.27. pœnitentia pleni.32
In amicitia quæ ex superęminentia,dissensiones plerunque accidunt 199.a.44
In animalis diuisione variæ sumuntur differentiæ 125.a.10
Incontinens minimè errat circa vniuersalia 169.b.9
Incontinens propriè 170.a.53
Incontinentes 207.b.40
Incontinentes non intelligere quid dicant,probat similitudine 168.a.52
Incontinentia & mollicies 164.a.48
Incontinentia irę 172.b.40
Incontinentia quatenus vitium sit 164.a.14
Incontinentiæ species, temeritas & imbecillitas 176.a.42

Indigentia contineri ciuitates ostendit 108.b.45
Indiuidua quæ sub eadē sint specie æqualiter omnia cum ea communicant 24.a.30
Infesti qui 90.a.10
Inflatus stolidus 88.a.2
Inflatus quis 84.a.1
Infortunia quę 30.b.20
Infortunium 114.a.24
Iniquum & illegitimum quomodo differant 98 b.48
Iniuriam inferre & iniuria affici, quomodo mala sunt, probat exemplo 120.b.38
Iniustitia in quo essentiam suam habeat 98.b.13
Iniustitia vniuersalis & particularis quomodo vniuocæ dicātur 98.b.19
Iniustus est πλεονέκτης 95.b.46
In nostra potestate esse, vt boni & mali efficiamur 62.a.15
In potestate constituti distinctis amicis vtuntur 192.b.50
In retribuendo tempus accepti beneficij est spectandum, non illud quo redditur 202 a.43
In societate omni, ius & amicitia inesse videntur 195.a.48
Instrumenta interdum quæruntur 60.b.32
Instrumentaria bona 118.b.10
Intellectiuę virtutes ex disciplina 40.a.1
Intellectualis vita iucundissima 232 a.40
Intellectum esse principium & finem optimè exponit interpres 156.a.27
Intellectus 128.a.30.&.138.a.54
Intellectus absolutus à materia 15.b.24
Intellectus actiuus & contemplatiuus 145.a.5
Intellectus contemplatiuus & actiuus substantia idem, operatione duplex. 97. b.4
Intellectus contemplatiuus sine sapientia imperfectus est 157.b.43
Intellectus diuina portio, & diuinus defluxus 240.a.20
Intellectus liber ab annexis sibi facultatibus, quomodo res compræhendat. 130.a.8
Intellectus melior pars hominis 239. a.33
Intellectus principia rerum sine medio habet. 155.a.43
Intelligendi modus. 15. b.27
Intelligere, sapere, voluptas quæ ex rerum speculatione prouenit, & honor qui à prudentibus exhibetur, quomodo bona per se à Platonic dicantur 18.a.2
Intemperantem meliorem esse incontinente ostendit 166.b.1
Intemperantia maximè spontanea est 74.a.18
Intemperantiū vita 74.a.8
Inter amicitiam & dilectionem quid intersit 188.a.40
Inuiti duæ species 55.b.1
Inuitum. 113.a.49.&.53.a.50.& eadem pag.b. vers.40
In voluptate non est prius operatio 233.a.9
Iob exemplum familiaris optimæ administrationis 1.b.3.8
Iocosus 176.a.28
Ioui non quiduis offertur 20.a.6
Iracundiæ species 89.b.4
Irascibilis & cōcupiscibilis quomodo dicantur appetitiuę facultates 123.a.53
Irrationalis animæ pars quare dicatur 38.a.30
Irrationales facultates ratione peiores 122.b.45
Isaac exemplum familiaris optimæ administrationis 1.b.38
ἴσως ἀντὶ τοῦ ὁμοίως 53.a.32
ἴσως pro omnino 38.a.17
ἰσχυρογνώμων 177.b.40
ἠθικὰ vnde dicta sint 1.b..51
ἠθικαὶ ἀπὸ τοῦ ἔθους potius quàm ἀπὸ τοῦ ἤθους dici 160.a.40
ἠθικαὶ virtutes vnde dicantur 40.a.19
ἰτητικός 69.b.5
ἦθος 160.a.14
Iucunda amicitia cum vtili similitudinem habet 190.a.42
Iucunda diuersa sunt 27.a.33
Iura inter quos sint 118.b.2
Ius ciuile inter quos sit. 110 a.45
Ius commutatiuum. 103.b.6
Ius distributiuum 10.a.9
Ius duplex, scriptum vnum, alterum legitimum. 298.b.10
Ius & amicitia circa Idem versantur. 195.a.46
Ius herile 111.a.45
Ius legitimum 111.b.31
Ius medium esse lineæ exemplo ostendit 104.b.30
Ius naturale. 111.b.30
Ius quomodo rogetur, quomodo abrogetur 112.b.7
Iusta distributio. 101. b.37
Iusta & iniusta cognoscere nullā sapientiā esse existimant

existimant nonnulli,quod reprehendit Aristotel. 118.a.1
Iustitia duplex 94.b.29
Iustitia particularis 97.b.13
Iustitia præstantissima omnium virtutum 96.b.37
Iustitia quæ ex legitimo est,differt ab ea,quæ ex æquali 98.b.42
Iustitia quid 95.a.12
Iustitia quid per se efficiat 49.b.44
Iustitia vniuersalis &virtus vniuersalis,subiecto eædem sunt 96.b.53
Iustitiæ definitio 110.a.3
Iustitiæ emendatricis duæ partes 100.b.35
Iustitiæ particularis duæ species 99.b.34
Iustitiæ plures 98.b.35
Iustitiam & iniustitiam sponte fieri in nobis nō est 117.b.30
Iustitiam inter deos putauit Plato 112.a.25
Iuuenes cur amicitia sint mutabili 189 b.4
Iuuenes ob voluptatem amāt, quæ vbi vnà cum ętate mutatur, tum amare desinunt 189.a 56.&.b.2
Iuuentus ad voluptates nimium prona 185.43.a

K

Καλοκαγαθία 85.a.5
Καλὸν 68.b.6
Καπηλικὴ 238.a.27
Καταικώχιμος 248.a.35
Καθαρτικὴ ἀρετὴ quid efficiat 35.b.45 &.50
Κατὰ συμβεβηκὸς 246.b.4
Καιρὸς.i.occasionis multę scientiæ 15.a.49
Κεκαρωμένος 168.a.42
Κεστὸς 173.a.23
Κύμβικες 80.a.7
Κονιστὴς 80.a.47
Κόλασις 75.a.28
Κύφων quid 8.b.6.in margine

L

Laboribus omnia dij vendunt 61.b.15
Laboriose à nobis facta magis amamus 212.b.30
Lacedæmonij carpuntur à Platone in comœdia ob nimium tenuem vestitum 92.b.28
Lacedæmonij non commemorant beneficia Atheniensibus 86.a.26
Lacedæmoniorum educatio 249.b.4
Lacedęmoniorum vestitus arrogantiam redolebat 92.b.11
Lacones virum diuinum appellant quem admirantur 163.28
λαίμαργος 79.b.28
Lamia mulier fera 171.b.38
Latona 171.a.15
Laudabile aliquid cur sit 34.b.11
Leges de iustitia quare constitutæ 76.b.50
Leges multum conferunt vt boni vel praui ciues euadant 250.a
Legitima quę 96.a.49
Legitima quæ sint 99.a.40
Legitimum vnde dicatur 96.b.10
Lesbia norma 119.a.54
Læsiones ex ignoratione illatæ 114.a.46
Lex quare molesta 249
Liberales maximè amantur 77.a.7
Liberaliores qui ab aliis parta acceperunt. 78.a.1
Liberalis 42.a.14
Liberalis quomodo se gerere debet in accipiendo 77.b.9
Liberalis vix diues esse potest, & huius ratio 78.a.18
Liberalitatem metiri oportet facultatibus dantis 77.b.35
Liberalitas in quo consistit 76.b.30 49.a.47
Liberalitatis munus 76.a. 30.&.244.a.25
Liberi vinculum summum viri cum vxore, 198.a.9. iidem commune ambobus bonum eod.
Libro quinto,quid tractetur 94.b.27
λιμβὸς 79.b.24
Locis disiuncti,amici esse non desinunt 191.a.48
λογικῶς 38.a.38
λογισμὸς 123.b.7
Lucifer stella 97.a.5
Lucrari quis dicatur 106.a.31
Lucrum & damnum de quibus dicatur 104.a.42
Lusus quare ex petitur 239.a.13
Lysias orator Phędrum amat. 24.a.50

M

Magnanimi motus & vox 87.b.1
Magnanimitas 83.a.38
Magnanimus 83.a.52
Magnanimus à nemine petit 86.b.6
Magnanimus ad arbitrium alterius non viuit 87.a.11
Magnanimus de aliis hominibus loqui non solet 87.a.26
Magnanimus Deiloquus 87.a.37
Magnanimus non temere adit pericula 85.b.43
Magnanimus nullus nisi bonus 85.b.15

Magnificentia 80.b.5
Magnificentia in suscipiendis hospitib. 82.b.3
Magnificentia puerorum 82.b.32
Magnificentia quo differat à liberalitate 81.a.8
Magnificentiæ munus 244.a.28
Magnifici hominis quales sumptus 81.b.25
Magnifici sumptus qui sint habendi 82.a.13
Magnificus in quæ potius expendat 82.b.2
Magnificus scienti similis 82.a.45
μακάριος vnde dictus 179.a.43
μακαρίτης 82.a.16
Mala non esse dicenda quibus male vtimur 76.a.56
Mala quæ dicãtur Aristoteli 30.b.19
μᾶλλον pro conuenientius 34.a.19.
Mancipium etiam voluptatibus fruitur 239.a.48
Manifesta dupliciter dicuntur 10.a.45
Mansuetudinis munus 244.a.29
Mansuetudo 89.a.10.& eodem.b 12.&.49.b.5
Mansuetus quis 89.a.54
Mathematicam contemplationẽ per abstractionem fieri quomodo intelligendum. 146.b.10
Mathematicorum demonstrationes vnde petantur 7.a.52
Matres cur amantiores liberorum quàm patres? 212.b.48
Matres filiis bene cupiunt, non sua, sed eorũ causa 209.b.50
Medicationes per contraria 42.a.42
Medicina & gymnastica quid efficiant. 15.a.53
Medicina στοχαστικὴ 5.a.17
Medicinæ finis 244.b.13
Medicinæ partes 80.b.45
Mediocris circa verum honorabile quis. 50.a.3
Mediocritas quid 123.a.5
Medium iuueniendi via 52.a.9
Medium inuenire difficile 52.a.1
Medium in virtute quomodo consyderandum 45.b.40
Medium quid 47.a.10
Medius terminus in demonstrationib. 49.b.40
μεγαλοπρέπεια 80.b.18
Megarenses 83.a.21
Melancholici semper medela indigẽt. 185.a.49
Mendacium duo genera 92.a.36
Mensura vnicuique est virtus, & vir probus 206.a.49
Merope Cresphontem filium quasi hostem ex ignoratione insidiis appetit 56.a.42
μεσόδικος quis 104.b.22
μέθοδος fol. 1.b.19.in marg.&.2.b.34
μετριοπάθεια 2.a.3
μικροκίνδυνος 68.a.4
μικρολόγοι 80.a.10
μικροπρέπεια 81.a.22
Milo Crotoniates 45.b.45
Modi quibus principia cognoscuntur. 25.a.30
μοναδικὸς numerus quis 120.a.20
μονούμενα bona 17.b.20 in marg.
Morales virtutes 40.a.2
Moralis actio quid efficiat 1.a.35
Moralis quid tractet 41.a.24
Moralis quare sic dicta 161.a.4
Moralis virtus & prudentia vtrum æquales statuendæ sint 161.a.10
Morbi quidam facultates animæ lędunt 124.a.32
μόριον 156.b.36.&.162.b.45
Mors potius subeunda quam negandus deus. 203.b.54
Mortuum felicem esse, quomodo intelligẽdum. 30.b.17
Morum amicitia, cùm per se sit, semper manet. 201.a.7
Moses 35.b.31
Motionum differentiæ & diuersitates vnde sumantur 231.a.6
Motus aliqui imperfecti, quòd ad finem aliquẽ tendant 230.b.34
Motus cæli necessarius 134.b.31
Motus omnis in tempore fit 230.b.19. &.231.a.32
μοῦτλα 230.b.4
Moyses exemplum ciuilis optimæ administrationis. fol. 1.b.39
Mulcta eorum qui sibi mortem consciscunt. 120.a.39
Mulieres collamentantibus oblectantur. 221.b.10.
Mulieres Incontinentes dici non possunt, quòd viris nubant 172.a.10
Multis modis dictum distinguere oportet. 224.a.22
Multis quî quis placere possit 192.b.1
Multis vehementer esse amicus vix quisquam potest 220.a.51
Multos vera & perfecta amicitia sibi deuinctos habere impossibile est 192.a.40
Musicus 234.a.3
Musicus duplex 234.a.8
Mutatio in omnibus rebus suauissima est 186.a.49
μυρεψικὴ 182.a.48
Myron 78.a.51

N

Natura opus est ad sapientiam 39.b.36
Natura pro essentia 119.b.24
Naturâ inesse quot modis aliquid dicatur fol. 40.a.23
Natura quod molestum est fugit, sectatur autem quod est iucundum 193.b.5

Natura ſimplex mutatione minimè oble&tatur. 185.b.49
Naturalem virtutem, & propriam, aliam eſſe oſtendit 160.a.13
Naturalia multa, neque ſpontanea, neque inuoluntaria dici poſſunt 113.b.46
Naturalis virtus 159.b.49
Neceſſarium & contingens quomodo differant 126.a.45
Neoptolemus 178.a.13
Neoptolemus apud Sophoclem 165.b.21
νέος 147.a.53
Niobe 171.a.13
νοερὸς 87.b.42
Nomiſma vnde dicatur 180.a.6
νόμῳ eſſe quæ dicantur 6.b.3 in marg.
Nonnullas voluptates neceſſarias eſſe 175.a.17
Non omnes demonſtrationes cauſam rei mediã habent 24.b.53
Non omnia ex vniuerſali præcepto inſtitui debent 250.b
Non omnis voluptas omni operationi eſt propria 235.a.8
Non quilibet felicitatem conſequitur 239.b.9
Notionalia quare dicta 13.b.23
νοῦς 39.b.21
νοῦς quid ſit 20.b.58
νουθέτησις 39.a.3
Nulla amicitia inter bonum & virum nihili. 194.a.33
Nullam ſcientiam eſſe quatenus ſciẽtia eſt, principiorum, oſtendit 136.b.54
Nulla res eadem, ſemper ſuauis 185.b.32
Numi iudicis vicem ſubeunt 108.a.22
Nummus quare inuentus 109.a.2

O

Obſequioſus 220.b.17
Occaſio quid 14.b.46
Oculus ex multis partibus conſtat 36.a.22
Oeconomica actio quid efficiat 1.a.48
Oeconomica facultas legiſlatrix & ciuilis, ſunt inter ſe cognatæ 144.b.24
Oeconomi officium 1.a.53
ὡς ἐν τύπῳ 6.b.51
οἰακίζοντες 223.a.56
οἰνώμενος 168.a.38
οἱ πολλοὶ 9.a.48
οἱ τυχόντες 37.a.57
ὀκνηρὸς 87.b.57
ὀλιγαρχικὸς 101.b.58
ὁμιλητικὴ facultas 90.b.34
Omnem inquiſitionem non eſſe conſultationẽ. 60.b.16
Omnes habitus ad idem tendunt 154.a.50
Omnia iniuſtè facta ad aliquam prauitatem referuntur 98.a.36
Omnis virtutis & vitij medius quidam habitus eſt 121.a.54.
ὁμογενεῖς qui ſunt 204.a.14
Onomarchus 69.a.36
Opera maiorem habent probabilitatem quàm oratio 224.a.10
Operari circa duo aliquis poteſt 235.a.32
Operationes artium ſunt particulariũ 19.a.45
Operationes per ſe expetendæ 238.a.10
Operationes probitate & prauitate differunt. 236.a.10
Opinatiua pars quare ſic dicta 161.a.1
Opinionem eorum refellit, qui ob id voluptates non eſſe bonas, quòd impedimento ſint prudentiæ 182.a.32
Oppoſitio mutua vitiorum & virtutũ 51.a.17
Opus ex prudentia perficitur 158.a.30
Opus hominis diuerſum eſt ab opere hominis, quatenus tibicen eſt aut grãmaticus 22.a.25
ὡραιότης 233.a.17
Oratio quæ vera dicatur 25.b.50
Oratio rebus conſentanea valde perſuadet. 224.a.51.
Ordines quos conſtituerat Pythagoras 17.a.4
ὀρειβατεῖν, in montibus & ſolitudine verſari. 2.b.51
Oreſtes furiis agitatus 16.a.5
ὀργιλότης 172.a.45
ὅροι 147.b.44
ὅροι συμπερασματικοὶ 46.b.45
ὅρος 124.b.11
ὀξυφωνία 87.b.3
ὀξυπείνης 79.b.20
ὀψοφάγος 79.b.21

P

παιδεία quid ſignificet 8.a.9
πανουργία 159.b.10
πάντῃ quid ſignificet 33.a.47
παραδειγματικὴ ἀρετὴ 35.b.46
παράκλησις 39.a.6
παρακμὴ 246.b.10
παρὰ μέλος 83.a.14
παρὰ μέρος 111.b.20
παρα φυὰς quid 14.a.43
παραπείθειν 84.b.49
παράρτημα 32.a,48
Parenti non omnis honor exhibetur, ſed ſolùm paternus 208.a.30
Parentum ac liberorum mutua amicitia ſtabilis eſt & bona 193.a.13
πάρεργον 24.b.40.
πάρεσις quid ſit 37.b.56
Particularia & omnium vltima agẽda. 154.b.36
Particularia veniunt in actionem 167.b.76
πάθος quid 43.a.3

Patrum

Patrum præcepta quid valeant 250.a
Perfecta felicitas 243.a.14
Perfecta operatio omnium iucundissima. 231.b 29.55
Perfecta vita 33.a.39
Perfectus habitus 232.a.23
Perfectus sensus 231.b.50
Pericles 81.b.55
Pericles callidus 159.a.31
Peroratio operis moralium Nicomachiorum. 247.b.35
Per se,id est,καθ' ἀυτὸ multis modis dicitur. 18.a.10
Persæ pugnantes cum Græcis ad Thermopylas. 68.b.34
Perspicacia & prudentia circa idem versantur. 152.b.19
Perspicaciæ munus 153.b.40
Perspicax & hebes 152.a.25
Pessimus quis 97.a.43
Phalaris 171.b.43.& 172.b.7
φαντασία 173.a.10
φαρμακοποτεῖν 234.a.29
φάσις 156.a.54
φεύγειν 84.b.52
Phidias 139.b.7
φιλαυτία 213.a.29
φιλεῖν 95.b.21
φιλήκοος in bonam & malam partem accipitur 88.b.13
Philoctetes apud Euripidem ostendit prudentem à ciuili,& familiari differre 145.a.20
φιλοθεαμὼν, in bonã & in malam partem accipitur 88.b.13
φιλόκαλος,in bonam partem tantum accipitur 88.b.22
φιλόκαλοι 27.a.43
φιλοπράγμων 145.a.8
Philosophia prima 140.a.45
φιλόσοφος quis 14.a.9
φιλόσοφος, in bonam partem tantùm accipitur 88.b.22
Philosophia mirabiles habet voluptates. 240.b,6
Philosophiæ diuisio 1.a.vers.12
Philosophiæ θεωρητικῆς diuisio 1.a.15
Philosophiæ πρακτικῆς diuisio 1.a.19
Philoctetes 175.b.53
Philoxenus 72.b.42
φιλοτοιοῦτος 27.a.14
φίλτρον 113.a.58
φυσιόλογος 169.a.24
φυλάττειν 80.a.16
φορτικώτατο 11.a.25
Pittacus 20.a.3
Plato multa scripsit de constituendis legibus 253.a.10
Platonis opinio de voluptate, an per se sit bonũ 225.b.9
πλεονέκτης 95.b.45
πληροφορία 12.a.24.in marg.
Pluris vsurpationem iniustitiam quandam esse probat 98.a.15
Plus habendi cupiditas,amicitias dissoluit 199.a.45
Plutarchi commentarius de prudentia animalium. 215.a.21.in marg.
Plutarchi illud, numen non est beatum auro & argento,quomodo intelligendum 142.b.48
Poëtæ poëmata sua æquè ac pueros amant. 211.a.37
ποιηφαγεῖν 171.b.24
ποιός τις 29.b.7.& eadem pag.vers.43
Politicus multa experientia præditus esse debet. 155.b.16
Polycletus 139.b.9
Polycletus 78.a.51
πολυπράγμων 145.a.8
Polydamas 68.a.29
πολυκέφαλον θρέμμα 207.b.3
πονηρὸς 62.a.46
πόνηρος quid significet apud Hesiod. & Epicharmum 62.a.47
Postgenita quæ 13.b.19
Potentia & facultas pro arte 4.a.12
πρακτὰ 137.b.4
πρακτικὸς 11.b.27
Praui, breui tempore concordes sunt 210.b.6
Prauitas fugienda 208.a.35
Prauitas prauis finibus, & scopis tantum delectatur, quod declarat exemplo Diomedis & Paridis,spectantium pulchritudinem Helenæ 159.b.56
Prauus omnia sui causa agit 213.a.21
Prauus quis? 190.b.25
Praxiteles 78.a.51
Præceptoribus idem qui & dominis & parentibus,honos exhibendus 202.a.4
Præceptum Dei de conferenda benignitate 15.a.28
Præsentia amicorum necessaria 221.a.1
ad dolorem leuãdum multum facit.eod. vers. 39.expetenda 222.a.29
Præter rationem facta 114.a.48
Priamus apud Homerum miseriam suam deplorans 163.b.10
Priamus senex in magnas calamitates incidit. 30.a.27
Principatus virum ostendit 97.a.16
Principia 138.b.20
Principia inductione probantur 133.a.22
Principia prudentiæ 244.b.12

Principia sciētiarum quod sint solummodo admittunt, neque demonstratione vlla cognoscuntur 25.a.8
Principia scientiarum triplicia 140.a.28
Principiorum compræhensionem, scientiā quodam modo esse 132.b.5
Priuatæ educationes à publicis differunt 250.b
Priuatim quale apud Peripateticos qd? 207.a.13
προάγωγος 100.b.57
προαίρεσις vnde dicatur 59.a.9
Probabilitas infirmam demōstrationem ostendit 19.a.24
Probi & praui quomodo sibi placeāt 207.b.28
Probi viri deorum amici 194.a.47
Proborum hominum amicitiæ omnia insunt. 190.a.6
Probus est, qui pro viribus parentes & deos colit 199.b.39
Probus honesti studiosus 215.b.30
Probus quoduis periculum pro amico & patria subire paratus est, dummodo illis prosit. 215.a.30.
προδιαγράφειν 253.a
Prodigalitas, & illiberalitas, defectus & excessus 76.a.5
Prodigum nimium esse in dando & accipiendo. 79 a.24
πρὸ ἔργου 62.b.50
πρὸ ὁδοῦ 62.b.54
Proportio coniuncta 100.a.28
Proportio exigitur in amando 193.b.54
Propositio particularis 155.a.49
Proportio vnde constet 202.a.33
Protagoras pecunias à discipulis nunquam accipiebat, nisi post traditam illis disciplinam. 201.a.42.eod.b.14
Prudens quis 135.a.45.& eod.fol.pag.b.10
Prudentia 135.a.12
Prudentia ex experientia 39.b.33
Prudentia in opinatiua animæ partæ 138.a.26
Prudentiā ab arte diuersam alia rationē ostendit 137.b.30
Prudentiam circa particularia versari ostendit. 142.b.38
Prudentiam esse ex se integram & perfectam. 162.a.44
Prudentiam & incontinentiam simul in eodem esse non posse ostendit 178.b.41
Prudentiam necessariam esse his qui ex virtute, & viuere, & agere volunt ostendit. 158.b.45
Prudentiam non esse præstantiorem sapientia ostendit, exemplo medicinæ & ciuilis scientiæ 162.b.3.& per totam pag.
Prudentiæ & scientiæ differentia 135.b.43
Prudentiæ habitus oculo animæ comparatur. 159.a.42
Prudentiæ omnes virtutes ab antiquis creditæ sunt 161.a.35
Prudētiæ partes. 144.a.21.& vers.39.eiusd.pag.
Prudentis, familiaris, & ciuilis differentia 144.b.42
Prudentium hominum & senum pronunciationibus non minus quàm demonstrationibus attendendum est 156.a.44
Puer cur disciplinas percipere possit, sapiens aut naturalis scientiæ peritus esse non possit 146.a.33
Pueri cur prudentes esse non possint 146.a.7
Pueri μαθηματικοί, id est, disciplinas facilè percipiunt 145.b.50
Puer nō est felix, vt nullum ex animalibus brutis 30.a.3
Pueri prudentes esse non possunt 145.b.40
Puerorum voluptatem nemo sapiens expetit 229.b.24
Pulchritudo & nitor animæ comparatur scientiis liberalibus 122.a.43
Pulchritudo, non in omnibus, vna & eadem est 231.b.30
Pusillanimus 84.a.34
Pusillanimus non est stolidus 87.b.34
Pusillanimus omnia bona supra suam dignitatem existimat 87.b.29
Pythagorei probabilius de summo bono disputarunt 17.a.12
Pythagorici duos ordines rerum constituunt 218.a.33
πυκνοκίνδυνος 86.a.5

Q

Quare de fine prius scribit quàm de virtutibus Aristoteles 2.a.16
Quæ considerentur in actionibus 128.a.27
Quæ cuique terribilia 66.b.25
Quæ dicantur esse ad aliquid 101.a.33
Quæ electioni subiecta sint 129.b.7
Quæ esset felicitas apud veteres sapiētes 2.a.2
Quæ in tempestatibus in mare iaciuntur non sponte fiunt 54.a.12
Quæ necessario fiant 125.a.22
Quæ nobis à Deo exhibentur, multiplicia sunt. 29.a.4
Quę pars animæ absolutè rationalis sit. 36.b.20
Quæ propriè dicantur esse 132.b.5
Quærimus primùm an res sit 97.b.31
Quæstiones quale aliquid sit, & propter quid sit, sunt coniunctæ 27.a.10
Quibus legum pertractatio vtilis sit 251.a
Quicquid bonum & honestum immutabile est 186.a.26
Quid commune arti & scientiæ 136.a.22
Quid doceat Aristoteles in decem libris Ethicorum 1.b.43
Qui ex intellectu operatur, deo charus est.

247.a.53
Quî fit vt incontinens incontinenter agat 164.b.50
Quid obseruãdum ab eo qui rectè definire volet 44.a.42
Quis ordo in generatione facultatum animæ 38.a.44.per totam pag.
Quid ꝓposuerit scribere Aristotel. in Moralib. Nicomachiis.& Epitome singulorum librorum 122.b.12
Quomodo dare liberalem oporteat 77.a.33
Quomodo intelligimus quæ dicimus 168.b.10

R

ῥαβδωτὰ 130.b.42.in marg.
Ratio eorum,qui nihil spontaneum esse dicebãt 64.a.18
Rationalis animæ partes 138.a.12
Rationalis,irascibilis,concupiscibilis,quomodo dicantur animæ partes 123.a.24
Ratio princeps probus 111.a.14
Ratio quando recta dicatur 123.a.48
Ratio substantiæ difficulter inuenitur 24.a.18
Recordatio factorum oblectabilis est 207.a.3
Recta ratio 123.a.10
Rectitudo multiplex 150.a.28
Refellit eorum sententiam qui dicebant homini cogitanda tantum mortalia 243.b.10
Referenda ei amico gratia, qui potest:& digna iis quæ accepit 198.b.50
Referẽdi beneficij an vbique, & erga omnes par sit ratio.203.a.1.& infrà, an idem semper referendum, eodem 48
Reges apud Homerum quæ elegerant ad populum referentes,quid significent 61.b.23
Repræhensio eorũ qui neglecta operatione verbis tenus virtutem exercent 44.b.15
Repręhẽsio eorum qui non rectè violentum definiebant 55.a.32
Res appetibilis appetentem, vt magnes ferrum ad se trahit 240.b.20
Retaliatio quando propriè fit 108.a.45
Retaliatio quid sit 106.a.44
Retributiones operum quæ ab artificibus fiunt, proportione Arithmetica constare ostendit 105.b.50
Retributio metiendáne eius vtilitate qui accepit,an beneficio eius qui contulit 199.a.13
ῥιψοκίνδυνος 71.a.50
ῥοπὴ quid 4.b.38

S

Sal cum amico edendus,prouerb. 190.a.6
Salubria ad vnguẽ definiri non possunt.40.b.6
Sanctum & iustum in quo differant 14.a.16
Sapere & videre differunt à prudentia & visione 17.b.31
Sapientem absolutum in vnaquaque arte esse 140.a.18
Sapientia 139.a.43
Sapientia de artibus 139.b.5
Sapientia exactissima scientia 140.a.14
Sapientia inuentrix principiorum 140.b.26
Sapientiã à Prudentia differre ostendit.141.a.23
Sapientiam,esse intellectũ & scientiã 140.b.35
Sapientiam & Prudentiam per se expetẽdas esse 157.b.30
Sapientia præstantissima 139.b.47
Sapientia quæ 14.a.10
Sapiẽtia quę de artibus dicitur,quomodo à vera sapientia differat 139.b.10
Sapientia simpliciter dicta 139.b.20
Saporum differentiæ 73.b.10
Scelesti & facinorosi sibi quandoque mortem consciscunt 207.b.45
Scientiæ eiusdem & contemplationis est,cõtraria contemplari 94.b.44
Scientia est perfectior Arte 132.a.14
Scientia est vniuersalium 169.a.53
Scientia & facultas in quo differant 5.a.5
Scientia ex doctrina nobis traditur 132.b.49
Scientia in quibus versetur 7.a.6
Scientia quid sit 138.b.20
Scientia vniuersalium 138.b.12
Scopi artium 60.a.33
Scurra 93.b.6
Scythæ 171.b.40
σέβεσθαι 194.a.52.in marg.
Secundum argumentum quo confutat Ideas 14.b.30
Seditione agitantur praui 210.b.12
Seipsum amare an turpe & malum? 213.a.20 & infrà.
σεμνόμ 92.b.21.& 165.b.31
σεμνύνεσθαι 86.b.29
Senes & austeri ad amicitias subeundas cur non idonei? 191.b.2.& 193.a.28
Senes vtilitatis suæ causa amicos comparant 189.a.39
Sensibile & sensus 232. 43
Sensui omni qui actu ipso sine impedimento operatur,voluptas est annexa 231.b.21
Sensuum obiecta 236.b.20
Sensus non compręhẽdit substantias, sed solum qualitates aut quantitates 126.b.49
Sententia quid 153.b.8
Si causa amicitię fuerit infirma & instabilis,statim dissolutio sequetur 200.b.40
Simile appetit simile 187.a.50
Simile simili est amicum 204.a.26
Simile vitæ institutum inuidiã generat.187.b.2
Similis it ad similẽ, prouer. & graculus ad graculum 187.a.41
Similitudo conciliatrix amicitiarũ 187.a.40

Similitudo

Similitudo ex virtute est amicitia 194.b.56
Similitudo qua probatur operationẽ animę esse felicitatem 26.b.49
Simonidis poëtæ auaritia 78.b.40
Sua quisque,& quæ dat magni solet æstimare 202.b.40
Si verba satis essent ad probitatem consequendam,magna merces constitueretur scriptoribus librorum Moralium 248.a.18
Societas ex inęqualibus 107.b.32
Societates quare coëantur 196.a.10
Socrates 53.b.56.& 76.b.4
Socrates dissimulator 92.b.4
Socrates εἴρων 50.a.24
Socrates rationes, virtutes esse existimabat 161.a.47
Sodoma & Gomorrha 127.b.12
Solertia & consultatio bona differunt. 149.a.13
Solon 30.a.49.& 35.b.31
Solon exemplum ciuilis optimę administrationis 1.b.40
Solonem & Anaxagoram sapientes vocat 247.a.30
Solonis & Anaxagoræ sententia de felicitate 247.a.7
Solonis sententia 30.a.46
Somnus 37.b.6
Sophistarum mores 201.b.44. eorum peritia tredecim modis continetur.eod.
σοφιστικὸς λόγος 166.a.23
σωφρονεῖν 83.b.52
σώφρων quid sit 83.b.37
σωφροσύνη vnde dicta 136.b.20
σωτήρ 52.b.16
Speculatio prior actione 10.a 18
Speusippi opinio de dolore & voluptate. 182.b.55
Spontanea non sunt quæ ex ira fiunt 57.a.4
Spontaneum 113.a.25
Spontaneum nõ eodem modo dicitur de actionibus & habitibus 65.a.43
Speusippi opinio de voluptate 226.a.48
Stirpes animatæ 37.b.32
Stoicorum sententia de affectibus 42.a.17
Substantia disciplinaris circa quæ versetur 139.b.49
Substantiam nõ admittere magis & minus quomodo intelligendum 15.b.45
Substantia triplex 139.b.48
Substantiæ illæ diuinæ, ad quarum exemplar omnia,secundũ Platonẽ,& sunt & fiunt 13.b.1
Substantiæ primæ 16.a.8.per totam pag.
Substantiæ secundæ 16.a.9.per totam pag.
Sufficiens,id est,αὐταρκες quid 21.b.23
Sui amatores 213.a.21
συγγινώσκειν quid 154.a.32
συγγνώμη 154.a.12.& ead.pag.vers.42
συναίτιοι 64.b.36.in marg.
συνάλλαγμα 103.b.7
συναμωρία 174.a.9
συνδυάζεσθαι 174.a.20
σύνεσις 152.b.45
συνιέναι 153.a.48
συστοιχία quid 17.a.7
συστολή 78.b.33

T

τ'ἀγαθὸν quid sit apud Platonem 15.a.22
ταλαιπωρεῖσθαι 33.a.8.in marg.
Tardè ac diu consultandum 148.b52
Temperans quis 42.a.12
Temperans quis propriè sit 137.a.22
Temperantes 72.a.36
Temperantia concupiscibilis animæ partis secundum Platonem 71.b.11
Temperantia in quo consistit 49.a.6
Temperantia irrationalis animæ partis 71.b.8
Temperantia quæ propriè dicatur 137.a.30
Temperantiæ munus 244.a.23
τένθης 79.b.25
Termini immobiles 155.a.37
Termini primi & vltimi 155.a.23
Terribilia quæ 65.b.34
Thales sapiens non prudens 142.b.33
Theodectus poëta 175.b.53
Theognidis versus 217.a.44
θεοφιλεῖς 194.a.47.in marg.
θέσις quid 12.a.53
Thetis non cõmemorat beneficia Ioui. 86.a.26
θεουργικὴ ἀρετὴ 35.b.46
θρασύδειλος 67.a.57
θρασὺς,id est,audax,qui excedit in fortitudine 49.b.26
θυμὸς quid sit 11.a.4
θυμὸς vnde dicatur 11.a.8
θυραῖα,id est,externa bona quæ dicãtur. 28.a.8
Tibiæ genu propinquius 213.b.4
τιμοκρατικὴ tertia ciuitatis pars 195.b.56 in marg.
τραγήματα 235.b.12
τραγηματίζειν 235.a.50
Tria circa quæ animalium facultatum operationes versantur 124.a.7
Tria efficiuntur in anima 44.a.44
Tria sunt propter quæ amant homines. 188.a.35
Triglypha 230.b.43
Troiani apud Homerum θρασύδειλοι 67.b.1
τροχίζεσθαι 183.a.54
Tyrteus scriptor rerum spartanarum 68.b.38
τύπῳ εἰπεῖν 23.a.13

V

Vegetatiua altrix dicitur 37.b.22

Vegetatiua animæ pars in somno maximè in opere est 37.a.20
Vegetatiua animæ pars quid efficiat 37.a.29
Venus Cyprigena fraudes nectere apud Homerum dicitur 173.b.15
Veracem quem intelligat Aristotel. 91.b.27
Veracitas 91.a.37
Verecundia 93.b.33
Verecundia an sit virtus 94.a.25
Verecundia circa quæ versetur 94.a.42
Verecundiam mediocritate probat 94.a.36
Veritas in quibus consistat 131.b.7
Veritas res diuina 14.a.20
Veritatis cognitio, & de ea dissertatio ad rectè viuendum non parum conducit 224.a.50
Violenta quæ absolutè dicenda 55.a.13
Violentum 53.b.7
Virtutem esse impatibilitatem quomodo accipiendum 43.b.24
Virtutem esse mediocritatem 45.b.3
Viri lucri auidi non iucundos, sed vtiles sibi student amicos parare 189.a.43
Virtus circa difficilia 44.a.3
Virtus cur laudetur 25.a.29
Virtus etiam in dormiente 12.a.42
Virtus perfecta quot modis dicatur 96.b.44
Virtus propria 160.b.54
Virtus res est stabilis 189.b.28
Virtuti absolutè nullus satis dignus honos tribui potest 85.a.22.
Virtutes corporis 36.a.9
Virtutes generales tres 127.a.27
Virtutes intellectiuæ 39.b.33
Virtutes intellectuales non designãtur vllo medio 46.a.31
Virtutes morales mediæ inter excessum & defectum 84.a.17
Virtus naturalis 160.b.55
Virtutes naturâ non acquiri 40.a.5
Virtus sumitur ad definiẽdam felicitatẽ. 35.b.14
Virtutes omnes intra generales affectus voluptatem & dolorem versantur 89.a.25
Virtutes omnes inter se connexæ 136.b.57
Virtutis definitio 46.b.8
Virtutis διανοητικῆς, id est, intellectiuæ munus 39.a.36
Virtutis, duo genera 65.a.10
Virtutis & beneficij præmium, honor 199.b.3
Virtutis illius quæ media est inter ambitionem, & honorum fugam, nullum proprium nomẽ 88.a.46
Virtutis operationes non sunt qualitates. 226.b.22
Virtutum acquisitio laboriosa 230.a.7
Visio formarum absque materia perceptrix est 236.b 16
Vita corrupta in doloribusque constituta, indefinita est 218.a.56
Vita naturâ bonum 218.b.39
Vita rationalis dicitur à Platone, quæ est nostri pars optima 240.a.13
Vitæ rationalis diuisio 23.a.14
Vitæ tres 12.b.12
Viuere iucundum atque expetendum 218.b.10
Viuere quid? 217.b.38
Vlciscens non videtur facere iniuriam. 120.b.15
Vlysses 54.a.52
Vlysses callidus 159.a.29
Vlysses ira exęstuans 69.b.10
Vmbra 132.b.37
Vniuersale ante partes secundum Plat. 13.b.12
Vniuersale cognoscens, particulare cognoscit 167.b.40
Vniuersale diuersum est 167.b.50
Vniuersum & totũ, tribus modis dicitur. 13.b.12
Vniuoca quæ 98.b.1
Vnum per se 224.b.25
Vnusquisque, quæ sibi bona sunt exoptat. 206.b.28
Voluptas 179.b.28
Voluptas animalis quid 42.b.19
Voluptates corporis 184.a.25
Voluptas cur apelletur ab Aristotele operatio 228.b.1
Voluptas cur mala à plerisque dicta 223.b.48
Voluptas est aliquid appẽsum felicitati. 27.b.12
Voluptas & dolor signa virtutum & vitiorum 42.a.10
Voluptas ex iis est quæ sunt integra ac perfecta 231.a.19
Voluptas expellit dolorem 184.b.39
Voluptas magis in quiete, quàm in motu consistit 185.b.52
Voluptas non est finis 234.a.34
Voluptas non est generatio 227.b.25. opiniones huic axiomati aduersæ confutantur. eod.
Voluptas non est motio 227.a.25 refellitur opinio cõtrarium asserentium. eod. 230.b.19
Voluptas non est repletio 228.a.29
Voluptas ob operationem indita 234.a.50
Voluptas quæ ex contemplando euenit, propriè voluptas est 185.b.20
Voluptas quæ ab amico, multum diuersa ab ea quæ ab adulatore percipitur 229.b.1.10
Voluptas sit ne bonum? 223.b.24
Voluptas vehemens dolorem expellit 185.a.52
Voluptatem asserentes non esse bonum confutantur 226.b.21
Voluptatem non esse repletionẽ naturæ. 181.a.2
Voluptatẽ esse fugiẽdam, erga quam ita nos gerere debem⁹, vt Troiani erga Helenã. 52.a.36
Voluptatem esse generationem ad naturam quæ sensu percipiatur, quid sit 180.a.24
Voluptatem & dolorem non esse virtutis instrumenta.

strumenta 42.a.27
Voluptates alias esse secundum naturam eorum qui ipsas percipiunt, alias præter naturam 236.b.49
Voluptates ægrotantium 181.a.10
Voluptates eorum quæ specie differunt, specie etiam differre ostendit 237.a.24
Voluptates expetendas, nõ absolutè intelligendum 229.a.31
Voluptates inter se specie differunt 234.b.10
Voluptates quare appetuntur 233.b.27
Voluptates synceræ 238.b.23
Voluptatum corporis species 72.a.13
Voluptatum diuisio 71.b.38
Voluptatum species 182.b.34
Vrsi prudentia 141.b.39
Vsus & habitus quomodo differant 26.b.23
Vter iniustè agit, qui plus præter dignitatem distribuit, an qui accipit 116.b.25
Vtile amabile quid? 187.b.3
Vtilis quis dicatur 200.a.29
Vtrum aliquis incõtinens absolutè sit. 169.b.38
ὑγιεινὰ quot modis dicantur 157.a.41
ὑποτύπωσις 24.a.4
ὕπανδρος mulier 110.a.10
ὑπεροχὴ quid 108.b.14
ὑπερβολὴ 108.b.18
ὑπόληψις 131.b.37
ὑπόθεσις 140.a.53
ὑποζύγια 249.a

X

χαλεποὶ 90.a.10
χάλκευσις 238.a.5
χαρίεντες 9.a.49
χαῦνος 84.a.3
Xerxes ferus 171.b55
χρεία 76.a.32
χρήματα 76.a.35.& 188.a.4
χρηματισμός 182.a.6
χρηματιστικὴ scientia 59.b.40
χρηματίζειν 76.a.38
χρήσιμος 76.a.37
χρυσομανὴς 12.b.31

Z

Zeno 76.b.5
Zeno quid diceret cùm ei abscinderetur lingua 54.b.31
ζωὴ vnde dicitur 233.a.40
Zopyrus Persa 54.a.51

F I N I S

ERRATA.

fol.1.a.vers.41.lege Phocylidis pro Phocillidis. fol.6.a.30.post hęc verba Græca τεχνικὸς λόγος in marg.dele, id est, sermo de artib⁹.dicendũ enim est potius artiũ ratio. fol.8.b.18.in marg. lege εἰς τοὺς τέκοντας. fol.eod. & pag. ead.22. in marg.lege μὴ ἔχωσιν. fol.10.b.42.in marg. lege δι' εὐφυΐαν. fol.14.b.40.in marg.lege θεωρούμενον. fol.15.b. 17. lege iuncturaque apta in ipsis inueniatur. fol.16.b.27.lege quatenus alba sunt, definitio seruatur, & in sequentib.lege definitio, vbi est ratio. pag.ead.vers. 42. in marg. lege βραχυχρόνιον. pag.ead.vers.52. lege captiosè contendisse. fol.18.a.lege, ita quoque definitionis, quæ secundum substantiam, & in sequentibus pro ratione lege definitionem. fol.20.b.vers.2.in marg. lege τέλος ὄντας. fol.22. b.vers.2.in marg.lege ἐνδελέχους. fol.27.b.vers.6.in marg.lege appensum, pro expensum.

fol.28.a.vers.13.in marg.lege τῆς ψυχῆς. fol.30.b.vers.vltmo in marg. lege συγκλείσας.

fol.36.a.vers.29.lege cæcutiant, néue crassitudine &c. fol.39.b.vers.21.lege διάνοια, quæ intellectus &c. fol.126.b.vers.36.in marg. dele comprehendens. fol.158.pag.a. vers.54. lege, scientialem. fol.166.pag.a.vers.51. in marg. lege εὐιατώτερος. fo.188.b.vers.55. quòd non dil.lege quòd in dilectione non est reciprocatio. fo.190.b.41. lege, quatenus. fol.206.a.11. lege, iucunda. fol.222.a.39.lege quemadmodum. fol.236.b.lege, redderetur.